

Coperta : Sergiu Georgescu

LIVIU REBREANU

Opere 5

*Ediție critică
de Nicolae Gheran
Addenda
de Cezar Apreotesei
și Valeria Dumitrescu*

20476

PĂDUREA
SPÎNZURĂȚILOR

București — 1972

EDITURA MINERVA

*În amintirea fratelui
meu Emil, executat de
austro-unguri, pe frontul
românesc, în anul 1917.*

Volumul 5 este rodul unei colaborări, contribuțiile delimitându-se după cum urmează:

NICOLAE GHERAN: coordonarea ediției; alegerea și stabilirea textului romanului; notele și comentariile de istorie literară (*Geneza romanului «Pădurea spînzuraților»*): transcrierea a 60 de documente (publicate în *Addenda*), aflate la Muzeul literaturii române (M.L.R.); *Corrigenda* (vol. I—III);

CEZAR APREOTESEI: alcătuirea cronologiei *Emil Rebreanu*; notele privind geneza și paternitatea dramatizării *Pădurii spînzuraților*; transcrierea a 71 de documente (publicate în *Addenda*), aflate la «Casa Memorială Liviu Rebreanu» din Prislop (C.M.L.R.).

VALERIA DUMITRESCU: transcrierea *Caietelor de creație* și a altor 35 de documente (publicate în *Addenda*), aflate la Biblioteca Academiei R.S. România (B.A.R.); alcătuirea *Indicilor* (onomastic, toponimic și de titluri);

CEZAR APREOTESEI și VALERIA DUMITRESCU: alegerea și stabilirea textului dramei *Pădurea spînzuraților*;

VALERIA DUMITRESCU și NICOLAE GHERAN: *Referințe critice* (ecoul operei în epocă și posteritate); variantele manuscrise și editoriale.

Fiecare colaborator a revăzut integral paginile tipărite în *Addenda*.

Cartea întâi

1

Sub cerul cenușiu de toamnă ca un clopot uriaș
de sticlă aburită, spînzurătoarea nouă și sfidătoare,
5 înfiptă la marginea satului, întindea brațul cu ștrean-
gul spre cîmpia neagră, înțepată ici-colo cu arbori
arămii. Supravegheați de un caporal scund, negri-
cios, și ajutați de un țaran cu fața păroasă și roșie,
doi soldați bătrîni săpau groapa, scuipîndu-și des
10 în palme și hîclînd a osteneală după fiecare lovitură
de tîrnăcop. Din rana pămîntului groparii zvîrleau
lut galben, lipicios...

Caporalul își răsucea mustățile și se uita mereu
împrejur, cercetător și cu dispreț. Priveștea îl
15 supăra, deși căuta să nu-și dea pe față nemulțumirea.
În dreapta era cîmitirul militar, înconjurat cu sîr-
mă ghimpată, cu mormintele așezate ca la paradă,
cu crucile albe, proaspete, uniforme. În stînga, la
cîțiva pași, începea cîmitirul satului, îngrădit cu
20 spini, cu cruci rupte, putrezite, rare, fără poartă,
ca și cum de multă vreme nici un mort n-ar mai fi
intrat acolo și nici n-ar mai vrea să intre nimeni...

Satul Zirin, cartierul diviziei de infanterie, se ascun-
dea sub o pînză de fum și de pîclă, din care de-abia
scoteau capetele, sfioase și răsfirate, vîrfuri de pomi
desfrunziți, cîteva coperișe țuguiate de paie și tur-
5 nul bisericii, spintecat de un obuz. Spre miazănoapte
se vedeau ruinele gării și linia ferată ce închidea
zarea ca un dig fără început și fără sfîrșit. Șoseaua,
înmormantată cu o dungă dreaptă pe cîmpul mohorît,
 venea din apus, trecea prin sat și se ducea tocmai
10 pe front...

— Urită țară aveți, muscale! zise deodată capo-
ralul, întorcîndu-se spre gropari și uitîndu-se cu
necaz la țăranul care se oprise să răsufle. Auzi?...
Țara... locurile... *niet* frumos! adăogă apoi, arătînd
15 cu mîna țînutul și stîlcindu-și graiul spre a se face
mai înțeles.

Țăranul holbă ochii, nedumerit, cu un zîmbet
umil, bolborosind ceva pe rusește.

— Nu pricepe asta, don căprar, limba noastră,
20 zise atunci un soldat, îndreptîndu-se din șale.

— Nici nu-i vina lor că țara-i păcătoasă, adă-
ogă îndată cellalt soldat, proptindu-se în lopată.

Toți trei militarii priveau acum cu mare dis-
preț la țăranul care, neînțelegînd vorbele străine,
25 plecă rușinat capul în groapa cu fundul galben,
adîncă de vreo jumătate de metru.

— Ei, ce stați? Ce leneviți? strigă deodată
caporalul, luîndu-și seama. Asta-i groapă? Nu vi-e
rușine?... Uite-acu pică convoiul... și nici groapa
30 nu-i gata!... Ori vreți să dau eu de dracu din pricina
voastră?... Hai! pune osul, nu te holba la mine!

— Așa-i, bine zici, don căprar, mormăi un
soldat, izbind cu tîrnăcopul într-un bolovan. Dar

nici asta nu-i armată, don căprar... S-ajungem noi
gropari... de...

Oamenii se așternură degrabă pe muncă, în
vreme ce caporalul, mulțumit, răspunse iarăși mai
5 prietenos:

— Soldatul trebuie să facă de toate în război,
că de-aceia-i războiul război... Ori aici, ori pe front,
ori în spital, tot la război se socotește... De ce nu
zici mai bine că am avut noroc cu întîrzierea?...
10 Ce ne făceam dacă soseau ia patru, cum era ordinul?
Ne lua naiba pe toți... Ce-i drept, sunt militar vechi,
dar n-am mai pomenit să spînzure oameni așa, aproape
pe întunec...

Apoi tăcu brusc. Privirea lui se oprise asupra
15 spînzurătoarei, al cărei braț parcă amenința pe oame-
nii din groapă. Și în aceeași clipă ștreangul prinse
a se legăna ușor... Caporalul simți un fior rece și
întoarse repede capul. Atunci însă văzu crucile albe,
în linii drepte, din cimitirul militar și, buimăcit,
20 făcu stînga împrejur, dînd iarăși cu ochii de mor-
minte în cimitirul satului... Fu cuprins de o frică
sugrumătoare, ca în fața unor stafii. Se stăpîni totuși
în curînd și, scuișînd cu scîrbă, murmură:

— Ce viață mai e și asta... Încotro te uiți,
25 numai moarte și morminte și morți...

Un vînt toamnătec, umed și trist, începu să
bată dinspre satul amețit de ceață, aducînd pe aripi
zvonuri de gemete înăbușite. Din văzduhul cenușiu
picura atîta pustietate, că simțindu-și sufletul împo-
30 vărat, caporalul încremeni cu fața spre turnul bise-
ricii, cu privirea pierdută, fără să bage de seamă că
pe cărarea cimitirului se apropia un ofițer. Își veni
în fire de-abia cînd auzi pașii. Tresări și, întorcîndu-

du-se la gropari, le zise cu glasul încă răgușit de nelinește:

— Dați zor, băieți, că vine un domn ofițer... De-acuma trebuie să sosească și convoiul... Of, baremi de-am scăpa mai repede!... Degeaba, asta nu-i treabă de militar!

Ofițerul se apropia șovăitor. Vântul îi flutura pulpanele mantalei, împingându-l parcă spre o țintă nedorită. Era mijlociu ca statură și avea puțină barbă, care-i dădea o înfățișare de milițian sedentar, deși altfel nu părea mai mult de treizeci și cinci de ani. De sub casca de fier lătăreață, fața lui rotundă și bălaie apărea chinuită, mai cu seamă din pricina ochilor cafenii, mari și ieșiți din orbite, care priveau înfrigurați stîlpul spînzurătoarei, fără a clipi, cu un nesățiu bolnăvicios. Gura, cu buzele carnoase, era strînsă într-un spasm dureros, tremurător. Mîinile îi atîrnau țepene, aproape uitate.

Caporalul îl primi cu un salut milităresc, bătîndu-și zgomotos călcîiele bocancilor. Ofițerul se opri la cîțiva pași, răspunse dînd din cap ușor și, mereu cu privirea la ștreang, întrebă:

— La ce oră e hotărîtă execuția?

— La patru a fost, trăiți, domnule căpitan, răspunse caporalul atît de tare, că ofițerul întoarse repede ochii spre dînsul. Dar văd că e cinci și încă n-au sosit...

— Da... da, murmură căpitanul coborînd privirea asupra groparilor care săpau tăcuți, cu capetele în pămînt. Apoi întrebă iar, mai sigur: și cine va fi spînzurat?

— Noi nu putem ști, domnule căpitan, zise caporalul cam încurcat. Se aude c-ar fi un domn ofițer, dar nu putem ști bine...

— Și pentru ce fel de vină? stăruie ofițerul, privindu-l cercetător, aproape mînios.

Caporalul se zăpăci de tot și răspunse șovăind cu un zîmbet de milă amară:

— De, domnule căpitan... noi de unde să știm? În război viața omului e ca floarea, se scutură te miri de ce... Păcatele-s multe de la Dumnezeu, și oamenii nu iartă...

Căpitanul se uită lung la dînsul, mirat parcă de vorbele lui, și nu mai întrebă nimic. Ridicînd însă ochii și văzînd iar spînzurătoarea, se retrase cîțiva pași ca în fața unui vrăjmaș amenințător. În aceeași clipă, pe cărarea dinspre sat, răsună un glas aspru și poruncitor:

— Caporal!... Gata, caporal!...

— Gata, domnule locotenent! strigă caporalul, întorcîndu-se, cu mîna la cozoroc.

Locotenentul, în ulancă strînsă pe corp și cu guler de blană sură, venea foarte grăbit, aproape alergînd, și vorbind mereu:

— Gata tot, caporal? Convoiul a pornit adineaori și în cîteva minute va fi aici... Dar plutonierul unde-i? De ce n-a venit înainte?... Dacă eu, care n-am nici o însărcinare directă, m-am putut osteni...

Tăcu brusc văzînd pe căpitanul străin și necunoscut, care-l privea nelineștit. Locotenentul salută și înaintă pînă la marginea groapei, izbucnind apoi foarte nervos și cu vocea zgîrietoare:

— Scăunelul, caporal! Unde-i?... Ce te uiți ca un nerod?... Pe ce vrei tu să se urce condamnatul?... Ce oameni! Atîta nepăsare n-am mai văzut... Din pămînt să-mi scoți un scăunel, ai înțeles? Și în două minute să fii înapoi!... Aide, mișcă, ce mai caști gura?!

Caporalul porni fuga spre sat, în vreme ce locotenentul, aruncînd o privire căpitanului, care stătea deoparte, urmă mai potolit:

— Cu astfel de oameni nu batem noi Europa...

5 Unde nu-i conștiința datoriei...

Vorbind, trecu lîngă stîlpul de brad, chiar sub streangul nemișcat. Examină groapa mormăind ceva, nemulțumit, și pe urmă ridicînd ochii apucă cu amîndouă mîinile funia ce-i atîrna deasupra capului, parcă ar fi vrut s-o încerce dacă-i destul de solidă. 10 Întîlnind însă privirea speriată a căpitanului, dădu drumul streangului, rușinat și umilit. Mai stătu acolo cîteva clipe, nehotărît, apoi deodată merse drept în fața străinului, prezentîndu-se:

15 — Locotenent Apostol Bologa...

— Klapka, îl, întrerupse căpitanul, cu mîna întinsă. Otto Klapka... Adineaori am sosit, și tocmai de pe frontul italian... În gară am aflat că aveți o execuție și, nici nu-mi dau bine seama cum, iată 20 că am nimerit aici...

În glasul căpitanului tremura o sfială atît de neascunsă, că locotenentul, fără să vrea, se simți cuprins iar de rușinea de adineaori și, încurcat, zise cu o vioiciune silită:

25 — Va să zică sunteți mutat în divizia noastră?

— Da... la al cincizecilea de artilerie de cîmp...

— A, chiar în regimentul nostru! strigă Bologa deodată, cu bucurie neprefăcută. Atunci, bine-ați venit!

30 Fața căpitanului se însenină, parcă în sinceritatea locotenentului s-ar fi dezvăluit un om nou. Privirile lor se încrucișară într-o licărire de simpatie. O clipă. Apoi Klapka avu o cutremurare și întrebă aproape înfricoșat:

— Pe cine spînzurați?

În ochii lui Apostol Bologa, albaștri și adînciți în cap, se aprinse o mîndrie stranie. Răspunse cu o indignare abia stăpînită:

5 — Un sublocotenent ceh, Svoboda... mai mare rușinea pentru corpul ofițeresc... A fost prins tocmai cînd era să treacă la dușman, înarmat cu hărți și planuri. Rușinos și revoltător!... Nu-i așa? adăogă după cîteva clipe, fiindcă Klapka tăcea.

10 — Mda... da, poate, zise căpitanul, tresărind nesigur.

Răspunsul îndoielnic îndrîji pe Bologa. Începu să vorbească atunci cu o volubilitate care se vedea că nu i-e firească, vrînd parcă să convingă cu orice 15 preț:

— Am avut onoarea să fac parte din Curtea Marțială care l-a judecat și, prin urmare... De altfel nici el n-a tăgăduit. Nici vorbă, față de dovezile definitive, ar fi fost zadarnică orice apărare... A 20 fost de un cinism într-adevăr nemaipomenit. N-a deschis gura toată vremea și n-a vrut să răspundă măcar la întrebările președintelui... Ne-a privit sfidător, pe rînd, cu un fel de dispreț falnic... Chiar sentința de moarte a primit-o zîmbitor și cu niște ochi... 25 Firește, asemenea oameni nu se spăimîntă nici de moartea infamantă... Cînd l-au prins, într-un unghi mort, o patrulă comandată de ofițer, a vrut să se împuște... Ce dovadă mai palpabilă decît încercarea de sinucidere? Curtea l-a condamnat la moarte în 30 unanimitate, fără discuție, atît a fost de vădită crima... Eu însumi, deși sunt o fire excesiv de șovăitoare, de data aceasta am conștiința pe deplin împăcată, absolut pe deplin...

Klapka, buimăcit mai ales de asprimea glasului, murmură:

— O, Doamne... dovezile... când e vorba de o viață de om...

5 Pe buzele subțiri, cu colțuri supte ale locotenentului răsări un amestec de ironie și de dispreț:

— Uitați, domnule căpitan, că suntem în război și pe front!... O viață de om nu e îngăduit să primejduiască viața patriei!... Dacă ne-am călăuzi după considerații sentimentale, ar trebui să capitulăm în fața tuturor... Se vede însă că sînteți ofițer de rezervă, altfel n-ați vorbi așa despre o crimă...

— Da, adevărat, se grăbi Klapka cu teamă. Am fost avocat... în vreme de pace... Acum însă...

15 — Și eu sînt ofițer de rezervă, întrerupse locotenentul cu mîndrie. Războiul m-a smuls din mijlocul cărților, de la Universitate, unde aproape pierdusem contactul cu viața reală. Dar m-am dezmetecit repede și mi-am dat seama că numai războiul e adevăratul generator de energii!

20 Căpitanul zîmbi, ca și când răspunsul i s-ar fi părut ridicol, și zise cu glas blajin, colorat de o ironie blîndă:

— Și eu care credeam că războiul e un ucigător de energii!

25 Apostol Bologa roși ca o fecioară și nu îndrăzni să se uite în ochii căpitanului. Se simțea jicnit pînă în măduva oaselor și căuta în minte un răspuns aspru, care să pună capăt convorbirii. Atunci însă sosi gîfîind caporalul, cu scăunelul fără spetează.

30 — Un moment, domnule căpitan, rosti Bologa triumfător, întorcîndu-se spre caporalul asudat, parcă i-ar fi adus mîntuirea. E prea înalt, nu vezi? strigă apoi mînios. Cum să se cațere condamnatul pe ase-

menea... În sfîrșit, ce-mi fac eu sînge rău, cînd nici nu e în atribuțiile mele execuția?!... Să vedeți voi ce va zice domnul general, să țineți minte!... Acuma ce mai stai? Aide, potrivește cel puțin locul și trage mai sus funia!... Ce oameni!

Ridică mîinile, revoltat, și-i întoarse spatele. Se potoli însă brusc, zărind pe cărarea dinspre sat un grup de ofițeri care se apropiau cu o gravitate solemnă. În frunte venea însuși comandantul diviziei, 10 mic, gras, cu picioarele scurte și foarte roșu la obraz, bătîndu-și nervos carîmbul cizmei cu o cravașă, în vreme ce pretorul militar, un căpitan burtos, cu mustăți sure, îi explica ceva gesticulînd larg cu mîna dreaptă, în care ținea o foaie de hîrtie...

15 — Vine convoiul... Uite și generalul! șopti Bologa, clipind repede către căpitanul care se dădea mai înapoi, ca dinaintea unei năluci neașteptate.

Locotenentul alergă întru întîmpinarea generalului și, salutînd, raportă cu importanță:

20 — Întîmplător am venit mai devreme, excelență, și am constatat că lipsea scăunelul...

— Lipsea? repetă generalul cu o privire nemulțumită spre pretorul care se uita disperat la Bologa.

— Am luat însă imediat măsuri de îndreptare, 25 se grăbi să adaoge locotenentul, ca să scape pe pretorul uluit din încurcătură.

Totuși pretorul simți că generalul s-a supărat și, murmurînd o scuză, își iuți pașii, ca să ajungă cel dintîi la locul execuției și să se încredințeze cum 30 i s-au împlinit ordinele. Dintr-o aruncătură de ochi văzu tot, fără a se sinchisi de caporalul înțepenit într-o salutare înfricoșată. Vru să se întoarcă zîmbitor spre generalul care sosea, dar deodată își aduse aminte și întrebă îngrijorat:

— Călăul unde-i, caporal?

— Noi nu știm, domnule căpitan, răspunse caporalul. Noi am avut ordin să facem groapa și...

— Cum nu știi, dobitocule? se răsti pretorul cuprins de spaimă și răcnind aproape furios: Dar unde-i plutonierul? Ce-a făcut plutonierul?... Plutonier!... Închipuți-vă, excelență, n-avem călău! adăogă, în culmea zăpăcelii, către generalul care tocmai sosise aproape de groapă. Eu degeaba iau toate măsurile reglementare, căci oamenii nu-și mai fac datoria!

Un plutonier, cu fața cenușie și uscată, veni în fuga mare și se opri tremurând lângă stîlpul spînzurătoarei.

— Ce-ai făcut, ticălosule? Unde-i călăul? se repezi pretorul, scrișnind dinții. Am să te... am să...

— Treizeci de zile închisoare! interveni generalul, smulgîndu-și mustața stîngă și amenințînd cu cravașa. Acuma însă trebuie comandat un om numai-decît...

— Caporal, tu vei fi călăul! zise pretorul repede, mai ușurat.

— Domnule căpitan, vă rog cu supunere, iertați-mă... bolborosi caporalul, îngălbenind. Eu, domnule căpitan, vă rog cu supunere...

25 Pretorul nici nu-l auzi, ci se apropie de general ca să se mai plîngă, drept explicație, de nedisciplina oamenilor. Generalul însă, cu o indignare stăpînită, îl întrerupse scurt, mormăind:

— Vom vorbi mai tîrziu... Acuma, la datorie!

Pe cărarea sură, în coborîrea grăbită a înserării, grosul convoiului se legăna încet. Condamnatul, înfășurat într-o mantie verzuie, cu gulerul ridicat, cu o pălărie civilă în capul plecat, pășea mașinal la

brațul unui preot militar bătrîn, înconjurat de patru soldați cu baioneta la armă. Urmau grupuri de ofițeri și soldați, de-a valma, aduși de pe front înadins ca să vadă execuția, toți cu căști de război și în uniforme murdare, cu miros greu de tranșee, respirați în voie, încît coada ajungea pînă aproape de marginea satului.

Sub spînzurătoare, caporalul aștepta smirna, cu ochii tulburi, în vreme ce plutonierul îi șoptea și-l învăța cum și ce are de făcut.

Vîntul umed se înteeți, măturînd pămîntul, împiedicîndu-se în mormintele cimitirelor, zgîlțînd pe oamenii care se apropiau...

Apoi preotul se opri la marginea groapei cu osînditul care, văzînd lutul galben și cleios, avu o zguduire scurtă.

— Dumnezeu e bun și mare, îi bolborosi la ureche preotul, speriat, întinzîndu-i crucea la buze.

— Pe dincolo, părinte... vă rog! răsună iarăși glasul pretorului, nervos și răgușit. Trebuie ordine... Plutonier, ia seama! Nu-ți știi datoria?

25 Mersul convoiului se iuți ca la comandă și în cîteva clipe se făcu o roată de oameni în jurul spînzurătoarei. Toți tăceau însă parcă li-ar fi fost frică să nu tulbure somnul unui bolnav istovit de suferințe. Doar zgomotul de pași nerăbdători se amesteca în gemetele vîntului stăruitor...

— Doctore, doctore, durează mult? șopti Apostol Bologa, agățîndu-se de brațul medicului, care se zbătea să-și deschidă trecere printre soldații îngrămădiți.

— Ai să vezi... acumă nu-i vreme de... răspunse doctorul plictisit. Puțin loc, hei, ce Dumnezeu... Faceți-mi loc, băieți!

Bologa izbuti să se strecoare, pe urmele medicului, pînă la piciorarele groapei, în fața spînzurătoarei. Gîtul îi era uscat și amar, iar inima i se frămînta într-o emoție aproape dureroasă. Se simțea mulțumit că va vedea tot și, ca să-și potolească nerăbdarea, se uită împrejur, căutînd cunoscuți și prieteni printre zecile de fețe tăbăcite de război și schimonosite sub povara căștilor de oțel... Generalul stătea în dreapta, numai la vreo trei pași, ursuz, nemișcat. Mai încolo însă locotenentul Gross trepida fără astîmpăr, urmărind cu atenție desperată toate mișcările condamnatului, care-i fusese bun prieten. Văzînd pe Gross, Bologa își aduse aminte de căpitanul străin de adineaori și îl descoperi la spatele generalului, ținîndu-se cu mîna de falcă, neclintit ca o mustrare.

„Ce om! se gîndi Bologa cu necaz. Vine de la gară de-a dreptul aici și tot el vrea să-mi dea lecții de umanitarism, parcă eu aș fi o fiară sau...”
În clipa aceea o mînă îi strînsé brațul.

— A, Cervenco! murmură Bologa, întorcîndu-se. Tu, aici?... Mă mir... Desigur că n-ai venit de bunăvoie... Știi că eu am făcut parte din Curtea Marțială?

Căpitanul Cervenco nu mai apucă să răspundă, căci în văzduh țîșni brusc glasul pretorului, mult mai ascuțit și mai tăios ca adineaori:

— Toată lumea trei pași înapoi!... Loc!... Loc!...

Oamenii, spăimîntați parcă de zgomotul care îndrăznea să străpungă tăcerea, se îmbulziră și se retraseră cîțiva pași. În locul gol din jurul groapei rămase numai generalul, pe cînd lîngă stîlpul cioplit, condamnatul privea drept înainte, mîngîind blînd digul care închidea orizontul. Bologa, cu inima

strînsă, se uita acum drept în ochii lui mari, negri, fierbinți... Și văzu deodată că omul de sub ștreang se întoarce spre preotul înmărmurit și-l auzi foarte deslușit, zicînd:

— Vreau să mor mai repede...
Generalul încruntă din sprîncenele-i stufoase și îmbinate, spunînd pretorului:

— Vezi ce dorește.
Dar condamnatul ridicase acum ochii peste capetele oamenilor și parcă nici nu mai auzi întrebarea pretorului care, așteptînd zadarnic un răstimp, izbucni speriat:

— Gata?... Atunci... da... atunci...
Și, uitîndu-se jicnit spre general, păși pe movila de lut proaspăt de la marginea groapei, desfășură hîrtia ce i se boțise în mînă și citi sentința Curții Marțiale a diviziei, care osîndea la moarte prin ștreang pe sublocotenentul Svoboda, pentru trădare și dezertare la dușman. Glasul îi suna gol și prefăcut, de două ori se încurcă, drept care generalul îi aruncă două priviri scrutătoare, iar la sfîrșit răguși, parc-ar fi răcnit din răspuseri o zi întreagă.

Apostol Bologa se făcu roșu de luare-aminte și privirea i se lipise pe fața condamnatului. Își auzea bătăile inimii, ca niște ciocane, și casca îi strîngea feasta ca și cînd i-ar fi fost mult prea strîmtă și îndesată cu sila. O mirare neînțeleasă îi clocotea în creieri, căci în vreme ce pretorul înșira crimele și hîrtia îi tremura între degete, obrajii sublocotenentului de sub ștreang se umplură de viață, iar în ochii lui rotunzi se aprinse o strălucire mîndră, învăpăiată, care parcă pătrundea pînă în lumea cealaltă... Pe Bologa, la început, privirea aceasta îl înfricoșă și îl întărită. Mai pe urmă însă simți limpede că flacăra din ochii

condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă... Încercă să întoarne capul și să se uite aiurea, dar ochii omului osîndit parcă îl fascinaseră cu privirea lor disprețuitoare de moarte și înfrumusețată de o dragoste uriașă. În cele din urmă Bologa se aștepta ca gura condamnatului să se deschidă și să scoată un strigăt îngrozitor de izbăvire, întocmai ca cei dinții credincioși care, în clipa morții silnice, vedeau pe Hristos...

10 Pretorul îndoi repede hîrtia și, punînd-o în buzunar, mormăi ceva obosit. Atunci plutonierul se apropie de condamnat și-i șopti foarte umil:

— Mă rog... mantaua...

15 Svoboda, fără să-l privească, lepădă îndată mantaua și rămase într-o haină civilă cu gulerul răsfîrnt, care-i lăsa gol gîtul alb, subțire și lung. Pe urmă scoase pălăria, își netezi părul pe frunte și sărută lacom crucea din mîna preotului, închinîndu-se repede... Se uită împrejur o clipă, puțin uluit, ca și

20 cînd ar fi uitat ceva. Apoi, cu o licărire de bucurie, își aduse aminte și se sui pe scăunelul de lîngă stîlpul de brad. Cu privirea lucitoare, cu fața albă și luminată, părea că vrea să vestească oamenilor o izbîndă mare.

25 — Aide, băiete, nu-ți fie frică, murmură plutonierul înfricoșat către caporalul scund, luîndu-l de spate și împingîndu-l ușor spre condamnat.

Caporalul se apropie dîrdîind, neștiind ce să facă. Se uită înapoi și, la un semn al plutonierului,

30 întinse brațele spre streang.

— Jos tunica! strigă atunci generalul, cu voce groasă. Militarul în uniformă nu poate fi călău!

Într-un minut caporalul întinse iarăși mîinile spre funie, numai în cămașă și cu capul gol, ca un

al doilea osîndit. În răstimp însă Svoboda își potrive singur lațul pe gît, parcă ar fi încercat un guler neobișnuit.

— Trage scaunul! șopti iarăși plutonierul.

5 Caporalul smulse năuc scăunelul de sub picioarele condamnatului. Brațul spînzurătoarei pîrîi, și trupul începu a se zvîrcoli în căutarea unui sprijin. În ochi lucirea stranie, arzătoare, pîlpîia mai puternic, cu tremurări grăbite, din ce în ce mai albă... 10 Bologa vedea bine cum bulbii ochilor se umflau și se învinețeau, și totuși privirea își păstra strălucirea însuflețită, parcă nici moartea n-ar fi în stare s-o întunece sau s-o nimicească...

Plutonierul mai spuse ceva caporalului care, 15 desperat, se repezi și, cu amîndouă mîinile, cuprinse picioarele spînzuratului, zguduie încă de spasmuri nătinge.

— Dă-i drumul! strigă pretorul speriat. La o parte!... Ce faci?

20 Doctorul, lîngă Apostol Bologa, stătea cu ceașornicul în mînă, numărînd vremea. Perdelele negre ale amurgului se lăsau acuma tot mai grăbite. Vîntul se oprise brusc, ca un alergător sosit în fața unei prăpăstii. Apoi, prin pînza tăcerii ce se urzea, străpunse deodată un oftat prelung, ca o chemare...

25 Dar numai Bologa se întoarse și văzu un soldat cu o urmă de rană grea în obraz, cu fața scaldată în lacrimi, gemînd de milă. Vru să-i facă semn să înceteze, dar atunci zări licăriri de lacrimi și în 30 ochii altor oameni din apropiere. Se zăpăci și simți că i s-a uscat cerul gurii.

„De ce geme soldatul?” se gîndi dînsul ca să-și domolească inima; dar în clipa cînd îi răsări întrebarea aceasta în creier, privirea lui întîlni iarăși

ochii spînzuratului, în care acumina strălucirea de adineaori, mîndră și încrezătoare, se zbuciuma gîtu- ită de întuneric.

5 Trecură astfel cîteva minute. Corpul spînzura- tului nu mai mișca de mult. Amurgul acoperea întreg pămîntul, ca un lînțoliu negru...

— Ce facem, doctore? izbucni deodată genera- lul, ursuz. Nu vezi că s-a întunecat?

10 — Datoria, excelență, răspunse medicul liniș- tit, cu ochii la ceas.

— Ce datorie?... Constată! Asta-i datoria dumi- tale! zise generalul mai îndîrjit.

Doctorul ridică din umeri, se apropie de stîlp și pipăi pulsul spînzuratului, iar pe urmă murmură:

15 — A murit mai repede, parcă i-a fost silă de viață...

— Lasă comentariile! se înfurie generalul. Re- zultatul!

20 — Excelență, condamnatul a expirat, raportă doctorul salutînd.

— Atunci? Ei? zise generalul nerăbdător, întor- cîndu-se către pretorul buimăcit.

25 — Excelență, sentința s-a executat, rosti preto- rul grăbit, bătîndu-și călcîiele ca un recrutar silitor.

Generalul venise înadins ca să țină o cuvîntare asupra dezertării la inamic și mai ales asupra pedep- selor ce vor lovi fără cruțare pe cei care s-ar abate de la datoriile ostășești. Dar acum se simțea obosit și nu mai avea poftă de discursuri.

30 — Atunci să mergem! mormăi dînsul, pornind atît de brusc, că oamenii de-abia avură vreme să se dea la o parte spre a-i face loc să treacă.

Pretorul împărți repede ordinele convenite plu- tonierului și apoi alergă după general, să-i explice

că vina incidentelor cade exclusiv în sarcina oame- nilor nedisciplinați. Pe urmă toată lumea se urni și cîmpul se umplu de pași. Numai Apostol Bologa rămase pironit pe loc, cu ochii mereu la spînzura- tul căruia vîntul îi zvîrcolea aripile hainei.

5 — Bietul om! zise deodată căpitanul Cervenco, cu glas plîns, lîngă Bologa.

10 — Cum? Ce zici? făcu Bologa tresărind și adăo- gînd îndată, ca să-și ascundă emoția: De ce bietul om? De ce adică...

Dar nu sîrși, nici nu așteptă răspunsul căpita- nului. Plecă pe cărare, spre sat, după ceilalți, ca și cînd i-ar fi fost frică să nu-l prindă noaptea aici. La vreo treizeci de pași ajunse din urmă pe Klapka.

15 — Ei, ți-a plăcut, filozofule? îi zise căpitanul cu o ușoară imputare în glas.

— Domnule căpitan, pedeapsa... crima... legea, bolborosi Apostol Bologa, speriat de întrebarea căpi- tanului.

20 — Da, da... și totuși... omul! murmură Klapka întunecat.

— Omul... omul... omul, făcu Bologa, cutre- murîndu-se.

Împrejur întunerecul se înăsprise, încît înțepa ochii. Bologa întoarse capul. Pe cîmp, cît pătrundea privirea, siluete negre se mișcau de ici-colo, parcă toți oamenii s-ar fi prefăcut în stafii fără odihnă. Numai spînzurătoarea alba nepăsătoare, împrejmuită de crucile albe din cimitirul militar.

30 Bologa se cutremură iar. Un frig dureros îi cutreiera inima. Șopti cu teamă:

— Ce întunerec, Doamne, ce întunerec s-a lăsat pe pămînt...

Glasul lui șerpui ca un scîncet de bolnav și se stinse în oftările vîntului.

2

Întunerecul zugruma satul foarte împrăștiat
5 în care azi trăiau mai mulți soldați dușmani decît civili. Casele negre străjuiau sperioase ulița largă, neprundită, răvășită de gropi, desfundată de miile de căruțe ce treceau neconținut spre front, încărcate cu merinde pentru oameni, întorcîndu-se înapoi veșnic
10 pline cu rămășițe de-ale luptelor... Ici-colo sclipea cîte-un ochi de lumină galbenă, plătîndă, însemnînd comandamente, spitale, cîrciumi-popote... Prin băltoacele uliții se împleteceau, înjurînd și blestemînd, cei ce reveneau de la execuție.

15 Apostol Bologa mergea tăcut alături de căpitanul străin. Vrea mereu să-și grăbească pașii, să se despartă de omul acesta bănuitor, care parcă și tăcînd îi făcea muștrări. Dar în aceeași vreme aștepta să mai afle de la dînsul ceva nespuse de important și-i era
20 atît de necaz că nu mai deschide gura, încît îi venea să țipe... Și întunerecul umed, înecăcios îi strîngea în clește inima, din ce în ce mai fără milă.

Apoi, în fața unei case cu ferestrele luminate se auzi glasul generalului, iar Klapka tresări și zise:

25 — Eu mă opresc aici... să...

Bologa nu răspunse și nici măcar nu salută, ci trecu înainte, mai repede, ușurat, bucuros că a scăpat și înfricoșat să nu-l cheme înapoi, ca și cînd căpitanul ar fi fost pricina apăsării ce-i încovoia sufletul.
30 În curînd coti într-o ulicioară strîmtă și apoi intră în ograda căsuței de nuiete, unde își avea locuința.

Din fund, dintr-un șopron, auzi cîntec jalnic. Se supără că ordonanței îi arde de cîntece tocmai acum. Totuși ascultă cîteva clipe, gîndindu-se: „E cîntec de la noi...” Vru să strige pe Petre, dar după ce deschise
5 gura, își luă seama și pași brusc în tindă. Nu găsi ușa odăiei și se înfurie: „El cîntă în loc să...” În odaie, pe o masă, ardea lampa cu flacăra gîtuită, cu sticla funinginită. Bologa își așează casca pe laviță, pe urmă se trînti pe pat și rămase întins, cu minile pe piept,
10 cu ochii în tavanul cu grinzi negre și crăpate. Se simțea frînt, ca după o muncă istovitoare.

„Pînă la masă am să mă odihnesc puțin, să-mi alung gîndurile”, își zise dînsul, căscînd și închizînd ochii.

15 Dar îndată gîndurile se năpustiră asupra lui din toate ascunzișurile creierului, ca niște păsări hrăpărețe, și în urechi îi răsună cîntecul ordonanței atît de limpede, parcă ar fi cîntat sub fereastră. Atunci, spăimîntat, deschise iar ochii. Îi trecu prin minte
20 că ar trebui totuși să cheme pe Petre, să-i spuie că mîine în zori de zi vor pleca înapoi pe front și deci să nu uite ceva pe-aici... În același timp, însă, își dădu seama că i-e frică să rămîie singur cu gîndurile-i proprii și-și răspunse: „Conștiința mea e împăcată”...
25 Și numaidecît, ca la poruncă, îi răsăriră în minte argumentele, cu zecile, îmbulzindu-se să-l încredințeze că Svoboda a fost vinovat, a încercat să dezerteze și să trădeze, și că, prin urmare, el, care din întîmplare l-a judecat și l-a osîndit, n-are să-și impute nimic, nimic... Totuși, pe cînd asculta în suflet
30 dovezile liniștitoare, în tavanul cu grinzi negre se iviră, întîi ca niște sclipiri fără rost, apoi tot mai lămurit, ochii omului de sub ștreang, cu privirea mîndră

1 tulburătoare ca o chemare, în al cărei foc straniu
valurile de argumente se topeau neputincioase.

„Nu mai încetează Petre... De ce nu încetează?”
se gândi atunci, închizînd iar pleoapele și lăsîndu-se
obosit, în voia soartei.

5 Singură doina soldatului îi mai tremura în
creieri, lină și blîndă ca o mîngiere catifelată, tre-
zindu-i din somn șiraguri de amintiri și strămutîn-
du-i sufletul, pe aripi de vis, acasă, în tîrgușorul
10 Parva de pe valea Someșului.

Acolo era casa lui părintească, bătrînă, solidă,
chiar peste drum de biserica nouă, strălucitoare. Din
cerdacul cu stîlpi înfloriți, printre crengile nucilor
sădiți în ziua nașterii lui, se vedea mormîntul tată-
15 lui său, împodobit cu o cruce sură de piatră, pe care
numele, săpat cu slove aurite, se deosebea din depăr-
tare: Iosif Bologa.

Casa avea încăperi multe, cu mobile vechi,
severe, amestecate, și o curte mare, cu acareturi în
20 fund, și mai încolo, o grădină ce mergea pînă la Some-
șul cu ape gălăgioase. Aceasta a fost, împreună cu
cîteva „table” de pămînt roditor, zestrea fiicei doc-
torului Hoge, primul medic de plasă în Parva, al
cărui mormînt se află de asemenea în curtea bisericii,
25 ca o amintire a unei vieți de cinste și sîrguință, și
vrednic urmaș al fostului subprefect din vremea revo-
luției și domniei lui Avram Iancu. Cea mai mare
bucurie a avut-o doctorul în ziua cînd bătrînul pro-
topop Groza i-a cununat fata cu avocatul Iosif Bologa.
30 Din bucuria aceea i s-a tras și moartea, urmată la
cîteva luni după nunta unicei sale odrasle... Domni-
șoara Maria, de altfel își binemeritase norocul. Fusesse
fată cuminte, așezată, fără fumuri și cu mare credință
în Dumnezeu. Rămăsă orfană de mamă, a crescut în

internatul de fete din Sibiu. Acolo, în preajmă exa-
menului de clasa a șasea liceală, în familia directoa-
rei, a făcut cunoștință cu Iosif Bologa care, peste o
săptămînă și fără a-i spune ei măcar o vorbă, a scris
5 doctorului Hoge, la Parva, cerîndu-i mîna. Peste
altă săptămînă s-a pomenit cu tatăl ei, a aflat că
„marele avocat” o iubește și, în trei zile, au serbat
logodna chiar în casa directoarei, dezolată că „Mariți”
baremi n-a terminat clasa... A stat apoi logodită
10 cinci luni, pînă ce, după laborioase tratative cu socrul,
Bologa s-a hotărît să-și strămute în Parva cancela-
ria avocațială, fără mulți clienți, din Sibiu. Astfel,
Maria a avut vreme să se obișnuiască cu gîndul că
se va mărita cu un om care, și după logodnă, i-a
15 rămas ca un străin. În loc de iubire, simțea pentru
Bologa un respect speriat, mai ales din pricina ava-
lanșelor de laude cu care o copleșa tatăl ei ori de
cîte ori venea vorba despre viitorul său ginere.

Nici nu a fost Iosif Bologa bărbatul care să
20 înflorească visele romantice ale unei fete de șapte-
sprezece ani. În figura lui aspră, colțuroasă, cu ochi
scufundați în orbite și adumbriți de sprîncene stu-
foase, cu mustăți castanii, bogate și cu o bărbie
lată și puțin învinețită de tăișurile briciurilor, părea
25 că se simțea mai acasă ura decît dragostea. Deși
scump la vorbă și veșnic serios, avea un glas pătrun-
zător de fierbinte, dovedind o inimă blîndă și un
suflet încordat de viață lăuntrică. A fost feciorul cel
mai mare al unui preot sărac din Țara Moșilor, în a
30 cărui familie rămăsese, ca un trofeu, amintirea stră-
moșului Grigore, fruntaș în răscoala lui Horia și
tras pe roată, la Alba-Iulia, după potolirea țaranilor.
În sufletul lui Iosif Bologa icoana străbunului erou
și martir a întezit rîvna de muncă și a învățat un

ideal. Îndată după ce și-a dobândit diploma de avocat, s-a aruncat cu toată patima în politică, izbutind să ajungă cel mai tânăr condamnat în procesul Memorandului și să petreacă vreo doi ani într-o închisoare de stat.

5 Apostol s-a născut tocmai în zilele când tatăl său aștepta, la Cluj, condamnarea. Până să se întoarcă Bologa din temniță, copilul a deschis ochii asupra lumii, îmbrățișat de o dragoste maternă idolatră.

10 Lipsită de iubire, tinăra d-nă Bologa și-a găsit în copil o țintă de viață. Sufletul ei plin de credință în Dumnezeu a avut chiar momente de îndoială: oare nu-și iubește odrasla mai mult decât pe Atotputernicul? Ca să-și împace conștiința, și-a dat mare

15 osteneală să sădească în inima micului Apostol adorarea Domnului. Astfel, înfiile amintiri ale copilului au fost stăpânite de un Dumnezeu bun, blând și iertător care, în schimbul rugăciunilor de toate zilele, dăruiește oamenilor bucurii pe pământ și veșnică

20 fericire în cer. În închipuirea lui săltărească, înfașurarea acestui Dumnezeu se confunda cu protopopul Groza, care venea deseori, întrebând totdeauna vești de la „martirul nostru”, și căruia mama îi săruta mîna.

O schimbare adîncă, un fel de revoluție a stîr-

25 nit în viața lui Apostol sosirea tatălui său. Peronul gării era înșesat de oameni, domni și țărani din împrejurime. Copilul se agăța disperat de fusta măicuței, așteptînd parcă o minune îngrozitoare... Apoi trenul a sosit și s-a oprit scîrțîind foarte urît, și dintr-un

30 vagon s-a coborît Bologa, în haină neagră, cu capul gol și o barbă mare castanie, crescută în temniță, s-a uitat puțin la lumea de pe peron și pe urmă s-a repezit la micul Apostol, l-a ridicat și, în vreme ce oamenii strigau „trăiască”, l-a sărutat zgomotos pe

amîndoi obrăjorii. Cuprins de o spaimă dureroasă, copilașul a început să plîngă și să se zvîrcolească în brațele străinului care, ascultînd acum discursul protopopului, încerca să-l ostoiască și-l legăna ușor.

5 În cele din urmă, Bologa, fiindcă micuțul răcnea din ce în ce mai speriat, acoperind cuvîntarea de binevenire, îl trecu enervat în seama doamnei Bologa, care se împurpurase de rușine și de emoție. În brațele ei Apostol se mulcomi, privind înșă mereu înfricoșat spre domnul cu barba castanie.

10

De altfel, în aceeași seară, Bologa avu o convorbire solemnă cu nevastă-sa în privința educației copilului. Îi dezvoltă în fraze pompoase niște principii, pomeni numele cîtorva educatori celebri, sfătui-

15 ind-o chiar să citească pe îndelete operele lor, pe care le citise și dînsul în închisoare tocmai în vederea lui Apostol, și mai ales îi ceru energie, concentrare și hotărîre.

— Copilul trebuie să înțeleagă de la început

20 că viața omului numai atunci e prețioasă cînd urmărește un ideal! sfîrși Bologa patetic. Datoria noastră părintească de-abia acum începe! Trebuie să ne dăm toate silințele ca să facem din odorul nostru un om și un caracter!

25 Doamna Bologa plînse și-și frînse mîinile. Din discursul soțului ei înțelegea că i se cere să-și astîmpere dragostea de mamă, mîngăierile și răsfațărilor. Totuși, se supuse fără murmur. Bologa, sărbătorit de o lume întreagă, martir, cu aureola temniței și

30 cu barba impunătoare, i se părea un stăpîn nespus de înțelept, căruia i se cuvine numai ascultare și supunere. Se resemnă deci să-și iubească pușorul în taină și să-și ferească mîngăierile de ochii lui Bologa. În schimb, își înteeți îngrijirile religioase, întrefi-

venind mereu vie credința în sufletul lui Apostol. În privința aceasta avea toată libertatea din partea soțului care, deși nu era credincios, îngăduia religia în educație ca un mijloc pentru dezvoltarea fanteziei.

5 Apostol, potolit și timid, fără tovarăși de jocuri, simți adânc atmosfera gravă pe care o impuse tatăl său în casă. Îi rămase întipărită în inimă spaima primei întâlniri cu el și-l privea mereu ca pe un străin venit anume să-l terorizeze. Ceasuri de bucurie petrecea numai cu mama, când erau singuri acasă, și uneori cu protopopul Groza care, fiind văduv, se înviora în 10 tovarășia copilului blînd și inteligent. Peste toate gândurile și închipuirile micuțului însă plutea vesnic o iubire foarte nelămurită, în care stăpînea Dumnezeu...

15 Când împlini vîrsta de șase ani, alt eveniment straniu îi zgudui sufletul... Doamna Bologa, gîndindu-se că copilul trebuie să înceapă școala, se sfătui îndelung cu protopopul Groza cum să-i înlesnească sarcina și căzură de acord că e nevoie de implorarea Atotputernicului. Prin urmare, hotărîră să pună pe 20 Apostol să zică „Tatăl nostru“, într-o duminică, în cadrul sfintei liturghii. Făcură pregătirile în mare taină, ca să nu prindă Bologa de veste și să le zădărnicească planul... În sfîrșit, în ziua stabilită, soții Bologa luară loc în strana dreaptă, ca de obicei, iar Apostol, în fața lor, în hăinuțe noi, mai palid și cu 25 ochii aprinși de emoție. Doamna Bologa lăcrima și tremura, închinîndu-se înfrigurată și frămîntînd neîncetat cântecul de rugăciuni... Apoi venind momentul rugăciunii, se plecă speriată peste strană și-i șopti: „Acuma, pușorule...“ Cu fruntea sus, cu mers apăsător, Apostol trecu în fața ușii împărătești, căzu în genunchi, împreună mîinile... Peste o clipă glasul

lui subțire ca un fir de mătase albă filfția în tăcerea înecată de respirații, se ridica spre tavanul înstelat, se coborî printre sutele de oameni... Ochii lui văzură la început, în altar, pe protopopul Groza zîmbîndu-i 5 cu blîndețe și încurajându-l; pe urmă însă rămase numai crucea aurită, sus, pare-ar fi plutit în văzduh... Apoi, tocmai în clipa cînd se închina, la încheierea rugăciunii, se deschise deodată cerul și, într-o depărtare nesfîrșită și totuși atît de aproape ca și cum ar fi 10 fost chiar în sufletul lui, apără o perdea de nouași albi, în mijlocul căroara strălucea fața lui Dumnezeu ca o lumină de aur, orbitoare, înfricoșătoare și în același timp mîngăietoare ca o sărutare de mamă... Din strălucirea dumnezeiască însă se limpezea o 15 privire vie, infinit de blîndă și de măreață, care parcă pătrundea în toate adîncurile și ascunzișurile... Arătarea aceasta a durat numai o clipă și a fost atît de nemărginit de dulce, că inima lui Apostol și-a oprit bătăile, iar ochii i s-au umplut de o lucire stranie,

20 bolnavă. Totuși, sufletul îi era atît de plin de fericire, că ar fi fost bueuros să moară atunci-acolo, privind minunea dumnezeiască... Când se întoarse la loc, păru schimbat la față. Pe obrajii albi, ochii albaștri erau ca două izvoare de lumină.

25 — Măicuță, am văzut pe Dumnezeu! murmură copilul cu însuflețire, în vreme ce doamna Bologa încerca să-și șteargă lacrimile cu batista udă de plîns. Vedenia lui Apostol dădu prilej la oarecare controverse în casa Bologa. Protopopul și d-na Bologa 30 credeau cu tărie că bunul Dumnezeu, printr-o grație deosebită, a arătat astfel calea pe care trebuie să meargă băiatul în viață; avocatul, dimpotrivă, căuta să le documenteze că toată „minunea“ e numai rezultatul exaltării religioase a copilului... În cele din

urmă, neizbutind a-i convinge, Bologa se supără, le impută că vor să-i îmbolnăvească feciorul, umplându-i mintea fragedă cu fantasmagorii popești și, fiindcă el, ca tată, e răspunzător de sănătatea suflatească a lui Apostol, interzise pe viitor asemenea exhibiții odată pentru totdeauna.

Clasele primare le făcu acasă, avînd pe doamna Bologa ca instructoare. Bologa îi controla pe amîndoi în fiecare sîmbătă, cu o severitate din ce în ce mai strășnică, parcă ar fi avut în fața lui niște complici întru a-l trage pe sfoară. Deși Apostol era silitor, tatăl hotărî să-l trimită, pentru cursurile secundare, la liceul din Năsăud, spunînd că copilul trebuie să ia contact cu oamenii și cu lumea. În realitate, Bologa, nemulțumit de educația ultrareligioasă ce o primea copilul acasă, în ciuda prescripțiunilor lui, voia să curme răul cît mai era vreme.

Îl dădură în pensiuine la profesorul de matematică, prieten bun cu Bologa, ca să fie bine îngrijit și supravegheat, ca acasă. Cînd plecară părinții și rămase singur, Apostol fu cuprins de o spaimă dureroasă. Se simți părăsit, izgonit, străin și neputincios. Și nici măcar nu putea plînge, de teamă să nu-l ia în rîs copiii gazdei. În clipa înșă cînd îi era sufletul mai stors de nădejde, a văzut în peretele odăiței o icoană cu Isus Hristos răstignit pe cruce. Și atunci toată întristarea i-a dispărut ca prin farmec. Nu mai era singur. Dumnezeu îi alintă inima...

Parva fiind aproape de Năsăud, doamna Bologa venea în fiecare lună să-l vadă, să-l mîngîie... Dar Apostol părea acum vesel și mulțumit. Cartea îl pasiona. La sfîrșitul anului școlar, mergînd acasă în vacanță, prezintă cu bucurie tatălui său un certificat strălucit.

— Te felicit! îi zise Bologa, după ce citi cu luare-aminte, strîngîndu-i mîna ca unui prieten.

Strîngerea aceasta de mînă îi făcu o impresie curioasă. Pentru înția oară simțea că tatăl său îl iubește. Pînă atunci i se păruse că dragostea trebuie să fie neapărat cu lacrimi și rîzgăieri. Acuma înțelese că există și iubiri reținute, bărbătești. De altfel, chiar și el devenise mai discret în dezvăluirea sentimentelor. Îi plăcea să fie privit ca om serios. Prietenii lui cei mai buni, Alexandru Pălăgieșu și Constantin Boteanu, erau cu trei-patru ani mai mari ca dînsul.

Cînd termină clasa a patra și aduse iar certificatul, Bologa crezu nimerit să-i spună cîteva cuvinte grave, de față cu doamna Bologa, în picioare. După o introducere cu citații latinești, îi evocă amintirea străbunului tras pe roată la Alba-Iulia și apoi urmă cu glas falnic:

— De azi încolo, fiul meu, ești bărbat. Dacă ar fi nevoie, ești pregătit să-ți poți cîștiga singur o plîne. Intrînd în cursul superior, orizontul are să îți se lărgască. Vei pricepe multe lucruri nevăzute, căci viața și lumea sunt pline de taine grele. Să năzuiești mereu a dobîndi stima oamenilor, și mai ales pe a ta însuși. De aceea sufletul tău să fie totdeauna la fel cu gîndul, gîndul cu vorba și vorba cu fapta, căci numai astfel vei obține un echilibru statornic între lumea ta și lumea din afară! Ca bărbat, să-ți faci datoria și să nu uiți niciodată că ești român!..

În clasa a cincea, spre Crăciun, într-o oră de matematică, Apostol fu chemat puțin afară. În coridor aștepta vizitiul lor, cu căciula și cu biciul în mînă.

— Ei, ce-i, ce s-a întîmplat? întrebă Apostol tulburat.

— Bine, domnișorule, tot bine, dar azi-noapte a murit domnul avocat, de inimă și m-a trimis doamna să te aduc și pe d-ta la înmormîntare...

5 Pînă în Parva, Apostol a plîns în neștire... În-
mormîntarea a fost impozantă. Mii de oameni au petre-
cut coșciugul la groapă, și multe cuvîntări jalnice.
Pe urmă, cîteva zile, Apostol a stat acasă. Nu mai
plîngea dar ședea ceasuri întregi încremenit în fața
10 unei fotografii care reprezenta pe tatăl său într-o
poză dîrză, amenințătoare. (Era făcută la Cluj, pe
cînd se întorcea din temniță.) Înainte îi fusese frică
de fotografia aceasta. Acuma îl rodeau remușcări.
Simțea împrejur întrebări filfiind cu aripi negre și
15 nu îndrăznea să le privească. Își zicea mereu că n-a
știut să-l prețuiască, își amintea îndrumările lui
severe și-i era teamă neconținut să nu se dărîme ceva,
unde, și nu-și dădea seama ce și unde... Doamna
Bologa, îngrijorată de jalea lui, îi zise, a treia zi,
foarte blînd și duios:

20 — Lasă, dragul mamei... Ce să facem? Așa a vrut
Dumnezeu...

— De ce? întrebă deodată Apostol, privind-o cu
niște ochi goi.

25 Mama îi răspunse ceva, dar el nu mai înțelese
vorbele ei, căci în clipa cînd a rostit întrebarea, a
simțit cum i se dărîmă în suflet, cu zgomot îngrozitor,
o clădire veche, cu temelii ca rădăcinile stejarului.

30 „Am pierdut pe Dumnezeu“, îi fulgeră prin minte,
închizînd ochii cu frică, parcă astfel ar fi vrut să
împiedice ruina. Avea impresia foarte clară că se
prăbușește într-o prăpastie fără fund și nu se poate
opri, nu se poate agăța de nimic. Aceasta însă a ținut
numai un moment, sau poate nici atîta, iar pe urmă

a rămas cu o groază crîncenă în inimă, ca și cînd s-ar
fi trezit, în miez de noapte, singur, într-un cimitir
imens, fără să știe încotro să apuce...

5 Se întoarce la Năsăud buimăcit, cu sufletul
zdrențuit de îndoieli și sigur că și-a pierdut rostul
în lume. Un răstimp a mai încercat să-și reclădească
din dărîmături o casă nouă. Observa însă că de sub
fiecare piatră izbucnea cîte-o întrebare dureroasă și
10 fără răspuns... Strădaniile acestea zădarnice, cu chi-
nurile lor neostoite, îl obosiră repede. Dar apoi
peste ele se înalță, ca un steag biruitor, dorința de-a
cunoaște, de-a găsi răspunsuri precise la toate între-
bările tulburătoare...

15 Ca „abiturient“ a petrecut vacanța în consfătu-
iri și neînțelegeri cu mamă-sa și cu protopopul
Groza care, amintindu-și arătarea cerească de odini-
oară, doreau să-l îndrepte spre cariera preoțească.
Apostol însă nici nu voia să audă de teologie. Acuma
era aproape de douăzeci de ani, înălțuț, foarte zvelt,
20 cu o frunte albă foarte frămîntată, cu părul castaniu
lung și dat pe spate, avînd ceva din înfățișarea tineri-
lor de la începutul secolului trecut, gata să moară
pentru un dor. Pe cît inima îi clocotea de o poftă
de viață năpraznică, pe atît mintea lui se zbuciuma
25 cu întrebări tainice, suferind fizicește de cîte ori,
în căutarea explicației, se izbea de zidurile începutu-
lui și sfîrșitului între care e mărginită cunoștința
omenească. Se făcuse gînditor, chiar visător, cu apu-
cături romantice, cu hotărîri încăpățînate. Doamna
30 Bologa spunea, cu o ușoară umbră de părere de rău,
că seamănă la caracter cu răposatul, ceea ce pe Apos-
tol îl măgulea căci, cu cît creștea, cu atît admira
mai mult înțelepciunea tatălui său, silindu-se din
răspuțeri baremi să-l egaleze... Cînd își dădu seama

că rezistența fără argumente nu va convinge pe mai-că-sa și mai ales pe Groza, le declară ritos că el de mult nu mai crede în Dumnezeu și prin urmare nu-și poate alege o carieră bazată pe înșelăciune. Protopopul se indignă și plecă fără să-i dea mîna, iar doamna Bologa plînsese o săptămînă întreagă, rugîndu-se Atotputernicului să-i întoarcă băiatul pe calea cea bună.

Apostol se hotărîse de mult să urmeze filosofia. Auzind aceasta, indignarea protopopului se înteeți și, ca să frîngă cerbicia fiului rătăcit, povățui pe doamna Bologa să-i refuze mijloacele bănești. Abiturientul se posomori. Cîteva zile de-a rîndul avu lungi consfătuiri cu singurul său prieten din Parva, cu Alexandru Pălăgieșu, care făcuse cursul de notar și acuma era practicant, în așteptare să iasă la pensie notarul bătrîn și să-i ia locul. Drept urmare a consfătuirilor, Apostol se repezi pînă la Năsăud, se mai sfătui și cu fosta lui gazdă, și cu directorul liceului, iar rezultatul fu o petiție către Ministerul Instrucției, în care solicita o bursă de la stat. Peste vreo trei săptămîni veni și răspunsul: i s-a acordat un loc într-un „colegiu studențesc” la Budapesta, ceea ce însemna pensiuine completă și chiar cîteva coroane pe lună, de buzunar.

La Universitate a întîmpinat greutăți așteptate și neașteptate. Le-a biruit cu o însuflețire aprigă. A învățat ungurește și nemțește în cîteva luni, încît primul examen i-a adus felicitări și o invitație la masă din partea profesorului de filosofie, bătrîn, sărac și nobil. Între profesor și elev apoi s-au statornicit niște legături ca între un duhovnic și un dreptcredincios. Cunoscător al sufletului omenesc, profesorul a înțeles repede neastîmpărul lui Apostol și l-a

îndrăgit. I se părea că tînrul acesta, ros pînă în temelii de îndoieli, e reprezentantul tipic al unei generații care, pierzînd credința în Dumnezeu, se înversunează a găsi ceva în afară de sufletul omului, un Dumnezeu științific, lipsit de taine și de necunoscut, un adevăr absolut, în dosul căruia să nu mai fie nimic, în care să se cuprindă și să se lămurească chiar și neantul... Seninătatea și simpatia profesorului au potolit încetul cu încetul avîntul studentului. Chiar în prima vacanță universitară Apostol a venit acasă cu o „concepție de viață” pe care toată vara a explicat-o lui Alexandru Pălăgieșu, devenit notar în Parva.

— Omul singur nu e cu nimic mai mult decît un vierme, spunea studentul cu o încredere parc-ar fi descoperit piatra filosofală. O licărire de conștiință trecătoare... Numai colectivitatea organizată devine o forță constructivă, dragă prietene! Singularizat, omul se pierde, pe cînd într-o colectivitate orice sforțare își găsește locul ei și toate împreună contribuie la înălțarea fiecărui individ, precum activitatea comună a tuturor colectivităților apropie omenirea de Dumnezeu... Azi, din pricina lipsei de organizare, nouăzeci la sută cel puțin din munca creierului omenesc se risipește. Închipuiește-ți ce-ar fi cînd s-ar uni, printr-o organizație perfectă, sforțările mintale ale tuturor oamenilor spre aceeași țintă!... Cîți oameni trăiesc azi pe pămînt? Două miliarde, să zicem... Ei bine, ar mai exista oare necunoscutul dacă două miliarde de kilograme de materie cenușie, într-un avînt comun, ar porni la asaltul porților închise?

— Adică, mai pe românește, să facem ceea ce facem cu toții, zise notarul. Să ne facem datoria către stat, nu-i așa?... Apoi asta spun și legile noastre...

— Nu, nu legile... Conștiința să-ți dicteze datoria, nu legile... Mare deosebire! se înflăcăra Apostol, reîncepînd furtunos explicațiile.

5 Doi ani de zile, în Budapesta, și-a pus la încercare „concepția de viață” în toate împrejurările, și după fiecare încercare i se părea mai bună, mai mulțumitoare. Viața în capitală însă îi era nesuferită. Zgomotul străzilor, egoismul oamenilor, mecanizarea vieții îl supărau. Rîvnea civilizarea sufletului
10 și aceasta i se părea că nu se poate dobîndi în marile aglomerații de oameni. În mijlocul naturii se simțea liber și mai aproape de inima lumii. De cîte ori avea vreme, fugea de oraș. Dealurile din jurul Budei le cunoștea întocmai ca împrejurimile Parvei... Numai
15 cînd venea acasă observa că și-a potrivit viața pe un calapod care aici nu era de loc prețuit. În Parva i se clătina concepția și avea nevoie de eforturi ca să nu i se sfărîme. Statul, aici, era privit ca un vrăjmaș... Tocmai în vacanța a treia a găsit argumentul mulțumitor, într-o discuție cu avocatul Domșa care, după
20 moartea bătrînului Bologa, a făcut avere în Parva.

— Eu nu afirm că statul nostru e bun! a strigat Apostol cu o inspirație subită. Nu afirm de loc... Dar cîtă vreme există, trebuie să ne facem datoria...
25 Dați-mi un stat mai bun, și mă închin. Altfel însă vom cădea în anarhie, domnule Domșa! În viață trebuie să contăm pe realități, nu pe dorinți!

Avocatul Domșa îl iubea și-i prevedea un viitor strălucit, de altfel împreună cu toți domnii din Parva și chiar cei din Năsăud. Se spunea că Apostol e răsfățatul facultății și că are să ajungă negreșit profesor la Universitate. De aceea Domșa îi făcea puțina
30 curte, în speranța că îi va atrage atenția asupra domnișoarei Marta, o fetiță de vreo șaptesprezece ani,

drăgălașă și isteată cum nu s-a mai pomenit pe valea Someșului, și care, pe deasupra, avea o zestre boierească, fiind singura odraslă a însuși domnului Domșa.

Într-o bună zi, dorind să continue discuția,
5 Apostol făcu o vizită avocatului. Nu-l găsi acasă, dar îl primi domnișoara Marta. Stătu o jumătate de oră, vorbind cu domnișoara numai despre nimicuri și crezînd mereu că va sosi Domșa. A doua zi reveni și iar șezu o jumătate de oră cu Marta. Apoi o săptămînă întreagă, în fiecare zi, mereu la aceeași oră și
10 din ce în ce mai bucuros că nu era acasă avocatul. Și, peste altă săptămînă, spuse radios doamnei Bologa:
— Mamă, știi că am să mă logodesc cu fata lui Domșa?

15 Doamna Bologa încremeni. Marta i se părea prea cochetă și ușuratecă. O fată crescută în voia soartei — doamna Domșa murise de vreo patru ani — nu poate fi o soție potrivită pentru Apostol. Încercă să se împotrivească. Chemă iarăși într-ajutor pe protopopul Groza. Toate în zadar. Logodna se făcu, fără ceremonie, în familie, stabilindu-se însă
20 că nunta vor serba-o cînd va termina Apostol studiile, peste un an sau doi.

Curînd după logodnă, sosi în Parva un locotenent de vînători imperiali, foarte țănoș și încrezut,
25 feciorul judecătorului ungur. Apostol îl privi cu dispreț, zicînd că e gol și sec, pe cînd Marta îl găsi interesant și drăguț... Dumineca următoare avu loc „balul filantropic”. Deși Apostol nu era dansator,
30 în seara aceea a dansat cu furie, ca nu cumva să rămîie mai prejos de „cellalt”. Locotenentul însă a jucat puțin și numai cu vreo trei fete, între care și cu Marta. Și atunci, pe fața ei, Apostol a văzut o mîndrie și o bucurie rău ascunsă...

În trei zile sufletul logodnicului s-a umplut de otravă. Se simțea nenorocit și-l băteau gânduri de moarte. Se compara cu locotenentul în inima Martei și era sigur că Marta alege uniforma strălucitoare, pintenii... Și el care, ca fiu de văduvă, nici n-a făcut armata! Într-un moment de desperare socoti că ar fi bine să renunțe la favoarea legii militare, să se întoarcă peste un an în haină de ofițer și să-i arate Martei că poate fi și el ca „cellalt”... În orice caz, nu va lăsa nici în ruptul capului să fie izgonit, din iubirea Martei. Tocmai fiindcă e așa, el o iubește mai mult. Are să lupte și s-o cucerească definitiv. Dacă ea nu e în stare să se ridice pînă la el, se va coborî el la ea. Marta însă trebuie să-l iubească numai pe el!

Atunci începură să umble zvonuri de război și într-o bună zi locotenentul chiar trebui să-și curme concediul și să plece în mare grabă la regiment. Apostol se duse a doua zi la Marta, triumfător. Cînd veni însă vorba de locotenent, Marta zise cu ochi melancolici:

— Simpatice om!... Acuma va fi erou!

Apostol îngălbeni. Se hotărî să strice logodna, să recunoască fără înconjur că maică-sa a avut dreptate și să-și vază de cărțile lui... Dar asta ar însemna o lașitate. Dacă în prima ciocnire cu viața se dă bătut, atunci ce va fi viitorul?

Apoi, peste frământările lui, izbucni războiul... Și concepția de viață, clădită și cîrpită în trei ani de chibzuiri, se zdruncină din temelii. Războiul nu intrase în socotelile concepției lui. Și totuși acuma trebuia o hotărîre... Se sfătui cu Pălăgieșu, fără rezultat. Pălăgieșu declară categoric că „toți trebuie să ne facem datoria către patrie”. Părerea aceasta însă era

a unui reprezentant al statului, deci impusă și nu izvorîită dintr-o convingere liberă... Apostol, în sufletul său, credea că cel mai bun lucru ar fi să ignoreze războiul, ca ceva anormal. Da, dar dacă mîine va fi chemat și el în armată?

— Vezi, dragul mamei, îi zise doamna Bologa, îngrijorată, dacă ne ascultai pe noi și te duceai la teologie, azi ai fi preot și nici capul nu te-ar dura de războiul lor... Pe cînd acuma, Dumnezeu știe...

Mai mult ca să se ispitească pe sine însuși, Apostol răspunse:

— Zilele acestea am să plec și eu la datorie...

Doamna Bologa, speriată și revoltată întrebă:

— Să-ți primejduiești tu viața? Pentru cine și pentru ce?

— Pentru patrie, murmură studentul cu un zîmbet nehotărît.

— Noi n-avem patrie! strigă atunci mama, indignată. Asta nu-i patrie... Mai bine s-o calce în picioare caii muscalilor!

Trimise îndată după protopopul Groza și împreună căutară să-i scoată din minte gândurile nesocotite. Nehotărîrea lui Apostol se zvîrcolea. Ieși pe stradă buimăcit și nemeri tocmai la Domșa acasă.

— Cum, tu? Speranța noastră? Să te bați tu pentru ungurii care ne bat pe noi? Dar cînd ai o patrie ca a noastră nu ești de loc obligat să te îmbulzești la datorie, ba chiar dimpotrivă!

— Și totuși ideea? zise Apostol fără convingere.

— Ce idee?... Cînd e viața omului în joc, dai dracului toate ideile... Noi trebuie să așteptăm, Apostole! Lozinca noastră să fie: rezerva...

— Rezerva înseamnă pasivitate și pasivitatea e mai rea ca moartea...

— Pasivitatea păstrează intacte speranțele, pe cînd activitatea acum e egală cu nimicirea.

5 Apostol tăcu. În sufletul lui se închegase convingerea că nu trebuie să plece. Dar nu apucă să spună nimic lui Domșa, căci se pomeniră cu Marta, care tocmai se întorcea de la o prietenă. Avocatul, ca de obicei, îi lăsă singuri...

— Toată lumea pleacă la război, zise Marta.

10 În privirea ei, în glasul ei, Apostol simți o tremurare ciudată. Marta se gîndea la „cellalt”. Un ceas stătura de vorbă, și toată vremea Apostol văzu că logodnica lui e ca o străină, înțelegînd însă că, printr-un singur gest, i-ar putea dobîndi sufletul întreg... Un ceas șovăi, apoi la plecare se uită adînc în ochii ei și zise cu hotărîre:

— Poimîine voi pleca la război!

20 Marta avu un zîmbet de necredință, dar numai o clipă. În clipa următoare obrajii ei se îmbujorară, privirea i se înflăcăară, plină de mîndrie, și apoi, cu o mișcare pătimașă, se repezi la Apostol și-l sărută pe buze... Și Apostol, în sărutarea aceasta, își sorbi izbînda.

25 A treia zi a plecat la Cluj și s-a prezentat la cercul de recrutare, unde un colonel deșirat l-a felicitat călduros. Cînd s-a îmbrăcat în uniformă și s-a uitat în oglindă, nici nu s-a mai recunoscut, atîta de marșial i se părea că s-a făcut. De altfel, în oraș clocotea un entuziasm contagios. Pe trottoare, în cafelele, la Universitate, pretutindeni oamenii erau veseli, parcă războiul i-ar fi scăpat dintr-o primejdie grozavă sau le-ar fi făgăduit o fericire cerească. În atmosfera aceasta, ultimele rămășițe de șovăire se topiră ca niște stropi de ceară. Se simțea mîndru și fericit în uniforma cocheta de artilerie și saluta țe-

păn pe toți militarii ce-i întâlnea, adînc convins că și astfel își împlinește datoria către țară.

5 Două luni a urmat școala de artilerie, apoi a fost trimis pe front. Pe urmă l-au numit ofițer, a fost rănit o dată ușor și a doua oară greu, încît a stat două luni în spital și o lună în concediu acasă, a fost decorat de trei ori, înaintat locotenent... toate în vreme de doi ani. Războiul a luat locul de frunte în concepția lui de viață, din care odinioară vruse să-l elimine. Acuma își zicea că războiul e adevăratul izvor de viață și cel mai eficace element de selecțiune. Numai în fața morții pricepe omul prețul vieții și numai primejdia îi oțelește sufletul... Pe urmă a fost la Curtea Marțială care a judecat pe Svoboda... Pe 15 urmă au venit spînzurătoarea și ochii condamnatului... și doina ordonanței, sub fereastră, care nu mai încetează de loc, ca o mustrare...

3

— Don locotenent, e tîrziu, vremea cinei...

20 Apostol Bologa deschise ochii, zăpăcit. Lîngă pat, ordonanța mormăia blînd aceleași cuvinte, ca o babă cu farmece.

25 — Ce-i, Petre? Am dormit? întrebă locotenentul, sărind în picioare și uitîndu-se repede la ceasul-brățară. Ei, poftim! Am întîrziat de la masă... Și numai tu ești de vină, că nu știi pe unde tot umbli, în loc să-mi fii de ajutor...

30 Dojenind pe Petre, își dădea bine seama că vrea să-și impute amintirile care l-au cuprins în mrejele lor și de care îi era teamă ca de niște remușcări neiertătoare. Grăbit să plece, nu-și găsi casca și mormăi:

— Fă lampa mai mare, că parcă sîntem într-o criptă...

De lîngă lampă, ordonanța ridică o scrisoare și i-o întinse:

5 — A venit de la amiazi, dar cu vălmășagurile astea...

Apostol luă scrisoarea, se uită la adresă și rămase cîteva clipe cu ochii la Petre, ca și cum n-ar fi îndrăznit s-o citească.

10 „Iată, mi-e frică și de slova mamei, se gîndi cu amarăciune. Atîta m-a făcut de laș execuția unui trădător!”

Apoi se așează mînios pe laviță, trase lampa mai aproape, rupse plicul și citi pe nerăsuflăte:

15 „Dragul mamei mult dorit. Tare-mi tremură inima de grija ta, că de o săptămîină n-am primit nici o știre și pe aici geme pămîntul de oaste și cătane, de trăim mereu cu frica în sîn. Totuși sunt puțin mai liniștită de cînd am auzit că, pe unde ești tu, s-au potolit bătăliile. O, dare-ar Dumnezeu să se sfîrșească odată, că de atîta război ni s-a acrit sufletul și ne-au secat lacrămile.

20 Tot așteptăm să ne pomenim cu tine pe acasă, măcar pe cîteva zile, că alți ofițeri capătă concedii des. Și noi avem în gazdă un maior, tare de treabă, polonez. Bietul om toată ziua oștează de dorul familiei, că-i înșurat și are șase copii... Știi, dragul mamei, că pe protopopul Groza l-au luat și l-au dus în internare prin Țara Ungurească, fiindcă Pălăgieșu l-a pîrît

30 că-i periculos pentru liniștea comunei. O, Doamne, mare-i răbdarea și îndurarea ta! Ba Pălăgieșu se mai laudă, chiar și față de mine, că de-ar fi vrut el, ar fi putut face să-l și spînzure, că — zice — mîna lui e grea cînd vede că oamenii nu se astîmpără.

Dar zice că i-a fost milă de cei optzeci de ani ai lui Groza, altminteri nu s-ar fi mulțumit numai cu internarea. Că, zice, protopopul a predicat de pe amvon precum ca să nu ne lepădăm limba strămoșească și

5 nici credința în Dumnezeu, ci să le păstrăm cu sfințenie. Și din pricina aceasta l-au ridicat și l-au închis, iar comuna a rămas numai cu diaconul, să facă slujba și la biserica cea mare, și peste apă, în bisericuța din Ierusalim... Eu mă tot rog fierbinte

10 bunului Dumnezeu și tare mi-e nădejdea că rugăciunile noastre vor găsi milă și îndurare în ceruri!

De multe ori mă gîndesc și mă cutremur, ce-ar fi dacă ar trăi bietul tatăl tău? Cum era el de inimos, vai Doamne, poate că nici tu n-ai fi unde ești, căci

15 el nu te-ar fi lăsat pentru nimica-n lume. Dar eu, sărmană văduvă, ce să fac? Plîng și mă rog lui Dumnezeu să-ți poarte de grijă și să te apere și să-ți lumineze sufletul și cărările vieții...

Acum baremi de-ar veni odată pacea, să mai scape oamenii de chinuri și de groază. Că de cînd

20 a intrat și România în război parcă viața noastră e și mai amară, și mai întristat ni-e sufletul... Marta zice că ți-a scris mereu, dar că tu nu i-ai răspuns la două scrisori și poate că te-ai supărat cine știe de ce.

25 Scrie-i, dragul mamei, că Domșa e foarte cumsecade și-ți poartă de grijă ca un părinte. Apoi și fata-i bună și are sufletul de ceară, doar că-i tînără și nepri-cepută în viață. Mereu îmi spune că i-e dor de tine, dar iarăși nu poate sta nici prea retrasă și trebuie

30 să mai glumească cu cei ofițerași de pe aici, că așa-s vremurile. Dacă ai fi tu acasă, am avea și noi un sprijin. Dar nu-i nimic, va trece și furtuna, și Dumnezeu va plăti tuturora după dreptate. Pînă va veni ceasul mîntuirii, eu în scrisorile tale caut mîngiere

și le aștept și tremur cînd nu sosesc. Că tu ești mîngăierea și nădejdea mea pe lume, și credința în Dumnezeu. Rămîi cu bine și scrie-mi degrabă. Dumnezeu să te aibă în paza lui cea bună. A ta-Mamă”.

5 Apostol îndoi iar scrisoarea, o vîrî încetișor în buzunar și oftă, zîmbind amar și zicîndu-și:

„Biata mama! Se vede că-i strănepoata subprefectului lui Avram Iancu...”

10 Cuprinsul scrisorii îl simțea foarte lămurit în creieri, ca o apăsare. Numai vorbele despre Marta parcă pieriseră fără urme, deși altădată tocmai acestea l-ar fi pus pe gînduri... Ridicînd capul, întîlni privirea ordonanței, aprinsă de o curiozitate umilă. Apostol tresări, ca și cum i-ar fi fost frică să nu-i fi citit gîndurile.

15 — Oare ce-o mai fi pe la noi pe-acasă, don locotenent? Întrebă deodată soldatul cu glas încărcat de respect.

20 — Ce să fie, Petre? Necazuri și amar, răspunse Apostol blînd.

Își potrivi casca în cap, își ridică gulerul ulancei și ieși în ogradă, urmat de ordonanță. În poartă se întoarse și-i zise cu același glas moale:

25 — Ia seama, Petre, că mîine în zori plecăm înapoi, pe front! Să aduni deci toate catrafusele... Degeaba, Petre, tot mai bine-i acolo decît aici!

30 Popota diviziei era într-o fostă cîrciumă, alături de casa în care locuia generalul Karg. În sala mare dinspre uliță, cu ferestrele oblonite, ca să nu pătrundă lumina afară, mînceau ofițerii de la cartierul diviziei,

precum și cei de la comandamentul brigăzii de artilerie, care se afla în sat. În fund, într-o odăiță, era popota trecătorilor, adică a celor ce mergeau spre front sau se întorceau de acolo și trebuiau să zăbovească un răstimp pe la numeroasele servicii ale diviziei.

5 Fiindcă întîrziase, Bologa nu mai vru să treacă prin sala cea mare, ci coti prin ogradă și intră în tindă, unde cîțiva soldați spălau vase, ștergeau tacîmuri, defundau sticle, în vreme ce alții veneau de pe coridor, 10 de la bucătăria îndepărtată, cu farfurii pline cu mîncări ori cu butelii de vin... De aici o ușă dădea direct spre popota mare, iar alta, în stînga, spre cuibul trecătorilor. Un soldat se repezi și deschise lui Bologa.

În odăiță erau numai două mese lungi și o canapea 15 hodorogită, pe care zăcea un morman de mantale, căști, revolvere, săbii, băionete, de-a valma.

Masa din dreapta se golise; un soldat, cu capul 20 ȧuguiat și cu fruntea de un deget, strîngea alene tacîmurile și resturile de pîine. Fumul de tutun, mirosul de mîncări și de băuturi umpleau odaia pînă în tavanul cu grinzi, sugrumînd flacăra lămpii cu abajur de tinichea roasă. Obloanele celor două ferestre erau închise, iar găurile din obloane, astupate cu șervete. De altfel ferestrele n-aveau perdele și pe pereți se 25 vedeau numai cîteva cadavre de ploșnițe sătule.

În capul mesei din stînga ședea căpitanul Klapka. Fără cască, tuns la piele, fața lui rotundă răspîndea 30 bunătate și blîndețe, deși în ochi îi tremura o spaimă pe care încerca s-o ascundă sub un surîns prefăcut și rece.

Cînd păși Bologa în odaie, zgomotul de glasuri care se auzise din tindă se curmă brusc, încît bunăseara lui pluti singuratecă într-o tăcere speriată. Pînă să-și lepede însă casca și ulanca, unda de tulburare

se topi și locotenentul Gross, mai în glumă mai în serios, strigă:

— Mi se pare, Bologa, că ți-a fost rușine să vii mai devreme între noi? Spune drept!

— Rușine? Mie?... De ce? zise Apostol, oprindu-se înțepat.

— Parcă noi nu știm că și tu ai votat pentru moarte? zîmbi Gross, dînd vorbelor sale o culoare mai dulce, fiindcă observase supărarea lui Bologa.

— Ei și? urmă Apostol mereu dîrz. În orice caz n-am să dau socoteală decît conștiinței mele, care l-a găsit vinovat!

— Conștiință! oftă deodată tînguitor căpitanul Cervenco, care ședea la stînga lui Klapka. Cine mai are azi conștiință?

Glasul acesta se înfipse ca un ac în urechea locotenentului Bologa. Vru să răspundă și nu-i veni nimic în minte. Se uita la el, și inima i se îmblînzi. Cervenco era om voinic, spătos, cu o barbă cafenie care-i acoperea aproape tot pieptul și cu niște ochi în care plîngea veșnic o suferință tainică. Bologa îl cunoscuse într-un spital la Triest și descoperise în el o inimă îngerească. Era rutean, profesor la un liceu din Stanislau. În fața ofițerilor trecea ca un fel de menonit, fiindcă în doi ani de război niciodată nu pusese mîna pe vreo armă, ci mergea în lupte numai cu un băț de trestie și cîntînd cîntece bisericesti. Cervenco însuși spunea sus și tare că mai bine și-ar tăia mîinile decît să tragă asupra unor bieți oameni ca și dînsul. Altfel, fiind extrem de conștiincios în serviciu și disprețuitor de moarte, superiorii îl lăsau în pace, mulțumindu-se a zice că-i cam scrîntit.

— Fiecare își face datoria cum crede, murmură Bologa drept răspuns lui Cervenco, așezîndu-se la masă

față-n față cu Klapka, și apoi porunci soldatului: Adă-mi și mie ceva de mîncare!

Soldatul dispăru. Peste o clipă, Gross, puțin încruntat, zise:

— Nici o datorie din lume nu-mi poate impune să ucid pe un camarad...

— Camarad?! strigă deodată locotenentul Varga, revoltat, sărind în picioare. Trădătorii și dezertorii sînt camarazii d-tale?... Domnilor, vă întreceți cu glumele! Eu, în orice caz, nu mai pot asculta nepăsător asemenea... asemenea... vorbe compromițătoare pentru un militar care mai are în suflet un pic de iubire de țară...

Izbucnirea locotenentului de huzari, singurul ofițer activ printre cei de față, căzu ca un duș rece, reamintindu-le brusc că sînt pe front. Toate privirile se întoarseră spre Varga și în toate lucea o întrebare... Privirile acestea mulțumiră orgoliul huzarului brun, tînăr, frumos, cu mustăcioara tunsă și cu înfățișarea încăpățînată. Era nepotul profesorului de filozofie de la Budapesta și avea ambiția să fie socotit mare cunoscător de cai. Apostol îl întîlnise des în casa profesorului și, cu toate că i s-a părut gol și fudul, s-a împrietenit cu el, avînd altfel un suflet deschis și leal.

— Închipuiește-ți, dragul meu, urmă Varga, adresîndu-se lui Bologa, ca omului care-i împărtășește credințele, cu o voce calmă ce voia să șteargă impresia izbucnirii indignate, de două ore numai despre execuția lui Svoboda vorbim și, ce crezi, dumnealor găsesc vinovați, știi pe cine, pe cei ce l-au condamnat!

Varga sfîrși surîzînd batjocoritor spre Gross, risipind astfel cu totul urmele protestării.

— Nimeni nu osîndește cu inima ușoară, zise Apostol gînditor. Dar cînd vina e evidentă, ești silit.

Căci mai presus de om, de interesele lui particulare, e statul!

— Nimic nu e mai presus de om! se ridică atunci Gross, grăbit, ca nu cumva să-i ia cineva vorba. Dimpotrivă, omul e mai presus de orice, mai presus chiar de întreg universul! Ce-ar fi pământul fără de omul care să-l vadă, să-l iubească, să-l măsoare, să-l înconjoare?... Ca și pământul, universul numai prin om a devenit o realitate interesantă. Altfel ar fi o zbuciumare sterilă de niște energii oarbe, altfel, adică fără sufletul omului. Toți sorii universului nu pot avea altă menire decât să încălzească trupul omului care adăpostește grăuntele divin al inteligenței. Omul e centrul universului, fiindcă numai în om materia a ajuns la conștiința propriului său eu, a ajuns să se cunoască!... Omul e Dumnezeu!

Locotenentul Gross, uscățiv, slăbuț, cu barbișon retezat și cu ochii mici, negri, fulgerători, comanda o companie de pionieri. Vorbind, se aprindea repede, iar vocea lui aspră, neplăcută, devenea mlădioasă și cuceritoare. Era ovreu și inginer la o fabrică de mașini din Budapesta. Acum se opri un moment și se uită împrejur parcă ar fi așteptat o întrerupere. Întâlnind ochii lui Bologa, care nu-l iubea, zicînd că e farsor, Gross continuă disprețuitor:

— Statul!... Statul care ucide!... În spate statul nostru, în față statul dușman, și la mijloc noi, cei osîndiți să murim ca să asigurăm huzureală cîtorva tîlhari care au pus la cale măcelul milioanei de robi inconștienți! Mă mir că...

— Noi apărăm patria, prietene, moștenirea strămoșească! îl întrerupse Varga, calm, cu o superioritate mîndră în glas.

— Aici, în inima Rusiei, e patria d-tale? întrebă Gross cu mare dispreț.

— Unde-i datoria, acolo-i patria! interveni Apostol, dar cu atîta sfială, că nimeni nu-i luă în seamă vorbele.

— Patria noastră e moartea... pretutindeni și mereu moartea, bolborosi Cervenco cu o convingere adîncă.

— Fiindcă sîntem lași! strigă Gross, înflăcărat. O singură clipă de curaj general ar pune capăt tuturor mișeliilor!

— Dacă lumea ar fi ca tine! zise Varga, rîzînd cu atîta poftă, că toți se însenină. Din fericire noi, ceilalți, încă n-am uitat că, mai presus de orice, sîntem fiii și apărătorii patriei, dragă anarhistule!... Domnule căpitan, adăogă apoi către Klapka, te rog să nu ne judeci după vorbele noastre, ci după fapte! Sîntem toți prieteni și, cînd ne întîlnim, ne permitem mai mult decît ar fi permis. Așa ne mai răcorim și noi pentru cîte îndurăm... Dar în fața dușmanului toți ne facem datoria cu inimă, chiar și Gross, deși vrea să pară un răzvrătit. În al treilea an de război, după ce am dat atîtea dovezi de vitejie, slăbiciunile acestea să ne fie trecute cu vederea!

Klapka dădu din cap cu un suris indulgent, care însă nu se potrivea de loc cu lumina ciudată din ochii lui bolbocați. Gross vru să protesteze, dar tocmai atunci ușa se deschise și soldatul intră cu farfuriile pline, așezîndu-le dinaintea lui Bologa.

Peste cîteva minute, după oarecare șovăiri, convorbirea se aprinse iarăși, mai ales între Gross și Varga. Apostol Bologa înghițea în silă. Deși nu luase nimic în gură de la prînz, nu-i era foame. Se simțea mereu ostenit, parcă toată ziua ar fi cărat bolovani. Ar fi dorit să ia parte la discuție, ca altădată, dar nu îndrăzneam de teamă să nu observe ceilalți cît de false și nesin-

cere îi sunt vorbele. Frica aceasta îl chinuia neîncetat, îi sfîşia sufletul, fără să i se poată împotrivi. Avea impresia că se află pe marginea unei prăpăstii şi nu cutează să se uite în adîncimea care totuşi îl ispiteşte din ce în ce mai stăruitor.

— Izbînda trebuie să vie! glăsuî Gross, patetic, gesticulînd şi cu nişte ochi tremurători de emoţie. O crimă monstruoasă trebuie să nască o pornire uriaşă de răzvrătire universală... Trebuie! Şi atunci, peste tranşeele pline de sînge, peste graniţele brăzdate cu morminte, toţi oropsiţii, toţi răzvrătiţii, îşi vor strînge mîinile şi, într-un avînt nimicitor, se vor întoarce împotriva celor ce-i exploatează de mii de ani, şi în sîngele lor buhăit de trîndăvie vor înmuia steagurile păcii şi ale lumii noi!

Bologa atunci nu se putu stăpîni şi întrebă foarte blînd:

— Lumea urii, camarade?

— Ura, numai ura va stîrpi nedreptatea! răspunse

Gross cu faţa strîmbată de patimă.

— Ura naşte veşnic ură, zise Apostol, cutremurîndu-se. Pe ură nu poţi clădi, precum nu poţi pe mlaştină...

Înainte de a mai răspunde Gross, Varga se sculă în picioare şi vorbi zîmbitor:

— Staţi!... Daţi-mi voie!... Anarhistul nostru vrea o internaţională... Aşa-i camarade?... Ei bine, uite internaţionala! adăogă cu mîndrie, ridicînd glasul şi arătînd împrejur cu mîna pe toţi cei de faţă. Uite!... Tu eşti ovreu, domnul căpitan e ceh, doctorul de colea e german, Cervenco e rutean, Bologa e român, eu sunt ungar... Aşa-i?... Tu ce eşti, băiete? se întoarse apoi deodată către soldatul care nu mai isprăvea de strîns masa cealaltă.

— Soldat! răspunse omul, uluit şi luînd poziţia regulamentară.

— Fireşte, toţi suntem soldaţi, făcu Varga, mulţumit. Dar te întreb: ce neam eşti?

— Croat, să trăiţi! murmură soldatul fără să clipească.

— Ei, va să zică croat, urmă locotenentul către ofiţeri. Şi sunt sigur că dincolo, în sala cea mare sau în tindă vom găsi şi polonezi, şi sîrbi, şi italieni, în sfîrşit, toate neamurile, nu-i aşa?... Şi cu toţii luptăm umăr la umăr pentru un ideal comun, contra duşmanului comun! Iată internaţionala adevărată, tovarăşe! sfîrşi Varga, aşezîndu-se triumfător.

— Internaţionala crimei! zise Gross grav, adăogînd îndată, ironic: Degeaba, tu nu poţi pricepe, Varga! Ne pierdem vremea. Tu eşti băiat de treabă, eşti erou, dar încolo...

— Încolo, adică înspre ideile tale nici nu doresc să mă apropiu, căci pe acolo te întâlneşti cu Curtea Marţială răspunse repede Varga, rîzînd mulţumit.

Urmă o tăcere şi apoi deodată glasul lui Cervenco, tînguitor ca o muştrare tîrzie:

— Suferinţă ne trebuie, multă, imensă... Numai în suferinţă creşte şi rodeşte iubirea cea mare, cea adevărată şi biruitoare... Iubirea, oameni dragi, iubirea!

Apostol Bologa se uită în ochii ruteanului, lăcrimaţi şi totuşi strălucitori într-o lumină ademenitoare. Privindu-i însă mai adînc, Bologa se spăimîntă şi tresări, ca şi cînd şi-ar fi aruncat căutătura în adîncimea prăpastiei de care se ferise toată seara. Vru să zică ceva şi se pomeni murmurînd în neştire:

— Iubirea... iubirea...

— Iubirea voastră însă ne hrăneşte cu gloanţe sau spînzurători, zise Gross cu o asprime răutăcioasă.

Azi Svoboda, mîine eu sau poate voi, cei cu iubirea...
Și în caltea Svoboda a încercat să se smulgă din murdărie, pe cînd noi ne bălăcim mereu...

5 — Sper că nu vei face apologia trădării? îl întrerupse iar grav locotenentul de huzari.

— Dacă în vreme ce tu, aici, suferi sau faci vitejii, niște ticăloși ar spînzura acasă pe tatăl tău sub o învinuire oarecare, spune, eroule, n-ai imita pe Svoboda?

10 — Adică tatăl spînzuratului?... întrebă Bologa cu ochii cît pumnii, întinzînd gîtul spre Gross. Bine, atunci de ce n-a vorbit, de ce?

— Și dacă ar fi vorbit? zise Gross înăbușit și cu scîrbă. Cel mult o circumstanță agravantă...

15 — O, o, dar e... este — bolborosi Bologa, oprindu-se deodată aiurit și simțind o uscăciune ciudată în cerul gurii, parcă s-ar fi trezit dintr-un somn cu visuri năpraznice.

20 — Nimic nu poate scuza trădarea și de altfel un ofițer care dezertează e mai criminal decît... mai criminal! zise Varga, sculîndu-se. Și, fiindcă mîine diminează trebuie să fim la datorie, v-aș propune să ne cărăbănim... Nu de alta, dar mi-e teamă că, de vom mai zăbovi mult, aveți să mă convingeți că dezertarea
25 la dușman e o faptă vitejească!

Încercă să rîdă și, neizbutind, se duse la canapea și-și alese din grămadă mantaua și armele. Gross se uită la ceas și zise către Cervenco:

30 — Ce facem? E tîrziu... de-abia o să putem dormi trei ore...

Pleacă toți trei împreună și în urma lor rămase o dîră grea de tăcere. Căpitanul Klapka începu într-un tîrziu să tambureze ușor cu degetele pe masă, uitîndu-se pe sub sprîncene spre Bologa care se clătina pe scaun,

cu fața zgîrcită de o înfiorare nestăpînită. La masă nu mai rămăsese decît un sublocotenent de infanterie, foarte tînăr și posomorît, care nu scosese nici o vorbă și băuse cîteva sticle de vin cu o lăcomie de bețiv precoc, și doctorul Meyer, un ursuz taciturn, suferind de insomnie, cu o dragoste specială pentru „clienții” lui — cum le zicea celor din tranșee — și luînd masa totdeauna în odăița trecătorilor, fără însă a se amesteca în discuțiile lor. Fiindcă tăcerea devenea apăsătoare Klapka zise către doctorul Meyer, căutînd un ton glumeț:

— Eu pot sta aici pînă la ziuă, că tot n-am cvartir, iar soldatul îmi păzește în gară bagajele...

Auzind glasul căpitanului, Bologa se dezmeteci
15 și vorbi repede, parcă ar fi vrut să-și ascundă o vină:

— Dacă sunteți obosit, vă puteți odihni la mine, domnule căpitan... Vă cedez bucuros patul, căci eu... eu am de gînd să plec mai degrabă la... la datorie...

— Adică de ce n-am pleca împreună, prietene?
20 răspunse Klapka. Nu cunosc terenul și am nevoie de o călăuză... Mi s-a spus că voi comanda divizionul al doilea...

— Atunci sunteți comandantul meu! strigă Apostol înviorat. Un motiv mai puternic să vă repet invitația.
25

— Iar eu am s-o primesc, prietene, fiindcă, drept să-ți spun, mă cam apasă osteneala și emoțiile! zise căpitanul cu o voce mai sinceră.

30 Doctorul fără somn trecu în odaia cea mare, iar sublocotenentul mai ceru o sticlă de vin soldatului care nu isprăvea de loc lucrul la masa de alături... În uliță Klapka și Bologa se opriră, ascultînd rîsetele gălăgioase din popotă, dominate de un glas răgușit, care cînta fals și cu mare însuflețire o romanță senti-

mentală. Întunerecul se zbugiuma peste tot cuprinsul, și sus, în cer, vînturile fîlfiau pînze de nourî plîngători.

— Încotro mergem, camarade? întrebă Klapka deodată cu vocea schimbată.

5 În aceeași clipă însă la răsărit se ivi pe cer o trîmbă de lumină albă, tremurătoare, plimbîndu-se de ici-colo, grăbită, cercetătoare ca o iscodă isteață, stăruind pe alocuri, alintînd pămîntul și sfidînd întunerecul... Apoi, peste un minut, se auziră bubuituri dese, înăbușite, depărtate...

10 — Ce-i asta? făcu căpitanul mirat. Se spunea că pe aici e liniște... cînd colo...

— Da... Nu-i nimic... nimic! zise Bologa, urmărind cu interes lumina și tunurile. Ceva caraghios...
15 o, mai mult decît caraghios! Rușii ceia sînt nebuni... Închipuți-vă, domnule căpitan, că de vreo săptămîină, aproape în fiecare noapte ne sîcîie cu un reflector, parc-ar umbla să-și bată joc de noi! Auzi, reflector la niște poziții fixe, unde se cunoaște orice mușuroi!
20 Ridicol!... Dar și mai ridicol, ba chiar enervant, e că noi nu sîntem în stare să le zdrobim jucăria! Am stricat pînă acum atîtea obuze, de ni-e rușine, și degeaba! Parcă ar fi fermecată lumina lor, parcă...

25 Bologa își curmă brusc vorba, căci fișia de lumină dispăru, lăsînd întunericul mai negru. Răbufniturile de tunuri mai continuară un răstimp și apoi încetară pe rînd... Cei doi ofițeri porniră prin bezna deasă, clăpăind cu cizmele în noroi... Satul dormea dus, cu casele pitite după garduri de spini... Într-un tîrziu, mergînd mereu, Klapka zise în șoaptă:
30

— Ce efect ciudat a avut execuția de azi asupra domnilor! Și doar au fost aduși înadins ca să se întoarcă cu groaza în tranșee și să spună oamenilor că e mai bine să înfrunte gloanțele dușmanului decît ștreangul

patriei... Foarte... foarte ciudat!... Dar dacă tatăl osînditului a fost într-adevăr spînzurat, atunci...

Apostol se uită repede înapoi, ca și cum ar fi auzit un glas din spate, pe urmă mormăi rugător:

5 — A fost vinovat... Domnule căpitan, a fost vinovat...

Sosiră în colțul ulicioarei, spre locuința locotenentului. Lumina albă chiar atunci răsări iarăși în văzduh, mai aproape, mai limpede, urmărită îndată de bubuituri mai furioase.

10 — Lumina! suspină Bologa. Ispitește, mereu ispitește lumina!... Parcă toate tunurile din lume n-ar mai fi în stare s-o înăbușe...

Dar arătarea albă se topi iarăși, și întunerecul
15 îi strînse iar în brațe, ca niște clește reci. Numai în sufletele lor buimăcite mai stăruiau scînteii multicolore, mîngăietoare... O luară pe ulicioară. Noroiul era mai cleios. Bologa simțea cum îi tremură genunchii. I se părea că duce în spinare o piatră de moară. Și
20 inima îi era atît de sîngerată și totuși atît de plină de o dorință mare, că îl tortura o trebuință sîfșietoare să vorbească, să se explice.

— Domnule căpitan, vă rog, zise dînsul fierbinte, am fost întîia oară în Curtea Marțială, vă rog... Și
25 conștiința mi-a poruncit... A fost vinovat, domnule căpitan!

Klapka tăcea, parcă nici nu l-ar fi auzit.

5

30 Apostol Bologa își luă în primire bateria, mai stătu puțin de taifas cu comandantii de secție și apoi coborî în adăpostul subpămîntean să se odihnească.

Se întinse pe patul de scînduri. Era prăpădit de oste-
neală și de nesomn, căci toată noaptea se zvîrcolise,
dar acum sufletul i se ușurase, parcă ar fi scăpat dintr-o
cameră de tortură și parcă toate zbuciumările ar fi
5 rămas acolo, în satul cu spînzurătoarea... De afară
cobora o înfumurare de lumină, în care se conturau
vag intrarea adăpostului, masa improvizată, cu hărți,
compasuri, cărți și niște farfurii goale, apoi aparatul
telefonic în pereți, două scaune fără spate, aruncate la
10 o parte... Auzea ploaia monotonă, plicticoasă, adormi-
toare și se bucura că în creieri îi furnicau, ca și altădată,
numai reflectoare, tunuri, muscali, hărți, decorații...

Spre seară veni căpitanul Klapka în inspecție.
Bologa se înnoiră, mai ales cînd căpitanul îi spuse că
15 a văzut celelalte baterii și că aici va zăbovi mai mult,
ca acasă... Îi dădu toate deslușirile, rece, scurt, parcă
astfel ar fi vrut să înlăture o apropiere în afară de ser-
viciu. Klapka îl ascultă gînditor, privindu-l mereu
în ochi cu o stăruință care pe Bologa îl zăpăcea și-l
20 făcea să-și reamintească întîlnirea lor de ieri, în fața
spînzurătoarei. La sfîrșit apoi căpitanul îi zise deodată
cu un glas în care vibra o sinceritate caldă:

— Ești o inimă de aur, Bologa!... Da, da, o
inimă... De aceea mi-ești drag ca un frate!

25 Locotenentul avu o tresărire nervoasă. Nu înțe-
legea ce vrea Klapka și un moment i se păru că-l ispi-
tește. În ureche însă îi răsunau cuvintele blînde,
tulburătoare, care totuși îl spăimîntau, ca și cînd
l-ar fi tîrît spre o primejdie.

30 — Te-am văzut aseară cum te-ai chinuit, urmă
căpitanul. Toată seara și toată noaptea. Și te-am înțe-
les. Poate că numai eu te-am înțeles, fiindcă eu... Da,
da!... Nu te uita că am tăcut! Trebuie să tăcem!
Mereu să tăcem! Altfel...

— Domnule căpitan, cred că vă înșelați, cred că...
zise Bologa aspru, aproape cu ură. Și nu știu ce vă face
să-mi atribuiți...

Klapka zîmbi cu atîta bunătate, că Apostol se
5 încurcă de tot și se opri în mijlocul frazei.

— De ieri, de la primul schimb de priviri, am
înțeles că vezi în mine un dușman, reluă căpitanul.
Nici nu mi-ar fi pasat de dușmănia ta dacă pe urmă,
cînd se zvîrcolea fratele meu în ștreang, nu ți-aș fi văzut
10 ochii plini de lacrimi... Nu protesta! Nu ți-ai dat
seama, dar ai lăcrimat... Și lăcrămile acelea ți-au dez-
văluit inima întreagă...

Bologa mai încercă să se împotrivească. Zadarnic.
Căpitanul părea că simte o nevoie nebiruită de a-și
15 crea un prieten cu care să împartă o povară sufletească.
Neîncrederea locotenentului îl făcea să șovăie, și to-
tuși înfricoșarea singurătății îl îmboldea mereu să se
apropie. Astfel îi spuse cum a aflat aseară, de la un
căpitan ungur, că Bologa e român, dar ofițer model și
20 patriot incomparabil. Atunci s-a întristat, crezînd că
lacrimile au fost înșelătoare. A cunoscut mulți ofițeri
români în război și cu toți s-a înțeles ca și cînd ar fi
fost frați de sînge. Cum oare să nemerească tocmai aici
un renegat? Pe urmă, la masă, a priceput tot, căci
25 la fel se ascunde și dînsul de doi ani de zile, ferindu-se,
ca un actor bătrîn, de a-și arăta simțămintele cele
fierbinți și purtînd veșnic o mască pe obraz. De alt-
fel, pentru el primejdia e și mai mare decît pentru
Bologa, întîi fiindcă e ceh, și toți cehii sînt suspecti,
30 apoi fiindcă... Nu-i mărturisi al doilea motiv, ci după
o mică pauză, îi povesti că el e din Znaim, oraș foarte
drăguț și ceh curat, și că părinții l-au dat la școala
militară ca să-și cîștige mai curînd pîinea, deoarece
erau mulți frați și fără avere. A ieșit cadet la opte-

sprezece ani, dar viața militară nu i-a plăcut. În vara
cînd a fost înaintat sublocotenent și s-a dus acasă în
concediu, s-a amoretat nebun de fata unui profesor,
tot din Znaim. A vrut s-o ia de nevastă, dar iubita lui
5 n-avea zestrea reglementară, ba chiar nici un fel de
zestre. Atunci, fiindcă nu putea renunța la fată, s-au
logodit. El s-a hotărît să-și creeze o carieră nouă, iar
ea s-a legătuit să-l aștepte. S-a înscris în aceeași toamnă
la Drept și s-a așternut pe carte. A mers greu. Servi-
10 ciul îi reteza mereu avîntul, și superiorii nu vedeau
cu ochi buni strădaniile civile. Totuși, în șapte ani a
terminat. Era locotenent. Prin demisie a dobîndit
gradul de căpitan de rezervă, dar și de candidat de
avocat. Practica a făcut-o în Znaim, aproape de logod-
15 nică. Peste un an deschizînd cancelarie de avocat, s-a
putut însura. Căsnicia a fost rodnică: anul și copilul...
Azi are patru, doi băieți și două fete. Războiul a între-
rupt seria. Al cincilea de-abia acum e pe drum...
Dintr-un portofoliu scoase niște fotografii și-i arătă,
20 falnic și mișcat, întîi copilașii pe rînd, cu numele și
obiceiurile fiecăruia, apoi pe nevastă-sa.

— Să știi însă că fotografiile sînt mizerabile,
adăogă el cu însuflețire. Mai ales nevastă-mea... e de
o mie de ori mai bine, delicată, blîndă, frumoasă.
25 Cine o cunoaște trebuie s-o adore...

Sărută fotografiile, le puse bine și murmură
înduioșat, cu ochii scăldați în lacrimi:

— Din pricina lor și de dragul lor sînt cum sînt,
Bologa!... Altfel, Dumnezeu știe, poate că și eu...
30 Așa însă nu pot... Sînt capabil de orice lașitate, numa
să nu mor înainte de a-i îmbrățișa, să mă pot întoarcei
la ei... Ce vrei! Sînt un nenorocit... Și totuși, în doi
ani, o singură dată am fost acasă cinci zile! Înțelegi?
O, cîinii, cîinii!

Scrîși dinții, cu lacrimi gîrlă pe obraji grași,
înroșiți de emoție. Se auziră pași coborînd în adăpost
și Klapka se potoli brusc, întorcîndu-se cu spaimă spre
intrare. Era un sublocotenent care venea să ia înțele-
5 gere cu Bologa în privința serviciului de noapte.

— Poate să ne viziteze și la noapte reflectorul
și ar fi bine să-i pregătim o primire triumfală, zise
sublocotenentul.

Se așezară la masă, întinseră hărțile, se sfătuiră,
10 văzură unde a apărut reflectorul ultima dată și chib-
zuiră unde trebuie să apară la noapte, aprinseră un
muc de luminare, făcură socoteli și planuri de tra-
gere...

Preocupat de reflectorul dușman, Apostol Bologa
15 nici nu se mai gîndi la Klapka. De altfel toată noaptea
stătu de veghe, alergînd de la postul de comandă la
tunuri, de la tunuri la cele cîteva observatoare ale
bateriei, repezindu-se chiar pînă la observatorul din
linia infanteriei, agitat, parcă ar fi fost în joc toată
20 fericirea lui și soarta lumii întregi. Ceasurile însă
trecură, veni dimineața, și reflectorul nu se arătă.

Și noaptea următoare la fel, și noaptea a treia
la fel... De-abia a cincea noapte, cînd nu credeau că
are să vie, a venit iar, mai sfidător, mai batjocoritor...
25 Au cheltuit zeci de obuze, dar lumina s-a plimbat
nepăsătoare peste cîmpurile brăzdate de șanțuri.

A doua zi, pe la amiazi, Bologa se pomeni iar
cu Klapka la baterie. Era foarte palid și cu ochii mai
tulburi și mai bolbocați ca de obicei. Îi spuse că adi-
30 neaori colonelul i-a poruncit categoric să sfîrșească
scandalul cu reflectorul, fiindcă ajungem de rîsul
și ocara armatei, adăogînd că comandantul diviziei
a făgăduit o decorație celui ce va zdrobi batjocura
rusească.

— Azi-noapte l-am încadrat, și totuși ne-a scăpat! zise Bologa furios, încheind cu o înjurătură ungu-rească. În doi ani n-am primit nici o observație și
acuma, din pricina unui fleac de...

5 — Nu te înfură, prietene, și nu înjura, răspunse Klapka abătut. Observația nu te privește pe tine, ci pe mine!

— Pe toți ne privește, domnule căpitan, și tocmai asta-i...

10 — Poate că înainte de a lua eu comanda divizionului, dar azi toată vina cade numai asupra mea! Am simțit aceasta foarte limpede din chiar vorbele colonelului, din tonul lui, din... M-a întrebat pentru ce anume am fost mutat aici, înțelegi?

15 Căpitanul se așezase pe scaun, lângă masa cu hărțile, și se uita întrebător și speriat la Bologa care nedumerit, răspunse:

20 — În interes de serviciu, firește. De altfel, în război nici nu se mai ține seama de alte interese...

— Ei bine, colonelul știa, trebuia să știe, și totuși m-a întrebat, zise Klapka mai încet și cu o umbră de mister în glas. Iar când, de frică, i-am spus o minciună, el nici n-a clipit din ochi, încît am fost silit să mă
25 rușinez de lașitatea mea!

30 Tăcu așteptînd un răspuns sau o întrebare. Pe Bologa însă atitudinea și glasul căpitanului îl uluiră, trezindu-i deodată în suflet toate zbuciumările care crezuse că s-au stins fără urme. Ar fi vrut să protesteze și să isprăvească cu omul acesta care, urmărindu-l cu încrederea, îl făcea părtașul unor gînduri primejdioase. Simțea însă cu groază că, în adîncul inimii, gîndurile acestea îi erau dragi și le tănuia acolo ca niște odoare prețioase.

— Domnule căpitan..., murmură Apostol, uitîndu-se în ochii lui, rugător.

5 Din privirea și glasul lui, Klapka sorbi un îndemn care îi lumină fața frămîntată. Ca și cînd ar fi pornit să-și golească dintr-o dată tot sufletul, oftă greu și zise:

— Mă înăbușe lașitatea, Bologa! Nu mai pot! Am crezut că, tăinuind-o, voi scăpa de ea, și acum mă
gîtuie... Ai văzut privirea lui Svoboda sub ștreang?...
10 Nu se poate să n-o fi remarcat, toată lumea a văzut disprețul și mîndria și nădejdea... Asta-i moartea noastră eroică! Pe frontul italian, un român a fost spînzurat pentru aceeași vină... Am văzut bine, a avut aceeași privire în fața funiei... Atunci însă n-am
15 priceput nimic. Tocmai peste cîteva luni mi-am dat seama, în groază și în lașitate... Trei ofițeri din regimentul meu, unul chiar din divizionul meu, toți cehi, au fost prinși într-o noapte, între linii, cu planuri și cu hărți și cu secrete. Eu eram să fiu al patrulea,
20 dar în ziua plecării am primit de acasă o scrisoare și m-am ascuns ca un hoț. Scrisoarea mi-a reamintit casa, copilașii, nevasta, în scrisoare am găsit speranțe de viitor și de fericire, am găsit iubire multă, toată iubirea mea... Cum să risc eu toate acestea pentru...
25 pentru ceva... pentru un vis? Totuși, pe urmă am fost trimis și eu, cu dînșii, în fața Curții Marțiale, ca complice. Și acolo m-am lepădat de ei, ca de lepră, și am tăgăduit, agățîndu-mă cu desperare de viața asta rușinoasă! Iar ei au tăcut și nici măcar nu m-au disprețuit. Secera morții scînteia în fața lor și ei n-au clipit din ochi... Apoi cînd s-a citit amenințarea spînzurătorii, au strigat toți trei, într-un glas, acolo, înaintea curții, „trăiască Boemia“, în vreme ce eu
30 tremuram ca un biet cerșetor, de milă. Ba, ca să do-

vedesc tuturor cât sunt de nevinovat, m-am dus și la execuție... Vezi, pînă unde poate merge lașitatea?... Lîngă sat e o pădure prin care armata și-a croit drumuri speciale, ferite de aeroplanele italiene, pentru trebuințele frontului. Am mers cu convoiul de execuție și am ajuns într-o poiană largă. Convoiul s-a oprit puțin în mijlocul poienii și m-am uitat împrejur să caut stîlpii spînzuraților... Stîlpi nu erau, dar în schimb în fiecare copac atîrnau oameni, agățați de crengi, cu capetele goale și cu tăblițe de gît, pe care scria „trădător de patrie“, în trei limbi. Mi-a înghețat inima în piept și totuși n-am îndrăznit să tremur. Ca să-mi pot tăinui mai lesne înfiorarea, mi-a trecut prin minte să-i număr, să văd cîți sunt... Închipuiește-ți ticăloșie de om! Dar cum să-i numeri, cînd toată pădurea era plină de spînzurați? Ori poate că numai groaza m-a făcut să-mi pară mai mulți?... Atunci am închis ochii, gîndindu-mă cu mirare stupidă: „Asta-i pădurea spînzuraților...“ Un maior ungar, înalt și cu profil de pasăre, mi-a șoptit, poate ca să mă ispitească: „Toți sînt cehi... și ofițerii, și soldații... numai cehi!“ Am tăcut, parcă mi-ar fi făcut o mustrare. Apoi i-au spînzurat pe toți trei deodată și pe același copac, un fag bătrîn, cu tulpina scorburoasă. Cînd le-au pus ștreangul de gît, m-am uitat bine în ochii lor... Străluceau cumplit, ca niște luceferi prevestitori de soare, și atît de măreț și cu atîta nădejde, că toată fața lor părea scaldată într-o lumină de glorie. Atunci m-am simțit mîndru că sînt frate cu cei strălucitori de sub ștreang și am dorit moartea cu o însetare uriașă! Dar numai o clipă, o singură clipă! Pe urmă am privit zvîrcolirile trupurilor, am auzit pîrîitul crengilor și numai inima îmi tremura, încet, fricoasă, hoțește, ca nu cumva s-o audă vreun vecin...

Peste cîteva zile am fost mutat ca suspect... Acuma vezi de ce am fost mutat?... Și crezi că am plîns măcar după ce m-am întors de la pădurea spînzuraților? Sau măcar în tren, venind înapoi? Sau aici?... M-am bucurat, Bologa, auzi, că trăiesc, c-am scăpat de pădurea spînzuraților! Pînă adineaori m-am bucurat, pînă cînd m-a întrebat colonelul de ce am fost mutat! Numai adineaori am plîns, cu capul vîrît în mantie, ca să nu mă simtă nici ordonanța. Numai adineaori, de frica pădurii spînzuraților!

Klapka se opri cu niște ochi atît de mari și de îngroziiți, că Bologa își simți sufletul copleșit de milă. În tăcerea adăpostului inimile lor băteau deopotrivă de înfricoșate... Locotenentul vru să-i spuie o vorbă de mîngăiere și se pomeni șoptind:

— Domnule căpitan, pădurea spînzuraților...

Își luă seama însă și plecă ochii în pămînt, neputincios și umilit.

— Acuma înțelege întrebarea colonelului? reveni căpitanul cutremurîndu-se, parcă ar fi vrut să se scuture de o apăsare. Și observația cu reflectorul?... Vezi cum se leagă?... Observația e amenințare pentru mine: ori reflectorul, ori...

Iar se cutremură și apoi continuă mai gîtuit:
— Trebuie să nimicim reflectorul, Bologa, frate de suferință! Altfel...

— Pădurea spînzuraților... murmură Apostol cu ochi scînteietori de o ură nouă, plămădită în sufletul lui pe nesimțite.

Klapka, parcă povestind și-ar fi ușurat inima, vorbe pe urmă numai de reflectorul rușilor, prinse să arate pe hartă, să măsoare, să combine cifre și formule... Bologa îl asculta din ce în ce mai mohorît, fără să mai rostească un cuvînt. Glasul căpitanului, în care

bîlbîia numai frica, începu să-l indigneze. Se stăpînea, simțind însă cum i se infiltra ura în sînge, cum îi alerga prin toate vinele, ca o otravă. Se uita pe hartă și vedea numai degetele căpitanului, ținînd compasul și mișcîndu-se de ici-colo, desenînd o umbră ciudată, în formă de spînzurătoare...

Apoi Klapka plecă liniștit, încrezător, cu fața înflorită de un zîmbet, lăsînd pe Bologa singur în adăpostul umed.

6

Îi clocotea inima și creierii îl usturau. Stătu un minut în picioare, cu ochii după Klapka, apoi se prăbuși pe scaun, în fața hărții, agățîndu-se de compas ca de o nădejde mîntuitoare. Dar nici degetele nu-l mai ascultară... În sufletul lui, ca și împrejurul lui simțea o scîrbă chinuitoare, în care i se scufunda toată viața.

Își rezemă capul în palme, privind liniile, punctele, unghiurile însemnate pe hartă. I se păreau niște semne cabalistice și se mira cum le-a putut înțelege pînă azi. Și, în același timp, îi încolți în minte o întrebare, ca un cîrlig: ce caută el aici? Pe urmă, împrejurul întrebării se adunară răspunsuri, lămuriri, alte întrebări și alte răspunsuri, care însă, cu cît se înmulțeau, cu atît îl nemulțumeau mai rău, fiindcă toate împreună nu-i deschideau nici o punte de mîntuire.

„Ce ridicol am fost cu concepția de viață — se gîndi apoi deodată. Cum nu mi-am dat oare seama că o formulă neroadă nu poate ține piept vieții niciodată?“

Acum uitîndu-se în urmă, i se păru că toată viața i-a fost goală ca o pungă de hîrtie model. Îi era rușine

de trecut și-și aminti cu o părere de rău dureroasă momentele cînd viața a încercat să-l atragă în mersul ei și el s-a împotrivit prosteste, înăbușîndu-și cu îndîrjire avînturile. Chiar zvîrcolirile lui de acum, cu năzuințele desperate de a-și înfrînge pornirea inimii...

— Don locotenent, am adus prînzul, zise ordonanța, care se oprise la spatele lui Bologa cu sufertașul.

Apostol, auzind vorba românească, sări drept în picioare, ca și cînd l-ar fi lovit cu un ciomag în moalele capului.

— Da... bine... bine, Petre, blîgui buimăcit, clătînîndu-se pe călcîie și apoi trîntindu-se pe pat, ca să nu-i observe soldatul tulburarea.

Ordonanța așeză masa, trăgînd cu coada ochiului spre Bologa. Îl văzu amărît și, crezînd să-l ușureze, întrebă supus:

— Ați primit vreo veste rea de acasă, don locotenent?

— Ce veste, măgarule? răcni deodată Bologa, ridicîndu-se furios. Ce-ți pasă ție?... Numai acasă îț umblă gîndurile, afurisitule, acasă!

Soldatul înlemni în poziție, cu fața la locotenentul aprins de mînie. Era om de peste treizeci de ani, înalt, spătos, cu mîinile ca niște lopeți, cu obrajii osoși și cu ochi nespus de blînzi, în care pîlpîia evlavie și resemnare. Apostol îl avea ordonanță de vreo șapte luni și Petre îl slujea cu o credință de cîine, fericit că l-a scos din foc. De altfel i-l recomandase, într-o scrisoare, chiar doamna Bologa, căci era tot din Parva, cunoștea pe „domnișorul“ din leagăn și lăsase acasă cinci copii.

Întîlnind pe urmă ochii ordonanței, furia locotenentului se topi într-un val de rușine. Își dădu seama, îndată, că numai graiul românesc l-a scos din țîțîni,

fiindcă a venit ca o muștrare peste gândurile lui răvășite de imputări. Îi păru rău că s-a înfuriat și în părerea aceasta de rău simți mulțumire de sine și înălțare. Se sculă, făcu trei pași spre intrarea adăpostului, se

5 întoarse înapoi și zise trist, sincer, parc-ar fi vorbit cu un prieten vechi:

— Sînt amărît, Petre, și nu știu ce am... O, Doamne, războiul!...

Se cutremură înfricoșat. Era întâia oară că se plîngea de război. Pînă acuma chiar suferințele războiului i se păruseră firești și socotise lași pe cei ce murmurau împotriva lor... Soldatul, liniștit, cu o lucire sumbră de pocăință în ochi, răspunse grav:

— Pedeapsa lui Dumnezeu, don locotenent, pentru păcatele oamenilor.

— Dar dacă nu-s pedepsiți păcătoșii, ci tocmai cei asupriți? Întrebă Bologa stăruitor.

— Dumnezeu ține cumpăna dreaptă, zise Petre cu o credință profundă. Moartea nu-i pedeapsă. Viața e pedeapsă. Și numai chinurile trupului și suferințele îndreaptă pe om spre mîntuirea sufletului...

Apostol se așeză să mănînce. Credința ordonanței o cunoștea de mult, și aceleași vorbe cucernice le auzise de zeci de ori. Petre, care și acasă fusese vestit de bisericos, în vîltoarea războiului s-a scufundat într-un adevărat fatalism religios. De altfel, fiind singurul român în regiment, era singurul cu care Bologa vorbea românește. Soldatul glăsuia acuma despre suferință și despre Dumnezeu, și Bologa, mîncînd, îl asculta și se gîndea că niciodată nu l-a ascultat cu atîta dragoste. Îl întreprinsese și aduse vorba despre Parva, despre cei de-acasă... Petre oftă și umplu adăpostul cu fel de fel de amintiri, care îi înduioșau deopotrivă. Apostol simțea din ce în ce cum îi crește inima, cum îi bate năvalnic și cum

bătăile se încheagă într-un cîntec de biruință. O dragoste mare îi înfiora sufletul. Se uită la Petre mișcat, avînd impresia că într-însul s-a întruchipat toată Parva, toți cei ce vorbesc românește. Îi venea să-l

5 îmbrățișeze și să se arunce la picioarele lui, cerîndu-i iertare. Și în cele din urmă, nemaiputîndu-se stăpîni murmură cu glas de fericire:

— Petre, Petre, fratele meu... nădejdea mea...

Soldatul tăcu o clipă nedumerit. Apoi clătină

10 din cap și zise domol, resemnat:

— Doamne-ajută...

7

Cîteva nopți nu mai apărură reflectorul. Apostol Bologa, de veghe în observatorul din șanțurile infanteriei, îl aștepta însă mereu cu atenția încordată, ca să mulțumească pe Klapka. În liniștea nopților, tulburată doar rareori de vreun foc de pușcă speriat, avu răgaz destul să-și judece, precum obișnuia, credința cea nouă, convins că numai însuflețirea care rezistă pe cîntarul minții e vrednică să locuiască trainic în sufletul omului. Și se bucura simțînd că primenirea lui sufletească, oricum o răsucea, îi încălzea inima, pe cînd vechea „concepție”, pentru care douăzeci și șapte de luni și-a primejduit viața, a fost veșnic severă, ca o mamă vitregă. Își zicea acuma că viața ființează numai prin inimă și că fără de inimă, creierul rămîne o biată grămadă de celule moarte. Îi era rușine însă amintindu-și că i-au trebuit doi ani de război ca să ajungă acolo de unde a pornit împotriva sfaturilor doamnei Bologa, ale protopopului și ale tuturor, afară de Marta... La

15

20

25

30

gît purta un medalion cu o buclă blondă și chipul unui

căpșor fermecător. I le-a dat cînd a fost acasă, în concediu, șoptindu-i „eroule“, cum de altfel îi zicea și în scrisori.

5 „Marta e vina tuturor...“, încercă să-și zică în taină, ca o scuză față de conștiința dojenitoare. Dar își curmă gîndul, alungîndu-și din suflet lașitatea: „Marta nu m-a îndemnat niciodată să fiu erou, cu nici o vorbă... Numai gelozia mea neroadă a socotit că, prin uniformă și vitejie, are să-i potolească cochetăria. Va să zică numai eu sînt vinovat și trebuie să îndur remușcările...“

10 De altminteri, trecutul i se părea mort și se ferea să-l dezgroape. Mai mult îl preocupa viitorul care-i mihea ca o auroră strălucitoare după o noapte vijelioasă. Nu-l vedea încă lămurit, dar ceața care-l aburea avea sclipiri trandafirii... Inima îi era plină de un simțămînt mîngăietor.

15 „De acum începe o viață nouă! se gîndea mereu cu bucurie. În sfîrșit, mi-am găsit calea... Au trecut șovăirile și îndoielile! De acum, înainte!“

20 O poftă de viață vajnică îi clocotea în piept. Cînd venea, dimineața, de la observator și se întindea pe patul de scînduri, adormea repede și visa numai fericire...

25 Într-o după-amiază tîrzie se pomeni iar cu Klapka la baterie. Bologa, aducîndu-și aminte de îngrijorarea de deunăzi a căpitanului, se miră văzîndu-l foarte senin și zîmbitor, cu o mulțumire în ochi aproape provocatoare. După ce inspectară împreună tunurile și oamenii, coborîră în postul de comandă, unde ardea pe masă un muc de lumînare.

30 — N-am avut noroc, domnule căpitan, zise Apostol cu o ușoară ezitare. Dacă n-a vrut să vie...

— Cine? întrebă Klapka. A, da... Ia mai dă-l dracului de reflector, Bologa! adăogă apoi nepăsător.

Locotenentul tăcu zăpăcit, uitîndu-se în ochii căpitanului, în care acumă citeva zile îl îngrozise pătura spînzuraților. Klapka însă urmă netulburat:

— Omul cu buba se sperie de toate umbrele.
5 Așa și eu cu colonelul nostru! Că-i mîncător de oameni, călău... Cînd colo, e om foarte de treabă... A, nu ți-am spus?... A venit mai în fiecare zi pe la mine... de patru ori... Îți închipui tremurături pe capul meu! Eram sigur că vrea să mă prăpădească. În
10 sfîrșit, ieri, de frică, i-am spus verde pentru ce am fost mutat aici, bătîndu-mă în piept, firește, că sînt nevinovat, că... M-a ascultat, m-a ascultat și la urmă mi-a zis, fără pic de imputare, înțelege, mi-a zis: „Știu... Așa vin nenorocirile asupra oamenilor...“
15 Și atîta tot!... Apoi am vorbit despre Viena, despre operete, despre americani, în sfîrșit, prieteneste!... Ba se vede că a prins și simpatie de mine, căci azi-dimineață iar a venit în inspecție. Adică ce inspecție, că nici n-am mai pomenit de serviciu... În schimb, mi-a dat o dovadă definitivă de încredere... O dovadă hotărîtoare!... Anume, în mod absolut confidențial, mi-a comunicat o mare taină oficială... Așa că de acumă n-am nici o grije, sînt liniștit!

25 Pe Bologa vioiciunea și seninătatea căpitanului îl supărau. Cu glas de imputare, îl întrerupse:

— O taină oficială ce importanță are pentru noi? Și încrederea, și bănuiala sînt deopotrivă de chinuitoare!

30 — Nu, nu! strigă căpitanul cu căldură. Să nu exagerăm! Oameni de treabă sînt pretutindeni și în toate neamurile. De ce să exagerăm?... Ei bine, colonelul e un om, indiferent de situația lui, asta trebuie s-o recunoaștem! De altfel secretul ne înterează și pe noi, fiindcă e vorba de schimbarea di-

viziei. Din Italia e pe drum o divizie obosită, ca să ne schimbe...

— Atunci noi trecem iar pe frontul italian? întrebă Apostol.

5 — Nu, nu pe frontul italian, răspunse Klapka repede, cu oarecare mândrie. Pe frontul românesc...

10 În clipa când să rostească ultimul cuvânt, își aduse aminte că locotenentul e român, dar nu mai avu vreme decât să-l pronunțe mai încet. Bologa îngălbeni și, parcă n-ar fi auzit bine, repetă mașinal:

— Pe frontul...

15 Nu sfârși, ca și când i s-ar fi înfipt în beregată o gheară înăbușindu-i glasul. Rămase cu gura căscată și se holbă năuc la căpitanul care, dându-și seama cât a fost de imprudent, murmură prestește:

— Iartă-mă, prietene... Am uitat că tu... Sînt un...

20 În creierii lui Apostol însă de-abia atunci începu să țiue cuvîntul de care se spăimîntase, ascuțit și sfîșietor, parcă i-ar fi scormonit un pumnal. Se sculă brusc în picioare și alergă de ici-colo, frîngîndu-și mîinile și șoptind desperat:

— Nu se poate... nu se poate... nu se poate...

25 Klapka, mereu zăpăcit, încercă să-l consoleze, zicînd fără convingere:

— Liniștește-te, Bologa, ce Dumnezeu... La urma urmelor, viața nu merge fără compromisuri, fără jertfe și...

30 Deodată Apostol Bologa se opri în fața lui, cu obraji albi, cu ochii stinși, încît căpitanul amuți.

— Orice... orice, numai asta nu se poate! izbucni dînsul cu o voce arzătoare. Asta ar fi o... o... o...

Pereții de birme ai adăpostului închegară sforțările lui de a găsi cuvîntul într-un vuiet prelung,

încît Klapka îl apucă de braț, vrînd să-l facă să vorbească mai încet. Și Apostol, ca și cum ar fi înțeles, se încurcă, plecă fruntea și sfîrși murmurînd:

— O... o crimă...

5 — Așa-i, dar ce putem noi face? zise căpitanul înăbușit, cu ochii spre intrare. Eu pricep și împărtășesc zdruncinarea ta, totuși voi aveți și mîngăierea că baremi există și în tabăra cealaltă frați care luptă pentru mîntuirea voastră, pe cînd noi nici n-avem

10 încotro să ne aruncăm privirea! Pentru noi singurul mijloc de a fi eroi este să murim spînzurați!

Bologa se lăsase pe un scaun, copleșit. Klapka, încredințat că l-a potolit, continuă cu mai multă siguranță:

15 — O crimă imensă e îndeobște războiul, dar cu deosebire războiul Austriei! Încaltea cînd un popor de același sînge ia armele, cu sau fără dreptate, știu cu toții că izbînda va fi spre folosul neamului și prin urmare fiecare om poate muri cu credința

20 că s-a jertfit pentru binele tuturor. La noi însă niște stăpîni urîți au trimis robii să moară ferecîndu-și lanțurile!... Atunci? În mijlocul vîlmășagului de crime, ce mai poate cumpăni o crimă micuță, care-ți strivește ție sufletul? Cui îi mai pasă aici de sufletele noastre?

25 — Atunci urmează să... ? întrebă repede Bologa, care începuse să asculte și n-avea puterea să aștepte.

30 — Să mergi unde vom merge toți, zise Klapka grav, cu o semnare îndurerată. Să mergi, să faci ce vom face toți și să-ți închizi ermetic toate porțile sufletului pînă ce va sosi pacea sau se va prăbuși lumea, sau pînă ce-ți va veni rîndul și ție să mori și să scapi de toate chinurile!

Apostol tresări și răspunse cu protestare în glas:
— Dar dacă eu nu vreau să mor!... Nu vreau,
nu mai vreau!... Acuma trebuie să trăiesc! Acuma
nu mai vreau să mor!

5 Klapka tăcu o clipă și apoi zise cu un zîmbet
care voia să-i ascundă sfiala:

— Mie nu-mi șade bine să-ți vorbesc ție de
moarte, știu... De frica morții sau de dragul vieții,
poate că-i același lucru, sînt laș... da, da, recunosc
10 și mărturisesc, sînt în stare să înghit orice rușine,
orice umilire... Totuși, mi-am zis de multe ori, uite
așa cum mă vezi, mi-am zis că morții sînt cei mai fe-
riciți, fiindcă ei cel puțin au pus cruce tuturor du-
rerilor... Mi-ești drag, Bologa, și dacă n-ai fi fost tu
15 aici, n-aș fi avut atîta încredere în mine însumi...
Dar vezi, chiar noi, care ne-am apropiat sufletele
prin suferințe comune, și noi trebuie să ne împăr-
tășim zbuciumările într-o limbă străină! Atunci cum
să nu-i invidiem pe cei morți, Bologa?

20 Locotenentul nu-l mai asculta. Liniștea lui
Klapka însă îl neliniștea mai rău. Întrebă deodată
cu un fir de nădejde în privire:

— Și crezi d-ta că-i sigur?...

25 Căpitanul după o șovăire scurtă răspunse ho-
tărît, parcă ar fi căutat să-i dea un leac amar:

— Din nenorocire, nu încape nici o îndoială,
dragul meu. Divizia de schimb a plecat din Italia.
Mîine-poimîine trebuie să sosească. Într-o săptămînă
ne va lua locul și peste alte cîteva zile noi vom fi în
30 Ardeal, pe frontul...

Ochii lui Bologa îl ardeau. Tăcu brusc și lăsă
capul în pămînt, examinîndu-și cizmele pline de noroi
și tremurîndu-și nervos genunchii, în vreme ce Apos-
tol porni de colo pînă colo, ca un lup în cușcă, res-

pirînd greu, cu tîmplele dogorîte. Peste două minute
apoi, cu o hotărîre nouă, locotenentul se opri iarăși
în fața lui Klapka:

— Domnule căpitan, te rog... te implor...
5 Scapă-mă!... D-ta mă poți scăpa!... Nu vreau să
mă duc pe frontul...

Klapka ridică ochii la el, neînțelegînd ce vrea.
Bologa însă urmă tot mai înfrigurat:

— Trebuie să se găsească un mijloc de salvare!...
10 Mutați-mă la un regiment care rămîne aici!... Ori
trimiteți-mă înapoi în Italia, oriunde, numai acolo
nu!... Voi lupta ca și pînă azi, jur! Voi... Am trei
medalii de viteză, toate trei dobîndite cu... Numai
acolo nu pot merge... Acolo presimt că am să mor...
15 Și nu vreau să mor! Trebuie să trăiesc!

Căzu pe pat, cu obrazii în palme, biruit de la-
crămi. Căpitanul era înduioșat și simțea că, dacă ar
deschide gura, l-ar năpădi plînsul și pe el. În văgăuna
întunecoasă suspinele lui Apostol îngroșau aerul, iar
20 lumina sfîrșitoare de pe masă tremura pe pereți niște
umbre neliniștite... Într-un tîrziu, după ce sughi-
turile locotenentului se mulcomiră, Klapka zise:

— Ei, te-ai mai răcorit?... Atunci putem vorbi
ca doi bărbați, ba chiar ca doi soldați!... Adevărul
25 este că în război nu trebuie să cugeți, ci să lupți...
cel puțin așa perora un general, deunăzi, la cartier.
Dar lucrurile astea e nevoie să le cumpănim bine-
bine și fără pripire, altfel... De-ai chibzui puțin, ai
vedea că eu n-am nici o putere. Eu nu pot propune
30 nimic, fiindcă sînt stigmatizat: ceh, adică trădător...
Pentru cei de seama noastră s-au inventat mitralie-
rele din spatele liniilor, menite să ne ațîțe pofta
de viteză în caz de șovăire... Dacă aș îndrăzni eu
să te propun pentru mutare, imediat am fi bănuți

amîndoi! Imediat! Un ceh cu antecedentele mele, să ia partea unui român?... Nici nu-ți închipui ce tîmbălău, ce... Numai generalul te-ar putea salva, dacă ar fi om și ar avea inimă... Crezi însă că pe aici
5 sînt mulți oameni? Crezi că...

Bologa, care se ridicase și ascultase ursuz, se agăță de o vorbă și strigă:

— Am să mă prezint generalului!

10 Klapka se spăimîntă, ca și cînd însuși generalul l-ar fi surprins complotînd. Răspunse în șoaptă:

— Astîmpără-te, Bologa!... Te rog!... Ce, tu nu cunoști pe generalul Karg? Doar ți-e comandant de aproape un an... Karg... Un cîine, un... Ar fi capabil, în loc de răspuns, să te trimită direct la
15 Curtea Marțială...

— Atunci ar urma să plec fără să încerc baremi a mă împotrivi sau a ocoli ticăloșia? izbucni iarăși Apostol, acuma însă furios și scrișnind dinții.

— Ascultă sfatul meu, prietene, zise căpitanul liniștit. Sînt mai bătrîn ca tine și am îndurat multe în viață... Războiul n-are altă filosofie decît norocul. Lasă-te deci în grija norocului. Parcă în doi ani de zile moartea nu ți-a cîntat la urechi pe toate glasurile, și totuși norocul te-a ocrotit. Poate că te iubește no-
20 rocul... Nu-l zgîndări, nu-l stîrni... Lasă-l...

— Și cum simt că acolo mă așteaptă o primejdie cumplită... murmură Bologa deodată foarte abătut, cutremurîndu-se. Niciodată n-am avut presimțiri atît de...

30 — Primejdiile sînt azi pretutindeni, făcu Klapka stăpînindu-se. În aer, pe front, acasă, în toată lumea... Insuși pămîntul mi se pare că trece printr-o zonă de primejdii... Ce să facem? Norocul e scutul tuturor... Așa!... Ascultă-mă pe mine... Mai chib-

zuiește și o să-mi dai dreptate! Dar fără patimă! Fără pripire!... Calm!... Calm!...

Se sculă încet, își puse casca în cap, gata de plecare.

5 — Decît să mă duc acolo, mai bine trec la muscali! șopti atunci Apostol, uitîndu-se drept în ochii căpitanului.

— Ușor de zis, răspunse Klapka liniștit, parcă ar fi așteptat de mult vorbele locotenentului. Dar
10 dacă nu izbutești, știi ce te așteaptă!... Numai deunăzi ți-am povestit despre cei trei... Și ei au vorbit ca tine, ba și mai năzdrăvan... Iar azi poate că sînt tot în pădurea spînzuraților, ca să îngrozească pe alții!

15 — În privința asta n-am nici o grije, zise Bologa, cu încredere. Cînd ar fi să mă prindă, m-aș împușca și aș isprăvi repede!... În orice caz, eu n-am să mor spînzurat, asta ți-o garantez!

20 — Așa mi-au garantat și ei, prietene, dar împrejurările au fost mai puternice decît hotărîrea lor... De aceea zic: ia seama, nu te juca cu norocul! Sînt mii și zeci de mii în situația ta și soarta le poartă de grije tuturor cum crede de cuviință...

Klapka îi strînse mîna fierbinte... În clipa următoare, Apostol Bologa se pomeni singur, pironit în același loc, cu ochii în gol, uluit de vedenii. Își veni în fire și, simțindu-se sleit de puteri, se trînti pe pat. Pe masă, în sfeșnicul improvizat, lumina începu să pîlpiie repede, să sfîrșie și apoi deodată se
30 stinse. Pe Bologa, întunerecul îl zgudui, buzele-i arse însă șoptiră cu îndîrjire:

— Nu se poate!

— Știi vestea, Petre? zise a doua zi Apostol către ordonanța care, ghemuit într-un colț al adăpostului, citea cu rîvnă și evlavie *Visul Maicii Domnului*. Peste o săptămînă, cel mult două, mergem acasă, în Ardeal...

— Bogdaproste! făcu soldatul, luminat de bucurie și începînd să se închine. Bine c-a dat Dumnezeu și Maica Precista, că alții au mai fost cîte-o săptămînă, unii și mai mult, numai noi parcă sîntem ciumați...

Bologa zîmbi aproape răutăcios văzînd fericirea omului și urmă batjocoritor:

— Da' ce, tu crezi că ne ducem să petrecem? Ehe, mai pune-ți pofta-n cui, bădiță! Ne ducem tot la bătaie... să ne batem cu românii...

— Vai de mine, don locotenent! sări Petre speriat. Doamne, ferește! adăogă pe urmă, închinîndu-se de mai multe ori. Doamne, apără-ne și nu ne părăsi!... Mare păcat, don locotenent... Apoi să nu-i trăsnească Dumnezeu din senin?

Consternarea ordonanței îi făcea bine. „Dacă un om simplu se revoltă, atunci eu ce să fac? își zise Bologa, uitîndu-se mulțumit la Petre, și îndată urmă în sine: Atunci cum să nu înțeleagă și generalul ?...”

De azi-noapte îl urmărea gîndul cu generalul și se sforța mereu să-și întărească convingerea. A chibzuit bine, a prevăzut probabilitățile și... Klapka n-are dreptate. De altfel Klapka e un fricos, care vede pretutindeni călăi și spînzurători. Pe cînd el, Apostol Bologa, cu trei semne de vitejie pe piept... Sfaturile totdeauna l-au plictisit, dar acum ale lui Klapka îl înfuriau. Resemnarea i s-a părut o atitu-

dine animalică, nevrednică de omul liber. Cu atît mai mult i se părea azi că a sta cu mîinile în sîn ar fi o crimă cel puțin egală cu plecarea la război.

Închipuirea că ar putea merge acolo îi stătea totuși înțepată în creieri ca o baionetă vrăjmașă. Trebuie s-o smulgă! Altfel, nu mai poate trăi. Mai ales că, în lumina spaimei de azi, amintirile trecutului îl împresurau ca niște amenințări din ce în ce mai negre...

Nădejdea în generalul de divizie îi risipea spaima. Și aceasta era o dovadă împotriva lui Klapka. Se hotărî să se prezinte la raport, să-i explice situația, să-l roage și să-i făgăduiască solemn că își va face datoria oriunde, afară de acolo... Vru să plece îndată, să sfîrșească mai repede și să se liniștească. Puse mîna pe aparatul telefonic să anunțe că dorește să se înfățișeze comandantului diviziei. În ultimul moment își luă seama. Cum să ceară generalului mutarea, cînd nu știe nimeni despre schimbarea diviziei? L-ar întreba: de unde a aflat, cine i-a spus? Ar fi o murdărie să trădeze pe Klapka, ar fi...

„Deocamdată trebuie să mai aștept, își zise dînsul. Întîi să se publice vestea schimbării, chiar neoficial... Trebuie să procedez cu băgare de seamă și cu demnitate!”

Se liniști. Trecură trei zile... Nu se auzi nimic despre strămutarea diviziei. Nici Klapka nu mai veni, parcă i-ar fi fost frică să dea ochi cu Bologa care, din ce în ce mai stăpînit de speranță, începea să creadă că poate s-a contramandat ordinul. Inima îi ticăia de o emoție plăcută. Și, fiindcă se simțea fericit, scrisese mamei sale o scrisoare lungă și plină de credință, în care, pe două pagini întregi, vestejea fapta lui Pălăgieșu împotriva protopopului Groza; apoi

altă scrisoare, cu foc, Martei, comunicându-i că dragostea lui, în ciuda tuturor suferințelor, n-a scăzut și de-abia așteaptă ceasul când să-și poată strînge în brațe logodnica.

5 Mai trecu o zi senină. Pe urmă sublocotenentul de la baterie îi spuse cum a aflat de la un infanterist că peste patru zile, cel mult, toată divizia trece pe frontul românesc. Bologa păli, dar ceru amănunte. Sublocotenentul i le dădu: că ofițerilor de la infanterie li s-a comunicat vestea, confidențial, de trei
10 zile, că primele trupe din divizia de schimb au și sosit la Zirin...

În aceeași noapte, tîrziu, se ivi iarăși reflectorul, în sectorul de alături. Bologa, în postul de comandă, cu receptorul telefonic la ureche, asculta
15 indicațiile observatorilor. Tunurile bubuiau aspru, răgușit, încît se cutremura pămîntul și, din tavanul adăpostului, printre bîrnele groase, se scurgeau firișoare de nisip.

20 „Ce-ar fi să-l doboare tocmai acum alții?” se gîndi el cu o părere de rău ciudată.

Cînd amuțiră tunurile și auzi că lumina a dispărut, Bologa avu o tresărire de bucurie. Îi veni în
25 minte că Klapka a vorbit despre o decorație pentru distrugerea reflectorului...

„În orice caz, o citație pe divizie e asigurată fericitului care îl va nimici! Își zise, întorcînd spațele telefonului. Oare cine va fi norocosul?”

În suflet un glas îi răspunse că el trebuie să
30 fie. Încercă să-l înăbușe, dar glasul deveni poruncitor. Atunci îi fulgeră prin minte: dacă ar avea el norocul să spargă reflectorul rusesc și dacă, drept recompensă, ar fi citat sau decorat, ce ușor și cu cîte șanse de izbîndă s-ar putea duce la generalul Karg!

Ideea aceasta i se păru atît de minunată, că se miră cum de nu i-a venit mai curînd, îndată ce s-a hotărît să se prezinte generalului... Îi pieri pe loc orice urmă de somn, se repezi la hartă și se puse
5 pe socoteli, pe însemnări, pînă la ziuă, cu o însuflețire neobosită și cu convingerea aprigă că viața lui atîrnă de ceea ce face acum.

Toată ziua o petrecu apoi cu binoclul la ochi, examinîndu-și sectorul cu atenție, comparînd în
10 gînd punctele reperate pe hartă... Spre seară începu să-l roadă grija ca nu cumva, tocmai în noaptea aceasta, să lipsească iarăși reflectorul mîntuitor. Totuși era gata să vegheze și o săptămîină și să-l nimicească... Numai, între timp, să nu vie ordinul
15 de schimbare! Dar nu, nu se poate! Trebuie să apară... Trebuie... Seara, la zece, dădu poruncile convenite și porni spre observatorul cel mai înaintat... Ploua rece, leneș, monoton. Săgețile de apă se încovoiau, în văzduhul negru, cu luciri de oțel. Lutul
20 ud, frămîntat de ploile toamnei, se agăța de cizmele locotenentului și plescăia la fiece pas. Bolta de nourî parcă stătea să cază pe pămîntul amețit de întunecul fără margini. Apostol Bologa, cu casca de fier înfundată pe cap, strîns în ulanca blănită, cu gulerul ridicat, înainta cu băgare de seamă, ferindu-se de
25 băltoace, cu barba în piept. Inima îi bătea atît de năvalnic, că nici nu simțea plezniturile ploaiei.

Cunoștea drumul și terenul. De vreo trei luni, de cînd s-a statornicit frontul, a făcut calea aceasta
30 de sute de ori. Intră în labirintul de șanșuri de comunicație, unde apa se aduna ca în niște canale de irigație. Cizmele cu carîmbii înalți i se scufundau pînă din sus de glezne în noroiul cleios.

Ajunse asudat la postul de observație, ascuns chiar în prima linie de tranșee. Schimbă două vorbe cu plutonierul zgribulit și apoi îl trimise la baterie.

5 Bologa se cocoță în dosul teodolitului, pe pi-
păite. Nu vedea nimic. Aparatul era ferit de ploaie,
în schimb în spatele observatorului se scurgeau
șiroaie de apă din spărturile coperișului. Căută să
se orienteze, dar o beznă atât de deasă acoperea lumea,
10 că ochii lui nu puteau desluși nici o nuanță în negrul
înăbușitor, iar în urechi îi huruiau exasperant de
uniform glasurile ploaiei, care înghițeau toate zgo-
motele vieții. Își simțea bătăile inimii, dar creierii
parcă i se topeau, muiați de gânduri.

15 Peste un ceas răpăiala mai osteni puțin. În
același timp Bologa își dădu seama că mintea iarăși
începe să frământa planuri și socoteli. Apoi se pomeni
zicându-și:

„Pe asemenea vreme poți trece la dușman fără
frică“.

20 Cum pricepu rostul vorbelor, le curmă cu
scîrbă. Din clipa cînd și-a făcut convingerea că, dis-
trugînd reflectorul buclucaș, va dobîndi de la gene-
ralul Karg mîntuirea, i-a părut rău și i-a fost rușine
că s-a gîndit măcar să treacă la inamic. În doi ani
25 de război, spiritul milităresc i-a pătruns atât de adînc
în fire, încît dezertarea, din orice motiv, i se părea o
crimă neiertată.

„Totuși, dacă vrei să treci mai sigur, trebuie să
pleci sau pe înserate sau în zorii zilei“, îi veni iar
30 în minte același gînd, stăruitor, ca o muscă pe care
în zadar vrei s-o alungi.

Încetul cu încetul ploaia conteni și se porni
un vînt aspru, cu șuierături sinistre, mai desțelenind
puțin întunerecul și cotrobăind vajnic prin obser-

vatorul lui Bologa care, în curînd, simți în spina
o pată udă și rece. Se ghemui mai bine, ferindu-și
spatele. Vîntul însă îi pătrundea prin haine, prin
piele și-i zgîlția inima.

5 — Și reflectorul nu mai apare! murmură el
dîrdîind.

Își înfipse ochii în bezna subțiată, cu furie
nerăbdătoare. Acuma începeau să se deslușească, în
nemișcarea moartă, semne umile de viață. În dreapta
10 și în stînga tranșeele infanteriei se întindeau, strîmbe
și capricioase, ca niște linii grosolane pe o hîrtie bo-
țită. Ici-colo, ca mușuroaiele, înțepenite, poate chiar
înghetate, înaintea șanțurilor, zărea sau bănuia pos-
turile de ascultare. La vreo treizeci de metri, în
15 stînga, începe sectorul căpitanului Cervenco... „Ce-o
fi făcînd oare Cervenco?... Bietul Cervenco...“ În
față cîmpul zăcea neted, pierdut în noapte și biciuit
de vîntul ce mai scutura în răstimpuri stropi mari
de apă din văzduh. Apostol Bologa știa că, exact
20 la cinci sute optzeci și trei de metri, se află prima
linie de tranșee rusești și i se părea că deosebește
zigzagurile care înseamnă gardul morții. Închipuirea
lui mergea mai departe și, bîjbîind prin întunec,
arăta unde vine linia a doua, a treia, bateriile vrăj-
25 mașe, unde a fost ultima dată reflectorul...

Bologa nu îndrăznea să se uite la ceas, de frică
să nu-și piarză nădejdea în apariția reflectorului. Era
sigur însă că a trecut miezul nopții. „Mai este vreme“,
își zicea din ce în ce mai amărît. Singurătatea îl strîn-
30 gea de gît. Simțea o nevoie dureroasă de a schimba
o vorbă cu cineva, cu oricine, numai să nu fie sin-
gur, să nu poarte singur povara așteptării.., Reflec-
torul nu s-a arătat niciodată înainte de miezul nop-
ții; de obicei pe la două vine; deci nu i-a trecut vre-

mea, poate să spere. Dacă însă n-ar apărea de loc, atunci...

„Numai ei ar fi de vină dacă m-aș pierdel!“ se gîndi furios, amenințînd cu pumnii liniile rusești nevăzute.

Apoi deodată, cînd se aștepta mai puțin, drept în față, chiar în sectorul bateriei, stîrnită parcă de sfidarea lui, țîșni o lumină orbitoare și mîndră, zvîrlindu-și întîile raze spre cerul căptușit cu nouri și apoi coborînd pe pămînt, repede, cu tremurături înfrigurate. Apostol închise ochii, înfricoșat ca în fața unei fantome, uitîndu-și tunurile și minia, uitînd tot, parc-ar fi visat.

— Hei!... Dormiți acolo?... Tunurile!... Nu vezi reflectorul? bombăni îndată un glas gros, batjocoritor, la cîțiva pași, în șanțul infanteriei.

Bologa se dezmeteci brusc. Cunoștea glasul: era un locotenent de infanterie, foarte înalt și uscățiv, care disprețuia fățiș pe toți artileristii. Ochi cu teodolitul izvorul luminii și apoi aruncă un ordin scurt în gura telefonului. Peste cîteva clipe bubuiturile izbucniră, rare, chibzuite. Totuși, razele albe alunecau încet, nepăsătoare de obuzele vijelioase, scormonind întunerecul, apropiindu-se parcă sfidătoare de Bologa. Pe urmă, ca și cînd l-ar fi descoperit cum stătea zgulit în observatorul umed, se opriră chiar asupra lui, învăluindu-l cu farmecul lor rece, străbătîndu-i, prin ochii bolnavi, în toate ascunzătorile inimii, răscolindu-i și tulburîndu-i gîndurile ca un neașteptat răsărit de soare... În primul moment Apostol simți nîmai o ură năpraznică împotriva luminii care îl îmbrățișa fără voia lui. Dar cînd vru să rostească două cuvinte în telefon, ca să corecteze tragerea tunurilor, nu-și mai putu întoarce privirea.

Dezmierdarea razelor tremurătoare începea să i se pară dulce ca o sărutare de fecioară îndrăgostită, amețindu-l încît nici bubuiturile nu le mai auzea. În neștire, ca un copil lacom, întinse amîndouă mîinile spre lumină, murmurînd cu gîtul uscat:

— Lumina!... Lumina!...

Chiar în clipa aceea însă, parcă le-ar fi retezat un paloș de călău, razele muriră, și ochii lui Bologa se umplură de întunerec. Nu-și dădea seama ce s-a întîmplat. Tunurile băteau mereu, rar, cum poruncise dînsul.

„Mi se pare c-am spart reflectorul“, se gîndi atunci, mirîndu-se cum a putut face el asemenea ticăloșie și bucurîndu-se că a făcut-o.

Stătu buimăcit un răstimp, avînd conștiința că ar trebui să mai facă ceva și neputîndu-și aminti ce anume. Apoi deodată, speriat, simți receptorul telefonului și strigă:

— Rachetele!... Rachetele!...

Pe cerul mohorît se ivi, sfîrșind mînios, un glob de lumină ca un ochi iscoditor. În punctul unde fusese reflectorul, Bologa văzu prin binoclu mulțime de viermișori negri zvîrcolindu-se neputincioși. Iscoada din văzduh însă se stinse repede, și tot atunci tunurile amuțiră singure, fără ordin, sătule parcă și mulțumite. Întunerecul și tăcerea înfășurară pe Apostol ca un lințoliu aspru, în vreme ce ochii lui, cu pupilele largi, se chinuiau într-o așteptare fără scop. În fundul sufletului însă simțea clar cum pîlpîie dragostea de lumină, blîndă, mîngăietoare...

Apoi iar auzi, de astă dată chiar la spatele lui, glasul locotenentului de infanterie:

— În sfîrșit, bine c-a dat Dumnezeu de ați isprăvit cu reflectorul, că era mai mare rușinea!... Te

pomenești că iei și o medalie de viteză, fiindcă la noi așa se dau decorațiile... În orice caz, eu te felicit!... Noapte bună!...

5 Fără să aștepte răspuns, locotenentul se depărta, mormăind, prin băltoacele șanțului de apărare.

„Ce s-a întâmplat, Doamne?” își zise Bologa, înfiorându-se și căutând să se trezească din amorțeala ce-i oprise în loc gândurile.

10 Vântul sufla mai friguros, desfundând iarăși o bură de ploaie mărunță, moleșitoare. Picurii îi țîrîiau în spinare ca niște fire de nisip... Apostol își zicea că la fel îi țîrîie și gândurile în creieri, subțiri, nesigure, pipăitoare. Încetul cu încetul însă izbuti să le rînduiască... Va să zică și-a atins ținta
15 și se poate prezenta în fața generalului. Va să zică nu va mai trebui să meargă cu divizia pe frontul românesc, asta e aproape sigur. Atunci de ce nu se bucură cum s-a bucurat cînd i-a venit ideea să zdrobească reflectorul?... În loc de răspuns, în suflet
20 îi răsări deodată lumina albă pe care o gătuise adineaori, strălucind ca un far într-o depărtare imensă. Și strălucirea i se părea cînd ca privirea lui Svoboda sub ștreang, cînd ca vedenia pe care a avut-o în copilărie, la biserică, în fața altarului, sfîrșind rugăciunea către Dumnezeu... Lumina îi înăbuși întrebările
25 și-i liniști inima ca și cum i-ar fi deschis o cale dreaptă, netedă, într-un ținut sălbatec și neumblat. Cu un ceas în urmă toate nădejdlile lui erau în alții și n-avea încredere în sine. Acuma era sigur că mai curînd se
30 va pune de-a curmezișul soartei decît să-și mai pîngărească sufletul, fiindcă în suflet, în lumină i se călea mîntuirea...

Întunerecul se subția treptat. Vîntul sufla mereu și uneori cînta ca o chemare prelungă, confuză,

ademenitoare. Atunci, ca o ispitire, în mintea lui Bologa încolți iarăși gîndul că aceasta e ora dezertorilor... Și gîndul nu i se mai păru respingător, ca și cînd i s-ar fi șters din creieri toate convingerile trecutului.

5 Un sergent veni să-l schimbe, deși Apostol uitase să dea ordine. Îi părea rău că pleacă din singurătatea care acuma îi era dragă. Se strecură prin tranșeele în zigzag, pe la spatele sentinelor înțepenate lîngă arme. Cînd să cotească spre șanțul de legătură, se ciocni cu căpitanul Cervenco.

— N-am putut închide ochii toată noaptea, murmură căpitanul abătut. Îmi pare rău c-ați nimicit, reflectorul, nu știu de ce... Ați ucis lumina, Bologa!

15 — Aici e lumina! răspunse Apostol, triumfător, bătîndu-și inima cu palma.

— Da, da, ai dreptate! Aici e lumina și suferința... Aici e toată lumea! zise Cervenco cu o scîlbînire în ochi.

20 Apostol Bologa trecu înainte prin șanțurile întortocheate, cu spatele încovoiat, cu ochii strălucitori, cu sufletul plin de încredere, împăcat și mulțumit, parcă s-ar fi purificat într-o baie de virtute.

9

25 Pe la amiază, pe cînd Bologa dormea încă, un zbîrnăit strident, la căpătușii lui, îl făcu să sară drept în picioare, îngrozit, ca și cum s-ar fi prăbușit adăpostul. În telefon răcnea aghiotantul regimentului:

30 — Locotenent Bologa!... Alo!... Chiar el?... Tu ești?... Ordin de la domnul colonel să pleci ime-

diat să te prezinți excelenței-sale... Excelența-sa dorește să te vadă... Foarte urgent!... Firește că treci pe la noi, pentru că și domnul colonel are să-ți vorbească... Deocamdată eu te felicit prieteneste!...

5 Ai salvat onoarea diviziei întregi... Domnul colonel a telefonat chiar azi-noapte la cartier... Vine a patra, Bologa, bravo!...

10 Peste o oră Apostol era într-un automobil, alături de un căpitan de stat-major, pe care-l întâlnește la postul de comandă al regimentului și care se oferă să-l ducă pînă la cartierul diviziei, deoarece tot se gătea de plecare. Pe drum îi spuse și căpitanul că distrugerea reflectorului merită o recompensă deosebită, precum îi spusese toți camarazii, cu colonelul în cap. El asculta gînditor și tăcut. Uneori

15 privirea i se cobora pe piept, unde luceau cele trei medalii de vitejie, și-și reamintea emoția clipei cînd a primit-o pe cea dintîi. Cît a dorit-o și cît se simțise de umilit pînă ce a căpătat-o! I se părea că numai el

20 n-are și se credea nenorocit și dezonorat. Se arunca unde era primejdia mai mare, unde seceră moartea mai cumplit, fără frică, cu gîndul numai la ea... Apoi cînd i-a agățat-o pe piept colonelul, în fața trupei, i-a plîns inima de fericire. De-abia atunci

25 a început să se creadă vrednic de-a trăi...

În curtea comandamentului de divizie îi ieși în cale locotenentul Gross care, ca pionier, avea mereu treburi pe la Cartier. Gross îl întîmpină cu o strîmbătură ironică:

30 — Bravo, filosofule! Ai mai omorît cîțiva oameni pentru o tinichea...

— Ascultă, Gross! răspunse Bologa deodată jicnit. Cînd vei înceta tu de a executa ordinele, atunci să faci imputări altora! Pînă atunci, puțînă modestie...

— Eu execut ordinele, adevărat, zise pionierul mereu batjocoritor. Eu săvîrșesc sau ajut barbaria, dar cu greață, amice! Nu cu entuziasm, ca alții!... Eu nu caut să mă disting!

5 — Mai bine ai căuta să-ți potrivești fapta cu vorba, murmură Bologa privindu-l drept în ochi. E ușor să vorbești, dar...

10 — Am să te văd mîine-poimîine pe frontul românesc, îl întrerupse Gross, cu un zîmbet acru. Acolo să te vad...

— Eu nu voi merge niciodată acolo! zise Bologa, tresărind și roșindu-se.

Gross vru să mai zică ceva, dar atunci apărură în pragul casei un plutonier țănoș, strigînd cu importanță:

15

— Domnul locotenent Bologa!... Pofțiți... Excelența-sa...

Peste cîteva clipe Apostol Bologa stătea înfipt reglementar înaintea generalului Karg, om scurt și gros,

20 cu fața urîță și aspră, mohorîtă de mustați burzuluite, sfredelită de niște ochi rotunzi, ale căror priviri, țîșnind de sub sprîncene foarte late și veșnic încruntate, păreau două pumnale veninoase. Inima locotenentului se zvîrcoli cînd îl văzu ridicîndu-se greoi de la masa

25 încărcată cu dosare și hărți. Își aduse aminte că, de cîte ori a dat ochii cu dînsul, a simțit o teamă stranie, ca de un vrăjmaș nemilos sau ca de o amenințare crîncenă ce nu se poate ocoli și care nici măcar nu știi cînd te va izbi...

30 Generalul, cu bărbia ridicată, îi întinse mîna și-i zise voios:

— Bravo, Bologa!... Mi s-a raportat fapta dumitale și am ținut să te felicit personal... Am ținut... da... negreșit...

Glasul lui era gros și pătrunzător, și parcă te ocăra chiar cînd glumea.

5 Apostol se înclină ușor strîngînd mîna generalului și pe urmă îi povesti amănunțit, în fraze scurte, seci, militărește; cum a distrus reflectorul. Vorbind
însă băga de seamă că nările generalului sunt înfundate cu păr și se gîndi că trebuie să sforăie urît noaptea și că nu l-a mai văzut de la execuția cehului. Karg îl
10 ascultă cu luare-aminte, dînd din cap și măsurîndu-l uneori, cu priviri mulțumite, de sus pînă jos; apoi, la sfîrșit, îl bătu prietenește pe umăr, murmurînd:

— Te-am propus pentru medalia de aur... Fii sigur că vei avea-o!... Soldați ca d-ta ne trebuiesc și merită toate distincțiile... Bravo, Bologa!... Sînt
15 mîndru că am onoarea să comand asemenea ofițeri viteji...

Generalul tăcu, frămîntîndu-și mintea să mai găsească vreo două cuvinte potrivite. Dar nu mai găsi
20 nimic și, după o pauză scurtă, repetă mai apăsător:

— Sînt mîndru... foarte mîndru...

Și iar îi întinse mîna, gata să-l concedieze. Atunci însă Bologa, liniștit, cu glasul limpede și uitîndu-se drept în ochii lui cenușii, îi zise:

25 — Excelență, vă rog dați-mi voie să vă fac o rugăminte!

Generalul Karg, neplăcut surprins că locotenentul, mai ales după ce i-a arătat atîta cinste, cutează să vorbească neîntrebat, și încă să-i ceară ceva fără
30 a se fi înscris la raport pe cale ierarhică, precum spune regulamentul, făcu doi pași înapoi, cu o încruntare din sprîncene. Totuși, vrînd să-și dovedească indulgența față de un erou, răspunse prietenește:

— Da, da... te ascult... Un erou... cum nu... toată bunăvoința...

În clipa aceasta Bologa simți lămurit că îndrăzneala lui e zadarnică și neroadă, și avu o șovăire. Pe frunte îi răsări o cunună de picuri fierbinți. Ca să
5 cîștige timp sau să se liniștească, tuși puțin și plecă fruntea. Pe urmă își redobîndi încrederea și, pironindu-și ochii cu hotărîre în ochii generalului, vorbi repede, sacadat:

— Știu, excelență... am aflat că divizia noastră, peste cîteva zile, va pleca în altă parte... pe alt front...

10 — Exact, zise generalul nedumerit, mai ales văzînd că Bologa se poticnește.

— Atunci, excelență — urmă locotenentul brusc, parcă întreruperea i-ar fi dat un imbold nou — atunci
vă rog să-mi faceți favoarea de a mă lăsa pe mine aici...
15 Ori, dacă aici nu se poate, atunci pe frontul italian...

Generalul îl măsură cu mirare și cu o zvîcnire nervoasă de mustață, apoi zise:

— Bine... Deși îmi pare rău că te pierd... Un ofițer eminent, viteaz... Dar, fiindcă dorești mult...
20 Totuși, cred că ar fi mai bine aici decît în Italia...

— Chiar și acolo, excelență... Am fost cîteva luni pe Doberdo și, la urma urmelor, aș prefera...

Fața lui Bologa era acuma scăldată în bucurie și nădejde. Nu se mai putea stăpîni. Suspină din
25 fundul inimii, ușurat.

Bine... bine, repetă generalul gînditor. Nu pricep însă de ce n-ai merge cu noi? Divizia mea are o misiune sfîntă în Ardeal! O misiune măreață... Da!...
Dusmanul a pîngărit pămîntul țării. Acolo valahii...

30 Deodată generalul Karg se opri, ca și cînd o rază de lumină i-ar fi deschis creierii. Se dădu iar cîteva pași înapoi, rămase cu privirea țintă la Bologa, căuțînd să-și scormonească în adîncimile sufletului. Cîteva secunde domni o tăcere ca un giulgiu, încît de afară

se auzi limpede hurelul unei căruțe și ciripitul gălăgios al vrăbiilor, într-un pom, sub fereastra cancelariei. Apostol, fără să-și dea seama, închise ochii, ferindu-se de scrutarea generalului, care izbucni brusc, aproape răgușit:

— Dumneata ești român?

— Da, excelență, răspunse locotenentul repede.

— Român! repetă generalul, cu un glas uimit și enervat care aștepta o dezmințire.

— Român! repetă Bologa mai hotărât întinzându-se din șale și scoțind puțin pieptul.

— Da... bine... firește... bîigui Karg peste cîteva momente, bănuitor și cercetător. Da... desigur... Dar atunci mă miră rugămintea d-tale... foarte mult... Mi se pare că d-ta faci deosebire între dușmanii patriei...

Apostol Bologa se uita în ochii scînteietori ai generalului cu o seninătate care îl minuna pe el însuși. Se simțea însă hotărât și neclintit, ca în asalturile cele mai năpraznice. Acuma se încăpățîna să convingă pe dușman, deși înțelegea bine că silințele lui sunt de prisos. Se pomeni vorbind calm, fără umbră de emoție sau șovăire, parc-ar fi discutat cu un camarad binevoitor:

— Excelență, am conștiința că douăzeci și șapte de luni am luptat așa încît să pot sta cu fruntea sus în fața oricui. Nu mi-am cîntărit niciodată datoria. Mi-am dăruit tot sufletul și tot entuziasmul. Azi însă mă aflu într-o imposibilitate morală...

Generalul se cutremură, ca și cum i-ar fi împlînta o spadă în piept. Ochii i se aprinseră și luciră ca oțelul. Se repezi furios la Bologa, cu brațele ridicate și zgîrcite, gata să-l zdrobească, răcnind:

— Ce?... Imposibilitate morală?... Ce vorbe sînt astea? Cum îndrăznești?... Eu nu cunosc asemenea

fleacuri, care ascund pur și simplu lașitatea unor oameni fără sentimente patriotice! Nu cunosc, înțelegi?... Nu vreau să cunosc!

Apostol căută să protesteze, dar generalul îi reteză avîntul, congestionat de mînie:

— Nu-ți dau voie să mai vorbești, ai înțeles?... Fiecare cuvînt al d-tale ar merita un glonte! Gîndurile ce se ascund în dosul vorbelor d-tale sînt criminale!... Înțelegi? Criminale!... O, o!... Va să zică asta ți-e vitejia?... Uite pe cine am propus eu pentru medalia de aur! Poftim!... Medalie de aur!... Glonte, nu medalie...

Îl împroșcă cu o privire grea de ură și dispreț, apoi deodată îi întoarse spatele, strivind între dinți o injură și smucindu-și mustața cu mîna dreaptă mică, grasă, încărcată de inele, ca o mîna de femeie cochetă.

Bologa rămase senin, nemișcat și cu gîndul mereu că trebuie să-l convingă. Furia generalului îi făcea bine și-l îmbărbăta. Cînd crezu că s-a mai potolit, zise iarăși, cu același glas limpede:

— V-am făcut o rugămite, excelență, în credința că veți binevoi a înțelege starea mea sufletească... De aceea mi-am îngăduit a vă vorbi ca de la om la om...

Generalul care se oprise la fereastră, bodogănind și pufnind, se întoarse îndată spre locotenent și răspunse mai stăpînit:

— Eu nu ascult asemenea rugăminți și nici nu stau de vorbă cu astfel de oameni!... Înțelegi?... De altfel am vorbit prea mult cu d-ta... Nerecunoscătorule!

Nu-i mai întinse mîna, ci îl măsură cu scîrbă din cap pînă-n picioare și apoi se așeză la masă, răs-

colind supărat dosarele. Bologa salută reglementar și ieși liniștit, cu niște pași siguri, ca după o convorbire nespus de plăcută. Generalul îl urmări cu ochii, clătina din cap, se uită la ușa închisă cu băgare de seamă și deodată izbi cu pumnul în harta cu însemnări, cuprins iarăși de minie. Chiar în clipa aceasta aghiotantul se strecura în cancelarie, înfricoșat și întrebător.

— Notează pe locotenentul Bologa, mormăi generalul Karg către aghiotantul aiurit. E primejdios și... Nu m-aș mira să aud într-o bună zi că a dezertat la inamic... Ce oameni!... Ce armată!...

Aghiotantul se înclină, puse niște hîrtii pe masă și se grăbi să dispară în vârful picioarelor, fără zgomot, de frică să nu-și descarce generalul mînia asupra lui.

În mijlocul curții, Apostol Bologa se uită împrejur, parcă ar fi fost aici înția oară în viață. Ograda era mare, cu gard de uluci spre uliță și cu poartă nouă de scînduri, deschisă. Cîteva căruțe se înșirau în fund, lîngă grajduri, iar automobilul cu care venise stătea părăsit, cu ușile căscate. Casa de piatră, acoperită cu olane vechi, vastă cît o cazarmă, era stropită cu urme de schije de pe vremea cînd a trecut războiul peste sat și cînd un obuz a explodat chiar în grădinița din față, smulgînd din rădăcini perechea pomului în care și acum se ceartă un cîrd de vrăbii gălăgioase... Cerul se răzbunase puțin și umplea văzduhul cu un albastru mai blînd ca totdeauna. Soarele surîdea în asfințit, galben, slab, ca fața unui moșneag vesel, iar lumina aceasta săruta pămîntul ca o rouă binefăcătoare, răspîndind bucurie și deșteptînd nădejdi pretutindeni... Apostol stătu un răstimp cu ochii spre soare, sorbind cu nesațiu lumina zîmbitoare. Se simțea ușurat, ca și cînd ar fi plîns cu lacrimi fierbinți

după o suferință multă vreme înăbușită. Gîndurile nu-l mai dureau, ci se supuneau, docile, voinței lui, încît, dacă ar fi vrut, le-ar fi putut înșira frumos, pe o ață, ca niște mărgele...

Ieși din curte. Pe uliță, dincolo de popotă, văzu un camion încărcat cu echipamente, gata de plecare pe front. Se urcă. Voia să ajungă cît mai repede la baterie. Era grăbit.

10

Pe înserate sosi la divizion, să raporteze, că s-a întors. Găsi pe Klapka singur în adăpostul spațios, scriind acasă. Căpitanul îl privi lung, apoi îi strînsese mîinile și zise cu căldură:

— Acuma pot să te felicit și eu, dragă prietene...

Din toată inima!

— Adevărat, numai d-ta nu m-ai felicitat încă... adevărat, răspunse Bologa, zîmbind amar. Pentru vitejia...

— Pentru vitejia de a fi spus generalului ce i-ai spus! îl întrerupse Klapka cu un fior.

— Ai și aflat? se miră Apostol. Oficial?

— Am aflat din înfățișarea ta, din mîndria și liniștea ta! se însufleți căpitanul. Nici nu e nevoie să-mi povestești ce s-a petrecut! Ochii tăi îmi spun tot, tot!... O, măcar de-aș putea fi și eu ca tine, bărbat! Dacă am fi toți așa, într-un ceas s-ar sfărîma lanțurile!

Ca pe orice fricos, pe Klapka îl înfierbînta curajul și energia altora. Ceru lui Bologa să-i istorisească din fir în păr scena cu generalul, întrerupîndu-l de

seori cu aprobări trufase. Apoi cînd Apostol sfîrși, îl întrebă cu o curiozitate entuziastă:

— Ei, și acum ce ai de gînd să faci?

5 Ochii lui Bologa licăreau blînd. Răspunse de-a-bia peste cîteva clipe, calm, parcă ar fi spus că se întoarce spre perete:

— Acuma?... La noapte voi trece la muscalii!

10 Klapka, neașteptîndu-se la asemenea răspuns, se holbă la el un moment, pe urmă se uită împrejur, îngrozit să nu fi auzit cineva vorbele locotenentului, să vadă și el pe dracul, pentru că n-a raportat celor în drept.

15 — Ai înnebunit, omule? șopti cu glas rebegit de spaimă. Să nu mai spui astfel de copilării, că ne pomenim amîndoi atîrnați în vreun copac, ca doi coci stricați!

Apostol Bologa surîse; dinții albi îi luciră între buzele subțiri, zicînd:

20 — Acum o lună, chiar acum trei zile, nici n-aș fi îndrăznit să mă gîndesc la dezertare... M-aș fi disprețuit eu însumi cel dintîi... Fîndcă pînă azi am fost alt om... Îmi face impresia, cînd mă uit înapoi, c-am purtat în mine viața unui străin... Totdeauna mi-am închipuit sufletul omului ca o visterie cu odăi multe, 25 unele pline de comori, altele deșarte. Mulți oameni, cei mai mulți, trăiesc toată viața în cămăruțele cele goale și veșnic deschise, căci celelalte sunt zăvorîte cu lacăte grele, și cheile lor zac tănuite în focul chinurilor. Pe mine golul m-a înfricoșat ca și întunerecul. De aceea m-am străduit să găsesc cheile comorilor 30 mele. Dar și comorile sunt înșelătoare. Îndată ce ai descoperit una, rîvnești pe cele mai ascunse.... Poate cea mai de preț nu ți-o dezvăluie decît moartea, și totuși o dorești cu lăcomia avarului.... O fi deșartă

chiar rîvna aceasta... Fără ea însă viața n-ar mai avea nici o valoare și nu s-ar deosebi întru nimic de viața unei gînganii!... Azi simt c-am descoperit o comoară nouă și trebuie s-o apăr cu orice jertfă!

5 — Ce comori, ce comori? îl întrerupse Klapka nerăbdător. Astea-s nerozii, prietene! Fraze, Bologa, și visuri bolnave!... Realitatea e războiul cu moartea la braț!... Lasă închipuirile, dragul meu, care cel mult complică și amărăsc viața, destul de afurisită!

10 — Domnule căpitan, dacă ții la mine, te rog din suflet să nu-mi mai dai nici un sfat! zise Apostol enervat, urmînd însă mai liniștit: Te rog foarte mult!... Crezi că mi-a fost ușor să-mi dezbrac trecutul, ca o haină murdară, și să rămîn gol în mijlocul furtunii? 15 Crezi că n-am încercat să mă înșel că sînt îmbrăcat, chiar după ce am simțit frigul și ploaia biciuindu-mă?... Acuma nimeni în lume nu mă va mai putea îndupleca să-mi arunc straietele noi și călduroase și să zgribulesc iarăși în zdrențele lepădate... Așa!... Te rog...! Și... 20 poate că mîine noapte va începe schimbul de trupe; va să zică nu mai e timp de pierdut. Aș risca să fiu silit a te însoți în Ardeal!... Și asta nu se poate!

— Te ascult și tot nu pot crede că vorbești serios, murmură Klapka, acum îngrijorat. Se vede că 25 ți-ai pierdut mințile ori că umbli să mori spînzurat... Dar nu pricepi, omule, că, mai ales după întrevederea ta cu generalul, vei fi urmărit pas cu pas și că vei fi prins chiar în clipa cînd vei încerca să....

30 — Tocmai de aceea trebuie să plec la noapte! făcu Bologa neclintit.

— Atunci te cheamă spînzurătoarea! șopti căpitanul desperat, pipăindu-și gîtul, parcă ar fi vrut să dea la o parte un laț închipuit; apoi după un răstimp, adăogă cu o tremurare de frică: în orice caz

eu nu vreau să știu nimic... nimic... Eu mă spăl pe mâini...

Apostol Bologa se sculă liniștit și vru să iasă. Klapka se repezi la el poruncitor:

5 — N-ai să pleci nicăiri! Am să te împiedec eu!... Sînt comandantul tău și te voi opri cu forța!

— Poate că vrei să mă denunți? întrebă Bologa apăsător, privindu-l adînc. Să știi că am să mă împușc dacă...

10 Cuprins de o furie neputincioasă, Klapka începu să se lovească cu pumnii în cap, bîguind:

— E nebun!... A înnebunit! Ce să fac eu cu nebunul?... Doamne, Doamne, ce să fac?

Apostol se apropie și zise mișcat:

15 — Poate că nici nu merit zbuciumarea d-tale, domnule căpitan... Sînt ingrat că nu te ascult, dar acum... zi-mi adio și îmbrățișează-mă!

20 Căpitanul se uită un răstimp la el, potolit brusc și cu fața grăsună asudată de durere. Apoi îl sărută pe obraji, plîngînd cu hohot și mormăind înfricoșat, iarăși cu însuflețire:

— Adio, dragă prietene... Adio...

Și îl îmbrățișă pînă ce, mulcomindu-și puțin emoția, izbuti să-i spună rugător:

25 — Poate că te mai răzgîndești... Făgăduiește-mi cel puțin că ai să mai chibzuiești, te rog... te implor!... Ar fi îngrozitor să cazi în mâinile lor... să... să... Spăimîntător!...

30 — Adio, răspunse Bologa, parcă nici nu l-ar mai fi auzit, ieșind repede.

Afară amurgea. În apus urmele soarelui scăpătat mai înseninau cerul spălăcit... Bologa pășea grăbit spre bateria lui, cînd, deodată, răsună din urmă glasul lui Klapka, ascuțit, mînios:

— Telefonist!... Telefonist! Unde-i telefonistul?

Bologa înțelese și zîmbi. Căpitanul voia să se asigure împotriva unor eventuale bănuieli de complitate.

5

11

Cîmpul de luptă, pustiu și tăcut, se legăna în ceața înserării. Stepa părăginită se desfășura nemărginită, netedă ca o foaie de hîrtie de împachetat, boțită și pătată, înțepată cu copaci răzleți, desfrunziți și sfîșiați de obuze. Pozițiile se desenau ca niște dungi mohorîte, tremurate, cîrligate și capricioase, fără început și fără sfîrșit.

10 În apropierea bateriei, Bologa se opri căutînd în zigzagul de șanțuri, postul cel mai înaintat de observație, unde a fost și azi-noapte. Cînd i se păru că l-a găsit, gîndurile lui trecură mai departe, se tîrîră pe sub sîrmele ghimpate, cinci sute optzeci și trei de metri, pînă la marginea tranșeelor rusești, unde rămaseră fără călăuză.

20 „Acolo începe viața nouă și o lume nouă!” își zise cu inima înțelestată.

În adăpost îl aștepta sublocotenentul care-i ținuse locul și care dorea să afle ce i-a spus și cum l-a felicitat generalul. Ca să scape de întrebări, Bologa, 25 cu o veselie prefăcută, îi povesti o minciună și schimbă repede vorba. Pe urmă zise îngrijorat că vor trebui să fie cu ochii în patru, să nu se pomenească cu vreun atac brusc, avînd în vedere schimbarea diviziei. Sublocotenentul, vrînd să arate cît e de tare în pre- 30 vederi strategice, declară grav că el chiar se așteaptă la o surpriză, dacă cumva dușmanul a prins de veste că divizia va fi înlocuită. În sfîrșit, își împărțiră ro-

7*

99

lurile: sublocotenentul va veghea, la postul de observație principal, pînă la ora două, cînd va merge Bologna să-l înlocuiască...

5 Rămas singur, Apostol se așază să scrie cîteva rînduri mamei și Martei, să le înștiințeze cumva, prin cuvinte ascunse, că nu mai poate sta aici și că, în curînd, le va trimite vești mai bune... Dar, înainte de-a așterne vreo slovă pe hîrtie, își luă seama: orice înștiințare s-ar putea să le pricinuiască neplăceri...
10 În schimb se apucă să studieze harta frontului cu o atenție înfrigurată, să tragă linii cu degetul, să-și aleagă un drum scurt, ferit... Așa îl găsi Petre cînd îi aduse cina.

— Știi că azi mi-e foame de aș fi în stare să te
15 mănînc și pe tine?! strigă Bologna rîzînd și gîndindu-se că trebuie într-adevăr să mănînce bine, căci dincolo cine știe ce-o fi.

Îndată după masă se culcă, dînd de grije ordonanței să-l scoale negreșit la unu după miezul nopții.
20 Vrea să se odihnească, zicîndu-și iar că dincolo cine știe cum și unde va mai afla odihnă...

Petre îl deșteptă la ceasul hotărît și Apostol se sculă voios, sprinten. În cîteva clipe fu gata de drum. Se uită împrejur în adăpostul tăcut, chibzuind ce
25 anume să ia cu dînsul din ce avea aici. Șovăi puțin și nu mai luă nimic. Cel mult de revolver poate să aibă trebuință, să-l scape de pădurea spînzuraților... Porni spre ieșire, auzind pe Petre urîndu-i, ca de obicei: „Doamne-ajută, don locotenent...” Se gîndi să-i
30 dea mîna, în semn de rămas bun, dar își continuă mersul fără să se oprească și fără să răspundă...

Noaptea se umezise. Ploaia amenința în văzduh cu răsuflări de vînt. Bologna se bucura și privea cerul înmăsurat ca pe un tovarăș care vrea să-i înlesnească

scăparea. Dacă ar începe să ploaie, firește, ar fi și mai bine...

Trecînd pe lîngă adăpostul căpitanului Cervenco și mai avînd o jumătate de oră de pierdut, se abătută
5 să-l întrebe de urît. Căpitanul citea în *Biblie*, cu ochii înlăcrimați, ca și cînd ar fi căutat să-și aline o durere mare.

— Ce-i, ce s-a întîmplat? întrebă Apostol uimit. Ce jeluiești așa... Ai vreun necaz?... Ceva de pe acasă?

10 — Eu sînt copac fără de rădăcini, zise Cervenco amărît, adăogînd cu o privire desperată: Bologna, auzi tu, în noaptea aceasta o să ne atace rușii!

Apostol păli, parcă l-ar fi palmuit. Adineaori a vorbit și el de atacuri cu sublocotenentul, dar numai
15 să-i evite întrebările plictisitoare și să aibă un pretext de a merge la postul de observație. Un atac însă i-ar răsturna toate planurile...

— Nu se poate... N-avem nici o informație, bolborosi dînsul zăpăcit. De ce să ne atace tocmai azi?

20 — Bologna, e sigur, reluă căpitanul mai plîngător. Crede-mă... O patrulă mi-a adus de aseară știrea că se fac pregătiri grăbite... Ai să vezi, Bologna!... Așa e totdeauna...

Zece minute Cervenco nu mai conținu cu jela-
25 niile, încît Apostol plecă buimăcit, blestemîndu-și clipa care l-a îndemnat să între la ruteanul maniac. Afară însă, în tăcerea frămîntată de vînt și în întunecul necăcios, îi veni inima la loc și-și zise că Cervenco a început să nebunească, de vreme ce visează
30 numai încăierări, atacuri...

Sublocotenentul dîrdîia în observator și salută pe Bologna ca pe un mîntuitor.

— La infanterie se zice că o să ne atace muscalii chiar în noaptea asta, șopti Apostol. Tu ai observat ceva?

5 — Aș... liniște și frig, răspunse sublocotenentul, disprețuitor. Infanteriștii așa fac, se tem de toate umbrele... Dar muscalii nu sînt proști să ne atace azi, hodoronc-tronc, cînd de-abia mîine-poimîine vine schimbarea!

10 Bologa îi strînse mîna cu mulțumire și-i ură somn bun. Niciodată nu i-a fost atît de drag sublocotenentul ca acum. Parcă a vorbit din sufletul lui: doar nu-s proști muscalii...

15 Se obișnuî cu întunerecul și se uită cu multă grijă spre liniile de dincolo. Nu vedea și nu se simțea vreo mișcare. Peste cîteva minute însă un foc de pușcă pocni asurzitor, undeva pe aproape. Deși cunosc, după zgomot, că nu e rusesc, totuși avu o strîngere de inimă. Alte focuri speriate izbucniră îndată, apoi iar altele, și în dreapta, și în stînga, tot mai depărtate.

20 Bologa se liniști; erau, desigur, sentinelele speriate...

Pe la trei, spre a-și șterge orice urme de îngrijorare din suflet, porunci să se înalțe o rachetă, să vadă și să se convingă. În lumina verzuie, terenul dintre tranșee părea mort. La dreapta, între sîrmele ghimpate, zăcea cadavrul unui om. A fost ucis de acum două zile, pe cînd se întorcea din patrulare, noaptea, probabil chiar de camarazii lui, din greșeală sau de frică. Privirea lui Apostol trecu peste el ca peste un mușuroi, grăbită să-și vadă numai calea pe care și-o alesese pe hartă. Un șanț vechi, care începe la vreo 30 douăzeci de metri și merge pînă aproape de șanțurile rușilor... Împrejurul observatorului sunt rămășițe de tufe, lăsate înadins pentru mascare... De aici, tîrîndu-se prin cele două pîlnii de obuze, poate ajunge

nesimțit la șanțul cel vechi, căci posturile de ascultare sunt mai departe... La cellalt capăt al șanțului va chema... Atîtea vorbe rusești știe... Pe urmă...

Lumina rachetei se stinse și Bologa rămase mulțumit. La cinci fix, cînd începe să se subțieze întunerecul, va porni.... Mai are deci două ceasuri. Era atît de hotărît, că nu simțea nici emoție, nici nerăbdare. Aștepta, cu ochii înainte spre țintă, cu gîndurile sloboade. Vremea trecea peste dînsul ca o apă lină, răco-
10 ritoare...

Într-un tîrziu îi fulgeră prin minte că poate rușii îl vor disprețui că a dezertat, el, ofițer... Și chiar în clipa aceea un bubuit prelung, răgușit, spintecă văzduhul. Apostol înlemni, într-o așteptare amețitoare.

15 Peste cîteva secunde, care i se păruseră nesfîrșite, izbucni un răbufnit mai greoi, ca și cînd s-ar fi desfundat pămîntul. Apoi îndată altele, furioase și din ce în ce mai grăbite. Un clocot năpraznic fierbea în întunerecul brăzdat de dîre luminoase.

20 „Ce-i asta? se gîndi Bologa uitîndu-se la ceas și văzînd că e de-abia patru. Atacul?... Va să zică, totuși... Atunci...”

Apostol își dădu seama că tunurile rusești s-au năpustit asupra artileriei, care începuse să răspundă,

25 cu teamă însă și uluită de impetuozitatea dușmanului.

„Acum ce să mai fac?” își zise dînsul, cu receptorul telefonului în mînă, ascultînd duelul artileriilor.

30 Deodată auzi, la dreapta lui, la cîteva zeci de metri, un vîjiit sfîrșind într-o răbufnire scurtă. Întoarse privirea într-acolo și i se păru că vede pîlnia de pămînt improșcînd în beznă.

„Iată că au început să dumice infanteria!“ —
îngîină desperat, simțindu-și creierul gol ca un burete
uscat.

5 Mai trecu un răstimp. Prinprejur obuzele că-
deau tot mai des. Apoi un țuit prelung îi sfîșie ure-
chile. Avu o strîngere de inimă și gîndul fulgerător:
„Asta-i pentru mine!“

10 În față, numai la cîțiva pași, se despică cerul,
și un vârtej cumplit smulse coperișul observatorului.
Apostol primi un cuțit în piept și o lovitură în cască.
Apucă cu amîndouă mîinile teodolitul, ca să nu se
răstoarne. Apoi i se păru că se ridică în sus și deodată
se pomeni iar la pămînt, cu o durere crîncenă în
coapsă...

15 „Sînt rănit sau poate...“
Gîndul i se rupse ca o ață.

Cartea a doua

1

O pată de lumină tulbure-cețoasă zăcea pe par-
doseala de lespezi albe a salonașului de rezervă, la
5 picioarele celor două paturi de fier.

Pe fereastra unică se uitau în odaie ramurile
negre ale unui păr bătrîn, dîrdîind în gerul sfîrși-
tului de februarie.

10 Pereții, îmbibați de gemete și dureri, își ames-
teau respirația cu mirosul apăsător de spital și cu
căldura sobei de teracotă din dosul ușii.

În paturile curate, cei doi ofițeri, în halaturi
cenușii, stăteau lungiți, cu ochii în tavanul înalt.
La căpătîi, în perete, pe tăblițe negre, albeau numele
15 lor: Locotenent Bologa, Locotenent Varga... Pe mes-
cioarele de noapte foile de febră se pierdeau printre
sticlulele de medicamente, arătînd că suferințele
cele grele au trecut peste dînșii.

20 În aerul încărcat de amintirile durerilor plu-
tea o tăcere năbușitoare, pe care Varga o sfărîmă deo-
dată cu glas speriat, ridicîndu-se în pat, ca și cînd ar
fi văzut o nălucă:

— De ce taci, camarade?... Spune ceva, orice, te rog din suflet, căci tăcerea e mai dureroasă ca o rană de șrapnel!

5 Bologa întoarse fața albă și suptă de suferințe spre dînsul, dar nu deschise gura. Varga așteptă un minut, întrebător, apoi se lăsă iar pe spate, zicînd mai mult pentru sine:

10 — Se împlinesc patru luni de cînd bolim, mutîndu-ne din spital în spital, tot mai aproape de front... Mi s-a urît de moarte cu doctorii și cu bandajele și cu surorile de caritate! Baremi de-ar veni mai curînd concediul...

15 Apostol tăcea. În trei luni de zile, cît fusese oprit de medici să vorbească, fiindcă avea plămînu, drept sfîrticat de o schijă de obuz, îndrăgise tăcerea. În acel răstimp gîndurile lui s-au obișnuit a se rîndui frumos, fără pripiri năvalnice și mai ales fără dureri. De altfel, la început, mintea i-a fost senină, parcă o mîină meșteră nevăzută i-ar fi șters din creieri toate amintirile. Cînd și-a venit în fire înția oară, la ambulanța diviziei, a văzut pe doctorul Meyer și pe Petre. Nu i-a recunoscut, dar a avut o bucurie atît de violentă, încît și-a pierdut îndată cunoștința. A doua oară s-a trezit într-un tren sanitar, cu aceeași bucurie în suflet și tot numai cîteva clipe. În sfîrșit, a treia dată a deschis ochii într-un salon alb, în spital. Patul era înconjurat de doctori.

25 — Bravo, mortule! i-a zis zîbind unul cu cotlete albe și mustăți negre. Bine c-ai înviat... Dacă de șase zile mocnești așa...

30 Apostol atunci a simțit fericirea de a trăi ca un fior nespus de dulce și, cu buzele crăpate de fierbințeală, a șoptit abia perceptibil:

— Nu mă doare nimic... nimic...

5 Vreo șapte săptămîni mai mult al morții a fost decît al vieții. În afară de rana din piept, mai avea o sfărîmătură de os la piciorul stîng și o scrijălăre adîncă în coapsă.

— Vindecarea ta e o minune, i-a spus doctorul cu cotlete albe și cu mustăți negre, mai tîrziu. Ai o vitalitate extraordinară, altfel de mult te-ai plimba în lumea dreptilor!

10 Cînd i s-a vindecat piciorul și coapsa, l-au trimis mai departe, spre regiunea unității lui, în spitalul de aici, fiindcă acolo începuseră să sosească transporturi mari de răniți din luptele noi. Aproape o lună a zăcut singur aici, în salonașul de rezervă din fundul coridorului, la etajul întîi. Petre stătea toată ziua lîngă patul lui, căutînd să-i ghicească gîndurile și să-i împlinească dorințele. Dimineața și după vizita medicală îi citea *Visul Maicei Domnului*, cu glas obosit de evlavie, și Bologa îl asculta fără a înțelege cuvintele, dar cu inima plină de o mulțumire caldă, moleșitoare... Apoi, într-o zi, ordonanța i-a povestit, cum s-a priceput, ce s-a întîmplat atunci, în noaptea ceea... Din povestirea lui, Apostol n-a aflat mare lucru: că a fost îngropat la marginea unei pîlnii de obuz, în dărîmăturile postului de observație, și că acolo l-a descoperit Petre, pe la amiazi, după ce, cu ajutorul diviziei de schimb, muscalii au fost respinși în pozițiile inițiale... Povestirea soldatului însă i-a adus aminte nădejile din noaptea aceea și i-a pus iarăși în fierbere toate gîndurile de atunci. A avut cîteva clipe de neliniște, ca în fața unei vedenii dojenitoare. Pe urmă, vreo trei zile, gîndurile, dezlănțuite dintr-o toropeală prelungă, l-au chinuit și i-au sfîșiat sufletul. Își zicea că toate efortările lui

de a ocoli soarta s-au zdrobit și că de azi încolo numai moartea l-ar mai putea mîntui... Moartea însă îl îngrozea acuma mai mult chiar decît perspectiva de a trebui să meargă pe frontul românesc. Degeaba încerca să-și biciuiască ambiția, învinovățindu-se de lașitate; dragostea de viață, din ce în ce mai impetuoasă, îi tăia orice avînt, murmurîndu-i neîncetat în inimă: „Întăi eu, și pe urmă cealaltă lume!”

Într-o noapte fără somn apoi a găsit împăcarea. La urma urmelor, soarta a făcut bine ce a făcut. De ce ar fi dezertat el la ruși, cînd tocmai i se oferea prilejul să treacă la români? Pentru muscali ar fi fost un simplu și disprețuit dezertor, în vreme ce românii îl vor primi ca pe un frate. Dincolo dezer-tarea ar fi fost o crimă dezonorantă, urmată de o captivitate rușinoasă: aici va merge ca un adevărat erou, cu fruntea sus, și va putea lupta îndată contra dușmanilor adevărați... Va să zică, teama de frontul românesc a fost fără temeî. Noroc că soarta l-a ocrotit... Datoria lui e să trăiască și să triumfe. Nu viața, ci moartea înseamnă lașitate pentru omul care are un ideal în lume.

De a doua zi gîndurile au început să se mulcomească, punîndu-se toate în slujba liniștii lui, ca niște servitori credincioși. Împreună cu liniștea însă i s-a luminat în suflet mai vie și ura împotriva tuturor străinilor dimprejurul lui. Ura pe medicii care-l îngrijeau, pe surorile de caritate, pe ofițerii convalescenți și se bucura că, din pricina ranei la plămîni, era osîndit să tacă. În ziua cînd un general bătrîn, înconjurat de o droaie de ofițerași fercheși, a venit să-i agațe pe piept medalia de aur pentru distrugerea reflectorului, Bologa s-a prefăcut că i-e rău numai ca să nu fie silit a părea încîntat.

Pe urmă, într-o zi, acum vreo lună, a fost adus în salonaș Varga, care fusese greu rănit în șoldul stîng, tot atunci în noaptea ceea, și din spital în spital ajunsese aici. În primul moment Apostol s-a bucurat și, pentru că tocmai i se dăduse voie să vorbească puțin, își povestiră pățaniile. Varga îi explică amănunțit cum s-a desfășurat atacul rușilor, cum au pătruns pînă aproape de liniile artileriei și cum au fost alungați înapoi printr-un contra-atac fulgător. Totuși în lupta aceasta, două regimente de infanterie au fost aproape complet nimicite, și chiar huzarii lui au suferit mult, mai ales în cursul contra-atacului, cînd a primit și el schija care era cît pe-aici să-l lase șchiop, fiindcă un doctor cam smintit a umblat în ruptul capului să-i taie piciorul. Locotenentul de huzari clocotea de revoltă că bătălia, în care au pierit peste două mii de oameni și în care era să-și dea ortul popii, nici măcar n-a fost pomenită în comunicatele de război. Se mîngăia numai cu speranța într-un lung concediu de convalescență.

Pe măsură ce Varga vorbea și se frămînta, Bologa se întuneca. Toate cuvintele lui, chiar privirea lui i se păreau dușmane și se mira, cum a putut omul acesta să-i fie simpatic? Ca să nu mai trebuiască să stea de vorbă cu dînsul, își procură un vraf de cărți și se puse să caute în ele explicații și dovezi. Două săptămîni a răscolit și s-a trudit. Nicăiri n-a găsit de ce binele nu e bine pretutindeni și totdeauna. În toate cărțile omul îi părea izolat de viața adevărată, singuratec și abstract ca o formulă matematică. Cineva s-a așezat la masă, plin de încredere în cunoștințele și experiențele sale de viață, și a decretat că oamenii trebuie să fie așa și așa, că e bine cînd faci cutare lucru și e rău dacă faci cutare. Și în schema

lui, acel cineva vrea să vîre cu sila sufletele vii, să le încātușeze, parcă viața s-ar modela după dorințele sau concluziile cuiva. Dar viața merge mereu înainte, nepăsătoare, sfîșiiind nu numai sistemele savanților, ci chiar mințile oamenilor, plămîind în fiecare clipă situații noi, idei noi, pe care fantezia liliputană omenească niciodată nu le va putea înțelege și cu atît mai puțin prevedea. Un capriciu al vieții a pus față în față milioane de oameni, pe care i-a însemnat cu moartea în frunte, silindu-i astfel să descopere în sufletele lor taine nebănuite și să ia hotărîri neașteptate. În vârtejul vieții cărțile sunt grămezi de vorbe fără înțeles. Omul trebuie să-și ferească numai conștiința să nu-i sîngereze.

În vremea aceea primi o scrisoare de la Klapka, plină de prietenie, comunicîndu-i cîte verzi și uscate despre traiul pe noul front, lucruri mărunte, adăogînd la urmă de tot, în treacăt, că „pe-aici tot ruși am găsit, numai ruși...” Bologa își zise îndată, fără grije și fără șovăire: „Nu face nimic... Voi mai aștepta...”

Varga încerca într-una să-i dezlege limba și nu se putea dumeri de ce s-a făcut așa de ursuz Bologa? Pe el tăcerea îl apăsa și-l amăra. De aceea a fost fericit cînd doctorii i-au dat voie să iasă din odaie, s-a împrietenit cu alți camarazi de prin celelalte saloane și mai mult stătea cu dînșii decît cu Bologa.

Acuma, în așteptarea vizitei medicale de după-amiază, huzarul se perpelea ca peștele pe uscat, mai ales după ce toate sforțările lui de-a scoate o vorbă din Bologa au rămas fără ecou.

— Ce ai, Bologa? izbucni în sfîrșit Varga, jicnit. M-ai exasperat cu mușenia!... Nu mai vrei să vorbești cu mine, ori mă urăști? Am fost prieteni și...

— Nimic, nimic, murmură Apostol, fără să întoarcă ochii.

Varga trebui să-și oprească noile întrebări. Veni doctorul, însoțit de o soră de caritate drăguță și zăcută de vărsat.

— Iată salonul minunilor cerești! strigă doctorul, mic și blond, frecîndu-și mîinile, radios și jovial. Pe cît văd, am să vă dau pașaport, curînd-curînd, domnilor! În orice caz, ar fi nimerit să începeți a face mai multă mișcare, baremi prin seră, dacă nu prin parc. Afară e încă iarnă, ce-i drept, dar ar trebui să vă mai dezmoștiți oasele, domnilor!... Ar fi foarte, foarte bine!

— Parcă n-o să ni le dezmoștim iar pe front, doctore? zise Varga înviorat. Sper că ne dai un concediu de convalescență, doctore! E imposibil să ne trimiți numaidecît în luptă, cu rănilor de-abia cicatrizate!

— Desigur... negreșit! răspunse medicul cu zîmbetul scăzut. Întrucît depinde de mine, firește!... Eu însă cel mult pot să propun, decizia e în alte mîini, și, să vă spun drept, doar sunteți bărbați, toate comandamentele ne repetă într-una că se simte mare, mare nevoie de ofițeri, pretutindeni...

— Am înțeles, încheie Varga posomorît. Ne vei concedia direct pe front.

Doctorul mai îngăimă cîteva cuvinte și se grăbi să dispară împreună cu sora de caritate, mereu senină și surîzătoare.

Pe urmă odaia se umplu, în cîteva minute, de întunec. Numai geamurile rămaseră cenușii, ca niște ochi bolnavi, stinși. Varga umbla de ici-colo, nervos, cu mîinile la spate, dar pașii lui nu făceau atîta zgomot cît tictacul arămiu al unui deșteptător

de pe mescioara de noapte. Într-un târziu, Apostol, șezînd pe pat, cu ochii la rămurelele degerate de afară, care desenau arabescuri negre pe geamurile tulburi, începu să fredoneze un cîntec vesel.

5 — Bologa! Ce dracu, de cîntece îți arde? se opri Varga cu imputare. Ori te bucuri că ni s-au spulberat perspectivele de concediu?

10 — Mă bucur, din inimă, amice! răspunse Apostol cîntînd și gesticulînd ca un actor într-o operă italiană. Război, război, război, înainte, la război!

Locotenentul de huzari înmărmuri și, în cele din urmă, convins că Apostol își bate joc de dînsul, ieși din odaie trîntind ușa. Bologa încetă cîntecul brusc, parcă de-abia atunci și-ar fi dat seama ce face.

15 Îi păru rău și se lungi pe pat, cuprins de o tristețe ciudată. Peste cîteva minute veni Petre, aprinse lumina și-i întinse o scrisoare, întrebînd:

— Oare nu-i de-acasă, don locotenent?

20 Bologa se aruncă asupra plicului, dar văzînd că-i de la Klapka, nu se mai grăbi să-l desfacă. Presimțea ce cuprinde și, într-adevăr, citind, dădu peste trei rînduri încurcate, din care înțelese cu o claritate tăioasă că, de o săptămînă, în locul rușilor, au apărut românii. Se uită un răstimp la Petre, gînditor, și

25 apoi zise:

— Nu-i de-acasă... E de pe front, de la domnul căpitan... De-acolo, nu de-acasă...

30 Vorbînd, gîndurile i se strămutară departe, cuprinzînd într-o fulgerare toată Parva și, deosebit, fiecare ființă dragă, începînd cu maică-sa și cu Marta, față de care se simțea vinovat pentru că le-a scris numai de două ori de cînd zace prin spitale și mai cu seamă fiindcă în noaptea ceea a vrut să se despartă de ele fără să-și ia rămas bun.

„Mi s-a înmuiat inima îndată ce am văzut că s-a apropiat ziua plecării!“ își zise dînsul, uitîndu-se la Petre.

5 — Trebuie să vie și de-acasă, don locotenent, rosti soldatul cu încredere.

— Da... da... trebuie... acasă... îngîină Bologa, întorcîndu-se cu spatele, încet, obosit.

Varga reveni mai târziu, neîmpăcat. Apostol tresări din mrejele gîndurilor și zise blînd:

10 — Varga... nu știu ce am... Iartă-mă!

Locotenentul se însenină imediat și se apropie cu mîna întinsă:

15 — Îmi pare rău, prietene dragă... Dar te-ai schimbat îngrozitor... Odinioară mă iubeai, ne înțelegeam...

— Odinioară! oftă Bologa cu ochii scăldați în lacrimi.

Și mai stătură zece zile pînă să plece...

2

20 Trenul gîfîia și asuda suind printre munții cu piscurile cărunte încă de zăpadă. Soarele începutului de primăvară presăra pulbere de argint în văzduh. Pădurile și poienile tresăreau sub mîngîierea razelor fierbinți. Viața nouă, tînără, vijelioasă înviora năvalnic înfățișarea pămîntului. Numai trenul, încărcat de

25 oameni și materiale de război, lung, scîrțîind și pufăind, părea un monstru din altă lume, pornit să înfrunte tinerețea firii. Locomotiva se tîra încet, așteptîndu-se parcă să-i iasă în cale vreun dușman,

30 se strecura ca o șopîrlă uriașă pe subt coastele și

ripele nepăsătoare, ferindu-se de amenințări închipuite la fiecare cotitură.

Într-un vagon rezervat pentru ofițeri, Apostol Bologa, stătea pe coridor, la o fereastră lăsată în jos, sorbind nesăturat priveliștea munților, care-i aminteau valea Someșului și-l făceau să uite unde merge acum. Din clipa când a pornit la gară, i s-a trezit în suflet o îndârjire neastîmpărată, care-i feda iubirea și i-o păstra mîndră și curată.

Deodată ușa compartimentului de la spatele lui se deschise și se închise cu zgomot și în ureche îi răsună glasul lui Varga, foarte încîntat:

— Știi, Bologa, cine se află în trenul nostru?... N-ai să ghicești!... Generalul Karg!... Uite, acum ne spuse Gross...

Apostol se întoarse. Prin geamurile ușii se vedeau în compartiment, în fumul de țigări, cîțiva ofițeri. Gross rînjea batjocoritor, explicînd ceva cu gesturi violente.

— Zice c-a vorbit despre noi cu generalul, urmă Varga. Ba zice, pe onoarea lui, că generalul ar dori să ne vadă, și mai cu seamă pe tine, nu știu de ce... În definitiv, n-ar fi decît natural, că doar am sîngerat destul pentru patrie... De altfel Gross a călătorit cu generalul în interes de serviciu, așa că...

Lui Bologa îi era scîrbă de toți, cu Gross în frunte. Din pricina aceasta nici nu s-a amestecat printre ei, și cu pionierul de-abia a schimbat două vorbe indiferente.

— Da?... Ei vezi?... Foarte bine! zise dînsul, vrînd să arate curiozitate, cu dispreț în privire.

— Să vezi însă ce m-am gîndit eu, reluă locotenentul de huzari, cuprinzîndu-l de mijloc. Dacă izbutim să vorbim cu generalul, trebuie să căutăm să-l

convingem că merităm și noi un concediu după aproape cinci luni de spital și suferințe, nu-i așa?... Eu am mare încredere în Karg, deși e sever și neînduplecat, căci noi, slavă Domnului, am luptat vitejește...

— Bine, firește, n-ar fi rău, răspunse Bologa, convins în sine că speranțele lui Varga sînt copilărești și dornic să rămînă iar singur. Dar dacă zice Gross că s-a interesat de noi generalul, de ce nu ne însoțește și el?

Varga aruncă o privire în compartiment și apoi întoarse spatele cu dezgust, zicînd:]

— M-a plictisit jidanul cu teoriile anarhice, dragă prietene!... Nu poți vorbi trei minute cu el fără să-și bată joc de tot ce avem noi sfînt, țară, credință, trecut... A început să-mi fie greață și frică, zău, Bologa! adăogă peste o clipă, iarăși înviorat. Dacă aș fi nevoit să stau mult în tovărășia lui, m-aș pomeni într-o bună zi că mi-am pierdut și eu toate sentimentele patriotice!

— Sentimentele adevărate trebuie să reziste oricărei ispite! glăsui Apostol apăsător.

— Așa se zice, dar în realitate nimic nu rezistă la infinit! zîmbi Varga. Asta chiar tu mi-ai spus odată, într-o discuție, la Budapesta, la unchiul meu, și n-am uitat-o. Picătura de apă găurește stîncă... Ș-apoi tu parcă nu te-ai schimbat? Poate că tu nu-ți dai seama, dar eu, care am stat cu tine, într-o oadă, aproape două luni și ți-am înghițit toate curiozitățile... ehe! prietene, întreabă-mă pe mine!... Unchiul, care te-a iubit ca pe copilul lui, dacă te-ar întîlni azi, nici nu te-ar mai recunoaște. Bologa, crede-mă!... Repet, poate că nu-ți dai seama, poate că...

Apostol Bologa desluși, parcă, în cuvintele huzarului o provocare ascunsă. Îi răspunse cu ură

dar și cu o gravitate în care străbătea trebuința de a-și dezvălui sufletul, de a-l pune în palmă și de a-l purta, mîndru și încrezător, ca pe un potir în văzul tuturor:

5 — Îmi dau seama prea bine că m-am schimbat... Cum să nu-mi dau seama, cînd schimbarea s-a săvîrșit în chinuri, ca o nouă naștere?... Dar eu de-abia prin schimbarea aceasta am dobîndit adevăratele sentimente firești, cum ziceai tu... De-abia, Varga!

10 Locotenentul de huzari se tulbură. Din tonul lui Bologa simți lămurit că se află în fața unui dușman. Îi zise încet, sec, răzimîndu-se cu spinarea de ușa compartimentului și privindu-l lung:

15 — Bologa, sentimentele tale mi se pare că sînt nefirești... Ia seama!

— Mă ameninți? întrebă Apostol ironic.

— Sentimentele tale te mîină drept în brațele dușmanului...

20 — Care dușman? repetă Bologa mai batjocoritor.

— Dușmanul țării, oricare ar fi! vorbi Varga, puțin mai aspru. În clipa aceasta tu, prietene, ești dezertor în gîndul și sufletul tău!

25 Apostol Bologa tresări scurt, apoi zise repede, cu glas mai cald, apucîndu-l de mîneacă și împlîntîndu-i în ochi privirea hotărîtă:

30 — Ascultă, Varga... Tu ai fost odinioară om și te lăudai că, sub mundurul militar, vei purta veșnic o inimă! De aceea îți zic acum: dă la o parte rațiunea cazonă și spune ce-ai face tu dacă, de pildă, fiind în armata rusească, te-ar trimite să te bați cu ungurii, cari au pornit să te dezrobească?

— Stai, stai... nu-i așa, prietene! bîlbîi locotenentul roșind. Mai întîi patria...

— Nu ocoli întrebarea, stăruie Bologa, triumfător. Răspunde cinstit! În asemenea cazuri nu pot fi două răspunsuri!

5 Varga tăcu. Întrebarea îl încurca, și mai ales curajul lui Bologa. În sfîrșit, zise șovăitor:

— Există o lege pentru toți și o singură datorie, care ne leagă prin jurămint. Cînd începe cineva să le judece prin prisma egoismului sentimental, atunci...

10 — Lege, datorie, jurămint sînt valabile numai pînă în clipa cînd îți impun o crimă față de conștiința ta! Întrerupse Apostol cu vioiciune. Nici o datorie din lume n-are dreptul să calce în picioare sufletul omului, iar dacă totuși încearcă...

15 Bologa sfîrși brusc, cu un gest vag, care spunea orice și nimic. Varga, surprins, îngăimă cu ochii mari:

— Atunci bănuielile mele... Atunci umbli cu gînduri de dezertare?

20 — Gînduri? murmură Apostol cu un surîs straniu. Gîndurile sînt schimbătoare, Varga! Am însă o credință vie în suflet... asta, da! Și dacă ea îmi va porunci să trec... să... dezertez la inamic, adică la inamicul vostru, nu voi ezita nici un moment a-mi face datoria cea adevărată... De altfel chiar voi, judecînd cinstit și fără pornire, îmi veți da dreptate și mă veți aproba! Sînt sigur că și tu, în sufletul tău...

25 — Nu nu, Bologa, te înșeli amar! zise Varga iarăși sec. Eu nu te voi aproba niciodată! Eu disprețuiesc crimele!

30 — Da? întrebă Apostol cu o mirare nepotrivită, adăogînd îndată cu ton jovial: Fii sigur, Varga, că n-am să-ți cer aprobarea!... Cel mult, de s-ar întîmpla să trec prin sectorul tău și dacă aș avea ghinionul să te întîlnesc, cel mult atunci ar putea fi vorba... Dar atunci, cine știe, poate că am vorbi altfel...

— Să te ferească Dumnezeu, Bologa! izbucni locotenentul, grav și amenințător. Eu te-aș aresta, ba te-aș împușca dacă ai încerca să te împotrivești, cu toate că mi-ai fost prieten!

5 — Fii liniștit! zise Bologa iarăși ironic. Am să mă feresc de sectorul tău ca de foc... Acuma ești mulțumit?

— Tu poate glumești, Bologa, dar eu...

10 — Nu glumesc de loc! declară Apostol, devenind dintr-o dată sfidător.

Locotenentul Varga era jicnit personal de toate cîte auzise. Seninătatea și hotărîrea cu care Bologa, un ofițer, îi declara că va dezerta îl înfuriau. O clipă se gîndi să-l denunțe și, astfel, să-l pedepsească.
15 Dar polițismul îi repugna. Și apoi prea au fost prieteni odinioară ca să se despartă pentru niște lucruri care, în realitate, îl priveau numai pe Bologa. Dacă ar putea citi cineva în sufletele tuturor ofițerilor, s-ar îngrozi de ceea ce ar descoperi. Cei mulți își ascund gîndurile, pe cînd el baremi e sincer.

20 — Astea-s prostii, prietene! zise Varga, după o pauză, cu glas schimbat și cu o veselie poruncită pe față. Mai bine haidem la generalul Karg, să ne miluim de un concediu!

25 — Așa-i... prostii... surise Apostol îmblînzit. Prostii sînt toate vorbele omului în ceasurile cele grele ale vieții...

Varga porni înainte pe coridorul murdar și plin de soare tînăr. Trenul lăsase în urmă o cotitură și vagonul se clătina parc-ar fi fost să-și piarză echilibrul. Locotenentul de huzari se sprijinea cu mîinile de pereți, înjurînd furios, în vreme ce Bologa, la cîțiva pași înapoi, mergea sigur, liniștit, ca pe o cărare.

Trecură printr-un vagon ticsit de militari și civili, amestecați de-a valma. Pe coridorul strîmt se îmbulzeau mai ales țărani cu fețele speriate, pă-
5 zindu-și dăsiagii sau legăturile, vorbind puțin și încet, parcă s-ar fi temut să nu-i audă cineva. În colțul dinspre vagonul ofițerilor, un preot român, înalt, slab, cu o bărbuță rară și îmbrăcat sărăcăcios, se sfătua domol cu trei țărani care, după port, pă-
10 reau unguri.

Apostol, făcîndu-și loc pe la spatele preotului, auzi vorbă românească și întoarse capul o clipă, fără însă a se opri din mers. Zări o față cunoscută parcă...
15 În înghesuială nu avu vreme să se mai uite înapoi, dar îi rămase în ochi înfățișarea preotului și în minte întrebarea: „Cine o fi și de unde îl cunosc?...“

În vagonul următor călătorea generalul Karg. Aici coridorul era ocupat numai de ofițeri de toate gradele tăifăsuind și așteptînd fiecare norocul de a
20 putea vorbi neoficial cu generalul. La compartimentul excelenței erau trase perdelele cafenii, și aghiotantul ieșise afară, din propria-i inițiativă, să roage pe domnii din coridor să facă liniște, ca nu cumva să se supere excelența-sa... Tocmai atunci sosi Varga,
25 luă deoparte pe aghiotant și-i șopti:

— Ne spuse Gross că moșul dorește să ne vadă, pe mine și pe Bologa... Adu-i aminte, dragul meu, te rog!

Aghiotantul dădu mîna cu Bologa, pe care nu-l
30 mai văzuse de la audiența cu bucluc, și apoi intră în compartimentul generalului, suspinînd grav:

— Să încercăm...

Peste cinci minute crăpă ușa, scoase jumătate corpul și zise binevoitor:

— Bologa, vino... te rog... Excelența-sa dorește...

5   Întîlni ochii lui Varga întrebători, dar strînse din umeri, cu fața mîhnită de regrete că „așa-i ordinul“...

10   Generalul Karg era vesel și mulțumit. În sfîrșit obținuse, cu chiu cu vai, să fie propus pentru ordinul „Maria Theresia“. Ședea lîngă fereastră, cu picioarele-i scurte întinse comod, cu fața-i negricioasă întoarsă spre Apostol Bologa care intrase și salutase, printr-o înclinare militărească.

15   — Ei, te-ai făcut sănătos? întrebă generalul, întinzîndu-i alene mîna cu multe inele și măsurîndu-l cu o privire atentă.

20   Bologa răspunse cu un surîs nehotărît. Avea fața galbenă, suptă, cu buzele fără culoare; numai ochii ardeau, mistuindu-se într-un foc lăuntric. Generalul îl măsură iar din cap pînă în picioare și apoi îi oferî un loc lîngă dînsul. Pe bancheta cealaltă, în fața excelenței, ședea un colonel cu figura colțuroasă, pe care Apostol nu-l cunoștea, și un maior slab, cu ochii scînteietori de inteligență. Aghiotantul, auzind iar gălăgie pe coridor, se strecură afară, să atragă din nou atenția domnilor că excelența-sa poate să se supere...

30   Generalul îi puse fel de fel de întrebări despre cum a fost rănit, prin ce spitale a umblat, cum s-a vindecat, dar Bologa, răspunzînd, vedea mereu în privirea lui o întrebare nerostită, care îl îndîrjea întocmai ca adineauri provocarea lui Varga. Altminteri Karg, prin tonul vorbelor și prin blîndețea ce-i îndulcea toată înfățișarea, îi arăta un interes într-adevăr sincer, aproape nefiresc de sincer. Pe urmă veni

și rîndul întrebării așteptate, luînd însă o formă glumeață, prietenoasă:

— Ei, așa-i că nu s-a prăbușit lumea fiindcă vii cu noi aici?

5   Apostol văzu limpede în ochii generalului că cere un răspuns scurt: nu. De aceea nu-și putu stăpîni o secundă de ezitare, care se stinse singură. Apoi vorbi cu o cutezanță înfrumusețată de claritatea glasului:

10   — Niciodată n-am fost laș, excelență, și deci am să vă mărturisesc și acuma că în sufletul meu s-a prăbușit o lume!

15   Degetele grase și încărcate de inele se agățară nervos de mustața burzului, iar sprîncenele late se înfioră cînd generalul, uluit, întrebă:

— Adică cum?... Ce lume s-a prăbușit?

20   Bologa surîse atît de senin, că încruntarea generalului se transformă într-o curiozitate nerăbdătoare, iar mîna îndată i se așeză liniștit pe brățara canapelei.

25   — Am citit undeva, excelență, zise Apostol cu glasul de adineaori, că inima omului, în primele săptămîni ale vieții embrionare, se află nu în piept, ci în cap, în mijlocul creierilor, și că de-abia pe urmă coboară mai jos, despărțindu-se de creier pentru totdeauna... Ce minunat ar fi, excelență, dacă inima și creierul ar fi rămas împreună, îngemănate, să nu facă niciodată inima ce nu vrea creierul și mai cu seamă creierul să nu facă ce sfîșie inima!

30   Generalul se uită cîteva momente la Bologa, apoi la ceilalți, apoi rise cu poftă, cu gura căscată, cu mustățile zbîrlite, încît fața i se încreți ca o coajă de nucă stricată.

— Foarte... foarte... interesant! mormăi din-
sul rîzînd.

Pe urmă, potolindu-se cu greutate și cu o vădită
rușine pentru că nu și-a stăpînit rîsul, își reluă masca
obișnuită și serioasă, povestind colonelului cum i-a
cerut Bologa să nu vie pe frontul românesc și cum
el totuși l-a iertat, avînd de-a face cu un ofițer foarte
capabil și conștiincios, deși acuma vede că e și încă-
pățînat. Colonelul ascultă cu respect pînă ce sfîrși
și apoi, cu același respect, zise:

— Eu, excelență, nu admit, firește, pentru că
nu-mi permite legea, dar mă pun în situația locote-
nentului și-i înțeleg amărăciunea... E regretabil că
cei în drept n-au luat măsuri generale în privința
aceasta, ca să evite situațiile delicate, în interesul
capacității combative a armatei...

Apostol se cutremură, ca și cînd cuvintele colo-
nelului i-ar fi străpuns ace în inimă, căci el astăzi
nu mai dorea înțelegere, ci tocmai motive de ură și
îndîrjire prin care să-și ațîțe, înflăcărată, credința.
Generalul însuși rămase surprins o clipă, și pe urmă
răspunse convins, ba chiar cu un fel de mîndrie:

— Evident, evident că așa este!... Din punct
de vedere uman, firește... Dar dacă cei de sus nu s-au
gîndit la posibilitățile acestea?... Nici eu nu pot
lua asupra mea toate răspunderile... Eu cel mult pot
să ușurez, în anume cazuri, cum e cazul locotenentu-
lui, de pildă... Da! Negreșit, trebuie să ușurăm...
Cum e încă slăbit de boală, vreau să-l feresc de greu-
tățile frontului și o să-l întrebuițăm într-un ser-
viciu mai fără osteneți mari... Uite, să treacă la
coloana de muniții! Așa-i?... Căci noi suntem umani...
Noi... armata noastră... Unde aiurea și-ar mai bate
capul un comandant să menajeze asemenea scrupu-

luri?... Ce zici, domnule maior? S-a mai pomenit
atîta umanitate în vreo armată de cînd e istoria?
Și totuși pe noi ne acuză dușmanii de barbarie!...
Ce lume! Ce nedreptate!

5 Tocmai în clipa aceea aghiotantul se furișă
iarăși înlăuntru. Generalul își curmă reflecțiile și-i
zise poruncitor:

— Ia notă că locotenentul Bologa va fi repar-
tizat la coloana de muniții!

10 În vreme ce aghiotantul scoase un carnet de
însemnări Apostol Bologa se uită la toți, pe rînd
rugător, întîlnind însă pe toate fețele aceeași compă-
timire, scăldată doar în zîmbete diferite. Se simți
umil și mic, deși sufletul îi clocotea de ură. A vrut
să stîrnească indignare și iată că a găsit milă și înțe-
legere. Văzu creionul aghiotantului alergînd pe hîr-
tie și deodată strigă:

— Excelență, aș dori mult să-mi reiau bateria!

20 — Lasă, murmură generalul ocrotitor și din
nou vesel. Trebuie să te întremezi și să aduni puteri
într-un serviciu mai ușor, mai ferit de primejdii...
Îmi pare bine că ți-a rămas drag frontul, dar deocam-
dată sunt silit, în interesul d-tale, să mă opun
și să te menajez!

25 Bunătatea generalului, inexplicabilă și neaș-
teptată, îl exaspera pe Bologa. Vru să-i mai obiec-
teze că serviciul la coloana de muniții e mai obositor
ca la o baterie, dar chiar atunci își aduse aminte de
preotul român din coridor și îndată îi răsări în inimă
dorința de a-l cunoaște. Nu-l mai interesa nici gene-
ralul, nici frontul. Se sculă, bolborosi cuvinte în-
curcate de mulțumire, strînse o mîină grasă și moale,
se înclină și ieși cu figura luminată...

Trecu grabnic în vagonul soldaților, se înghesui printre țărani de pe coridor. Preotul era tot unde-l lăsase. Îl văzu de departe și fruntea i se îmbroboni de sudori. Acuma îl recunoscă și se tulbură de bucurie.

— Așa-i că nu mă mai cunoști, părinte? îi strigă, însuflețit, întinzându-i mâinile.

Preotul îngălbeni, parcă l-ar fi surprins într-o faptă rea. Când Bologa își spuse numele, în ochii lui izvorî o licărire de însuflețire, pe care însă o înăbuși repede, uitîndu-se împrejur, să se asigure dacă nu-l pîndește cineva. Preotul era Constantin Boteanu, unul din prietenii cei mai buni ai lui Apostol din liceu.

— Și unde vine satul tău, Constantine? întrebă Bologa fericit, nerăbdător.

— Apoi tocmai lângă Făget, unde e comanda cea mare, nu știu cum îi zice la cătănie, răspunse preotul, încurcat și înfricoșat că vorbește românește cu un ofițer.

— E românesc? stăruie Apostol.

— Parte și parte... Noi îi zicem Lunca, dar pe ungurește se cheamă...

— Lunca? întrerupse Bologa, ca și cînd ar fi căutat să-l oprească a rosti cuvîntul unguresc. Și pe la noi este un sat Lunca... Îți aduci aminte?

— Cum să nu... tare bine! zise preotul. Dar pe-aici și românii știu ungurește, c-așa-i obiceiul, dacă suntem printre unguri... De altfel, așa e și bine...

— Ce bine, părinte? strigă Apostol serios. Nu te gîndești că așa, mîine-poimîine, rămîi fără parohie?

— Cam așa-i, ce-i drept, murmură Boteanu zăpăcit, zîmbind umil. Ce să facem? Noi n-avem nici

o putere și nici nu ne putem amesteca. Destul ne zdrobește viața, de mă mir cum o mai putem duce în spinare...

— Cînd omul are un ideal, înfruntă toate greutatețile! zise Apostol apăsător, cu înțeles.

— Idealul nostru e Dumnezeu, răspunse preotul cu o sfială în care-și ascundea o teamă amară. Cînd ai suferit ca noi, numai în Dumnezeu mai poți avea nădejde...

Pe urmă îi povesti lui Apostol cum la intrarea oștirilor române, autoritățile l-au ridicat și, împreună cu trei țărani fruntași, l-au transportat în Țara Ungurească, pe lângă Dobrișin... Nevasta cu doi copii au rămas în grija Domnului. Vreo trei luni nici n-a auzit de ei și a crezut că s-au prăpădit în focul războiului. De-abia cînd s-a întors roata norocului a aflat că sunt sănătoși și-l așteaptă să vie acasă. Au trecut însă pe rînd săptămîinile, și de întors acasă nici pomeneală. S-a rugat pe la toți, s-a umilit, s-a ploconit... În zadar. Ba că e zona frontului, ba că românii sunt suspecti, ba așa, ba altfel... În sfîrșit a cerut voie să-și aducă baremi și familia acolo, lângă Dobrișin, pînă ce va îngădui Dumnezeu să se liniștească vremurile. Apoi, pe neașteptate, i-au dat drumul să plece acasă, punîndu-i în vedere să se poarte bine...

Apostol Bologa zîmbea din ochi, în suflet însă era ros de nemulțumire și de decepție. Frica preotului și umilința care-i sublinia toate vorbele și privilegiile îl izbeau ca niște cuțite, deși căuta să le treacă cu vederea. Îi povesti și el cum l-a împins soarta în război și pe urmă, scuturîndu-i mîna:

— Apoi să știi, Constantine, că am să viu pe la voi, să vorbim mai multe!

Preotul răspunse spăimîntat:

— Mă rog... Chiar mi-a scris preoteasa că umblă mulți militari prin casa noastră, că doar azi așa sînt vremurile...

5 Bologa vru să zîmbească, dar gura i se încleștă într-un rînjit dureros.

4

10 Biouroul coloanei de muniții era în Lunca, pe o ulicioară dosnică, în casa grovarului Paul Vidor. Clădirea privea cu fața spre uliță și avea la mijloc o tindă îngustă, cu ușa veșnic deschisă, în dreapta o odaie mai mărișoară, în care se instalase cancelaria, iar în stînga, alte două odăițe: în cea din fund se strînsese grovarul, și în cea dinainte, locuința comandantului coloanei.

15 Apostol Bologa luă în primire, de la locotenentul pe care venea să-l înlocuiască, biouroul cu cele cîteva registre și imprimate. Nu putuse dormi în tren și sosind în Lunca trăsese direct aci, prăpădit de oboseală. Asculță nepăsător explicațiile înaintașului său pînă în clipa cînd îi desfășură o schiță cu planul frontului și cu pozițiile tuturor unităților ce țineau de divizie. Atunci se așeză la masă, înviorat, parcă i-ar fi dat o băutură fermecată, sorbind din ochi harta

20 cu semnele albastre și roșii, încercînd cu degetele tremurătoare să urmărească liniile capricioase. Dar capul îi era atît de tulbure de emoție, că nu se putu dumeri și, sculîndu-se iar în picioare, zise nehotărît:

30 — Nu pricep nimic... Îmi huruie creierii. Am să mă orientez mai tîrziu...

— Desigur, nici vorbă, răspunse repede locotenentul. De altminteri și schița e învechită și va trebui s-o completezi... Iacă, de pildă, coala, tocmai la margine, la sud, sectorul acesta... uite, e ocupat

5 acuma de huzarii descălecați, deoarece umblă zvonul că românii se pregătesc că ne atace... În sfîrșit, ai să te orientezi și o să te familiarizezi cu situația... Firește, schița e numai pentru orientare, căci pe tine aici nu te interesează decît artileria noastră...

10 Ca să scape de el mai curînd, Bologa îi dădu mîna cu un surîs neizbutit.

— Ești foarte palid și slăbit, camarade, zise locotenentul, luîndu-și rămas bun. Eu cred că nici nu ești încă vindecat pe deplin, cel puțin după înfățișare...

15 Ar trebui să te îngrijești foarte, foarte bine!

Apostol plecă ochii, de-abia stăpînindu-și un simțămînt ciudat de revoltă și umilire. Rămase în picioare, rezemat de dunga mesei. La altă masă lungă, un sergent și un caporal scriau, cu priviri furișe spre noul comandant, scîrțîind zeloși din penițe. Ar fi dorit să le spună și lor două vorbe, dar se simțea incapabil și-i era frică să nu întîlnească și la ei milă. Atunci apăru în prag Petre, salvator, zicîndu-i:

25 — Don locotenent, am pregătit ceva de mîncare, că trebuie să vă fie tare foame... Pofțiți dincoace în odaie...

Auzind graiul românesc, cei doi gradați ridicară deodată nasurile spre ordonanță, mirați. Bologa observă mișcarea lor și răspunse cu o mîndrie copilărească, parcă ar fi căutat să le sfideze uimirea:

30

— Bine, Petre... Chiar mi-e foame, căci în tren mai mult am răbdat decît am mîncat!

În tindă, prin ușa rămasă întredeschisă, auzi glasul unuia:

— Mi se pare că și locotenentul e valah...

Vorbele acestea aproape disprețuitoare, care altă dată l-ar fi jicnit, acum îl liniștiră ca niște laude, încît trecu dincolo înseninat...

5 Odaia lui era curată, cu pat bun, cu ghivece de mușcată în ferestre, cu blide înflorite pe pereți. La mijloc masa așternută îl aștepta, iar în soba de cărămidă duduia un foc zdravăn. Apostol își roti privirea, mulțumit, și se opri brusc văzînd lîngă sobă o
10 fetișcană de vreo optsprezece ani, cu năframă roșie-aprinsă în cap, cu niște ochi mari negri, care parcă rîdeau, cu buzele umede și pline. Acuma își aduse aminte că a mai văzut-o și adineaori, cînd a intrat în ogradă, și n-a luat-o în seamă, deși fata îl cîntărise din ochi cu o îndrăzneală neobișnuită.

15 — Dar asta? întrebă Apostol pe ordonanță, arătînd cu capul spre ea.

— E fata gazdei, don locotenent...

20 Bologa se învioră, îi întinse mîna și zise pe ungurește:

— D-ta ai făcut așa frumos aici?

— Împreună cu soldatul d-tale, răspunse fata cu surîs ștregăresc, privindu-l drept în ochi.

25 Apostol îi simți mîna aspră și foarte caldă.

— Și cum te cheamă pe d-ta?

— Ilona...

— Ilona... Da... Și nu ți-e frică între atîția militari?

30 — De ce să-mi fie frică? zise fata simplu, adăogînd repede, cu mîndrie: Mie numai de Dumnezeu mi-e frică...

În vreme ce el se așeză la masă, Ilona se oploși lîngă sobă, fără a-l pierde din ochi, parcă ar fi fost fermecată. De altfel și Apostol, mîncînd, o privea

pe furiș, întîi cu curiozitate nerăbdătoare, apoi cu un neînțeles sentiment de duioșie. A fost totdeauna timid cu femeile, neîncercător și neîndemînat. Mai ales îi era rușine pentru că niciodată nu știa ce să
5 vorbească cu ele. Chiar Marta, și chiar după ce s-au logodit, îl încurca de multe ori de se roșea ca o fecioară. De-abia uniformă și războiul l-au dezmorțit și i-au șters sfiala. De-a treia zi, cînd s-a îmbrăcat
10 militarăște, a cucerit o casierită sentimentală jurîndu-i credință veșnică și uitînd-o pe urmă în brațele alteia. Pe unde îl ducea soarta, iubirile trecătoare îl întîmpinau și i se ofereau. Și el le culegea fără alege-
15 gere, aproape grăbit, ca și cînd ar fi vrut să se răzbune pentru timpul pierdut. Totuși, într-o cămăruță deosebită a inimii, păstra dragostea Martei, întreagă, curată, ferind-o cu îngrijire de orice atingere, mulcomindu-i mustările cu făgăduinți solemne de viitor. Ochii țărănuței unguroaice însă pătrundeau tocmai
20 în cămăruța cea ascunsă, fără ca el să se poată împotrivi, simțindu-se iarăși timid și zăpăcit, întîia oară în război. Cînd își dădu seama de aceasta, se înfurie și se hotărî să nu se mai uite la ea.

„Trebuie să fie o fetișcană care a ținut de urît tuturor înaintașilor mei din odaia aceasta!” se gîndi
25 dînsul, ridicînd iar ochii spre Ilona, cu sfidare.

Privirea ei veselă îl rușină. Îi păru rău că a jicnit-o, fie și în gînd...

Petre ieși pe afară după treburi, făcînd semn fetei să plece și ea, să lase pe locotenent să se odihnească puțin. Ilona nu se clinti, parcă n-ar fi înțeles
30 semnele ordonanței. Apostol, cu nasul în farfurie, se silea să rupă tăcerea și se necăjea că nu găsește ce să vorbească. În sfîrșit, o întrebă brusc, fără să o privească:

— Românește nu știi, fetiço?

— Știi puțin, dar pe-aici toată lumea mai mult ungurește vorbește, c-așa-i obiceiul, răspunse Ilona repede, aproape speriată. Apoi, fiindcă Bologa tăcea, urmă mai liniștită: De altfel, la noi biserica e românească și popa în românește face slujba totdeauna, numai predica o spune pe ungurește, ca să pricepem mai bine...

Apostol tocmai se muștra că i-a putut pune o întrebare atât de neroadă, răspunsul ei însă îl încurcă cu desăvârșire. Și nu vorbele, ci glasul ei aspru și totuși dulce și mîngăietor ca o panglică de mătase, cu niște mlădieri de copil răsfățat. De-acum nu mai dorea decît să-i audă glasul și își chinuia mintea să înjghebe o întrebare potrivită prin care s-o facă să mai vorbească. Toate eforturile lui fură zadarnice. Trecură vreo trei minute în tăcere, uitîndu-se desperat în ochii ei, care umpleau casa cu o lumină blîndă și ispititoare. Apoi deodată îi veni în gînd s-o întrebe de cîți ani e, firește cu ton glumeț, ca nu cumva ea să-și închipuie cine știe ce. Îi era teamă că-i va tremura vocea și Ilona va înțelege greșit rostul întrebării... Pînă să se hotărească să deschidă gura, se auzi un ciocănit energic în ușă. Fata se ridică și șopti:

— A venit tata...

Fără să mai aștepte îngăduință, un țaran trecu pragul. Bologa, infuriat, se sculă în picioare, gata-gata să-l alunge. Paul Vidor însă se apropie jovial, cu mîna întinsă și-i ură bun sosît în casa lui. Avea fața osoasă, cu zbîrcituri multe sub ochii căprui, în care juca deșteptăciune și șiretenie, și niște mustăți puțin cărunte, dar groase și cu vîrfurile ascuțite, cum le poartă țaranii unguri. Înfațișarea gazdei potoli scurt mînia locotenentului. Îi răs-

punse liniștit și chiar îl pofti să șează. Groparul se uită să vadă dacă toate sunt în bună ordine și dădu peste Ilona, care se apucase să scormonească în foc cu mare rîvnă.

— Ilona, aide, șterge-o! zise poruncitor, încrun-tînd sprincenele. Ce mai cauți aici? Altă treabă n-ai decît să stai pe capul domnului locotenent?

— Parcă eu de dragul dumnealui stau! mormăi fata, ursuză, fără să se întoarcă.

— Aide, aide, lasă vorba! făcu groparul serios, pînă ce se închise ușa, și pe urmă adăogînd blajin către Bologa: Trebuie s-o ținem de scurt, altfel cum am trăi între atîtea cătane?... E tînără și fără minte, domnule locotenent, și nu pricepe că d-voastră aveți de lucru și că n-ați venit pe aici să pierdeți vremea cu palavre...

Paul Vidor era vorbăreț din cale-afară, mai ales însă îi plăcea să stea la taifas cu domnii, crezîndu-se mai deștept ca ceilalți săteni și mai vrednic. Își trase un scaun lîngă masă, se așeză tacticos și îndată se încălzi la vorbă, deși Apostol se mohorîse, frămîntat numai de dorința de-a auzi glasul fetei. Răspunsurile în doi peri nu descurajau de loc pe gropar, ba dimpotrivă, îl întăriteau. Din una, din alta, începu să spuie că el e om cu stare, cu toate că e gropar. Are pămînt destul și bunișor, măcar de l-ar putea munci cumsecade în vremurile astea grele. Gropar s-a făcut numai de cînd i-a murit nevasta, fie iertată, adică de vreo unsprezece ani, de l-a lăsat amărît și cu doi copilași. Altfel meseria lui e tîmplăria și a învățat-o la oraș, de copil, că tatăl său a vrut să-i dea în mînă o pîine mai bună decît orice avere. Apoi tîmplarul merge mînă-n mînă cu groparul, unul face coșciugul, iar celălalt groapa, așa că el nu

s-a rușinat să sape și groapa mortului, de vreme ce a învățat să facă coșciuguri. Căci decît tîmplar într-un sat, mai bine gropar, că masă și scaune își mai ticluiește omul și singur, dar pentru groapă tot are nevoie de altul. Nu-i ocară să muncești, ci să lenevești. Cînd rămîi văduv cu un băiat de unsprezece ani și o fetiță de șapte, trebuie să pui osul de vrei să nu te mănînce sărăcia... Toate au mers cum au mers, și mai mult bine decît rău, pînă ce a dat pacostea războiului peste bieții oameni. Feciorul era tocmai gata de oaste și s-a dus, că n-avea încotro, și s-a prăpădit nici nu se știe pe unde, prin cele țări muscălești, înainte de a se împlini un an. Cît l-a plîns și el, și fata, o, Doamne! Dar parcă lacrimile și bocetele au înviat vreodată pe morți? Acuma Dumnezeu să-l odihnească și să-l ierte!... Altfel, pe-aici a fost liniște pînă cînd au sărit și românii în bătălie. De atunci însă vai și amar! Mulți au fugit de frică mai spre inima țării, care cum a putut. El a rămas acasă, ce-o fi să fie, căci nu s-a îndurat să-și lase averea de haram. Nici n-au făcut românii multă stricăciune, ce-i drept. Doar de-ale gurii, ca orice cătane, și mai cu seamă cînd s-au retras în țara lor. Mai fără milă au fost ai noștri, dacă-i să vorbim cu dreptate, căci îndată ce au sosit, una-două au și spînzurat vreo trei oameni din sat că, zice, ar fi făcut semne dușmanului. Ba cît pe-aci să dea și el de bucluc, fiindcă românii îl puseseră primar în locul celui care fugise. Parcă e o vină să-ți faci datoria! Adică dincolo, în Făget, în satul vecin, cine-i primar? Cumnatul lui!... Atunci de ce să-i impute lui c-a fost primar cîteva săptămîni?... Au trecut însă toate, numai de-ar aduce Dumnezeu pacea mai curînd...

Bologa îl lăsase să vorbească în voie. Groparul, după ce-și sfîrși povestirea pățaniilor, se aștepta să afle și el noutăți și, pentru că locotenentul nu se urnea, îl întrebă direct, înmuind glasul, misterios:

— Oare ce-o mai fi cu pacea, domnule ofițer?... Prin oraș nu se aude nimic?... Aseară am fost puțin prin Făget, pe la cumnatu-meu, și am prins o vorbă cum că rusul s-ar fi dat bătut și că vrea să se împace... La cumnatul, chiar în casa lui, șade generalul cel mare în gazdă, și alături e cancelaria diviziei... poate d-ta nu știi, că ești nou... Uite așa umblă vestea pe acolo, printre ofițeri, despre muscali! Ce-o fi, ce n-o fi, Dumnezeu știe, și bine-ar fi să fie ceva!

— Eu viu de-a dreptul de la spital și nu știu ce-i prin lume, zise Apostol. Dar bine nu-i, bade, asta o văd!

— Așa-i, chiar așa-i, făcu țaranul dînd din cap, grav. Multă durere și multe necazuri sînt, așa-i!... Măcar de le-ar da Dumnezeu celor mari milă și înțelepciune să bage sabia în teacă și să ne scape de pieire! Că ei stau colo și dau porunci, iar oamenii suferă și se chinuiesc și mor...

Fiindcă groparul nu se dădea dus, ba părea că de-abia a prins chef de taifas, Bologa se sculă și curmă vorba, poftindu-l să continue cu altă ocazie, deoarece acum îl cheamă serviciul. Paul Vidor recunoscă bucuros că așa-i, dar așteptă să plece locotenentul înainte...

Apostol Bologa, enervat de stăruința țaranului, trecu în cancelarie, luă schița frontului, porunci građaților să-și vadă de lucru, pentru că el are niște treburi oficiale de rezolvat azi, și apoi ieși în ogradă în soarele tînăr și primăvăratec. Lumina și căldura îl îndemnau să se uite împrejur, fără să vrea, parc-ar

căuta pe cineva. În ușa grajdului, pe pragul înalt, sedea Ilona, cu coatele pe genunchi și cu obrajii în palme. Când îi întâlni privirea, Apostol înțelese de ce s-a uitat împrejur și simți că tot sîngele i s-a urcat în obraji. Zîmbi iar, fără să vrea, spre Ilona, zicîndu-și în aceeași vreme, că nu trebuie s-o ia în seamă și că are un glas nemaipomenit de ciudat...

Pe drum i se păru că se trezește dintr-o vrajă blestemată. Cotind în ulița mare, spre mijlocul satului, se gîndi: dacă o țărăncuță ar fi în stare să-i zdruncine credința și să-i zădărnicească hotărîrea, atunci mai bine să se împuște. Și-și pipăi revolverul, ca și cînd ar fi vrut să-și dovedească sieși că nu va șovăi.

În fața bisericii se opri și se întrebă: unde merge? Da, umblă să se orienteze, sub pretext că se va prezenta superiorilor și camarazilor. Apoi chiar la noapte, va pleca. Nu trebuie să piarză nici o zi, nici un minut. Numai cînd va fi dincolo va putea fi aievea liniștit și fericit...

Casa preotului, peste drum de biserică, părea îmbrăcată în bucurie. Apostol își aduse aminte cum i-a spus Ilona că popa predică ungurește și pe urmă rușinea lui Boteanu în tren și lașitatea lui umilită... Întoarse capul.

Nu știa încotro s-o apuce. Satul de altfel n-avea de ce să-l intereseze, ci numai frontul. Trebuie să plece dar imediat pe front, să se prezinte colonelului, să vadă terenul, să-și aleagă locul... Poate să se întâlnească și cu Klapka, chiar trebuie să-i spuie...

Dintr-o casă de lîngă biserică apărură deodată Meyer, îmbrobodit într-o mantie groasă, cu gulerul ridicat, deși soarele umplea pămîntul de căldură tinerească, îmbătătoare.

— Doctore, doctore! strigă Apostol, văzînd că Meyer merge înainte fără să-l fi zărit.

Medicul se întoarse ursuz și se însenină puțin cînd recunoscă pe Bologa, care alerga spre dînsul. Se duseră împreună la spitalul mobil, improvizat în școala satului. Pînă acolo Apostol îi povesti cum s-a vindecat și, deoarece doctorul, fire tăcută, nu-l îngheșuia cu alte întrebări, în poarta spitalului îi spuse că ar vrea să meargă pe front, să se orienteze, și că n-are cal. Meyer îi oferă calul său, dar totodată îi zise prietenește:

— Ești slăbit rău, Bologa, ia seama! Mai lasă vitejiile și cruță-te, altfel, mîine-poimîine, iar vii la mine, ca client! Chiar acum sunt sigur că ai puțină febră, fiindcă prea îți sticlesc ochii. Ar fi putut să-ți dea un concediu pînă să te întremezi mai bine... În sfîrșit, bagă de seamă și las-o mai domol!

— Mă simt ca un zmeu, doctore! răspunse Bologa cu o veselie nefirească.

Doctorul mormăi ceva în gulerul mantalei, dar Apostol nici nu încercă să înțeleagă, atît îi era sufletul de încărcat cu speranțe...

5

Apostol Bologa porni călare, cu harta în mînă... Lunca era sat lung, pe malul drept al unui rîuleț gălăgios, strîns ca în clește între două rînduri de dealuri îmbrăcate cu brazi și fagi, amestecați. Șoseaua trecea prin mijlocul satului, iar calea ferată prin dosul caselor, prin grădini și livezi ce se urcau pe coastele piezișe. Împrejurul gării valea se lărgea ca un fund de cazan, dar dincolo de sat se strîmta iar pînă

la gura văii, care coboară dintre munți, în stînga. Calea ferată și șoseaua treceau peste pîrîu pe un pod comun, cîrpit de curînd. Bologa mai înaintează vreo treizeci de pași, pe urmă, pe țărnul pîrîului
5 descoperă drumul spre front. Aici dealurile sînt mai line și casele foarte rare, unele cocoțate prin poieni depărtate, ca niște cuiburi. Drumul urcă prelung, și pîrîul se micșorează, devenind tot mai săltăreț, ca un copil buiac și neastîmpărat. În fund albăstresc,
10 în curmeziș, coamele munților, crestate pe alocuri ca niște metereze uriașe...

Apoi, într-un loc mai lărguț, drumul de care se sfîrșește, pierzîndu-se, împreună cu pîrăiașul subțiat ca un fir de argint, printre hățîșurile vîlcelei.
15 În schimb, o cale nouă începe suișul spre miazănoapte, un drum de război făcut de soldați, păzit pe la cotituri cu cruci albe, întrebătoare. Pe aci Bologa întîlnește mai des militari, unii coborînd, alții urcînd, și cîteva căruțe trase de mîrțoaage prăpădite.

20 — În sfîrșit, am ajuns, murmură Apostol, aprins de emoție, oprind calul și comparînd terenul cu harta. Prin apropiere trebuie să fie liniile artileriei...

Era pe o spinare de deal, lătăreață, acoperită
25 cu pădure rară ca perii în barba unui spîn. Drumul se ramifică de aici ca un evantai. Bologa aruncă mai întîi o privire în urmă. Pîrîul nu se mai vedea, iar măgurile și coastele printre care trecuse aveau o înfățișare nouă, necunoscută.

30 „Dacă bateriile sînt aici, atunci infanteria o fi pe dealurile de colo, se gîndi dînsul, întorcîndu-se repede și cercetînd cu mai mare atenție șirul de coame care închidea zarea în față. Iar puțin mai încolo, poate chiar pe coasta cealaltă sînt...”

Prinprejur domnea liniște albă, peste care plutea surîsul soarelui, ca o pulbere de aur. Brazilii
nici acele nu și le clinteau, sorbind încremeniți bucuria primăverii. Apostol își auzea bătăile inimii, iuți,
5 fierbinți, stăpînind cu gîlgîitul lor viu toată lumea dimprejur.

„Am venit trei ore și ceva... S-a făcut amiază!”
își zise el uitîndu-se deodată la ceas și pornind apoi,
la întîmplare, drept înainte, fiindcă din schița lui
10 nu putea înțelege mai nimic.

Un artilerist îl călăuzi la postul de comandă al lui Klapka, numai la cîțiva metri de drumul pe care apucase Bologa. Căpitanul tocmai se așezase la masă, singur, în căsuța de birne, destul de bună
15 și de spațioasă pentru împrejurări. Cînd apărură Apostol în ușă, salutînd cu un zîmbet puțin confuz, Klapka scăpă cuțitul din mînă și bolborosi niște cuvinte cehe sperioase. Își veni în fire îndată, se repezi la el și-l îmbrățișă, și-l sărută, plîngînd de bucurie:

20 — Bine-ai venit... Sănătos? Adevărat?... Ia să te examinez!... De ce ești așa de palid?... O să-ți reia bateria, firește... Mîine-poimîine vom începe lucrul, știi, serios!... Dar stai, așează-te cîlela, să mîncăm împreună și să-mi povestești tot, tot, din fir în păr... Să începi din noaptea ceea, ții minte?...
25 Ehe, cît ți-am purtat de grijă... Ai avut noroc, ai avut ghinion? Dumnezeu știe! De plătit însă ai plătit scump încercarea și cu grele suferinți, dragă Bologa... Ei, te rog, treci cîlela... Aide... A, dacă ai ști ce veselă
30 mi-e inima că te văd teafăr! Căci doctorul Meyer ne spunea și ne asigura, firește cu părere de rău, că dintr-o grămadă de carne tăvălită prin noroi, cum ai fost tu cînd te-a vizitat dînsul, îndată după respingerea atacului, e imposibil să se mai ticluiască un

locotenent de artilerie, chiar de și-ar aduna știința toți medicii din lume, și că numai mila lui Dumnezeu mai e în stare să te facă iar om ca oamenii... Pe urmă, când am aflat că ești pe cale de vindecare, tot Meyer a zis că trebuie să-ți fie nespus de dragă viața...

Căpitanul turuia parcă n-ar mai fi vorbit de un secol și ar ține să-și verse acuma tot sufletul. Apostol Bologa primi bucușos invitația la masă; era obosit de drum și nesomn, și-apoi acasă, obsedat de privirile straniei ale unguroaicei, mîncase ca și cu gura altuia. Avu numai o clipă de ezitare, gîndindu-se că va trebui să povestească și lui Klapka aceleași lucruri pe care le-a povestit de atîtea ori pînă astăzi. Presimțirea i se împlini întocmai. Mai bine de o oră căpitanul îl suci și îl răsuci ca un judecător de instrucție, cerîndu-i amănunte asupra rănilor, asupra întîlnirii în tren cu generalul...

— Foarte rău îmi pare că nu rămîi aproape de mine, dar pentru tine e mult, mult mai bine în sat, la coloana de muniții, zise Klapka. De altfel, sînt sigur că te-ai săturat de visuri, adăogă mai domol, parcă s-ar fi temut să nu-i răscolească vreo rană. Soarta ți-a dat un avertisment atunci...

— Da, atunci soarta m-a dușmănit, fiindcă drept să-ți spun, nici sufletul meu n-a fost pregătit îndeajuns! răspunse Bologa fără patetism, dar cu vădită mulțumire că poate vorbi cu cineva despre aceasta pe față. Atunci eram convins pînă în măduva oaselor că credința mea e desăvîrșită și totuși mă îngrozeam doar la gîndul morții. Suferințele mi-au înfrînt mîndria, încît azi știu bine că numai credința căreia îi jertfești fără șovăire însăși viața ta, numai aceea te poate mîntui!... Și acuma dragostea de viață

e mai puternică în inima mea decît credința, îmi dau seama... Am ajuns să-mi fie frică de mine însumi! Credințele și hotărîrile se macină dacă le cîntărești mult, și eu nu pot să nu le cîntăresc! De aceea trebuie să plec repede, înainte de-a avea vreme să le controlez prea de aproape, altfel, cine știe, poate că... Numai cînd e singur omul cu sufletul său, numai atunci există un echilibru între lumea lui cea mică dinlăuntru și restul universului; îndată ce intervine realitatea de-afară, omul devine o jucărie neputincioasă, fără voință adevărată, mergînd încotro îl mîna puteri și hotărîri străine de ființa lui...

— Te-ai făcut mai lung la vorbă chiar decît mine, îl întrerupse Klapka, surîzînd nerăbdător. Toate bune și frumoase, dragă Bologa, deși considerațiile tale mi se par cam... copilăroase, ca să nu zic mai rău. Idealul rămîne ici, la inimă, și realitatea e realitate, Bologa! Realitatea e revoluția dincolo, la muscali, înțelegi?... De-aseară forfotește vestea prin telefoane: Azi e confirmată oficial. În Rusia a izbucnit revoluția... Va să zică, speranțele noastre, uite-așa, în vînt!... Plecăm grumazul și continuăm, Bologa!

Apostol își aduse aminte că și groparul i-a vorbit de revoluția rusească, dar nici atunci și nici acuma, nici baremi n-a tresărit. Răspunse mai nervos:

— Ce mă interesează pe mine ce se petrece acolo?... Nu vreau să știu și nici n-am încercat niciodată. Tocmai necunoscutul mă ispitește, necunoscutul în care locuiesc toate posibilitățile... Și-apoi eu nu caut în lume, aici ori dincolo, decît mîntuirea sufletului meu...

— Nu te-ai lăsat de visuri, Bologa, de loc... de loc...

— D-tale ți se par visuri goale, pe cînd pentru mine în visurile acestea palpită tot rostul ființei mele,

zise Apostol cu o privire atît de sfredelitoare, încît Klapka se feri ca dinaintea unei sulîțe de foc. N-aș vrea eu să nu mă mai gîndesc la nimic și să trăiesc așa... mulțumit? Uneori îmi zic că sunt ridicol și totuși nu mă pot opri... Asta-i nenorocirea!

Klapka se simțea foarte bine aici. Se împrietenise aievea cu colonelul. Toată iarna luptele conțineră, așa că nici o primejdie nu-l mai amenințase. Se mai gîndea, chiar deseori, la înflăcărările sale naționale și se stima în sinea lui din pricina lor, dar avea grije să le ascundă și să le păstreze pentru alte vremuri... Și acuma, cu Bologa, după întîile izbucniri de bucurie, mai ales însă de cînd a înțeles că n-a renunțat la gîndurile de dezertare, socotea că ar fi cuminte să nu se amestece prea mult în niște planuri primejdioase. De aceea profită de o tăcere a lui Apostol și schimbă vorba, întrebîndu-l dacă s-a prezentat colonelului, și apoi spunîndu-i că postul de comandă al regimentului e foarte aproape, nici patru sute de metri. În curînd ieșiră afară și Klapka se grăbi să-i arate unde vine coliba colonelului.

Firește și colonelul vru să audă pătaniile lui Bologa, și Bologa trebui să i le înșire pe îndelete. Totuși, peste o jumătate de oră, se întoarse iarăși la Klapka, puțin plictisit că a pierdut vremea, în loc să recunoască frontul și să-și pregătească plecarea cea mare. Cum să pornească noaptea prin munți pe care nici măcar nu i-a văzut?

În dosul postului de comandă însă zări o furnicăre neobișnuită: un grup de prizonieri români, înconjurați de huzari descălecați, ofițeri de pe la bateriile vecine și de la divizion, artileriști... Apostol își simți genunchii moi și totuși nu se putu opri. De altfel, în acele clipe, prin minte îi trecea numai gîndul că nu va

găsi calul doctorului și nu va putea pleca mai repede în sat.

Cînd ajunse mai aproape, îl văzu Klapka și îi făcu semne cu mîna să se grăbească. În mijlocul artileriștilor se afla un ofițer român, oacheș, cu o mustăcioară neagră, mică, tunsă, cu capul gol și uniforma plină de noroi, iar mai departe, păziți de patru huzari înarmați, stăteau vreo șapte soldați, cu fețele strîmbe de groază, uitîndu-se năuci la grupul care cuprindea pe ofițerul lor.

— Bravo, bine că vii să ne scapi din încurcătură! strigă Klapka cu o curiozitate feminină pe față, arătînd spre sublocotenentul prizonier. Uite, de vreo zece minute încercăm să ne înțelegem cu camarazii aceștia, și nu-i chip! Domnul nu știe sau nu vrea să vorbească decît românește, iar pe aici n-avem tîlmaci...

În vreme ce Apostol Bologa se uita zăpăcit cînd la ofițer, cînd la soldații prizonieri, un locotenent de huzari, zăcut de vărsat, cu nas mare, începu să istorisească poate a zecea oară cum s-a pomenit cu patrula românească în spatele liniilor, rătăcită, se vede, din cauza necunoașterii terenului; se pare că a vrut să se strecoare între infanterie și cavaleria care ocupă tocmai aripa stîngă a frontului diviziei... Apostol auzea vorbele huzarului ca prin vis, căci ochii și inima lui erau cu prizonierii, citind gîndurile lor gîndite în românește, îmbrățișîndu-i și spunîndu-le că-i iubește și la noapte va fi negreșit acolo de unde au venit ei... Apoi, cutremurîndu-se ca de frig, se apropie de sublocotenentul captiv și zise românește, cu un început de zîmbet în colțurile buzelor supte:

— Acuma ai căzut prins, trebuie să...

Prizonierul nu se miră de loc auzind graiul românesc; întoarse niște ochi furioși spre Bologa și îi curmă vorba cu ură:

— Aici vă purtați cu prizonierii ca niște sălbateci.
5 O brută de ofițer m-a lovit cu un par peste șale pentru că n-am putut și n-am vrut să-mi trădez armata și țara!... Asta-i barbarie, domnule... asta-i...

10   Revolta prizonierului răsuna mai violent, ca într-un microfon, în inima lui Apostol. Obrajii i se roșiră, privirea i se înduioșă... Simțea o nevoie cumplită să-și apropie sufletul prizonierului. Vru să-i întindă mâna și ridică puțin brațul, nehotărît încă, zicînd cu glas tremurat de dragoste:

15   — Da, da, așa-i... chiar așa, căci... și eu sînt român...

— Dacă ai fi adevărat român, n-ai trage în frați, răspunse repede sublocotenentul cu atîta dispreț, încît i se schimbă deodată înfățișarea. Locul d-tale ar fi dincolo, nu aici, domnule... Dar români ca d-ta...

20   Bologa păli. Brațul i se zgîrci și pumnii se încleștară. Lumea întreagă parcă se rostogolea vertiginos într-o prăpastie. Îi fulgeră prin gînd să se arunce asupra sublocotenentului, să-i smulgă din inimă disprețul. Dar, în aceeași miime de secundă, își mai zise că prizonierul îl face de batjocura ofițerilor. Uluit, întoarse

25   spatele românului și se uită cu un surîs nedumerit la ceilalți, așteptînd acum de la ei salvarea din situația aceasta îngrozitoare. Glasul căpitanului Klapka îi curmă chinul cu o întrebare îngroșată de curiozitate:

30   — Ce spune, ce spune?

— Nimic... nu vrea să vorbească... murmură Apostol ușurat, ca și cum s-ar fi trezit dintr-un coșmar; după două momente, mai adăogă, cu o privire îngrozită spre prizonierul care se uita, mormăind revoltat.

în altă parte: În sfîrșit... eu... eu mi-am făcut datoria și... am încercat să...

5   Prizonierii fură escortați mai departe, la alt comandament, iar grupul de curioși se risipi în cîteva minute. Klapka rămase pe loc, puțin încurcat, simțînd că Bologa vrea să-i vorbească.

— Știi ce mi-a spus prizonierul? zise deodată Apostol, cu fața crispată într-un rînjit. M-a insultat și m-a disprețuit, căpitane, auzi? M-a scuipat!... Acuma

10   vezi bine că trebuie să plec numaidecît... că nu mai am nici un minut... că diseară... O, cît îl iubeam și el cum m-a umilit!

15   Klapka se uită la dînsul, înțelese că dorește un răspuns sau baremi un cuvînt, dar îi fu frică să vorbească. Bologa aștepta cu ochii împlîntați în tăcerea căpitanului apoi șopti:

— Adio!...

Ordonanța lui Klapka aduse calul și Apostol încălecă și porni fără să mai întoarne capul.

20   — La revedere, Bologa! strigă căpitanul, văzîndu-l că se depărtează.

Lui Apostol i se păru că și Klapka își bate joc. Dădu pîteni calului. Trebuie să ajungă în sat cît mai repede, să se pregătească și să sfîrșească. În suflet i se

25   zvîrcolea un iad cu limbi de foc atît de sfîșietoare, că în fiecare clipă amenințau să-i istovească toate izvoarele voinții. Simțea iarăși cum aleargă pe dunga prăpastiei și ispita prăbușirii îl pîndea și-l învăluia într-un nour de ceață în care mintea nu mai poate închea nici o

30   hotărîre. De aceea trebuie să se grăbească, trebuie!

Pe la mijlocul drumului își aduse aminte că a venit să recunoască frontul, să-și aleagă calea și, iată, a pierdut vremea degeaba. Un moment se gîndi să se întoarcă înapoi, apoi își zise că schița cu pozițiile e

destulă călăuză și arată golurile de care dînsul are nevoie. Pînă la primele linii va putea pătrunde oricînd, iar de acolo îl va îndrepta norocul.

5 Sosi în Lunca aproape de asfințitul soarelui, cu calul learcă de sudoare. Vru să mulțumească doctorului, dar nu-l găsi la spital, nici acasă. Trecînd prin fața bisericii, văzu peste drum, în cerdac, tolănit într-un jîlt, pe preotul Boteanu, care se sorea fericit, plimbîndu-și privirea asupra satului, ca și cum ar fi fost
10 o moșie a lui. Din casă răsună glasul cătrănit și ascuțit al preotesei, ocărînd pe slujnică, iar în ogradă, o ceată de copii se jucau de-a războiul, împodobiți cu șepci lepădate de soldați găzduiți prin vecini. În clipa cînd zări casa parohială, Bologa uită pe doctorul
15 Meyer și simți o nevoie nebiruită să vorbească cu preotul. Se repezi spre porțiță și intră atît de grăbit, parcă de fiecare minut de întîrziere ar fi atîrnat o soartă de om.

Popa Constantin, scufundat cum era într-o bucurie vagă și moleșitoare, se pomeni deodată cu un ofițer
20 urcînd cele cinci trepte de piatră ale cerdacului. Un fior de spaimă îl ridică în picioare. Recunoscî pe Apostol, dar spaima îi rămase în inimă și-l făcu să-l întîmpine pe ungurește:

— Bine-ai venit la noi, domnule ofițer.

25 Bologa era atît de mișcat, că nici nu observă atunci vorba ungurească. Fața lui părea aprinsă și buzele învinețite îi tremurau într-un surîs nervos. Vorbind îi clănțăneau dinții și glasul lui avea o asprime aproape răgușită:

30 — Părinte Constantine... am venit la tine... să mă spovedesc.

Cînd își auzi glasul, i se păru străin și, instinctiv, se uită înapoi dacă nu a vorbit într-adevăr altcineva.

— Poftim înlăuntru... poftim, zise Boteanu mirat și șovăind.

Pătrunseră într-o odaie albă, în care Apostol văzu pe perete, între două icoane, un loc gol, de unde fusese
5 scos cine știe ce tablou. Atunci se gîndi la întîmpinarea ungurească, întoarse ochii la Constantin și se zăpăci, ca și cum ar fi înțeles o taină. Preotul îl pofti să șează pe o canapea, dinaintea căreia se afla o masă ovală, acoperită cu o scoarță brodată. Bologa se așeză nehotărît, înfricoșat că nu-i venea de loc în minte ce vroia să-i
10 spună și nici măcar cum să înceapă vorba, deși în sufletul lui totul era foarte limpede. Popa rămase în picioare cîteva clipe, așteptînd bănuitor, apoi se lăsă pe un scaun de paie, la o distanță potrivită, și murmură:

15 — Aici putem vorbi, Apostole, în tihnă...

— Și fără primejdie! adăogă Bologa, vesel că a izbutit să-și smulgă un crîmpei din cuvintele care-i strîngeau în chingi sufletul.

Preotul se rușină de propria-i bănuială și zise cu
20 o amărăciune sinceră:

— Omul care a suferit cît am suferit eu are dreptul să se ferească și de umbra lui, Apostole!

— Dar atunci eu care am fost adus aici să-i ucid
25 din depărtare, eu ce trebuie să sufăr? Nu te gîndești, Constantine? strigă Bologa deodată, parcă i-ar fi plesnit inima.

Apoi vorbi un sfert de oră, necurmat, cu o lăcomie înfricoșată. Se tîngui și se revoltă, revărsîndu-și durerile și zbuciumul într-un puhoi de fraze. Preotul asculta cu ochii în pămînt. De altfel nici Apostol nu-i căuta
30 privirea și s-ar fi înfuriat dacă Boteanu ar fi îndrăznit să-l oprească sau măcar să-l întrerupă. Vorbea pentru a-și alina sufletul prea încărcat, întocmai cum plîngea ca să-ți mulcomești o durere prea mare. Numai după

ce se răcori, se adresa direct preotului, dar cu vocea schimbată și cu o lucire nouă în ochi:

— Acuma s-a umplut paharul, părinte! Acuma nu mai pot! O ură istovitoare îmi roade inima. Urăsc
5 tot ce-i aici, pe toți oamenii, prieteni, camarazi, superiori, inferiori, tot, tot, Constantine! Aerul de-aici mi-e nesuferit și mă înăbușe... Dacă voi mai sta în lumea aceasta, simt că ura mă va pierde, trebuie să mă piarză, căci va trebui să izbucnească odată, chiar
10 împotriva voinței mele! Și atunci...

Boteanu făcu o mișcare involuntară: puse amîndouă mîinile, încrucișate, pe masă. Apostol se opri un moment, întrebător. Dar fiindcă preotul încremenise iarăși, urmă mai grăbit, parcă și-ar fi adus aminte că
15 vremea e scumpă:

— Ascultă-mă bine, părinte!... Eu la noapte voi pleca de aici... Voi trece dincolo... Tu știi unde, căci și inima ta trebuie să... Da!... Sînt pregătit! Numai pe mama n-am cum s-o vestesc... Să-i scriu, nu pot;
20 scrisorile mele vor fi examinate, și cine știe ce ar pătimi din pricina mea... De aceea vreau să te însărcinez pe tine să-i dai de știre, Constantine... mai târziu, cînd va fi posibil... Am să-ți las adresa mamei, iar tu vei găsi o formă să-i comunici că am trecut... Poate prin
25 cineva, prin vreun om de încredere, pe urmă, cînd se va ivi ocazia...

Fața preotului se umflase de groază, și cîteva clipe nici nu putu vorbi, mozulindu-și doar buzele neputincioase. Apoi deodată, ca după o efortare crîncenă,
30 răbufni cu glas lăcrimat, ridicînd brațul drept într-o protestare fricoasă:

— De ce vrei să mă nenorocești, Apostole?... Eu ... abia azi-dimineață am sosit acasă din internare... știi bine, doar ți-am spus în tren... Am fost nevinovat, și

totuși am ispășit... Cum să ascult acuma planurile tale, și încă să mă fac părtașul tău? Am și familie, și necazuri grele... și tocmai eu să...

— Dar ești român, părinte, fratele meu! zise
5 Bologa înmărmurit.

— Sînt numai om astăzi, Apostole, răspunse preotul Constantin mai liniștit. Un biet om mîncat de nevoi, cu frica veșnic în sîn și cu credință în milostenia cerească. Noi nici nu putem fi decît oameni,
10 și numai în Dumnezeu avem nădejde să ne poarte de grije, dacă soarta ne-a aruncat aici și ne-a oropsit...

Apostol Bologa se sculase în picioare, năucit, și lăsase capul în pămînt, ca nu cumva vorbele preotului să-l lovească în obraz. Urechile însă îi vuiau, și înțelesul răspunsului i se învîrtea în creieri ca un sfredel.
15

— De aceea tu să faci cum te îndreaptă Dumnezeu și să nu ne amesteci pe noi întru nimic! urmă Boteanu hotărît. Că noi avem destule primejdii și greutate...

Bologa ridică repede fruntea, atît de schimbat era acum glasul preotului, și în înfățișarea lui citi limpede o îndîrjire care-l spăimîntă. Casca de oțel o pusese pe masă; întinse mîna mașinal și o apucă de curelușă. Pe urmă și-o potrivea în cap, încet, cu luare-aminte, murmurînd pierdut:

25 — Bine zici, Constantine... foarte bine... bine...

Și ieși din odaie cu pași de înmormîntare, lăsînd ușa deschisă, coborî treptele cerdacului, trecu prin ogradă, unde copiii, veseli și gălăgioși, își urmau jocul. Boteanu, văzîndu-l că pleacă, făcu doi pași, fără să-și
30 dea seama dacă vrea să-l oprească sau numai să-l petreacă pînă la poartă. În prag se răzgîndi de tot, se închină și mulțumi Atotputernicului că l-a învrednicit să se împotrivească ispitei...

În uliță Apostol nu mai știa unde să se ducă, parcă ar fi uitat pe ce lume se află. Picioarele mergeau însă singure, și așa se trezi în ulicioara dosnică... Se simțea atât de sleit de puteri, că, din tot sufletul, nu mai rîvnea decît un ceas de odihnă. Acasă, în ogradă, sergentul de la cancelarie îl primi cu o salutare înlemnită. Vru să-i zică ceva, dar oboseala îi risipi voința. În pragul casei văzu pe Ilona răzîmată de ușcior, ca și cum ar fi așteptat pe cineva.

— Domnule ofițer, d-ta ești bolnav! zise fata, schimbîndu-se la față.

Bologa, fără să-și dea bine seama, se opri întrebător.

— Ești galben și ostenit... Trebuie să te odihnești, adăogă Ilona, stăruitor.

Glasul i se păru atât de alinător, că tresări de bucurie. În aceeași clipă însă îi fulgeră prin inimă o frică ciudată, care îl îndemna să răspundă mînios:

— I-ascultă, fetișo, altă treabă n-ai decît să te ții de capul meu?

6

Apostol socotise să intre în cancelarie, să vadă ce-au lucrat oamenii toată ziua, dar se pomeni deschizînd ușa odăiei sale. Amurgul cenușiu bătea în geamurile împodobite cu mușcată. În tulburarea de lumină pereții parcă se îndoiu și lucrurile din casă tremurau foarte straniu. Bologa închise pleoapele și se prăvăli pe un scaun ca o grămadă de carne. Legănarea amețitoare îi bîjbîia în suflet, însoțită de un vîjîit chinuitor, încît se apucă cu mîinile de masă, simțind că altfel s-ar prăbuși.

— Don locotenent, trăiți, v-am așteptat cu masa toată ziua, zise Petre de lîngă sobă, crezînd că stăpînul său așteaptă să înceapă el vorba.

Bologa se cutremură, parcă graiul ordonanței i-ar fi înțepat tocmai nervii bolnavi. Se uită la el totuși ca la un necunoscut și în același timp mirîndu-se că a fost în odaie și nu l-a văzut. Vru să-l întrebe ceva, dar pe cînd i se năștea în creieri întrebarea, un gînd nou, poruncitor, îl sili să mormăie:

— Potrivește-mi patul, Petre, și trage-mi cizmele să mă odihnesc un ceas... numai un ceas... că peste un ceas trebuie să...

Trăgîndu-i cizmele, soldatul mai zise ceva. Apostol nu înțelesese nimic. Îi umbla prin minte să-i spună că e foarte ostenit și nu găsea cuvintele, ca și cum n-ar mai fi avut puterea să exprime nici un gînd. Pe urmă se ridică de pe scaun, își tîrî picioarele și se lungi în pat... Îndată ce puse capul pe pernă, avu senzația că trupul i-a amorțit. În schimb, creierii porniră într-o goană sălbatică. Mii de frînturi de gînduri scînteiau în aceeași secundă, se ciocneau, se amestecau, se înlănțuiau. Și printre ele, ca un bondar roșu, bîzăia de ici-colo, cînd mai tare, cînd în șoaptă și mereu sub forme noi, obsesia că, în noaptea aceasta, trebuie să se sfîrșească, negreșit. Îi era somn, rîvnea să doarmă, dar cu cît încerca să-și mulcomească zvîrcolirile sufletului, cu atât gîndurile izvorau mai furtunoase. Apoi, obosit de sforțări, le lăsă în voia lor, și atunci i se păru că toate aleargă într-o întrecere vertiginoasă, spre o țintă luminoasă, strălucitoare, ca spre un liman de odihnă adevărată. Își dădea seama că, în goana aceasta năpraznică, timpul rămîne în urmă, destrămîndu-se ca o pînză incoloră, și simțea foarte deslușit o nemăr-

ginită mulțumire, ca și când încetul cu încetul întreaga lui ființă s-ar fi topit într-o imensă revelație.

În sfârșit, brusc, fără nici o trecere, apărui iarăși gîndul roșu că în noaptea aceasta trebuie să plece, și iarăși zigzăguind în vălmășagul altor mii de crîmpeie nelămurite. Acuma însă toate parcă erau strînse în cleștele fierbinte al unei păreri de rău usturătoare. Simțea că încă n-a adormit. I se părea că vremea s-a oprit în loc ca un ceasornic stricat și de aceea nu poate dormi și nici nu va mai dormi niciodată. Pe urmă auzi glasul Ilonei, aproape de pat, într-o amestecătură de românește cu ungurește:

— Bolnav, nu vezi?... Du-te la doctor... Stau eu lîngă el, n-ai grije...

Răspunsul ordonanței nu-l pricepu, dar în curînd auzi scîrțîitul ușii și un foșnet domol. Atunci se gîndi: „Te pomenești că sînt bolnav și...” Gîndul i se curmă, neisprăvit, și pe frunte simți o mină ușoară, puțin rece și aspră. Sub atingerea aceasta, clocotul minții se mulcomi repede, ca sub puterea unui farmec, și somnul coborî ca o alinare dulce...

Cînd se trezi, auzi un glas străin lîngă dînsul. Simțămîntul de grea ostenieală îi zăcea și acum în oase, încît nici nu ridică pleoapele, căznindu-se doar să recunoască glasul care-i mormăia în urechi:

„E doctorul Meyer! se gîndi apoi dumerit. Va să zică, sînt bolnav...”

Deschise ochii, să se convingă. Privirea lui întîlni pe Ilona, care stătea la picioarele patului și care, văzîndu-i mișcarea, strigă cu o izbucnire de bucurie:

— Domnule doctor, uite, uite că s-a deșteptat!

Doctorul Meyer se plecă asupra bolnavului, îl bătui prieteneste pe obraz și întrebă cu o imputare blîndă:

— Ei, ce-i, amice? Ce-ai pățit? Așa te vindecă d-ta? Asta ți-e voinicia?... Cînd ți-am spus să te cauți și să...

— Cîte ceasuri sînt, doctore? șopti Bologa cu o presimțire tristă.

— E dimineață, prietene... Ce-ți pasă? Stai liniștit, nu-i nimic grav... nimic... Epuizare și surescitare nervoasă, atît! Dar îți trebuie liniște multă, multă liniște...

Pleoapele lui Apostol se împreună ca și cînd s-ar fi umplut de plumb. În suflet simți o zdruncinare, urmată de o dorință vagă de nimicire. Peste un răstimp murmură de-abia mișcînd buzele:

— Doctore, vreau să mor...

— Ce, ce ? strigă Meyer cu vioiciune neobișnuită. Să mori? Zi mai bine că ai vrea un concediu, precum ți se și cuvine!

Apoi, făcîndu-și de lucru la masă, adăogă mai încet, cu tonul natural și ca pentru sine:

— Ce ticăloșie! Să trimiți pe front oameni bolnavi!... Uneori parcă într-adevăr îți vine s-o iai razna și să dai dracului toate!

În inima lui Bologa disperarea rodea ca pecinginea. Prețul vieții e viitorul și viitorul lui i se părea zăvorît ca o poartă de fier în care și-a zdrobit pumnii bătînd zadarnic. Neputința în fața vieții acuma mai mult îl îngrozea decît îl revolta. Conștiința că toate năzuințele și strădaniile lui sînt tot așa de neputincioase și fără rost ca și zvîrcolirile unei rîme îi năpădea din ce în ce sufletul, împreună cu constatarea amară că viața omului e insuportabilă dacă n-are un reazim solid, care să ție veșnic dreaptă cumpăna între lumea dinlăuntru și cea de afară...

Cînd deschise iar ochii, într-un târziu, văzu iarăși, la picioarele patului, pe fata groparului, cu fruntea plecată, pe gînduri. Ca și cînd ar fi simțit privirea lui, Ilona avu o tresărire și se apropie, sprintenă și bucuroasă, întrebîndu-l:

— Ți-e mai bine?... Așa-i că te-ai mai ușurat?

— Da, foarte bine, zise Apostol în șoaptă.

Veselia aprinsă în ochii ei, tinerească, visătoare, îi alungă gîndurile care-i chinuiseră toropeala bolnavă. În glasul ei straniu i se părea că vibrează o vrajă nouă, ca și cum de ieri pînă azi s-ar fi schimbat și s-ar fi împlinit cu niște mlădieri mai blînde, poate de credință ori poate de pasiune. Văzînd-o cum stătea, zăpăcită de privirea lui stăruitoare, cu bucuria încremenită pe față, Bologa simți un surîs cald în inimă și vru s-o îndemne să vorbească. Și Ilona, parcă i-ar fi ghicit dorința, începu să povestească repede, oprindu-se uneori în mijlocul cuvintelor, aproape înfricoșată ca de o primejdie necunoscută. Îi spuse că doctorul a umblat să-l ducă la spital, și numai ea s-a împotrivit, fiindcă tot mai bine poate fi îngrijit aici, că-i singur, decît acolo, unde-s mulți. S-a jurat că nu se va mișca de lîngă patul lui, și chiar nu s-a clintit. Nici nu prea are ea multă treabă de făcut, că tatăl său n-o pune la greu, ci doar pe lîngă casă, cît poate. Tatăl său e om tare bun la inimă, deși îi place să se arate aprig cu ea. Dar ei nu-i pasă de strășniciile dumnealui, că ea știe să se poarte și să se păzească.

— Iacă, eu te-am văzut că ești bolnav de cînd ai intrat alaltăieri în ogradă și i-am spus ordonanței să aibă grije. De-acuma însă, dacă ai încăput în seama mea, nu mai ai nevoie de ajutorul ordonanței. De treabă este dînsul, nu-i vorbă, și cu dragoste de stăpînul lui, dar bărbații nu se pricep la bolnavi, oricît și-ar

da silința. De azi încolo deci să știi că eu sînt mai mare și că trebuie să faci tot ce-ți zic pînă cînd ți-o spune eu că ești sănătos, altfel...

Aici se opri brusc, luă o sticlută cu medicamente și o linguriță, veni lîngă pat și-i zise:

— Acuma trebuie să bei din zeama asta, că-i dulce... am gustat-o și eu...

— Lasă, Ilona... mai vorbește! răspunse Apostol rugător.

Fata se făcu roșie ca mușcata din fereastră și, o clipă, șovăi. Apoi numaidecît zise iarăși, cu o supărare drăgălașă:

— Dacă nu iai doctoria, să știi că nu-ți mai povestesc niciodată, na!

Bologa închise ochii cîteva secunde, ca și cînd ar fi vrut să-și închidă în suflet drăgălășia ei. Ilona umplu lingurița și i-o duse la gură. Degetele îi tremurau ușor și Apostol își puse mîna pe mîna ei. Obrajii fetei se îmbujorară din nou și, ca să-și ascundă emoția, îngîmă:

— Vai, ce caldă ți-e mîna...

Apostol nu simți gustul doctoriei. Împreună iar pleoapele, cuprins de o fericire în care i se înecau toate gîndurile. Auzi pe Ilona cum așează sticluta pe masă, cum șterge lingurița, cum pășește în vîrfurile picioarelor și se lasă pe scaunul ei de la picioarele patului. Pe urmă simți mîngăierea privirilor ei pe obrajii lui, pe frunte, pe buze... Și nu cuteza să clipească, de frică să nu-și risipească bucuria inimii...

De-acîi încolo Apostol Bologa pierdu socoteala vremii. Doctorul Meyer venea de cîte două ori pe zi, îi spunea că n-are nimic, dar să stea în pat pînă ce-i va aduce el o doctorie miraculoasă, care imediat

îl va vindeca aievea. Apoi, într-o dimineață, doctorul sosi mai voios și strigă din prag:

— Aide, jos din pat! Cred că poimîine am să-ți aduc ce ți-am promis... Pînă atunci însă n-ai voie să ieși din casă, ia seama! Nici dincolo, la cancelarie, de loc!... Răbdare! Cum ai răbdat zece zile, vei mai răbda două... Și fiindcă atunci, știi, mi-ai șoptit o prostie, află acum de la mine, tinere prietene, că viața nu e niciodată o povară și că moartea e povara cea mai grea!... Așa! Ține minte ce-ți spune un doctor ursuz și amărit: moartea cea mai eroică nu prețuiește în realitate cît viața cea mai ticăloasă!...

A treia zi, ca niciodată, doctorul Meyer veni la amiazi, triumfător, fluturînd o hîrtie în mînă.

— Uite leacul-minune, prietene! zise dînsul cu o exuberanță atît de nepotrivită cu firea lui, încît părea silită. O lună concediu de convalescență! Asta-i sănătatea ta!... Crezi c-a mers ușor? Ehe... Dar nici eu nu m-am lăsat pînă ce n-a capitulat excelența. În sfîrșit, poftim!... Mi se pare că la patru pleacă un tren... Va să zică, ai vreme să-ți faci bagajele și să o ștergi!... Ce, nici nu te bucuri? Ei, poftim recunoștința militară! Mă bucur eu, om bosumflat, și dumnealui face mofturi!... Bravo!... A, să nu uit: acasă trebuie să te așterni pe o cură de mîncare și de odihnă, știi, eroică!... Acuma aide, să nu scapi trenul!...

— Dar oare se mai întoarce aici, domnule doctor? Întrebă atunci Ilona, fără sînge în obraji și cu o îngrijorare rău ascunsă în ochi.

— Desigur, fetișo, făcu medicul jovial, luînd-o de bărbie. N-ai grije, că nu fuge!

— Nu de-aceea, dar... așa! bîlbîi Ilona, roșind pînă-n vîrfurile urechilor.

Petre înțelese atîta că e vorba de *urlab* și, spre mulțumirea doctorului, îndată se apucă, plin de fericire, să adune lucrurile locotenentului. Ilona se retrase după ușa și nu se urni de acolo pînă ce Meyer ură drum bun și petrecere frumoasă lui Bologa.

În odăița albă, în razele albe ale soarelui tînăr, care rîdea la toate ferestrele cu mușcata însîngerată, un val de tristețe își tremura pînzișul. Apostol stătea lîngă masă, cu hîrtia de concediu în mînă, uitîndu-se cînd la Petre care, de bucurie, mormăia rugăciuni și strîngea de zor bagajele, cînd la fata groparului, care înțepenise în dosul ușii, privind afară, departe, cu o expresie imobilizată de o teamă chinuită. Bologa se credea dator să-i spuie ceva, dar o frică nelămurită parcă-i strîngea gîtul ca un laț. În cele din urmă izbuti să rostească cu o voce aproape poruncitoare:

— Ilona...

Fata, ca și cînd atîta ar fi așteptat, răspunse cu o privire întunecată și apoi o zbughi afară, trîntind ușa, aîergînd undeva, să-și ascundă inima.

— Fac și eu singur, don locotenent, zise Petre, crezînd că Apostol ceruse fetei să le dea o mînă de ajutor. Bine că ne-a ajutat Dumnezeu să ne mai tragem și noi pe acasă din cele străinătăți...

Apostol Bologa numai acum își dădu seama că nu se bucură de concediu.

„Nici nu-mi bate inima că merg acasă, nici rău nu-mi pare că mi-au căzut în baltă planurile, se gîndi el abătut. Și mă prăpădesc cu firea din pricina unei țărănuțe...”,

Aruncă pe masă foaia de concediu și începu să se plimbe de ici-colo, cu mîinile la spate, pipăindu-și degetele în neștire. Atunci simți verigheta de logodnă în inelarul stîng și se opri trăznit. De cîtă vreme

nu și-a adus aminte de Marta, logodnica lui? Și nici măcar inelul nu l-a luat în seamă, desigur tot din pricina fetei groparului...

5 Plecă din vreme la gară. Groparul cu Ilona îl însoțiră ca pe un mosafir drag. Când sosi trenul, Apostol dădu mîna cu Vidor și apoi cu fata. Mîna ei ardea, iar în ochi îi licărea o întrebare. Pe urmă se urcă în vagon și se uită pe fereastră pînă ce porni trenul. Groparul se întoarse îndată spre ieșire, Ilona însă rămase pe peron, nemișcată, cu privirea lipită pe pervazul ferestrei în care Apostol zîmbea uitat... Pe urmă o coroană înmugurită a unui cireș bătrîn acoperi și fereastra și vagonul și trenul...

7

15 Alea de fagi din Parva, dreaptă și îngrijită, de la gară pînă-n mijlocul orașelului, părea noaptea un tunel nesfîrșit. Pașii lui Apostol Bologa scrișneau harnic pe prundișul umed, încît Petre, împovărat cu două geamantane, de-abia se ținea după dînsul, gîfîind din greu. Piața pătrată era pustie, toate casele dormeau... O luară pe strada principală, în sus, și nici pe acolo nu întâlneau țipecie de om.

20 — Am ajuns la domnu avocat Domșa, de-acu nu mai avem mult, bîigui Petre din urmă, suflînd ca un taur și arătînd cu capul spre o casă mîndră, pe dreapta.

30 Apostol nu răspunse, parcă n-ar fi auzit nimic, deși vorbele ordonanței îi atinseră urechile ca o muștrare, fiindcă tocmai în clipa aceea se uitase și el spre casa în care acuma, ca și odinioară, stăpînea Marta, ființa iubită. Se simțea atît de vinovat față de logod-

nica lui, că de-abia aștepta ziua de mîine, să alerge la ea, să-i cadă la picioare și să-i ceară iertare...

5 În curînd se zăriră în beznă sclipirile turnului bisericii și Apostol își iuți mai tare mersul. Casa părintească era scufundată în noapte... Când deschise porțița, un dulău bătrîn îi sări în cale, hămăind furios. Apostol îl domoli cu o șoaptă și cîinele i se gudură la picioare, bătînd pămîntul cu coada-i stufoasă, parcă i-ar fi fost rușine că nu l-a recunoscut mai curînd...

10 Zgomotul porțiței și lătratul dulăului dezamorțiră casa întunecată. O licărire galbenă răsări în dosul unui geam, dispăru și se ivi iar în antreu, apropiindu-se de ușa dinspre curte. Apostol urcă treptele și bătutu. Lumînarea se opri șovăind... Din altă odaie se auzi glasul doamnei Bologa, și apoi cheia se învîrți de două ori în broască, pe dinăuntru. Mîna lui Apostol apăsă clanța, și lumina tremurată îl izbi drept în față. Servitoarea țipă ca și cînd ar fi văzut o arătare:

20 — Tulai, doamnă, tulai și vai de mine, c-a venit domnișorul!...

25 Apostol intră vesel, iar Petre închise ușa. În pragul odăiei din fund apăru doamna Bologa, în capul gol, cu fața albă ca hîrtia, uitîndu-se parcă n-ar fi îndrăznit să dea crezămînt ochilor, apoi izbucni printre lacrimi:

— O, dragul mamei, scumpul mamei...

30 Se îmbrățișară îndelung, murmurînd în același timp vorbe și crîmpeie de fraze fără legătură, în care bucuria și înduioșarea își găseau descărcarea trebuincioasă. După ce se mai potoli, d-na Bologa se întoarse spre servitoarea ce înlemnise cu lumînarea în mînă:

— Rodovico, ce stai ca o toantă?... Pune sfeșnicul pe masă și du-te fuga de ațîță focul, să pregătim ceva de îmbucat domnișorului... Fuga, Rodovico!...

Iar tu, Petre, așează colo lângă ușă bagajele și odihnește-te oleacă, să mănânci și tu, că pe urmă o să pleci acasă...

5 — Ba eu, doamnă, mai bucuros aș porni la drum, să nu mă apuce moleșeala — zise ordonanța ștergîndu-și sudorile ce-i curgeau pe frunte și pe obraji — că mai am o postată bună pînă peste apă.

10 — Așa-i, bine zici că tu ești de peste Someș, din Ierusalim... Te-am uitat, Petre, uita-te-ar necazurile... atunci du-te cu Dumnezeu!

Doamna Bologa conduse pe Apostol în iatacul ei, în fund, cu o singură fereastră, și aceea oblonită. Din tavan atîrna lampa cu abajur de porțelan. Patul era așternut. Aici și-a petrecut Apostol copilăria, pînă
15 ce a trecut în Năsăud. Aici fusese pătuceanul lui, unde-i acuma o sofa cu căptușeala roasă la colțuri, și aici zicea cu glas tare rugăciuni fierbinți, dimineața și seara, în genunchi, cu ochii la icoana cea veche din perete, deasupra patului, privind lacom pe bunul
20 Dumnezeu, care șade pe nouri albi, pe tron de aur... Toate au rămas cum au fost odinioară, numai măicuța a cărunțit puțin și a dobîndit cine știe cîte zbîrcituri fine în colțurile ochilor plini și azi de focul credinței, pe cînd el, Apostol, parcă-i un străin ori parcă a căzut
25 într-o lume străină.

Doamna Bologa îi ceru să-i povestească numai-decît toate cîte a pățit de cînd n-a mai fost pe acasă, zi cu zi, și mai ales suferințele din spitale. Pînă să vorbească însă Apostol, care devenise gînditor în
30 odăița grea de amintirile copilăriei, doamna Bologa, întîi ca să-și deșerte inima și apoi fiindcă cu cît îmbătrînea, cu atît se făcea mai vorbăreată, prinse a-i istorisi, la nimereală, fel de fel de amănunte din viața ei și a tîrgușorului:

— Parcă-mi spunea Dumnezeu că ai să vii, dragul mamei, că vai, cîtă grije ți-am mai purtat de cînd am aflat prin ce-ai trecut... Tot așteptam, așteptam scrisori de la tine și tot nimic, de chiar Marta s-a minunat, ce să fie? Apoi m-am sfătuit și cu Domșa că el e tare de treabă și cuminte, ei, și am socotit că ai trecut în țară, la ai noștri, doar auzisem pe-aici că ați venit să vă bateți cu românii, Doamne, ferește-ne și iartă-ne... Bine însă că te-a luminat Dumnezeu
10 și ai stat pe loc, că de puneau mîna pe tine, mîndrul mamei, vai, Doamne! Pățeai și tu ca bietul protopopul nostru, ba poate și mai rău... Ce noroc că nu ne-am culcat, zău așa! De obicei pe vremea asta sîntem adormite, dar azi parcă Dumnezeu ne-a șoptit să mai
15 stăm... Și uite așa vorbeam cu toanta asta de Rodovica și o muștruluiam, că tocmai azi-dimineață a plecat și maiorul cel polonez și am robotit toată ziua ca să curățim în odaia unde a stat aproape șapte luni, știi, în odaia ta și care a fost a tatălui tău, fie iertat... Ce-i drept, maiorul a fost om de omenie, dar
20 acuma a trebuit să plece că, zice, iar o să pornească bătăliile cele mari... Degeaba, nu se arată a pace... S-a tot vorbit vreo două săptămîni că vine pacea, că muscalii așa și pe dincolo... aș, palavre! De altfel
25 de pe aici s-au dus mai toate cătanele, de-abia au mai rămas de sămîntă, din pricina depozitelor... poate le-ai văzut, barăci de scînduri, un oraș întreg, lângă drumul Feleacului...

O întrerupse Rodovica, rumenă de sprinteneală, aducînd mîncarea domnișorului. Pe cînd așternea masa, găsi și ea de cuviință să zică:

— Vezi, doamnă, cît de adevărate-s semnele la om? Toată ziua mi s-a bătut ochiul drept și iată că Dumnezeu ne-a trimes bucurie în casă!

— Ia mai taci, Rodovico, că semnele-s de la diavol! hotărî doamna Bologa, nemulțumită că slujnica i-a luat vorba din gură. Mai bine dă fuga și fă patul domnișorului în odaia dumnealui...

5 În vreme ce Apostol mîncă cu poftă, doamna Bologa, după cîteva întrebări, la care răspunse tot ea, începu iar despre Pălăgieșu, despre greutățile gospodăriei, despre protopopul Groza... Cînd isprăvi masa, Apostol îi puse o singură întrebare:

10 — Dar Marta ce face, mamă?

— Face bine, dragul mamei, că-i sănătoasă și tînără, zise doamna Bologa puțin încurcată, ca și cum ar fi așteptat întrebarea și ar fi uitat răspunsul pregătit. Ce să-ți mai spui eu, că ai s-o vezi tu, și... Ești gata, Rodovico? adăogă repede către servitoarea care se ivise în ușă. Așa... că domnișoru-i ostenit și-i trebuie odihnă bună!

15 Îl petrecu în odaia lui și-l sărută pe frunte, ca odinioară, cînd dormea în iatacul cu Dumnezeu pe perete. Apoi Apostol rămase singur. Pe mescioara de noapte filfîia flacăra portocalie a unei lumînări scufundată într-un sfeșnic înalt de aramă. Umbre moi jucau pe podele, pe ziduri, în tavan, ca niște visuri de om necăjit.

20 „Noapte bună!” își zise Apostol, dezbrăcîndu-se la iușeală, vîrîndu-se în pat și sucindu-se în dreapta și-n stînga pînă să-și potrivească bine culcușul.

25 Suflă în lumînare. Voia să adoarmă îndată, fiindcă într-adevăr călătoria îl zdrobise... „Dar oare de ce s-a încurcat mama cînd am întrebat-o de Marta?” îi trecu prin creieri, fulgerător. Firește, doamna Bologa n-o prea iubește și s-a împotrivit pînă la logodnă, totuși pe urmă s-a împăcat... Degeaba, e vinovat față de Marta și negreșit va merge chiar mîine...

O iubește și trebuie s-o iubească numai pe ea... În locul ei însă apărea Ilona, cu năframa roșie pe cap, cu ochii în care joacă rîsete stranii, cu glasul care mîngăie și zgîrie... Și fără să vrea, simțea o plăcere nemărginită știind cu siguranță că departe, într-un sat, există o ființă care și în vis îl poartă numai pe el în inimă... Dar asta nu se poate! Marta! Unde-i Marta? Mîine neapărat va merge la ea...

10 A doua zi se deșteptă în sărutările soarelui vesel de aprilie. În odaie parcă intrase iarăși primăvara, cu valurile albe de lumină, cu îndemnuri de bucurie. Pe masă, pe o tavă așternută cu șervet înflorit, aștepta ceașca lui de odinioară, plină de cafea cu lapte, și o halcă zdravănă de cozonac. În sufletul lui sălășluia o mulțumire mare. Îi era dragă toată lumea.

15 „Dacă aș fi izbutit, acum cine știe unde aș fi”, se gîndea cu o înfiorare ca un junghi.

20 Dar gîndul se stinse ca și cum n-ar fi putut rezista bucuriei de viață ce îi clocotea în inimă.

25 Din odaia aceasta o ușă dublă dădea în cerdacul din față, înconjurat de grădinița cu flori. Acolo, într-un jîlt învălit cu o scoarță veche, Bologa se tolăni tihnit, ca un burghez fără griji, după o masă bogată. Avea de gînd să se odihnească puțin și apoi să plece la Marta.

30 Umbrele de-abia înfiripate ale nucilor din grădiniță, sădiți în ziua în care s-a născut el, îi gîdilau obrazii alintați de razele calde. Din cerul foarte albastru și curat cobora liniște, precum din casele împrăștiatate, din copacii înmuguriți, din cîmpurile spintecate de pluguri, din dealurile gălbui, din pădurile negre bătînd în verde se înălța în unde nevăzute viața cea mare, atotputernică, neîndurată și totuși nesfir-

șit de ademenitoare. În văzduh plutea dragostea de viață cu tremurări de aripi argintate, cîntînd imnuri de slavă, care picurau în inimi fericire adevărată și mii de speranțe.

5 Sufletul lui Apostol sorbea vraja primăverii, nesăturat. Ochii lui priveau, dar nu vedeau, precum urechile lui nu auzeau decît chemările care filfiau în ceruri. Oamenii treceau pe uliță, îi dădeau binețe, și el nu-i lua în seamă. Împrejurul său roiau amintirile
10 copilăriei, care parcă-l strămutau în trecut. Și vremea trecea peste dînsul, nemăsurată și nepătrunsă, cum trece peste oamenii lecuiți de ispitele fericirii.

Apoi deodată îi plezni auzul o voce cunoscută, veselă, puțin prea ascuțită, cu sclipiri de rîs zglobiu.
15 Apostol întîi avu impresia că a căzut de pe o culme și se ridică în picioare ca mușcat de șarpe. În stradă, în dreptul porții, se oprise Marta, care nu-l vedea și vorbea ungurește cu un ofițer de honvezi, arătîndu-i casa. Cînd intră în curte și-l zări, îi strigă „bună
20 ziua“ tot pe ungurește, în vreme ce ofițerul, la spatele ei, duse mîna la cozoroc, zîmbind jenat. Peste cîteva clipe Marta ajunsese în fața lui Apostol. Purta o bluză albă dantelată și o pălărie mică, de sub care se zbirleau cîrlionții castanii. Îi erau obrazii aprinși, și în ochii
25 de vererîșă scînteia o veselie nestăpînită.

— Rodovica a umplut orașul c-ai sosit azi-noapte, ciripi ea, apropiindu-se. Te-am așteptat să vii, dar am pierdut răbdarea și iată-mă!

30 Vorbea tot ungurește și cu atîta plăcere, că buzele-i puțin cîrnoase tremurau. Apostol era buimăcit auzind-o, se silea să zîmbească și se feri să strîngă mîna mică întinsă spre el. Peste o clipă însă îi apucă degetele cu o mișcare mașinală și răspunse de asemenea ungurește:

— O, domnișoară... nici nu mă așteptam să... Iartă-mă, sînt zăpăcit!

5 Pentru că nu i-a sărutat mîna cum obișnuia, și i-a zis „domnișoară“, Marta avu o șovăire și chiar surîsul i se vesteji un moment. Dar își reveni repede și, întorcîndu-se spre însoțitorul ei, îi vorbi cu o veselie mai zgomotoasă, ca și cum ar fi vrut să-și risipească umbra de nemulțumire:

— Uite logodnicul meu, pe care îl cunoști din
10 cîte ți-am povestit despre el!... Să știi, adăogă apoi iar către Apostol, că dumnealui mi-a ținut tovărășie toată iarna, altminteri m-aș fi prăpădit de urît!

Ofițerul de honvezi, fercheș, spilcuit, pudrat, ieși la iveală, mai îndrăzneț. Pe brațul stîng purta
15 pardesiul Martei. Salută ceremonios, zîngănindu-și pintenii:

— Locotenent Tohaty...

Urmă o pauză, fiecare așteptînd să înceapă
cellalt vorba. Tot Marta curmă tăcerea, cu o vioiciune
20 atît de exagerată, că amîndoi bărbații plecară ochii:

— Am fost în piață pentru cumpărături și acolo l-am întîlnit pe domnul...

Se întrerupse, rîse cu mici hohote scurte și continuă tot rîzînd:

25 — Atunci ce mi-am zis? Hai să-l iau cu mine, să-l prezint lui Apostol, ca nu cumva să fie gelos!... Și uite așa l-am luat... De altfel și el e logodit, așa că...

30 Iar rîse. Acuma însă cei doi, încurcați, zîmbiră cu cîte o ușoară plecăciune. Marta, încurajată, deveni mai sinceră, aruncă la o parte rîsul silit și urmă cu glas moale:

— N-ai fost de loc sîrguincios cu scrisorile... Dar eu nu m-am supărat, ci am plîns mult din pri-

cina... din pricina ta, mai ales de cînd am aflat ce-ai suferit... Cinci răni și cinci luni de spital, îngrozitor! Dumnealui m-a asigurat mereu că o să vii acasă, în concediu de boală, și nu l-am crezut de loc. Acuma i-a ieșit dreptatea... Bine că n-am pus rămășag, că era cît pe-aci să...

Întîlni privirea lui Bologa și nu mai sfîrși, cuprinsă de o frică pe care n-o putea birui. Lui Apostol, ascultînd-o, îi trecea într-una prin creieri gîndul că a vrut să-i ceară iertare. În cele din urmă, gîndul acesta îi țîșni în ochi ca o strălucire de ură și se statornici într-o privire dușmănoasă, care frigea. Cînd tăcu Marta, își dădu și el seama și se cutremură, parcă s-ar fi trezit cu un pumnal în mină, gata să lovească. Se rușină și se uită la locotenentul de honvezi, întrebător. Apoi se uită la Marta și surîse, speriat puțin el însuși de spaima ei.

— Șezi, M... m... Uite fotoliul! bolborosi dînsul, necutezînd a-i zice pe nume, și trăgînd jîlțul mai aproape de ea.

Atunci interveni ofițerul cu întrebări grăbite despre lupta în care a fost rănit Apostol, despre nou-tățile frontului, despre perspectivele păcii... Și Bologa, dobîndindu-și stăpînirea de sine, îi răspunse prompt, cu amănunte tehnice, chiar cu oarecare emfază, care-i ședea rău. Marta, așezîndu-se în fotoliu, se liniști curînd și se amestecă în convorbirea lor, mai cu glume, mai cu suspine fără rost... Nici nu mai tăcură de loc, de frică să nu se reîntoarcă atmosfera de gheață de adineaori. Iar în clipa cînd totuși se ivi o pauză, Marta sări din jîlț, cu vioiciunea silită de la început, gata de plecare. Toți trei scăpară cîte un oftat de ușurare.

— Dar pe la noi cînd ai de gînd să vii, ursuzule? îi zise ea, la despărțire, românește, aranjîndu-și faldurile bluzei pe piept, ca să nu fie nevoită a se uita în ochii lui. Și tata te așteaptă... dacă de mine nu ți-e dor de fel! adăogă apoi, după două secunde, cu ton mai ștregar.

— Desigur... trebuie să vii, murmură Bologa, stăpînindu-și cu greu o revoltă subită. Dar mai tîrziu puțin... Nu mă vezi în ce hal sînt?

— Pînă la noi faci tocmai vreo treizeci de pași, replică Marta, veselă de-a binelea și ridicînd ochii cu o sfidare drăgălașă. Și-apoi nu ești așa de slab să nu poți ieși în lume... Te-ai făcut doar mai rece și mai morocănos, încolo nu prea te-ai schimbat!

Siguranța ei îl uimi într-atîta, că răspunse aproape umilit:

— M-am sălbătăcit...

Marta însă pornise prin grădiniță, parcă iarăși s-ar fi speriat, și Tohaty după ea, ca o umbră credincioasă. În stradă o birui curiozitatea și întoarse capul, să vadă ce face Apostol. Îl văzu rezemat de stîlpul cerdacului, cu fața cumplit de schimbată. Ea totuși zîmbi și-i trimise o sărutare, cu o cochetărie inconștientă.

Apostol Bologa cuprinse stîlpul cu amîndouă brațele, ca și cum ar fi primit un junghi în inimă. Dar îi urmări din ochi, îi văzu rîzînd și mai ales pe ea legănîndu-se din șolduri în cadența pașilor. Apoi, cînd îi pierdu din vedere, prinse deodată să hurduce stîlpul cerdacului, din toate puterile, cu o desperare îngrozitoare, ca un smintit, scrișnind neîncetat, cîteva minute, fără să-și dea seama:

— Afară!... Afară!... Afară!...

Pe urmă, tot așa de brusc, se potoli și-i fu rușine
că a zgîlțait stîlpul și a bîguit „afară”, ca un prost.
În piept îi mai horcăia ura, dar mintea începea să
cumpănească. Se lăsă în fotoliu și zise că trebuie
5 să judece bine, fără pripire, ce s-a întîmplat, altfel
îl amenință cine știe ce urmări. În realitate ea se
mîndrește cu vina, pe cînd el... a vrut să-i ceară ier-
tare. El a purtat-o în fundul inimii și i s-a închinat
ca la o icoană, în vreme ce ea își omora plictiseala cu
10 honvedul.

— Îngrozitor, îngrozitor! îi murmurau buzele
singure.

Acuma era absolut sigur că numai din pricina
ei a pornit la război, numai ca să-i împlinescă un
15 capriciu și-a pus inima în fața gloanțelor.... Pentru
un capriciu! Atît de mult a iubit-o!

Peste drum crucea din turnul bisericii strălucea
cu fulgerări de aur. Ochii lui Apostol se încăpățîneau
să înfrunte razele ce izvorau din trupul crucii, parcă
20 lumina lor orbitoare și triumfătoare ar fi încercat
să-l sfideze sau să-l dojenească tocmai în momentele
cînd creierii lui se frămîntau cu necredința ființei
care i-a frînt în două viața. Apoi deodată privirea
lui coborî de la cruce, jos, în cimitirul de lîngă biserică
25 și descoperi piatra cu inscripția aurită, însemnînd
mormîntul și amintirea tatălui său. I se părea că
literele s-au cam șters și se gîndi să cheme pe pietra-
rul cel bătrîn, să reînnoiască poleiala. În aceeași
clipă însă își aduse aminte, atît de clar ca și cum le-ar
30 fi auzit acuma întîia oară, cuvintele pe care i le-a
spus tatăl său odinioară, în Năsăud: „Să-ți faci datoria
totdeauna și nu uita niciodată că ești român!” Își
amintea perfect nu numai glasul ci și intonația exactă:

„Niciodată” și „român” le-a rostit apăsător, ca o subli-
niere iar în „român” a pus cel puțin trei „r”...

„Adică ce rost are amintirea aceasta acum?”
se întrebă Apostol, luîndu-și seama și negăsindu-i
5 rostul, nici legătura cu ceea ce-l preocupa pe el în
momentele acestea.

Mai stătu vreo jumătate de oră în cerdac, fără să
găsească soluția. Intră în odaia sa, abătut, nehotărît,
cu gîndurile împrăștiute. Se puse să caute ceva, apoi
10 se repezi la biurou, scoase tremurînd hîrtie de scri-
sori și așternu, foarte grăbit, cîteva rînduri către
avocatul Domșa, anunțîndu-l că consideră logodna
cu Marta ca o nesocotință copilărească și de aceea îi
înapoiază verigheta.

15 „Uite ce simplu și cum nu mi-a venit în minte!”
își zicea scriind adresa, mulțumit parcă ar fi găsit o
comoară.

Scotoci prin sertare și în sfîrșit dădu peste ce cău-
tase adineaori: o cutiuță căptușită cu catifea albastră.
20 Își scoase verigheta din deget și o puse în cutiuță, iar
cutiuța o împachetă frumos și o sigilă cu ceară roșie.

Apoi chemă pe Rodovica și o trimise cu scri-
soarea și cu pachetul la domnul avocat Domșa,
poruncindu-i să i le dea chiar dumnealui în mînă.

25 Apoi ieși iar în cerdac și iar văzu inscripția pe
mormînt și iar își aminti vorbele tatălui său: „... nu
uita niciodată că ești român!”

8

Doamna Bologa pregătise o masă împărătească
30 în cinstea lui Apostol. Pe cînd se aflau tocmai la frip-
tură, năvăli în casă avocatul Domșa cu fața roșie

și asudată și cu ochii rotunzi umflați de o agitație puternică, strigînd din antreu:

— Iartă-mă, dragă doamnă, că viu așa... te rog din suflet...

5 Speriata de înfățișarea lui, doamna Bologa sări de la masă, sigură că i s-a întîmplat o mare nenorocire cu Marta: ori c-a fugit cu ungurul, ori ceva mai rău... Dar Domșa urmă grăbit, aruncîndu-și pălăria pe un scaun și ștergîndu-se pe obraji cu batista:

10 — Nu m-aș fi așteptat să-mi facă Apostol una ca asta, pentru nimica-n lume, doamnă, îți jur! Atîta încredere am avut într-însul, în cumințenia și în cinstea lui, că acumă parcă mi-a dat cu barosul în frunte, zău așa, dragă doamnă!

15 Cu cît vorbea, se aprindea și asuda mai tare, fiind cam grăsun de la Dumnezeu. Căuta să se liniștească, îndulcindu-și glasul din ce în ce, dar îngrijorarea din ochi tot nu izbuti să și-o potolească, mai ales că Apostol rămăsese locului netulburat, continuînd a se lupta cu un picior de găină, ca și cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Doamna Bologa se zăpăci de tot auzind că Apostol e pricina supărării avocatului, căci ei nu-i spusese Apostol c-ar avea vreo neînțelegere cu viitorul său socru. Ce-i drept, Rodovica s-a grăbit să-i șoptească, la bucătărie, cum a trimis-o domnișorul la domnul avocat, dar doamna Bologa a crezut că e vorba de vreun „suvenir“ din război, pentru Marta. De aceea acum nici nu știa ce să zică și, că să iasă din încurcătură, pofti pe Domșa să ia loc și să-i facă cinstea de a gusta puțină friptură. Invitația ei și răceala lui Apostol provocă o nouă abureală de sudori pe obrajii avocatului. Mulțumi doamnei printr-un surîs desperat și se întoarse spre Apostol:

— Știi bine cît te prețuiesc, dragul meu, zise cu o ezitare, ca în fața unui necunoscut. Altfel nici n-aș mai fi venit, după scrisoarea ta... în sfîrșit, după gestul... care m-a jicnit, Apostole, foarte... foarte rău...

5 — Era datoria mea să fac gestul, domnule Domșa, răspunse Apostol, ridicînd ochii la el și privindu-l cu o liniște neclintită.

10 — Dar ce-i, ce s-a întîmplat? întrebă atunci d-na Bologa, mai venindu-și în fire și adăogînd: Ia loc... ia loc, uite coala... O, Doamne-Dumnezeule, că m-am și speriat, și nici baremi nu știu de ce!

15 — Cum? Nu știi nimic, nu ți-a spus Apostol? se miră Domșa cu o scăpărare de nădejde în toată înfățișarea. A, zi, nu știi?... Apoi stai, dragă doamnă, să auzi și să te crucești, nu alta!

20 Îi povesti foarte amănunțit, căci Domșa avea darul de a lungi vorba, cum tocmai așteptau pe Apostol, după ce Marta a avut atenția delicată să vie să-i zică ea bun sosit, fără să se uite la etichete și la mof-turi, cînd colo, în locul lui, apare Rodovica. Ce-o fi, ce n-o fi? În sfîrșit, a rupt plicul, nerăbdător, a citit și... cît pe-aci să-i vie rău. Marta chiar a leșinat, și cu drept cuvînt, căci asemenea palmă
25 poate să știrbească reputația unei fete și să-i compromită viitorul. Cutiuța nici n-au mai desfăcut-o, au uitat-o... Dintru-ntîi el a fost decis să ia act pur și simplu, să-i înapoieze și Marta inelul de logodnă și să încheie pentru toată viața socotelile cu Apostol.
30 Pe urmă totuși s-a gîndit că băiatul e tînăr, și tine-rețea-i năbădăioasă: cine știe ce i s-o fi năzărit lui și, pentru o copilărie, ar fi păcat să se despartă o pereche așa de potrivită... A venit deci să afle cauzele „gestu-

lui" și să-i atragă luarea-aminte asupra gravității unei hotărâri neîndreptățite, când e în joc oroarea unei domnișoare...

5 — Hotărîrea mea e nestrămutată, domnule Domșa, îi răspunse Apostol cu același calm imperturbabil, după ce, în vremea cît vorbise avocatul, mincase tacticos, ciugulind cu mare băgare de seamă toate oscioarele de pe farfurie. Și e nestrămutată fiindcă nu mai iubesc pe domnișoara Marta!

10 — Cum n-o mai iubești? De ce? întrebă Domșa, căscînd mari ochii.

— De ce! Pentru că n-o iubesc! zise Apostol, ștergîndu-și gura cu șervetul și uitîndu-se surîzător la doamna Bologa, care ședea năucită pe scaun, parcă

15 nu și-ar fi crezut urechilor.
— Asta nu se poate! strigă avocatul. Nu se poate! Asta nu-i cauză serioasă! Pentru închipuiri copilărești nu se poate zdrobi norocul unei fete!... Spune și d-ta, doamnă, că doar ești femeie înțeleaptă

20 și ai văzut multe în lume, spune: se poate?
Întrebarea găsi pe doamna Bologa nepregătită. În adîncul sufletului era mulțumită că Apostol a ajuns la vorbele ei. Purtările Martei o indignaseră pe ea, care niciodată n-a cunoscut cochetăria.

25 Nu că ar fi bănuț-o de lucruri prea grele, dar pe nevasta feciorului ei n-o putea vedea decît ca o ființă de jertfă, cum a fost și dînsa. Să-i mai ardă de petreceri și de nebunii, cînd logodnicul ei își riscă viața în fiecă minut, în război, asta doamna Bologa n-o putea ierta. Nu i-a scris băiatului despre acestea

30 pe șleau, ca să nu-l mai amărăscă: se hotărîse însă să-i spuie tot cînd va veni acasă... Totuși, acum îi era milă de „bietul Domșa, om tare de treabă“, și chiar de Marta puțin, gîndindu-se la rușinea ei dacă va

prinde lumea de veste. Îi și zise lui Apostol îndată să chibzuiască bine ce face, că nu-i glumă și nici jucărie o logodnă stricată...

Aproape un ceas hărțuiră amîndoi pe Apostol,

5 încît Rodovica se arată de cîteva ori prin jurul mesei, cu semne desnădăjduite că i se fac scrum mîncările pe foc. Doamna însă se încălzise la vorbă și nu mai voia să știe de mîncări, spre fericirea avocatului, care, devenind mai elocvent, cerea mereu lui Apostol îndeosebi „cauzele și motivele“ unei fapte atît de inexplicabile... Apostol rămase neînduplecat, refuză dîr

10 alte lămuriri, mulțumindu-se să repete că nu mai iubește pe Marta. Astfel, în cele din urmă, Domșa, perplex, abătut, fu silit să se întoarcă acasă precum venise, cu mîinile goale, fără vreo speranță de împăcare.

În realitate și Domșa observase și condamnase în sine a sa ușurințele Martei, dar niciodată n-a avut

20 puterea să le reprime sau măcar să le puie friu. Își iubea odrasla unică mai mult ca lumina ochilor, cu o iubire păcătos de îngăduitoare, a cărei țintă era una singură: Marta să se simtă fericită... Și tocmai fericirea ei să se zdruncine din temelii?

Se sfătui acasă cu Marta cum să se apere, căci

25 era evident, în cîteva zile, tot tîrgul va ști și va comenta împlinirea aceasta extraordinară. Deci important, foarte important este ca vina desfacerii logodnei să cadă asupra lui Apostol, căruia nu-i putea strica nimic, pe cînd fata... Din vorbă-n vorbă, Marta

30 ajunsese la convingerea că toată supărarea logodnicului ei s-a iscat, cu siguranță, din pricina conversației ungurești.

— Acuma sînt absolut sigură, tăicuțule! strigă ea triumfătoare. Am și observat în privirea lui o

încruntare ciudată, de m-a și speriat... Dar spune și tu, tăicuțule, se poate oare să vorbim noi doi o limbă pe care al treilea de față n-o pricepe? Ar fi fost cuviincios?

5 — S-o fi trezit într-însul șovinismul tatălui său, că și ăla a fost turbat rău, zise Domșa, aprobând. A și stat doi ani în temniță, cu Memorandumul...

10 — Urît e șovinismul, tată! vorbi Marta după un răstimp. Nu-i așa?... Omul să-și iubească neamul, firește, însă nu cu ură pentru celelalte neamuri, nu-i așa?

Fraza aceasta i se păru avocatului atât de „adîncă”, încît nu-și putu stăpîni admirația și îmbrățișă furtunos pe Marta, strigînd:

15 — Ce deșteaptă-i fetița tatii, ia te uită!... Și pe tine să te părăsească un...

Vru să zică un „ticălos”, dar nu zise, ca și cum i-ar fi fost rușine, sau ar mai fi păstrat în rezervă o spuză de nădejde că Apostol își va lua seama și
20 toate se vor sfîrși bine. Pentru orice eventualitate, și ca nu cumva să răsufle de aiurea vestea, Domșa povesti după-amiazi doctorului, și seara, la „cazină”, judecătorului ungur ce-a pățit cu tînărul Bologa, încheind cu aceeași reflexie:

25 — Și ce-ți închipui, dragul meu, de ce?... N-ai să crezi, atât e de absurd: pentru că fetița a vorbit ungurește!... Așa-i că-i fantastic?... Adică e o crimă atât de grozavă să vorbești ungurește, mai ales cînd e și un ungur de față, care nu știe altă limbă?... Nu,
30 nu, sînt român și eu, am chiar pretenția să mă cred foarte român, dar asemenea exagerări sînt bolnăvicioase, hotărît bolnăvicioase, ca să nu zic periculoase...

A doua zi toată Parva știa că Apostol Bologa a stricat logodna cu fata avocatului fiindcă a auzit-o

vorbînd ungurește. Și toată lumea compătimea pe „sărmana Marta”, proorocînd că Apostol are să-și frîngă gîtul dacă a apucat-o, în plin război, pe urmele răposatului Bologa. Seara, la „cazina” românească,
5 unde se adunau azi toți domnii, deoarece în „cazina” ungurească se instalase popota ofițerilor, se vorbi numai despre Apostol, cu aceeași pasiune ca despre revoluția rusească acum două-trei săptămîni. Cînd veni, pe la șapte, avocatul Domșa, altfel nu prea iubit, toți îl asaltară cu întrebări, la care el răs-
10 punse cu multă modestie și tot atîta indulgență pentru tinerețea și ușurința „băiatului”. Senzația cea mare fu însă apariția lui Apostol... Toți se așteptau să se petreacă ceva nemaipomenit, poate chiar un scan-
15 dal... Spre regretul general, nu se întîmplă nimic. Apostol dădu mîna cel dintîi cu Domșa, care-i zîmbi amical, apoi cu toții, pe rînd, pînă și cu practicantii de la judecătorie, niște băiețandri piperniciți și scutiți definitiv de armată. Nimeni, firește, nu îndrăzni
20 să aducă vorba despre buba zilei. Într-o atmosferă de jenă, își exprimară părerile asupra mersului vremii și asupra greutăților de trai, unii stăruind mai mult asupra rațiilor de făină și a scumpetei nenorocite care ucide entuziasmul cetățenilor. Apostol nu zăbovi
25 decît vreo zece minute, spunînd la plecare că a venit doar să le strîngă mîinile. După plecarea lui, directorul băncii „Parvana” observă că locotenentul n-avea decorațiile pe piept, iar contabilul, că n-a suflat nici un cuvînt despre război...

30 Zilele următoare fierberea în orașel se întepi, mai cu seamă din pricina unor zvonuri ciudate. Pe de o parte, se spunea că lucrurile se vor împăca în curînd, fiindcă cineva a văzut pe Apostol, chiar în mijlocul pieții, întîlnindu-se cu Marta și vorbînd;

pe de altă parte însă se zicea că afacerea ar putea să ia o întorsătură neașteptată în urma intervenției notarului Pălăgieșu, care ar fi declarat, la „cazină”, în fața cîtorva domni, și cu glas semnificativ, precum
5 că el nu va permite nimănui, nici tatălui său, să tulbure liniștea cetățenilor.

Într-adevăr, Pălăgieșu, îngrijorat de vîlva stîr-
nită, se crezu dator să raporteze solgăbirăului, care
de altfel era în curent și deopotrivă de alarmat. Se
10 sfătuiră cum să „păstreze ordinea” periclitată. Con-
statară că afacerea e foarte delicată, întîi pentru că
e vorba de o neînțelegere de natură intimă, în care
statul n-are nici o chemare să se amestece, apoi pentru
că în cauză se află un ofițer, asupra căruia autori-
15 tatea civilă nu-și poate exercita puterile. Dar
în același timp, diferendul provoacă nedumerire în
opinia publică prin cauza inițială, anume strecurînd
în suflute credința condamabilă că n-ar putea fi
român onorabil cel ce întrebuițează limba statului
20 cu predilecție. Vina e cu atît mai primejdioasă cu
cît autorul și purtătorul ei este un ostaș care, tocmai
dimpotrivă, ar avea sfînta obligație de-a ridica mo-
ralul cetățenilor, mai ales azi cînd țara luptă pe
viață și pe moarte pentru binele și fericirea tuturor.
25 Notarul, într-un avînt de indignare, observă că afa-
cerea aceasta e mai gravă chiar decît predicile care
au prilejuit internarea protopopului Groza. Asupra
măsurilor de luat li se împărțiră părerile. Pălăgieșu
ar fi dorit o reclamație la superiorii lui Bologa,
30 cerînd, în interesul ordinei și al liniștei, rechemarea
lui pe front. Solgăbirăul s-a gîndit la aceasta, ba a
și vorbit cu comandantul batalionului ce se mai afla
în Parva. Căpitanul, bețiv și disprețuitor față cu
civilii, i-a spus că n-are vreme să se țină de mofturi.

Va să zică militarii consideră drept mofturi tot ce
nu e înarmat cu pușcă sau cu tunuri! Mai recoman-
dabil ar fi să se încerce, baremi deocamdată, o apla-
nare pașnică, printr-o intervenție amicală.

5 — D-ta ești prieten cu locotenentul, zise solgă-
birăul. Ați copilărit împreună... De ce nu cauți să-i
vorbești?

9

În ziua cînd a rupt logodna cu Marta, Apostol
10 Bologa s-a simțit foarte fericit. În fericirea lui era
și mîndria pentru fermitatea hotărîrii luate și mulțu-
mirea că a lămurit o situație supărătoare. După
plecarea lui Domșa a mai avut o explicație lungă
cu maică-sa care, convinsă de argumentele avocatului
15 și mai cu seamă gîndindu-se la durerea Martei, se
silea din răspuțeri să salveze logodna, întocmai cum
odinioară încercase s-o împiedice, și-i părea rău că
nu-i acasă și bietul protopop să-i dea o mînă de
ajutor...

20 Liniștea lui Apostol însă nu avu viață lungă.
În aceeași seară, retrăgîndu-se îndată după cină,
ca să evite alte discuții cu doamna Bologa, fu cuprins
de îndoieli din toate părțile. Acuma își dădu seama
că toată ziua gîndurile lui cele mai tainice au alergat
25 mereu departe, ca și cum acolo ar fi căutat sprijin.
Oare, dacă n-ar fi fost Ilona în inima lui, s-ar mai fi
grăbit să înapoieze Martei inelul de logodnă? Nu s-a
revoltat că Marta a venit însoțită de un bărbat străin,
ci fiindcă a venit cu un ungar și a vorbit ungurește.
30 Atunci nu din gelozie n-o mai iubește, ci numai
pentru că i-e dragă cealaltă, iar revolta lui împotriva

ungurului și a limbii ungurești a fost o comedie. Ba comedia a început mai demult... de când nu i-a părut rău de loc că boala l-a oprit a doua oară să treacă la români... Mai rău i-a părut când a plecat
5 încoace, acasă, parcă axa vieții lui ar fi rămas acolo, în Lunca... Și chiar viitorul nu-l mai interesează decât întâmplător... Deși peste o lună va trebui să se întoarcă tot pe frontul românesc, nu mai e îngrozit de fel, ca și cum i-ar fi indiferent sau... Atunci poate
10 că iubirea e pricina tuturor zbuciumărilor omului și a tuturor fericirilor? Și totuși iubirea femeiei nu poate mulțumi sufletul decât uneori și câteva clipe. Odinioară a crezut că într-o privire a Martei se ascunde tot cerul și pământul și toate tainele universului.
15 De dragul ei ar fi făcut orice prostie, orice sacrificiu, ar fi murit fericit dacă i-ar fi cerut, precum dorința ochilor ei a căzut hotărâtoare în cumpăna îndoielilor lui când a fost vorba să plece la război. Iubirea ei trăia încă în clipa când i s-au sfredelit în inimă privirile spânzuratului, la Zirin, la a cărei moarte contribuise și dînsul cu un „da” foarte convins, și totuși n-a fost în stare să-i potolească zbuciumările, pînă ce a dobîndit o credință nouă...

„Sufletul are nevoie de o merinde veșnică, își
25 zise Apostol, plimbîndu-se în odaia de culcare, îmbrăcat, neîndrăznind să se așeze în pat de frica gîndurilor. Dar merindea aceasta în zadar o cauți pe afară, în lumea simțurilor. Numai inima poate s-o găsească, fie în vreo tainiță a ei, fie în vreo lume nouă, mai presus de vederea ochilor și de auzul urechilor...”

Îndoielile îi roaseră creierii toată noaptea. Când stinse lampa, prin perdelele albe tremurau zorile...

Se simțea iar vinovat față de Marta și adormi plănuind cum ar putea repara nedreptatea ce i-a făcut-o...

Peste gîndurile lui însă se năpustiră, chiar de a doua zi, zvonurile tîrgușorului. Doamna Bologa
5 îi servea la fiecare masă ba că cutare spune cutare, ba că toată lumea îl condamnă, cu drept cuvînt, fiindcă un bărbat nu trebuie să-și bată joc de o biată fetiță fără minte, ba că locotenentul ungur o să-i ceară socoteală... Apostol asculta liniștit și chiar
10 zîmbind toate veștile, arătîndu-se nepăsător și hotărît. Numai în sufletul său se revolta: cum se amestecă niște străini într-o afacere care-i privește numai pe ei doi, pe Marta și pe el?

Peste câteva zile doamna Bologa se așează la
15 masă cu ochii roșii de lacrimi și cu atîta spaimă în priviri, că Apostol se tulbură și, presimțind ceva rău, uită s-o întrebe de ce a plîns, încît doamna Bologa fu nevoită să-i povestească neîntrebată cum a aflat de la oameni ce primejdie îl paște, cum toată
20 Parva spune c-a făcut de rușine pe Marta numai fiindcă a vorbit ungurește și cum întîmplarea aceasta nu va putea rămîne fără urmări grele, Dumnezeu singur știe cît de grele... Numai închipuindu-și urmările, doamna Bologa izbucni iarăși într-un hohot de plîns. Ca s-o liniștească, Apostol îi zise:

— Adică, mamă, eu n-aș avea dreptul să cer logodnicei mele să-mi vorbească românește, crezi d-ta?... Îți faci sînge rău de pomană! Pe inima și pe gîndurile mele numai eu sunt și voi fi stăpîn cît voi trăi!

30 Doamna Bologa, fără să-și mai șteargă lacrimile, răspunse:

— Vai, Doamne, cum poți vorbi așa, dragul meu? Apoi doar nu uita că e război și nimeni nu mai e stăpîn pe nimic... Moartea și groaza stăpînesc azi

peste toți oamenii, dragul mamei!... Tu ești mai învățat și trebuie să știi mai bine... Nu-i vremea acum să ne arătăm dușmanilor inimile, altfel pățim ca bietul protopop... Că Pălăgieșu ce așteaptă, decît să facă rău și necaz oamenilor... Tu, ca tatăl tău, fie iertat, te uiți numai înainte, dar în război omul se strecoară cum poate... Pînă va trece primejdia trebuie să urlăm cu lupii, altminteri ne mănîncă... Așa face toată lumea, așa se cuvine să facem și noi, dragul mamei... Să nu te superi că te învăț și te sfătuiesc, că-s mamă și numai inima mea știe cît rabdă de grija ta... Toți domnișpun spun că nu-i bine ce faci, că ești ofițer și s-ar putea să ai mari neplăceri pentru asemenea îndrăznele nesocotite. Chiar directorul de la „Parvana“, și doar ce român a fost el totdeauna, mi-a spus pe față să te povățuiesc să te astîmperi. Dînsul a fost prieten bun cu bietul tatăl tău, dar azi își vede de banca lui și nu crîcnește, cum nu crîcnesc nici ceilalți, aici și pretutindeni...

Ascultînd pe maică-sa, gîndurile lui Apostol răvășeau prin colțurile celor zece zile de cînd e acasă, descoperind deodată lucruri peste care a trecut fără să le ia în seamă. A ieșit puțin prin tîrg, un ceas două pe zi, s-a întîlnit cu mai toți surtucarii și toți i s-au părut schimbați și speriați, deși cu nici unul n-a vorbit decît nimicuri, cum zicea dînsul. Acuma înțelega și schimbarea, și spaima lor, acum simțea că toți s-au ferit de el pentru că n-a îngăduit Martei să grăiască ungurește. Plecă ochii în farfuria goală, ca și cum n-ar mai fi putut îndura privirea mamei sale. Din clipa aceasta însă toate cuvintele ei i se încuibară în inimă ca niște spini și rămaseră, acolo, încremenite într-o durere amară. Apoi cînd glasul doamnei Bologa

tăcu, el șopti atît de domol, parcă i-ar fi fost frică să nu trezească pe cineva:

— Rău îmi pare, mamă, c-am mai venit acasă...

Pentru doamna Bologa șoapta aceasta a fost ca o lovitură de măciucă. Demult, încă de pe vremea cînd Apostol, în loc să urmeze cariera preoțească, s-a dus la Budapesta, a bănuțit ea că lumina ochilor ei, toiagul bătrînețelor ei n-o mai iubește cum a iubit-o odinioară. I se părea rece, închis și mai ales o înfricoșă cu necredința lui... Și iată, azi îi pare rău că a venit acasă, pînă într-atîta s-a înstrăinat de ea!... Se porni pe niște bocete așa de sfîșietoare, că Apostol numai cu chiu, cu vai reuși s-o ostoiască.

Totuși, de atunci Apostol Bologa se simți străin în Parva. Stătea ceasuri întregi în cerdac, în soare, sorbind albastrul văzduhului, în care își plimba neîncetat gîndurile. Deseori ochii lui încercau să se odihnească contemplînd crucea înflorită cu raze din turnul bisericii. Dar sufletul lui era îndată apucat în cleștele unor remușcări stranii și, dornic numai de liniște, fugea spăimîntat mai departe... Mai mult zăbovea împrejurul mormîntului de piatră al tatălui său. Știa inscripția pe de rost și totuși, de cîte ori o privea, căuta s-o silabisească, pentru că în vremea aceasta îi venea mereu în minte linia dreaptă pe care a urmat-o bătrînul în viață. O linie dreaptă a rîvnit și el cu patimă. În zadar. Între inima și mintea lui era un zid asupra căruia toate eforturile lui se frîngeau neputincioase. Cînd credea că l-a dărîmat, atunci îi simțea mai dureros ființa, oricît căuta să se înșele.

Apoi, într-o după-amiază, tocmai pe cînd se pregătea să iasă în cerdac, se pomeni cu notarul Pălăgieșu, cu care se întîlnise o singură dată, în prima zi, și de-abia schimbase, în piață, cîteva vorbe. Peste prietenia

lor dinainte de război se întinsese, pe nesimțite, un
vâl cenușiu. De altfel, de când ajunsese notar, Pălă-
gieșu își luase, încetul cu încetul, o purtare sfidătoare
chiar față cu surtucarii mai în vîrstă. Fecior de ță-
5 ran din Năsăud, sărac și umilit prin școli, s-a îndoit
și s-a căciulit pînă și-a ajuns ținta, devenind mîna
dreaptă a solgăbirăului ungur care, la izbucnirea răz-
boiului, a intervenit să rămîie pe loc, deși era voi-
nic, spătos și doar la mers avea puțin betșug, călcînd
10 prea în afară și aruncînd picioarele din genunchi în
jos, ca un cal împărătesc la paradă. Fața fâlcoasă se
mîndrea parcă cu mustățile umflate, pleoștite, care-i
ascundeau gura foarte largă, cu buzele duble și cu din-
ții lași, strungăreți. Părul lung, negru, veșnic nepiep-
15 tănat, îi atîrna peste fruntea brăzdată adînc, acope-
rindu-i aproape de tot urechile. În înfățișarea lui te
izbea îndată o încredere în sine impunătoare.

Două săptămîni a amînat Pălăgieșu întrevederea
cu Apostol. Ar fi fost mai bucuros să-l fi întîlnit un-
20 deva întîmplător, ca să se achite de însărcinarea ce
și-o luase față de solgăbirău. Deși era cu vreo trei ani
mai bătrîn, păstrase lui Apostol Bologa o stimă in-
stinctivă de pe vremea cînd discutau împreună pro-
bleme filozofice, pe care el, biet praticant de notar,
25 nu prea le pricepea și care de aceea îl impresionau
profund.

— Fiindcă tu nu mai vrei să știi de prieteni, iată
că vin prietenii la tine! zise Pălăgieșu intrînd, cu un
zîmbet care-i dezveli toți dinții de jos, împreună cu
30 gingia.

Apostol se uită la el, uimit. Era atît de neaștep-
tată vizita aceasta, că își pierdu cumpătul și nici
nu-l pofți să șeară. Notarul însă îi apucă voios amîn-

două mîinile, i le strînse puternic și pe urmă luă
loc, nepoftit, cu o siguranță de stăpîn.

— Mă rog... cum... ce vînt te aduce pe la noi?
5 bîigui Apostol, în picioare, privindu-l mereu cu
mirare.

— Ți se pare așa de ciudat că vine să te vadă
prietenul tău din copilărie și de mai tîrziu? întrebă
Pălăgieșu cu o clipire șireată, care lui Apostol îi
scăpăra în suflet o scînteiere de ură. Ehei, strașnic
10 te-ai schimbat, frate... De acum trei ani te-ai schim-
bat de nici nu te mai recunosc!

Siguranța notarului transformă mirarea lui Apostol
într-o nerăbdare ascuțită ca briciul.

— Ce vrei, Alexandre? Spune, aide, ce vrei?
15 zise deodată cu o sticlire în ochi.

— Eu? răspunse Pălăgieșu, trecîndu-și dege-
tele prin păr și dezvelindu-și fruntea. Eu ce vreau?...
Nimic... adică mai nimic!... Întîi să te văd și apoi...
să vorbim!... Mă așteptam însă, spun drept, la o
20 primire mai...

— Iartă-mă, Alexandre, te rog! murmură Apostol
îmbîlînzit brusc. Dacă ai ști cîte chinuri îmi zdren-
țuiesc sufletul de cînd am venit acasă...

— Cine-i de vină, Apostole? întrebă notarul cu
25 alt glas. Crezi că eu nu știu? Eu?... Crezi că se mișcă
ceva aici fără știrea mea...? Dar tocmai de aceea
trebuie să repari, Apostole! Negreșit trebuie să repari,
în interesul tuturor...

Schimbarea tonului și cuvintele notarului în-
curcară iarăși pe Bologa, încît se opri la colțul
30 mesei să asculte mai bine.

— Prin dibăcia mea, prin munca mea am creat
aici o atmosferă patriotică absolut necesară în vreme
de război, ca și de pace, urmă Pălăgieșu privindu-l

scrutător, ca și cum ar fi vrut să-i zdrobească orice împotrivire. Acuma căzuși tu ca un bolovan într-o apă liniștită și ai tulburat-o. Ai dat prilej de flecăreală, de aprobări și dezaprobări, în sfârșit, tulburare
5 și iar tulburare... Un ofițer care vine de pe front nu poate să aibă atitudinea ta fără a demoraliza pe unii și a ațîța pe alții, îți dai seama, cred, ce înseamnă asta?... Nu ce spui, ci tocmai ce nu spui e... e jicnitor și păgubitor!

10 — Așa ai glăsuț și cînd ai trimis în internare pe protopopul Groza? îl întrerupse Apostol, vorbind numai din buze, fără să miște dinții încleștați.

— Pedepsa crimei n-are nevoie de justificare, căci crima poartă în pîntecele ei pedeapsa, zise notarul mai aspru. De altfel, eu niciodată nu mă justific,
15 pentru că înainte de a face un pas, judec... Eu niciodată, mai ales dacă aș fi ofițer în armată, n-aș rupe logodna cu o fată numai fiindcă a vorbit ungurește, Apostole!

20 — Nu? făcu iar Bologa, cu buzele albe și cu ochii aprinși, parc-ar fi avut friguri.

— Nu! reluă Pălăgieșu energic, sculîndu-se în picioare ca să-l domine pe deplin. De aceea ești dator să dregi ce-ai stricat prin nesocotință! Sîntem prieteni
25 și te sfătuiesc prietenește să...

Notarul se dădu în dosul scaunului și se rezima de spetează cu mîna dreaptă. Părul îi căzuse iar pe frunte și un smoc i se mișca pe sprînceana stîngă, gata în fiecare clipă să-i acopere ochiul. Vorbind, pielea
30 i se întindea pe fălci, iar țepile nerase de două zile se tot culcau și seridicau... Apostol Bologa însă îi vedea numai gura și mai cu seamă buza de jos, umflată puțin, încît de-abia se mai cunoștea că e dublă. Glasul notarului suna atît de triumfător și de încrezut,

parcă ar fi împărțit cînd palme, cînd muștrări, cînd laude...

Apostol ocoli masa, apropiindu-se de Pălăgieșu, palid la față ca un cadavru, dar cu privirile ca două
5 pumnale. Își mușcă buzele, învinețindu-și-le și murmură foarte înăbușit, parcă și-ar fi stăvilit respirația aprinsă:

— Tu?...Tu?...

Ajunse lîngă notar, la doi pași. Apoi, cu o iu-
10 țeală fulgerătoare, îi repezi un pumn în grozitor în gură, șoptind ca ieșit din minți:

— Tu?... Tu?... Mișelule!... Mișe...

Notarul se clătină ca și cum l-ar fi trăznit din senin. Lovitura a fost atît de neașteptată, că l-a buimăcit cu desăvîrșire. Barba i se însîngeră din buza
15 pleznită. O secundă rămase cu ochii holbați la Apostol și cu gura căscată.

— Ieși, mișe... ieși! gîfii Bologa, uitîndu-se împrejur după ceva.

20 Glasul înfundat deșteptă pe Pălăgieșu din aiureală și-l făcu să înțeleagă brusc ce caută Apostol. Pe o mescioară zări un revolver de care atîrna în jos o curelușă galbenă. Se întoarse repede, deschise ușa și ieși bolborosind în neștire.

25 — Bine... Bine... Bine...

În antreu își luă pălăria din cuier și văzu pe Rodovica, speriată. Din urmă ușa se trînti cu zgomot așa de mare, că se cutremurară pereții casei...

10

30 Doamna Bologa, care nu fusese acasă, află de la Rodovica, spre seară, că s-a întîmplat ceva și că notarul a plecat cu barba plină de sînge. Deși o mun-

cea curiozitatea, nu avu curajul să întrebe pe Apostol, perpelindu-și îngrijorările numai cu servitoarea și văr-sînd împreună multe lacrimi ascunse, fiind sigură că „buzatul“ (așa poreclise lumea de mult pe Pălăgieșu) n-are să se astîmpere pînă nu-i va face cine știe ce rău domnișorului. Apostol se dusesese puțin să se miște, dar n-a apucat-o spre piață, ci spre capătul tîrgușorului. Se întoarse tocmai la vremea cinei, senin, ba găsi de cuviință să și glumească, la masă, cu Rodovica, amintindu-i cum s-au bătut odată, în copilărie, ca orbeții, pe malul Someșului. Slujnica se zăpăci, rîse, vru să umble mai sprintenă și scăpă jos farfuriile murdare, lîngă doamna Bologa, făcîndu-le țandări. Ca să nu strice cheful domnișorului, stăpîna își reținu dojenile aspre ce-i stăteau pe limbă pentru Rodovica, sperînd în taină că Apostol îi va povesti din fir în păr ce-a pățit cu notarul. Apostol fu drăguț tot timpul, tăifă-sui cu ea pînă tîrziu, dar numai despre întîmplări din trecut, stăruind mai cu seamă asupra vedeniei lui în biserică, odinioară, întru bucuria mamei, care îndată îi înprospătă toate amănuntele acelei „minuni cerești“, găsind și prilejul să observe, în treacăt, că „o, Doamne, cu cît învață oamenii mai mult, cu atîta se depărtează de Dumnezeu...“ Apostol nu întîr-zie să răspundă cu ton de glumă:

— Dar și Dumnezeu se învechește, maică dragă, ca toate în lumea asta!

Cuvintele acestea spăimîntară atît de mult pe doamna Bologa, că se închină de trei ori și de-abia pe urmă zise cu glas grav, în care se zvîrcolea evlavia rănită:

— Dumnezeu e veșnic nou în sufletul bietului om, dragul mamei... Numai cînd ai pierdut credința cea adevărată poți vorbi așa despre cele sfinte... Dar

deodată cu Dumnezeu se pierde și liniștea sufletului, și sufletul pe urmă se chinuiește și se zdrobește fără reazim în vîltoarele vieții și bîjbăie în beznă, întocmai ca un copilăș care ar porni singur în lumea largă, în miez de noapte...

Apostol își dăduse seama, în chiar clipa cînd rostise gluma, că va jigni inima mamei și îi păru rău, dar nu se mai putuse opri. Răspunsul ei îi răsună ca un glas înăbușit din însuși sufletul lui, îngrozindu-l. Îi apucă repede mîna, peste masă, și i-o mîngîie și i-o sărută, murmurînd rușinat: „Iartă-mă“... Doamna Bologa, surprinsă de pocăința lui, fu cuprinsă și ea de rușine, îngîna cîteva vorbe neînțelese, pînă ce-și veni în fire, și apoi continuă povestirea din copilăria lui Apostol, fără a mai nimeri tonul de adineaori și ocolind privirile lui întrebătoare, care o tulburau cumplit și parcă o muștrău. În sfîrșit se întrerupse în mijlocul unei fraze și zise brusc, foarte blînd și cu ochii muiați într-un zîmbet ciudat:

— De aceea te chinuiești și te topești, dragul mamei... numai de aceea...

El ca și cum ar fi așteptat și ar fi priceput mai dinainte cuvintele ei, răspunse cu mare ușurare în glas și de asemenea zîmbind:

— Cînd mă gîndesc ce am suferit și am pățimit în viața mea, deși scurtă, mi se pare că am trăit des-tul și că mîine aș putea muri fără nici o părere de rău! Unii oameni trăiesc zeci și zeci de ani și totuși, cînd închid ochii, nu pot spune că au trăit aievea, căci au fost simpli trecători prin viață sau spectatori străini de înțelesul lumii. În schimb pe alții soarta îi împinge în vîrtejurile cele mai crunte și-i silește să îndure toate torturile vieții, toate, și niciodată să nu găsească aici odihna adevărată, liniștea trainică...

Urmără trei zile ploioase, urîte, cernînd tristețe în lume. De dimineață pînă seara, Apostol ședea în cerdac, înconjurat de cărțile lui vechi, în care odinioară își pusese toate speranțele și care, de cîte ori
5 a avut nevoie în viață de sprijin, l-au părăsit ca niște prieteni neputincioși și fricoși. Se plimba grăbit prin sistemele falnice de înțelepciune, bătea la toate porțile, din ce în ce mai înfricoșat, dar îndată ce se oprea și ridica ochii spre strada biciuită de ploaie și mînjită
10 de noroi, spre cîmpurile și dealurile înverzite și spălate, spre văzduhul cutreierat de nouri bolbocați, simțea deodată cum în sufletul lui se prăbușeau toate clădirile monumentale, cu zgomot babilonic de cuvinte stoarse de adevăratul înțeles, nelăsînd în urma
15 lor nici măcar ruine, ci numai un gol sterp, cenușiu și nesfîrșit de necăcios. Și atunci avea impresia clară și sugrumătoare că îi fuge pămîntul de sub picioare și că rămîne plutind în neant, agățîndu-se cu desperare de crucea din turnul bisericii.

20 Deseori, cu cartea pe genunchi, gîndurile i se întorceau în urmă, scrutînd momentele trăite, scormonind cauzele... Atunci toate faptele, gesturile și dorințele lui îi apăreau meschine, egoiste, chiar ridicole. Cum l-au indignat, în spital și după aceea, vorbele și întîmplările care nu se potriveau cu așteptările lui!
25 Cum a împărțit lumea întreagă în două felii, una de iubire și alta de ură!... Acuma își dă seama că iubirea adevărată, adîncă, mîntuitoare n-a cunoscut-o, ci numai ura, subț diverse forme... I s-a părut că-i
30 sunt dragi toți cei de un neam cu dînsul și, îndată ce n-a găsit în inimile lor ura lui, dragostea s-a împrăștiat ca pulberea în adierea vîntului... Iubirea adevărată nu moare niciodată în sufletul omului, ba îl însoțește și dincolo, pînă în sînul nemărginirii...

Dar iubirea nu poate prinde rădăcină în inima mînjită de ură, și în el ura trăia mereu, ca un cui ruginit, uitat în carne vie...

Ploaia răpăia pe acoperișul cerdacului, aspru,
5 poruncitor, ca niște ciocănituri grăbite la o poartă zăvorîtă. Ascultînd pierdut, Apostol Bologa se pomeni deodată cu o întrebare înfricoșătoare, pe care știa deslușit că a purtat-o în suflet toată viața, fără să o privească vreodată drept în față, ca și cum i-ar fi
10 fost rușine și groază de ea. Straniu era însă că întrebarea cuprindea și răspunsul pe care Apostol îl dorea cu patimă și de care totuși se ferea, ca un copil încă-pățînat care a săvîrșit greșeli peste greșeli și nu mai îndrăznește să apară în ochii părinților, poate tocmai
15 fiindcă e sigur de iertarea greșelilor. Vru să se ferească și acuma, închise pleoapele, dar atunci întrebarea îi aprinse în suflet o flacără albă, în jurul căreia se înșiruiră toate gîndurile vieții lui, de la crîmpeiele cele mai infime ce i-au murit în creieri înainte de a se
20 limpezi, pînă la cugetările grele, ordonate, mîndre, pe care el le alesese cu încredere drept călăuze de viață, și toate deopotrivă de palide și de supuse, ca niște robi împrejurul stăpînului atotputernic...

Simțăminte stranii, nelămurite, se trezeau și se
25 topeau în inima lui, învăluindu-i toată ființa într-o mulțumire caldă... În mintea lui încercă să mai ridice capul un gînd, să-i reamintească cuiul ruginit de ură, dar flacăra misterioasă nu-i dădu răgaz să se nască...

30 Apoi i se pără că răpăiala picurilor de ploaie se mulcomește, treptat, prefăcîndu-se într-un zgomot dulce, fișîitor, ca zborul porumbeilor, din ce în ce mai dulce, strecurîndu-i în inimă o vrajă dureros de alinătoare. Apoi deodată începu să se clatine și să se înalțe,

purtat parcă pe aripi de cîntece. Ochii lui priveau fără mirare, deși cerdacul dispăruse, și cîmpurile de asemenea, și tot pămîntul, și numai crucea din vârful bisericii lucea foarte blînd și aproape, încît, dacă
5 ar fi întins mîna, ar fi atins-o. În același timp flacăra ardea mai albă în sufletul lui, ca un rug luminos, care-i mistuia trecutul și-i zămislea viitorul... Liniștea și misterele cerului și ale pămîntului se întîlneau și filfîiau în inima lui, și-i picurau roua bucuriei eterne, în care străluceau miliardele de lumi
10 văzute și nevăzute. Își simțea sufletul legat prin mii de firisoare cu nemărginirea, palpitînd fermecat în ritmul imensei taine unice ca într-o mare de lumină. Apoi o fericire fierbinte îi umplu ființa întreagă,
15 mai puternică decît bucuria vieții și mai dureroasă decît suferința morții. Și își dădea seama că o clipă din fericirea aceasta e merindea tuturor veșnicilor...

Apostol Bologa tresări, ca și cînd s-ar fi trezit dintr-un farmec. Ochii însă îi erau deschiși și mari
20 și umezi, iar pe buzele scăldate în zîmbet simțea neîncetat sărutarea fericirii. Cartea îi alunecase de pe genunchi și zăcea la picioarele lui ca o zdreanță fără preț. Ploaia drămluia mereu țiglele cerdacului cu sunete moi, apătoare. Sus, în spatele crucii palmuite
25 de stropi năvalnici, între nourii suri, rîdea o geană albastră-luminoasă, vestitoare de soare nou.

Apostol rămase un răstimp cu privirile obosite. Frînturi de gînduri îi răsăreau în creieri și se stingeau repede, netrebuincioase. Pieptul îi era greu de
30 un simțămînt nou și de o năzuință nelămurită și totuși poruncitoare... Îl însuflețea o poftă mare să îmbrățișeze lumea întreagă, să plîngă de bucurie și să împartă lacrimile cu toți oamenii. Se sculă în picioare și întinse brațele, și deodată lacrimi îmbel-

șugate i se vărsară pe obrajii uscați, în vreme ce ochii și buzele lui surîdeau de bucurie. Inima îi tremura blînd, împovărată de iubire și setoasă de a iubi. Și pe fiecare clipă simțea tot mai deslușit rădăcinile flăcării albe în sufletul său, pătrunzîndu-i toate
5 fibrele, topindu-se cu izvorul vieții și stăpînindu-i ființa pentru toată viața și în vecii vecilor...

Apoi toate simțămintele, cele tulburi, ca și cele clare, se adunară într-un mănunchi solid, puternic,
10 și îndată îi apărură în creieri un gînd viu ca un trăznet:

„Sufletul meu a regăsit pe Dumnezeu!”

O diră de raze albe scînteia pe crucea udată de furtună. Flacăra din sufletul lui Apostol se unea cu razele scînteietoare, cu zgomotul ploaiei, cu verdeța cîmpurilor, cu albastrul care părea un ochi al infinitului, cu infinitul însuși, într-o armonie fierbinte.
15 Simțea în sufletul său pe Dumnezeu, precum sufletul său se simțea în Dumnezeu...

11

20 Ploaia încetă în amurg, văzduhul înghiți nourii și noaptea toate stelele se aprinseră pe cer ca în ajunul unei sărbători mari. A doua zi orașelul se trezi înveșmîntat numai în flori albe și trandafirii, care îmbălsămau întreg pămîntul...

25 Apostol, ieșind în cerdac și văzînd atîta bogăție de frumusețe, tresăltă ca în fața unei minuni. Nu mai avea stare și se mira cum a putut atîta vreme să mocnească pe jilțul din cerdac în loc să alerge în lume, printre oameni sau în mijlocul firii, bucurîndu-se de
30 fiecare clipă a vieții. Acuma era dornic să-și poarte, în văzul tuturor, fericirea, să vestească umil că a găsit

taina cea mare, să-și împartă iubirea cu alții, căci toți oamenii au nevoie de iubire și sînt vrednici de ea. Apoi azi nu-i mai era frică de nimica în lume, nici de singurătate și nici de mulțumire, doar pretutindeni sufletul lui găsea pe Dumnezeu viu, în toate minunile și în toate mărunțișurile vieții. Poftea mereu din adîncimile inimii să se umilească și să ceară iertare oricui a greșit vreodată cu gîndul ori cu fapta.

10 În fiecare minut descoperea prilejuri noi de bucurie și iubire, ca un copilăș în fața căruia lumea și viața de-abia încep a-și dezvălui tainele. Stătea de vorbă mai ales cu țaranii, aflînd în inima sa vorbe de mîngăiere prin care să le cîștige încrederea și să le dăruiască în schimb iubire.

15 Peste vreo patru zile doamna Bologa, indignată, îi aduse vestea că blestematul de Pălăgieșu l-a făcut „tîlhar“ și „trădător“, și „agitator“ în fața tuturor domnilor, seara, la „cazină“ ba s-a lăudat că are să-l învețe minte și omenie, de să-l pomenească cît va trăi. Apostol, fără să spună un cuvînt, își luă chipiul și porni grăbit spre piață, lăsînd pe maică-sa îngrozită, „că acum de bună seamă o să omoare pe afurisitul de buzat“, regretînd că i-a mai spus ce-a auzit chiar de la biata Marta. Doamna Bologa petrecu un
20 ceas spăimîntător, frîngîndu-și mîinile, plîngînd și mai dojenind pe Rodovica asta, care „s-a obrăznicit și s-a lenevit de tot, că nu-i chip să mai trăiești cu ea...“ Pe urmă Apostol sosi, senin și mulțumit.

30 — Ce-ai făcut, dragul mamei? îl întrebă doamna Bologa tremurînd.

— I-am cerut iertare, mamă... răspunse Apostol cu bucurie în glas și cu o flacără de fericire în ochi.

Trei zile înainte de împlinirea lunii, locotenentul Apostol Bologa primi ordin telegrafic să se prezinte imediat la serviciu.

5 — Se vede că se îngroașă lucrurile de au început să suspende concediile, zise Apostol, liniștit și încrezător, către maică-sa, comunicîndu-i știrea.

10 — Ba mare minune dacă aici n-o fi mîna „buzatului“! strigă doamna Bologa revoltată, mai ales gîndindu-se că Apostol s-a și umilit înaintea blestematului.

De mult simțea Apostol că mai are o datorie de împlinit, dar mereu i-a lipsit curajul. Acuma își dădu seama că a trecut vremea șovăirii. După-amiazi bătî la poarta avocatului Domșa, găsi pe Marta acasă,
15 îi sărută mîna, o privi în adîncul ochilor și o rugă să-l ierte cu atîta patimă, că fata se zăpăci, zîmbi rușinată, apoi izbucni în lacrimi, murmurînd că numai ea a fost vinovată...

20 Doamna Bologa îl petrecu la gară, pe jos, în zori, căci trenul pleca foarte de dimineață. Petre, cu povara în spinare, gîfîia mai tare ca odinioară... Apostol era aproape vesel. Vorbea cu maică-sa, plin de duioșie, și-i zicea mereu:

25 — Pretutindeni sunt oameni dornici de iubire, mamă, și pretutindeni te însoțește Dumnezeu!... Acuma știu, mamă, și acum mi-e croită cărarea vieții, dreaptă și luminoasă...

Cînd șuieră sirena, doamna Bologa, lîngă scara vagonului, îi șopti cu grije:

30 — Ia seama, dragul mamei, că mîine intrăm în Săptămîna patimilor... Du-te și la biserică, du-te și nu uita pe Dumnezeu!

5   Apostol zîmbi blînd și-i răspunse cu o privire fierbinte de credință. Trenul porni încet. Doamna Bologa rămase pe peron, sorbind privirea lui încrezătoare, ca o mîngîiere cerească. Apoi coroana în floare a unui măr o învălui ca într-o haină de mireasă. În clipa aceea, prin inima lui Apostol trecu o undă de amărăciune, ca o presimțire neagră în mijlocul unei mari veselii...

Cartea a treia

1

5   Cînd văzu cea dintîi casă din Lunca, după o cotitură de deal, Apostol Bologa tresări iarăși, parcă fără veste i s-ar fi mohorit sufletul. Dar împunsătura de ac se stinse ca o scînteie, lăsîndu-i în inimă un nou belșug de bucurie. Scoase capul pe fereastra compartimentului, grăbit, avînd siguranța că îl așteaptă cineva. Din depărtare descoperi cireșul bătrîn care, în cinstea
10   sosirii lui, se împodobise cu o minunată cunună de flori albe în locul coroanei de muguri plăpînzi de acum o lună...

15   În gară pîlcuri de soldați se năpustiră asupra trenului ce pufăia și se smucea cu înverșunare înaintea de a se opri. Ochii lui Apostol însă alergau nerăbdători printre oameni, mereu de ici-colo, cercetînd aproape cu frică pînă ce, cu o lucire de fericire nestăpînită, se poticniră. Pe peron, în același loc unde rămăsese, ca și cum vreme de patru săptămîni nici nu s-ar fi
20   clintit de acolo, stătea Ilona, scormonind, cu priviri din ce în ce mai îngrijorate, prin toate vagoanele, pe rînd, încît fața ei, în încordarea așteptării, părea mai

aspră și slăbită. Apoi deodată, zărind pe Bologa, i se aprinse în ochi o flacără sălbatecă și buzele îi încremeniră într-un surîs speriat...

5 Apostol Bologa sări jos, mișcat și zăpăcit, neștiind ce să facă. În inimă îi ardea pornirea de-a se repezi la Ilona și de-a o strânge în brațe în fața lumii întregi. Dar o năîngie stăpînitore îl ținu lîngă vagon, să aștepte pe Petre cu bagajele.

10 — Hai, băiete, hai mai repede! murmură el către ordonanța care se lupta pe scara vagonului cu soldații grăbiți să se urce.

15 Cu coada ochiului se uita numai la fata groparului, gîndindu-se cu teamă ce nenorocire ar fi dacă ar pleca tocmai acum, înainte să-i audă el glasul. Totuși, cînd ajunse în fața ei, se opri mirat, prefăcîndu-se că de-abia acum a văzut-o, și-i zise cam rece:

— Ce cauți aici, Ilona?

Fata se făcu de asemenea a nu-l fi zărit și răspunse cu uimire:

20 — Uite, uite, domnul locotenent!... Ai și venit?... Tata zicea că mai ai vreo trei zile... De altfel pe dumnealui îl așteptam, că s-a dus la oraș după niște... Dar poate c-o să sosească cu cellalt tren...

25 Își sorbiră o clipă privirile cu atîta înfrigurare, parcă între ochii lor s-ar fi întins un fir de mătase roșie. Apostol îi dădu mîna și văzu că Ilona coboară pleoapele și că buzele zîmbitoare îi tremură; mîna era însă rece.

30 Apoi Bologa trecu înainte, repede, să nu facă vreo prostie dacă nu se va grăbi. În ulicioara gării, întoarse capul. Fata se ciorovăia cu ordonanța, cerîndu-i să ducă și ea un geamantan, iar Petre refuza cu mîndrie, explicîndu-i că n-are nevoie de ajutorul ni-mănuși și că de altminteri bagajele sînt mai ușoare

fiindcă domnul locotenent a lăsat acasă multe mărunțișuri nefolositoare la război. Apostol nu se putu stăpîni să nu se amestece:

— Lasă, Ilona... De ce să te ostenești tu? Poate 5 duce soldatul și mai greu...

10 Fata groparului zîmbi mulțumită, parcă numai atîta ar fi așteptat, și pe urmă, în vreme ce Bologa își continua drumul, începu să descoasă pe Petre, pe ungurește, cum au petrecut acasă, deși Petre nu-i prea înțelegea întrebările. Apostol cu vreo cîțiva pași înaintea lor, auzea bine întrebările ei, știa că ea de la el ar dori răspunsurile, și inima îl durea de bucurie.

15 Pînă acasă, din toate grădinile le rîdeau pomii înfloriți, iar pe marginile ulițelor li se scuturau în cale numai petale ușoare, ca la nunțile din povești. În odaia lui, Apostol găsi atîta miros de floare, că se tulbură, suspină și se uită recunoscător la Ilona care, deodată, încurcată, îi zise, ca și cum ar fi răspuns la o întrebare:

20 — De cînd ai plecat d-ta, m-am culcat eu aici, c-a vrut să se culce ofițerul care a venit în locul d-tale, dar și tata a zis că mai bine să mă culc eu, că d-ta tot trebuie să te întorci și de ce să o ia un străin și s-o strice, cînd d-ta azi-mîine...

25 Se opri, roșie foc, parcă i-ar fi spus o taină grozavă. Bologa avu aceeași impresie, vru să-i mulțumească, dar simți că, de va rosti o singură vorbă, nu-și va mai putea stăpîni lacrimile de bucurie și se va face de rîsul soldatului, care se apucase să-i descarce bagajele și să așeze toate cum au fost acum o lună... Atunci, ca o salvare, îi veni în minte serviciul și trecu grabnic în cancelarie. Cei doi gradați se sculară în picioare, iar el, ca să-și mai reverse generozitatea ce-i umplea sufletul, le strînse mîna zîm-

bind și întrebându-i cum merge slujba și ce s-a întâmplat mai de seamă în lipsa lui. Sergentul dădu să-i explice ceva, dar Apostol, aruncându-și ochii prin niște hirtii indiferente, nu-l ascultă de loc, fiindcă toate gîndurile îi fugeau înapoi, în odaia unde rămăsese Ilona și de unde Petre nu se mai urnea, ca și cum anume n-ar fi vrut să-i lase singuri. Apoi, înainte ca sergentul să sfîrșească lămuririle, se întoarse dincolo și, fără să se uite la Ilona, zise nerăbdător către ordonanța zeloasă:

— Bine, Petre... ajunge... Lasă că mai faci și altă dată... Acuma... ajunge...

— Apoi am și isprăvit, don locotenent, răspunse Petre, ușurat, ieșind îndată, să-și potrivească și culcușul lui din tindă.

Cînd se pomeni singur cu fata, Bologa roși mai rău ca adineaori Ilona. Își zicea că atît Petre cît și fata au înțeles gîndurile lui și-i era rușine, parc-ar fi plănuit o crimă. În același timp însă simțea o trebuință arzătoare să-i spuie că i-e dragă și tot atunci își dădea seama că ar fi ridicol să facă declarații de amor unei țărănuțe care nici nu l-ar înțelege, ba poate ar și rîde de dînsul. Ilona părea și mai tulburată. De unde cît a fost și Petre aici, s-a mai mișcat și ea, așezînd cîte ceva, acuma stătea lîngă pat, neștiind ce să facă cu mîinile, uitîndu-se la Apostol cu o curiozitate înfricoșată și mai ales așteptînd din clipă în clipă să se întîmple o minune.

În sfîrșit, după o tăcere apăsătoare, Apostol Bologa se așează pe laviță, între ferestrele dinspre uliță și vorbi deodată cu glas rece și străin, cum ar fi vorbit cu un soldat oarecare:

— Dar tatăl tău ce-a mai dres de cînd am plecat?

Ilona se repezi asupra întrebării parc-ar fi fost

chiar minunea așteptată și răspunse cu o mîndrie grăbită și aproape jicnitoare:

— Tata ce-a făcut, zici?... Apoi, munca și necazurile, ce crezi că-i nimic? Că doar avem și noi niște pămînturi, ca oamenii de treabă, și trebuie să muncim cum putem dacă vrem să trăim... Numai Dumnezeu știe...

Apostol o privea și o asculta cu mare luare-aminte și totuși nu pricepea nimic. Glasul ei însă cu undulările aspre ca un cîntec sălbatec, i se prelingea în suflet prin toți porii, îi alinta toți nervii. Și în aceeași vreme ochii lui se odihneau pe buzele ei, puțin cărnoase, roșii-închise și umede, care se mișcau convulsiv, îndîrjite și cu un fel de imputare tainică.

Cînd tăcu Ilona, Bologa se zgudui, ca și cum i s-ar fi rupt ceva în inimă. Îi întîlni ochii și zări acolo înfricoșarea ce se încuibase brusc și în sufletul lui. Apoi în tăcerea dintre ei căzu, ca o izbăvire, un strigăt gros din ogradă și deodată se înviorară amîndoi, iar fata, cu glas mai dulce și cu ochii rîzători, întrebă:

— Dar d-ta ce-ai mai făcut pe-acasă, bine?... E frumos pe la d-voastră?

— Ca și pe aici, Ilona... doar că la noi e mai departe războiul... puțin mai departe...

— De noi știu că nu ți-a fost dor, vezi bine... Cum să-ți fie dor, că acasă omul... urmă Ilona ascunzîndu-și într-un zîmbet întrebarea...

— Mi-a fost dor de tine, Ilona, zise Apostol, de asemenea zîmbind, dar cu o voce mai groasă ca de obicei, care se silea să coboare în inima ei.

Ochii fetei pîlpîiau cu luciri nervoase, în vreme ce buzele răspunseră cu grabă:

— Vai, Doamne, am avut o presimțire grozavă că ai să te întorci înainte de-a se împlini vremea și

de trei zile am așteptat toate trenurile, nu știu de ce... toate, toate trenurile, toată ziua...

Pe fereastra dinspre grădină bătea soarele din asfințit. O fișie de aur tremura pieziș, peste masă, pe podeaua gălbuie, pînă aproape de ușă, despărțind pe Ilona de Apostol ca o punte fermecată. Fericirea tresălta în inima lui ca niște junghiuri dureroase și prin creieri i se învîrtea în cerc același gînd: dacă Ilona și-ar da seama ce vorbește, i-ar fi rușine și l-ar părăsi. Se sculă brusc în picioare, vrînd să o roage să nu plece, deși fata vorbea mereu, cu aceleași străfulgerări ciudate în ochi. Balta de lumină dintre ei rîdea și-și oglindea rîsul parcă numai în obrajii Ilonei. Atunci Apostol uită de ce s-a ridicat și se gîndi cum să treacă el prin pata de soare fără s-o tulbure. Și tot gîndindu-se, se pomeni c-a și pășit în șivoiul razelor poleite și se opri buimăcit, fiindcă și fata se apropiase, ca și cum ar fi ademenit-o cine știe ce putere tainică. Buzele ei se mai mișcau, dar el nici glasul nu i-l mai auzea. Șopti răgușit:

— Mulțumesc... Ilona... pentru că...

O privea și se vedea în ochii ei ca într-o oglindă. Ridică brațul puțin, parc-ar fi dorit să-i strîngă mîna, și deodată îi cuprinse mijlocul. Fata se lăsă moale în îmbrățișarea lui, cu o rămășiță de protestare supusă:

— Vai de mine... că și d-ta, zău așa...

Împreunîndu-se, buzele lor fierbinți se crîm-poțiră, cu o patimă furioasă, cîteva clipe. Apoi Ilona își veni în fire, se smulse ca o șopîrlă, își potrivî năframa pe cap dintr-o singură mișcare și pieri pe ușă afară...

În același moment vraja din odaie se stinse ca un vis. Apostol se uită împrejur cu frică și i se păru că s-a trezit într-o casă străină. Pînza de soare rămă-

sese pe loc, dar avea o melancolie de amurg în sclipi-rile-i tremurate. Pe urmă toată odaia se umpluse parcă numai cu gîndurile lui, ca un stol de păsărele scăpate dintr-o colivie.

„Ce înseamnă romantismele astea caraghioase de licean amoretat? Își zise cu o revoltă pe care o simțea el însuși falsă și care totuși credea că o să-i mulcomească părerea de rău ce i se grămădea în inimă. Atîtea mofturi, atîta zbuciumare pentru...”

În vremea aceasta însă, în altă parte a creierului îi fierbea întrebarea tot mai ațîțitoare: „Unde s-a dus Ilona?”

Își alunecă mîinile prin părul castaniu, ca și cum ar fi încercat să-și ostoiască gîndurile. Apoi se apropie de fereastra stîngă, să-și mai răcorească sufletul privind afară. Ograda era îngrădită cu uluci, și peste drum, într-o grădină, albeau pomi înfloriți, înviorînd înserarea. Ici-colo coperișuri de case, dranițe mucezite însemnau pete negre la poalele coastelor de brazi, tivite pe jos cu livezi grase. Lîngă poartă, răzimat de uluci, stătea un infanterist foarte murdar și zdrențuros, cu casca pe ceafă, cu o mutră păroasă de maimuță, vorbind cu cineva din tindă, vesel și mulțumit și arătîndu-și mereu dinții albi, lucitori. Privirea lui Apostol vru să-l ignoreze, dar inima lui întrebă: „Cu cine vorbește infanteristul?” Era sigur că tăifăsuiește cu Ilona, și fața i se strîmbă de minie, aproape fără să-și dea seama. Soldatul îl zări în fereastră și deodată i se stinse rîsul, și dinții cei albi se ascunseră într-o seriozitate puțin speriată; luă poziție, își îndreptă casca, salută grav și pe urmă, fără grabă, uitîndu-se pe furiș spre geamul primejdios, se tîrî mai departe în ogradă, pînă ce dispăru din ochii locotenentului.

„Adică ce-mi pasă mie cu cine a vorbit bădăranul, chiar dacă a vorbit cu ea?! răspunse Bologa întrebării care-i tot sfîrîia în minte. Am să ajung de rîsul lumii cu asemenea...” — adăogă apoi nervos, așezîndu-se iarăși pe laviță, unde stătuse adineaori cînd fusese și Ilona în odaie.

Căută să se gîndească la altceva, dar simți că nu e în stare, iar din fundul inimii auzi un glas limpede: „Ilona mi-e dragă...” Apoi nu se mai împotrivi glasului și sufletul i se însenină și i se umplu de o nouă bucurie mare, ademenitoare, în care Ilona întruchipa toată lumea. Și el se lăsă în brațele acestei bucurii cu sfială și uitare de sine, ca o fecioară în brațele primului iubit. Avea impresia că inima i se topește încet-încet, răspîndind în jurul lui fiori de dragoste. Amurgul cenușiu ploua pe geamuri, printre mușcatele somnoroase, învăluindu-l într-o rețea de fericire...

Într-un tîrziu se smulse din ispita visărilor, își puse chipiul și ieși. În ușa tinzii, infanteristul murdar stătea meru de vorbă cu un artilerist în capul gol, iar Bologa văzîndu-i, se bucură. În tindă se mai gîndi la Ilona, dar nu se opri și nici n-o căută din ochi. În ogradă de asemenea se gîndi la ea și totuși nu întoarse capul. Răcoarea amurgului parcă-l dezmetecea dintr-o beție.

Ajunse în uliță și nu coti spre mijlocul satului, ci tocmai dimpotrivă, ca și cînd ar fi avut să fugă de o primejdie. Merse vreo cinci minute, și ulicioara se împărți brusc în două pe malul gîrlei gălăgioase. Pe cer, chiar în vîrfurile măgurilor ale cărei poale se scaldau aici în apele rîului, se ivi luceafărul alb, rece ca un ochi din altă lume. Bologa, parc-ar fi regăsit o comoară uitată, sorbi cu lăcomie lumina cerească...

A doua zi, Apostol Bologa, reluîndu-și serviciul, își aduse aminte de obligațiile reglementare și înștiință, prin telefon, pe aghiotantul regimentului că, în urma ordinului telegrafic, ieri după-amiază a sosit în Lunca.

— Va să zică ai luat cunoștință, camarade, și nu mai e nevoie să mă prezint în persoană, fiindcă ni s-au aglomerat lucrările pe aici, sfîrși Apostol, dar cînd să închidă telefonul, îi veni ceva în minte și adăogă cu puțină imputare: Apropo, era să și uit... Încă un moment! Ia spune-mi, prietene, de ce mi-ai mîncat trei zile din concediu?... N-aș putea afla și eu?

— Habar n-am, răspunse, grăbit, aghiotantul. Întreabă și tu la divizie dacă te interesează...

Bologa șovăi. În creieri retrăia clipa cînd a arătat doamnei Bologa cuprinsul telegramei și siguranța ei că ordinul de chemare a fost provocat de denunțul lui Pălăgieșu. De ce s-a dus el oare tocmai atunci să-i ceară iertare? Și de ce s-a simțit atît de fericit cînd notarul s-a lăsat rugat pînă a binevoit să-i întindă mîna?... Acum se rușina puțin în sinea sa de umilința de atunci, dar rău nu-i părea, ci mai degrabă c-ar fi săvîrșit o faptă bună prin care și-a ușurat inima și a curățit-o. Atunci nici o clipă nu s-a gîndit la denunțul lui, atît de puțin îi păsa de lume și de toate cele ce erau afară de sufletul său. Azi Pălăgieșu a sărit brusc deasupra. Dacă într-adevăr a fost denunțul notarului la mijloc?... Aghiotantul generalului e un laș cu spinarea de trestie și poate că nu-i va spune nimic, totuși n-ar strica să-l descoasă puțin, să facă lumină, orice s-ar întîmpla

pe urmă. Drumul drept e totdeauna cel mai bun.

— Ordinul excelenței... personal al excelenței...

Eu nu cunosc motivul, zbîrnăi aghiotantul generalului Karg în telefon.

5 — Atunci să mă prezint excelenței? întrebă Apostol.

— De ce? Tu vezi de serviciu și taci mulcom!

10 Dacă va fi nevoie, te vom chema, n-ai grije... Acuma sînt în perspectivă evenimente mari, foarte!... Toată lumea trebuie să fie la datorie!

Apostol Bologa nu-și putu stăpîni o strîmbătură de dispreț cînd lepădă receptorul, căci aghiotantul care nu fusese niciodată în tranșee și care ar fi fost în stare să perie în fiecare zi pe toți generalii armatei
15 numai să nu intre el în foc, pomenind despre „evenimentele foarte mari“, își îngroșase vocea ca un viteaz de cafenea.

Peste un minut, Apostol se trezi studiind cu o atenție încordată harta nouă, sosită în lipsa lui, cu situația exactă de pe front. Nu mai era o schiță
20 aproximativă și învechită, ca odinioară, ci harta adevărată, precisă, în care se putea ceti locul tuturor unităților, începînd de la companii, ba pe alocuri chiar de la plutoane. Îi plăcea mai ales că azi se
25 orienta mult mai bine ca atunci, pe teren. Atunci a fost atît de mișcat, atît de înfrigurat din pricina hotărîrii de-a trece negreșit. Sau poate din pricina boalei? Dacă nu cumva din pricina lașității, fiindcă
30 orice clipă petrecută aici îi slăbea încrederea în propria-i voință și-i rodea însăși credința... Urmări cu creionul drumul de atunci, pînă la adăpostul căpitanului Klapka. A, dar de aici mai e cale bună pînă la infanterie!... Și ce aproape i s-a părut „pe teren!“ Firește, pentru că uite ce mai cotituri pînă la primele

linii... Dacă ții drumul principal, uite, dai tocmai la huzarii descălecați... Dar escadronul lui Varga?... Al treilea... Uite-!... Ce curios e aici frontul... Ei pe o multe, ceilalți pe altă multe de munte, și la mijloc, gol... gol... peste o mie de metri... Oare de
5 ce s-a fixat așa linia, de ce nu s-au apropiat, fie huzarii, fie ceilalți?... „Iacă, pe aici aș fi putut trece atunci dacă aș fi știut... Și dacă mă întîlneam cu Varga?... Mi-a spus doar că m-ar aresta și...”

10 „Acuma îmi pierd vremea degeaba, fiindcă numai Dumnezeu știe ce va fi!“ își zise deodată Bologa, ca și cum s-ar fi speriat de ceva necunoscut.

Ridică ochii de pe hartă. În fața lui, la masa cealaltă, printre vrafurile de registre și hîrtoage,
15 văzu capul sergentului, cu fruntea încrețită și cu creștetul fuguiat, pe care, din spate, pe fereastra colbuită, cădea o lumină de argint vechi. Afară, în ogradă, și mai departe, pînă la picioarele dealurilor ce închideau zarea, stăpînea atîta liniște și
20 pace, că sufletul lui Apostol Bologa se umplu iar de nădejdi, și mai ales de o încredere adîncă. Îi părea rău numai că nici un petec de cer nu-i înfrumuseța orizontul.

Tocmai cînd inima îi era stăpînită de mulțumire, în ogradă apărură Ilona, care venea de undeva, îmbujeată, obosită, cu ochii scăpărînd de mînie.
25 Și parcă ar fi căzut de pe o culme amețitoare, Apostol simți că din suflet i s-au deșertat brusc împăcarea și liniștea, iar în locul lor s-a ivit o îngrijorare ciudată și o dorință dîrză. Dădu să sară de pe scaun, să alerge la Ilona, s-o ia în brațe și să n-o mai lase să plece de lîngă dînsul. De aseară, de cînd a fugit din odaie, n-a mai văzut-o de loc... Unde a umblat și de ce n-a venit?

Rămase totuși la biurou, coborîndu-și privilegiile iarăși pe harta cu pozițiile trupelor. Pe buze îl frigea sărutarea de aseară și în suflet i se zvîrcoleau urmele liniștei de adineaori, în creieri însă îi cloco-teau gînduri și întrebări furtunoase. Își dădea seama
5 vag că între Dumnezeu și iubirea lui e o prăpastie, și nu era în stare să înțeleagă ce rost are prăpastia aceasta? Dacă Dumnezeu e iubire, de ce Ilona nu se cuprinde într-însul?

10 3

După-amiază, Apostol Bologa plecă la depozitul general de muniții, să ia o înțelegere cu comandantul, care locuia mai sus de gară, într-o cocioabă
dărăpănată, ca să fie aproape de depozitul săpat în
15 pîntecele dealului. Acolo dădu peste locotenentul Gross.

— Ce faci aici, prietene? se cruci Apostol, strîngîndu-i mîna cu bucurie.

— Lucrez, cu un mic detașament, la amenajarea depozitului, de vreo patru zile, răspunse pic-
20 nierul, de asemenea bucuros.

Comandantul era dus undeva și Bologa se hotărî să-l aștepte, mai ales că avea pe Gross să-i țină
tovărășie. După cîteva întrebări însă, locotenentul
25 zise deodată:

— Să nu crezi, Bologa, c-am uitat imputarea ta de odinioară, știi, în curtea generalului, în Zirin!

— Ce imputare? făcu Apostol nedumerit.

— Ei, nu-ți aduci aminte? urmă Gross, aproape
30 batjocoritor. Apoi da, firește, atunci numai de fron-
tul românesc tremurai și poate nici nu ți-ai dat seama

ce mi-ai spus... Dar eu n-am uitat, amice! Uite, și
acuma e aici imputarea ta, ca un cui, aici, în suflet...
Și totuși n-ai avut dreptate! Șapte luni am rumegat
vorbele tale și de atunci te aștept cu răspunsul...
5 Mi-ai spus, mai pe subțire, că sunt laș pentru că una
vorbesc și alta fac...

— A, da, murmură Bologa, rușinat. Da...
adică nu tocmai laș... În sfîrșit, atunci aveam atîta
venin în inimă, dragul meu...

10 — Sînt laș, sînt chiar ipocrit, recunosc! sîși
Gross aprig, înfuriat parcă de sfiala camaradului.
Fiindcă nu mi-a sosit încă vremea!... Dar cînd va
sosi vremea, voi fi cumplit, Bologa, n-ai grijel!...
Acuma primesc ordinele, crîșnesc din dinți și execut...
15 Nu mă plîng și nu plîng pe nimeni, ci adun picăturile
de ură pentru ziua care va veni negreșit, care se apro-
pie!... Aici orice sinceritate întîmpină numai gloanțe.
Astfel lașitatea mea e o armă de luptă și de rezistență...
Trebuie să rezistăm pînă cînd va răsări soa-
20 rele nostru, trebuie să rezistăm și să trăim dacă vrem
să răsără soarele!

Bologa se buimăci de ura ce ardea cu flacără în
ochii locotenentului și zise cu tristețe:

— N-ai să fii fericit niciodată, Gross, din pri-
25 cina urii tale!

— Nici n-am nevoie de fericire... cel mult de
răzbunare! Fericirea e pavăza lașității, pe cînd răz-
bunarea...

— E tot un fel de fericire, zîmbi Bologa, între-
30 rupîndu-l.

— Firește, dacă înțelegi așa fericirea, se su-
pără Gross. Atunci cînd ți-e sete, fericirea e un pahar
de apă!

— Fericirea e totdeauna iubire, zise Apostol Bologa schimbat, privindu-l cu o ușoară mustrare.

— Și iubirea e Dumnezeu, adăogă Gross rîzînd ironic. Da, da, cunoaștem!... Începutul și sfîrșitul e Dumnezeu, fiindcă habar n-avem de unde venim și unde mergem și, prin urmare, înlocuim întunerecul cu un cuvînt mare și gol...

— Cînd simți pe Dumnezeu în sufletul tău, nu mai ai nevoie nici de explicații, nici de trecut și viitor, zise iar Bologa, liniștit. Cînd crezi aieveya, te-ai ridicat deasupra vieții!

— Ce-i Bologa, ai nebunit? întrebă brusc locotenentul, foarte serios.

— Toate științele trecute și viitoare nu vor putea înăbuși în sufletul omului glasul lui Dumnezeu! urmă Apostol cu o înflăcărare umilă. Pretutindeni te izbești de întrebări, numai în Dumnezeu găsești împăcarea fără îndoieli! Veșnic te chinuiește rostul vieții dacă n-ai pe Dumnezeu în suflet și niciodată nu știi unde-i binele și unde-i răul, căci ce-a fost bine azi, mîine va fi rău... În clipa cînd Dumnezeu ar părăsi pe om, definitiv, fără speranță, lumea ar deveni o imensă mașină fără conducător, osîndită să scîrțîie infinit, fără rost, îngrozitor de fără rost... În asemenea lume viața ar fi un chin atît de cumplit, că nici o ființă simțitoare nu ar mai putea trăi!... Ar fi într-adevăr sfîrșitul lumii...

Gross îl privi cu dispreț, zîmbitor mai întîi, apoi cu mirare și în sfîrșit izbucni adînc indignat:

— De mii de ani se zbugiumă omul implorînd binefacerea Dumnezeului iubirii, și din an în an mai rău! Fiindcă iubirea e zestrea fricoșilor și a neputincioșilor... Martirii întru Hristos primeau moartea preaslăvind pe Dumnezeul iubirii, și totuși

Dumnezeu... Victoria creștinismului a fost dobîndită prin umilință și lașitate, de aceea a întronat pe pămînt domnia falșității, prefăcătoriei, nedreptății... Dumnezeu iubirii a ucis mai mulți oameni decît toți ceilalți zei împreună!

— Iubirea n-a ucis niciodată, Gross, zise Apostol netulburat. Numai oamenii ucid în numele ei! Dar cînd va veni adevărata stăpînire a iubirii...

— Dragul meu, îl întrerupse Gross, mai agitat, stăpînirea iubirii adevărate nu poate veni niciodată, pentru că ar fi o absurditate. Cînd s-ar convinge omul că, în afară de viața de aici, de viața noastră pămîntească, îl așteaptă aieveya dincolo de moarte o viață nouă, fericită, în clipa aceea, da, cu adevărat s-ar sfîrși rostul nostru pe pămînt. De ce aș trăi eu aici, în ticăloșie, cînd, cu ajutorul unui glonte, pot ajunge, într-o secundă, în împărăția fericirii? Cine crede sincer în viața de apoi și totuși tînjește aici, e imbecil, prietene!

— Cine crede aieveya e unit cu Dumnezeu aici ca și dincolo, răspunse Bologa. Dacă Dumnezeu e pretutindeni, n-ai nevoie să alergi la el forțînd zăvoarele morții!

— Da, da... Așa vorbești de două mii de ani! murmură locotenentul de pionieri, iar disprețuitor. Mereu cu iubirea în gură și cu sabia în mînă! Mereu ipocrizia... Și nu ipocrizia ocazională și temporară a luptătorului, ci ipocrizia dogmatizată, devenită instinctivă și inconștientă!

Plimbîndu-se de ici-colo, prin odăița strîmtă, Gross se uita din cînd în cînd la Bologa, parc-ar fi șovăit să-i dezvăluie toate gîndurile. Apoi se opri hotărît. Ochii lui mici scăpărau, iar glasul i se încălzi și căpătă mlădieri stranii:

— Iubirea a dat faliment, ca și umilința, smerenia... Omul vrea să fie acumă mîndru și stăpîn și egoist, să lupte și să-și biruiască vrăjmașii, oricare și oriunde ar fi ei... De aceea trebuie să măturăm ruinele din sufletul omenesc și să pregătim venirea zeului nou, care nu cere închinare și înjosire, ci luptă și inimă dîrză! Pînă azi ne-a fost rușine de ura din sufletul nostru, deși e soră bună cu iubirea... Pînă azi am ascuns-o și am înăbușit-o ca pe o biată cenușereasă sau ca pe o rămășiță animalică!... De azi încolo va trebui să-i dăm locul de cinste în viața omenească, fiindcă oamenii nu mai vreau să moară, ci să trăiască și să lupte... Cînd mori luptînd, moartea e răscumpărată, și cînd izbutești prin luptă, victoria e mai dulce... În locul ipocriziei trebuie să vie franchețea, chiar brutală! Numai ura va zdrobi minciuna care otrăvește lumea!

Apostol Bologa, uluit, aproape spăimîntat de înflăcărarea locotenentului îngînă:

— Bine, Gross, credeam că ești socialist și că...

— Că sub eticheta mea se pitește tot un fel de fățarnicie? zise Gross, luînd-i vorba din gură, cu vocea iar aspră și neplăcută. Dar meritul cel mare al socialismului în istoria omenirii este tocmai îndrăzneala de a propăvădui pe față ura, de-a împărți pe oameni în două tabere, care să se urască în veci! Pe cînd diversele forme ale creștinismului măcelăresc omenirea în numele iubirii, noi am declarat fără ipocrizie că urîm pe cei puternici și pe cei mincinoși, că vom lupta împotriva lor fără cruțare pînă îi vom doborî. Voi vorbiți de iubire și Dumnezeu, dar numai ca, sub scutul lor, să puteți urmări mai lesne alte scopuri, nemărturisite! Tu însuși ești o pildă vie, de aceea te-am și observat de cînd te-am cunos-

cut. Pentru mine ești un caz interesant, Bologa, să nu te superi!... Tu, în străfundul sufletului tău, ești un mare șovinist român, nu protesta, c-așa e cum zic!... Împrejurările te-au aruncat în război, ca și pe alții, și șovinismul tău a fost nevoit să pună, rînd pe rînd, diferite măști ca să poată scăpa de primădie. Ai fost erou, te-ai distins prin vorbe și fapte... pînă cînd războiul sau soarta sau dracul, dorind să-și bată joc de tine, te-a trimis deodată în fața românilor tăi... N-am să uit niciodată desperarea ta cînd te-am întîlnit în curtea generalului, pe frontul rusesc, îți aduci aminte... Bietul tău șovinism te chinuia, îți sfîșia inima și căuta ceva!... Ai fi ucis bucuros și cu entuziasm o mie de muscali sau italieni, numai să nu fii silit a trage în ai tăi... Aici ți s-ar părea o crimă să omori, pe cînd aiurea, oriunde, ți-ar fi indiferent sau ai socoti că ai făcut o viteză... Ei, și acumă ai născocit iubirea și pe Dumnezeu, în dosul cărora să poată dăinui șovinismul, liniștit... pînă se va ivi un prilej bun să-ți iei tălpășița!... Și toate acestea, în numele iubirii, Bologa!... Apoi nu vezi că e... e oribil?... Și nu atîta șovinismul tău, ci tocmai ipocrizia, poate inconstiență, în care se cocoșește!

Apostol se clătină, parcă l-ar fi palmuit. O minie nebiruită îi îmbujoră o clipă obrazii și pe urmă se pierdu într-un val de scîrbă. Buzele subțiri îi tremurau răspunzînd:

— Ura te orbește, Gross, și te face să vezi năluciri!

— Acumă mă urăști, Bologa, zise locotenentul cu un surîs satisfăcut. Dacă însă ai fi sincer cu tine însuși, s-ar cuveni să-mi mulțumești că ți-am recunoscut taina cea mare. Nu știu dacă alții vor fi tot atît de

5 înțelegători ca mine, Bologa!... Eu nu mă supăr că aici îmi vorbești de iubire și Dumnezeu, iar acasă aș fi pe bieții oameni nu împotriva războiului în sine, ci împotriva unguirilor... Eu cel mult te voi compătimi cînd generalul....

— Ți-a spus generalul ție că eu?... întrebă Apostol necrezător.

10 — Generalul nu stă de vorbă cu mine decît despre afaceri de serviciu... A spus-o însă deunăzi, la popotă, aghiotantul, prietenul tău...

— Mie aghiotantul îmi spuse, adineaori, la telefon, că nu știe nimic! făcu iar Bologa cu pușină îngrijorare în glas.

15 Gross strînse din umeri, disprețuitor, acumă cu spatele la Bologa, care din ce în ce mai tulburat, ar fi dorit lămuriri și nu cuteza să i le ceară. După un răstimp, locotenentul de pionieri se întoarse și continuă liniștit, mîngîindu-și barbișonul retezat:

20 — Ș-apoi, dragul meu, te-aș jicni dacă aș lua în serios metamorfoza ta religioasă, fiindcă, pentru mine, adevărații credincioși sînt sau proști, sau șarlatani! Prost și șarlatan nu ești, prin urmare ar trebui să te cred smintit ca pe Cervenco... Și încă Cervenco, prin paroxismul iubirii pentru iubire, e mai aproape
25 de mine decît oricare alții. El iubește așa de mult omenirea, încît, în realitate, urăște pe toți oamenii, convins că numai el e om adevărat... L-am văzut ieri și m-a mișcat... E aici, în spital, cu un glonte în plămîni... Să-l vezi cu ce pasiune suferă! Parcă ar fi
30 Mîntuitorul, care voiește să răscumpere păcatele omenirii întregi a doua oară... Și doctorul Meyer crede că, cel mult în zece zile, trebuie să moară, sărmanul mîntuitor!

Apostol Bologa se simți deodată foarte obosit, nu mai răspunse nimic, ci, sculîndu-se, se uită împrejur, parcă n-ar fi văzut pe Gross și întrebîndu-se cum a ajuns aici. Pe urmă zise încet, în șoaptă, ca
5 pentru sine:

— Nu vine căpitanul... și nu mai pot aștepta... trebuie să plec...

10 Porni spre ușa deschisă, în prag își aduse aminte de Gross, care îl privea disprețuitor, se întoarse, îi dădu mîna fără o vorbă și ieși afară, în soarele primăverii, în vreme ce locotenentul îi strigă din urmă batjocoritor:

— Noroc, Bologa, și drum bun!

15 „De ce-mi urează drum bun?” se întrebă Apostol peste cîteva minute, strecurîndu-se printre vagoanele din gară, ca și cum de-abia atunci i-ar fi sosit în creieri cuvintele lui Gross. Înainte de-a căuta măcar un răspuns, îl fulgeră o nouă întrebare: „Dar dacă are dreptate?”

20 Acuma știa că întrebarea aceasta, sub altă formă, și mai cu seamă ceea ce se ascundea în dosul ei, i-a încolțit în minte din clipa cînd a zărit în gară, ieri, pe Ilona. I se clătina sufletul ca în bătaia unor vînturi neîmpăcate și în suflet i se răscoleau alte întrebări,
25 mereu altele. Ieși în ulicioara gării și se pomeni deodată cu Ilona... În secunda cînd o văzu, gîndurile i se risipiră, ca alungate de o putere irezistibilă și în inimă îi rămase numai bucurie.

30 — Unde umbli pe aici, Ilona? îi zise el cu lăcomie, parcă ar fi vrut să-și verse tot sufletul în niște vorbe care altfel n-ar însemna nimic. Cum te-ai ascuns de nici nu te-ai mai arătat de aseară?

— Mi-e frică de d-ta, murmură fata plecînd ochii și ocolindu-l.

— Șireato, șireato! făcu Apostol, fericit de răspunsul ei. Dar eu tot te-am văzut adineaori, din cancelarie... Veneai de undeva și erai minioasă, și-ți ședea bine...

5 Ilona trecuse, fără a mai scoate un cuvânt, iu-
țindu-și mersul și dispărînd degrabă, în vreme ce Bolo-
ga, întorcîndu-se pe loc, o urmărea cu ochii aprinși.

Apoi, de după cotitura care înghițise pe Ilona,
se auzi huruit de roți grele și în curînd se ivi o căruță
10 încărcată zdravăn cu lăzi de muniții. Apostol tocmai
voia să-și urmeze calea, cînd, lîngă vizitiu, recunosc
pe locotenentul de huzari Varga care, sosind aproape,
opri căruța și nu se dădu jos. Schimbară cîteva vorbe
și întrebări, cîntărindu-se din ochi cu o curiozitate
15 ciudată. În sfîrșit, Varga zise, în glumă și totuși cu o
privire iscoditoare:

— Te-am așteptat să te arestez, Bologa... Se
vede însă că ți-ai mutat gîndul...

Apostol îi simți în inimă privirea ca un cuțit.
20 Zîmbi încurcat și răspunse, de asemenea cu ton
glumeț, dar neputîndu-și ascunde o tremurare a buze-
lor:

— A, n-ai uitat încă convorbirea de atunci?...
Ei da, am lipsit la apel... Crezi că de aci încolo e prea
25 tirziu?

— Nu știu... Tu trebuie să știi! zise Varga,
devenind îndată serios.

— Așa-i?... Ș-apoi frontul e mare, prietene...
De ce numaidecît pe la tine? urmă Bologa cu același
30 zîmbet.

— Firește... negreșit... Dar eu te-am așteptat,
nu știu de ce... așa... îngînă locotenentul de huzari
cu o licărire stranie în ochi. Hai, dă-i drumul, băiete!
adăogă către vizitiu, întinzîndu-i mîna lui Apostol

și zicîndu-i: La revedere... Am să te mai aștept, Bo-
loga!... Fii sigur, am să te aștept...

Căruța porni cu zgomot scîrțîitor, în care ulti-
mele vorbe ale lui Varga se pierdură ca într-o prăbu-
5 șire. Apostol Bologa merse pe urmele căruței, cu su-
risul zugrăvit pe obraji, parcă ar fi vrut să mai spună
ceva huzarului.

Tocmai în fața spitalului își dădu seama că
dorește să vadă neapărat pe Cervenco, ca și cum numai
10 Cervenco ar fi în stare să-i dezvăluie taina liniștei
adevărate și să-i dea un leac împotriva tuturor chinu-
rilor sufletului. Spitalul improvizat în localul școlii
avea două săli cu vreo treizeci de paturi. În cea din-
spre uliță, într-un colț, zăcea căpitanul Cervenco.

15 Un doctoraș cu obrajii pămîntii explică lui Bo-
loga, înainte de a-l introduce, că Cervenco e de două
săptămîni aici, cu un glonte, ricoșat, în piept... „Glon-
tele, pătrunzînd de-a curmezișul, a frînt două coaste,
și-a pierdut forța de penetrație și s-a oprit în plămînul
20 stîng, în apropierea inimii, așa că ni-e peste putință
să-l ajungem și să-l extragem... Pe bolnav îl jenează
îngrozitor și, afară dacă o întîmplare norocoasă nu
va interveni, poate să-i provoace o hemoragie mor-
tală... În sfîrșit, noi sperăm... în ajutorul lui Dumne-
25 zeu, dar bolnavul trebuie cruțat și mai ales n-are voie
să vorbească... De altfel are dureri cumplite și...”

Apostol Bologa se apropie de patul lui Cervenco
în vîrfurile picioarelor. Căpitanul, foarte palid, cu fața
în sus, avea ochii verzi țintiți în tavanul cu grinzi.
30 Obrajii lui erau uscați, cu pielea lucioasă, întinsă pe
oase, și atît de albă, că barba cafenie, resfirată peste
învelitoarea sură, părea neagră. În ochi îi ardea o
lumină cu pîlpîiri de suferință și exaltare și umilință,
ca niște tainice respirații sufletești.

Bologa se opri la vreo trei pași de pat, dar bolnavul nu întoarse privirea spre dînsul, parcă n-ar fi auzit nimic din ce se petrece pe lumea aceasta. De-abia cînd îi rosti numele, ochii lui Cervenco răspunseră cu o lucire de bucurie.

Pe urmă Apostol se așeză la picioare și rosti cîteva cuvinte care nu cereau răspuns. Căpitanul bolnav zîmbi cu buzele și cu ochii, blînd, cu atîta bunătate, că inima lui Apostol începu să tremure repede, fricoasă, ca o pasăre speriată, simțind deodată muștrări dure-roase și încredere mare. Și Bologa stătu acolo, în fața bolnavului, aproape un ceas, fără a scoate o vorbă, sorbindu-i privirile din ce în ce mai însetat, ca și cum din ele ar fi vrut să-și adune un mănunchi de sprijin. N-ar fi fost în stare să-și lămurească simțămintele din clipele acelea, dar sufletul i se bucura ca pătruns de o taină nemărginită.

Cînd se ridică de plecare, văzu bine că buzele lui Cervenco se mișcă fără glas. El totuși înțelese ce-i spune, și drept răspuns, îl sărută pe amîndoi obrazii. Și ochii bolnavului îl petrecură pînă la ușă și mai departe, prin zidurile sălii, pînă în uliță...

4

Spre seară, groparul Vidor sosi acasă din oraș, unde fusese cu cumnatul său, și îndată vru să afle de la Bologa cum stă pacea, că pe aici iar se aud vești de bătălii.

— Noi vom afla cei din urmă pacea, zise Apostol, fiindcă pacea o fac cei ce n-au cunoscut războiul!

În aceeași seară, trecînd din cancelarie în odaia sa, găsi acolo pe Ilona care, fără sfială, aproape sfidător îi zise:

— Te-am așteptat să-ți spun că nu-s supărată, dar mi-e rușine...

Apostol o luă în brațe și ea își ascunse obrazii pe pieptul lui.

— Ilona... Ilona... murmură Apostol, strîngînd-o nebunește și căutîndu-i gura.

Dar fata se smulse brusc din mîinile lui și fugi afară, parcă s-ar fi spăimîntat de ceva... Peste cîteva clipe veni într-adevăr Petre să aprindă lampa.

Cele două zile următoare Apostol Bologa le petrecu într-o agitație cumplită. Serviciul în biurou îl chinuia, ca și cum ar fi stat pe cuie. În mintea lui se stinseră toate gîndurile care nu priveau pe Ilona, precum inima și toată ființa lui numai pe ea o rîvneau în fiecare clipă cu o patimă desperată. Din cinci în cinci minute trecea în odaia de dincolo, mereu cu speranța de a o vedea măcar pe Ilona. De cîteva ori încercă să se gîndească la Cervenco, la Dumnezeu, la iubirea omului... Nu era în stare și de altfel era convins că, prin asemenea încercări, ar jicni-o pe ea. Ar fi vorbit numai despre Ilona toată ziua și de-abia se stăpînea să nu întrebe chiar pe gradații din cancelarie ce părere au de „fata gazdei“. Cu Petre însă stătea mai liniștit de vorbă, îl iscodea ce face „fetișcana ceea“, unde se culcă, pe unde umblă. Amănuntele cele mai mărunte i se păreau nespuse de fermecătoare. Groparul nu-l mai plictisea, ba îl căuta și-l stîrnea la taifas și mai ales se bucura aflînd de la el cîte ceva din copilăria „fetiței“.

De altminteri nici Ilona nu se mai ascundea și-și făcea mereu de lucru pe acasă, să fie mereu în ochii și în calea lui. Totuși, se ferea să intre în odaia „domnului ofițer“, să n-o prindă tatăl său, dar mai cu seamă fiindcă îi era frică să n-o găsească Apostol iar acolo și să nu se întîmple cumva să nu mai poată scăpa

din îmbrățișările lui. Numai de două ori a trecut pragul în cele două zile și de amîndouă ori Apostol a simțit-o, a alergat și nu i-a dat drumul pînă ce n-a sărutat-o cu atîta foc, că era să-și piarză și ea capul, ba a doua oară a dat și ordonanța peste ei.

A treia zi, după sfințitul soarelui, groparul spuse locotenentului că se duce la Făget, unde va zăbovi tocmai pînă sîmbătă după prînz, că are acolo o „tablă” de porumb și ar vrea s-o are mîine cu uneltele și vitele cumnatului, să isprăvească cu munca pămîntului și să fie liniștit de sărbătorile Paștilor. Bologa uitase că e Săptămîna patimilor, cu toate că maică-sa îi amintise chiar și în clipa pornirii trenului, mai întrebă cîte ceva pe gropar despre sărbători, gîndindu-se numai că Ilona va rămîne singură aici. După ce dispăru groparul, Apostol, fericit, dădu să caute pe Ilonă, o așteptă... Nimic. Îl cuprinse o tristețe chinuitoare cînd îi trăzni prin cap că fata o fi dormind undeva, prin vecini sau la vreo rubedenie. Numai la cină și întîmplător îi spuse Petre că „fetișcana” s-a încuiat în odăița din fund și nici nu crîcnește, parc-ar fi înghețat acolo „cine știe de frica cui”...

Ziua următoare i se păru strîmbă, sfărîmată și plină de un miros acru. Nu văzu de loc pe Ilona. De-abia seara o întîlni, în tindă. Era gătită. În cap o năframă de mătăasă verde ca iarba, iar pieptul strîns într-un lăibăraș de catifea roșie, ca în corset. În cancelarie nimeni; în cealaltă odaie însă Petre horobăia, mormăind rugăciuni. Apostol, care tocmai ieșea din cancelarie, o surprinse pe cînd ea căuta să se strecoare nesimțită. Îi veni să țipe de bucurie și totuși încremeni în fața ei, privind-o doar cu niște ochi lacomi și plini de spaimă. Și ea se opri, îngrozită, și se clătină puțin

pe picioare... Astfel trecură cîteva clipe, amestecate cu rugăciunile ordonanței din odaia ofițerului.

Apoi Bologa șopti cu o lucire nouă:

— De ce te ascunzi de mine, Ilona?

Fata, ca și cum n-ar fi înțeles întrebarea, păli, și răspunse îndată la altă întrebare ce tremura în ochii lui:

— Lasă-mă... Trebuie să mă duc la biserică... e Vinerea mare... Denii... Și poimîine sînt Paștile..

Apostol îi văzu numai buzele și nu-i auzi glasul. Pe urmă privirea îi coborî pe sîinii gata parcă să spargă laibărul care-i apăsa. Deodată se făcu roșu, o apucă de mîna și-i șopti cu atîta înflăcărare, că fata își feri obrazii:

— Ilona, am să te aștept de la biserică...

Fiindcă ea tăcu, Apostol continuă mai fierbinte, înfigîndu-și ochii aprinși în ochii ei speriați:

— Trebuie să vii, Ilona... acumă trebuie... de la biserică... negreșit... te aștept...

Ilona se cutremură și dădu să treacă. El îi aținu calea să-i audă răspunsul înainte de toate.

Se ciocniră piept în piept și Apostol o strînse brusc în brațe și o sărută prelung parc-ar fi dorit să-i soarbă tot sufletul dintr-o dată. Fata, cu brațele moarte, murmură aproape deznădăjduită:

— Doamne... Doamne, iartă-mă...

— Să vii, Ilona... Ilona! bîlbîi Bologa dîndu-i drumul și în vreme ce ea, cu pași moi, ieșea din tindă întunecoasă.

Apostol Bologa rămase cîteva clipe în tindă, aiurit, nesigur dacă a fost aievea Ilona sau poate numai închipuirea lui veșnic nesăturată și-a bătut joc de dînsul. Pe buze îl ardea sărutarea ei și în inimă o feri-

cire atât de vie, că începu să strige, în neştire, ca şi cum ar fi încercat să înăbuşe un glas tulburător:

— Petre!... Petre!...

5 Ordonanţa apărui în pragul odăiei, crezînd că s-a întîmplat ceva. Apostol îşi veni în fire, se uită foarte vesel la Petre o clipă şi-i zise, numai ca să nu tacă:

— Ce faci, Petre?... Gata cina? Patul?... Mi-e foame, Petre, şi sînt aşa de mulţumit, aşa de;...

10 Soldatul răspunse grav, parcă veselie stăpînului i-ar fi căzut greu:

— Am pregătit tot, don locotenent... că pe urmă să mă pot duce la biserică...

15 — Bine, bine, Petre... Du-te... unde vrei! strigă Apostol de-abia stăpînindu-se să nu-l îmbrăţişeze, într-atîta bucuria din sufletul lui simţea nevoia să se împartă şi să se desfete.

20 Nu intră în odaie, ci se repezi afară, ca şi cînd ar fi vrut să-şi vestească fericirea deodată cerului şi pămîntului. Răcoarea serii îl dezmeteci. Se întoarse înapoi. În faţa casei îi apărui ca o străfulgerare prin creieri să meargă şi el la biserică. Într-o clipă se hotărî şi în cea următoare îşi luă seama, zicîndu-şi că va fi mulţime mare acolo şi nu va putea vedea pe Ilona şi poate nici la sfîrşitul slujbei nu o va întîlni, iar pînă

25 să vie dînsul acasă... Pe uliţă treceau din cînd în cînd oameni singurateci spre biserică. În odaia lui era aprinsă lampa şi, prin ferestrele mici, cu perdelele albe netrase, văzu patul aşternut.

30 „Dar dacă n-are să vie?” îi răsări prin minte pe neaşteptate şi în aceeaşi secundă îi zburară din suflet toate bucuriile.

Un fior de frig îl străbătu din cap pînă-n picioare. Intră în ogradă, mîhnit, cu un cărbune aprins în inimă.

Petre plecase. Era singur în toată casa. Pe masă îl aştepta mîncarea rece. Nici n-o atinse. Luă o carte de pe policioara de la căpătîiul patului şi se așeză la masă să citească, să-şi omoare vremea şi mai ales să-şi ostoiască gîndurile. Literile se încurcau, fugeau şi se vîlmăşeau. Şi inima-i era plină de muştrări nedesluşite.

„Dacă nu vine, înseamnă că nu mă iubeşte şi atunci...”

10 Ultimul cuvînt îi rămase suspendat în creier ca un vîrf de floretă. Atunci... Atunci... Îşi dădea seama că iubirea aceasta îl depărtează de toate credinţele şi năzuinţele lui şi totuşi simţea că fără de ea i s-ar istovi inima şi viaţa însăşi şi-ar pierde orice rost, iar lumea

15 ar deveni un pustiu fără margini. Nici o clipă nu s-a gîndit unde îl va duce iubirea Ilonei, ca odinioară cînd a iubit pe Marta şi cînd a ştiut că va lua-o de nevastă. Acum nu era capabil să se gîndească la nimic, căci dorea pe Ilona, cu toate simţurile şi gîndurile, neîncetat, parcă toată fiinţa lui ar fi fost ameninţată de pieire dacă nu i-ar fi jertfit ei toate clipele.

25 Teama că Ilona nu va veni îl ustura pînă în măduva oaselor. Cartea îi tremura în mîini şi lumina lămpii începu să-l enerveze. Trînti volumul pe laviţă şi se plimbă de ici-colo, din ce în ce mai repede, ca şi cum ar fi vrut să grăbească mersul vremii şi apropierea clipei hotărîtoare.

În sfîrşit nu mai putu răbda lumina şi stinse lampa. Mai umblă cîteva minute prin odaie, dar neliniştea nu-l părăsi. Îmbrăcat cum era, se lungi în pat. Întunerecul şi tăcerea îl mîngîiau. Îşi auzea bătăile inimii, ca nişte gîlgiiri înăbuşite. Ca să înşele vremea, se apucă să numere; nu ajunsese nici pînă la zece şi pierdu şirul...

Trecu așa o veșnicie... Apoi deodată auzi, pe uliță glasuri.... Vru să se ridice, dar imediat se răzgîndi și rămase nemișcat... „Ar fi trebuit s-o aștept afară”, își zise cu desperare îngrozitoare în suflet.

5 În aceeași clipă pașii ei răsunară în ogradă. El îi recunoscu, deși niciodată nu și-a dat seama că-i cunoaște... Pașii intră în tindă și se înmoaie, apoi se opresc șovăind... Apostol simte șovăirea și iar își aude limpede bătăile inimii... Pe urmă clanța se mișcă fără zgomot

10 și nici ușa nu scîrție, deschizîndu-se puțin, de-abia atîta cît îi trebuie ei ca să se strecoare... Iar îi fulgeră prin gînd lui Apostol să sară din pat și iar rămîne ținut pe loc, încercînd să-și mulcomească inima și înfricoșat să n-o sperie... „De ce nu închide ușa?”

15 își zice apucat de o nouă desperare. Dar chiar atunci aude zăvorul și sufletul i se aprinde într-o scînteiere de bucurie.

Ilona încremeni două minute lîngă ușă... În tindă se auziră alți pași, grei, tîrîți... Bologa și Ilona se cutremurară, ca și cînd, fiecare în parte ar fi așteptat ivirea unui vrăjmaș pedepsitor... În curînd zgomotul din tindă se potoli... „A fost Petre”, se gîndi Apostol ușurat, auzind îndată foșnet de fustă apropiindu-se... Fata se opri lîngă pat, mereu nehotărîtă și

20 îngrozită. Inima în piept i se zvîrcolea atît de aprig, că Apostol îi auzea zvîrcolirile... Apoi Apostol nu se mai putu stăpîni. Întinse brațul spre ea și degetele lui atinseră sînii strînși în laibărașul de catifea... Ilona scoase un țipăt înăbușit.

30 — Ilona... turturica mea sălbatecă! șopti Bologa răgușit, luîndu-i mîna rece și încercînd să se ridice.

— Mi-e frică... mi-e frică... iartă-mă! murmură fata, vrînd să se ferească, cuprinsă brusc de o voință nouă de împotrîvire.

Dar tot atunci simți că nu mai are nici o putere și se plecă asupra lui, îngîinînd cu patimă:

— De acum nu-mi pasă... chiar să mă omoare! Îi alunecă piciorul pe podele și căzu moale, pe

5 pat, suspinînd lîngă Apostol...

5

A doua zi, Apostol Bologa se simți ca după o beție rușinoasă. Îi era silă de sine însuși, parc-ar fi săvîrșit o crimă. Se repezi de dimineață în cancelarie,

10 găsi pretexte să ocărasească pe cei doi slujbași și chiar pe Petre... dar de lucru nu se putea apuca. Ieși pe afară, căutînd să fugă de remușcări.

„Am năvălit ca o vijelie în viața ei, am răscolit-o și nu m-am gîndit decît la mine!” își zicea într-una

15 scîrbit, rătăcind de ici-colo.

Apoi deodată îi răsări în ochi zîmbetul Ilonei, fericit, supus, strălucitor de iubire și credință.

— Nu-ți pare rău, Ilona? o întrebă dînsul, șovăitor.

20 — Nu! răspunse fata hotărît.

— Ai încredere în mine, Ilona? urmă el, tremurînd.

— Da! răspunsese ea cu înflăcărare.

În fața ei ridea bucuria întreagă, netulburată de

25 gînduri și nepăsătoare de lume, triumfătoare și ispititoare. Uitîndu-se lung în ochii ei, Bologa îi văzu inima toată, caldă, simplă, sălbatecă, și în căldura aceasta i se topi îngrijorarea încetul cu încetul. Înțelese că Ilona prețuiește mai mult decît toate tainele

30 lumii, și o clipă sau poate mai puțin, i se păru că tot

universul se prefăce deodată în neant, lăsându-l numai pe el cu ea în fața lui Dumnezeu.

— Acuma însă trebuie să plec, zise apoi fata, că azi am mult de lucru... să fac ouă roșii, cozonaci, pască... Doar mâine e Învierea...

Mai zăbovi un minut, parcă inima nu ar fi lăsat-o să se despartă de Apostol. Pe urmă fugi în casă, rîzînd... În același moment Bologa auzi foarte deslușit din cancelarie, pe ferestrele deschise, glasul sergentului:

— Mi se pare că locotenentul nostru a pus ochii pe fata goparului...

— Ce-i drept, n-are gust rău, răspunse caporalul, rîzînd gros și înfundat.

Apostol Bologa aruncă o privire spre ferestre și deodată se înseninează, ca și cînd ar fi găsit cheia înțelepciunii, și mormăi:

— E cam de dimineață, dar... trebuie!

Porni fără să se mai uite înapoi, și nici nu se opri pînă la poarta preotului Boteanu. În fundul ogrăzii, în ușa grajdului, popa vorbea cu cineva, în capul gol, cu spatele spre uliță. Apostol deschise porțița. Scîrțîitul țîțînilor făcu pe Boteanu să întoarcă îndată capul. Soarele îi umplu fața de lumină. Mai aruncă două vorbe în grajd și veni repede spre poartă. Cînd recunosc pe Bologa, începu să zîmbească atît de vesel, parcă nu l-ar mai fi văzut de pe băncile școalei, „cum ar fi trebuit să zîmbească acum o lună”, gîndi Apostol fără să vrea.

— Apostole, Apostole, ai mai venit pe la noi?... Ce vînt bun te aduce? zise preotul, înduioșat.

Bologa îi strînse mîna, îmbărbătat de seninătatea lui, bolborosind cuvinte neînțelese. „Cît de străin a fost atunci și acumă cît e de blajin!” își zicea uimit de schimbarea preotului.

— Haidem, Apostole, în veranda noastră țărănească! reluă Boteanu, cuprinzîndu-i mijlocul și îndreptîndu-se spre grădinița din fața casei.

Parcă acum toată înfățișarea casei parohiale ar fi fost mai prietenoasă. În cerdac era o masă acoperită cu față albă și trei scaune împrejur, iar pe stîlpi și pe parmaclîc vrejile și frunzele viței-sălbatece își sorbeau verdeța.

— Poftește, Apostole, te rog! strigă popa, frecîndu-și mîinile cu mare bucurie. Ia loc aici... E foarte bine aici... Și preoteasa are să ne aducă niște cafele cu lapte cum n-ai mîncat nici pe la Pesta!... Scuză-mă numai o secundă, Apostole... o secundă!

Apostol șezu, în vreme ce Constantin Boteanu se repezi în casă, să vestească pe preteasă că a primit un oaspe. Cerdacul se răsfața în căldura blîndă a dimineții. Pe masă, cîteva muște se alungau împrejurul unei pete de cafea neagră.

— Deunăzi m-am supărat pe tine, părinte, zise Apostol către preotul care se întorcea mulțumit. Eram atît de amărit, poate mai amărit ca azi, și n-ai vrut de loc să mă înțelegi și nici măcar să-mi dăruiești o vorbă bună!

Imputarea din glasul lui Bologa înnoiră o clipă fața preotului, ca și cînd i-ar fi reamintit o suferință. Răspunse mai blînd, plecînd ochii:

— Erai tare aprins, Apostole, iar eu de-abia sosisem... Omul cînd suferă, e mai egoist și nu simte suferința aproapelui... Numai moartea ne împacă aieva cu lumea și cu Dumnezeu!

— Iubirea nu? întrebă Apostol repede, aproape înfricoșat.

— Iubirea cea mare și adevărată e numai la Dumnezeu...

Din casă izbucniră deodată plînsese prelungi și nătinge de copii. Pe uliță trecea un detașament de soldați, în direcția frontului, obosiți, abătuți, cu capetele plecate, ca niște vite minate spre zălhana.

5 În cerdac însă ardea lumina soarelui ca un rîs de față frumoasă.

— Copilașii... veșnic fără astîmpăr, murmură Boteanu cu alt glas. Și biata preoteasă toată ziulica trebuie să-i muștruluiască...

10 Apostol zîmbi. Preotul urmă iarăși înviorat:

— Dar am auzit c-ai fost dus pe acasă, Apostole... De aceea nu te-am mai zărit... O, Doamne!... Baremi pe acolo n-a trecut războiul...

— Îmi amintesc cît erai tu de studios în Năsăud, 15 o linioară, Constantine, zise Bologa, parcă i-ar fi fost frică să nu uite ceva. Și mă gîndesc, cum te-ai putut obișnui aici, departe de lume, fără cărți, fără oameni de seama ta?... Trebuie s-o duci greu de tot.

20 Popa Boteanu roși, dar în aceeași clipă îi izvorî în ochi o lumină smerită, care răspîndea în jurul lui valuri de încredere și simpatie. Răspunse fără șovăire și cu un zîmbet de împăcare:

— Grea a fost lupta mea, Apostole, și lungă a fost... Dar Dumnezeu m-a ajutat și mi-a deschis inima 25 și m-a mîngîiat... Căci viața e pretutindeni, în firul de nisip ca și în sufletul omului... Și pretutindeni oamenii au nevoie de milă, să dăruiască și să primească. Sînt bune ele și cărțile, însă numai viața poate să te apropie de Dumnezeu! Cît timp trăiești între cărți 30 și din ele, ți se pare că acolo-i toată înțelepciunea... Apoi, cînd ieși în lume, îți simți sufletul trist și fără sprijin, măcar de ai fi mistuit toate bibliotecile de pe fața pămîntului. Așa am pățit și m-am zbuciumat cumplit și am crezut că nu voi găsi alinare nicăiri...

Pe urmă, încetul cu încetul, în mijlocul naturii, m-a luat puhoiul vieții și m-a dus prin suferințe și amărăciuni, înainte, fără să-mi dau seama încotro.... Și așa, într-un ceas, ori poate într-o singură secundă, m-am 5 trezit cu sufletul plin de înțelegere! Am simțit puterea și slava și bunătatea lui Dumnezeu în inima mea, și în simțimîntul acela am aflat dezlegarea tuturor tainelor, Apostole!... De atunci nu mai am nevoie de cărți ci numai de Dumnezeu. Și-apoi Dumnezeu e mai 10 aproape de omul simplu, care trăiește afară, în vîrtejul vieții... Mult mai aproape!... Credința fuge de cărți și nu poate sălășlui statornic decît în sufletele care o doresc cu înflăcărare!

Apostol Bologa îngîna cu obrazii aprinși:

15 — Părinte, simt cuvintele tale în inima mea... le simt, părinte!

Preotul clătină din cap și zise tot zîmbind:

— Dintre toți oamenii, filozofii simt cel mai 20 anevoie adevărul dumnezeiesc, pentru că ei caută cu mîntea cea slabă pămîntească pe Dumnezeu, și nu cu inima credincioasă și atotcuprinzătoare! Cînd omul își uită obîrșia cerească și scormonește în noroi ca să afle rostul tainelor lui Dumnezeu, cum să se înalțe sufletul și cum să culeagă înțelegere și împăcare?

25 Întrebarea preotului pluti un răstimp în razele de soare, apoi se destrămă într-o tăcere prelungă. Apostol se uita în pămînt, copleșit de o apăsare crîncenă. Popa Constantin stătea în picioare, la cîțiva pași, cu fața în revărsarea de lumină... Deodată Apostol 30 Bologa ridică ochii spre el, însetați și îndurerați.

— Constantine, murmură Apostol cu o voce groasă, ca și cum ar fi vorbit din adîncurile sufletului, eu toată viața m-am războit cu Dumnezeu!... Auzi? M-am luptat în fiecare minut, căutîndu-l, adorîndu-l

și blestemîndu-l! Am simțit totdeauna că am nevoie de Dumnezeu și Dumnezeu m-a chinuit îngrozitor!... Am avut clipe cînd l-am simțit în inima mea și nu l-am putut păstra acolo! De ce, părinte, nu l-am păstrat? De ce n-a alungat el îndoielile, toate, să nu se mai reîntoarcă niciodată?... Și fiindcă clipele acelea au fost nespuse de fericite și pline de liniște, de aceea, am alergat fără odihnă, blestemînd și ceretînd pretutindeni... Lupta aceasta mă sugrumă mereu și frică mi-e că nu se va isprăvi niciodată, poate nici dincolo!

Ochii lui Apostol se zvîrcoleau în lacrimi, cu licăriri desperate, așteptînd parcă izbăvirea supremă de la omul din fața lor.

— Crede, Apostole, și Dumnezeu va coborî în inima ta cînd va bate ceasul, și nu te va părăsi în vecii vecilor! zise preotul cu un glas împletit numai din nădejde și îmbărbătare.

Bologa, ca și cum într-adevăr glasul i-ar fi picurat în suflet un balsam minunat, urmă mai liniștit, privind mereu în fața preotului:

— Vreau să cred... Și uneori îmi simt ființa curată și primitoare ca un potir! Dar zadarnic implor și zadarnic bat la toate porțile, nimeni nu-mi răspunde!... Cred, cred, părinte! Toate fibrele inimii mele numai credință rîvnesc, chiar cînd mă sfîșie îndoielile și întrebările!... M-am războit cu ispitirile urii și le-am izgonit din sufletul meu... Sînt în stare să mă umilesc, să mă înjosesc și să-mi presar cenușă pe cap, numai să dobîndesc un strop de credință neclintită...

Tăcu o clipă și apoi continuă cu o voce nouă:

— Mă plimb veșnic între două prăpastii, Constantine!... Veșnic, veșnic!... Prăpastie afară, prăpastie

în sufletul meu... Și la fiecare poticnire mă uit în fundul prăpastiilor... la fiecare poticnire!... Și așa a fost totdeauna... De cîte ori nu mi-am dat seama că omul nu poate merge singur pe drumul vieții, fără o călăuză sigură și totuși mereu am încercat!... Dar drumul vieții e plin de răscruci, și la fiecare răscruce am fost silit să mă opresc, să chibzuiesc, și niciodată n-am nimerit calea cea dreaptă și m-am întors înapoi și nici înapoi n-am mai cunoscut drumul pe care am mers...

— Și eu am purtat crucea ta, Apostole, și Dumnezeu, cînd am fost mai desperat, mi-a trimis credința cea tare ca stîncă și m-a mîntuit! rosti preotul limpede ca o vestire, trecînd alături de el. Numai credința neclintită mîntuiește pe om aici și dincolo deopotrivă! Credința e puntea vie peste prăpastiile dintre sufletul zbuciumat și lumea plină de enigme și mai cu seamă între om și Dumnezeu!... Numai în credința neclintită vei găsi și tu călăuza fără greș în viață, căci numai ea te poate îndemna la fiecare pas și-ți poate spune în fiecare minut cum să-ți împaci sufletul!

Apostol Bologa plecase iar capul în pămînt, ascultînd cuvintele preotului ca o binecuvîntare. Și cînd tăcu Constantin, nici el nu mai zise nimic, parcă în sufletul lui s-ar fi coborît aievea o călăuză fără greș.

Atunci intră în cerdac preoteasa, aducînd în mînă un coșuleț cu pîine prăjită, iar după ea, servitoarea bătrînă, pășind cu mare băgare de seamă ca să nu se verse ceștile pline, așezate pe o tavă de lemn înflorit.

— Pune-o colea binișor! șopti preoteasa după ce zîmbi cu sfială spre Bologa.

— Încă n-ai cunoscut pe preoteasa mea, Apostole? întrebă deodată preotul cu mîndrie. Poftim,

privește-o și spune-mi dacă ai mai văzut așa căprioară drăgălașă?

— Vai, Constantine, nu ți-e rușine? zise preoteasa roșind pînă-n vârful nasului și făcînd semn servitoarei să plece.

Preoteasa era durdulie, plină de sănătate, cu obrazii bucălați și cu niște ochi verzi spălăciți și foarte blînzi. Apostol îi sărută mîna, murmurînd cîteva cuvinte.

— Acuma o să ne ierți, domnule, adăogă preoteasa, mereu roșie de rușine, aranjînd masa. Ca, la țară și ca în război... Altădată aveam și noi mai bine, dar cît a fost popa internat, cătanele ne-au prăpădit..

— Lasă, că-i bine, căprioară, zise Boteanu, mîngîind-o cu drag. Că doar Apostol nu-i străin... Ehe, tu erai în fașe cînd noi puneam lumea la cale în Năsăud!

Preoteasa mai stătu pînă ce se așezară la masă, avînd mare grijă să spună că ea a potrivit cafelele, dar să mai poftască zahăr ori șvarț dacă nu li se pare bună, apoi se scuză roșind din nou, fiindcă în casă se porniseră iar niște scîncete subțiri, și ieși zîbind foarte încurcată.

— O femeie rară, Apostole, începu îndată preotul cu o voce caldă de iubire. Ea a fost norocul meu... Am cunoscut-o la un bal de teologi în Gherla, binecuvîntat fie balul acela!... De altfel e chiar fata înaintașului meu de aici, care a murit în anul cînd ne-am cunoscut. Soacra trăiește... aici, la noi... Nu-ți poți închipui tu ce înseamnă o femeie care te iubește aievea, pînă la sacrificiu... Preoteasa mea e dintre femeile acelea, Apostole! Cînd ți-oi povesti odată pătimirile noastre, ai să înțelegi poate de ce o iubesc din tot sufletul... Las' că e și fată cultă, a învățat patru ani la Blaj...

Apostol îl întrerupse brusc, înfigîndu-și privirea în ochii lui:

— O iubești mult... ca și pe Dumnezeu?

Boteanu rămase o clipă uimit, cu lingurița răzimată în fundul ceștii. Apoi răspunse hotărît, aproape solemn:

— Da... mult, ca și pe Dumnezeu!... Iubirea e una și nedespărțită, întocmai ca credința! Inima mea cuprinde în aceeași iubire pe Dumnezeu, și pe tovarășa vieții mele, și pe mama copiilor mei!... Prin iubirea adevărată sufletele unite se apropie de tronul Atotputernicului...

În ochii lui Apostol se aprinse atunci o strălucire așa de mare, că preotul Constantin de-abia își putu stăpîni mirarea.

6

Apostol Bologa se întoarse la cancelarie liniștit și se așternu pe lucru cu o sîrguință de om care și-a potrivit viața pe ore și minute. Numai din cînd în cînd zvrilea ochii pe fereastră, parcă ar fi așteptat pe cineva dar fără nerăbdare și fără vreo strîngere de inimă, sigur că cel așteptat va sosi negreșit la timp.

Pe la unsprezece groparul Vidor intră pe poartă, posomorît și cu o legătură în mînă. Atunci Apostol se sculă de la biurou și așază tocul în călîmară. Doar degetele îi tremurau puțin. Ușa cancelariei era deschisă și în curînd groparul apăru în prag dînd bună ziua ofițerului, ca totdeauna. Bologa răspunse simplu, adăogînd fără să mai aștepte obișnuitele întrebări despre pace ale bătrînului:

— Aș dori să-ți vorbesc ceva... ceva foarte important... acum... numaidecât...

Groparul, curios, vru să intre în cancelarie, dar Apostol îl opri:

5 — Dincolo... la mine... Vin și eu îndată!

— Bine, prea bine, zise Vidor, uitându-se nedumerit spre cei doi gradați, ca și când ar fi vrut să citească vreo explicație pe fețele lor. Bine... Atunci mă duc să dau fetei legătura și viu...

10 Apostol rămase lângă biurou, în picioare, până ce văzu pe Vidor intrând în odaia de dincolo, pe urmă trecu și el, fără șovăire, dregându-și puțin glasul, în mers. Pe fața groparului citi un fel de spaimă amestecată cu șiretenie.

15 — Bade, vorbi Bologa hotărît, mi-e dragă Ilona și vreau s-o iau de nevastă, dacă vrea și ea și dacă mi-o dai și dumneata!

20 Groparul Vidor se uită lung în ochii lui, fără să clipească, și nu răspunse, parcă n-ar fi înțeles nimica sau ar mai fi așteptat lămuriri.

— Îmi trebuie răspunsul acum, numaidecât! continuă Apostol, enervat puțin de tăcerea bănuitoare a țaranului. Să nu crezi că mi-a trăznit prin cap așa... M-am gândit bine și am cumpănit...

25 Vidor întoarse ochii spre ferestrele dinspre ogradă, oftă, se scărpină în ceafă, clătină din cap și apoi zise rar, uitându-se cam pieziș la ofițer:

30 — De... domnule locotenent, vorbă mare ai spus, recunosc, că știm și noi omenia și cuviința, măcar că sîntem oameni de rînd, cum ne-a lăsat Dumnezeu... Apoi, nu zic, ți-o fi ea dragă d-tale, fata, dar și eu sînt om bătrîn și am pățit multe și cu lingura cea mare am înghițit necazurile și de aceea cred că nu-i pentru dumneata fetișcana noastră... Că ea, sărăcuța, nici

avere n-are, nici învățată nu-i și nicicum nu se potrivește cu dumneata, domnule locotenent!

— Fiindcă mi-e dragă, ne potrivim, murmură Apostol tulburat, ca și cum n-ar fi așteptat împotrivire.

5 Groparul se mai scărpină în cap, mai cercetă din ochi într-ascuns pe locotenent, mereu nehotărît și bănuitor. În sfîrșit merse la ușă și, din prag, strigă:

— Ilona!... Ilona!... Ia vino-ncoace, iute!

10 Fata sosi îndată, întrebătoare, cu degetele murdărite de vopseaua ouălor roșii. Când îi spuse tatăl său că ofițerul o cere de soție, se spăimîntă, se uită la Bologa și izbucni în lacrimi. Groparul stăruie să răspundă „domnului locotenent“, dar toate fură în zadar: Ilona plîngea și nici în ruptul capului nu voia să deschidă gura.

15 — Ne pierdem vremea de pomană, domnule locotenent, zise în cele din urmă Vidor cu dispreț. Muierea tot muiere, din lacrimi n-o scoți nici cu șase boi... De altminteri, ce să mai lungim vorba, că fata trebuie să facă precum îi poruncesc eu!

20 Se mai uită o clipă în ochii lui Apostol, apoi se duse la el cu mîna întinsă, rostind apăsător:

— Mare cinste ne faci, domnule locotenent... De-acu numai să fie într-un ceas bun și cu noroc și să trăiți

25 Apostol, luminat de bucurie, se apropie de Ilona, care își acoperise obrazii cu șorțul, plîngînd mereu înăbușit.

30 — Ilona! șopti el mișcat. Vrei să fii mireasa mea, Ilona?

Ea își dezvăli fața și-i răspunse printr-o privire fierbinte, izvorită din plîns și împodobită cu un surîs de fericire. Și Apostol o sărută, fără sfială, pe obrazii umezi de lacrimi.

— Atunci să mergem degrabă la preotul satului să ne logodească! zise Bologa, simțind pe buze gustul lacrimilor ei. Vă aștept în cancelarie...

Se reîntoarce la biurou, mai liniștit de cum venise.

5 Peste o jumătate de ceas groparul bătu la ușă, vestindu-l că sînt gata de plecare. Atît Vidor, cît și Ilona se îmbrăcaseră în haine de sărbătoare. Apostol observă că fata își pusese năframa verde de ieri și mai ales laibărașul de catifea roșie care-i rotunjea sîinii.

10 Preotul Boteanu se cruci de mirare cînd se pomeni iar cu Bologa, și încă întovărășit de Vidor cu fata... Întrebă cu glas puțin îngrijorat:

— Ce-i, Apostole?... Ce s-a întîmplat?... Că doar nici trei ceasuri n-au trecut....

15 — Tu m-ai învățat, părinte, și ne-am grăbit să-ți cerem binecuvîntarea! zise Apostol zîmbind.

Boteanu, nedumerit, îi pofti în odaia unde odinioară a primit pe Apostol și ceru nerăbdător explicații. Cînd află hotărîrea lui Apostol, se uită pe rînd la toți trei, neputîndu-și ascunde mirarea. Apoi se scuza pentru o secundă, ieși afară, desigur să spuie și preotesei ce minune s-a întîmplat, și reveni cu patrafirul, crucea și cartea de rugăciuni.

20 — Dacă-i așa, să ne rugăm Domnului să vă blagoslovească unirea, murmură preotul, foarte blînd, deschizînd cartea.

Citi rugăciunile obișnuite, căutînd să le înveșmînteze în cît mai multă evlavie și solemnitate. Pe urmă sărutară cu toții crucea, iar tinerii se îmbrățișară. Preotul mai adăogă cîteva cuvinte, îndemnînd mai cu seamă pe Ilona să prețuiască norocul ce i l-a trimis Dumnezeu și să se silească a fi vrednică de bucuria care i se hărăzește din mila cerului. Fata plînsese și groparul se înduioșă.

— Acuma însă poftiți și luați loc, să cinstim cu un pahar de vin ceasul acesta de fericire, cum e datina strămoșească! zise Boteanu, scoțînd și împăturind patrafirul.

5 Ca și cum ar fi fost aranjate toate pe roțile, pe dată sosi servitoarea cu sticla plină și cu paharele, și peste cîteva clipe, însăși preoteasa, strălucitoare de nerăbdare.

10 — Uite, căprioară, prietenul nostru și-a ales mi-reasă pe Ilona! strigă preotul, cu totul vesel, umplînd paharele.

Preoteasa felicită pe Apostol și-i laudă pe Ilona că-i fată cuminte și... În glasul ei însă era atîta uimire, că Apostol nici un îndrăzni să răspundă și se bucură cînd „căprioara“ trecu la Ilona, s-o descoase și să-și astîmpere curiozitatea prin fel de fel de întrebări.

După ce preotesea se mai potoli, Boteanu le spuse o veste grozavă, pe care adineaori, îndată ce a plecat Apostol, i-a adus-o un soldat ce se află în gazdă pe aici, prin vecini... Soldatul tocmai se întorcea din Făget și acolo a aflat că azi-noapte au fost prinși, nu se știe unde, trei bieți țărani, despre care se zice că sînt spioni și că au trimis anume știri de însemnătate vrăjmașilor, prin front. Groparul interveni de grabă cu lămuriri mai complete: el a văzut cu ochii pe cei arestați. Generalul cel mare șade doar în casa cumnatului din Făget și cumnatul, fiind și primar, știe tot ce se face și ce se petrece. Adevărul este că de acum două săptămîni a venit porunca prin sate să nu mai iasă nimeni, nici cu vitele și nici după lemne, pe aproape de front, dar oamenii, nătîngi și proști, nu înțeleg de vorbă bună și parcă înadins nu mai pe acolo umblă... Militarii au tot închis ochii și s-au mulțumit să-i ia la goană. De vreo cîteva zile

5 însă divizia face pregătiri mari pe front, nu se știe cu
ce scop și din ce pricină. Și atunci au băgat de seamă
că orice ordin se dă aici și orice mișcare, peste o zi, două,
ajunge și la cunoștința dușmanului. În sfârșit s-a zis că
trebuie să fie pe aici spioni, iar spioni nu pot fi decât
tocmai țărani care, în ciuda poruncilor strașnice, se
vîră mereu prin zona frontului. Așa au pus mîna azi-
noapte pe trei și i-au adus între baionete la Făget.
10 Generalul e atît de mînios, că a poruncit să-i spînzure
pe toți trei, ca să dea o pildă strașnică. Mîine are să-i
judece Curtea Marțială, și dacă generalul cel mare a
poruncit, apoi de bună seamă că o să-i și spînzure...

15 — Cumnată-mea, săraca, a plîns ca o nebună de
mila lor, sfîrși groparul. Doi sînt din Făget, oameni
cunoscuți, români, iar unul e de aci, de la noi... Bie-
tul Horvat, domnule părinte, că trebuie să-l știi, de
pe ulița gării... Vai de capul lui! Mă bătea gîndul să-i
spun nevastei sale, dar nu știu... parcă mi-e groază!...
20 Și iaca așa!... Tocmai era să-i povestesc dumnealui,
domnului locotenent, dar cum m-a luat cu fata, am
și uitat, uita-m-ar moartea!

— Doamne, iartă-ne păcatele și apără-ne de pri-
majdii! murmură preotul, închinîndu-se cu evlavie.
Moartea ține praznic mare în vremurile de azi...
25 O, Doamne, neînțelese sînt și prea înțelepte hotă-
rîrile tale! Fie-ți milă de slăbiciunile noastre și nu
ne lăsa fără mîngăiere acum și pururea, amin!

Apostol Bologa își făcu cruce de trei ori, cu
ochii muiați în lacrimi, cu inima însîngerată de o
30 milă mare.

La plecare, preotul îi strînse mîna prelung și-i
zise:

— Apoi să vii negreșit la Înviere, Apostole...
să-ți mai întărești inima și credința în Dumnezeu,

că vezi bine cît de cumplite-s vremurile și cîtă nevoie
are sufletul omului de sprijin și de îndurare!

— Negreșit! răspunse Apostol din toată inima.

După-amiaza trecu ca părerea, în cancelarie, la
5 lucru. Seara, la cină, spuse și lui Petre că se va însura
cu Ilona. Ordonanța îi ură noroc numai cu jumăta-
te gura: aflase vestea de la însăși Ilona și nu putea
pricepe cum să ia „domnișorul“ de nevastă o țărăncuță
și săracă, și proastă, cînd ar fi găsit atîta fete de boier,
10 numai să fi întins un deget.

Porunci seara soldatului să-l trezească la vreme
pentru Înviere. Pe la miezul nopții se deșteptă în
alintările Ilonei:

15 — Scoală, leneșule... Aide, să nu pierzi tocmai
Învierea!

Pînă să se dezmetească, fata dispăru fără zgo-
mot... Se îmbracă în grabă. Răcoarea nopții îi învioră
pașii. Cerul era senin, vînat, și stelele pîlpîiau ca niște
luminițe pe bolta unei imense catedrale.

20 Curtea bisericii era plină de oameni și totuși
mai soseau mereu, care singurateci, care în pîlcuri.
Biserița de lemn, veche, lăsată într-o parte și prop-
tită cu birne ca să nu se dărîme, cu turnulețul răsucit
puțin, cu ușa atît de joasă, că trebuia să te pleci in-
trînd, de-abia se deosebea în întunec dintr-un pomii
25 bătrîni care-și întindeau ramurile, ca niște brațe
ocrotitoare, pînă deasupra acoperișului... Dinlăuntru,
ca dintr-o peșteră, se auzea un glas chinuit, mormă-
ind cînd tărăgănat și dureros, cînd aspru și ascuțit.

30 — E prea devreme, șopti cineva lîngă Bologa,
căci părintele slujește așa fel încît tocmai cînd se
crapă de ziuă să isprăvească liturghia!

— Mai bine prea devreme, decât să n-ai loc nici
măcar în curtea bisericii, răspunse altul cu imputare.

Oamenii se îmbulzeau, șopteau. Ici-colo se stăpîneau rîsete înăbușite. Întunerecul începea să se îmblînzească.

5 În sfîrșit ușa bisericii se luminează și, peste cîteva minute, preotul, cu Evanghelia pe braț și cu o lumînare aprinsă în cealaltă mînă, se ivi în prag. Zeci de lumînările se întinseră nerăbdătoare spre preotul în odăjdii strălucitoare și în curînd curtea bisericii se umplu de luminițe galbene, plătînde, ca o ceată
10 sfioasă de suflete care așteaptă, tremurînd la porțile cerului, glasul izbăvirii.

Printre țărani ce se înghesuiau în jurul preotului, Apostol Bologa văzu și mulți soldați, cu fețele transfigurate de evlavie, bolborosind rugăciuni fierbinți. Dar mai ales se miră, zărînd, la o parte, cu lumînărica aprinsă, pe sergentul ungur de la cancelaria lui.

Apoi începu slujba. Preotul Boteanu cînta blînd, cu glas subțire, cu ochii închiși sau ridicați spre înălțimile cerești. Lumina juca pe fața lui slabă, dîndu-i
20 înfățișarea unui sfînt dintr-o icoană veche. Împrejurul lui Apostol buzele oamenilor, uscate, se mișcau repede, nesățioase. Fumul de tămîie se răspîndea în valuri albastre și credincioșii îl sorbeau cu bucurie ca o mireasmă din altă lume.

25 — ...S-ascultăm sfînta evanghelie! cîntă preotul, trăgănat, uitîndu-se peste capetele mulțimii cu o privire care parcă vestea o taină nouă.

Toată lumea căzu în genunchi. Apostol asculta
30 dus, cu ochii pe buzele preotului. Cuvintele se legănau, pluteau și se împreunau într-o melodie stranie, care-i picura în suflet nemărginită încredere. Încet, în neștire, plecă fruntea în pămînt, simțîndu-și inima copleșită de ceva nespus de amar. Apoi deodată auzi

iar glasul preotului, triumfător și puternic, vesel ca o trîmbiță de argint:

— Hristos a înviat din morți...

Apostol sări în picioare. Toți oamenii cîntau, cu
5 fețele albe de bucurie. Și glasurile filfiau ca niște stegulețe de pace și se ridicau în văzduhul limpede și se înălțau tot mai sus, pînă la tronul mîngăierilor cerești.....

7

10 În dumineca Paștilor avu mai mult de lucru la cancelarie, totuși la prînz făcu o pauză și luă masa împreună cu Vidor și cu Ilona. Groparul fi povesti a doua oară, cu amănunte noi, despre cei trei țărani arestați și, muncit de curiozitate, se repezi după-amiazi pînă la
15 cumnatul său, să mai afle noutăți. Putea acum pleca liniștit, fiindcă nu mai avea grija fetei.

— De-aci înainte ai s-o păzești d-ta mai strânic decît mine, zise către Bologa, clipind șiret.

Spre seară, înainte de a se întoarce groparul din
20 Făget, se auzi prin sat că cei trei împetricinați au fost osîndiți la moarte de Curtea Marțială și că chiar mîine vor fi spînzurați. Vestea umplu de groază pe săteni și pătrunse ca o ștafetă sinistră prin toate casele, mîhîrînd bucuria sărbătorilor.

25 Totuși, groparul Vidor aduse și noutăți. Mai întîi că osîndiții vor fi executați într-adevăr mîine dimineață, înainte de răsăritul soarelui. S-au dus rudele, cunoscuții lor, și au îngenuncheat și au plîns în fața generalului, să-i ierte, să-i fie milă... Aș! Generalul e foc
30 și i-a alungat cu jandarmii. Pe urmă alta: azi-noapte au mai fost arestați încă patru oameni, tot din Făget

și tot în zona frontului, iar mâine o să-i judece și pe aceștia.

— În sfârșit, se vede că generalul și-a pus în gînd să ne spînzure pe toți, rînd pe rînd, oftă gro-
5 parul, foarte posomorît.

Se mai duse pe la vecini să le povestească nenorocirea ce s-a abîtut asupra oamenilor din senin, dar se întoarse degrabă acasă, se schimbă și plecă iar la Făget.

10 — Poate să le fiu de folos bieților oameni, cu meseria mea, zise luîndu-și rămas bun de la Apostol și Ilona, închinîndu-se, Doamne ce năpastă!... Doamne, ferește!...

15 A doua zi Vidor veni acasă la amiazi, numai să dea de știre că cei trei au fost spînzurați într-o braniște, la marginea șoselei, jumătate calea între Lunca și Făget.

— Nici nu le-au ridicat spînzurători, povesti groparul, plîngînd ca o babă. I-au agățat, ca pe niște
20 cîini, pe cîte o cracă de copac... Am vrut să le facem groapă, cum se cuvine creștinilor, dar nu i-au coborît din ștreang... Zice că-i porunca să atîrne acolo trei zile și trei nopți, să-i vadă toată lumea și să se învețe
25 mintel!... Doamne, Doamne, apără-ne! Pînă ce le-au pus lațul de gît, s-au jurat bieții oameni că nu-s vino-
vați... Parcă a vrut cineva să-i asculte?... Ordin și iar ordin!... Și uite-așa, a doua zi de Paști! Doamne, mare ești și mare-i mila ta, Doamne!... Și mai sînt patru închiși!...

30 Porni numaidecît înapoi, spre Făget, fără să ia ceva în gură, cu ochii arși de lacrimi, gîrbovit de spate ca și cum într-o zi ar fi trăit zece ani.

Peste vreo două ceasuri, tocmai pe cînd Apostol era mai ocupat, năvăli în cancelarie căpitanul Klapka strigînd:

— Bologa! Fericitule!... Ai sosit din concediu?...
5 De mult?... A, fericitule, fericitule!... Dar baremi ești sănătos acum?

Îmbrățișă zgomotos pe Apostol, coplesindu-l cu întrebări. Era puțin slăbit la față, numai bărbuța de milițian părea mai blondă, mai rară și mai neîngrijită. După cîteva minute, Bologa îl pofti dincolo,
10 să vorbească mai în tihnă. Acolo găsiră pe Ilona, care nu mai lăsa pe Petre nici să intre în odaie, geloasă și dornică să-și servească ea singură logodnicul și să-l îngrijească. Klapka, văzînd-o, nici una, nici două,
15 o luă ștrengărește de gușă, alegîndu-se cu o palmă zdravănă peste mînă.

— Aa? Aprigă fetiță! murmură căpitanul uimit. Ce-i drept lovește țapăn!... Dar cine-i frumoasa, Bologa?... Ehei, bine o duci tu aici! De aceea nu-ți
20 pasă de noi!

— E logodnica mea, zise Apostol zîmbind.

— Cum? Logodnica... ta? întrebă Klapka com-
25 plect zăpăcit. Bine, dar asta-i... asta-i nebunie, Bologa!... Iartă-mă, poate că sînt bătărian, totuși... nu pricep! Nu pricep nimic!

— Ei, dacă ar pricepe omul toate cîte nu le pri-
cepe, ce farmec ar mai avea viața? răspunse Bologa vesel. Mai bine șezi colea, odihnește-te puțin și să ciocnim ouă roșii, că e a doua zi de Paști.

30 Și, în vreme ce Klapka se așeză la masă, aiurit, Apostol ieși în tindă și se reîntoarse apoi împreună cu Ilona, care aducea o farfurie cu ouă roșii și alta cu pască și cozonac. Căpitanul se sculă în picioare și, foarte galant și încurcat, zise către Ilona:

— Adineaori am fost rău-crescut... dar n-am știut că... am crezut că... să mă ierți...

Deși nu știa boabă nemțească, Ilona înțelese cam ce vrea Klapka, se uită la el lung și apoi pufni într-un ris atît de vesel, că amîndoi bărbații riseră împreună cu ea.

— Fetița... adică logodnica ta, e mare ștregă-găriță! zise Klapka după ce Ilona fugi afară, să ridă în voie. Oricum, adaogă pe urmă serios, logodna asta e un mister, pentru mine, firește...

— Și pentru mine! șopti Apostol cu o filfiire de entuziasm. Dar nu numai logodna, ci toată viața, începînd cu sufletul meu și sfîrșind cu infinitul înstelat!

Căpitanul îi aruncă o privire mirată și reluă nehotărît:

— Bine...așa se zice... Astea-s dintre vorbele mari pe care toți le simțim și nimeni nu le înțelege aievea... Logodna însă e ceva material, e un fapt precis. Ceea ce nu pricep în logodna această sînt motivele care te-au înlemnat să-ți legi viitorul cu o fetiță, nostimă, negreșit, dar necivilizată... În sfîrșit, un om ca tine ce poate găsi într-o țărăncuță, și încă unguroaică? Uite, asta nu pricep, dragul meu!

— Sufletul e același la țărăncă și la contesă, răspunse Bologa cu mai multă însuflețire. Cel puțin în privința cuprinsului... Numai forma a schimbat-o civilizația. Și ești sigur că schimbarea s-a făcut întru fericirea omului?... Nu, nu, eu cred că civilizația a falsificat pe om și l-a înrăit; omul primitiv e bun și drept și credincios, de aceea e mult mai fericit ca omul civilizat!... Imensei majorități a omenirii civilizația nu i-a dăruit pînă azi decît războiul, care pune față în față milioane de oameni și care ucide mii și mii de

suflete într-o secundă! Binefacerile civilizației se resfrîng numai asupra cîtorva privilegiați suferind de plictiseală și de spleen. Pentru o mie cinci sute de milioane de oameni civilizația e o pacoste, dacă nu chiar un rafinat sistem de robire!

— Oare fără binefacerile civilizației ai mai putea tu însuși să te ridici împotriva lor? întrebă Klapka cu un surîs.

— Atunci n-aș fi simțit nevoia să le disprețuiesc și aș fi fost desigur mai fericit! strigă Apostol îndîrjit. Civilizația d-tale stîrnește în bietul suflet omenesc numai întrebări, dar nu e în stare să-ți ofere nici un răspuns! Fieeee „cucerire“ a civilizației a dărimat cîte-o bucățică din fericirea omului, pînă ce nu i-a lăsat în suflet decît un morman de ruine... În locul credinței a pus formule, chiar pe Dumnezeu ar vrea să-l vîre într-o formulă ingenioasă, iar pe urmă să-și frece mîinile și să zică: „Poftim, am cucerit și pe Dumnezeu!“... Însăși muzica divină, care e viața, a tot despicat-o și a explicat-o, încît azi sărmanul om „civilizat“ nu mai știe încotro s-o apuce; dezgustat și de sine însuși... Mi-e scîrbă de civilizație, căpitane! Zece mii de ani de civilizație nu prețuiesc cît o singură clipă de adevărată împăcare sufletească!

Klapka îl asculta din ce în ce mai nedumerit, își smulgea bărbuța, nerăbdător, gîndindu-se mereu să-l întrerupă și să-i spuie că pentru altceva a venit el aici...

— Dragă Bologa, eu... încercă Klapka să zică.

Dar Apostol, grăbit, parcă i-ar fi fost frică să nu-și piarză șirul sau parcă ceea ce spunea îl apăsa pe suflet și vrea să scape mai repede de apăsare, continuă:

— Numai un moment, căpitane... Să înmormîntez civilizația în inima mea, definitiv. Ea mi-a zdro-

bit viața și m-a chinuit douăzeci de ani, neîncetat..
Ea m-a îndemnat să-mi călăuzesc viața după concepții
și formule și principii. De câte ori viața trăgea cu bure-
tele peste construcțiile mele neroade, îmi făceam altele
5 mai năzdrăvane și mă mîndream că eu... — Eu, cu
e mare — am izbutit să-mi croiesc soarta, să mă pun
de-a curmezișul vieții și al lui Dumnezeu!... A trebuit
să mă izbesc cu capul de toți pereții pînă să mă smulg
din ghearele rătăcirilor, pînă să mă regăsesc pe mine
10 însumi, sufletul meu însetat de Dumnezeu și de fe-
ricire!

— Da... da... omul are nevoie de un sprijin su-
fletesc, murmură căpitanul.

— Așa-i? zise Bologa stăruitor, ca și cum apro-
barea l-ar fi întărit. Așa-i?... Așa-i... Un sprijin,
15 căpitane!... Credință, multă, nesfîrșită, oarbă... Cre-
dința-i Dumnezeu, căpitane!

Atunci însă, parcă exuberanța l-ar fi rușinat,
se uită la Klapka o clipă și urmă cu alt glas, foarte
20 schimbat:

— Vorbesc, vorbesc și... Nu te supăra! Mi-e
plină inima... Te rog! adăogă zîmbind și arătînd far-
furiile de pe masă. Sînt făcute de logodnica mea...
O cheamă Ilona... Șezi! De ce stai în picioare?

25 Se așezară amîndoi. Klapka îmbucă din pască
și vorbi mestecînd:

— Îmi aduc aminte cînd ai fost pe la mine, pe
front... Știi, cînd cu ofițerul român... Cît erai de zbu-
ciumat... Am crezut că te-ai supărat pe mine fiindcă
30 nu m-am entuziasmat de planurile tale de fugă... Ți-
aminte? Ai plecat furios...

— Da... furios, zise Apostol dînd din cap.

— Ai avut noroc cu boala, reluă căpitanul în-
ghițind un gălbenuș tare. Nu știu de ce am avut și
mai am încă presimțirea că te-ar prinde dacă ai în-
cerca să treci dincolo... Nu știu... De aceea îți port
5 mereu de grije. Poate că-i o superstiție... Oricum,
te-ai născut într-o zodie cu noroc, Bologa!... Mai
întîi pentru că ai scăpat de front... Aici parcă nici
n-ai fi în război...

— Adevărat, parcă nici n-ar exista războiul! făcu
40 Bologa cu un surîs mulțumit. Sînt ca un funcționar
bătrîn, ori ca un cal de tramvai. Toată ziua cu aceleași
registre și foi de muniții... notez, controlez, adun...
O mașină de cancelarie... Adevărat! Nu mă mai gîn-
desc la război și chiar la nimic... În realitate, ferici-
15 rea îngustează cumplit orizontul omului, nu crezi?

— Poate... În orice caz pe front n-ai răgaz să
uieți unde te afli, zise Klapka, oftînd și plecînd ochii,
în care apăruse o îngrijorare grea. De vreo zece zile
avem fierbere și pregătiri și ordine peste ordine încît
20 te trec sudori reci... Ce-o fi, Dumnezeu știe, vom ataca
noi, sau așteptăm atacul lor?... Am fost azi pe la
cartier, chiar de acolo vin... Toți sînt muți și gravi și
ridică din umeri; să-i ia dracul pe toți!... Și pre-
tutindeni o vîgilență extraordinară, mai ales că în
25 ultimele zile au început oamenii să dezerteze la dușman
pe capete, cu deosebire românii... Numai azi-noapte
am aflat c-ar fi șters-o vreo cinci infanteriști, așa
că-ți închipui ce-i pe la noi!

Klapka se uită la Apostol cercetător, ca și cum
30 ar fi vrut să vadă ce impresie i-au făcut știrile acestea.
Apostol însă asculta liniștit, și în ochii lui pîlpîia
blînd numai milă și tristețe. Căpitanul continuă cu
mai multă inimă:

— Și aici... cu civilii... Ai zice c-a turbat generalul. Am văzut trecînd spre Făget... Sînt trei spînzurați, la marginea șoselei, într-o pădurice... Mi-am adus aminte de pădurea spînzuraților... Pînă și calul
5 meu s-a speriat și a pornit într-un galop nebun... Acuma, la întoarcere, nici n-am mai venit pe șosea, ci am luat-o pe linia drumului-de-fier, ca să nu mai văd grozăvia ceea... Și Curtea Marțială de-abia și-a început activitatea! Tocmai cînd să plec încoace, am
10 auzit c-ar mai fi condamnat pe patru țărani... Un ceas a durat judecata și într-un ceas patru spînzurați!

Căpitanul tăcu iar, așteptînd parcă ceva. Ochii lui Bologa, înecați în lacrimi, îl priveau lung, fix, adînc.

15 — Dar tot la cartier, zise Klapka după o pauză, cu fața înșeninată puțin, am aflat că vor să retragă pe toți soldații români din front și să-i trimită aiurea... Nu știu dacă și pe ofițeri... Dacă ar fi adevărat, ai putea răsufla și tu liniștit!... De aceea trebuie să te
20 astîmperi acuma, Bologa, adăogă deodată cu căldură. Să fii mulțumit că ești aici și să aștepți norocul!... Ți-am mai spus eu odinioară că norocul e salvatorul nostru...

25 — Da... norocul și Dumnezeu, îngînă Apostol tulburat, închizînd pleoapele, încît două șiroaie subțiri de lacrimi i se rostogoliră pe obraji palizi și aluncară pe piept, însemnînd două pete sărate deasupra buzunarelor tunicii verzui. Acuma nu mai vreau nimic... Acuma Dumnezeu îmi poartă de grije și mă călăuzește... Cum va orîndui Dumnezeu, așa voi face, căci
30 toate speranțele mele în Dumnezeu s-au adunat... numai Dumnezeu...

Klapka se ridică, vesel, cu o explozie de bucurie, și-l îmbrățișă strigînd:

— Ei, atunci pot să-ți mărturisesc că numai pentru aceasta m-am abătut pe aici, Bologa!... Te știam nebun și muream de frică să nu cazi în capcană!... Dacă ai ști ce bucurie mi-ai făcut, m-ai săruta!...
5 Slavă Domnului, de-acî încolo n-am să mai tremur de cîte ori văd vreun arestat pe front...

Apostol Bologa îl sărută, mișcat, pe obraji...

În aceeași seară sosi ordinul ca Petre să se prezinte în douăzeci și patru de ore la regiment; în locul
10 lui, regimentul va pune alt soldat la dispoziția locotenentului Bologa. Cînd află Petre, rugă pe Apostol să nu-l lase, și toată noaptea o petrecu citind *Visul Maicii Domnului* și zicînd rugăciuni. A doua zi însă trebui să plece... Fiindcă Apostol rămase mîhnit,
15 Ilona îl asigură că nu mai are nevoie de ordonanță de vreme ce ea e lîngă el, gata să-l urmeze oriunde, chiar pe front.

Groparul veni după-amiază, zdrobit, și în loc să mai povestească ce-a văzut, mormăi plîngînd:

20 — Acum sînt șapte... șapte... șapte...

8

Apostol Bologa își zicea și simțea că acuma cea mai mare nenorocire pentru el ar fi despărțirea de
25 Ilona. I se părea că viața lui începe undeva, departe, dar de-abia de la Ilona se luminează, ca o odăiță plină de soare și de bucurie. O fericire simplă, tumultoasă și copilărească îi sălășluia în suflet... Stătea în cancelarie, lucra cu rîvnă de slujbaş conștiincios, și vremea îi trecea repede, pentru că la sfîrșit îl aștepta Ilona. Iubindu-se, făceau numai planuri de viitor. Apostol
30 îi zugrăvea cum are s-o învețe carte, cum va îmbrăca-o

mai frumos ca orice doamnă, și cum va fi ea cea mai frumoasă femeie din lume... Ilona, firește, asculta fermecată, se învoia la toate, dar îi cerea mereu să-i jure că o iubește și că niciodată n-are să se uite, nici cu coada ochiului, la altă femeie...

Joi după-amiazi, exact la ora patru, Apostol își întrerupse lucrul la biurou și trecu la Ilona, să-i spuie c-a hotărît să facă nunta la Parva, cu alai mare și cu lăutari, iar de cununat să-i cunune preotul Boteanu... Nu apucă să sfârșească. Pe ulița hopuroasă se auzi duduital unui automobil ce se apropia în goană. Bologa, mirat, se duse la fereastră și văzu că mașina oprește brusc în fața casei. Se întoarse spre Ilona întrebător. În ochii ei, peste rămășițele bucuriei, lucea o spaimă.

— Du-te repede, că te caută pe d-ta! șopti ea, agățându-i-se de braț.

Apostol ieși, nedumerit, în ușa tinzii. Pe poartă tocmai intra un plutonier înalt, deșirat, cu fața cenușie și uscată, fără mustăți și cu niște favorite sure. Lui Apostol i se păru cunoscut, dar nu-și amintea de unde.

— Ordin urgent de la excelența-sa! raportă plutonierul, salutînd respectos, cu glas moale și totuși aproape obraznic și poruncitor.

Întinse un plic. Bologa se uită întâi la plic, apoi la plutonier și, gîndindu-se unde a mai văzut pe plutonierul acesta cu fața cenușie, zise:

— Aștepți răspuns?

— Da, domnule locotenent, răspuns foarte urgent! zise plutonierul mai poruncitor parcă și salutînd din nou.

Desfăcînd plicul, Apostol nu se putu stăpîni să nu întrebe, nervos:

— Te-am mai văzut undeva pe d-ta, plutonier!... Unde servești, la ce biurou?

— La pretura diviziei, răspunse plutonierul cu un zîmbet urît.

— Da? mormăi locotenentul, tot nedumerit, fiind sigur că l-a văzut aiurea, undeva, și necăjit că nu-i vine de loc în minte unde anume.

Își aruncă ochii în foaia de serviciu, iscălită de un aghiotant. Era invitat să se înfățișeze imediat la comandantul diviziei spre a primi ordine.

— Bine, zise Bologa liniștit. Voi veni mîine dimineață, căci acuma tot e tîrziu și pînă să ajung eu acolo, excelența...

— Aveți mașina la dispoziție, domnule locotenent, îl întrerupse plutonierul, stăruitor. Chiar am ordin să vă...

— A, da... așa-i... Atunci, bine... Atunci așteaptă puțin, făcu Apostol, plictisit numai pentru că trebuia să se despartă de Ilona.

Intră în cancelarie, spuse că pleacă la cartier, apoi se duse dincolo unde Ilona îl aștepta tremurînd, plînsă, cu o bănuială rea în inimă.

— Da ce te cheamă? șopti ea atît de încet, parcă odaia ar fi fost plină de vrăjmași la pîndă.

— Ei, cine știe ce fleacuri, mormăi Apostol cu glas indiferent, gătindu-se de drum.

Apoi, după ce își puse casca, merse lîngă ea, tulburat și el acuma, simțind în suflet o prevestire grea. Vru să-și ascundă însă neliniștea și bolborosi:

— Ilona... la revedere!... N-ai nici o grije... Spune-i și tatălui tău... Adică... da... el e chiar în Făgăș, da... Am să-i spun eu... Fii liniștită, micuțo... liniștită!...

— Ia seama pe acolo! murmură Ilona cu obrajii lăcrimați, rugătoare și înfricoșată. Dumnezeu să-ți ajute!

— Amin! murmură Apostol, închinându-se.

5 Pe urmă o strînse în brațe și o sărută, șoptindu-i în ureche, ca o mărturisire de dragoste:

— Liniștită... N-ai grije... Mireasa mea...

Plutonierul stătea în mijlocul ogrăzii, răzimat într-un picior, cu mîna în șold, cu ochii închiși, parcă
10 i-ar fi fost teamă de lumina soarelui. Zărindu-l așa, Apostol Bologa își reaminti brusc că l-a văzut în Zirin, la execuția lui Svoboda, instruind în spatele spînzurătoarei pe caporalul scund și negricios care avea să fie călău. Apostol se scutură ca de un gîndac greșos și se
15 urcă în automobil fără să se mai uite la el. Numai cînd porni mașina, întoarse capul. Ilona era în poartă; gura zîmbea, ochii plîngeau...

Pe șoseaua netedă, automobilul zbura. Bologa privea drept înainte, văzînd în același timp spatele
20 șoferului și al plutonierului, botul mașinii și panglica sură, șerpuită, ce venea și se pierdea sub roțile vertiginoase. Gîndurile lui însă alergau cînd înainte, cînd înapoi, fără astîmpăr, ca un cîrd de păsări rătăcite. Oare de ce îl cheamă generalul? Poate că reclamația
25 lui Pălăgieșu... dar tocmai acum?... Și Ilona, cum a rămas în poartă... parcă și-ar fi luat rămas bun pentru totdeauna... De ce și-a luat rămas bun?

Șoseaua pătrundea într-o pădure de brazi. Înainte de a ieși din pădure, Apostol auzi un glas care-i risipi
30 gîndurile. În aceeași clipă văzu fața cenușie a plutonierului, întoarsă spre el, împărțită în două de un rînj.

— Numai decît ajungem, domnule locotenent, la locul unde sunt spînzurați spionii, zicea plutonie-

rul și, parcă n-ar fi mișcat de loc fălcile, rînjetul ciudat îi rămînea neclintit. Merită să vedeți cum atîrnă și acum ca niște...

Automobilul, trecînd peste o groapă, curmă
5 vorbele plutonierului. Bologa, uitîndu-se mereu în fața lui, tăcu și întinse doar gîtul, ca și cum ar fi vrut să vadă mai bine.

— Mai este o cotitură, urmă plutonierul, cu mîndrie în glas.

10 — Două, două! strigă șoferul, fără a întoarce capul.

— Așa-i... da... două, exact! zise iar plutonierul, rușinat, dar cu ochii tot spre locotenent, așteptînd, poate un răspuns.

15 Glasul plutonierului enerva cumplit pe Bologa. Își smulse privirea din fața lui și o ridică mai sus, înainte. Sufletul întreg i se ghemui într-o așteptare chinuitoare. Dar cînd sosiră la cotitura a doua, îi fulgeră deodată prin creieri numele lui Klapka, de
20 care se lega, ca o dantelă în jurul unui nasture, pădurea spînzuraților... Și numai decît așteptarea se schimbă într-o groază cu mii de ghimpî, care-i înțepau inima din ce în ce mai dureros.

Cotitura rămase în urmă. Șoseaua cobora într-o
25 groapă largă, cu fundul de livezi și ogoare. În mijlocul groapei, ca un smoc de păr pe o chelie de perucă cu marginile răsfrînte, înnegrea o braniște.

Mașina parcă nici nu mai atîngea pămîntul... Plutonierul se uită iar înapoi, repede, crezînd că lo-
30 cotenentul va porunci să micșoreze iușeala. Apostol nu vedea nimic... Panglica sură, copacii braniștii...

În cîteva clipe automobilul înghiți cele patru sute de metri cît ținea păduricea, și totuși lui Bologa

i se păru c-a mers o veșnicie, atît de bine a văzut tot. Pe dreapta erau patru, fiecare pe cîte un copac, toți cu capetele goale, legănîndu-se foarte ușor, parcă numai de vîntul stîrnit de goana mașinii. Cei doi de
5 la margini întorceau spatele și aveau opinci în picioare. Unul din mijloc cu niște bocanci plini de noroi, privea cu ochi negri cît cepele în șanțul șoselei și, din fața umflată, violetă, scotea limba vînată spre trecători. În stînga atîrnau trei, uitîndu-se pe șoseaua
10 dreaptă, nepăsători și neclintîți, dar cu creștetele lipite de crengile de deasupra. Doi erau într-un arin bătrîn, mai sus ca ceilalți, iar mai încolo, pe o cracă subțire, care te miri cum nu se rupea, se vedea unul singuratec, cu mîinile legate la spate, scurt și slab,
15 ca un copil, cu fața toată cafenie, ca și cînd ar fi fost muruit cu lut gras. Din același copac și la aceeași înălțime se mai întindea o creangă groasă, liberă...

Apostol Bologa îi văzuse pe toți așa de lămurit, că ar fi putut spune despre fiecare cîți nasturi avea pe hainele murdare și zdrențuite... Și totuși în ochii
20 lui, cei șapte se multiplicau neîncetat, iar braniștea se transforma treptat într-o pădure fără margini, spintecată de un drum fără sfîrșit... Și în fiecare copac al pădurii nemărginite, de-a lungul șoselei nesfîrșite, i se părea că atîrnă alți oameni, mereu alții,
25 toți cu ochii după el, cerîndu-i socoteală...

Automobilul gonia acum alături de linia ferată pe șoseaua dreaptă și netedă ca o riglă. Braniștea nici nu se mai vedea. Înainte, la vreo doi kilometri, luea
30 turnul bisericii din Făget și, ceva mai aproape, roșea coperișul gării, care era chiar în marginea satului. Apostol se uita drept înainte, dar în ochii lui jucau spînzurații, numai spînzurații, din ce în ce

mai mulți și mai muștrători... Apoi deodată, în mijlocul lor apăru iar fața plutonierului, cu zîmbetul
supărător, ce-i descoperea dinții gălbui, cu o gaură neagră în gingia de jos, și iar auzi glasul enervant,
5 care încerca să fie lingusitor:

— Cele două sentinele pe care le-ați văzut stau numai ziua, ca să nu-i ciugulească corbii, pentru că pe aici sînt mulți corbi, foarte mulți... Noaptea le retragem, firește,... noaptea nu umblă corbii. Întîi
10 fusese ordonat să atîrne numai trei zile, dar pe urmă excelența, avînd în vedere înmulțirea cazurilor criminale, a hotărît să rămîie acolo spînzurații, pînă la noi ordine...

Bologa nu zărise sentinelele și de-abia acum
15 băgase de seamă că plutonierul e știrb. Glasul i se părea cu totul străin și parcă ieșea dintr-un beci umed. Înțelegea fiecare vorbă și se mira cum poate vorbi plutonierul atît de liniștit, ca din carte. Apoi simți o nevoie crîncenă să zică și el ceva și bîlbîi răgușit:
20

— Îngrozitor!

Plutonierul nu auzi bine și căscă ochii cenușii spre Apostol care, furios, țipă așa de ascuțit, că și șoferul se uită o clipă înapoi:

25 — Îngrozitor!

— Îngrozitor... am înțeles! făcu plutonierul speriat, fără zîmbet, întorcînd repede capul.

Îndată ce rămase singur, în fața lui Apostol începu iară să răsără pădurea spînzuraților... Dar
30 acum părea că toți sînt la fel și în privirea tuturor strălucește aceeași însuflețire stranie, ademenitoare, ca și focul din ochii oamenilor care pornesc la asalt. Apostol se cutremură. „Același om, spînzurat de nenumărate ori, ca o protestare nesfîrșită...” Și deo-

dată își zise: „E Svoboda... privirea lui...” În aceeași clipă își aminti cu o precizie chinuitoare cum a votat condamnarea cehului, cât a fost de trufaș că a avut onoarea să facă parte din Curtea Marțială, cum s-a amestecat, din exces de zel, și cum a dat mîna de ajutor la pregătirea execuției, cum a apucat ștreangul încercîndu-l dacă e destul de rezistent... În amîndouă palmele simțea atingerea aspră a funiei. Amintirea aceasta i se prefăcu în suflet într-un simțămînt de rușine și părere de rău, atît de cumplit, de muștrător, parcă ar fi stat în fața lui Dumnezeu în ziua judecății de apoi. Simțămîntul straniu îl stăpîni numai o secundă, și totuși parcă îi deschise larg porțile adîncimilor nepătrunse, unde clocotesc explicațiile tuturor tainelor vieții.

Apoi vedenia spînzurațiilor pieri brusc, și în inima lui Apostol coborî o liniște mare. Privirile lui îmbrățișau munții, și văile, și cerul... Prin răpăiala motorului furios auzea limpede zumzetul frunzelor tinere de fag și clinchetul sec al acelor de brazi din depărtare. Verdele mohorît al pădurilor se îngîna într-o armonie caldă cu albastrul alburii al văzduhului...

9

Automobilul opri scurt în fața unei ogrăzi largi, cu poarta deschisă. Bologa sări jos, așteptă două clipe pe plutonierul care spunea ceva șoferului, și intrară împreună, în vreme ce mașina trecea mai departe.

Două case mari, bătrînești, mărgineau ograda. Cea din dreapta, cu grădiniță de flori în față, văruiată

de curînd, avea vreo cinci odăi. În trei locuia generalul Karg, iar în celelalte două din fund, proprietarul, însuși primarul comunei. Casa din stînga era a unui învățător care a murit, anul trecut, în Italia. Ținuse pe sora primarului. Văduva cu cei cinci copii a fost nevoită să se mute la o rudă, în sat, fiindcă în casă s-au instalat biourile comandamentului. Mai înainte ograda a fost despărțită cu un gard de uluci, pe care militarii l-au pus pe foc, încît acumina fîntîna cu cumpănă stătea stingheră ca o amenințare... În fund se vedea un rînd de acareturi noi. Mai încolo era grădina cu pruni înfloriți, mergînd pînă sub coasta de molifți. În fața șoproanelor, mai mulți soldați spălau două automobile, alături de un întreg parc de motociclete. Prin coridorul și înaintea ușii caselor din stînga se îmbulzeau soldați de toate armele, așteptînd ordine și, în așteptare, se trăgeau și se împingeau, pufnind de rîs și vorbind în șoapte, căci generalul nu permitea nici un fel de zgomot care să-i tulbure ocupațiile...

Lîngă fîntînă, pretorul diviziei stătea de vorbă cu un civil de vreo cincizeci de ani, rumen, chipeș, blajin la înfățișare, îmbrăcat jumătate nemțește, jumătate țărănește. Pretorul, burtos, cu mustața sură, își însoțea cuvintele cu gesturi apăsate, iar omul se uita speriat în ochii lui, dînd mereu din cap în semn de aprobare. Cînd văzu pe Bologa, pretorul se întoarse și-i strigă ușurat:

— Ei, bine c-ai sosit, dragule!... În sfîrșit... Am scăpat de o grijă teribilă... Închipuiește-ți, s-a îmbolnăvit locotenentul din Curtea Marțială și cît pe-aci să nu mai putem funcționa, deși mîine avem o afacere extrem de gravă... Excelența nu mai îngă-

duie să retragem ofițeri din front pentru complectarea curții... În sfârșit poți să-ți închipui prin ce emoții am trecut!

Dându-i mâna, Apostol întrebă:

— Pentru aceasta mă cheamă generalul?

— Desigur... Probabil vrea să-ți dea personal instrucții, știi obiceiul lui, zise pretorul cu o însuflețire ce contrasta neplăcut cu grăsimea lui. Fiindcă trebuie să stărpim prin orice mijloc trădarea, Bologa!...

Ce-i aici e nemaipomenit! Orice mișcare se face, a doua zi dușmanul o știe... Până și intențiile noastre cele mai secrete dușmanul le cunoaște... Ei bine, asta nu mai merge! Din moment în moment ne așteptăm la evenimente importante și iată-ne înconjurați numai de spioni, parcă am fi în țară inamică... Eu, firește, am conștiința împăcată! Eu de mult mi-am făcut datoria și am raportat excelenței că aici nu miroase a patriotism. Excelența nu m-a ascultat. Avea încredere. Zicea că sîntem acasă... Acuma poftim, acasă!... Chiar aseară mi-au adus jandarmii doisprezece bandiți, adunați de prin păduri, din spatele frontului... Doisprezece! Ce zici?... Frumos număr!... Tocmai spuneam primarului cît sunt de revoltat... Un furnicar de trădători...

Apostol Bologa îl întrerupse cu imputare și plictiseală:

— De ce nu mă lăsați pe mine în pace, căpitane? Ce aveți cu mine?

Primarul aprobă din cap, înviorat puțin. Pretorul însă se supără și răspunse indignat:

— Apoi, firește, așa vorbiți toți și vă codiți, ca și cînd Curtea Marțială ar fi ceva... de mîna a zecea! Nu vă dați seama că, în fond, de noi depinde

toată vitejia voastră.... Războiul nu se cîștigă numai cu tunuri și cu „ura“, domnule! Asta a fost odată!... Azi mai mult face creierul decît brațul!... N-ar fi rău să pătrundeți și voi serviciile imense pe care le aducem noi patriei, n-ar fi de loc rău!... Numai mentalitatea voastră e de vină că divizia nici n-are o Curte Marțială permanentă, cum scrie la legea de organizare, și că trebuie să adunăm membrii cu arcanul de cîte ori se ivesc cazuri de judecat! Lipsa de ofițeri nu poate fi o scuză serioasă... Să muncească fiecare cum muncesc eu și atunci nu va mai fi lipsă de ofițeri tocmai pentru o instituție atît de necesară, atît de indispensabilă, cum e Curtea Marțială la o divizie... Adică eu cum sunt și pretor, și magistrat-instructor, și procurorul curții, într-o singură persoană? Firește că muncesc de-mi crapă ochii... Să facă și alții ca mine!... Căci, să știți, băieți, nu există victorie fără Curte Marțială!

Pretorul era căpitan activ și, ca să scape de front, se convinsese că serviciul lui va hotărî soarta războiului. Se temea cumplit de moarte și bubuitul tunurilor îl îngrozea, încît își astupa urechile. Veșnic i se părea că e prea aproape de front reședința cartierului și își dibuia beciuri speciale unde să se ascundă de aeroplanele vrăjmașe. Se credea totuși erou și avea un dipreț aproape curajos față de barbarii din tranșee. Acuma, văzînd la spatele lui Bologa pe plutonierul cu fața cenușie și deoarece Bologa examina casele și acareturile, indiferent, parcă nici n-ar fi vrut să-l mai asculte, pretorul strigă cu mîndrie și resemnare:

— Haidem, plutonier, la muncă!... Noi nu cunoaștem odihna... Asta-i soarta noastră!... Mai

avem cîteva interogatorii și trebuie să încheiem dosarele, căci mîine e zi mare...

Aruncă o privire disprețuitoare lui Bologa și porni grăbit, legănîndu-și burta, spre casa din stînga, urmat de aproape de plutonierul credincios.

Apostol oftă ușurat... Apoi, după un răstimp, întrebă pe primarul care nu știa ce să facă:

Generalul e aici?... D-ta poate că...

— Doarme, răspunse repede primarul. Totdeauna se odihnește după prînz cîte două-trei ceasuri... Dar de-acu trebuie să se scoale, că s-a cam înserat...

Pe cînd Bologa se gîdea să caute pe aghiotantul generalului, se pomeniră cu groparul Vidor, care tocmai intrase pe poartă. Văzînd pe Apostol, groparul se înnoiră:

— Vai de mine, domnușe locotenent!... Da' cînd ai venit?

— Serviciul, murmură Apostol. Uite, m-au chemat la Curtea Marțială...

— Nu mai spune! se spăimîntă groparul. Pe d-ta?... Oare de ce?

— Judecător, zise Bologa, zîmbind foarte ciudat.

Vidor se închină de trei ori. Cînd află însă primarul că „dumnealui vrea să ia pe Ilona“, se înșenină și vorbe mai cu inimă:

— Apoi, dacă-i așa, să n-ai grije, domnule locotenent, că n-ai s-o duci rău la noi! De-o fi să zăbovești mai mult, n-o să te lăsăm pe drumuri. Uite, colo, în fund...

Arată cu degetul un mic chioșc de birne, cu o ușă și un geam, cu coridor în față și cu trei trepte de scînduri, lipit de casa din dreapta.

— Crezi că aș încăpea eu în coliba aceea? zise Apostol, cercetînd din ochi chioșcul cu luare-aminte.

— Cum nu!... La nevoie omul încăpe și în gaură de șarpe, urmă primarul blînd. Am făcut-o, acu-s vreo șapte ani, în glumă, fiindcă mă tot ruga nepoată-mea, care nu-i aici acum și a crescut fată mare, să aibă și ea o casă de păpuși. Ei, azi așa, mîine așa, fetița nu mă slăbea... Într-o zi, hai, zic, să-ți fac casă de păpuși, că pe-aici lemne avem destule, și de pomană. Și uite-așa, am ridicat-o cu mîna mea... Avea înlăuntru pătucean și măsuță și scăunel... toate ca pentru păpuși... Dar și omul mare se putea adăposti binișor. Acuma e goală. Dumnealor o păstrează, cum s-ar zice, ca temniță pentru ofițeri, și de aceea stă mereu pustie. Numai vreo săptămîină a stat, astă-toamnă, cînd erau aici bosniacii, un stegar tînar de tot, cine știe pentru ce vină. De atunci n-a mai călcat nimeni...

Apostol nu-și mai putu lua ochii de la chioșc. Primarul tăcu zăpăcit, iar groparul se muta mereu de pe un picior pe altul, ca și cum ar fi vrut să întrebe ceva și n-ar fi găsit cum să înceapă.

— Dar ceilalți unde-s? întrebă apoi brusc locotenentul.

— Dincolo, șopti primarul, înțelegînd. Sînt doisprezece... O, Doamne, urgia lui Dumnezeu... Sînt români, săracii, și nici unul n-are să scape după cît e de înfocat căpitanul...

Bologa urmări privirea primarului și, în fața unui hambar de piatră, văzu o sentinelă cu baioneta la armă.

— Acolo? mormăi el, mai stins.

Primarul dădu din cap. Pe urmă, cu glas care parcă voia să șteargă un gînd, zise:

— Poate că s-o fi sculat domnul general...

Apostol porni mașinal după primarul satului. Groparul se ținea de ei, mereu încurcat. În ușa a doua se ivise primăreasa, cu cocul cărunț în creștetul capului. Fiindcă nu auzea bine, primarul ca să nu strige, îi vorbi mișcând tare din buze și arătând pe Bologa:

— Dumnealui e ofițerul care vrea să ia pe Ilona...

10 Femeia zîmbi larg, încîntată, spre Apostol. Bărbatul îi puse mîna pe braț și continuă:

— Acu a venit aci... pentru cei de colo!

15 Zîmbetul primăresei se schimbă îndată într-o strîmbătură de spaimă, în vreme ce primarul îi făcu semn că Bologa trebuie să vorbească cu generalul.

— E o ființă foarte miloasă nevastă-mea, explică primarul, ca să nu crează locotenentul cine știe ce despre spaima femeiei. Mai ales de cînd a văzut pe bieții oameni cum pleacă la spînzurătoare, cu alai, 20 s-a îmbolnăvit de groază. Noi bărbații sîntem mai tari la suflet și răbdăm multe, dar femeile... De altfel chiar domnul general o respectă foarte mult, adaogă puțin mai mîndru. Ea îi gătește, ea îl îngrijește.

25 Atunci groparul, morocănos, ca și cum l-ar fi oprit cineva să vorbească, reteză scurt avîntul primarului zicînd:

— Ia mai stai, cumnate, oleacă... Vorba e, cum rămîne Ilona singură?

30 — Asta-i acuma, făcu cellalt, puțin supărat că l-a întrerupt. Las-o sănătoasă, că n-are s-o mînce nimeni... Întîi să vedem ce s-alege cu dumnea-lui... Pe urmă, dacă o fi nevoie, o aducem și pe ea aici și isprăvim! Ei, ești mulțumit?

Groparul nu mai zise nimica, ci intră în casă după primăreasa care se retrăsese pe nesimțite. Primarul însoți pe Apostol pînă la ușa generalului:

— Uite-aici!

5 Apostol Bologa deschise. Aghiotantul îl întîmpină nerăbdător:

— Ai venit de mult?... Trebuia să-mi spui... Excelența a întrebat de trei ori de tine...

10 Dispăru, mititel, pe o ușă și, peste trei secunde, îl introduse în biurul generalului, cu perdelele lăsate și lampa, în tavan, aprinsă.

Generalul Karg se plimba mulțumit, cu mîinile la spate, cu o țigară de foi între dinți, slobozind rotocoale albastre. Avea fața cam buhăită, ca după 15 un somn lung, cu visuri plăcute. Aghiotantul se strecură la masa de scris și începu să claseze niște hîrtii. Generalul mai măsură de două ori odaia, parcă și-ar fi pregătit un discurs, apoi cu două degete, scoase țigara din gură și se opri înaintea lui Apostol. 20 Îl privi cîteva clipe, încruntă din sprîncene și vorbi declamator, dar fără asprime, întocmai ca odinioară, în tren:

— Te-am numit la Curtea Marțială în locul celui bolnav... bineînțeles provizoriu, fiindcă nu-mi 25 place să descompletez serviciile frontului pentru... din principiu... Azi însă Curtea Marțială a devenit tot atît de importantă ca și biurul de informații, de pildă. Poate chiar mai importantă, căci pînă ce nu vom distruge nesiguranța în spate, luptătorii 30 nu vor avea nici o siguranță în față!... Nu doresc să-ți dau instrucții și nici să te îndemn să-ți îndeplinești cu sfințenie obligațiile reglementare în noua însărcinare. Te-am chemat la raport numai să-ți

atrag atenția asupra însemnătății covârșitoare ce
o are în clipele acestea justiția militară în legătură
cu mersul războiului!... Da... Din nenorocire, și
spre rușinea noastră, s-au ivit aici, în ultimul timp,
5 numeroase cazuri triste printre civilii care ne încon-
joară... Cazurile acestea sunt mult mai periculoase
decît dușmanul cu care ne luptăm cavalereste, față
în față... Împotriva spionilor și trădătorilor din
sînul nostru, vitejii din tranșee ar fi dezarmați dacă
10 nu i-ar apăra brațul justiției militare... De aceea
trebuie să procedăm fără milă față de criminalii din-
lăuntru! Asta-i datoria sacră a fiecărui soldat con-
știincios și disciplinat! Noi condamnăm!... Sper deci
să-ți faci datoria și aici ca în luptele cu inamicul din
15 afară, Bologa! Ești inteligent și corect, am toată
încrederea în d-ta, și chiar de aceea te-am însărcinat...
Ai avut odată o nesocotință, dar am tras cu buretele,
am uitat-o. De asemenea n-am ținut seama de anume
reclamații despre atitudinea d-tale nemilitărească
20 în concediu. Eu judec pe soldat după cum se poartă
pe front, iar acolo d-ta... (Se uită la pieptul lui Bo-
loga). Ar trebui să porți decorațiile! Le-ai dobîndit
prin sînge și vitejie... Prin urmare, atîta aveam să-ți
spun înainte de-a intra în serviciu... N-am obiceiul
25 să mă amestec în dezbaterile Curții și nici să călău-
zesc brațul justiției... Nu cer decît dreptate severă
și fără milă! Atîta, și nimic mai mult!

Generalul tuși și tăcu. Apostol se uita în ochii
lui cu o strălucire fixă.

30 — Ai înțeles? întrebă generalul, ocolindu-i in-
stinctiv privirea.

Apostol Bologa, cu buzele strînse, plecă fruntea.

— Atunci, înainte! strigă generalul și-i întinse
mîna.

Țigara i se stinsese. Aghiotantul, care nu fuma,
dar purta veșnic chibrituri, se repezi, politicos și
fericit, să aprindă țigara generalului...

10

5 Afară coborîse întunerecul. Jur împrejur, de
după dealurile negre, se înălțaseră nouri leneși, iar
din pădure o ceață lăptoasă își întinsese peste Făget
pînzele prin care de-abia licăreau stelele în crește-
tul încă senin al cerului. Ferestrele casei erau galbene,
10 și găleata fîntînii plutea în ceață ca pe apă...

Apostol Bologa închise bine ușa. Întunerecul
de afară i se păru atît de amar, că se înfricoșă. Merse
spre poartă, ajunsese în uliță și porni spre sat. Casele
îl priveau cu ochi galbeni, mirați. Drumul mîjea
15 ca o chemare stăruitoare. Nici un gînd nu-i lumina
în minte, inima însă îi porunceă; într-una: „Înainte!...
Înainte!...” ca un comandant care nu îngăduie nici o
șovăire. Îi lipăiau pașii pe uliță, parc-ar fi fost des-
culț, iar pintenii zîngăneau regulat, subțire și dulce,
20 ca niște clopoței de argint într-o depărtare nehotă-
rită. Întîlni cîteva siluete negre și două căruțe ve-
nind de pe front, la pas, cu răniți...

Își iuțea mersul fără să-și dea seama, ca și
cum ar fi vrut să ajungă undeva la oră fixă. Îi era
25 cald și toată căldura i se grămădea în inimă. Trecu
pe lîngă gara cu coperișul roșu și ieși din sat.

Unde se încrucișează șoseaua cu calea ferată își
aduse aminte că, la întoarcere, Klapka a ocolit
pădurea spînzuraților. O luă printre șinele care
30 luceau stins ca două săbii nesfîrșit de lungi. Uneori

se uita în stînga, dar ceața înghițea zarea, și întunerecul împreună cerul cu pămîntul. Se împiedica de traverse și gîfîia. Pe-aici drumul părea mai greu. Cînd dădu iar în șosea, auzi ropotele rîului, aproape, ca niște șoapte stranii...

Înainte de-a intra în Lunca, la gura drumului spre front, se opri brusc, parcă l-ar fi izbit un pumn în piept. Și în creieri îi zbîrnăi întrebarea:

„Adică unde mă duc?... Unde?“

Dar în aceeași clipă simți o strîngere de inimă și murmură chinuit:

— Am uitat acasă... Doamne, ce-am uitat acasă?...

Și drept răspuns, porni mai departe, spre Lunca.

Casa groparului de-abia se deslușea în ogradă. Apostol intră grăbit, ca și cum ar fi întîrziat. Ușa tinzii era dată de perete ca totdeauna de cînd se încălzise vremea. Păși în odaia lui, căută pe masă, în locul obișnuit chibriturile și le găsi. Aprinse și văzu în pat pe Ilona, îmbrăcată, cu ochii deschiși, ca și cînd l-ar fi așteptat, sigură că are să vie. De altfel nici el nu se miră. Chibritul se stinse, dar Apostol, și prin întuneric, vedea ochii ei. Apoi Ilona se ridică și Apostol o îmbrățișă cu desperare, sărutîndu-i gura, ochii, părul... Apoi deodată îi dădu drumul, spăimîntat, mormăind:

— Am uitat ceva și nu știu... Nu mai merge... nu mai merge...

Auzindu-și glasul, se liniști, aprinse lumînarea și o așeză încet pe masă. Ilona îl privea cu niște ochi speriați, simțind că împrejurul lor pîndește o primejdie crîncenă.

— Oare ce-am uitat, Doamne, ce-am uitat? zise Apostol, uitîndu-se întrebător la ea.

Atunci își dădu seama că minte și că numai pentru Ilona a venit. Dar nu avu puterea să lepede îndată minciuna și începu să caute cu înfrigurare, răvășind cărțile pe laviță, la căpătiul patului. Din întîmplare îi căzu în mîini harta cu pozițiile frontului, pe care, într-o seară, o completase și o uitase aici.

— Uite!... Așa-i c-am găsit? strigă triumfător către Ilona, ca să-și scuze minciuna.

O desfășură, își aruncă privirea peste însemnările cu creion roșu, o îndoi frumos și o puse în buzunar. Apoi ridică ochii la Ilona și se cutremură. Își zicea: „Trebuie să-i explic“, și cerul gurii îi era uscat iască. Simțea că „trebuie“, mii de gînduri îi furnicau în minte, dar toate se îngrămădeau și se spărgeau, încît nu putea închea nici o „explicație“. Subt vîlmășagul gîndurilor însă un puhoi năpraznic îi ducea sufletul departe, zdrobindu-i toate îndoielile și șovăirile.

— Ilona... îngîină dînsul, îngrozit că nu are ce să-i spuie.

— Eu cunosc munții mai bine, șopti deodată Ilona, ghicindu-i gîndurile. Știu toate cotloanele, toate potecile, toate pîraiele... Am să-ți fiu călăuză!

— Nu, nu! tresări Apostol uimit. Tu nu trebuie să...

Îi tremura glasul. Tăcu. Peste cîteva clipe însă zise iar liniștit:

— Am să mă întorc, Ilona, să te iau!... Crezi?

— Cred! răspunse ea privindu-l în ochi sălbatec.

Bologa își puse casca și se uită împrejur. Odaia parcă trăia și respira încet amintiri de fericire. Ilona se zvîrli în brațele lui și-l sărută...

Apoi Apostol ieși. În tindă se gândi că ar fi trebuit să se îmbrace mai gros și să-și ia revolverul. În mijlocul ogrăzii întoarse capul. Ilona suflase în luminare. La poartă simți pașii ei grăbiți, desculți, dar nu se mai opri. În uliță îi auzi glasul murmurat și înțelese numai un cuvânt: „Dumnezeu...” Își făcu cruce cu evlavie, ridicând ochii în sus. Cerul era negru ca și pământul. Crucea însă îi aprinsese în suflet lumina încrederii, iar împăcarea îi arăta calea...

11

La podul de peste pârîul ce venea dinspre front trebui să aștepte trecerea trenului. Ochiul locomotivei, însîngerat, parcă se năpustea asupra lui Bologa, care stătea răzimat de rampă, liniștit, întocmai ca odinioară, acasă, cînd aștepta cu maică-sa, seara, sosirea mixtului de Bistrița.

„Nici nu m-am uitat la ceas, se gândi el, privind vagoanele negre și ascultînd curios cum scîrțiau roțile, parcă n-ar mai fi fost unse de luni de zile. Trebuie să fi trecut de nouă... Ce-mi pasă? Am vreme destulă... Numai Dumnezeu să-mi ajute să...”

Apoi coti la stînga, pe marginea pîrîului. Murmurul undelor neostoite se risipea legănat prin valurile de pîclă. Ici-colo, pe dealuri, tremurau pîlpîiri de lumină, ca niște licurici, însemnînd case nevăzute. Drumul șerpuia cenușiu în beznă. În pârîu, din cînd în cînd, fulgera cîte-o lucire argintie.

Deși n-a umblat pe aici decît o singură dată, Apostol avea impresia că merge pe o cărare bătătorită de mii de ori. Nu dibuia de loc. Pășea prin întunec ca pe trotuar ziua în amiaza mare. Nu era obo-

sit. În inimă simțea, ca o înțepătură, dorința de-a ajunge mai degrabă. Dar niciodată nu-i apărură în creieri întrebarea „unde”, ca și cum nu l-ar fi întersat de loc sau ar fi știut prea bine unde trebuie să ajungă.

Drumul urca mereu... Pe urmă pîrîul rămase în dreapta. Cîteva stele albe tremurau, ca o cunună de speranță, pe un colț de cer, în vîrfurile unui munte pleșuv.

„Ce-ar face Klapka să mă vadă acum?” își zise Apostol cu mare bucurie cînd sosi pe coama unde se aflau bateriile.

Pe aici nu mai era ceață și totuși întunecul părea mai des. Bologa încercă să găsească adăpostul lui Klapka, dar renunță, fără măcar să se oprească. În creieri începu să i se desfășure harta cu pozițiile, să-și cerceteze calea... Își amintea că drumul principal merge tocmai pînă în spatele regimentului de cavalerie descălecată, care formează aripa stîngă a diviziei. La vreo cinci sute de metri însă se desprinde alt drum, spre sectoarele infanteriei, pe care trebuie, să-l urmeze dînsul. Pe cînd își făcea astfel socotelile, îi veni în minte, fără să vrea, locotenentul Varga și se gândi, zîmbind:

„Varga mă așteaptă mereu...”

Merse liniștit mai departe. Calea cobora printr-o vale seacă, strîmbă.

„Numai de n-aș întîlni vreo patrulă”, își zise Apostol, fără frică, parc-ar fi vorbit de altul.

Pe urmă, după cîteva pași, își auzi cizmele bocănind pe cărarea bolovănoasă, și pîntenii ca un țîrîit de greier. Și iar îi trecu prin minte că undeva trebuie să cotească în dreapta, spre regimentul de infanterie. Dar gîndul acesta i se clătina în minte

numai o secundă, ca și cum n-ar fi găsit de ce să se agațe. Se pomeni zicîndu-și fericit:

„Mare noroc de n-am întîlnit pe nimeni... Cu adevărat că sînt născut într-o zodie bună!”

5   Îi venea să rîdă și s-o ia la fugă, să sosească mai degrabă. Drumul însă începuse iarăși să urce, mai greu. Apostol își șterse de două ori, în mers, sudoarea de pe obraji. În sfîrșit, sosi într-o poiană, unde cărarea se pierdea.

10   „Mi se pare că aici se împart căile“, socoti Bologa, dibuind zadarnic să regăsească drumul.

Virfurile brazilor se conturau mai negru pe cerul mohorît, descriind cu o linie tremurată marginile poienii. Apostol porni spre punctul cel mai jos, unde trebuia să înceapă altă vale. Și cum intră iar în pădure, simți într-adevăr o cărare umblată. Se opri, să se odihnească un minut și să-și mai șteargă nădușeala pe gît și pe față. Deodată își stăpîni respirația și ascultă. În spate, în poiană, auzi zgomot de pași. Se piti lîngă un trunchi gros. I se păru că pașii se apropie și desluși un glas înăbușit rostind vorbe străine. Văzu două umbre mișcînd la marginea pădurii... Se depărtau... Apostol mai așteptă un răstimp. Inima i se zbătea năpraznic. În creieri îi apăru iarăși harta cu pozițiile. Tranșeele infanteriilor sînt pe două creste, dar ale românilor sînt mai coborîte...

25   „Atunci poate că am trecut... am ieșit din liniile noastre! se gîndi, uitînd oboseala, umplîndu-se de o bucurie lină. Slavă Domnului... De acuma primejdia cea mare s-a sfărîmat... Doamne, nu mă lăsa!”

30   Se închină, pătruns de un fior de mulțumire și recunoștință, iar buzele lui murmurau frînturi de rugăciuni fără cuvinte.

Plecă înainte pe cărare, cu inima ostenită de bucurie. Peste cîțiva pași se împiedică într-un trunchi putred, răsturnat parcă dinadins de-a curmeziș. Îl ocoli. La zece metri însă alt copac prăvălit închidea drumul. Apoi puțin încolo se izbi de niște sîrmă ghimpată, întinsă și împletită între tulpinele brazilor. Încercă să se strecoare prin gardul de sîrmă. Nu izbuti. Vrînd să ocolească, o luă în stînga. Făcu vreo treizeci de pași și găsi loc de trecere. Dincolo de sîrmă porni la dreapta și înainte, să se întoarcă la cărare. Nu mai dădu de ea. Merse totuși înainte și nimeri iar într-un gard de sîrmă.

5   „Se vede că-i un unghi mort și l-au închis cu mai multe rînduri de obstacole împotriva surprizelor!”

15   Își zise Apostol cu răbdare și încredere neclintită.

O apucă din nou spre stînga, pe coastă, de-a lungul gardului, socotind că trebuie să fie undeva un locșor de trecere. După vreo zece minute de suîș, se gîndi că prea se depărtează de fundul văii și se întoarse înapoi, să mai caute și în cealaltă parte. Coborî pînă în vale și urcă pe altă coastă, mai piezișă. Pădurea părea mai deasă și mai tînără. Din cînd în cînd crengile joase se agățau de hainele lui Apostol ca niște mîini care ar vrea să-l oprească. Urcușul îl ostenea. Își ștergea mereu gîtul cu batista udă și sudorile îi picurau neîncetat din păr pe gît, fierbinți, și se prelingeau pe sub guler, pe spate...

25   În sfîrșit pădurea se rări și gardul de sîrmă dispăru tocmai la marginea unei rîpe care se ridica spre cer ca un zid. Bologa stătu acolo să răsufle o clipă și să se răcorească. La poalele rîpei găsi altă cărare. Ușurat și odihnit porni în vale și coborî pcate cinci minute. Apoi cărarea ocoli o stîncă și se îngustă ca un coridor între peretele rîpei și tulpinele brazilor.

De-abia acum începea Bologa să simtă aievea obo-
seala. Îl dureau picioarele, și genunchii parcă-i erau
străini. Se dezvățase de marșuri și azi a umblat atât
de mult. Părul îi era ud și de sub casca înfierbîntată
5 i se scurgeau pe tîmple șiroaie. Scoase casca din cap
fiindcă îl strîngea de n-o mai putea răbda. O luă de
curelușă, cu mîna stîngă, legănînd-o în ritmul pași-
lor. Deodată casca se lovi de ceva, cu zgomot metalic.
Apostol se opri mirat. Pipăi. Un trunchi de brad, răși-
10 nos, încît își murdări degetele... Și iar sîrmă ghim-
pată... Trei rînduri, cu împletituri dese... Bologa se
tulbură. A nemerit tocmai cărarea pe care umblă patru-
lele care cercetează valea dintre liniile vrăjmașe. Dacă
s-ar întîlni pe aici cu vreo patrulă de recunoaștere...
15 O clipă se gîndi să se întoarcă înapoi pînă unde se
isprăvește gardul de sîrmă și acolo să coboare în vale,
să-și piarză urmele. În pădure ar putea chiar aștepta
să se facă ziuă... ferit și adăpostit... Totuși, își continuă
drumul ca și cum gîndul de întoarcere ar fi privit
20 pe altcineva, nu pe el.

Cărarea ocoli iar un picior de stîncă și Apostol
Bologa se ciocni piept în piept, cu un om care,
sărînd brusc înapoi, strigă înfundat:

— Halt! Wer da?

25 Lui Apostol i se păru cunoscut glasul și răspunse:

— Offizier...

Urmă o tăcere scurtă, gîtuită. Ochii lui Bologa
sfredeleau întunerecul cu priviri curioase. Apoi deo-
dată, dintr-o lampă electrică de buzunar, țîșni o
30 sulîță de lumină albă și glasul de adineaori răsună
iar, mai limpede, cu mirare și satisfacție:

— A, Bologa!...

Acum Apostol recunoscuse glasul lui Varga și,
sub casca ce licărea în reflexele razelor, îi zări și

ochii rotunzi ca două mărgelile de sticlă neagră. Și,
în aceeași clipă, se cutremură ca un lunatec care s-ar fi
deșteptat din somn pe marginea unei prăpăstii.

Locotenentul Varga șovăi cîteva secunde, mor-
5 mîind. În dreapta lui, țeava revolverului tremura
cu gura spre Bologa. Pe urmă strigă cu o voce ca o
lamă de cuțit ce pătrunde în carne vie:

— Ia-i armele, caporal!

Din spatele lui Varga ieși un soldat pipiriu.
10 Apostol murmură leneș:

— N-am arme...

Omul se opri la doi pași. Varga sîși nerăbdă-
tor, furios:

— Caporal, percheziție corporală!

15 Apostol nu mai zise nimic. Mîinile soldatului
pipăiră buzunarele, repede, speriate.

— Trăiți, don locotenent, n-are...

— Patru oameni la escortă! strigă iar Varga,
sec, rece. Caporalul rămîne la urmă!

20 Apostol Bologa se lipi cu spatele de stîncă,
să facă drum locotenentului. În trecere Varga se în-
toarse cu fața spre Apostol care-i simți respirația aspră,
tăioasă, înțepătoare.

Apoi fișia de lumină muri în potopul de întu-
25 nerec...

Cartea a patra

1

Apostol Bologa mergea liniștit, parc-ar fi scăpat de toate grijile. Sudorile i se uscaseră pe față și pe gît. Îi trecu prin minte c-ar putea răci și își puse casca în cap potrivindu-și bine curelușa sub bărbie. Se gîndea la gardul de sîrmă ghimpată, îi era frică să nu se zgîrie, și nu mișca de loc brațul drept. Privea numai înainte, cu capul sus, cu ochii mari sorbind numai întunerec. În spate auzea gîfăiri obosite și uneori cîte-un clinchet de armă. În fața lui pășea un soldat mărunț, iar peste casca soldatului zărea silueta lui Varga, mai neagră decît bezna. Mereu atîngea cu botul cizmelor călcîiul soldatului și mereu voia să-i ceară iertare, dar nu-și putea descleșta fălcile să vorbească. De altfel nici o șoaptă nu mai șoptea nimeni ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat și nici nu se va întîmpla. Numai cînd deslușea silueta locotenentului, în sufletul lui Apostol scotea capul veșnic același cuvînt, ca un cadavru la marginea apei:

„În sfîrșit... În sfîrșit...”

Simțea o ușurare ciudată, întocmai ca după o primejdie mare trecută cu bine. Drumul i se părea mai ușor înapoi, la deal, de cum fusese înainte, la vale. Numai vremea nu se clintea din loc, parcă o

5 mină grea ar fi oprit minutarele ceasului ceresc. Într-un tîrziu trozniră cîteva împușcături, aproape, în față. Zgomotul se prelungi cu ecouri din ce în ce mai moi.

„Am ajuns!... Slavă Domnului!” își zise Bologa, 10 ca și cînd pocnetele de arme i-ar fi vestit o mare bucurie.

Dar bucuria i se înecă pe dată într-un noian de gînduri dezmoștite de ecourile împușcăturilor. Își dădu seama că a fost prins pe cînd voia să treacă dincolo și se spăimîntă. În aceeași vreme își imputa că 15 a plecat fără măcar să chibzuiască ce face și chiar fără armă, încît acuma... Se simți deodată atît de ostent, că gîndurile toate i se ostoiră într-o nesfîrșit de chinuitoare dorință de odihnă. Îi ardea cerul gurii de sete și iar asuda cumplit. Îi stătea pe limbă să întrebe 20 dacă mai este mult. Îl rodea teama că nu va sosi niciodată și, chiar în aceeași clipă, că va sosi prea curînd.

„În sfîrșit... În sfîrșit!” îi bîzăi iar prin creieri drept răspuns la toate gîndurile și simțămintele vîlmășite. 25

Apoi convoiul se opri într-o poiană. Varga păstră doi soldați pentru escorta prizonierului, iar restul patrulei, cu caporalul, porunci să se înapoieze la sectorul escadronului.

30 Apostol, între cei doi soldați, porni după Varga, care acuma pășea mai repede și cu mai multă siguranță. În pădure drumul era larg, bun și cobora blînd. Peste cîteva minute cotiră după o coastă. Printre tulpinele rărite licăreau puncte sfioase de lumină

gălbejită. Ici-colo, ca niște bivoli culcați, innegreau colibe pe jumătate scufundate în pământ și mascate cu găteje și crengi. O sentinelă cu arma întinsă ceru parola și Varga îi zvîrli din mers un cuvînt. Dintr-un
5 adăpost, așezat chiar la marginea drumului, se auzea un adevărat concert de sforăituri. Pe urmă se abătură la dreapta și, în fața unei colibe, Varga mormăi: „Halt”. Bologa se opri cu soldații, iar locotenentul intră în postul de comandă al divizionului. După
10 cîteva clipe însă se reîntoarse, iar un glas dinlăuntru îl însoți limpede:

— Așa, Varga... îl predai regimentului, firește cu formele reglementare...

Mai merseră două minute și sosiră la postul de
15 comandă al regimentului, un bordei mare, de birne groase, înconjurat de colibioare mai modeste. Varga coborî în coliba cea mare, unde zăbovi mai mult. Ieși întovărășit de un ofițer, zgribulit și somnoros, care bufnea supărat:

20 — Cel mai cuminte ar fi fost să-l ții la tine, la sector, pînă dimineața... Dacă o să mă sculați din somn pentru toate mărunțișurile...

— Dacă-țiiei tu răspunderea, eu n-am decît să-i dau drumul! zise Varga nervos, mai ales pentru că
25 aghiotantul vorbea de față cu Bologa. Eu mi-am făcut datoria...

— Datoria, datoria, murmură ursuz ofițerul. Ziua, noaptea, datoria...

La vreo treizeci de pași intrară cu toții într-un
30 adăpost larg, luminat cu o lampă mare de petrol. În fața unui multiplu telefonic, moțăia un sergent cu receptorul în cap, ca un bandaj de urechi. Pe un pat de scînduri horcăiau alți trei subofițeri, toți cu burta în sus, cu gura căscată și lucitori de sudoare.

În colț, pe o masă cu multe hîrtoage, dom'na un registru deschis. Telefonistul se trezi brusc și întoarse capul, uluit, spre intrare.

— Ia cheamă, băiete, pe ofițerul de serviciu al
5 cartierului! zise aghiotantul, plictisit, continuînd apoi, mai domol cu imputările către Varga, dar uitîndu-se numai la Bologa care, între cei doi soldați, stătea aiurit, cu obraji albi și brăzdați de nădușeală, parc-ar fi plîns.

10 Pe cînd telefonistul răcnea în aparat, aghiotantul își curmă deodată imputările și, punînd mîna pe brațul lui Varga, murmură cu alt glas, aproape mirat:

— Se vede c-a umblat prin sîrme... Și-a sfișiat hainele... Poate să fie zdrelit?

Varga se uită repede la Bologa, încruntînd sprîncenele, și șopti cu o strîngere de umeri:

— Poate...

Atunci Apostol, ca și cum ar fi simțit privirile,
20 ridică ochii spre dîșii. Varga întoarse capul și trecu lîngă telefonist.

— Sînt zdrobit de oboseală, bolborosi Apostol cu o voce uscată, străină, întîlnind privirea aghiotantului. Nă mă mai țin picioarele... Să stau jos coale puțin?

25 — Da, da... de ce nu... poftim! tresări aghiotantul, speriat parcă de glasul lui și adăogînd, mai sigur, către soldații de pază: Ia dați la o parte picioarele celea!

30 — Domnule locotenent... poștiți divizia... a sosit divizia! strigă telefonistul, sculîndu-se și scoțînd receptorul din cap.

Apostol Bologa, istovit, se lăsă pe colțul patului. Sufletul îi era plin de recunoștință, în vreme ce buzele-i fripte bîlbăiau în neștire:

— Mulțumesc... foarte bine...

5 După ce se odihni o clipă, se simți mulțumit și se uită împrejur, întrebîndu-se nedumerit: „Ce caut eu aici?” Văzu pe aghiotant în fața multiplului telefonic, și pe Varga, alături, îndoit de șale, plecat puțin înainte, trăgînd cu urechea. Apoi auzi strigătele aghiotantului și ascultă cu luare-aminte.

10 — O patrule de ofițeri... comandată de ofițer, firește... a prins un locotenent de artilerie care încerca să dezerteze la inamic... Cum? Cum îl cheamă? Locotenent Varga, comandantul escadronului al treilea...
15 A, pe prizonier?... Cum îl cheamă pe prizonier, Varga?

— Bologa Apostol, șopti Varga.

— Locotenent Bologa Apostol!... Bo-lo-ga... din artilerie... Nu știi... Da, da, firește... Acum ce să facem cu el, cu prizonierul, firește... Ce întrebare!...
20 Bine, sigur că trebuie să vi-l trimitem, dar vreau să știu acuma ce facem acuma?... Ce? Să-l expediem chiar acuma?... Noaptea?... A, da... așa da... Bine, bine, am înțeles... Va să zică, Varga să facă un raport despre împrejurările în care l-a prins și o schiță a
25 locului... așa-i?... Firește, adresat nouă, pe cale ierarhică, iar noi vă transmitem raportul cu adresa cuvenită... Foarte bine! Cum? Percheziție?... Documente?... Nu știi... Face Varga tot ce trebuie... Bine, bine... Noapte bună!...

30 Trecînd telefonistului receptorul, aghiotantul explică lui Varga:

— Ai auzit?... Înadins am repetat, ca să auzi... Trebuie să-i faci și percheziție corporală, dacă n-are cumva documente sau arme sau cine știe ce... Așa-

ză-te deci colo, la masă, și fă-ți raportul!... Dar scurt, fără vorbărie!... Eu nu te mai aștept, fiindcă sînt mort... Telefonistul are să-mi dea raportul mîine dimineață, să-l atașez la adresă... Prizonierul rămîne
5 aici sub paza oamenilor tăi și pe răspunderea ta...

— Eu, din moment ce am terminat raportul, nu-mi iau nici o răspundere, zise Varga dîrz. Cel mult pot să-ți las aici oamenii mei, dar numai pînă de dimineață și cu condiția să nu mi-i trimiți cine
10 știe pe unde...

— Bine, fie a mea și răspunderea... Toți fugiți de răspundere, mormăi aghiotantul; apoi, uitîndu-se la prizonier, urmă: Parcă-i mai arde lui acuma de fugă... Unde să mai fugă?

15 Apostol zîmbi recunoscător și se gîndi să-i spună să fie liniștit și fără grije că de-acuma s-a sfîrșit... Dar aghiotantul își strînse gulerul mantiei la gît, zicînd iar plictisit:

— M-ai sculat din somn pentru... Om fără
20 suflet!... Ei, noapte bună la toți!

Locotenentul Varga rămase încurcat un răstimp. Se gîndea c-ar trebui să pună cîteva întrebări prizonierului, să-i afle intențiile... Îi fulgeră chiar prin creieri că poate nici n-a vrut omul să dezerteze, ci s-a
25 rătăcit, necunoscînd terenul. Altfel, cum ar fi nemerit tocmai în sectorul lui, mai ales după ce l-a amenințat deunăzi? Se duse la masă, își făcu loc, își pregăti cele de scris, meru nehotărît. Apoi deodată se întoarse și zise către Bologa, nervos, aspru:

30 — Scoate absolut tot ce ai în buzunare!

Apostol cu rămășițele surîsului de adineaori pe față, se sculă și-și goli buzunarele. Un soldat îi luă mărunțișurile din mîini și le puse pe masă. Varga se uita pe supt sprîncene. Liniștea prizonierului îl

supăra. Vru să ordone soldatului să controleze dacă...
Pe urmă își mulcomi mînia printr-o înjurătură strivită în dinți, se așază și cercetă pe rînd toate lucrurile. Cînd dădu peste harta cu pozițiile nu se mai
5 putu stăpîni. Sări în picioare și, arătînd-o lui Bologa, strigă:

— Dar asta?

În ochii îi fulgera dispreț și ură și triumf...
Apoi scrisese raportul și făcu schița, liniștit, cu conștiința împăcată, în vreme ce Apostol, pe colțul patului, își trudea zadarnic mintea să ghicească ce-o fi
10 hîrtia pe care i-a arătat-o locotenentul...

După ce împachetă toate lucrurile prizonierului și le dăte în grija telefonistului, Varga porunci
15 soldaților să ia bine seama, să facă paza cu rîndul și să nu piarză vremea degeaba pe aici... Vorbînd cu soldații, își încheie cu băgare de seamă nasturii hainei, își potrivea casca, își puse mînușile căptușite și, fără să vrea, se uita numai la Bologa. Se gîndea
20 că trebuie să-i facă o imputare măcar sau să-i arunce un cuvînt de dispreț, care să-l umilească. Și-i zise deodată cu glas moale:

— Vezi, Bologa?... Îți aduci aminte cînd te-am
prevenit în tren și pe urmă și... Rău îmi pare că...
25 Eu mi-am făcut datoria... numai datoria, precum trebuie să și-o facă orice om pe lume, oriunde și în orice împrejurare...

Întîlnindu-i privirea obosită și buimăcită, ultimele cuvinte i se încurcă într-un simțămînt de neliniște. Făcu un pas spre el, să-i întindă mîna. Își
30 luă seama brusc și trecu fără să-l mai privească. Și, ieșînd, tuși ca și cum ar fi vrut să-și curețe din inimă urmele înduioșării...

Apostol ședea pe colțul patului de scînduri ca o stană de piatră. La spatele lui, horcăiturile reîncepură ca niște ferăstraie ruginite. Un soldat se lăsă
pe vine, în ungherul de lîngă ușă, cu arma în brațe
5 și adormi numaidecît, pe cînd cellalt, cîrliga cînd un genunchi, cînd pe cellalt, uitîndu-se numai în tavan la pironul de care atîrna lampa. Telefonistul întorcea capul deseori, curios, dorînd amănunte și neîndrăz-
nînd să întrebe nimic.

Liniștea și lumina pătrundeau în sufletul lui
Apostol ca într-o casă pustie. Osteneala îi omorîse
10 toate gîniurile. Ridică mîna stîngă să-și scoată casca și auzi un tic-tac. Își văzu ceasornicul la braț și murmură cu bucurie:

— Uite că ceasornicul... Își aruncă ochii pe
15 cadranul alb și continuă: E de-abia unu... De-abia... Va să zică au trecut șapte ore de cînd... Șapte... Șapte...

Uită cu totul ce-a vrut să zică. Brațul îi căzu
pe genunchi, amorțit. Apoi pleoapele i se împreunară, și capul, cumplit de greu, i se prăbuși pe piept...

2

La ora șase și jumătate, Apostol Bologa, escortat de patru soldați, sub conducerea unui sublocotenent, fu pornit la drum, spre cartierul diviziei.

25 — Dacă am găsi vreo căruță undeva, poate la artilerie, bine-ar fi, zise sublocotenentul, uitîndu-se înapoi, după ce ieșiră din zona regimentului. Baremi am merge mai repede și nici nu ne-am osteni!

Chiar în dreptul adăpostului lui Klapka întîlniră cîteva căruțe gata de plecare și sublocotenentul
30 înțepu îndată să se tocmească cu un sergent și să-i

arate pentru ce trebuie să-i cedeze o căruță pînă la Făget... Sergentul fusese odinioară în bateria lui Bologa și, văzînd pe fostul său comandant între baionete, se zîpăci, nu înțelese de loc lămuririle sublocotenentului și bolborosi:

— Noi, mă rog cu supunere... ordinul, mă rog cu supunere...

Sublocotenentul se înfurie și îl luă la înjurături pentru că „nu se poate să fie un sergent așa de prost și să nu priceapă că...” Atunci se apropie căpitanul Klapka, în mînă cu o foaie de hîrtie. Cînd recunosc pe Bologa, încremenî. Sublocotenentul se grăbi să-i spuie întîi cît de idiot e sergentul, iar apoi îi ceru o căruță, apucîndu-se să-i povestească pe larg tot ce știa despre cazul prizonierului. Klapka stătu cîteva clipe, ca și cum ar fi ascultat sporovăiala sublocotenentului, fără să înțeleagă o vorbă. Se uita însă la Apostol cu atîta groază, încît îi dîrdăiau și brațele și picioarele. Apoi curmînd cu un gest istorisirea tînărului ofițer, se repezi la Bologa și-i zise, schimonosit de frică:

— Va să zică totuși ai încercat?... O, o, presimțirea mea!... Și azi-noapte te-am visat...

Apostol plecă ochii în pămînt și strînse din umeri. Căpitanul își frîngea mîinile, bîlbăind foarte repede cuvinte fără șir, pline de milă și de spaimă, așteptînd parcă mereu un răspuns. Deodată își aduse aminte că Bologa e arestat sub o învinuire crîncenă și că stînd de vorbă, riscă să fie și el amestecat, ca odinioară. Vru să se retragă, dar nu putea.

— Am să te apăr eu, Bologa! murmură cu o mulțumire adîncă, în care i se topiră toate temerile. Vreau să te scap!... Auzi?... Trebuie să scapi!

Bologa se cutremură și se uită la Klapka ncrezător, cu o mirare ca și cînd l-ar fi văzut întîia oară în viață.

— Bine... bine... firește, șopti dînsul cu o voce ca un suspin prelungit.

— Nenorocitul... zise iar căpitanul, clătînd din cap; adăogă apoi îndată, mai apăsător: Curaj! Curaj, Bologa!

Se depărtă brusc spre postul de comandă fără a mai întoarce capul...

Căruța se urni curînd și merse deocamdată la pas, căci drumul avea coborîșuri grele și multe cotituri. Sublocotenentul, foarte guraliv, căuta să stea de vorbă cu Bologa, „să ne mai treacă de urît și de necazuri”. Îi spuse că el e sas, fecior de țăran, dintr-un sat de lîngă Brașov, jumătate români și jumătate sași. Ar avea ceva avere, dar tatăl său s-a însurat de trei ori, și cu fiecare nevestă a făcut cîte-un copil, așa că averea se va împărți în trei la moartea bătrînului. Cei doi frați vitregi, mai mari, au rămas la plug. Acuma, firește, sunt și ei în război și trăiesc amîndoi. Lui i-a plăcut cartea și e absolvent al Academiei Comerciale din Viena. Avusese asigurat un loc de contabil la o bancă din Sibiu. Nici n-a apucat să intre în slujbă, a venit războiul și i-a zdrobit cariera... Și baremi de s-ar putea „activa” în armată! Nici cariera militară n-ar fi rea... Isprăvindu-și biografia, căută să afile cum și unde a fost prins Bologa și de ce a vrut să dezerteze. Fiindcă Bologa era scump la vorbă, sublocotenentul începu să-i înșire diferite „cazuri de dezertare”:

— Am avut chiar în regimentul nostru unul, nu de mult... acum vreo patru luni... Un stegar, polonez de origine... băiat bun... Cine știe ce i-a venit, destul

că l-au prins, iar el a mărturisit cavalierește că „da, am vrut să dezertez...” Și totuși a fost numai împușcat!... Vezi?... Căci dezertarea simplă se pedepsește cu moartea prin glonț, adică o moarte oarecum onorabilă... militară... În fond, între gloanțele plutonului de execuție și gloanțele dușmanului nu-i deosebire decât de calibru și de calitate, nu-i așa?... A, firește, cînd dezertarea se complică cu trădarea sau cine știe cu ce crimă capitală, atunci intră în funcțiune ștreangul, fără doar și poate... În privința asta nici o Curte Marțială nu discută, nici nu poate discuta, pentru că și codul e categoric: ștreangul! Cunosce de altfel un caz precis, de pe cînd eram la Divizia a unsprezecea, în Rusia, un caz tipic, așa putea zice...

Drumul se îndreptase și vizitiul dădu bici cailor. Căruța prinse să huruie și să hurduce atît de tare, că sublocotenentul, în focul povestirii, își mușcă limba. Se roși de durere și înjură în gînd. Vru să continue, dar hurducăturile îi schilodiră cuvintele, silindu-l să tacă. În cele din urmă, temîndu-se să nu-și fi sîngerat limba, începu să scuie ascuțit spre gîrla din dreapta drumului, întocmai cum fac soldații cînd au răgaz să fumeze în tihnă.

Zgomotul roților și hurducăturile dezțeleniră gîndurile lui Apostol.

„Azi la nouă era să osîndesc iarăși... Acum alții mă vor osîndi pe mine! își zise dînsul, fără frică, ba chiar cu un fior de plăcere, urmînd numaidecît: Oare cine mă va înlocui azi?”

Căută răspunsuri cîțva timp. În gînd îi bîjbăiau nume de ofițeri, fiecare cu grade și cu crîmpeie de amintiri, care de care mai neînsemnate. Apoi uită ce vrea cu ofițerii și-și aduse aminte de Ilona și de

spînzurații de pe marginea șoselei, însă numai sub chipul unei păreri de rău ciudate:

„Acuma nici nu vom trece pe dinaintea casei lor și pe Ilona nu voi mai vedea-o niciodată, dar trebuie să trecem negreșit printre spînzurații de care nu voi scăpa pînă-i lumea lume!”

Soarele frigea din spate. Munții își tremurau pădurile în mîngîierile razelor. Lîngă șoseaua pietroasă, pîriul alerga în vale cu clipiri argintii, ca un copil zburdalnic. Din căruța hodorogită baionetele pe arme se înălțau spre cer, amenințătoare.

Lîngă podul de peste gîrlă, cotind în șoseaua cea mare, Apostol întoarse ochii în dreapta, căutînd baremi casa Ilonei. Dar Lunca era ascunsă după coastă.

Apoi se apropiară de braniștea cu spînzurații. Apostol nu voia s-o mai vadă, și totuși o văzu deîndată ce trecură de cotitura a doua... Plecă fruntea în fundul căruței, două scînduri printre care fugea șoseaua înapoi... Caii, obosiți, cum dădură de umbră, își înceteniră trapul, pînă ce căzură la pas. Cînd zări sublocotenentul spînzurații, nu-și mai putu stăpîni uimirea și chiar o bucurie, parc-ar fi descoperit o mare noutate.

— Uite, uite ce interesant! strigă privind cu atenție cînd în dreapta, cînd în stînga. Lasă la pas, băiete, așa, să vedem mai bine, că-i foarte interesant!... Noi, pe front, trăim ca sub pămînt... habar n-avem ce-i în lume... Toți trebuie să fie spioni, desigur... A, firește, spioni și trădători!... Uite... da... Cîți sunt?... Stai... trei... șapte... Bravo!... Generalul nostru arde, ehei, nu glumește!

Rise zgomotos, larg, și se întoarse spre Bologna, vrînd să-i spuie ceva, ca și cînd ar fi uitat că-i arestat. Văzîndu-i însă capul plecat și gîtul alb, lung și sub-

țire, își aduse aminte, își curmă brusc veselia și, cuprins de rușine, se răsti la vizitiu:

— Dă-i drumul, dobitocule! Cevrei, să ne apuce prânzul aici?...Sau n-ai mai văzut oameni spânzurați?...

5 ... Dobitocule, dobitocule!...

Apostol, cu ochii în fundul căruții, zări printre scînduri, pe șoseaua care fugea înapoi, un gătej strîmb, întocmai forma crengii de pe copacul cu spînzuratul singuratec, în stînga. Îl cutremură o spaimă ciudată și, ca o rugăciune, începu să murmure din buze:

— Dumnezeu... Dumnezeu...

Repetînd același cuvînt cu nădejde fierbinte, i se coborî în suflet încrederea și-și zise, ridicînd capul spre albastrul însořit al văzduhului:

15 „De ce să mor?... Nu vreau să mor! Viața e doar... Viața!...”

Și îndată simți nevoia poruncitoare să vorbească, să se dezmorțească și să arate că trăiește. Se uită înviorat la sublocotenentul amuțit și zise cu glas umed și cu ochii zîmbitori, parcă ar fi spus o veste de necrezut:

— Frumoasă vreme, așa-i?... Lumea-i totdeauna frumoasă... toată lumea...

25 Sublocotenentul tăcea, zăpăcit. Apostol îl apucă de braț și urmă, grăbit, îngrijorat să nu uite ce vrea să zică:

— Vorbeai adineaori despre anume cazuri de dezertare... Ei, camarade, ești încă tînăr și... Știi că eu azi la nouă trebuia să fiu la Curtea Marțială... ca judecător, firește... nu-i ridicol acum?... Am mai fost o dată în Curtea Marțială... cu un caz foarte interesant... Un sublocotenent ceh, unul Svoboda... N-ai priceput?... Svoboda, ceh, spînzurat...

Căruța hurduca atît de rău, că gîndurile lui Apostol se încurcară. Își dădea seama și totuși continua cu încăpăținare să povestească sublocotenentului „cazul” și să-i explice că intenția lui... Hurducăturile se înțețeau și Apostol era nenorocit că vor sosi în Făget înainte de a fi avut vreme să se lămurească deplin, să înțeleagă și sublocotenentul cum stau lucrurile, ca și cum ar fi fost în fața unui judecător de care atîrna soarta lui.

10

3

Cam în același loc unde aseară stătuse de vorbă cu pretorul și cu primarul, Apostol Bologa, între patru soldați cu baioneta la armă, aștepta acumă întoarcerea sublocotenentului care intrase să anunțe sosirea prizonierului. În fundul ogrăzii aceleași două automobile și parcul de motociclete, lîngă hambarul cu arestații, parcă aceeași sentinelă, în coridor și înaintea ușii din stînga, aceeași îngrămădire de soldați... Și pomii înfloriți în spatele acaretelor și fîntîna cu cumpănă în mijlocul curții... Numai soarele lumina mai vesel, și oamenii, din ogradă, din ferestre și chiar din uliță, se opriseră în loc, uitîndu-se la ofițerul între baionete, cu hainele murdare și rupte, cu fața tăbăcită de osteneală și de emoții...

25

Apostol simțea toate privirile ca niște săgeți drept în inimă și iar începu să bolborosească: „Dumnezeu... Dumnezeu...” ca o apărare împotriva rușinii grele ce-i moleșea întreaga ființă. Avea privirile țintite spre vîrfurile prunilor înfloriți ce se înălțau deasupra coperișurilor din fundul ogrăzii și astfel nu văzu pe groparul Vidor care, ieșind din casa pri-

30

marului, se apropie cu capul gol, necrezînd ochilor, îngrozit.

5 — Ce s-a întîmplat, domnule locotenent? bîlbîi grogarul, la cîțiva pași, cu glas plîngător. Noi am crezut aseară că te-ai dus acasă, pentru Ilona... și iată că... Vai de mine, vai ce nenorocire!

— Da, pentru Ilona, rosti Bologa tresărind, întorcînd privirea spre Vidor cu o pîlpăire de bucurie.

10 În aceeași clipă însă își aminti că hîrtia pe care i-a arătat-o Varga, azi-noapte, era harta cu pozițiile și se întrebă, în gînd, ce-a vrut să zică Varga cînd i-a arătat-o și de ce i-a arătat tocmai harta cu pozițiile?

15 — Înapoi! Nu-i voie! bufni un soldat, morocănos, către grogarul care încerca să se mai apropie și care se retrase îndată ca mușcat de șarpe.

Printre soldații grămădiți la ușă, apărură sublocotenentul, făcînd semn escortei să înainteze cu prizonierul...

20 Într-o odaie plină cu mese de scris de toate felurile, pretorul aștepta nerăbdător. Fusese înștiințat chiar în cursul nopții și pregătise tot pentru accelerarea lucrărilor. În sfîrșit, avea un „caz excepțional"! Își freca minile și umbla de ici-colo, lovindu-se de colțurile meselor. Pe față îi juca mulțumire și emoție. La o parte, lîngă un birou, ședea plutonierul cu fața cenușie, frămîntînd între degete un toc cu penița nouă.

30 Cînd intră Bologa, pretorul se opri în dosul unei mese, ascultă grav raportul sublocotenentului, luă pachetul cu „obiectele" prizonierului și iscăli ceremonios o dovadă de primire. De îndată ce plecă însă sublocotenentul, fața pretorului își recăpătă expresia de satisfacție, încît Apostol zîmbi înșeninat și cu o încredere frățească.

— Ei, domnule, zise pretorul cu un glas blajin, întocmai ca ieri cînd a sosit Bologa cu automobilul, să procedăm repede și sistematic, să nu pierdem vremea! Nu-i așa?... Scrie, plutonier!... Dumneata, poftim, ia loc... colea, mai aproape!

5 În vreme ce pretorul dicta plutonierului introducerea obișnuită, Apostol Bologa se așeză pe un scaun, între cele două mese de scris, liniștit și stăpînit numai de un simțămînt supărător de rușine. Apoi pretorul citi raportul lui Varga de două ori, dînd din cap foarte mulțumit, desfăcu pachetul și examinează cu mare atenție fiecare lucrușor, zîmbind uneori ca omul care-și vede confirmate presupunerile, crescînd astfel în propria-i prețuire.

15 — Iar acum te rog să răspunzi, scurt, militarăște, la întrebările ce ți le voi pune! murmură pretorul, fără să-l privească și continuînd cercetarea „pieselor de convingere".

20 Apostol, cuprins deodată de o dorință violentă de a-și descărca inima, răspundea grăbit, de-abia stăpînindu-și limba, încercînd la fiecare întrebare să explice pretorului îndemnurile tainice, adînc sufletești. Pretorul însă îl întrerupea mereu cu întrebări noi, uimitoare, adăogînd că pe el îl interesează numai faptele precise, clare, nu explicațiile. Vorbind, Apostol se încălzi și i se aprinse fața, iar în ochi i se ivi o strălucire stranie. În cele din urmă întreruperile îl enervară, încît se sculă și zise cu glas ascuțit:

30 — Domnule căpitan, eu nu vreau să ascund nimic, nici o umbră, nici un amănunt care ar putea contribui la limpezirea... situației! Dimpotrivă, vreau să-mi deschid inima ca în fața unui duhovnic, domnule căpitan, să se înțeleagă cum mi s-a zdruncinat echilibrul sufletesc...

— Nu uita că eu sînt numai judecătorul care dorește să afle adevărul și nicidecum duhovnic! răspunse pretorul cu un suris rece și puțin batjocoritor. Deocamdată avem un punct cîștigat: încercarea de

5 dezertare, mărturisită, nu-i așa?

Bologa, mirat de surisul lui, tăcu.

— Va să zică, mărturisită și recunoscută, urmă pretorul. Motivele?... Hm... Sper că vom descoperi și motivele, încetul cu încetul... D-ta te rog să-mi dai lucruri concrete, nu... echilibre sufletești! În orice

10 caz, numirea în juriul unei Curți Marțiale, recunoaște și d-ta, nu poate fi un motiv de dezertare la inamic, nu-i așa? Dacă conștiința d-tale nu găsea nici o vină acuzaților, rămînea liberă să facă opinie separată...

15 A împărți dreptate sau a pedepsi pe cei vinovați nu-i o crimă, ci o datorie pentru orice om! În privința aceasta d-ta, om cu studii înalte, care mîine-poimîine aveai să joci un rol de seamă în societate, tocmai d-ta trebuia să...

20 — Uneori e mai îngrozitor să judeci pe alții decît să fii judecat! zise Apostol parcă i s-ar fi aprins lumină mare în suflet.

— Da, firește, cînd cineva... Despre aceasta mai

25 tîrziu! făcu pretorul, frecîndu-și iar mîinile. Apoi, luînd harta desfășurată și punîndu-i-o subț ochi, adăogă triumfător și mîndru: Dar aceasta cum se potrivește cu povestea echilibrului sufletesc?... Ești bun să-mi explici?

Apostol pîli. Într-o secundă îi trecu prin creieri

30 cum a mințit aseară că a uitat ceva și cum a luat harta numai ca să-și acopere minciuna față de Ilona... Și totuși, cînd a pus-o în buzunar, a simțit că trebuie s-o ia, negreșit îi trebuia.

— Asta e schița oficială, de la serviciul meu, îngîină dînsul, uitîndu-se pe hartă și căutînd, instinctiv, drumul pe unde a vrut să treacă dincolo și locul unde s-a întîlnit cu Varga.

5 — Știu... sunt și eu militar, zise pretorul cu dispreț. Dar cum a ajuns în buzunarul d-tale? Și tocmai cînd încercai să dezertezi la inamic?

— Fiindcă... fiindcă... bolborosi Apostol, încurcat, roșind brusc și apoi oprindu-se rușinat că iar

10 era să mintă.
— Să-ți spun eu cum, reluă pretorul, privindu-l lung, cercetător. Fiindcă n-ai vrut să mergi cu mîna goală! Nu-i așa?

15 Bologa nu răspunse și nici nu se uită în ochii pretorului care, după o mică pauză, continuă, îndoind harta și aruncînd-o pe biurou.

— Și acuma să-ți explic tot eu și motivele cele adevărate pe care d-ta cauți să le acoperi cu basmele echilibrului sufletești!

20 Mai dinainte de a sosi Apostol, pretorul descoperise „motivele cele adevărate” și interogatoriul urmărea numai confirmarea descoperirii sale. Cei șapte spînzurați împreună cu cei doisprezece din hambar erau membrii unei vaste organizații de spioni și

25 trădători, cuibăriți în inima diviziei din pricina îndolenței generalului care nu l-a ascultat pe dînsul. Firește că asemenea grupare criminală nu putea lucra atît de tainic fără o conducere deosebit de iscusită. Cei prinși nu-și mărturiseau nici în fața streangului

30 vinovăția, o dovadă minunată de soliditatea organizației. Ambiția lui secretă a fost, de la început, să pună gheara pe șeful bandei. Aceasta poate că i-ar dobîndi și o decorație, în afară de creșterea prestigiului înaintea tuturor. În sfîrșit, Bologa! Pretorul se

mira numai cum de nu s-a gîndit la el mai demult și nu l-a supravegheat. Bologa, român, pe frontul românesc... era la mintea omului!... Dacă n-ar fi venit întîmplarea în ajutorul justiției, criminalul și-ar fi putut continua opera nesupărat de nimeni: ofițer cu decorații, erou... cine să-l bănuiască? Numirea în juriul Curții i-a încurcat toate ițele. Cum să condamne el, șeful bandei, tocmai pe complicitii săi? Ar fi riscat ca vreunul din acuzați, văzîndu-l în juriu, să se revolte și să-i rupă masca!... Decît să se expună unei eventualități atît de primejdioase, Bologa a ales calea cea mai bună, fuga la dușmanul pe care l-a slujit cu credință și unde îl așteptau, desigur, recompense și mai grase. De aceea a luat și harta, în care a însemnat cu precizie nu numai pozițiile trupelor, ci și locurile diverselor servicii ale diviziei, pînă și casa aceasta, unde se află cancelaria pretorului, ca să-l bombardeze și să-l omoare și pe el într-o zi aviatorii dușmani...

Apostol Bologa ascultă întîii uluit construcția pretorului, pe urmă zîmbi necrezător, ca și cum ar fi auzit o aventură străină. Cînd înțelese însă că e serios și că de „construcția” aceasta depinde poate viața lui, i se păru că de un ceas își terfelește sufletul și-l cuprinse o silă nespusă de toată lumea. De aci încolo nu-l mai interesa ce spune pretorul. Întoarse ochii spre fereastră și văzu tocmai chioșcul pe care i-l arătase ieri primarul și unde voia să-i dea locuință. „Acum nu va mai sta pustie casa de păpuși”, se gîndi el zărind în coridorul chioșcului un soldat înarmat, ajungînd cu capul pînă la streșină...

Pretorul încercă să-l mai descoase, dar Bologa nu mai răspunse nimic.

— Bine, nu ești obligat să răspunzi, zise pretorul, netulburat, clipind repede. Avem dovezi destule și vom mai avea... Așa!... Atunci, citește procesul-verbal și iscălește, te rog!

Apostol nu se mișcă. Pretorul îl măsură un răstimp, puțin nervos, stăpînindu-se, și pe urmă vorbe făcînd ochii mici:

— Firește, nu te pot sili să iscălești... Trebuie să știi însă că aceasta nu va împiedeca mersul justiției!... Așa!... Să nu crezi cumva că... Se întrerupse și adăogă către plutonier: Vei duce pe acuzat la închisoare, fiindcă deocamdată am terminat... Sper că ai luat măsurile?... Apoi vei pleca îndată la Lunca, vei face o percheziție foarte minuțioasă la locuința acuzatului și-mi vei aduce toate bagajele și mai ales hîrțile!

Afară, în prag, soldații se dădură la o parte. Soarele de mai săruta obrații prizonierului. În mijlocul ogrăzii, generalul Karg discuta gesticulînd cu un colonel. Plutonierul salută foarte țeapăn. Apostol simți bine privirea generalului, furioasă și indignată, dar nici nu se sinchisi. Trecînd pe lîngă casa primarului, întîlni în ușa pe groparul Vidor și pe primăreasa, amîndoi cu ochii spre el, îngroziți și cu lacrimi de milă. Le răspunse cu un zîmbet plin de credință, parcă le-ar fi spus că toate acestea n-au nici o importanță.

Urcă treptele căsuței și văzu de-aproape soldatul încremenit în coridor: înalt, foarte slab și deșirat, cu fața suptă și galbenă, cu hainele largi și soioase, dîndu-și mare silință să pară marțial. Plutonierul deschise larg ușa, lăsînd pe Apostol să treacă înainte.

— Dacă doriți ceva, vă rog să mă chemați pe mine... Am să vă trimit îndată cafeaua sau, dacă doriți, ceai...

Așteptă două clipe și, neprimind răspuns, ieși trăgînd ușa. Învîrte cheia de două ori în broască, apoi puse și un lacăt mare, petrecut prin belciug. Urmară instrucțiunile sentinelei, cu glas tare, înadins, să audă și prizonierul: să nu se miște din coridor, să privească din cînd în cînd pe fereastră, să-l strige dacă s-ar întîmpla ceva... Soldatul trebui să repete de trei ori instrucțiunile. Pe urmă plutonierul coborî treptele de scînduri...

10

4

Apostol Bologa rămase în mijlocul odăiței cu ochii la ferestruica de lîngă ușa. Tresări auzind cheia în broască și ascultă instrucțiunile sentinelei, neclintit, parcă ar fi fost țintuit locului. Mai auzi pașii plutonierului, pe trepte, trei, apoi alții, de bocanci, în coridor și în sfîrșit, în geam, văzu un pătrat din pîntecele soldatului cu tunica verzuie, încrețită, cu cartușierele negre și cureaua armei strînsă de o mîină noduroasă, cu pielea crăpată și foarte murdară.

20

Se uită împrejur, cum face omul cînd intră înțîia oară într-o casă nouă. Își plimbă ochii pe masa lipită de perete, pe patul așternut, în colț, pe scaunul de la picioare, fără spetează, pe lavoarul din cellalt colț... Își scoase casca, încet, fără zgomot, și o așeză cu băgare de seamă pe scaun. Își netezi părul pe tîmple, cu amîndouă palmele, de multe ori, parc-ar fi vrut să-și potolească o durere. Apoi merse pînă la ușa, patru pași, se întoarse lîngă masă. Peretele era văruiț cam de mult și varul plesnise. Se răzîmă cu mîinile de dunga mesei. Scîndurile nu se împreunau bine și crăpătura dintre ele era astupată, neagră, deși tabla tre-

30

buie să fi fost frecată de curînd cu leșie și nisip. Pe marginea dinspre perete, în litere săpate cu briceag, scria: „Aici am suferit... zile“.

„Stegarul bosniac, se gîndi Apostol, amintindu-și vorbele primarului. Oare de ce nu spune cîte zile?“

Simți atîta lene în creieri, că nu-și mai urmări gîndul. Își dădu seama de aceasta și făcu cîțiva pași, să-și vie în fire. Îi apăru în minte figura pretorului și se așeză pe pat, legănîndu-și picioarele din genunchi în jos. Acuma fereastra era o cruce de lemn într-un pătrat alb.

„Trebuie să fie peretele cancelariei pretorului, își zise dînsul și, închîpuindu-și iar înfățișarea pretorului, continuă ritmic: Dobitoc... dobitoc... dobitoc...“

Apoi veniră amintiri rînduite frumos, una după alta, toate numai din clipa întîlnirii cu Varga încoace. Îi defilau prin suflet secunde, fiecare plină cu viață, ca niște bășici de sticlă, văzîndu-le conținutul. Treceau însă cu o iuțeală vertiginoasă, ca un film învîrtit nebunește, și totuși se deosebeau precis, amețitor de precis... Erau mii, poate milioane, și se scurgeau într-o singură clipire, și reveneau în momentul imediat următor, neîncetat, neobosite... Și el răscolea prin ele ca într-un joc bizar și, privindu-le, murmura:

„O secundă mai puternică decît o viață de om...“

Peste cîteva clipe i se păru că a greșit și adăogă, clătînînd din cap:

„Viața omului nu e afară, ci înlăuntru, în suflet... Ce-i afară e indiferent... nu există... numai sufletul există... Cînd nu va fi sufletul meu, va înceta de a mai fi tot restul... restul...“

Prin geam văzu, în ogradă, doi soldați care treceau ținîndu-se de mîină. Atunci își schimbă firul gîndului, urmînd:

„Și totuși restul hotărăște soarta sufletului meu... Și restul depinde de alt rest... Pretutindeni dependență... Un cerc de dependențe în care fiecare verigă se mîndrește cu independența cea mai perfectă!... Numai Dumnezeu ...”

Cheia se învîrte de două ori în broască, ușa se deschise și un soldat puse pe masă o tavă încărcată. Plutonierul, înainte de-a zăvorî, zise respectos:

— Aveți și cafea, și ceai... la alegere...

Cu mîinile spijinite pe marginea patului, cu picioarele atîmînd nemișcate, Apostol se uită lung la tava de pe masă. Își aduse aminte că n-a mîncat de ieri de la prînz. Se sculă și sorbi cu poftă ceaiul. Apoi se simți copleșit de o apatie grea. Nu-i mai păsa că e închis într-o odăiță, cu sentinela la ușă... Se întinse pe pat cu fața-n sus și închise ochii. Stătu așa, fără gînduri, un răstimp care i se păru o veșnicie. Apoi aruncă o privire pe cadranul ceasului-brățară.

„Unsprezece! se gîndi cu decepție. De-abia o oră a trecut de cînd sunt aici... Dacă va trece vremea tot așa de încet, am să-mi pierd mințile!”

Sări jos și începu să umble de ici-colo, încercînd să-și lămurească deplin situația. În creieri i se frămîntau numai crîmpeie de gînduri, dar inima îi tremura de frică și tulburare. Avea acum intuiția că îlașteaptă ceva îngrozitor, ceva ce îi amenință însăși temelia ființei... Se opri în dosul ușii, cu ochii în gol, și deodată îi răsări creanga groasă din copacul spînzuratului singuratec, ca un braț care arată înainte, în viitor, o țintă hotărîtă... Îi veni să țipe, să se apere și anevoie izbuti să pornească de colo pînă colo, din ce în ce mai grăbit, frămîntîndu-și mîinile încrucișate la spate... Se silea să găsească o apărare împotriva pretorului și o găsi în faptele din trecut.

„O rătăcire întîmplătoare nu cumpănește cît o faptă vitejească, murmură cu nouă încredere. Cine a fost în luptă știe că orice viteaz are și momente de șovăire. Dar o singură rătăcire nu poate șterge o viață întreagă de fapte, oricît ar umbla pretorul să mă ponegrească...”

Încetul cu încetul se potoli. Dragostea de viață îi născocea mereu argumente și dovezi salvatoare. Pe urmă va începe o viață nouă din temelie, clădită pe realități, nu pe himere. Toată viața lui trecută a crescut dintr-o rădăcină bolnavă pe care trebuie să și-o smulgă din suflet chiar de-acuma. Alt suflet îi trebuie, ferit de veșnicile ezitări și chibzuiri, capabil de-a înfrunta lumea așa cum este, iar nu cum o zugrăvește o închipuire șubredă. Meditațiile stîrnesc numai conflicte cu lumea.

„Atîrnă mult de cine va fi în juriu, își zise deodată, curmîndu-și gîndurile. Precum și de apărător!... Cine-o să mă apere? A, da... Klapka... I-am spus pretorului... A fost prima întrebare și primul răspuns...”

Klapka?... Poate că ar fi fost mai folositor un militar viteaz, ale cărui cuvinte să zguduie și să convingă sufletele militarilor din juriu... Klapka?... Cine știe dacă nu Klapka e pricina prăbușirii?! El a venit cu pădurea spînzuraților și i-a pîcurat în inimă îndoielile... Viața e un povîrniș cu un capăt în cer și cu cellalt în neant. Omul trebuie să facă imense eforturi să stea în picioare, iar cînd a început prăvălirea, nimeni nu-i mai poate reda echilibrul.

„M-am amăgit cu vorbe, parcă viața s-ar călăuzi cu vorbe...”

Atunci îi apăru în suflet Ilona și îndată simți o căldură binefăcătoare, ca și cum chipul ei i-ar fi umplut inima de o iubire vie, ca o lumină uriașă, în

care se cuprindeau toți oamenii și toată lumea. Fericit, cu privirile strălucitoare, șopti în neștire:

5 „Iubirea trăiește veșnic, fără început și fără sfârșit... Prin iubire cunoști pe Dumnezeu și te înalți pînă la ceruri...”

Se scufundă cîteva clipe într-o liniște adîncă, peste care sufletul lui plutea lin și se legăna ca o frunză pe oglinda unei ape fără unde.

10 Apoi se scutură și porni iar, prin odăiță, ascultîndu-și pașii, care băteau pe podele cu lovituri regulate, ca limba unui ceasornic... Gînduri subțiri ca niște ace lungi îi înțepau creierii și-l usturau. Se opri. Înțepăturile se risipiră brusc, lăsînd în urmă un zumzet apăsător.

15 „Mi-am pierdut cumpătul, își zise dînsul cu amărăciune. Mîntea, împreună cu legile și disciplina ei, se zdruncină ca o mașină între ale cărei roți ai zvîrlit un bolovan, de îndată ce e pusă în fața zidului ce desparte ființa de neființă... Mai bine să dorm și să treacă peste mine întîmplările în voia lor!”

20 Se trînti iar pe pat, căutînd să alunge gîndurile, care totuși veneau să-l chinuiască, întocmai ca niște vrăjmași fără îndurare. În răstimpuri îi soseau în ajutor zgomote de afară, schimbarea sentinelei, cîte un huruit de motor, cîte un strigăt minios... Apoi prînzul... Și iar gîndurile, mereu gîndurile...

25 Spre seară auzi pașii plutonierului: poate că-l cheamă pretorul... Se bucură. Baremi va mai scăpa de tirania gîndurilor. Plutonierul împinse ușa de perete și rămase în coridor. În prag însă, cu o tavă de lemn pe care aducea cina, se ivi Ilona... Apostol sări în picioare, fermecat, ca în fața unei năluciri ispititoare. Ilona se duse la masă, așeză vasele și tacîmurile, cu ochii numai la el. Pe obraji avea urme

proaspete de lacrimi, iar în ochi și pe buze un zîmbet de îmbărbătare, umil, sfios, subț care încerca să-și ascundă o groază cumplită... Goli tava și mai stătu o clipă, neclintită, murmurînd de cîteva ori, domol, ca un susur:

5 — Dumnezeu... n-ai grije. Dumnezeu...

Apoi ieși cu privirea în pămînt. Apostol o văzu coborînd cele trei trepte. Se frecă la ochi, buimăcit. Plutonierul intră și, aprinzînd lampa atîrnată de o grindă, zise încet, să nu-l audă sentinela:

10 — Atîta mi-a bătut capul primarul, și fetița atîta a plîns, că mi-am călcat pe inimă și i-am dat voie să vă servească... Fata s-a jurat că se omoară dacă n-o las... Oameni sîntem, domnule locotenent... 15 Numai să luați seama, vă rog mult... De-ar afla domnul căpitan, pe cît e de înverșunat, ar fi vai și amar de mine...

Bologa stătea în același loc, înlemnit, cu fața aprinsă de o bucurie coplesitoare. Nu se mai simțea singur, și sufletul îi era înflăcărat de speranță. Șopti într-un extaz de rugăciune:

— Dumnezeu...

5

25 A doua zi, dis-de-dimineată, veni Klapka, nervos, agitat. Plutonierul stătu afară, cu sentinela, lîngă ușa închisă, cu ceasornicul în mînă.

— N-avem decît cel mult o oră, începu Klapka repede, strîngîndu-i mîna puternic. Atîta mi-a îngăduit pretorul, și încă excepțional... Dar nici n-am nevoie 30 de mai mult, fiindcă știu tot, tot... Sînt de-aseară aici și cunosc toate amănuntele, nu numai din dosarul

alcătuit de bunul nostru magistrat... Când s-a aflat că eu sînt apărătorul, m-au înconjurat și goparul, și primarul, și fetița... logodnica ta... Biata fată!... Ce suflet!... Acuma nu mă mir cum ai putut să...
5 Acuma înțeleg perfect... S-au sfătuit cu mine ce-ar putea face ei pentru salvarea ta. Goparul, inimos om, s-a oferit să spargă binișor peretele căsuței, în fund, să scapi prin fugă... Copilării de om bătrîn! Nevasta primarului s-a aruncat aseară la picioarele generalului, a plîns, s-a rugat să te ierte... Generalul se zice
10 că o respectă mult, pentru că femeia îi gătește niște mese împărătești... A obținut atîta, ca generalul să nu intervîie împotriva ta, să lase Curtea să judece în deplină independență. Va să zică soarta și viața ta se află în mîinile juriului! Cu o apărare viguroasă și isteată sper să evităm... Dar depozitia ta e îngrozitoare și revoltătoare! Îți bagi gîtul în ștreang, Bologa, de bunăvoie!... Noroc că ai avut prezența de spirit să nu iscălești... De aceea am cerut un supliment de instrucție și, după stăruinți colosale, am izbutit. Acuma
20 să mă ajuți și tu, înțelegi? Întîi vei renege prima depozitie, dar, știi, foarte energic, pe urmă vei tăgădui categoric că ai vrut să dezertezi la inamic... Restul rămîne în sarcina mea... Am să găsesc eu explicații plauzibile în privința rătăcirii tale, noaptea, prin liniile de tranșee pe care nu le cunoșteai... Chiar harta, asupra căreia pretorul se străduiește să-și întemeieze acuzația de spionaj și trădare, cred că am s-o spulber cumva din dezbateri... În sfîrșit, trebuie să
25 avem speranță, Bologa! Trebuie!

Klapka, vorbind, își trăsese scaunul lîngă masă și se așezase. Apostol, calm, în picioare, cu spatele spre fereastră, privea inscripția zgîriată la marginea scîndurii: „Aici am suferit...” Când căpitanul tăcu

întrebător, Apostol zise rar, uitîndu-se drept în ochii lui:

— Când voi fi judecat?

— Peste trei ore... da... la zece... negreșit, bîlbîi

5 Klapka, surprins.

Bologa întoarse ochii iarăși la inscripție, o silabisi și urmă domol:

— Atunci, ce nevoie de...?

10 Nu sfîrși, dar Klapka înțelese și sări de pe scaun, înțepat, aproape furios, îl apucă de umăr și-l scutură, sîsăind:

— Trezește-te, omule!... Ești nebun? Nu-ți dai seama ce te așteaptă?

15 — Moartea, zise Apostol, privind iar în față, cu o umbră de surîs pe buze.

— Ștreangul, Bologa! Auzi?... Ștreangul! șopti căpitanul, roșind și uitîndu-se, fără să vrea, la gîtul lui strîns în gulerul înalt al tunicii. Numai un om nebun își vîră gîtul în laț, cînd viața îi surde și-i făgăduiește... Ești dator să trăiești! continuă apoi, după o pauză, mai potolit, bătîndu-l pe umăr. Cînd
20 ți se îmbie o porțiță de scăpare aproape sigură, n-ai dreptul să te codești, nu ți-e permis!... Am fost și eu în situația ta, poate puțin mai ușoară... puțin...

25 Vedeam spînzurătoarea în temniță, da... și știu că moartea, cînd o privești prea adînc și îndelung, începe să te ademenească. Dar trebuie să te smulgi din ademenirea ei, Bologa, căci orice viață e mai bună ca moartea!... Ți-am spus și altă dată... Viața e reală, pe cînd dincolo de moarte...

30 — Cine știe dacă dincolo de moarte nu e adevărata viață? răspunse Apostol cu glas trăgănat, leneș. Dacă ai fi venit ieri cu porțița aceasta, poate că te-aș fi sărutat și mi-ai fi luat o piatră de pe inimă... Căci ieri

viața m-a torturat îngrozitor cu niște clește de foc
îngrozitoare! Aseară însă am văzut pe Ilona și... m-am
regăsit, mi-am regăsit iubirea... Altfel cum aş fi în-
durat o noapte întreagă aici, singur??... Acuma mi-e
5 sufletul liniștit... De ce să reîncep chinurile?... Nu
mai vreau nimic. Iubirea îmi ajunge, căci iubirea
îmbrățișează deopotrivă pe oameni și pe Dumnezeu,
viața și moartea. Iubirea cea mare e aici, în odăița
aceasta... O respir în fiecare clipă... E în mine și în
10 afară de mine, în tot cuprinsul infinitului... Cine n-o
simte nu trăiește aieva; cine o simte trăiește în eterni-
tate... Cu iubirea în suflet poți trece pragul morții,
căci ea stăpânește și dincolo, pretutindeni, în toate
lumile existente și inexistente... Poate să mă mai
15 ispitească viața, poate să mai sufăr, dar...

Klapka îl asculta nerăbdător, îngrijorat. Cuvin-
tele lui i se păreau rodul fricei de moarte. În cele din
urmă îl întrerupse:

— Dragul meu, nu-ți dai seama oare că aiurezi?...
20 Asemenea. fantasmagorii poate să-și îngăduie omul
când e acasă, la birou, odihnit, sau în momente de
entuziasm, într-o discuție, nu însă în fața morții!...

— O închipuire care împacă sufletul e tot ce
poate dobîndi omul în viață! murmură Apostol, cu
25 o strălucire mare în ochi.

— Dar bine, omule, tu vei muri ca dezertor și
spion, și trădător, în sfîrșit ca un criminal, iar nu ca
apostol al iubirii! se înfurie iarăși căpitanul, adăogînd:
Să știi că, de vei continua tot așa, o să te declar nebun
30 în fața Curții și tot am să te scap!

— Criminal? zise blînd Bologa. Orice mormînt
e lăcaș de iubire, fiindcă...

— Destul, încetează, Bologa! făcu Klapka, indig-
nat. Nu mai vreau să-ți ascult balivernele! Am

venit să te salvez, nu să ascult nerozii... Astea să le
spui pe urmă, după ce va fi trecut primejdia!

— Crezi că o viață smulsă prin minciună ar mai
avea vreun farmec sau vreun preț? întrebă Apostol,
5 cu altă voce.

— Minciuna care poate salva o viață de om e
mai prețioasă decît toate adevărurile! răspunse căpi-
tanul cu hotărîre. Eu îmi voi face datoria pînă la
capăt! Am să te scap chiar împotriva voinței tale și
10 sunt sigur că mai tîrziu o să-mi mulțumești!... Pentru
tine am trecut peste suspiciunile care mă înconjoară...
Nu-mi pasă!... Numai să nu-mi pui bețe-n roate!
Atîta te rog... Va veni pretorul... ajută-mă! Te im-
plor!... Rămîi cu bine și Dumnezeu să-ți lumineze
15 gîndurile!...

Îi strînse amîndouă mîinile, privindu-l lung în
ochi, cu îndemn și căldură, ca un părinte pe un copil
nesocotit. De la ușă îi mai șopti:

— Voință, Bologa!
20 Plutonierul salută și, îndată ce coborî Klapka,
se repezi în odăiță, se uită împrejur, cercetător, în-
fricoșat. Pretorul îi poruncise, de repetate ori, să fie
cu ochii în patru ca nu cumva prizonierul să se sinu-
cidă. Acuma tremura să nu fi lăsat căpitanul vreo
25 armă. Deși nu miroși nimic suspect, zise rugător și
moale:

— Să nu mă nenorociți, domnule locotenent,
din suflet vă rog!... Eu fac tot ce pot și chiar mai
mult, dar să nu mă nenorociți...

30 Apostol pricepu și zîmbi. Răspunse prin o ridi-
care de umeri și se lungi pe pat, obosit. Se odihni vreo
zece minute, apoi începu să măsoare cu pașii odăița
în lung și-n lat... Așa îl găsi pretorul, care veni, cu o

servietă umflată la subsuoară, ordonînd plutonierului să închidă ușa și să rămîie înlăuntru.

— Apărătorul d-tale, zise pretorul rece, grav, punînd servieta pe masă, ne-a comunicat că mai ai de făcut niște declarații de mare importanță, care ar putea să modifice radical convingerea mea chiar în privința calificării faptei d-tale. Deși nu-ți ascund că mă îndoiesc, totuși, cu permisiunea și din ordinul excelenței-sale, sunt gata să înregistrez orice ai mai avea de spus asupra...

— M-am răzgîndit... Nu am de adăogat nimic! răspunse Apostol repede, ca și cum i-ar fi fost teamă să nu întîrzie.

Pretorul, care tocmai făcuse semn plutonierului să treacă la masă și să scrie, se întoarse brusc spre Bologa, întîi mirat, pe urmă cu o satisfacție triumfătoare:

— Eram sigur! izbucni falnic. I-am și spus căpitanelui Klapka... Parcă nu cunosc eu psihologia... vino-vașilor?... De altfel, nici n-ar fi demn pentru un ofițer, chiar în cazul d-tale, să recurgă la minciuni. Omul, cînd a săvîrșit ceva, să aibă curajul răspunderii!

Apostol nu-și putu stăpîni un zîmbet auzînd sfaturile pretorului și mai ales tonul marțial cu care i le spunea. Pretorul însă, mulțumit cum era, nici nu se mai uită la el și dădu să plece. Își aduse aminte c-a lăsat servieta pe masă.

— A, da, să nu uităm, zise atunci, căutînd în servietă și scoțînd o scrisoare: Poftim! s-a găsit de ieri la locuința d-tale... probabil că ieri a sosit... Nu ți-am putut-o da pînă ce n-am găsit cine să mi-o traducă, fiindcă e în românește...

După ce rămase singur, Apostol desfăcu scrisoarea de la maică-sa și o citi, încet, rar, să o priceapă

mai bine sau să-și încerce inima. O citi a doua oară, și tot nu înțelese nimic. Cuvintele îi pătrundeau în creieri, fără sens, ca niște semne moarte. În vreme ce-i alunecau ochii peste rîndurile negre prin minte i se plimba un singur gînd, stăpînitor și tulburător:

„Acuma plutesc între viață și moarte, între cer și pămînt, ca omul care și-a tăiat craca de sub picioare și așteaptă să cadă fără să știe baremi unde va cădea...”

6

— Bologa, te implor, ajută-mă! șopti Klapka, în cancelaria pretorului, transformată în sală de ședințe, înainte de-a începe dezbaterile.

Apostol avea ochii mai adînciți în cap și roșii, încercuți cu dungi vinete, și obrajii de o paloare străvezie, în care se desemnau vinele albastre șterse. Pe vîrfurile limbii îi stăruia un gust sărat de lacrimi, iar în cerul gurii, o uscăciune necăcioasă, ca după un somn cu coșmare. În suflet însă îi sălășluia liniștea, ca o domniță cu mîinile moi și calde.

Se simțea foarte bine și se uita cu mare curiozitate împrejur, ca și cum niciodată n-ar mai fi umblat pe aici, deși odaia era ca și ieri, doar că birourile fuseseră adunate în fund spre a face loc mai larg înaintea unei singure mese lungi, învelită cu postav verde și împărțită în două, la mijloc, de o cruce albă de metal!... Apostol examina pe toți ofițerii care ședeau la masa lungă, țepeni, drepți, solemn și aproape speriați. Se bucură văzînd că președintele juriului e colonelul de odinioară, cu fața colțuroasă, din tren, pe care-l înfîlnisese în compartimentul generalului și care îi luase apărarea... Acuma părea mai palid, și în privire

avea ceva... Pe ceilalți nu-i cunoștea nici baremi din vedere, afară de locotenentul Gross, care ținea capul în jos, ca și când i-ar fi fost rușine. Apostol se uită mai îndelung spre dînsul, vrînd să-i întâlnească negreșit
5 privirea, să-l întrebe cum se face că a primit să judece pe un camarad și să-i arate că, iată, el nu-i nici șarlatan, nici smintit, fiindcă mai bucuros a fugit decît să mai osîndească...

Cînd își auzi numele, rostit cu glas tare, tresări, mirat: de ce strigă tocmai numele lui? Răspunse „prezent” și nu se dumeri nici cînd colonelul îi puse întrebări neobișnuite, ca unui străin. Totuși, fără a se gîndi la ce spune, răspundea corect, se uita în ochii colonelului, își dădea seama că în clipele acestea se cîntărește viața lui și auzea parcă un filfît straniu de aripi care stîrnea un vînt rece în sală. Dar în inimă
10 îi picurau de undeva, neîncetat, stropi de amărăciune, din care i se răspîndea în tot corpul o frică lentă, ca o caracatiță degustătoare. Încerca să se apere și nu putea și, din pricina aceasta, simțea că va trebui să izbucnească într-un hohot de plîns. I se părea că președintele vorbește atît de tărăgănat, că trece un secol pînă ce sfîrșește o întrebare la care el răspunde în trei cuvinte vertiginoase.

25 Apoi, lîngă mescioara pretorului, cineva începu să citească ceva, cîteva minute, cu glas ciudat, pronunțînd vorbele ciudate.

— Acum spune motivele și împrejurările dezertării! zise deodată colonelul, țeapăn, mișcînd buzele
30 ca un automat.

Bologa auzi întrebarea, strident, ca un cuțit ce cade pe o sticlă și o sparge. Și zgomotul acesta îi trezi toate gîndurile și simțirile, ascuțindu-i-le ca niște

brice gata să-i ciopîrțească trupul și sufletul. Se uită spre fereastră și înfilni capul pretorului, mîndru și încrezut, parcă el ar fi dezlegat de mult toate tainele lumii. Îl supără atîta suficiență și întoarse ochii
5 în cealaltă parte, unde era Klapka, apărătorul, care, vrînd să-l îmbărbăteze, îi făcu un semn atît de ciudat, că i se strîmbă fața, iar Apostol se cutremură și se simți îndată părăsit și singur ca într-o cîmpie nemărginită, plină de mărăcini și buruieni otrăvitoare. Și totuși atunci i se stinseră toate îngrijorările și sufletul i se pătrunse de încredere mare.

— Dezertare? șopti privind cu ochii strălucitori crucea albă dinaintea președintelui.

Apoi plecă fruntea și, în tăcerea amară ce se
15 împînzi, întrebarea lui pluti cîteva momente, ca o muștrare blîndă. Și iarăși răsună glasul colonelului, tremurat, parcă o mîină nevăzută i-ar fi strîns beregata:

— Răspunde la întrebarea mea, locotenent Bologa...

20 Și, după o tăcere mai grea și amenințătoare, glasul urmă, tot șovăitor:

— Vina e covîrșitoare, desigur, dar Curtea va asculta cu luare-aminte apărarea d-tale... Prin urmare, vorbește....

25 O mișcare grăbită umplu o pauză scurtă. Pe urmă țîșni, ca un glonț, glasul pretorului, revoltat, rotunjind cuvinte care se înălțau pînă-n tavan, se izbeau de pereți și plezneau capetele tuturor ca niște palme umede. Pe urmă glasul lui Klapka, patetic, protestînd stăruiitor... Și amîndouă se învîrteau ca
30 două sulite în inima lui Apostol care, nemaiputîndu-le răbda, murmură, fără să ridice capul:

— Mai repede, mai repede, pentru Dumnezeu...

Deși îi era gîtul uscat și în aer se încrucișau încă urmele glasurilor de adineaori, șoapta lui zbîrnăi prelung în toate urechile și atrase asupra lui toate privirile, întrebătoare și nedumerite.

5   Urmară repede alte întrebări, din ce în ce mai aspre și mai poruncitoare, care i se înfigeau în inimă ca niște gheare ascuțite și-l strîngeau de gît să-l sugrume. Cînd simți că se înăbușe, tresări, îngrozit, galben la față. Gulerul tunicii i se păru un laț nesuferit. Cu o smucitură desperată își rupse gulerul și

10   strigă răgușit:

— Omorîți-mă!... Omorîți-mă!...

Gestul și strigătul lui stîrniră uimire și indignare. Colonelul se sculă în picioare, cu ochi fulgerători, și bătut cu pumnul în masă, în vreme de Apostol

15   căzu grămadă pe scaun, respirînd greu, cu obraji ca varul stins, cu privirile roșii agățate de crucea albă.

În sală se restabili curînd solemnitatea și toată lumea își reluă înfățișarea gravă dinainte. Incidentul

20   fu dezbătut calm cîteva minute, apoi trecură mai departe, conform procedurii obișnuite, pe care au tulburat-o puțin zvîrcolirile unei vieți. Și Apostol stătu pe scaun liniștit și nemișcat. În urechi îi susureau cuvinte și fraze care nu-l interesau de loc, căci crucea

25   de pe masă îi turna în suflet mîngîiere.

Apoi președintele rosti deodată, sever:

— Acuzatul mai are ceva de spus?

Bologa auzi și înțelese întrebarea; nu se clinti însă, ca și cum n-ar fi fost vorba de el.

30   — Dezbaterile fiind terminate, Curtea va intra în deliberare! zise iar colonelul, supărat.

Pretorul făcu un semn și plutonierul se apropie de Apostol.

— S-a sfîrșit? întrebă el, ridicîndu-se brusc de pe scaun, încît plutonierul se sperie. Da?... S-a sfîrșit!...

5   Se înclină foarte adînc în fața juriului și ieși afară grăbit, sprinten..

7

— Ei, domnule locotenent, s-a isprăvit și asta!... De-acuma o să fiți mai liniștit! zise plutonierul, cu un zîmbet misterios, în odăiță. Poftim prînzul... vă

10   așteaptă... s-o fi răcit...

Apostol se uita lung la el și vru să întrebe ceva, dar plutonierul plecă înainte de a-și fi hotărît el întrebarea în minte.

15   „Oare ce-a zis plutonierul? se gîndi Bologa, singur.

Poate că el știe ceva... E vechi în serviciu și a văzut multe cazuri... “

Cînd își dădu seama ce speranțe se împletesc în gîndul acesta, îl părăsi mormăind:

20   „Prostii... Uite ce prostii mă apucă...”

Își aruncă pe pat casca și rîse scurt, sec, fals, frecîndu-și coșul pieptului cu palmele, ca și cînd ar fi încercat să-și mulcomească bătăile inimii. Simți în buzunarul tunicii fișit de hîrtie și se opri voios:

25   — Acuma să vedem scrisoarea mamei, s-o înțelegem...

Doamna Bologa îi scria numai mărunțișuri de prin Parva, despre cunoscuți și necunoscuți. Că Pălăgieșu se laudă că Apostol i-a cerut iertare, că Marta vine mereu pe la ea și se consideră tot logodnica lui, că Domșa îi zice tot „cuscră”, că a făcut multe bunătăți

de sărbătorile Paștilor și că o să-i rămâie neatinse fiindcă e singură și amărită, că l-a visat în noaptea de Vinerea Mare foarte urît și a dat o slujbă chiar în ziua întâia de Paști ca să-l ferească bunul Dumnezeu de primejdii...

„Biata mamă! își zise Apostol cu un zîmbet umed. De-ar ști ea în ce primejdie mă zbat eu acum!... cînd va afla vestea.... Trebuie s-o afle de la mine... să afle baremi că tot ea mi-a alinat inima în ceasurile din urmă, ca și în cele dintîi ale vieții mele pămîntești!”

Trase scaunul lîngă masă și, gustînd din mîncările răcite ce-l așteptau de mult, mai citi de cîteva ori scrisoarea oprindu-se de fiecare dată la visul urît și căutînd să ghicească ce anume o fi visat maică-sa.

Cînd veni plutonierul cu un soldat să ia vasele, Apostol ceru hîrtie și cerneală. Peste cîteva minute hîrtia albă rîdea pe masă ca o pată de speranță, dar el nu se mai grăbi să scrie. Alerga de ici-colo, cu mîinile la spate, cu gîndurile vîlmășag... De cîte ori zărea hîrtia, îi fulgera prin minte cum, totdeauna înaintea luptelor grele, cînd simțea în suflet frica morții, a scris mamei sale scrisori lungi, luîndu-și rămas bun... Le scria cu teamă și îngrijorare, și totuși printre rîndurile întristate, scriind, citea numai speranțe bune. Dragostea de viață era atunci mai tare ca frica de moarte. Pe urmă, după ce trecea primejdia, recitea „testamentul” și zîmbea fericit și rupea în bucăți foarte mici foaia cu gîndurile posomorîte. Cîte „testamente” de acestea a rupt?... Pe cînd acum trebuie să scrie un testament definitiv... Acum, din moment în moment, poate să vie pretorul, să-i citească niște paragrafe și să-l anunțe că la ora cutare va muri negreșit, cu deplină siguranță, fără pic de nădejde. Iar la ora hotărîtă,

precis, niște oameni vor sili sufletul său tînăr să se despartă de trup pentru totdeauna, la o oră precisă... Acum cînd va sfîrși scrisoarea, va ști că mîinile care au scris-o nu vor mai rupe-o și nici ochii nu vor mai vedea-o, pentru că mîine pe vremea aceasta, corpul lui va fi îngropat în pămînt sau va atîrna undeva, iar mintea lui, care își dă seama de toate acestea, mîine nu va mai naște nici un gînd, ci va fi o grămăjoară de creieri morți, năpădiți de sînge închegat...

Și totuși hîrtia rîdea pe masă, parcă ar mai fi fost vreo speranță undeva... Apostol Bologa depăna amintiri de prin romane și cronici, unde, în clipa supremă, sosește în goana calului solul aducător de iertare și de viață. Descoperirea îl bucură numai cîteva clipe, pe urmă se înfurie și rosti răspicat:

— Voi muri negreșit peste... Peste cîte ore?

Atunci îl îmbrățișă groaza, din ce în ce mai strîns și mai sălbatec, înghețîndu-i sîngele. Și în vreme ce groaza îl tortura, mintea lui căuta să o alunge cu „inexorabilitatea morții”, cu „dezgustul” de viața aceasta pe care el însuși, conștiința lui împăcată, a azvîrlit-o, cu credința în viața de dincolo, unde sufletul mîntuit se va uni cu Dumnezeu... Dar toate închipuirile minții se prăbușeau pe rînd, ca niște castele de cărți de joc, numai groaza rămînea sfidătoare, stăpînitoare, șoptindu-i în suflet un singur cuvînt, în fața căruia se sfarmă tot: moartea... Îi venea să plîngă mereu și nu putea. Se uită la ceas: patru după-amiază...

„Și încă nu mi-au comunicat sentința... De ce nu vine pretorul?... Cel puțin să știu sigur... Adică de ce să știu?”

Siguranța ar spori doar chinurile groazei. Mai bine așa. Orice întîrziere e un cîștig, chiar de suferință. Apoi întîrzierea poate avea și motive bune. Adică de

ce n-ar fi înțeles Curtea că e nevinovat? Ar fi fost
poate mai bine să vorbească, să dovedească... Dar ce
nevoie e de vorbe când trecutul lui vorbește singur,
baremi prin cele patru medalii de vitejie? În asemenea
5 cazuri Curtea e datoare să trimită la plimbare pe pre-
torul dobitoc și să hotărască achitarea în unanimi-
tate... Sau cel puțin cu majoritate de voturi. Colonelul
i-a luat apărarea și în fața generalului, atunci...
10 Gross nu poate să voteze pentru condamnare. Apoi
de partea președintelui trebuie să mai fie cineva...
Și uite majoritatea!... Uite și pricina întârzierii!

Hirtia, subț o călimară ruginită și murdară,
rîdea într-una. Apostol, înviorat, se duse la masă,
se așeză pe scaun, luă tocul și încercă penița. Îi tre-
15 murau degetele cumplit și nici un gând nu i se arăta
limpede.

„Mai târziu... mai e vreme!“ își zise după un
răstimp, liniștit, pornind iar să umble de ici-colo.

Peste un sfert de ceas se opri brusc la picioarele
20 patului, fără urme de sînge în obraz, cu privirea spre
ușa în care cheia se învîrtea scîrțîind mai ascuțit ca
totdeauna.

„Acuma vine siguranța!“ îi țîșni prin creieri ca
un fior de foc, încît parcă simțea cum îi sfîrșie celulele
25 cenușii.

Era plutonierul cu un soldat care aducea cina.

— Ați isprăvit de scris? întrebă vrînd să strîngă
masa, fără să se uite la Bologa.

— Nu, nu... nici n-am înce... zise Apostol deo-
30 dată foarte agitat, adăogînd repede, cu niște ochi
ieșiți din orbite: Așa-i de mare graba?... S-a hotărît
sentința, s-a...

— Sentința desigur că s-a hotărît de mult, răs-
punse plutonierul trăgănat și parcă cu glas neobișnuit.

Se așteaptă numai aprobarea de sus... de la Marele
Cartier... Așa-i regulamentul pentru domnii ofițeri...
Dar mult nu mai durează, nu, nu... Trebuie să pice
5 răspunsul din minut în minut, căci în război și în ca-
zuri d-astea merge repede... În război toate merg re-
pede...

Apostol Bologa vedea că omul acesta îi cunoaște
soarta, dorea să-l întrebe și nu cuteza. Soldatul se
strecură afară, în vîrful picioarelor, ca dintr-o casă
10 de mort. Plutonierul zise mai încet:

— Fetita plînge și se zbate, vai de sufletul ei...
Dar nu mai pot, domnule locotenent, să mă iertați
și să nu vă supărați!... Eu aș fi lăsat-o, ca și ieri...
dar domnul căpitan tot prin ogradă se învîrtește și,
15 dacă ne-ar prinde, Doamne ferește... Am să vă aprind
lampa cînd o veni băiatul să ia farfuriile, că încă nu
s-a întunecat de tot.

Glasul plutonierului rămase în sufletul lui Apos-
tol și după ce se închise ușa, ca un izvor de speranțe
20 luminoase. Îi bătea inima năvalnic, voioasă. Îi părea
rău că n-a trimis o vorbă bună pentru Ilona, dar se
mîngăia că poate în curînd îi va spune el însuși mai
multe.

„Cine știe? îngînă cu bucurie. Numai Dumnezeu
25 știe ce poate aduce ceasul...”

Se uită încrezător pe fereastra cu cruce cafenie.
Amurgul trăgea pe furiș obloanele întunerecului.

După miezul nopții, Apostol Bologa, istovit,
30 se întinse pe pat. O tăcere imensă îl impresura, parcă
toată lumea ar fi încremenit într-un somn de mor-

mînt. Lumina galbenă din tavan îi picura în ochi și îl ustura. Ațipi.

Deodată se trezi. Afară răsunau pași, pe trepte, în coridor. Sări în mijlocul odăiței și rămase pironit acolo, cu inima zgribulită, murmurînd din buzele-i albe:

— Doamne-Dumnezeule... Dumnezeu...

Ușa se deschise larg, cu zgomot mare, izbindu-se de perete. Din întunec apărură pretorul cu o foaie de hîrtie în dreapta, în ținută de campanie, cu ochii stinși în obrajii bolbocați sub casca de fier. În dosul lui veni plutonierul, de asemenea cu cască, ținînd ceva pe brațul stîng și în mîna, cu privirea speriată, ca și cum ar fi fost sigur că pretorul are să-i facă vreo observație aspră. În întunecul ușii, afară, se zvîrcoleau capete multe, sclipeau ochi înfrigurați, ca o vedenie dintr-o baladă sîngeroasă.

În mijloc, neclintit, cu părul lung, puțin vîlvoițat, Apostol cerceta din ochi, fără a-i învîrți în orbite, cu luciri repezi, fața pretorului, hîrtia din mîna lui, casca plutonierului. Și, în fiecare clipă, milioane de gînduri îi răsăreau și mureau în creieri, parcă toți atomii materiei cenușii s-ar fi aprins și ar arde cu flăcări clocotitoare.

Pretorul se apropie de masa pe care hîrtia albă rîdea neatinsă, ridică sentința sub lumina lămpii și, fără introducere, începu să citească rar, cu voce clară, întorcînd ochii spre Bologa după unele cuvinte pe care le apăsa ca și cînd ar fi fost subliniate. Apostol asculta și se uita numai la buzele pretorului, roșii, late, uscate, netezite uneori cu vîrfurile limbii trandafirii. Înțelese deslușit „în numele împăratului“, „crimele săvîrșite, dar neizbutite, de trădare și dezertare la inamic“,

„degradare și eliminare din gradele armatei“, „moarte prin ștreang...“

— Sentința va fi executată imediat! sfîrși pretorul, îndoind hîrtia și aruncînd o privire furișă în fața lui Bologa.

— Imediat... imediat, repetă Apostol foarte domol, adăogînd în gînd: „Dar ora?... De ce nu spune ora?“

Atunci surprinse un gest al pretorului și văzu că plutonierul se apropie atît de umilit, că părea un necunoscut rătăcit aici cine știe cum.

— Conform sentinței... degradare... tunica militară... trebuie haină civilă, zise iar pretorul, începînd cu glas sever, zăpăcindu-se de ochii lui Bologa și isprăvind rugător.

Apostol nu pricepu, dar fără să priceapă, își deschise încet tunica, își scoase gulerul și-l puse pe masă, peste călimara ruginită, apoi lepădă haina, o împături cu mare băgare de seamă, o așază pe pat și o netezi de două ori cu dosul palmei. Cămașa îi era umedă de sudori calde, ridicată și cocoloșită la spate, între bretelele vîrgate. Își potrivi cămașa în spate, și-și îndreptă bretelele, care-i alunecaseră puțin de pe umeri. Atunci, uitîndu-se întrebător în fața pretorului, văzu că ochii lui îi examinează cu spaimă gîtul alb, subțire, cu arterele umflate. Se întoarse spre plutonierul care-i întindea ceva și observă că și plutonierul se uită la gîtul lui. Se tulbură și se întrebă în gînd de ce se uită amîndoi la gîtul lui?

— Și haina... și pălăria sunt din partea primarului, bîlbîi plutonierul înfricoșat, întinzîndu-i-le deodată, ca și cum n-ar mai fi îndrăznit să le ție.

Apostol Bologa luă haina pămîntie și o îmbracă repede, dîrdîind de frig, dar de pălărie nu se atinse. Plutonierul, grăbit să sfîrșească, o așeză binișor pe masă, deasupra gulerului, acoperind de tot hîrtia albă, lucitoare.

Urmă o tăcere în care tremurau numai privirile speriate. În sfîrșit, pretorul își drese puțin glasul și vorbi, încurcîndu-se îndată:

— Dacă ai vreo dorință... eu... noi... conform legilor... orice dorință în clipa...

Apostol îl privi drept în ochi, lung, fascinator și apoi brusc, se întoarse cu spatele, parcă și-ar fi adus aminte că pe pat e ceva... Pretorul avu o mișcare de curiozitate, să vadă ce va face, dar își reveni în fire și ieși cu demnitate, urmat de plutonierul care trase încet ușa, fără să mai învîrtească cheia în broască.

Obişnuit cu zgomotul lacătului, Apostol se uită buimăcit, șoptind:

— Oare de ce n-au încuiat și n-au pus lacătul?... Oare...

Din toate colțurile minții zeci de răspunsuri năvăliră în pripă cu vești încîntătoare. Poate că acum, după ce s-a îmbrăcat în haină civilă, n-are decît să pună mîna pe clanță și să plece... departe... să trăiască... Poate că nici sentinela nu mai e pe coridor... Poate că afară îl așteaptă Ilona și Klapka și preotul Boteanu.

Dar, în vreme ce-și depăna nădejile strălucitoare, ușa se deschise iar, și în prag se arătă preotul Constantin Boteanu, înalt, slăbuț, cu patrafirul pe piept, cu o carte subsuoară, cu crucea în mînă. O clipă se uită blînd, nedumerit, apoi intră, închise ușa și merse drept la Apostol, murmurînd cu glas cîntat, pătrunzător:

— În numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh, acum și pururea și-n vecii vecilor...

Apostol crezu o secundă că speranțele lui, printr-o minune cerească, au pornit să se împlinească. Zdrobit de povara suferințelor, se prăbuși în genunchi, sărută cu lăcomie crucea, își ascunse obrajii în cutele patrafirului și izbucni într-un hohot de plîns înăbușit. Pieptul i se umfla sub puterea loviturilor inimii rănite în care sîngele se zvîrcolea ca într-o temniță de plumb. Șiroaiele de lacrimi curgeau pe florile de aur ale patrafirului îmbibat cu miros de tămîie, ca un rîu desfundat de o furtună năpraznică. Printre gemetele lui sacadate, glasul preotului, moale și mîngîietor, i se strecura sfios în suflet, cu vorbe simple, nemeșteșugite, din care, încetul cu încetul, se închegă acolo o liniște ca pînza de zăbranic, străvezie și totuși destul de deasă spre a cerne și a arunca la o parte toate ispitele și deșertăciunile lumesti.

Cînd își veni în fire și ridică fruntea, Apostol avea fața albă ca hîrtia, și ochii mari, roșii, cu cearcăne negre, cu sclipiri potolite. Văzu o broboană de sudori pe tîmplele lui Boteanu care se așeză pe scă-unel lîngă masă. Pierduse nădejdea în minunea de adineaori și, de frică să nu se ivească iarăși stafiile cu care s-a luptat atîtea ceasuri, se tîrî în genunchi la picioarele preotului.

— Am venit într-un suflet, vorbi Boteanu cu voce stinsă, ștergîndu-și fruntea cu o batistă mare, că în Lunca nu se știa ce s-a întîmplat cu tine... M-am pomenit spre seară cu fata lui Vidor, că mă cheamă degrabă să te binecuvîntez... Of, inima omului!... Dar Ilona venise din capul ei la mine... Domnii de aici hotărîseră să-ți trimită un preot militar, de altfel

tot slujitorul Domnului.. Ne-am rugat cu toții și am înduplecat pe domnul căpitan să fie milostiv...

— Părinte! zise deodată Apostol, grăbit și îngrijorat. Am vrut să scriu mamei și uite, colo, hîrtia neîncepută... n-am fost în stare... din pricina... Vesteste-o tu, Constantine, pe urmă, după ce voi fi... după ce... Spune-i tu cum am... Să aibă grije de logodnica mea... să aibă mare grijă... Căci ele, amîndouă mi-au sădit în inimă iubirea... și din iubirea lor mi-am intruchipat credința... și credința călăuzitoare... și... și...

Își ascunse fața în patrafir, în rămășițele mirosului de tămîie, murmurînd cuvinte fără șir. Preotul îi mîngîie părul umed, îngînînd:

— În mijlocul tuturor ispitelor vieții, ai rămas fiul părintelui tău, Apostole! N-ai uitat învățăturile lui, ci le-ai purtat pururea în sîngele tău fierbinte... Ți-aduci aminte cum ne spunea, de cîte ori venea prin Năsăud, serios și impunător, parc-ar fi vorbit cu niște bărbați: „Niciodată să nu uitați că sînteți români!“...? Vijeliile vieții îndoiaie sufletul omului, dar nu pot smulge dintr-însul rădăcinile cele nepieritoare!... Plăcut este Domnului-Dumnezeului nostru acela care se jertfește de bunăvoie pentru neamul părinților săi și pentru credința lor în vecii vecilor!

— Pentru neamul părinților, șopti Apostol, adîncindu-și obrații în mirosul de tămîie, uitînd îndată cuvintele, ca și cum mintea lui n-ar mai fi fost în stare să păstreze nici un înțeles...

Într-un tîrziu ușa se deschise singură, se învîrți molcom în țîțîni și se propti de perete. În bezna per-

vazului stătea pretorul, ca o chemare mută. Popa Constantin se aplecă peste capul lui Apostol, blînd ca un părinte care deșteaptă din somn un copilăș iubit:

— Scoală, fiule, și fii tare în ceasul încercării din urmă precum a fost Domnul și Mîntuitorul nostru Isus Hristos...

Apostol Bologa se cutremură, dar se ridică îndată și se uită împrejur cu ochi întrebători. Desco-perind în ușă figura pretorului, își aduse aminte și întinse brațul spre masă după pălăria moale, fără panglică și roasă pe margini. Atunci își văzu ceasornicul, retrase brusc mîna, desfăcu binișor curelușa și-l dădu preotului, fără să-și arunce ochii pe cadran, zicînd încet:

— Constantine, să nu mă uiți...

Popa strînse ceasornicul în palmă, sub crucea care tremura. Apostol luă pălăria, o mototoli între degete și privi nedumerit în ochii lui Boteanu și apoi spre pretorul din coridor.

— Bologa... a sosit ora... Curaj! zise pretorul, dispărînd imediat.

Apostol se îndreptă spre ușă, trecu pragul și, în capul treptelor, se opri uluit. Ograda era plină de soldați cu făclii aprinse, cu căști lucitoare ca la o retragere cu torțe în ajunul unei sărbători mari. Flăcările sfîrăiau aspru, cu lumini roșcate, cu nourași de fum necăcios. Casa cu birourile diviziei își însemna contururile în coasta dealului din spate peste care vîrfurile plopilor bătrîni se înălțau ca niște mîini negre implorătoare spre cerul vînat, ciuruit de stele.

Priveleştea înfioră inima lui Apostol, iar în corp simţi privirile tuturor oamenilor. Îl cuprinsese frigul, tresări şi, cu amîndouă mîinile, îşi îndesă pălăria în cap, trăgînd-o pe ochi, să nu mai văză nimic. Apoi, foarte agitat, îşi ridică gulerul hainei peste gîtul gol.

— Înaintea răsună deodată peste sfîrşitul torţelor, glasul pretorului, undeva, departe.

Apostol vru să pornească, dar nu-şi putea urni picioarele. Preotul era lîngă el. Se agăţă de braţul lui, mulţumit c-a găsit sprijinul, şi coborî treptele. Merse un răstimp. Împrejur auzea numai sfîrşit de făclii şi zgomot de bocanci tîrîţi anevoie. Apoi, din stînga, izbucni brusc un hohot de plîns, prelung, ascuţit, acoperind tot convoiul şi umplînd văzduhul ca un cîntec de mort. Apostol îşi zise că e Ilona, strînsese mai tare braţul preotului, dar nu întoarse capul, nici nu ridică ochii.

Ieşiră în şosea... Făcliile nu mai filfăiau aşa de sfîrşitor, parcă li s-ar fi risipit lumina şi le-ar fi rămas numai fumul. În spate însă gema mereu plînsul, tot mai stîns şi mai depărtat. Apostol văzu că au apucat-o în dreapta, se minună şi şopti preotului limpede şi cu părere de rău:

— Unde mergem, părinte?

În suflet îi încolţi, lîngă părerea de rău, un firicel de nădejde, care-i spunea în taină: „Poate că totuşi!...” Curînd însă părăsiră şoseaua, trecură pe sub un viaduct cărămiziu, apoi peste un podeţ de scînduri noi.

„Doamne, unde mergem?” se întrebă Apostol acum cu durere, mai ales că pe aici nu umblase nici odată.

Nu-şi simţea de loc picioarele, se mira cum poate merge fără picioare şi i se părea că pluteşte în aer,

ca în vis. În aceeaşi vreme zise iarăşi preotului, care-i ţinea crucea în faţă:

— Iartă-mă, Constantine, că din pricina mea trebuie să te oboeşti atîta... atîta...

Drept răspuns, Boteanu murmură un crîmpei de rugăciune. Apostol nu înţelegea nimic, voia să-l întrebe ce zice, dar ţinutul necunoscut îl necăjea atît de rău, că uită ce-a vrut şi iar se gîndi, amărît: „Unde mergem?”

O bucată de vreme urcară pe un drum tăiat într-o coastă de deal. Părîul de sub podeţul de scînduri noi acum gîlgăia gălăgios, în dreapta, la picioarele coastei... Auzind cum gîfăie oamenii împrejurul lui, Apostol şopti la urechea preotului:

— Nici nu-mi simt picioarele... parc-aş pluti...

Boteanu rosti mai tare rugăciunea, înfricoşat de cuvintele lui Apostol care atîrna tot mai greu pe braţul lui amorţit...

Urcuşul se isprăvi. Părîul iar murmură alături, somnoros. Lui Apostol i se părea că merge de o veşnicie pe o cărare fără sfîrşit şi din nou îi răsări în creieri întrebarea: „Unde mergem?” Atunci preotul parcă se poticni şi îndată prinse a se ruga cu glas mai fierbinte, cu vorbe mai grăbite.

— Am sosit? Întrebă Bologa, neîndrăznind să ridice ochii.

— Fii tare, fiule, fii tare! bolborosi popa Constantin, plîngător.

Apoi Apostol simţi iarăşi iarbă sub tălpi. Şi deodată picioarele începură să-l doară, ca şi cînd ar fi dus o povară peste puterile lui.

— Faceți loc!... Pe dincolo, părinte! se auzi, foarte răgușit, glasul pretorului.

Atunci Bologa, nerecunoscînd glasul și vrînd să vadă cine a strigat, ridică fruntea și dădu cu ochii, de-abia la vreo zece pași, de un stîlp alb și lucios, cu un braț cîrligat în vîrf. Ștreangul se legăna puțin și legănarea aceasta îi aduse aminte cum a încercat el odinioară, cu mîinile, rezistența funiei. În lucirea albă a lemnului se deslușea ceva straniu, încît Apostol lăsă repede capul în jos.

Cînd deschise iar ochii, se pomeni lîngă stîlp. Mîna dreaptă atinse întîmplător lemnul rece și umed ca pielea de șarpe. Se scîrbi și începu să-și șteargă umezeala pe dunga pantalonului. În timpul acesta însă își plimba liniștit privirea peste mulțimea de fețe ciudate și necunoscute, parcă nici n-ar fi fost omenеști, care se ascundeau sub căști lătărețe, în lumina făcliilor fumuroase. Mirosul de rășină arsă îi gîdila nările și fumul îl supăra fiindcă-i întuneca vederea. Plecă puțin capul și, aproape de picioare, văzu pămîntul deschis ca o rană urîtă, gălbuie. Groapa nu părea adîncă și lutul era azvîrlit numai în dreapta, alcătuiind o movilă, pe care stătea pretorul, înălțîndu-se deasupra tuturor, ca și cum el ar fi trebuit să... În stînga, la marginea gropii, un cosciug de brad, gol, descoperit... Capacul cu o cruce neagră la mijloc, zăcea alături de o cruce mare de lemn, pe care scria, cu slove strîmbe: Apostol Bologa... Numele i se părea străin și se întrebă aproape supărat: „Oare cine să fie Apostol Bologa?“

— Gata?... Gata! strigă pretorul, pe movila de pămînt fluturînd o foaie de hîrtie.

Apostol ascultă numai începutul sentinței, pe urmă se uită la oamenii din preajma lui, gîndindu-se că generalul n-a venit și probabil că doarme... Lîngă movila pretorului zări un doctor cu ceasul în mînă:

5 „Nu-i doctorul Meyer... nu, nu...” La picioarele groapei recunoscă apoi pe Klapka, cu ochii plînși, îngroziți, care-l obosiră, încît întoarse capul. La doi pași, în stînga, stătea un țaran sprijinit în hîrleț cu capul gol, cu părul asudat și lipit pe frunte, cu obrajii umezi de lacrimi. „Uite groparul... Vidor...” se gîndi dînsul cu bucurie și vru să-i facă un semn. Dar tocmai atunci pretorul sfîrși citirea cu glas ascuțit și strident ca un scîrțîit de ușa cu țîțîni ruginite, și Apostol își luă seama, întrebîndu-se speriat ce-o să fie acuma... 15 Peste o clipă auzi, din spate, limpede, o voce șovăitoare: — Trebuie... pe scaun...

Bologa pricepu că trebuie să se suie pe scaunul care se afla lîngă genunchii lui și nu-l observase pînă acum. Îi era teamă că iar nu va putea mișca picioarele... 20 „Trebuie... trebuie să încerc”, îi fulgeră prin creieri. Apoi deodată se simți cuprins în brațe. Se îngrozi. Groparul îl sărută pe obraji, apăsător, cu buzele și mustățile ude.

— La o parte! răcni pretorul, spăimîntat, ridicînd brațele. 25

Apostol se urcă pe scaun și se lovi cu capul de ștreangul ce atîrna de sus. Pălăria i se înfundase pe ochi. O scoase și o aruncă în groapă. În aceeași clipă izbucni un plîns gros, desperat, nestăpînit. „Cine plînge?” se gîndi Bologa. Klapka se bătea cu pumnii în piept. 30

Atunci Apostol fu împresurat de un val de iubire
izvorită parcă din rărunchii pământului. Ridică ochii
spre cerul ținuit cu puține stele întârziate. Crestele
munților se desenau pe cer ca un ferăstrău uriaș cu
5 dinții tociți. Drept în față lucea tainic luceafărul,
vestind răsăritul soarelui. Apostol își potrivi singur
ștreangul, cu ochii însetați de lumina răsăritului.
Pământul i se smulse de sub picioare. Își simți trupul
atârând ca o povară. Privirile însă îi zburau, nerăbdă-
10 toare, spre strălucirea cerească, în vreme ce în urechi
i se stingea glasul preotului:

— Primește, Doamne, sufletul robului tău Apos-
tol... Apostol... Apostol...

ADDENDA

Caiete de creație

B.A.R., I. Ms. 2b, f. 51v¹

Spînzurătoarea, în lumina făcliilor, e ca o cruce
enormă, neagră, chemătoare.

Pădurea spînzuraților	70
Catastrofa	50
Trădătorii	30
Ucigașii	30
Dezertorul, Ițic Ștrul	30
[Ura] ²	45

[La popotă ofițerii vorbesc de dezertările sol-
daților români și deodată toți se uită la Bologa.]³

[Cînd îi vorbește, Clapca se uită fără să vrea la
gîtul lui Bologa și se cutremură.]⁴

¹ I Ms. 2 b este un caiet maculator, cartonat, cu hîrtie
îngălbenită, pe care însemnările sînt făcute cu creion negru și
chimic. În afara paginilor privitoare la *Pădurea spînzuraților*,
reproduse de noi integral, caietul mai conține cîteva însemnări
referitoare la nuvela *Cîntecul lebedei*, o listă de nume ardelenști,
patru titluri de lucrări, precum și proiectul unei schițe (nuvele?)
Ea și el.

² Anulat ulterior.

^{3, 4} Însemnări marginale.

Într-un capitol: discuție despre moartea eroică și moartea infamantă... Moartea-i moarte.

Clapca e apărătorul lui Virgil:

—Vorbește, omule... Spune o vorbă, că scapi... O minciună.

Cînd vine primăvara se înviorează cîmpul de bătaie.

Într-o zi se răspîndește știrea că sectoarele din față au fost ocupate de trupe române.

Virgil e chemat într-o zi să audieze trei prizonieri români, să afle secrete etc.

Dezertările încep. Într-o dimineață se pomenește că ordonanța lui a fugit dincolo, împreună cu alți cîțiva.

B.A.R., I Ms. 2 b, f 52-53

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Virgil Bologa, sublt. [artilerie]¹, 24 ani, frumos, deștept etc.

1. Pe frontul italian, în ziua cînd vine ordinul de plecare pe frontul românesc, Virgil roagă pe căpitanul croat Franasovici, cu care este prieten bun, singurul său prieten, să-l scape de oroarea de-a merge să lupte contra fraților. Are un frate în România, poate că e pe front, poate că vor fi față-n față... Căpitanul nu se poate expune; e deocheat și el.

Virgil roagă pe colonel, un ungur furios. Îl ocărește.

Trebuie să lupți contra dușmanilor patriei...

2. Întîia zi pe frontul românesc. Privire spre România, pămîntul făgăduinței. Singurătatea. Deznadejdea. Toamnă tîrzie. Luptele stagnează. Atîta

¹ Adăugat ulterior; inițial: „infanterie“.

i-e mîngîirea. Dar cînd vor începe, atunci ce va face?

3. Traiul lui. Singur. Urmărit pretutindeni. E suspect. De întîrzie la masă, repede vin să-l caute. Ordonanța, un sîrb prost, dar suflet bun. De vorbă.

4. Familia lui. Tinerețea lui. Examenale pe front. Ajutoarele trimise acasă. Visurile.

5. Crăciunul acasă. Tristețea lui. Gîndurile de scăpare. Mamă, mamă, nu mai pot... Încurajarea... Ar vrea să plece. Urmărit.

6. Pe front. Mai abătut. Groaza. Trimite soldatul pe-acasă. Gîndul de fugă.

7. Primăvara vine.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 52 v.

Simțea că de gîndurile acestea va atîrna toată viața lui, că a sosit momentul, acesta-i, care-i va tăia viața în două ca un cuțit.

Ochii lui ascuțiți îl înțepau ca niște ace.

De un ceas de răbdare depinde viitorul; o clipă de speranță sau de hotărîre pecetluiește viața.

Vru să vorbească, dar glasul lui se frînse.

Călăul e soldat român, care-i șoptește blînd:

— Curaj, d-le locotenent... Acu se sfîrșește...

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 53 v.

Alerga cu limba scoasă ca un cîine ce se ține după o cățea.

Bologa umbla de ici-colo prin odaie, cu pași grăbiți, nervoși; umbra lui sălta pe pereții albi, cînd zgîrcită, cînd întinsă și se frîngea pe tavan.

Îi venea să plîngă, dar lacrimile nu-i veneau. Inima lui ardea și-i seca lacrimile, precum o piatră fierbinte usucă apa.

Închise ochii pe jumătate și sufletul lui se pierdu într-o semiinconștiență, într-o prăpastie neagră dintre somn și deșteptare, în care sălășluiesc umbrele trecutului. Precum umbrele trec pe un perete alb când pătrunde o rază de soare în odaia întunecoasă, astfel îi defilau amintirile și vedeniile. Și toate erau dominate de o imagine teribilă — ștreangul.

Dar deodată fața lui se crispă, buzele-i tremurau. Cu hohote scurte și seci, căzu la picioarele...

Se simțea ușurat, ca și când ceva foarte puternic i-ar fi luat o povară de pe suflet, ca și când ceva ușor ar fi atins cu degetele ranele conștiinței sale, vindecându-le; inima-i era aprinsă.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 54

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Partea întâi — Datoria

Virgil Bologa, student în filozofie, locotenent de artilerie

ceh: Otto Clapca, căpitan — naționalist furios, dar ascuns, laș — izbucnire la sfârșit

Ion, ordonanța lui Bologa — fatalist

[german]¹: Doctorul Meyer — sceptic, german
ovreu: Gross, sublocotenent, inginer — socialist fanatic
[ungur]²: Varga — un războinic aprins
rutean: Cervenco — un pacifist umanitar

Bologa *urăște*³ pe dușmanii țării și de-aceia își face datoria, deși măcelul îl îngrozește.

¹ Adăugat ulterior; inițial: „ungur”.

² Adăugat ulterior; inițial: „german”.

³ Sublinierea aparține scriitorului; reprodusă de noi prin litere cursive, ca în toate cazurile similare din „Caietele de creație”.

Dragostea de viață, pătimașă
Alexandru Pelagiașu — notar Monor

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 54 v.

Urletul surd al mortierelor, ca un hămăit răgușit de lup flămînd de carne

Ghearele războiului, însîngerate și nemiloase, răscoleau măruntaiele pămîntului de atîtea luni.

Din război nu se întorceau decît oamenii cresați cu cruci roșii de răni.

De pe front soseau înapoi trupuri zdrențuite de oameni, ca niște gunoaie netrebnice

Trecutul se furișa în sufletul lui ca o rază de soare într-o odaie de bolnav.

O simfonie de milă îi frămînta inima:
— Omul!... Omul!... Omul! își zicea.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 55

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Partea a doua — Datoria dincolo de hotare.

Dragostea deneam — Naționalismul

Ura lui moare și în locul ei naște iubirea pentru cei de un sînge cu dînsul.

Ura lui a fost ura contra războiului, pe care el o deformase în ura dușmanului.

Ce-i dușmanul? Nu există dușman. Există numai omul, același, chinuit, alergător după fericirea care nu există.

Aici nu există ura, ci numai frica cea mare, care se transformă uneori în groază nebună. Numai groaza e sangvinară, bestială. Ura e nobilă. Frica e brutală.

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

*Partea a treia — Iubirea pentru toți oamenii.
Iubirea lui cuprinde pe tot ce e om în lume.*

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Partea a patra — Iubirea morții.

Nu-i bună alcătuirea aceasta care ucide pe om mai rău ca' însăși natura, care pune civilizația în slujba măcelului omenesc.

Bătălia e ca un dans năpraznic

Somnul! Dar moartea e mai rea ca somnul?

Sîntem ca niște porci, porniți spre zalhana.

*Nu poți tăgădui că omul poate să aibă presimțiri,
că este ceva în noi care ne face semne, din care aflăm
ce o să fie?*

Aș, *presimțirea e negura creierilor*, un abur greu în clădirea clară a lumii.

Ce folos să vrei să știi, cînd totuși se va întîmpla ceea ce trebuie să se întîmple?

Aici nici n-ai vreme să te pregătești de moarte, căci moartea te fură, fără să iai seama.

Îmbrățișări care trăiesc cîteva minute.

Azi lumea e prea indulgentă!

Indulgența, în sine, totuși e frumoasă.

Așteptarea, neactivitatea... otrava asta te prăpădește mai repede ca setea, chiar ca glonte.

Ce facem noi oare, decît îndeplinim partea de muncă ce ni se cuvine în apărarea țării?

Viața e scurtă. Nu ți-o mai îngreua de bună voie. Nu o tulbura însuși.

Ce să mai plîngem după mame și neveste, cînd ele plîng de ajuns pentru noi?

Poate că el vede ce nu vedem noi... poate că într-în-sul se petrece ceva ce noi nu simțim în noi înșine....

Vrei să faci ceva și ești nehotărît? Pornește-o brusc, fără întrebări multe. Nu căuta întii cuvintele care să-ți spună că e bine, ci croiește-ți calea fără șovăire. Vrei să dormi? Închide ochii. Întii unu, pe urmă celălalt. Altfel, ți-e frig. Dacă nu-ți lucesc ochii, nu-ți tihnește mîncarea.

Frica de moarte nici nu mai există. Cine a avut-o, s-a dezobișnuit de mult.

Frica e o vorbă azi la noi.

Indiferent ce are omul în cap sau în inimă, fapta lui interesează.

Aș, ce boală? Cum încep bubuiturile, îi trece.

® *Ce-ar fi dacă într-o clipă am porni cu toții acasă, și dușmanul, și noi? Cu toții! Poporul ar simți?*

® Niciodată poporul nu vrea război. Numai conducătorii vor, fiindcă ei stau acasă și trimit la moarte numai poporul.

Au numai gînduri folositoare. Creierul e pentru ei ceea ce e nasul pentru un ciine. (® *Ciinii miroase în loc să cugete.*)

Ce vreți voi? Luptă, fără să știți cum și de ce.

Adevărul e oare un lucru de care să te sperii?

În aer sînt lucruri care-și așteaptă vremea și apoi pătrund în toate casele, fie ferestrele deschise, fie închise, și se strecoară în sufletele oamenilor.

Trebuie să ne dezbrăcăm de toate zdrențele, căci numai goi și fără vanitate ne vom putea furișa pînă dincolo.

Ori vrei, ori nu vrei, ești tu însuși.

Sufletul veghează cînd te pierzi în marea desperării.

Ia seama! Nu vezi cum îmi tremură inima și aproape mi-e frică să mai vorbesc?

— Sînt ca un copil pe un drum necunoscut.

— *Copii [sic!] merg fără șovăire pe căi unde cei mari se împiedecă și șovăie.*

— De ce nu putem oare să eliminăm din suflet tot ce nu ne place?

— Fiindcă sufletul nostru e cuprins și cîrmuit de altceva, mai înalt.

Noi înșine ne făurim destinul.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 61 v.

Bologa și cehul vorbesc de execuția cehului, la care au asistat. Bologa a fost în Consiliul de război și spune cum cehul a tăcut mereu, numai cînd președintele a rostit vorba „trădător” i-au lucit îngrozitor ochii și a repetat cuvîntul cu o mulțumire teribilă, ca și cînd i-ar fi zis „erou”.

— Vezi ce puțină deosebire e între erou și trădător! Poate că chiar același lucru... Atîrnă după cum văd ochii sufletului, după perspectiva inimii.

— Ochii lui erau fierbinți și străluceau straniu din adîncime.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 62

Cumplită e puterea unui cuvînt și a gîndurilor.
Ele călăuzesc spre bine sau spre rău pe individ și po-
poare întregi.

*Dacă am găsit simburile vieții, gîndirea ne des-
chide aievea ființa, ca drumurile și canalurile într-o
țară bogată.*

® *Am fi morți dacă n-am cugeta și multe milioane
de suflete sînt moarte, fiindcă nimeni nu le-a obișnuit
să cugete sau n-au curajul să cugete.*

— Ce cere patria, trebuie să facem!

— Da, căci patria nu-ți cere să faci decît bine.

Pe rînd, unul cîte unul, pășim în fața morții.

A muri nu-i așa de rău. Dar cine sîntem și ce
am fost și ce vom fi?

Numai prezentul are putere

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 62 v.

În tranșee mirosul era atît de greu, încît își
închipuia că în văzduh desigur că se ridică un zid de
duhoare ce urmează în zig-zag linia frontului.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 63

Încă nu fusese pe front și trăia într-o adevărată
groază că războiul se va sfîrși înainte să-i fi venit lui
rîndul.

*Zîmbetul lui era o stafie de zîmbet, care înfricoșă
pe toți.*

— *Raiul și iadul sînt în sufletul omului.*

Îngerii și diavolii rătăcesc pe pămînt, ademenind
cu iubirea și cu forța lor; probleme veșnic nedezle-
gate pun în mișcare nevăzute secolele.

— *Trecutul e tot atît de misterios ca prezentul
și viitorul.*

— Pulberea cîmpurilor de luptă se înălța pînă
la marginile văzduhului, apăsînd ca un munte pe cre-
ierii omenirii, încît mințile nu mai funcționau.

— *Clipi, zîmbind, din genele-i încărcate de praf.*
Din tranșee respiră o suflare de gheață.

Casele asudau igrasie.

Oamenii își tușeau moartea în față.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 64

E fața uriașă a morții care plutește peste cîmpurile de pîlnii de obuze.

Groaznica frică de moarte, cînd ți-e dragă viața.

Vremea alerga sub tălpile ghetelor sale.

Razele de lumină îl izbiră drept în inimă.

Mai departe ca cele mai depărtate stele.

E gata fierul care-ți va străpunge inima.

Nici speranța și nici Dumnezeu nu potolesc groaza morții.

Știm că-i nebunie și crimă tot ce facem și totuși nu șovăim.

Știi ce-i moartea? O vorbă care trece.

Singur nu merge nimeni bucuros. Unii însă trebuie să meargă.

Fapta e totdeauna o lovitură în beznă.

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 65-66

Cel ce stăruie pînă la pămînt — biciuiește stelele.

Erou sau laș — e vreo deosebire? *Sîntem niște ceasornice hodorogite cu minutarele stricate.*

La început, Apostol Bologa e fanaticul războiului, nitzschean înflăcărat:

— Lumea, universul întreg e un veșnic război... Sorii se atrag și se resping, se ciocnesc, se luptă etern... În univers cît de dese sînt cataclisme! Materia

anorganică se luptă într-una: apa sapă piatra, stîncă schimbă cursul rîului, marea spală țărmii etc. Toate regnurile vii se luptă permanent cu materia anorganică. Plantele o transformă în materie organică, o ucid. Animalele se războiesc cu plantele. Animalele, însăși, toate se luptă între ele, se mănîncă una pe alta. Numai omul să facă excepție? Sfîrșitul războiului ar fi sfîrșitul civilizației.

— Și dacă se sfarmă o civilizație, nu-i nici o pagubă. Din ruinele ei răsare alta, mai strălucitoare. Progresul nu e evolutiv, e revolutiv.

— *Mintea omului nu progresează. În ea se află toate civilizațiile trecute și viitoare și toate se aseamănă. De aceea nu-i nimic nou sub soare.*

Început		— D-zeu e omul, precum diavolul e tot omul. Sufletul omului e raiul și iadul. Depinde de om, pe care-l alege.
---------	--	---

B.A.R., I Ms. 2 b, f. 67

La sfîrșit Apostol găsește echilibrul sufletesc în¹ Socialistul: *Un vers de Goethe e mai prețios ca o bătălie cîștigată.*

B.A.R., Arh. L. R.

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

„Viața însăși nu e decît o închipuire, un vis. Nimic nu există, totul e vis. D-zeu — omul — lumea, soarele, luna, puzderia de stele — un vis, toate sînt visuri, n-au ființă. Nu e nimic în afară de spațiul gol și de tine. Iar tu nu ești, tu n-ai corp, n-ai sînge, n-ai oase, ești numai o gîndire, o idee. Nici chiar eu n-am

¹ Fraza e întreruptă.

ființă. Și eu sînt doar un vis — visul tău, creația închipuirii tale.“

Războiul e cea mai crincenă dovadă a iresponsabilității omului și a nonsensului vieții. Ființa n-are nici un rost și nici o valoare.

Azi nu conștiința călăuzește viața, ci conștiința se îndoaie după poruncile vieții.

Sîntem victimele cuvîntului. Din nenorocire, viața nu se conduce după teoriile noastre. Trebuie să vie o beție, o nebunie, o mișcare entuziastă. Nimic nu va deveni, afară de ceea ce va fi dobîndit.

B.A.R., Ms. 2 541, f. 205

F. DUREA SPÎNZURAȚILOR
roman

[Bunicul Bologa de mamă — tribunul lui Iancu 1848. Unul Bologa a fost tras pe roată ca adept al lui Horia.]¹

[Klapka e din Znaim]²

[O mîna spală pe alta]³

B.A.R., Ms. 2 541, f. 206

[5. Caută argumente reci ca să-și justifice schimbarea caldă. Îi pare rău c-a intrat în război. Se gîndește la românii lui etc. Atunci vine Clapca: mergem pe frontul român]⁴

Partea I

[1. Execuția unui ofițer ceh. Apostol întîlnește pe Clapca.

2. În sat. Reflexii asupra mortului cu ofițeri.

^{1,2} Șters ulterior.

³ Încadrat în chenar, cu creion negru.

⁴ Adăugat ulterior, în cerneală.

Cercul lui Apostol: Meyer, ungurul, ovreiul, ruteanul etc.

3. Apostol și ordonanța. Clapca îi face o vizită. Zdruncinarea.

4. Reflectorul. Biografia. Meditația: război și iubire.

5. Decorația. Scena cu generalul.

6. Hotărîrea. Moartea eroică și infamantă.]¹

7. Încercarea de-a trece. [În ultimul moment nu poate „dezerta“. Rănit grav.]²

[— Au uitat să desemneze călău. [— Ce internațională? Nu sîntem noi aici internațională?

Să fie caporalul.

-- Scoate tunica...

Groaza caporalului]³

— Da... internaționala crimei]⁴

[Parcă vor să ne ispitească cu lumina lor]⁵

B.A.R., Ms. 2 541, f. 207

Partea III

1. În vraja iubirii umane. Cum se schimbă.

2. Comunitatea cu soldații. Oameni.

3. Iubește o fată de țăran și o va lua de nevastă.

4. Nu trage în dușman.

5. Chemarea lui. Pădurea spînzuraților.

¹ Deasupra textului, pe verticală, scriitorul notează ulterior: „Războiul zguduie, zdruncină și răstoarnă cuprinsul conștiințelor. Niciodată pacea nu te silește să cugești cît te îndeamnă războiul. Credințele și convingerile cele mai solide, dobîndite în ani de meditație și studii, se dărîmă ca niște jocuri de cărți în lumina roșie arzătoare a unui cîmp de luptă presărat cu cadavre și mine... Cartea II — Doctorul Meyer.“

^{2,4} Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a acestor rînduri.

³ Notație ulterioară (în cerneală).

⁵ Însemnare ulterioară (în cerneală), pe diagonală, în colțul din dreapta.

[Popa îi spune (C. IV) că fata groparului l-a chemat, spunînd că-l cheamă generalul. În realitate, nu fusese adevărat; dar, fiindcă a venit, l-au lăsat să-i dea el ultimele îngrijiri sufletești.]¹

B.A.R., Ms. 2541, f. 208

UN OM PARADOXAL²

Fiindcă e vorba de război, am să povestesc câteva păreri de-ale unui prieten care trece drept un om paradoxal. Are un caracter ciudat: e visător. Îmi amintesc o convorbire ce-am avut-o cu dînsul acum cîțiva ani: apăra războiul în general, poate numai de dragul paradoxului. Și să băgați de seamă că prietenul este cel mai pașnic om din lume, cel ce nu se sinchisește cîtuși de puțin de urile internaționale și nici măcar de cele interpetersburgheze.

— Trebuie să fii sălbatec să spui — zise dînsul între altele — că războiul este o pacoste pentru omenire. Dimpotrivă, e tot ce se poate mai folositor. Un singur război este cu adevărat deplorabil, războiul civil, care descompune statele, durează totdeauna prea mult și abrutizează poporul pentru secole întregi. Dar războiul internațional e excelent sub toate raporturile. Este indispensabil.

B.A.R., Ms. 2541, f. 209

— Ce indispensabil vezi tu în faptul ca două popoare să se încaiere și să măcelărească?

¹ Fragment șters ulterior cu o linie sinuoasă.

² Fragmentul, mai puțin legat de restul paginilor „Caietului de creație”, pare să fie mai curînd traducerea unui text încă neidentificat, ipoteză pentru care pledează câteva particularități sintactice și de vocabular. Unele idei ale presupusei tălmăcirii vor fi întîlnite în replicile unor personaje ale romanului, care încearcă să justifice necesitatea războiului.

— Tot, absolut tot! Mai întîi nu e adevărat că combatanții se încaieră pentru a se măcelări sau, cel puțin, nu aceasta e prima lor intenție. Înainte de toate își sacrifică propria lor viață, iată la ce trebuie să te gîndești întîi și întîi, și nimic nu e mai frumos decît a-ți da viața spre a-ți apăra frații și patria sau măcar interesele patriei. Omenirea nu poate trăi fără idei generoase și de-aceia îi place războiul.

B.A.R., Ms. 2541, f. 210

3. Frontul românesc. Prima vizită. Locuința. Clapca și revoluția rusă. Scrisoare de la Marta. Fata groparului. Popa. Boala și îngrijirea. Concediul. Prizonierii.

5. Acasă. Monorul și intelectualii. Pălăgieșu și jandarmii. Maiorul polonez. Marta. La club.

6. Mici aspecte de lașitate. Delațiuni. Marta cu ofițerul ungur. Pălăgieș îl face tîlhar, criminal, trădător.

7. Dezgustul. Reacțiunea. Renunțarea de-a mai dezerta.

[7. În tren. Omul.]¹

[III cu Clapka]² [Civilizația a falsificat pe om, făcîndu-l mîna soartei — zice fiară; omul naturii e Bologa cînd toate îi bun și blînd.]³ ies pe dos.]⁴

Convorbirea cu popa despre dezertare și altele
Ordinul secret despre dezertarea românilor;

¹ Șters ulterior de pe pagină.

² Adăugat ulterior, cu creion albastru.

³ Însemnare ulterioară (în cerneală), pe diagonală.

⁴ Ulterior anulat, cu o linie sinuoasă.

4. [Petre dezertează și-i lasă o scrisoare.]¹

Boala — Doctorul — Clapca

Fata și groparul — Concediul

Soldații care-i scot cizmele și pantalonii, zicînd: „Acu tot e mort și nu-i mai țin de cald...”

[Înainte de-a se rosti sentința, pornește scrisoare de-acasă]²

Moartea eroică și moartea infamantă în Cartea I!

[La capitolul următor — tăblița regimentului românesc no. 16.

Bologa simte că e egoist cînd, din pricina situației lui precare, vrea să amestece și pe alții, să-i facă să sufere.]³

[Nici un nume de localitate de pe front, spital etc.]⁴

B.A.R., Ms. 2541, f. 210 v.

Partea II

1. Locuri noi și vechi camarazi. Priveliști. Amărăciune. Iubirea naște. Clapca mereu. În față tot ruși.

2. O ciocnire de idei: ce-i patria. Apostol zice că-i neamul, sîngele omului.

3. Iubirea arde cu flăcări. Urăște tot ce nu e sînge. Se singularizează. Clapca totuși.

4. În față sînt românii. Înduioșare. Primăvara vine. Dezertează românii și ordonanța lui. Gîndurile de plecare. Prizonierii.

¹ Ulterior anulat.

² Însemnare ulterioară (în creion).

³ Sters ulterior.

⁴ Însemnare ulterioară (în cerneală).

5. Concediul. Acasă. Pălăgieșu. Apostol îi încurajează. Pălăgieșu trădător. Iubita lui cu ungar. Toți se ploconesc. Scîrba lui.

6. Revirimentul. Iubirea lui devine atotcuprinzătoare. Omul.

[Cînd șovăie, în Cartea I, își aduce aminte c-a citit undeva că în forma embrionară inima e alături de creier. Ce fericire ar fi să fie așa în toată viața.

Clapca îi scrie că în fața lor sînt numai ruși. Bologa e vesel și merge liniștit.]¹

[A învelit credința-i veche în lințoliul de purpură în care se înmormîntează zii morți.]²

B.A.R., Ms. 2541, f. 211

Ideea răsare spontan din sufletul omului, al omenirii. Zbuciumările

[III Klapka]³ noastre, în aceeași clipă, țîșnesc desigur din numeroși alți creieri în diferite colțuri ale pămîntului.

Lui Apostol, sub ștreang, groparul îi strînge mîna și-l sărută frățește.

B.A.R., Ms. 2541, f. 212

17. XI. 1921

Ucraineanul?

[Sufletul trăiește după moartea individului, dar nu ca individualitate conștientă, ci ca energie psihică difuzată. Toate manifestările [psihice]⁴ respiră în atmosferă, unde vagabondează ca niște atomi de energie animistă. Reconstructuirea acestei energii [psi-

¹ Notațiile ulterioare (în cerneală); cuvintele: „șovăie, în Cartea I”, adăugate ulterior; inițial: „iubește pe om”.

^{2,3} Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a însemnărilor.

⁴ Adăugat ulterior; inițial: „sufletești”.

hice]¹ împrăștiată este baza și explicația fenomenelor spiritisto-teozofice. Asociația mai multor suflete vii, cu energie mai puțină, poate să provoace adunarea energiilor risipite ale unui suflet mort, reconstituindu-i astfel fizionomia [psihică]². Facultatea aceasta se află potențată în așa-numitele medii spiritiste. O formă specifică a acestei facultăți ar fi și hipnotismul.]³

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

În război, fiindcă mor deodată mii de oameni, energiile psihice vagabonde [III Klapka]⁴ îmbibă atmosfera, de aceea rezultatele războaielor sînt revoluții, nemulțumiri, fierberi populare.

B.A.R., Ms. 2541, f. 212 v.

[Am citit undeva că, în primul stadiu al embrionului uman, inima se află în cap, între creieri și de-abia mai târziu coboară în piept. Ce minunat e să fie inima și creierul alături, în legătură imediată, să nu facă inima ce nu vrea creierul și, mai ales, creierul ce nu vrea inima.]⁵

Viața e o muzică divină [IV]⁶

[Un dispărut — Apostol a fost martor; o bombă grea a căzut și un locotenent a fost literalmente nimic; doar un toc de cizmă s-a găsit dintr-însul, care, însă, nu e sigur c-a fost al lui.]⁷

¹ Adăugat ulterior; inițial: „sufletești”.

² Adăugat ulterior; inițial: „sufletească”.

³ Ulterior, scriitorul notează deasupra textului (incadrat de noi între paranteze drepte): „Nu aici”.

⁴ Adăugat ulterior, cu creion albastru.

⁵ Fragment șters cu două linii verticale.

⁶ Adăugat ulterior, cu creion albastru.

⁷ Fragment șters cu o linie sinuoasă; calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a notației.

B.A.R., Ms. 2541, f. 213

De pe buzele lui se înălțau, ca niște păsări speriate, vorbe de însuflețire.

Pășea pe drumul îngust din pădure...

În război, fiindcă mor deodată

A căutat să-și conducă singur viața și s-o îmbrace în formule

Klapka. Ideea răsare spontan

[Civilizația...]¹

B.A.R., Ms. 2541, f. 214

[Luarea în primire, vede pe Ilona Vidor

4. Masa, Ilona, groparul

Doctorul]²

[Spre front

5. Prizonierul

Klapka

Preotul]³

Boala — Ilona

6. Doctorul — concediul — Klapka

plecarea

B.A.R., Ms. 2541, f. 215.

Privea lucrurile ca și cînd le-ar fi văzut înțîia [IV]⁴ oară, cu niște ochi bolnăvicioși și plini de curiozitate.

Privirea aceasta izvorea din ochii negri, mari, dintr-o adîncime îngrozitoare, ca dintr-un izvor plin, abundent.

B.A.R., Ms. 2541, f. 216

Gross

Cervenco

8. Pădurea spînzuraților.

9. Pretorul, generalul.

¹ Cuvînt anulat ulterior.

^{2,3} Fragmente șterse ulterior.

⁴ Adăugat ulterior, (cu creion albastru).

Ilona
Groparul
Considerații

10. Plecarea și Ilona.
11. Fuga și arestarea.

Preotul
Biserica
Paștele
Varga
Klapka
Știri

B.A.R., Ms. 2541, f. 216 v.
ÎN AMINTIREA FRATELUI MEU EMIL, SPÎNZURAT DE UN-
GURI PE FRONTUL ROMÂNESC ÎN ANUL 1917

B.A.R., Ms. 2541, f. 217

[III]¹ De pe buzele lui se înălțau, ca niște păsări
speriate, vorbele de însuflețire...

[I se părea ceva nespus de minunat că undeva,
departe, într-o odaie afumată, se află acum o fată
care se gîndește la el și-i păstrează o taină mare.]²

Umbre moi, tremurătoare

Odaia parcă trăia și respira încet

Îl supăra corpul lui, mirosul hainelor

Sentimentul său încă nu era deslușit, încă
n-avea rădăcini, era tînăr și verde ca o frunzuliță
neisprăvită la începutul primăverii

Minutele treceau în somn metalic și fiecare
[IV]³ era plină și umflată cu viața lui... Simțea
că inima lui le plăzmuia una după alta,
neîncetat...

¹ Adăugat ulterior, cu creion albastru.

² Fragment șters cu o linie sinuoasă.

³ Adăugat ulterior, cu creion albastru.

[III
Fuga]¹ Îi bătea inima, era palid și respira
anevoie, iar gîtul parcă-i era zu-
grumat.

B.A.R., Ms. 2541, f. 217 v.

[Munca adevărată e respirația omenirii, e o
religie veselă și curată.]²

B.A.R., Ms. 2541, f. 218

[Clapca a fost ofițer activ, locotenent, s-a amo-
rezat de fată săracă și la vîrsta de 23 ani a demisionat
din armată, a făcut dreptul și s-a făcut avocat la
28 ani, însurîndu-se cu fata și avînd în fiecare an cî-
te-un copil, încît azi are patru, căci de la începutul
războiului a încetat regularitatea.]³

Bologa n-a avut nici un pic de voință; îndoiala
l-a ros și i-a ros temeliile vieții. Chiar cînd a făcut
vreun gest, l-a făcut dintr-o exasperare de îndoială,
nu din voință.

[III
Cu Klapka]⁴ Bologa a căutat mereu să-și conducă
singur soarta, și viața veșnic a tras
cu buretele peste toate construcțiile
lui. Căci [viața]⁵ nu primește artificii.

[IV
Cu popa]⁶ Parcă orice om, cînd moare nu vede
moartea cu ochii? Nu merge popa și
la ei? Doar că moartea nu o dau
oamenii, ci își ia singură victima; dar
și chinurile sînt mai mari...

¹ Adăugat ulterior, cu creion albastru.

² Șters ulterior, cu o linie sinuoasă.

³ Fragment șters ulterior cu o linie sinuoasă.

^{4,6} Adăugat ulterior, cu creion albastru.

⁵ Inițial: „creierul”.

Partea IV

1. Cum e prins și adus la închisoare.
2. În închisoare. Singur. Unde-s oamenii?
3. [Clapca. Scrisoarea mamei. Judecata.]¹
4. În fața judecătorilor.
5. În închisoare. Sentința.
6. Cu preotul.
7. Execuția. Zorile.

[Apostol scrie o scrisoare mamei sale, înainte cu câteva ore de-a muri. Scriind, se gîndește că a mai scris de atîtea ori asemenea scrisori de adio, înaintea atacurilor mari, cînd se aștepta să moară, dar totdeauna speranța aurea rîndurile negre. Curios e că speranța și acum se îmbulzește să-l mîngăie, deși el știe precis că totul s-a sfîrșit. Zîmbește și continuă scrisoarea: *mor pentru că-mi sînt mai dragi oamenii ca viața.*]²

B.A.R., Ms. 2541, f. 219

[O convorbire „interesantă“, care-ți usucă cerul gurii și gîtul.]³

[Colonelul mic, cu mustăți mari negre, care se pierdeau în niște cotlete dese, lipite parcă cu cocă. Pe degetele-i scurte avea păr și inele multe, ca o femeie.]⁴

Pașii lui erau moi, fără putere și fără zgomot, ca un vis.

Cu inima plină de o răceală sărată.

În fiecare dimineață și în fiecare seară parcă aștepta ceva.

¹ Adăugat ulterior, iar apoi șters; inițial: „Înspre proces. Clapca apără.”

² Calitatea creionului indică adăugarea ulterioară a acestor însemnări; apoi anulate.

^{3,4} Rînduri șterse ulterior de pe pagină.

Retezate de cuțitul vremii, frunze mari și triste zburau fișîind ca un drapel.

Bucuria mare și suferința mare sînt același lucru.

În mine totul era clar.

Mirosea a somn, a stradă și a piele, birjarul.

B.A.R., Ms. 2541, f. 219 r.

[Numai trecutul e real.]¹

[Se simțea legat de Varga (?), parc-ar fi săvîrșit împreună ceva urît și nelegiuit, ceva ce i-a încătușat împreună pentru toată viața.]²

Își simțea gîtul încleștat, iar în gură simțea un gust amar.

[Avea păr roșcovan și atît de aspru, că nicidecum nu se putea pieptăna.]³

[IV]⁴ Vorbînd, simțea că glasul lui coboară într-o prăpastie fără fund.

În glasul lui auzi neliniștea și frica.

[Mescioara de subt fereastră parcă s-a transformat într-o ladă, cînd diformă, cînd topită în ceață. Geamurile s-au făcut sure, moarte, plicticoase, desperate. Crucea neagră din pervazul ferestrei se desenează aspru și deslușit.]⁵

[Omul strașnic, de care se temea o lume și care azi nu mai există decît într-o fotografie.

Toată ziua părea strîmbă, sfărîmată, plină de un miros acru.]⁶

[Femeile se simt totdeauna mai aproape de morți ca bărbații.]⁷

^{1,2,3,5,6,7} Fragmente șterse ulterior.

⁴ Adăugat ulterior, cu creion albastru.

Pășea pe drumul îngust din pădure, fără să-și dea seama, pierdut, cu gânduri pierdute [III]¹ și fără să-i pese încotro merge. Dacă i-ar fi ieșit în cale un copil, l-ar fi biruit, într-atîta îi slăbise deodată trupul și sufletul.

[IV]² Da, răspunse distrat, se uită la hîrtie și uită îndată întrebarea lui Varga.

[Și gîndul acesta i se sorbea în suflet]³

[Dar clipa aceasta zbură ca o scînteie]⁴

Și deodată se apucă de cap cu amîndouă [IV]⁵ mîinile. Gîndurile lui împrăștiate se adunară brusc, toate simțămintele lui se topiră într-unul singur și toate împreună făceau lumină.

[Parcă avea un cărbune aprins în suflet]³

Și, iată, că i se aprinde inima toată și sufletul întreg i se năpustește spre o anume lumină, și i-e dor să trăiască și iar să trăiască, să se tot ducă pe o cărare spre o lume nouă care-l cheamă, să plece repede, cît mai repede, imediat, chiar acuma!

[Da, știu — zise Apostol nepăsător. Și deodată îi fulgeră în minte chipul Ilonei, dar numai îi fulgeră, și cu toate că-și aduse aminte de ceva, de o afacere foarte urgentă, care nu mai suferă nici o amîinare, de o datorie, o datorie îngrozitoare, totuși nici amintirea aceasta nu-i făcu nici o impresie, nu-i ajunse la inimă, ba chiar îi dispăru din memorie în aceeași clipă și fu uitată. Mai tîrziu, însă, își aminti de aceasta.

^{1,2,5} Însemnări ulterioare, cu creion albastru.

^{3,4,6} Rînduri șterse ulterior.

*Nu veți afla niciodată ce s-a petrecut în inima mea.
Nimeni în lume nu știe ce am și nici nu poate să știe.*

Sufletul său era pretutindeni, dar se simțea foarte tulbure și nici o simțire nu-i apărea independentă, singură și deslușită, dimpotrivă, una pe alta se alungau într-un cerc anume hotărît, liniștit și egal.

Crîmpeie de gânduri îi fulgerau în suflet, sclipeau ca niște steluțe și se stingeau iarăși îndată, făcînd loc altora; în schimb, în sufletul său stăpînea ceva întreg, solid, mîngăietor, despre care-și da bine seama... Uneori începea o rugăciune.]¹

48 000 hîrtia
32 000 compoziție
16 000 tiraj
16 000 broșat
4 000 coperta
116 000

A aminti undeva că odinioară, chiar cu 50 ani în urmă, asemenea discuții nici nu s-ar fi putut pune în nici o armată din lume; conștiința națională e ceva nou... internaționalismul a produs naționalismul, adică internaționalismul material a produs naționalismul material. Internaționalismul religios, cu baza de iubire, a avut ca rezultat un naționalism sufletească.

¹ Alineate șterse ulterior.

² Pe aceeași filă, planul unei case cu 6 camere. Pe verso-ul acesteia, un plan de construcție cu nouă încăperi, cu mențiunea destinației: „biurou”, „dormitor”, „Puia”, „coridor”, „intendent”, „bucătărie”, „antreu”, „liber”; în plus, „verandă”.

³ Notății pe pagina „de gardă” a Cărții a III-a.

PĂDUREA SPÎNZURĂȚILOR

Cartea III

234

173

=61

În Răscoala: O mulțime de țărani, vociferînd, alergînd nebunește. Din gălăgia lor se desprinde, departe, ca un tunet sălbatec, vag și impresionant: Pămînt! Pămînt!

B.A.R., Ms. 2541, f. 223

pag. 6

În amintirea fratelui meu Emil, spînzurat de unguri pe frontul românesc în anul 1917.

B.A.R., Ms. 2541, f. 224

[— Patria... Dar mai presus de patrie și chiar mai presus de tot universul e omul! Ce-ar fi pămîntul fără om, fără omul care să-l vadă, să-l îndrăgească, să-l măsoare și să-l cîntărească... Universul numai prin om a devenit o realitate interesantă... Altfel, fără om, e o zbuciumare fără țintă de energii oarbe... Toți sorii din univers nu servesc decît să încălzească trupul omului, care adăpostește grăuntele divin dintr-însul: ideea. Omul e Dumnezeu, fiindcă printr-însul materia a ajuns la conștiința eului ei propriu, a ajuns să se cunoască.]¹

B.A.R., Ms. 2541, f. 224 v.

[Apostol are cvartir la un gropar ungur, care sub spînzurătoare îl sărută pe amîndoi obraji. Clapca pe jos, iar popa român, înfricoșat, în genunchi, ascuns, după un copac, se roagă pentru sufletul lui Apostol.

¹ Anulat ulterior, prin două bare diagonale (cu cerneală).

Generalul doarme, iar ceilalți nu mai spun [nimănui]* de sărutarea groparului.

Apostol caută adevărul în fața căruia sufletul lui să se bucure.]¹

B.A.R. Ms. 2 541, f. 225

[artilier]² Apostol Bologa — fiu de popă, mă-sa văduvă; student în filozofie, locotenent 24 ani.

[artil.]³ Otto Clapca — căpitan, ceh, avocat acasă, de pe Moldova bohemă.

Dr. Meyer — medic, căpitan, filozof sceptic, născut Insbruck, trăia München.

[husar]⁴ Varga — locotenent, ungur de pe pustă, șovin furios — moare în luptă laș.

[infanterist]⁵ Cervenco — rutean, mistic, pacifist umanitar, din Galiția — anarhist

[geniu]⁶ Gross — ovrei, socialist-comunist [inginer]⁷

Petre, ordonanța lui Apostol — religios mistic.

Generalul Karg — laș, sever, persecutor

Cehul executat

Pălăgieșu — notar în Monor

Virginia — fata unui avocat român

Mama lui Apostol

Un plutonier — laș în față, viteaz acasă

Preotul.

B.A.R., Ms. 2541, f. 226

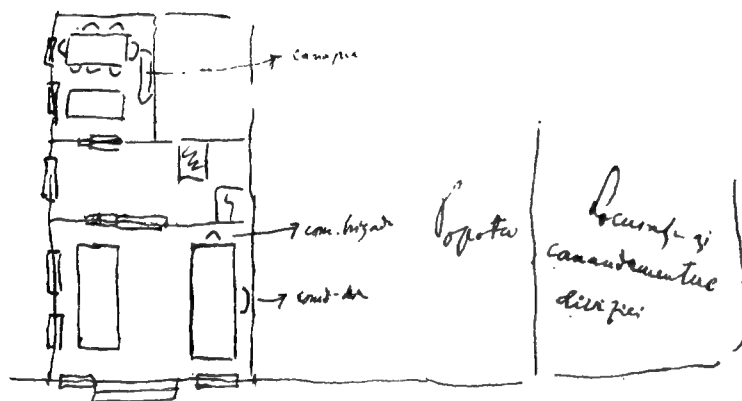
[Tatăl condamnatului a fost spînzurat în Bohemia]⁸

¹ Rînduri șterse ulterior.

^{2,3,4,5,6,7} Cuvinte adăugate ulterior.

⁸ Însemnare marginală.

B.A.R., Ms. 2541, f. 225 v.

Ulița

Internaționala urii — Gross
crimei — Varga
iubirii — Cervenco

[Internaționala urii — Gross
crimei — Varga
iubirii — Cervenco]

Principiu:

Apostol e cetățean, o părticică din Eul cel mare al statului, o roțiță într-o mașinărie mare; omul nu e nimic, decât în funcție de stat.

Apostol devine român: pe când statul e ceva fictiv și întâmplător, putînd întruni oameni străini la suflet și aspirații; neamul e o izolare bazată pe iubire, chiar instinctivă.

Statul nu cere iubire, ci numai devotament și disciplină omului; pe când neamul presupune o dragoste frățească.

Apostol devine om: în sinul neamului, individul își regăsește eul său cel bun, în care sălășluiește mila și dragostea pentru toată omenirea. Numai într-un eu conștient poate trăi iubirea cea mare, universală — religia viitorului.

[Patria nu e pămîntul; patria înseamnă oameni. Și nu pot alcătui o patrie oameni care nu se iubesc, care se urăsc ca la noi.]¹

B.A.R., Ms. 2541, f. 226 v.

A vrut totdeauna ca sufletul lui să fie în concordanță cu gîndul, gîndul cu vorba și vorba cu fapta.

Se însufleșea repede, dar își măsura apoi însufleșirea, întorcînd-o pe toate părțile. Astfel, orice însufleșire se mai răcea. Era sigur, însă, că numai aceea e veritabilă care rezistă tuturor examenelor minții, rece, care și după contactul cu judecata își păstrează căldura.

Ieșind de la popotă cu Clapca, se vede dinspre front lumina reflectorului și se aude bubuit de tun:

— Lumina vine de-acolo...

¹ Însemnare marginală, referitoare la realitatea istorică a Imperiului austro-ungar.

— Lumina vine cu forța...

Omul e născut barbar și trebuie să-l silești să se lumineze.

[E tip meditativ, contemplativ; acțiunea îl atrage totuși, dar numai ca experiment.]¹

*Alte însemnări:*²

[Îi clocotea măduva în oase]³

[Zirin sat;

Servieci gîrla]⁴

[În copilărie Apostol a fost extrem de credincios... (cartea I)]⁵

B.A.R., I Ms. 2 b*

Mi se pare c-o iubesc de cînd lumea și că voi iubi-o cît va fi lume. Nici nu-mi puteam închipui că am putut trăi înainte de-a o iubi...

Egoism.

Nume ardelenesti.

Utalea

Zohorca   Sîngeorz   Deșertăciunea deșertăciunilor

Ciorba   Cîntecul lebedei

Șorobetca   Sîngeorz   Caz de divorț

Bîrna   Două lumi

Lupoae

¹ Cuvinte șterse ulterior.

² Notății extrase de noi de pe diversele file manuscrite ale romanului.

³ Ms. 2541, f. 1.

⁴ Ms. 2541, f. 2.

⁵ Ms. 2541, f. 118.

⁶ V. p. 354, n. 1.

Cîntecul lebedei

Cînd am aflat, era prea tîrziu. Aproape trăgea să moară. Am iubit-o ca un nebun. Am luat-o. Doream un copil. Și acum avortul care o duce la groapă. De ce? Înainte de a închide ochii, înduioșată poate de lacrămile mele sincere, murmură:

— Nu te-am iubit niciodată¹

¹ Reproducem aceste fragmente, aparent străine de obiectul cercetării noastre, pentru a întregi informația cu privire la preocupările scriitorului din vara anului 1919, cu prilejul călătoriei în Transilvania. Același Ms. 2b conține proiectul unei proze cu un pronunțat caracter umoristic (*Ea și el*), schițînd etapele iubirii între 10 și 70 de ani.

EMIL REBREANU

EPISTOLE. ALTE DOCUMENTE. CRONOLOGIE.

C.M.L.R., 346

E iarnă. Zăpada e groasă și începe a îngheța. Sînt singur într-o odaie, unde nu am foc și e chiar așa de rece ca afară... E încă dimineată. Mă scol să studiez cu lampa, însă astăzi nu pot. Afară e frig, în casă poate și mai tare și eu stau lângă o masă plină de poze... Și e ceva grozav, cînd începe a vorbi liniștea!... Un cuget te îndeamnă la asta, altul la altceva și a trecut timpul așa, că s-a făcut dimineata... Nu-i nimeni, nu-mi știe nimeni durerile mele. Din cînd în cînd îmi vine, îmi tresare prin minte o persoană pe care atîta o iubesc și de care mă leagă atîta iubire. Cum nu, doară mi-e sorioară, e sorioara mea Livia, care atîta sacrifică pentru mine! Atîta aș vrea să trăiesc, să-ți pot reîntoarce tot binele făcut cu mine... Și acum, te rog lasă-mă să-ți sărut fruntea într-o mulțămire pentru sacrificiul făcut. Lasă-mă, te rog, să te sărut, dar numai în chibzuire!...

Să vede bine afară, e dimineată. Ce aud? Da! Trag clopotele! A murit o femeie... Am visat rău

azi-noapte... Mă scaldam la Heitași¹ prin vis — în Năsăud — cu Octavian Pop; vine o undă mare și ne duce!...

Îndată trag perdeaua la fereastră și mă pun în pat: nu încă, încă nu, nu mă chemați la viața pămîntească... Mergeți, vă depărtați voi dureri pămîntești și suferințe mîrșave!...

Și numai Livia mă plîngea!... Pe mine și pe Octavian... Așa e de frumos a visa cu moartea!... Și-ți tremă călduroasele mele salutări din depărtare.

Emil

Pata, 26. XI. 1910

M.L.R., 1643

Dragii mei verișoare: Virginia Todoran

Fellak / Szolnokdoboka megye²

Spre aducere-aminte de la petrecerea din Brotriță din 27 mai 1912 n. verișoarei mele. Cu drag:

Em. Rebreanu

B.A.R. 144310

D-sale D-lui Liviu Rebreanu/redactor al

Rampe

București / 7, Strada Sfîntu Ionică 7
România

Năsăud, în 3 oct. 1912 n.

Iubite Liviu!

Cu toate că nu ai scris acasă de cînd ai promis că vei da semn de viață despre Tine în toată săptămîna, totuși te cerc eu cu scrisoarea prezentă. De cînd nu

¹ Stăvilarul unei mori pe Someș, lângă Jidovița.

² Fotografie reprezentînd un grup de fete și băieți (printre care și Emil Rebreanu), îmbrăcați în costume naționale.

ți-am scris, sau mai bine-zis, nu mi-ai răspuns scrisorilor mele, ești însurat, fericit, iar eu am trecut preste cele mai grele condițiuni și încercări a vieții. După multă trudă și suferințe sînt pe clasa a opta aici, în Năsăud, înscris de elev ordinar. Pe mine avem petrecerea — jubileul gimnaziului de 49 ani — și tot mine vine și episcopul din Gherla, Dr. Hossu, aici în N.

Nu vreau să-ți înșir multe, pentru că tu mi-ai spus odată că să vorbesc îndată, fără multe ceremonii, că ce vreau.

Iulius mi-a tremis 130 cor., taxa de examen de pe cl. VII-a, cînd am depus-o. De la dînsul nu mai pot cere altul. Țin de o datorință frățească să mă întorc la Tine și să te rog de cîteva parale. Clasa VII-a am făcut-o acuma, în 1 sept. a. c., cu succes bun. Am rămas gol în toată privința. Haine nu am, ghetе, pălărie iară nu, și acuma sînt octavan. Te rog deci să fii atît de bun și să-mi trimiți cîteva coroane spre a-mi putea soloi¹ la păpucari, căruia îi sînt dator cu 20 cor. Cu ocaziunea petrecerei, am fost silit să-mi fac o păreche de ghetе și mai ales că am rol într-un trilog — și încă rolul principal — pe care-l jucăm mîine seara înaintea episcopului. De la tata nu pot să cer, că nu are de unde să-mi deie; Iulius mi-a dat numai acuma de o lună 130 cor., iar din alt loc nu am de unde să cer, decît de la tine. Mai am anul acesta și apoi voi scăpa cu matura atît de mult dorită. Nu-ți amintesc cîte lipse am, fără eu mi-am luat îndrăzneala să mă rog Ție să binevoiești a mă ajuta cu cîte ceva pînă la absolvirea liceului. Mă rog Ție, care are de unde a mă ajuta din cînd în cînd cu oarece,

¹ A pingeli, a repara încălțăminte (germ. *sohlen*).

ca pe un frate. Să am celea trebuincioasă nu ți-ăș cere și nu te-ăș incomoda cu rugări... Poate că nu-ți convine că te năcăjesc cu scrisoarea-mi prezentă și te rog să mă ierți! Trebuie să cugeți că și Tu ai fost vreodată năcăjit și cît de bine ți-a căzut cînd te-a ajutat cineva. Ți-ăș scrie mai multe noutăți de pe aici, dar mă păzesc. Îndată merg la proba de chor și de teatru. Te-ăș ruga, dacă poți, tremite-mi cîteva parale să-i plătesc păpucarului, care mă așteaptă de bani o săptămînă, în nădejdea că-i voi da. Și cîte neajunsuri am eu, Doamne!... Dar nu mai zic altele. Cred că tu ai inimă de frate.

Te sărută și sărut mîinile la D-na:

Emil Rebreanu / oct.

P. S. Iartă-mă că-ți tremis scrisoarea nefrancată, însă numai astfel pot.

B.A.R. 144312

Năsăud, în 21. IV. 1913 n.

Iubite Frate!

Cred că te-a găsit scrisoarea aceasta după cum am adresat-o. Cetesc *Rampha* cînd ne vine, de unde am aflat că ești redactorul ei.

Să apropie vremea de examene. În 8 mai avem examenul de clasă și îndată (a 3-a zi) după aceasta, examenul scripturistic de maturitate.

Am scris în tot locul de unde am avut nădejde că voi putea căpăta taxa de maturitate și pentru tablou (unde ne-am pozat clasa întreagă), dar nu capăt de la nimenea banii aceștia.... Iulius zice să-i cer de la tine, pentru că el mi-a dat 130 cor. astă-toamnă, unchiul din Feleac mă îndrumază la tine, iar tata nici la un caz nu mî-i poate da, deoarece nu are. Sînt foarte năcăjit!... Am făcut 4 clase din propria-mi diligență și pe

cheltuielile mele și acuma, cînd sînt silit la un biet ajutor de 50 cor., nu mi-l pot da nici părinții, nici frații, nici rudeniile... Tata zice că, dacă nu capăt banii aceștia de la tine, să nu fac maturitatea... Să-mi pierd un an, eu de 22 de ani de bătrîn!...

Ți-am cerut astă-toamnă cîteva coroane să-mi plătesc niște ghetete, cari și astăzi îmi sunt neplătite, dar ai zis să mai aștept... Aștept, aștept... Dar pînă cînd? După ce voi ieși din școală? Atunci m-a feri D-zeu să cerșesc mila altora, ca astăzi... De-atîtea ori m-am întors cătră tine cu rugăminți și niciodată nu mi-ai dat nici 2 fileri... Nu mi-ai dat tu, care ai avut și ai... Dar frații noștri mai în grabă ajută streinii... Dar las' că aceia te știu linguși mai cu multă artă decît noi, bieții săteni din Ardeal! De la cine să cer eu acestea 50 coroane? Sau să nu mă supun examenului de maturitate? Te rog spune-mi ce să fac? Scrie-mi dacă ai vreme și dacă crezi că viitorul unui frate de al tău e mai mult decît un articolu din *Rampa*. Numai în cazul acela te rog să-mi scrii, dacă merit să te gîndești pe 5 minute la viitorul meu...

În sfîrșit, ce folos aș avea de sfat, dacă acuma, în cel mai grav caz, nu m-ai putea ajuta cu acestea 50 cor., de cari am lipsă?... Pînă în 1 mai n. trebuie să plătim taxele amintite. În caz contrar, nu suntem admiși la scripturistică...

Dacă într-adevăr ai avut gînd să mă ajuți vreo dată să scap din gimnaziu, te rog și fă-mi dorința, fă-mi binele acesta de a-mi tremite 50 cor. pînă în 1 mai st. n., a. c. O să-ți înapoiez suma dacă voi scăpa și-mi voi cîștiga un oficiu, oricare ar fi acela...

Nu ți-aș fi cerut banii aceștia, dacă i-aș fi căpătat din alt loc... Și acuma îmi vin în minte cîțiva conșcolari cari... deși bogați de acasă, primesc în

toată luna cîte 10—15 cor., bani de buzunar, de la frații lor mai mari... La noi — mai săraci — nu mai este atîta iubire, la noi există o uitare de toți, cari odată ni-e erau dragi, îndată ce ne depărtăm de ei...

Am multă încredere că vei fi atît de bun și-mi vei tremite suma aceasta, îndată după primirea scrisoarei, ca pînă în 1 mai eventual să pot cere ceva bani de la vreun cunoscut... strein.

Nu te voi năcăji altul cu cereri, niciodată! Acuma dacă poți să-mi îplinești cererea — bine, dacă nu, din partea ta iară poate fi bine...

Te salută cu drag, fratele tău:

Emil
cl. VIII gimn.¹

B.A.R. 144313

N.[ășăud], în 8.V.1913 n.

Iubite Liviu!

Iartă-mă că te năcăjesc atîta cu scrisorile mele, dar nu am ce face... Îți scriu poate de cea din urmă dată și cred că mă vei ierta pentru atîta neplăcere cîtă ți-am cauzat — acum de 3 ani — cu rugămințile mele fără rezultat.

Ți-am scris o epistolă de vreo 3 săptămîni pe adresa „str. Sîntu Ionică, 7“. Cred că ai primit-o... Da, e imposibil să nu mi-o fi primit. Și te-am rugat frumos în scrisoarea aceea să mă ajuți cu taxele de maturitate, acuma de întîia și ultima dată... Examenele sunt aicea, scripturistica de maturitate se începe marți, în 13 l. c. st. n. și banii de lipsă nu-i am — eu singur în toată clasa a opta. Știu că, dacă ți-ai da seama și tu cît de puțin de însemnătatea maturității mele,

¹ Pe ultima pagină a epistolei este notat cu creionul: „Trimes 70 cor. la 20. IV. 1913. L.R.“

mi-ai fi răspuns dacă nu poți să mă ajuți... Închipuie-ți că pentru banii aceștia să-mi pierd un an de zile, eu, care-s acum de 22 ani aproape!! Acuma nu-s în Turda să mă supun examenelor când voi vrea... Dacă pînă în dimineața cînd se încep scripturisticele — și încă înainte de începerea lor — nu plătesc taxele, nu pot să fiu admis la scripturistice...

Tu vei avea de lucru, desigur, și nu vreau să te rețin de la afacerile tale. Deci te mai rog frumos să binevoiești a-mi tremite 50 cor., de cari te-am rugat în scrisoarea precedentă... Dacă poți, te rog și-mi tremite suma asta pînă luni după amiază... Dacă nu mi-ai primi scrisoarea aceasta decît duminică, te rog tremite-mi-i telegrafice. Îți voi mulțami totdeauna și o să ți-i înapoiez încă în decursul verii acesteia. De la tata nici în cazul cel mai rău nu-i pot să-i capăt, pentru că e de tot amărît, de la Iulius nu mai pot să-i cer, avînd și dînsul năcazul lui. De altcum, el mi-a dat taxa examenului de pe cl. VII-a și încă și de altă dată...

Ție — cu toate că încă ai lipsă de parale — nu ți-ar părea atît de mult dacă mi-ai tremite banii aceștia și cel puțin vei vedea că un frate de-al tău a absolvat gimnaziul din Năsăud...

Cel mai nenorocit om de pe globul pămîntesc aș fi dacă nu m-aș putea supune examenului de maturitate și întreaga mea viață poate nu aș face altceva decît aș blăstăma soarta și oamenii cari văd că-s atît de răi și nemiloși.

Astăzi încă avem examen de clasă, deci iartă că ți-am scris atît de fregmentar și urît...

Ultima oară te rog să-mi tremiți banii de maturitate ceruți.

După primirea lor și după examenul de maturitate o să te întreb referitor la alegerea carierii.

Te sărută fratele tău:

Emil

M.L.R. 2181

[mai, 1913]

[...]¹

Nu pot descrie adîncă părere de rău pentru neparticiparea Anuței la Maia²... Am știut cu o zi înainte de petrecere că nu va veni și totuși o așteptam... Am auzit că nu vine din cauză că iubita ei mamă ar fi bolnavă... și am auzit că nu vrea să vină pentru că a făcut un complice să nu vină cu niște d-șoare tot de pe valea aceea... Și m-am resemnat.

În după-amiaza Maiaului a fost un timp frumos... Soarele își arunca sulii săi de raze fierbinți pe pămîntul încă umed și cei cari au dansat în „lager“ desigur i-au fost mulțămitori. Cătră 6 oare am mers să văd cum joacă călușerii?... Acolo era o lume de oameni privitori și alta de dansatori, toți atît de necunoscuți parcă... M-am uitat puțin la ei, apoi la jocul călușerilor, cari au dansat... bine... Se zice că nu ar fi știut toți să joace și era cît p-aci să nu-i lese să se producă... După jocul lor a urmat o *Someșeană*, dar nu am putut să stau acolo pînă la sfîrșit, căci stoluri de gînduri îmi frămîntau mintea și... deodată m-am trezit pe drumul trenului... Monstruosul bivoli de foc sosise, care adusese un „ilvan“ și numai atunci a trebuit să mă conving pe deplin că spusa aceea a fost adevărată: Anuța nu vine...

Seara își slobozise mantaua sa plumburie, ce se înnegrea văzînd cu ochii... Prin văzduh plutea un vînt lin, care ondula întreaga natură... Ca trezite din somn,

¹ Începutul epistolei nu ne este cunoscut.

² Ziua de 1 Mai.

adierile unui vals clătinau frunzișurile, șoptind tainic, ca un suspin de dragoste... Mi se păru că nu auzisem niciodată valsul acela... Atîta înduioșare la auzul unui cîntec de vioară nu mă cuprinse decît o dată în viață: cînd am auzit o serenadă, acumă nu de mult... Publicul se împrăștiase... Vedeam fete trecînd pe lîngă mine, ca umbrele... Nu-i Anuța, iară nu-i ea!!!... Dar stai numai! Văd o d-șoară care.... din depărtare seamîină cu Anuța... Din depărtare... M-apropii de dînsa... Mă privește lung, crede poate că nu-s cu toate mințile... Parbleau!... Și rămîn iară singur...

În sală dansul se începe la nouă oare... *Someșeana* întîie din sală merge bine, ca totdeauna... Am dansat cu Leontina B., care amintea des pe d-șoarele Slăvoacă... Vai, numai atunci văzusem cît de gol e prin sală! Muzica îmi părea un urlat de durere, fetele niște fantezme, tinerii — monștrii nesuferiți... După *Someșeană* voisem să plec acasă... dar ceva parcă mă ținea legat... Și dacă totuși va veni Anuța? Voi ști că dînsa a fost la petrecere și eu am mers acasă... Am stat pînă la trei ceasuri dimineața... Am vorbit mulțor cu Zoe Suceava, dar nu știu ce, căci gîndurile îmi erau departe și confuze... Cugetu-mi cald și doru-mi puternic zburau în jurul casei, unde mi-am dat seama că Anuța e cea mai desăvîrșită fată din cîte cunosc pînă acumă...

Am dansat mult, căci dacă stam dus pe gînduri începeau să mă năcăjească toți cu... zîna din povești... Toată petrecerea a fost un chaos... Dansam cu d-șoara care-mi ieșea în cale; dansam pînă mi-o cerea altul; dansam ca o mașină — fără nici o vlagă... Ici-colo mai vedeam vreo păreche șoptindu-și tainic cîte-un cuvînt

—poate de dragoste—iar în alt loc rîdeau și cochetau... O seamă poate să-și fi petrecut bine, dar mie:

Ce-mi pasă că Phoebus cu milă împarte
Pe țermuri și însuli lumină și flori,
Cînd ceriul speranței e veșnic cu nori
Și-Anuța veșnic departe?!...

Gîndurile îmi umplură sufletul... M-am retras într-un colți de sală și mă cugetam la o după-amiază petrecută în Ilva Mare... Stam la fereastră... Eram răzimat cu spatele de geam, iar Anuța ședea pe un fotoliu înaintea mea... Eu așineam cu trupul ultimele raze ale frumosului soare de primăvară, iar peste umerii mei străbăteau cîteva zmocuri de raze aurii cari luminau fruntea ei albă și liniștită... și ochii ei atît de clari și senini și frumoși cum nu am văzut asemenea niciodată...

Mi s-au umezit genele... Simțeam nenorocirea ce-mi era în apropiere, simțeam bine că inima Anuței e pierdută pentru mine... Capu-mi fierbea, iar pămîntul părea că-mi scapă de sub picioare... M-am pus pe un scaun... apoi mi-am luat pălăria și... am părăsit locul nenorocirii mele...

Astfel a decurs Maiaulul... Rău, atît de rău că nîcîcînd nu mi-am petrecut mai slab ca acumă... Pustiul și urîtul îmi erau tovarăși de cruce și erau mereu cu mine... Și cred că nimeni nu va spune că a fost frumos ca altădată... Zoe Suceava mi-a amintit de Anuța și a zis că dacă ar fi Anuța, ar fi mai plină sala... Nu știu ce-am răspuns, dar cred că foarte i-am acceptat vorbele... Ar fi mai plină sala, ar fi mai plin sufletul meu de bucurie...

Oare de ce nu a venit Anuța la Maiaul?... De ce? Și atît de mult să se fi înstrăinat de Năsăud că nici

nu vrea să-l vadă pînă voi fi eu pe aicea?... Într-adevăr să fi silit atît de mult pe niște d-șoare să nu vină la Maia! Sau doară fetele acelea să aibă atîta influință asupra d-șoarelor Slăvoacă?... Pe mine Anuța nu poate fi supărată; că-s altele? Îmi pare rău, dar desigur, fără mare greșală... Să-și închipuie orișicine, eu să-i arăt scrisorile nu știu cui, la lumea de studenți!... Nici nu am decît un singur prietin între toți studenții... A primit o scrisoare anonimă și... totul e limpede... Sînt vinovat... criminal... Nu mi-a rămas altceva decît pușcăria — pe viață... Așa cred o seamă de oameni... Da, și mi-ar părea nespus de rău dacă Anuța într-adevăr m-ar crede un om „fără de caracter“, după cum însuși are îndrăzneala oarecine să-mi spună — dar totuși nu chiar în față... ca oamenii de omenie... Nu înșir mai multe... Numai cît atît de mult aș regreta dacă ar trebui să constatez că Anuța încă ar fi ca toate d-șoarele de pe aici... Eu sînt cu cea mai bună impresie posibilă despre Anuța... o cred perfectă în toate celea... dar să-mi aud conținutul scrisorilor de la alte fete, să trebuiască să știu că tot ce am mai scump și mai sfînt să devie o profanare, mă doare, nespus de mult mă doare... Ce i-am făcut eu Anuței?... Singura greșală îmi este poate că prea mult o stimez și... mi-e simpatică nespus de mult... Nu vreau să mai zic deocamdată nimica... Trebuie să îndur calomniile cîte să fac pe contul meu, să le mai îndur vreo două săptămîni — pînă la plecarea mea la București... Apoi... desigur mi-or da pace... gurile... rele...

De Anuța nu pot să-mi presupun nimica rău... Atît de mult o țin de o perfecțiune femeiască, atît de mult o stimez, încît nu poate să intre în sufletul meu nici umbră de bănuire... că dînsa m-ar calomnia cu alte fete împreună... Nu-i mai frumos să-i leagăn în

suflet amintirea Anuței, dulcea amintire? Și crede, vai, crede, scumpa mea prietenă, că oare cîndva ne vom întîlni încă... și ce frumos va fi atuncia să ne revedem veseli și cu inimă bună!!!

Foarte aș vrea să știu de unde știe d-șoara respectivă ce i-am scris eu Anuței... Și aș dori să știu că-i supărată Anuța pe mine de mă dă cu totul uitării?... Sau nu mai vrea să-i scrie „criminalului“ care-ți trimite scrisoarea de față?... Va fi atît de gentilă să-mi spună?... Și așa-i că să aștept răspunsul în zilele acestea?

Multe salutări familiei Slăvoacă. Anuței îi sarut mînușele de nenumărate ori:

Em. Rebreanu

B.A.R. 144311

D-sale D-lui Liviu Rebreanu / publicist

București / 7, Sîrda Sfîntu Ionică, 7
România

Năsăud, în 8. VI. 1913 n.

Iubitul meu Frate!

Dacă te-ar putea interesa știrea că am făcut matura, pot să ți-o spun și totodată vreau să-ți comunic că prin 5, 6 iunie st. vechi voi fi în București... Nu-ți știu adresa, pentru că nu mi-ai făcut-o cunoscută și prin urmare nici nu voi putea să te cercetez pe tine... Cu Al. George stau în corespondență de mai multă vreme, care mi-a schițat întrucîtva viața de pe acolo, dacă tu — la atîtea scrisori de ale mele — nu mi-ai putut-o spune... În Ungaria nu am voit să stau nici la un caz, pentru că nu mi-aș fi putut afla o carieră potrivită mie, afară de profesura și dreptul. Iar a mă scrie la una dintre acestea carieri, aicea mi-e cu neputință... Totodată

ca unui frate îți pot spune că vreau să mă dedau cu viața de acolo pînă la toamnă — pînă la înscriere — și afară de aceasta vreau să-mi cîștig un post mai bunîșor, să mă pot susține... Îndată, dacă voi sosi la București, te voi cerceta și te voi ruga să-mi cîștigi undeva un loc, ca să-mi pot asigura viața pe cîtva vreme... pînă voi afla un post mai potrivit cu mine...

Nu-ți scriu altceva, decît că în 5—6 iunie, după călindarul nostru, voi fi în Capitală... Celealalte le voi isprăvi în persoană...

Pînă la revedere, te sărută fratele tău:

Emil/ stud. abs.

C.M.L.R.

Năsăud, în 12. VI. 1913

Dragii mei!

Credeam că o să merg pe la voi în zilele acestea, însă mi s-au schimbat lucrurile, astfel că mîine trebuie să plec la Bistrița ca să-mi pot scoate pașaportul, iar pe duminică, în 15 l.c. dimineața, plec spre București... Îmi pare nespun de rău că nu pot să-mi mai văd încă o dată [înainte] de a pleca, verișorii mei dragi și îndeosebi cu Iuliu aș fi vrut să mă întîlnesc, să-l pot întreba mai multe cele referitor la cariera de profesor... Lui Liviu i-am spus că plec acuma duminică și, prin urmare, nu pot să-l fac să mă aștepte pe la gara din București de-atîtea ori. Las' că o să vă scriu de prin București, iar cînd voi veni la asentare¹ — pe anul viitor — vă voi face vizita...

Primiți, iubii mei, deocamdată o fotografie de a mea în semnul celei mai mari dragoste ce v-o port... Nu am corespondat cu voi, pentru că ați fost poate prea aproape, dar o să vă scriu mai des din București... Un-

¹ Recrutare (germ. *Assentierung*).

chiului îi puteți spune că din religiune am eminent și purtarea morală bună. Vorbele ce ie-a auzit au fost niște fraze goale și fără căpătîi... Și trebuie să se știe și aceea că sînt creștin bun. Cînd veniți pe la Năsăud? M-au invitat și pe mine la petrecerea din Bistrița pe a doua zi de Rusalii, însă pe vremea aceea voi fi la Teatrul Național din București...

Sărut mînele mătușei și unchiul[ui], iar pe voi vă sărută verișorul vostru,

Emil Rebreanu/ stud. abs.

C.M.L.R.

Steaua mea...

Dar iată, pierde al ei foc
Se sting, precum s-a dus
Și-al meu noroc¹...

C.M.L.R.

Adio la Năsăud...²

Într-un amurg posomorît părăsesc Năsăudul poate pentru totdeauna... Mă despart de leagănul durerilor mele, dar o jale fără margini mă cuprinde... Părăsesc văile romantice, pădurile seculare, cerul senin, părăsesc și pușinii oameni de cari m-a legat vreo simțire mai caldă. Părăsesc pe Anuța... cel mai scump tezaur al visurilor mele.

Dar iată, abia se mai vede din locurile părăsite. ...Atunci îmi vin întîiași dată în minte că pămîntul acesta a fost apărat de vitejii grăniceri de legiunea a doua... Parcă văd oamenii aceștia robuști, cu mîinile nobile, dar a căror urmași sunt slăbiți și destrăbălați.

¹ Versuri scrise de Emil în anul 1913.]

² Este de presupus că textul a fost conceput în 1913, an în care Emil Rebreanu a absolvit gimnaziul din Năsăud.

Noaptea se lasă de-a binele și-mi pune hotar [ochilor]*, dar inima îmi va iubi locurile de suferință și tot atât de plăcute când trebuie să le las...

B.A.R., 144314

Năsăud, în 19. VI. 1913 n.

Iubite Liviu,

Astăzi am primit scrisoarea de la tine și mă grăbesc să-ți și pot răspunde... Cu toate că am renunțat cu totul la tine, totuși am mai avut de gând să te mai rog de ceva... Dacă nu mi-ai fi împlinit cererea aceea, desigur că nu mai încercam niciodată să trec granițele Ungariei. E vorba de pașaport. Mi-am făcut rugarea, am plătit taxa obicinuită și când e să-l capăt — cu toate că am fost în persoană, avînd de protector pe Scridon, protonotar — mi-au băgat de vină că stau subț miliție... Le-am spus că la asen-tare, la primăvară, iară o să viu și cîte toate le-am îndrugat, dar nu am putut face nimica. Zic domnii aceia că au căpătat o ordinaciune ministerială foarte severă cu privință la emigrări în țări străine, fie ele chiar și călătorii mai scurte, și nu pot căpăta pașaport decît bărbații trecuți de 42 ani... Cu toate acestea, mi-a promis vicecomitele că, dacă îi voi putea motiva ruga-rea — cu care trebuie să mă adresez Ministrului — cu motivele ce urmează, mă asigură că în decurs de o lună voi fi posesor de pașaport.

Ascultă, te rog, condițiunile:

Mai întîi de toate, am lipsă de un atestat de la tine, în care trebuie scos în relief faptul că tu, ca frate, vrei și ai mijloacele ca să mă porți la Universitatea din București — ori și la ce facultate — care atestat trebuie scris de cătră primarul Bucureștilor și totodată și din partea Consulatului austro-ungar de

acolo... Cred că atîta treabă îmi vei putea isprăvi: îndată și-mi vei tremite atestatul acela ca să-mi pot înainta și rugarea și, totodată, să-mi caut o slujbă peste vară... în mai mare tihnă. De aceea trebuie să alătur un atestat de paupertate, unul medical și o de-obligare cum că la primăvară mă voi prezenta la asen-tare... O să-mi isprăvesc eu cu toate, numai să am scri-soarea de la tine... Te rog dară și, înainte de toate, îmi umblă și-mi capătă un atestat în înțălesul de mai sus... și dacă poți, numaidecît mi-l tremite...

Să-ți spun dar planurile mele, cari văd că te în-te-resează și pe tine și de care îmi pare foarte bine...

La Conservator nu am vrut să merg niciodată, pentru că nu simt în mine vreun talent extraordinar... de artist... Poate că atîta ispravă aș face și eu, ca cei mai mulți elevi ai Conservatorului, însă dacă nu m-aș putea ridica la ceva mai mult, de ce să fiu un om strîcat? „Decît un vis sarbăd, mai bine un nimic“, zice Eminescu... Și dacă merg la București, apoi desigur voi face treabă...

Visul meu, încă de la începutul anului școlar trecut, a fost ca să urmez filozofia și anume: să fiu profesor de limba română, maghiară și istorie... din cari am fost mai tare decît orice eminent din clasă... Am povestit cu Dr. Seni și cu directorul Gheție, cari îmi spun că profesori de limbi nu pot fi aici în Ungaria, dacă nu am învățat limba greacă, ci numai studiile suplinitoare de limba aceasta... Nu știu, așa-i și în România? Și nu am învățat greacă, pentru că am fost privatist pînă în clasa a opta, iar suplinitoarele — din cari am nota eminent — mi-au fost mai ușoare, propunîndu-se în limba maghiară... Mie-mi place filo-zofia, însă dacă nu voi putea fi profesor de limbile și studiile amintite, adăugînd și geografia în locul limbei

maghiare, va trebui să renunți la ea... Mi-ar plăcea nespun de mult și medicina — unde pot merge și fără de limba greacă — dar la această facultate nu am visat niciodată... Nu, pentru că o țineam mai pe sus de mine... Credeam că voi fi în vreo cancelarie în vremea cît voi fi liber și totodată voi putea studia și filozofia — o știință care nu mi-ar fi fost grea nici la un caz și la care m-aș fi priceput... foarte bine... Însă acum cînd îmi spui că ați fi dispuși să mă înscrieți la Facultatea de medicină, acum cînd văd că totuși te interesezi de viitorul fratelui tău... nu aflu cuvinte cum să-ți mulțămesc bunătatea ta... La medicină — din lipsa paralelor — nu am putut să mă cuget niciodată... Știu atîta, că e o carieră frumoasă și o știință tot atît de faină... Nu știu, îți bați joc de mine, însă parcă nu pot să-mi cred ochilor... că eu — pribeagul — să am noroc... Cetindu-ți epistola de mai multe ori, trebuie să cred că totul va fi așa... Deci, îmi aleg Facultatea de medicină și-ți mulțămesc din inimă, asemenea și cumnatei Fanny, de interesarea ce mi-o arătați... Și ca să mă cunoașteți mai bine — doară nu ne-am văzut de trei ani — Vă tremi o fotografie de cînd m-am pozat ca maturizant... Trebuie să-ți declar, iubite frate, că toată silința mi-oi pune-o la studiatul medicinei și-ți voi arăta rezultatele cele mai frumoase posibile... Cu literatură încă mă ocup și încă foarte mult... Și eu scriu: poezii, nuvele, frînturi de teatre... Am trimis o dată lui Bornemissa. Nu mi s-a publicat din pricina limbii, care cred că mi s-a tocmit trăind mai multă vreme între români, cari își știu vorbi limba. Îmi spune că îmi vede talentul în scrisul meu și de dat, voi da lucrări bune cu siguranță...

Peste vară voi merge într-o cancelarie, undeva. O să-ți scriu cînd voi ști că unde... Te rog să-mi scrii că pînă cînd stați în București și unde veți merge peste vară?... Pot să te întreb că în 15 august vechi să merg la voi?....

Nu ar fi rău să primesc o bursă, nu-i vorbă, cît de tîrziu, dar bine-ar fi să-mi afli și postul acela de meditator la Seminarul Nifon... Pot să-ți spun că-s corist și mă mai pricep și în ale bisericii...

Te rog și-mi cîștigă atestatul de care am vorbit mai sus, ca să-mi isprăvesc cu pașaportul, să pot umbla liber de aicea în România și să pot trece cu siguranță la toamnă... După primirea atestatului o să-ți mai scriu mai multe... Vă mulțămesc amîndurora de atenția ce mi-o dați și aflați că m-ați făcut atît de fericit!... Șicum aș vrea că îndestulirea aceasta să nu-mi fie tulburată!... Oare într-adevăr va fi?

Sărut mînele cumnatei necunoscute, pe tine te îmbrățișează fratele tău iubitor:

Emil

C.M.L.R

ODA GIMNAZULUI DIN NĂSĂUD

Astăzi vîrtoșii belice străbune

Fiii lui Marte de pe valea Rodnei

Știind să-nsoțească două redivive

Virtus Romana!

Dacă romanii, domnitori ai lumii,

În mama noastră, acea veche Romă,

Zidind altare și temple mărețe

Sacrei Minerva...

¹ Oda — scrisă de preotul Ion Lazăr de Roma, în anul 1863; — a fost copiată de Emil în 1913. O reproducem, considerînd-o semnificativă pentru relevarea sentimentelor patriotice de care era animat.

Astăzi strănepoții, Ție, o, Minervă!
Ție-ți consacră brava sa junime,
Ea va fi ție auriul templu
În Dacia veche!

Sălteze Blajul, mica noastră Romă,
Brașovul ante, cu tine Beiușe!
Ca să poată-ntinde mîna de frăție
Soțului june...

Durmiți în pace venerînde umbre
Din legiunea a două română,
Căci răsplătire Vouă acuma mare
Este la ceruri!...

C.M.L.R

CÎNTEC

O, inimă, ce mai zvîcnești
De-o dulce amintire,
Ce vrăji te-ndeamnă să-mi vorbești
De trista mea iubire?

De ce vrei rana s-o scornești
Dusă spre vindecare
Doi ochi divini să întîlnești
Și-o jale atît de mare!

Cînd ruga-mi nu află echo
În inima ei bună
De ce nu-i zici pe veci adio
Tu, inimă nebună!

Ce te învîrți cu-atîta drag
În jur de sfînta-i casă
Cînd știi bine că pe-un pribeag
Nenorocit îl lasă...

...Ci du-te, du-te pe-al tău drum,
Pe-a plîngerilor cale,
Mai bine-ți va fi ca acum
În valea ast' de jale...

Ori rătăcește s-o întîlnești
De cea din urmă oară
Și spune-i cît o mai iubești
Inimă călătoare!...

Apoi... vino într-al tău sicriu
De-mi adu trista veste
Că sufletul ei e pustiu...
Și-al meu se vestezește...

Năsăud, în 12. VII. 1913

B.A.R., 144316

Iubite Liviu,¹

Te rog să nu te îngrozești de atîtea scrisori ce primești de la mine... Nici eu nu te-aș conturba atît de des, însă timpul e sosit și nu mai pot aștepta mult...

Pașaport nu capăt... Se scandalizează toată inteligența română că pentru continuarea studiilor domnii unguri nu vreau să mă lese în altă țară... Mi se spune că dacă aicea am fost atît de „fericit” și am făcut matura, tot aicea să mi-o și validez. Lozinca li-e aceasta: „itt élued, haluod kell”². Cu toate lozincele lor, eu sînt pe deplin hotărît să trec în România, cum mi-a ajutat D-zeu... De sărit pot destul de bine, pe clasa VIII-a fiind comandant la gimnastică... De altcum, lîngă Zernești, am un prietin bun — student octavan — care, cu toate că acuma e în Năsăud,

¹ Pentru datarea episto'ei poate servi însemnarea marginală de pe prima pagină: „Răspuns 11. IX. 1913. L.R.”.

² Aici trăiești, aici mori (magh.).

mi-a promis că părinții lui mă vor trece cu siguranță... Servitorul domnului respectiv de lângă Zernești, în schimb pentru 10 coroane, mă trece pînă în Sinaia. Deci trecerea nu ar fi mare lucru...

Notarului, unde sînt azi, i-am abzis și în 1 oct. îi sosește un nepot care m-a înlocui în cancelarie... Așa cred că în 1—2 oct. eu voi pleca de aici... Cînd și la care tren să mă aștepti, îți voi telegrafia din Brașov. Te rog să-mi dai adresa precis, să știu unde să te caut în caz dacă — din ceva motive neprevăzute — aș întîrzia cu trecerea vreo zi, două și să-mi scrii, iubite frate, circulația obișnuită de la gară pînă acasă la voi.

Să trec acum la finanțe... Bani de călătorie am pînă la graniță... Mai departe și dacă aș avea nu mi-ar fi buni... De altcum nu mă încomodează prea tare... Uite, după cum te-am rugat și în scrisoarea închisă din urmă, te rog a-mi trimite biletul tău de liber parcurs sau de jumătate — cum ai — să nu am de plătit mult pentru tren... Nu știu cît m-a costa mersul din Sinaia pînă în București, însă te-aș ruga să-mi trimiți 20—30 lei într-o scrisoare recomandată pe adresa mea... Bani să fie de hîrtie, ca în caz dacă nu aș putea folosi biletele de la tine, cel puțin să fiu asigurat că voi putea străbate pînă în București... Bani aceștia nu mi-i trimite cu mandat poștal, căci eu am lipsă de parale din România...

Motivul că voiesc să plec mai de timpuriu e că vreau să-mi aleg o carieră potrivită firei mele...

Aștept de la tine biletul acela de tren — dacă crezi că am nevoie de el — sau bani de călătorie de la graniță pînă la București și... un sfat bun... pentru călătorie...

Ai amintit într-o epistolă ce ai scris acasă că nu mi-am schimbat planul de a trece la tine? Ce plan?... Eu nu am planuri, ci numai un scop spre a cărui realizare vreau să muncesc și să sufăr... numai și numai ca să-l ajung... Și acesta scop mi-e să trec în România, într-o țară cu totul necunoscută mie, în a cărei serviciu doresc să-mi pun toate puterile și de la care îmi aștept binele ce-l putem avea în viața asta vremelnică, ori îmi aștept suferințele, cari m-au urmărit totdeauna ca umbra trupului meu...

Nu, iubite frate, eu nu mi-am schimbat planul, căci unica dorință mi-a fost — acum de trei ani de zile — să trec în România, să studiez și... să scriu...

Aicea ce să fac? Să fiu viconotar o viață întreagă? Părinții sunt mînioși pe mine că am făcut matura și că vreau să studiez mai departe... Aicea nu voi avea viitor, nu voi avea mîngîiere și nu-mi rămîne aicea altceva decît un *nimic* îngrozitor... Nimica... Vai, te rog și sloboade-mi o rază din lumina zilelor bune ce trebuie să vină, ori spune-mi că nu mai vrei să știi altul de fratele tău... pribeag... Spune-mi, căci acum vreau să știu... Tristeța mea de pînă acum a fost tăcută ca luna și neștiută de nimeni... Am suferit în tăcere umilință și mizerie, căci în viitorul îndepărtat mi se arăta o rază: nădejdea că, pe cînd paserile călătoare pleacă în țeri streine și frunzele arborilor zgriburesc de vîntul de toamnă, și eu voi fi în București... Dar eu sînt tot aicea și de-atîta amar de vreme de la nimenea nici un cuvînt de mîngîiere, nici o șoaptă... Rîndunelele s-au dus și tristeța toamnei ce se apropie îmi învăluie sufletul cu melancolia-i obișnuită... Veșnic rămas de cîrduire visurilor mele, m-am obiș-

nuit cu amăgirea și acuma să mi se distrugă și cea din urmă nădejde ce mi-a mai rămas?

Năpustească-se întuneric nemărginit asupra trecutului meu vitreg, nu-mi pasă cînd din zi în zi raza nădejzii ce mi-ai lăsat se mărește și îmi luminează tot mai tare cărarea întunecoasă a viitorului meu și atît de dulce mă cheamă!... Mă atrage o viață cu totul necunoscută mie, dar pe care o doresc atît de mult!... O, dar simt că cuvintele îmi sunt prea slabe să-ți pot descrie dorința mea cea mare de a trece munții ce ne despart... Ce-mi pasă că voi fi [dezertor]*, ce-mi pasă că voi zgriburi nopți întregi între stîncile Carpaților și ce-mi pasă de moarte, cînd știu că mă jertfesc pentru realizarea unui scop sfînt și nobil?!...

Aștept, dragă Liviu, scrisoarea de la tine și tot de ce te-am rugat... Vai, dar tu îmi vei sta în ajutor... Tu-mi ești frate și mă vei ajuta, dacă astăzi sînt încă neputincios... Tu mă vei ajuta cu tot ce poți și eu îți voi fi mulțămitor... Te rog de răspuns grabnic... și aștept tot ajutorul ce mi-l poți da...

Sărut mîinele D-nei Fanny, iar pe tine te îmbrățișează cu drag:

Emil

Apanagyfalu.Szolnokdoboka.

B.A.R., 144315

D-sale d-lui Liviu Rebreanu/publicist

București/16, Strada Dr. Rațiu, nr. 16

Dragul meu,¹

Îți scriu... iară eu. Și, vezi cum... pe o corespondență... Și ce să-ți scriu?... Mă aflu rău pe aicea...

¹ Epistola poartă ștampila poștei din Apanagyfalu: 10 septembrie 1913.

nespus de rău... Vai... și nu-i nimeni cine să-mi țese vreo dungă de rază de lumină cît de palidă în întunericul traiului meu!!... Mi-am petrecut viața într-o noapte continuă... și acuma... după ce mi-am zărit — pe un moment — cărarea adevărată a zilelor ce-ar trebui să vină, să renunți la toate?... Ori poate și acuma te afli în umbra dubietății de-a-mi continua studiile în București?...

Te rog scrie-mi ceva ce gîndești că poți și împrăstie umbra ce s-a așezat deasupra mea... Spune-mi să trec cum pot, dacă nu mai mult... Văd că întîrziu cu toate... și totuși nu a sosit timpul să plec... Hotărăște... și va fi făcut!...

O frățescă strîngere de mîini:

Emil

Apanagyfalu¹. Szolnokdoboka.

C.M.L.R.

D-șoarei Livia Rebreanu/Naszód²

Am rugat pe Miți să-mi cîștige un atestat de paupertate și un „beleegyezés”³ din partea tatei, că se învoiește a-mi continua studiile la Universitatea din București.

Acestea le capătă de la Pălăgeșu — fără nici o taxă și libere de timbru. Apoi, un „álbitasi bajstromkivonat”⁴ de la protojude...

Am scris de mult după atestatele amintite și le aștept de mult. Te rog pe tine să mi le cîștigi tu, dacă vorbele lui Miți au fost prea slabe... De altcum, nu „forța” nimica. Eu voi putea trece și fără certifica-

¹ Nușfalău, Nușeni.

² Pe adresă, ștampila poștei din Apanagyfalu: 16 sept. 1913.

³ Consimțămînt (magh.).

⁴ Certificat, extras (magh.).

tele cerute pe cari dacă nu le primesc pînă vineri la amiază, nu mai am lipsă de ele...

Dacă aveți timp, mi le trimiteți, dacă nu, aminteste-mi... Și eu voi fi mulțumit oricum... Și voi primi bucuros orice scuză... Ce am de prisos la mine o să le căpătați în zilele viitoare... și apoi... Te sărută,

Emil

M.L.R., 2182

Nușfalău, în 12 oct. 1913 n.

Dragă Livie,

Nu ți-am scris cum am sosit aicea de-acasă, nu mi-ai spus cum v-ați petrecut la serată și nu mi-a scris nimenea ce-i cu Rița... Numărîndu-mi zilele cîte am de a mai sta pe aicea, am aflat că astăzi e ziua nașterii tale... Îți doresc să fii îndestulată și fericită, nu ca mine!... Viitorul meu e negru și străin de mine... Drumul pribegiei mele e spinos și obositor... Vai, cît de îndestulit aș fi cînd aș ști că tu tot te mai legini în nădejdea de mai bine... Dar să grijești că speranța numai pînă atunci e dulce pînă ce-ți vezi sfărîmat idealul... După aceea viața nu mai e altul viață, noi nu mai suntem noi... Nu-mi pasă dacă chiar astăzi mi-a fi trupul pămînt, cum dinceput a fost; facă D-zeu piatră ori viermi din mine — mi-e tot una mie... Și eu am avut un vis frumos și poate prea frumos a fost ca acum să-l urmeze atîta părere de rău și atîtea suferințe!!!

Îți doresc să nu te deștepți din visurile tale — fie acelea cît de bizare — căci prea amară e deșteptarea...

M-am înșelat în toate visurile mele; sînt obișnuit cu înșelarea și acumă toată — singuratica — nădejde

mi s-a distrus!!... Eu nu mai am ce spera: n-am viitor, n-am nici o mîngîiere... Viitorul meu ar fi fost în București, mîngîierea în scris... Și-acumă simt că le-am pierdut pe amîndouă, plus și cea mai dragă fată de pe globul pămîntesc...

Sînt în corespondență cu Man, călugărul din Mănăstirea Prislopului... Acolo e liniște și pace, de unde — după dureroasa-mi pribegie — mă pot muta mîngîiat în leagînul fericirii noastre: în pămînt...

Liviu — unealta nenorocului meu — crede că dacă treceam Carpații îi eram spre greutatea lui... Tu știi că m-am susținut și am învățat fără ajutorul nimănui și acumă — cînd într-adevăr aș fi putut ocupa un post mai binîșor — să nu fiu în stare să urmez filozofia?! Și apoi atîta contrazicere și răutate de la un frate!!!... Să-mi fi spus dinceput că nu mă poate sprijini nici într-un fel, eu m-aș fi înscris la iură în Cluj, ori mergeam pe altă carieră... Și eu am fost atît încrezător de mi-am pus toată nădejdea în trecerea la București, ca să rămîn de tot ce-aș fi putut să fac... Încrederea prea mare în ceva e caracteristica oamenilor fără noroc...

O să merg de pe aicea — nu peste mult... Poate în jurul Lugosului sau al Făgărașului... Și de-acolo... nu mai știu nici eu unde...

Astăzi e ziua natală a ta... Niciodată nu m-am simțit mai străin și mai amărit ca în această zi... Boalta cerească e plină de lumină; nicăiri nu-i umbră și negură, numai asupra vieții mele...

În odaia mea e liniște; oamenii ce mă încunjură sunt destul de buni cu mine... Poate liniștea aceasta îngrozitoare, ori poate oamenii aceștia buni îmi ridică vîlul trecutului dureros; poate pacea aceasta apăsătoare îmi răscolește adînc cenușa sufletului meu ars de fo-

cul durerilor trecute... Am nevoie de zgomot ca să-mi acopere glasul lăuntric și de aceea umblu în tot locul unde e ceva veselie... Și atât de mult mă bucur când îmi spun mulți că sînt vial... Ce știu ei ce se petrece în mine!?

Și acumă să te rog ceva... Pantalonii mei cei negri îi ținește și mi-i tremite — neplătiți, căci cu hainele acestea sure mi-e frig... Poate să merg de pe aicea pînă prin 20 l.c. și nu am bani să-mi cumpăr alții... Adevărat zice Talmudul că „orbii și săracii se numără între cei morți”... Neputincios și mort sînt și eu...

Dacă vă înțelegeți acasă, aș zice să nu vii pe aicea... Odată poate-ți vei auzi împrutări....

Eu nu mai pot sta pe aicea... Simt că ceva mă cheamă în alte lumi necunoscute... Poate să trec în Italia sau în Germania...

D-zeu te binecuvinteze și să-ți dăruiască un viitor mai bun decît al meu!... O să ne mai revedem cîndva, atuncea cînd pribegii se reîntorc acasă. Atunci o să-mi văd iar surorile mele iubite... Pentru voi, aici în Ungaria e o fericire — pentru mine un blăstăm.

Rămîneți cu bine, sărutîndu-vă pe toți cîți îmi sunteți dragi!

Emil

C. M. L. R.

Dragă Livie,¹

Să-mi scrii te rog adresa lui Iulius, pentru că aș avea să-l întreb ceva... Voauă trebuie că vă mai scrie din cînd în cînd și voi trebuie că-i știți locuința...

¹ Carte poștală cu ștampila din Apanagyfalú: 19 oct. 1913.

Totodată, trimite-mi și adresa lui Erdei.
Scrie-mi și în caz negativ. Salutări,

Emil

C. M. L. R., 361

Signorina Livia Rebreanu/Naszód

Nușfalău, în 24 oct. 1913 st. n.

Dragă Livie,

Ți-am primit ambele scrisori...

Îți mulțumesc de ele... Nu pot să-ți spun nimica, căci durerea mea că sînt tot pe aicea mă zugrumă, mă omoară înainte de ce aș vrea să-mi dau eu un glonț...

Pentru mine nu este mîngîiere, norocul meu m-a părăsit de mult...

Ce-mi scrieți de Reghinuța¹ nu consimt de loc... Mi s-a șters din suflet ca gîndul fără urmă...

Să nu crezi — cum poate crede și Miți — că m-aș gîndi la Reghinuța. Poate fi frumoasă cît Aphrodite, nu-mi pasă... Mi-a fost dragă „odată”, pentru că a fost bună... Cîteva cuvinte reci, apoi un șirag de înjurături în epistole mi-au fost destule... Nu rog altul, nici cuvinte tăiate din fagure de miere, nici înjurături de subretă din mahala...

Zici că prelegerile în România nu-și iau începutul decît peste o lună? N-am întîrziat oare?... Mă duc și mă înscriu la Conservator... Dacă nu voi avea talent, mă împușc și-i gata... Atît de pustiu e aicea, chiar și cînd dorm.... Mă trezesc de multe ori cu lacrimi în ochi, fără să-mi dau seama de ce... Viața noastră mizerabilă e atît de scurtă și suferințele

¹ Reghina Hangea: cumnata notarului Alexa Candale din Ilva Mică unde atît Liviu, cît și Emil Rebreanu au lucrat ca ajutor de notar.

atît de lungi... Pentru ce să fiu notar, ori profesor, ori avocat? Odată trebuie să închidem pleoapele pentru totdeauna și ce va rămîne din lutul ce-l purtăm? Știu că odată voi regreta amarnic că rămîn notar... Să fiu teatralist, ori orșice, numai un an, mi-ar fi de ajuns. Dar oficiile pe aicea sunt condamnabile. Nu știu ce-oi face, dar mă simt rău, rău din cale afară...

Îți mulțumesc de scrisori și cearcă-mi totuși un loc la vreun notar în jurul Nășăudului... Poate atuncia să nu mă simt atît de uitat și nemîngîiat... Roagă-l pe tata — în numele meu — să-mi capete un post... Aicea capăt puține parale... Mi-am cumpărat un pardesiu și astfel trebuie să ajun două luni pînă voi veni iară în văgaș cu leafa puțină... ori dacă nu aflați loc pentru mine acolo, merg în jurul Brașovului, de unde voi putea trece mai lesne.

Te sărută cu drag, Emil

C.M.L.R., 332

Bokseg, 1914 I/28

Dragă Livie,

Am primit scrisoarea de la tine, pe care o așteptam de mult... Ce e drept, am mai căpătat o corespondență scrisă de tine de cînd sînt aici, însă dacă ar fi rămas aceea era mai bine... M-am supărat pe tine că-mi scrii așa, dar te-am iertat iute, fiind convins că v-au primit foarte bine doamnele acelea și în entuziasmul acela îmi scriseseși de o fată fină (??) și ideală (???), pe care am pierdut-o și o pot regreta. Trebuie să notez că pe d-șoara aceea nu am pierdut-o, ci am lăsat-o, fiindcă observasem că-i lipsește fineța și idealismul... calitățile ce le atribuiești ei... Adu-ți aminte de scri-

soarea ei, unde zicea că nu mai vrea nici să-mi audă de nume... Ei bine, acum de ce bocește??

De una te rog: nici tu, nici altcineva să nu-mi mai amintiți de fata aceea *ideală*, căci nu aș vrea să-i urăsc chiar amintirea... Timpul slăbește ura și poate că odată să fiu și eu de părerea ta, dar acum suntem de niște păreri curat diametral opuse. Deci să punem cruce pe mormîntul unei iubiri ce nu s-a mai întoarce altul... Una vreau să-ți spun: nu pe Reghina Hangea o înțelegeam cînd îți scrisesem că am pierdut pe cea mai dragă copilă de pe pămînt.

Înainte de a-ți ceti poezia *Idilă*, te felicit cu drag și-ți doresc din tot sufletul să ai tăria și darul să mai scrii multe... Necondiționat să mi-o trimiți cît de timpuriu... Despre mine în privința asta nu vorbesc... Dar cred că nu peste mult o să citești.

Sînt invitat la o nuntă din Bănat, lîngă Oravița, la un protopop — se mărită o fată după un teolog, absolvent de aicea, din Bocsig... Cununia va fi prin 15—20 febr. și m-au rugat foarte mult să merg la ei. Fiindcă mi se dă ocazia să văd Bănatul și vestitele bănățence, te rog și spune-i tatei să-mi scoate un semibilet din Arad pînă în Oravicabanya¹... O să vă scriu de pe acolo și vouă... Poezia ta mi-o trimite, căci poate s-o declamez la nuntă. Obiceiul său că „mai este vreme“ de-a scoate biletul vă rog să vă faceți că-l uitați baremi acumă...

Românii de pe aici sînt cam leneși, vicleni, bătauși... Țin mult la naționalitatea lor și pe mine mă au foarte drag, fiindcă-s de vița lor... Părul mare mi-l atribuie obiceiului vechi al românilor. Reprezen-

¹ Mina din Oravița (magh.).

tant al românilor din Ardeal — după cum zic ei... Visează mereu de împreunarea ținuturilor locuite de români cu Țara mamă... Dar este și oarecîtva rivalitate între uniți și neuniți, căci satul ăsta e locuit de ambele confesiuni...

Aicea fiecare om are vin propriu... Prin urmare, ca să-și arate dragostea față de mine mă cheamă toți pe un pahar de vin, însă pînă acuma nu am mers decît la 2—3... Știi că eu nu folosesc lichide spirtuoase... și mai ales vin nu pot bea... Cu atît mai puțină rachie de care încă se fierbe pe aicea foarte multă...

Îmi pare bine că mi-a sosit indexul din Cluj subscris de toți profesorii la cari m-am înscris... Acuma pe drept sînt „egy etemi polgár”¹ din Cluj... Nu știu merge-voi la curs notarial ori ba, însă aicea o să stau pînă mi-oî împlini anul de praxă, apoi mă voi retrage iară cătră voi: în Beclean, la avocatul Racz... La asentare voi sta în cercul ăst de aicea... Mi-am cerut scrisorile de asentare din Rodna și pe baza indexului, chiar de-oî fi asentat, nu merg cătană pînă peste doi ani... Ar trebui să se intereseze tata de vreun stipendiu sau ajutor din fondul grănițerilor sau din alt loc, căci cum capătă Engeberg și nu știu care jîdan ajutoare, cred că și eu aș căpăta... Cel puțin să capăt taxele de înscriere: 300—400 cor. anual. Scrie-mi, te rog, ce faceți în privința asta?... O să vă mai scriu și de altă dată... Acuma îți mai spun atîta că să le țineți voi cărțile de la compactor. Eu le-am cetit și n-am lipsă de ele... Vă sărută cu drag pe toți,

Emil.

¹ Un cetățean intelectual (magh.).

Stim. D-șoare Livia Rebreanu/
Gyulatelke/u. p. Bonczhida¹

Dragă Livie,

Ți-am primit epistola și nu-ți pot răspunde numai așa... cum vezi.

Lui Erdei nu i-am scris din octomvrie... și nici el... Te rog dă-mi adresa... Scrie-mi cînd ai de gînd să mergi de la Susana — pe care o salut cu drag, asemenea pe toți ai ei — ca să-ți pot împlini cererea, căci acuma nu pot de locul locului... Mi-o scris Miți mult, mult... Te sărută,

Emil

1914 III 26

C.M.L.R., 369

Cătina, în 24 april 1914 st. n.

Dragă Miți,

Am ajuns bine. În Beclean am stat pînă în ziua următoare... Cu Petrea am vorbit și din 1 iulie aș și putea să-i ocup locul, însă după cum mi-am calculat, ar trebui să-mi duc viața în mizerii continue și veșnic fără parale. Căci dînsul capătă ajutor de acasă și cu toate acestea e plin de datorii... Aicea, unde sunt acum, totuși e mai bine, că cel puțin îmi pot face și eu cîte ceva pe mai multă vreme... Atîta căci vîptul² e foarte slab, care constă mai mult din „galés leves”³ și din tăieței fierți în apă și iară din tăieței... Afară de asta ujină nu capăt — și cît e de mare ziua!... Notariul e prost — cum ți-am mai scris —

¹ Carte poștală francată, cu ștampila din Katona (Cătina n.n.), 26 mart. 1914.

² Hrană (reg.).

³ Supă de gulaș (magh.).

dar și un semidocht idiot... cu cîteva clase țivile — un nemeș scăpătat, ajuns notar... și acuma se cred D-zeul din ceriu.

Apoi, să-i vezi femeia!... Trăiește Soașa lui Neuman din Tradam? Crede-mă că dacă ar fi lîngă olaltă, nu le-ai putea deosebi... O osîndă în miniatură, cu un nas cît un barabou de-a geminea, îți face impresia celei mai scîrboase creațiuni omenesti... Și fata!... Moștenindu-i nasul mamei sale, zice că dînsa nici nu se uită pe un iurist, medicinist, filozof etc.... De altcum, dacă ai vorbi și tu cu ea numai o dată, mi-ai afirma părerea, cînd îți spun că mintea toată îi a tatălui ei... Aceștia îmi sunt azi stăpîinii... Și, de multe ori ca să mă înșel pe mine însumi, le fac hazuri și-mi închipui că-s de tot în alte locuri; dar în sfîrșit totuși trebuie să mă trezesc la urîta realitate.

Dar nu mă im-poartă cum sunt, iar pe tine și mai puțin, dar să nu fii avizat la vreo cerere „Doamnei” notăreasă, ori țațoșului nemeș, te rog și-mi umblă să-mi cîștigi rufe de pat... Le-am folosit pe ale lor pînă acuma, dar nu mai vreau să le iau în considerare facerea de bine. Și mai ales că mi-au dat o veriugă de buci și niște perini poate de a servitoareii...

Te rog, dragă Miți, și te uită pe la prăvăliile de rufe să-mi alegi un poplon¹ bunișor de o persoană, dacă este în culoare vînată deschisă... și un lepedeu² pe el. Cumpără-mi o față de perină albă și 2 colorate (iar albastre), iar o perină îmi trimiteți voi, căci într-adevăr nu știu de unde să comand și totodată mi-e frică să nu fii înșălat prea simțitor... Apoi încă 2 veriugi de desubt, de ceva pînză bună... Aces-

¹ Plapomă (magh. *paplon*).

² Cearceaf (magh. *lepedō*).

tea mi-ar trebui pentru pat... Cum știi, cămeși încă am numai două și duc lipsă mare de ele... Mai tîrguiește-mi deci și cîteva cămeși, batiste, ciorapi... Ștergare o să-mi cîștig de aicea din sat...

În 2 ori 3 mai o să primești 30 cor. de la mine pentru tîrguirea rufelor amintite. Nu știu, putea-vei cumpăra toate celea din banii aceștia, dar mai mulți nu pot acuma nicidecum... A trebuit să-mi fac o pereche de ghete, căci cari le am îmi mănîncă picioarele și nu-mi ajung paralele de mai mult. Să-i cer notarului înainte nu vreau, dar mi-ar fi și zădarnică cererea, căci e sărac și el ca și mine și abia așteaptă și el prima...

Îți scriu mai înainte, ca să te poți cugeta mai bine ce fel de rufe să-mi cumperi... Te rog, cînd le trimiteți, cereți de undeva o scătună de hîrtie tare, ca nu cumva să se spargă hîrtia și să mi se piardă din ele... Poșta de aicea constă din un măgar (asin) pe care încarcă toate pachurile și pe care îl conduce un bătrîn tot atît de măgar ca și animalul, plus că omul mai și bea...

Acuma să-ți mai spun o părere, ori pot să-i zic și un plan din ceea ce vreau să fac... Văzînd că notarii ăștia — toți — prea își arată albul dinților față de scriitorii lor, m-am hotărît ca la toamnă să merg la cursul de notar. După aceea cel puțin nu dispun așa liber cu omul... Apoi un an va trece oricum și voi avea folos, că și leafa îmi va fi mai mare...

Dreptul îl voi asculta și după aceea, deși știu că nu-i voi lua folosul...

Din punctul acesta de vedere nu-i rău să am albiturile mele și să nu fii nevoit la binefacerea altuia. De aceea acuma îmi voi strînge tot creșarul, ca să

am cînd voi fi la curs, căci știu bine că atîtea mizerii
va trebui să îndur și acolo...

Fă tu cum vei ști mai bine, căci odată o să-ți
răsplătesc eu tot ce faci bine cu mine...

Te sărută cu drag,

Emil

Katona/Kolosz megye¹

C.M.L.R., 370

Cătina, în 14 mai 1914 n.

Dragă Miți,

Se apropie a doua „primă” și pachul tot nu-l
capăt... Nu înțeleg ce-i cu voi!... Îmi scrii de o săp-
tămînă că îmi pui rufecele acele pe poștă și tot pot
aștepta... Atîta vreme ai putut să-ți iei ca să-mi
pachetezi ce mi-ai cumpărat. Or dacă nu ai avut
bani, să fi trimis pachetul neplătit... Apoi v-am
scris o corespondență să-mi telefoneze tata despre
timpul cînd se ține asentarea în Rodna și nici la
această scrisoare nu capăt nici un răspuns... Iulius
mi-a promis că o să-mi trimită haine de păt (pentru
bani), dar și el tace...

Să nu-mi promiteți nimic, m-aș resemna...
Atunci le-aș scrie străinilor, care totdeauna s-au ară-
tat mai punctuoși decît voi...

Stau pe loc, fără să știu că ce-i cu mine... Pro-
misiuni primesc, dar altceva... nimic... Spune-mi,
mi-ai cumpărat de ce te-am rugat? Și pentru ce nu-mi
trimiți odată rufecele acelea? Ori spune-mi că te-ai
folosit tu de banii aceia și atuncea știu ce să
fac...

¹ Județul Cluj (magh.).

Sînt înconjurat de o lume de idioți, de ce mă
lași să bănuiesc și despre tine și despre voi toți...
ce nu aș vrea?...

Pe telegraf aștept răspuns... despre asentare,
dacă nu mi-ați răspunde la telegrama ce-o dau azi...

Emil

B.A.R., 118186

Domniței Gingașe: Nelica Dănilă

Loco¹

Domniță bună și scumpă,

Aș vrea s-o văd îndată după prînz și să-i citesc
o scrisoare... Dacă nu o supăr, o să fiu acolo, o s-o
plictisesc...

Sărutări de mînuțe:

B.A.R., 118177

Stim. D-șoare: Nelica Dănilă/

Katona

Vineri noaptea²

Stimată D-șoară Nelică,

am plîns mult după ofența căpătată, am plîns
pînă seara tîrziu... D-ta, deci, ride!... Ride cu hohote
largi, rîde și-apoi spune că-s bătucit fără măsură!...
M-aș simți foarte satisfăcut dacă aș ști că D-ta ți-ai
bătut joc de mine, cîtă vreme îmi curgeau lacrimile
duioșiei... Și acuma... aș putea pune punct și-aș
putea subscrie, fără zăbavă, fircălitura neînsemnată

¹ Epistolă scrisă pe verso-ul unei cărți de vizită „Emil
Rebreanu — iurist”, trimisă într-un plic mic, fără ștampila
poștei. Loco = Katona = Cătina.

² După ștampila de pe un plic, ce pare să fi însoțit epis-
tola, aceasta a fost scrisă în jurul datei de 13 iun. 1914.

ce-o vezi, însă n-o fac asta, ci te rog și ascultă încă ceva.

Am pretins un sacrificiu atât de mic din partea D-tale (dacă merită acest nume) și nici atîta — pe cel dintîi — nu te-ai îndurat să mi-l faci... O subscriere... pe-o ilustrată... e un păcat așa de mare, cînd toate gîndurile, cînd atîtea vise întraurite mi se învîrt în jurul ei, numai și numai într-al ei?!... Și-ți mulțămesc...

Acum știu tot ce-am vrut să știu; acum văd aieveau spulberarea viselor unui vierme atât de neînsemnat, care cutezase să se înalțe — cu gîndurile-i numai — să se ridice la luminosul zenit al boaltei cerești... Și eu — copil necopt și-ncrezător — eu n-am observat mai înainte imenza distanță dintre humă și ceri!!!!... Îmbătat de-un surîs, scos din minți de-un cuvînt șoptit în bătaia vîntului de vară a unui frumos amurg — după o petrecere ungurească — eu, chinuitul fiu al durerilor nețarmurite, eu credeam că atîta pot să-i cer celei mai adorate dintre toate femeile cîte cunosc pînă acum... Dar sosit-a ceasul cînd trebuie să-mi dau seama că sufletu-mi nutrește nădejdi prea îndrăznețe, imaginea mea are visuri prea răzlețe... Și de-acum înainte pustiul și durerea le va ocupa locul...

Dar uite ce destăinuire îți fac, pe cînd D-tale atât de puțin îți pasă de efectul durerilor ce împarți nepriceputului ce-ți trimite aceste rînduri!!!!...

De una te rog: ascunde-te, ori fugi de mine oriunde m-ai vedea, să știu că înă urăști... Dar nici ura ce-aș vedea-o, poate, nici aceasta viperă neșăioasă n-ar fi mai grea decît ofența mea de azi...

Îți mulțămesc pentru toate nostimele priviri, pe cari te-ai forțat să mi le arăți, dar de-acum nu

ți-oi mai umbri altul seninul primăvăratice D-tale vieți... Și-atît de rău îmi pare că am pierdut pentru vecie, vai, am putut pierde firul de aur al tuturor nădejdlor ce mi-au mai rămas!!!!... De-acuma n-o să mai văd doi ochi frumoși și veșnic zimbitori și n-o să mai zăresc, poate nicicînd, admirabilul chip, pe care am dorit să-l văd de-atîtea ori în vise!... Plec de pe aicea... căci ce-aș putea să mai fac într-un sat, unde cel din urmă azil de mîngîieri mi s-a prăbușit pentru vecie?!... Mă duc cît de în grabă din Cătina, să nu știe nimeni de calea mea, precum asemenea nu se știe nici de căderea unei neînsemnate stele rătăcite... Căci rătăcit și fără țintă sînt și eu în neînduratele valuri ale vieții mele fără scop și fără căpătîi... Mister ți-a fost chinuitul meu suflet, pe care atît de grozav l-ai batjocurit, mister îți va rămînea și iubirea-mi fără margini, ce veșnic ți-oi purta.

Am sfîrșit... iar D-ta poți reîncepe hohotul.

Mă iartă — atîta poți să faci — pentru oboseala ce-ți cauzez cu citirea scrisorii mele, dar arunc-o în foc imediat, ce tot atît de ușor poți să faci...

Îți sărut mîinile:

Emil Rebreanu/iurist

M.L.R.

Stim. D-șoare Nelica Dănilă
Katona/Kolozs megye¹

Năsăud, în 17 I.c.

Iartă-mă, Te rog, că numai acuma îți scriu — contra promisiunii făcute — însă durerea ce m-a stăpînit mi-a timpit mîntea... și numai acuma am putut

¹ Epistola, expediată din Năsăud, este scrisă pe o ilustrată din Duisburg — Ruhrort. Ștampila poștei din Katona are data: 19 iun. 1914.

să mă reculeg încîtva. Mîine plec spre Cătina, pe-un drum sîmînat cu atîta jale, dar totodată cu atîtea mîngîieri... Rugăciunile-mi nu au fost ascultate de cîrmuitorul lumii, căci m-au asentat.

Sărutări de mînuțe: Emil

M.L.R.

Domniței adorate: Nelica Dănilă

Katona/Kolozs megye¹

Cătina, în 22. VI. 1914 st. n.

Ție! Pentru extraordinara bunătate ce mi-ai arătat de la începutul prieteniei noastre.

Em. Rebreanu

M.L.R.

Stim. D-șoare: Nelica Dănilă

Loco²

Serenada o primeai cu toată siguranța... dacă...

Acuma trebuie să te îndestulești cu ilustrata ce am căpătat-o și eu... pomană, care de altcum ți-e foarte simpatică (chipurile de pe ea)³, cum însuși mărturisești...

Ziua onomastică să ți-o serbezi atîta ani, cîți D-ta dorești... și așa... cum D-ta voiești...

Asta mi-e și a mea dorință:

E.R.

¹ Epistola este scrisă pe o ilustrată reprezentînd „Port de Tulgheș”, tipărită de Ed. Librăriei „Concordia” din Arad, timbrată, dar fără ștampila poștei. A fost expediată cu plicul francat din 23 iun. 1914.

² Carte poștală ilustrată, cu ștampila poștei din Katona: 3 iul. 1914.

³ Ilustrata reprezintă un tînăr și o tînără călări pe cai.

Scumpă Livie și Miți,

Vă scriu iară... și nu știu nici eu ce? Să fiți bune, să vă aveți dragi, voi, surorile și frații și să nu mergeți nicăieri de-acasă — iată ce doresc eu de la voi... Surori de caritate vor merge altele; din casa noastră e destul că plecăm sub steaguri doi...

Lada cu toate hainele, cărțile și cîte le am, le-am lăsat în gazdă la o femeie, care îi dăduse cost învătătorului român din loc, cătană și el. O cheamă Ioana Leuca și locuiește lîngă protopop. E o femeie curată și s-a prins că mi-a griji cum o ști mai bine de tot ce am. De altcum, tot ea m-a și spălat... Le spun toate acestea ca, eventual, dacă nu mă mai întorc să știți de unde să le cereți...

Nu am teamă că voi muri în bătaie, dar v-am scris numai din precauțiune... Cu mine nu-mi duc nimica, căci cine știe unde m-or trimite și am eu destule gînduri spre a nu mai griji și de nu știu ce nimicuri. Leafa de pe luna trecută nu am căpătat-o și poate nici s-o capăt, căci notarul meu n-are parale de prezent cu logodna fetei sale, care a fost duminică... Mai tîrziu voi scrie și despre banii cu cîți mi-a rămas dator...

Eu mă aflu bine... cu toate că am multe năcazuri și griji... Sînt sănătos, azi m-am mărturisit și cuminecat la îndemnul protopopului... Eu v-am scris, încă dacă ați putea scrieți-mi și voi pînă duminică, dacă-mi primiți epistola la timp... Acasă tot nu pot să merg căci, după cum aud, comunicațiile s-or schimbat de tot, apoi... mai bine-i așa...

Din Cătina voi porni duminică după amiază, ori luni dimineața la Bistrița, iar de-acolo la Sibiu...

Mă miră însă mult o epistolă primită azi de la Hoșda, în care mă întreabă că vreau să merg la miliție, ori ba și în care an? Nu știu ce vrea să zică cu asta, însă eu merg la Bistrița la tot cazul, unde voi ști adevărul... La tot cazul, aș dori să știu unde va fi și Iulius? Așa-i că-mi veți da adresa? Mergînd prin Sibiu, o să-l cercetez și pe Virgil... Dacă-mi ajută D-zeu și scap din războiul ăsta, nici nu vin de la miliție pînă pe anul viitor și totodată îmi fac și anul de voluntar.

Ce vă scriu de prin București? Liviu nu vine să se înroleze? „Astra“ desigur se va amîna, deci nici pe Nelica nu-i vedea-o în grabă. Te sărută și ea și pe Miți... Toată ziua sînt la ei și așa-s de buni cu mine...

Dacă mă întorc sănătos de sub steaguri, voi cere-o necondiționat și voi lua-o de nevastă — dacă mi-or da-o. V-o spun și vouă, să știți cine mi-a mîngîiat zilele petrecute în Cătina și pe care am iubit-o atîta de mult... Și poate îmi veți cunoaște odată — și dacă nu mă voi mai întoarce altul — logodnica visurilor mele și-i veți putea spune și voi — cînd eu voi fi pămînt — cît de neșfîrșit de mult am iubit-o...

Toate scrisorile care-mi vin în Cătina, le va primi familia Dănilă... protopopul... Deci de la D-lor să-mi cereți și testimonul de maturitate, pe care-l aștept să-mi sosească de la ministru, dar pe care eu nu-l voi vedea poate... Să nu credeți că vorbește frica din mine, însă vouă trebuie să vă dau seamă despre tot ce am...

Nu mă tem de război, ba din contra: Trăiască Austria!... Trimeată-mă în Moscova, acolo voi merge!...

De nenumărate ori vă strîng la sînu-mi și Vă sărut cu drag și dor:

Emil

M.L.R.

Delicatei D-șoare Nelica Dănilă,

Katona/Kolozs megye

Bistrița, în 12 aug. st.n.

Nelică scumpă,

Te știu atît de bună, încît cred că-mi vei ierta această cutezanță că-ți scriu închis, însă mi-e gîndul să-ți descriu cîteva tablouă din viața de militar... nu doară că te-ar interesa, ci numai din simpla curiozitate de a ști și tu mai mult cu ceva.

Cel dintîi militar inteligent, cu care m-am înîlnit cînd am plecat din Cătina, a fost Macedon. În haine largi, cu „bochonci“¹ și mai largi, nu-l cunoșteam dacă nu m-ar fi agrăit dînsul... Acuma suntem într-o odaie care de altcum e numai a noastră, locuită de 25 voluntari — jumătate din ei români... Care de care se năzuiește să spună hazuri mai gălăgioase (se înțelege cătănești, prin urmare proaste) ca să rîdem și noi — cei mai neîndestuliți dintre toți... Feciorii de rînd joacă după fluier în odaia învecinată și rîd și atîta voie bună au. (Zis în paranteză, ei bieții nu știu că în Galiția răsăriteană o brigadă întregă, iar în Bosnia un regiment, nu va mai vedea altul ziua de mîine... Ieri or plecat patru batalioane de la armata comună din loc, ca să înlocuiască încîtva pierderea suferită... Între ei a mers și Oct. Salvan, de care a fost vorbă.)

„Záczlos“-ul², care ne instruiază, se făcuse „pertu“ cu toți voluntarii, ofițerii tractează cu noi ca și cu niște mirese gingașe... și totuși... Atîta pus-

¹ Bocanci (magh. *bahancs*, germ. *Bahantschen*).

² Stegar (magh.).

tiu, atîta urît... și atîta dor după o viață trecută atîta de iute!...

Ieri ne-or învățat să pășim!... Știi, Nelică adorată, eu umblu destul de „cătunește” și totuși aicea trebuie și mai și... M-or durut genunchii toată ziua cum am aruncat piciorul... dar las' că nu o să mă mai doară... Dacă aș mai sta aicea, pe poimîne m-ar împărți (cum de altfel o să fie împărțiți toți voluntarii) să instruiez „boacele”... căci noi deja am și învățat mișcările mai de lipsă... Am zis dacă aș rămîne aicea, căci mîne plec la Oșorhei, împreună cu alți doi colegi — tunari și ei...

O, dar nu vreau să te plictisez mai mult cu povești din viața de aicea, obositoare și mie... Aș vrea să-ți pot scrie despre altceva... Despre ceea ce nu pot în toîul ăsta și n-am putere să-ți scriu...

Din Oșorhei o să-ți scriu mai mult — conform promisiunilor multe — dar acuma chiar să fiu dispus n-aș putea, căci toată voința mi-e înăbușită de gîndurile ce se învîrt în jurul casei cu patru brazi...

Multe complimente iubiților și bunilor D-tale părinți, însă mînuțele cele mici și frumoase le sărut cu dor de cîte ori se cugetă la Tine.

Emil

M.L.R.

Gingașei D-șoare Nelică Dănilă

Katona/Kolozs megye¹

Sc. N...

Astăzi — în ziua natală a Maiestății — am depus jurămîntul toți militarii din loc. Artileriștii

¹ Epistolă scrisă pe o carte poștală ilustrată, expediată la 20 aug. 1914 din Tg.-Mureș (Maros-Vásárhely), după cum indică ștampila poștei și primită în 22 aug. 1914, la Cătina.

de aicea mîne pleacă, probabil în România. În locul lor or veni recruții — alți candidați de moarte...

Suntem numai doi români, mai bine-zis, numai eu singur, căci confratele meu a dispărut și nu mai dă nici un semn de viață. N-am pe nimenea... și singur mă plimb în oarele libere, cătîndu-ți amintirea.

Și parcă te văd — întruparea idealului meu — în haina albă din duminica de despărțire, cînd ochi-mi te-au sorbit, poate de cea din urmă oară și cînd... ai fost mai drăguță ca totdeauna. Sărutări de mîini,

Emil

B.A.R., 118178

Oșorhei, în 25 aug. 1914

Scumpa mea Nelică,

Toată ziua mă gîndesc să-ți scriu și atît de greu mi-e să aleg cîteva cuvinte din chaosul acestor gînduri... și să ți le trimit... Căci cui alteia aș putea să-mi dezvălui sufletul decît Ție?... Ție și numai Ție... Iartă-mă că te tutuiesc, însă pe o prietină bună cum mi-ai fost tu, n-aș putea-o agrăi per D-ta. Prea străină mi-ai părea atunci și poate nici n-aș fi în stare să-ți comunic ceea ce astfel îmi permit... Și aicea e locul să notez că te stimez mai mult ca pe întreaga lume de fete ce cunosc și pe cari *nu* le tutuiesc...

Dar să știi că m-am supărat pe Tine... Și tu vei ști de ce... Adevărul să-l spun, totdeauna am fost indiferent de soarta scrisorilor ce trimiteam pe vremuri, acuma însă așa aș vrea să știu dacă-mi primești epistolele?... Nu Te-aș fi năcăjit cu ele, dacă nu-mi dădeai voie să-ți scriu, dar trebuie să știi că în pustiu nu scrie nimenea și cu atît mai puțin eu... Repet, cu atît mai puțin eu, care-ți aștept scrisoarea

cum aștept dimineața și cum îmi aștept scurgerea zilelor cîte trebuie să le trăiesc aici... Nu din vanitate doresc șirurile Tale (căci, spune-mi, la ce bine mi-ar folosi aceasta deșertăciune acuma, cînd stau în gura morții), ci așteptîndu-ți scrisoarea, pe Tine te aștept... Epistola Ta ar mai reînnoi acele clipe sfinte, cînd mi-aș fi dat ce-aveam mai scump pe lume numai să te pot vedea și... iară să te văd... Parcă te-aș zări din nou prin huceagurile grădinei dragi, cum te retragi să nu te observ îmbrăcată în costum mai dezordonat; frămîntată-mi fantazie te-ar vedea iar pe laița de subț tue și te-ar adora la culme, găsîndu-te subț neuitabilii patru brazi, de cari mă leagă cea mai gingașă promisiune de care am fost în stare s-o rostesc cuiva. Șirurile Tale mi-ar reda — pe-o clipă doar — toată viața trăită în Cătina, cu toate durerile și bucuriile ei... Și acuma știi de ce-ți aștept a Ta scrisoare? O, și crede-mă, Nelică adorată, nu lauri vreau să-mi cîștig cu primirea șirurilor Tale!...

Toată ziua împingem la tunuri și atît de mult ne obosește! Ba luni am făcut prostia că am ridicat un tun și de-atunci mă dor brațele și gîtul, mă doare pieptul și inima din el... De-acuma însă nu o să fac asemenea prostii și-o să fiu mai calm, ca nici inima să nu mă mai doară atît de des...

Duminecă i-am scris D-lui Protopop... iar azi i-am primit o corespondență, care m-a îmbucurat din cale-afară... Nu lauda ce mi s-a dat și pe care n-o merit, ci altceva... nici eu nu știu ce... Poate știrea că nu-s uitat cu totul de aceia, pe cari veșnic o să-i am în inimă... Îi mulțămesc de șiruri, pe cari și de-acuma înainte o să i le citesc cu aceea plăcere cu care am cetit-o cea de azi...

Mă miră însă mult că ești atît de precaută și atît de puțină încredere ai în mine!!... Dar.... n-am zis nimica... Vei face ce voiești și-ți vei asculta neconturbată de nimenea glasul rece al minții tale înțelepte...

Ți-aș mai scrie încă, dar... nu știu cum... nu pot... Nu mă lasă inima să-ți scriu, cînd trebuie să Te cunosc altcum decum Te-am cunoscut... De altcum amurgul își sloboade mantaua sa plumburie și-mi rupe firul poveștii ce-am vrut să-ți spun... Ce-am vrut să-ți spun și... pe care — așa văd — nu vrei s-o înțelegi...

O, dar absolut știu, că odată — poate prea tîrziu — vei înțelege pe acel „Don Juan“, care veșnic te va stima și pe care — vai! — l-ai șters atît de timpuriu din șirul amintirilor Tale.

Multe sărutări de mînuțe:

Rebreanu

C.M.I.R

Stim. D-șoare Livia Rebreanu

Naszód/Besztercenaszód m.

Oșorhei, în 29. VIII. 1914

Dragă Livie,

Sabia am primit-o și mi-e foarte bună. Spune-i camnatei că-i mulțămesc frumos de ea... Zici că nu ți-or luat pachul la posta de-acolo. Nu știu de ce se prostesc oamenii aceia, căci la toți colegii le sosesc pachuri cu mîncări — tot pe un kir posta. Cred că cea din Năsăud nu face, ori n-ar trebui să facă excepție... Mai multe îți voi scrie poate mîine (duminecă), cînd voi avea mai multă vreme, acuma numai aceea vreau

să te întreb, că ce sabie mai are Iulius acasă, căci dacă ar fi cît de cît bună, ar putea-o vinde unui prieten cu un preț bun... El îmi dăduse corespondența asta și mă roagă să-ți cer răspuns urgent. Sărutări,

Emil

B.A.R., 118179

Oșorhei, în 31 august 1914, st. n

Nelică scumpă,

Îți scriu... nu deznădăjdul de ieri, ci fericitul posesor a unei epistole de mult așteptată și primită cu atîta bucurie... Îți scriu... și nu știu cum să încep și nu știu ce să-ți scriu...

Eram chiar la exercițiile de seară cînd îmi dăduse ofițerul scrisoarea ce mi-ai trimis. Am pus-o în buzunar necitită, căci era „vigyazz“ și atuncea trebuie să stăm drepti ca lumina... Exercițiile s-or terminat deodată cu coborîrea amurgului — frumos, cum n-am mai văzut încă în anul ăsta. Am cetit scrisoarea scumpă și atît de frumos scrisă, am cetit-o de-atîtea ori!!! Amurgul ce se lăsa nu-mi mai părea întunecat și Nelica nu-mi mai părea altul arogantă...

M-am plimbat singur la lumina lunii pe niște cărări — noaptea neumblate de nimeni, dar atît de romantice — și Te-am chemat și Tu n-ai venit... Am sărutat scrisoarea mută și am plîns și iară am sărutat-o...

Îmi cade oarecum că n-am espresiuni potrivite să-Ți pot comunica gîndurile și sentimentele ce mă stăpînesc uneori și cari în toată clipa îmi zboară spre Cătina. Și mi-e rușine să-Ți mai scriu, cînd D-ta ești în stare să-mi comunici în cîteva cuvinte potrivite vrerile și mulțămitele ce crezi că am dorit. Dar repet și acum: nu mulțămiri am așteptat eu... ci scrisoarea

D-tale, semnul de viață și... că nu focului îi scriu... Și eu pricep atît de bine tot ce-ai scris... și eu știu cîtă milă e amestecată în șirurile trimise... Dar nu mai vreau să zic nimic... Îți mulțămesc de scrisoare...

Epistola despre care credeam că s-a pierdut, zici că ai primit-o... Bănuiala mea a fost destul de justă căci, mergînd la scăldat, am băgat-o într-o ladă de postă, însă numai de jumătate, căci colegii or trebuit să păsească după mine, iară din rînd — cum mergeam — n-am putut ieși.... Am fost năcăjit nespun de mult, însă acuma mă bucură știrea că tot nu a ajuns în mîini străine...

Îmi pare trecută atîta vreme de cînd nu Te-am văzut!!! Cîtă va trebui să mai treacă pîn' ce voi întîlni iară chipul drag, atît de drag!?! Nu mă rog lui D-zeu acuma decît să scap „voinic și sănătos“ din războiul ăsta... și să mai pot vedea o dată băiata scumpă și dulce, care atît de puternic îmi stăpînește sufletul!... S-o știu a mea pentru totdeauna... S-o simt lîngă mine într-un sat liniștit, unde ni s-ar scurge zilele încet, fără umbră de durere... pînă la întoarcerea la viața de veci. Cîte amintiri duioase aș fi în stare să așez pe hîrtie, ducînd o viață mai liniștită... și cît de fără sfîrșit aș putea iubi băiata aceea!...

Aceasta mi-e dorința și eu Ți-o spun D-tale, s-o știi, dacă Parcele — aceste neîndurate țesetoare a sorții omenеști — altcum mi-ar toarce firul norocului... și nu Te-oi mai putea vedea...

Așa departe... și totuși am fost supărat pe D-ta... Așa-i că-s interesant? Nădăjduiesc că nu-i aștepta să mă mai supăr, mai ales că ne desparte o distanță atît de mare... Așa-i că nu vei mai aștepta??... Și

D-ta știi bine câtă bucurie și câte „clipe senine“ îmi produc știrile D-tale... și mai ales în starea în care mă aflu...

Apropos! Mă simt necesitat a-ți comunica și un secret, acum știut de tot orașul și poate de întreaga lume... mai ales că e vorba și de învățătorul din Cămina... Regimentele 21 (din care face parte și Pascu), apoi 22, 23 și 24 de honvezime, e de știut că sunt în Galiția sub scutul regimentului nostru de artilerie... Regimentul 21-lea însă s-a purtat foarte ridicol, pușcând mai multe plutoane de soldați de-ai lor, crezându-i dușmani... Când și-a văzut colonelul greșala ireparabilă, s-a pușcat momentan... Nu știu dacă fratele Pascu a scăpat teafăr din „lupta aceea“... Se zice că tot în ziua aceea muscanii or făcut puzderii și bătăliile noastre...

Ofițerii despre cari amintisem Domnului Protopop în epistola din urmă, desigur nu se vor mai reîntoarce altul între noi... Poate or presimțit ei bieții că vor rămînea pe acolo... prin țări străine... Unui căpitan un șrapnel îi zdrobise capul pînă la necunoaștere, alții pierise în alt chip... O jale și o teamă ne cuprinse inimele tuturor... celor neatinși încă... Luna lui septembrie poate s-o mai petrecem aici, însă de război nici noi nu vom scăpa... O să vedem ce-o fi, însă pe mine mă frămîntă multe presimțiri neînțelese și atît de bine știute...

De nenumărate ori îi sărut mîinile Doamnei, salutări calde Domnului, iară D-tale îți sărut cu drag mînuța bolnavă, dacă nu s-or fi vindecat de tot... și pe cea sănătoasă, pentru că mi-or fost atît de dragi...

Emil

Dragă Livie,

Au trecut trei săptămîni de cînd sînt aicea, avînd mereu să-ți scriu mai pe larg despre viața ce-o duc, însă am tot amînat scrisul, cugetînd că pentru voi e tot atîta, oricînd și orice v-aș scrie... Acuma însă am puțină vreme, dar n-am cerneală — după cum vezi...

Pînă cînd voi sta aicea, apoi, după ce m-or denumi de căprar, unde mă vor trimite, n-am idee. Acuma știu că avem mult de studiat, pentru că ne pregătim de-un examen, care ne-a cvalifica să putem fi totodată și ofițeri în rezervă, dară că ce va fi după examenul ăsta, nu știe nimeni.

Cu disciplina militară eu n-o duc rău, căci sînt învățat cu disciplina și cu mizeria. Studiul nu-mi cauzează nici-o greutate, cu toate că nu-i ușor ce învățăm... Aș duce-o bine cu toate, dar n-am ce e mai de lipsă unui militar și mai ales acuma: bani! N-am fost pregătit de miliție și astfel mi-au împărțit cîtă biata parale am avut... iar acuma trebuie să flămînzesc formal... Închipuiește-ți, capăt 8 cor. 25 fil. pe 10 zile pentru vîpt și altfel nimic... Amează mă coastă cel puțin 1 coroață, unde-i dejunul și cina? Iar să mănînce omul numai o dată într-o zi, după atîta oboseală fizică (cu pușca, cu tunul, cu călăritul) și psihică, e ridicol... Cum zic, bani n-am nici un crețar, pach nu mi-ați trimis și... așa-mi cade de rău să mă știu atît de neputincios!! Peste 3—4 săptămîni vom căpăta stele și atunci n-a mai trebui să mîncăm ameaza laolaltă, ci vom fi împărțiți poate la vreo companie, unde voi avea doară atîtea parale, cît să nu mor de foame. Apoi, cîte cheltuielile avem noi voluntarii nici nu poate ști numai cari sunt între noi. Acuma trebuie

o cimpoaie militară, acuma asta, acuma ceea, așa că nu poate trăi omul fără bani nici un ceas.

Am noroc că un coleg român, care mă mai împrumută cu sume mai bagatele, altcum nu știu ce-aș face...

De altcum mă aflu destul de sănătos și voinic (al doilea mai tare între 30 de voluntari cîți suntem) și mi-ar trece vremea oarecum, căci sunt convins despre atragerea voastră ce-mi arătați... Mă miră însă mult că voi nu-mi puteți trimite din vreme în vreme cîte-un pach cu de-ale mîncării și cu prune, cînd ați putea fără mare sacrificiu.

Colegii mei primesc în toată ziua pacheturi cu mîncări și nu le are nimeni grija... În cazul cel mai rău și tu ai putea scrie de partea deasupra a „szállibólevél”¹-ului „saját felelőseggel”² și e imposibil să nu-l primească la poștă. Ori scrie pe pachet că conține rufe și pachetează-l de nici să nu se observe ce-i în el... Căci să tot cer de la prieteni cîte-o bucată de pîne seara și dimineața, nu-mi cade bine...

Mîți — cumnata — are vacă și astfel mi-ați putea trimite unt, brînză, slănină etc... Voi trimite și eu pe zilele acestea hainele țivile...

... Acuma să te rog altceva... M-am tot cugetat cum și de la cine aș putea căpăta ceva bani să mă pun în rînd cu miliția... Atîtea nimicuri îmi trebuiesc, că nici nu le pot înșira... În sfîrșit, am ajuns la concluzia să cer 30 coroane împrumut de la cumnata Mîți, care cred că acuma — după seceriș — dispune de mai multe parale... Tu știi că n-aș cere bucuross de la nimeni și că împrumutul acesta mi-e neapărat de lipsă... dar ce să fac? 50 cor. le-am dat lui Iulius, de

¹ Scrisoare (magh.).

² Pe propria mea răspundere (magh.).

cari și eu am avut nevoie, dar i-am dat... Acuma ar fi datorința ei să mă ajutore, ceea ce o să-i răsplătesc nu peste mult... E aicea și Bot, bărbatul Susanei Pop, care mă îndeamnă să fac pasul ăsta, căci el știe cîtă lipsă duc...

O roagă frumos pe cumnata și spune-i că o să-i dau și o să-i ajut și eu desigur, căci am prospecte...

Pach te rog și-mi trimiteți cît de iute și nu întîrzieți nici cu trimiterea paralelor...

O să mă scăpați din mocirla mizeriei unde am căzut — fără să fiu pregătit... Dar că mi-oi ține promisiunea o să vedeți...

Aș merge acasă barem pe o zi, dar nu capăt concediu... Atuncea v-aș putea descrie mai lămurit starea în care mă aflu și nu cred că ați mai sta în cumpănă să-mi întindeți ajutorul cerut...

Pe Virgil îl sărut și-mi pare rău că nu mă pot întîlni cu dînsul, însă va trece și acest an de lipsuri, apoi te-oi cerceta și pe tine și pe el în Sibiu...

Îți scriu pe fugă și nici nu mi-s acasă mințile, atîtea gînduri am, dar știu că sunt lipsit în gradul cel mai înalt de orice bun lumesc.

Îți aștept răspunsul și ce v-am cerut, sărutîndu-vă cu drag pe toți:

Emil

B.A.R., 118180

Oșorhei, în 10 sept. 1914 st. n.

Iubita mea,

Astăzi ne-o venit porunca să ne văpsim cu negru sabiile. Acuma nu mai stă nimenea în cumpănă, că peste cîteva săptămîni nu vom pleca în fața ucigătoarelor gloanțe dușmănești. Toți ofițerii și toți voluntarii ne tritem sabiile văpsitorului de puști... Peste

cîteva zile nu vom mai trece pe străzile oraşului cu capul ridicat şi nici sabiile n-or mai străluci subsuoară, cum le purtam pînă acum. Culoarea aceasta a „necunoaşterii” ne dă atîta de gîndit!... Tunarii fercheşi — la aparinţă fără gînduri — nu peste mult vom trece tăcuţi — ca o umbră — printre zgomotoşii oameni ai oraşului secuiesc, dar nimenea nu va bănuî cîtă jale vom duce sub genele plecate... Toţi ofiţerii de la artileria din loc sunt rezervişti, oameni cu familie şi atît de îngroziţi de război!... Mulţi colegi de ai mei sunt logodiţi şi cît n-ar da să nu se depărteze de aleasa lor!...

Căpătăm revolvere, ne ascuţim sabiile şi vreau să ne toarne minte cu cofa, că unde şi cum să ţintim şi să omorîm oamenii duşmănoşi ai ţării noastre... Niciodată nu puteam nici cel puţin să mă uit cînd tăiam vreo găină... şi-acuma va trebui să omor oameni pe cari nu-i cunosc!!! Şi poate să mă reîntorc ca ofiţer din campania aceasta, dacă voi şti omorî mulţi semeni de-ai mei...

Cătunîe — măgărie...

Dar Tu ce mai faci, iubita mea Nelică? Ce fac florile şi cărările frumoasei grădini? Veştede şi ruinate vor fi şi ele, întocmai ca şi viaţa mea... Căci toamna se apropie şi soseşte şi toamna mea... În schimb Tu vei rămînea senină şi fără gînduri — copilă gingaşă ce eşti... Căci orizontul vieţii Tale nu e umbrît de griji şi sufletul Tău nu poate fi chinuit de jale...

Aseară am fost şi eu de faţă la plecarea în război a rezerviştilor de la regimentul 62. La 7 oare era adunată în gară o lume întreagă de oameni şi la început era un zgomot de ne asurzea... Se linişti tumultul acesta, cînd se ţinură mai multe vorbiri de însu-

fleţire şi se cîntară imnul regal şi „Himnus”-ul ungu-rilor... Toţi aceşti soldaţi erau oameni însuraţi, cu nevestele lîngă ei... Plîns-au bieţii „candidaţi de moarte” şi plîns-au şi nevestele lor de-ţi era mai mare mila de ei... Apoi plecară tăcuţi... unul lîngă altul... cu faţa întunecată şi cu capetele în piept, ca şi cînd ar fi voit să asculte amarul ce se petrecea în inimile lor pline de tristeţea înmormîntării... Abia se clătinau din loc în loc ca fiecare să ajungă mai tîrziu la vagonul destinat; nevestele mîhnite din cînd în cînd îşi opreau iubiţii în cale, apoi porneau din nou — încet, ca şi cînd i-ar însoţi pe ultima căle... Într-adevăr, înmormîntare părea acest trist convoi, fără dangăt de clopot...

Puteam să văd bine cum — în publicul de faţă — îşi ştergeau femeii lacrimile şi bărbaţii cum îşi ridicau pe ascunse batistele la ochi. Nici n-am stat pînă la plecarea trenului, căci prea mare jale mă cuprinse văzînd aceşti nefericiţi, ci am plecat să nu-i mai văd... Şi cum mergeam — aşa singur — în beznă noptii plină de presimţiri funeste, îmi zburau gîndurile la Tine... Îmi repetam mereu întrebarea care Ți-o puneam de-atîtea ori: „vei fi a mea?” Dar noaptea pustie nu-mi dădea răspuns, doar vîntul îşi bătea joc de mine, şoptindu-mi încet cuvintele „vei fi al meu?”...

„Vei fi a mea?” Astfel Te-aş putea întreba şi acumă şi Te voi întreba şi după dubioasa-mi reîntoarcere... Dar azi — mîini, ne-o veni şi nouă porunca de plecare... Şi cu cîtă jale voi repeta versurile ce Ți-am lăsat:

„Căci astăzi plec să nu mai viu
Din lumile străine,
Căci astăzi plec să nu mai viu...”

O droaie de întrebări îmi roiesc la ușa minții, dar nici eu nu știu care să Ți-o pun?... Că ești bună, ești drăguță fără seamăn, le știi atât de bine... Dar n-am cuvinte destul de moi să-Ți pot tălmăci iubirea fără margini ce-Ți port și care nu s-a stinge decât cu viața-mi deodată... Și acum nu doresc altceva, decât cîțiva ani de pace și de liniște, ca să-mi pot aduna gîndurile și mințile și să scriu... Să mi Te aleg de crăiasa visurilor și de îngerul de pază ale deznădăjduitelor mele zile de azi... și-apoi să mor... În ziua cînd mi-oi lua doctoratul și cînd Tu, băiată iubită, desigur, vei fi a altuia...

Dar nu mai continui, căci prea mult mă amărește gîndul că nu Te-oi mai vedea... și nu-Ți voi mai auzi cuvintele despre povestea fermecătoarelor zile ce-am așteptat...

Și acum, cînd trebuie să-mi termin epistola, Te rog să-mi mai scrii... Mai povestește-mi, Nelică scumpă, de florile ce-or îmbobocit, de orice nimicuri și-mi scrie mult despre cea mai frumoasă și mai scumpă floare ce-am lăsat în Cătina...

Îmi vei povesti?

Ți sîrut mînuțele mult, mult și dulce:

Emil

B.A.R., 118181

Oșorhei, în 20 sept. 1914

Nelică iubită,

Spune-mi de „locul locului”, nu Te superi că Te plictisesc atît de des? Nu-Ți încrunți sprîncenele cînd îmi vezi sosind epistolele una după alta? Dar uite, îmi propun să nu Te supăr cu nimic, să-ți scriu ceva trandafiriu și să mai încetez a-Ți comunica unele

impresii negre și neplăcute — speriate de cînd sînt subț steaguri... Nu vreau să-Ți înșir grozăveniile văzute în spitalul militar de aici în cele două zile cît am stat acolo, nici vreau să-Ți descriu monotonia fără nume a zilelor de toamnă, ci aș dori să-Ți pot comunica ceva senin, ceva ce să ne facă să uităm aceste zile grele în cari trăim...

Chiar mă pregăteam să-Ți scriu o epistolă lungă, lungă, cînd colo, iată că-mi sosește cu mare greu scrisoarea așteptată... Am vrut să-Ți spun o poveste [...] — se înțelege — era pesimist peste măsură... Însă cu primirea epistolei Tale conjur pesimismul prea de timpuriu, cîtă vreme îi fi bună și așa de scumpă...

Luasem scrisoarea ieri dimineață, la 9 oare: cînd terminasem cu călăritul... Am cetit-o mult și încet, ca fiecare cuvînt să mi se imprime în minte... Îmi plac mult unele părți din ea și-mi place toată scrisoarea, precum îmi sunt dragi ochii Tăi și Tu toată... Și mă bucur nespus de mult că acum nu ești atît de străină față de mine... O, dar nu crede că șirele Tale îmi produc numai o simplă distracție, cum zici... Țăranului român Evanghelia i-e cea mai sfîntă scrisoare; mie, epistolele Tale...

Și o să plec în război și o să mă reîntorc iară cum voi pleca, căci acum știu pentru cine va trebui să trăiesc... Acolo va fi băiata iubită și bună, care e în stare să-mi îndulcească atît de mult viața și care, vai, mă poate face cel mai nenorocit om. Dacă aș ști că m-ai uita, n-aș dori să mă reîntorc din călătoria primejdioasă ce o să fac, dar convingîndu-mă pînă acum

de contrariul, o să vin și din fundul pământului lângă aleasa sufletului meu, să simt din nou farmecul dumnezeiesc ce-mi pătrundea întreaga ființă cîtă vreme eram în apropierea ei...

Poate îți par exagerat în espresiuni și deosebit de masa tinerilor de azi, cînd mă simt necesitat a-mi reînnoi cuvintele de-atîtea ori spuse și atît de bine știute de Tine, că Tu-mi ești sufletul sufletului... Toate gândurile, toate nădejdlile îmi sunt concentrate în Tine: comoara iubirii mele!... Și ascultă de ce mă rog lui D-zeu și mă voi ruga cît timp trupu-mi ce cunoști va fi a lui Emil Rebreanu... Doresc să treacă cît de iute războiul acesta — fără nici un interes pentru noi românii — și-apoi să-mi văd de cariera începută și să te știu a mea... Să stăpînesc cel mai scump suflet de femeie și cel mai drag chip de băiată de pe întreg globul pămîntesc... Ori, străpungă-mă cele mai ascuțite săbii dușmănești, zdrobească-mi trupul cele mai fierbinți gloanțe de tun... dacă nu-i scris să fii „stăpîna vieții mele“... Aceasta mi-e rugăciunea de cînd sînt în armată... și așa cred, mi-e destul de bazată, căci spune-mi Tu, iubita mea, ce înțeles poate avea o viață moartă? Și tu vei ști destul de bine că după o asemenea pierdere toată viața mi-ar fi un țințir pustiu și fără preț...

O, dar eu mă încred în vorbele Tale, cred absolut în tot ce-mi spuneai pe vremuri și nădăjduiesc că nu vei fi „schimbătoare ca vremea“... Așa-i că nu vei fi? Tu iubită, Tu scumpă, Tu adorată!...

Apropoz! Ni s-or schimbat din nou ofițerii — profesori, iar aști noi nu-s îndestulați de loc cu rezultatul ce-am dovedit în științele militare... Săbiile nu le-or adus îndărăpt — nevăpsite, semn că nu vom pleca poate pînă la sfîrșitul lui octombrie... Se vestea

la început că pe cîțiva inși ne-or denumi dintr-o dată cadeți, însă după cum aud acum, cei mai buni dacă vom căpăta două stele... Volbura să-i ducă cu stelele lor cu tot, numai să nu ne trimită la cîmpul de belit...

Îmi ceri poza... Bine, dar nu merită s-o vadă frumoșii Tăi ochi... Dacă Ți-aș trimite fotografia, ai vedea un tunar cu niște pantaloni largi și cu părul tăiat pînă în piele, cu camașli¹ de piele gălbuie și cu „bochonci“ tot de aceea culoare, iar pe deasupra și o sabie lungă și grea... Prost chip, dar interesant... Ori întors... Las' că în zilele aceste o să mă fotografiezi în haine „extra“ și o să-Ți trimit un exemplar necondiționat... Astăzi vreau să dorm una bună, de aceea după prînz mă culc, fiind și așa vreme ploioasă... Dar pînă pe cealaltă duminică o să mă pozez negreșit, mai ales că-mi aștepți chipul... Știi că Oct. Salvan a murit în urma rănii căpătate în Galiția?... Îmi închipuiesc cîți prietini și cunoscuți or putut cădea în gigantele lupte cu rușii, cînd aud că din cutare regiment 50% sunt incapabili de luptă...

Cît am stat în spital, am cunoscut un român [...]. Mi-a povestit bietul om (piciorul stîng i-e zdrobit de mai multe gloanțe de șrapnel, iar prin piept i-a trecut două gloanțe de puști ungurești), că întreg regimentul lui e român și trebuie să se lupte cu frații lui din Monarchie — pentru interes străin...

Și... mai scrie-mi cînd ai vreme cît de mult și orice, căci n-ai idee cît de mult mă bucură rîndurile frumoase ce-mi trimiți... Și-apoi nu trebuie lăsat să slăbească prietenia și iubirea sfîntă ce ne leagă

¹ Jambiere (magh. *Kamasli*, germ. *Gamaschen*).

laolaltă... Iubirea ce ne leagă și pe care doar moartea ar mai putea-o înceta...

Închipuie-ți, Nelică dulce, îți știu pe dinafară ambele scrisori — cu atâtea nădejdi ast' din urmă... „Toate depind însă în primul rînd de la o reîntoarcere norocoasă...” Ei bine, și-apoi de la mai ce încă? Crede, iubita mea, că voi ști să-mi fac cale prin oricîte piedici pînă la Tine, copilă dragă și mîndră!... Și voi fi vrednic de iubirea Ta, de iubirea celui mai ales suflet ce-am întîlnit vreodată, pe a cărui stăpînă voi iubi-o veșnic și mult din cale-afară... cum nimeni altcineva n-a fi în stare s-o iubească... Nimenea, pe întreg roto-golul pămîntului...

Sărut mîinile iubiților și bunilor Tăi Părinți, iar Ție îți trimit toată văpaia sufletului meu cu toată dragostea din el.

Al tău:

Emil

B.A.R., 118182

Oșorhei, în 27 septembrie 1914 n.

Prietină iubită,

Mă vei ierta că Te agrăiesc în atîtea chipuri, însă eu cred că această agrăire e cea mai potrivită ce Ți-o pot da... „Prietină iubită!” Numai acum îmi dau mai bine seama că Tu nu mi-ai fost numai iubită, ci și o prietină bună... Și eu vreau să continuăm veșnic această prietenie, acest foc, care nu ne pîrjilește sufletele, ci dimpotrivă, le încălzește numai... Dacă mă vei reîntoarce cu bine, voi ști să păstrez dulcea prietenie ce mă leagă de un suflet atît de bun... Și așa-i că nici Tu nu ești contra dorinței mele? Doară și tu, copilă dulce, îmi urezi „norocoasă reîntoarcere”, ce zici că-mi dorești să mi se îplinească... Și-mi pare

nespus de bine că nu ești de părerea majorității sufletelor omenești, să zici că cine se depărtează, de-a pururi străin rămîne...

Îți vorbisem de multe ori de „idealele” fără număr ce aveam pe vremuri: tot atîtea buburuze de dragoste. Astăzi sînt, mîine nu... Știi, Nelică scumpă, de la fire sînt înzestrat (nu-mi vine la îndămină o altă expresie mai potrivită) cu un suflet mai larg. Apoi... asemenilor oameni multe se pot ierta. Dar mă simt necesitat a-Ți spune că astăzi un singur ideal — Tu — e în stare să-mi satisfacă visului dorit...

Eu gîndesc că timpul viselor fără rost mi s-a sfîrșit cu terminarea liceului deodată... Șiraguri de vise mi-au murit atunci și tot atîtea păreri de rău mi-au sfîșiat sufletul... Unde-mi sînt planurile de filozofie, unde cele de publicist? După sfîrșirea fantasticelor icoane pierdute, credeam că nimic și nimenea nu va mai avea preț înaintea mea: Am pășit pe cariera de notar din simplul motiv să am și eu o ocupațiune ca toți oamenii, dar încolo străină îmi părea toată lumea... Așa am ajuns și în Cătina... Întîi — se înțelege, pînă nu Te-am cunoscut — credeam că nu o să mă mișc din cancelarie; voi scrie și voi studia drepturile și atît... Dar tu știi destul de bine cum mi s-or schimbat planurile... Tu știi, iubită Nelică, că-mi ești *osia* tuturor viselor și planurilor de-acum și din viitor... Bunătatea sufletească ce-am observat la Tine și deosebita simpatie de ochii, de fața, de mișcările, de gesturile Tale și în genere de Tine toată, mi-or schimbat cu totul programul zilelor ce așteptam.

Cu chipul Tău în suflet plec în război și cu caldul dor de a Te revedea mă voi reîntoarce din cam-

panie să-mi întâlnesc comoara iubirii, în casa cu patru brazi... Cît de fericit voi fi în apropierea celei mai scumpe și dulci copile de pe întreg nemărginitul univers!!! Voi revedea iară ochii frumoși și scumpi, din cari blîndeța și bunătatea iese la iveală întocmai cum se ridică oleul pe suprafața apei; voi auzi din nou cuvintele calde și mai vibratoare decît dulcele murmur al izvoarelor de munte și... și-i voi săruta cu atîta căldură mînuțele ei de spumă...

Unicul, cel mai perfect și mai scump vis mie întrupat în Tine...

Mă iartă, scumpă Nelică, că-Ți fac atîtea imnuri, dar eu nu-s de vină... Nu-s vinovat nici cît de puțin că-mi stăpînești atît de nemărginit de mult sufletul și n-am nici o vină că-mi ești atît de dragă... Am zis...

Dar iată că mi-a sosit timpul plecării...

Pînă în 3 oct. va pleca o nouă baterie spre Serbia, după ce în 26-lea l.c. se duse și bateria de rezervă... De două ori — în răstimp de cîte două săptămîni — începînd cu 3 oct. plecăm și noi, cei asentați în anul acesta — ultima nădejde a zăpăcitei Țări... Căci, după cum se știe, rușii or trecut Carpații prin mai multe pasuri, iar ai noștri n-or fost în stare să-i oprească.

Nu vreau să Te mai plictisesc cu știri războinice — atît de diametral opuse sufletului meu — dar trebuie să-Ți spun, Nelică iubită, că și eu va trebui să pornesc, dacă nu în 3, dar în 15 octombrie. O să-Ți scriu mai lămurit despre plecare mai tîrziu... Și o să-Ți mai vorbesc, de cea din urmă dată, despre dragostea mea nețărîmuită ce-Ți port cu atîta sfîințenie!... Nădăjduiesc însă că pînă atuncea îmi vei mai scrie — frumos și drăguț, cum numai Tu știi —

și mă vei mai întări în credința că n-a fost o halucinațiune iubirea mea.

Sărut mîinile bunilor și iubiților Tăi Părinți, iar pe Tine... ori Ție, îți pupă admirabilele mînuțe, precum Te iubește,

Emil

C.M.L.R.

Livie dragă,¹

Azi te-am rugat de niște rufe moi de iarnă. Am uitat însă să te rog a-mi cîștiga și un pieptar de cel țărănesc, fie cît de folosit. Se încep frigurile cele mari, iar noi tunarii trebuie să fim îmbrăcați foarte bine, căci dormitorul nostru e pămîntul de lîngă tun... Umblă te rog și cîștigă-mi și niște mîneacări de haraz, căci încă mi-ar prinde bine...

Închipuie-ți, va trebui să petrec o iarnă întreagă fără foc și fără acoperiș... Toți ne pregătim de plecare, căci nu știu cari vom fi cei aleși să mergem în 5 oct. Vei face cum vei putea și-mi vei trimite rufe cerute, căci în caz contrar nu glonțul, ci frigul m-a doborî mai întîi... Eventual trimite-mi și o șapcă de flanel, de care am mai avut, căci e iertat să ne îmbrăcăm cum ne place. Te sărută,

Emil

C.M.L.R.

Livie dragă,²

Astăzi am primit o epistolă de la Ilona 'néni în care mă întreabă că am „hosapka”³? Deci șapcă

¹ Carte poștală; ștampila poștei: 30 sept. 1914.

² Carte poștală nefrancată. După conținut ar putea fi datată la sfîrșitul lunii septembrie sau începutul lui octombrie 1914.

³ Căciulă pentru iarnă (magh.).

nu-mi trimite și nici mîncări, căci și de acestea am cerut de la doamna aceea... Dar pieptar te rog și-mi cîștigă cum vei putea, căci — după cum cetesc în gazete — foarte mulți să îmbolnăvesc de frig... Și încă unde-i iarna? De pach nu te mai îngriji, căci am cerut din Feleac și-mi vor trimite ei... Așa cred că tot nu voi porni luni, mai ales că le-am declarat că-s scurt de vedere. Plecarea mi-o aștept cam prin 10—15 oct. Cred că mi-ai primit corespondența în care te-am rugat de pantaloni și cămașă de tricău.

Așteptîndu-ți răspunsul și cele cerute, te sărută,

Emil

B.A.R., 118183

Murăș-Oșorhei, în 26 oct. 1914

Nelică dulce,

Am fost năcăjit că nu mi-or dat concediul dorit și — dacă-mi aduc bine aminte — tot în zilele acele Ți-am trimis și o corespondență, de care-mi pare rău azi. Dar încîtva totuși mi-a fost motivată trimiterăa acelei scrisori. Mi-a părut oarecum că, după atîtea epistole, abia te înduri să-mi scrii cîteva rînduri reci, mai reci decît zilele de iarnă. Vai, și cîte seri înrourate or văzut și cîte lacrimi zădarnice or vărsat ochii mei! În ceea ce privește traiul, duc o viață cu mult mai bună și mai regulată decît cea din Cătina, deci motiv n-aș avea să slăbesc și vezi... totuși sînt slăbit... Îți păstrez cu cea mai mare sfințenie amintirea — și poate degeaba. Dar nici nu pot preținde ca cineva — și cu atît mai mult Tu — să se coboare din lumea eternelor visuri, în iadul realității mele. Puțin apasă în cumpănă acum o viață de militar, însă se poate că și oamenii aceștia — floarea oricărei țări — să se reîntoarcă odată la vetrele lor

părăsite și atunci, desigur, alt preț și altă stimă vor avea și ei...

Am observat că ești foarte precaută față de mine, fără să știu motivul. Cred că mă cunoști în-cîtva și-mi știi nețărîmurita iubire ce-Ți port și totuși îmi arăți atîta neîncredere... Părăsit-am cărările pe cari mă plimbam gîndindu-mă cu atîta drag la Tine, ca să le schimb cu fotelele din cafenele. Și așa aș vrea să nu mai fiu altul, căci ce rost ar mai avea să trăiesc mort? Fără Tine: fără viață. Dar stai numai! Ducă-mi volbura toate gîndurile acestea, căci în bătaie nu mergem doar pînă la primăvară, după cum se aude acum... Apoi... rămîn ofițer la tunari dacă învingem noi și dacă Tu vei fi tot cea de azi, ori voi fi praetore ori altceva, dacă vom fi bătuți și Tu vei fi cea de la despărțire... Căci rău nu mi-a părea niciodată după cineva, despre care știu că și-a bătut joc de mine... Uite, Nelică scumpă, dacă Tu crezi că n-ai putea fi niciodată stăpîna mea, dacă crezi că capacitatea (dacă o am) n-ar fi în stare să mă ridice la un rang social mai înalt, de ce nu-mi spui? Aș dori să știu odată tot... Te mărită după teologi, ori după cine vrei, fă ce vrei, dar Te rog și nu-mi trudi atîta inima și mintea ce mi-a mai rămas...

Una s-o știi: totdeauna, ori între ce împrejurări ale vieții voi fi, Te voi avea dragă, precum Te am azi. Iar dacă va fi să mă însor vreodată, desigur voi căuta numai interesul, căci cu tine voi îngropa ultima-mi iubire adevărată...

Îmi vei scrie, dar mai rar! Mersi! Și ca să-Ți împrăștiu teama că Ți-ar ajunge doară în mîni străine scrisorile, trebuie să-ți comunic că — contra celor spuse mai nainte — deocamdată, poate pînă la primăvară, nu mergem în război.

De încheiere îmi iau voia să Te întreb, care-i motivul că nu mai ești Nelica cea scumpă și dulce, pe care am iubit-o și o iubesc mai mult ca ori pe cine în lume și care începe să mă abată de la planurile de aur ce aveam cât mă știam prietinel ei?...

Sărut mîinile iubitelor Tăi părinți, asemenea pe ale Tale de nenumărate ori.

„Emil“

B.A.R., 144317

Mult Stim. Domn Liviu Rebreanu/publicist
București/19, Str. Primăverii nr. 19

Murăș-Oșorhei, în 1 novembre 1914 st. n.

Iubitul meu Liviu,

De trei luni sînt cătană — voluntar la artileria de honvezi. Trei luni de zile aicea îmi pare cât 3 ani în civilie. Iulius e în Serbia, tunar în 1 regiment, de unde îmi scrie mereu, ba mi-a mai trimis și cîteva parale. Să fie acasă, aș duce-o bine, căci dînsul m-a sprijinit în toate încercările ce-am săvîrșit... Dar acum, orfan înaintea lumii și orfan în toate privințele, duc lipsa celor mai elementare lucruri de cari are nevoie un om. Cîte dejunuri le-am plimbat și cîte cine le-am durmit, neavînd un biet crețar în buzunar!... Apoi eu sînt unicul dintre 34 de voluntari cîți suntem, cari n-am nici o păreche de pantaloni mai de dă Doamne... Mi-e rușine de colegi și de toți cîți mă cunosc că trebuie să umblu în bochonci și în hainele ce-am căpătat de la regiment. Eu sînt singurul român între voluntari și cel mai calic... Tu ai fost ofițer în armata austro-ungară, deci știi cîte nimicuri ne trebuie voluntarilor... Și mai ales la artilerie... E aici iarna și cîte ar trebui să-mi cîștig, căci ne poate

veni telegramă în tot momentul să urmăb bateriile trimise pe cîmpul de luptă... Se zvonește că ne-ar trimite în școala de ofițeri în rezervă din Pesta și numai la primăvară să plecăm în război, ca ofițeri. Nu știu ce o mai fi, dar atîta știu că duc mare lipsă de parale, cari — oricum — mi-ar mai însenina zilele negre ce trăiesc ca ostaș în armata ungară.

Năcăjit am fost totdeauna, căci singur a trebuit să urc spinoasele trepte a societății, fără vreun ajutor material. Astfel am ajuns să pot zice că-s iurist de anul al doilea... Și nu știu cum, prea străine îmi par sferile în cari m-am ridicat, căci nimeni nu-mi înțelege scopurile... „De ce studiezi atîta?“ mă întreabă ai noștri și rudenile noastre, cînd colo, dacă m-aș îndestuli cu un post de notar, aș trăi cu mult mai liniștit... Nu știu și tu ești de aceea părere, dar planul meu e să pun doctoratul în științele iuridice și-apoi... voi mai vedea eu ce-oi face, căci stăm înaintea marilor schimbări politice și sociale... Dar toate acestea mai tîrziu... Acuma vreau să te rog de un ajutor material. Să nu fiu cătană m-aș mai putea mișca oarecum, dar tu știi cât de legate îmi sunt mîinile... Iubite frate, ajutoră-mă acum cînd sînt mai năcăjit ca totdeauna... Dacă mi-a ajuta bunul D-zeu să scap teafăr din băile de sînge ce se urmează din zi în zi, o să-ți reîntorc odată tot ce tu îmi binevoi să-mi împrumuți acum, iar dacă e scris în stele să mi se stingă viața în urma armelor dușmanului, și-a mulțami sufletul meu, oriunde ar ajunge... Cred că-ți va părea oarecum să rupi 100 coroane și să-mi trimiți, însă, dacă vei cumpăni bine starea în care mă aflu, nu cred să nu-mi trimiți... Dacă mi-ai trimite telegrafice, adresa mi-e: „Rebreanu tüzérönkéntes Maros-

vásárhely"¹, iar dacă mi i-ai pune cu mandat postal, adresa poți să mi-o scrii întreagă (Rebreanu Emil egyéves² tuzérönkéntes, Marosvásárhely, Sátortábor³).

Nu mă îndoiesc că îmi vei satisface cererea și nu peste mult o să-ți pot mulțumi...

Tu cu ce te ocupi, mai bine zis la ce lucruri acum? În epistola ce-a scris acasă Rița, când am înmormîntat pe tata, amintea că-ți merge foarte bine, ceea ce îți doresc și pe mai departe.

Rița ce face? Cum îi merge cu cartea? Despre Fanny nu pot să întreb nimica, necunoscînd-o.

Scrie-mi, te rog, ce sfîrșit va avea războiul nost cu rușii și ce gîndești, cit va mai dura oare? Dar aștept și paralele cerute, le aștept în toată ziua de-acuma înainte.

Vă sărută și îmbrățeșează toată familia:

Emil

B.A.R., 118184

Murăș-Oșorhei, în 8 novembre 1914 st. n.

Nelica mea cea scumpă,

Ai luat știre de condamnarea iubirii mele? Știi Tu oare că nemiloasele mîni ne gîtuiește senina noastră dragoste? Și știi Tu, sufletul sufletului meu, știi Tu, unica mea mîngîiere, că eu va trebui să-mi zmulg părul de pe cap, va trebui să-mi pierd mințile? Eu să abzic de Tine? Chipul Tău scump, ce mi-e veșnic înaintea ochilor mei sufletești, ochii Tăi blînzi și sublimi, umbletul de crăiasă și gingășiile Tale fără nume și fără număr — toate acestea să le îmbrobodesc în

¹ Artilerist voluntar — Tg.-Mureș (magh.).

² De un an (magh.).

³ Tabăra de campanie (magh.).

vălul uitării? Și unde să așez apoi comoara asta și unde, în care iad să mă refug?

Vai! mă prea obosesc gîndurile!... Trebuie să poposesc nițel și să-ți declar că șiroaie de lacrimi îmi spală suptii mei obraji. Sînt singur în odaie. Cu peana în mînă trebuie să mă opresc în scris și să-mi șterg acest potop de lacrimi, pornite din adîncul sufletului meu ce Te adoară. Plîng ca un băiat... Pe Tine Te plîng, sublima noastră dragoste o plîng. Căci ce-aș putea face altceva în fața droaielor mele visuri în agonie?...

Nu știu, gîndești că mi s-or împainjinit ochii, prin ai căror sîtă deasă Te zăresc pe Tine, suflet ales și fără pată. Îmi apari în haină albă... în haină din duminica de despărțire, cum vii cu floarea din grădină și cum — îmbujorată la față — mi-o întinzi înaintea ușii... Aș putea fi oare atît de mizerabil să Te pot șterge vreodată din minte? Puteu-aș să uit lumea gingășiilor fără seamîn cu cari ne-am despărțit? Dar să știi Tu, logodnica visurilor mele de aur, să știi Tu, copilă bună ce ești, că chipurile sfinte, împreună cu floarea veștețită ce mi-ai dat la despărțire, le-am purtat totdeauna deasupra inimii și le voi purta în tot decursul războiului. Și numai acum pricep eu ce suflet escepțional de ales ești și numai acum înțeleg ce aș putea pierde cu Tine. În lupte nu voi putea să cad, fiind întotdeauna cu mine spiritul Tău, iar dacă totuși de gloanțe ori de sabie o fi să mor, îmi vei simți poate nemărginita părere de rău după Tine. În iad de voi ajunge, la Tine mă voi ruga de scăpare, în rai Tu-mi vei fi înșelul de pază, pe pămînt Tu-mi ești totul.

Ți-am cerut de la iubirii Tăi Părinți mînuța ta de spumă. Te-am cerut să-mi fii nevastă, să fii

stăpîna mea. Poate nu făceam pasul ăsta pînă după terminarea războiului dacă nu primeam dezaastroasele șire de la iubitul Tău tată. Și iată, a sosit ceasul cînd Te rog să Te manifestezi. După celea spuse în epistola trimisă domnului Protopop, îmi vei cunoaște planurile de viitor, cari de altcum Ți le tălmăcisem și cu graiul viu odată. Tu vei știi cumpăni importanța pasului ce-am făcut și vei fi atît de Tare să le spui iubiților Tăi părinți voința Ta. Și acuma, ca și cînd m-ar mai însenina încîtva nădejdea în hotărîrea Ta. Știu că aceea va fi tot atît de clară, întocmai ca și promisiunea ce mi-ai făcut subț romanticii patru brazi: subț „mărturia înfrățirii dragostei noastre”. Și-Ți aduci aminte de 26 april — de duminica cînd Ți-am scris întîi în album — cînd mi-ai dat voia să Te mai cercetez, spunîndu-mi că „nu, d-le R., nu-s ocupată!”... Dacă ai fi fost deja angajată, pe lîngă toată părerea mea de rău, nu aș fi umblat atît de des în casa D-voastre... Iar acuma, cînd îmi ești atît de înrădăcinată în inimă, acuma să fii silit să te părăsesc? Nu! Aceasta ar fi cea mai mare lașitate ce mi s-ar putea atribui. Dacă Tu îmi vei rămînea și pe mai departe îngerul de pază ce mi-ai fost de cînd Te cunosc, iar altul ar vrea să mi Te răpească fără voia Ta, în rai de-aș fi și încă aș veni să-l fac bucăți în duel.

Dragostea mea față de Tine și scopurile mele sunt mai mult decît o simplă „jucărie de copil”, cum o poreclisă D-nul Protopop. Precum nu cuvîntul „toamnă” scutură frunzele arborilor, ci receala ei, așa nici nu anumită etate aduce maturitatea unui om, ci forțele lui de a ști lucra serios și de a se cugeta cu cumpănire. Deci, protestez cu tot dreptul în contra cuvîntului „prematur”, dacă iubiții Tăi Părinți își

vor mai aminti de vorbele zise, că nu Te-or mărita pînă cel puțin peste doi ani de zile.

Și vezi, nu pot să-mi adun gîndurile împrăștiate, dar ar fi de prisos să mai repetez cuvintele de simpatie ce Ți-am spus și Ți-am scris de-atîtea ori...

Te rog să-mi dai și Tu un răspuns decisiv, care să fie în stare de-a-mi alunga funestele presimțiri ce zboară în jurul meu, sau care răspuns mi-ar aduce sentința de moarte... *Tertium non datur*... O eventuală tăcere din partea Ta aș considera-o ca pe cel mai josnic dispreț ce mi-ar putea arăta un suflet de femeie.

Atît...

Transmițîndu-Ți tot focul iubirii mele, mai curate decît cele mai limpezi izvoare de munte, îți sărută mînuțele de mii de ori — de-a pururea al Tău:

Emil

P.S. Adresa mai nouă mi-e „egyéves főtüzér önkéntes”¹, căpătînd cîte-o stea mai mulți înși.

E.

M.L.R., 1659

Scumpă Livie,²

Azi i-am scris cumnatei Mariți o epistolă în care îi cer acele 30 cor. de care avem lipsă fiecare voluntar pentru plățirea cărților și recvizitelor comandate deja din partea locotenentului!

Școala de ofițer mi s-a început, care va ținea pînă în 1 februarie. Motivele și condițiunile i le-am comunicat cumnatei. Te rog și faceți cît de iute de suma cerută, ca să nu aștepte toți după mine. Îmi

¹ Artilerist fruntaș voluntar (magh.).

² Carte poștală cu ștampila din Maros-Vásárhely: 30 nov. 1914.

cade nespus de greu că am ajuns să vă cer ajutorul, dar așa cred, acesta va fi cel din urmă. Nou n-am nimica pe aicea. Vă sărută:

Emil

C.M.L.R., 352

Dragă Miți,¹

Corespondența Ți-am primit-o, de care m-am bucurat, amintindu-mi de aflarea în viață a lui Iulius din Feleac. Dar îți așteptam epistola lungă, ce-mi promiteai într-o scrisoare, care nu mai vrea să sosească. Cît de curînd vom pleca în Pesta, la școala de ofițer. Am căpătat deja o stea mai mulți inși (nu toți), cari desigur vom merge în școala susnumită. Dar ce folos de toate astea, cînd eu sînt atît de bolnav? Ce folos, cînd mă aflu cu un picior în groapă?... Ce mă doare? Toate cele mă dor... dar mai rău inima, pentru că am rămas singur, fără nici un ajutor în valurile vieții, reci ca sloiul... Tu poți să-mi scrii ce vrei și cum vrei, eu nu pot numai atîta... Pe toți vă sărută:

Emil

C.M.L.R.

Murăș-Oșorhei, în 23 decembrie 1914 st.n.

Livie dragă,

Nu căpătăm vacanța pe Crăciun, cu toate că ne-a promis cîteva zile locotenentul nost. Cu tot năcazul, aș fi mers pînă acasă să vă mai văd și să mă satur bine odată. Căci de cînd sînt cătană, pot zice, mereu am dus lipsa celor mai elementare lucruri, de care nu se poate lipsi nici cel mai calic om. Dar acuma

¹ Epistola poartă stampila poștei din Tg.-Mureș (Maros-Vásárhely), cu data indescifrabilă.

nu voi putea să-mi împlinesc nici aceste dorințe... Și nu mă miră de loc, căci eu veșnic am sperat și veșnic m-am înșălat... Vreau să-ți spun că mine mai capăt o stea și e balansată mîhnirea mea... Așa cred domnii cari ne-au surprins cu știrea de avansare... Deci adresa mi-a fi mai lungă cu ceva... Vez-o pe plic...

Paralele de care îți amintisem le-am cerut din Feleac și de la Ilona neni. Închipuie-ți cît de greu mi-a căzut s-o fac asta! Și-am făcut-o și asta în zadar! În numele felecanilor mi-a răspuns Miți, iar Ilona neni mi-a promis că poate să-mi deie suma cerută, după ce și D-nei a căpăta-o de undeva, căci de prezent nu dispune de parale... Își exprimă părerile de rău că nu-mi poate satisface cererei, iar din cuvintele-i sincere înțeleg perfect bunăvoința ce-mi nutrește... Acum toată nădejdea mi-e în promisiunea lui Ilona neni...

Voi nu vă închipuiți cîtă lipsă duc și cîtă foame rabd aicea. Mă doare capul de flămînd și nu am nici o voie la nimic. Mă bătucesc din zi în zi la minte și aștept cu o oarecare dorință să plec odată în război. Ce mă așteaptă pe mine aicea? Să flămînzesc ca un lup, să fiu veșnic trudit de gînduri negre? Pe cîmpul de luptă cel pușin mi s-a alege firul viitorului: ori voi rămînea acolo, ori voi scăpa odată de atîtea mizerii zilnice... Apoi mi-e indiferent dacă mai trăiesc ori dacă n-aș mai fi, căci toată viața și tot traiul mi-e o povară grea și neagră... Odată tot va trebui să mor și de ce nu acuma? Să nu crezi că prin incompetență prizmă judec viața, dar spune-mi tu, mi-i pe partea mea adevărul? Acuma nu mai este cine să mă plîngă, dacă eventual aș rămînea în vreo margine de pădure

din Galiția; n-am nevastă și băieți cine să rămie văduvă și orfani... Cel mult dacă vouă, surori dragi, v-ar părea rău că fratele vost, care a îndurat atâtea mizerii, s-a dus prea curînd din mijlocul vost, fără să-și fi ajuns vreo pîrticea din așteptările sale. Apoi... doară mai este un alt suflet tot așa de bun ca al vost... un suflet fără pată... deznădăjduit și acela că l-or despărți cu forța de celălalt care-l pricepuse...

În Serbia ne-or bătut strașnic... Am pierdut foarte mulți oameni, munițiune neasămănată și arme multe. Mi-e teamă de Iulius, să nu fi căzut și el în luptele de retragere generală. Și ar fi păcat de el, copil bun, și ar fi păcat de nevastă și de băiata drăguță... Scrie-mi ce-i cu el, cînd v-a scris mai în urmă și de unde?... Noi ne-am convorbit mai mulți să ne cerem pe cîmpul de luptă la raportul de mîine. Acuma nu am mai mare dorință decît să ne sloboadă. Știu că pînă prin 1 februarie nu ne-or lăsa, dar cel puțin ne-or denumi de cadeți. Am datorii la colegi, căci de foame nu mă pot lăsa să mor. Dar cred că ați putea să-mi trimiteți cîte-un pachet cu de-ale mîncării, știind că nu capăt de nicăiri nici un ajutor. Îmi trimiteți orice, numai să fie mîncare... Din Feleac mi-or promis, acuma-s trei luni, că-mi vor trimite un pach, dar acela nu mai sosește și-i atîta vreme de cînd mi s-a promis!... Nu am rudenii cine să mă ajutore cu cîte ceva, căci acuma am trebuință de sprijin material... Nu voi putea tălmăci niciodată lumea mizeriilor ce trebuie să duc de cînd sînt cătană... Credeam că vacanța promisă va aduce timpul cînd v-aș fi putut povesti mai lămurit traiul meu. În scris nu am voie să înșir multe, apoi mă obosește să scriu mult.

Acuma mă aflu bine, numai cît capul, capul mă doare de dimineața pînă ce-l așez pe perină...

Lada mi-a sosit, pentru aducerea căruia a trebuit să-mi dau toate paralele cîte le-am primit pe zece zile... Și 1 ianuarie e departe și eu n-am cu ce să trăiesc pînă atuncea. Pardesiul și mai ceva haine i-aș trimite lui Virgil, dacă aș avea parale cu ce să i le trimit. Bineînțeles și eu voi avea lipsă de hainele aceste, dacă mă voi reîntoarce în viața de țivil, dar fiindcă mai curînd cred contrariul, i le voi trimite bucuros cînd voi avea parale... Cînd voi avea... Și bietul băiat cred că-i duce lipsa... Mă iartă dacă și față de tine pot să-mi iau această espresiune, mă iartă că-ți comunic atît de verde amărîtul meu trai gol, fără lumină și fără miez de căldură de viață...

Te sărut cu mult drag,

Emil

B.A.R., 144318

Dragul meu Liviu și Fanny,

Epistola, respective fotografia, am primit-o cu mare bucurie. Mi-a părut bine de ambele. Pe sora Fanny n-am cunoscut-o pînă acuma, iar șirele Tale nu le-am văzut de-un an de zile. Dacă-i scris în stele să nu mă reîntorc din calea atît de dubie ce voi face-o în curînd, cel puțin din fotografie voi putea spune tatei că-mi cunosc sora din București... Pînă acuma îmi făcusem diferite chipuri despre Fanny; îmi povesti de dînsa o femeie din Năsăud de origine, care-ți era și găzdoia Ta odată... și mi-o descrisese după cum știuse ea. E foarte drăguță și spune-i că-i mulțămesc frumos de cadoul scump ce-a binevoit să-mi trimită...

Scrisoare de la Tine n-am primit din august 1913. Pot zice, am fost destul de năcăjit, nu că nu mi-ai putut satisface cererilor mele, dar lăsîndu-mă

atît de mult în aşteptare... Acuma îmi pare bine că iară Te interesezi de fraţii şi de surorile Tale: orfani şi singuri... Livia îmi scrie tot a doua zi: bine, totdeauna bine, căci nu vrea să-mi mai amărască şi ea zilele cu veşti neprietinoase... Mama e tot cea veche: nervoasă şi adeseori suferă de halucinaţii absurde. Pe toţi ne crede de nebuni şi cu „idei fixe”. De altădată — pe cei depărtaţi — ne doreşte şi ne laudă... Cu atît mai rău e de cei de faţă, pe cari nu-i vede niciodată cu ochi buni. Din motivul acesta e dusă şi Miţi de-acasă — în Feleac — iar Livia merge des în Ilva Mică la Candale, notarul. E prietină bună cu Doamna şi cu fetele Hangea, cărora le făcusem curte pe vremuri şi cari poate nădăjduiesc că doară iară... se vor reîntoarce vremurile... trecute.

Acasă deci afară de Livia e Luţu (în I-a gimnaz) şi Tiberiu, cel mai mic frate, de a cărui creştere o să mă gîndesc eu...

Iulius e în Serbia, respective în Ujvidék... E în foc de la izbucnirea războiului. Nu a fost rănit niciodată, căci şi dînsul e la artilerie, iar tunarii se vulnerează mai rar. Mi-a scris mereu, însă de la o vreme încoace nu-mi mai trimise nici o veste. Despre aflarea lui îmi aminteşte Livia, care-mi scrie că mai trăieşte şi că Miţi — nevastă-sa — îl cercetase în Ujvidék în zilele trecute. Trupele noastre, după predarea poziţiunilor atît de cu greu ocupate, se retraseră în Croaţia şi Bacica. Aşa ajunse şi Iulius în oraşul amintit. De el nu e rău, căci e împărţit la tren, iar viaţa aceloră nu e periclitată... Cel mult dacă cad în prinsoare. Nevastă-sa locuieşte în Năsăud... Şi fiindcă distanţa spirituală a ei de a Liviei e ca pămîn-

tul de ceriu, nu se prea are bine cu ai noştri... E cam îngîmfată şi prostuţă... Cel puţin aceasta e părerea mea şi fiindcă a trebuit să-mi iau această părere, eu încă nu prea stau mult de vorbă cu ea... De Iulius numai îmi pare rău, că el — băiat atît de bun — şi-a legat viaţa de stăpîna lui de azi.

Iulius din Feleac s-a reîntors rănit de pe cîmpul de luptă din Galiţia. A fost într-un spital din Pesta, iar acuma se află într-o companie de rezervă din Dej...

Ţi-am scris, ce-am putut să-Ţi scriu, despre cine poate să Te intereseze. A rămas să-Ţi mai amintesc niţel despre mine şi planurile mele. După cum Ţi-am amintit şi în epistola precedentă, sînt singur, fără ajutor. Sînt unicul român voluntar în tot regimentul şi poate cel mai năcăjit. Duc mereu lipsă, lipsa celor mai elementare lucruri, căci ajutor nu capăt de nicăiri, iar eu nu pot să mă ajut. Avem speze multe. Trebuie să ne cumpărăm cărţi, multe recvizite de cari avem nevoie, cari toate costă parale. Apoi, nu mi-e asigurat nici traiul de toate zilele, căci bani căpătăm puţini, iar de foame nu putem pieri. Nu-Ţi mai înşir alte speze, căci mă prea oboseşte înşirarea şi repetarea lipsurilor mele de toate zilele... Cred că şi vouă v-a adus greutate războiul actual, dar în sfîrşit, un om liber poate să-şi vadă de cap mai uşor. O să-Ţi mulţăimesc frumos de paralele promise şi Te rog să mă mai cercetezi cu scrisori şi cu bani. Douăzeci de coroane m-ar mai ajuta în toată luna să pot trăi. De altcum mult nu va trebui să-mi trimiţi, căci în martie mi se va termina şcoala, cînd vom fi denumiţi de cadeţi şi trimişi la front. Cu şcoala o duc destul de bine, căci

niciodată nu mi-a prea convenit să știu că sunt alții înaintea mea. De prezent am două stele. Sînt între cei dintîi călăreți, am un cal ofițeresc foarte frumos. Avem mult de studiat; neasămînat mai mult ca la infanterie. Studiem din zece cărți cari ne costă 30 cor. de persoană.

De altcum viața mi se scurge destul de monotona. Îmi fac mereu planuri de viitor și poate în zădar. Dacă voi absolve drepturile, voi fi avocat, ori pretore, ori mai știu eu ce-o fi? Capul lucrului, să-mi iau doctoratul dacă cumva voi scăpa din luptele ce-or să vină. Ni se spune că la primăvară vor fi lupte uriașe, unde desigur sute de mii vor rămînea morți...

Vestile despre luptele de lîngă Telciu și Rodna nu-s prea fantastice, căci rușii or fost pe-acolo, dar acuma nu-i nici o primejdie... Mai multe nici eu nu pot să-ți spun, mai ales că-s ostaș din Monarchie.

Rița ce face? Studiază și cum se poartă? Cînd o lăsați să meargă la Năsăud?

O să-ți mai scriu și de-acum înainte, dar prea des poate că nu, deoarece numai recomîdat îți pot scrie și asta mă costă parale. Sînt foarte obosit de călărit și de împinsul la tun, care mă oprește de-a-ți mai putea scrie. Cu altă ocaziune o să-ți comunic mai mult și despre viața mea și despre a tuturor românilor din armata Monarchiei...

Scrie-mi Tu, Fanny și Rița. Scrie-mi cum o duci, cu ce Te ocupi și cum trăiești?... Eu o să-ți scriu totdeauna cu aceeași dragoste, care mă leagă de toți frații și de toate surorile mele...

Vă sărută cu mult drag pe toți, cari se țin de Tine:

9. I. 1915 st. n.

Emil

Stim. D-șoară Miți Rebreanu

Fellak — u.p. Apanagyfalú/ Szolnokdoboka

megye

Scumpa mea soră,

Îți scriu aceste șire în pripă, ca un sol a plecării mele la Praga, în Boemia. Ziua nu o știu, dar se zice că în săptămîna ce vine o să meargă tot regimentul de tunari acolo. Și în general aproape întreg [corpul]* a XII-lea o să fie transportat în Țara [nemțească]*, căci în corpul* ăsta cu majoritatea română, nu se încred îndeajuns. E vorba de războiul cu Țara unde-i Liviu.

Livia e în Beclean, dar neștiindu-i adresa mai de aproape, îți scriu ție schimbarea ce-o aștept și te rog să-mi scrii de tot ce-i pe-acolo. Scrie-mi aicea încă, căci și dacă aș fi plecat, eventual o să capăt scrisoarea unde oi fi. Din cauza aceasta s-a amînat și examenul de ofițer pînă pe cealaltă săptămîină și care poate-l vom face în țară străină. Cu mult drag,

Emil

B.A.R., 144319

D-sale D-lui Liviu Rebreanu/ publicist

Bucarest/ Str. Primăverii, nr. 19/ Românien

Scumpii mei,¹

Am tot așteptat scrisoare de la voi, dar se vede că ați uitat cu totul de mine. N-am primit de la voi decît epistola cu fotografia lui Fanny și de-atunci nici o știre... Eu v-am scris de două ori de la primirea epistolei voastre. În epistola din urmă v-am comuni-

¹ Pe prima pagină a epistolei, o însemnare străină: „Liviu i-a trimis 60 cor. la 29. III. 1915“.

cat știrea că în luna lui martie voi pleca pe câmpul de luptă și că examenul de ofițer l-am făcut. Acuma vă scriu de cea din urmă dată, căci pînă în 20 l.c., st. n. suntem gata de plecat. Aicea nu mă vor înainta numai de „szakaszvezető”¹, înaintările de ofițer se vor face la front. Din pricina asta Vă mai rog o dată să binevoiți a-mi trimite barem 40 coroane telegrafice, ca să-mi pot cîștiga unele rufe mai călduroase și alte celea de cîte are nevoie un soldat care pleacă în foc... Și poate nici acuma n-aș merge încă la front, dacă aș fi avut parale și dacă n-ar fi trebuit să îndur atîta foame. Tu-mi înțelegeți situația în care pot fi azi, fără un miez de ajutor, chiar de asta te rog și trimite-mi o sumă mai considerabilă, căci unui om liber îi este de-o sută de ori mai ușor, ca unui biet ostaș al unei țări beligerante... Crede-mă, dragul meu frate, că să fii tu în locul meu, iar eu numai un sărman practicant de notar, sute de coroane ți-aș fi trimis, mai ales că pe aicea e o scumpete de tot mare.

Azi, mîni, plec în fața dușmanului țării noastre, dar cine știe că mă voi reîntoarce vreodată la locurile părăsite? Iulius al nost acuma e în Galiția, la „hadosztály lőszer osztály”² unde, oricum, nu-i periclitat așa [ca] mine, care-s împărțit ca comandant de tun. Aceasta mi-a fi poate ultima rugare cu care mă adresez ție, pe care cred că-mi vei împlini-o fără șovăire...

Pe-acasă sunt bine. O să-mi iau rămas bun și de la ei, cari mi-au fost atît de dragi. Sînt foarte ocupat, nu-mi sunt toate gîndurile acasă, de aceea iartă că nu pot să-ți scriu mai mult. Livia e în Beclean la cumnata (nevasta lui Iulius), căruia ai putea să-i

¹ Sergent (magh.).

² Coloana de muniții a corpului de armată (magh.).

scrii și care apoi îți va comunica lista rudenilor noastre trecute din viață.

Ca bun creștin m-am mărturisit și te rog și pe tine și pe Rița să mă iertați dacă în decursul vremurilor v-aș fi vătămat vreodată... Calea ce trebuie s-o fac e atît de întunecoasă și în jurul ei sunt atîtea prăpăstii, că poate niciodată n-o să mai văd romantica vale a Someșului bătrîn, n-o să mai revăd doară niciodată surorile și frații mei dragi, pe cari am știut atît de mult să-i iubesc...

Atît... Am sfîrșit... Rămîneți bine, scumpii mei, și aduceți-Vă uneori aminte că aveți un frate, poate ciuntit, poate mort, pe cîmpurile pustii ale Galiției.

Vă sărută și îmbrățișează de mii de ori:

Adresa: Rebreanu tüzérőnkéntes Marosvásárhely. Emil
10 III 1915 st. n.

C.M.L.R.

D-șoarei Livia Rebreanu

Fellak u.p. Apanagyfalu/ Szolnokdoboka m.

Scumpă Livie,

Sînt în călătorie spre Lugoj, unde sînt împărțit. De-acolo voi pleca imediat pe câmpul de luptă. M-or denumit de cadet aspirant. Sînt bine. Lada mi-am lăsat-o în Oșorhei, în locuința unde am stat pe urmă. Suzana Ștagău știe... unde.

O să-ți scriu îndată ce voi ajunge în foc.

Am căpătat scrisoare de la Liviu; parale nu mi-a putut trimite, dar îmi scrie că Aurel Sassu¹ e acolo

¹ Student medicinist; din pricina lui, Livia va rupe logodna cu George Pteancu, al cărui nume apare în ms. romanului *Ion* (cf. Rebreanu, *Opere*, 4, *Ion*, 1970, p. 622)

și l-a cercetat. Cumnata Mariți mi-a trimis orologiul, 10 coroane și ceva rufe de iarnă, de cari îi mulțămesc frumos.

O să-ți scriu mereu și-ți voi comunica și adresa pe care acum încă nu mi-o știu.

Vă sărută cu drag pe toți mult, mult,

Teiuș, în 23 martie 1915

Emil

C.M.L.R.

Stim. D-șoare Livia și Miți Rebreanu

Fellak. u.p. Apanagyfalu/ Szolnokdoboka
megye

Scumpelor mele,

Din gara¹ unde a studiat Pteancu ca teolog începător, vă sărută cu mult drag și vă comunică că sunt în cale spre frontul de la nord. Dacă voi sosi acolo, o să vă scriu mai mult. Acum nu am vreme, căci trenul pleacă îndată...

Emil

30 martie 1915

C.M.L.R.

Stim. D-șoare Livia Rebreanu

Bethlen/ Szolnokdoboka megye/ Ungarn

Scumpă Livie,

De pe țevea tunului îți scriu această corespondență că sînt bine și sănătos. Sîntem într-o margine de sat și... astăzi e a doua zi de Paști... Cu Iulius nu cred să mă întîlnesc, căci trupa lui e în Carpați, iar noi ținem spre capitala țării jidovești... Hainele țivile îmi sunt la Suzana Șfagău, lada am lăsat-o la gazda unde am stat în urmă... Ți le comunic acestea, ca la un caz de lipsă...

¹ După ștampilă se pare că este gara Oradea.

Pe aici acum se face vreme frumoasă, e soare pretutindenea, numai gloanțele de-ar mai înceta... Sînt comandantul unei secții în rang de cadet aspirant. De m-ar face odată cadet, căci atunci aș încasa o sumă bunișoară de parale... Pe cînd să vin acasă? Te rog? Cred că peste două luni o să ne revedem... după un an de depărtare... Voi ce faceți, cum trăiți? Scrie-mi mereu, pe adresa de pe cealaltă parte... Dacă eventual mi s-or întîmpla ceva, o să te înștiințeze colegii mei... Vă sărută cu mult drag pe toți de multe ori,

Emil

5 april 1915 st. n.

C.M.L.R.

Scumpă Livie,¹

Ți-am scris o dată, de cînd sînt aicea în Galiția, dar răspuns n-am primit pînă acum. Tu ai mai multă vreme, te rog deci și-mi scrie mereu... despre toate planurile tale și alor noști... Voi ceti cu multă plăcere rîndurile tale, care mă vor încălzi desigur în frigul morții ce ne așteaptă... Am fost bolnav cîteva zile; acumă mă aflu bine din nou... Pe mîine seară va trebui să plec cu două tunuri în „rajvonal”²-ul pedestrașilor, ceea ce nu se pomeneste la noi la artileriști. Dar porunca trebuie împlinită, cu toate că știm toți nimicirea acestor două tunuri. Faptul acesta mă pune pe gînduri, mai ales că eu ca sergent-cadet va trebui să conduc secția aceasta, pe cînd la celelalte secții comandantii sînt toți sublocotenenți... (hadnagy).

¹ Epistolă scrisă pe două cărți poștale militare reunite.

² Formație de luptă desfășurată (magh.).

O să-mi sap groapa înainte... Poate a înmormîntării veşnice, poate a scăpării... Vei şti... Căci adresa ta o dau cîtorva ofiţeri să-ţi scrie despre soarta mea, dacă eu nu voi putea să mai scriu...

Traiul mi-e foarte bun de altcum, căci ocup post de ofiţer... Leafă capăt 27 cor. pe lună... Puţin, dar dacă voi scăpa teafăr din lupta ce se aşteaptă, voi fi denumit de cadet... Atunci, apoi o să-ţi trimit toate paralele, căci aici n-am ce face cu ele...

Miţi pe unde-i? Iulius ce vă scrie? Cînd voi avea timp, îţi voi scrie totdeauna; m-ar îmbucura însă să primesc scrisori de la tine cît de des... Îmi poţi scrie orice, căci pe aicea nu ştiu româneşte...

Vă sărut cu mult drag pe toţi,

15 april 1915 st. n.

Emil

B.A.R., 144320

Stim. Domn Liviu Rebreanu / publicist

Bucureşti / Nr. 19, Str. Primăverii, nr. 19
Românien

Scumpii mei,

De la frontul nord-vestic al Galiţiei îţi trimit aceste rînduri. Sînt bine: comandantul unei secţii (szakasziparancsnok. Ceilalţi colegi sunt în rangul de sublocotenenţi şi absolvenţi de Academia Ludovică... Traiul mi-e foarte bun... Am trecut deja prin botezul de sînge, numai bubuiturile dese de tun îmi sunt cam neobişnuite... Timpul e cam urît, căci plouă des, ceea ce pentru noi e o piedică mare.

Nu ştiu dacă-mi vei primi corespondenţa aceeaşi, cred însă că-mi vei răspunde şi tu... Acasă scriu mereu şi scriu şi cunoscuţilor... Unica distracţie ce avem în „rajvona”-ul pedestraşilor unde suntem... Se

aşteaptă lucruri mari, de aceea ne-or aşezat aicea... Mai multe nu pot să-ţi comunic de frica cenzorului...

Sărut pe Fanny, pe Riţa şi pe tine de nenumărate ori,

Despre Iulius nu ştiu nimica...

Emil

17 april 1915 st. n.

C.M.L.R., 348

19 april 1915 st. n.

Scumpă Miţi,

Liviei i-am scris de mai multe ori pe adresa din Beclean, răspuns însă n-am căpătat... Încerc acum la tine... Sînt bine, numai prea aproape de muscan, ceea ce la tunari e de tot rar... La stînga şi la dreapta întîlnesc mereu oameni de la regim. 32-lea, feciori din [Chirales]*, dar cu Iulius nu mă întîlnesc... Sînt comandantul unei secţii, am o odaie foarte frumoasă (se-nţelege, sub pămînt) cu fotele, ba am şi-un pian cu note şi cu cîntări muscăneşti... Traiul mi-e foarte bun... Scrieţi-mi ce aveţi nou pe-acolo şi cum trăiţi?...

Mi-e dor, aşa de dor mi-e de voi toţi!!!... Căci şi aicea sînt singurul român între ofiţeri... Ji salut cu drag pe felecani, pe tine te sărută mult, mult şi cu drag:

Emil

B.A.R., 144321

Stim. Domn: Liviu Rebreanu

Bucureşti/Str. Primăverii, nr. 19/România

29 april 1915

Scumpii mei,

sînt în partea nord-vestică a Galiţiei: pînă acum bine şi sănătos... V-am mai scris; nu ştiu, primitu-mi-aţi corespondenţele? Sînt comandantul alor

două tunuri în linia primă de foc — alătura de pedestri-me... Poziția nu ni-e ceva splendidă, căci locul nost nu-i, unde-i... Traiul mi-e destul de bun; locuința mi-e o groapă, dar frumos aranjată... În curînd voi fi denumit de cadet (scrisorile îmi sunt înaintate deja) și-atunci mi se va îmbunătăți și starea materială. Bineînțeles, aicea nu am lipsă de parale, dar or fi bune după terminarea războiului, dacă voi scăpa teafăr... Am presimțiri rele, dar mai bine tunuri sfărîmate decît o viață stînsă. Cred că mă înțelegi... Livia îmi scrie mereu... Scrieți-mi și voi... Atîta plăcere îmi fac epistolele scumpilor mei!!! Sasu Aurel ce mai face pe-acolo? Îl salut... și Vă sărut și pe voi de nenumărate ori...

Emil

B.A.R., 144307

Mult Stim. Doamnă: Fanny Rebreanu

București/Str. Primăverii, nr. 17/Românie

3 mai 1915 st. n.

Fanny dragă,

nu vreau să par romantic cînd trebuie să-ți declar că bubuitul tunurilor de 18, 15, 12 și 8 cm. îmi sunt contrabasul gîndurilor ce vreau să-ți tălmăcesc. Obişnuitu-m-am cu acest bubuit, dar efectul groaznic ce-l face mă înfioară și acum. Măreț? Se poate că-i măreț, dar nu cînd ești subț puterea lui crudă. Nu desperez eu niciodată, cu toate că de multe ori aș fi îndreptățit cînd... ne ploauă, ne ploauă din toate părțile ploaie de oțel...

Îți mulțămesc din inimă de ambele scrisori, ce-ai binevoit a-mi trimite și te rog să-mi mai scrii din vreme-n vreme, dacă nu mai mult, barem un cuvînt: că sînteți bine, voi, scumpii mei din lumi senine...

Livia îmi scrie în toată ziua de dulce, asemenea și Miți își mai aduce aminte de fratele ei înstrăinat.

Pînă acuma sînt bine. Am avut și unele neplăceri, cari nu merită multă amintire, dar spre liniștirea voastră, dragii mei, o să vă comunic și aceste peripecii ale vieții mele de artilerist ungar, mai ales că acuma sînt sănătos pe deplin. Am asurzit de urechea dreaptă și-am fost rănit la piciorul drept de-un glonț de pușcă. Instrumentul auzului nu mi-a funcționat vreo două săptămîni, iar rana de la picior a fost neînsemnată, pentru că a fost numai de pușcă. Acuma, cum zic, sînt bine.

Multă vreme a trecut de cînd locuisem subț pămînt. De-atuncea am luat parte în mai multe lupte sîngeroase. Văzut-am cum trag să moară atîta oameni și cum cădeau dușmanii subț puterea focului ce slobozeam din tunuri... Și pe mine m-a durut atît de mult inima că trebuie să omor...

Ți-am scris cam liberal, dar nimic ce-ar putea cauza confişcarea corespondenței...

Sărut pe Liviu, pe Rița, pe Puia, saluturi lui Aurel și pe tine te pup cu același drag de mii de ori:

Emil

B.A.R., 144322

Mult Stim. Domnului Liviu Rebreanu/ publicist
București/Str. Primăverii, nr. 17/Românie

Scumpul meu,

Coresp. ta am primit-o demult, asemenea și epistola recomandată. Cu fruntea sus am plecat și tot cu aceeași seninătate o port și acuma, cînd s-or împlini trei luni de zile de cînd am pornit de-acasă. Mă aflu bine. Pe ruși îi fugărim mereu. Am trecut deja Dnistrul,

dar și dușmanul încearcă rezistență. Cu toate acestea cred că în curînd îi vom mătura din Galiția. Amănunte despre luptele ce le purtăm nu pot să-ți scriu, dar o să-ți povestesc după terminarea războiului... Camarazi de-ai tăi nu cunosc. De altcum sînt cam izolat de pedestrime și în altă diviziune unde ai fi tu și unde sunt foștii tăi colegi.

Magos Sándor loc. a căzut în luptele de la Uzso. Atîta știu numai. Capitala o să cadă azi, mîni și cred că nici războiul cu rușii nu va ținea mai mult de două luni. În schimb pe italieni trebuie să-i facem puzderii. Ziarele scriu multe despre încercările diplomatice ale Rusiei cu România. Noi sîntem gata pentru orice eventualități și va fi vai de aceia cari ar mai încerca să vie în contra noastră. Învîngem pe toată linia și acesta e începutul sfîrșitului războiului.

În curînd o să-ți mai scriu, dar acum trebuie să merg înainte.

Cu mult drag, vă sărută:

Malul Dniștrului, 22. VI. 1915

Emil¹

C.M.L.R.

Stim. D-șoare Livia Rebreanu

Bethlen / Szolnokdoboka megye / Ungarn²

De-acuma nu o să scriu nimănui în lume, decît ție. E destul dacă-ți cauzez ție neplăceri și tristeță...

Ți-aș mai scrie, dar nu știu ce... și nu mai pot...

¹ Pe cartea poștală militară numele și adresa expeditorului nu sînt scrise de Emil Rebreanu.

² Fragmentul final al unei epistole scrise pe 6 cărți poștale militare (după numărul discret plasat în colțul scrisorii), din care primele 5 nu le cunoaștem. Ca și la epistola precedentă, numele și adresa expeditorului sînt scrise de o mînă străină. Datarea de pe ștampilă poștei este incertă (1 iulie?). În orice caz, Emil se afla în continuare la aceeași unitate cu oficiul poștal militar: Tabori posta 44. În epistola următoare va avea o nouă adresă: Tabori posta 63.

M-am obosit în scris, căci mintea mi-e tîmpită, sufletul mi-e sîngerat, barem de mi-ar fi și trupul. Sărut cu mult drag familia lui Iulius, iar pe tine te îmbrățișez și sărut mult, mult,

Emil

C.M.L.R., 350

Stim. D-șoară Miți Rebreanu

Naszód-Beszterce-naszód m./ Ungarn

Scumpă Miți,

Am căpătat scrisoare de la Virgil, în care îmi cere parale de călătorit. I-aș scrie lui, dar nu-s sigur că l-a afla scrisoarea mea și i-aș descrie toată starea mea... De-o săptămîină zac într-un spital din Bucovina, unde foarte mare lipsă am de cele zece coroane de care dispun. I-am promis și lui mereu că-i voi trimite parale cînd voi avea, dar vremea aceea încă nu a sosit. Îmi cade foarte rău că nu-i pot să-i dau ajutor, căci știu și eu cît de rău e să călătorești gol. Îi dați voi cît aveți și ce puteți, căci — după atîtea suferințe — voi fi denumit de cadet și atuncea apoi voi remunera eu pe toți. Spune-i mamei să-i deie vreo 20—30 cor., căci o să-i trimit eu paralele acelea îndoite...

Am aprindere de intestine, dar nădăjduiesc să scap teafăr și nu peste mult. Virgil să-mi comunice adresa, să știu apoi unde să-i trimit din vreme parale. Dar toate acestea, după denumire, căci acum de-abia trăiesc eu. Scrie-mi și tu pe adresa nouă...

Vă sărută pe toți,

9. VII. 1915

Emil

Dragă Miți,¹

Astăzi i-am scris și Liviei că sînt iară sănătos și tare. Ca „felderito”² ce sînt, am umblat foarte mult călare și asta a fost motivul poate că m-am îmbolnăvit și am fost atît de obosit. În zilele trecute am trăit din nou zile grele, căci am făcut un mare atac astfel, că a trebuit să facem armisticiu pe o zi ca să putem îngropa morții.

Cum trăiți, ce faceți? Livia îmi scrie că acumă trăiți cu toții bine și nu mai există neînțelegerile fără căpătii, care ne înstrăinară atît de mult odată... Îmi pare tare bine că sînteți bine și vă știți înțelege.

Iuliu îmi scrie că se află bine. Prin oct. o să merg acasă pe vreo cîteva zile și o să rămîn cîteva luni în Ungaria ca să pot face vreun examen de iură.

Vă sărută cu drag pe toți:

Emil

B.A.R., 144323

D-sale D-lui Liviu Rebreanu / publicist

București / 19, Str. Primăverii, nr. 19 /
România

20. VII. 1915 st. n.

Iubitul meu Liviu,

corespondența ți-am primit-o și mă simt foarte fericit că vă gîndiți cu atîta drag la cei trei frați plecați subț steaguri. Ghilu e mărinar și poate a și plecat, bietul băiat, la Pola. Tare i-am recomandat să se ceară

¹ Numele și adresa expeditorului sînt scrise de o mînă străină.

² Cercetaș, soldat în recunoaștere (magh.).

la artilerie, însă nici ca matroz nu-i va fi periclitată viața.

În prima scrisoare ce ți-am trimis de la front, am amintit că în scurt timp voi fi denumit de cadet, dar din motive pe cari nu vreau să Ți le comunic decît cînd voi coasă pantlica de aur la gît, am fost înlăturat. Acumă cînd am dovedit prin curaj demnitatea de a fi denumit, acumă nu poate întîrzia mult.

Am fost rănit la piciorul stîng. Un glonț obosit de pușcă mi-a trecut prin gheată și mi-a sîngerat nițel piciorul... Toată viața-mi o să Ți-o descriu și toate luptele în cari am luat parte și din cari n-am crezut să scap întreg — după denumire. Atuncea toate. Acumă mi-e teamă că m-ar trăda și un cuvînt scăpat și atuncea: adio rang de ofițer în rezervă!

Sorei Fanny îi mulțămesc de simpatia ce-mi arată, iar în epistola lungă, lungă, ce-o s-o scriu, cred pe la începutul lunei lui august, o să-i scriu și D-sale. Îi sărut mîinile și pe voi, pe toți, vă sărută cu mult drag:

Emil

C.M.L.R., 354

Stim. Doamnă Ludovica Rebreanu

Naszód/ Besztercenaszód megye / Ungarn

24 iulie 1915

Iubită mamă,

Epistola scrisă împreună cu Miți am primit-o. Îmi închipui greutățile cu care trebuie să vă luptați, însă acumă nu am nici o putere să vă ajut. Acele 50 cor. ce le-am trimis Liviei mi-or fost leafa de pe două luni, iar acumă am lipsă de tot creșariul, căci se recer multe de la un voluntar. Nădăjduiesc să fiu denumit de cadet barem în luna lui august și-apoi,

de-atunci înainte voi trimite parale cîte mi-ți cere și totdeauna. Voi putea trimite în toată luna vreo 50—60 coroane cît va ținea războiul, mai bine-zis cît voi fi în viață.

Unde-i Virgil? Ați putut să-i dați ceva parale de drum? Liviu, Fanny și Iulius îmi mai scriu și ei. Mă aflu bine. Face-ți ce-ți putea, căci doară mi-a sosi și mie denumirea așteptată și atît de mult meritată.

Vă sărut pe toți de multe ori:

Emil.

C.M., L.R

20 aug. 1915

Dragă Livie,

Am primit o epistolă și o fotografie de la Iulius. Îmi descrie și mie viața lui sufletească și-mi amintește și de mersul tău la București. Dacă poți, ascultă-i rugămintea și nu merge pînă după sfîrșitul războiului. Nu-i vorba de bani, dar nu i-ar plăcea absolut să lași pe Miți și pe băiată singură acum cînd el nu-i acasă. Cum zic, nu merge acum. Iulius nu peste mult va căpăta concediu, eu voi merge în spital pe la începutul lui septembrie și-apoi, pe cîteva zile, acasă. În 1 sept. pot să-ți trimit parale de cîte ai lipsă, dar acum e vorba de ceva ce-i mai mult ca banul, de rugămintea lui Iulius, care de un an suferă pe cîmpul de război. De altcum fă cum vrei, eu îți trimit bani, numai nu-i nevoie să mergi chiar acum.

Mă aflu tot mai rău, dar 1 sept. și denumirea mi-o aștept pe cîmpul de luptă.

Vă sărută cu drag,

Emil.

C.M.L.R.

24. VIII. 1915 st. n.

Scumpa mea Miți,¹

Epistola și corespondența ta am primit-o aseară, în 23-lea, căci m-or întristat destul. Voi nici acum nu puteți să vă înțelegeți, cînd trei frați pot să moară în toată clipa, cînd toată lumea simte povara grea a vieții și cînd tata e mort. Nu credeți că mie îmi place să vă împac prin scrisori, aceea trebuie să o faceți voi, fără să știe și a treia persoană. De două luni de zile mă chinuiesc cu morbul de stomac și intestine și aștept urgisita aceea de denumire numai ca să vă ajut pe voi și să vă știu mîngiați. Nevindecă m-am reîntors la baterie și asta o simt și acum. Apoi cîte dureri sufletești m-or mîncat de cînd port rufecele acestea pe mine! Numai denumirea mi s-a convenit s-o capăt cu 3—4 luni înainte de asta, nemaipomenind neplăcerile că eu sînt român.

Sînt în prima linie de foc ca megghfigalô² de 3—400 de pași de ruși. Dacă s-ar întîmpla să ne atace dușmanul și să ne bată pe frontul ăsta, atunci ori mă omoară, ori mă prind, ori trebuie să sar în rîul care e la spatele noastre și peste care nu-i pod. Prevedeți deci starea mea, care mă face aproape să înnebunesc și nu-mi mai cauzați și voi dureri. Eu vă rog, care mine poate nu-s mai între cei vii, înțelegeți-vă, căci altcum nu vă mai scriu niciodată altul și nu mă reîntorc acasă cît îi lumea. Asta tot nu-i frumos să vă mușcați și acum cînd aveți lipsă de mîngieri.

Cu începutul lui sept., cu toată siguranța voi pleca în spital. Nu vreau să fiu neom pe veci. Apoi doresc să vă văd și pe voi, dacă nu veți face scandalu-

¹ Epistolă scrisă pe 5 cărți poștale militare.

² Observator (magh.); lectură nesigură.

rile vechi. Comunicarea lipsei de bani din partea voastră o țin și-acuma de justă, căci de unde să știu ce vrei tu să-ți cumperi? Eu vreau să-ți trimit 30 cor. și ție îți trebuie 50... Ori mai mult. Apoi nu vreau să-mi cheltuiesc paralele cîștigate cu atîta durere și oboseală. Căci după război, ca și pînă acuma, cine m-a ajutat să absolv iura?

Și un an, doi, toate celea vor fi mai scumpe. Eu nu aflu nimica jidovesc într-aceea că te întreb de cîte parale ai lipsă?! Știu că nu vei cheltui banii pe nimicuri trecătoare. Pentru aceea tu-mi scrie totdeauna de ce ai lipsă și să nu dai nimănui nici un filer din ce-ți trimit eu. Vezi cît a trebuit să mă rog la rudenii pînă ce s-or îndurat să-mi deie cîteva coroane. În 1 sept. îți voi trimite 50 cor. numai ție. Dar n-aș vrea să aud că ai dat cuiva din suma aceea, că atuncea nici ție nu-ți trimit altul parale. Mamei o să-i trimit iară 50 cor. și niște postav și catifea neagră pe seama lui Tibiți și a lui Luțu. Las' să fie îmbrăcați frumos și băieții ăștia. Adresa lui Virgil aș vrea s-o știu, ca să-l ajut mereu. Lui îi va fi mai bine decît mine, pe cînd eu a trebuit să sufăr atît de mult ca voluntar. Lui Liviu nu i-am scris de mult și nici nu-i voi scrie pînă ce nu voi merge în spital, eăci nu i-aș primi scrisoarea aceea.

Zici că Livia e gata de plecat. Iulius mi-a scris că lui nu-i convine de loc să leze pe nevastă-sa singură acuma cînd el nu-i acasă, însă dacă vei înlocui-o tu, atuncea poate să meargă fără gînduri.

Tu nu merge încă, pînă după ce voi vedea o dată. De altcum e și mai bine să mergi toamna ori iarna, cînd vei putea vedea și teatru. Dacă voi avea zile, după terminarea războiului și eu le voi face vizita bucureștenilor. Încă o dată vă mai rog să trăiți bine,

precum se cuvine în zilele acestea grele. Iar tu nu trebuie să desperi așa tare de toate celea. De-acuma nu vei mai duce lipsă de nimica, iar după reîntoarcerea mea o să avem un trai mai senin și mai liniștit. Morbul meu nu-i așa de greu, dar nu vreau să îmbătrînescă. Nu-mi mai scrie altul aceea, căci aici nu ți-aș primi epistola. Din spital o să-ți scriu iar. Din catifeaua ce trimit puteți să le faceți un rînd de haine băieților, iar din postav lui Luțu și lui Tibiți. Mama va ști să le croiască niște vesminte elegante.

Închiiu scrisoarea asta cu nădejdea că nu veți mai provoca scandaluri și neînțelegeri fără rost.

Vă sărută cu drag pe toți:

24 aug. 1915 st. n.

Emil.

C.M.L.R., 351

Scumpă Miți,

Am primit și corespondența în care zici că plîngeți pe Ghilu, pentru că vine și el între noi. E cam trist că n-a putut ajunge la marină, ori cel puțin la artilerie, dar i-a ajutat și lui D-zeu. E cam periculos la pedestrime, mai ales cînd trebuie să facă asalturi, dar niciodată nu capătă atîtea gloanțe de tunuri mari ca noi.

Toți, cîți am plecat în război, am putut să ne luăm rămas bun pe veci, căci nici unuia nu-i asigurată viața, însă noi credem mai mult decît voi — cei rămași acasă — că ne vom reîntoarce la vetrele părăsite. Mi-e jale de Ghilu săracu, pentru că-i infanterist simplu și astfel îi poruncește tot freiterul¹. Vouă nu va fi iertat să vă arătați că-l compătimiți, căci atuncea îi scade curajul, ci trebuie să-l îmbărbătați mereu.

¹ Fruntaș (germ. Gefreiter).

Căci el, bietul băiat, are lipsă de îmbărbătare. Adresa necondiționat mi-o comunicați în spital, unde voi pleca în grabă. Ieri ți-am scris mai mult; cred că mi-ai primit și acele corespondențe.

Cu mult drag,

25 aug. 1915

Emil.

B.A.R., 118185

Stim. D-șoară Nelica Dănilă

Katona/Kolozs megye/Ungaria

Peste o oară plec la Viena — greu bolnav.

Iartă-mă că încă o dată ți mai adresez o corespondență — însoțită cu multe, multe salutări:

31 aug. 1915 Emil Rebreanu/ofițer în artilerie.

C.M.L.R.

Stim. D-șoare Livia Rebreanu

Bethlen/Szolnokdoboka megye

Scumpă surioară,

Deși ți-am trimis 50 coroane să le folosești împreună cu Miți noastră, mine voi trimite 200 cor. să-i pui în poștă. Acuma îmi cîștig rufe de iarnă și îmi fac cizme și un rînd de haine, apoi bani ce mi-ar mai rămînea o să-ți mai trimit. Mult nu voi sta nici aicea, aștept în toată ziua să plec mai departe, însă acuma mă aflu mai bine. Dacă voi putea, voi merge și acasă.

Scrie-mi aicea. Tot mine voi trimite catifeaua promisă. Cînd voi avea mai mult timp, o să-ți scriu mai mult.

Cu mult drag,

5 sept. 1915

Emil.

C.M.L.R., 372

Iubită mamă,

Sînt în spitalul din Siget. Voi sta aicea vreo 2—3 săptămîni, apoi voi merge iară îndărăpt pe cîmpul de luptă. Poate să mă trimită la Pesta, însă nu știu cu siguranță. Am năcaz cu stomacul, însă cred că mă vor cură.

Ieri am trimis pe adresa D-tale 50 cor. Azi trimit catifeaua promisă pentru Luțu și Tibiți. Trebuie să-mi cumpăr haine de iarnă, cizme și multe mărunțisuri. Nu-s greu bolnav.

Îmi poți scrie aicea pe adresa de pe plic.

Vă sărută cu drag pe toți,

Emil

Máramorossziget, 1915 . IX/5

C.M.L.R., 371

Máramorossziget, în 15 sept. 1915

Scumpa mea Miți,

Epistola lungă am primit-o, de care-ți mulțumesc frumos. Am tot așteptat să-mi scrieți, căci aici e tare uricios și plictisitor. Apoi nici n-am știut ce să vă scriu, cînd voi tăceți toți. De la Livia încă n-am primit nici un rînd, cu toate că i-am cerut telegrafic 50 cor., pe cari i-am și primit. Un sublocotenent de la Vînătorii împărătești, care e într-un cabinet cu mine, tare m-a rugat să-i împrumut 50 cor., căci în 1 sept. nu și-a căpătat leafa și nu poate ieși pînă în drum. Dacă voi merge mai curînd de 1 oct. pe cîmpul de luptă, banii aceia îi va trimite Liviei ori ție.

Mă aflu mai bine și din zi în zi mă întăresc. Cu toate acestea cred că pînă la mijlocul lui octombrie nu voi părăsi spitalul. Vacanța e esclus să capăt,

dar înainte de a pleca la baterie și când voi fi pe deplin sănătos, o să vă telegrafiez să veniți voi la mine.

Caută te rog în lada verde, acolo-i indexul? O carte verde cu fotografia mea. Și acolo-i testimoniul de maturitate? De altcum te rog să nu prea umblați în ladă, să știu ce-am primit și ce-mi lipsește... Catifeaua am trimis-o de mult, cred că ați și primit-o. Cu pachul ăst din urmă am trimis și epistolele ce-am primit pe câmpul de luptă. Te rog și le așează lângă cele așezate în lada verde și păstrează-mi și cureua de mitraieză rusească, ce-i vei găsi-o între catifea. Am aicea niște șrapnele rusești și mai multe suveniri din Rusia, pe cari nu-i iertat să le trimit, dar când veți veni la mine le veți putea duce acasă. Mi-am făcut niște haine frumoase și cizme și albituri mi-am cumpărat. Sînt în rînd cu toate. Las' că de-acuma nici tu nu vei duce lipsă de nimic! Din banii ce-am trimis Liviei, cumpărați-vă ce vreți și de acuma voi trimite în toată luna 200 cor., ori și mai mult. Nu-i vorbă și mie mi-ar trebui parale dacă mă voi întoarce în țivilie; cred însă că voi nu-i veți cheltui pe toți. Căci după război necondiționat voi 'absolva iura. Tu îmi gătește numai odaia și așteaptă-mi reîntoarcerea. Multă vreme va trece pînă ce voi scăpa de hainele militare, dar aș fi bucuros să mă întorc cît de curînd. Voi așteptați-ne în pace și în deplină armonie, căci de acuma nu veți mai avea lipsuri materiale.

Te rog să-mi trimiți însemnările de iură: „A magyar jog és alkotmány története”¹ și cartea roșă de iură cu numele latinesc: „Modestimus”.

Vestea că Nelica s-a logodit cu un teolog nu m-a surprins și nu m-a amărit mult. Am știut-o asta încă

¹ Istoria Dreptului și a Constituției ungare (magh.).

din noiembrie anul trecut, că ea nu-mi va fi nevastă niciodată. Acum, când știu pozitiv că am pierdut-o pe veci, mă resemnez cu părerea de rău al unui pribeag, care cel mai scump tezaur și l-a scăpat în mare, de unde nu-l mai poate nimeni pescui. Și atît!... La ce bine să-ți mai povestesc despre iubirea-mi zădarnică și ce-ar ajunge să-ți scriu jurămîntul fetei, care acum e a altuia? Voi putea eu trăi și fără persoana dragă, căci nu mai trăim lumea trubadurilor. Astăzi întreaga lume se cîrmuiește după interes și mai ales căsătoria e un tîrg, un tîrg rafinat...

După terminarea războiului voi reînvia. O să mă pun pe carte, voi face doctoratul și-apoi o să-mi creez o carieră mai aleasă.

Iulius s-a reîntors din război? Și Virgil nu vă scrie? Trimiteți-i parale.

Sărut pe Luțu și Tibiți, pe mama și pe tine.

Cu drag:

Emil

C.M.L.R.

Stim. D-șoară Livia Rebreanu

Naszód/Szolnokdoboka megye

[Nu peste mult] o să mă reîntorc pe câmpul de luptă, de unde o să vă trimit întreaga leafă. Aicea mai am lipsă de parale.

Cu mult drag vă sărută pe toți,

Emil¹

M. Sziget, 1915. IX/22

¹ Fragmentul final al unei epistole, scrise pe mai multe cărți poștale, din care primele nu ne-au parvenit. Cele două cuvinte de la început sînt adăugate după T. Rebreanu, *Geneza romanului „Pădurea spînzuraților” de Liviu Rebreanu, Strana,*

Scumpă Livie,¹

Am sosit la baterie cu bine. Mă aflu în putere și sînt sănătos. În zilele proxime o să vă trimit niște parale. Aștept și eu. Acuma am de toate și nu voi spera pe nimic. Cărțile de iură nu mi le trimiteți. Care-i adresa lui Iulius și a lui Virgil? Scrie-mi despre toate: cum vă aflați, cum sînteți?

Cu mult drag vă sărută pe toți,

6 oct. 1915

Emil

Mi-ați primit lada?

B.A.R., 144324

Stim. Domn: Liviu Rebreanu/publicist

București/Str. Primăverii, nr. 19/Români

Scumpii mei,

Nu V-am scris de mult. De cînd beau apa Prutului și apoi a Dnistrului! De-atunci am fost în spital în Măramorossziget, greu bolnav. Și acuma sînt în apropierea cetăților sud-estice ale Rusiei. Acasă n-am putut merge, ci îndată ce-am fost mai bine m-or trimis la front. Acuma mă aflu în putere. Mi-am făcut niște haine frumoase verzii, culoarea nouă a armatei noastre și cizme și m-am pregătit bine de iarnă, căci pace nu nădăjduim în grabă. Apoi șinora de aur arată mai bine pe haine mai frumoase.

XI (1960), nr. 9 (sept.), p. 71, care menționează că epistola a fost expedită din Sighet unde Emil se afla internat în spital.

Se pare că, inițial, scrisoarea adresată Liviei a fost primită de Maria (Miți), o altă soră a scriitorului, deoarece pe ea se află însemnarea „Vă salut cu drag, Miți” și o modificare de adresă: Naszód, în loc de Bethlen.

¹ Destinatarul nu este găsit la adresa din Beclean (Bethlen) și epistola, ca și cea precedentă, este trimisă la Năsăud (Naszód) unde se găsea Livia.

² Epistolă scrisă pe 4 cărți poștale militare.

Iulius a fost acasă pe două săptămîni. N-am putut să mă întîlnesc cu el și așa de mult aș fi vrut să-l văd!... Îmi scrie mereu că eu uit de el, fiindcă-i scriu cam rar. Dar eu nu uit nici de el și nici de unul de-ai noștri. Pe-aici e o vreme urîță: plouă și suflă un vînt rece. Și-mi vine în minte vremea cînd eram acasă și cînd era asemenea timp. Îmi aduceam apa din fîntîna de sub podul din Prislop, lemnele tăiate le trimeteam cu Ghilu în casă și-apoi mă așăzam lîngă foc și visam despre Lisandra Pletos și nu știu de mai cine. Dar acuma trebuie să stau în ploaie și să supraveghez cum sapă tunarii și cum așază tunurile. Apoi mă gîndesc la bietul Ghilu, care încă-i în Rusia. Cît trebuie să sufere el ca infanterist în urîta vreme a toamnei reci!... Nu l-am văzut de cînd am fost septiman și cine știe dacă-l voi mai vedea?! Căci soarta pedestrimii în război e de tot tristă.

Și e numai de 18 ani și străin și orfan. Și nu vă am eu dragi pe voi pe toți, cînd de multe ori lăcrămez gîndindu-mă la voi? Iulius e la o coloană de munițiune, dar Ghilu și eu veșnic în foc. Acuma nu-mi pasă de nimic. De multe ori deasupra capului se sparg șrapnelele și de cîțiva pași explodează granatele fără să le iau seama. Un noroc mi-e toată viața. Apoi mult preț nu pot să-i dau, căci bunăoară războiul mi-a nimicit toate planurile. Căruntesc și poate voi pleșuvi pînă cînd se va face pacea. Traiul mi-e foarte bun, parale capăt 260 cor. lunar, dar ce folos, cînd cu atîta amar trec zilele!?!.

Acuma am trei tunuri, cari urlă neîncetat, de-abia mai aud. Și să vezi efectul!... Coborîră de pe un deal cîteva companii de ale dușmanului, iar sub deal

or fost așezate tunurile mele, cu cari pînă atuncia nu dădurăm nici o pușcătură, prin urmare dușmanul nu știură de ele. I-am cosit formal de nu rămaseră oameni din toate trei companiile.

Pînă acuma îmi era greață de oamenii morți. Și acuma? Trec indiferent printre oameni spintecați ori bucătăriți. Numai o dată m-a înduioșat vederea cîtorva soldați ruși cînd trecurăm Dnistrul. Un tunar de-al nost i-a ridicat cu piciorul capul unui soldat rus — putred, dar cu șapca încă în cap. Și i-a sărit capul de-o lăture. L-am îngropat: trupul separat de cap. Nici acuma nu știu de ce. Foarte mulți morți am văzut, cari probabil or căzut cu cîteva săptămîni mai nainte, dar fiindcă moartea i-a ajuns între liniile de foc, n-or putut să-i îngroape. De la tunurile mele n-or murit mulți oameni, doar patru și s-or vulnerat vreo 15. Pe doi i-a îngropat „șverele”¹. Am suferit mult de ele. De 18, 15 și 12 cm. Odată era să călătoresc spre Hades. M-or apucat la foc de trei părți și numai cu sănătoasa am putut scăpa.

Plouă și suflă vîntul și-acuma. Stau în colibă cu dinerul² de limba mea și ne gîndim cînd o fi și fi-va odată pace? Și va încăpea în sufletele noastre atîta fericire?

Scrieți-mi tu, Fanny, Rița. Atîta de bine îmi cad șirele voastre... Cred că scrisoarea-mi v-a afla în pace și nădăjduiesc că și-a voastră pe mine...

Cu mult drag vă sărută:

10 oct. 1915

Emil / cadet artilerist

¹ Tunurile de mare calibru, artileria grea (germ. *schwer*).

² Ordonanța (germ. *Dien.r*).

Scumpă Livie,

Tot aștept răspunsul și nu mai sosește. Ți-am scris de vreo două săptămîni, dar fiindcă epistola ta întîrzie, îți scriu din nou. Mă aflu bine, sănătos. Pe-aicea e cam rece, iar în săptămîinele trecute a fost un vînt care pare-mi-se că venise din Siberia. Acuma avem locuințe bune, facem foc în ele, numai cît sînt pline de șoareci de cîmp. Sînt „alsó szakaszparancsnok”¹, deci tot lîngă tunuri. În săptămîina trecută am avut o luptă de trei zile. Atuncia a fost mai rău. Parale n-am căpătat încă, dar las’ că aicea e și la nu peste mult. Scrie-mi despre Ghilu, unde-i bietul băiat. Și mai scrie-mi noutăți ce m-ar interesa. Aud că Nelica se mărită. Și mai cine încă? Ce vești din București? Adresa lui Iulius nu s-a schimbat?

Vă sărută cu drag:

21 oct. 1915

Emil

B. A. R., 144325

Stim. Domn. Liviu Rebreanu / publicist

București/Str. Primăverii, nr. 19/Românen

De pe cîmpul de luptă din Rusia, în 2 nov. 1915

Iubiții mei,

v-am mai scris, nu de mult. Și ca să știți și voi că mai trăiesc, iată, Vă scriu din nou. M-am reîntors din spital și de-o lună de zile sînt iară la tunurile-mi dragi. Mă aflu bine, sănătos și tare. Un glonț de pușcă nu-i în stare să mă trîntească la pămînt, dar cred că nici două. Numai de Ghilu mi-e jale, care încă e într-o diviziune cu mine, dar pe care nu-l găsesc nicăiri. I-aș da haine de iarnă, i-aș da parale, l-aș încurăja

¹ Ajutorul comandantului de pluton (magh.).

pe bietul băiat, dar nu știu unde-i?... De-acasă primesc vești bune, numai de Iulius îmi scrie Livia că zace într-un spital din Pesta, greu bolnav. Toate ar trece, numai războiul nu vrea să treacă. Ne plouă, ne ninge, ne bate vântul. Răbdăm frig și ploaie de gloanțe. Toate durerile îndurate le-am răbda ușor, dacă am ști că vom ajunge pacea. Lungimea războiului ne amărește pe toți.

Acuma-s „zugskomandant”¹. După cum v-am scris, căzut-or destuli oameni și din bateria noastră, căci honvezii sunt totdeauna înaintea. De cele mai multe ori sîntem într-un rînd cu boacele. Mai ales „schwerele” fac multe „găuri” și produc multă spaimă în rînduri. Cred că nici tunurile noastre nu-s mai slabe, ba din contră. Ce crezi, înmormîntarea Serbiei va aduce pacea dorită?

O rog frumos pe cumnățica Fanny să-mi scrie mult și des, asemenea pe tine și pe Rița. Îndată ce se va încheia pacea, voi merge la voi să vă cunosc pe toți.

Vă sărut cu multă căldură:

Emil

C.M.L.R., 353

D-Sale D-lui Emil [Isac]/ publicist

Kolosvar / Bartha Miklós utca 22

Stimate Domn!²

Trenu-mi a plecat la 9 oare, vizita de la 11 deci a trebuit să rămînă. La Universitate am umblat

¹ Comandant de coloană (germ.).

² Epistola (redată de noi la „bunul de tipar”) se intercalează, cronologic, la p. 514.

bine. Pe Crăciun voi face examen. De soartea d-lui Chirilă am întrebat — în scris — de la un bun prieten, răspuns n-am primit încă.

Aicea nimic nou. Stăm pe loc.

Îmi pare foarte bine că am avut onoarea să [vă] cunosc. Nădăjduiesc că pe Crăciun ne vom întîlni.

Sărut minile Doamnelor, salut pe Domni.

Cu deosebită stimă te salută pe D-ta

Emil Rebreanu

14 noiembrie 1916

C.M.L.R., 373

Cîmpul de luptă de la Nord, în 25. XI. 1915

Scumpa mea soră,

Ți-am primit epistola din 13 nov. și multe corespondențe din 2 nov. și de la sfîrșitul lui octombrie, dar acestea numai după epistolă. Multe scrisori mi-or sosit dară după o vagabundare de cîte-o lună.

Întîrzierea asta o presupun și le-o datorez domnilor leneși din Bistrița, de la cenzura militară. Destul de mare greșală din partea lor că opresc acolo cu săptămîinile scrisorile adresate cătanilor de la fronturi. Zici într-o corespondență că ești îngrijată de soarta mea, nescriindu-ți aproape de patru săptămîni. De mai multe ori ți-am trimis scrisori mai lungi, pe cari nu le vei căpăta doară pînă la Paști. Mulțămită cenzurei care — după cum se vede — mai mult stă cu mîinile în buzunar, decît își vede de lucru. Zici că ai primit acele 150 cor. cari le-am trimis. Mi-am făcut un „cavalerie mantel” cu 140 cor. și de aceea n-am putut trimite mai mult. E cam

scump, dar e cu guler de oposan și foarte călduros, de care am avut mare lipsă.

Îl voi putea purta și în țivilie cînd va fi frig și dacă vom ajunge acele zile. În 1-a dec. cred că voi trimite mai mult, dar și acuma voi avea cheltuieli cu punerea dintelui care mi-a picat. Știi, dintele dinainte, care era cam negru și care în bătaie mi s-a rupt de jumătate. Medicul zice să-mi pun unul de aur care e mai tare. Lucrul nu trebuie să-l plătesc, dar prețul dintelui da. Leafa mea e de 255 cor. lunar. În toată luna pot să trimit 200 cor., iar cînd nu voi avea spese și mai mult.

Numai trebuie să știi că am și purș¹ și om care-mi îngrijește calul. La aceștea le dau laolaltă 20 cor. pe lună. Apoi nu pot fi fără nici un crețar în buzunar. (Pungă nu am nici acuma, ca niciodată.) Să nu te miri că-ți fac socoteală de tot crețarul, dar uite, aicea, nu vreau să țin bani la mine, căci în tot momentul poate să mă ajungă un glonț, apoi obiceiul soldaților e îndată să caute în buzunare. Mai bine să-i folosiți voi, dacă eu nu voi mai fi. Și încă ceva. Mai bucuros decît mine nimeni în lume nu vă trimite parale, aștept însă să-mi rămînă și mie ceva din ele.

Nu zic să nu vă folosiți din ei de ce aveți lipsă, dar trebuie să știți toți că paralele aceste sunt o parte din viața mea — viața-mi de pe front — plătită de regele ungar. Tu știi bine că dacă sunt mulți bani, toți se cheltuiesc, iar omul se ajunge și cu mai puțini, dacă știe că nu are alții. Pe tine te rog deci să împarți din paralele ce trimit, iar restul să-l păstrezi tu. În paranteză îți mai spun, că dacă s-ar întîmpla ceva cu mine să nu-mi mai trebuiască niciodată bunuri

¹ Ordonanță (germ. *Bursche*).

lumești, tot în mîna ta să rămînă ce-ar rămînea după mine.

Lui Ghilu o să-î trimit 20 cor. pe adresa ce mi-ai dat: în Dobricin.

Fă dacă poți ceva în interesul lui. Nici eu nu mă simt prea bine. Am reumă în mîna stîngă: în cot și în umăr. Dimineața nu mă pot scula, ci trebuie să mă îmbrace purșul, un băiat tare cumsecade, român de lîngă Deva. Pînă acuma a fost mai bine, că am șăzut mai mult în decung¹ cît am fost la tunuri, dar de-o săptămînă sînt în „rajvonai“ ca „tüzsergu megfigyelo“². Douăzeci și patru de oare stau acolo în frig și în zăpadă, pe atîta vreme stau într-o casă din satul apropiat. Toată ziua beau ceai fierbinte, dar nici aceasta nu-mi ajută.

De mers în spital nu vreau, căci nici acolo nu-i mai bine, ba trebuie să-mi iau masa în vreo ospătărie, dacă vreau să nu mă ieie dracul de foame. Astfel a fost și în Sziget. Apoi am nădejde să merg acasă pe urlab³. După serviciu de șase luni, fiecare ofițer poate să meargă acasă pe 20 de zile, însă numai cîte unul dintr-o baterie. Pe mine cade rîndul să merg în 22 ianuarie ori în 11 februarie.

Mai bucuros aștept deci urlabul, decît să merg în spital. De altcum mă aflu bine. Mi-am cumpărat multe cărți. Deci cetesc mereu. Lupte nu prea avem, căci zăpada e pînă în brîu. Stăm și privim unul la altul din ocheane. Iulius mi-a scris, asemenea și nevasta lui. Le-am răspuns la amîndoi. Lui Liviu i-am scris de vreo trei ori, dar răspuns n-am căpătat încă. Nici nu le trimit alte cărți, pînă ce nu-mi răspund ei.

¹ Adăpost (germ. *Dekung*).

² Observator de artilerie (magh.).

³ Concediu (germ. *Urlaub*).

De la Botean, preotul, am primit o epistolă, în care te laudă pe tine pentru frumoasele poezii ce scrii în *Gaz. Trans.*, iar pe mine tare mă doresc oamenii din Nușfalău în frunte cu baronul Bánffy, care vrea să le fiu notar. Zice că îndată ce-aș merge acasă m-ar alege dintr-o mie numai pe mine.

Alătur și o fotografie, unde-s luat de pe treptele căsii mele subtpămîntene cu un alt cadet și cu Petrea, purșul meu. O trimit să mi-o păstrați nu pentru că-s pe ea, dar vreau să am o suveniră din război. Nu am numai exemplarul acesta. Fotografia lui Miți am primit-o. E foarte frumoasă și o țin mereu la mine, „în buzunarul de partea stîngă”. Asemenea am primit și recenza ce ți s-a făcut în *Românul*, de care-s tare mîndru. Cred că-i de prisos să te felicit, cînd știi că de toate succesele tale mă bucur alături de tine.

Lui Tibiți îi voi face un rînd de haine militare, din stofă de culoarea verde ca și ale mele și cu rangul de zászlós, pe care mi-l aștept cît de în grabă. Bineînțeles, cu cizme și cu coardă. Dar numai dupe ce voi merge acasă pe urlab. Dacă voi afla, o să-i cumpăr și pinteni, să se știe că-i soldat cu cal.

Nu-i amintiți de asta, căci el va aștepta prea iute să i să facă. Apoi să ne plimbăm laolaltă prin Năsăud. Și lui Luțu îi voi cumpăra eu ceva frumos, numai să învețe bine. Lui nu-i iertat să umble în uniformă militară, dacă odată umblă în gimnaz.

Cred că trăiți în armonie deplină și nu aveți certe...

Sărut mîinile la mama, sărut pe Miți, pe Luțu, pe Tibiți și pe tine de nenumărate ori.

Emil

D-sale D-lui Liviu Rebreanu

București/Str. Primăverii, nr. 19/Românien

Frontul italian, în 13 dec. 1915 n.

Iubiții mei,

Din 5 I. c. sînt pe frontul italian. Plateul Doberdo! E un ținut frumos. Toate dealurile-s de stînci și cu catacombe de pe vremea romanilor. Văd Marea Adriatică și orașul Triest. Războirea aicea e mai cu multă osteneală decît în Rusia. Aproape în toată ziua trebuie să respingem atacurile vehemente, dar fără multă bărbăție, ale dușmanului. Pînă acum a o duc bine. Pe Crăciunul nost voi merge acasă pe vreo 20 de zile.

V-am scris de mai multe ori, de ce nu-mi răspundeți? Cred că sunteți bine și nu purtați frică de urlatul granatelor grele. Și vai, cîte mai pică în jurul meu!!...

Pe-aicea e vreme moale: plouă mereu și nu-i frig de loc. Numai tina ne cam dezgustă. Și schwerele.

Vă sărută cu multă căldură:

Emil

B.A.R., 144327

Frontul italian, în 3 ian. 1916 st. n.

Iubiții mei,

Epistola Voastră din 6 dec. am primit-o în 30 dec. și nu pe frontul Rusiei, ci aicea lîngă Marea Adriatică. Bateria mea a fost trimisă la frontul Italiei, unde sunt și cele șapte din regiment. Am așteptat mereu știri de la voi și mai ales de la Fanny, care știe să-mi scrie atît de drăguț și de cald.

Sînt în serviciu de noapte, deci am vreme să Vă comunicstarea mea de aici. Pînă acuma am puscat un reflector de-al italienilor, care ne incomoda mult și pentru care faptă sînt înaintat să capăt o medalie. Și fiindcă pînă acuma nici unui ofițer nu i-a succedat să-l numerească, tot a două noapte veghez în „megfi-gyelo“, cum îi zicem noi. Alt lucru nu am, dar e destul că toată noaptea nu pot să-mi închid ochii pînă ce colegii mei dorm ca morți. Am un tun de 8 cm. și cu acela lucrez. Cît am fost în Galiția (la Zalescyki, apoi în apropierea Tarnopolului) și eu aveam lucru în sînul bateriei. Acuma despre toate cele îi referез unui vicecolonel.

Regretез foarte mult că am părăsit muscalii, cei mai cumsecade dușmani ai Monarchiei. Cu ei ne băteam, apoi iar ne dădeam pace și era bine. Mai ales că nu au atîtea tunuri grele cîte italienii. Cu ei ne băteam în toată duminica, iar aicea nu încetează niciodată focul. Nu putem să ne mișcăm nici oleacă, căci îndată sosește „sortüz“¹-ul lor de „schwere“. Bateria noastră de regulă o pușcă cu tunuri de 21 și 24 cm. Închipuie-ți cîtă spaimă produce și cît sînge!

Mai multe nu-ți scriu despre mine, numai atît că ne aflăm lîngă orașul Görz, bombardat de mai multe ori de către italieni. [...] * spune-i că acolo aștept o viață mai bună ori nu aștept altceva. În Görz umblu mereu.

Ghilu e în Pesta, într-un spital militaresc. Cu el dară nu știu cînd voi putea să mă întîlnesc. De altcum nu cred să-i fie rău acolo. Eu în toată luna trimit 150—200 cor. acasă și totdeauna le scriu să-i

¹ Salvă (magh).

deie și lui Ghilu din ei. Livia acuma e în Pesta, unde va sta pînă la terminarea războiului.

Iulius e în cancelarie la regim. 1 de tunari, unde s-a mutat și nevastă-sa și cu ea s-a dus și Livia.

Acasă trăiesc bine, mai ales de cînd sînt cadet. Și cred că nu vor duce lipsă de nimica cîtă vreme voi trăi. În 1 martie ori în 1 mai, voi fi sublocotenent. Atuncea iară voi căpăta vreo mie de coroane. Nu-i vorbă, după război voi avea nevoie de multe parale, iar acuma am ocaziune să adun.

Traiul mi-e foarte bun. Ar fi păcat să-mi trimiteți orice de ale mîncării. Țigări am mai bune decît ale voastre din România. Egyptische, Khedive, Dames etc. Pe toată ziua căpătăm 25 de bucăți. Apoi nici nu-s eu fumător. Lui Ghilu i-aș fi trimis și eu ceva de Crăciun, dacă ar mai fi fost prin Galiția. Trai mai bun ca acesta nu doresc niciodată (tunarii totdeauna trăiesc mai bine decît alți soldați).

De-acasă primesc știri bune. Sunt sănătoși toți. Pe Livia o ridică în slavă lumea românească din Ardeal. Îmi scrie că acuma își purizează volumul ce o să-l scoată.

Fotografii de cînd sînt soldat nu prea am. M-a pozat un locotenent în pragul decungului meu din apropierea Tarnopolului, dar nu a putut să-mi deie decît un exemplar, pe care l-am trimis acasă să mi-l păstreze pînă la reîntoarcere. Dacă voi mai pușca și reflectorul care ne neliniștește încă, voi cere urlaub pe vreo două zile la Triest, unde îmi voi face cîteva chipuri. Atunci o să vă trimit și vouă.

Nu-mi trimite nici o gazetă, căci atuncea nu voi fi niciodată sublocotenent. Cunoști șovinismul honvezilor. Din contră, abonez *Pesti Hirlap*-ul

și am o bibliotecă întreagă, însă — regret — ungu-rească toată.

Haine de iarnă am prea multe. Tare îmi place „ulanca“, care a costat 180 cor., dar aicea nu le prea iau folosul, căci nu-i frig. Plouă mereu și e o tină proastă și ceață. Un an aș petrece mai bucuros în Galiția decît o lună aicea, pe plateul Doberdó. Și a trecut o lună de cînd am părăsit rușii simpatici.

Sorei Fanny îi voi scrie separat, cînd voi fi mai dispus și prea puțin obosit. Îi voi scrie mult, mult. Acuma trebuie să mă uit după lucrul meu.

Sărut pe Fanny, pe Rița, pe Puia și pe Tine de nenumărate ori, cu drag:

Emil

C.M.L.R., 374

Frontul italian, în 6 ianuarie 1916

Dragă Miți,

Epistola închisă a ta și a mamei am primit-o de mult. Acuma am mai multă vreme și nici nu mai vreau să amîn scrisul. Mă aflu bine, sănătos. Aștept în toată ziua ofensiva dușmanului, care ne vizitează mult. Vă scriu acuma, căci dacă s-or începe din nou luptele uriașe, nu voi putea nici să dorm. De altcum și acuma duc o viață pariziană: noaptea veghez și ziua dorm. Sînt despărțit de baterie cu un tun și toată noaptea pușc reflectoarele cari luminează tranșeele boacelor. Dimineața apoi mă culc, dar nu pot dormi, căci bubuitul tunurilor mari, ce se sparg în preajma colibelor noastre, mă trezesc în tot momentul. Am și slăbit de cînd împlinesc această slujbă. Apoi și vremea e urîță. Mai în toată ziua plouă, în urma căreia se face o tină urîță și rece. Noaptea e foarte frig, căci nici munții Tirolului nu-s departe de noi. Ziua e cald

de nici nu purtăm mantăl pe noi. Numai tina ne amărește mult. Nu ne putem ținea nimic curat, iar decungul mi-e plin de murdărie. Grinzile căsii mele sunt de fier, deasupra beton și stînci, dar și un granat de 15 cm. mi-o poate sparge. Siguri nu sîntem nicăire, numai norocul ne mai ține în viață.

Concediu nu capăt, căci vremea cîtă am fost în spital mi-or degradat-o de întrerupere de serviciu. Deci numai în 1 april aș putea merge acasă, însă dacă pînă atuncia nu voi fi leutnant¹, nu voi pleca în concediu decît în mai. Mult nu mă supără că nu merg să vă văd, căci știu cît de rău îi cade omului cînd trebuie să se reîntoarcă la front. M-am obicinuit cu străinătatea, dar și mai bucuros voi merge ca sublocotenent. Numai de aș ajunge acelea zile.

Livia mi-a scris din Pesta, asemenea și Iulius. Liviu încă mi-a scris cu Fanny dimpreună. Ar vrea să mă vadă barem la chip. Eu v-am trimis vouă o fotografie de pe frontul rusesc, dar nu mi-ați amintit nimica de ea, că ați primit-o. Mi-o păstrați pînă la reîntoarcere.

Reghinuța și mai multe fete îmi scriu din trecere de vreme. Să nu crezi că le iau în serios scrisul, dar vreau să fiu în contact cu oameni din Ardeal.

În 1 martie ori cel mult în 1 mai voi fi leitnant. Barem de n-ar ține războiul să mai ajung și gradul de oberleitnant². Pe aici se vorbește că la primăvară vom trece în Africa, în Egipt.

Despre mine v-am scris destul, acuma să vă întreb, cum trăiți voi? În luna asta, din mai multe cauze, nu vă pot trimite parale niciunuia. Scrieți-mi, duceți lipsă de ceva? Cît puteți, cruțați și voi, căci

¹ Sublocotenent (germ.).

² Locotenent (germ. Oberleutnant).

după război va fi mare scumpete și atunci nu voi avea plată. Chiar dacă voi avea să-mi cîștig diploma de notar, îmi vor trebui cîteva sute de coroane, iar acum pot să adun. Folosiți-vă, dacă aveți lipsă, numai nu vă cumpărați lucruri cari nu sunt neapărat lipsă.

Deci nu mă așteptați în grabă. Trăiți voi bine și în pace și vă gîndiți cînd nu vă convine ceva, că sunt alții cari trebuie să îndure mii de suferințe și de dureri și totuși trebuie să le suferim fără zgomot.

Seara de Crăciun voi petrece-o lîngă tun — singur. Mi-a veni atunci în minte cît de departe sunt de voi și de cîte ori va trebui să aștept moartea, pînă ce voi fi țivil. Și voi ruga pe D-zeu că barem Crăciunul viitor să-l ajung de-a-l petrece cu voi împreună.

Sărbători și an nou fericit vă dorește

Emil

C.M.L.R., 366

Stim. D-șoară Livia Rebreanu

Budapest / VI Kartács, utca 13, földz. 3

Frontul italian, în 7 ian. 1916

Dragă Livie,

Epistola ți-am primit-o de mult și tot am avut de gînd să-ți răspund, dar pînă acum n-am putut. Apoi nici nu prea am voie să scriu, cînd toată noaptea trebuie să zgriburesc de frig lîngă un tun și cînd aicea plouă în toată ziua. Tina asta îmi ia toată voia.

Am scris și acasă mai pe larg și am scris și în Feleac. Și lui Liviu i-am scris, căci și de la ei am primit o epistolă lungă, în care-mi scriu că vreau să-mi trimită pe Crăciun un pachet cu de-ale mîncării, cu țigări etc. Bineînțeles le-am mulțumit, dar nu le-am

primit ofertul. Dacă-i vorba de mîncare, am eu acum să mînc ce vreau.

Vezi, dacă am scris tuturor unde am aflat de lipsă să scriu, de aceea poate nici nu mai am voie să fircălesc. La toți le scriu pe-o cartă, căci fiecăruia să le povestesc ceva nou, nu știu.

Avem vreme urîă și veghez toată noaptea la tunul cu care pușc reflectoarele ce apar la horizont. Toată ziua se repețesc aceleași bubuituri de tun, aceeași viață de dobitoc se repește noaptea. Atunci se întîmplă schimburile de boace, cari frămîntă și mai bine tina pînă peste glezne.

Crăciunul unguresc l-am petrecut bine și scump. A trebuit să particip la o masă comună cu mai mulți ofițeri din regiment. Prințul Eugen a trimis fiecărui ofițer de pe frontul italian un inel din șrapnel italianesc cu monogramul său, cadou de Crăciun.

Crăciunul nost l-am petrecut la tun între feciorii tunului. Cred că voi v-ați aflat mai bine decît mine.

Concediu nu capăt, căci timpul cît am fost în spital mi l-or degradat de întrerupere de serviciu. Voi merge pe Paști să vă văd.

În 1 martie ori în 1 mai voi fi sublocotenent. Mă aflu bine. Nu-mi purtați grija, căci soarta și așa nu mi-o poate schimba nimeni. Dacă voi avea noroc, mă voi reîntoarce.

Mă bucur de succesele tale și aștept să mă informezi despre tot ce te interesează pe tine. Și-mi pare bine că primești și parale.

V-am trimis și o fotografie de pe frontul rusesc, nu știu, ați primit-o...? Aș dori să mi se păstreze, pe cînd va veni vremea să părăsesc rufele militarești. Altceva n-am ce să-ți mai scriu. Lui Iulius îi gratulez

de oficiul nou, pe care va trebui să-l poarte mult, căci n-am ajuns încă nici la jumătatea parte a războiului.

Cam târziu, vă doresc sărbători și an nou fericit. Cu drag vă sărută:

1916/I 7

Emil

C.M.L.R., 355

Stim. Doamnă Ludovica Rebreanu

Naszód/ Besztercenaszód megye/ Ungarn

Dragă mamă,

Am căpătat epistola trimisă, de care-ți mulțumesc. Acuma n-am vreme să scriu mai mult. Mă păzesc. Nu-mi scrieți mai mult pe adresa asta, iar cea nouă voi scri-o. M-am cerut iar pe cîmpul de luptă din Rusia. Nu știu cînd plec...?

Mă aflu bine. Mi-a scris și Ghilu. Vă sărută:
16 I/1916

Emil

C.M.L.R.

Frontul italian, 23 ianuarie 1916 st. n.

Iubită mamă,

Am primit epistola ce ai binevoit a-mi trimite și care am așteptat-o de mult.

Aseară i-am scris lui Iulius și Liviei, iar azi am vrut să-ți scriu D-tale. Serviciul de noapte tare m-a slăbit, dar nici n-am prea avut poftă de scris. Acuma m-am mai adus în ori, deci pot să vă descriu starea mea de aici.

De cînd sînt în Italia trăiesc foarte slab. De multe ori nu mănînc zile întregi, căci mîncările ce le pregătesc cătanele sunt teribil de grețose. Și nici nu prea avem din ce să pregătească. Căpătăm carne de vită și

altceva nimic. Acuma să ne facă de mîncare niște tunari, cari în țivilie or fost zidari și băieși! Locuitori nu sînt în apropiere, căci italienii or surpat toate cășile din satele vecine cu tunurile lor, mari cît oamenii.

Suntem siliți să ne provedem cu mîncări aduse din Görz, scumpe și greu de căpătat, fiindcă orașul acesta îl bombardează italienii zilnic. Alta a fost viața în Rusia, dar acolo nu m-or denumit în grabă. Am urît carnea de vită, de să nu o văd nici la țîguri, mai ales că înaintea noastră zac zeci și sute de italieni, morți din luna lui novembre, pe cari nu-i pot înmormînta, fiindcă italienii sunt la o apropiere de 30—40 de pași de noi. Or probat cătanele noastre să-i fure și să-i îngroape, însă italienii or pușcat asupra lor. Cîte la unul îi vedem capul cum i se desface de pe grumaz, în alt loc cîte un picior, cîte-o mînă. Aicea nu cade zăpadă niciodată. Ziua e foarte cald, iar noaptea e ca la noi iarna. Și ar putea avea cineva poftă de mîncare, cînd e silit să miroase aerul acest strîcat și greu? I-or stropit cu var, dar nici aceasta nu plătește nimic.

Concluzia e dară că mîncarea mă costă mult aicea.

În 2 ianuarie un granat mi-a spart decungul și mi l-a aprins. Nefiind aicea (pe vîrfurile muntelui San Michele) apă, a trebuit să-mi privesc arderea hainelor, albiturilor, cizmelor și tot ce am avut în casă eu, 2 sublocotenenți și încă un cadet. I-am mulțumit lui D-zeu că atuncea am fost toți la tun și am scăpat cu viață. Cu cîștigarea rufelor ce mi-or lipsit, mi s-a dus plata de pe luna asta.

Bănuirea D-tale nu-i bazată de loc. Eu nu vorbesc la spatele D-tale despre D-ta: rău. Cum aș și putea să critizez slăbiciunile părinților cari mi-or

dat viață și pe cari eu totdeauna — pe lângă toate asupririle — i-am iubit? Pe mine nu mă silește nimenea să vă ajut și eu asta nu o fac, ca apoi să împrut cuiva. Tot sufletul meu vi l-aș trimite și vă voi ajuta totdeauna cu cel din urmă creșari. Iar dacă or fost neînțelegeri între părinții mei și între mine până acuma, cred că acestea vor fi alungate în veci din casa noastră. Cred că șirele acestea îți vor împrăști eventualele bănuiri și vei avea mai multă încredere în mine.

În 1 februar voi trimite toate paralele de cari nu voi avea neapărată lipsă. Acuma trebuie să vedeți toți că totuși a fost bună ambiția mea.

Sînt domn și la cătane și voi fi oriunde, căci mi-am cîștigat — vai, cu cîtă trudă! — maturitatea. Îmi închipui scumpetea mare ce poate fi și acasă, dar cu socoteală puteți trăi bine și să-mi și adunați parale. După război voi avea mare nevoie de bani și n-aș vrea să cer de la nimeni.

Eu voi trimite dară de-acuma paralele pe numele D-tale. Acum nu-i lumea de umblat în gală și de beut șampanie, de aceea cît puteți cruțați tot crucerul¹. Dacă voi trăi, îi voi folosi cu D-voastră împreună, iar dacă nu, vă vor prinde bine cîteva sute de coroane odată.

Luțu să învețe bine și să fie ascultător. Acuma poate vedea și el cît de amărit e Ghilu, dacă n-a vrut să învețe....

Scrieți-mi și pe mai departe pe adresa asta, căci transferarea mea la regimentul 5-lea nu va fi în curînd. Acasă voi merge pe Paști.

Vezi dară și D-ta, dragă Mamă, că eu nu mai țin minte trecutul atît de negru mie.

¹ Creișar, ban (germ. *Kreuzer*).

Îmi voi alege o carieră — după război — scurtă, să vă pot ajuta. Dacă aș fi numai eu, desigur aș absolva iura mai nainte.

Mă aflu bine. În 1 februar, deci așteptați parale. Cu mult drag vă sărută:

Emil

C.M.L.R., 347

Stim. D-șoară Miți Rebreanu

Naszód/ Besztercenaszód/ Ungarn¹

Vă sărut cu drag

6. II. 1916

Emil

C.M.L.R

Stim. D-șoară

Virginia Todoran

Fellak/u.p. Apanagyfalu/Szolnokdoboka
megye/Ungarn

Frontul italian, în 8 febr. 1916

Dragă Virgo,

N-am primit de mult scrisori de la tine. Acuma am eu puțină vreme, deci îți scriu. Mă aflu bine, sănătos. În zilele trecute m-a fotografiat un coleg de al meu, iar eu văd și aflu de bine să-ți trimit și ție un chip. La spatele mele e un tun ascuns între crengi de brazi, ca nu cumva să-l vadă aeroplanele italiene. Tunul acesta îl vei vedea la Tinuța, căci și ei i-am promis un chip încă cînd dînsa mi-a trimis o fotografie în Rusia. Nu-i ceva elegant, căci aicea nu prea are nimeni vreme să-l prelucreze ca acasă. O suvenir de pe vestitul munte San-Michele.

¹ Ilustrată trimisă de pe frontul italian (Gorizia).

Acasă n-am mers, dar nici nu voi merge pînă ce nu mă vor trimite. Acuma a venit o ordinațiune ministerială că fiecare baterie e îndatorată să trimită un ofițer în rezervă în toată luna la cader. Pe mine va cădea rîndul în mai ori iunie. Atuncea deci voi merge acasă de tot și voi înștrua recruții. Apoi nici n-aș ști ce să fac acasă, cînd colegii mei sunt la fronturi. Dacă voi avea noroc, voi scăpa cu viață și de aici, dacă nu, ce-aș putea face? În 1 mai voi fi leitnant. Atuncea am de gînd și eu să părăsesc cîmpul de luptă, unde acuma aproape un an mă războiesc cu diferiți dușmani.

Ghilu nost aud că-i într-un spital din Bistrița, dar așa-mi scrie de rar, ca și cînd n-ar ști încă literile. Livia e în Pesta la Iulius, care — după cum îmi scrie — nu va mai merge altul la front. Numai Ghilu de-ar scăpa teafăr. Voi încă puteți fi liniștiți, căci Iulius, ca prinsoner — deși nu poate să-i fie de tot bine — e sigur de viață. Apoi Emilul vost nu-i cătană. Ce mai vreți? Eu pot muri în tot momentul, asemenea și Ghilu. Numai cît eu nu prea am frică de moarte. În zilele trecute un glonț de tun a omorît 7 oameni și a rănit 21. Chiar lîngă mine. Dar eu tot sunt pe credința aceea că pe seama mea încă nu s-a pregătit nici un glonț în lume.

Clima pe-aicea e foarte plăcută de o bucată de vreme. Numai noaptea e cam rece.

Voi ce faceți? Cum vă merge gospodăria? La ai noștri nu le prea merge bine, căci sunt scumpe toate celea. De aceea le trimit eu parale. Cum să află unchiul? Tare aș vrea să vă văd, dar acuma încă nu pot, nu mă lasă împrejurările. I-aș scrie și lui Iulius, dar nu-i știu adresa, apoi nici nu am corespondențe pe seama prinsonerilor. Așa-i că lor altfel de corespondențe

le trimiteți? Ce petreceri ai tu? Cînd ai fost la noi? Ce face Ștefănuț, Chitta, Lenica? Spune-mi numai, unde e Iulian preot? Scrie-mi mai mult, căci revederea noastră va fi cam tîrzie....

Noutăți nu știu ce să-ți scriu. Același bubuit de tun, aceeași viață de toată ziua: sînge și iar sînge.

Sărut mîinile unchiului, sărut pe Lenica, pe Iulian, pe Ștefănuț, pe Emil și pe tine, cu drag:

Emil

B.A.R., 144308

Frontul italian, în 12 febr. 1916 n.

Scumpă Fanny!

Am promis în epistola ce-am trimis lui Liviu, îndată după Crăciun că-ți voi scrie deosebit și-ți voi trimite și o fotografie cătănească de care am. Împrejurările nu m-or lăsat să-mi împlinesc datoria mai de timpuriu, de aceea te rog să mă ierți. Nu prea am vreme, iar cînd totuși ar fi, mai bucuros îmi odihnesc oasele trudite, ori ascult gramafonul. Acuma însă sînt mai dispus, deci îți scriu cîteva rînduri, ce cred că vor trece hotarele fără multă întîrziere.

Mă aflu bine. Trăiesc la fel. Zilele-mi trec uneori greu, de altă dată mai bine, precum avem ori nu avem lupte. Numai alergarea asta multă de n-ar fi! Ziua în „schwarmlinie”¹, noaptea ori tot acolo, ori la tun. Și suntem puțini ofițeri, astfel că tot a doua zi sînt în slujbă. Cu toate acestea mă bucur că încă mai trăiesc. Seara avem cină bună, iar gramafonul ne cîntă cîte „csárdás”-uri din lume și e bine.

Dar lungimea războiului, grija zilelor ce vin, aceasta ne ocupă mai mult — pe noi rezerviștii.

¹ Linie de atac în trăgători (germ.).

Apoi-poate că nici n-a trebui să-mi văd de viitor, dacă va ținea mult războiul. Sfârșitul boalelor îndelungate e moartea. Așa va fi și al meu sfârșit, dacă vor fi multe ofenzive.

Nici nu-mi trece prin gând să-ți descriu viața mea de azi. Poate n-ai crede-o, ori doară nici nu mi-ai primi scrisoarea dacă aș încerca să Ți-o descriu. Rămân deci tăcerea. Cred că ai cetit din luptele și din viața soldaților de la Doberdo. Acest cuvânt din urmă e de-ajuns să-ți trezească în minte legioanele noastre de suferinți.

Despre viața-mi sufletească: nu mă pot împăca cu gândul că pacea e atât de departe, iar moartea deasupra mea. Și unde-mi sunt visele visate, pentru cari a trebuit să îndur atâtea, atâtea dureri?

Ți trimit trei fotografii: într-una sunt pe-un tun călare, în alta între colegii din baterie: un sublocotenent și doi cadeți, iar în a treia fotografie sînt singur la umbra unei hilze¹ de tun, calibru 28 cm. italiene.

Tare Ți mulțămesc de scrisoarea ce mi-ai trimis cu Liviu deodată și-Ți doresc asemenea mult, mult bine. De soarta-mi nu vă bateți capul, căci ar fi în zădar. Dacă voi avea noroc să scap cu viață din acest război, eu — soldat bătrîn — voi merge și la voi să Te cunosc și pe Tine, dragă Fanny.

Dar toate planurile-mi par niște povești seci și fără căpătii. Nu mai știu să mă cuget mai departe de ziua de azi și nici nu nădăjduiesc să-mi realizez visul de pe vremuri, îmbrobodit în atâtea raze de aur.

¹ Țeavă (germ. *Hülze*).

Scrie-mi dacă-mi primești epistolele și scrie-ți-mi toți cît de des.

Sărut pe Liviu, Rița, Puia și pe Tine Te sărută cu mult dor și drag:

Emil

B.A.R., 144369

Frontul italian, în 25 febr. 1916

Scumpă Fanny!

În săptămîna trecută Ți-am trimis epistola promisă și trei fotografii de pe frontul unde mă aflu. Cred că mi-ai primit scrisoarea „promisă”, iar acum, văzînd atîta gingășie și grijă ce-mi porți, vreau să-Ți mai scriu și să-Ți mulțămesc. Lui Liviu îi scriu tot în plicul ăsta, Riței îi voi trimite o ilustrată din Görz, pentru orașul care s-or dat atîtea lupte sîngeroase.

Nu aflu cuvinte destul de potrivite să-Ți mulțămesc atenția și dragostea ce-mi dovedești prin scrisorile Tale scumpe. Un pribeag amărit și fără noroc am fost eu veșnic, scrisorile Tale îmi cauzează deci bucurii înzecite acum și aicea — departe de voi, cari îmi sunteți atât de dragi!...

Nu crede că sînt indiferent față de tine! Eu mă cuget tot cu atîta dor la autoarea scrisorilor frumoase și calde, dar împrejurările nu-mi permit să-Ți scriu mai des și vezi... nici cuvinte atât de drăguțe nu am de cînd aud atîtea bubuituri de tun.

Mi-a scris Livia și Miți că ești un suflet ales și idealist. Scrisoarea Ta din urmă îmi dovedește pe deplin presupunerea lor. Mă bucur nespuse de mult că gândurile Tale mă însoțesc în tot locul și-Ți presupui atîtea despre mine. Dar nu crede că aș fi ceva persoană deosebită. Nu-s Adonis și nu-s Socrate. Tot atîta de ordinar sînt și eu ca lumea toată. Mă deosebesc de oa-

Frontul italian, în 25 febr. 1916

Dragul meu Liviu,

Ar fi de prisos să-ți amintesc separat cât mi-a părut de bine de scrisoarea Voastră din 12 febr. n. M-am bucurat mai ales că epistola trimisă am căpătat-o închisă, fără să fie cenzurată.

Adevărat că acuma or mai încetat luptele aicea pe Doberdo. Dar numai luptele boacelor. Noi ne du-lăm veșnic. Luptele artileriștilor nu încetează ziua-noaptea, mai ales din partea italienilor. Nu înțeleg și nu voi ști niciodată tactica dușmanului năuc, care și-acuma — noaptea întreagă — ține subt foc drumurile ce duc spre tranșee. Înțeleg prada aceasta de munițiune când și boacele sunt în acțiune, când fac atacuri. Nu vezi barem un cap de italian, decum să îndrăznească a ieși la asalt. Hotărît că noi suntem superiori față de ei în toate privințele.

Acuma fac slujbă în prima linie de foc, unde nu ne desparte de dușman mai mult de 15—20 de pași, așa că boacele toată ziua aruncă granate de mână asupra înimicului neastîmpărat. N-am observat nicăiri atîta ură între dușmani ca pe frontul italian. Trebuie să știi că pentru noi nu există retragere. Ori murim toți, ori învingem. Un infanterist de-al nost e în stare să alunge trei italieni, dar boacele... nu prea fac mulți prinzoneri. De regulă le dau pașaportul spre Hades. E interesant cum vînează iagerii¹ împărătești după dușman. Și de regulă cu succes. Numai artileria grea îi cam spărie pe vînătorii aceștia și le face pagubă în șirele lor voinicești.

¹ Vînători (germ. *Jäger*).

menii de soiul și etatea mea într-atîta că cea mai mare parte a vieții mele a fost o luptă uriașă cu mii de neajunsuri și mizerii. Multe dureri sufletești, vai! Și cîte lipsuri ale bunurilor lumești am îndurat ani îndelungați! Nu doresc nimănui o asemenea viață, iar Tu, Tu n-aș dori nici prin vis să trăiești viața mea trăită.

Fotografii Ți-am trimis în epistola precedentă, nu ceva bune, dar Liviu și Rița desigur mă vor recunoaște și în hainele împăratului. Mi-ar face o plăcere deosebită să-mi trimiți și Tu fotografie, fie aceea chiar și mai veche. În sfîrșit, tot cumnățica mea e înfățișată pe chipul așteptat.

Rița și voi, nici una nu mă plîngeți pînă ce nu-mi veți ști sfîrșitul. Iar acesta desigur nu va fi ceva plăcut, dacă va mai ținea mult războiul.

Gînduri multe și înalte nu am, vezi doară din scrisoare cât de mărginit sînt de cînd am intrat în armată. Uneori îmi vine să scriu lucruri frumoase, dar oboseala îmi taie firul gîndurilor și... nu fac altceva decît că port un jurnal laconic despre ce să înțimplă în sufletul și în jurul meu. Apoi de un an și jumătate nu prea ajung la cărți românești. Niciodată n-am știut limba mamă, dar acuma uit și ce-am știut pe vremuri.

Pe Puia o sărut, că și ea, mititica, să roagă pentru mine. Tare aș vrea s-o văd și să-i cumpăr o păpușă mare, mare cît ea.

Lui Liviu îi scriu separat. Vă admit însă să-mi cetiți reciproc scrisorile.

Mă aflu bine și cu gîndul veșnic la Tine și la ai noștri.

Te sărută cu drag, asemenea pe Rița și pe Puia:

Emil

Alaltăieri am fost iar între boace fără să mi se întâmple ceva și ieri... ieri mi-a omorît comandantul bateriei trei gloanțe de mitraieze, în locul de unde primim. Sărmanul meu căpitan! În luna trecută un granat greu a căzut pe coliba divizionarului bateriei mele, pe care l-a făcut bucăți și turtă. Acuma căpitanul, în zilele trecute câștiga colegi. Doi am mai rămas din vestita baterie combinată.

Satele de pe aicea sunt în ruine. Nu vezi turnuri de biserici, nu vezi picior de țivil și n-ai vedea vreun dobitoc pe lângă vreo casă părăsită. Gloanțele tunurilor marine inimice or pustiit nu numai satele de prin jur, dar cât vezi cu ochii: or arat cîmpurile și-or sfărîmat stînci uriașe. Nu-i mirare: de nouă luni de zile stau pe loc și nu-i lăsăm să ne răpească nici un pas de pămînt. În zădar au vreo 800 de tunuri concentrate numai aicea, de la Görz pînă la mare.

Noi avem colibe săpate în stînci, lângă tunuri.

Crede că mai bucuros aș fi făcut ofensiva rușilor, decît să stau aicea lipit de stînci, așteptînd în tot momentul esplodarea vreunui granat de 28 m. Cu rușii ne-am înțeles perfect și au fost niște dușmani neasămînat mai cinstiți decît italienii. Cu ei ne luptam duminica și încolo era frățietate.

Traiul mi-e destul de bun, dar nu mîncăm cald numai seara, căci turbații ăștea ar fi în stare să puște o mie de granate grele după o trăsură ce-ar vedea.

Mă bucur mult că-ți vei scoate un volum nou, dar — iartă-mă — nu mi-l trimite încă. După 1 mai apoi Te voi ruga să mă cîntești cu unul și cu vreo gazetă. Știi, atuncia voi fi denumit de sublocotenent. Livia încă își scoate un volum de poezii. Ea îmi scrie des din Pesta, asemenea și ceilalți de-acasă.

Nu peste mult voi merge acasă pe concediu de 20 zile și-atuncia îi voi face lui Tibiți haine de ofițer în artilerie. Lui Ghilu îi trimit mereu parale, căci lui săracul i-e mai greu. Numai e cam năîng și nu-mi prea scrie.

Tu știi că sînt sănătos, iar în baterie pe mine mă țin mai în putere și totuși... oboselele m-or muiaț și zecile de mii de gloanțe mi-or slăbit nervii. Simt dureri în pept, mă războiesc cu stomacul și reuma și de multe ori sînt foarte nervos. Dar să nu uiți că în bateria mea numai un locotenent activ și eu am dus 11 luni neînterrupt.

Umbletul vremii pe aicea e foarte schimbăcios. Uneori soare și cald, de altădată bate un vînt rece și plouă încet și mărunț. Poate în 1 april ori în 1 mai mă vor trimite acasă, unde voi fi transferat în alt regiment ce se formează acuma („honvéd tábori nehéz tüzérezred“).

Și mi-e gîndul să dau și vreun examen, dacă voi ajunge în Ungaria. Știe D-zeu ce-o mai fi din planurile mele, cînd pot să-mi piară în tot momentul!...

Dacă mi se va întîmpla ceva, va scrie Miți ori Livia, dacă eu n-aș mai putea să vă scriu.

Dar să sfîrșesc! Mîne merg iară în schwarm-linie. Socot că mă voi reîntoarce sănătos.

Și-acum... rămîi cu bine. Scrie-mi. Te îmbrățișez cu drag, fratele tău

Emil

P.S. Sînt transferat la artileria comună. Peste o oară plec. Adresa mi se va schimba în curînd. Îți voi mai scrie.

Emil

Scumpă Miți,

Epistolele le-am primit. În zilele trecute ți-am scris că m-or transferat la artileria comună. Mi s-a schimbat deci și adresa. Parale v-am trimis o sută de coroane, te previn însă, că daruri în vremurile de-acuma — nu se prea dau din partea oamenilor de soiul nost. Banii ce-i trimit ți folosiți voi împreună, fără ceartă și în pace. Eu îmi voi aduna separat. Regretez moartea Sabinei Slăvoacă. În zilele trecute a căzut al treilea comandant de baterie ce-am avut în război: „Trei Doamne și toți trei“. De Ghilu vă îngrijiți și voi. Parale ți voi trimite eu, numai nu-mi prea scrie nici acum.

Mă află bine. Concediile s-or închis. De-acum nu mai poate merge nimeni acasă. Bănuim că vom începe vreo ofensivă puternică.

Vă sărut cu drag pe toți, mai ales pe Tibiți:

1916/III. 5

Emil

10 martie 1916

Scumpă Livie!

Tu aștepti, eu aștept și nici unul nu primim nimica. Mi s-a schimbat adresa, mi s-a schimbat sufletul și așa vrea să nu mai fiu ! Sînt și eu cu o cătană mai mult, dar mai încolo nimic. Veți vedea și veți ști voi toți într-o zi că eu nu mai sînt. Tu-mi ești cea mai dragă din lume și totuși... Ție nu pot să-ți dau ce-aș vrea, pentru că soarta altcum voiește... Sînt slab, mizerabil, pentru că nu pot face ce voiesc. Nu întreba motivul, nu întreba de ce mă mănîncă atît de mult dorul după voi, ori după moarte!... Zilele

grele mi se spălăcesc din minte, dar și visurile mi s-au șters... iar eu am rămas fără trecut și fără viitor și fără căpătii. Atît. M-am săturat de toate și de viață! Cu bine:

Emil¹

B.A.R., 144305

Dragei mele sorioare Rița Rebreanu

București / Strada Primăverii, nr. 19

Românien²

Scumpă Riță!

I-am scris sorei Fanny și lui Liviu. Mi-or primit scrisorile?

Sînt bine și sănătos. Scrieți-mi pe adresa nouă de pe cealaltă față.

Vă sărut pe toți cu mult drag:

28 martie 1916 n.

Emil

C.M.L.R., 375

Iubită Mamă, Miți și băieți!

Tare de mult nu mi-ați mai scris. Am tot așteptat că doară mi-a scrie ceva mama, ori doară Miți, dar nimic. Acum am vreme destulă, deci vă scriu mai mult.

În 17 l.c. v-am trimis o corespondență, în care v-am înștiințat că pe-o săptămînă merg în swarmlinie. Niciodată nu mi-a prea păsă de nimic, dar atunci cea am avut un presimț rău, mai ales că a trebuit să merg în cel mai periculos loc de pe întreg frontul ita-

¹ Reproducem această epistolă după I. Rusu, *Colecțiile documentare George Coșbuc și Liviu Rebreanu*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 108.

² Carte poștală militară cenzurată, avînd într-un colț o reproducere de artă cu inscripția „Isonzo-Armee-1915“.

lian și, pot zice, din toată lumea. Poate ați auzit denumele Doberdo. Un sat mic, dar plin cu sînge de om, o ruină și o cenușă, de la care și-a luat numirea întreg platoul, unde se dau luptele cele mai mari. Cît ține orizontul nu vezi altceva decît pietrii și stînci, iar printre bolovanii ăștia uriași o dungă mai întunecată: swarmlinia unde trebuie să merg. Ziua n-ai vede un suflet de om mergînd într-acolo. Dar n-ar ajunge nimenea în swarmlinie să-i vadă italienii. Noaptea a trebuit să merg și eu și a trebuit să mă tuplic la tot pasul cîte după o stîncă, căci grantele veneau ca ploaia. Am ajuns în pace la locul destinat, dar s-a pornit o ploaie și a curs șapte zile. Cîtă vreme am stat în swarmlinie. Cine poate dormi în apă, în tină, în frig? Nu vreau să amintesc minele uriașe cu care ne-or pușcat și cari or stîns atîtea vieți din jurul meu. M-am îngreșoșat pînă la gît de atîta sînge și creieri de om ce am văzut și mi-or stropit hainele. M-am săturat de război și de viața animalică ce-o duc acuma mai bine de un an de zile. Un glonț de tun-revolver mi-a spintecat partea superioară a mînei stîngi, dar nu fiți îngrijorate: nu mă mai doare și mi se vindecă. Am căpătat recunoștință de la superiorii mei și-i bine. Dar enervările peste măsură, oboseala și nesomnul m-a slăbit rău. Am însă un comandant de baterie bun, care-mi recunoaște tot meritul, de aceea m-a trimis acuma aicea îndărăpt la cai, să mă recreez. Aicea am o sobă din scînduri, tapetată cu hîrtie... și curată. N-am nimic de lucru, decît supraveghez ce lucră subofițerii și tunarii de la cai. Am un bucătar care îmi fierbe tot ce doresc. Deci nu trăiesc rău.

Aștept în tot ceasul denumirea de stegar, dar acuma nu numără mult, căci în 1 mai și așa voi fi

leutnant. Ca stegar nu am plată mai multă decît am avut pînă acum, iar leutnant (rangul acesta) îl voi recăpăta din 1 ianuarie a.c. Sînt îndestulit cu gradurile ce le-am ajuns aicea la cătane. Mai bine n-a aranjat nimenea.

Eu v-am trimis 100 cor., în 1 martie. Nu mi-ați scris că primit-ați ori nu. Rog să mă înștiințați. În 1 april voi trimite iar pe-atîta și Liviei și lui Ghilu, iar în 1 mai o să vă trimit 200 cor., ca să puteți face ceva haine. Aș vrea să-mi depun undeva vreo 6—7 sute de coroane, cînd voi primi banii pentru hainele de leutnant, dar încă nu știu unde. Dacă voi scăpa cu viață, mi-or trebui parale, căci vedeți cît de singuri suntem, iar dacă nu mă voi reîntoarce, veți avea voi.

Pe concediu nu pot merge încă, căci s-or închis. Nădăjduiesc că în mai vă voi revedea. Cel puțin atunce voi avea la grumazi și steaua de aur...

De mine nu vă bateți capul, căci totdeauna am fost bun gimnastic; deci mă știu feri de gloanțe. Trăiți bine și în liniște, căci după semnele ce se arată nici pacea nu-i departe și atunce toate vor fi bune. Aștept cu atîta dor barem concediu să vă pot vedea și să vă povestesc multe, multe. Știu că și Tibiți așteaptă, dar o să-l fac stegar la tunari, cît ce voi ajunge acasă. Numai de i-aș găsi niște pinteni frumoși și niște cizme de tunari.

Dar să sfîrșesc, căci mi-e somn. Scrieți-mi în-dată. Vă sărut cu mult drag,

28 martie 1916

Emil

Dorita mea sorioară Rița Rebreanu

București / Strada Primăverii, nr. 19

Românen

Dragă Riță!

Ți-am scris și Ție și sorei Fanny și lui Liviu, dar nici unul nu mi-ai răspuns. Poate Vi s-a schimbat adresa, ori doară nu mai e iertat să treacă granița României scrisori de pe fronturi? În toată ziua aștept porunca de plecat acasă, pe concediu de 20 de zile și de voi nu știu nimic...

M-or denumit de sublocotenent cu rangul de 1 ianuarie 1916, iar medalea mare de argint o s-o capăt azi-mîni. Mă aflu bine, dar tare mă doresc acasă, unde n-am fost chiar de doi ani de zile.

Scrieți-mi și nu mă uitați.

Vă sărută cu mult drag:

12 mai 1916

Emil

C.M.L.R., 344—345

Scumpă Miți¹! Epistola am primit-o. Îți mulțumesc de ea. Fotografia încă am primit-o încă în epistola precedentă. Sînteți tare bine reușiți. Tibiți văd că-i fecior mare și frumos. Tare doresc și eu să vă văd și să vorbesc cu voi, căci în zădar vă pun întrebări, fotografia nu-mi răspunde... Apoi doresc cîteva zile liniștite și să vă ascult durerile și bucuriile ce le aveți, ori să vă povestesc suferințele ce-am îndurat de 14 luni. Doresc să văd oameni care nu și-or văzut consozii murind de fiare fierbinți și doresc, atît de mult doresc să văd Ardealul. Dar nu știu nici eu cînd va veni vremea aceea... Concediile sînt închise și știe D-zeu

¹ Epistolă scrisă pe 2 cărți poștale militare.

cînd s-or da din nou urlaburi. Acuma nu-mi lipsește nimica și nu-i nici o piedică la mergerea mea acasă. Am stele de aur, iar în zilele proxime voi căpăta (așa cred) medalia mare de argint. Unicul dor mi-e să merg pe concediu după atîta amar de vreme trăită în lumea diame-tral opusă firei mele. De două zile avem lupte mari. Tunurile urlă ziua întreagă și țevile sunt fierbinți ca focul de-atîta pușcat, astfel că trebuie să le recim cu lepedeauă muiate în apă. Nu auzim altceva decît urletul zecilor de tunuri și de șuieratul granatelor ce zboară peste capul nost. Pînă acuma sînt bine și cred că nu mi s-a întîmpla nimica. Sînt prim-ofițer în baterie, dar în 17 l.c. trebuie să merg din nou în schwarmlinie.

Nu voi lăsa nici o ocaziune să pot merge pe concediu. Nu mă așteptați, dar voi scrie cînd o fi să plec. Neconșionat o să-ți aduc cadoul așteptat. Lui Tibiți un tun.

Trăiți în pace și fiți liniștiți că odată voi merge și eu să vă văd. Vă sărut cu mult drag:

15 mai 1916

Emil

C.M.L.R.

Stim. D-șoară Miți Rebreanu

Naszód / Beszterce—Naszód / Ungarn

Salutări din Görz¹

Emil

C.M.L.R., 358

Doberdo, în 18 mai 1916 n.

Dragă Virginie și Unchiule!

Astăzi după-amiazi plec din nou în schwarmlinie pe o săptămîină și înainte de a mă depărta de la tunuri vreau să vă trimit rîndurile acestea. Avem

¹ Pe o ilustrată trimisă de pe frontul italian (Gorizia).

lupte mari noi tunarii: țevile tunurilor sunt fierbinți de-ai putea fierbe o amiază pe ele și de multe ori pe minută dăm mai mult de 80 de gloanțe. Cu un cuvânt avem de lucru și—mirare — italienii nu pușcă decît foarte puțin. Așa cred că dacă vom înceta noi.

Să vă spun ce aud pe aicea. Italienii vreau pace. Dacă le dăm ce-am ocupat pînă acuma — foarte puțin — ei se îndestulesc.

Și de ce? În Tirol îi batem, aicea iară am ocupat cîteva tranșee și am făcut prizonieri. În Tirol or prins un general, 141 ofițeri, 6.400 oameni, 13 tunuri, mai multe zeci de mitralieze (gépfegyver) de ale italienilor. Acuma se tem de-o ofenzivă, cum am făcut în Rusia anul trecut și cer pace.

Dar nu cred să fie ceva din ce se vorbește, căci prea mult ne-or chinuit cu mulțimea tunurilor lor cît am fost puțin. O bătaie strajnică trebuie să le dăm și să ne deie ei pămînt, nu noi lor. În Tirol or trecut granița Italiei, iar dacă înaintează mai departe trupele noastre, vom înainta și noi aicea de la Doberdo.

Concediile nu se mai deschid. Și așa de mult așa vrea să vă văd!

Dacă s-a începe ofenziva, va trebui să merg înainte cu infanteria, căci în baterie eu sînt „feldes-ritókész”.

Dacă cumva totuși s-ar deschide concediile, o să-ți scriu necondiționat cînd voi merge la voi. Mi-ar părea bine să pot merge înainte de a pune tu examenul, căci atuncea te-aș examina și ți-aș mai explica una-alta. Învață și arată că ști face ispravă.

Virgil se însoară? Ce draci! Și cine va fi doamna? Ba, zici că și Tinuța se mărită?... Frumos! Să le fie de bine! Eu să mă supăr? Foarte te-ai înșală dacă crezi că m-aș putea supăra că o fată se mărită.

Fiecare om face după cum îi vine mai bine. Apoi eu... eu nu-s de înșurat....

Întîi și mai întîi sînt cătană, apoi eu nu mi-am terminat studiile începute, cari trebuie să le gat. Trebuie să știi: doctor în studiile iuridice voi fi cît de tîrziu. O fată ori o altă piedecă nu m-a putea abate niciodată de la planul visat. În cazul cel mai rău așa rămînea cătană și în 1 august așa fi oberleutnant.

Dar tu... și voi—nici unul nu știți cîtă ambiție zace în mine. După terminarea războiului, într-un an, doi, voi fi doctor.

Cît despre Tinuța: să-i fie de bine. Nu mi-a fost, cel dintîi, dar nici cel din urmă vis.

Pe-aicea e cald și vreme frumoasă. E mai cald ca pe la noi în iulie. Nici nu umblăm în hainele militare, ci... în cămașă și în ghețe de noapte.

Mi-am căpătat rangul cu 1 ianuarie 1916. Sînt îndestulit cu toate. Numai de Iuliusul vost mi-e jale că trebuie să trăiască ca prizoner în țări străine. Dar, în sfîrșit, nici mie nu mi-e mai bine. Și dacă socotim bine, poate mi-e cu mult mai rău, căci lui cel puțin viața i-e asigurată, pe cînd a mea.. cine ți-ar putea spune?

Poate nici să nu mă reîntorc din schwarmlinie, dar ce-aș putea face? Cel mult deodată cu mine mi-ar peri ambiția și toate planurile ce-am visat. N-a mai trebui să scriu în cancelarii ca să-mi pot realiza țelul dorit și n-a trebui să învăț nopți întregi.

Mă aflu bine. În zilele acestea îmi aștept medalia mare de argint.

Alte noutăți nu am.

Sărut pe unchiul, pe Emil și pe tine, cu drag,

Emil

Scumpă Miți!¹

Văd că concediile nu se vor deschide în curînd. Am început ofensiva și poate că nu pot merge acasă pînă prin august. Să nu te superi pe mine că ți-am dat sfatul să mă aștepti, dar mîne o să te recompensez. O să-ți trimit parale să ai de una-alta.

O veste bună! Astăzi am fost decorat cu medalea mare de argint pentru vitejie. Dacă voi avea vreme o să-ți scriu mai multe, dar acum mă păzesc.

Vă sărută cu mult drag pe toți:

Emil

P.S. Lui Virgil i-am trimis de două ori din 1 mai cîte 20—20 cor.

Emil

C.M.L.R.

31 mai 1916

Scumpă Livie,

Astăzi a fost să plec în concediu — l-am avut în mînă și tot astăzi m-or închis din nou. Bateria ni s-a împrăștiat în toată lumea. Am ajuns aicea ca comandant de tren, dar mîne plec cu întreaga diviziune — poate, unde durează cea mai mare vărsare de sînge. Închipuiește-ți părerea mea de rău că nu pot merge să vă văd. Bolnav mi-s, astfel trebuie să merg mai departe, pe-o cale necunoscută și cu un sfîrșit neștiut. Știu că mă așteaptă mulți cunoscuți, căci aproape de doi ani de zile nu m-or văzut. Acuma n-au ce mai aștepta; am medalia mare de argint, sînt leutnant, dar trebuie să aștept vremi mai bune. Nu fi năcăjită de soarta mea. Destul năcaz am eu că n-am

¹ Carte poștală militară cu ștampila din 22 mai 1916.

putut merge acasă. Și nici nu-mi scrie pînă ți-oi da adresa nouă. Rămîneți cu bine și nu mă uitați, dacă soarta n-ar fi și pe mai departe bună cu mine.

Cu mult drag vă sărută

Emil

M.L.R., 5980

D-șoarei Titi Haliță/studentă la preparandie Szamosujvár/Szolnoc—Doboka m. [Aromăntanitonăképezdu internatna ban]*

19 IV [1917]¹

Dragă Titi,

Am petrecut 40 zile în [Trencsen]*, unde m-am simțit destul de bine, iar astăzi am plecat la o baie de munte, la „Bártfa-fü-rdo“. În drum a trebuit să aștept o jumătate de zi în mijlocul slovacimei în Zsolna, de unde te salut.

Cu drag/

Emil

C.M.L.R., 356—357

Dragă Virginie!

Scrisorile ți le-am primit numai acum, aproape după o lună de zile. Din Italia am plecat în 8 iunie la Tirol și de-acolo aicea în Volynia. Posta am căpatat-o de tot neregulată — de-aicea întîrziarea epistolelor tale.

Mă aflu în cea mai bună sănătate și pace, dar am foarte mult de lucru. Acuma sînt comandant la sapeuri,

¹ Ștampila poștei: 19 apr. 1918 (dată la care Emil nu mai era de mult în viață). Epistola (redată de noi în faza „bunului de tipar“) se va intercala, cronologic, la p. 526.

aproape de șvarmlinie. M-or pus în locul ăsta ca să mă odihnesc nițel după atîta vreme ce-am fost la tunuri, fiindcă pe urlab nu pot merge cît ține ofenziva rușilor, dar aicea am mai mult lucru decît la tunuri. Doară voi mai scăpa cumva și eu pînă s-a mai liniști frontul, apoi voi merge acasă pe o lună de zile.

E foarte interesant ce-mi scrii despre stările voastre din Feleac. Se vede că domnii aceia nu știu ce-i a fi în gura morții. Nu știu nici unul prin cîte chinuri trecem noi și nu știu cît de rău ne doare că acasă să fericesc toți netrebnicii pînă ce noi facem istoria lumii. Știu că multă mulțămîtă n-am avea nici după reîntoarcere înaintea ăstor feli de domni, dar vom fi remunerați de rege, cel mai înalt Domn al nost. Și voi fi măreț cîtă vreme mi-a curge sîngele curat de român prin vine, că am fost ofițer în armata austro-ungară și am luat parte în luptele războiului mondial. Ca ofițer la tunari în rezervă voi fi totdeauna mai mult decît niște neghiobi cari fură vremea lui D-zeu pe-acasă, cînd tot omul întreg e subț steaguri.

Și acum trebuie să panzez nițel și să vă rîd pe toți, cari credeți că eu aș fi supărat pentru oricare fată. Ce gîndiți voi de mine? N-am eu alt lucru decît să fiu mereu cu gîndul la înșurătoare?

Bineînțeles, îți mulțămesc că-mi scrii una, alta, să știu ce-i pe la voi, dar eu să mă țin cu ambele mîni de o rochie care zboară, ar fi o prostie nemaipomenită. Ți-am scris în alt rînd planurile mele și eu mă țin de ce-am zis. Sînt condamnabile toate forțările ce se fac cu Tinuța, dar în sfîrșit... nu-i de mirat. Tot omul face după cum îi vine mai bine. Și-apoi eu pe Tinuța am lăsat-o în ceața uitării deodată cu depărtarea-mi din Nușfalău. Și nici eu n-am reînceput co-

responderea cînd am fost voluntar în Oșorhei. Mi-a zis că acum, deși nu-i încă de 16 ani, dar totuși vrea să corespundă cu mine.

Aicea la mine îi este și acum scrisoarea aceea. Și că „de-apurarea e cu gîndul la mine“. Ce zici tu la acestea? Apoi eu am corespondat și corespund cu zeci de fete, și ce-ar mai rămînea din mine dacă pe toate le-aș lua de neveste?

Repet, îți mulțămesc de atenție, dar n-am să-i mai trimit altul nici un șir, niciodată.

Înmormîntarea Tinuței în sufletul meu e făcută și am îngropat-o pe veci, ca pe-atîtea altele.

Astăzi e în 24-lea, cred că ți-a succedat bine examenul. Te felicitiez înainte. Nu știu ce gînduri și planuri ai, dar eu îți doresc din inimă să-ți realizezi tot ce dorești, ca la verișoară bună ce ești. Despre schimbările ce se pregătesc în casa voastră nu pot zice nimic. Cînd voi merge pe concediu o să știu mai multe. Trebuie să te previn că și dacă voi merge acasă, la voi nu voi sta mai mult de-o zi. Să nu-și presupună nimeni că sînt un cățel neputincios, ce așteaptă umilit o bucată de pîne de pe masa domnilor ce-și petrec. Și în general cu preoți de pe niște sate înlăturate nu mai vreau să convin. Aceștia sînt rămași cel puțin cu un veac de lumea societății moderne. Apropos! Dacă totuși ar cuteza vreun Bichigean să-mi scrie, îl voi prinde de urechi și nu-l voi slobozi pînă îl va lua dracu.

Lui Iulius al vost i-am scris de mult, dar n-am căpătat nici un răspuns. Îmi pare bine că îmi amintești de el și se află bine.

Scrie-mi mereu și cît de mult, căci citesc cu mare plăcere tot ce-mi scrii. Fie epistolele tale cît de lungi,

nu mă supăr eu de loc. Chiar astăzi am primit scrisoare și de-acasă, lungă cât a ta.

Fetele din Feleac să mă aștepte numai, căci doară va sosi odată și ziua plecării mele acasă.

Cu ce-ți petreci tu vremea? Umbli pe la Camila? Spune-i că o salut și îi sărut mâinile. Îi voi scrie și ei.

Pe-aicea nu-i atîta de cald ca prin Italia. Și e mai bine așa. Trăiesc bine ca un ofițer în artilerie.

Te sărut cu drag de multe ori, sărut mâinile unchiului și pe Emil îl sărut.

Cu drag:

24 iunie 1916

Emil

M.L.R., 5935

D-șoara Titi Haliță /

Naszód¹

Astăzi plec. Fotografia o să Ți-o trimit din alt loc. N-am vrut să-mi iau rămas bun în persoană, căci poate prea mult mi-ar fi părut rău. Dar odată, cînd nu s-or mai auzi bubuiturile de tun, ne vom revedea iarăși, dacă astfel mi-a fi scris în stele.

Rămîi cu bine!

25 iulie 1916

Em. Rebreanu, subloc.

M.L.R., 5936

Gingașei Domnițe Titi Haliță

Naszód / Beszterce—Naszód m.²

Prietina mea dragă, Ți-am mai scris astăzi o ilustrată, nu știu dacă ai primit-o. Sînt tot în Pesta și numai la noapte voi putea călători mai departe spre

¹ Carte poștală militară, semnată și de „Ovidiu, student filosofie”.

² Carte poștală ilustrată.

nord și spre întuneric. Închipuie-ți cît de tulburată mi-e liniștea sufletească, cînd știu ce-am lăsat în Năsăud și nu știu dacă voi mai vedea-o??!

Sărut mâinile Doamnei, miresei și D-tale Ți le sărut cu mult drag,

Emil

M.L.R., 5949

Delicatei Domnițe Titi Haliță

Naszód / Beszterce—Naszód m.¹

30. VII. 1916

Mort de obosit, mă plimb prin grădina zoologică, din Pesta, de unde mă gîndesc cu o deosebită dragoste pretinească la D-ta. Sărutări de mînuțe:

Em. Rebreanu

M.L.R., 5979

Gingașei Domnițe Titi Haliță

Naszód / Beszterce—Naszód m.²

Din apropierea Carpaților îți sărut mînuțele de nenumărate ori:

Munkács, 31. VII. 1916

Em. Rebreanu

M.L.R. 5937

Gingașei D-șoare Titi Haliță

Naszód / Beszterce—Naszód m. / Ungarn³.

Rawa-Ruska, 1. VIII. 1916

Prietina mea dragă, află că mi-or închis drumul de unde am plecat pe concediu, astfel că a trebuit să fac un încunjur bunișor. La noapte voi ajunge la

¹ Epistolă pe verso-ul unei vederi din Budapesta.

² Vedere din Munkács.

³ Epistolă pe verso-ul unei reproduceri de artă (Teodor Axentowicz).

trupa mea, de unde îți voi scrie mai mult. M-am întâlnit cu mai multe trenuri pline cu vulnerați de pe unde-i Ghiță, dar nu m-am întâlnit nici cu un cunoscut să-l întreb despre el.

Sărut mînuțele-Ți frumoase de nenumărate ori:

Emil

Stim. Doamnă Alesandru Haliță

M.L.R., 5951

Naszód / Beszterce—Naszód m / Ungarn

Stimată Doamnă,

Nu pot să nu vă mulțumesc și pe astă cale de buna primire ce mi-ați dovedit, cîtă vreme umblam în casa D-voastre. Mă gîndesc cu atîta părere de rău la zilele ce vin, pe cari sînt silit să le trăiesc departe de cei dragi — și în țări străine.

Complimente D-lui vicariu, D-voastre vă sărut mîinile cu o deosebită stimă:

2. VIII. 1916

Emil Rebreanu, sublocot.

M.L.R., 5938

Stim. D-șoare Titi Haliță

Naszód / Beszterce—Naszód m / Ungarn

Titi dragă!

Am sosit aicea cu bine. Sîntem în rezervă. Locuința mi-e într-un castel medieval frumos și romantic din cale-afară. Păcat că vom sta mult cu mîinile în sîn, căci aicea aș putea visa atît de frumos! De-o băiată cu ochi ca marea și cu părul pînă la genunchi. De-un suflet bun și ales, cum n-am întâlnit altul pînă acum. Și, după cum se aude, voi vedea iarăși pămîntul de care m-am despărțit cu genele udate, dar poate nu voi vedea niciodată băiata pentru care mi-or fost uzi obrajii. Sînt cam obosit de drumul lung ce-am făcut,

dar sînt și cam ocupat ca să-Ți pot scrie mai mult acum. Cît ce voi dispune de o vreme mai lungă și de o dispoziție sufletească mai potrivită, o să-Ți trimit o epistolă lungă, lungă de tot. Pînă atunci aș dori să știi ce-ai mai însemnat în ziar? Ești și-acuma o pesimistă, cînd e vorba să mai faci cîte-o critică, ori doară mă judeci mai real? Oricum ar fi, aș vrea să știi că ești bine și că nu-i nimeni cine să-Ți tulbure urzirea viselor ideale.

Îți sărut mînuțele cu mult drag:

2. VIII. 1916

Emil

M.L.R., 5958

Stim. D-șoară Titi Haliță

Naszód / Beszterce—Naszód / Ungarn¹

9 aug. 1916

Îți sărut mînuțele din Przemysl.

Emil

M.L.R., 5939

Știm. D-șoară Titi Haliță

Naszód. / Beszterce—Naszód m / Ungarn²

Sc. Titi!

M-a ajunge toamna pe drum. D-ta vei merge în internat, iar eu voi rămînea și pe mai departe nemîngîiat și neștiutor ca pînă acum. Trenul se mișcă greoi, ca un elefant invalid, înstrăinîndu-mă și de puțina paciință cîtă mai aveam. În schimb D-tale îți doresc petrecere bună, bună, sărutîndu-ți mînuțele cu mult drag:

Jaroslaw, în 9 aug. 1916.

Emil

¹ Însemnări pe verso-ul unei reproduceri de artă (S. Adams).

² Epistolă pe verso-ul unei reproduceri de artă (A. Mastyrki).

Stim. D-șoare Titi Haliță

Naszód / Beszterce-Naszód megye¹

10 aug. 1916

Din Nyiregyháza Te salut cu drag:

Emil

M.L.R., 5952

Stim. D-șoară Titi Haliță

Naszód / Beszterce-Naszód²

Prietena mea bună!

Mă apropiu cătră noi, dar nu știu încă cu siguranță unde? Sibiu, se crede.

Nu te vei supăra dacă-ți voi trimite o serie de ilustrate din romanul *Quo vadis?*

Petrecere bună, adieu:

[Sáboraljarybely]*, în 10 august 1916.

Emil

M.L.R., 5960

Stim. D-șoară Titi Haliță

Naszód / Beszterce-Naszód megye³

Sărut mînuțele cu drag:

Cucerdea, în 11 aug. 1916.

Em. Rebreanu

M.L.R., 5961

Sărut mîinile⁴

14 aug. 1916

Emil

¹ Carte poștală ilustrată.

² Epistolă pe verso-ul unei reproduceri de artă (L. Kres-tin).

³ Carte poștală ilustrată.

⁴ Începînd cu această epistolă, Emil Rebreanu realizează o promisiune anterioară (v. M.L.R., 5952), trimițînd la aceeași adresă 8 ilustrate, inspirate de romanul *Quo vadis?* de H. Sienkiewicz (M.L.R., 5861—5968).

Cu mult drag,

14 aug. 1916

Emil

M.L.R., 5963

Multe sărutări de mînuțe:

14 aug. 1916

Emil

M.L.R., 5964

Sărutări de mînuțe

14 aug. 1916

Emil

M.L.R., 5965

Îți pup mînuțele cu mult drag:

14 aug. 1916

Emil

M.L.R., 5966

Cu drag:

14 aug. 1916

Em. Rebreanu

M.L.R., 5967

Cu drag:

14 aug. 1916

Emil Rebreanu

M.L.R., 5968

Sărut mînuțele:

14 aug. 1916

Emil

C.M.L.R.

Alfalu, în 15 august seara, 1916

Scumpii mei,

Să nu vă spărieți de dinerul meu, care sosește pe neașteptate. N-am murit încă și nici nu am de gînd să pier așa iute. Dar să vă spun de ce l-am trimis. Suntem în Alfalu, un sat săcuiesc, dar frumos, lîngă Gyergyózentmiklós. Ne-or adus aicea de frica Româ-

niei, dar mai ales ne-or adus aicea, pentru că rușii or bătut foarte strajnic întreaga diviziune (în 16 iulie) cît am fost eu acasă. Zece mii de oameni ne-or prins, restul lor l-or omorît, așa că nu au rămas numai două mii de soldați din 20.000, cîți au fost. Ne-or adus aicea ca să ne întregească, dar și pentru România. Ne-or dat mape cu Iașii, Tîrgoviștea, Ploiești, Craiova, București etc., semn că nu stăm prea bine cu cei de peste Carpați. Avem poruncă foarte aspră că nu-i iertat să ne mișcăm nicăieri și mai cu seamă noi ofițerii. Satul în care sînt e foarte mare și frumos, dar ce folos? Sînt aproape de voi și tot nu pot merge acasă. De altcum trăiesc bine, mă aflu de tot bine și mă îngraș mereu. Nu voi fuma mult, de aceea vă trimit și cinci pachete de purzician. Pînă acuma am avut foarte mult lucru, n-am putut învăța nimica, dar o să mă pun pe carte. De la granița României suntem de 25 km. Vă trimit șapte bucăți de talpă să aveți toți pentru „tălpălit“ și o piele din care puteți face o păreche de ghete lui Tibiți și lui Luțu. Pielea e groasă și tare, bună pentru ei. Cum v-am mai scris, îmi fac mereu încălțăminte, căci după război vor fi și mai scumpe, apoi acuma am ocaziune. În Rawaruska (Galiția) mi-am cumpărat piele de patru părechi de ghete și acuma sînt mai gata. În zilele trecute am căpătat pentru coloana mea piele și talpă (cam groasă piele), așa că acum îmi voi mai putea face vreo șase părechi de ghete și una de cizme. Talpă mi-oi rezerva să am pe mai mulți ani. Atîta e rău că n-am păpucari, care să-mi știe face ghete cumsecade, de aceea trebuie să-i dau în oraș la păpucar. Astfel mă coastă și parale ghetele aceastea, dar ce sunt spezele acestea pe lîngă prețul ghetelor de azi?

Altceva nu am ce să vă trimit, dar nici nu vreau să știe și dinerul ce fac. Va să zică, ați luat în seamă ce v-am trimis?

Pe 18 aug. avem paradă mare, dar și de altcum avem poruncă că nu-i iertat să umblăm fără sabie. Deci: trimiteți-mi sabia, bluza braună (asta verde o trimit eu acasă), șapca și mantălul cel frumos. Nu vreau să fac paradă, căci n-ar avea nici un înțăles aicea între săteni și între străini, dar vreau să fiu în rînd dacă ne vine la vizită generalul. Nu-mi bat capul cu nimenea (afară de Titi), fără mă pun pe carte. Ce-ați isprăvit cu Academia din Viena? Eu vă trimit mîne, poimîne, învoiala și certificatul de la diviziune: unul pentru înscrierea din Viena, iar altul pentru înscrierea din Cluj. Scrie-mi, Livie dragă, ce-ați isprăvit, că dacă n-ați putut face nimica, voi merge eu la Viena în persoană. Bineînțeles, poate cu mare greu voi căpăta dreptul ăsta să merg, dar trebuie să fac ceva.

Pe Iovan — dinerul meu — îl trimiteți deloc îndărăpt, pentru că poate veni pe orice tren, fie de povoaară, fie de transport și am lipsă de haine și poate să ne ducă altundeva în orice moment. Mi-e dor de voi, cu toate că numai acuma v-am văzut. Poate apropierea asta mă ispitește atîta.

Correspondența lui Luțu am primit-o, dar nici altă scrisoare de la voi. De ce nu-mi scrieți. Spuneți-mi tot ce-aveți nou pe-acolo. Ghilu sosit-a, scrie-vă Liviu și Iulius cum se poartă? Lui Ghilu îi voi mai trimite niște ghete; pe acelea ce-am lăsat acasă să le cruță că-s mai slabe și mai frumoase.

Lui Titi i-am scris scrisori multe, ilustrăți multe. Ce face? Alteia nu vreau să-i mai scriu. De ea îmi place, că-i cuminte și mi-a arătat atîta simpatie.

Puteți vedea că mă păzesc. Încă nu-s pus în rînd cu toate celea. Acuma îmi fac o trăsură nouă „ștăier”, căci caii și trăsura ce-am avut înainte de-a merge acasă, mi-or înșinuat și acuma nu-i mai am. Dar o să-mi cîștig eu alții. Cu retragerea din Volynia ne-or pușcat vreo zece cai. Să nu uit. Vă trimit încă cîțiva saci.

Cu Iulius așa m-am înțeles să trimită Liviei două viguri de pînză albă, unul ei și unul mie. I-ați primit? O să-i trimit paralele îndată ce voi avea știre că vi i-a trimis. Parale v-am trimis 100 cor. Cu făcutul ăst de ghetе am mai multe speze, încolea v-aș fi trimis mai mult. Apoi îmi mai țin și pe lîngă mine 1—2 sute de coroane, cine știe ce-o mai fi și unde voi ajunge. Pune-te, Livie, pe scris și îmi comunică tot ce vrei, căci scrisoarea care-o aduce Iovan, nu va fi cenzurată de nimeni.

Lui Iovan îi grijești un pui să aibă merinde pe drum. Întrebați-l și pe el una, alta, că el îmi știe de tot ce am. Îl tratați bine să vă pomenească. Liviei îi trimit separat cu Iovan 50 cor. să aibă parale de ce-i trebuiește. Trimit și niște cărți ce-am cetit. Dacă știe Livia, unde se capătă volumul ei, să-mi scrie, să-l abonez eu și doi subofițeri români ce am în coloane.

Nu știu ce să vă mai scriu? Mă păzesc și nu-mi vine nimic în minte. Scrieți-mi voi mai multe.

Pe toți, unul cîte unul, vă sărut cu mult, mult drag:

Emil

Stim. D-șoară Titi Haliță

Naszód / Beszterce-Naszód megye

16 august 1916

Prietina mea bună!

I-am trimis mai multe scrisori, nu știu dacă or ajuns la locul dedicat? Și fiindcă nu pot merge la Năsăud — după cum am mai scris mai adineaori — trebuie să mă îndestulesc cu epistola ce-i trimit acum. Nu pot merge nici pînă în satul vecin fără știrea generalului, iar cu învoirea lui nici atîta. Nu știu momentul cînd va fi nevoie de noi și mai ales de ofițeri. Vai, și cîte nădejdi avusesem, cînd îi pusesem telegrama în Dobrițin! Credeam că în toată săptămîna voi putea merge acasă, cel puțin acuma pînă e prin Năsăud. Căci la ce-aș merge după ce odată rîndurilele s-or dus — la vrăbii? Și cine știe ce mai poate fi pînă la Crăciun? Parcele nu vreau să-mi comunice nimica din cartea-mi zilelor ce vin...

Aș vrea să știu: nu-i cauzează neplăceri scrisorile mele dese? Uite, ca mine merge la Gherla, și apoi nu-mi voi mai putea scrie altul? Mă înțelege D-șoara Titi de ce-i sosesc atîtea scrisori? Apoi eu cred că nu mi s-ar schimba tactica sufletească, chiar și dacă n-ar fi să meargă de curînd. Mai știu eu ce-i cu mine? Știu atîta, că mă plimb în toată seara singur. Lumina lunei misterioase mă cheamă mereu și-mi umple sufletul cu amintirea unei băiete scumpe. Cît am stat acasă n-a fost niciodată bună, dar nici să viseze atîta ca acuma n-am știut. Simt cum gîndurile — înfrățite de dorurile-mi multe — îmi roiesc împrejurul ei, dar vai, trebuie să simt și depărtarea ce mă despărțește de ea. Nici trei săptămîni n-or tre-

cut de cînd am văzut-o mai pe urmă și totuși... mi se pare un veac de cînd n-am povestit și nu m-am mai certat cu ea. Ceartă dulce, poveste dulce, unde sunteți?

Cine știe dacă voi mai ajunge Crăciunul s-o mai văd și să-i mai ascult poveștile ei frumoase, căci dunga drumurilor noastre e atît de întunecată și pustie! Umblăm prin țări streine și prin locuri necunoscut, ne facem nimica cea mai frumoasă vreme din tinereța noastră de aur, care nu s-a mai repeți altul niciodată. Și am mai putea întreba care ne-o fi viitorul, cînd știm că un petec de pămînt, la o margine de drum, ne-o fi răsplată?...

N-am obiceiul să cer de la nimenea nimica, dar vreau să-i amintesc de fotografia ce mi-a promis. Și doresc, atît de mult doresc, să-i văd cîteva rînduri — o parte din sufletul ei ales. N-aș vrea să fiu ridicol, nici chiar înaintea D-șoarei Titi, dar nici să alerg după porumbi cu aripi iuți n-aș vrea. Așa-i că mă pricepe?

Florile ce-am căpătat, s-or uscat de-a binele. Toată ziua le privesc — pe contul meu, căci prea des îmi vine în minte cine mi le-a trimis și prea iute se sfîrîmă...

O fi atît de bună să-mi spună: cine mă înlocuiește acum, care-i fericitul din poveste s-o însoțească seara la plimbări? Numai acumă îmi dau bine seama cît de cu noroc am fost acu trei, patru săptămîni, cînd o vedeam în toată ziua, știam ce păreri și impresii (dacă-i iertat să folosesc acest termen) slabe avea despre mine și cînd — cît de cît — mai puteam să-i slăbesc din critica aspră ce-mi făcea. Acumă? Nu-mi place să-mi descriu moartea, cînd sîntem atît de îndepărtați.

Și acum să sfîrșesc. Poate îi sînt inoportun, ori nu are vreme să-mi citească rîndurile „banale“, dar nici vîntului nu am voie să-i scriu?

Îi sărută mîinile:

Emil Rebreanu, lt.

M.L.R., 5953

Stim. D-șoară Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód megye¹

Prietena mea bună, îți sărut mînuțele și Te rog, nu-mi întuneca veșnic ceriul nădejdilor mele cu tăcerea-Ți fără înțeles.

Em. Rebreanu, lt.

18 august 1916

M.L.R., 5941

Domniței gingașe Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód

20 august 1916

Prietina mea bună!

Am primit rîndurile ce mi-ai trimis cu servitorul, dar pînă acumă n-a sosit scrisoarea de care Te îndoiești că voi primi-o. De pierdut nu cred să se piardă, dacă ai trimis-o cu inimă bună. Mă rog?

De aicea încă Ți-am adresat o epistolă... nu prea trandafirie, dacă-mi aduc bine aminte. Mă iartă, Te rog, Titi dragă, că mi-am luat voie să-Ți tălmăcesc zbuciumările-mi multe, cari n-ar trebui să le știi niciodată, dar eu mă țin de promisiunea făcută. Apoi ne-am făgăduit sinceritate reciprocă. Ar avea înțeles să-Ți scriu altceva, decum simțesc?

¹ Carte poștală militară.

În 18 l.c. am fost la biserică, unde ne-am mai topit de cald. Mi s-a făcut rău și-am fost condus acasă de doi locotenenți. De-atuncea apăs patul, pe care nu-i iertat să-l părăsesc, afară de când îți scriu D-tale — Ție. Capul, capul mă doare mereu... și-am fierbințeli și mă dor picioarele și toate membrele trupului obosit. Tare mi-e groază de spital, nu doară că mi-ar fi rău acolo, ci că va trebui să merg iar la tunuri și în tranșee. Dorul de tunuri da, dar de omorât nu mă mai frământă altul, nici să mai fac bravuri nu-s dispus. Spitalul mi-ar distruge toate planurile visate în nopți cu lună. Nădăjduiesc însă că voi putea învinge toate neplăcerile de azi.

Ducem o viață socială foarte zgomotoasă. Vizite peste vizite, jururi, joc. Fete drăguțe, doamne cochete, domni complezanți. Ceva senzație, 15 ofițeri și vreo 800 de soldați într-un sat ca Năsăudul. Toți ofițerii și medicii căsătoriți și-or adus nevestele aicea. Aș duce-o foarte bine să nu fiu bolnav, mai ales când știu că Titi e bună și nu-mi va abdice prietenia de curînd legată.

Pe la începutul lui septembrie — dacă voi fi mai bine — voi merge la Cluj și la Viena. Socotelele făcute *trebuie* să le îndeplinesc chiar și dacă s-ar sparge ceriul.

Nu crezi că ar fi binevenită fotografia ce mi-ai promis cînd, afară de acel chip, nu mai are încăpere altul în sufletul meu? Și nu crede niciodată, Titi scumpă, că acum, cînd am dat de-un suflet cald și bun, ar fi în stare să mi-l depărteze cineva afară de D-ta — de Tine!... Mă mir că-mi scrii atît de „lăconic”. Poate Te-ai grăbit, ori poate Te-ai bazat că voi primi scrisoarea de care-mi amintești?! În sfîrșit, asta nu se ține de mine.

Zici că nu-Ți petreci rău. Ei bine, spune-mi o dată ce faci, pe unde umbli? Mă interesează toate nimicurile D-tale — ale Tale. Și așa-i că acuma să aștept o scrisoare lungă, lungă — de opt fețe — după cum ai obiceiul să scrii prietenilor??...

Salutări familiei, iar Ție îți sărut mînuțele cu mult drag:

Emil

M.L.R., 5954

Sublimei D-șoare Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód m.¹

Titi dragă, așa-i că e un tip adevărat de jidan bigot chipul astă²? Mie [foarte]* îmi place. Și tot ce-mi place mie vreau să vezi și Tu. Și tot ce ai Tu, îmi place mie.

Sărut mînuțele delicate cu drag:

24 august 1916

Emil

M.L.R., 5942

Stim. D-șoară Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód megye

Titi scump,

Astăzi am putut părăsi patul și așa-mi pare de bine! După prînz voi putea să mă plimb cu trăsura, dar încă nu-s în stare să mă încălz. Am slăbit oleacă poate și de morb, dar mai întîi cred că de dorul după Năsăud. Să nu fie legătura asta de tren așa anevoioasă, ar fi cu totul altfel. Închipuie-ți, servitorul meu a călătorit două zile pînă la Năsăud!... Dar pînă în 5 sept., e lungă vreme, poate... poate...

¹ Carte poștală ilustrată.

² Este vorba de reproducerea tabloului *Talmudistul*, aparținînd pictorului A. Marcovicz, aflat atunci în Salonul de pictură poloneză din Cracovia.

Tare aş vrea să Te mai văd şi să-Ţi povestesc multe... de astă dată eu... Şi aş vrea să citesc un ziar aspru, în care un biet pribeag al Ţării e condamnat la veşnică depărtare... Mai scrii în el? O, dacă ai vedea pe-al meu, cât de blind şi de senin e!...

Petrecere bună, bună şi sărutări de mînuţe:
24 august 1916 Emil

M.L.R., 5969-5971; 5973-5976

Sublimei Domniţe Titi Haliţă
Naszód/ Beszterce-Naszód m.¹
Sărut mînuţele

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5972

Sublimei Domniţe Titi Haliţă
Naszód/ Besztercenaszód m.²
Îţi pup mînuţele cu mult drag:

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5977

Sublimei Domniţe Titi Haliţă
Naszód/ Besztercenaszód m.³
Pardon, asta-i artă naţională.

Cu drag:
25.VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5978

Sublimei Domniţe Titi Haliţă
Naszód/ Besztercenaszód m.⁴

¹ Însemnări pe verso-ul unei reproduceri de artă (Adolf Hering). La 25 august 1916, Emil Rebreanu expediază alte „10 ilustraţi”, între care şapte au aceeaşi formulă de salut

² Reproducere de artă (Rich. Klingens).

³ Însemnări pe verso-ul unei reproduceri de artă, reprezentînd o scenă de război (Garay A.).

⁴ Reproducere de artă (Rudolf Weber).

Titi dragă!

Îţi trimit vreo zece ilustraţi, mai toate... artă bulgară. Nu-s ceva extraordinare, dar sunt interesante în felul lor.

Adieu:

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R., 5955

Ca mînuţele să-ţi rămînă de-a pururea frumoase şi eu să le am dragi ca azi.¹

25. VIII. 1916 Emil

M.L.R. 5950

D-şoarei Titi Haliţă
Naszód/ Beszterce-Naszód²

Titi dragă!

Regret mult că n-am putut să Te văd astăzi, dar nu-i vina mea. Trenul a plecat la 9½, astfel că mie mi-a trebuit să plec atunci.

Îţi sărut mînuţele şi-Ţi zic un lung rămas bun:

Emil Rebreanu

M.L.R., 5943

Domniţei alese Titi Haliţă
Naszód/ Beszterce-Naszód³

16. sept. 1916

Titi!

De părere de bine că Te-am aflat bine şi că nu mai eşti nervoasă ca în seara de 28 aug., am repezit un chef strajnic, curat de şampanie. Sublocotenentul

¹ Însemnări pe un bileţel.

² Ilustrata poartă ştampila poştei din „Bethlen” cu data, incertă, de 1 sau 30 august, fără specificarea anului. În plus, conţine însemnarea străină: „Dragă Titică, din Bethlen, unde iau masa în societatea D-lui Emil, vă trimit la toţi ai familiei salutări şi doresc să vă ştiu bine. Progres la călărie. Valică”.

³ Carte poştală militară, semnată de încă alţi 6 comeseni.

Bánzzy încă-i la masa noastră, iar țiganul îmi zice la ureche „bolondos Ris gyermekarcu hadnagy“. Pe țivili i-am dat afară din cafenea, n-a rămas decît farmacistul Mera. Dar o țivilă scumpă a mai rămas... aicea în sufletul meu, care mă însoțește ca o umbră, chiar și cînd e vorba de-un chef de șampanie.

Sărut mînuțele:

Emil

M.L.R., 5944

Domnișoara Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód megye

Dată din 16 Sceptembre 1916 aciasta karte ăi Skisă ku numele De la mine al Domniavoastră drag și iubit kunoskut ben-Hur. Și eu Pînă akuma lasta kartie Sunt viu și Sănătos, karie și domniei voastre doresk Din inimă multă Dorită Și voie bună De la mine și De la bunul și duratul dumnezeu Și După mine să Nu fiți supărate kumkă ieu sunt amu la lok bun și trăiesc numai cu karul de Sore și mai departe ieu rămîn, Sărutîndu-vă ku drag plăkut. de la mine Ben-hur

M.L.R., 5956

D-șoarei Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód megye

Sărut mînuțele:

28. sept. [1916] noaptea.

Emil¹

¹ Pe aceeași carte poștală militară mai semnează alți 8 camarazi. Într-un colț, E.R. adaugă: „Unul lipsește, și-am fizece. Un pahar e gol, îl umplu, iar „banda“ să scoală și strigăm: trăiască Titi! Tai!

Emil

M.L.R., 5945

D-șoara Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód

29. IX. 1916 n.

Dragă Titi!

Aseară am făcut o petrecere frumoasă — în odăile mele. Adevărat că țigani n-am avut, dar gramofonul ne-a făcut aproape același serviciu. Așa-i că nu strică cîte-o noapte „strîmbă“, cînd știi că poate ca mîni ne-om sînge și noi de pe fața pămîntului? Am pretext și mă folosesc de el.

Nu știu dacă Te-or afla pe-acasă rîndurile aces- tea? Dar, oricum o fi, eu vreau să-Ți povestesc una-alta. În Inda a murit Antal, tata lui Gogu, ca refugiat. Tot acolo mi s-a rupt ruda trăsorii și era cît pe-aci să pălesc rău. Adevărat că nu mai merg altul la Năsăud, pînă la Crăciun.

Mi-e cam searbădă puțin lumea asta, ori doară numai așa-mi pare azi? Din 1 oct. o să încep și eu la studiat. Prea mi-e milă de vremea asta, ce trece nefolosită, dar visurile-mi de aur nu le voi putea ajunge niciodată fără trudă și suferință.

Titi bună, Titi dragă, să ne vedem cu bine pe Crăciun! Adieu:

Emil Rebreanu

subloc. de art.

C.M.L.R.

D-șoarei Livia Rebreanu

Naszód

2 oct. 1916

„Sînt sănătos și îmi merge bine.“¹

Lt. Emil Rebreanu

¹ Acest text este *tipărit* în 9 limbi, vorbite în im- periul austro-ungar, însoțit de o notație marginală (de ase- menea tipărită): „Pe această carte nu este iertat a se face alte împărtășiri“.

D-șoara Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód

„Sunt sănătos și îmi merge bine.”¹

C.M.L.R.

3. X. 1916

Scumpă Livie,

Mă aflu bine pînă acuma. Nu-mi lipsește nimica, dar n-am nici o voie. Poate vremea asta urîță mă face atît de îndispus. Am vrut să merg mîine la Cluj, dar plecăm mai aproape. Testimonul acela mi-l trimite, dacă-i în ordine și-mi trimite și cartea de botez. Parale poate nu voi putea să vă dau pînă mai încolo, căci posta nu primește astăzi.

Cum sunteți și ce-i nou pe acolo? Pe-aicea urlă tunurile de minune. Are moartea de lucru. Pare-mi-se că și ucenici a trebuit să-și angajeze.

Scrieți-mi.

Vă sărut cu drag

Emil

M.L.R., 5957

D-șoara Titi Haliță

Naszód/ Beszterce-Naszód²

Dragă Titil

Sînt în Sighișoara, unde nu capăt nici barem o corespondență pe care să-ți pot scrie, iar din tabără nu se poate de loc.

Ce mai faci și pe unde ești? Azi mă reîntorc la front.

Îți pup mînuțele de nenumărate ori:

17 oct. 1916

¹ Text tipărit (v.n.¹, p. 511). Ștampila poștei poartă data: 3 oct. 1916.

² Adresă pe plic. Conținutul epistolei se află pe verso-ul unei cărți de vizită: „Emil Rebreanu — subloc. de art.”.

D-șoara Titi Haliță / Szamosujvár

23 oct. 1916

Zilele ploioase, cu adevărat de toamnă, îmi trezesc în suflet multe amintiri triste. Vremuri urâte, reci și cu vînt or fost pe-aicea, de cînd am părăsit Năsăudul. Grupurile de prinsoneri și de răniți la tot pasul și mai ales neliniștea că Liviu mai trăiește, ori a căzut și el în luptele înverșunate ce se dau în apropierea mea, îmi ațîță nervii și-mi aprind fantezia ca niciodată altul. Apoi știu că acuma s-or sfîrșit și drumurile mele și revederile nostime, pe cari numai acum — cînd or încetat de-a se mai repeți — încep a le prețui după valoare... și-mi amintesc despre ele ca și despre niște povești neasămînat de frumoase, cari „or fost odată”. Turbatul vînt al războiului m-a aruncat și pe mine departe de Năsăud și de iubii ce-am lăsat acolo... Bat drumurile fără țintă și nespuse de triste, ca un slugă fără stăpîn, zi cu zi mă depărtez de ținuturile cunoscute și atît de scumpe mie...

E toamnă tîrzie pe-aicea. Ramurile or rămas goale și pustii, iar fulgișorii albi se amestecă cu ploaia alungată de vînt. Întocmai cum visurile și nădejile mele sunt doborîte de neîndurătorul război...

Simt cum melancolia îmi cuprinde întreg sufletul și cum visurile-mi mor unul după altul. Dar să nu uiți, să nu nesocotești t o a m n a.

E toamnă tîrzie în sufletul meu. Bonjour:

Emil Rebreanu

D-șoara Titi Haliță / Szamosujvár

Așa-i că nu vei lua în nume de rău dacă Te mai cercetez din vreme în vreme câte cu o scrisoare. Cel puțin vei ști că mai trăiesc. În zilele trecute a căzut al treisprezecelea ofițer din baterie cu care m-am luptat și eu 16 luni de zile. Dintre ofițerii de atunci n-am rămas în viață decât eu. Îți aduci aminte de chipul unde-s fotografiat cu trei camarazi? Și cadetul care ședea lângă mine pe tun și acela cu granatul în mână și toți ceilalți pe cari nu i-ai văzut niciodată — toți băieți buni și cumsecade — or căzut pe frontul italian. Ei cel puțin nu mai au de îndurat mai mult. S-or stîns cu glorie, iar pe mine numai de-acum mă poate aștepta gloria lor. Ca mine voi merge și eu la baterie, iar dacă mi-e scris să mor și eu pe-aceia, crede-mă: nimenea, niciodată nu va avea moarte mai urîță decât a mea. Dar înainte de a pleca la baterie, aș vrea să mai merg o dată acasă, să văd satul unde-am crescut, oamenii cari mi-s dragi și Someșul și pe T. s-o mai văd o dată aș vrea.

Pe Crăciun voi merge la Cluj să dau un examen și de-acolo voi rezezi și pînă la Năsăud. Cînd mi se începe vacanța și pînă cînd ține? Îți sărută minile:

Emil Rebreanu

21 noiembrie 1916

C.M.L.R.

Scumpă Livia,

Epistola din 14 I. c. am primit-o și cred că acum și tu scrisoarea mea tot cam de pe vremea aceea. O să-ți răspund de altă dată, căci după aceea voi mai răsufli și eu. În 20 de zile am isprăvit examenul prim, acum urmează repetirea. Și dacă mi-a succede bine

examenul ăsta, în iunie voi face celălalt. Dar mi se pare că nu voi fi mult aicea. Va trebui să merg din nou la tunuri. Barem de-aș rămînea la coloana asta pînă la Crăciun.

Acuma nici n-am vremea să-ți scriu mai mult, dar și capul mi-e turbur. Sînt abătut și slab. Cîte-odată îmi vine să nu mai învăț nimica, dar — fără să vreau — ceva mă mină mereu înainte. Înainte, tot înainte.

Vă sărut cu drag:

Emil

29.XI. 1916 noaptea

C.M.L.R.

II¹

Nu vă pregătiți voi cu nimica pe cînd vin eu. Mi-e destul dacă vă aflu în pace. Dar domnilor ce-aveți în odaia de primit, se înțelege de sine, îi poftiți să se facă nevăzuți. Nici un motiv: eu sosesc acasă pe concediu și nu doresc de loc să-i aflu la noi. Dacă s-or cumînți mult, îi voi pofti eu mai cătunește.

Lui Hulea scrie-i să vină dacă poate. Vom locui împreună în casa dinainte, ori el va sta la ceva hotel. În sfîrșit, vom afla loc și pentru el. Numai să vie.

Dar ceva mai cuminte. Dacă ai vreme, rezește-te pînă la cuscra în Beclean, ori pînă în Feleac la unchiul și cumpără un porc. Toate vor fi bune, dacă va fi purcel. Rom, zahăr voi aduce eu și mai ce trebuie pe lângă casă. Capul lucrului, să capăt concediu și să-mi succedă examenul. Și de ăstea mă îngrijesc eu cît pot.

¹ Finalul unei epistole, al cărei început nu-l cunoaștem.

Despre Emil Isacu îți voi povesti, dacă vom merge acasă. M-or invitat să stau la ei pînă voi face examenul, dar nu voi merge. Într-un hotel nu incomodez pe nimeni, apoi ca ofițer nu mă costează decît 70 fileri la zi. N-ai primit fotografiile de la Mera? Nu-mi trimite nici una pînă ce voi sosi acasă.

Cu Titi bineînțeles vreau și doresc mult să mă întîlnesc. O să-ți povestesc mai mult despre ea, mai bine-zis despre urmele unui ideal — fie acela chiar prost în felul lui — ce mi-a lăsat în suflet. Atîta pot să-ți spun că dacă n-aș fi fost astă-vară acasă, n-aș face acum nici un examen.

Dar e tîrziu. Sînt obosit. Îți doresc petrecere bună și vă sărut pe toți cu drag:

2 dec. 1916

Emil

M.L.R., 2186

Dragă Miți soră, Iulius și iară Miți!

Scrisoarea Ta am primit-o încă înainte de a fi pe concediu, dar n-am avut vreme să-ți răspund. Acuma am mai mult timp, deci urmează:

Concediul mi-a fost de tot scurt: patru zile și șase pentru călătorit. În 7 l.c. am ajuns la Năsăud, unde am stat pînă în 11-lea. I-am aflat în pace pe toți, chiar și Livia e mai bine. Am așteptat mult pe Hulea, dar cît am fost acasă n-a venit. În 15-lea, la 10 ore, am avut examenul în Cluj, care mi-a succedat bine. Hăr D-lui, am scăpat de-o grijă mare. Adevărat că în decursul războiului nu mai pot face alte examene, dar și așa e bine. Să fie după mine, în iunie aș mai face unul, ca prin decembrie să fiu gata cu iura, dar nu-i iertat. Mi-am adus cărți și mă pregătesc de examenul următor, dar știu eu că ani vor trece pînă-l voi putea face, ori poate nu-l voi face niciodată.

Războiul va ținea cel puțin încă doi ani și cine știe dacă-i voi ajunge sfîrșitul? De altcund, acum nu-mi pasă de nimic. Termineze-se despre mine peste zece ani, mie mi-e totuna. Ce poate să-mi mai strice mai mult? Că voi absolve cu un an, doi, mai iute, tot acolo rămîn. Visurile și așa îmi sunt zădărnicate, apoi scopuri înalte nu mi-au mai rămas. Și cel puțin va învăța omenirea să nu înceapă așa fără de cap războaie; s-a sătura de sînge și de amar. Generația asta a fost fără noroc, baremi copiii și nepoții noștri vor avea liniște.

Aicea îmi merge bine: mănînc și dorm și nu-s în foc. Ce să mai vreau între astfel de împrejurări? Planuri mari nu mă muncesc, visuri nebune nu mă bat, ci trăiesc ca o adevărată cătană, ca un dobitoc.

Nu-i vorbă, am uneori și clipe de părere de rău, dar ce să fac? În legea lui Erdei, fetele cele mai alese vor fi măritate pe cînd ne vom întoarce la viața noastră adevărată și lumea va fi schimbată cu totul.

Mi-am adus cărți multe de citit, dar mai bine ar fi fost să nu-mi fi adus nimic. Să dorm toată viața asta, să uit că mai trăiesc și unde trăiesc. Acuma nu am altă dorință, decît să mă îmbolnăvesc și-apoi să merg la vreo scaldă, ori în Tatra. Cel puțin să mai văd lume.

Pe Ghilu l-am cerut de diner. Mi-a răspuns că a fost chemat la răport, îl lasă, numai trebuie să-i ceară și învoirea de la regiment. La mine i-a fi bine și cu el voi mai putea trimite una-alta și acasă. Îl voi putea concedia cîte pe-o lună la Năsăud, să facă examene din gimnaz, dacă va avea voie. Numai e cam greu să faci spori dacă nu ai un ideal, o țintă, cum bunăoară el nu are.

Eu mi-am făcut examenul mai mult din ambiție. Poate să nu-i am folosul niciodată, dar oriunde voi ajunge voi putea zice cu drept cuvânt că am fost iurist. Dacă războiul va ține încă mai mulți ani, mă voi activa. În caz că voi putea ieși cu rangul de căpitan din război. Ori, după război, voi trece în armata engleză, în India. Mai știu eu? De moarte nu mi-e frică de loc; am fost de-atâtea ori în gura ei!

Cu Titi mi s-a stricat prietenia, precum a fost de prevăzut. E de tot fantastică și a fost totdeauna contrară cu ideile mele. Certându-ne ne-am împrietenit și tot așa ne-am despărțit — acum, când am fost acasă. Dînsa vrea poate să nu corespundez cu Lucica Pletos și cu nimenea în lume afară de ea, căci numai așa i-aș putea dovedi un „caracter firm“.

Și m-a asămînat cu eroul romanului *Patimi*: un pungaș și un om într-adevăr fără caracter. Tot ce face ea e bine și ce fac alții e rău, chiar de-ar fi întors. A doua mamă, cu care n-aș putea ieși la cale niciodată. Apoi e caragios că ea să mă „crească“, care abia a început să știe vorbi. Mi-a plăcut de ea că a fost cuminte și am observat că încă îi sînt simpatic, dar acum îmi indisplace pentru că-i prea cuminte.

Liviei i-am sfătuit să meargă la Feleac ori în Telciu, să se mai recreeze, căci mama e tot cea veche, cu toate că le dau cel din urmă crețar, iar pe Crăciun le-am trimis zăhar, rom, petrolu și tot ce s-a putut.

Scrieți-mi și voi. Vă sărut cu drag:

20. I. 1917

Emil

C. M. L. R.

3. II. 1917 n.

Scumpă Livie!

Am promis că în 1 febr. o să-ți trimit 300 cor., dar nu se primește la poștă. Mamei i-am trimis 200

să aibă de trebuințele căsii. Folosește din paralele ce-ai la Tine. Cu altă ocaziune o să trimit; cred că nu aveți lipsă acum. Aș fi dorit mult să-ți pot trimite suma promisă — împrumutată pînă acum — dar Iovan nu se reîntoarce de pe concediu decît în 14 febr., atunci cînd ziua Ta onomastică e trecută.

Aștept scrisoarea Ta lungă. Ovidiu a sosit deja? Spune-i că-l sărut și să-mi dai adresa lui. Am să-i comunic ceva.

Sînt bine, ceea ce vă doresc și vouă.

Vă sărut cu drag:

Emil

C. M. L. R.

Dragii mei,¹

6 febr. 1917

Am primit corespondențele Liviei, în cari îmi spune ce porcării or făcut boii aceia de jandarmi. Sunt așa de proști... Chiar am vrut să trimit pe Iovan să-mi aducă Țoalele lăsate acasă și mai niște haine; dar el e în concediu și nu se reîntoarce decît în 15 l.c. Ce m-a înfuriat mai tare e că or dus chiar și sticla de șampanie ce-am dus-o acasă, cînd am fost pe Crăciun... Nu cumva mi-or dus și din haine? Păcat că nu pot merge acum pe concediu. Le-aș arăta eu lor să-mi jăfuiască și să-mi viziteze ce biată am dus acasă. Scrieți-mi lămurit tot cum s-a întîmplat, căci vreau să fac și eu arătare în contra lor. Și o sfătuiesc și pe Livia să-i arete la Bezirks Kómando cît de în grabă.

¹ Începutul unei epistole scrise pe mai multe cărți poștale militare, dintre care ne-a parvenit numai prima.

C.M.L.R.
11 febr. 1917

Scumpă Livie!

Am tot așteptat scrisoarea ce-ai zis că-mi vei trimite, dar pînă astăzi n-a sosit nimica. Și-s curios să știu că ce vor dus boii aceia?

Scrie-mi despre tot ce s-a întîmplat! Și fii liniștită, că nu poate să se întîmple nimica rău.

Sînt bine, dar mi-e urît pe aicea.

Voi cum vă aflați? Vă sărută cu drag:

Emil

C.M.L.R.
7 martie 1917

Dragii mei,

Sînt în Gyergyoszentmiklos la un curs, unde învăț atacarea și apărarea contra gazurilor otrăvitoare. În 11 l.c. mă reîntorc la front.

Azi trimit 300 cor. de aicea. Sînt bine. Arătarea jandarmilor e la mine. Să rămînem după cum v-am scris. Nu va fi nimica. Dar am multe [albe]* gînduri. Pe Iovan îl voi trimite mai tîrziu. Primit-ați fotografiile? Voi scrie mai mult de la front. Aicea am mult de studiat și de scris. Vă sărută:

Emil

M.L.R. 1657

Stim. D-șoară Miți Rebreanu

Budapest/ VI, Kartács utca 13 T/31

Dragă Miți, 10 martie 1917

De cinci zile sînt în Gyergyoszentmiklós, unde am ascultat un curs în contra atacurilor cu gaz otrăvitor.

Astăzi am căpătat diploma și mă reîntorc îndă-răpt la front. Poate să merg și la Brașov.

Sînt bine. În curînd o să vă trimit niște fotografii bunișoare. Celea din Reghin. Livia a plecat acasă? Înștiințarea din Năsăud e la mine. O să vă scriu mai pe larg despre afacerea aceea. Atîta pot să spun, că nu mi s-a întîmpla absolut nimica. Vă sărut pe toți,

Emil

C.M.L.R., 340—342
26 martie 1917

Dragă Miți!

Acuma mă simt mai bine de cînd mi-am adus medicină din Brașov. Capul m-a durut vreo 10 zile încontinuu, iar pieptul două săptămîni, de nu puteam să răsufli. Acum nu mai simt nici o durere, numai cît am slăbit foarte tare. N-am apetit, prin urmare slăbesc. Medicul — român și el — mi-a interzis fumatul și a zis că medicina asta s-o folosesc vreo patru luni încă. Am fost aproape să mă șperg în Hades, dar acuma sînt voinic iară. În spital nu vreau să merg cît mai pot zăcea, pentru că de acolo desigur merg la tunuri. Să fiu în 1918, martie, aș fi de mult în spital, pentru că atuncea știu că nu ar trebui să mă reîntorc pînă la sfîrșitul războiului pe cîmpul de luptă, dar acuma ca să mai îndur și să tac.

Chiar în momentul ăsta îți primesc scrisoarea lungă din 22 martie. Nu-mi amintești dacă ai primit cele 200 coroane, care ți le-am trimis pentru cadoul Liviei și cele 100 coroane trimise în 20 martie pe seama lui Ghilu? Spune-mi dacă ai primit, să nu mi se piardă paralele acelea. Cumpără-i lui Ghilu ce-i place mai bine și scrie-mi cînd vi se gată paralele, să vă mai trimit.

Sînt tot în pasul Ghimeșului, la granița Moldovei. De vreo cîteva zile tunurile lucrează mai strașnic

și sosesc tot mai mulți răniți. Nou nu am nimic, decît că și pe aicea se face primăvară. Suflă un vînt puternic de duce acoperișurile caselor.

Am făcut testament și l-am trimis acasă. Poate să mă prindă, ori să mă omoară la primăvară dușmanii cu cari stau față și cel puțin să fiți în curat cu mica mea avere.

Dar sînt sătul prea tare de viață și sînt atît de apatic, că nu mă mai interesează nimic.

Sărut pe Ghilu, pe Iulius, pe Miți și pe nepoată, iar pe tine te îmbrățișez cu mult dor

Emil

C.M.L.R., 339
30. III. 1917

Scumpă Miți!

Vei fi știind poate și tu că fratele nost Luțu¹ ne-a părăsit pe veci, fără să-și poată lua rămas bun de la noi, frații și surorile lui înstrăinați. Din familia noastră mare n-a fost cine să-l însoțească pe ultima-i cale decît o soră și un frate, în ceasul înmormîntării poate nici unul n-am vărsat lacrimi — noi, pe cari soarta ne-a învrăjbit în toate colțurile lumii: D-zeu să-l ierte! Aș scrie mai multe, dar nu-s în stare. Cu altă ocaziune, da.

Mă aflu bine, dar slăbit amar.

Vă sărut cu drag pe toți:

Emil

C.M.L.R., 367
1 april 1917

Scumpă Livie!

Acuma am mai mult timp și sînt dispus să scriu, dar mîna mi-e cam slabă și tot nu cred să-ți pot scrie cît aș vrea.

¹ Este vorba de Sever Rebreanu.

Sînt bine de tot, dar morbul ăsta m-a slăbit mult. Acuma încep să mă întrezesc, mai am poftă de mîncare. Vreo trei luni va trebui să folosesc medicină, semn că nu m-am curat de tot. Nu mă doare nimic, dar voie n-am niciodată.

Despre moartea lui Luțu n-am ce zice. S-a stins fără să fi avut lupte cu viața, a murit că așa i-a fost scris. L-am plîns și-l voi jăli un jumătate de an, ca pe-un frate și-un sînge ce mi-a fost. Poate mai bine-i așa, decît să fi avut și el atîtea suferințe cîte am avut noi. D-zeu să-l ierte! Totuși mi-e jale că noi — familia mare — n-am putut să-l petrecem pe ultima-i cale, fiecare sîntem împrăstiați în toate colțurile lumii. Nu ne vedem cu anii de zile, vai și nu știm nici noi că oare trăim toți! Și cu toate că-s prea sătul de viață, doresc ca la moartea mea să fiți toți, să mă petreceți toți frații și surorile.

Am primit scrisorile tale și pe aceea în care zici că spitalul se mută la Dej, cu Wagner cu tot. Așa mi-e de urît pe aicea, că aș asculta bucuros orice poveste ce zici că ai de gînd să-mi scrii. Îmi cam dau cu socoteala la ce-i în stare „familia aristocrată”, numai să-și arete eleganța, de aceea Te rog să-mi scrii mai precis. Pe Titi am uitat-o de tot. Poți să-mi spui tot adevărul despre ea. Acuma îmi pare rău că mi-am dezvăluit o parte din suflet uneia ca ea și mă bucur că nu ne-am continuat „prietenia vecinică”.

Am primit și fotografia Ta. E foarte bună și drăguță.

Trimit 100 coroane pentru trai. Să bagi de seamă că indexul e cu cărțile ce le-a dus Iovan. Acolo e și cartea lui Cornel *Patimi*, pe care te rog să i-o dai.

O să-ți cer o dată măsură de ghete. Ție și mamei, să vă fac cîte o păreche de box de purtat. Bineînțeles,

numai cînd voi fi mai bine și voi putea să mă repezesc pînă la Brașov după marfă.

Iovan a sosit bine și mi-a povestit tot ce-i pe acolo. Pe Titi — baremi că n-o cunoaște — o urește amarnic. Despre Tibiți mi-a referat bine. Zice că-i voinic.

Pe-aicea e vreme frumoasă de primăvară. Zăpada încă nu-i topită, dar soarele e de vară și vîntul cald.

Scrie-mi ce mai știi despre Ghilu. Miți mi-a amintit că acum își poate mișca mîna dreaptă. I-am trimis 100 cor. lui Miți ca să-i mai cumpere una-alta.

Mai am o afacere foarte neplăcută, dar cred că voi scăpa și de asta și-atuncea eu voi fi cel mai norocos om. Acuma apoi, va trebui necondiționat să sece izvorul. De altcum de mult e săc, numai lunile din anul trecut mă năcăjesc mult. Am prieteni și nu va fi nimic.

Scrie-mi dacă poți.

Sărut pe mama, pe Tibiți și pe Tine cu nețărmurit mult drag,

Emil

C. M. L. R., 368

10 april 1917

Scumpă Livie,

Îți primesc — așa gîndesc — toate scrisorile, dar pînă acum n-am prea fost dispus să scriu. Sînt ocupat mereu cînd cu una cînd cu alta și-mi place mult să umblu pe-afară, prin soare, mai ales acum, de cînd s-a mai desprimăvărat și pe aice. Nu mai stau prin casă, nu citesc, ci mai bucuros privesc riul Trotuș, care-mi duce dorurile încolo, în jos, spre Siret, la

Liviu și familia lui. Mă scald în razele soarelui care ne încălzește pe toți frații îndepărtați, dacă mai trăim toți.

Și simt din zi în zi cum mă întrezimesc, mă chiar îngrăș și mă simt mai ușor și mai bine. De mers în spital acum, nici poveste. O să-mi vin eu în fire cu vremea, căci Soartea m-a înzestrat cu un fizic tare și vînjos. Nu trebuie să-mi mai purtați grija în ce-mi privește sănătatea. Barem de-ați fi voi și mai ales tu atît de rezistentă cît mine. Adevărat că într-o vreme eram de tot slab. Iovan mă cerceta toată noaptea și-mi asculta răsuflarea. Îi era frică că odată m-a afla rece și el va trebui să meargă în schwarmlinie. Acum am trecut peste ce-a fost mai greu. Nu mă prea bat gîndurile, dar nici nu vreau să-mi făuresc planuri, cari apoi să-mi rămînă nerealizate. Trăiesc, ori mai bine zis: vegetez.

Trimit o fotografie de cînd eram bolnav — cu subofițerii din coloana mea și cu cei doi servitori ce-i am. Cealaltă fotografie vă arată feciorii, ai căror comandanți sînt.

Nu știu Ovidiu cît va sta la voi, dar îi spune că-l sărut și sînt supărat pe el, că nu mi-a scris niciodată.

Pe concediu aș putea merge oricînd, dar nu vreau pînă la cununia voastră, ori nici nu voi merge chiar pînă la sfîrșitul războiului, cu toate că știu că aceea va fi peste vreun an, doi.

Să nu crezi că aș fi amărît pentru Titi, ori nu știu pentru cine. Toate-mi par ca niște visuri trecute cu zeci de ani, iar să bocesc visurile acelea n-are în-teles. Aș vrea să știu ce ai de gînd să-mi scrii despre ea, ca să uit chiar și amintirea ei.

Pe Șeulean îl regreztez. A fost prost, D-zeu să-l ierte. Am cerut un concediu de opt zile să merg la

București, să știi ceva despre Liviu, dar nu mi-or permis. Poate mai târziu.

Repet: să nu vă bateți capul de soartea mea, căci eu grijesc de mine cât se poate.

Scriveți-mi mereu... și tot ce se întâmplă pe la voi.

Sărbători fericite! A treilea Paști le petrec aicea — departe de voi. Dar capul lucrului: sînt bine.

Vă sărută cu drag

Emil

Scumpă Miți!

Ți-am trimis o corespondență în 81.c. Nu știu dacă ai primit-o. Mîine merg mai departe. Poate că nu vă mai scriu mai multă vreme, dar să 'nu fiți îngrijorați de soarta mea. O să mi-o fac eu cum voi ști mai bine. Micile neplăceri trecătoare să nu vă ațîțe, căci n-are înțeles. Rămîneți cu bine! Și te sărut cu dor. Ubald, 10 mai 1917.¹

ALTE DOCUMENTE

C.M.L.R., 395

București, 2 iunie 1913

Dragă băiete,

Am primit târziu scrisorile tale, fiindcă am fost la Craiova cîteva săptămîni. Aflu deci acum că ți-ai luat bacalaureatul. Te felicit cu drag.

Să-ți spun însă trei cuvinte cu privire la planul tău de-a veni numaidcît în țară. De altmîntrelea

mi-a spus și Al. Gheorghe că vrei să vii și să te înscrii la Conservator.

Un lucru să știi: vremea de acum pînă la 1 septembrie e cea mai proastă pentru orice mijloc de trai. Se închid școlile, toate autoritățile iau vacanță: e sezonul mort. Nu te poți învîrți de nimic și nu poți face nimic. Or, tu dacă vii aci, desigur vii ca să faci vreo treabă.

Întrebarea este ce treabă crezi că ai să faci? Să te înscrii la Universitate, neapărat. Dar asta n-o poți face decît prin septembrie. Să iei vreo slujbă? E imposibil pînă la toamnă. Am vorbit și cu nevestă-mea de tine și uite ce ne-am gîndit. Acuma degeaba ai veni. Stăm și noi provizoriu la soacră-mea, fiindcă pe vară, Fanny neavînd serviciu, plecăm din București. Așa că ne-ar fi peste putință să te putem găzdui acum. Iar aiurea n-ai avea unde să stai, că pe prietenii lui Al. Gheorghe nu poți să contezi serios.

Atunci ce e de făcut? Stai acasă pînă la 15 august. Nu mai e mare treabă 2—3 luni de zile. La 15 august vii la noi și vom face cum se va putea mai bine.

Noi credem că ar fi bine să te înscriem la Facultatea de medicină. Ți-am da noi casă, masă, îmbrăcăminte, timp de doi ani. După doi ani faci examenul de intern la spital, unde apoi ți se dă casă, masă, plus ceva parale. Și în șase ani ești doctor.

Asta ar fi cariera cea mai bună și cea mai frumoasă pentru tine. Dacă ai studia și te-ai sili, poate că ți-am face rost și de vreo bursă ca să ai de cheltuială. Dacă n-o fi rost de bursă am să-ți găsesc un post de meditator la Seminarul Nifon, al cărui director este un unchi de-al lui Fanny și unde, pentru meditațiile de seară, o să-ți plătească vreo 60 lei lunar. Sau poate în altă parte.

¹ Reproducem această epistolă după I. Rusu, *Colecțiile documentare George Coșbuc și Liviu Rebreanu la Arhivele Statului din Năsăud*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, p. 108.

Dacă nu vrei să urmezi la medicină, atunci o să-ți găsesc vreo slujbă la vreun minister sau altundeva pe lângă care să poți urma dreptul sau filozofia.

În sfârșit, toate astea să le vorbim mai lămurit. Scrie-mi unde vrei să te înscrii ca să știu ce să fac. Iar pentru venire te pregătește să ai 2—3 rînduri de rufe și alte celea, și la 15 august vom ști să te așteptăm și vei veni cel puțin pe ceva sigur.

Tot atunci poate să fac rost să vie și Livia, dacă i-aș găsi și ei vreun post de copistă sau așa ceva. Dar o să mai vedem pînă atunci.

Scrie-mi deci îndată ce gînduri ai [ca eu, la rîndul meu, să pot face tot ce-mi stă în putință.

Cu dragoste pentru toți,
Liviu

B.A.R., 144577

Luni, 11 aprilie st. n., a doua zi de Paște

Iubitul nostru Emil¹,

Am primit cu toții știrile tale și nici nu-ți poți închipui cîtă bucurie ne-ai făcut tuturor. Cu gîndul sîntem mereu la tine și veșnic vorbim de viața ta, de așteptările tale; în ziare cele dintîi știri ce le citim sînt comunicatele austriace și italiene care privesc frontul armatelor de pe Isonzo.

*

¹ Pe plic, o notă cu creion roșu: „Această scrisoare este începută în 1916, aprilie 11. Găsită neterminată, între scrisorile lui Emil. F.L.R. 1948.”

C.M.L.R.

COMANDAMENTUL SUPREM AL HONVEZIMII REGALE MAGHIARE

(Executarea sublocotenentului de rezervă Emil Rebreanu)

ORDIN DE ZI OFITERESC

Curtea Marțială a Comandamentului Brigăzii 16 Honvezi pedestrii a pronunțat la 14 mai 1917, sub nr. 189/17/21, următoarea

SENTINȚĂ

Emil Rebreanu, născut în Major, județul Bistrița-Năsăud, la 17 decembrie 1891, domiciliat în Năsăud, de religie greco-catolică, necăsătorit, student în drept, din Regimentul 5 Artilerie ușoară de honvezi regali maghiari, repartizat în timpul din urmă la coloană de tranșee a Brigăzii 16 Honvezi pedestrii, sublocotenent de rezervă, legat prin jurământul de credință prestat în virtutea prevederilor Codului Justiției Militare,

a fost găsit vinovat

— de crimă de dezertare, prevăzută în § 183 și calificată § 191 din C.J.M., comisă prin aceea că la 10 mai 1917 a părăsit fără permisiune infirmeria Brigăzii 16 Honvezi pedestrii regali maghiari, care i-a fost desemnată ca domiciliu obligator, avînd intenția de a trece printre tranșeele armatei noastre de pe frontul românesc pentru a intra în serviciul inamicului.

Trecînd la executarea dezertării, nu a reușit să pună în practică această intenție, fiind prins în noaptea de 10/11 mai de către o patrulă de ofițeri ai armatei noastre;

— de crimă de spionaj, prevăzută în § 321 C.J.M. și de tentativă, prevăzută în § 15 C.J.M., comisă prin aceea că tot cu această ocazie a spionat poziția aruncătoarelor de mine ale armatei aliate Cezaro-Germane, precum și situația magaziiilor de muniții ale acestora, în scopul de a culege date despre gazele de luptă, despre mijloacele de apărare contra acestora, despre pozițiile secrete ale armatei noastre, precum și alte date tehnice, pe care intenționa să le predea inamicului.

Pentru toate acestea, Comandamentul Suprem al Armatei Cezaro-Crăiești, potrivit ordonanțelor referitoare la starea de război nr. 32183, pe baza aliniatului 2 al § 444 din C.J.M., a § 191 și 322 din C.J.M., prin aplicarea aliniatului 1 al § 45 C.J.M. din 15 martie 1915 îl degradează din rangul de sublocotenent de rezervă; îi retrage toate decorațiile militare și anume: Medalia de argint clasa I-a, Medalia Militară de Bronz și Crucea de război „Carol”; îl șterge din rindurile honvezimii;

Îl condamnă la moarte prin spânzurătoare. Această sentință, întărindu-se prin semnătura comandantului de Mare Unitate respectiv, s-a executat la Ghimeș, în ziua de 14 mai 1917, ora 10 p.m.

Această sentință se comunică spre știință întregului corp ofițeresc al Honvezimii Regale Maghiare.

Budapesta, la 23 iulie 1917.

General

S.S. Karg
conte

M.L.R., 2188

14 august 917

Onorată Domnișoră Livi,

Iaca iou Kurici Iovan vă știțez precum că astăz am fost la Cluj. Am venit dela încisore și mă duc la cadar¹ dar am fost închis dela 29 april pînă la 13 avgust și să știți că pre Domnu lainant l-au spunzurat încă în 14 mai și de acuma să nu mai tra-geți nădejde că el din 14 mai să odinește la granița Rumunului întra Gimeș și întra Palanca. Acolo e îngropat și iou de atunci am fost tot închis pînă ier în 13 avgust și ier am scăpat și mă duc la cadar.

Și iou am căpătat pediapsă un an de zile după bătaia și pre Domnu lainant l-au spunzurat.

Acuma alte nu vă pot scria ce-i și cum decît să știți că el e mort.

¹ Partea sedentară a unității.

Domnișoră Livi îmi pare reu după el de o mie de ori decît după casa me dar n-am ce face decît mă rog la bunul D-zeu să-i iertă pacatile și D-zeu să azute Drepteții.

Acuma sărut pe toți și răspunz să-mi tremeteți.

Kurici Iovan

M.L.R., 1660

Data din 7 oct. 917

Onorată Domnișora Livi,

Veți ști despre mine, Kurici Ion că mă aflu în spital în Segedin. Mi-s pușcat în amundovă picioare denapoi și nu mi pre tare re bola dar domnișoră dragă iou te rog forte frumos să-mi scri D-ta vro carte mie aicia pînă mi-s, să aud or ați căpătat voi cherți de la mine ce vi-am tremes iou cum s-au zgodit cu domnu lainant că eu v-am scris tate cum au fost și te rog domnișoră Livi să-mi scriați răspuns și aicia iară vă scriu ca să știți că pre domnu lainant l-au spunzurat la granica rumunului pentru că au vrut să fugă la Rumunia noptia și l-au prins și l-au spunzurat și pe mine m-or ținut închis 3 luni și 2 săptămîni și de acolo drept la cadar m-or tremes și dela cadar m-or tremes drept în frunt și acolo am căpătat pușcătura și acuma mi-s aicia în spital și aicia mi tare reu că murim de fome.

Acuma te rog Domnișoră Livi să-mi scriați răspuns și pe domnu lainant să nu-l mai așteptați că el se odinește la granica Rumunului întra satul ruminesc Palanca și întra a nostru Gymes.

Acuma vă las cu D-zeu. Sărut muna.

Kurici Iovan

Mă rog de răspuns cît de grabă.

Onorată Domnișoră Livi,

Epistola de la d-ta am primit-o pricepund tote ce au fost într-însa.

Domnișoră Livi tare mi-s supărat și cu inimă re, pintru că trebuie să-mi aduc aminte iar despre reul care l-am petrecut cu mare nacaz și astăzi îl port cu mare dor dar cu tote suferințele am să mă apuc să vă scriu o pricepere între noi și ca să vă fac inima așezată la parte slabă și să vă spun să știți cum ste capăt cu domnu lainant.

Dar Domnișoră Livi iou vă rog să mă credeți ce vă spun că așa gîndes că iou nu-s astăz copil numa să vă fac voia re decît vă spun pre porinca a lui domnu lainant că el cînd au fost la mortia lui el s-au rugat de mine că iou dacă scep viu să vă scriu cum ste traba cu el.

Domnișoră Livi cu Domnu lainant aș e cum v-am scris în cele două epistole da să nu gîndiți că io am auzit dela alți numa io am văzut mortia lui cu ochii mei și am stat la mormuntare lui lîngă el și știu și unde-i îngrupat unde-i mormuntu lui.

După îngropare lui am fost de 2 ori i-am chitit crucia cu flori și iou am mai stat după mormuntare lui acolo 3 luni pînă au ieșit zudecata și la zudecată iou am căpătat robie un an după bătaia pintru că or gîndit la geriht că iou am știut că el are de gînd să facă aia dar iou sîngur n-am știut că ce are el de gînd să facă decît o dată m-am pomenit că el aduc cătane și aia au fost în 12 mai sara s-au dus și dimineața în 13 mai l-au prins și în 14 l-au zudecat nainte de amiazaz și după [...] adecă sara la 8 ceasuri i-au

fost mormuntare și așa au fost cu el și voi nu trebuie să cautați după el la alt loc că el s-a odinește din 14 mai și el atuncia cînd i-au fost zudecata, el au scris la voi multe cherți, dar voi dacă n-ați căpătat nici o carte de la el atuncia bag sama i-au lapadat zenzura la poștă și bani au avut la el nu știu sigur așa gîndes vro 700 de corone și bani și czolye au rămas la geriht. Aia ramune la stat și veți ști că iou am cînd am venit la cadar de loc la 3 zile m-au dus cu marskompani la Italia și acolo la 6 zile am fost pușcat și acuma mi-s aișa im Segedin în spital și de acasă dela nevastă am căpătat astăz carte. Ei îs toți în pace.

Vă poftesc și la voi la toți voia bună și tot binele.

Salutare la toți. Mă rog de răspuns cît de grabă. Sărut muna.

Kurici Iovan

Continuînd investigațiile istoriografice, Cezar Apreotești (autorul *cronologiei* publicate mai jos) a luat cunoștință, pînă la data „bunului de tipar”, de conținutul a încă 23 de epistole originale (aflate, actualmente, în posesia sa), scrise de Emil Rebreanu.

Una dintre ele este expediată din Rawa Ruska, la 7 aug. 1916, lui Titi Haliță. Celelalte 22 epistole sînt adresate Liviei Rebreanu. Dintre acestea 3 sînt trimise din Tg.-Mureș (17 sept. 1914, 17 febr., 19 mart. 1915), 2 de pe frontul din Nord (una din Galiția, la data de 3 aug. 1915 și alta de la spitalul din Sighetul Marmăției în 19 sept. 1915), 5 de pe frontul italian (8 febr., 28 febr., 6 apr., 19 apr., 6 mai 1916) și 12 epistole de pe frontul românesc (9 sep., 8 oct., 5 nov., 14 nov., 23 dec. 1916, 18 ian., 1 febr., 22 mart., 30 mart., 13 apr., 17 apr., 23 apr. 1917).

Conținutul lor confirmă, în general, trăsăturile principale ale profilului psihologic al lui Emil, așa cum rezultă din scrisorile reproduse de noi mai sus, și complinesc unele date biografice din *Cronologia* ce urmează. Reținem astfel că, aflat la Școala militară de artilerie din Tg.-Mureș, Emil — profund decepționat după neîmplinirea dorinței de a trece în

România (1913) și de a se căsători cu Cornelia Dănilă (1914) — a cerut de trei ori să fie trimis pe front. Dorea să scape de spectrul foamei și să obțină o soldă mai bună, ca ofițer, spre a-și ajuta familia. Dar, în ciuda eroismului său și a rănilor căpătate pe frontul rusesc și italian, avansarea sa a fost tergiversată până la începutul anului 1916, pricinuindu-i amărăciuni și iritări.

Frământările lui Emil sporesc atunci când este mutat pe frontul românesc: „Rănilor mi s-or mai vindeca, dar ce-acestea pe lângă cele sufletești de-acum? Și nu mă voi afla bine și nu voi fi liniștit până durează acest război și cât mă va mustra conștiința că poate chiar eu voi omori pe... Liviu...” (9 sept. 1916).

EMIL REBREANU — CRONOLOGIE¹

1891, decembrie, 17. Se naște în satul Maieru, lângă Sîngiorz și Rodna Veche, fiind al cincilea dintre cei 14 copii ai învățătorului Vasile Rebreanu și ai soției sale, Ludovica. (Întîiul născut, Liviu Rebreanu, era cu șase ani mai în vîrstă.)

1898—1900. Urmează primele două clase ale școlii primare din satul Prislop. (Tatăl său fusese numit aici învățător titular prin decizia nr. 75.948 din 27 dec. 1897 a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice.)

1900—1902. Absolvă ultimele două clase ale cursului primar la Năsăud. (Tatăl, suspendat din învățămînt pentru practică notarială ilicită și înlocuit cu învățătorul Teodor Zăgreanu, se angajase temporar în cancelaria avocatului David din Năsăud.)

1902—1903. Primul an de studii medii la liceul românesc din Năsăud.

1903—1904. Urmează clasa a doua la „Polgári fiu iskola” (Școala civilă de băieți) din Bistrița, în care studiaseră și frații săi mai mari, Liviu (pînă în iun. 1900) și Iulius.

¹ Selecția datelor biografice are la bază cercetarea unor documente aflate în arhive, muzee, biblioteci, case memoriale, colecții particulare (documente publicate în reviste sau inedite), precum și lucrarea lui Tiberiu Rebreanu: *În marginea unei cărți — Geneza romanului „Pădurea spinzuraților” de Liviu Rebreanu*, pe care autorul a avut amabilitatea să mi-o încredințeze (înainte de achiziția ei la B.C.S.) spre consultare. Îi mulțumesc și pe această cale — Cezar Apreatesei.

1905. Eliminat din toate școlile statului, cu puțin înainte de a termina clasa a treia liceală, în urma unui conflict între elevi cu substrat naționalist.

1905—1908. Traumatizat sufletește, e nevoit să rămînă trei ani acasă, îndeletnicindu-se cu treburi gospodărești și sarcini umilitoare de „îngrijitor” la școala din Prislop. (Într-un concediu, Liviu, avansat la 1 sept. 1905 sublocotenent de infanterie și repartizat la regimentul 2 de honvezi din Gyula, îl accidentează din imprudență, strivindu-i falanga degetului arătător de la mîna stîngă. După acest semn, romancierul avea să-l reidentifice, la 14 mai 1920, cu ocazia exhumării de la Ghimeș.)

1908. Angajat la garda financiară din Zombor, în postul rămas liber după recrutarea fratelui său, Iulius. În același an, la 12 februarie, Liviu era nevoit să demisioneze din armată, sporind greutățile împovăratei familii a învățătorului Vasile Rebreanu.

1909. Ajutor de notar la Măgura Ilvei pe lângă Alexa Candale, prieten și coleg de clasă al lui Liviu. (Cu ocazia serbărilor „Astrei”, scriitorul obținuse un permis de călătorie pentru opt zile și, la 15 oct. plecase la București, lăsînd liber postul notarial din Măgura Ilvei.)

1910. Primele complicații sentimentale. După ce cunoaște pe Reghina și Valeria Hangea (surorile Anuței Candale), pe Anuța și Letiția (fiicele protopopului Ieronim Slăvoacă din Ilva Mare), se decide, în urma unei intrigi amoroase, să se mute, tot ca ajutor de notar, la Pata, lângă Cluj.

septembrie. Se înscrie ca elev în clasa a treia a liceului din Turda, ambiționînd să recupereze, prin examene particulare, anii pierduți.

noiembrie, 26. Cea mai veche scrisoare a lui Emil, adresată din Pata sorei mai mari, poeta Livia Rebreanu. Un coșmar povestit actualizează din adîncurile subconștientului episodul propriei sale salvări de la înec, pe cînd se scălda în Someș, la „hăitașul lui Bărduț”. Stranie e reflecția finală a lui Emil, ademenit de spectrul morții: „Atîta e de frumos a visa cu moartea!”. Împreună cu învățătorul Emil Miclea, pe care-l prețuia ca luptător pentru „scopurile sfinte ale neamului”, desfășoară o activitate culturală, considerată subversivă: înjghebează o formație de teatru pentru „mîndrul popor de la Pata”, organizează o „petrecere română” cu declamări ș.a. Învățătorul este sancționat disciplinar, iar Emil, plecat la Turda, se teme de urmările unui denunț.

1911, ianuarie, 26. Susține examene la liceul din Turda. E profund îngrijorat de denunțul „domnilor din Pata”, care vor să-i dea „lovitura de moarte”, să facă „chestie de agitație”, să-l nefericească, să-l „arunce în prăpastie”, „să-l omoare sufletește...”.

mai, 30. Se află la Năsăud. Plănuiește să plece la București sau la Iași.

decembrie, 16. E înscris în clasele V—VI la gimnaziul romano-catolic din Șimleul Silvaniei (adeverința nr. 226/1911 atestă achitarea taxei școlare). Își dă examenele cu eforturi supraomenești, leșinând în cancelarie.

1912, mai, 27. Participă la o serbare în Bistrița, împreună cu verișoara Virginia Todoran, fiica preotului din Feleac. (Se afirmă că acum era îndrăgostit de Virginia Dumitru, fiica preotului din Runcul Salvei, găzduită la familia Miți Sotel din Năsăud.)

septembrie, 1. Promovează clasa a VII-a și revine ca „elev ordinar” la liceul românesc din Năsăud, început cu zece ani în urmă.

octombrie, 12. Solicită lui Liviu un modest ajutor pecuniar. Nu are bani nici măcar pentru a-i expedia scrisoarea francată. (Prima epistolă păstrată către Liviu, după o serie de alte scrisori, rămase fără răspuns.)

1913, aprilie, 21. Îl imploră pe Liviu să-i trimită bani pentru examenul de maturitate și pentru tabloul absolvenților.

mai, 1. Ia parte cu Leontina Bachiș și Zoe Suceava, la serbarea populară „a maiailor”, dar e întristat de absența Anuței Slăvoacă.

mai, 8. Revine cu o nouă epistolă către Liviu, insistând disperat să-i trimită bani de taxe, întrucât numai el din „toată clasa a opta” nu-i are.

mai, 13. Începe „scripturistica de maturitate”. Reușise să-și procure bani pentru taxă (de la Liviu, ori din altă parte?), dar nu și pentru participare la banchetul absolvenților. Era singurul care, umilit, avea să lipsească de la tradiționala sărbătorire.

iunie, 8. A „făcut matura” cu rezultate foarte bune. Pe tabloul de promoție — „Abiturienții de la gimnaziul superior fundational din Năsăud 1912/1913” — fotografia lui Emil Rebreanu e așezată central, sub a profesorului de clasă Dr. Nicolae Drăganu. Îl înștiințează pe Liviu că prin 5—6 iunie st. vechi va fi în București, urmînd să descindă la prietenul său Al. George cu care se afla în corespondență.

iunie, 12. Își ia rămas bun, printr-o epistolă însoțită de o fotografie, de la verișorii din Feleac (Virginia, Elena, Emil, Iuliu Todoran, fiii unchiului Ștefan Todoran), vestindu-i că nu-i mai poate vizita și nici nu va lua parte la petrecerea din Bistrița, a doua zi de Rusalii, cînd speră să fie la „Teatrul Național din București”. Îl anunțase și pe Liviu că pleacă „acuma duminecă”. Acesta însă nu era la fel de pregătit să-și primească fratele, pe cît era Emil dornic să plece. Îl previne să nu caute adăpost nici la altcineva. Îi propune, în schimb, să vină la 15 august și să se înscrie la medicină, drept sau filosofie.

iunie, 19. Dificultăți în obținerea pașaportului. Îi cere lui Liviu o serie de acte suplimentare pentru completarea și urgentarea formalităților. Reflecții în legătură cu propunerile fratelui său privind alegerea viitoarei profesii: la Conservator n-a vrut să meargă niciodată, visul său a fost să urmeze filosofia — subînțelegînd prin aceasta și filologia — dar i-ar plăcea „nespus de mult” și medicina la care, din lipsa paralelor, nu putuse nicicînd să cugete. Își exprimă opțiunea pentru medicină, cu recunoștință, dar și cu îngrijorare: „Oare, într-adevăr va fi?” (Temerile s-au dovedit însă a fi îndreptățite. Șovăirile fratelui și tergiversarea eliberării pașaportului de către autorități stîrnesc indignarea lui Emil.) Liviu îi va răspunde, la 24 iunie 1913, că n-a obținut certificatul solicitat din pricina izbucnirii conflictului cu Bulgaria, că nu e posibil ca Emil să vină „în România” cît va dura starea de război, că nici medicina n-ar putea-o urma, fiindcă n-a făcut greaca, subliniind totodată că „în împrejurările grele prin care trece țara, nici nu ne putem gîndi la afacerile particulare”. Îi cere în schimb lui Emil să-i facă „repede și cu toată conștiinciozitatea” un serviciu: să găsească o cameră mai bună și să nu prea scumpă pentru cumnată, profesoara Marioara Rădulescu, care ar dori să petreacă, după 15 iulie 1913, vreo două luni la băile din Singiorz. Emil l-a servit cu promptitudine. Semnificativă în scrisoarea lui Emil e mărturisirea referitoare la preocupările sale beletristice: „Cu literatura încă mă ocup și încă foarte mult.”

iulie, 12. Exprimă într-un cîntec tristețea despărțirii de Anuța (al cărei nume îl vom întîlni în fragmentul „Adio la Năsăud”). Poezia *Steaua mea* confirmă preocupările și exercițiile literare ale lui Emil. Activase, de altfel, în cadrul societății de lectură a elevilor „Virtus romana rediviva”, împreună cu prietenul său Dumitru Nacu, care-l aprecia ca pe un „extraordinar talent scriitoricesc.” Unul dintre președinții cînaclului amintit fusese, cu ani în urmă, George Coșbuc.

august. Ajutor de notar la Nușeni (Nușfalău, magh. Apanagyfalu) lângă Beclean, la 3 km. de Feleac. Locuiește la fierarul Bicsok și ia masa la văduva Ilona Nyakas; face curte fiicei sale, Ema. Cunoaște aici pe preotul Ion Botean, originar din Beclean. (În roman, preotul care conduce spre supremul supliciu pe Bologa va purta numele Constantin Boteanu, personajul fiindu-i sugerat autorului, de preotul Victor Gherghely din Ghimeș Făget.) Epistole cu accente pesimiste către Liviu și Livia. Bazîndu-se pe ajutorul părinților unui coleg din Zărnești, se decide să treacă clandestin munții în România, în al cărei serviciu dorește să-și pună „toate puterile” și de la care așteaptă „binele ce-l putem avea în viața asta vremelnică”. (O adnotare arată că Liviu i-ar fi răspuns la 11 sept. 1913, dar scrisoarea lui nu s-a găsit.)

septembrie, 10. O nouă și insistentă revenire către Liviu, întrebându-l dacă se mai află „în umbra dubietății” de a-și continua studiile în București.

septembrie, 16. Cere Liviei să intervină pentru urgentarea obținerii unor acte de la Pălăgeșu, dar e decis să treacă în România și fără ele „vineri la amiază”. (Figura notarului din Năsăud va servi ulterior romancierului pentru crearea tipului literar al renegatului și delatorului Pălăgieșu din Parva, denumirea unei localități reale. Plecarea lui Emil nu se realizează. La București reușise în schimb să ajungă, fără pașaport, sora sa, Florica (Rița). Profund deprimat: „Eu nu mai am ce spera: n-am viitor, n-am nici-o mîngîiere... Viitorul meu ar fi fost în București. Mîngîierea mea în scris... și acum simt că le-am pierdut pe amîndouă, plus cea mai dragă față de pe globul pămîntesc”. Reproșuri fratelui din București. Poartă corespondență cu Man, călugărul de la mănăstirea Prislopului, căutînd un liman pentru criza sa sufletească.

octombrie, 24. Dorește un post pe lîngă Năsăud; în caz contrar va merge în jurul Brașovului, de unde va „putea trece mai lesne”. Gîndul plecării la București îl obsedează încă. Va ajunge însă ajutor de notar la Bocșa (magh. Bokseg), după ce, resemnat, se înscrisese în anul I al Facultății de drept din Cluj. Se afirmă că ar fi venit aici cu o scrisoare de recomandare de la Virgil Șotropa, profesor la liceul din Năsăud, către un prieten al lui I.L. Caragiale, Ilie Dăianu, redactor la săptămînalul *Răvașul* și fost director al *Tribunei* din Sibiu. Cunoaște pe poetul Emil Isac, pe protopopul Clujului și mecenatul Petreanu. Ar fi citit — se zice — o schiță și două nuvele la sediul Societății studenților români din Cluj.

1914, ianuarie, 28. Notează că românii îl „au foarte drag”, fiindcă-i de viața lor, că țin mult la naționalitatea lor și „visează mereu de împreunarea ținuturilor locuite de români cu Țara mamă”. Bucuros de sosirea indexului din Cluj, intenționează să rămînă în Bocșa pînă va „împlini anul de praxă”, apoi se va retrage în Beclean, la avocatul Răcz. (Peste cîteva săptămîni va sosi aici, reflectează să se angajeze în locul unui cunoscut, Petrea, dar renunță din pricina retribuției prea mici.)

martie, 26. Ajutor al unui notar maghiar din Cătina (Katona) lîngă Cluj.

aprilie, 24. Intrigat de ignoranța și trufia „șefilor”, intenționează să urmeze în toamnă cursul de notar.

aprilie, 26. O însemnare în albumul fiicei preotului din sat, Cornelia Dănilă, atestă înfiriparea unei noi idile.

mai, 14. Se interesează telegrafic de „asentarea” (recrutarea) de la Rodna.

iunie, 16, ora 2 p.m. În Năsăud, la cimitirul bisericii greco-catolice, ia parte la înmormîntarea tatălui său, decedat duminică, 14 iunie, ora 3 dim., în urma unui atac

de cord. (În roman, memorandistul Iosif Bologa, tatăl lui Apostol, moare „de inimă” spre Crăciun, pe cînd unicul său fiu era în clasa a cincea la liceul din Năsăud.)

iunie, 17. Se află în Bistrița, recrutat împotriva dorinței sale intime. A doua zi pleacă spre Cătina.

iulie, 28. Izbucnește războiul mondial.

august, 6. În prima duminică sau luni după această dată va pleca din Cătina spre Bistrița. Lada cu cărți și lucruri o lăsase la gazda Ioana Leucă. Afirmă că, dacă se va întoarce sănătos de sub steaguri, o va cere necondiționat de soție pe Cornelia Dănilă (Nelica), „logodnica visurilor sale”.

august, 12. Încorporat ca voluntar, face instrucție la Bistrița.

august, 13. Pleacă la școala militară de artilerie din Tg.-Mureș—Oșorhei.

august, 20. Depunerea jurămîntului „de Ziua Maies-tății”. E singurul român în întreaga unitate.

august, 25. Stăpînit de sentimente contradictorii, se bucură de primirea unui răspuns de la tatăl Nelicăi, protopopul Ieronim Dănilă, care nu l-a uitat, dar reproșează fetei „precauția” față de el.

august, 31. Efuziuni romantice într-o epistolă adresată Nelicăi.

septembrie, 4. Lipsuri materiale elementare îl umilesc și-l sporesc deprimarea: „bani n-am nici un crețar, pach nu mi-ați trimis...”, „să tot cer de la prieteni cîte o bucată de pline, seara și dimineața, nu-mi cade bine...”, „sînt lipsit în gradul cel mai înalt de orice bun lumesc”.

septembrie, 10, orele 19. Ia parte la plecarea în război a rezerviștilor de la regimentul 62. Descrie într-o pagină emoționantă, cu vădite calități literare, scena despărțirii ostașilor de familiile lor: „Într adevăr, înmormîntare părea acest trist convoi, fără dangăt de clopot”.

septembrie, 20. Internat două zile în spitalul militar. Trimite Nelicăi o fotografie în ținută de cadet artilerist. Ar dori să nu fie trimis pe front, spre a-și vedea de cariera începută și a se căsători cu aleasa inimii sale.

septembrie, 27. Așteaptă plecarea pe front în 3 sau 15 octombrie, împreună cu cei „asentați anul acesta”, „ultima nădejde a zăpăcitei Țări”. Singurul ideal care i-a rămas e Nelica: „Unicul, cel mai perfect și mai scump vis mi-e întrupat în tine”. Preocupări mai prozaice în scrisoarea adresată Liviei: cere rufe de iarnă „căci, în caz contrar, nu gîlonț, ci frigul m-a doborî mai întîi”.

octombrie, 26. A solicitat un scurt concediu, dar nu i s-a aprobat. Pe front nu va pleca pînă la primăvară. Deprimat de epistola Nelicăi, de perspectiva căsătoriei ei cu un teolog: Liviu Stupineanu.

noiembrie, 1. Prima epistolă către Liviu (pare-se că după mai bine de un an de la întreruperea corespondenței lor). Îi solicită un ajutor material, care „i-ar mai însenina zilele negre” ce trăiește ca ostaș în armata ungară. Îl înștiințează că e „iurist pe anul al doilea” și ar dori să-și dea „doctoratul în juridice” și apoi va mai vedea ce va face, căci „stăm înaintea marilor schimbări politice și sociale”.

noiembrie, 8. Refuzul protopopului Ieronim Dănilă de a-i acorda mîna fiicei sale îl îndurerează profund. O conjură pe Nelu să intervină energic.

noiembrie, 30. Solicită un ajutor de 30 coroane de la cumnata Mariți, anunțînd o că va termina școala de ofițeri de rezervă la „1 februarie”. A primit o stea, însă se simte bolnav, îl dor toate, dar mai rău inima „pentru că a rămas singur, fără nici un ajutor, în valurile vieții, reci ca sloiul...”.

decembrie, 23. Avansat din nou, primește încă o stea, dar nu capătă vacanță de Crăciun. Împărtășește Liviei gânduri sumbre: „Aștept cu oarecare dorință să plec odată în război. Ce mă așteaptă pe mine aicea? Să flămînzesc ca un lup, să fiu veșnic trudit de gânduri negre?...”. Sătul de amarul său „trai gol, fără lumină și fără miez de căldură de viață”, intenționează ca a doua zi, cu alți cîțiva colegi, să ceară la raport trimiterea pe cîmpul de luptă.

1915, ianuarie, 9. Trimite lui Liviu știri despre toată familia. În ce-l privește, e tot „singur, fără ajutor”, „unicul român voluntar în tot regimentul și poate cel mai năcăjit”.

ianuarie, 31. Așteaptă plecarea la Praga, în Boemia, cu tot regimentul de tunari și corpul al XII-lea în care „nu se încred îndeajuns”, avînd „majoritatea română”.

martie (?). „Tu nu știi ce înseamnă să trăiești între străini, să lucrezi sub apăsarea străinului” — scrie prietenului său Dumitru Nacu, care izbutise să treacă în România.

martie, 10. A dat examenul de ofițer, dar avansarea se va face pe front. Constrîns de greutate materiale, solicită lui Liviu telegrafic 40 de coroane. E îngrijorat de „calea atît de întunecoasă”, „cu atîtea prăpăstii în jurul ei” pe care va porni și are temeri că poate niciodată nu va mai vedea „romantica vale a Someșului bătrîn”.

martie, 22. Pleacă spre front (lada cu lucruri a lăsat-o la Tg-Mureș, în locuința știută de verișoara lui, Susana Ștagău, căsătorită Nistor).

martie, 23. În Teiuș, în drum spre Lugoj unde se află regimentul 5 artilerie de cîmp, la care e repartizat. A fost numit cadet aspirant.

martie, 30. În drum spre frontul din nord, scrie din Oradea.

aprilie, 5. Prima epistolă de pe front către Liviu, aflată în Beclean. E comandant de secție. Așteaptă să fie numit cadet, căci atunci ar încasa „o sumă bunișoară de parale”.

aprilie, 15. Este sergent-cadet, pe post de ofițer, cu 27 coroane pe lună. Îndeplinește misiuni riscante.

aprilie, 17. Prima epistolă adresată lui Liviu de pe front. Îl înștiințează că toți ceilalți colegi, comandanți de secții, sînt sublocotenenți, absolvenți de Academie Ludovică (pe care o absolvise și scriitorul — *n.n.*).

aprilie, 19. E instalat într-o odaie foarte frumoasă, dar ... sub pămînt. E bine, numai „prea aproape de muscani”. (Își întocmise un carnet din care s-au păstrat 14 file. Găsim în el: adrese, nume de soldați, socoteli bănești, versuri în limba maghiară, note pentru studiul limbii cehe, titlurile unor cărți, de ex: C. Rădulescu-Motru, *Viața și filozofia lui Nietzsche*, cîteva date: 29 mart. 1915, 2. iun. 1915, 1. febr. 1916 și diverse citate.)

aprilie, 25. Pe front întîlnește colegi și cunoscuți: Ion al lui Macedon Cercetașu din Prislop, Niculiță Pop din Rebrîșoara ș.a.

aprilie, 29. Aflat în prima linie de foc, mărturisește lui Liviu: „Am presimțiri rele”.

mai, 3. În toiul luptelor. A fost rănit de un glonț la piciorul drept și a surzit vreo două săptămîni de urechea dreaptă. A văzut cum cădeau dușmanii sub puterea focului ce slobozeau din tunuri. („Și pe mine m-a durut atît de mult inima că trebuie să omor”) Promite că va povesti mai tîrziu celor de la București peripețiile „vieții sale de artilerist ungar”. E conștient că a scris „cam liberal”, „dar nimic ce-ar putea cauza confiscarea corespondenței”.

mai, 11. Dorește să se întoarcă acasă, nu „cu rang de căpitan, ci cu viață”, să lepede hainele militare și să înceapă o viață nouă. A primit o scrisoare „proastă și dură” de la tatăl Nelu și i-a răspuns „cu o satiră de l-a frige cît va trăi”. După o lucidă introspecție, o concluzie de viață: „Și nu voi mai fi altul atît de romantic ca pînă acum și nu voi mai fi nici idealist în atîta măsură ca pînă acumă”.

mai, 16. Evocarea unei lupte „sîngeroase din cale afară”, în care era să se prăpădească.

mai, 29. Lîngă Prut, aproape de granița Bucovinei.

mai, 31. Generos chiar și în suferință, comunică: „Și de foame am răbdut, căci ce am avut de mîncat pe lîngă mine am împărțit cîtorva prizonieri ruși, rupți de foame și ei”. Arătînd că întîlnește mulți oameni inteligenți, dar că „șovinismul lor este de netolerat”, conchide că se simte „străin între străini” și se miră ce caută „în luptele dintre slavi și germani”, el, un român.

iunie, 10. Înaintează cu frontul, după lupte îndirjite care au durat 10 zile neîntrerupte.

iunie, 22. Un răspuns, cu afișată demnitate, lui Liviu: „Cu fruntea sus am plecat și tot cu aceeași seninătate o port și acum, cînd se vor împlini trei luni de cînd am pornit de acasă”. Entuziasmat (cu adevărat sau de circumstanță?) de succesele vremelnice reputate pe front: „Învin-

gem pe toată linia și acesta e începutul sfârșitului războiului". Aceeași idee o regăsim și într-un răvaș către cei de acasă: „Ar fi rău acum să interviev oricare națiune, mai ales dacă n-ar fi în stare să ne bată hotărâtor. S-ar prelungi războiul, dar sfârșitul ar fi al nostru. Asta-i părerea mea." Nu vrea prelungirea războiului. Dimpotrivă: „Dorim să se încheie pacea cât de grabă. Suferim mult. În special păduchii ne omoară. Apoi e vremea să mai înceteze și vărsarea de sânge (cel puțin aici, la nord) și dacă vom face pace cu rușii, pe italieni vrem să-i batem strașnic, să-i batem total. După cum vezi, pe noi nu sînt în stare să ne bată opt state, ba îi cam îmblătim noi." E mai precaut în lupte: „Cît pot mă feresc, căci n-aș vrea să-mi las măselele prin Galiția, și mai ales acum, cînd războiul e pe sfîrșite".

Iunie, 26. Peste patru zile, în prada unei puternice depresii sufletești, se confesează Liviei: „Nu-mi pasă, oricare îmi va fi sfîrșitul, numai doresc să vă mai văd o dată...". Se simte nedreptățit și persecutat: „Sînt slăbit și obosit greu și nu am nicio recunoștință, pentru simplul motiv că sînt român, iar ceilalți ofițeri și voluntari sînt mari șoviniști. Eu nu pot fi fățarnic. N-am fost niciodată și nu voi fi. De trei luni sînt mereu în foc și încă nu m-au făcut cadet, deși știu cît oricare ofițer și am curajul și tăria să stau mai mult în ploaia gloanțelor".

Iulie, 2. Internat într-un spital din Bucovina cu „aprinde de intestine".

Iulie, 9. Speră că „după atîtea suferințe" va fi avansat cadet și atunci îi va „remunera" pe toți ai săi.

Iulie, 17. Refăcut după boală, se simte iar „sănătos și tare". A luat parte la un mare atac, astfel că a trebuit să se facă „armisticiu pe o zi", ca să poată fi îngropați morții. Ar vrea să meargă acasă în octombrie pe vreo cîteva zile și să rămînă cîteva luni în Ungaria, ca să poată face „vreun examen de iură".

Iulie, 20. Așteaptă avansarea; din motive pe care nu vrea să le comunice decît cînd va coase „pantica de aur la gît", fusese „înlăturat", dar acum, cînd a dovedit prin curaj demnitatea de a fi denumit, speră că „nu poate înfrîza mult".

Iulie, 24. Nădăjduiește că „denumirea așteptată și atît de mult meritată" în gradul de cadet să-i sosească în luna august și de atunci, cît va fi în viață, va trimite acasă „parale cîte vor cere și totdeauna".

august, 6. În perspectiva internării în spital la Viena sau Pesta. Anunță pe Livia că va fi înaintat cadet la 1 septembrie, fiind nespun de fericit că-i va putea ajuta pe toți „scumpii frați și surori". E de acord cu plecarea Liviei la București, amintindu-și cu regret de visul său neîmplinit.

august, 20. Rugat de fratele său Iuliu, stăruie ca Livia să nu mai plece la București, spre a rămîne cu soția acestuia. Cu sănătatea o duce „tot mai rău", așteptînd să

între în spital pe la începutul lui septembrie și apoi să plece pe cîteva zile acasă.

august, 24. Mediator de la distanță în neînțelegerile familiale („Voi nici acum nu puteți să vă înțelegeți, cînd trei frați pot să moară în toată clipa, cînd toată lumea simte povara grea a vieții și cînd tata e mort"). Reintors de două luni nevindecat la baterie se chinuie cu „morbilă de stomac și intestine" și așteaptă „urgisita aceea de denumire" cu viața mereu în pericol și necurmăte „dureri sufletești" („Numai denumirea mi s-a convenit s-o capăt cu 3—4 luni înainte de asta, nemaipomenind neplăcerile că eu sînt român").

august, 25. Regretă că fratele Virgil (Ghilu) a fost încorporat ca simplu infanterist.

august, 31. Comunică laconic Nelicăi că peste o oră pleacă la Viena greu bolnav.

septembrie, 5. Internat în spitalul din Sighet.

septembrie, 15. Planuri mai optimiste de viitor, deși nu capătă vacanță și crede că va rămîne în spital pînă la mijlocul lui octombrie. În schimb (și, în fine), e asigurat materialicește, oferind generos ajutor familiei. „Voi trimite în toată luna 200 coroane ori și mai mult, de acum nu veți mai avea lipsuri materiale..." Expediază acasă lucruri, trofee și cere cursurile de drept („După război, necondiționat voi absolvi iura"). Vestea că Nelică s-a logodit nu l-a surprins și nu l-a amărit mult.

septembrie, 22. Anunță pe Livia că în curînd se va întoarce pe cîmpul de luptă.

octombrie, 6. Din nou la baterie.

octombrie, 10. În apropierea cetăților sud-estice ale Rusiei, pe o vreme ploioasă și rece, deapănă amintiri din Prislop, învăluind pe toți ai săi cu nemărginită dragoste. Îl îndurerează soarta bietului Ghilu, în vîrstă de numai 18 ani, aflat pe frontul din Rusia. Amîndoi sînt veșnic în foc. Nu mai ia seama la exploziile șrapnelelor și granatelor. A devenit fatalist: „Un noroc mi-e toată viața". Are acum în baterie trei tunuri; într-o singură luptă a „cosit cu ele trei companii". De la bateria sa a avut patru morți și 15 „vulnerați". După atîta măcel își constată o anumită atrofiere a repulsiei față de orori: „Pînă acum mi-era greață de oamenii morți. Și acum? Trec indiferent printre oamenii spintecați ori bucătăriți."

octombrie, 21. A avut o luptă de trei zile, fiind ajutorul comandantului de pluton.

noiembrie, 2. E comandant de coloană (Zugskomandant) revenit de o lună la „tunurile-i dragi". Fratele Iuliu se află în spital la Pesta, Ghilu, care la 20 noiembrie va semna cu tristețe o epistolă, „prîbeagul Virgil", e în aceeași divizie cu el. Îl întreabă pe Liviu: „Ce crezi, înmormîntarea Serbiei va aduce pacea dorită?"

noiembrie, 25. Iritat de întârzierea scrisorilor, face imputări „domnilor leneși” din Bistrița, de la cenzura militară. Trimite o fotografie cu un alt cadet și cu Petrea, ordonanța sa, „un băiat tare cumsecade, român de lângă Deva”. Nu se simte prea bine, avînd „reumă” în mîna stîngă. Dimineata trebuie să-l îmbrace „purșul”. Nu vrea să meargă în spital, să nu rabde de foame ca în Sighet. O feliță pe Livia pentru poeziile publicate în *Gazeta Transilvaniei* și recenzate în *Românul*. I-a scris preotul Botean că tare îl doresc oamenii din Nușfalău, în frunte cu baronul Banffy, care vrea să le fie notar. Recomandă ca banii trimiși acasă să fie folosiți cu chibzuință. Formulează un testament, lăsînd totul Liviei. Spera să vină acasă în concediu pe 20 de zile, în 22 ianuarie ori în 11 februarie.

decembrie, 5. Mutat pe frontul italian, pe platoul Doberdo, lângă Görz și Triest. („Războirea aicea e cu mai multă osteneală decît în Rusia” — scrie el lui Liviu la 13 dec. 1915.)

decembrie, 29. A distrus un reflector inamic și e propus pentru decorare (episod reținut în roman). I-a trimis Liviei, aflată la Budapesta, 150 de coroane.

1916, ianuarie, 1. Avansat sublocotenent printr-un decret care i se va comunica la mijlocul lui martie. Steaua de aur o va putea coase la guler abia după 1 mai.

ianuarie, 2. Explozia unei granate îi sparge „decungul” și-l incendiază. Fiind la tun, a scăpat cu viață.

ianuarie, 3. Vesteste pe Liviu că i-a primit epistolă din 6 decembrie abia în ziua de 30 decembrie și nu pe frontul Rusiei, ci lângă Marea Adriatică. „Pînă acum am pușcat un reflector de-al italienilor, care ne incomoda mult și pentru care faptă sînt înaintat să capăt o medalie.” Regretă foarte mult că a părăsit pe ruși „cei mai cumsecade dușmani ai Monarchiei”. Cu ei se băteau „în toată duminica, iar aici nu încetează niciodată focul”. Dă știri despre restul familiei. Ghilu e în spital. Iuliu e în cancelarie la regimentul 1 de tunari, Livia e la Pesta și își pregătește volumul de poezii: „o ridică în slavă lumea românească din Ardeal”. Semnificativă e invitația la prudență: „Nu-mi trimite nici o gazetă, căci atuncea nu voi fi niciodată sublocotenent. Cunoști șovinismul honvezilor. Din contră, abonez *Pesti Hírlap*-ul și am o bibliotecă întreagă, însă — regret — ungurească toată.”

ianuarie, 6. Speră să fie avansat „leitnant” la 1 martie sau 1 mai și să plece în concediu la 1 aprilie sau luna următoare. Poartă corespondență cu Reghinuța și mai multe fete din Ardeal. Din pricina nesomnului a slăbit: toată noaptea „pușcă” reflectoarele care luminează tranșeele.

ianuarie, 15. Suspiciuni și neînțelegeri îl determină să-și ceară mutarea („Nu mă pot înțelege cu domniile de aici, deci nici avansarea nu aș obține-o rămînînd pe loc”, comunică el familiei).

ianuarie, 16. Își impune prudență și precizează unde și-a cerut mutarea: pe cîmpul de luptă din Rusia.

ianuarie, 23. Scrie mamei că transferul la regimentul 5 nu va fi curînd și că va veni acasă de Paști. Serviciul de noapte l-a slăbit mult; de cînd e în Italia trăiește „foarte slab”. Alta a fost viața în Rusia, dar acolo nu l-or „denumit” în grade. Încearcă o clarificare a relațiilor familiale și exprimă noi elanuri de generozitate („Pe mine nu mă silește nimenea să vă ajut și eu asta nu o fac ca să imput cuiva. Tot sufletul meu vi l-aș trimite și vă voi ajuta cu cel din urmă crețar”).

februarie, 8. Fotografiat lângă un tun camuflat între crengi de brazi, trimite verișoarei Virginia Todoran „suvenir de pe vestitul munte San-Michele”. Manifestă optimism: glonțul nu-l va răpune.

februarie, 12. Trimite la București trei fotografii și o epistolă care exprimă aceleași stări sufletești. „Nici nu-mi trece prin gînd să-ți descriu viața mea de azi. Poate n-ai crede-o, ori doară nici nu mi-ai primi scrisoarea, dacă aș încerca să-ți-o descriu. Rămîne deci tăcerea. Cred că ai cetit din luptele și viața soldaților de la Doberdo.” Își reamintește dorința, neîmplinită în 1913, de a trece în România, pentru care a trebuit să îndure atîtea dureri.

februarie, 14. Trimite bani lui Virgil (Ghilu), grav rănit și internat în clinica din Cluj.

februarie, 25. Scrisoare către Fanny Rebreanu, prilej de evocare a mizeriei și durerilor sufletești de o viață întreagă. Poartă un jurnal laconic despre cele ce se întîmplă în sufletul și în jurul său. De un an și jumătate nu prea ajunge la cărți românești. „Niciodată n-am știut de-ajuns limba mamă, dar acumă uit și ce-am știut pe vremuri.” În aceeași zi scrie și lui Liviu, relatînd aspecte ale luptelor. Regretă încă o dată frontul rusesc. Se bucură că Liviu va scoate un volum nou (în 1916 au apărut volumele de nuvele *Golanii* și apoi *Mărturisire*), dar îl roagă să nu-i trimită pînă la 1 mai, cînd va fi avansat sublocotenent, nici un volum sau vreo gazetă. Și Livia va scoate un volum de poezii. Emil se află în baterie de 11 luni neîntrerupt; sănătatea îi este subredă. Speră ca la 1 april ori 1 mai să meargă acasă; dorește să se transfere la un alt regiment; are de gînd să dea și vreun examen, dar planurile „pot să-i piară în tot momentul”.

martie, 1. Trimite acasă o sută de coroane și își exprimă regretul, aflînd de moartea Sabinei Slăvoacă.

martie, 10. Scrisoare pesimistă către Livia, ființa „cea mai dragă din lume”. Ar dori s-o ajute, dar „soarta altcum voiește”; se simte apăsător, sufocat, slab, „o cătană” și mai mult nimic. I s-a schimbat adresa, i s-a schimbat și sufletul și ar vrea să nu mai fie. „Veți vedea și veți ști și voi toți într-o zi că eu nu mai sînt...”

martie, 17. Stare sufletească diametral opusă, demonstrînd parcă o anumită labilitate psihică: e tare bucuros

de știrea că a fost avansat sublocotenent de la 1 ianuarie 1916. „Am uitat parcă toate chinurile ce-am îndurat.” Cu „un presimț rău”, a trebuit să meargă în „Swarmlinie”, în cel mai periculos loc de pe frontul italian, platoul Doberdo.

martie, 28. Un glonț de tun-revolver l-a rănit, spintecându-i mina stingă. A căpătat recompensă de la superiorii săi; are un comandant de baterie bun, care-i recunoaște meritele. L-a trimis îndărăt, mai departe de linia întâi, ca să se recreeze. După 17 martie a stat, pe o ploaie care a durat 7 zile, în „Swarmlinie”. Vrea să-și depună prima de echipament, 6—7 sute de coroane, s-o aibă dacă va scăpa cu viață, iar dacă nu se va reîntoarce, să rămână familiei.

aprilie, 10. Scrie ultima carte poștală la București, rămasă însă fără răspuns. Anunță că e rănit (Liviu intenționase să-i scrie „luni, 11 aprilie, st. n., a doua zi de Paște”, dar n-a mai terminat epistola începută).

mai, 9. Laitmotivul exasperării și saturației de front. „Aș vrea, dacă s-ar putea, să nu mă mai întorc niciodată pe Doberdo. M-am săturat de război până peste cap și mai ales de asta de aici, care-mi mănincă nervii pe zi ce trece.” (Denumirea platoului Doberdo, care revine în numeroase scrisori ale lui Emil, va apare și în roman.)

mai, 12. E sublocotenent și așteaptă medalia mare de argint. Iritat că nu primește răspuns de la București.

mai, 15. Din nou năpădit de nostalgia locurilor natale. „Unic dor mi-e să merg în concediu după atîta amar de vreme trăită în lumea diametral opusă firei mele.” Are stelele de aur ale gradului de sublocotenent, iar în zilele următoare crede că va primi medalia mare de argint. E primul ofițer în baterie.

mai, 18. Din nou efuziuni belicoase și patriotarde într-o epistolă către rudele din Feleac. După ce enumeră capturile de la italieni, adaugă: „O bătaie strașnică trebuie să le dăm și să ne dele ei pămînt, nu noi lor”. Află de mărișul Tinuței (Leontina Bachiș?), dar nu-i pare rău. Fiind „cătănă”, el nu-i de înșurat, nu și-a terminat studiile începute, vrea să ajungă doctor în „studiile juridice”, sau în cel mai rău caz, ar rămîne militar și în 1 august ar fi „oberleutnant”. „Dar tu și voi, nici unul nu știți cită ambiție zace în mine.”

mai, 22. Decorat cu medalia mare de argint pentru viteză.

mai, 31. E pe punctul de a pleca acasă, dar concediile se suspendă, bateria se desființează și a doua zi, fiind „comandant de tren”, pleacă cu întreaga diviziune. Bolnav, trebuie să meargă mai departe „pe o cale necunoscută și cu un sfîrșit neștiut”.

iunie, 8. Pleacă din Italia în Tirol, apoi în Volhinia.

iunie, 24. Comandant la sapeuri, aproape de linia întâi. De aici scrie verișoarei Virginia Todoran, cu nedi-

simulat, orgoliu, despre calitatea sa de „ofițer în armata austro-ungară.”

iulie, 16. În Năsăud, aflat pentru prima oară într-un concediu de câteva zile, după doi ani de armată și front. Acum se înfiripă idila cu Elena (Titi), fiica vicarului din Năsăud, Alexandru Haliță.

iulie, 25. Prima carte poștală militară către Titi Haliță, semnată și de „Ovidiu, student în filozofie” (Ovidiu Hulea, viitorul soț al Liviei Reboreanu).

iulie (?) În Beclean; regretă că n-a putut s-o vadă pe Titi la despărțire.

iulie, 30. În Pesta.

iulie, 31. Se află în apropierea Carpaților.

august, 1. Din Rawa-Ruska (Galiția) anunță pe Titi că i s-a închis drumul, pe unde venise în concediu, astfel că a trebuit să facă un înconjur bunișor.

august, 2. Sosit la unitate.

august, 9. Din Przemysl ajunge cu trenul în Jaroslaw.

august, 10. Trece prin Nyiregyhaza și Săboraljarybely.

august, 11. Se află la Oradea, în drum spre frontiera românească.

august, 14. Trimite Elenei Haliță 8 ilustrate cu reproduceri de artă.

august, 15. În Alfalu, lângă Sf. Gheorghe, la 25 km. de granița României. Primește mape cu Iașii, Tîrgoviște Ploiești, Craiova, București etc. Se interesează de Academia din Viena și va trimite un certificat cu „învoiala” pentru înscrierea la Viena și Cluj. Cere volumul de versuri, recent apărut, al Liviei pentru el și doi subofițeri români din coloană. Scrie că o duce bine, se îngrășă și că se va apuca de studiu, fără să-și mai bată capul cu nimeni, afară de Titi, de care îi place că-i „cuminte”. Epistola și alte lucruri le trimite cu ordonanța Iovan Kurici (un sîrb, al cărui nume va fi reținut de Liviu Reboreanu într-o listă de personaje ale romanului, înlocuit cu Ion, Ionică și, ulterior, Petre).

august, 16. Severe restricții privind deplasarea din unitate („Nu pot merge pînă în satul vecin fără știrea generalului, iar cu învoirea lui nici atîta”). Regretă că nu poate vizita pe Titi la Năsăud, așa cum sperase cînd îi trimisese telegrama din Dobrișin.

august, 20. Deși bolnav, nu se internează în spital, fiindcă de acolo va trebui iarăși să meargă la tunuri și la tranșee. Intenționează să meargă la Cluj și la Viena, la începutul lui septembrie.

august, 24. Convalescent, părăsește patul.

august, 25. Expediază din nou Elenei Haliță 10 ilustrate cu reproduceri de artă.

august, 27. România declară război Austro-Ungariei.

septembrie, 4. Înaintează spre munți și cu stringere de inimă întîmpină coloanele de refugiați. Îngrijorat, în-

treabă pe cei de acasă: „Nu sînteți încă siliți să părăsiți Năsăudul?”

septembrie, 10. Se adresează din nou familiei: „Nu știu baremidacă mai sînteți prin Năsăud”, „Sînt neliniștit mereu și nu dorm nopți întregi. Nu sînt departe de voi.”

septembrie, 16. Justificare sentimentală a unei petreceri: „De părere de bine că te-am aflat bine și că nu mai ești nervoasă ca în seara de 28 august am repezit un chef strajnic”, scrie Elenei Haliță. Din conținutul epistolei, ar rezulta că Emil s-ar fi dus fără permisie la Năsăud, a doua zi după declararea războiului, în 28 august.

septembrie, 18. Revenit în unitate, „fără să știe cineva de călătoria” sa.

septembrie, 28. O nouă petrecere cu un grup de camarazi.

septembrie, 29. Altă justificare a unui chef nocturn: „Nu strică cîte o noapte strîmbă, cînd știi că poate mini ne-om stînge și noi de pe fața pămîntului”. De la 1 octombrie se va apuca de studiat, pentru că „visurile de aur” nu le va putea ajunge niciodată „fără trudă și suferință”.

octombrie, 2. Trimite Liviei și lui Titi două cărți poștale militare-tip, cu un text tipărit în nouă limbi: „Sînt sănătos și îmi merge bine”.

octombrie, 3. În zona frontului. A voit să meargă la Cluj, dar marșul continuă. Cere Liviei acte: „testimonul” și „cartea de botez”.

octombrie, 17. La Sighișoara, de unde scrie lui Titi. În aceeași zi se întoarce pe front.

octombrie, 23. Stare depresivă, provocată de zilele urite, reci, cu lapoviță de toamnă. „Grupurile de prizonieri și de răniți la tot pasul și mai ales neliniștea că Liviu mai trăiește ori a căzut și el în luptele înverșunate ce se dau în apropierea” lui îi „ațîță nervii” și-i „aprind fantezia”.

noiembrie, 8. Primește o scrisoare de la un camarad de arme de pe frontul italian, sublocotenentul Tass György din regimentul maghiar de obuziere al honvezimii nr. 20, bateria 4, secția 14. „Gyury” îl informează amănunțit pe „iubitul” său „prieten Rebri”, de la care primise o carte poștală, despre luptele de pe frontul italian, despre unitate și camarazii de baterie (locotenentii Stugl și Zombor, stegarul Manusichi, sublocotenentul Nagy Iosif, ofițerul Matei Murai, comandantul de baterie Polony, Novodny, Bodnar, Preiszner). Se pare că Emil împărtășise în epistolă și gîndul chinuitor că ar putea să se afle în luptă, față în față cu Liviu, că este silit să lupte împotriva fratelui și a fraților săi. „Îmi pare rău, dragă Rebri — scrie Tass György — că trebuie să lupti contra acelora pe care îi iubești.” Calificînd cu termeni aspri pe aceia care i-au atacat în „momente atît de critice”, Gyury încearcă să justifice situația și să-l convingă pe Emil, adăugînd, fără temei: „Tu nu lupti împotriva fratelui tău mai mare, ci împotriva acelei «țări»

care ne-a cîntorit și pe noi și pe tine”. (S-a afirmat că Tass György a servit drept prototip locotenentului Varga din roman.)

noiembrie, 13. Primește o epistolă de la Lucia Pletosu (fiica preotului din Bistrița, Grigore Pletosu, fost profesor al lui George Coșbuc). Se pare că această corespondență va contribui, între altele, la ruptura cu Elena Haliță.

noiembrie, 14. Scrisoare către poetul Emil Isac în legătură cu examenele la Universitate. Îl informează, printre altele, că s-a interesat, în scris, la un prieten de soarta domnului Chirilă, dar n-a primit răspuns.

noiembrie, 22. Stranie prefigurare a sfîrșitului său.

noiembrie, 29. „Abătut și slab”, cu capul „turbur”, studiază. Scrie Liviei că în 20 de zile a isprăvit examenul prim.

decembrie, 2. E îngrijorat că nu va putea da examenele. Concediile au fost suspendate din cauza ofensivei pe frontul românesc. Trimite 300 de coroane și îndeamnă pe Miți să plece la Budapesta, unde va putea asista la încoronarea succesorului lui Franz Iosif al Ungariei și frecventa teatrele.

decembrie, 8. Speră să obțină concediul cerut. Scrie Liviei să insiste pentru eliberarea camerei ocupate de militari, să-l invite pe Ovidiu Hulea, logodnicul ei, și să facă pregătiri pentru sărbătorile de iarnă. Îi va povesti despre poetul Emil Isac, care l-a invitat să stea la el în timpul examenelor, despre Titi și „urmele unui ideal”.

1917, ianuarie, 7. Se află în Năsăud. A obținut un scurt concediu de 10 zile (dintre care șase pentru călătorit). Acum se produc precipitat, poate și ca urmare a unei deosebite irascibilități a lui Emil, incidentele cu notarul Pălăgieșu, cu vecina Veronica Istrate, precum și ruptura cu Titi Haliță. (În roman scriitorul a creat tipul renegatului în persoana lui Alexandru Pălăgieșu din Parva, imaginînd conflictul cunoscut. În realitate, conflictul cu Pălăgieșu avusese un alt mobil, iar ruptura cu Titi, deși pricinuită în parte de cochetarea ei cu medicinistul Richard Wagner, șvab găzduit la familia Haliță și mutat ulterior la Dej, nu a jucat în viață rolul pe care episodul corespunzător îl are în roman.)

ianuarie, 15. Susține cu succes examenul la facultatea de drept a Universității din Cluj. Ar dori să mai treacă un examen în iunie, iar în decembrie 1917 să termine „iura”. Crede că războiul va mai ține pe puțin doi ani și cine știe dacă-i va „ajunge sfîrșitul”.

ianuarie, 20. Proiecte de viitor, sub semnul incertitudinilor. Cu toate că-i merge bine, că nu-i „în foc”, totuși e blazat și nesatisfăcut, căci visurile-i au fost zădărnice, „scopuri înalte” nu i-au rămas și trăiește „ca o adevărată cătană, ca un dobitoc”. Și-a adus cărți multe de citit, dar mai bine ar fi fost să nu-și aducă nimic, să doarmă toată

viața asta, să uite că mai trăiește și unde trăiește. Nu are altă dorință decât să se îmbolnăvească și apoi să meargă la vreo scaldă, ori în Tatra. Dacă războiul va mai ține încă mai mulți ani, se va activa. Detestă războiul: „Generația asta a fost fără noroc, baremi copiii și nepoții noștri vor avea liniște”. Explică motivele rupturii cu Elena Haliță. Locuiește în Făget, la Iosif Crăciun. Cumoscuse aici pe Ilona (n. 6 iun. 1898), fiica primarului Grigore Lászlo. (În roman Ilona — fiica grovarului Paul Vidor.)

ianuarie, 26. Un nou act de mărînimie, vizînd logodna sorei Livia pe care o socotește cel mai ales suflet din lume: „Am două mii și atîtea coroane cîștigate pînă acum; pe acelea i le dăruiesc toate ei”. Apelează la fratele Iulius și cumnata Miți să contribuie și ei la cumpărarea mobilei.

februarie, 3. Cere Liviei adresa logodnicului ei, Ovidiu Hulea: „Am să-i comunic ceva”.

februarie, 4. Confesiune amplă, pe alocuri contradictorie, despre concepția sa de viață, experiența războiului și iubirile-i trecătoare. Un răspuns la încercările surorilor Livia și Miți de a-l mîngia, „ca și cînd ar fi în agonie”.

februarie, 6. Revoltat de percheziția la domiciliul familiei și de confiscarea unor obiecte de către jandarmi, scrie Liviei să se adreseze cu o reclamație la „Bezirks. Kommando”.

februarie, 11. Indignat, cere Liviei noi precizări în legătură cu lucrurile confiscate cu ocazia percheziției.

martie, 7. În Sf. Gheorghe, la un curs de apărare contra gazelor toxice.

martie, 10. Își liniștește familia, convins că nu i se va întîmpla „absolut nimic”. Le spune că reclamația jandarmilor se află la el.

martie, 11. Reîntors pe front.

martie, 22. Grav bolnav, refuză să se interneze în spital, înduplecat de rugămintile insistente ale subalternilor să nu-i părăsească.

martie, 26. Se află tot pe frontul românesc, în pasul Ghimeșului, Convalescent. Și-a făcut un nou testament și l-a trimis acasă.

martie, 30. Vestește pe Miți de moartea lui Luțu (Sever). Numai un frate și o soră l-au însoțit pe ultima-i cale. Pe ceilalți, soarta i-a „învrăjbit în toate colțurile lumii”.

aprilie, 1. Regretă încă o dată relațiile cu Titi. Ancheta deschisă în urma denunțurilor din Năsăud¹ îl îngrijorează: „mai am o afacere neplăcută, dar cred că voi scăpa și de asta, și atunci eu voi fi cel mai norocos om”.

¹ T. Rebreanu afirmă că la denunțurile din Năsăud se adaugă și un incident care ar fi avut loc la popota ofițerească. Emil ar fi pus la gramfon o placă cu cîntec românesc. Se afirmă că ar fi fost suspionat și în legătură cu o explozie la depozitul de muniții local.

aprilie, 10. A solicitat un concediu de 8 zile pentru a merge la București (ocupat de trupele austro-ungare) să afle ceva despre Liviu, dar nu i s-a aprobat.

aprilie, 13. Din spital anunță familia că-i merge mai bine unde se află, cu toate că are „cîteva neplăceri” și acestea îi dau mai mult de lucru.

aprilie, 22. Însănătoșit, vrea să fie nașul pruncului așteptat de Iulius.

aprilie, 29. Iovan Kurici, ordonanța lui Emil, este arestat.

mai, 8. Epistolă semnată criptic „Ubal”. Anunță pe cei de acasă că a doua zi va pleca, deocamdată la Miercurea Ciuc (Csikszereda), iar de acolo mai departe, nici el nu știe unde. E informat de anchetă și percheziția de acasă. Va scrie mai mult cînd va avea adresa stabilă. Își ia rămas bun „pînă la o lungă, lungă revedere”. În aceeași zi scrisese sorei Miți la Budapesta „o corespondență datată în 8 l.c.”.

mai, 10. Anunță pe ai săi că a doua zi va pleca în spital, fiindcă boala i s-a agravat. Crede că va merge în Abazia, ori la băile din Tatra. Le spune să nu-i mai scrie pînă cînd nu va ști cu siguranță unde se va stabili pe mai multă vreme. Știe ce s-a întîmplat acasă. „Un scandal nemaipomenit, dar să nu luați în socoteală prostiile acelea. Tot ce-au dus de la voi, veți căpăta îndărăt.” Le va scrie mai pe larg dacă va ajunge într-un spital mai mare. Încheie cu speranța: „Curăgu și resemnare. Toate le vom învinge...” Semnează din nou: „Ubal”.

mai, 10. Ultima scrisoare către Miți, cu aceeași semnătură. Îi amintește de epistola trimisă cu două zile înainte, pe care nu știe dacă a primit-o. O înștiințează că mîine va merge mai departe. Poate nu va scrie mai multă vreme, dar să nu fie îngrijorați de soarta lui.

mai, 10—11. Părăsește noaptea infirmeria brigăzii 16 honvezi pedestri maghiari, care îi fusese desemnată ca domiciliu obligatoriu, cu intenția de a trece linia frontului. Este prins de o patrulă de ofițeri.

mai, 12—13. Acuzat de crimă de dezertare și spionaj, judecat de Curtea Marțială a brigăzii. Prin sentința nr. H. 189/17/21 (difuzată prin ordinul de zi din 23 iul. 1917, semnat de generalul Karg, al cărui nume a fost reținut de autor în roman) este degradat din rangul de sublocotenent de rezervă, i se retrag toate decorațiile și e condamnat la moarte.

mai, 14, ora 10, p.m. Executat prin spînzurătoare.

Pădurea spînzuraților

Dramă în trei acte și [șapte]¹ tablouri

Un platou la marginea satului Zivîn, pe frontul rusec: în fund, dintr-o pînză de fum și piclă se ridică virfuri de pomi desfrunziți, coperișe țuguiate de paie și turnul bisericii spîntecat de un obuz. În dreapta, un cimitir militar înconjurat cu stîrmă ghimpată, cu crucile albe uniforme. În stînga se vede cimitirul satului, îngrădit cu [mărdăcini]², cu crucile rupte, putrezite.

În stînga — fund, se înalță spînzurătoarea nouă, cu streangul atîrnînd deasupra groapei, la care lucrează doi soldați bătrîni și un țăran rus supraveghează de un caporal.

Se înserează. Toamnă tîrzie. Cerul cenușiu. Din cînd în cînd bate un vînt aspru. Atmosferă grea, mohorîtă.

Cînd se ridică cortina, oamenii sapă la groapă, scuițîndu-și des în palmă și hîcîind la fiecă lovitură de tîrnăcop.

O pauză.

CAPORALUL (*scund, negricios, țanțos; se uită mereu împrejur, cercetător și cu dispreț, răsucindu-și mustățile. Întorcîndu-se spre gropari și privind cu necaz la rusul care se oprișe să răsufle*): Urîtă țară aveți, muscale! (*Arată cu mîna ținutul și adaogă scîlcîindu-și graiul.*) Auzi? ... Țara ... locurile ... niet frumos!

¹ În var. anterioară: „opt”.

² În var. anterioară: „spini”.

ȚĂRANUL RUS (*cu fața păroasă și roșie, cască ochii mari la caporal, nedumerit, cu un zîmbet umil și bolborosește ceva nelușetec*).

SOLDATUL I (*milițian uscat, mustăcios, îndreptîndu-se din șale, ocrotitor*): Nu pricepe ăsta, don căprar, limba noastră, degeaba-i vorbești!

SOLDATUL II (*bătrîn, neras, sur; proptîndu-se în lopată*): Nici nu-i vina lor că țara-i păcătoasă... Că ei ar fi oameni de treabă și pașnici, dar de... a venit războiul peste dinșii.

Un răstimp, toți trei militarii privesc cu mare dispreț la țăranul care pleacă rușinat capul în groapa în care stă cu picioarele afundate pînă peste genunchi.

CAPORALUL (*luîndu-și seama, izbucnește deodată foarte sever*): Ei, ce stați, măi creștini?... Ce leneviți?... Asta-i groapă?... Nu vi-e rușine?... Uite — acu pică convoiul și nici groapa nu-i gata... Ori vreți să dau eu de dracu din pricina voastră?... Atîta v-ar mai lipsi, c-apoi nici Dunărea nu vă spală!... Hei, pune osul, nu te holba la mine!

SOLDATUL I (*izbind cu tîrnăcopul, mormăind*): Așa-i, don' căprar, bine zici... Dar nici asta nu-i armată, don' căprar... S-ajungem noi, militarii, gropari... de...

CAPORALUL (*văzînd că oamenii iar lucrează, mai prietenos*): Soldatul trebuie să facă de toate în război, că de-aceia-i războiul război... Ori aici, ori pe front, ori în spital, tot la război se socotește... De ce nu zici mai bine că am avut noroc cu întîrzierea?... Ce ne făceam dacă soseau la patru, cum era ordinul? Ne lua naiba pe toți... (*Alt glas*) Ce-i drept, sînt militar vechi, dar n-am mai pomenit să spînzure oameni așa, aproape pe întunerec... (*Tace brusc. Privirea i s-a oprit asupra*

spînzurătoarei, fiindcă ştreangul începuse a se legăna ușor de vînt. Întoarce capul și vede crucile din cimitirul militar. Buimăcit, se întoarce iar și dă cu ochii de cimitirul civil. Are un mic fior, apoi scuiță cu scîrbă, murmurînd:) Ce viață mai e și asta... Încotro te uiți, numai moarte și morminte și morți... (Vîntul suflă ca un plîns înăbușit. Caporalul încremenește cîteva clipe cu privirea pierdută. Apoi, deodată tresare, auzind pași pe cărarea din dreapta. Aruncă o privire și se întoarce spre gropari. Cu glasul răgușit de neli-niște.) Aide, dați zor, băieți, că vine un domn ofițer... De-acu trebuie să sosească și convoiul... Of, baremi de-am scăpa mai repede!... Degeaba, asta nu-i treabă de militar!

Din dreapta se apropie căpitanul Otto Klapka. Are 35 ani; statură mijlocie, fața rotundă bălaie, ochii mari cafenii, barbă mică, tunsă, blondă. Cască de război, manta cu guler de blană.

KLAPKA (intră șovăitor, privind înfrigurat stîlpul spînzurătoarei).

CAPORALUL (salută țeapăn, bătîndu-și zgomotos tocurile bocancilor).

KLAPKA (se oprește la cîteva pași, răspunde dînd ușor din cap; cu privirea mereu la ştreang): La ce oră e hotărîtă execuția?

CAPORALUL (vorbește cu glas atît de tare, că ofițerul întoarce ochii spre dînsul): La patru a fost, trăiți, domnule căpitan... Dar văd că a trecut de cinci și încă n-au sosit...

KLAPKA (coborînd privirea asupra grogarilor care lucrează mereu, murmurînd:) Da... da... bine... (Mai sigur.) Și cine va fi spînzurat?

CAPORALUL (încurcat): Noi nu putem ști, domnule căpitan... Se aude c-ar fi un domn ofițer, dar nu putem ști bine...

KLAPKA (privindu-l cercetător, aproape minios): Și pentru ce fel de vină?

CAPORALUL (zăpăcit de tot, cu un zîmbet de milă amară):

De, domnule căpitan... noi de unde să știm?... Noi am primit poruncă să săpăm groapa și abia am putut [isprăvi]¹ munca... În război, viața omului e ca floarea, se scutură te miri de ce... Păcatele-s multe de la Dumnezeu și camenii nu iartă...

KLAPKA (se uită lung la dînsul, mirat parcă de vorbele lui. Ridicînd apoi ochii și văzînd iar spînzurătoarea, se retrage cîteva pași, ca în fața unui vrăjmaș.)

În același timp, din stînga, de pe ulicioara dinspre sat, se aude glasul aspru și poruncitor al lui Apostol Bologa.

BOLOGA (de-afară): Caporal!... Gata, caporal?

CAPORALUL (întorcîndu-se spre stînga, cu mina la cozo-roc): Gata, domnule locotenent!

BOLOGA (24 ani, locotenent de artilerie, în ulancă strînsă pe corp, guler de blană sură, cască de război; intră foarte grăbit, aproape alergînd și vorbind mereu): Gata tot, caporal?... Convoiul a pornit adineaori și în cîteva minute va fi aici... Dar plutonierul, unde-i? De ce n-a venit înainte să...? Dacă eu, care n-am nici o însărcinare directă, m-am putut osteni... (Tace brusc, văzînd pe Klapka, necunoscut, care-l privește neliniștit. Salută simplu și apoi înaintează pînă la marginea groapei, cercetător. Izbucnește foarte nervos, cu glas zgîrietor.) Scăunelul, caporal! Unde-i?... Ce te uiți ca un nerod?... Pe ce vrei tu să se urce condamnatul?... Ce oameni! Atîta neșărire n-am

¹ În var. anterioară: „să isprăvim”.

mai văzut!... Din pământ să-mi scoți un scaunel, ai înțeles? Și în două minute să fii înapoi! ...

Aide, mișcă, ce mai caști gura?

CAPORALUL (*iese, fugind pe unde a venit Bologa.*)

BOLOGA (*cu o privire spre Klapka, mai calm*): Cu astfel de oameni nu batem noi Europa... Unde nu-i conștiința datoriei... (*Vorbind, trece lângă stilpul de brad al spînzurătoarei, examinează groapa, mormîind ceva nemulțumit, ridică ochii și apucă cu amîndouă mîinile funia, încercîndu-i rezistența. Întîlnind însă privirea căpitanului, dă drumul ștreangului, rușinat și umilit. Două clipe mai stă pe loc, nehotărît, apoi merge drept la Klapka, prezentîndu-se.*) Locotenent Apostol Bologa, am onoarea să...

KLAPKA (*întrerupîndu-l, cu mîna întinsă*): Klapka...

Otto Klapka... Alineaori am sosit, și tocmai de pe frontul italian... În gară am aflat că aveți o execuție și, nici nu-mi dau bine seama cum, am nemerit aci...

BOLOGA (*cu o vioiciune silită*): Va să zică sînteți mutat în devizia noastră?

KLAPKA: Da... la al cincilea de artilerie de cîmp...

BOLOGA (*cu bucurie neprefăcută*): A, chiar în regimentul nostru!... Atunci, bine ați venit!

KLAPKA (*după o clipă, cu glas aproape înfricoșat*): Pe cine spînzurați?

BOLOGA (*cu o indignare abia stăpînită*): Un sublocotenent ceh, Svoboda... Mai mare rușinea pentru corpul ofițeresc... A fost prins tocmai cînd voia să treacă la dușman, înarmat cu hărți și planuri. Rușinos și revoltător!... (*După cîteva clipe, fiindcă Klapka tace.*) Nu-i așa?

KLAPKA (*tresărînd, nesigur*): Mda!... da... poate...

BOLOGA (*îndirjit, cu o volubilitate care nu i-e firească, vrînd să convingă cu orice preț*): Am avut onoarea să fac parte din Curtea Marțială care l-a judecat și prinurmare... De altfel, nici el n-a tăgăduit...

Nici vorbă, față de dovezile definitive, ar fi fost zadarnică orice apărare... A fost, în plus, de un cinism într-adevăr nemaipomenit. N-a deschis gura toată vremea și n-a vrut să răspundă măcar la întrebările președintelui. Ne-a privit sfidător, pe rînd, cu un fel de dispreț suveran. Chiar sentința de moarte a primit-o zîmbitor și cu niște ochi... Firește, asemenea oameni nu se spăimîntă nici de moartea înfamantă... Cînd l-au prins, într-un unghi mort, o patrulă comandată de ofițer, a vrut să se împuște... Ce dovadă mai palpabilă decît încercarea de sinucidere?... Curtea l-a condamnat la moarte în unanimitate, fără deliberare, atît a fost de evidentă crima... Eu însumi, deși sînt o fire excesiv de șovăitoare, de data asta am conștiința pe deplin împăcată, absolut deplin...

KLAPKA (*buimăcit*): O, Doamne... dovezile... cînd e vorba de o viață de om...

BOLOGA (*cu un amestec de ironie și dispreț*): Uitați, domnule căpitan, că sîntem în război și pe front!... O viață de om nu e permis să primejduiască viața patriei!... Dacă ne-am călăuzi după considerații sentimentale, ar trebui să capitulăm în fața tuturor... Se vede însă că sînteți ofițer de rezervă, altfel n-ați vorbi așa despre o crimă care...

KLAPKA (*repede*): Da, adevărat. Am fost avocat... în vreme de pace... Acuma însă...

BOLOGA (*cu minerie*): De altfel și eu sînt ofițer de rezervă. Războiul m-a smuls din mijlocul cărților, de la Universitate, unde aproape pierdu-

săm contactul cu viața reală. Dar eu m-am demetecit repede și mi-am dat seama că numai războiul e adevăratul generator de energii!

KLAPKA (*zimbînd, cu o ironie blîndă*): Și eu care credeam că războiul e un ucigător de energii!

BOLOGA (*jignit, ezită o clipă, căutînd un răspuns aspru.*)

Caporalul vine gîfăind, cu un scaun fără spetează.

BOLOGA (*triumfător*): Un moment, domnule căpitan... (*Se întoarce spre caporal. Minios.*) E prea înalt, nu vezi?... Cum să se cațăre condamnatul pe asemenea... În sfîrșit, ce-mi fac eu sînge rău cînd nici nu e în atribuțiile mele execuția... Să vedeți voi ce va zice domnul general, să țineți minte!... Acuma ce mai stai?... Aide, potrivește cel puțin locul și trage mai sus funia!... Ce oameni! (*Ridică miinile revoltat și-i întoarce spatele.*) Mi-e și scîrbă!... (*Se potolește brusc, zărînd în stînga apariția convoiului.*) Vine convoiul!... (*Către Klapka, încet.*) Uite și generalul!

Din stînga intră un grup de ofițeri cu gravitate solemnă. În frunte vine generalul Karg, mic, gras, cu picioarele foarte scurte și foarte roșu la obraz, bătîndu-și nervos carîmbul cisme cu o cravașă. Alături de el vine pretorul, un căpitan burtos, cu mustați sure, gesticulînd cu mîna dreaptă, în care ține o foaie de hîrtie. Klapka se retrage spre dreapta, în vreme ce Bologa iese în întîmpinarea generalului.

BOLOGA (*salutînd cu importanță*): Din întîmplare am venit mai devreme, excelență, și am constatat că lipsea scăunelul...

GENERALUL (*cu o privire nemulțumită spre pretor*): Lipsea?...

PRETORUL (*desperat*): Se poate?

BOLOGA (*repede*): Am luat însă imediat măsuri de îndreptare, așa că...

GENERALUL (*nu-l mai ascultă, ci se întoarce la colone-lul de-alături, cu care se oprește la mijloc.*)

PRETORUL (*murmurînd către general*): Scuzați, excelență, să văd ce... (*Se duce repede la spînzurătoare, unde caporalul a înțepenit într-o salutare înfricoșată, pe cînd cei trei oameni s-au retras mai în fund. Două clipe examinează tot, mulțumit. Deodată întrebă speriat.*) Călăul unde-i, caporal?

CAPORALUL: Noi nu știm, domnule căpitan... Noi am avut ordin să facem groapa și...

PRETORUL (*răstîndu-se*): Cum nu știi, dobitocule! (*Răcnind.*) Dar unde-i plutonierul? Ce-a făcut plutonierul?... Plutonier! (*Desperat și zăpăcit către general.*) Închipuiți-vă, excelență, n-avem călău!... Atîta neglijență mă spăimîntă. Eu degeaba iau toate măsurile reglementare, dacă oamenii nu-și mai fac datoria!

PLUTONIERUL (*cu fața cenușie și uscată, a sosit în fuga mare și s-a oprit, tremurînd, lângă stîlpul spînzurătoarei.*)

PRETORUL (*zărînd pe plutonier, se repede scrișnînd*): Unde-ai fost, ticălosule, și ce-ai făcut?... Unde-i călăul, auzi?... Călăul!... Am să te... am să...

GENERALUL (*smulgîndu-și mustața stîngă și amenințînd cu cravașa*): treizeci de zile de închisoare!... Acuma însă, trebuie comandat un om numaidecît...

PRETORUL (*mai ușurat, repede către caporal*): Caporal, tu vei fi călăul! Ai înțeles?

CAPORALUL (*îngălbenînd, îngrozit, cu umilință*): Domnule căpitan, vă rog cu supunere, iertați-mă... Eu, domnule căpitan, vă rog cu supunere...

PRETORUL (*fără să-l asculte, apropiîndu-se de general*): Nu mai e de trăit cu oamenii aceștia, excelență... În zadar te muncești cu ei, îi înveți, îi mustru-

luiești, nimic! Am ajuns să lucrez singur, fiindcă nu mai pot avea încredere nici măcar în subofițerii vechi, care erau modele de disciplină...

GENERALUL (*stăpînindu-și indignarea, aspru, mormîind*): Vo-n vorbi mai tîrziu. Acum la datorie!

PRETORUL (*salutînd*): Da, excelență, la datorie! (*Mergînd spre fund, strigă.*) Înainte!... Înainte!

Generalul se apropie de groapă. Ofițerii, împrejurul lui, se îngrămădesc, încît acoperă cu totul locul. Numai stîlpul spînzurătoarei se vede deasupra zidului gros de spate militar. Scena s-a umplut de soldați. În timp ce oamenii se grupează, se aude numai glasul pretorului.

PRETORUL (*nervos și răgușit*): Pe dincolo, părinte, vă rog!... Trebuie ordine!... Plutonier, ia seama! Nu-ți cunoști datoria?... (*Răcnind.*) Faceți loc!... Loc!... Toată lumea trei pași înapoi!

Încolo, tăcerea e apăsătoare.

DR. MEYER (*se strecoară printre oameni, căutînd să pătrundă mai în față.*)

BOLOGA (*care a rămas în urmă, agățîndu-se de brațul doctorului*): Doctore, doctore, durează mult?

DR. MEYER (*plictisit*): Ai să vezi... Acuma nu-i vreme de... (*Zbătîndu-se.*) Domnilor, puțin loc, ei, ce Dumnezeu... Eu sînt doctorul și trebuie să fiu de față ca să constat... Faceți loc!... (*Dispare.*)

BOLOGA (*rămas în stînga, în față, se ridică în virful picioarelor, amărît și desperat*): Ce-i asta?... Ce se întîmplă?... O, Doamne... Și ce repede s-a întunecat!

KLAPKA (*înfipt în dreapta, cu ochii peste capetele oamenilor, privește fascinat.*)

PRETORUL (*nevăzut, în mijlocul mulțimii, cu glas speriat*): Gata?... Atunci... da... atunci... În numele Maiestății Sale...

O clipă s-a zărit mîna lui ridicată, cu foaia albă de hîrtie. În tăcerea mare, glasul pretorului zbirnaie. Întînerecul s-a îngroșat de tot. Pe ultimele cuvinte s-a lăsat

C o r t i n a

TABLOUL II

Popota diviziei, într-o fostă circiumă. O odăiță simplă, cu tavanul cu grinzi, din care atîrnă o lampă de petrol cu abajurul de tinichea. E popota trecătorilor, a celor ce merg spre front sau se întorc de-acolo. În dreapta, o ușă dă în sala cea mare, unde mîncă ofițerii de la cartierul diviziei și de unde se aude în răstimpuri zgomot de veselie. În fund, dreapta, altă ușă, intrarea principală. La stînga, două ferestre, fără perdele și cu obloane. Pereții goi. În colțul stînga-fund, o canapea hodorogită, pe care zace un morman de mantale, căști, revolvere, baionete. În stînga, o masă mare, rotundă, în jurul căreia sîd Klapka, Varga, Gross, Cervenko, dr. Meyer. La dreapta, o masă lungă, ocupată de patru ofițeri tineri.

Cînd se ridică cortina, trei dintre ofițerii de la masa lungă se pregătesc de plecare, plătesc, se scoală, își aleg obiectele lor de pe canapea din colț și după primele replici ies prin fund, salutînd pe cei ce rămîn. La masa lungă rămîne singur un sublocotenent de infanterie, foarte tînăr și posomorît, care nu vorbește nimic, dar consumă cîteva sticle de vin, cu o lăcomie de bețiv precoce. Un soldat, cu capul fuguiat și cu fruntea de un deget, strînge alene tacîmurile și resturile de la masa lungă.

GROSS (*locotenent de pioneri, uscățiv, slăbuț, cu barbișon retezat și cu ochii mici, negri, fulgerători*): Nu i-a fost frică de moarte, ăsta-i adevărul!... Nu știu cît a fost de vinovat, dar a murit ca un erou!

VARGA (*locotenent de husari, brun, tînăr, frumos, mus-tăcioara tunsă, înfățișarea încăpățînată; cu dispreț*): Cum să nu fie erou Svoboda, dacă și-a trădat țara!

GROSS (*aprin*s): Eu constat că a avut curaj pînă-n ultima clipă! Ce are a face asta cu trădarea?...

DR. MEYER (*ursuz, taciturn, suflet bun*): În orice caz a murit greu. A avut o energie vitală extraordinară. Generalul și-a pierdut răbdarea și mă zorea să constat moartea mai repede, ca și cînd moartea s-ar produce la comandă.

CERVENKO (*căpitan, voinic, spătos, barbă mare, cafe-nie și ochi în care parcă plînge o suferință tainică; cu căldură*): Eu l-am cunoscut mai deaproape pe bietul Svoboda. Un suflet generos, mîndru. Cine știe ce l-a împins în brațele păcatului și a morții...

Cei trei ofițeri de la masa lungă s-au îmbrăcat și salută.

KLAPKA (*către cei trei, colegial*): Servus, băieți!... Servus!...

Cei trei ofițeri ies. O pauză.

KLAPKA (*parcă ar vrea să schimbe conversația; către soldatul care strînge mereu la masa lungă*): Ascultă, băiețaș...

SOLDATUL: Ordonafi, don' căpitan!

KLAPKA: Eu parc-aș vrea să mai iau ceva și nu prea știu ce...

SOLDATUL: Să vă servim un vin bun, domnule căpitan?

KLAPKA: Bine, fie și vin, dacă domnii o să-mi facă plăcerea să-mi ție companie... (*Soldatul iese în fund.*) Am picat aici tocmai într-o zi nenorocită... E natural să fiu foarte... cum să zic...

VARGA: Din fericire asemenea întîmplări sînt destul de rare pe-aici, domnule căpitan!...

Soldatul, de-afară, deschide ușa și lasă să treacă Apostol Bologa, apoi intră și el cu sticla de vin pentru Klapka.

BOLOGA: Bună seara, domnilor!

Intrarea lui a produs o tăcere puțin speriată.

GROSS (*[după o clipă.]¹ jumătate în glumă, jumătate serios*): Mi se pare, Bologa, că ți-a fost rușine să apari mai devreme între noi? Spune drept!

BOLOGA (*care se dezbrăca, se oprește înțepat*): Rușine? Mie?... De ce?

GROSS (*zîbind, cu glas mai dulce*): Parcă noi nu știm că și tu ai votat pentru moarte?

BOLOGA (*mereu dîrz*): Ei și?... În orice caz n-am să dau socoteală decît conștiinței mele, care l-a găsit vinovat!

CERVENKO (*cu un oftat, tînguitor*): Conștiința!... Cine mai are azi conștiință?

BOLOGA (*se întoarce brusc spre Cervenکو, parcă ar vrea să-i dea o replică aspră. Întîlnindu-i privirea, se îmblînzește. Se așează între Klapka și Gross, murmurînd*): Fiecare își face datoria cum crede... (*Către soldatul care s-a apropiat pe la spate.*) Adă-mi și mie ceva de mîncare, orice!

Soldatul dispăre.

GROSS (*după o clipă, puțin încruntat*): Nici o datorie din lume nu-mi poate impune să ucid pe un camarad...

VARGA (*sărînd revoltat în picioare*): Camarad?... Trădătorii și dezertorii sînt camarazii d-tale?... Domnilor, vă întreceți cu glumele!... Eu, în orice caz, nu mai pot asculta nepăsător asemenea... asemenea... vorbe compromițătoare pentru orice militar care mai are în suflet un pic de iubire de țară... (*Toate privirile se întorc uimite și întrebătoare spre el; orgoliul lui e satis-*

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

făcut; urmează cu o voce calmă, care parc-ar vrea să șteargă impresia indignării, adresându-se lui Bologa.) Închipuiește-ți, dragul meu, de două ore numai despre execuția lui Svoboda vorbim și, ce crezi, dumnealor găsesc vinovați, știi pe cine? Pe cei ce l-au condamnat! (*Sfârșește, surizînd batjocoritor spre Gross.*)

BOLOGA (*gînditor*): Nimeni nu osîndește cu inima ușoară, dar cînd vina e evidentă, ești silit. Căci mai presus de om și de interesele lui particulare e statul!

GROSS (*grăbit și puțin declamator*): Nimic nu e mai presus de om, Bologa! Dimpotrivă, omul e mai presus de orice, mai presus chiar de întreg universul!... Ce-ar fi pămîntul acesta fără de omul care să-l vadă, să-l iubească, să-l măsoare? Chiar universul, numai prin om a devenit o realitate interesantă. Toți sorii universului nu pot avea altă menire decît să încălzească trupul omului, care adăpostește grăunțele divin al inteligenței. Omul e centrul universului, fiindcă numai în om materia a ajuns la conștiința propriului său eu, a ajuns să se cunoască... Pe cînd statul! (*Disprețuitor.*) Statul care ucide!... În spate statul nostru, în față statul dușman și la mijloc noi, cei osîndiți să murim ca să asigurăm hîzureaua cîtorva tîlhari, care au pus la cale măcelul milioanei de robi inconstienți! Mă mir că...

VARGA (*întrerupînd, cu superioritate*): Noi apărăm patria, amice, moștenirea strămoșească!

GROSS (*cu mare dispreț*): Aici, în inima Rusiei, e patria d-tale?

BOLOGA (*timid*): Unde-i datoria, acolo e patria!

CERVENKO (*blînd, convins*): Patria noastră e moartea... pretutindeni și mereu moartea...

GROSS (*inflăcărat*): Fiindcă sîntem lași!... O singură clipă de curaj general ar pune capăt tuturor mișeliilor!

VARGA (*rîzînd cu mare poftă, încît toți se înseninează*): Dacă lumea ar fi ca tine... Din fericire, noi, ceilalți, încă n-am uitat că, [înainte de toate]¹, sîntem fiii și apărătorii patriei, dragă anarhistule!... (*Către Klapka.*) Domnule căpitan, vă rog să nu ne judecați după vorbele noastre, ci după fapte! Sîntem toți prieteni și, cînd ne întîlnim, ne permitem mai mult decît ar fi permis. Așa ne mai răcorim și noi pentru cîte îndurăm... Dar în fața dușmanului, toți ne facem datoria cu inimă, chiar și Gross, deși el vrea să pară un răzvrătit. În al treilea an de război, după ce am dat atîtea dovezi de vitejie, slăbiciunile acestea să ne fie trecute cu vederea!

În acest moment intră soldatul cu mîncarea lui Bologa. Se face o pauză. Klapka răspunde lui Varga, dînd din cap cu un surîs indulgent. Gross vrea să protesteze, se ridică, dar se stăpînește și face cîțiva pași între mese, agitat, mormăind. În cele din urmă izbucnește, ca și cînd ar vorbi pentru sine.

GROSS (*patetic, gesticulînd, mișcat*): Și totuși, izbînda trebuie să vie! O crimă monstruoasă trebuie să nască o pornire uriașă de răzvrătire universală... Trebuie! Și atunci, peste tranșeele pline de sînge, peste granițele brăzdate cu morminte, toți oropsiții, toți răzvrățiții își vor strînge mîinile și se vor întoarce împotriva celor ce-i exploatează de mii de ani și în sîngele lor vom înmuia steagurile păcii și ale lumii noi!

¹ În var. anterioară: „mai presus de orice”.

BOLOGA (*ostenit, foarte blînd*): Lumea urii, camarade?

GROSS (*cu fața strîmbată de patimă*): Da, ura!...

Numai ura poate stîrpi nedreptatea!

BOLOGA (*înfiorat*): Ura naște veșnic ură!... Pe ură nu poți clădi, precum nu poți pe mlaștină...

VARGA (*sculîndu-se brusc, zîmbitor*): Stați!... Dați-mi voie!... Anarhistul nostru vrea o internațională...

Așa-i, camarade?... (*Cu mîndrie, ridicînd glasul și arătînd cu mîna pe toți cei de față.*) Ei bine, uite internaționala!... Tu ești evreu, Gross, domnul căpitan e ceh, doctorul de coala e german, Cervenko e rutean, Bologa e român, eu sînt ungur... Așa-i (*Se întoarce deodată către soldatul care nu mai isprăvește de strîns masa lungă.*) Tu ce ești, băiete?

SOLDATUL (*speriat, luînd poziție reglementară*): Soldat!

VARGA: Firește, toți sîntem soldați... Dar te întreb, ce neam ești?

SOLDATUL: Croat, să trăiți!

VARGA (*către ceilalți*): Ei, va să zică croat... Și sînt sigur că dincolo, în sala cea mare sau în tindă vom găsi și polonezi și sîrbi și italieni, în sfîrșit, toate neamurile, nu-i așa?... Și cu toții luptăm, umăr la umăr, pentru un ideal comun, contra dușmanului comun. Iată internaționala adevărată, tovarășe! (*Se așează triumfător.*)

GROSS (*grav*): Internaționala crimei!... (*Ironic.*) Degeaba, Varga, tu nu poți pricepe! Ne pierdem vremea. Tu ești băiat de treabă, ești erou, dar încolo...

VARGA (*repede, rîzînd mulțumit*): Încolo, adică înspre ideile tale nici nu doresc să mă apropiu, fiindcă pe-acolo te poți întîlni cu Curtea Marțială!

O tăcere. Apoi, deodată, ca o muștrare tîrzie.

CERVENKO (*linguitor*): Suferință ne trebuie, multă, imensă... Numai în suferință crește și iubește iubirea cea mare, adevărată și mîntuitoare...

BOLOGA (*uitîndu-se în ochii lui Cervenko, pierdut*): Iubirea... iubirea...

GROSS (*cu o asprime răutăcioasă*): Iubirea voastră ne hrănește cu gloanțe sau cu spînzurători... Azi Svoboda, mîine eu sau poate voi, cei cu iubirea... Și încaltea Svoboda cel puțin a încercat să se smulgă din murdărie, pe cînd noi ne bălăcim mereu...

VARGA (*întrerupînd grav*): Sper că nu vei face acum [și]¹ apologia trădării?

GROSS (*amar*): Dacă în vreme ce tu, aici, suferi sau faci vitejii, niște ticăloși ar spînzura acasă pe tatăl tău sub o învinuire oarecare, spune, eroule, n-ai imita pe Svoboda?

BOLOGA (*întinzînd gîtul spre Gross, cu ochii mari*): Adică, tatăl spînzuratului a... Bine, atunci de ce n-a vorbit, de ce?

GROSS (*înăbușit, cu scîrbă*): Și dacă ar fi vorbit?... Cel mult o circumstanță agravantă...

BOLOGA (*bolborosînd*): O, o, dar e... este... (*Se oprește aiurit.*)

VARGA (*sculîndu-se*): Nimic nu poate scuza trădarea și, de altfel, un ofițer care dezertează e mai criminal decît... (*Nu găsește comparația.*) mai criminal! (*Alt glas.*) Dar, fiindcă mîine dimineață trebuie să fim la datorie, eu v-aș propune, domnilor, să [ne cărăbănim]² ... Nu de alta, dar mi-e teamă să nu mă convingeți, pînă la

¹ În var. anterioară: „chiar”.

² În var. anterioară: „ne cam cărăbănim”.

urmă, că dezertarea la dușman e o faptă vitejească!

Încearcă să ridă; se duce la canapea să-și aleagă hainele și armele.

GROSS (*se uită la ceas, după o mică pauză către Cervenko*): Ce facem?... E târziu... De-abia o să putem dormi trei ore...

Se scoală de la masă Gross și Cervenko, pregătindu-se de plecare.

VARGA (*îmbrăcându-se*): Mergem împreună anarhistule!... (*Salutînd*). D-le căpitan, am onoarea să vă salut... Doctore! Servus, Bologa!

Stringeri de mină, la revedere etc. Gross și Cervenko de asemenea. În același timp sublocotenentul de la masa lungă se hotărăște și el să plece, aruncă bani soldatului, dă de dușcă băutura ce i-a mai rămas, se îmbracă, salută, iese și el îndată după cei trei.

Rămîne o diră grea de tăcere. Klapka începe să tambureze cu degetele pe masă; Bologa se clatină pe scaun, sfîșiat de gînduri. Deodată, din sala cea mare, se aud rîsete gălăgioase și apoi un glas răgușit cîntînd o romanță la modă, acompaniat de pian.

DOCTORUL: Asta înseamnă c-a plecat generalul cu bătrînii și c-a rămas tineretul...

KLAPKA (*căutînd un ton glumeț*): Ar trebui să plec și eu dar, cum n-am cvartir, pot sta aici pînă la ziuă, mai ales că [și]¹ bagajele mi-au rămas în gară subț paza ordonanței.

BOLOGA (*repede, parc-ar vrea să-și ascundă o vină*): Dacă sînteți obosit, vă puteți odihni la mine, domnule căpitan... Vă cedez bucuros patul, căci eu... eu am de gînd să plec mai degrabă la... la datorie... De altfel, mi-am și adunat toate catrafusele și soldatul mă așteaptă cu ele aici, pe la bucătărie, pe undeva...

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografat.

KLAPKA: Atunci, de ce n-am pleca împreună, prietene?... Eu nu cunosc de loc terenul și am nevoie de o călăuză... Mi s-a spus că voi comanda divizionul al doilea...

BOLOGA (*înviorat*): Va să zică, sînteți și comandantul meu!... Un motiv mai puternic să vă repet invitația!

DOCTORUL (*sculîndu-se*): Dacă plecați și voi, nu-mi rămîne decît să trec dincolo... Mi-e mai drag aici, între trecătorii care vin de pe front sau pleacă într-acolo, dar singur nu pot sta... Mi-e urît... Și somnul nu-mi vine de loc... Ei, noapte bună!

Dă mîna cu amîndoi și iese în dreapta. Cînd deschide ușa, zgomotul veseliei și cîntecele răbufnesc înlăuntru atît de brusc, că cei doi au o tresărire. Apoi urmează o pauză cu ecourile estompate ale veseliei de-alături.

KLAPKA (*într-un tîrziu, domol, aproape în șoaptă*): Ce efect ciudat a avut execuția de azi asupra domnilor!... Și doar au fost aduși de pe front înadins ca să se întoarcă cu groaza în tranșee și să spună oamenilor că e mai bine să înfrunte gloanțele dușmanului decît ștreangul patriei... Foarte... foarte ciudat!... Dar dacă tatăl osînditului a fost într-adevăr spînzurat, atunci...

BOLOGA (*murmurînd, aproape rugător*): A fost vinovat... Domnule căpitan, a fost vinovat... (*O pauză. Apoi fierbinte, ca o spovedanie*.) Domnule căpitan, vă rog, am fost întîia oară în Curtea Marțială, judecător... Și conștiința mi-a poruncit să... A fost vinovat, domnule căpitan!

KLAPKA (*privindu-l în ochi foarte stăruitor; după o mică pauză, cu căldură vibrantă*): Ești o inimă de aur, Bologa!... Da, da, o inimă... De aceea mi-ești

drag, ca un frate! (*Bologa are o tresărire nervoasă.*) Te-am văzut cum te-ai chinuit toată seara. Și te-am înțeles. Poate că numai eu te-am înțeles, fiindcă eu... Da, da!... Nu te uita că am tăcut! Trebuie să tăcem! Mereu să tăcem! Altfel...

BOLOGA (*revenindu-și, aspru, aproape cu ură*): Domnule căpitan, cred că vă înșelați, cred că... Și nu știu ce vă face să-mi atribuiți mie niște...

KLAPKA (*zimbînd cu bunătațe*): De la primul schimb de priviri, acolo, subț streang, am [observat]¹ că vezi în mine un dușman. Nu mi-ar fi păsat de dușmănia ta dacă pe urmă, cînd bietul Svoboda, fratele meu de sînge, se lupta cu moartea, nu ți-aș fi zărit ochii plini de lacrimi... Nu mai protesta! Nu ți-ai dat seama, poate, dar ai lăcrămat... Iar lacrimile acelea ți-au dezvăluit inima întregă....

BOLOGA (*protestînd mai slab*): Cu toate astea, domnule căpitan, vă rog să credeți că...

KLAPKA (*insistent, sincer*): Inutil să te scuzi, prietene! Eu simt, auzi, simt că trebuie să-mi fii prieten adevărat, frate bun, Bologa!... Un căpitan ungur, cînd ne întorceam de la execuție, mi-a spus că ești român, dar ofițer model și patriot ireproșabil...

BOLOGA: Îmi fac datoria, domnule căpitan! Trebuie să ne facem datoria!

KLAPKA: Da, datoria, fiindcă nu se poate altfel!... Aici, la masă însă am priceput, Bologa, fiindcă la fel mă ascund și eu de doi ani de zile și mă feresc, ca un actor bătrîn, să-mi arăt sentimentele cele fierbinți... Pentru mine însă primej-

¹ În var. anterioară: „înțeles“.

dia e și mai mare, întii fiindcă sînt ceh și toți cehii sînt suspecti, apoi fiindcă... (*Se oprește. După o mică pauză, alt glas.*) O, dacă n-aș fi însurat, dacă n-aș avea patru copilași... (*Înduioșat, cu ochii scâlțați în lacrimi.*) Din pricina lor și de dragul lor sînt cum sînt, Bologa!... Altfel, Dumnezeu știe, poate că și eu aș fi avut soarta... Așa însă nu pot!... Sînt capabil de orice lașitate, numai să nu mor înainte de a-i îmbrățișa, să mă pot întoarce la ei... Ce vre! Sînt un nenorocit... Și totuși, în doi ani, o singură dată am fost acasă, cinci zile! Înțelegi?... O, cîinii, cîinii! (*Scrișnește din dinți, cu lacrimile gîrlă pe obraji.*)

În tăcerea care urmează, izbucnesc deodată bubuituri de tun depărtate, care continuă un răstimp.

KLAPKA (*tresărînd mirat*): Ce-i asta?... Mi se spusese că pe-aici e liniște absolută... Cînd colo, în miez de noapte, tunurile...

BOLOGA (*aproape bucuros că s-a schimbat vorba*): Nu-i nimic... nimic! Ceva caraghios, o, mai mult decît caraghios! Să pare că rușii noștri au nebunit... Închipuți-vă, domnule căpitan, că de vreo săptămînă, aproape în fiecare noapte, ne sîcăie cu un reflector, parc-ar umbla să-și bată joc de noi!... Auzi, reflector la niște poziții fixe, unde se cunoaște orice mușuroi!... Ridicol!... Dar și mai ridicol, ba chiar enervant, e că noi nu sîntem în stare să le zdrobim jucăria! Am stricat pînă acuma atîtea obuze de ni-e rușine și, în zadar! Parcă ar fi fermecată lumina lor, parcă... Și generalul e furios că nu se mai isprăvește scandalul cu reflectorul, vă închipuți!

KLAPKA: Desigur, dacă tunurile se aud pînă aici...
Îi deranjează somnul! De altfel, are o mutră
oribilă, încît mă gîndesc cu spaimă la clipa
cînd are să mă întrebe pentru ce anume am fost
mutat aci...

BOLOGA (*nedumerit*): În interes de serviciu, firește.
În război nici nu se mai ține seama de alte
interese...

KLAPKA: Ei bine, generalul trebuie să știe și, totuși,
sînt sigur că are să mă întrebe și atunci va tre-
bui să mint sau să mă ascund sau... (*Tace, aș-
teptînd un răspuns sau măcar o întrebare.*)

BOLOGA (*uluit*): Domnule căpitan...

KLAPKA (*oștînd greu, cu fața totuși luminată*): Mă
înăbușe lașitatea, Bologa! Nu mai pot! Am
crezut că, tăinuind-o, voi scăpa de ea și acuma,
iată, mă gîtuie... Ai văzut privirea lui Svoboda
subt ștreang? Disprețul și mîndria și nădejdea...?
Asta-i moartea noastră eroică, Bologa! Pe fron-
tul italian un român a fost spînzurat pentru
aceeași vină... Am văzut perfect, a avut aceeași
privire în fața morții... Atunci însă n-am pri-
ceput nimic. Abia peste cîteva luni mi-am dat
seama, în groază și în lașitate... Trei ofițeri din
regimentul meu, unul chiar din divizionul meu,
toți cehi, au fost prinși într-o noapte, între
linii, cu planuri și hărți și cu secrete. Eu eram
să fiu al patrulea, dar în ziua plecării am primit
de-acasă o scrisoare și m-am ascuns ca un hoț.
Scrisoarea mi-a reamintit casa, copilașii, nevasta.
În scrisoare am găsit speranțe de viitor și de
fericire, am găsit iubire multă, toată iubirea
mea... Cum să risc eu toate acestea pentru...
pentru ceva... pentru un vis?... Totuși pe urmă

am fost trimis și eu cu dîșii în fața Curții
Marțiale, ca complice. Și acolo m-am lepădat
de ei ca de lepră și am tăgăduit și m-am agățat
cu desperare de viața asta rușinoasă! Iar ei au
tăcut și nici măcar nu m-au disprețuit... Apoi,
cînd li s-a citit amenințarea spînzurătorii, au
strigat toți trei, într-un glas, „Trăiască Boemia!“,
în vreme ce eu tremuram ca un biet cerșetor,
de milă... Ba, ca să dovedesc tuturor cît sînt
de nevinovat, m-am dus și la execuție... Vezi
pînă unde poate merge lașitatea!... Lîngă sat
e o pălure prin care armata și-a croit drumuri
speciale, ferite de aeroplanele italiene, pentru
trebuințele frontului. Am mers cu convoiul de
execuție și am ajuns într-o poiană largă. M-am
uitat împrejur să caut stîlpii spînzurătorilor.
Stîlpi nu erau dar, în schimb, în fiecare copac
atîrnau oameni, agățați de crengi, cu capet le
goale și cu tăblițe de gît, pe care scria „trădător
de patrie“ în trei limbi. Mi-a înghețat inima-n
piept și totuși n-am îndrăznit să tremur. Ca
să-mi pot tăinui mai lesne înfiorarea, mi-a tre-
cut prin minte să-i număr, să văd cîți sînt...
Închipuiește-ți ticăloșie de om! Dar cum să-i
numeri, cînd toată pădurea era plină de spînzura-
ți? Ori poate că numai groaza m-a făcut să-mi
pară mai mulți?... Atunci am închis ochii, gîn-
dindu-mă cu mirare stupidă: „Asta-i pădurea
spînzuraților...“ Apoi i-au spînzurat pe toți-
trei deodată și pe același copac, un fag bătrîn,
cu tulpina scorburoasă. Cînd le-au pus ștreangul
de gît m-am uitat bine în ochii lor: strălucneau
cumplit, ca niște luceferi prevestitori de soare,
încît toată fața lor părea scăldată într-o lumină

de glorie. Atunci m-am simțit mîndru că sînt frate cu cei strălucitori de sub ștreang și am dorit și eu moartea cu o însetare uriașă! Dar numai o clipă, o singură clipă! Pe urmă am privit zvîrcolirile trupurilor, am auzit pîrîi-tul crengilor și numai inima îmi tremura încet, fricoasă, hoștește, ca nu cumva s-o audă cineva... Peste cîteva zile am fost mutat aci, ca suspect... Acuma vezi, Bologa, de ce am fost mutat și de ce are să mă întrebe generalul?... Și crezi că am plîns cel puțin după ce m-am întors de la pădurea spînzuraților? Sau măcar în tren, venind încoace?... M-am bucurat, Bologa, auzi, că trăiesc, c-am scăpat de pădurea spînzuraților! Pînă adineaori m-am bucurat, pînă cînd am nemerit la execuția lui Svoboda. Acolo de-abia mi-am dat seama că a venit după mine pădurea spînzuraților, că mă ispitește mereu, că...

Klapka se oprește brusc, cu ochii mari și plini de groază.

BOLOGA (*înduișat, mișcat, șoptind*): Domnule căpi-tan, pădurea spînzuraților....

KLAPKA (*simplu*): Acuma înțelege, Bologa?

De-afară se aude o doină, cîntată de un glas sim-plu, o tînguire tăgănată.

BOLOGA (*după ce ascultă un răstimp, frămîntat*):

Și Petre nu mai încetează cu cîntecul lui!...

Cîntec de la noi!... Nu mai încetează...

C o r t i n a

TABLOUL III

Un adăpost subpămîntean — postul de comandă al bateriei Bologa. În fund, mijloc, intrarea. În colțul stîng, fund, un pat de scînduri; alături, pe perete, cuiere cu haine, arme etc. În dreapta.

în față, o masă improvizată cu hărți, compasuri, cărți, farfurii goale etc. Pe perețele din dreapta, telefonul. Două-trei scaune, fără spetează. E noapte. O lampă de petrol atîrnă din tavan. Cînd se ridică cortina, se aude un bombardament viu, de artilerie. Bubuiturile se răresc însă treptat și apoi încetează complet.

În scenă se află Petre, ordonanța lui Bologa.

PETRE (*înalt, spătos; ghemuit într-un colț, citește „Visul Maicii Domnului”; cînd bubuiturile sînt mai puternice își face cruce.*)

După ce încetează bombardamentul, urmează o tăcere mai lungă. Apoi năvălește înăuntrul un sublocotenent, radios.

SUBLOCOTENENTUL (*cu casca de oțel în cap, asudat și murdar cum vine de la tunuri, foarte agitat, se repede la telefon*): Alo!... Comandamentul regi-mentului, repede, repede!... Alo! Regimentul?... Da! ... Raportați imediat domnului colonel că bateria locotenentului Bologa a distrus reflec-torul dușman... Da, l-a distrus!... Cînd?... Acuma, adineaori... n-ați auzit tunurile?... Cinci minute, maximum zece de cînd... Nu, nu, acuma trebuie să raportați! Nu știți cît de mult se interesează domnul colonel de scandalul cu reflectorul ru-sesc?... Ei, atunci... (*Surprins.*) Cine?... Exce-lența inspectează linia artileriei?... Acuma, noaptea?... Foarte bine! Noi sîntem la datorie... Cu atît mai mult trebuie raportat rezultatul d-lui colonel ca să-l poată comunica și genera-lului cînd va veni... O veste bună nu strică niciodată... Bine, bine!... Noapte bună!... (*Vor-bit.*) Au un dar ăștia de la biurouri să lungească vorba de ți-e și silă!... Și, mai ales, li-e [necaz]¹ cînd află vreo faptă eroică, parcă ar fi duș-mani... (*Către Petre, care s-a ridicat vesel.*) Ei, ce zici, Petre? S-a dus reflectorul!

¹ În var. anterioară: „un necaz”.

PETRE (*simplu*): Bine c-a dat Dumnezeu, că prea mult sînge rău i-a făcut domnului locotenent...

SUBLOCOTENENTUL (*scoțîndu-și casca și așezîndu-se*): Pe toți ne-a sîciit, fiindcă era o bătaie de joc... Dar stăpînu-tău i-a venit de hac... Degeaba, are [noroc!]¹... Te pomenești că mai ia o decorație sau, cel puțin, o citație pe divizie!

PETRE: Mai bun ar fi 'un concediu, don' sublocotenent, că n-am mai fost pe-acasă de nici nu țin minte și...

Intră Bologa, obosit, ud, murdar.

SUBLOCOTENENTUL (*cu avînt*): Domnule locotenent, toate felicitările!... A fost [admirabil!]² Vine a patra decorație... De altfel, eu am și raportat la regiment...

BOLOGA: Mulțumesc, camarade... Numai norocul...

SUBLOCOTENENTUL: Drept să vă spun, vă invidiez, domnule locotenent... Cum n-am avut eu norocul să fiu la postul de observație! Nu vă închipuiți cît aș fi dorit să-l distrug eu. Poate că, în sfîrșit, primeam și eu o medalie... N-am nici una pînă acuma... În sfîrșit! Bine, cel puțin, că onoarea revine totuși bateriei noastre...

BOLOGA: Sînt obosit... Trei ceasuri am stat în ploaie. Teodolitul e ferit, dar coperișul observatorului e numai spărturi și șivoaiele de apă rece mi s-au scurs în spinare tot timpul. Pe urmă, cînd a stat ploaia, a început vîntul... (*Schimbînd tonul.*) [Eu mă bucur]³ mai ales pentru comandantul nostru, care ajunsese să creadă că e suspectat de colonel din pricina reflectorului....

¹ În var. anterioară: „și noroc”.

² În var. anterioară: „ceva admirabil”.

³ În var. anterioară: „În orice caz mă bucur”.

SUBLOCOTENENTUL: Apropos... Îmi spusese de la regiment adineaori, cînd am raportat, că generalul are să inspecteze în noaptea asta linia artileriei și că...

BOLOGA: Asta e ceva nemaipomenit!... Excelența să-și tulbure somnul cu inspecții nocturne?... Se vede că tot din cauza reflectorului... Atît mai bine! Noi sîntem întotdeauna gata și de lupte și de inspecții... Totuși, du-te tu și ia seama puțin să fie toate în ordine!... Așa, dragul meu!

SUBLOCOTENENTUL (*privindu-și casca*): Încă o dată, toate felicitările!...

BOLOGA (*stringîndu-i mîna cu căldură*): Ești un băiat de inimă... Ai, du-te!... Vin și eu pe urmă, numai să mă încălzesc puțin!...

Sublocotenentul iese.

BOLOGA (*dezbrăcîndu-se*): Hai, Petre, dă-mi altă tunică!... Mi-a înghețat spinarea!... (*În vreme ce Petre îl servește.*) Ce s-a mai întîmplat pe-aici?... Bine toate?

PETRE: Bine, don' locotenent... Ați primit și o scrisoare... Uite-o colo, pe masă; am pus-o s-o găsiți, dacă cumva n-aș fi aici cînd veniți...

BOLOGA (*înviorat*): Unde?... (*Repezîndu-se la scrisoare și desfăcînd-o.*) De ce nu spuneai, bre creștine? (*Citînd, se înduioșează, iar la urmă se mohoșește de tot.*)

PETRE (*supus*): E vreo veste rea de-acasă, don' locotenent?

BOLOGA (*izbucnînd furios*): Ce veste, măgarule?... Ce-ți pasă ție?... Numai acasă îți umblă gîndurile, afurisitule, mereu acasă!...

PETRE (*înlemnește în poziție, speriat*).

BOLOGA (*după o pauză, întâlnind ochii soldatului, i se potolește minia; se duce pînă la intrare, se întoarce; trist, ca unui prieten*): Sînt amărît, Petre, și nu știu ce am... O, doamne, războiul asta... (*Se cutremură înfricoșat*.)

PETRE (*liniștit, cu lucire sumbră de pocăință în ochi*): Pedepsa lui Dumnezeu e războiul, don' locotenent, pentru păcatele oamenilor.

BOLOGA: Dar dacă nu-s pedepsiți păcătoșii, ci tocmai cei asupriți?

PETRE (*cu mare credință*): Dumnezeu ține cumpăna dreaptă... Moartea nu-i pedeapsă. Viața e pedeapsă, don' locotenent.

BOLOGA (*continuînd să se îmbrace, simplu*): Tu știi pe protopopul Groza de la noi, Petre? Moșneagul cela de optzeci de ani...

PETRE: Cum nu, don' locotenent...

BOLOGA: Ei, îmi scrie mama că l-au ridicat ungurii și l-au dus cineștie unde să-l interneze, din ordinul notarului Pălăgieșu, pentru că a predicat de pe amvon să nu-și părăsească oamenii limba strămoșească și nici credința în Dumnezeu... Parcă nici nu-ți vine a crede! Și în vremea asta noi, aici, ne primejduim viața pentru...

Intră căpitanul Cervenکو.

CERVENKO: Mergeam spre tranșeele mele și am auzit c-ai distrus reflectorul rușilor... Frumoasă ispravă, Bologa, dar eu nu te felicit. Nu știu de ce, dar mie îmi pare rău c-ați nimicit jucăria muscălească... Ați ucis lumina, Bologa!

BOLOGA: Și eu am avut o clipă de remușcare, domnule căpitan, mărturisesc, dar mi-am luat seama.

(*Bătîndu-și inima cu palma*.) Aici e lumina, domnule căpitan!

CERVENKO: Da, da, ai dreptate! Aici e lumina și suferința... Aici e toată lumea... Din nenorocire, prea puțini vor să înțeleagă asta... A, dar astea-s vorbe, Bologa... Realitatea e alta... Realitatea e că la noapte, auzi tu, în noaptea asta, iar o să ne atace rușii!

BOLOGA (*necrezător*): Nu se poate... N-avem nici o informație... Și de ce ne-ar ataca tocmai acum?... N-are nici un sens...

CERVENKO (*plîngător*): Bologa, e sigur... O patrulă mi-a adus știrea, pe înserat, că dincolo se fac pregătiri grăbite... De-aceea am venit pe-acî, să [dau de veste]¹ colonelului... A rîs! Zice că astea-s sperietori, zice că... Și totuși, Bologa, ai să vezi! Așa a fost totdeauna...

BOLOGA: La urma urmelor...

CERVENKO: Da, firește, la urma urmelor... Toate-s în zadar. Măcar de-aș putea dormi... De cîteva nopți n-am închis de loc ochii... Stau cu *Biblia* în brațe și mă chinuiesc...Noapte bună!

Cînd dă să iasă, intră căpitanul Klapka.

KLAPKA (*foarte vioi*): Ei, camarade, pe-aici, așa tîrziu?... Cel puțin mai stai cîteva minute și cu mine...

CERVENKO (*ieșind*): Eu sînt o fire tristă și amărîtă... De ce să-ți stric buna dispoziție... Noapte bună!

KLAPKA (*uitîndu-se după el*): Bine zici!... Noapte bună!... (*Către Bologa*.) Ciufut bărbat ruteanul asta! Într-adevăr, [m-ar fi plictisit mai ales

¹ În var. anterioară: „dau de veste discret“.

acuma]¹ când, în sfârșit, am motive să fiu cel puțin liniștit!

BOLOGA: Desigur, am scăpat de reflector, așa că...

KLAPKA (*luîndu-și seama*): A, adevărat! Iartă-mă [Bologa]²... Firește, ai salvat onoarea diviziei întregi... Dar, îți spun drept, [uitasem]³... Așa-i omul! Cîtă spaimă am tras [și totuși]⁴... Că doar știi prea bine [cum]⁵ îmi închipuisem că colonelul umblă să mă mănînce și alta nu, [din pricina reflectorului]⁶. Ce vrei, ca omul cu buba... În sfârșit, [astăzi]⁷ i-am spus verde pentru ce am fost mutat aci, bătîndu-mă în piept, firește, că sînt nevinovat, că... M-a ascultat, m-a ascultat și la urmă mi-a zis, fără pic de imputare, înțelegi, mi-a zis: „Știu... Așa vin nenorocirile asupra oamenilor...” Și atîta tot!... Apoi, [am conversat]⁸ despre Viena, despre operete, despre americani, în sfârșit, absolut prietenește... Ba se vede că a prins și simpatie de mine, fiindcă mi-a dat o dovadă definitivă de încredere, o dovadă hotărîtoare... Anume, în mod absolut confidențial, mi-a comunicat o mare taină oficială... așa că, de-acuma încolo, nu mai am nici o grije, [sînt asigurat!]⁹

BOLOGA (*indispus, aproape cu imputare*): Ce importanță are pentru noi o taină oficială?... Și încrederea și bănuiala sînt deopotrivă de chinuitoare...

¹ În var. anterioară: „ar fi fost în stare să mă plictisească tocmai acuma”.

² În var. anterioară: „Bologa, nici nu te”.

³ În var. anterioară: „uitasem reflectorul”.

⁴ În var. anterioară: „din pricina lui”.

^{5,6} Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

⁷ În var. anterioară: „azi”.

⁸ În var. anterioară: „am vorbit”.

⁹ În var. anterioară: „sînt liniștit”.

KLAPKA (*cu căldură*): Nu, nu! Să nu exagerăm. Oamenii de treabă sînt pretutindeni și în toate neamurile. De ce să exagerăm!... (*Abia acuma vede pe Petre, care aranjează lucrurile la pat; repede.*) Du-te, băiete, și lasă-ne singuri că avem de vorbit... O să mai aranjezi pe urmă! (*Petre iese.*) Ei bine, dragul meu, colonelul, indiferent de situația lui, e un om, asta trebuie s-o recunoaștem!... De altfel, secretul ne interesează și pe noi, fiindcă e vorba de schimbarea diviziei. Din Italia e pe drum o divizie obosită, care vine să ne înlocuiască...

BOLOGA: Atunci noi trecem iar pe frontul italian?

KLAPKA (*repede, cu oarecare mîndrie*): Nu, nu pe frontul italian. Pe frontul românesc...

BOLOGA (*îngălbenind, repetă mașinal*): Pe frontul...

KLAPKA (*dîndu-și seama, murmură*): Iartă-mă, prietene... Am uitat că tu... Sînt un...

BOLOGA (*sărînd brusc în picioare, aleargă de ico-colo, frîngîndu-și miinile și șoptînd desperat*): Nu se poate... nu se poate... nu se poate...

KLAPKA (*zăpăcit, fără convingere*): Liniștește-te, Bologa, ce Dumnezeu... La urma urmelor, viața nu merge fără compromisuri, fără jertfe și...

BOLOGA (*oprindu-se deodată în fața lui, cu glas arzător*): Orice... orice, numai asta nu se poate!... Asta ar fi o... o... o...

KLAPKA (*îl apucă repede de braț, vrînd să-l facă să vorbească mai încet*).

BOLOGA (*se încurcă, pleacă fruntea, sfîrșește murmurînd*): O... o crimă!

KLAPKA (*înăbușit, cu ochii spre intrare*): Așa e, dar ce putem noi face?... Eu pricep și împărtășesc zdruccinarea ta. Toți, voi aveți și mîngăierea

că baremi există și în tabăra cealaltă frați care luptă pentru mîntuirea voastră. Pe cînd noi nici n-avem încotro să ne aruncăm privirea! Pentru noi singurul mijloc de-a fi eroi este să murim spînzurați!...

BOLOGA (*copleșit, se lasă pe un scaun, bolborosind*):
Cu toate astea...

KLAPKA (*cu mai multă siguranță*): O crimă imensă e războiul în general, dar, mai ales, războiul Austriei! Cînd un popor de același sînge ia armele, cu sau fără dreptate, cel puțin se știe că izbînda va fi spre folosul tuturor și, prin urmare, fiecare om poate muri cu credința că s-a jertfit pentru binele neamului său. La noi însă, în Austria asta bolnavă, niște stăpîni urîți și-au trimis robii să moară, ferecîndu-și propriile lor lanțuri... Atunci? În mijlocul vîlmășagului de crime, ce mai contează o crimă micuță relativ, care-ți strivește ție sufletul? Cui îi mai pasă aici de sufletele noastre?

BOLOGA (*nerăbdător*): Atunci urmează să...

KLAPKA (*grav, cu resemnare îndurerată*): Să mergi unde vom merge toți! Să faci ce vom face toți și să-ți închizi ermetic toate porțile sufletului, pînă ce va sosi pacea sau se va prăbuși lumea, sau pînă ce-ți va veni și ție rîndul să mori și să scapi, în sfîrșit, de toate chinurile!

BOLOGA (*tresărind, cu protestare în glas*): Dar dacă eu nu vreau să mor?... Nu vreau, nu mai vreau!... Acuma trebuie să trăiesc! Acuma nu mai vreau să mor!

KLAPKA (*după o clipă de tăcere, cu o fluturare de zîmbet sfios*): Mie nu-mi șade bine să-ți vorbesc ție de moarte, știu... De frica morții sau de

dragul vieții, poate că-i același lucru, eu sînt laș... da, da, recunosc și mărturisesc, sînt în stare să înghit orice rușine, orice umilire... Totuși, mi-am zis de multe ori, uite-așa cum mă vezi, mi-am zis că morții sînt cei mai fericiți, fiindcă ei cel puțin au pus cruce tuturor durerilor... Mi-ești drag, Bologa, și dacă n-ai fi fost tu aici, n-aș fi avut atîta încredere în mine însumi... Dar vezi, chiar noi, care ne-am apropiat sufletele prin suferințe comune, și noi trebuie să ne împărțăm pînă și zbuciumările cele mai tainice într-o limbă străină, dușmană! Atunci cum să nu-i invidiem pe cei morți, Bologa?

BOLOGA (*nemaiascultîndu-l de mult, cu un fir de nădejde*): Și d-ta crezi că e sigur...?

KLAPKA (*după o scurtă ezitare, hotărît*): Din nenorocire, nu încapă nici o îndoială, dragul meu... Divizia de schimb a plecat din Italia. Mîine, poimîine, are să sosească. Într-o săptămînă ne va lua locul și peste alte cîteva zile noi vom fi în Ardeal, pe frontul... (*Subt focul privirii lui Bologa, tace brusc și lasă capul în pămînt.*)

BOLOGA (*pornește de colo pînă colo, respirînd greu. O pauză. Se oprește iar în fața lui Klapka, hotărît*): Domnule căpitan, te rog... te implor... Scapă-mă... D-ta mă poți scăpa! ... Nu vreau să mă duc pe frontul...

KLAPKA (*ridică ochii la el, neînțelegînd ce vrea*.)

BOLOGA (*tot mai înfrigurat*): Trebuie să se găsească un mijloc de salvare!... Mutați-mă la un regiment care rămîne aici!... Ori trimiteți-mă înapoi în Italia, oriunde, numai acolo nu!... Voi lupta ca și pînă azi, jur! Voi... Am trei me-

dalii de vitejie, toate trei dobândite cu... Numai acolo nu pot merge... Acolo presimt că am să mor... Și nu vreau să mor! Trebuie să trăiesc! *(Cade pe patul de scînduri, cu obraji în palme, biruit de lacrimi. O pauză punctată de suspinele lui.)*

KLAPKA *(într-un târziu)*: Ei, te-ai mai răcorit?... Atunci putem vorbi ca doi bărbați, ba chiar ca doi soldați... Adevărul este că în război nu trebuie să gîndești, ci să lupți... Cel puțin așa perora deunăzi, la cvartir, un general care, firește, nu prea văzuse încă frontul. Totuși lucrurile astea e nevoie să le cumpănim bine, bine și fără pripire, altfel... De-ai chibzui puțin, ai vedea că eu n-am nici o putere. Eu nu pot propune nimic, fiindcă sînt stigmatizat: ceh, adică trădător... Pentru cei de seama noastră s-au inventat mitralierele din spatele liniilor, menite să ne ațîțe elanul eroic în caz de șovăire... Dacă aș îndrăzni eu să te propun pentru mutare, imediat am fi suspectați amîndoi! Imediat! Un ceh, cu antecedentele mele, să ia partea unui român?... Nici nu-ți închipui ce tîmbălău, ce... Numai generalul te-ar putea salva, dacă ar fi om și ar avea inimă... Crezi însă tu că tocmai generalul Karg...

BOLOGA *(care se ridicase și ascultase ursuz, strigă deodată)*: Am să mă prezint generalului... Zicea că vine să inspecteze linia artileriei... Tocmai bine sosește... Adineaori am distrus reflectorul și, prin urmare...

KLAPKA *(speriat, în șoaptă)*: Astîmpără-te, Bologa!... Te rog!... Ce, tu nu cunoști pe generalul Karg? Doar ți-e comandant de aproape un an... Karg?

Un cîine, un... Ar fi capabil, drept răspuns, să te trimită direct la Curtea Marțială...

BOLOGA *(furios, scrișnind dinții)*: Atunci ar urma să plec fără să încerc cel puțin a mă împotrivi sau a ocoli ticăloșia?

KLAPKA *(liniștit)*: Ascultă sfatul meu, prietene... Sînt mai bătrîn ca tine și am îndurat multe în viață... Războiul n-are altă filozofie decît norocul. Lasă-te deci în grija norocului. Parcă în doi ani de zile moartea nu ți-a cîntat la urechi pe toate glasurile? Și totuși norocul te-a ocrotit. Poate că te iubește norocul, Bologa, mereu... Nu-l zgîndări, nu-l stîrni... Lasă-l...

BOLOGA *(abătut deodată, cutremurîndu-se, murmură)*: Și cum simt că acolo mă așteaptă o primejdie cumplită!... Niciodată n-am avut presimțiri atît de...

KLAPKA: Primejdiile sînt azi pretutindeni, în aer, pe front, acasă, în toată lumea. Însăși bătrîna noastră planetă se pare că trece printr-o zonă de primejdii... Ce să facem? Norocul singur e scutul tuturor... Așa!... Ascultă-mă pe mine... Mai chibzuiește și o să-mi dai dreptate!... Dar fără patimă! Fără pripire!... Calm! Calm!... *(S-a sculat încet, și-a pus casca în cap, gata de plecare.)*

BOLOGA *(privindu-l în ochi, în șoaptă)*: Decît să mă duc acolo, mai bine trec la muscali!

KLAPKA *(calm)*: Ușor de zis, dar dacă nu izbutești, știi ce te așteaptă...! Ți-am povestit deunăzi despre cei trei... Și ei au vorbit ca tine, ba și mai năzdrăvan... Iar azi poate că sînt tot în pădurea spînzuraților, ca să îngrozească pe alții!

BOLOGA (*cu încredere*): În privința asta eu n-am nici o grijă. Când ar fi să mă prindă, m-aș împușca și aș isprăvi repede comedia... În orice caz, eu n-am să mor spânzurat, asta ți-o garantez!

KLAPKA: Așa mi-au garantat și ei, dragă prietene, dar împrejurările au fost mai puternice decât hotărîrea lor... De aceea zic: ia seama, nu te juca cu norocul! Sînt mii și zeci de mii în situația ta și destinul le poartă de grije tuturor cum crede de cuviință... (*Alt glas.*) Vezi, dacă cumva vine într-adevăr generalul în inspecție, să găsească toate în ordine... Și... sus capul, Bologa! (*Îi strînge mîna fierbinte și iese repede.*)

BOLOGA (*rămîne pironit în același loc, cu ochii în gol. O pauză. Se trîntește pe pat și rămîne cu fața în sus, șoptind dîrz*): Nu se poate... nu se poate...

PETRE (*intră ușor și continuă să aranjeze în cuier hainele stăpînului său.*)

BOLOGA (*ridicîndu-se și privind lung pe soldat, zice apoi iscoditor*): Știi vestea, Petre? Peste vreo săptămînă, cel mult două, mergem acasă, în Ardeal...

PETRE (*începînd să se închine*): Bogdaproste! Bine c-a dat Dumnezeu și Maica Precista, că alții tot au mai fost cîte-o săptămînă, unii și mai mult, numai noi parcă sîntem ciumați...

BOLOGA (*zîmbînd răutăcios; batjocoritor*): Da' ce, tu crezi că ne ducem să petrecem? Ehe, mai pune-ți pofta-n cui, bădiță! Ne ducem tot la bătaie... să ne batem cu românii...

PETRE (*speriat*): Vai de mine, don' locotenent! Doamne ferește! (*Închinîndu-se.*) Doamne apără-ne și nu ne părăsi!... Mare păcat, don' loco-

tenent... Apoi să nu-i trăznească Dumnezeu din senin?...

BOLOGA (*satisfăcut de indignarea soldatului, trist*): Așa-i, Petre... Mare păcat... Și cu toate astea... (*Umblă agitat de colo pînă colo.*)

Intră locotenentul Gross.

GROSS (*intrînd cu băgare de seamă, se apropie ironic*): Unde ești, eroule?... Bună seara!... Vezi că sosește generalul... Moment istoric! Moșul [s-a deranjat]¹ să inspecteze frontul și încă noaptea... Probabil că rîvnește o decorație mare și umblă să o merite.

BOLOGA: Și tu, firește, faci parte din suită...

GROSS: Da... A, dar uitasem ce e mai de seamă... Bravo, filosofule! Ai mai omorît cîțiva oameni pentru o tinichea... Are să te felicite generalul, bravo!

BOLOGA (*ofensat*): Ascultă, Gross! Când vei înceta tu să execuți ordinele, atunci să faci imputări altora! Pînă atunci, puțină modestie...

GROSS (*mereu batjocoritor*): Eu execut ordinele, adevărat. Eu săvîrșesc sau ajut barbaria, dar cu greață, amice! Nu cu entuziasm, ca alții!... Eu nu caut să mă disting!

BOLOGA (*privindu-l drept în ochi*): Mai bine ai căuta să-ți potrivești fapta cu vorba!... E ușor să vorbești, dar...

GROSS (*cu un zîmbet acru*): Am să te văd mîine, poi-mîine, pe frontul românesc! Acolo să te văd...

BOLOGA (*tresărînd*): Eu nu voi merge niciodată acolo...

GROSS: Parcă cineva are să te...

Gross trebuie să-și curme vorba, fiindcă intră precipitat Klapka.

¹ În var. anterioară: „s-a deranjat aievea”.

KLAPKA (oficial, milităros): Locotenent Bologna, atenție... Excelența Sa... (*Întorcându-se spre intrare, către generalul care încă nu se vede.*) Pofțiți, excelență... Pe-aici... Aici e postul de comandă al bateriei Bologna...

Apare generalul Karg, însoțit de câțiva ofițeri, care rămân în fund, unde se furișează și Gross.
Petre a înlemnit într-un colț.

BOLOGA (*salutînd*): Excelență...

KARG (*se apropie de el, examinîndu-l; îi întinde apoi mîna, voios*): Bravo, Bologna!... Mi s-a raportat fapta d-tale și am ținut mult să te felicit personal... Am ținut... da... negreșit...

BOLOGA (*simplu*): Vă mulțumesc, excelență!

KARG (*îl mîsoară mulțumit de sus pînă jos de cîteva ori, îl bate prietenește pe umăr*): Te voi propune pentru medalia de aur... Fii sigur că vei avea-o!... Un militar ca d-ta merită toate distincțiile, un om al datoriei... Bravo, Bologna!... Sînt mîndru că am onoarea să comand asemenea ofițeri viteji... (*Tace, căutînd cuvinte. După o pauză scurtă, repetă mai apăsător.*) Sînt mîndru... foarte mîndru... (*Îi întinde iar mîna, vrînd să încheie convorbirea.*)

BOLOGA (*liniștit, limpede, privindu-l drept în ochi*): Excelență, vă rog dați-mi voie să vă fac o rugăminte!

KARG (*neplăcut surprins, face doi pași înapoi, încrunțînd din sprîncene; apoi, totuși, amical*): Da, da... te ascult ... Un erou... cum nu... toată bunăvoința... (*Se întoarce spre grupul de ofițeri de la intrare.*) Un moment, domnilor!

Ofițerii dispar; de asemenea și Petre.

KARG (*continuînd*): Da... Poftim!

BOLOGA (*are o mică ezitare, pleacă fruntea, tușește puțin; apoi, în ochii generalului, vorbește repede, sacadat*): Știu, excelență... am aflat că divizia noastră, peste cîteva zile, are să plece în altă parte... pe alt front...

KARG (*nedumerit*): Exact...

BOLOGA (*cu un nou imbold*): Atunci, excelență, vă rog să-mi faceți favoarea de-a mă lăsa pe mine aici... Ori, dacă aici nu se poate, atunci pe frontul italian...

KARG (*îl mîsoară mirat*): Bine... Deși îmi pare rău că te pierd... Un ofițer eminent, viteaz, ca d-ta... Dar, fiindcă dorești mult... Totuși, cred că ar fi mai bine aici decît în Italia...

BOLOGA (*cu bucurie și nădejde*): Chiar și acolo, excelență... Am fost cîteva luni pe Doberdo și, la urma urmelor, aș prefera...

KARG (*gînditor*): Bine... bine... Nu pricep însă de ce n-ai merge cu noi? Divizia mea are o misiune sfîntă în Ardeal! O misiune măreață... Da!... Dușmanul a pîngărit pămîntul țării... Acolo, valahii... (*Se întrerupe brusc, se retrage cîteva pași, scormonind cu privirea pe Bologna. O tăcere grea, cîteva secunde. Apoi izbucnește deodată, aproape răgușit.*) Dumneata ești român?

BOLOGA (*repede*): Da, excelență!

KARG (*repetă uimit și enervat*): Român!

BOLOGA (*mai hotărît, întinzîndu-se și scoțînd puțin pieptul*): Român!

KARG (*după cîteva clipe, bănuitor, cercetător*): Da... bine... firește... De... desigur... Dar atunci mă miră rugăminta d-tale... foarte mult... Mi se pare că d-ta faci distincție între dușmanii patriei?

BOLOGA (*calm, neclintit, simplu*): Excelență, am conștiința că douăzeci și șapte de luni am luptat așa încât să pot sta cu fruntea sus în fața oricui. Nu mi-am cîntărit niciodată datoria. Mi-am dăruit tot sufletul și tot entuziasmul. Azi însă mă aflu într-o imposibilitate morală...

KARG (*se cutremură, parcă l-ar fi pămuit, se repede furios la el cu brațele ridicate, răcnind*): Ce?... Imposibilitate morală?... Ce vorbe sînt astea? Cum îndrăznești?... Eu nu cunosc asemenea fleacuri care ascund pur și simplu lașitatea unor oameni fără sentimente patriotice... Nu cunosc, înțelegi?... Nu vreau să cunosc!

BOLOGA (*vrînd să protesteze*): Excelență...

KARG (*congestionat de minie*): Nu-ți permit să mai vorbești, ai înțeles?... Fiecare cuvînt al d-tale ar merita un glonte! Gîndurile ce se ascund în dosul vorbelor d-tale sînt criminale!... Înțelegi?... Criminale!... O, o!... Va să zică asta e vitejia d-tale?... Uite pe cine vreau eu să propun pentru medalia de aur! Poftim!... Medalie de aur!... Glonte, nu medalie! (*Îi aruncă o privire disprețuitoare și-i întoarce spatele, strivind în dinți o înjurătură și smucindu-și mustața cu mîna.*)

BOLOGA (*după o pauză, mereu senin*): V-am făcut o rugămintă, excelență, în credința că veți binevoi a înțelege starea mea sufletească... De aceea mi-am îngăduit a vă vorbi ca de la om la om...

KARG (*care se oprișe lângă masă pufnind, se întoarce iar spre dinsul, mai stăpînit*): Eu nu ascult astfel de rugăminți și nici nu stau de vorbă cu astfel de oameni!... Înțelegi?... De altfel, am vorbit prea mult cu d-ta... (*Îl măsoară cu scîrbă din*

cap pînă-n picioare.) Nerecunoscătorule! (*Iese mormăind, fără să-i dea mîna.*)

BOLOGA (*îl urmărește din ochi pînă dispăre, mai rămîne un răstimp pe loc, apoi ridică din umeri, murmurînd singur*): Excelență, vă rog mult să... (*Iar ridică din umeri, disperat. Pe urmă umblă un răstimp lung prin încăpere, cu ochii în pămînt, gînditor. În sfîrșit se oprește lângă masă și se uită împrejur, parcă s-ar mira că se găsește aici. Se simte ușurat și hotărît. Murmură.*) Petre... Petre... adică nu... n-am nevoie... (*Se așează la masă, găsește hîrtie și începe să scrie cu febrilitate.*)

O pauză.

KLAPKA (*intră încet, se oprește puțin în ușă și privește lung pe Bologa. Încet, cald*): Bologa... ești singur...

BOLOGA (*sare în picioare speriat, parcă l-ar fi surprins asupra unei fapte urite, încercînd să ascundă hîrtia pe care scria; nesigur*): Da, domnule căpitan.. Ordonați!...

KLAPKA (*se apropie cu mîinile întinse, foarte cald*): Acuma pot să te felicit și eu, dragă prietene. Din toată inima! (*Îi strînge mîinile.*)

BOLOGA (*zîmbind amar*): Adevărat, numai d-ta nu m-ai felicitat încă... adevărat! Pentru vitejia...

KLAPKA (*întrerupînd, cu un fior*): Pentru vitejia de-a fi spus generalului ce i-ai spus!

BOLOGA (*mirat*): Ai și aflat?... Oficial?... V-a spus generalul ce...

KLAPKA: Aș, ce general?... Generalul, cum a ieșit de-acî, a șters-o la cartier... A venit un ofițer de stat major, i-a șoptit ceva și a uitat de inspecție. Să vede că i-a adus o veste gravă, cine știe

ce... Poate că, într-adevăr, au să ne atace rușii sau poate altceva... Indiferent! Să-l ia dracul!... Nu de la general, dragă Bologa... [Din înfățișarea]¹ ta, din mândria și liniștea ta... Nici nu e nevoie să-mi povestești ce s-a petrecut! Ochii tăi îmi spun tot, tot!... O, măcar de-aș putea fi și eu ca tine, bărbat!... Dacă am fi toți așa, într-un ceas s-ar sfărîma lanțurile!... Îmi închipuiesc cum s-a zborșit și cum s-a înfuriat moșul... Trebuie să fi fost interesant și... (*Deodată, cu o curiozitate entuziastă.*) Ei, și acuma ce ai de gând să faci?

BOLOGA (*după câteva clipe, foarte calm*): Acuma?... Acuma voi trece la muscali!

КЛАПКА (*rămîne o clipă uluit, parcă nu s-ar fi așteptat la acest răspuns, apoi se uită speriat împrejur să nu fi auzit cineva vorbele lui Bologa, pe urmă cu glas rebegit de spaimă, șoptit*): Ai nebunit, omule?... Să nu mai spui astfel de copilării, că ne pomenim amîndoi atîrnați în vreun copac, ca doi coceni stricați!

BOLOGA (*surîde, apoi simplu*): Acum o lună, chiar acum trei zile, nici n-aș fi îndrăznit să mă gîndesc la dezertare... M-aș fi disprețuit eu însumi cel dintîi... Fiindcă pînă [în clipa asta]² am fost alt om... Îmi face impresia, cînd mă uit înapoi, c-am purtat în mine viața unui străin... Totdeauna mi-am închipuit sufletul omului ca o visterie cu odăi multe, unele pline de comori, altele deșarte. Mulți oameni, cei mai mulți, trăiesc toată viața în cămăruțele cele goale și

¹ În var. anterioară: „Am aflat din înfățișarea”.

² În var. anterioară: „azi”.

deschise, fiindcă celelalte sînt zăvorîte cu lacăte grele și cheile lor zac tănuite în focul chinurilor. Pe mine însă golul m-a înfricoșat, ca și întunerecul. De aceea m-am străduit să găsesc cheile comorilor mele. Numai că și comorile sînt înșelătoare. Îndată ce ai descoperit una, rîvnești pe cele mai ascunse... Poate că pe cea mai de preț nu ți-o dezvăluie decît moartea și totuși o dorești cu lăcomia avarului... O fi zadarnică chiar și rîvna aceasta... Fără de ea însă viața n-ar mai avea nici o valoare și nu s-ar deosebi întru nimic de viața unei gîngănii!... [Acuma]¹ simt c-am descoperit o comoară nouă și trebuie s-o apăr cu orice jertfă!

КЛАПКА (*întrerupînd nerăbdător*): Ce comori? Ce comori?... Astea-s nerozii, prietene!... Frazе, Bologa, și visuri bolnave!... Realitatea e războiul cu moartea la braț!... Lasă închipuirile, dragul meu, care cel mult complică și amărăsc viața aceasta destul de afurisită!

BOLOGA (*enervat*): Domnule căpitan, dacă ții la mine, te rog din suflet să nu-mi mai dai nici un sfat!... (*Mai liniștit.*) Te rog foarte mult!... Crezi că mi-a fost ușor să-mi dezbrac trecutul, ca o haină murdară, și să rămîn gol în mijlocul furtunii? Crezi că n-am încercat să mă înșel că sînt îmbrăcat, chiar după ce am simțit frigul și ploaia biciuindu-mă?²... Așa!... Te rog!... Și... Poate că zilele acestea va începe schimbul de trupe, va să zică nu mai e timp de pierdut.

¹ În var. anterioară: „Azi”.

² În var. Ms. 5982 se afla și următorul fragment: „Acuma nimeni în lume nu mă va mai putea convinge să-mi arunc stratele noi și călduroase și să zgribulesc iarăși în zdrențele cele veci și lepădate”.

Aș risca să fiu silit a te însoți în Ardeal... Și asta, domnule căpitan, asta nu se poate!

KLAPKA (*îngrijorat, murmurînd*): Te ascult și tot nu pot crede că vorbești serios!... Se vede că ți-ai pierdut mințile, ori că umbli să mori spînzurat?... Dar nu pricepi, omule, că, mai ales după întrevederea ta cu generalul, ești urmărit pas cu pas și că vei fi prins chiar în clipa cînd vei încerca să...

BOLOGA (*neclintit*): Tocmai de aceea trebuie să plec acum, înainte de-a fi urmărit!

KLAPKA (*desperat, pipăindu-și gîtul*): Atunci te cheamă spînzurătoarea!... (*Cu frică.*) În orice caz, eu nu vreau să știu nimic... nimic... Eu mă spăl pe mîini...

BOLOGA (*liniștit*): Așa... Foarte bine... Nici nu vreau altceva.

KLAPKA (*deodată poruncitor*): N-ai să pleci nicăieri, Bologa!... Am să te împiedec eu!... Sînt comandantul tău și te voi opri cu forța!

BOLOGA: Poate că vrei să mă denunți?... Să știi însă că am să te împușc dacă...

KLAPKA (*cu furie neputincioasă, lovindu-se cu pumnii în cap*): E nebun!... A nebunit!... Ce să fac cu nebunul?... Doamne, Doamne, ce să fac?

BOLOGA (*apropiindu-se, mișcat*): [Cred]¹ că nici nu merit zbuciumarea d-tale, domnule căpitan... Sînt ingrât că nu te ascult, dar acum... zi-mi adio și îmbrățișează-mă!

KLAPKA (*potolit brusc, îl privește lung, apoi îl sărută pe amîndoi obrazii plîngînd și mormăind*): Adio, dragă prietene... Adio... (*Îl îmbrățișează pînă ce se potolește. Apoi rugător.*) Poate că te mai răz-

¹ În var. anterioară: „Poate“.

gîndești, Bologa?... Făgăduiește-mi cel puțin că ai să mai chibzuiești, te rog... te implor!... Ar fi îngrozitor să cazi în mîinile lor... să... să... Spăimîntător!

BOLOGA (*parcă nici nu l-ar fi auzit*): Adio!

KLAPKA (*îi mai strînge mîinile, apoi iese repede. După o pauză, se aude afară glasul lui, strigînd*): Petre!... Petre!... Soldat!...

O pauză.

BOLOGA (*care a stat pe loc nemișcat, se duce iar la masă, ia scrisoarea începută și o recitește. Se așează să continue. E nervos. Mototolește brusc hîrtia, mormăind*): Inutil!... Mai bine să... (*Desfășoară o hartă și începe să o studieze cu mare atenție.*)

PETRE (*intră*): Trăiți, don' locotenent... M-a trimis domnul căpitan să...

BOLOGA: Adevărat... Unde [umbli și tu]¹, Petre?... Tocmai cînd am nevoie de tine... Hai, hai, vezi că trebuie să plec la... (*Se întrerupe.*)

PETRE: Nu vă culcați, don' locotenent?... Că mîine, cine știe... Trebuie să fiți odihnit...

BOLOGA: Da... da... mîine, cine știe, Petre... Dar acum nu se poate... Acum trebuie să plec... la postul de observație... poate să ne atace muscalii și... (*Deodată, cu alt glas.*) Petre, știi ce foame mi-e?... Aș fi în stare să te mănînc și pe tine, Petre.

PETRE (*căutînd îndată merinde*): Lăsați, don' locotenent, că avem ceva de îmbucat... numaidecît...

BOLOGA (*răzgîndindu-se brusc*): Nu, nu... lasă, Petre... Am să mănînc pe urmă... Acum sînt grăbit... Nu mai pot zăbovi... (*Se îmbracă bine, ajutat de Petre.*) Unde mi-e revolverul, Petre?... Să

¹ În var. anterioară: „umbლაი“.

nu-l uit... Nu se poate să plec fără revolver...

(*Petre i-l dă.*) Așa... E încărcat?... Foarte bine...

PETRE (*simplu*): De ce nu îmbucați ceva, don' locotenent?... Astă-seară nici n-ați mâncat și...

BOLOGA: Nu mai e timp, Petre... Nu mai... (*E gata de plecare. Se uită prin încăpere, parcă și-ar lua rămas bun. Pornește spre ieșire. Se oprește, bate pe umăr pe soldat; puțin mișcat.*) Ei, rămâi sănătos, Petre!

PETRE (*cald*): Doamne-ajută, don' locotenent!...

BOLOGA (*a trecut spre ieșire, fără să se mai uite la el; iese murmurînd ca pentru sine*): Doamne-ajută...

PETRE (*așează lucrurile în încăpere, tacticos, bombănind cine știe ce. În cele din urmă, scoate „Visul Maicii Domnului” și începe să citească.*)

O pauză mai lungă, în care nu se aude decît șoșăitul buzelor ordonanței. Pe urmă, brusc, de departe, pornește un viu bombardament de artilerie. Ici-colo, cite-o răbufnire: sînt exploziile proiectilelor căzute prin apropiere... Deodată, se aude de-afară un glas, apropiindu-se „Domnule locotenent... Domnule locotenent”. Pe urmă năvălește înlăuntru foarte agitat.

SUBLOCOTENENTUL (*strigînd mereu*): Domnule locotenent!... Atacul rușilor, domnule locotenent!... (*Văzînd pe Petre.*) Unde-i domnul locotenent, băiete?

PETRE (*s-a ridicat*): A plecat...

SUBLOCOTENENTUL: Unde să plece?... N-auzi că ne atacă rușii?... N-auzi că...

PETRE: Aud, don' sublocotenent, dar... (*Sună telefonul.*)

SUBLOCOTENENTUL (*la telefon*): Da... Bateria Bologa...

Da... Nu e locotenentul Bologa... Locotenentul Bologa a plecat... Unde?... Nu știi, domnule

căpitan... Probabil că... Da, firește, iau eu comanda bateriei... negreșit... Imediat dau ordine... Da, răspundem la focul artileriei dușmane... vom răspunde... Se pare că atacul e general, da, pe tot frontul diviziei noastre. Focul inamic e foarte violent... Sîntem încadrați complet... Da, am înțeles! (*Lasă telefonul.*) Unde să fie Bologa?... (*O explozie foarte puternică zguduie adăpostul.*) Aha, asta a fost chiar în bateria noastră... (*Se repede spre ieșire, dispare cîteva clipe. O pauză. Se aude tot mai puternic bombardamentul, apoi focul artileriei amice, rar, cu răbufniri mai apropiate. Apoi, năvălește iar înlăuntru sublocotenentul, răstîndu-se la Petre.*) Unde ești, soldat?... Ce trîndăvești aici, idiotule?... Hai, mișcă să dai o mîna de ajutor... E grav rănit domnul locotenent... O explozie de obuz l-a...

PETRE: Vai de mine... Doamne Dumnezeu, don' locotenent...

SUBLOCOTENENTUL: Aide, să-l ducem într-un adăpost... Repede!... A început urgia lui Dumnezeu... Au înnebunit de tot muscalii, mama lor!... (*Iese urmat de Petre.*)

C o r t i n a

TABLOUL IV

Casa groparului Paul Vidor, în Lunca.

O odaie curată, luminoasă, simpatică. Mușcate roșii în ferestre. Ușa din stînga dă în odaia gazdei. În colțul stîng, fund, o sobă mare fărănească, în care arde focul. În colțul drept, fund, un pat cu multe perne. Ușa dintre sobă și pat, în fund, dă spre tindă — e intrarea principală. În dreapta, două ferestre; sub ele o laviță lungă. Lîngă laviță, în față, masă pătrată cu cîteva scaune de lemn.

*Se desprimăvărează. Afară e soare. După amiază.
Când se ridică cortina, scena e goală. Apoi, intră Bologa și locotenentul.*

LOCOTENENTUL: Va să zică odăița de alături cu registrele și imprimarele, plus sergentul cu caporalul, constituie biouroul coloanei de muniții... Asta, aici, e odaia ta, încît numai tinda te desparte de biurou. E foarte practic așa și agreabil. Eu a trebuit să locuiesc la un vecin, fiindcă proprietarul mie n-a vrut să-mi cedeze și camera asta. Tu ai avut mai mult noroc. Atît mai bine...

BOLOGA (*slăbit și obosit*): Mulțumesc, prietene... Sper însă că n-am să stau mult pe-aici... M-am obișnuit cu frontul și serviciul de biurou parcă mă îngrozește...

LOCOTENENTUL: Ba eu mă simțeam bine aici, că și de front se satură omul... (*Bologa s-a așezat pe laviță, lângă masă.*) Și cu asta s-a și terminat predarea coloanei de muniții. Mai este doar schița cu planul frontului și cu pozițiile tuturor unităților ce aparțin diviziei noastre... (*Scoate schița din buzunar și o întinde pe masă.*)

BOLOGA (*înviorat*): A, da... Tocmai voiam să te întreb... (*Privește cu aviditate planul, încercînd să urmărească cu degetul liniile. Istovit, se scoală; nehotărît.*) Nu pricep nimic... Îmi huruie creierii...

Am să mă orientez mai tîrziu...

LOCOTENENTUL: Desigur, nici vorbă... De altfel, și schița e învechită și va trebui s-o copiezi și s-o completezi... (*Arătînd pe plan.*) Iacă, de pildă, colea, tocmai la margine, la sud, sectorul acesta... uite, e ocupat acuma de husarii descălecați, deoarece umblă zvonul că românii se pregătesc să ne atace... În sfîrșit, ai să te lămurești și să

te familiarizezi cu situația... Firește, schița e numai pentru orientare, căci pe tine aici nu te interesează decît artileria noastră...

BOLOGA (*plictisit, cu un suris nereușit*): Desigur... Vom mai vedea... La revedere, camarade!

LOCOTENENTUL: La revedere... Servus!... Ești însă foarte palid și slăbit, dragă Bologa. Eu cred că nici nu ești încă vindecat deplin, cel puțin după înfățișare... Ar trebui să te îngrijești foarte, foarte serios!

În clipa aceasta se aude din tindă glasul lui Klapka.

GLASUL LUI KLAPKA (*de-afară*): Domnul locotenent Bologa aici șade, băiete?

UN GLAS (*afară*): Aici, don'căpitan... Ușa cealaltă!

Bologa, înviorat, se repede spre ușă. Pînă să ajungă el, Klapka intră. Ușa rămîne deschisă larg: se vede, în fund, tinda, apoi altă ușă deschisă unde, la o masă, lucrează un sergent și un caporal — e biuroul coloanei de muniții.

KLAPKA (*rămîne cîteva clipe în prag, privind cu drag pe Bologa, apoi se repede la el, îl îmbrățișează și-l sărută, cu glas lăcrămat de bucurie*): Bine-ai venit, Bologa... Sănătos?... Adevărat?... Ia să te examinez!... De ce ești așa de palid?

BOLOGA (*zîmbind confuz*): Ce bucurie îmi faci, domnule căpitan, că...

LOCOTENENTUL (*retrăgîndu-se*): Pe mine să mă iertați că... Am onoarea să vă salut, domnule căpitan!

KLAPKA (*dîndu-i mîna*): A... camarade... servus!... Iartă-mă... Nici nu te-am văzut... Din pricina lui Bologa...

LOCOTENENTUL: Firește... Tocmai îi spuneam și eu să se mai îngrijească... Vă salut!... Servus, Bologa! (*Dau mîna. Locotenentul iese și închide ușa.*)

KLAPKA (*așezîndu-se*): Fusesi pe la divizie, în satul vecin, la Făget. Acolo am aflat că ai sosit, de la Varga care e cam plictisit că **nu** i s-a dat un concediu după atîtea luni de spital. Are să vie și el să vadă cum [te-ai instalat...]¹ Crezusem că ai să-ți reiai bateria. Mîine, poimîine, vom începe lucrul, știi, serios... Dar stai, așează-te coala și să-mi povestești tot, tot, din fir în păr... Să începi din noaptea aceea, ții minte?... Ehe, cît ți-am purtat de grije... Ai avut noroc, ai avut ghinion? Dumnezeu știe! De plătit însă, ai plătit scump încercarea și cu grele suferinți, dragă Bologa... Ei, te rog, treci coala... Aide... A, dacă ai ști ce veselă mi-e inima că te văd tea-făr! Căci, doctorul Meyer ne spunea și ne asigura, firește, cu părere de rău, că dintr-o grămadă de carne omenească tăvălită prin noroi, cum ai fost tu cînd te-a vizitat dînsul, îndată după respingerea atacului bruscat al rușilor, e imposibil — zicea — să se mai ticluiască un locotenent de artilerie, chiar dacă și-ar aduna știința toți medicii din lume și că numai mila lui Dumnezeu ar mai fi în stare să te facă iar om ca oamenii... Mai tîrziu, cînd am aflat că ești pe cale de vindecare, tot Meyer a zis că trebuie să-ți fie nespus de dragă viața...

BOLOGA (*zîmbînd*): Poate că avea dreptate doctorul... Pe cît m-a urmărit nenorocul în noaptea aceea, pe atîta m-a favorizat soarta pe urmă. Cîteva ore dacă ar fi întîrziat atacul muscalilor, acum n-ar mai trebui să fiu aci, în fața...² Cînd am

¹ În varianta anterioară: „te-ai instalat, cînd va trece spre front”.

² În var. Ms. 5982 se afla și următorul fragment: „Cînd a pornit bombardamentul, am înțeles că planul meu s-a prăbușit și m-am bucurat”.

auzit obuzul care m-a doborât, [m-am bucurat]¹. Cel puțin mor și isprăvesc, mi-a fulgerat prin gînd. M-am deșteptat [apoi]² abia la ambulanța diviziei și numai pentru o clipă, pe urmă iar o clipă într-un tren sanitar și, în sfîrșit, înconjurat de medici, într-un spital alb. Atunci am simțit fericirea de-a trăi atît de intens, că parcă mi-e rușine. Am șoptit plin de bucurie: nu mă doare nimic... nimic... Aveam plămînul drept sfîrticat de o schijă de obuz, apoi o sfărîmătură de os la piciorul stîng și o scrijălare adîncă în coapsă. Și totuși nu mă durea nimic!... Șapte săptămîni am fost mai mult al morții decît al vieții; [cu toate astea]³, cînd piciorul și coapsa mi s-au vindecat puțin, am fost trimis la un spital mai aproape de divizia noastră. Trei luni am fost complet oprit să vorbesc, din pricina plămînului [beteag. Într-o bună zi]⁴ m-am pomenit cu Varga, grav rănit și el, în aceeași noapte, [știi bine...]⁵

KLAPKA: Da, da, mi-a spus... Și mi-a mai spus că [ieri]⁶ ați călătorit în același tren cu generalul și că generalul...

BOLOGA (*întrerupînd, puțin ironic*): [că]⁷ generalul m-a chemat în compartimentul său... Exact. Mi-a luat un fel de interogatoriu: cum am fost rănit, prin ce spitale am umblat, cum m-am vindecat... [Mi-a arătat]⁸ un interes aproape

^{1, 2} Cuvinte adăugate ulterior, în textul dactilografiat.

³ În var. anterioară: „Totuși”.

⁴ În var. anterioară: „sfîrticat. În sfîrșit, într-o bună zi”.

⁵ În var. anterioară: „știi bine, și care, din spital în spital, a nemerit tocmai în camera mea...”

^{6, 7} Cuvinte adăugate ulterior, în textul dactilografiat.

⁸ În var. anterioară: „Îmi arăta”.

[suspect]¹ de sincer. Ba în cele din urmă, într-o formă glumeață și zîmbind, m-a întrebat: „Ei, vezi că nu s-a prăbușit lumea dacă vii acum aci, unde nu voiai?...“ [I-am spus fără înconjur]² că în sufletul meu s-a prăbușit într-adevăr o lume... Nu s-a supărat de data asta, mai ales că un colonel de stat-major care era de față, [a făcut observația]³ că el înțelege amărăciunea mea și e regretabil că cei în drept n-au luat măsuri generale ca să se evite asemenea situații delicate... [Excelența]⁴, firește, s-a grăbit să fie de aceeași părere și, ca să-mi dovedească pe loc că e de uman, m-a mutat la coloana de muniții... Cum vezi, am ajuns un răsfățat al soartei!

KLAPKA: Foarte rău îmi pare că nu ești aproape de mine, dar pentru tine e mult, mult mai bine aici, în sat... (*Mai domol.*) De altfel, sînt sigur că te-ai săturat de visuri? Soarta ți-a dat atunci un avertisment...

BOLOGA (*simplu, mulțumit*): Da, m-a dușmănit atunci, fiindcă nici sufletul meu nu era suficient de pregătit!... În cele trei luni cît n-am putut să vorbesc, ci numai să meditez, îmi închipui cît mi-am examinat situația pe toate fețele. Pînă ce, într-o noapte fără somn, am găsit împăcarea. Adică, de ce aș fi trecut eu la ruși, unde aș fi fost privit ca un simplu și disprețuit dezertor, cînd mi se oferă prilejul, aici, să trec la români, unde voi fi primit ca un frate?... Va să zică spaima mea de frontul românesc a fost fără

¹ În var. anterioară: „nefiresc“.

² În var. anterioară: „Aștepta drept răspuns un „nu“ categoric. Am văzut. De aceea am și șovăit o secundă, dar numai atîta; pe urmă, i-am spus verde.“

³ În var. anterioară: „a observat“.

⁴ În var. anterioară: „Generalul“.

temei. [Datoria]¹ mea e să trăiesc și să triumf. Nu viața, ci moartea înseamnă lașitate pentru omul care are un ideal în lume... Ani de zile m-am călăuzit după cărți, mi-am făurit concepții de viață savante, abstracte. Acuma, după atîtea chinuri, am ajuns să-mi dau seama că toate au fost zadarnice, artificiale.²

[Căci viața]³ merge mereu înainte, nepăsătoare, sfîrșind nu numai sistemele savanților, ci chiar mințile oamenilor. [Am început]⁴ să-mi fie frică de mine însumi. [Fiindcă toate]⁵ credințele și hotărîrile se macină dacă le cîntărești mult și eu nu pot să nu le cîntăresc! De aceea trebuie să plec repede, înainte de-a avea vreme [să mă]⁶ controlez prea de aproape, altfel, cine știe, poate că...

KLAPKA (*întrerupînd, cu un suris nerăbdător*): Te-ai făcut mai lung la vorbă, chiar decît mine... Toate bune și frumoase, dragă Bologa, deși considerațiile tale mi se par cam... copilăroase, ca să nu zic mai rău. Idealul rămîne, ici, la inimă, și realitatea e realitate, Bologa! Realitatea [acuma]⁷ e revoluția dincolo, la muscali,

¹ În var. anterioară: „Noroc că soarta m-a ocrotit. Datoria.“

² În var. Ms. 5982 se află și următorul fragment: „Nicăiri, în nici o carte, n-am găsit de ce binele nu e bine pretutîndeni și totdeauna? În toate cărțile omul apare izolat de viața adevărată, singuratec și abstract ca o formulă matematică. Cîneva s-a așezat la o masă și a decretat că oamenii trebuie să fie așa și așa, că e bine cînd faci cutare lucru și e rău dacă faci cutare. În schema lui, acest cineva vrea să vîre cu de-a sila sufletele vii; parcă viața s-ar modela după dorințele sau concluziile cuiva“.

³ În var. anterioară: „Dar, viața“.

⁴ În var. anterioară: „Azi știu bine că numai credința căreia îi jertfești fără ezitare însăși viața ta, numai aceea te poate mîntui. Am ajuns însă“.

⁵ În var. anterioară: „Căci și“.

⁶ În var. anterioară: „să le“.

⁷ Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

înțelegi?... De-aseară forfotește vestea prin telefoane. Azi e confirmată oficial. În Rusia a izbucnit revoluția... Va să zică speranțele noastre, uite-așa, în vînt!... Plecăm grumazul și continuăm, Bologa!

BOLOGA (*mai nervos*): Ce mă interesează pe mine ce se petrece acolo?... Nu vreau să știu și nici n-am încercat niciodată. Tocmai necunoscutul mă ispitește, în care locuiesc toate posibilitățile... Ș-apoi eu nu caut în lume, aici ori dincolo, decît mîntuirea sufletului meu!

KLAPKA: Nu te-ai lăsat de visuri, Bologa, de loc... de loc...

BOLOGA (*cu o privire sfredelitoare*): D-tale ți se par visuri goale, pe cînd pentru mine, în visurile acestea, palpită tot rostul ființei mele! N-ăș vrea eu să nu mă mai gîndesc la nimic și să trăiesc așa... mulțumit! Uneori îmi zic că sînt ridicol și totuși nu mă pot opri... Asta-i nenorocirea!

KLAPKA (*fără elan*): A, firește... Știi bine că și eu... Dar destinul e...

BOLOGA: Azi dimineața am debarcat aci... Ei bine, nedormit, frînt de oboseală cum eram, primul gînd mi-a fost să văd frontul, să examinez locurile, să-mi pregătesc plecarea cît mai degrabă... Am luat calul doctorului și m-am dus...

KLAPKA (*uimit*): Ai fost pe front? Aici?... Cînd?

BOLOGA: Acum o oră m-am întors... M-am prezentat colonelului...

KLAPKA: E om foarte cumsecade... De altfel, toți băieții te iubesc mult, dragă Bologa, foarte mult!... Nici nu-ți închipui cît s-a vorbit despre tine și cu cîtă afecțiune... (*S-a sculat să*

plece.) Dar am abuzat. Ești istovit și ai nevoie de odihnă, iar eu, pînă la liniile noastre, am cîteva ore de drum... Așa că, dragă Bologa, îți urez sănătate multă și răbdare la fel!

BOLOGA: Negreșit, domnule căpitan!... Mai ales răbdare!

Bologa îl petrece pînă în uliță. Scena rămîne cîteva clipe goală. Apoi intră Petre urmat de Ilona.

PETRE (*cu farfurii și tacîmuri, grăbit*): Aide, repede, repede!... Pînă se întoarce don' locotenent, să găsească masa pusă...

ILONA (*18 ani, ochii mari negri, buzele pline, năframă roșie-aprinsă în cap; vioaie, aer puțin strengăresc*): Atunci lasă-mă pe mine, că singură fac mai iute...

PETRE: Gura, gura!... Parcă d-ta știi gusturile domnului locotenent... Hai, pune mîna!

ILONA (*așezînd masa, cu ajutorul neîndemînatec al soldatului*): Mi se pare c-a fost tare bolnav ofițerul d-tale?

PETRE (*cu mîndrie*): Ehe, fetițo... De peste patru luni zace prin spitale... L-a zdrobit rău un obuz rusesc de te miri cum nu s-a prăpădit de tot!

ILONA: D-apoi, că nici acuma nu e vindecăt bine, se vede cît de colo!

PETRE: Nu e, parcă eu zic că e?... Dar dacă ne-a sosit porunca să pornim încoace?

ILONA: Doctorul șade numai colea, peste drum...

Bologa revine. Ilona s-a retras lîngă sobă.

PETRE: Don' locotenent, am pregătit ceva de mîncare, că trebuie să vă fie foame rău, că nici azi dimineață n-ați mîncat și la amiază n-ați fost aici...

BOLOGA (*bucuros, spre masă*): Bine, Petre... Chiar mi-e foame, că de-aseară... (*Rotindu-și privirea*

prin odaie, se întrerupe brusc, văzînd pe Ilona.)

Dar asta?

PETRE: E fata gazdei, don' locotenent...

BOLOGA (*înviorat, îi întinde mîna*): D-ta ai făcut așa de frumos aici?

ILONA (*cu un surîs ștremgăresc, privindu-l în ochi*): Împreună cu soldatul d-tale.

BOLOGA (*ținîndu-i mîna într-a lui*): Și cum te cheamă pe d-ta?

ILONA: Ilona...

BOLOGA: Ilona... Da... Și nu ți-e frică între atîția militari?

ILONA (*simplu*): De ce să-mi fie frică? (*Cu mîndrie.*) Mie numai de Dumnezeu mi-e frică.

BOLOGA (*asezîndu-se la masă, începe să mănînce*): Da... foarte frumos...

ILONA (*s-a oploșit lîngă sobă, fără a-l pierde din ochi, parc-ar fi fermecată.*)

BOLOGA (*mîncînd, o privește pe furiș, întîi cu curiozitate, apoi cu duioșie.*)

O pauză.

PETRE [(*văzînd toate în ordine, iese făcînd semn Ilonei să-l urmeze; ea rămîne.*)]¹

O pauză.

BOLOGA (*întîlnind privirea veselă și ciudată a fetei, pleacă nasul în farfurie, rușinat parcă de gîndurile sale. În sfîrșit, fără să o privească*): Văd că știi bine românește, fetiço?

ILONA (*repede, aproape speriată*): Știu puțin, dar pe-aici toată lumea mai mult ungurește vorbește, c-așa-i obiceiul... (*Fiindcă Bologa tace, după o*

¹ În var. anterioară: „(*cînd vede că totul e în ordine la masă, iese afară după treburi. Iesînd, face semn și Ilonei să iasă; ea, însă, nu se mișcă, cu ochii numai la Bologa*)”.

clipă continuă mai liniștit.) De altfel, la noi biserica e românească și popa în românește face slujba totdeauna, numai predica o spune pe ungurește, ca să pricepem mai bine...

BOLOGA (*învăluind-o cu o privire caldă*): Da... Chiar m-am întîlnit ieri, în tren, cu părintele Boteanu și mi-a părut bine, că am fost colegi de școală odinioară, la Năsăud.

ILONA (*dulce și mîngăietor*): E tare bun om domnul părinte... tare...

BOLOGA (*se uită stăruiitor în ochii ei; privirea [lui]¹ o încurcă, încît glasul ei se stinge.*)

O pauză. Apoi se aude un ciocănit energic în ușă.

ILONA (*se ridică șoptind*): A venit tata...

Paul Vidor intră. Bologa, furios, se scoală în picioare.

VIDOR (*fața osoasă, cu multe zbîrcituri sub ochii în care joacă deșteptăciune și șiretenie; mustăți puțin cărunte, dar groase și cu vîrfurile ascuțite. Se apropie jovial, cu mîna întinsă*): Bine-ai venit în casa noastră, domnule locotenent! Și Dumnezeu să-ți dea sănătate, c-am auzit c-ai fost rănit greu de tot...

BOLOGA (*potolindu-se brusc*): Bine v-am găsit, bade... Ia poftim, șezi puțin!

VIDOR (*uitîndu-se dacă toate sînt în ordine*): D-apoi că toată iarna am tot șezut... (*Dînd cu ochii de Ilona care se apucase să scormonească în foc cu mare rîvnă; poruncitor.*) Ilona, aide, șterge-o!... Ce mai cauți aici? Altă treabă n-ai decît să stai pe capul domnului ofițer?

ILONA (*ursuză, fără să se întoarcă*): Parcă eu de dragul dumnealui stau...

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografic.

VIDOR (*sever*): Aide, aide, lasă vorba! (*Ilona iese în fund, bombănind. După ce s-a închis ușa, blajin.*) Trebuie s-o ținem de scurt, altfel cum am trăi între atâtea cătane?... E tinărară și fără minte, domnule locotenent, și nu pricepe că d-voastră aveți de lucru și că n-ați venit pe-aci să pierdeți vremea cu palavre...

BOLOGA (*încurcat*): Nu face nimic dacă...

VIDOR: Ba, o fată trebuie să se poarte ca un înger, mai ales cînd e și orfană de mamă... Că eu sînt gropar, ce-i drept, dar sînt și om cu stare și am pămînt destul și bun, măcar de l-aș putea munci cum se cade în vremurile astea grele. Meseria mea adevărată însă e tîmplăria și am învățat-o la oraș, de copil, că tata, Dumnezeu să-l ierte, a vrut să-mi dea în mînă o pîine mai bună decît orice avere... Dar decît tîmplar într-un sat sărac, mai bine gropar, că masă și scaune și pat își mai ticluiește omul și singur, dar pentru groapă tot are nevoie de altul. De aceea tîmplarul merge mînă-n mînă cu groparul; unul face cosciugul și cellalt groapa... Nu-i ocară să muncești, ci să lenevești... Numai de-ar aduce Dumnezeu pacea mai curînd...

BOLOGA (*cam plictisit*): Așa-i, bade, firește...

VIDOR (*moale, misterios*): Oare ce-o mai fi cu pacea,

¹ În var. Ms. 5982 se afla și următorul fragment: „Toate au mers cum au mers, și mai bine și mai rău, pînă ce a dat pacostea războiului peste bieții oameni... Băiatul meu era tocmai gata de oaste și numaidecît mi l-au luat și l-au dus de s-a prăpădit nici nu se știe pe unde, prin cele țări muscălești. Cît l-am plîns și eu și fata, o, Doamne! Dar, parcă lacrimile și bocetele au înviat pe cineva din morți? Acu Dumnezeu să-odihnească și să-l ierte... Altfel, pe-aici a fost liniște, pînă cînd au sărit și românii în bătălie. De-atunci, apoi vai și-amar! Mulți au fugit de frică mai spre inima țării, care cum a putut... Eu am rămas acasă, ce-o fi să fie, că nu m-am îndurat să-mi las avutul

domnule locotenent?... Prin oraș nu se aude nimic?... Aseară fusei puțin prin Făget, pe la cumnatu-meu, și-am prins un zvon cum că muscalul s-ar fi dat bătut și că vrea să se împace... La cumnatul, chiar în casa lui, șade generalul cel mare în gazdă și alături e cancelaria diviziei... poate d-ta nu știi, că ești nou... Uite-așa umblă vestea pe-acolo, printre ofițeri, despre muscali! Ce-o fi, ce n-o fi, Dumnezeu știe, dar bine-ar fi să fie ceva!

BOLOGA: Eu vin direct de la spital și nu știu ce-i prin lume... Dar bine nu-i, bade, asta o vād!

VIDOR (*dînd din cap, grav*): Așa-i, chiar așa!... Multă durere și multe necazuri sînt, așa-i!... Măcar de-ar da Dumnezeu celor mari milă și înțelepciune să bage sabia-n teacă și să ne scape de pieire! Că ei stau colo și dau porunci, iar oamenii suferă, și se chinuiesc, și mor...

BOLOGA (*sculîndu-se să-l concedieze*): Ai dreptate, bade, dar acuma eu trebuie să mă duc pînă la părintele Boteanu, că...

VIDOR (*repede, serviabil*): Ba de ce să te duci d-ta, domnule locotenent, că ești slăbit și obosit... Lasă că mă reped eu îndată și-l poftesc încoace,

de haram... Nici n-au făcut românii multă stricăciune, ce-i drept nu-i păcat. Doar de-ale gurii, ca toate cătanele, și mai cu seamă cînd s-au retras în țara lor... Mai fără milă au fost ai noștri, dacă-i să vorbim cu dreptate, că, îndată ce au sosit, una-două au și spînzurat cîțiva oameni din sat că, zice, ar fi făcut semne dușmanilor. Ba cît p-aci să dau și eu de bucluc, fiindcă românii mă pusesea pe mine primar în locul celui care fugise. Parcă e vină să-ți faci datoria? Dar dîncolo, în Făget, în satul vecin, cine-i primar? Cumnatul meu... Atunci de ce să-mi impute mie c-am fost primar cîteva săptămîni?... Au trecut însă toate și o să treacă și altele, numai de-ar aduce Dumnezeu pacea mai curînd...

BOLOGA (*indiferent*):

că dumnealui e zdravăn, măcar că a avut destule necazuri... (*Își ia pălăria și iese repede, înainte ca Bologa să se poată împotrivi.*)

BOLOGA (*singur, rămîne puțin gînditor, apoi se duce la o fereastră și privește afară, parc-ar căuta pe cineva.*)

PETRE (*intră încet din fund și strînge masa.*)

BOLOGA (*întorcîndu-se brusc, puțin decepționat*): Dar... fata unde-i, Petre?

PETRE: Pe-aici trebuie să fie, don'locotenent... Că tot pe-aici se învîrtește...

BOLOGA: Atunci să... (*Se întrerupe și începe să se plimbe agitat.*) Nu știu ce am, măi Petre, că nu mi-e bine de loc...

PETRE: Sînteți bolnav, don' locotenent... Nu trebuia să ieșiți din spital...

Se aud glasuri în tindă.

VARGA (*bate și intră îndată*): E voie?... Servus, Bologa!... Te-ai instalat?... Eu am pornit-o spre front. Ce să fac, dacă generalul nu s-a îndurat să ne dea un concediu... E o nedreptate revoltătoare!

BOLOGA: Adevărat, Varga... Dar (*puțin ironic*) datoria mai presus de toate... (*Alt glas:*) Are să-mi fie urît aici singur, fără voi...

VARGA: Te cred. În fond, mai bine e pe front, dacă e vorba să-ți faci datoria... Aici sînt numai ispite și cancanuri și vorbe...

BOLOGA: Ispitele sînt pretutindeni...

VARGA: Am încercat să mă prezint generalului, dar n-a fost chip... În schimb Gross mi-a bătut capul pînă ce m-a alungat... M-a plictisit jidanul cu teoriile anarhice, dragă prietene!... Nu poți vorbi cu el trei minute fără să-și bată

joc de tot ce avem noi mai sfînt, țară, credință, tradiție... A început să-mi fie greață și frică, zău, Bologa! Dacă ar trebui să stau mai mult în tovărășia lui, într-o bună zi m-aș pomeni că mi-am pierdut și eu toate sentimentele patriotice!

BOLOGA (*apăsător*): Sentimentele adevărate trebuie să reziste tuturor ispitelor.

VARGA (*zîmbind*): Așa se zice, dar în realitate nimic nu rezistă la infinit... Asta chiar tu mi-ai spus-o odată, într-o discuție, la Budapesta, la unchiul meu, și n-am uitat-o. Picătura de apă găurește stîncă... Ş-apoi tu însuși parcă nu te-ai schimbat? Poate că tu nu-ți dai seama, dar eu, care am stat cu tine la spital într-o odaie aproape două luni și ți-am înghițit toate curiozitățile, ehe, prietene, întreabă-mă pe mine!... Unchiul, profesorul tău de filozofie, care te-a iubit ca pe copilul lui, dacă te-ar întîlni azi, nici nu te-ar mai recunoaște, Bologa, crede-mă!... Repet, poate că tu nu-ți dai seama, poate că...

BOLOGA (*aproape cu ură, grav*): Îmi dau seama prea bine că m-am schimbat... Cum să nu-mi dau seama cînd schimbarea s-a săvîrșit în chinuri, ca o nouă naștere?... Dar eu abia prin schimbarea asta am dobîndit adevăratele sentimente firești, cum ziceai tu... De-abia, Varga!

VARGA (*tulburat, după cîteva clipe, încet, sec*): Bologa, sentimentele tale mi se pare că sînt nefirești... Ia seama!

BOLOGA (*ironic*): Mă ameninți?

VARGA (*privindu-l lung*): Sentimentele tale te mîină drept în brațele dușmanului...

BOLOGA (*mai batjocoritor*): Care dușman?

VARGA (*puțin mai aspru*): Dușmanul țării, oricare ar fi!... În clipa aceasta tu, prietene, ești dezertor în gândul și sufletul tău!

BOLOGA (*tresare scurt, apoi îl apucă de mincă și cu glas cald, înfigându-și privirea în ochii lui*): Ascultă Varga... Tu ai fost odinioară om și te laudai că, subț mundirul militar, vei purta veșnic o inimă! De aceea îți zic acum: dă la o parte raționamentul cazon și spune ce-ai face tu dacă, de pildă, fiind în armata rusească, te-ar trimite să te bați cu ungurii, care ar fi pornit să te dezrobească?

VARGA (*încurcat, roșind*): Stai, stai... nu-i așa, prietene! Mai întâi patria...

BOLOGA (*stăruind, triumfător*): Nu ocoli întrebarea, răspunde cinstit! În astfel de cazuri nu pot fi două răspunsuri!

VARGA (*tace un răstimp, apoi șovăitor*): Există o lege pentru toți și o singură datorie, care ne leagă prin jurământ. Când începe cineva să le judece prin prisma egoismului sentimental, atunci...

BOLOGA (*întrerupând cu vioiciune*): Lege, datorie, jurământ sînt valabile numai pînă în clipa cînd îți impun o crimă față de conștiința ta! Nici o datorie din lume n-are dreptul să calce în picioare sufletul omului, iar dacă totuși încearcă... (*Sfîrșește brusc cu un gest vag, care spune orice și nimic.*)

VARGA (*surprins, cu ochii mari*): Atunci bănuielele mele... Atunci umbli cu gânduri de dezertare?

BOLOGA (*murmurînd cu un suris straniu*): Gînduri? Gîndurile sînt schimbătoare, Varga! Am însă o credință vie în suflet... asta da! Și dacă ea

îmi va porunci să trec... să... dezertez la inamic, adică la inamicul vostru, nu voi ezita nici un moment a-mi face datoria cea adevărată... De altfel, chiar voi, judecînd cinstit și fără pornire, îmi veți da dreptate și mă veți aproba! Sînt sigur că și tu, în sufletul tău...

VARGA (*iar sec*): Nu, nu, Bologa, te înșeli amar! Eu nu te voi aproba niciodată! Eu disprețuiesc crimele!

BOLOGA (*cu o mirare nepotrivită*): Da?... (*Ton jovial.*) Fii sigur, Varga, că n-am să-ți cer aprobarea!... Cel mult, de s-ar întîmpla să trec prin sectorul tău și dacă aș avea ghinionul să te întîlnesc, cel mult atunci ar putea fi vorba... Dar atunci, cine știe, poate că am vorbi altfel...

VARGA (*grav și amenințător*): Să te ferească Dumnezeu, Bologa! Eu te-aș aresta, ba te-aș și împușca dacă ai încerca să te împotrivești, cu toate că mi-ai fost prieten!

BOLOGA (*iar ironic*): Fii liniștit!... Am să mă feresc de sectorul tău ca de foc... Acuma ești mulțumit?

VARGA: Tu poate glumești, Bologa, dar eu...

BOLOGA (*deodată sfidător*): Nu glumesc de loc!

VARGA (*după o pauză, cu [glas] schimbat și cu veselie silită*): Astea-s prostii, prietene!... Mai bine să ne gîndim la...

BOLOGA (*surîzînd îmblînzit*): Așa e... prostii!... Prostii sînt toate vorbele omului în ceasurile cele grele ale vieții...

VARGA (*prietenos*): Ascultă, Bologa... Știi că, de fapt, eu m-am abătut pe la tine cu un scop mai serios... Am văzut în tren că generalul te-a chemat. Am impresia că a prins simpatie de

tine. Pe-aici o să ai ocazia să-l întâlnești mai des. Ei bine, dacă vine vorba de concediu, Bologa, te rog frățește, nu mă uita! Împreună am suferit două luni de zile. Tu ești slăbit, dar nici eu, slavă Domnului, nu sînt prea zdra-văn...

BOLOGA: Dacă ar depinde de mine...

VARGA: Înțelegi, dacă se ivește ocazia... E o barbarie să iai din spital pe niște oameni grav răniți și să-i arunci pe front fără o zi de convalescență. (*Stringîndu-i amîndouă mîinile; foarte cordial.*) Mă duc, Bologa!... Rămîi sănătos și nu mă uita!

BOLOGA (*conducîndu-l*): Cum o să te uit tocmai pe tine, Varga?... Se poate?

Ies amîndoi. Cîteva clipe scena e goală. Apoi Bologa se întoarce împreună cu preotul Boteanu.

BOLOGA (*introducînd pe preot*): Poftim înlăuntrul, părinte... poftim!

BOTEANU (*șovăind*): Mulțumesc, Apostole...

BOLOGA (*oferindu-i un scaun, cu căldură*): Ia loc, Constantine, te rog... Aici putem vorbi în tihnă... (*Vesel și misterios.*) Și fără primejdii!

BOTEANU: Cînd m-am pomenit cu Paul Vidor, că mă cheamă un ofițer, m-am și speriat. De-abia m-am întors acasă, știi bine, și-mi era că iar se abate asupra mea vreo nenorocire...

BOLOGA (*cu fața aprinsă, buzele tremurînd într-un surîs nervos; glasul lui are o asprime aproape răgușită*): Părinte Constantine... Am vrut să viu eu la tine... să mă spovedesc... Groparul, gazda mea, nu m-a lăsat, că sînt prea slab... Și chiar sînt, Constantine! Numai sufletul îmi arde cu flăcări...

BOTEANU: Am venit bucuros, Apostole... Dar omul care a suferit cît am suferit eu, are dreptul să se ferească și de umbra lui!

BOLOGA (*strigînd deodată, parcă i-ar fi pleznit inima*): Dar atunci eu, care am fost adus aci să-i ucid din depărtare, eu ce trebuie să sufer? Nu te gîndești, Constantine?

BOTEANU (*speriat, cu o privire spre ușă*): O, Doamne, Doamne!

BOLOGA (*lacom, fără să se uite la preot, ca și cînd și-ar descărca sufletul*): Acuma s-a împlinit paharul, părinte! Acuma nu mai pot! O ură istovitoare îmi roade inima. Urăsc tot ce-i aici, pe toți oamenii, prieteni, camarazi, superiori, inferiori, tot, tot! Aerul de-aici mi-e nesuferit și mă înăbușe... Dacă voi mai sta în lumea asta, simt că ura mă va pierde, trebuie să mă piarză, fiindcă va trebui să izbucnească odată, chiar împotriva voinței mele! Și atunci...

BOTEANU (*face o mișcare involuntară: pune amîndouă mîinile, încrucișate, pe masă.*)

BOLOGA (*se oprește o clipă, întrebător. Apoi continuă mai grăbit*): Ascultă-mă bine, părinte!... Eu la noapte voi pleca de-aici... Voi trece dincolo... Tu știi unde, căci și inima ta trebuie să... Da!... Sînt pregătit! Numai pe mama n-am cum s-o vestesc... Să-i scriu nu pot; scrisorile mele vor fi examinate și cine știe ce ar pătimi din pricina mea... De aceea m-am gîndit să te însărcinez pe tine să-i dai de știre, Constantine... mai tîrziu, cînd va fi posibil... Am să-ți las adresa mamei, iar tu vei găsi o formă să-i comunici că am trecut... Poate prin cineva, prin vreun om de încredere, pe urmă, cînd se va ivi ocazia...

BOTEANU (*plin de groază, câteva clipe nici nu poate vorbi, mișcînd doar buzele neputincioase; apoi răbufnește cu glas lăcrimat, ridicînd brațul drept într-o protestare fricoasă*): De ce vrei să mă nenorocești, Apostole?... Eu abia azi-noapte am sosit acasă din internare, că doar ți-am spus în tren... Am fost nevinovat și totuși am ispășit... Cum să ascult acuma planurile tale și încă să mă fac părtașul tău? Am și familie, și necazuri grele... și tocmai eu să...

BOLOGA (*înmărmurit*): Dar ești român, părinte!

BOTEANU (*mai liniștit*): Sînt numai om astăzi, Apostole... Un biet om mîncat de nevoi, cu frica veșnic în sîn și cu credință în milostenia cerească. Noi nici nu putem fi decît oameni și numai în Dumnezeu avem nădejde să ne poarte de grije, dacă soarta ne-a aruncat aci și ne-a oropsit...

BOLOGA (*s-a sculat în picioare năucit și a lăsat capul în piept*): Numai... om...

BOTEANU (*s-a sculat de asemenea, cu glas hotărît, aproape dîr*): De aceea, tu să faci cum te îndreaptă Dumnezeu și să nu ne amesteci pe noi întru nimic!... Că noi avem destule primejdii și amenințări...

BOLOGA (*ridicînd capul și privind uimit, murmură pierdut*): Bine zici, Constantine... foarte bine... bine... Ai dreptate... toți aveți dreptate... toți...

BOTEANU (*pregătindu-se să plece*): Ești supărat pe mine, Apostole, văd... Dar să nu te superi... Tu ești om învățat, se auzea că ai să ajungi profesor universitar... Tu trebuie să-mi înțelegi situația, să...

BOLOGA (*trist, îndurerat*): Înțeleg... vă înțeleg pe toți... Numai pe mine nu mă înțelege nimeni! Du-te, du-te și lasă-mă. (*Întoarce spatele.*)

BOTEANU: Îmi pare rău că... Mai târziu ai să vezi și tu că... (*Fiindcă Bologa nu mai zice nimic, preotul ridică din umeri și iese cu băgare de seamă, parcă să nu-i simtă plecarea.*)

BOLOGA (*singur, rămîne cu privirile în gol, desperat. Se așează la laviță, lângă fereastră, istovit.*)

ILONA (*intră nesimțită, din fund, bucuroasă. Cînd vede pe Bologa bolnav, se schimbă la față. Blînd*): Domnule ofițer, d-ta ești bolnav rău!

BOLOGA (*ridică ochii întrebători, spre ea. Schițează un zîmbet*): Nu... nu...

ILONA (*stăruitor*): Ești galben și prăpădit... Trebuie să te odihnești...

BOLOGA (*o soarbe din ochi, apoi se scoală deodată, mînios*): I-ascultă, fetițo, altă treabă n-ai decît să-mi bați mie capul?... (*Închide pleoapele și se prăvălește pe un scaun ca o grămadă de carne.*)

ILONA (*se repede să-i ajute; se oprește la mijloc, blîbăind*): Vezi, dacă nu vrei să...

BOLOGA (*se apucă cu mîinile de masă, să nu se prăbușească.*)

PETRE (*intră din stînga*): Dom' locotenent...

BOLOGA (*mormăind*): Potrivește-mi patul, Petre, și trage-mi cizmele, să mă odihnesc un ceas... numai un ceas... că peste un ceas trebuie să plec... să...

PETRE (*trăgîndu-i cizmele*): Lăsați, don' locotenent, că am eu grije...

ILONA (*așternînd patul, agitată, șoptind*): Bolnav, nu vezi?... Du-te la doctor... Stau eu lângă el...

BOLOGA (*se ridică de pe scaun, se tîrăște pînă la pat și se lungește*): Să nu uiți, Petre... Un ceas... un... (*Pleoapele i se închid singure.*)

În vreme ce Ilona îl învelește, Petre iese repede.

BOLOGA (*murmurînd*): Te pomenești că, într-adevăr, sînt bolnav și...

ILONA (*foarte blînd și mîngăietor, învelindu-l*): Foarte bolnav... (*Îi mîngăie ușor fruntea cu mîna.*)

• Intră ușor, pe virful picioarelor, Paul Vidor, cu figura speriată.

VIDOR (*în șoaptă*): Da' ce-i cu ofițerul?... S-a dus [cineva]¹ după doctor?

ILONA (*tot în șoaptă*): I-e rău de tot... Are căldură mare... Îi arde fruntea ca focul...

VIDOR (*îngrijorat*): Hm, hm,... Apoi asta nu-i bine... Trebuie să luăm seama... Dar parcă e cam frig aici, Ilona? (*Zgîndărește focul, pune lemne.*)

ILONA: Eu am băgat de seamă de azi-dimineață că e bolnav... de cînd a sosit de la gară și a lăsat aci bagajele, cu ordonanța... Săracul!... Păcat de el...

VIDOR: Păcat... pare om tare cumsecade și de omenie...

Intră Dr. Meyer cu Petre.

DOCTORUL (*către Petre*): Trei minute dacă mai întîrzieai, băiete, nu mă găseai, că tocmai ieșisem să plec la Făget, la divizie... Bine că ai venit la timp cel puțin...

ILONA (*lîngă pat, cu o mișcare de bucurie*): Domnule doctor, uite, uite că s-a deșteptat!

DOCTORUL (*se așează pe marginea patului; bate pe Bologa amical pe obraz, cu imputare jovială*): Ei, ce-i, amice? Ce-ai pățit? Așa te vindeci d-ta? Asta ți-e voinicia?... Cînd ți-am spus azi-dimineață că ai febră și să te cauți, n-ai vrut să mă ascuți...

BOLOGA (*șoptînd*): Cîte ceasuri sînt, doctore?

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

DOCTORUL: Ce-ți pasă? Stai liniștit, nu-i nimic grav... nimic... Epuizarea și surescitare nervoasă, atît! Dar îți trebuie liniște, multă liniște...

BOLOGA (*murmurînd amărit*): Doctore, vreau să mor...

DOCTORUL (*cu o vioiciune neobișnuită*): Ce, ce?... Să mori?... Zi mai bine că ai vrea un concediu de convalescență, precum ți se și cuvine! (*Se duce la masă, scrie ceva, mormăind.*) Ce ticăloșiei! Să trimiți pe front oameni bolnavi!... Uneori parcă într-adevăr îți vine s-o iai razna și să dai dracului toate!... (*Către Petre.*) Uite, băiete! Aleargă pînă la mine acasă și spune sanitarului să-ți dea ce am scris aici!... Te-ai întors? (*Petre iese repede.*)

BOLOGA (*trist*): Doctore...

DOCTORUL: Nimic!... Să stai în pat, să iai doctoria ce ți-am prescris și să aștepți cîteva zile pînă ce ți-oi aduce leacul cel adevărat, o lună de concediu... Fiindcă asta e sănătatea ta, băiete!... Ce, nici nu te bucuri?... Ei, poftim recunoștință militară! Mă bucur eu și dumnealui face mofturi!... Bravo!... Va să zică, răbdare! Cum ai răbdat atîtea luni prin spitale, mai rabdă și aici cîteva zile... Văd că ai și soră de caritate, așa că... Și fiindcă adineaori mi-ai șoptit o prostie, află de la mine, tinere prietene, că viața nu e niciodată o povară și că moartea e povara cea mai grea!... Așa!... Ține minte ce-ți spune un doctor bătrîn și ursuz: moartea cea mai eroică nu prețuiește în realitate cît viața cea mai ticăloasă!... Așa... La bună vedere!... (*Îl mîngăie pe obraji; dă să plece.*)

ILONA (*îngrijorată*): Dar oare, dacă pleacă, se mai întoarce aici, domnule doctor?

DOCTORUL (*jovial, luînd-o de bărbie*): Desigur, fe-
țișo! N-ai grije, că nu fuge!

ILONA (*roșind*): Nu de alta, dar...

Dr. Meyer iese însoțit de Vidor.

ILONA (*stă la picioarele patului, privind pe bolnav; cînd vede că deschide ochii, întreabă, apropiindu-se*):
Ți-e mai bine?... Așa-i că te-ai mai ușurat?

BOLOGA (*închizînd ochii*): Da, foarte bine...

ILONA (*mîngăindu-i fruntea*): Stai să vedem dacă...

BOLOGA (*pune mîna pe mîna ei*): Așa... așa...

ILONA (*mișcată*): Vai, ce caldă ți-e mîna...

BOLOGA (*cu un suspîn*): Ilona...

Petre intră cu o sticlută și o linguriță.

ILONA (*se repede, umple lingurița și vine lîngă pat*):
Acuma trebuie să bei din zeama asta, că-i dulce...
am gustat-o și eu...

BOLOGA (*rugător*): Lasă, Ilona...

ILONA (*cu o supărare drăgălașă*): Dacă nu iai doctoria,
să știi că plec și nici nu mai dau pe-aici!...

BOLOGA (*înghite medicamentul*).

ILONA (*foarte drăguț*): De azi încolo, eu sînt mai
mare și trebuie să faci tot ce-ți poruncesc, pînă
cînd ți-oi spune că ești sănătos și că...

C o r t i n a

T A B L O U L V

Casa grovarului Paul Vidor, în Lunca.

*Aceeași odaie, ca în tabloul precedent. Mușcatele din ferestre
sînt înflorite. Prin geamuri se vede peisagiu de primăvară cu
pomi înfloriți.*

După-amiază.

*Cînd se ridică cortina, Ilona se află singură în scenă. Pe urmă
intră Petre cu cizmele lui Bologa.*

ILONA (*repezindu-se*): Dă-le încoace... Lasă că le
pun eu...

PETRE (*se oprește jignit*): Bine. Poftim... Văd că
m-ai scos de tot din slujbă.

ILONA (*drăguț*): Ba nu, bade... Dar acum e datoria
mea să am grije de dumnealui.

PETRE: Apoi da... cum nu... Dacă s-au întors așa
vremurile...

ILONA: De altfel, și dumnealui ți-a spus să mă ascuți.

PETRE (*amărit*): Mi-a spus, cum să nu-mi spuie...

De cînd ne-am întors din concediu, toate s-au
schimbat aici. Numai de-ar da Dumnezeu să se
isprăvească bine.

ILONA: Să te-audă Dumnezeu... C-am suferit destul
cît ați fost plecați acasă. Eram în stare să mă
și omor dacă nu se întorcea.

PETRE: Apoi femeile așa sînt... Nu se lasă cu una cu
două...

ILONA: Ești ursuz, bade... Ori ți-e necaz că s-a logo-
dit cu mine?

PETRE: De, nici n-am de ce să mă prea bucur, că don'
locotenent e tînăr și putea să se însoare după
rangul dumnealui, că găsea zece domnișoare,
nu una... Dar dacă i-a cășunat pe d-ta, ce pot
să mai zic?

ILONA: Uriciosule!... Mai bine mi-ai povesti ce-ați
făcut și cum ați petrecut în concediu, că de zece
zile te tot rog și tot nu mi-ai spus nimic!

PETRE: Ba ți-am spus, dar d-ta nu te mulțumești
cu ce-ți spun eu... De ce nu-l întrebi mai bine
pe don' locotenent?

ILONA: L-aș întreba, dar mi-e rușine... Mi-a spus că
i-a fost dor de mine...

PETRE: Apoi atunci...

Intră repede Bologa.

BOLOGA: Ilona dragă, vreau să... (*Vede pe soldat.*)

Hai, Petre, du-te și vezi de ale tale...

PETRE: Bine, don' locotenent (*Iese.*)

BOLOGA: Știi ce voiam să-ți spun, Ilona mică?... M-am gândit și am hotărât că nunta s-o facem în tîr-gușorul meu, în Parva, cu alai mare și, firește, cu lăutari; de cununat însă, să ne cunune preotul vostru de-aici, Boteanu [că el ne-a și lăgodit].¹ Tu ce zici, turturico? Vrei?

ILONA (*lăpătată de el*): Eu vreau cum vrei d-ta!

BOLOGA: Toată după-amiaza am chibzuit cum ar fi mai bine și, în sfîrșit...

ILONA: Dar d-ta juri că mă iubești și că n-ai să te uiți niciodată la altă femeie, nici măcar cu coada ochiului?

BOLOGA (*îmbrățișînd-o*): Nu mai ai încredere în mine?

ILONA: Am, dar mi-e frică să nu-ți pară rău mai tîrziu că m-ai luat pe mine în loc să-ți alegi o domnișoară frumoasă și bogată...

BOLOGA: Nu există pe lume fată mai frumoasă catine, Ilona... Cînd vei fi îmbrăcată în rochii scumpe, încît nici o doamnă să nu te întreacă, cînd vei merge cu mine la toate balurile și petrecerile, cînd...

ILONA (*fermecată*): Da... dar n-ai să mă părăsești niciodată?

BOLOGA: Niciodată... Acuma, pentru mine, cea mai mare nenorocire ar fi să mă despart de Ilona. Mi se pare că viața mea începe undeva, departe, dar de-abia de cînd te iubesc pe tine mi s-a luminat ca o odăiță plină de soare și de bucurie. Acuma tu ești tot pentru mine, porumbița mea sălbatecă! Înțelegi?

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

ILONA: Nu înțeleg, dar simt.

BOLOGA: Eram la marginea prăpastiei... Cînd am plecat acasă în concediu, credeam că mi-am pierdut definitiv rostul vieții. Nu mai aveam speranță nici în oameni, nici în Dumnezeu. Apoi, împreună cu credința în Dumnezeu te-am găsit pe tine și...

Zgomot în tindă.

BOLOGA (*întrerupîndu-se*): Ce-i asta?... Cine...

ILONA (*cu o lucire de spaimă, agățîndu-se de brațul lui*): Du-te repede, că te caută cineva!

BOLOGA (*se duce la ușă, în fund, o deschide. În tindă se vede Klapka. Cu bucurie*): Domnule căpitan...

KLAPKA (*intrînd, cu elan*): Bologa! Fericitule... Ai sosit din concediu?... De mult?... A, fericitule... fericitule!... Dar baremi ești sănătos acum? (*Îl îmbrățișează zgomotos.*)

BOLOGA: Cum vezi, sînt ca un atlet!

KLAPKA: Așa-mi placi, prietene, uite-așa... (*Zărînd pe Ilona, care s-a dat la o parte, o ia ștregărește de gusă.*) A... a...

ILONA (*îl [lovește]¹ peste mînă*): Nu-i voie! (*Iese.*)

KLAPKA (*uimit*): O... o...! Aprigă fetiță!... Ce-i drept, lovește țapăn!... Dar cine-i frumoasa, Bologa?... Eh-i, bine o duci tu aici! De aceea nu-ți mai pasă de noi!

BOLOGA (*zîmbind*): E logodnica mea.

KLAPKA (*complet zăpăcit*): Cum?... Logodnica... ta? Bine, dar asta-i... asta-i nebunie, Bologa!... Iartă-mă, poate că sînt bătăran, totuși... nu pricep! Nu pricep nimic!

BOLOGA (*vesel*): Ei, dacă ar pricepe omul toate cîte nu le pricepe, ce farmec ar mai avea viața?...

¹ În var. anterioară: „lovește aprigă”.

Mai bine șezi colea, odihnește-te puțin și să ciocnim ouă roșii, că sîntem abia a patra zi de Paști!... Un moment!

Iese. Klapka singur, uluit, se uită împrejur, parc-ar fi căzut într-o lume necunoscută. În sfîrșit, se așează pe un scaun, fluierînd.

BOLOGA (*revenind*): Așa... Imediat aduce Ilona... M-am întors de zece zile de-acasă și alaltăieri m-am logodit... A mers repede, ca la război. O iubesc. Poate că numai ei îi datorez viața și în orice caz liniștea sufletească de azi...

ILONA (*intră cu o farfurie cu ouă roșii și alta cu pască și cozonac, pe care le pune pe masă.*)

KLAPKA (*sculîndu-se în picioare, galant și încurcat*): Adineaori am fost rău crescut... dar n-am știut că... am crezut că... Să mă ierți că...

ILONA (*se uită lung la el, apoi pufnește într-un ris atît de vesel, că amîndoi bărbații rîd împreună cu ea, pe urmă o zbughește afară ca să poată rîde în voie.*)

KLAPKA: Fetița... adică logodnica ta e mare ștregăriță. (*Serios.*) Oricum, logodna asta e un mister, pentru mine, firește...

BOLOGA (*în șoaptă, cu o filfirie de entuziasm*): Și pentru mine! Dar nu numai logodna, ci toată viața, începînd cu sufletul meu și sfîrșind cu înfinitul înstelat!

KLAPKA (*năhotărit*): Bine... așa se zice... Astea-s dintre vorbele mari pe care toți le [spunem]¹ și nimeni nu le înțelege adevărat... Logodna însă e ceva material, e un fapt precis. Ceea ce nu pricep în logodna asta sînt motivele care te-au

¹ În var. anterioară: „simțim“.

îndemnat să-ți legi viitorul cu o fetiță, nostimă, negreșit, dar necivilizată... În sfîrșit, un om ca tine ce poate găsi într-o țărăncuță, și încă unguroaică?... Uite, asta nu pricep, dragul meu!

BOLOGA (*cu mai multă însuflețire*): Sufletul e același la țărăncă și la contesă. Cel puțin în privința cuprinsului. Tocmai forma a schimbat-o civilizația. Dar ești sigur d-ta că schimbarea s-a făcut întru fericirea omului?... Nu, nu, eu cred că civilizația a falsificat pe om și l-a înrăit. Omul primitiv e bun, și drept, și credincios, de aceea e mult mai fericit ca omul civilizat. Binefacerile civilizației [de altfel]¹ se răsfrîng numai asupra celor privilegiați, suferind de plictiseală și de spleen. Pentru imensa majoritate a omenirii civilizația e o nouă sclavie... Zece mii de ani de civilizație nu prețuiesc cît o singură clipă de adevărată împăcare sufletească!

KLAPKA (*smulgîndu-și bărbuța, nerăbdător*): Dragă Bologa, eu...

BOLOGA (*grăbit*): Numai o clipă, căpitane... Să înmormîntez civilizația în inima mea, definitiv! Ea mi-a zdrobit viața și m-a chinuit neconținut douăzeci de ani. Ea m-a îndemnat să-mi călăuzesc viața după concepții, și formule, și principii. De cîte ori viața trăgea cu buretele peste construcțiile mele neroade, îmi făceam altele mai năzdrăvane și mă mîndream că eu, cu E mare, am izbutit să-mi croiesc singur soarta, să mă pun de-a curmăzișul vieții și a lui Dumnezeu!...

KLAPKA: Da... da... omul are nevoie de un sprijin sufletească...

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

BOLOGA (*întărit*): Așa-i?... Un sprijin, căpitane!... Credință multă, nesfârșită, oarbă... Credința-i Dumnezeu, căpitane! (*Se uită o clipă la Klapka și apoi cu glas complex schimbat.*) Vorbesc, vorbesc și... Nu te supăra!... Mi-e plină inima... (*Zimbind și arătând farfuriile.*) Te rog! Sînt făcute de logodnica mea... O cheamă Ilona... Șezi!... De ce stai în picioare? (*Se așează el și apoi Klapka.*)

KLAPKA (*îmbucă și vorbește mestecînd*): Îmi aduc aminte cînd am fost rîndul trecut pe la tine... Cît erai de [zbuciumat]¹!... Am crezut că te-ai supărat pe mine, fiindcă nu m-am entuziasmat de planurile tale de fugă... Ții minte?... Erai furios...

BOLOGA (*dînd din cap*): Da... furios...

KLAPKA: Ai avut noroc cu boala... Nu știu de ce am avut și mai am încă presimțirea că te-ar prinde dacă ai încerca să treci dincolo... Nu știu... De aceea îți port mereu de grije. Poate că-i o obsesie... Oricum, te-ai născut într-o zodie cu noroc, Bologa!... Mai întîi, pentru că ai scăpat de front... Aici parcă nici n-ai fi în război...

BOLOGA (*cu un surîs mulțumit*): Adevărat, parcă nici n-ar exista războiul! Sînt ca un funcționar bătrîn, ori ca un cal de tramvai. Toată ziua cu aceleași registre și fond de muniții... Notez, controlez, adun... O mașină de cancelarie, adevărat. Nu mă mai gîndesc la război și chiar la nimic... În fond, fericirea îngustează cumplit orizontul omului, nu crezi?

KLAPKA: Poate... (*Îngrijorat.*) Pe front nu-ți dă mîna să uiți unde te afli... De vreo săptămînă avem

¹ În var. anterioară: „schimbat”.

fierbere, și pregătiri, și ordine peste ordine, încît te trec sudori reci... Ce-o fi, Dumnezeu știe... Vom ataca noi, sau așteptăm atacul lor?... Am fost pe la cartier; de-acolo vin... Toți sînt muți, și gravi, și ridică din umeri, să-i ia dracul pe toți!... Și pretutindeni o vigență extraordinară, mai ales că în ultimele zile au început oamenii să dezerteze la dușman pe capete, în special românii... Numai azi-noapte am aflat c-ar fi șters-o vreo cinci infanteriști, așa că-ți închipui ce e pe la noi!

BOLOGA (*ascultă liniștit, cu milă și tristețe*): Da... da...

KLAPKA: Și aici... cu civilii... Ai zice c-a turbat generalul. Am văzut, trecînd spre Făget, trei spînzurați, la marginea șoselei, într-o pădure... Mi-am adus aminte de pădurea spînzuraților... Pînă și calul meu s-a speriat și a pornit într-un galop nebun... Acuma, la întoarcere, nici n-am mai venit pe șosea, ca să nu mai văd grozăvia ceea. Am auzit la cartier că mai sînt patru țărani condamnați, care urmează să fie executați azi. Se zicea că numai un ceas a durat judecata. Într-un ceas, patru spînzurați!... Poate că în clipa asta și cei patru sînt morți!... Și Curtea Marțială abia și-a început activitatea!

BOLOGA (*cu ochii înecați în lacrimi privește lung, adînc, pe Klapka.*)

KLAPKA (*puțin înșeninat, după o pauză*): Dar tot la cartier am aflat că vor să retragă pe toți soldații români din front și să-i trimită aiurea... Nu știu dacă și pe ofițeri... Dacă ar fi adevărat, ai putea răsufla și tu liniștit... (*Deodată cu căldură.*) De aceea trebuie să te astîmperi acuma, Bologa!...

Să fii mulțumit că ești aici și să aștepti norocul...
Ți-am mai spus eu odinoară că norocul e salvarea noastră...

BOLOGA (*tulburat*): Da... norocul și Dumnezeu!
(*Închizînd pleoapele, lacrimile i se rostogolesc pe obraji.*) Acuma nu mai vreau nimic... Acuma Dumnezeu îmi poartă de grije și mă călăuzește... Cum va orîndui Cel-de-Sus, așa voi face, căci toate speranțele mele acolo s-au adunat...

KLAPKA (*se ridică vesel, cu o explozie de bucurie; îl îmbrățișează strigînd*): Ei, atunci pot să-ți mărturisesc că numai pentru asta m-am abătut pe-aici, Bologa!... Te știam nebun și muream de grije să nu cazi în capcană!... Dacă ai ști ce bucurie mi-ai făcut, m-ai săruta!... Slavă Domnului, de-acuma n-am să mai tremur de cîte ori văd vreun arestat pe front...

BOLOGA (*îl sărută mișcat pe obraji, îngîmînd*): Mulțumesc... mulțumesc...

Ies amîndoi. Scena rămîne goală. Glasurile lor se mai aud de-afară cîteva clipe, pierzîndu-se treptat. Apoi glasul lui Bologa se amestecă cu alte glasuri și se aude din ce în ce mai limpede, pînă ce intră Bologa, Vidor și preotul Boteanu.

VIDOR (*cu glas plîns, cu ochii roșii*): Acuma sînt șapte, domnule locotenent... șapte... șapte...

BOTEANU (*ostoiindu-l*): Taci, mulcom, Vidor... Taci... Fii liniștit...

VIDOR (*neputîndu-se stăpîni*): Nici nu le-au ridicat spînzurători... I-au agățat ca pe niște cîini pe cîte-o cracă de copac... Am vrut să le facem groapă, cum se cuvine creștinilor, dar zice că-i porunca să fie lăsați să atîrne acolo trei zile și trei nopți, să-i vadă toată lumea și să se învețe minte!... Doamne, Doamne, apără-ne!... Pînă

ce le-au pus lațul de gît s-au jurat bieții oameni că nu-s vinovați... Parcă a vrut cineva să-i asculte?... Ordin și iar ordin!... Și uite-așa, a patra zi de Paști!... Doamne, mare ești și mare-i mila ta, Doamne!

BOLOGA (*uluit*): Dar bine, oameni buni, pentru ce urgia asta?... Ce vină li se impută nenorociților?

BOTEANU (*mirat*): Cum, Apostole?... Tu nu știi nimic?... Tocmai tu, care deunăzi...

BOLOGA (*cu ochii în pămînt, aproape umil*): Nu mai știu nimic, părinte... Acuma eu trăiesc numai... Adineaori abia, căpitanul Klapka mi-a pomenit despre...

VIDOR: Apoi așa-i, că nici eu n-am mai fost pe-acasă de cînd i-ai logodit d-ta, domnule părinte, alaltăieri... Ș-apoi, doar de-atunci s-au petrecut toate, în două zile... Eu fusei la Făget, la cumnatu-meu, primarul, și de la dînșii am aflat tot, tot, că generalul cel mare șade [în casa]¹ lor...

BOTEANU: Mie mi-a adus prima veste chiar atunci, îndată ce ați plecat voi de la mine, un soldat ce se află în gazdă [prin vecini]². Soldatul tocmai se întorcea de la Făget și acolo a auzit că au fost prinși, nu știu unde, trei bieți țărani, despre care se zicea că sînt spioni și că ar fi trimis anume știri de însemnătate vrăjmașilor, prin front...

VIDOR (*cu importanță*): Eu i-am și văzut cu ochii mei! Doi erau din Făget, oameni cunoscuți, români, iar unul de-aici, de la noi, bietul Horvat, domnule părinte, că d-ta îl cunoșteai prea bine...

¹ În var. anterioară: „chiar în casa”.

² În var. anterioară: „în vecini”.

BOTEANU: Adevărat este că de acum două săptămîni a venit poruncă mare prin sate să nu mai iasă nimeni, nici cu vitele și nici după lemne pe aproape de front, dar oamenii, nătîngi și proști, nu înțeleg de vorbă bună și parcă înadins numai pe-acolo umblă... Militarii au tot închis ochii și s-au mulțumit doar să-i ia la goană. De cîteva zile însă, se pare că se fac pregătiri mari pe front și s-ar fi băgat de seamă că orice ordin se dă aici și orice mișcare, peste o zi, două, ajunge și la cunoștința dușmanului. Atunci s-a zis că trebuie să fie pe-aici spioni, iar spionii nu pot fi decît tocmai țărani care se vîră neconținut prin zona frontului. Așa, apoi, au pus mîna pe cei trei și i-au dus la Făget...

VIDOR (*aprobind*): Chiar așa este... cum spune domnul părinte. Cumnată-mea săraca, miloasă și blîndă, a plîns ca o nebună cînd i-a văzut între baionete și a rugat în genunchi pe generalul cel mare să-i ierte. De unde! Generalul fierbe și clocotește și a poruncit să-i spînzure pe toți trei... Pe urmă, ieri, au mai prins patru, iar azi-noapte doisprezece...

BOTEANU: Acuma cel puțin pe cei doisprezece să-i putem scăpa cumva de la moarte, că ceilalți sînt acolo, în braniștea ceea, spre spaima și groaza lumii, Dumnezeu să-i ierte!

BOLOGA (*îndurerat, stins*): Trebuie să salvați, Constanține!

VIDOR: Apoi, de aceea am și adus pe domnul părinte la dumneata, să ne sfătuim...

BOTEANU: Ba, Apostole... S-au dus pînă acuma ru-
dele [și]¹ cunoștii celor năpăstuiți și au încer-

¹ Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

cat să înmoaie inima generalului cu lacrimile lor. În zadar. I-a alungat cu jandarmii... Nu știu, poate dacă m-aș duce eu?... Cu toate că eu n-am să fiu bine văzut ca unul care am fost internat...

BOLOGA: Și totuși trebuie făcut ceva... E păcat să moară atîția nevinovați!

VIDOR: Numai dacă ne-ar sări într-ajutor și vreun ofițer cu trecere, să arate generalului că oamenii n-au nici o vină... Altfel, noi, civilii, nu mai facem nimic!

BOTEANU: Vidor se gîndea chiar la tine, Apostole, să ne dai tu o mîna de ajutor... Dar eu i-am spus că tu...

BOLOGA (*după o pauză, resemnat*): Eu n-am nici o putere, oameni buni... Eu nu sînt în stare să mă apăr nici pe mine de ispite... Primesc ordine și trebuie să le execut... O simplă mașină de...

BOTEANU: Firește. Eu te înțeleg, Apostole... Doamne, apără-ne de primejdii și ne iartă păcatele!... Moartea ține praznic mare în vremurile de azi...

VIDOR: Se vede că generalul și-a pus în gînd să ne spînzure pe toți, rînd pe rînd... Dar eu tot mă reped iarăși la Făget, că poate să le fiu de folos cumva bieților oameni...

BOTEANU: Am să merg și eu, Pavele! Dacă altceva nu, cel puțin ca duhovnic să le ușurez soarta... Rămîi sănătos, Apostole!

BOLOGA: Du-te, părinte, du-te și...

Boteanu a ieșit cu Vidor. Bologa rămîne pe loc ca o stană de piatră. Aproape în aceeași clipă intră Ilona.

ILONA (*îngrijorată, agățîndu-se de el*): Să nu cumva să te amesteci dumneata în lucrurile astea, pentru

Dumnezeu, că se poate întâmpla cine știe ce primejdii... Lăsa-i pe dânșii să se zburcume, iar dumneata...

BOLOGA (*rușinat*): Eu... da... să stau aci, să-mi închid sufletul și să...

Bătaie în ușă.

ILONA (*repezindu-se și strângând farfuriile, cu care se îndreaptă spre stînga*): Iar vine cineva... Ai jurat că mă iubești, așa că... (*Dispare.*)

BOLOGA (*zîmbind trist*): Firește... (*Tare.*) Intră!

UN SERGENT (*viră capul pe ușa din fund*): Un domn locotenent de pioneri întreabă de d-voastră...

BOLOGA (*mergînd spre fund*): Cine?... (*Deschide larg ușa. În camera din fund se vede Gross.*) A, tu erai, Gross?... Ce cauți pe-aici, prietene?...

Vino-ncoace, sîntem mai liniștiți aici... Te rog!

GROSS (*intrînd, în vreme ce Bologa închide ușa*): Am primit ordin să amenajez depozitul vostru de muniții, de urgență... Se vede că o să vie provizii mai importante... Îmi trebuiau de la voi oarecare date și...

BOLOGA: M-aș fi supărat dacă mă ocoleai, Gross!

GROSS: Cum să te ocolesc, Bologa?... Crezi că am uitat imputarea ta de odinioară, știi, cînd așteptai inspecția generalului?

BOLOGA (*nedumerit*): Ce imputare?

GROSS (*aproape batjocoritor*): Ei, nu-ți aduci aminte? ... Apoi da, firește, atunci tremurai de frontul românesc și poate nici nu ți-ai dat seama de ce mi-ai spus... Dar eu n-am uitat, amice! Uite, și acum e aici imputarea ta, ca un cui, aici, în suflet!... N-ai avut dreptate! Șapte luni am rumegat vorbele tale și te aștept cu răspunsul.

M-ai făcut, mai pe subțire, laș, pentru că una vorbesc și alta fac...

BOLOGA (*jenat*): A, da... Adică, nu tocmai laș... În sfîrșit, atunci aveam atîta venin în inimă, dragul meu...

GROSS (*aprig, infuriat parcă de sfiala lui*): Sînt laș, sînt chiar ipocrit, recunosc! Fiindcă nu mi-a sosit încă vremea... Lășitatea mea e o armă de luptă și de rezistență. Trebuie să rezistăm pînă cînd va răsări soarele nostru!

BOLOGA (*buimăcit, cu tristețe*): N-ai să fii fericit nici odată, Gross, din pricina urii tale!

GROSS: Nici n-am nevoie de fericire, cel mult de răzbunare. Fericirea e pavăza lășității, pe cînd răzbunarea...

BOLOGA (*cu ușoară muștrare*): Fericirea e totdeauna iubire!

GROSS (*rișind ironic*): Și iubirea e Dumnezeu... Da, da! Cunoaștem! Începutul și sfîrșitul e Dumnezeu, fiindcă habar n-avem de unde venim și unde mergem și, prin urmare, înlocuim necunoscutul cu un cuvînt mare și gol...

BOLOGA: Cînd simți a avea pe Dumnezeu în sufletul tău, nu mai ai nevoie nici de explicații, nici de trecut și viitor. Cînd crezi a avea, te-ai ridicat deasupra vieții!

GROSS (*foarte serios*): Ce-i, Bologa, ai nebunit?

BOLOGA (*cu înflăcărare umilă*): Toate științele trecute și viitoare nu vor putea înăbuși în sufletul omului glasul Dumnezeului iubirii!

GROSS (*a ascultat cu dispreț, apoi indignat*): Dumnezeu iubirii a ucis mai mulți oameni decît toți ceilalți zei împreună!

BOLOGA: Iubirea n-a ucis niciodată, Gross! Numai oamenii ucid în numele ei!

GROSS (*disprețuitor*): Așa vorbești de două mii de ani. Mereu cu iubirea în gură și cu sabia în mână! Mereu ipocrizia... Și nu ipocrizia ocazională a luptătorului, ci ipocrizia dogmatizată... (*Plimbându-se de ici-colo și uitându-se din când în când la Bologa.*) Iubirea a dat faliment, ca și umiliința și smerenia... Omul vrea să fie acum mîndru, și stăpîn, și egoist, să lupte și să-și biruie vrăjmașii, oricare și oriunde ar fi ei... Numai ura va zdrobi minciuna care otrăvește lumea!

BOLOGA: Bine, Gross, credeam că ești socialist și că...

GROSS: Și că subț eticheta mea se pitește tot un fel de fățarnicie? Dar poate că meritul cel mai mare al socialismului este tocmai îndrăzneala de-a propovădui pe față ura, de-a împărți pe oameni în două tabere, care să se urască etern! Voi vorbești de iubire și Dumnezeu, dar numai ca, subț scutul lor, să putești urmări mai lesne alte scopuri nemărturisite!... Tu însuși ești o pildă vie, de aceea te-am și observat de cînd te-am cunoscut. Pentru mine ești un caz interesant, Bologa, să nu te superi!... Tu, în străfundul sufletului tău, ești un mare șovinist român — nu protesta c-așa e, cum zic! Împrejurările te-au aruncat în război, ca și pe alții, și șovinismul tău a fost silit să pună rînd pe rînd diferite măști ca să poată scăpa de primejdie. Ai fost erou, te-ai distins prin vorbe și fapte, pînă cînd soarta, vrînd să-și bată joc de tine, te-a aruncat deodată în fața românilor tăi... N-am să uit niciodată disperarea din noaptea aceea, îți aduci aminte? Bietul tău șovinism te chinuia, îți sfîșia inima și

căuta ceva! Ai fi ucis bucuros și cu entuziasm o mie de muscali, numai să nu fii silit a trage în ai tăi... Ei, și acum ai inventat iubirea și pe Dumnezeu, în dosul cărora șovinismul să poată dăinui în tihnă, pînă se va ivi un prilej să-ți iai tălpășița!... Și toate astea în numele iubirii, Bologa!... Apoi nu vezi că e... e oribil? Și nu atîta șovinismul tău, ci tocmai ipocrizia, poate inconștientă, în care se cocolește!

BOLOGA (*cu scîrbă*): Ura te orbește, Gross, și te face să vezi năluciri...

GROSS (*cu un suris satisfăcut*): Acuma mă urăști, Bologa!... Dacă însă ai fi sincer cu tine însuși, ar trebui să-mi mulțumești că ți-am recunoscut haina... Nu știu dacă și alții vor fi tot atît de înțelegători... (*Afară se aude un automobil apropiindu-se în goană mare și stopînd brusc. În vreme ce claxonul sună prelung și strident.*) O mașină... Probabil pentru tine... Atunci eu o șterg... (*Pornește spre ieșire. Se întoarce și-i întinde mîna.*) Noroc, Bologa, și drum bun! (*Iese repede.*)

BOLOGA (*gînditor, pe loc*): De ce-mi urează drum bun? (*Claxonul reîncepe. Se duce la ușă, deschide. În tindă se vede pretorul.*) A, vă salut, domnule căpitan!

PRETORUL (*intrînd, gîfîind, asudat*): Uf, bine că te-am găsit, dragule!... În sfîrșit... Am scăpat de o grijă teribilă... Închipuiește-ți, s-a îmbolnăvit locotenentul din Curtea Marțială și cît pe-acum să nu mai putem funcționa, deși mîine avem o afacere extrem de gravă... Excelența nu mai permite să retragem ofițeri din front pentru

complectarea Curții... În sfârșit, poți să-ți închipui prin ce emoții am trecut!

BOLOGA (*tulburat*): Cum, și tocmai eu să...

PRETORUL: Da, puiule, tu trebuie să ne dai o mână de ajutor... De altfel, nu pierzi mult timp. Ședințele durează o oră, maximum două... Așa că nici serviciul tău n-are să sufere. I-am explicat excelenței, fiindcă a cam strîmbat din nas cînd te-am propus — înțelegi, adică nu vrea să dezorganizeze alte servicii pentru... L-am convins, firește. Uite și ordinul: să te prezinți la raport... Mă gîndisem să trimit plutonierul să te aducă, pe urmă mi-am zis că e mai prudent să vin eu însumi. Cît vă știu eu de nepăsători față de sărmana justiție militară, mi-a fost frică să nu-mi faci și tu pocinogul, să refuzi sau să te eschivezi... (*Vorbind, i-a dat o hîrtie, pe care Bologa o pune pe masă fără să se uite la ea.*)

BOLOGA: Pentru aceasta mă cheamă generalul?

PRETORUL (*cu aceeași însuflețire*): Desigur... Probabil vrea să-ți dea personal instrucții, știi obiceiul lui... Fiindcă trebuie să stîrpim prin orice mijloc trădarea, Bologa!... Ce-i aici e nemaipomenit! Pînă și intențiile noastre cele mai secrete dușmanul le află... Ei bine, asta nu mai merge! Din moment în moment ne așteptăm la evenimente importante și iată-ne înconjurați numai de spioni, parcă am fi în țară inamică... Eu, firește, am conștiința împăcată. Eu de mult mi-am făcut datoria și am raportat excelenței că aici nu miroase a patriotism. Excelența nu m-a ascultat. Avea încredere. Zicea că sîntem acasă... Acuma, poftim, acasă... Chiar azi-dimineață mi-au adus jandarmii alți doispre-

zece bandiți, adunați de prin păduri, din spațele frontului... Doisprezece! Ce zici!... Frumos număr... Tocmai spuneam plutonierului cît sînt de revoltat... Un furnicar de trădători...

BOLOGA (*întrerupînd cu imputare și plictis*): De ce nu mă lăsați pe mine în pace, căpitane? Ce-a-veți cu mine?

PRETORUL (*supărîndu-se*): Apoi, firește, așa vorbiți toți și vă codiți, parcă justiția militară ar fi ceva... de mîna a zecea! Nu vă dați seama că, în fond, de noi depinde toată vitejia voastră... Războiul nu se cîștigă numai cu tunuri și cu „ura“, domnule! Asta a fost odată!... Azi mai mult face creierul decît brațul!... Numai mentalitatea voastră e de vină că divizia nici n-are o curte marțială permanentă și că trebuie să adunăm membrii cu arcanul de cîte ori se ivesc cazuri de judecată! Lipsa de ofițeri nu poate fi o scuză serioasă... Să muncească toți cum muncesc eu și atunci nu va mai fi lipsă de ofițeri. Adică, eu cum sînt și pretor, și magistrat-instructor, și procurorul Curții, într-o singură persoană? Firește, muncesc de-mi crapă ochii... Să facă și alții ca mine!... Căci să știți, băieți, nu există victorie fără Curte Marțială!

BOLOGA (*resemnat*): Bine... Am să vin mîine, și la raport, și la...

PRETORUL: Se poate?... Apoi dacă nu citești ordinul!... Trebuie să te prezinți de urgență la excelența... Altfel aș fi venit eu însumi? Mașina ne așteaptă.

BOLOGA: Cum să plec așa?... Am și eu...

PRETORUL: Ce are a face! Te prezinți și te întorci, iar mîine...

BOLOGA (*nehotărît*): Şi nici măcar... Da... atunci bine... Numai să...

PRETORUL: Lasă, n-ai nevoie de ținută specială, sîntem doar în război... Îți dau trei minute, iacă!... Te aștept în mașină!... (*Iese.*)

BOLOGA (*iese pe urma pretorului, lăsînd ușa deschisă; din pragul ușii a doua, către cei doi gradăți din biurou*): Eu trebuie să plec pînă la cartier... Luați seama la toate! (*Se întoarce în odaie.*)

Aproape în aceeași clipă intră din stînga Ilona, plînsă, tremurînd.

ILONA (*șoptînd, parcă să n-o audă vrăjmașii*): De ce te cheamă?

BOLOGA (*gătîndu-se de drum, cu glas indiferent*): Ei, niște prostii de-ale... (*O pauză. Își pune casca în cap. Se duce la ea, tulburat, încercînd să-și ascundă neliniștea.*) Ilona... la revedere!... N-ai nici o grije... Spune-i și tatălui tău... Adică... da... el trebuie să fie chiar prin Făget, da... Am să-i spun eu... Pii liniștită, micuțo... liniștită...

ILONA (*rugătoare și înfricoșată, printre lacrimi*): Ia seama pe-acolo!... Dumnezeu să-ți ajute!...

BOLOGA (*închinîndu-se*): Amin!... (*O strînge în brațe și o sărută, șoptîndu-i.*) Liniștită... N-ai grije... Mireasa mea... (*Apoi, deodată, îi dă drumul spăimîntat, mormăind.*) Am uitat ceva și nu știu... Nu mai merge... nu mai merge... (*Uitîndu-se întrebător la ea.*) Oare ce-am uitat, Doamne, ce-am uitat?... (*De-afară se aude chemarea grăbită a claxonului.*) Poate că... (*Caută printre cărți, prin hîrtii; dă peste harta cu pozițiile frontului.*) Uite!... Așa-i c-am găsit?...

(*Desfășoară o clipă harta, își aruncă privirile pe ea, apoi ridică ochii la Ilona, care-l privește îngrozită.*)

Trebuie să-i explic... trebuie să... (*Îngrozit, inghinînd.*) Ilona...

ILONA (*ghicindu-i gîndurile, șoptînd deodată*): Eu cunosc munții mai bine... Știu toate potecile, toate cotloanele, toate pîraiele... Am să-ți fiu călăuză!

BOLOGA (*tresare uimit*): Nu, nu!... Tu nu trebuie să... (*O pauză. Iar liniștit.*) Am să mă întorc, Ilona, să te iau... Crezi?

ILONA (*privindu-l în ochi, sălbatec*): Cred!

BOLOGA (*se uită prin odaie, parcă și-ar lua rămas bun.*)

ILONA (*se aruncă în brațele lui și-l sărută.*)

BOLOGA (*se desface blînd, își potrivește casca, iese.*)

ILONA (*după o clipă, izbucnește în plîns, se stăpînește, se repede la fereastră, privește afară, mușcîndu-și mîinile; lacrimile ei curg pe obraji.*)

Se aude de afară zgomotul motorului.

C o r t i n a

TABLOUL VI

Cancelaria pretorului, transformată în sala Curții Marțiale. O cameră largă, simplă, rece. În stînga, planul întii, ușa principală; în dreapta, spre fund, altă ușă. Peretele din fund are două ferestre, care dau înspre o curte.

În colțul stîng sînt strînse vreo patru biurouri, ca să se cîștige spațiu. De-a curmezișul colțului drept, o masă mai lungă, învălîită cu postav verde și cu un crucifix alb de metal la mijloc. La stînga acestei mese, dreapta, planul întii, un biurou cu scaun pentru pretor; la dreapta mesei mari, cu spatele spre biourourile îngrămădite, este masa apărătorului. În stînga, aproape în linia ușii principale, scaunul acuzatului.

Dimineața. Cînd se ridică cortina, pretorul se plimbă prin fața meselor, în vreme ce, la biuroul lui, plutonierul scrie.

PRETORUL (*oprindu-se în fața plutonierului*): Gata, plutonier?

PLUTONIERUL (*citînd*): La percheziția corporală făcută în adăpostul regimentului de husari, de către locotenentul Varga, s-a găsit asupra acuza-

tului, locotenent Bologa Apostol, o schiță foarte amănunțită cu pozițiile tuturor unităților diviziei...

PRETORUL: Așa... diviziei... (*Dictînd.*) Dovadă că acuzatul intenționa să trădeze dușmanului secretele noastre militare... (*Vorbit.*) Așa... Ajunge! Trebuie să ne grăbim, căci la zece intră Curtea... Acuma să-mi introduci pe acuzat pentru suplimentul de interogatoriu, deși n-am multe speranțe. E valah încăpăținat. Pe urmă, trebuie să-i dăm răgaz să ia contact cu apărătorul său... Cine e apărătorul?

PLUTONIERUL: Domnul căpitan Klapka!

PRETORUL: Așa-i. Uitasem, cu toate că numai adineaori am vorbit cu el... Aide, repede, plutonier!

Plutonierul iese în stînga și introduce pe Bologa.

BOLOGA (*intră; palid, ochii roșii, adînciți în cap. Se oprește lângă scaun.*)

PRETORUL (*frecîndu-și mîinile, în vreme ce plutonierul a trecut la biuro; cu glas onctuos*): Ei, domnule, să procedăm repede și sistematic, să nu pierdem vremea! Nu-i așa?... Scrie, plutonier, introducerea de rigoare!... Dumneata, poftim, ia loc! (*Îi arată scaunul.*) Iar acuma, te rog să răspunzi scurt, militărește, la întrebările ce ți le voi pune!...

BOLOGA (*s-a așezat; stîns*): Da!...

PRETORUL (*a luat de pe biuro o hîrtie*): Raportul locotenentului Varga spune că... (*Se oprește și parcurge, mormăind satisfăcut, conținutul hîrtiei.*) Da... că te-a arestat ieri noapte, pe cînd încercai să te strecuri prin liniile noastre...

BOLOGA (*sculîndu-se, puțin nervos și cu glas ascuțit*): Domnule căpitan, eu nu vreau să ascund nimic,

nici o umbră, nici un amănunt, care ar putea contribui la limpezirea... situației. Dimpotrivă, vreau să-mi deschid inima, ca în fața unui duhovnic, domnule căpitan, să se înțeleagă cum mi s-a zdruncinat echilibrul sufletesc...

PRETORUL (*cu un surîs rece, puțin ironic*): Nu uita că eu sînt numai judecătorul care dorește să afle adevărul și nicidecum duhovnic!... Deocamdată avem un punct cîștigat: încercarea de dezertare, mărturisită, nu-i așa?

BOLOGA (*mirat de surîsul lui, tace.*)

PRETORUL: Va să zică, mărturisită și recunoscută! Motivele?... Hm... Sper că vom descoperi și motivele, încetul cu încetul... D-ta te rog să-mi dai acuma lucruri concrete, nu... echilibre sufletești, ca la primul interogator. În orice caz, numirea în juriul unei curți marțiale, recunoaște și d-ta, nu poate fi un motiv de dezertare la inamic, nu-i așa?... Dacă conștiința d-tale nu găsea nici o vină acuzărilor, rămînea liberă să facă opinie separată... A împărți dreptate sau a pedepsi pe cei vinovați nu e o crimă, ci o datorie pentru orice om! În privința aceasta d-ta, om cu studii înalte, care mîine, poimîine, aveai să joci un rol de seamă în societate, tocmai d-ta trebuia să...

BOLOGA (*iluminat*): Uneori e mai îngrozitor să judeci pe alții decît să fii judecat!

PRETORUL (*frecîndu-și iar mîinile*): Da, firește, cînd cineva... Despre asta însă mai tîrziu, în fața Curții! (*Luînd harta desfășurată și punîndu-i-o sub ochi.*) Dar aceasta cum se potrivește cu povestea echilibrului sufletesc?... Ești bun să-mi explici?

BOLOGA (*pălind*): Asta e schița oficială, de la serviciul meu...

PRETORUL (*cu dispreț*): Știu... sînt și eu militar... Dar cum a ajuns în buzunarul d-tale? Și tocmai cînd încercai să dezertezi la inamic?

BOLOGA (*încurcat*): Fiindcă... fiindcă... (*Tace brusc.*)

PRETORUL (*privindu-l lung, cercetător*): Să-ți spun eu cum!... Fiindcă n-ai vrut să mergi cu mîna goală! Nu-i așa?... (*O tăcere.*) Bine, nu ești obligat să răspunzi... Avem dovezi destule... prea multe... Așa!... Atunci, citește procesul-verbal și iscălește, te rog!

BOLOGA (*nu se mișcă*).

PRETORUL (*îl măsoară un răstimp, nervos și stăpînindu-se; apoi*): A, iar nu vrei să semnezi?... Firește, nu te pot sili... Trebuie să știi însă că toate acestea nu vor împiedeca mersul justiției!... Așa!... Să nu-ți închipui cumva că... (*Către plutonier.*) Poftește pe domnul căpitan Klapka și noi, pînă atunci, să completăm dosarul!

Plutonierul aleargă. Pretorul se plimbă de colo pînă colo. O pauză.

KLAPKA (*intră repede, agitat*): În sfîrșit...

PRETORUL (*dîndu-i mîna*): Te las cu acuzatul, camarade... Cum ai dorit... Dar, te rog mult, ține seama că ședința Curții e fixată și nu se poate să...

KLAPKA: Bine, voi căuta să mă conformez...

Pretorul iese repede.

KLAPKA (*stringînd puternic mîna lui Bologa*): Ai auzit, n-avem timp de pierdut... Dar nici n-am nevoie de mult timp, fiindcă știu tot, tot... Sînt de aseară aici și cunosc toate amănuntele, nu numai din dosarul alcătuit de domnul ăsta... Cînd s-a

aflat că eu am să te apăr, m-au înconjurat și groparul, și primarul, și fetița... logodnica ta... Biata fată!... Ce suflet!... Acuma nu mă mir cum ai putut să... acuma înțeleg perfect... S-au sfătuit cu mine ce-ar putea face ei pentru salvarea ta? Groparul, inimos, s-a oferit să spargă el binișor peretele închisorii tale, să fugi... Copilării de om bătrîn!... Nevasta primarului s-a aruncat aseară la picioarele generalului, a plîns, s-a rugat să te ierte... Generalul se zice că o respectă mult, pentru că femeia îi gătește niște mese imperiale... A obținut atîta, ca generalul să nu intervieve împotriva ta, să lase Curtea să judece în deplină independență. Va să zică, soarta și viața ta se află în mîinile juriului. Cu o apărare viguroasă și isteată sper să evităm... Dar depozitia ta de ieri e îngrozitoare și revoltătoare. Îți bagi gîtul în ștreang, Bologa, de bună voie!... Noroc că ai avut prezența de spirit să nu iscălești... Acuma însă trebuie să mă ajuți și tu, înțelegi? Întîi vei renega complet depozitia buclucasă, dar, știi, foarte energic, pe urmă vei tăgădui categoric că ai fi avut intenția să dezertezi la inamic... Restul rămîne în sarcina mea... Am să găsesc eu explicații plauzibile în privința rătăcirii tale, noaptea, prin liniile de tranșee pe care nu le cunoșteai... Chiar harta, asupra căreia pretorul se străduiește să-și întemeieze acuzația de spionaj și trădare, cred că am s-o spulber cumva din dezbateri... În sfîrșit, trebuie să avem speranță, Bologa! Trebuie!

Vorbînd, Klapka s-a tras cu scaunul lîngă Bologa, care stă în picioare, cu spatele lîngă biuroul pretorului, cu ochii în gol.

BOLOGA (*uitându-se în ochii lui, rar*): Când voi fi judecat?

KLAPKA (*surprins*): Acuma... la zece... da... negreșit... peste...

BOLOGA (*mai domol, iar cu ochii în gol*): Atunci, ce nevoie de...? (*Tace.*)

KLAPKA (*sare de pe scaun, aproape furios, îl apucă de umăr și-l scutură, sisăind*): Trezește-te, omule!

Ești nebun?... Nu-ți dai seama ce te așteaptă?

BOLOGA (*privindu-l iar, cu o umbră de suris*): Moartea.

KLAPKA (*șoptind*): Ștreangul, Bologa! Auzi?... Ștreangul!... Numai un om nebun își vîră gîtul în laț cînd viața îi suride și-i făgăduiește... (*După o pauză, mai potolit.*) Ești dator să trăiești! (*Bătîndu-l pe umăr.*) Cînd ți se îmbie o porțiță de scăpare aproape sigură, n-ai dreptul să te codești, nu ți-e permis!... Am fost și eu în situația ta, poate puțin mai ușoară... puțin... în temniță vedeam spînzurătoarea mereu, da... și știu că moartea, cînd o privești prea adînc și îndelung, începe să te ademenească. Dar trebuie să te smulgi din ademenirea ei, Bologa, căci viața e reală, pe cînd dincolo de moarte...

BOLOGA (*trăgănat, leneș*): Cine știe dacă dincolo de moarte nu e adevărata viață?... Dacă ai fi venit ieri cu porțița asta, poate că te-aș fi sărutat și mi-ai fi luat o piatră de pe inimă... Căci ieri, viața m-a torturat îngrozitor! Aseară însă am putut vedea pe Ilona și... m-am regăsit... mi-am regăsit iubirea... Altfel, cum aș fi îndurat o noapte întreagă aici, singur?... Acuma sufletul mi-e liniștit. De ce să reîncep chinurile?... Nu mai vreau nimic. Poate să mă mai ispitească viața, poate să mai sufăr, dar...

KLAPKA (*întrerupîndu-l nerăbdător*): Dragul meu, nu-ți dai seama oare că aiurezi?... Asemenea fantasmagorii poate să-și îngăduie omul cînd e acasă, la biurou, odihnit, sau în momente de entuziasm, într-o discuție, nu însă în fața morții!

BOLOGA (*fierbinte*): O închipuire care împacă sufletul e tot ce poate dobîndi omul în viață!

KLAPKA (*iar furios*): Dar bine, băiete, tu vei muri ca dezertor și spion și trădător, în sfîrșit, ca un criminal, iar nu ca apostol al iubirii!... Să știi că, de continui tot așa, am să te declar nebun în fața Curții și tot am să te scap!

BOLOGA (*blînd*): Criminal?... Orice mormînt e lăcaș de iubire, fiindcă...

KLAPKA (*indignat*): Destul, încetează! Nu mai vreau să-ți ascult balivernele! Am venit să te salvez, nu să ascult nerozii... Astea să le spui pe urmă, după ce va fi trecut primejdia!

BOLOGA (*cu alt glas*): Crezi că o viață smulsă prin minciună ar mai avea vreun farmec sau vreun preț!

KLAPKA (*cu hotărîre*): Minciuna care poate salva o viață de om e mai prețioasă decît toate adevărurile!... Eu îmi voi face datoria pînă la capăt! Am să te scap, chiar împotriva voinței tale și sînt sigur că mai tîrziu o să-mi mulțumești!... Pentru tine am trecut peste toate suspiciunile care mă înconjoară... Nu-mi pasă! Numai să nu-mi pui bețe-n roate! Atîta te rog!... (*Cu o privire spre ușă.*) Vine pretorul... Ajută-mă! Te implor!... (*Îi strînge mîinile, privindu-l lung.*) Voință, Bologa!

PRETORUL (*deschizînd ușa, din prag*): Ai terminat, camarade?

KLAPKA: Da, mulțumesc... am terminat, sper...

PRETORUL: Atunci... (*Întorcându-se către plutonierul de-afară.*) Să dai pe acuzat în paza sentinelei, plutonier, și vino imediat să aranjăm... Mai sînt doar cîteva minute...

În vreme ce pretorul intră, Bologa iese. Peste o clipă vine și plutonierul.

PRETORUL: Ia vezi, plutonier, să fie ordine aici... Eu mă duc să vestesc Curtea... (*Îndreptîndu-se spre ușa din dreapta, către Klapka, arătîndu-i masa lui.*) Asta e masa apărării!... (*Către plutonier.*) Potrivește la locul lui scaunul acuzatului!... (*Dispare.*)

KLAPKA (*după o pauză, către plutonierul care aranjează mesele*): Aș vrea să mă mai uit puțin în dosarul afacerii înainte de-a intra Curtea!

PLUTONIERUL: Pofțiți, domnule căpitan... (*I-l arată pe biuroul pretorului.*)

O pauză.

Klapka răsfoiește grăbit dosarul. În momentul cînd îl pune la loc, pe ușa din dreapta intră juriul: un colonel, cu fața colțuroasă, un maior mustăcios, un căpitan țănoș și doi locotenenți, dintre care unul este Gross. La masa lungă se opresc, la locurile lor, în picioare, pînă ce pretorul trece prin față și ajunge la biuroul său. Căștile de război le-au așezat toți pe masă. Klapka și-a luat locul la masa apărării, iar plutonierul rămîne lîngă ușa din dreapta.

COLONELUL (*grav*): Domnilor, deschid ședința!

Colonelul se așează la mijloc. În dreapta maiorul, la stînga căpitanul, etc.

COLONELUL: Domnule pretor, aveți cuvîntul!

PRETORUL (*care a rămas în picioare*): Domnule președinte și onorată Curte! La ordinea zilei avem azi afacerea locotenent Bologa Apostol, acuzat pentru încercare săvîrșită, dar neizbutită de

dezertare la inamic, spionaj, trădare. Instrucția completă. Acuzatul se află arestat. (*Ducînd grav dosarul și oferindu-l colonelului.*) Iată dosarul cu toate actele!... (*Revenind la locul său.*) Conform legii, dezbaterile sînt secrete.

COLONELUL (*după ce-și aruncă ochii în dosar; simplu*): Să fie introdus acuzatul!

PRETORUL (*cu importanță*): Plutonier! Să intre acuzatul!

Plutonierul iese și peste o clipă revine precedat de Bologa care înaintează, ezitînd, pînă aproape de Klapka.

KLAPKA (*șoptînd*): Bologa, te implor, ajută-mă!

COLONELUL (*privindu-l*): Locotenent Bologa Apostol...

BOLOGA (*revenindu-și, oprindu-se lîngă scaunul liber, militărește*): Prezent!

COLONELUL (*mașinal*): Vîrsta d-tale?

BOLOGA (*repede*): Douăzeci și cinci de ani.

COLONELUL: Naționalitatea?

BOLOGA: Român.

COLONELUL: Studiile?

BOLOGA: Doctorand în filosofie.

COLONELUL: Mobilizat?

BOLOGA: [Eram]¹ scutit de armată, ca fiu de văduvă, [dar]² m-am angajat de bună voie în primele zile ale mobilizării generale. Două luni am urmat școala de artilerie, pe urmă am fost trimis pe front, pe urmă am fost numit ofițer, pe urmă...

COLONELUL (*întrerupînd*): Rănit?

BOLOGA: O dată ușor, o dată grav, cu două luni de spital, ultima oară foarte greu cu [patru]³ luni de spital.

¹ În var. anterioară: „Deși eram”.

² Adăugat ulterior, în textul dactilografiat.

³ În var. anterioară: „șapte”.

COLONELUL: Decorat?

BOLOGA: Patru medalii de vitejie.

COLONELUL (*cu glas blînd*): De ce nu porți decorațiile?... Le-ai dobîndit prin sînge și vitejie...

BOLOGA (*cu o umbră de zîmbet*): Acuma...

COLONELUL (*iar țeapăn*): Locotenent Bologa, ești acuzat de dezertare la inamic, spionaj și trădare... Te simți vinovat?

BOLOGA (*șoptind*): O, Doamne, să mă simt...

COLONELUL (*parcă n-ar fi auzit nimic*): Spune mai întîi motivele și împrejurările dezertării!

BOLOGA (*se uită pe rînd la ofițerii din juriu, la Gross care a plecat fruntea, la pretorul mîndru și încrezut, la Klapka, apărătorul care îi face un semn de îmbărbătare; în sfîrșit, privirea i se oprește pe crucea albă; murmurînd*): Dezertare? (*Lasă capul pe piept.*)

COLONELUL (*după o pauză*): Răspunde la întrebarea mea, locotenent Bologa... (*După altă tăcere grea; cu glas puțin tremurat și șovăitor.*) Vina e covîrșitoare, desigur, dar Curtea va asculta cu luare aminte apărarea d-tale... Prin urmare, vorbește!

BOLOGA (*rămîne nemișcat în aceeași poziție.*)

O pauză.

PRETORUL (*ridicîndu-se brusc*): Domnule președinte, fiindcă acuzatul, probabil sub povara conștiinței sale vinovate, refuză să răspundă, recunoscînd prin acest refuz crimele săvîrșite, dar neizbutite, vă rog să-mi permiteți să vă expun eu, în cîteva cuvinte, desfășurarea faptelor! (*Colonelul aprobă din cap.*)

KIAPKA (*intervenînd*): Tăcerea locotenentului Bologa, domnule președinte, nu poate să însemne în

nici un caz o confirmare a acuzațiilor ce i se aduc, ci mai curînd...

COLONELUL (*oprindu-l*): Vă rog...

PRETORUL (*cu superioritate*): Eu nu insist, domnule apărător! Sînt [faptele]¹ care vorbesc... (*Către curte.*) Va să zică... Alaltăieri, în urma propunerii mele, excelența sa a delegat, în locul vacant din juriul Curții Marțiale, pe locotenentul Bologa, comandantul coloanei de muniții cu reședința în comuna Lunca și deci ușor disponibil pentru noua însărcinare. Fiind la mijloc o extremă urgență, căci a doua zi, adică ieri, urma să fie judecat un lot de criminali periculoși, m-am transportat eu însumi la Lunca, am comunicat verbal locotenentului Bologa însărcinarea ce i s-a dat și l-am adus, conform ordinului, ca să primească instrucțiunile necesare personal de la excelența sa... Am observat o oarecare șovăire din partea locotenentului Bologa în acceptarea însărcinării, dar nu i-am atribuit motive criminale. S-a prezintat la raport la excelența pe la ora 6 seara, în vreme ce eu, cu personalul meu, am continuat munca pînă la 10 seara, liniștit că mi-am făcut datoria, ca totdeauna... Pe la ora două noaptea am fost deșteptat din somn: telefonul de pe front îmi comunica laconic că o patrulă de ofițeri a prins chiar atunci pe locotenentul Bologa încercînd să dezerteze la inamic... Mărturisesc, nu-mi venea să cred, atît de grozavă și de inexplicabilă mi s-a părut vestea. În sfîrșit, ieri, la ora nouă dimineața, acuzatul a sosit aci, sub bună escortă, împreună cu raportul ofițerului care l-a prins.

¹ În var. anterioară: „faptele însăși”.

Din raportul care se află la dosar, se constată că locotenentul de husari Varga, întorcându-se dintr-o patrulare, la ora 23, a găsit pe locotenentul Bologa pe o potecă, aproape de cota 935, adică dincolo de liniile noastre cele mai înaintate. Avînd în vedere că prezența locotenentului Bologa în acel punct și în miez de noapte nu avea nici-o justificare, comandantul patrului 1-a declarat arestat și l-a predat regimentului său pentru cele legale.

KLAPKA: Credeți, domnule pretor, că comandantul coloanei de muniții a diviziei, un ofițer brav, care de aproape trei ani luptă numai pe front, trebuie să aibă neapărat intenții de dezertare cînd se găsește printre tranșee?

PRETORUL (*întîi surprins, apoi ironic*): Eu nu cred nimic. Rezum un raport oficial. De altfel, așteptați puțin și... (*Reluîndu-și firul.*) Cu prilejul percheziției corporale ce i s-a făcut la comandamentul regimentului de către același ofițer, s-a găsit asupra acuzatului o hartă cu pozițiile exacte ale tuturor unităților diviziei. Schița se găsește de asemenea la dosar și constituie (*Către Klapka:*), domnule apărător, dovada hotărîtoare că prezența printre tranșee a acuzatului n-a fost întîmplătoare, ci voită, că ne aflăm [deci] ¹ nu numai în fața încercării de dezertare, ci și intenției de trădare...

KLAPKA (*sărînd în picioare*): Domnule președinte, dați-mi voie... Schița, din care domnul pretor vrea să scoată o dovadă de crimă, ține de serviciul pe care-l îndeplinește locotenentul Bologa

și e natural și chiar obligatoriu s-o aibă totdeauna asupra lui!

PRETORUL: Vă înșelați!... Schița trebuie să se afle la sediul serviciului, mai ales cînd comandantul vizitează frontul și riscă să...

BOLOGA (*fără să ridice capul, murmurînd*): Mai repede, mai repede, pentru Dumnezeu!

Pretorul se întrerupe. Toate privirile se concentrează asupra lui Bologa o clipă, întrebătoare.

PRETORUL (*continuînd cu alt ton*): De altfel, pe harta în chestiune sînt însemnate cu precizie, nu numai pozițiile trupelor, ci și sediul diverselor servicii ale diviziei, pînă și casa aceasta în care se află cancelaria justiției militare!

KLAPKA (*cu un zîmbet ironic*): Desigur...

PRETORUL (*devenînd patetic*): Raportul locotenentului Varga [de altfel]¹ nu face decît să confirme constatările dobîndite de noi prin cercetări minuțioase. Încercarea de dezertare a acuzatului era o consecință logică a crimelor sale. Domnule președinte, acuzatul însuși nu îndrăznește să-și tăgăduiască faptele. Întrebat stăruitor asupra motivelor, a căutat să invoce zdruncinarea echilibrului sufleteș și alte asemenea lucruri fantastice. În realitate, motivele adevărate sînt altele... D-voastră știți că aici am descoperit o vastă organizație de spioni și trădători, cuibăriți în inima diviziei din cauza... Nu insist asupra cauzelor. Fapt este că toată forța combativă a diviziei noastre era paralizată [de o rețea]², de spionaj ce ne înconjoară. Șapte inși au putut fi capturați și sancționați. Chiar

¹ În var. anterioară: „însă”.

² În var. anterioară: „din cauza rețelei”.

¹ Adăugat ulterior, în text dactilografiat.

d-voastră i-ați judecat. Prin urmare... alți doi-sprezece ne-au căzut în mină alaltăieri și-și așteaptă pedeapsa meritată. [Criminalii]¹ nu și-au mărturisit vinovăția nici în fața ștreangului, o dovadă minunată de solidaritatea organizației. Ambiția mea a fost, mărturisesc, să pun mîna pe șeful bandei. Dacă n-ar fi intervenit întîmplarea, criminalul și-ar fi putut continua opera nefastă, nestînjedit de nimeni. Cine să bănuiască pe un ofițer de asemenea crimă? Și totuși e de mirare cum nu ne-am gîndit mai de mult la Bologa și nu l-am supravegheat. Gîndiți-vă, Bologa e român și noi, aici, sîntem pe frontul românesc! E la mintea omului că trebuia să trădeze. Numirea lui însă în Curtea Marțială i-a încurcat deodată toate ițele. Cum să condamne el, șeful bandei, tocmai pe complicitii săi? Ar fi riscat ca vreunul din acuzați, văzîndu-l în juriu, să se revolte și să-i rupă masca!... Decît să se expună unei eventualități atît de primejdioase, Bologa a ales calea cea mai bună, fuga la dușmanul pe care l-a slujit cu credință, și unde îl așteptau, desigur, recompense și mai grase. De aceea a luat și harta frontului nostru. Era ultimul serviciu pe care-l făcea stăpînilor săi!

KLAPKA: Domnule președinte și onorată Curte, vă rog să ordonați producerea dovezilor! Construcția domnului pretor este atît de stranie, atît de...

BOLOGA (*nemaiputînd răbda, cu o smucitură își rupe gulerul și strigă răgușit*): Omorîți-mă!... Omorîți-mă!...

¹ În var. anterioară: „Cei prinși însă”.

COLONELUL (*ridicîndu-se în picioare și lovind cu pumnul în masă*): Locotenent Bologa, ce înseamnă asta, locotenent Bologa?

BOLOGA (*palid, respirînd greu, cu ochii la crucea albă, cade grămadă pe scaunul de care se răzimese.*)

KLAPKA (*repeșindu-se la dînsul, încet*): Bologa, Bologa, nu te pierde!

Se face o mișcare generală.

C o r t i n a

TABLOUL VII

Un luminîș într-o pădure de brazi, în munți.

În față, o potecă urcă, de la dreapta la stînga, lărgindu-se spre mijlocul scenei. Un pîrîu de munte curge, nevăzut, dincolo, traversînd poteca pe sub un podeș primitiv. În dreapta și apoi pierzîndu-se. Gîlăitul apei se aude în răstimpuri. Dincolo de pîrîu, imediat, munții se înalță brusc spre cer, închizînd orizontul. Nu mai sus, la mijloc, un triunghi de cer vînat, înstelat.

Înainte de revărsatul zorilor. Lumină palidă și rece de lună răspîndește o atmosferă apăsătoare.

Cînd se ridică cortina, scena e goală. După cîteva clipe intră din dreapta Klapka și dr. Meyer.

KLAPKA (*pe podeș, oprindu-se*): Mai este mult, doctore?

MEYER: Nu... Vreo sută de pași... (*Arătînd spre stînga.*) De altfel, se și zărește printre copaci, uite colo, licărirea de lumină... Oamenii care lucrează la...

KLAPKA: Îngrozitor drum... Dacă pentru noi e așa, ce trebuie să îndure bietul Bologa!... O, Doamne, Doamne!

MEYER: Da, desigur... Moartea în sine poate că nu e atît de spăimîntătoare, dar drumul pînă la ea... o, drumul și gîndul morții... (*O pauză.*) Am

impresia totuși că Bologa [dorea]¹ de mult moartea...

KLAPKA: În orice caz, era sătul de viața asta... Altfel și acum s-ar fi putut salva! Ar fi fost suficient să declare că n-a vrut să dezerteze și Curtea l-ar fi achitat cu siguranță. Chiar așa a avut două voturi pentru achitare...

MEYER: [Exact așa se și vorbea]² ... Era foarte iubit și stimat.

KLAPKA: În zadar l-am implorat să mă ajute, să... Mai ales când pretorul, imbecil cum e, s-a apucat să ticluiască o poveste cu o organizație de spionaj și să-l acuze pe Bologa că ar fi fost șeful ei, asta l-a îngreșat definitiv. S-a prăbușit copleșit de scîrbă...

MEYER: Totuși juriul putea să țină seama de...

KLAPKA: Curtea e alcătuită din oameni care judecă după aparențe. Atitudinea lui Bologa avea toate aparențele vinovăției. [Pretorul]³ s-a și repezit să exploateze situația, încît apărarea mea a fost complet paralizată.

MEYER: Fatalitatea, căpitane! Împotriva ei orice luptă e zadarnică... (*După o clipă, alt glas.*) Ce idee să fixeze execuția la ora asta!... Uman ar fi fost să nu-l mai lase să se chinuiască în așteptarea morții. De la unsprezece dimineața pînă acum... Cît e ceasul?... Patru... Adevărată barbarie.

KLAPKA: Sentința trebuia confirmată și de comandantul armatei, mai cu seamă că e dată numai cu majoritate și e vorba de un ofițer...

¹ În var. anterioară: „dorește”.

² În var. anterioară: „To mai așa se vorbea”.

³ În var. anterioară: „Pretorul, de altfel”.

MEYER: Da, da, formalitățile, pînă dincolo de mormînt!

O pauză. Apoi zgomot de pași grăbiți din dreapta.

KLAPKA: Mi se pare că se apropie convoiul... (*Intră Vidor.*) A, nu... e groparul! Gazda lui Bologa... S-au purtat admirabil și el și fata, toți... (*Către Vidor:*) Ei, bade, se apropie?

VIDOR: I-am lăsat la cotitură, colea... Doamne sfinte, iartă-ne și păzește-ne!... Nu mai știu ce să fac... cui să mă rog... Și biata fată, Ilona, vai de sufletul ei!

MEYER: Acuma nu mai e nimic de făcut... Acuma...

KLAPKA: Dar pe Ilona unde [ai lăsat-o?]¹. Să nu cumva să apară pe-aici și ea, să-i îngreueze mai rău ultimele momente!

VIDOR: Cum să vie, nenorocita, că și ea e mai mult moartă decît vie... Am adus însă pe preotul din Lunca să-l binecuvînteze, că dînsul i-a și logodit și sînt prieteni... De-abia am putut îndupleca pe domnul căpitan să-l primească. Hotărîse să trimită un popă militar... Rău om e domnul căpitan și fără pic de îndurare, de te miri cum îl rabdă pămîntul!... Uite că vin! Doamne, Dumnezeu! (*Se închină.*)

Din dreapta zgomot de pași. Pădurea se luminează treptat. Apoi intră convoiul, precedat de cîțiva soldați cu torțe aprinse. Plutonierul pășește grav și îngrijorat. Un grup de soldați înarmați de asemenea, cu torțe. Pe urmă Bologa, cu capul gol, agățat de brațul preotului Boteanu, care e cu patra-firul pe umeri și ține în dreapta crucea. Apoi alți soldați înarmați.

BOLOGA (*pe cînd trece podețul, încet*): Unde mergem pe-aici, părinte?... N-am umblat niciodată...

¹ În var. anterioară: „ai lăsat-o, bade?”

Doamne, unde mergem?... (*Alt glas.*) Iartă-mă, Constantine, că din pricina mea trebuie să te obosești atîta... atîta...

BOTEANU (*blînd*): Fii tare, Apostole, fii tare... Plăcut este domnului Dumnezeuului nostru acela care se jertfește de bună voie pentru neamul părinților săi și pentru credința lor în vecii-vecilor!

BOLOGA (*pierdut*): Pentru neamul părinților...

Plutonierul s-a oprit, uitîndu-se speriat împrejur.

PLUTONIERUL (*cu teamă*): Domnule părinte, numai un moment... pînă sosește și domnul căpitan... domnul pretor...

Convoiul întreg se oprește.

BOLOGA (*fără să ridice ochii*): Am sosit?...

BOTEANU: Fii liniștit, fiule, și ai credință în milostenia Domnului și Mîntuitorului nostru...

BOLOGA (*deodată grăbit și îngrijorat*): Părinte? Am vrut să scriu mamei și... n-am fost în stare... din pricina... Vesteste-o tu, Constantine, pe urmă, după ce voi fi... după ce... Spune-i tu cum am... Să aibă grije de logodnica mea, de Ilona mea... să aibă mare grije... Căci ele, amîndouă, mi-au sădit în inimă iubirea... și din iubirea lor mi-am întruchipat credința... și credința călăuzitoare... și... și... (*Glasul se stinge.*)

Peste tăcerea care s-a lăsat o clipă, năvălește brusc glasul aspru al pretorului, din dreapta: „Înainte!...
Înainte!...”

PRETORUL (*intră gîfăind*): De ce s-a oprit convoiul?...

Cine a oprit convoiul?... Plutonier!... Înainte!...

Înainte!... Părinte, te rog...

În aceeași clipă Vidor se repede la Bologa și-l sărută pe obraji.

PRETORUL (*răcnind, spăimîntat, ridicînd brațul în care ține un sul de hîrtie*): La o parte!... La o parte!... Aidem, plutonier!... Înainte!...

Pretorul iese repede în stînga, în vreme ce convoiul se pune în mișcare.

BOLOGA (*șoptind preotului*): Nici nu-mi simt picioarele... parc-aș pluti... Și nu știu unde mergem, părinte?...

BOTEANU (*rugîndu-se, frînturi*): Doamne, Dumnezeule... mare mila ta... robul tău Apostol... Apostol...

Convoiul dispăre încet în stînga. Dr. Meyer a plecat îndată după pretor. Lumina torțelor dispăre. În scenă rămîne numai Klapka. Cerul în fund începe să se roșească. Luceafărul strălucește însă ca un diamant. O pauză.

GLASUL PRETORULUI (*din stînga, de departe, totuși ascuțit*): Gata?... Gata!... (*După cîteva clipe, strident.*) În numele Maiestății Sale!... Locotenentul Bologa Apostol... (*Încurcat.*) Apostol... Apostol...

KLAPKA (*izbucnește într-un hohot de plîns.*)

Cortina

Sfîrșit

Textul de mai sus este reprodus după Ms. 5982, aflat la B.A.R., Arh. Liviu Rebreanu. Cît privește geneza, paternitatea și transpunerea scenică a dramei, menționăm următoarele:

Pădurea spînzuraților — dramă în trei acte și șapte tablouri — a fost scrisă de Rebreanu pe verso-ul unei dramatizări anterioare a romanului, realizată de At. Mitric și jucată în premieră „cu mare succes de presă și public” la 12 noiembrie 1932 pe scena teatrului din Cernăuți.

Ulterior, vom întîlni, surprinzător, numele lui M. Sorbul și At. Mitric figurînd în calitate de coautori ai unei dramatizări după *Pădurea spînzuraților*, prezentată în 1937, la Studioul Teatrului Național din București.

Despre existența unei dramatizări a *Pădurii spînzuraților*, realizată de romancier, nu se amintește nicăieri în timpul vieții sale. Abia după achiziționarea manuscrisului de către Biblioteca Academiei R.S.R. s-a creat posibilitatea studierii și introducerii lucrării în circuitul bibliografic, elucidării problemelor legate de geneza și autenticitatea piesei de teatru pe care scriitorul nu a ținut să o semneze și nici să și-o atribuie în vreun mod oarecare.

Coloționarea atentă a celor patru exemplare ale dramatizărilor existente și anume: lucrarea dactilografiată a lui At. Mitric, manuscrisul lui L. Rebreanu (de pe verso-ul ei), textul dactilografiat, fără indicația autorului (atribuit la B. A. R. tot lui Mitric) și textul „manuscris cu cerneală și dactilografiat, cu modificări de regie” aflat la Biblioteca Teatrului Național, confruntarea lor cu romanul, studierea altor documente arhivistice și, în special, a corespondenței lui At. Mitric, ne-au permis să dăm răspuns la cele mai multe dintre întrebările ridicate, dar și să ne punem altele¹.

Am ajuns la concluzia neașteptată că, în pofida tuturor aparențelor, a consemnărilor din documentele epocii — (epistole, programe, afișe, registre de repertorii, mape și fișiere bibliografice, note și cronici dramatice, chitanțe de încasare a drepturilor de autor) textul manuscris și cel dactilografiat, cu modificări de regie (a cărui foaie de titlu atribuie dramatizarea lui M. Sorbul și At. Mitric) al piesei *Pădurea spînzuraților*, jucată în stagiunea 1937—1938 la Studioul Teatrului Național din București, nu a aparținut celor doi presupuși colaboratori și nici fiecăruia în parte, ci a fost scrisă în întregime de Liviu Rebreanu. Consemnările din toate documentele amintite mai sus nu corespund realității, derutind la timpul său opinia publică și în prezent pe cercetători. Ele au acreditat ideea greșită că „din cîteva

încercări de dramatizare” (ai căror autori nu ne sînt însă indicați) a văzut lumina rampei în deceniul al patrulea al veacului nostru aceea semnată de actorul Atanasie Mitric”, ignorîndu-se faptul, acum evident, că însuși Liviu Rebreanu a fost autorul piesei, jucată în 1937. Dar fiindcă drama a fost scrisă pe verso-ul lucrării lui Mitric și constatîndu-se, în urma confruntării, nu numai *apropieri* — ceea ce înseamnă că Rebreanu a folosit-o — dar și *deosebiri*, se ridică problema paternității operei, mai ales că dramatizarea respectivă, lăsată de romancier în manuscris, se consideră că este realizată „după actorul At. Mitric”. S-a crezut chiar că scriitorul nu a făcut decît unele „corecturi”, ceea ce l-ar fi determinat să nu-și atribuie lucrarea.

Este adevărat că romancierul a voit inițial să păstreze aceeași structură compozițională, adică tot 8 tablouri, poate și unele replici, „colaborînd” — dacă s-ar fi menținut în limitele acestei intenții — cu autorul primei dramatizări. Dar analiza atentă a textului autograf (76 de pagini), a celui dactilografiat după el și corectat de Liviu Rebreanu, precum și confruntarea lor cu dramatizarea acestuia demonstrează clar că romancierul a scris drama printr-un laborios efort propriu de creație (dovadă numeroasele ștersături și rectificări pe manuscris, iar unele chiar pe varianta dactilografiată).

În acest original proces creator (poate unic în felul său în literatura noastră), scriitorul respinge, în fond, „colaborarea” cu At. Mitric, elimină ingerințele acestuia, readucînd lucrarea, prin concentrare, exclusiv la substanța și conținutul ideatic al cărții sale. Cu toate că Mitric mărturisea într-o epistolă că nu a ieșit „cu nici-o iotă” din paginile romanului, că „în piesă este numai și numai materialul din *Pădurea spînzuraților*, totuși, studierea textului său dovedește că el, pe lângă unele stîngăcii stilistice, explicitări inutile, omisiuni, adausuri și substituiri de replici față de roman, sărăcirea unor mijloace de expresie, a subminat logica internă a caracterului unor personaje, atribuindu-le trăsături inexistente în roman, repartizînd o replică unitară la două personaje diferite, a introdus noi personaje și episoade, unele cu rezonanță melodramatică sau denaturînd motivația psihologică a acțiunilor lui Apostol Bologa. Puținele replici sau formulări pe care romancierul le-a preluat din dramatizarea lui Mitric constituie în economia piesei o cantitate cu totul neglijabilă. Se poate conchide, așadar, că dramatizarea lui Mitric i-a folosit scriitorului mai mult ca *material de scris*, decît ca *model*. El nu a mai păstrat nici structura și nici numărul tablourilor, așa cu n se pare că intenționase cînd scrisese subtitlul: *Dramă în trei acte și opt tablouri*, operînd ulterior pe textul dactilografiat rectificarea: *șapte tablouri*. Acțiunea petrecută în Parva, adică ruptura cu Marta Domșa, incidentul cu Pălăgieșu etc., sînt

¹ În studiul *Realitate și ficțiune în „Pădurea spînzuraților”*, redactat în iul. 1964 și depus la Universitatea din București pentru sesiunea consacrată centenarului ei, publicat în *Orizont*, XXII (1971), nr. 207, am citat două pasaje din dramatizarea lui L. Rebreanu (p. 8, 12). N. Liu a publicat în fragment din ea în *Gazeta literară*, nr. 36, din 3 sept., 1964. Includerea piesei în repertoriul stagiunii 1968—1969 a Teatrului Național din Timișoara (în urma sugestiei noastre), ne-a prilejuit o comunicare la sesiunea științifică a Universității din Timișoara (1969) și un studiu despre *Geneza, autenticitatea și transpunerea scenică a dramei „Pădurea spînzuraților” de L. Rebreanu*, comunicat la sesiunea științifică „Teatrul și cultura” (mai, 1971) și aflat sub tipar în volumul cu lucrările sesiunii, editat sub egida Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Timiș (1972). Prezentăm aici concluziile comunicării — Cezar Apreotesei.

eliminate, iar din tabloul respectiv (al V-lea) nu a fost scrisă decât o singură pagină.

Restructurînd conţinutul tablourilor, scriitorul a eliminat de asemenea personajele noi (maiorul Hainstadt, sublocotenentul Micinski), replici şi episoade parazitare, introduse de Mitric (de pildă cupletul cîntat de Gross, scena cu recruţii timoraţi, amintirile „picante” ale ordonanţei Petre, scrisoarea de dragoste a lui Apostol către Marta, împuşcarea lui Gross de către Varga etc.).

S-ar putea afirma, mai exact, că nici nu este vorba de o eliminare de personaje, replici şi episoade, ceea ce ar presupune că romancierul n-a făcut altceva decât a *prelucrat* textul lui Mitric, ci mai curînd de orientarea sa exclusiv după roman, atît în reproducerea dialogurilor, în redarea scenică a monologului interior, a vorbirii indirecte sau a partiturii autorului, cît şi în descrierea decorului, a personajelor, în indicaţiile privind interpretarea actoricească. Scriitorul şi-a *construit* dramatizarea, călăuzindu-se pînă în cele mai mici detalii după textul romanului şi propria viziune, nu după At. Mitric. Ca atare, *paternitatea dramei revine în exclusivitate romancierului, chiar dacă el însuşi nu a voit-o şi a atribuit-o altui autor cu care, fără intenţie, în fond a polemizat.*

După trei decenii, la 10 oct. 1968, pe baza textului *autograf*, drama *Pădurea spînzuraţilor* a fost prezentată în premieră la Teatrul Naţional (pe atunci „Matei Millo”) din Timişoara, de astă dată (şi pentru prima oară) sub numele adevăratului autor al dramatizării, valorificînd pagini inedite din opera lui Liviu Rebreanu şi marcînd totodată semicentenarul Unirii Transilvaniei.

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

GEŢEZA ROMANULUI „PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR“

„Dacă mi-e scris să mor și eu pe-aceia, crede-mă:
nimenea, niciodată, nu va avea moarte mai urită
decît a mea.“

Emil Rebreanu
1916

„Apostol Bologa însă n-are mai nimic din fratele
meu.“

Liviu Rebreanu
1932

S-a scris atît de mult despre *Pădurea spînzuraților* încît, astăzi, paginile bibliografiei critice depășesc pe cele ale operei. Istoria cărții a devenit ea însăși un roman care, plecînd de la incontestabile elemente reale, se prăvălește, în cele din urmă, în legendă. Peste noapte apar noi și noi documente, care mai de care sortite să stabilească raporturi insolite între autentice fapte de viață și cele imaginate de prozator. Unele, binevenite, aproape că dispar sub apăsarea comentariului extraliterar, ce scormonește realitatea peste limitele firești ale unei cercetări pertinente, pentru identificarea, cu orice preț, a eroilor cărții, justificînd, involuntar, „exactitatea“ epitafului de la Ghimeș Palanca:

„Aici odihnește Apostol Bologa — Emil Rebreanu, eroul romanului *Pădurea spînzuraților* de Liviu Rebreanu“.

Ne obișnuisem încă de prin secolul al XIX-lea cu fenomenul de esențializare a folclorului în literatura cultă. De data aceasta, în țara celor 5 000 de variante ale *Mioriței*, asistăm la „reversul medaliei“. Pagină de mitologie modernă, viața lui Emil Rebreanu, aflat mereu în centrul atenției, cunoaște cele mai bizare raportări la destinul lui Apostol Bologa. La nivele diferite de preocupări, cartea își îmbogățește volumul cu concursul celor ce o răsfoiesc ca pe un album de fotografii. „Seamănă“; „Nu seamănă“; „Este exact“; „A exagerat“; „A respectat autenticitatea faptelor“; „N-a respectat adevărul“.

Rîvnă rizibilă. Cadrul exterior al romanului, ca și unele corespondențe onomastice au derutat în asemenea măsură privirile nășădușilor, încît oameni în toată firea simt nevoia să se disculpe peste ani de „acuzățiile cărții“, ca în fața unui rechizitoriu. Povara responsabilității morale rămîne apăsătoare chiar și pentru a treia generație a „prototipurilor literare“. Un urmaș al lui Pălăgieșu se luptă să repare onoarea familiei, încercînd să demonstreze că numai trădarea Ilonei

Vidor avea să-l ducă în ștreang pe Emil. Argumentele, plauzibile, rămân absurde în fața operei de artă, independentă de țărina din care a plecat. Peste mulți ani, nepoții nepoților vor fi uitați de înfățișarea bunilor bunicilor, în timp ce eroii romanului vor continua să existe așa cum i-a văzut și plasmuit Liviu Rebreanu.

Impresionați de obiectivele aparatelor de fotografiat, pregătite să immortalizeze imaginea cercetătorilor alături de „eroii cărții” — în fond, fapte inexistente — citiva localnici mai limbuți repovestesc întâmplările „adevărate”, adăugând sau omițând episoade de la un an la altul. Creioanele se întrec să noteze cât mai exact „date inedite”, și legenda se amplifică. Pe locurile spînzurătorii, un bătrîn înțelept, dornic să împace părțile angajate în conflictul răsrînt din roman pe marginea șanțului, afirmă fără să clipească din ochi, semn că repetă a nu știu cîta oară:

„Tovarășul Rebreanu a greșit. Pe fratele dînsului nu l-au omorît de la început. De trei ori a încercat să fugă, de trei ori l-au iertat. A patra oară n-a mai scăpat.”

Fără îndoială, numai o carte mare poate stîrni atîta mișcare în jurul ei, poate fertiliza într-o asemenea măsură imaginația cititorilor.

În antichitate eroii mitologiei erau dăltuiți în marmură. Mai aproape de noi, bizar, comisarului Maigret i s-a ridicat un monument. Și mai aproape, Apostol Bologa, erou de roman, avea să împartă groapa cu „prototipul literar”, avînd parte amîndoi de aceeași candelă.

Desigur, și această manifestare, pe cît de naivă, nu poate fi desprinsă de slăvirea operei de artă, hărăzită de geniul creatorului ei să fie crezută mai mult decît tot ce o leagă de muritori. Pe de altă parte, ecoul ei nu poate fi rupt de o întreagă simbolică, de realitatea din care s-a smuls. Așa se și explică poate de ce Apostol Bologa nu apare în ochii localnicilor ca un simplu erou de literatură. El n-a existat ca atare, dar ei se mîndresc că l-au cunoscut. Zbuciumul său sufletească fost și al lor. Tragicul deznodămînt, de loc neobișnuit în memoria lor, îi determină să-l considere și astăzi „martir al neamului”.

Din păcate, sub impulsul inerentelor asociații pe care, oricînd, o carte a lui Liviu Rebreanu le va stabili între realitate și ficțiune, adesea se reconstituie geneza operei prin ecoul ei, ceea ce nu poate să nu ducă la flagrante erori.

Întrearea unui imens material arhivistic în colecțiile bibliotecilor de stat și ale altor așezămînte de cultură a avut darul să îndrepte cercetarea pe făgaș mai bune. Este vorba, în primul rînd, de donația soției scriitorului (variante manuscrise, caiete de creație, epistole), precum și de achiziționarea unui mare număr de scrisori ale lui Emil, adunate și depuse în colecții publice de Tiberiu Rebreanu. Studiarea lor a permis stabilirea punctelor de contact între eroul cărții și „prototipul” său, urmărirea mai la obiect a unor traiectorii diferite culminate cu același tragic deznodămînt. Lui Tiberiu Rebreanu îi datorăm și primul studiu despre geneza romanului (1960)¹

¹ În pofida unor interpretări subiective, cauzate de supralicitarea realității în dauna ficțiunii, studiul s-a dovedit o solidă bază documentară.

Peste ani, noi documente și mărturii, date în vileag de alți cercetători, aveau să îmbogățesc informația.² Indiferent de concluziile trase, nu totdeauna desprinse din studiul întregului context în care a fost elaborată opera, ele permit cititorului să răspundă multor întrebări pe care le ridică geneza acesteia. Reamintind că „un scriitor nu copie niciodată în roman realitatea, ci născocesc eroi obiectivi, posibili”, Al. Piru nota în articolul *Documentariștii și Liviu Rebreanu*³:

„Pe noi ne interesează mai puțin dacă a existat Emil, ne interesează dacă în planul ficțiunii există Apostol. Ar fi fost oare mai semnificativ acesta din urmă dacă Liviu Rebreanu reproducea în *Pădurea spînzuraților* exact caracterul și faptele fratelui său?”

În ce ne privește, pe cît ne va sta în putință, ne vom stăpîni tentația de a polemiza cu alți autori, care animați, desigur, de bune intenții, dar nu totdeauna cu rezultate onorabile, au precedat cerce-

² Dintre articolele și studiile consacrate genezei romanului, sau conținînd documente inedite, amintim (în ordinea apariției): Camil Baltazar, *Cum a conceput Liviu Rebreanu „Pădurea spînzuraților”*. *Iașul literar*, (1956), nr. 8 (aug.); V. și vol. *Contemporan cu ei*, 1962, p. 124—126; Ioan Rusu, *Colecțiile documentare George Coșbuc și Liviu Rebreanu la Arhivele Statului din Năsăud. Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960; Tiberiu Rebreanu, *Geneza romanului „Pădurea spînzuraților”*. *Steaua*, XI (1960), nr. 9 (sept.); Fanny Liviu Rebreanu, *Geneza „Pădurii spînzuraților”*. *Viața românească* (1963), nr. 6—7 (iun.-iul.); V. și vol. său, *Cu soțul meu*, 1963, p. 136—150; Cezar Apreotești, *Date noi despre prototipul lui Apostol Bologa*. *Orizont*, XV (1964), nr. 7 (iul.). *Documente privitoare la prototipul lui Apostol Bologa*. *Familia*, III (1967), nr. 9 (sept.); *Marginalii la corespondența inedită a lui Emil Rebreanu*. *Limba și literatură*, vol. XVII, 1968; *Exigențele articolelor istorice*. *Orizont*, XXI (1970), nr. 11 (nov.); *Documentariștii, Liviu Rebreanu și citatele*. *Ibidem*, XXII (1971), nr. 7 (iul.); *Realitate și ficțiune în romanul lui L. Rebreanu: „Pădurea spînzuraților”*. *Ibidem*, XXI [XXII] (1971), nr. 9 (sept.); *Realitate și ficțiune*. *România literară*, IV (1971), nr. 36 (152) (2 sept.). *O pledoarie și câteva rectificări*, *Convorbiri literare*, II (1971), nr. 11 (nov.); Valentin Raus, *O scrisoare a lui Emil Rebreanu*. *Tribuna*, (1965), nr. 48, (2 dec.); Stancu Ilin, *Documente noi*. *Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49 (682), (2 dec.); *Liviu Rebreanu, Emil și „Pădurea spînzuraților”* (*Note pe marginea unor materiale inedite*). *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 15 (1966), nr. 4 și tom. 16 (1967), nr. 2; Lucian Raicu, *Liviu Rebreanu*, E.P.L., 1967, p. 113—148; Valeriu L. Bologa, *Cu Liviu Rebreanu despre... Apostol Bologa*. *Steaua*, XXI (1970), nr. 11 (nov.); Petronela Negoșanu și E. Boșca-Mălin, *De la Apostol Bologa la Emil Rebreanu*. *Ibidem*; Puia Florica Rebreanu, *Sensuri și etape în laboratorul romanului „Pădurea spînzuraților”*. *Ibidem*; V. și vol. său *Zilele care au plecat*, 1969, p. 70—77, 99—101; Florian Tucă, *Au biruit prin jertfă*. *Emil Rebreanu erou autentic al „Pădurii spînzuraților”*. *Magazin istoric*, IV (1970), nr. 6 (iun.).

³ Al. Piru, *Documentariștii și Liviu Rebreanu*. *România literară*, IV (1971), nr. 7 (11 febr.); Vezi și Niculae Gheran, *Note, comentarii, variante în Rebreanu, Opere*, vol. 4, 1970, p. 660—713; V. Fanache, *Între geneză și roman*. *Steaua*, XXI (1970), nr. 11 (nov.); Puia Florica Rebreanu, *loc. cit.*

tarea de față. Le opunem însă, în replică, *toate* documentele aflate astăzi în posesia Bibliotecii Academiei R. S. R., Muzeului de literatură, Casei memoriale Liviu Rebreanu din Prislop. Avându-le la dispoziție, cititorul va fi în măsură să tragă și singur concluziile ce se impun. Atragem atenția însă că unele împrejurări biografice din viața lui Emil au prilejuit, în familia scriitorului, interpretări diferite. Încercând să explicăm cauzele unor opinii diametral opuse, vom dezvălui raporturi care, mai târziu, vor fi definitorii pe planul istoriei literare.

Poate pentru prima și ultima dată în tipărirea seriei de opere, recitind un roman al lui Liviu Rebreanu, ne găsim față în față cu mai tot materialul documentar pe care romancierul l-a avut la îndemână. Mult discutatul raport realitate-ficțiune poate fi astfel și mai bine înțeles în favoarea *creației* rebreniene.

Tipărirea *integrală* a documentelor nu poate în nici un fel știrbi genialitatea scriitorului, trăinicia operei sale, care, mai presus de noi, nu simte nevoia omisiunilor și interpretărilor tendențioase. O atare editare este, înainte de toate, un act de cultură, permițând cunoașterea mai nuanțată și mai exactă a unei mari literaturi ca și a creatorului ei. Adoptând o asemenea modalitate editorială răspundem implicit și unor mai vechi deziderate. Ne gândim, în primul rând, la Perpessicius, care nota cu prilejul comemorării a două decenii de la moartea ilustrului romancier:

„Emil Rebreanu, am impresia, are dreptul la o biografie a sa personală, iar fragmentele epistolare din amintitul studiu⁴ sugerează ideea unui volum în care scrisorile lui *tipărite în ordine cronologică și în integralitatea lor*, așa cum s-a procedat și în alte literaturi cu mărturiile celor căzuți pe cîmpul de luptă, ar cristaliza nu numai o biografie patetică, dar și un document pacifist și omenesc de mare valoare.”⁵

Publicind 166 documente (dobîndite nu fără greutate chiar și cînd s-au aflat în unele colecții publice din Capitală și provincie)⁶, se naște legitim întrebarea: Oare să fie singurele manuscrise rămase de la Emil Rebreanu? Categoric nu! În studiul lui Tiberiu Rebreanu, tipărit în *Steaua* (1960), aflăm, printre multe citate, și cîteva fragmente epistolare, ce ne fac să bănuim existența și a altor scrisori, necunoscute nouă. Fragmentele în cauză nu le-am publicat, principiul nostru fiind de a reproduce numai acele texte pe care le-am putut

⁴ Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.*

⁵ Perpessicius, *Liviu Rebreanu în ultimii 20 de ani. Steaua*, XV (1964), nr. 12 (dec.).

⁶ Aducem din nou mulțumirile noastre familiei Mihai și Cornelia Ioniță, din Timișoara (pentru scrisorile „Corneliei Dănilă”, puse la dispoziție conf. univ. Cezar Apreotesei) și Elenei Secoșan, din București (pentru scrisorile lui „Titi Haliță”, consultate și transcrise de Valeria Dumitrescu). Mulțumim, de asemenea, criticului Al. Oprea — directorul Muzeului literaturii române, Elenei Ionescu, Corneliu Filipaș, precum și lui Pîmpei Ștefănescu din Bistrița-Năsăud, pentru „scoaterea de sub cheie” a altor documente. Profundă recunoștința surorilor Rebreanu (Livia Hulea, Maria Strat și Florica Schuster).

consulta în original. Avem în schimb satisfacția de a comunica numeroase documente inedite, tipărind integral și multe alte acte care, pînă acum, au circulat în forme prescurtate. Marea majoritate, provenind din mediul familiei, au fost consultate la vremea respectivă, de scriitor. Mărturiile celor două surori ale lui Liviu Rebreanu, Livia și Miți, precum și ale soției sale, rămîn, în acest sens, un gir. Desigur, e greu de afirmat că *toate* documentele au fost văzute de romancier (se afirmă că aproximativ 100 i-au trecut pe dinaintea ochilor). Aproape sigur că nu a cunoscut scrisorile de dragoste adresate de Emil Corneliu Dănilă și lui Titi Haliță. Nu este însă exclus ca și aceste raporturi sentimentale, cunoscute îndeaproape de surori (fie numai din epistolele adresate lor de către Emil), să fi fost comentate, într-o formă sau alta, cu prilejul cunoscutei documentări.

Tipărirea scrisorilor în ediția de față permite creionarea și mai exactă a profilului „prototipului” literar. Cititorul are astfel posibilitatea să înțeleagă adevăratele proporții ale unor raporturi ce au reținut mai mult decît se cuvenea (ca să nu spunem inutil) atenția cititorului comentator, care, nu totdeauna în cunoștință de cauză, au încercat să înghesuie realitatea în tiparele cărții.

Mărturisirile prozatorului, coroborate cu documentele amintite, studiul caietelor de creație, precum și al variantelor manuscrise ale romanului ne-au reținut în mod deosebit atenția. Pentru a permite totuși o confruntare și mai la obiect a „prototipului literar” cu principalul erou al cărții, am găsit cu cale (în locul unor obositoare raportări) să publicăm o cronologie a vieții lui Emil Rebreanu⁷, sistematizînd datele comunicărilor anterioare, ca și pe cele ce se desprind din cercetarea materialelor inedite.

Concepția de editare, adoptată cu prilejul tipăririi primelor volume ale seriei de *Opere*, ne-a determinat să sistematizăm *Notele*; *comentariile*, *variantele*, respectînd structura aparatului critic din amintitele tomuri.

I PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR a apărut, pentru prima oară, la București, în anul 1922. Succesul de public al ediției I-a și a II-a din *Ion* (1920, 1921) îl determină pe cunoscutul editor și librar C. Sfetea (devenit după primul război mondial unul din principalii colaboratori ai „Cărții românești”) să angajeze nu numai publicarea noii opere, dar — așa cum am arătat în precedentul volum — și ediția a III-a a primului roman. Din punct de vedere bibliografic, *Pădurea spînzuraților* deschide șirul unei lungi colaborări, „Cartea românească” publicînd, între 1922—1932, alte șase volume inedite din creația lui Liviu Rebreanu, plus 18 reeditări. În viața scriitorului această perioadă reprezintă deceniul consacării definitive.

Pe parcursul a 22 de ani (1922—1944), volumul avea să fie tipărit de 11 ori. De la bun început, romanul înregistrează un mare succes de librărie, ceea ce face ca în același an, 1922, să apară o nouă ediție, urmată de alte reeditări: în 1925 (ed. a III-a), 1926 (ed. a IV-a), 1928 (ed. a V-a), 1932 (ed. a VI-a), 1938 (ed. a VII-a). Alte 4 ediții, greșit numerotate, apar la „Socec”: ed. a X-a [1940], ed. a X-a [1942],

⁷ V. Addenda, p. 534—551.

ed. a XI-a [1942] și o altă ediție, nenumeroasă, în [1944]⁸. Traduceri la Praga (1928), Londra (1930), New-York (1930), Perugia-Veneția (1930), Paris (1932), Cernăuți (1932), Istanbul [1942], Madrid [1944], cărora li se vor adăuga multe tălmăciri postume.⁹

Pe baza comparării integrale a celor 11 ediții antume, reproducem în volumul de față textul ediției a X-a [1940], *ultima* pe care Liviu Rebreanu a efectuat modificări de natură stilistică. Din punct de vedere textologic, ne-au reținut atenția și edițiile I-a (1922), a III-a (1925), a IV-a (1926), a V-a (1928) și a VII-a (1938), celelalte reeditări fiind simple continuări de tiraje, pe baza aceluiași zaț tipografic.

II CU PRILEJUL MAI MULTOR INTERVIURI, sintetizate ulterior în *Mărturisiri*¹⁰, Rebreanu ne dezvăluie lapidar istoria celui de al doilea roman al său:

„Pădurea spînzuraților s-a născut dintr-o fotografie pe care mi-a arătat-o un prieten, la sfîrșitul anului 1918. Fotografia reprezenta o pădure plină de cehi spînzurați în dosul frontului austriac dinspre Italia. Prietenul pleca la conferința păcii, unde fotografia avea să demonstreze cum au fost tratați cehii de către conducătorii monarhiei austriace.

Fotografia m-a impresionat puternic și m-a urmărit multă vreme. Auzisem că execuții similare ar fi suferit și mulți români. Mi se povestise că chiar la Bistrița, deci în țara mea, au fost spînzurați mai mulți preoți și țărani români bucovineni.

Aveam o năvală proaspătă, *Catastrofa*, al cărui erou, român și ofițer în armata austriacă, e adus de împrejurări să lupte contra armatelor românești. Sub impresia fotografiei cu cehii spînzurați, m-am hotărît să reiau pe eroul meu din *Catastrofa* pentru un roman, care să se cheme *Pădurea spînzuraților*. Anecdota romanului s-a încheiat singură și repede: Voi face o asemenea pădure cu spînzurați în Buccovina, unde oamenii executați vor fi toți români. Eroul meu, văzînd atîția români uciși de către înșiși conducătorii patriei pentru care e luptă și-și primejduiește viața, se revoltă și sfîrșește în ștreang, în aceeași pădure, după ce zadarnic a încercat să treacă dincolo, la români.

⁸ Răspîndirea operei este impresionantă în perioada interbelică. Peste două decenii de la moartea scriitorului, tirajul unei singure ediții avea însă să depășească totalul tirajelor antume.

⁹ Cf. bibliografia publicată de Nicolae Lișu în Liviu Rebreanu, *Opere alese*, vol. V, 1961. V. și *Referințele critice*, ale ediției de față, p. 750-751.

¹⁰ V. *Mărturisiri*, 1932 (conferință-răspuns la ancheta Institutului de literatură de pe lângă Facultatea de litere din București), publicate în *Revista Fundațiilor*, VII (1940), nr. 11 (nov.) și retipărite apoi în vol. *Amalgam* [1943].

În vremea aceea transcriam pentru tipar pe *Ion*¹¹. Planul noului roman mă preocupa însă mereu, deși mai mult anecdotic. Era un subiect cerebral, în care toată desfășurarea se infiripa de asemenea pe date cerebrale...

Cîteva luni mai tîrziu, am aflat că un frate al meu, despre care familia mea credea că ar fi prizonier undeva prin Rusia, că acel frate al meu, student, devenit ofițer artilerist în armata austriacă, adus să lupte pe frontul românesc împotriva românilor, a încercat să treacă la români; a fost însă prins, condamnat și executat prin ștreang, încă din mai 1917. Nu se știa nici localitatea unde a fost executat, necum împrejurările sau oarecare amănunte. În epoca aceea tulbură, cînd ostilitățile la noi încă nu încetaseră de tot, n-aveai nici de unde să iei informații.

A trebuit să mai treacă cîteva luni pînă ce am putut descoperi aproximativ regiunea unde s-a întîmplat tragedia aceasta a unui tînar de 22 de ani [sic]¹². Între timp, isprăvisem transcrierea lui *Ion* și acum, în toate nopțile, în fața biroului, mă zbuciumam cu *Pădurea spînzuraților*. Am început romanul de vreo patru ori, cîte treizeci pînă la cincizeci de pagini. Simțeam fusă că n-am găsit nici ritmul, nici atmosfera. Mă înverșunam în fiecare noapte și lucrul era în zadar. În schimb, în vreme ce scriam, în liniștea apăsătoare, am început să percep niște bătăi ușoare în fereastra mea, delicate ca ale unor degete imateriale. Deschideam, cercetam întunerecul. Nu era nimeni și nimic... Cînd însă bătăile acestea misterioase s-au repetat nopți de-a rîndul, insistente — fiindcă sînt, repet, credincios și superstițios — mi-am zis că nu poate fi decît sufletul fratelui meu, care cere îngrijirea creștinească ce nu i-a fost desigur acordată.

Și atunci am pornit să caut și să găsesc negreșit, orice ar fi, mormîntul fratelui spînzurat.¹³ Și după multe cercetări și destule peripeții, l-am descoperit în sfîrșit la Ghimeș, într-o livadă, la marginea fostei frontiere. Locul nu era nici măcar însemnat. De-abia cu ajutorul groparului din sat am putut stabili unde a fost executat și îngropat. Am fost în casa primarului de pe vremuri, unde a fost judecat și osîndit. Am fost în odăița în care și-a petrecut ultimele

¹¹ După datări autografe (B.A.R., *Arh. L.R.*, ms. 2540) transcrierea romanului se efectuează între nov. 1919—3 oct. 1920. „Vremea” amintită de L.R. privește, de fapt, începutul lui 1919 (v. p. 689, 752-753 ale vol. de față). La această dată, *Ion* (prima versiune ms.) era, într-adevăr, de mult terminat (14 aug. 1917 st.v.) dar transcrierea lui nu începuse. Între dec. 1918 și mart. 1919, L.R. scrie *Calvarul* „ogîlindă a propriilor vicisitudini și nehotărîri din anii neutralității și ai războiului” (cf. Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.*).

¹² Cu 5 luni înainte morții, Emil împlinise 25 de ani.

¹³ Aceasta s-a petrecut în vara anului 1920; mai precis: după 20 mai 1920 (cf. Fanny Rebreanu, *loc. cit.*). Am văzut însă că prozatorul „fixează” plecarea la Ghimeș după „transcrierea lui *Ion*” (greșală preluată în unele „memorii” de dată recentă). Plecînd la Ghimeș, L.R. lasă pe masa de lucru noua versiune a romanului *Ion*, întreruptă la cap. VI (*Nunta*), capitol transcris între 28 apr.—7 iun. 1920 (v. Rebreanu, *Opere*, vol. 4, 1970, *Note, comentarii, variante*, p. 712, unde se va citi însă „ms. 2540” în loc de „ms. 2500”, greșală de tipar).

ceasuri și de unde a plecat la supliciiul suprem. Am trecut în satul vecin, în Făget, unde a avut ultima reședință. Am cunoscut pe preotul român care-i fusese prieten, dar care n-a fost admis să-l însoțească la moarte. Am vorbit cu o fată de țăran, sprintenă, frumușică, la care am găsit câteva răvășele de-ale lui. Primarul mi-a dăruit șapca lui fără cozoroc pe care a trebuit s-o schimbe cu o pălărie civilă când a pornit pe ultimul drum pămîntesc... L-am dezgropat apoi și osemintele le-am mutat dincoace de pîriul care fusese graniță, pe pămîntul vechi românesc, așa cum ceruse el în ultimele momente și cum nu i se admisesse.

Și de-atunci am putut scrie liniștit la *Pădurea spînzuraților*. Au încetat bătaile misterioase în geam, am găsit un început care m-a mulțumit și o semnificație pentru eroul romanului...

Apostol Bologa însă n-are mai nimic din fratele meu. Cel mult câteva trăsături exterioare și poate unele momente de exaltare. Tragedia lui mi-a prilejuit doar cadrul în care se petrece romanul și puține personaje locale: preotul, groparul, Ilona etc. Pentru zugrăvirea militarilor, am utilizat cunoștințele și prietenii mele cu ofițerii noștri. Klapka, de pildă, are multe asemănări cu un ofițer român, azi colonel.

În Apostol am vrut să sintetizez prototipul propriei mele generații. Sovăirile lui Apostol Bologa sînt sovăirile noastre, ale tuturor, ca și zbuciumările lui... Numai un astfel de om putea să fie personajul central al unui roman în care lupta dintre datorie și sentiment amenința mereu să degenereze în frazeologie goală, patriotardă.

Subiectul *Pădurii spînzuraților*, o construcție cerebrală la început, s-a umanizat numai cînd a intervenit contactul cu viața reală și cu pămîntul. Fără de tragedia fratelui meu, *Pădurea spînzuraților* sau n-ar fi ieșit de loc, sau ar fi avut o înfățișare anemică, livrescă, precum au toate cărțile ticluite din cap, la birou, lipsite de seva vie și înviorătoare pe care numai experiența vieții o zămislește în sufletul creatorului..."

Variațiuni pe aceeași temă, regăsim și în alte „mărturisiri” anterioare și ulterioare celor de mai sus. Cîteva accente din interviul lui F. Aderca, *De vorbă cu d. Liviu Rebreanu*¹⁴, rețin atenția:

„Spînzurarea fratelui meu, ofițer în armata austro-ungară, la Ghimeș, ca «dezertor» de către unguri, mi-a sugerat ideea *Pădurii spînzuraților*.”

Romanul meu e oarecum alături de realitate. Fratele meu a fost un naționalist fără scrupule. Un asemenea personaj nu putea inspira decît cel mult o poezie patriotică. Eroul meu e mai puțin erou, pentru că în *Pădurea spînzuraților* am arătat însăși originea și creșterea dezechilibrului moral al unui om, slab în fond, ca toți oamenii, doritor de dragoste, pe care o găsește la o unguroaică — deși ar părea neverosimil unui literat oficial — și plins la spînzurătoare tot de un ungur, tatăl Ilonei. Așa cred eu că e mai omenește, și un roman care nu palpită de viață, cu toate ororile, cu toate contradicțiile ei — nu are sorți de viață chiar cînd are norocul succesului.”

¹⁴ F. Aderca, *Mărturia unei generații*, 1929.

Pe cît de sugestive, lămuririle romancierului sînt departe de a ne introduce în intimitatea creației sale, ferind-o de indiscreția privirilor străine. Orice cuvînt adăugat ar fi și astăzi de prisos, dacă geneza *Pădurii spînzuraților* n-ar fi atît de strîns legată nu numai de tragicul destin al lui Emil, dar și de viața scriitorului însuși. Tentația unor memorialiști de a înfățișa edulcorat unele rapoarte dintre cei doi frați sau, la polul opus, de a exagera animozitățile dintre ei contravine normelor de probitate științifică. Documentele rămase și, în primul rînd, corespondența lui Emil cu Liviu și cu restul familiei sînt mărturia unor fapte istorice ce nu pot fi escamotate.

Este un adevăr incontestabil, că, după venirea lui Rebreanu în București (15 oct. 1909), relațiile cu părinții și frații rămași în Transilvania se răcesc într-o asemenea măsură încît, nu de puține ori, nici măcar epistolele ce-i sînt trimise nu-și găsesc răspunsul îndelung așteptat. De ajutor nici pomeneală, deși pensionarea tatălui (1910) și mai tîrziu moartea acestuia (14 iul. 1914) îndreptățeau familia să spere în sprijinul fratelui mai mare, aparent „căpătuit” în România.

Dintr-o mîndrie lesne de înțeles, prozatorul nu a lăsat să se întrevadă, la vremea respectivă, propriile lui greutăți. Slovele tipărite, minore colaborări la unele gazete bucureștene sau provinciale, îl ridicaseră mult în ochii familiei, lăsînd impresia de „om așezat” din toate punctele de vedere. Realitatea însă, era amară. Închisoarea (febr.-aug. 1910)¹⁵, hamalicul pe la redacțiile unor reviste literare, precum și goana după un serviciu „ca lumea” îi întunecă existența. După căsătoria cu Fanny Rădulescu (1912)¹⁶, se zbate și mai mult să facă față cerințelor propriei familii¹⁷. „Ești înșurat, fericit”, i se adresează fratele mai mic, Emil, implorîndu-l să-l ajute ca să-și poată plăti cizmarul.

„Am rămas gol în toată privința. Haine nu am, ghetе, pălărie iară nu, și acum sînt octavan (elev în clasa a VIII-a, n.n.). Te rog deci să fii atît de bun și să-mi trimiți cîteva coroane spre a-mi putea soloi la păpucari, căruia îi sînt dator cu 20 cor[oaane].”¹⁸

Peste alte 6—7 luni, disperat că nu-și poate plăti taxa de admitere la examenul de terminare a liceului, i se adresează din nou:

¹⁵ Pentru detalii vezi Rebreanu, *Opere*, vol. 4, 1970, p. 684—689.

¹⁶ Corectăm, cu acest prilej, greșeala strecurată în tabelul cronologic publicat de noi în vol. Rebreanu, *Golanii*, 1966, p. XLIV.

¹⁷ Articolul lui C.D. Papastate, *Pe urmele lui Liviu Rebreanu la Craiova*, publicat în revista *Limbă și literatură*, VII, 1963, p. 193 și urm. permite să întrevădem cît de strîmătorat era, din punct de vedere bănesc, L.R. în anii 1912—1913. Vezi și scris. către Făgețel trimise de L.R. la 3 febr., 11 și 12 mart. 1912, aflate în Fond *Ramuri*, Arh. St. Craiova.

¹⁸ V. scris. din 3 oct. 1912. De reținut începutul: „Cu toate că nu ai scris acasă de cînd ai promis că vei da semn de viață despre Tine în toată săptămîna, totuși te cerc eu cu scrisoarea prezentă. De cînd nu ți-am scris, sau mai bine-zis, nu mi-ai răspuns scrisorilor mele...” (*Addenda*, p. 357—358).

„Ți-am cerut astă-toamnă cîteva coroane să-mi plătesc niște ghețe, cari și astăzi îmi sunt neplătite, dar ai zis să mai aștept¹⁹... Aștept, aștept... Dar pînă cînd? După ce voi ieși din școală? Atunci m-a feri D-zeu să cerșesc mila altora, ca astăzi... De-atîtea ori m-am întors cătră tine cu rugăminți și niciodată nu mi-ai dat nici 2 fileri... Nu mi-ai dat tu, care ai avut și ai... Dar frații noștri mai în grabă ajută streinii... Dar las' că aceia te știu linguși mai cu multă artă decît noi, bieții săteni din Ardeal! De la cine să cer eu aceste 50 coroane? Sau să nu mă supun examenului de maturitate? Te rog, spune-mi ce să fac? Scrie-mi dacă ai vreme și dacă crezi că viitorul unui frate de al tău e mai mult decît un articol din *Rampa*.”²⁰

Din nou, apelul rămîne fără răspuns, ceea ce îl determină pe Emil să revină cu aluzii directe la faptul că *trei ani* rugămințile lui au rămas „fără rezultat”²¹. Amenințat să piardă „matura”, din lipsa cîtorva parale, „cel mai nenorocit om”²², cum se spovedește fratelui său, nu i-ar rămîne toată viața decît a „blăstăma soarta și oamenii cari văd că-s atît de răi și nemiloși”²³.

Supărarea însă trece, blestemele sînt uitate și, peste o lună, același Emil se adresează lui Liviu înștiințîndu-l cu mîndrie că și-a trecut examenele.

¹⁹ Sublinierea ne aparține. Informația aceasta și altele de același gen (v. p. 677, n. 48, ș.a.), precum și unele indicii referitoare la circulația corespondenței în epocă (stampilele poștei de pe scris. consultate), ne determină să considerăm insuficient argumentată precizarea făcută de Puia Florica Rebreanu, în interesanta sa carte *Zilele care au plecat* (1969), cu privire la soarta epistolelor lui Emil Rebreanu adresate fratelui său. Oferind un punct de vedere deosebit de cel prezentat de noi, ne facem o datorie înfățișînd relatarea autoarei: „Împrejurările au făcut ca scrisorile născădeanului să-l caute pe fratele bucureștean, din 1913, la redacția *Rampai*, singura lui adresă stabilă, în timp ce el era într-o permanentă peregrinare cu domiciliul din Str. Rațiu în Smîrdan sau de aici în Primăverii, dacă nu chiar în perspectiva unei plecări mai departe, cum fusese cea de la Craiova.

Știrile nu circulau prea ușor în acea vreme între București și nordul Transilvaniei, nici înainte de declanșarea războiului din 1914, și cu atît mai mult după aceea. Picurile s-au adunat deci nedesfăcute la redacția ziarului *Rampa*, din strada Sf. Ionică, prilejuind tristeți și disperări lui Emil, care nu bănuie altceva decît că Liviu nu vrea să-l ajute, nici cu bani de taxe, nici cu asistență în București” (*op. cit.*, p. 74).

²⁰ V. scris. din 21 apr. 1913 (*Addenda*, p. 360).

²¹⁻²² V. scris. din 8 mai 1913 (*Addenda*, p. 361—362). Înseluarea în creion, adăugată ulterior: „Trimes 70 cor. la 20.IV.1913, L.R.”, surprinde, întrucît următoarea epistolă, adresată de Emil aceluiași destinatar, nu numai că nu amintește de primirea banilor, dar, iarăși, pune în lumină aceleași raporturi tulburi dintre frați. Nu mai puțin adevărat este însă și faptul că, într-o altă misivă, cîteva rînduri ale lui Emil nu exclud existența unor raporturi mai complexe decît cele dezvăluite de documentele de care dispunem acum: „Cu toate că am renunțat cu totul la tine, totuși am mai avut de gînd să te mai rog ceva... Dacă nu mi-ai fi împlinit cererea aceea, desigur că nu mai încercam niciodată să trec granițele Ungariei” (v. scris. din 19 iun. 1913, *Addenda*, p. 370).

Din punct de vedere documentar noua scrisoare este de o mare importanță, anunțînd că „prin 5, 6 iunie, st. vechi, 1913, voi fi în București”. Epistola dezvăluie aceleași relații precare:

„Nu-ți știu adresa, pentru că nu mi-ai făcut-o cunoscută și prin urmare nici nu voi putea să te cercetez pe tine... Cu Al. George stau în corespondență de mai multă vreme, care mi-a schițat întrucîtva viața de pe acolo, dacă tu — la atîtea scrisori de ale mele — nu mi-ai putut-o spune...”²⁴

De data aceasta, în fața hotărîrii lui Emil de a veni, cu orice preț, în România, fratele din București se grăbește să-i răspundă. Promisiunile întrec așteptările. În primul rînd înscrierea la medicină („Ți-am da noi casă, masă, îmbrăcăminte, timp de doi ani”²⁵). Pe urmă, intern la spital, „ți se dă casă, masă, plus ceva parale; și în șase ani ești doctor”²⁶. Totul ar fi clar, numai că, la sfîrșitul scrisorii, tînărul este rugat să-și amîne sosirea cu 2—3 luni:

„Acuma degeaba ai veni. Stăm și noi provizoriu la soacră-mea, fiindcă pe vară, Fanny neavînd serviciu, plecăm din București. Așa că ne-ar fi peste putință să te putem găzdui acuma. Iar aiurea n-ai avea unde să stai, că pe prietenii lui Al. Gheorghe nu poți să contezi serios.”²⁷

Să fi fost acesta un mod de a domoli elanul băiatului, ce se dovedea hotărît să se arunce, fără acoperire, într-o lume necunoscută, în care pînă cînd și fratele, căruia îi solicita sprijinul, se descurca anevoie? Să fi fost într-adevăr un act spontan, de netăgăduită dragoste (aflată în conflict cu propriile vicisitudini ale scriitorului)? Greu de răspuns, după lectura epistolelor ce aveau să urmeze.

²⁴ V. epistola din 8 iun. 1913 (*Addenda*, p. 367). Hotărîrea plecării este categorică. O dovadă în plus este scris. trimisă unor rude apropiate înaintea primirii vreunui răspuns din partea lui L.R. Cităm: „mîine trebuie să plec la Bistrița ca să-mi pot scoate pașaportul, iar pe duminică, în 15 i.c., dimineața, plec spre București...” Aceași misivă trădează și speranța de a fi așteptat în Capitală (după ce-l pusese pe L.R. în fața unui lucru împlinit): „Lui Liviu i-am spus că plec acuma duminică și, prin urmare, nu pot să-l fac să mă aștepte pe la gara din București de-atîtea ori. Las' că o să vă scriu de prin București” (*Addenda*, p. 368).

²⁵⁻²⁷ V. epistola lui L.R. din 2 iun. 1913 (*Addenda*, p. 527). Datarea derutează, la prima vedere, fixarea în timp a corespondenței. Scris. este însă ulterioară epistolei trimisă de Emil la 8 iun. 1913 n. (*Addenda*, p. 367—369), referindu-se neîndoios la conținutul ei. Nedumeririle provin și din sistemul diferit de datare (stil nou, stil vechi). De altfel, chiar scris. lui. Emil, din 8 iun. 1913 n. (*Addenda*, p. 369), anunță că va fi în București „în 5—6 iunie, după cîlîndarul nostru”.

Reacția tinărului este stupefiantă:

„Nu știu, îți bați joc de mine, însă parcă nu pot să-mi cred ochilor.... că eu pribeagul — să am noroc.”²⁸

Promisiunile lui, tonul copilăresc în care le face exprimă pe deplin euforia declanșată la primirea veștilor:

„Trebuie să-ți declar, iubite frate, că toată silința mi-oi pune-o la studiatul medicinei și-ți voi arăta rezultatele cele mai frumoase posibile...”²⁹

Cît privește literatura — fascinația certă spre care-l îndreptau mai multe „poezii, nuvele, frinturi de teatre...”³⁰ — Emil nutrea aceleași gânduri pe care Liviu le avusese cu puțini ani în urmă. Dezamăgit de refuzul lui Sebastian Bornemisa de a-l tipări „din pricina limbii”, el spera ca șederea printre bucureșteni să-i cizeleze verbul.

După atmosfera ce o degajă unele documente ulterioare, s-ar zice că fratele din Capitală începe să ezite. Îngrijorat că peste cele convenite se ivesc îndoieli neintemeiate (în realitate dificultăți ale căror temeiuri n-avea cum să le înțeleagă), Emil i se adresează din nou:

„Ai amintit într-o epistolă ce ai scris acasă că nu mi-am schimbat planul de a trece la tine? Ce plan?... Eu nu am planuri, ci numai un scop spre a cărei realizare vreau să muncesc și să sufăr... numai și numai ca să-l ajung... [...] Nu, iubite frate, eu nu mi-am schimbat planul, căci unica dorință mi-a fost — acum de trei ani de zile — să trec în România, să studiez și... să scriu...”³¹

Pregătirile de plecare sînt atît de avansate, incit numai orele urmează să mai fie precizate. Evenimentul trebuia să aibă loc între 1—2 octombrie 1913. Din Brașov, Emil urma să-l anunțe pe Liviu „cînd și la care tren să mă aștepți.”³²

Este adevărat că venirea în țară era mult îngreuiată de formalitățile pașaportului. Emil luase însă hotărîrea să vină oricum, aranjînd, în prealabil, „trecerea”. Intențiunile sînt explicate clar fratelui:

„Lîngă Zernești, am un prietin bun — student octavan — care, cu toate că acum e în Năsăud, mi-a promis că părinții lui mă vor trece cu siguranță... Servitorul domnului respectiv de lîngă Zernești, în schimb pentru 10 coroane, mă trece pînă în Sinaia. Deci trecerea nu ar fi mare lucru...”³³

²⁸⁻³⁰ V. scris. din 19 iun. 1913 (*Addenda*, p. 372); V. și Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.*

³¹ V. *Addenda*, p. 377.

³² *Ibidem*, p. 375—376.

³³ *Ibidem*, p. 376.

Simțind ceea ce se întîmplă „dîncolo”, și îngrozit de ceea ce avea să se petreacă în alternativa rămînerii acasă, imploră înțelegere:

„Tu-mi ești frate și mă vei ajuta, dacă astăzi sînt încă nepu-tincios... Tu mă vei ajuta cu tot ce poți și eu îți voi fi mulțămitor... Te rog de răspuns grabnic... și aștept tot ajutorul ce mi-l poți da...”³⁴

Nelinıştea crește; la 10 septembrie 1913 i se adresează din nou: „Spune-mi să trec cum pot, dacă nu mai mult”³⁵, „Hotărăște... și va fi făcut”³⁶. Liviei, preocupată cu procurarea unor acte, îi scrie în același sens, să nu „forțeze” căci va putea „trece și fără certificate cerute”³⁷.

Studiul documentelor rămase în arhivă nu ne îngăduie să precizăm, fără putință de tăgadă, ce-a intervenit la București în planurile convenite. Absența altor documente și înlocuirea lor cu unele mărturii memorialistice permit, deocamdată, cele mai năstrușnice interpretări. Independent însă de felul în care sînt judecate faptele, de improvizarea altora, menite să suplinească „lacunele informației”, dezamăgirea lui Emil nu poate fi nicidecum contestată:

„Facă D-zeu piatră ori viermi din mine — mi-e totuna mie... Și eu am avut un vis frumos și poate prea frumos a fost ca acum să-l urmeze atîta părere de rău și atîtea suferințe...” „Liviu — unealta nenorocului meu — crede că dacă treceam Carpații îi eram spre greutatea lui... Tu știi că m-am susținut și am învățat fără ajutorul nimănui și acum cînd într-adevăr aș fi putut ocupa un post mai bunîșor — să nu fiu în stare să urmez filozofia?! Și apoi atîta contrazicere și răutate de la un frate!!! ...Să-mi fi spus dînceput că nu mă poate sprijini nici într-un fel, eu m-aș fi înscris la iură în Cluj, ori mergeam pe altă carieră...”³⁸

„Chinuitului fiu al durerilor nețărîmurite” — cum singur se caracterizează într-o scrisoare adresată Corneliiei Dănilă — îi rămîne să robotească pe lîngă notarii din împrejurimi, pentru ca, în cele din urmă, forțat de mizerie (nicidecum... de gelozie, ca Apostol Bologa), să se înroleze în armată.³⁹

Ca experiență umană, cazul lui Emil rămîne straniu. Prevăzîndu-și parcă destinul, se zbate să-l alunge, dorind să fugă oriunde,

³⁴ *Ibidem*, p. 378.

³⁵⁻³⁶ V. *Addenda*, p. 379. În aceeași scris.: „Ori poate și acum te afli în umbra dubietății de-a-mi continua studiile în București?”

³⁷ V. scris. din 16 sept. 1913 (*Addenda*, p. 379—380).

³⁸ V. scris. din 12 oct. 1913 (*Addenda*, p. 380—381).

³⁹ Despre condițiile materiale care au precedat înrolarea lui Emil în armată s-a ocupat îndelung Tiberiu Rebreanu (*loc. cit.*) și Cezar Apreotesco, în *Date noi despre prototipul lui Apostol Bologa*. *Orizont*, XV (1971), nr. 7 (iul.); V. și Marginalii la corespondența inedită a lui Emil Rebreanu, în *Limbă și literatură*, XVIII (1968). Rezultatele cercetărilor sînt sintetizate în *Emil Rebreanu — Cronologie* (*Addenda*, p. 534—551).

numai acolo să nu rămână. „Simt că ceva mă cheamă în alte lumi necunoscute“⁴⁰ — îi scrie Liviei — ispitit, în acele zile, să plece în Italia sau în Germania. Lipsa de hotărâre îl ține totuși în loc, deși este obsedat că totul îl „zugrumă“, îl „omoară“, înainte de a-și pune „singur capăt zilelor“. O notație de atunci: „Mă trezesc de multe ori cu lacrimi în ochi, fără să-mi dau seama de ce...“⁴¹, este preludiul testamentului de mai târziu.

Peste un an, raporturile între frați vor fi reluate, limpezindu-se unele stări ce întunecaseră, vremelnice, bunele sentimente. Atent la greutatea familiei din Năsăud, Liviu ia în grija lui pe Florica, sora cea mică (toamna lui 1913). Dacă ținem seama de greutatea prin care trecea la rîndul său scriitorul, faptul nu rămîne fără semnificație. Neîndoios, în acele vremuri, cei rămași în Năsăud îi cereau mai mult decît avea putința să le ofere. Liviu Rebreanu abia putea să facă față propriilor nevoi materiale, zbatîndu-se, în fel și chip, ca cei din preajmă să fie în afara grijilor, ceea ce, de altminteri, nici nu va izbăvi întotdeauna. (Dragostea față de soție și fiică este împinsă pînă la idolatrie.)⁴²

Nu peste mult timp, tot necazurile, altele, îl vor determina iarăși pe Emil să-și implore fratele să-l ajute. Unele din ele, umilitoare, cumplit de dureroase, îi vor provoca noi decepții. Bunătatea lui, sufletul generos îl vor face să treacă peste amărăciuni.

Lectura documentelor pe care le publicăm este edificatoare pentru înțelegerea relațiilor reale dintre frați, cu numeroase momente de încordare, dar și de liniște sufletească. Unele strigăte, sfîșietoare, cu greu puteau fi uitate. Dacă prima dată ele nu au fost înregistrate de romancier la adevărata lor tensiune, nu este exclus ca peste ani, după moartea lui Emil, să fi stîrnit mîhniri, dacă nu și mai mult. Spicuiim cîteva rînduri:

„Orfan înaintea lumii și orfan în toate privințele, duc lipsa celor mai elementare lucruri de care are nevoie un om.“⁴³ „Iubite frate, ajutător-mă acumă cînd sînt mai năcăjit ca totdeauna... Dacă mi-a ajuta bunul D-zeu să scap teafăr din băile de sînge ce se urmează din zi în zi, o să-ți reîntorc odată tot ce tu îi binevoi să-mi împrumuți acumă, iar dacă e scris în stele să mi se stingă viața în urma dușmanului, ți-a mulțami sufletul meu, oriunde ar ajunge.“⁴⁴

⁴⁰ V. scris. din 12 oct. 1913 (*Addenda*, p. 382).

⁴¹ V. scris. din 24 oct. 1913 adresată Liviei (*Addenda*, p. 383).

⁴² Obiectivitatea cu care încercăm să reconstituim atmosfera familială ne obligă să nu uităm conținutul multor documente (în special corespondența), mărturii ale unei iubiri devotate față de Fanny și Puia Rebreanu. Între altele, dedicația autografă, așternută pe primul exemplar al *Pădurii spînzuraților*: „Ție, Fanny dragă, Muza mea fără prihană, Ție ți se cuvin toate străduințele mele întrupate în biete cărți, Ție îți dăruiesc în veci toată iubirea mea. Liviu.“ 4.I.1923 B.

⁴³⁻⁴⁴ V. scris. din 1 nov. 1914 (*Addenda*, p. 420—421).

Liviu e rugat să „rupă“ 100 de coroane, să cumpănească starea în care se afla „voluntarul“, ca unul ce cunoștea prea bine viața și obligațiile cătanelor în armata austro-ungară.

Parale n-aveau să-i sosească. O nouă scrisoare îndepărtează orice dubiu. Supărarea nu pare să fie atît pentru că... „nu mi-ai putut satisface cererilor mele“⁴⁵, cit pentru că din august 1913 „scrisoare de la tine n-am primit“⁴⁶. Rugămintile sînt repetate cu același rezultat:

„N-am primit de la voi decît epistola cu fotografia lui Fanny și de-atunci nici o știre... Eu v-am scris de două ori de la primirea epistolei voastre [...] Vă mai rog o dată să binevoiți a-mi trimite barem 40 coroane telegrafice, ca să-mi pot cîștiga unele rufe mai călduroase și alte celea de cite are nevoie un soldat care pleacă în foc... Și, poate nici acumă n-aș merge încă la front, dacă aș fi avut parale și dacă n-ar fi trebuit să îndur atîta foame.“⁴⁷

În loc de reproș, spovedanie:

„Ca bun creștin m-am mărturisit și te rog și pe tine și pe Rița să mă iertați dacă în decursul vremurilor v-aș fi vătămât vreodată.“⁴⁸

Desigur, multe cuvinte de dragoste frățească pot fi desprinse din citirea corespondenței. În special scrisorile adresate de pe front, cînd ostașul nu mai este apăsător de nevoi materiale, și deci nu mai are nevoie de sprijin, sînt de natură să ateste reluarea bunelor relații. Epistolele către Liviu și Fanny Rebreanu, datate în 17 și 29 aprilie, 3 mai, 22 iunie, 20 iulie, 10 octombrie, 2 noiembrie, 13 decembrie 1915, 3 ianuarie, 12 și 25 februarie 1916⁴⁹ sînt tot atîtea documente menite să pună în valoare, cu aceeași obiectivitate, raporturile bune cu familia din București. Însemnarea din 10 aprilie 1917, cu puțin înaintea morții, nu poate fi altfel interpretată decît ca o nouă dovadă de dragoste:

„Nu mai stau prin casă, nu citesc, ci mai bucuros privesc riul Trotuș, care-mi duce dorurile încolo, în jos, spre Siret, la Liviu și familia lui“⁵⁰.

Acesta, la rîndul său, l-a iubit pe Emil iar dacă puterile nu i-au îngăduit să-l ajute, faptul nu poate fi confundat cu uitarea.⁵¹ În realitate, este de presupus că relațiile dintre frați au fost și mai nuanțate decît se întrevăd din documentele publicate,

⁴⁵ V. scris. din 9 ian. 1915, prilejuită de primirea unei epistole din partea lui I.R. (*Addenda*, p. 429).

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ V. scris. din 10 mart. 1915 (*Addenda*, p. 433—434).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 435. De reținut că în epistola adresată Liviei la 23 mart. 1915, Emil notează: „Am căpătat scrisoare de la Liviu: parale nu mi-a putut trimite“ (*Addenda*, p. 435).

⁴⁹ V. *Addenda*, p. 438—442, 444—445, 454—456, 457—458, 463—466, 475—481.

⁵⁰ V. scris. către Livia (*Addenda*, p. 524—525).

⁵¹ Stancu Ilin, *loc. cit.*, 1968, susține același punct de vedere.

fiind condiționate și de alți factori din sinul și din afara familiei din care amindoi făceau parte. Nu dispunem încă, din păcate, și de alte mărturii scrise în primul rînd de *toate* epistolele adresate de Liviu familiei născuțene⁶², documente ce ne-ar putea dezvălui și mai clar complexitatea raporturilor comentate mai sus.

În atare condiții, verdictele nu-și au rostul, cu atît mai mult cu cît unele împrejurări din viața scriitorului, mai precis: din primii ani ai venirii sale în țară, se cer clarificate pe baza coroborării unor documente *autentice*, provenite din cît mai multe surse posibile. Paginile memorialistice, interesante la rîndul lor — dar contradictorii cînd sînt comparate între ele — nu le pot suplini. În ce ne privește, înclinăm a crede că, la acea dată, bunele intenții ale lui Liviu, izvorite din dragostea lui pentru Emil, nu erau suficiente pentru a potrivi fapta cu vorba. Dacă în cele de mai sus ne-am oprit la unele momente mai puțin fericite din viața celor doi frați este pentru a surprinde în geneza romanului și mobiluri mai tainice.

Se știe că la început prozatorul s-a documentat îndelung, aplecîndu-se peste multe din slovele fratelui dispărut. Recitite, epistolele ce-i fuseseră adresate (măcar acestea dacă nu și altele) nu puteau să nu-l sensibilizeze, ecoul lor fiind amplificat, prin forța împrejurărilor, de *imprevisibilul* deznodămînt al fratelui. Doar Emil nu încercase pentru prima oară să fugă „în țară”, și atunci nu cu riscurile de mai tîrziu. Războiul avea să-i fie fatal, păstrînd, desigur, întreaga răspundere. Puteau fi uitate însă zilele din urmă, rugămînțile neîndeplinite?

Și poate așa înțelegem mai bine una din obsesiile mărturisite, reluată, într-o formă sau alta, pe parcursul anilor:

„În vreme ce scriam, în liniștea apăsătoare, am început să percep niște bătăi ușoare în fereastra mea, delicate ca ale unor degete imateriale. Deschideam, cercetam întunerecul. Nu era nimeni și nimic...”⁶³

După noi, cartea nu este numai un monument „aere parennius” ridicat fratelui scriitorului, ci și o spovedanie.

*

Ce legătură are Emil Rebreanu cu Apostol Bologa?

„Mai nimic”, afirmă prozatorul, știind mai bine decît oricare ce-a adăugat, ce a „uitat”, ce a schimbat, supunînd materialul documentar rigorilor *romanului*, nicidecum unei *biografii* romănate.⁶⁴

Comună în linii mari generației de români transilvăneni din preajma primului război mondial, drama lui Apostol Bologa descinde

⁶² Inclusiv scris, către Emil. În epistola către Miți, acesta notează: „Cu pachul ăst din urmă, am trimis și epistolele ce-am primit pe cîmpul de luptă” (15 sept. 1915). V. *Addenda*, p. 452.

⁶³ Cf. *Amalgam* [1943]. V. p. 669 a vol. de față.

⁶⁴ „Viața lui Emil, povestită simplu, exact cu m s-a desfășurat, oferă ea însăși substanța unui roman”, afirmă cu temeii Puia Florica Rebreanu (*op. cit.*, 73). De-ar fi scris — adăugăm noi — cu greu l-am suprapune ideatic *Pădurii spînzuraților*.

mai mult din criza de conștiință a unui David Pop și prea puțin din frămîntările sufletești ale lui Emil Rebreanu. Rostul nuvelei *Catastrofa*, amintită de scriitor cu prilejul „mărturisirilor”, este imens în geneza operei. Drama lui Emil îl obligă pe autor să-și adapteze cartea gîndită, fără să renunțe la problematica inițială. Nimic ciudat. Doar stătea în obiceiul său să se întoarcă la unele subiecte și teme tratate în cadrul nuvelei, asigurîndu-le o altă respirație epică. Apostol preia zbuciumul interior al lui David, continuînd un drum întrerupt. Reluarea nuvelei ar fi permis *oricînd* schimbarea deznodămîntului, apropiînd-o de roman.

Cu puțină imaginație, pe eroul principal al *Catastrofei* ni-l putem închipui în ștreang, în locul lui Bologa. Ca într-o piesă, jucată la început într-un act și, ulterior, în trei, „rolul” rămîne același, schimbîndu-se doar distribuția. În schimb, deși culminată tot atît de tragic, viața lui Emil, derulată invers, nu duce la Apostol. Scrisorile rămase de la Emil Rebreanu, mai bine-zis *majoritatea* lor, ni-l înstrăinează mult de eroul *Pădurii spînzuraților*.

„Simțul datoriei”, exacerbât în prima parte a romanului, punct de plecare în metamorfoza lui Apostol, nu prea rimează cu starea de spirit în care s-a aflat Emil Rebreanu la începutul carierei cazonice. Suflet de o rară noblețe, incredibil de generos cu *toți* frații săi, bun și iertător la tot pasul, Emil se dovedește a fi fost o ființă care știa prea bine ce vrea de la viață, avînd o structură interioară de loc întortocheată, în comparație cu cea a lui Bologa⁶⁵. Purtînd povara existenței sale, iar mai tîrziu, după moartea tatălui, a fraților rămași fără sprijin, el se luptă, în mai tot ce face și gîndește, cu necazurile prozaice ale vieții⁶⁶, nicidecum cu „onoarea” de militar austro-ungar.

Pe o treaptă a evoluției sale spirituale, Apostol crede că „numai războiul e adevăratul generator de energii”. Emil Rebreanu, pe cît de slab, pe atît de lucid, este mult mai aproape de adevăr:

„M-am îngreșat pînă la gît de atîta sînge și crieri de om ce am văzut și mi-or stropit hainele. M-am saturat de război și de viața animalică ce-o duc acumă mai bine de un an de zile”⁶⁷ — se adresează familiei, deprimat peste măsură.

S-ar putea obiecta că și Apostol Bologa trece uneori prin asemenea stări. Pe bună dreptate, numai că tot atît de adevărat este faptul că Emil Rebreanu nu cunoaște exaltarea „datoriei față de țară” a lui Apostol și David Pop, la proporțiile și semnificația întîl-

⁶⁵ „Ceea ce e «contrafăcut» de scriitori, în sensul artei, privește în special evoluția psihologică a eroului. Apostol are o linie interioară de desfășurare de la atitudinea «iătoriei» față de țară pînă la fascinația morții ca mijloc de rezolvare a conflictului puternic din sufletul său... Liviu Rebreanu avea simțul dramatizmului și avînd nevoie de un spațiu de desfășurare a metamorfozei sufletești a eroului și l-a creat. Emil, din acest punct de vedere, ar fi fost prea linear, el urînd de la început războiul și negăsindu-și rostul în cadrul armatelor austro-ungare” (Stancu Ilin, *loc. cit.*, 1966).

⁶⁶ „Mă deosebesc de oamenii de soiul și etatea mea într-atîta că cea mai mare parte a vieții mele a fost o luptă uriașă cu mii de neajunsuri și mizerii”, se recomandă Emil într-o scris. adresată „scumpei Fanny”, cu un an înaintea

nite în roman, sau în nuvelă. Grijă familiei aflată în impas, bucuria de a împărți fraților orfani aproape întreaga soldă de ofițer (200 din cele 262 coroane, pentru care își pune viața la mezat) îl preocupă în zilele de front, înfinit mai mult decât orice „criză sufletească” prin care trece „reprezentantul” său literar în *Pădurea spînzuraților*.

Mintea greoaie a unui David Pop, „un ardelean mediocru” — cum îl caracteriza G. Călinescu — și, într-o măsură, chiar a lui Apostol Bologa, cărui îi va trebui vreme îndelungată să înțeleagă realitatea brutală ce-l înconjoară, nu-i este caracteristică lui Emil Rebreanu. Și el este prins în angrenajul diabolic al războiului, dar modul de reacționare este cu totul altul. De la început, evenimentul îi apare în culori sumbre. Tînguirile lui nu consună cu rostirea lui David Pop sau a lui Apostol Bologa cînd își iau în serios „onoarea” de ofițeri în armata imperială austro-ungară. Mai tot ce-l înconjoară îi întărește convingerea că este pregătit pentru un măcel:

În roman zăngănitul armelor înveselește tirgul, parcă „i-ar fi scăpat dintr-o primejdie grozavă sau le-ar fi făgăduit o fericire cerească”⁶⁸ Apostol e „mîndru și fericit”.

E un „lux” pe care Emil Rebreanu nu și l-a permis, ca de altfel toți pămîntenii lui:

„... Nimenea nu va bănuî cită jale vom duce subț genele plecate... Toți ofițerii de la artileria din loc.[alitate] sunt rezervați, oameni cu familie și atît de îngroziți de război!... Mulți colegi de ai mei sunt logodiți și cît n-ar da să nu se depărteze de aleasa lor!...

Căpătăm revolve, ne ascuțim sabiile și vrem să ne toarne minte cu cofa, că unde și cum să țintim și să omorîm oamenii dușmănoși ai țării noastre... Niciodată nu puteam nici cel puțin să mă uit cînd tăiam vreo găină... și-acuma va trebui să omor oameni pe cari nu-i cunosc!!! Și poate să mă reîntorc ca ofițer din campania aceasta, dacă voi ști omorî mulți semeni de-ai mei...

Cătunie — măgărie...⁶⁹

Peste alte cîteva zile, același Emil va comenta astfel vestea că cei mai buni vor fi „denumiți dintr-odată cadeți” (cu „două stele”):

„Vorbura să-i ducă cu stelele lor cu tot, numai să nu ne trimită la cîmpul de belit...”⁷⁰

morții (25 febr. 1916). În aceeași epistolă îi mulțumește pentru „atenția și dragostea ce-mi dovedești prin scrisorile Tale scumpe”. „Pribeagul amar și fără noroc”, își roagă „cumnățica” să-i trimită o fotografie, „fie aceea chiar și mai veche”. „Pe Puia o sărut, că și ea, mititica, să roagă pentru mine. Tare aș vrea s-o văd și să-i cumpăr o păpușă mare, mare cit ea” (*Addenda*, p. 477—478).

⁶⁸ V. scris. din 28 mart. 1916 (*Addenda*, p. 484). Atitudinea antirăzboinică a lui Emil a fost subliniată pentru prima oară de Tiberiu Rebreanu (1960). Ulterior, ea va fi reluată și dezvoltată în celelalte studii consacrate genezei romanului.

⁶⁹ Cf. *Pădurea spînzuraților*, Cartea întâi, p. 42.

⁷⁰ V. scris. din 10 sept. 1914, adresată Corneliu Dănilă (*Addenda*, p. 408).

⁷¹ V. scris. din 20 sept. 1914 (*Addenda*, p. 413).

Săturat de frontul italian de „același bubuit de tun, aceeași viață de toată ziua: singe și iar singe”⁷¹ cere să fie mutat din nou pe cîmpul din Rusia. Nici vorbă de eroism („Cu rușii ne-am înțeles perfect și au fost niște dușmani neasămînat mai cinstiți decât italienii. Cu ei ne luptam duminică și încolo era frățietate”⁷²).

Apatic, îl vom regăsi peste un an, cu trei luni înainte de a trece în lumea umbrelor, resemnat în ale milităriei:

„Aicea îmi merge bine: mînc și dorm și nu-s în foc. Ce să mai vreau între astfel de împrejurări? Planuri mari nu mă muncesc, visuri nebune nu mă bat, ci trăiesc ca o adevărată cătană, ca un dobitoc...”⁷³

Proiectele sînt practice:

„Dacă războiul va ține încă mai mulți ani, mă voi activa. În caz că voi putea ieși cu rangul de căpitan din război. Ori, după război, voi trece în armata engleză, în India. Mai știi eu?”⁷⁴

Ce legătură are un asemenea mod de gîndire cu tot conflictul interior al lui Apostol Bologa? Ce-l leagă pe acesta din urmă de „prototipul” său? Platoul de pe Doberdo unde au luptat „împreună”? „Pușcarea” de către fiecare a unui reflector? Ștreangul?

Acestea și altele rămîn elemente exterioare, cîtă vreme sînt raportate la structura diferită a personajului real și a celui plămuit de scriitor.

Unele inconsecvențe ale lui Emil (în treacăt fie zis, trecute cu vederea de acei cercetători care, înaintea noastră, i-au subliniat atitudinea potrivnică războiului) nu anulează valabilitatea afirmației.

Îmbrăcînd haina militară, Emil este atît de firav, atît de ostenit de greutate, încît te și miri că mai poate țipa:

„Nu mă tem de război, ba din contră: Trăiască Austria!...”⁷⁵

Judecate în ansamblul sentimentelor ce-l animă pe eroul nostru, obligat să intre „cu slujba la împărat”, asemenea exclamații par a fi mai curînd strigăte prin care acesta încearcă să-și încurajeze familia și, nu mai puțin, pe el însuși. Nu-i vorbă, unele gînduri relevă perfect și infantilitatea sa politică. Adresîndu-se, de pildă, surorilor, găsește de cuviință să le întrebe:

„Liviu nu vine să se înroleze?”⁷⁶

Alteori, paradoxal, mai mult decât Apostol Bologa, avansează idei care abia te determină să-l deosebești de eroul *Pădurii spînzuraților*. La 22 iunie 1915, de pe frontul rusesc, scrie fratelui din București:

⁶⁸ V. scris. din 8 febr. 1916, către Virginia Todoran (*Addenda*, p. 475).

⁶⁹ V. scris. din 25 febr. 1916, către I. R. (*Addenda*, p. 480).

⁷⁰ V. scris către Miși și Iulius (*Addenda*, p. 517—518).

⁷¹ V. scris. din 6 aug. 1914, către surori (*Addenda*, p. 396).

„Ziarele scriu multe despre încercările diplomatice ale Rusiei cu România. Noi sîntem gata pentru orice eventualităţi şi va fi vai de aceia cari ar mai încerca să vie în contra noastră.”⁶⁷

„Noi facem istoria lumii”⁶⁸ — se laudă verişoarei Virginia Todoran — „... Vom fi remuneraţi de rege, cel mai înalt Domn al nost. Şi voi fi măreţ cită vreme mi-a curge sîngele curat de român prin vine, că am fost ofiţer în armata austro-ungară şi am luat parte în luptele războiului mondial.”⁶⁹

S-ar zice că asemenea idei invită la apropieri tipologice. În timp ce la Apostol Bologa ele se integrează însă într-un sistem de gîndire precis configurat, la Emil Rebreanu asemenea exaltări sînt izolate în contextul preocupărilor sale, strivite de povara îndeletnicirilor cotidiene.

Nu este exclus să avem de-a face şi cu o atitudine făţarnică, cu un simulat exces de zel din partea ofiţerului, dornic să scape de rigorile cenzurii militare şi, implicit, de bănuielile camarazilor, ce-aveau toate motivele să-i suspecteze „devotamentul”. Ipoteza nu este de fel hazardată, datarea documentelor făcîndu-se cu puţin timp înaintea intrării României în război de partea Antantei. Evoluţia acestor evenimente pare a fi fost prevăzută de autorităţi. Altminteri nu vedem cum ar fi fost posibil ca în ajunul plecării în Boemia, Emil să se refere, aluziv, la eventualitatea războiului cu România, subliniind lipsa de încredere a autorităţilor austro-ungare în românii aflaţi sub arme.⁷⁰

Mai tîrziu, starea de loc fericită în care se află tînărul militar transpare şi mai direct, relevînd neplăcerile avute în cadrul armatei, fiind român.⁷¹

Desigur, multe cuvinte din proza epistolară a lui Emil invită la recitirea atentă a unor pagini din roman. Am amintit în notele noastre împrejurarea în care Emil, „mărturisindu-se”, îşi roagă fratele să-l ierte dacă vreodată l-ar fi „vătămat” cu ceva. Fireşte, nu este exclus ca această „spovedanie” să se fi întipărit adînc în memoria romancierului (dacă nu şi împovărînd-o), sugerîndu-i unele din paginile de mai tîrziu (episodul în care Apostol, „regăsind pe Dumnezeu” nu numai că uită fărădelegile lui Pălăgieşu, dar chiar îi cere şi iertare⁷²).

Privită din afară, comportarea celor doi „eroi” pare a fi aceeaşi. Mobilurile sînt însă diferite.

Lui Bologa, o asemenea manifestare îi dezlănţuie o întreagă criză religioasă, reactivează stări mistice mai vechi. Nemărturisit, personajul lui Rebreanu, nu întimplător numit „Apostol”, umblă pe urme sacre. În tinereţe doar şi lui i se „arătasă” Dumnezeu (cartea

⁶⁷ V. Addenda, p. 442.

⁶⁸ V. scris din 24 iun. 1916 (Addenda, p. 492).

⁶⁹ V. scris din 31 ian. 1915, către Miţi (Addenda, p. 433).

⁷⁰ V. scris din 24 aug. 1915 (Addenda, p. 447), către Miţi, concepută înaintea documentelor incriminate pentru exaltările cazone ale lui Emil Rebreanu.

⁷¹ Cf. *Pădurea spinzuraşilor*, Cartea a doua, cap. 11, p. 190.

întîi, cap. 2). Răstignit de răi, nu-i rămîne decît să-i ierte, căci nici ei „nu ştiu ce fac”.

În cazul lui Emil Rebreanu nu avem de-a face cu nici o criză mistică. Religiozitatea acestuia ţine mai curînd de ticurile orale şi mai puţin de „fantasmagorii popeşti”. Reacţia lui Emil, spre deosebire de cea a lui Apostol, este lumească, comună mai tuturor soldaţilor plecaţi în război. Cochetăria cu moartea, explicabilă în condiţiile amintite, lasă însă adesea impresia unei ciudate premoniţiuni. Mereu este frămîntat de „multe presimţiri neînţelese”⁷³, de „presimţiri funeste”⁷⁴, de „presimţiri rele”⁷⁵, de grija de a-şi lua rămas bun de la cei dragi. Între ei, din nou, Liviu şi Fanny:

„Atît... Am sfîrşit... Rămîneţi bine, scumpii mei, şi aduceţi-Vă uneori aminte că aveţi un frate, poate ciuntit, poate mort, pe cîmpurile pustii ale Galiţiei...”⁷⁶

Surprinzătoare rămîne însemnarea:

„... Dacă mi-e scris să mor şi eu pe-aicea, crede-mă: nimenea, niciodată, nu va avea o moarte mai urîtă decît a mea”⁷⁷ (21 nov. 1916).

Să ne mai mirăm că romancierul avea să-şi fi numit eroul *Apostol*?

Evenimentele ce vor urma abia sînt de natură să reliefeze notaţia de mai sus. În martie 1917, Emil îşi întocmeşte testamentul, trimiţîndu-l acasă. Nu vor trece nici două luni şi se va zvîrcoli în ştreang.

Stranie înlănţuire de fapte. Într-adevăr, „nimenea” din neamul Rebrenilor, „niciodată”, nu avusese o moarte „mai urîtă” decît a lui.

Tot atît de adevărat este însă şi faptul că „proorociile” se pierd într-un noian de gînduri contradictorii, dăinuind alături de cele mai optimiste năzuinţe (terminarea „îurei”, reangajarea în armată după sfîrşitul războiului ş.a.m.d.). Nădejdea de a supravieţui este evidentă.⁷⁸ Unele năzuinţe ne permit să întrevădem, din nou, o gîndire lucidă asupra realităţii imediate.

„Doresc să treacă cît de iute războiul acesta — fără nici un interes pentru noi românii — şi-apoi să-mi văd cariera începută şi să te ştiu a mea.”⁷⁹

O asemenea însemnare se situează la polul opus al gîndirii lui Apostol Bologa: „Unde-i datoria, acolo-i patria!”⁸⁰

⁷² V. scris din 31 aug. 1914, către Cornelia Dănilă (Addenda, p. 404).

⁷³ V. scris din 10 sept. 1914, către aceeaşi (Addenda, p. 409).

⁷⁴ V. scris din 29 apr. 1915, către L.R. (Addenda, p. 440).

⁷⁵ V. scris din 10 mart. 1915, către Liviu şi Fanny Rebreanu (Addenda, p. 435).

⁷⁶ V. scris. către Titi Haliţă (Addenda, p. 514).

⁷⁷ „Pe seama mea — îi scrie de pe front Virginiei Todoran — încă nu s-a pregătit nici un glonţ în lume”. V. scris din 8 febr. 1916 (Addenda, p. 474).

⁷⁸ V. scris din 20 sept. 1914 către Cornelia Dănilă (Addenda, p. 412).

⁸⁰ Cf. *Pădurea spinzuraşilor*, Cartea întîi, cap. 4, p. 51.

Aflat între viață și moarte, Emil Rebreanu este mai aproape de sensurile sociale ale realității înconjurătoare, comportarea lui, omenească, fiind lesne de înțeles.

Stările depresive cresc în intensitate o dată cu intrarea „în foc”. O vreme, Emil, fire romanticoasă, cochetase literar cu moartea⁸¹, fără să fi meditat însă asupra ei, așa cum se întâmplă cu personajele *Pădurii spînzuraților*.

Teama de moarte, mai ales de o anumită moarte, se ivește o dată cu intrarea în luptă și se intensifică spre sfîrșitul anului 1916, îndeosebi în primăvara anului 1917. Atmosfera ce o degajă unele slove ni-l dezvăluie pregătit suferințe pentru faptele de mai tirziu:

„Sînt tot în pasul Ghimeșului, la granița Moldovei. [...] Am făcut testament și l-am trimis acasă. Poate să mă prindă, ori să mă omoare la primăvară dușmanii cu cari stau față și cel puțin să fiți în curat cu mica mea avere. Dar sînt sătul prea tare de viață și sînt atît de apatic, că nu mă mai interesează nimic.”⁸² (26 mart. 1917)

Asemenea însemnări, ce invită la asociații cu stările sufletești ale lui Bologa, sînt precedate de altele care îl pun însă pe Emil Rebreanu într-o lumină cu totul diferită de imaginea eroului *Pădurii spînzuraților*. Primul este o realitate, al doilea un simbol.

Pe la 15 august 1916, adresîndu-se celor de acasă, Emil le scrie candid:

„Încă nu-s pus în rînd cu toate celea. Acuma îmi fac o trăsură nouă «ștaier», căci caii și trăsura ce-am avut înainte de-a merge acasă, mi-or înșinuat și acuma nu-i mai am. Dar o să-mi cîștig alții. Cu retragerea din Volynia ne-or pușcat vreo zece cai. Să nu uit. Vă trimit încă cîțiva saci.”⁸³

Suita gîndurilor este cel puțin bizară:

„De la granița României suntem de 25 km. Vă trimit șapte bucăți de talpă să aveți toți pentru «tălpălit» și o piele din care puteți face o păreche de ghetă lui Tibiți și lui Luțu. Pielea e groasă și tare, bună pentru ei. Cum v-am mai scris, îmi fac mereu încălțăminte, căci după război vor fi și mai scumpe, apoi acuma am ocaziune. În Rawaruska (Galiția) mi-am cumpărat piele de patru părechi de ghetă și acuma sînt mai gata. În zilele trecute am căpătat pentru coloana mea piele și talpă (cam groasă piele), așa că acum îmi voi mai putea face vreo șase părechi de ghetă și una de cizme. Talpă mi-oi rezerva să am pe mai mulți ani. Atîta e rău că n-am păpucari.”⁸⁴

Și toate acestea după ce, în aceeași scrisoare, notează:

„Ne-or dat mape cu Iași, Tîrgoviște, Ploiești, Craiova, București etc., semn că nu stăm prea bine cu cei de peste Carpați.”⁸⁵

⁸¹ V. scris. din 26 nov. 1910 (*Addenda*, p. 357).

⁸² V. scris. din 26 mart. 1917, către Miți Rebreanu (*Addenda*, p. 521—522).

⁸³ V. *Addenda*, p. 502.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 500.

⁸⁵ *Ibidem*.

Astfel de situații merg paralel cu cele din roman. Interesant de reținut că Ordinul de zi ofițeresc⁸⁶ al Comandamentului suprem al honvezimii regale maghiare, prin care Emil Rebreanu este condamnat la moarte, motivează „crima de dezertare” cu faptul că ofițerul ar fi părăsit fără permisiune infirmeria brigăzii „care i-a fost desemnată ca domiciliu obligator”, fiind abia apoi prins de către o patrulă de ofițeri cînd încerca să „dezerteze”.

Hotărîrea trecerii frontului fusese deci precipitată (dacă nu chiar cauzată) de un conflict exterior, avut în prealabil cu autoritățile austro-ungare, conflict abandonat total de romancier. În cazul lui Bologa, hotărîrea este punctul culminant al unui întreg conflict interior.

Atît Emil cît și Apostol au o personalitate distinctă. Frontul le ridică probleme comune și prin aceasta se aseamănă. Alături, fiecare își păstrează individualitatea.

Încercarea de a explica existența lui Apostol Bologa prin mănăstirile vieții lui Emil Rebreanu mai poate fi motivată, cît de cît, prin numeroase elemente comune (cadru spațial și temporal comun, situații asemănătoare, corespondențe onomastice: generalul Karg, preotul Boteanu, notarul Pălăgieșu, Ilona etc.). Absurdă rămîne tentația de a adapta biografia lui Emil la isprăvile personajului literar.

Ne vom mărgini să comentăm un singur fapt din istoria cărții asupra căruia privirile au fost concentrate, după părerea noastră, mai mult decît era nevoie: cazul Martei Domșa.

Atîta vreme cît se ține seama de locul pe care îl ocupă în întreaga construcție a romanului, de implicațiile ce le are în întreaga evoluție a lui Apostol Bologa, Marta Domșa rămîne c o ficțiune. Departe de „adevăr”, Liviu Rebreanu crează acest personaj pentru a motiva însăși plecarea lui Apostol ca voluntar în armata austro-ungară.

Întrîriți de *Pădurea spînzuraților* și, iarăși, de existența unor situații comune (desprinsă dintr-o discutabilă relație sentimentală) unui comentator au stabilit și acestui personaj, corespondentul „real”: *Titi Haliță* (deși, dacă ar fi să raportăm adevărurile la cronologia stărilor din roman, am fi avut de ales mai multe... „prototipuri”). Corespondența intimă a lui Emil Rebreanu cu *Cornelia Dănilă* (corespondență descoperită de Cezar Apreoteșei la Timișoara și depusă apoi

⁸⁶ V. conținutul integral în *Addenda*, p. 529—530. O precizare: textul este reprodus după versiunea românească, aflată la Casa memorială „Liviu Rebrea-nu” din Prislop. Nu am dispus de original dar, mai ales, de multe alte mărturii ale vremii, care să ne lămurească de ce i s-a desemnat lui Emil „domiciliu obligator” înainte de dezertare. Afirmațiile din studiul lui Tiberiu Rebrea-nu (*loc. cit.*) se cer dovedite cu documente. Altminteri oricînd se pot emite ipoteze totalmente opuse punctului de vedere al domniei-sale, prin interpretarea citorva știri din scrisorile lui Emil, adresate surorilor (6 febr., 7 mart., 10 mart., 1 apr. 1917), precum și altor elemente a căror dezbatere nu face obiectul cercetării de față. Pînă la găsirea dosarului întocmit cu prilejul judecării și condamnării la moarte a sublocotenentului Emil Rebrea-nu rămînem în sfera incertitudinilor.

la Biblioteca Academiei Române⁸⁷, și Muzeul literaturii române) obligă cercetătorul să-și nuanțeze comentariul.

Parcursarea acestor documente nu mai permite nici unui istoric literar să supraliciteze realitatea în dauna ficțiunii, atunci când se referă, cel puțin, la raportul Titi Haliță — Marta Domșa. Scrierile adresate lui Titi Haliță sînt la rîndul lor edificatoare.

Neconcordanța dintre Titi Haliță și Marta Domșa nu trebuie prea mult argumentată. La data plecării lui Emil Rebreanu în armată, Titi Haliță, „necredincioasă” de mai tîrziu din paginile romanului, avea, nici mai mult, nici mai puțin decît... 14 ani. Nimic nu o lega de Emil. De altminteri, atunci, tînrul nici nu era disponibil sufletește, Cornelia Dănilă preocupîndu-l în exclusivitate.

Pe „Nelica”, fiica protopopului din Cătina, Emil o cunoscuse în primăvara anului 1914. Făcînd o mare pasiune pentru ea, o va cere în căsătorie. Părinții se opun, dorind să-și mărite fata cu un teolog, ceea ce, de altfel, se va și întîmpla, prin 1916.

Prietenia (cuvîntul exprimă adevăratele raporturi) cu Titi Haliță se leagă într-un concediu, de cîteva zile, trecut, în vara aceluiași 1916, la Năsăud. Tonul reverențios al scrisorilor trimise după reîntoarcerea pe front, elimină orice echivoc.

Comparînd epistolele adresate de același îndrăgostit celor două iubite⁸⁸ (în realitate, repetăm, au fost mai multe⁸⁹) este evident, chiar și pentru un cititor grăbit, că în viața lui Emil zilele din Cătina n-aveau să se repete, îngropînd prima și ultima lui dragoste.

„Domnița gîngășă”, „Domnița bună și scumpă”, „Domnița adorată”, „Delicata d-șoară Nelica”, „întroparea idealului meu”, „comoara iubirii mele”, „sufletul sufletului meu”, „unica mea mîngiere” avîntă în asemenea măsură stilul băiatului, încît nu o dată pendulează între sublim și rizibil.

Hotărîrea popii de a nu-i da de neavastă „logodnica visurilor de aur”⁹⁰ echivalează cu o „sentință de moarte”⁹¹.

După cum Marta Domșa din *Pădurea spînzuraților* nu se confundă cu Nelica Dănilă, la rîndul ei, Titi Haliță nu se înrudește, în esență, cu nici una dintre ele.

Prietenia lui Titi Haliță cu tînrul ofițer este departe de a fi cunoscut intensitatea iubirii amintite. Dragostea „dintîi” pare să-l fi oboșit rău sufletește pe Emil, secîndu-i pînă și imaginația cuvintelor convenționale. „Minuțele cele mici și frumoase”, „admirabilele minuțe”, sărutate „cu dor”, „de mîi de ori”, din scrisorile trimise

Nelicăi, nu vor fi trădate. Peste ele se va așterne, ca o lespede de mormînt, răceala „sărutărilor de minuțe”, trimise „cu drag” sau „cu mult drag” prietenei Titi Haliță.

În mare măsură, „iubirea” este „cultivată”, înstrăinîndu-se, și din acest punct de vedere, de paginile plămuite de romancier.

Dintre multe însemnări, privind veșnicul interes ce guvernează lumea⁹², cîteva rînduri ale lui Emil ne rețin mai mult atenția. Ele sînt prilejuite de strădania verișoarei Virginia Todoran de a-l împăca cu o Tinuță (pare-se tot fată de popă) și-s datate în 24 iunie 1916 (deci cam în vremea de început a corespondenței cu Titi Haliță). S-ar părea că aducerile-aminte singerează, sensibilizînd vanitatea:

„Cu preoți de pe niște sate înlăturate nu mai vreau să convin”⁹³.

(Titi Haliță, așa-zisul „prototip” al Martei Domșa, era fată de vicar, nu de preot din Cătina.)

De altfel, în realitate, spre deosebire de paginile romanului, despărțirea de noua iubită este lipsită de semnificații, nu lasă urme, lezînd mai mult orgoliul. Interesante cîteva din explicațiile date de Emil, străine conflictului din roman:

„Certîndu-ne ne-am împrietenit și tot așa ne-am despărțit — acum, cînd am fost acasă. Dînsa vrea poate să nu corespundez cu Lucica Pletos și cu nimenea în lume afară de ea, căci numai așa i-aș putea dovedi un «caracter firm». Și m-a asămînat cu eroul romanului *Putimi*: un pungaș și un om într-adevăr fără caracter. Tot ce face ea e bine și ce fac alții e rău, chiar de-ar fi întors. A doua mamă, cu care n-aș putea ieși la cale niciodată. Apoi e caragios că ea să mă «crească» care abia a început să știe vorbi. Mi-a plăcut de ea că a fost cuminte și am observat că încă îi sînt simpatic, dar acum îmi displace pentru că-i prea cuminte.”⁹⁴

Mistificările nu folosesc nimănui. Dacă astăzi Apostol Bologa n-ar fi dăinuît chiar și autorului care l-a adus pe lume, Emil Rebreanu, cu toată strania lui existență, n-ar fi rămas atît de viu în memoria noastră. Deși, tot atît de bine s-ar putea afirma — cum, de altminteri, s-a mai spus — că fără Emil Rebreanu nu ar fi existat Apostol Bologa. Miracolul acestei transformări stă în geniul creator al lui Liviu Rebreanu, sfințit să însuflească viață chiar și acolo unde n-a existat.

De-ar fi să luăm seama la ce spune autorul *Pădurii spînzuraților*, cele mai multe din paginile cărții ar fi fost scrise „la Iași”⁹⁵, deci în 1918. Afirmația nedumerește. Mai curînd gîndul romanului putea

⁸⁷ Ulterior, Stancu Ilin avea să publice alte epistole din cele predate bibliotecii.

⁸⁸ V. scris. adresate Cornelinei Dănilă și cele trimise lui Titi Haliță, tipărite în *Addenda* ediției de față.

⁸⁹ „Apoi eu am corespondat și corespundez cu zeci de fete, și ce-ar mai rămînea din mine dacă pe toate le-aș lua de neveste?” scrie Emil, la 24 iunie 1916, verișoarei Virginia Todoran (*Addenda*, p. 493). Cam în aceeași vreme corespundea și cu mult discutata Titi Haliță.

^{90, 91} V. scris. din 8 nov. 1914, către Cornelia Dănilă (*Addenda*, p. 423, 425).

⁹² V. scris. din 15 sept. 1915, către Miți Rebreanu, cu referiri la știrea logodnei Cornelinei Dănilă (*Addenda*, p. 453).

⁹³ V. *Addenda*, p. 493.

⁹⁴ V. scris. din 20 ian. 1917, către Miți și Iulius (*Addenda*, p. 518).

⁹⁵ Vezi F. Aderca, *op. cit.*: „*Pădurea spînzuraților* a fost scrisă mai mult la Iași” (I.R.).

să-i fi reținut atenția, decît scrierea propriu-zisă, la acea vreme Rebreanu avînd de realizat cu totul alte proiecte.

Încercăturile din Iași — pricinuite de ostilitatea cu care fusese întîmpinat de cei ce îl acuzaseră de „colaboraționism” în timpul vremelniceii ocupații germane din primul război mondial⁹⁶ — îl determină să se confeseze, într-o formă literaturizată (*Calvarul*), dezvinovățirea fiind oportună (ironie a soartei: sfîrșitul celui de al doilea război mondial avea să reactualizeze paginile cărții, reclamîndu-i un epilog postum). Un alt roman, *Adam și Eva*, se află în studiu.⁹⁷

Catastrofa (elaborată într-o primă formă la 5 nov. 1916, reluată la Iași și publicată în București abia în apr. 1919), proiectele altor nuvele și schițe inspirate din lumea războiului⁹⁸, precum și multe episoade ale *Calvarului* creaseră atmosfera viitoarei cărți, dar numai atît.

Problematica specifică intelectualului ardelen dinaintea primului război mondial, animat de visul unității naționale, de dorința trecerii „dincolo”, fusese abordată și în multe din paginile romanului *Ion* (terminat, în primă versiune, încă din 1917). Abandonată o vreme, „inteligenta” Amaradiei n-avea decît să-și schimbe domiciliul în Parva *Pădurii spînzuraților*. Renegații sînt aceeași. În condiții de război, Pălăgieșu luptă, ca odinioară solgăbirăul Chițu, împotriva aceleiași „neghine a agitatorilor”. Scriitorul, pe cît de „absent”, pe atît de prezent în viața personajelor sale, trece de la o carte la alta, continuîndu-și gîndurile.

De la Remus Lunceanu, eroul *Calvarului*, la Titu Herdelea din *Ion* — nu întîmplător amîndoi poeți — este un singur pas. Pînă la o răscruce, viața aproape că li se confundă. Neadmițînd compromisul, tînărul poet Lunceanu — ca și Apostol Bologa mai tîrziu — plătește însă cu viața constanța sentimentelor sale. Privită în lumina marilor semnificații pe care le relevă, această „trinitate” (Remus Lunceanu, Titus Herdelea, Apostol Bologa) își găsește un corespondent real în Liviu Rebreanu. O dată cu Remus Lunceanu și Apostol Bologa va dispărea și tînărul scriitor din Prislop, venit la București cu o serafică viziune asupra lumii românești. În locul lui se va ivi un om încărunțit pretimpuriu, cu o înțelegere mai profundă a lumii înconjurătoare.⁹⁹

Cercetat în ansamblul preocupărilor creatoare ale anului 1918, gîndul romanului rămîne totuși straniu. Straniu, pentru că la data cînd Apostol „candida” la spînzurătoare în paginile noii opere Emil fusese deja spînzurat, fără ca atunci autorul să fi știut (o împrejurare oarecum asemănătoare, moartea tatălui, explică o povestire¹⁰⁰; în cazul de față un roman).

⁹⁶ Cf. Rebreanu, *Opere*, vol. 3, 1968, *Note, comentarii, variante*, p. 381—388; *idem*, vol. 4, 1970, p. 708—710.

⁹⁷ O schiță de plan este datată la 6 oct. 1918.

⁹⁸ Cf. B.A.R., *Arh. L.R.*, I, ms. 22 și II (,) Ms. 45.

⁹⁹ Cf. Niculae Gheran, prefața la vol. Rebreanu, *Golanii, Calvarul, Ciu-leandra*, Biblioteca pentru toți, 1965, p. XVII—XIX, XXII, XXXV.

¹⁰⁰ *Dincolo* (v. Rebreanu, *Opere*, vol. 3, 1968, p. 241—252, 412—414).

Cele mai vechi mărturii scrise datează din 20 februarie 1919, cînd prozatorul încearcă o primă redactare, abandonată însă numai după două file.¹⁰¹

Dacă este adevărat ce s-a afirmat în repetate rînduri, că Liviu Rebreanu ar fi aflat de moartea lui Emil abia în „primăvara anului 1919”¹⁰², aceste pagini au o importanță deosebită în studiul genezei romanului. Ele ne permit să întrevădem cum a fost gîndită scrierea înainte ca tragedia fratelui să fi influențat liniile conflictuale ale operei.

Trecuseră aproape doi ani de cînd Emil nu mai era în viață. Întîrzierea știrii este explicabilă, dacă avem în vedere că din momentul intrării României în război (august 1916) legăturile cu cei aflați în Austro-Ungaria fuseseră suspendate. Cît privește corespondența dintre cei doi frați, ea era întreruptă de prin mai 1916 (fără să știm toate motivele¹⁰³). De altminteri, nici familia Rebrenilor nu a avut decît tîrziu certitudinea morții lui Emil, nedînd crezare lui Iovan Kurici, fosta ordonanță, care, încă din august 1917, o înștiințase în scris cînd și de ce l-au „spunzurat pre domnu Iainant”¹⁰⁴. Epistola din 21 ianuarie 1919 (iarăși, după aproape doi ani de la moartea acestuia), prin care Miți comentează „nenorocita veste ce nesurprinse pe nefericita familie Rebreanu”, elimină orice echivoc.¹⁰⁵ Nu este deci imposibil ca, la rîndul său, Liviu să fi aflat și mai tîrziu cele întimplale la Ghimeș-Palanca.

Este puțin probabil ca, de la început, prozatorul să-l fi întrevăzut pe Virgil Bologa, astfel numit în primele pagini, ca erou de roman. O însemnare mai veche ne face să credem că, inițial, ar fi trebuit să-și deruleze existența în alte chenare:

„Pădurea spînzuraților	70
Catastrofa	50
Trădătorii	30
Uciagașii	30
Dezertorul, Ițic Ștrul	30
Ura	45” 106

¹⁰¹ Cf. B.A.R., ms. 2541 f. 116—117 (*Variante*, p. 752—753).

¹⁰² Tiberiu Rebreanu (*loc. cit.*) susține, pe baza relatărilor Florică Rebreanu (Rița), că știrea ar fi fost adusă de Darius Pop. Vezi și Fanny Rebreanu, *op. cit.*

¹⁰³ V. scris. din 12 mai 1916, către Rița Rebreanu: „Ți-am scris și Ție și sorei Fanny și lui Liviu, dar nici unul nu mi-ai răspuns. Poate Vi s-a schimbat adresa, ori doară nu mai e iertat să treacă granița României scrisori de pe fronturi?” (*Addenda*, p. 496).

¹⁰⁴ V. scris. din 14 aug., 7 oct. și 18 oct. 1917, către Livia Rebreanu (*Addenda*, p. 530—533).

¹⁰⁵ Cf. Stancu Ilin, *loc. cit.*, 1966 și Cezar Apreotesei, *loc. cit.*, 1968; Fanny Rebreanu ne informează că în 1918 mama lui Liviu îi scria: „Emil e în război, Virgil asemenea” (*op. cit.*, p. 250).

¹⁰⁶ B.A.R., *Arh. L.R.*, I Ms. 2 b, f. 51 v. (*Addenda*, p. 323).

Nu încapă îndoială că este vorba de sumarul unui volum de nuvele, cu tematică inspirată din lumea războiului. Ne-o dovedesc și alte sumare similare,¹⁰⁷ proiectate în 1918 la Iași, însoțite, între altele documente,, de următoarea schiță:

„Moartea?

Pasiunea morții?

Ofițerul în armata austriacă; român. Patru ani se bate. Nu mai poate. Trebuie să pelec la cei din față unde-i dreptatea lui. În rețelele de sirmă e prins. Condamnat la moarte, nu scoate nici o vorbă. Când să tragă, deschide gura. Nimic. Vrea moartea.¹⁰⁸

Virgil Bologa, primul erou al *Pădurii spînzuraților* — „construcție cerebrală, la început” — dăinuie cîteva luni în proiectele prozatorului, anticipînd prin ideile lui multe din gîndurile viitorului Apostol Bologa. Paginile inedite, datate „20 februarie 1919”, coroborate cu primele file ale caietului de creație¹⁰⁹ prefigurează conflictul inițial.

Îngroziți de „trădarea, lașitatea și primejdia” din jur, superiorii sublocotenentului Virgil Bologa, ofițer exemplar, care timp de trei ani își făcuse datoria „cu cinste”, îl trimit într-un post „mai delicat și mai de încredere”, pentru judecarea „ticăloșilor”.¹¹⁰ După o confruntare cu cei din jur și cu sine însuși, Bologa va încerca să fugă la ai săi; prins, va fi judecat și spînzurat.

Pentru un atare subiect, spațiul unei nuvele, străină de ramificațiile conflictuale ale romanului, părea suficient. Nu-l de mirare că scriitorul îi rezervase doar șaptezeci de pagini, cu douăzeci mai mult decît *Catastrofa*. Într-un fel, Virgil Bologa urma să reabiliteze slăbiciunea, lipsa de hotărîre a unui David Pop, mai ales dacă ținem seama că nuvelele erau proiectate să fie tipărite concomitent.

E drept, ciorna datată la începutul anului 1919, ne prezintă numai momentul în care tînărul ofițer este trimis să pedepsească cu moartea „trădătorii patriei”. Este însă de presupus că celelalte episoade urmau să i se adauge, mai ales dacă ținem seama de „mărturisirile” romancierului cu privire la fabulația primei versiuni.

Spre regretul cercetătorului, însemnările ulterioare fragmentului amintit nu permit o riguroasă fixare în timp. Este îndeosebi cazul primelor file (51 v.-53 v.), scrise cu intermitențe (dovadă variantele onomastice, ritmul și calitatea grafiilor etc.). Conținutul lor ne dezvăluie însă faptul că Rebreanu aflase între timp de tragedia fratelui.¹¹¹

¹⁰⁷ Cf. B.A.R., *Arh. L.R.*, I (7), ms. 22, f. 32.

¹⁰⁸ A se vedea și proiectele nuvelor (schițelor): *Trădătorii*; *Cîmpul de onoare*; *Eroul*; *Pădurea*; *Pămîntul făgăduinței*; *Arșagul* (*Arh. cit.*).

¹⁰⁹ B.A.R., *Arh. L.R.*, I Ms. 2b (120 f.). După multe pagini albe, lăsate probabil pentru „definitivarea planurilor”, scriitorul așterne, între f. 51 v.—67, primele notații cu privire la noua sa operă.

¹¹⁰ V. var. din 20 febr. 1919 (*Variante*, p. 752—753).

¹¹¹ Concludent în această privință este studiul f. 52, cu cele mai vechi notații aflate în caietul sus-amintit (*Addenda*, p. 324).

În această fază documentaristică, unele elemente ale realității pîtrund în proiectele romanului mai direct decît în paginile lui definitive. Sublocotenentul Virgil Bologa, aflat pe frontul italian, are un frate peste munți („poate că e pe front, poate că vor fi față-n față”¹¹²), privește România ca un „pămînt al făgăduinței”¹¹³, trimite ajutoare acasă, este preocupat de examene, un sirb îi este ordonanță etc. Mai mult, filele datate în mai 1919, credincioase acelorași planuri, valorificau substanțial unele relatări din scrisorile trimise de Emil fratelui din București (considerații despre frontul rusesc, situația de pe platoul Doberdo, spargerea unui reflector inamic, decorarea etc.).

„Năvala realității”, a faptului autentic, nu ne surprinde de fel, fiind întîlnită și în protogeneza altor opere. Cazul romanului *Ion* rămîne concludent. La prima luare de contact cu „lumea cărții”, tentația prozatorului este de a prezenta cît mai fidel noutățile care l-au surprins un moment, pentru ca, ulterior, în procesul transfigurării artistice, să se înalțe deasupra biografiilor reale, preocupat de existența propriilor eroi.

Că romanul ar fi fost început „de vreo patru ori”, fiind apoi abandonat după „cite treizeci pînă la cincizeci de pagini” — cum ne declară Rebreanu — nu prea reiese din studiul documentelor de ser-tar. Dintre primele pagini scrise după aflarea morții lui Emil, s-a păstrat o singură variantă mai acătării, care să ateste momentul unei redactări împlinite. Importanța ei ne-a determinat să o reproducem integral.¹¹⁴

Variantă, redusă ca întindere (în total sînt 21 de file) a fost elaborată anevoios, între 2 mai 1919 — 28 august al aceluiași an.¹¹⁵ La început, ritmul redactării este continuu, aproape fiecare zi din intervalul 2—13 mai reținîndu-l pe Rebreanu la masa de lucru.

În cursul verii, pleacă să-și viziteze familia, așezată între timp la Beclean; în august revine în București. O vreme este tentat să continue șirul povestirii inițiale. Ne-o dovedesc pe deplin filele

112—113 V. *Addenda*, p. 324.

114 V. *Variante*, p. 753—757.

115 Menționăm următoarele datări de pe ms. 2541, f. 95—115, aflat la

B.A.R.:				Variante,		
vineri,	2 V	1919 — f. 95, r.1	(„	p. 753,	r. 45)	
sîmbătă	3 V	1919 — f. 95, r.3	(„	p. 753,	r. 47)	
duminică,	4 V	1919 — f. 96, r.20	(„	p. 754,	r. 49)	
luni,	5 V	1919 — f. 99, r.16	(„	p. 757.,	r. 1)	
marți,	6 V	1919 — f. 101, r.11	(„	p. 758,	r. 17)	
joi,	8 V	1919 — f. 102, r.3	(„	p. 758,	r. 40)	
vineri,	9 V	1919 — f. 103, r.1	(„	p. 759,	r. 22)	
sîmbătă,	10 V	1919 — f. 104, r.18	(„	p. 760,	r. 35)	
duminică,	11 V	1919 — f. 104, r.22	(„	p. 760,	r. 40)	
marți,	13 V	1919 — f. 107, r.7	(„	p. 762,	r. 30)	
duminică,	24 VIII	1919 — f. 107, r.10	(„	p. 762,	r. 34)	
luni,	25 VIII	1919 — f. 108, r.5	(„	p. 766,	r. 16)	
marți,	26 VIII	1919 — f. 110, r.10	(„	p. 764,	r. 36)	
joi,	28 VIII	1919 — f. 112, r.3	(„	p. 765,	r. 39)	

adăugate între 24 și 28 august. După 8 pagini abandonează însă întreaga versiune, reluind-o, pe alte baze, abia peste doi ani.

Lectura fragmentului (1919) lasă impresia de „cunoscut”, episoadele care deschid nuvela (în total 5 tablouri) regăsindu-se în variantele ulterioare ale *Pădurii spînzuraților*. Mai mult; ele rămîn esențiale și în arhitectura definitivă a romanului (Cartea întâi, prg. 7, 8, 9 și 10).

Personajele: sublocotenentul Bologa, căpitanul Klapka, ordonanța Ionică (ulterior Petre), generalul Kandl (ulterior Karg); situațiile în care sînt angajate: refuzul ofițerului de a lupta împotriva românilor, gîndul dezertării, spargerea reflectorului, decorarea, discuția cu comandantul diviziei (solicitat de Bologa să nu-l transfere de pe frontul italian) atestă încă o dată în chip convingător că, încă din 1919, Rebreanu stabilise evoluția conflictului de bază al noii opere.

Chiar și replicile, în bună parte, își păstrează sensul, abătîndu-se mai mult stilistic de la expresia inițială.*

Scrierea este concepută pe spații reduse, lipsindu-i analiza psihologică, caracteristică romanului de mai târziu. În această fază, proza încă nu se diferențiază de formulele literare anterioare, întîlnite în volumele de nuvele tipărite între 1912—1919 sau în romanul *Ion*. Spre deosebire de Apostol Bologa, corespondentul său din varianta amintită este mai linear. Lipsesc total ezitățile, dilema de a opta între simțul datoriei și conștiința sa națională. Totuși, conflictul inițial, generat de drama comună a lui Virgil, Victor sau Apostol Bologa, rămîne același.

Varianta se termină cu discuția dintre Bologa și Klapka, ultimul disperat că nu poate cliinti hotărîrea prietenului său de a trece linia frontului la români.

Știind că mai bine de două paragrafe au fost scrise de Rebreanu după călătoria făcută în Transilvania (vara anului 1919) am recitit cu atenție paginile în cauză.¹¹⁶ Nimic deosebit care să releve influența realității imediate. Cu toate acestea, cele aflate aveau să influențeze, indirect, soarta operei.

* Nuvela (ms. 1919):

[Bologa:] Orice, dar asta nu! izbucni Bologa brusc. Asta ar fi o crimă... o... o... o... (prg. I)

[Klapka:] Să mergi unde vom merge cu toții, să faci ce vom face toți și să-ți închizi toate porțile sufletului pînă ce se va sfîrși războiul sau lumea sau știu eu ce. Poate că vei avea norocul să mori (prg. I)

Roman (1940, versiune definitivă): — Orice, orice, numai asta nu se poate! izbucni dînsul cu o voce arzătoare. Asta ar fi o... o... o... (Cartea întâi, prg. 7)

— Să mergi unde vom merge toți, zise Klapka grav, cu o semnare îndurată. Să mergi, să faci ce vom face toți și să-ți închizi ermetic toate porțile sufletului pînă ce va sosi pacea sau se va prăbuși lumea, sau pînă ce-ți va veni rîndul și ție să mori și să scapi de toate chinurile! (Cartea întâi, prg. 7)

¹¹⁶ V. Variante, p.762, r.34 — p.767 r. 3C.

Momente din istoria puțin obișnuită a cărții apar, cu lux de amănunte, în studiile consacrate *Pădurii spînzuraților*, cu informații nu totdeauna convergente.

Tiberiu Rebreanu afirmă că vizita scriitorului la Beclean ar fi fost urmată de o documentare riguroasă. În afară de familia sa, romancierul ar fi stat de vorbă cu protopopul Ion Boteanu din Nușfalău, cu verișoara Suzana Nistor, cu văduva unui Bachîș; l-ar fi vizitat la Năsăud pe vicarul Alexandru Haliță, discutînd cu Elena, fiica acestuia; ar fi plecat la Ilva Mare, la familia Slăvoacă, în Ilva Mică, la Alexa Candale, vorbind și cu Reghinuța Hangea; la Bistrița ar fi trecut și pe la familia profesorului Grigore Pletos, unde „urmele se opresc”.¹¹⁷

Fanny Rebreanu, care și-a întovărășit soțul în călătoria din 1919, nu atestă peregrinările amintite, obligîndu-ne să meditam, abia de acum încolo, la caracterul contradictoriu al acestor comunicări. Între altele, domnia-sa relatează:

„Vara anului 1919 îi oferă prilejul să revină în Ardealul său drag, pe care nu-l mai văzuse dinainte de război. Atunci am făcut o călătorie la băile Singiorz, așezate aproape de Maiernu, satul copilăriei sale. În drum spre această localitate balneară, ne-am oprit la Beclean, cu gîndul de a cunoaște pe mama sa, ce se mutase de curînd de la Năsăud și locuia în clădirea școlii confesionale. Am stat împreună numai cîteva ore, consacrate în mare parte lui Emil.”¹¹⁸

(Ciudat. Trecuseră 10 ani de cînd părăsise meleagurile someșene; între timp tatăl murise; în zile de război, trei frați — Emil, Virgil și Sever — închiseseră și ei ochii; pe parcursul vremii alții se născuseră, se căsătoriseră; Liviu însuși nu mai era cel care plecase. Războiul întrerupsese mult timp legăturile cu familia, ceea ce făcea ca Rebreanii să aibă multe să-și spună. Iar acasă au stat împreună doar „cîteva ore”).

Tot soția romancierului relatează că după reîntoarcerea în București au fost vizitați, în toamnă, de Miți — sora lui Liviu — apoi peste cîteva luni, de Ludovica Rebreanu — mama scriitorului. Prietari noi de informare.

O documentare amplă, descrisă de altfel și de prozator, se realizează în vara anului 1920, cu prilejul deplasării la Ghimeș Palanca.

Despre această călătorie, de asemenea, multe s-au scris. Pagini memorabile ale romanului aveau să fie povestite și repovestite medierilor de către „martorii oculari ai întîmplărilor adevărate”, atribuindu-li-se valoare de „document”. Alteori s-au parafrazat mărturisirile lui Liviu Rebreanu (preluîndu-i-se chiar și greșelile de datare), romanțîndu-se unele date cunoscute. În pofida realității unice, lectura

¹¹⁷ Tiberiu Rebreanu, *loc. cit.*

¹¹⁸ V. Geneza „Pădurii spînzuraților”, *Viața românească*, XVI, nr. 6—7 (iun.-iul.), p. 98; sau *Cu soțul meu*, 1963, p. 141. În volum, cuvînte în plus: „I-am exprimat tot acordul meu” (de a modifica *Pădurea spînzuraților*, n.n.), p. 140; „El a înțeles”, p. 140 ș.a.

bibliografiei critice nu ne oferă imaginea călătoriei, ci călătoriilor.

După noi, călătoria la Ghimeș rămâne crucială în istoria cărții nu atât prin multe și măruntele detalii strămutate din viața reală în literatură, ci prin sensibilizarea unei conștiințe. Pe aceste locuri, aproape de adevăr, de concretețea lui obsedantă, autorul *Pădurii spinzurașilor* retrăiește altfel tragedia fratelui; nu-i cu mirare că Virgil sau Victor va deveni *Apostol*. Apostol Bologa.

Unui asemenea erou trebuia să i se ridice o statuie demnă de monumentalitatea durerii și bunătății sale; piatra cioplită până atunci se dovedea prea mică. Realitatea îl invită pe Rebreanu la meditație, ceea ce explică, deopotrivă, abandonarea vremelnice a operei ca și amplitudinea pe care o va dobîndi. Mai mult decît orice pagină a cărții, cărcia astăzi sintem tentați să-i descoperim corespondențe în realitate, tragedia lui Emil explică însăși crearea romanului, așa cum îl cunoaștem noi astăzi. Paradoxal, pe cît de aproape de realitate, în ceea ce privește mobilurile tainice ale creației, pe atît de departe este opera de viața celui căruia îi este dedicată. Să nu fie oare grăitor faptul că tocmai ce se va adăuga romanului, după documentare, se îndepărtează de adevăratele împrejurări, de mediul real în care s-a dezvoltat personalitatea fratelui său?

După vizita la Ghimeș, ficțiunea continuă să domine proiectele, iar mai tîrziu paginile cărții. Apostol Bologa preia mai toate gîndurile și isprăvile unui Virgil sau Victor Bologa, adăugîndu-le numeroase altele, care abia îl diferențiază și mai mult de Emil Rebreanu. Romancierul plămăiește eroului său o biografie în stare să-i explice întreaga traiectorie spirituală, conferind totodată conflictului inițial semnificații și mai profunde. De la primele pagini, biografiile „celor doi eroi” nu se suprapun de fel (Apostol este singurul copil într-o familie despovărată de nevoi; tatăl „învăpăiat de un ideal”¹¹⁹ „s-a aruncat cu toată patima în politică”¹²⁰; mama, femeie cu frica lui Dumnezeu, își crește odrasla întru „adorarea Domnului”¹²¹ etc. Pe cînd Emil...).

La 2 octombrie 1921, Liviu va reveni la Ghimeș, cu prilejul exhumării și înmormîntării lui Emil pe pămîntul fostului regat.¹²²

Abia peste două luni, încheind proiectele romanului, se va așterne, cu sirguință, la realizarea lui. De la primele pagini (mai-aug. 1919) pînă la cele de acum, își cheltuse vremea cu transcrierea lui *Ion* (oct. 1919—3 oct. 1920) și cu prima versiune a comediei *Pîcul* (27 iul.—25 aug. 1921)¹²³, nu însă înainte de a fi meditat îndelung asupra *Pădurii spinzurașilor*.

Vechilor însemnări li se vor adăuga noi și noi gînduri.

Exceptînd notațiile primelor file ale caietului de creație, toate celelalte aflate în *Ark. L.R. Ms. 2 b* aparțin aceluiași moment genetic. Ele au fost scrise în mod cert după vizita romancierului fă-

¹¹⁹⁻¹²¹ *Pădurea spinzurașilor*, p. 27—28.

¹²² În articolul *Documente noi*, *Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49 (2 dec.), Stancu Ilin publică, între altele, cîteva documente referitoare la această solemnitate, desfășurată, la cererea lui L.R., sub auspiciile Societății „Mormintele Eroilor căzuți în război”.

¹²³ Cf. B.A.R., ms. 2543.

cută în Transilvania (1919)¹²⁴. Cu toate acestea, foarte puține detalii ale „documentării” își vor găsi locul printre notațiile romancierului. Detașarea artistului de faptul divers nu trebuie argumentată în nici un fel, însemnările rămînînd cel mai grăitor document. Ele alcătuiesc un *caiet de creație* nicidecum un *caiet de reporter*.

Piesa pare „jucată”, cu o distribuție bine știută: Virgil Bologa („student în filozofie, locotenent de artilerie”), doctorul Meyer („sceptic, german”), Gross („socialist fanatic”), Varga („războinic aprins”), Cervenco („pacifist umanitar”).¹²⁵ Multe date ale viitorului roman (profiluri tipologice, situații și chiar replici) se regăsesc în proiectele anului 1919. Cîteva notații prefigurează episoade din cartea de mai tîrziu, sugerîndu-ne întreaga mișcare a personajului central. Spicium cîteva rînduri:

„La popotă ofițerii vorbesc de dezertările soldaților români și deodată toți se uită la Bologa...”¹²⁶; „Cînd îi vorbește, Clapca se uită fără să vrea la gîtul lui Bologa și se cutremură”¹²⁷; „Virgil e chemat într-o zi să audieze trei prizonieri români, să afle secrete etc.”¹²⁸; „Clapca e apărătorul lui Virgil: — Vorbește, omule... Spune o vorbă, că scapi...”¹²⁹.

Clarificările se întrevăd peste notațiile clipei. O replică, un aforism, o însemnare lapidară asupra unui episod sau altuia anunță mereu paginile viitoare ale operei, concepută încă de pe „vremea lui Virgil Bologa”, în patru părți. (Prima oară cînd se amintește numele lui *Apostol Bologa*, contextul adaugă o trăsătură inedită, estompată ulterior: „La început, Apostol Bologa e fanaticul războiului, nitzschean înflăcărat”¹³⁰.)

¹²⁴ Concluzie degajată de studiul f. 54—67. Prezența unui Victor Bologa în var. ms. din 2 mai 1919 a derutat privirea unor cercetători, determinîndu-l să interpreteze greșit „datarea” paginilor referitoare la *Virgil Bologa* (cunoscut încă din var. ms. din 20 febr. 1919). Nu s-a observat însă că în aceeași versiune, realizată între 2 mai—28 aug. 1916, numele Virgil Bologa revine, începînd cu capitolul III. Mai mult decît atât: pînă la plecarea lui L.R. la Beclean, atît *Victor* cit și *Virgil Bologa*, dăinuiesc în paginile noii versiuni cu gradul de sublocotenent. În fragmentele scrise după revenirea prozatorului în Capitală (aug. 1919), Virgil Bologa reapare cu gradul de locotenent, ca și în caietul de creație (f. 54—67). Nu se poate omite că același caiet conține numele notarului „Alexandru Pelagiașu” (f. 54), ceea ce presupune un contact direct cu realitățile născuțene, precum și numele definitiv al eroului, *Apostol Bologa*, ceea ce apropie însemnările de formele evolute ale romanului. Calitatea scriiturii, realizată cu același creion chimic, fixează elaborarea în rîstimpul citorva zile.

¹²⁵ Cf. B.A.R., Ms. 2b, f. 54 (*Addenda*, p. 326).

¹²⁶ *Ibidem*, f. 51 v. (*Addenda*, p. 323).

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸⁻¹²⁹ *Ibidem*, *Addenda* p. 324.

¹³⁰ *Ibidem*, *Addenda* f. 65—66, p. 332.

Schițele sînt mereu reluate, de regulă în jurul unor idei dominante:

- „Partea întâi — Datoria”¹³¹;
- „Partea a doua — Datoria dincolo de hotare”¹³²;
- „Partea a treia — Iubirea pentru toți oamenii”¹³³;
- „Partea a patra — Iubirea morții”¹³⁴.

Majoritatea notațiilor sînt consemnări ale unor gânduri dispersate ce se impun spontan, cu ceva mai multă limpezime, din vălmășagul de imagini și stări afective, diverse și contradictorii, ce domină — după propria-i mărturie — starea de spirit a lui Liviu Rebreanu în vremea cînd concepea povestea lui Apostol Bologa.

Nu puține dintre aceste însemnări se pot raporta la unele concepții din istoria gândirii. Nu ne putem da seama cu exactitate cît de întinse sau sistematice erau, la data notațiilor, lecturile cu caracter filosofic ale scriitorului. Ceea ce se impune însă ca o certitudine este faptul că romancierul le-a simțit necesitatea stringentă în clipa cînd în mintea lui Apostol Bologa a început să se înfiripe. Însemnările ne sugerează ideea că eroului principal din *Pădurea spînzuraților* nu i-a fost atribuită cu totul întâmplător calitatea de „student în filozofie”¹³⁵ sau, în orice caz, nu i-a fost atribuită doar pentru că Emil avusese cîndva intenția să studieze filosofia, cu alte cuvinte din considerentul „respectării realității”. Atare calitate ține, după părerea noastră, de o anumită intenție cu caracter literar; aceea de a-l plăsmui pe viitorul erou cu o conștiință problematică. Se înțelege că prezența morții ca o realitate stringentă a zilelor de război, precum și sentimentul (mai bine zis *presentimentul*) iminenței ei apropiere reprezintă pentru prozator o condiție deosebit de favorabilă conturării unei individualități ce problematizează existența. Aceasta apare evident din împrejurarea că romancierul a început prin a-l defini pe erou cu ajutorul numeroaselor cugetări inserate în caietul de creație.

Fără îndoială, conștiința problematică a lui Apostol se asocia și cu ideea că romanul va trebui centrat pe momentul de cumpănă, de răscruce al eroului, după cum ne dezvăluie următoarea însemnare:

„Simțea că de gândurile acestea va atîrna toată viața lui, că a sosit momentul, acesta-i, care-i va tăia viața în două ca un cuțit”¹³⁶.

Începutul anului 1921 marchează un mod de organizare analitică a materiei romanului. Apar planuri de capitole, punctînd succesiunea momentelor¹³⁷, fără să ajungă însă la detaliile altor proiecte (*Ion*). Cum vor fi fost concepute aceste pagini e greu de precizat. Ele puteau fi scrise și printre paginile altor cărți, prilej de detașare. Un atare mod de lucru este caracteristic lui Rebreanu. Gîndurile lui depășesc mereu vremelnicia unei *anume* lucrări. Dovadă și rîndurile de

¹³¹⁻¹³⁴ *Ibidem*, f. 54, 55, 56, 57, (*Addenda*, 326, 327, 328).

¹³⁵ *Ibidem* f. 54; (*Addenda*, p. 326).

¹³⁶ *Ibidem*, f. 52 v. (*Addenda*, p. 325).

¹³⁷ Cf. B.A.R., ms. 2 541, f. 206, 207, 207 v., 210, 210 v., 218 v. (*Addenda*, p. 334-338, 339-341, 346).

mai jos, întîlnite, surprinzător, printre însemnările *Pădurii spînzuraților*.

„În Răscoala: O mulțime de țărani, vociferînd, alergînd nebuște. Din gălăgia lor se desprinde departe, ca un tunet sălbatec, vag și impresionant: Pămînt! Pămînt!”¹³⁸ (N.B. *Răscoala* va apare abia peste 11 ani, după ce, între timp, se vor fi tipărit *Adam și Eva*, *Ciuleandra*, *Crăișorul*, *Metropole*, puse în scenă și publicate piesele *Pîcul* și *Apostolii* etc.).

Planul este, de regulă, sumar, avînd mai mult rostul de a fixa locul diverselor episoade:

- „ 8. Pădurea spînzuraților
- 9. Pretorul, generalul
- 10. Plecarea și Ilona
- 11. Fuga și arestarea”¹³⁹.

Elementele „realității”, selectate pe parcursul documentării, abia în această fază vor fi mai prezente (Pălăgieșu, Ilona, grovarul Vidor, generalul Karg). Ulterior ele vor fi însă mult transfigurate artistic (dovadă că în plan și în prima variantă manuscrisă, un personaj ca Ilona Vidor reține cu precădere atenția scriitorului, Marta Domșa neavînd încă rolul pe care îl va dobîndi în paginile romanului definitiv). Uneori, detaliile documentării duc la simple schimbări onomastice în cadrul unor mai vechi planuri. Numele generalului „Karg” va înlocui pe cel al omologului „Kandi” (O precizare: generalul Karg nu a fost niciodată comandantul brigăzii în care a luptat Emil Rebreanu; rolul ce i se conferă în paginile romanului este departe de a corespunde realității. Romancierul îi selectează numele din „Ordinul de zi ofiteresc”, al Comandamentului Suprem al Honvezimii Regale Maghiare, semnat, la *Budapesta*, de contele Karg, după mai bine de 2 luni de la condamnarea și executarea lui Emil Rebreanu, dictată de Curtea Marțială a Comandamentului Brigăzii 16 Honvezi pedeștri¹⁴⁰).

Definitorii pentru caracterul personajului central sînt însemnările:

„Apostol e cetățean, o părticică din Eul cel mare al statului, o roțiță într-o mașinărie mare; omul nu e nimic, decît în funcție de stat.

Apostol devine român: pe cînd statul e ceva fictiv și întâmplător, putînd întruni oameni străini la suflet și aspirații; neamul e o izolare bazată pe iubire, chiar instinctivă.

Statul nu cere iubire, ci numai devotament și disciplină omului; pe cînd neamul presupune o dragoste frățească.

Apostol devine om: în sînul neamului, individul își regăsește eul său cel bun, în care sălășluiește mila și dragostea pentru toată

¹³⁸ *Ibidem*, f. 222 (*Addenda*, p. 350).

¹³⁹ *Ibidem*, f. 216 (*Addenda*, p. 343 — 344).

¹⁴⁰ V. *Addenda*, p. 529.

omenirea. Numai într-un eu conștient poate trăi iubirea cea mare, universală — religia viitorului.¹⁴¹

Esența relațiilor social-istorice, proprii statului austro-ungar în care se desfășoară întreaga acțiune ne este dezvăluită cu claritate de o notație adăugată, ulterior, rîndurilor de mai sus:

„Patria nu e pămîntul; patria înseamnă oameni. Și nu pot alcătui o patrie oameni care nu se iubesc, care se urăsc ca la noi.”¹⁴²

Un asemenea mod de gîndire explică pe deplin o însemnare anterioară, absentă în forma definitivă a *Pădurii spînzuraților*, însemnare ce i-ar fi putut servi drept motto:

„Mor pentru că-mi sînt mai dragi oamenii ca viața.”¹⁴³

Cît privește „distribuția”, cu toate modificările aduse, rămîne în esență cea din proiectele anterioare.¹⁴⁴

Redactarea primei versiuni integrale a romanului se realizează pe parcursul a șase luni, între 15 decembrie 1921 — 27 iunie 1922. Ritmul elaborării este alert (comparativ, cel puțin, cu *Ion*, conceput și scris pe parcursul multor ani). După datările autorului din *ms. 2541*, consemnînd riguros evoluția operei, aceasta ar fi fost elaborată în decurs de 90 de zile.

Iată mai jos calendarul acestei versiuni:

Cartea întâi (15 XII 1921 — 1 III 1922):

joi,	15 XII	1921, f. 21 r. 1, (v.p. 7	, r. 1 dîn ediția noastră);
vineri,	16 XII	1921, f. 3, r. 18 (v.p. 9	, r. 14)
sîmbătă,	17 XII	1921, f. 6, r. 4 (v.p. 13	, r. 10)
duminică,	18 XII	1921, f. 9, r. 5 (v.p. 17	, r. 8)
luni,	19 XII	1921, f. 15, r. 1 (v.p. 24	, r. 3)
luni,	16 I	1922, f. 15, r. 12 (v.p. 24	, r. 6)
marți,	17 I	1922, f. 16, r. 18 (v.p. 30 ¹⁴⁵	)
miercuri,	18 I	1922, f. 17, r. 14 (v.var. p. 767—768)	)
joi,	19 I	1922, f. 17, r. 15 (v.var. p. 767—768)	)
joi,	2 II	1922, f. 25, r. 9 (v.p. 35	, r. 14)
vineri,	3 II	1922, f. 27, r. 12 (v.p. 38	, r. 7)
sîmbătă,	4 II	1922, f. 29, r. 7 (v.p. 40	, r. 28)
duminică,	5 II	1922, f. 33, r. 14 (v.p. 46	, r. 28)
luni,	6 II	1922, f. 35, r. 16 (v.p. 43	, r. 18)
marți,	7 II	1922, f. 38, r. 9 (v.p. 51	, r. 26)
miercuri,	8 II	1922, f. 42, r. 13 (v.p. 55	, r. 29)
sîmbătă,	11 II	1922, f. 44, r. 6 (v.p. 57	, r. 28)
duminică,	12 II	1922, f. 45, r. 18 (v.p. 58	, r. 13)
luni,	13 II	1922, f. 49, r. 7 (v.p. 65	, r. 16)

¹⁴¹ Ms. 2 541, f. 226 (*Addenda*, p. 352—353).

¹⁴² *Ibidem* (*Addenda*, p. 353).

¹⁴³ *Ibidem*, f. 218 v. (v. *Addenda*, p. 346).

¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 225 (v. *Addenda*, p. 351).

¹⁴⁵ La transcriere, suprimate citeva rînduri.

marți,	14 II	1922, f. 52, r. 10 (v.p. 69	, r. 13)
miercuri,	15 II	1922, f. 56, r. 2 (v.p. 70	, r. 21)
joi,	16 II	1922, f. 57, r. 15 (v.p. 72	, r. 13)
vineri,	17 II	1922, f. 60, r. 16 (v.p. 74	, r. 31)
sîmbătă,	18 II	1922, f. 64, r. 9 (v.var.	, p. 770—771)
duminică,	19 II	1922, f. 66, r. 6 (v.var.	, p. 770—771)
luni,	20 II	1922, f. 68, r. 7 (v.p. 80	, r. 13)
marți,	21 II	1922, f. 69, r. 13 (v.p. 81	, r. 18)
miercuri,	22 II	1922, f. 71, r. 15 (v.p. 84	, r. 21)
joi,	23 II	1922, f. 75, r. 4 (v.p. 87	, r. 25)
vineri,	24 II	1922, f. 77, r. 7 (v.p. 89	, r. 18)
sîmbătă,	25 II	1922, f. 81, r. 20 (v.p. 94	, r. 16)
duminică,	26 II	1922, f. 83, r. 9 (v.p. 95	, r. 28)
luni,	27 II	1922, f. 87, r. 9 (v.p. 99	, r. 6)
marți,	28 II	1922, f. 88, r. 19 (v.var.	, p. 771)
miercuri,	1 III	1922, f. 90, r. 11 (v.p. 99	, r. 29)

Cartea a doua (2 III — 29 V 1922):

joi,	2 III	1922, f. 119, r. 3 (v.p. 105	, r. 3)
sîmbătă,	4 III	1922, f. 119, r. 18 (v.p. 105	, r. 19)
duminică,	5 III	1922, f. 121, r. 6 (v.p. 107	, r. 23)
luni,	6 III	1922, f. 122, r. 13 (v.p. 108	, r. 23)
marți,	7 III	1922, f. 125, r. 6 (v.p. 112	, r. 16)
miercuri,	8 III	1922, f. 127, r. 1 (v.var.	, p. 772—775)
joi,	9 III	1922, f. 128, r. 18 (v.p.	, r. 772—775)
sîmbătă,	11 III	1922, f. 129, r. 18 (v.p.	, r. 772—775)
duminică,	12 III	1922, f. 132, r. 5 (v.p. 113	, r. 20)
duminică,	2 IV	1922, f. 132, r. 6 (v.p. 113	, r. 21)
duminică,	16 IV	1922, f. 135, r. 11 (v.p. 118	, r. 28)
luni,	17 IV	1922, f. 138, r. 1 (v.p. 123	, r. 9)
marți,	18 IV	1922, f. 139, r. 3 (v.p. 124	, r. 1)
miercuri,	19 IV	1922, f. 141, r. 19 (v.p. 126	, r. 9)
vineri,	21 IV	1922, f. 144, r. 6 (v.p. 130	, r. 25)
sîmbătă,	22 IV	1922, f. 146, r. 22 (v.p. 128	, r. 32)
duminică,	23 IV	1922, f. 148, r. 21 (v.p. 130	, r. 34)
vineri,	28 IV	1922, f. 150, r. 22 (v.p. 135	, r. 24)
luni,	1 V	1922, f. 152, r. 4 (v.p. 141	, r. 24)
miercuri,	3 V	1922, f. 153, r. 9 (v.p. 148	, r. 14)
vineri,	5 V	1922, f. 155, r. 7 (v.p. 144	, r. 32)
duminică,	7 V	1922, f. 156, r. 10 (v.p. 146	, r. 27)
joi,	18 V	1922, f. 161, r. 13 (v.p. 153	, r. 22)
vineri,	19 V	1922, f. 167, r. 13 (v.p. 156	, r. 15)
sîmbătă,	20 V	1922, f. 169, r. 21 (v.var.	, p. 777—779)
duminică,	21 V	1922, f. 172, r. 5 (v.var.	, p. 779—780)
luni,	22 V	1922, f. 176, r. 4 (v.p. 165	, r. 18)
marți,	23 V	1922, f. 180, r. 2 (v.var.	, p. 780—795)
miercuri,	24 V	1922, f. 183, r. 12 (v.var.	, p. 780—795)
joi,	25 V	1922, f. 186, r. 14 (v.var.	, p. 780—795)

¹⁴⁶⁻¹⁴⁸ În cadrul aceleiași prg. (4, respectiv 5), la transcriere, momentele au o altă succesiune decît în prima var. ms.

vineri,	26 V	1922, f. 190, r. 10	(v.var. , p. 780—795)
sîmbătă,	27 V	1922, f. 192, r. 5	(v.var. , p. 780—795)
duminică,	28 V	1922, f. 196, r. 6	(v.var. , p. 780—795)
luni,	29 V	1922, f. 198, r. 12	(v.var. , p. 780—795)

Cartea a treia (30 V — 20 VI 1922):

marți,	30 V	1922, f. 227, r. 1	(v.p. 193 , r. 1)
miercuri,	31 V	1922, f. 228, r. 13	(v.p. 195 , r. 13)
joi,	1 VI	1922, f. 230, r. 16	(v.p. 197 , r. 25)
vineri,	2 VI	1922, f. 234, r. 10	(v.p. 201 , r. 1)
sîmbătă,	3 VI	1922, f. 236, r. 11	(v.p. 205 , r. 24)
marți,	6 VI	1922, f. 242, r. 1	(v.p. 239 , r. 4)
miercuri,	7 VI	1922, f. 246, r. 21	(v.var. , p. 798)
joi,	8 VI	1922, f. 248, r. 14	(v.var. , p. 798—801)
vineri,	9 VI	1922, f. 250, r. 16	(v.var. , p. 798—801)
sîmbătă,	10 VI	1922, f. 251, r. 16	(v.var. , p. 798—801)
duminică,	11 VI	1922, f. 253, r. 15	(v.p. 221 , r. 7)
duminică,	18 VI	1922, f. 254, r. 1	(v.p. 221 , r. 24)
luni,	19 VI	1922, f. 268, r. 3	(v.p. 251 , r. 28)
marți,	20 VI	1922, f. 279, r. 8	(v.p. 262 , r. 25)

Cartea a patra (21 VI 1922 — 27 VI 1922):

miercuri,	21 VI	1922, f. 290, r. 1	(v.p. 270 , r. 1)
joi,	22 VI	1922, f. 300, r. 10	(v.p. 284 , r. 19)
vineri,	23 VI	1922, f. 310, r. 3	(v.p. 295 , r. 12)
sîmbătă,	24 VI	1922, f. 318, r. 5	(v.p. 302 , r. 12)
duminică,	25 VI	1922, f. 323, r. 1	(v.p. 306 , r. 17)
luni,	27 VI	1922, f. 337, r. 18	(v.p. 320 , r. 8)
luni,	27 VI	1922, f. 338, r. 27	(v.var. , p. 803)

București, ora 1¹/₄ noaptea.

Spre deosebire de alte opere ale lui Liviu Rebreanu, *Pădurea spînzuraților* se dovedește a fi fost scrisă cu mai multă spontaneitate, fiind eliberată de scheme de conflict prestabilite, de anteriora clarificări de detaliu. Ideatic, prima versiune (ms. 2541) exprimă aproape integral conținutul formei definitive. La „transcriere”, autorul își permite însă o mai mare libertate de mișcare, depășind obișnuitele modificări de natură stilistică. Numeroase intervenții de ordin compozițional vor dicta îndepărtarea multor file, rescrierea altora și, nu în mai mică măsură, plămîuirea unor episoade inedite. Schimbările nuanțează profilul personajelor, ca urmare a unor confruntări și mai dinamice, influențînd sensibil creșterea valorilor dramatice ale cărții.

În prima versiune, Apostol este fiul *preotului* Iosif Bologa din *Monor* (care „în afară de veniturile parohiale, mai avea și o moșioară frumușică, rămasă parte de la tatăl său, parte adusă ca zestre”¹⁵⁴).

¹⁵¹ La transcriere, suprimate cinci rînduri.

¹⁵² Fragmentul, la transcriere, este transferat din prg. 3 în prg. 7.

¹⁵³ La transcrierea primei var. au fost abandonate cîteva rînduri.

¹⁵⁴ Cf. Ms. 2 541, f. 17 (Variante, p. 767).

Preoteasa, „romîncă infocată”, se înrudește mai degrabă cu d-na Herdelea din *Ion*, firea ei voluntară amintind mai puțin profilul spiritual al Mariei Bologa, așa cum se înfățișează cititorilor cărții tipărite. Preoția tatălui și „românismul” mamei s-ar părea că aveau menirea să explice formația sufletească a lui Apostol, mistic și naționalist. Accentele sînt dure, violentează firescul situațiilor și nu-i cu mirare că autorul va găsi de cuviință să le atenueze în versiunea ulterioară.

În prima redactare a romanului, tentativa lui Apostol de a fugi la „ai săi” este minimalizată de implicarea morală a altor personaje, ceea ce, la primul condei, avea poate rostul să motiveze și mai mult hotărîrea sa, degradînd-o însă artistică. „Dezertarea” revine ca un leit-motiv pe parcursul acțiunii, găsind acoperire în vorbirea preotesei („inima de mamă îl opea ca să-l ferească de primejdie, inima de romîncă însă, îi zicea «du-te»”¹⁵⁵), a groparului Vidor („dacă aș fi în locul d-tale, cum s-ar ivi un prilej, cum aș șterge-o”¹⁵⁶), a Ilonei („uite-așa m-am gîndit și eu”¹⁵⁷), ca și în discuția judecătorului ungur din *Monor* („eu declar că, în locul d-tale, nu știu dacă n-aș fi încercat...”¹⁵⁸). Ori, cu atare condiționări, evadarea din cadrul lumii ostile aspirațiilor lui Bologa nu mai apare ca rezultatul firesc al confruntărilor interioare, ci și ca o consecință a stimulilor din afara conflictului său sufletească. Nu-i de mirare că romancierul va renunța ulterior la toate detaliile care știrbeau personalitatea eroului său.

Pe cît de fidele în esență, conflictele declanșate în *Monor* (în versiunea ultimă: *Parva*), între Apostol și Marta, Apostol și Pălăgieșu, nu sînt atît de ascuțite, pe cît le aflăm în forma definitivă a operei. Deși Apostol va rupe logodna cu Marta, actul nu apare pe deplin motivat. Și aici influența mamei se face simțită (Marta „de tine nu-i, dragul mamii”¹⁵⁹). Interesant că în ms. 2541 preoteasa se oferă „bucuroasă să înmîneze scrisoarea lui Apostol (împreună cu inelul de logodnă) avocatului Docan (mai tirziu Domșa), considerat, de altfel „om de omenie și român”¹⁶⁰. Referindu-se la despărțire, Apostol îi va scrie Martei „că el e vinovat și nu se mai simte demn de ea”¹⁶¹. Rivalul lui Apostol, *Tuhutum* (ulterior *Tohaty*), e căsătorit, tată a doi copii, intențiile lui fiind mult mai blajine decît se lasă a se înțelege cititorului în versiunea ulterioară a romanului:

„Păcătuiești dacă te îndoiești de logodnica ta... Îți jur că cel puțin trei sferturi din vremea cît sîntem împreună vorbim numai de tine și de nevasta și copilașii mei...”

Bologa auzi sinceritatea în glasul lui ca o mărturisire.¹⁶²

Confruntările eroului cu Pălăgieșu, deși încordate, nu ajung la violențele cunoscute de cititorii romanului tipărit.

¹⁵⁵—¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 129, 163 (Variante, p. 774, 776).

¹⁵⁸ *Ibidem*, f. 181—182 (Variante, p. 782).

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 177 (Variante, p. 780).

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*, 204 (variante, p. 795).

¹⁶² *Ibidem*, f. 192—193 Variante, p. 788—789).

Astfel, la transcriere, diferitele raporturi dintre personaje, aflate inițial într-un fel de incertitudine, capătă contururi precise stabilindu-li-se natura și mobilurile. Înfruntările vor căpăta mai mult dinamism, ceea ce va avea darul să risipească monotonia pe care o respirau unele episoade din prima redactare a romanului.

Această versiune conține numeroase momente inedite: discuția purtată de Bologa cu generalul comandant de brigadă, după execuția lui Svoboda; un dialog Apostol — Cervenco, prilej de meditație asupra războiului („crimă cumplită”); vizita făcută lui Apostol de d-na Bologa, când ofițerul se afla rănit la spitalul din Tg. Mureș; multe referiri la viața din Monor (Parva) în zilele de război; fraternizarea „inteligentei” românești și ungurești monorene sub impulsul realităților tragice înconjurătoare (discuțiile de la „cazină”¹⁶³); scrisoarea lui Apostol, trimisă din închisoare mamei sale, precum și un final inedit. Numeroase replici ale personajelor lumii cazone (Tuhutum, Cervenco, Gross, Varga, Apostol) se adaugă, de asemenea, celor știute, în dorința definirii poziției fiecăruia față de întregul mecanism social în care sînt angrenați. Impulsurile revoluționare, caracteristice anilor postbelici, transpar și mai mult în vorbirea lor, unele replici fiind de-a dreptul „incendiare”¹⁶⁴.

Ele coexistă în prima versiune, alături de altele cu caracter pacifist, naționalist sau mistic, exprimînd universalul de gîndire al personajelor cărții. Confruntarea aprigă a ideilor, orientată de scriitor în favoarea idealurilor umanitare, scoate în evidență același proces de obiectivare artistică, proprie prozei rebreniene. Dacă ulterior autorul le va abandona, se datorează în mare măsură faptului că, într-o formă sau alta, ele se regăsesc pe parcursul celorlalte pagini ale operei (de cele mai multe ori în vorbirea aceluiași eroi), reluarea ideilor exprimate pîrîndu-i-se, presupunem, supărătoare.

Lectura primei versiuni înlesnește cititorului identificarea mai ușoară a corespondențelor reale ale cadrului exterior în care se desfășoară unele capitole ale romanului. Descrierea *Monorului* amintește topografia *Năsdudului*; satul *Făget* apare denumit ca atare (ulterior *Lunca*). Se manifestă însă și fenomenul contrar. De pildă: preotul *Boțeanu*, al cărui nume a fost „împrumutat” de scriitor din lumea

¹⁶³ „De ce oare (va întreba Apostol, n.n.) tocmai la judecătorul ungur să găsească sprijinul sufletesc și înțelegerea, pe cînd Pălăgieșu și ceilalți parc-ar fi străini?” (Cf. *Variante*, p. 783).

¹⁶⁴ „Ce-ar fi dacă într-o bună zi toate milioanele de oameni, din toate tranșeele și de pe toate fronturile ar zvrli cît colo armele ucigătoare, toți în aceeași clipă?... S-ar sfîrși... Și minune n-ar fi, căci popoarele nu se dușmănesc, numai capii lor le ațîță și le aprind instinctele bestiale... Odată și odată trebuie să vie ceasul cînd cei trimiși la moarte, toți deodată și pretutindeni, se vor opri în fața Cezarului și vor refuza să-l salute și să plece la moarte. Atunci va începe domnia iubirii pe pămînt...” (Cervenco) ș.a. (Cf. *Variante*, p. 770).

cunoștiințelor sale, se îndepărtează și din punct de vedere onomastic de realitate (în ms. 2.541 „preotul x”, „Nicolae Horga”¹⁶⁵ sau „Pavel”¹⁶⁶); „Curtea Marțială” — denumire înfîlînită, de asemenea, în forma tipărită a romanului, ca și în sentința de condamnare la moarte a lui Emil Rebreanu — se intitulează în prima variantă manuscrisă: „Consiliul de război” ș.a.m.d.

În general, se înregistrează deosebiri substanțiale de redactare în primele trei „cărți” ale romanului¹⁶⁷. „Cartea a patra” se diferențiază mai puțin de versiunile ulterioare, excepție făcînd paginile finale.

Evocînd istoria romanului, Rebreanu amintea cu duioșie epistola lui Apostol trimisă mamei sale cu cîteva ore înainte de execuție („scrisoare, care, deși am suprimat-o, mi-a rămas dragă”). Pentru cititor, aceste însemnări, în sine interesante, reiau avatarurile unei vieți bine știute, explicațiile personajului adăugîndu-se inutil la tot ceea ce pricepem lesne din lectura cărții. Exemplu:

„Acuma îmi dau seama. Acum mă privesc ca într-o oglindă și-mi văd sufletul întreg, cu toate mișcările și zbuciumările lui zadarnice. Am vrut ceva și niciodată n-am știut ce vreau...”¹⁶⁸

Finalul, liricoid, contrastează cu severitatea, sobrietatea prozei rebreniene. În zori, după noaptea execuției, Iona Vidor se întoarce la mormîntul logodnicului, „adîncindu-și pieptul și fața în pămîntul puhav, înrourat”¹⁶⁹. Ultimele rînduri:

„După creasta munților, printre coroanele brazilor, geana roșie a soarelui se ridică minioasă, improșcînd cu raze purpurii în valea dezmoartă... În lumina aceasta furioasă, stîlpul alb luci ca o făclie de îngropare... Crucea însă, privea cu blîndețe spre răsăritul soarelui, adăpostind sub scutul ei trupul fecioarei, care îmbrățișa, mereu mormîntul stropindu-l cu lacrimi...”¹⁷⁰

Paginile vor fi îndepărtate, iar romanul nu va avea decît de cîștigat.¹⁷¹ Culminînd acțiunea cu momentul execuției lui Apostol,

¹⁶⁵ Ms. 2.541, f. 22.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 231.

¹⁶⁷ Pe verso-ul f. 155 (ms. 2.541) se află chiar și o var. inedită a începutului „Cărții a doua” — datată 2 mart. 1920 — părăsită după primele rînduri: „Sora Irma apărî în pragul salonului, albă, plîpîndă, cu blîndețea strălucitoare pe fața frumoasă, fină, cu crucea roșie, mică, ca o rană, pe frunte. Bolnavii întoarseră ochii spre ea, plini de nădejde și bucurie, ca și cînd ea ar fi simbolizat însăși viața cea bună de odinioară sau viitorul. În salon erau doisprezece ofițeri răniți, dintre care cinci, aproape vindecați, stăteau îmbrăcați și mai bandajați pe paturile curate. Ceilalți, înveliți, cu obraji supți de suferințe, galbeni și pîroși unii.”

¹⁶⁸ V. textul integral al scris. în cadrul *Variantelor*, p. 801 — 803.

¹⁶⁹ — ¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 803.

¹⁷¹ Cf. Al. Piru, *Studiu introductiv*, Rebreanu, *Opere*, vol. 1, 1968, p. XLI.

autorul va reveni la locul de unde a plecat: scena spânzurării lui Svoboda. Preferințele lui Rebreanu pentru construcțiile simetrice—dovedite cu prilejul scrierii romanului *Ion*—aveau să se verifice încă o dată.

Pe cât de anevoioasă se dovedise transcrierea operei precedente pe atât de lesne ni se înfățișează în cazul *Pădurii spânzuraților*. Și, aceasta în condițiile în care, așa cum am arătat, abaterile de la cele plăsmuite inițial vor fi numeroase.

După însemnările autografe ale prozatorului, scrierea celei de a doua versiuni (ms. 2,542) se încadrează între „miercuri, 5 iulie 1922” și „vineri, 17 noiembrie” ale aceluiași an.

Nu dispunem de toate datele intermediare. Din ms. 2541 desprindem însă următorul grafic:

Cartea întâi, f. 2—94¹⁷²: 5 iul. — 29 sept. 1922;

Cartea a doua, f. 119—204¹⁷³: 30 sept. — 25 oct. 1922;

Cartea a treia, f. 227—288: 28 oct. — 12 nov. 1922;

Cartea a patra, f. 290—338: 12 nov. — 17 nov. 1922.

Cuvîntul „transcriere” — folosit adesea impropriu, cînd ne referim la diversele variante ale operelor rebreniene — trebuie înlocuit, mai mult ca oricînd, cu „rescriere”, în cazul celei de a doua versiuni a *Pădurii spânzuraților*. La început, romancierul urmărește cu fidelitate firul narației anterioare, concentrat aproape exclusiv asupra veșmîntului stilistic. Concizia expresiei artistice, nuanțarea ideii prin plasticizarea imaginii literare, folosirea unei mai bogate sinonimii și, îndeosebi, alegerea cuvintelor simple, despovărate de „literaturizare” sînt sporuri pe care noua redactare le aduce, o dată cu primele pagini ale „cărții întîia”. Grija față de „stil” este manifestă, de altfel, pe tot parcursul scrierii, variantele de vocabular fiind de ordinul miilor. Noua versiune se eliberează de vorbe inutile, de imagini impure, dobîndind mai multă fluiditate:

„Apoi, a venit brusc războiul ca o furtună răscolitoare” „Apoi, peste frămîntările lui, veni războiul” (Ms. 2542, f. 26).
(Ms. 2541, f. 29).

sau:

„Trei zile Apostol Bologna nu mai ieși din casă. De altfel, dăduseră ploi, care înnegreau lumea și cerneau tristețe pe pămînt” (Ms. 2541, f. 194).
„Urmă războiului, urme tristețe, cernind tristețe în lume” (ms. 2542, f. 148).

^{172—173} Diferențele se explică prin existența între f. 94—119 și 204—227 a unor variante anterioare, datate la 20 febr. st. v. 1919 și 2 mai — 28 aug. 1919, precum și a unor însemnări de creație (*Addenda*, p. 334—354; *Variante*, p. 752—767).

Concizia comunicării este vizibilă și în conducerea dialogului:

„— Dar d-ta cum ai petrecut acasă?... Bine... Se și vede...”

— Da?... Bine... firește... ca acasă...

— E frumos pe la d-voastră?... — Ca și pe-aici... Doar că pe la noi nu-i așa de aproape războiul și nu sînt atîția soldați...” (Ms. 2541, f. 230).

„— Dar d-ta ce-ai mai făcut pe-acasă, bine?... E frumos pe la d-voastră?... — Ca și pe-aici, Ilona... doar că la noi e mai departe războiul... puțin mai departe...” (Ms. 2542, f. 157).

Am simplificat însă nedorit caracterul intervențiilor stilistice dacă le-am reduce la tentația romancierului de a adopta forme lapidare de expresie, sinonimice, sau la numeroasele schimbări de topică a frazei, la rîndul lor prezente. La polul opus, numeroase adaosuri, rod al inspirației de moment, tind să clarifice o situație, să diferențieze un sentiment, sau să plasticizeze o imagine.

„În sfîrșit, un strigăt minios, afară pe uliță, le dădu, iarăși, încredere și atunci Ilona reluă” (Ms. 2541, f. 230);

„În ziua a patra ieși soarele pe cerul vinăt și spălat” (Ms. 2541, f. 194).

„Apoi, în tăcerea dintre ei, căzu, ca un bolovan, un strigăt gros din ogradă și deodată se înviorară amîndoi, iar fata, cu glas mai dulce și cu ochii rîzători, întrebă” (Ms. 2542, f. 157);

Ploaia încetă în amurg, văzduhul înghiți nourii și noaptea toate stelele se aprinseră în cer ca în ajunul unei sîrbători mari...” (Ms. 2542, f. 151).

Nu o dată, fraza capătă expresivitate, pornind, de la forme improprii de limbă, tocmai de acolo de unde ar fi fost de așteptat ca penița să renunțe a mai „copia” ceva. O construcție greoaie, lipsită de har, ca de pildă:

„Ura lui a rămas ca un cui ruginit înfiptă în inima lui, mai puternică decît înainte, fiindcă era ghemuită într-un loc mai mic și se îndrepta împotriva unei jumătăți a oamenilor” (ms. 2541, f. 195), capătă, la rescriere, o tentă aforistică și, oricum, mai multă claritate:

„Dar iubirea nu poate prinde rădăcină în inima otrăvită de ură și în el trăia mereu ura ca un cui ruginit, uitat în carne vie” (ms. 2542, f. 149).

Rescrierea „Cărții a doua” prilejuiește prozatorului modificări de substanță. Intervențiile se diversifică, cuprinzînd în sfera lor și modificări de ordin ideatic sau cu caracter arhitectonic. Se poate spune că mai mult decît oricare altă parte a romanului, „Cartea a doua” se abate de la cele plăsmuite în prima versiune: zeci de pagini sînt îndepărtate — așa cum s-a mai arătat —, adăugîndu-se numeroase episoade inedite (vezi *Variantele* de la sfîrșitul *Notelor și comentariilor*, precum și fragmentele indicate de noi mai jos ca adaosuri

ale ms. 2542). Modificări de aceeași factură sînt vizibile și la rescrierea „Cărții a treia”.

Am dilata peste măsură comentariul nostru subliniind episoadele inedite adăugate cu prilejul rescrierii operei.¹⁷⁴

Toate aceste modificări atrag după ele corectări de ordin compozițional. Scriitorul își structurează materia romanului, transferînd unele episoade dintr-un capitol într-altul sau dezvoltîndu-le în capitole de sine stătătoare.¹⁷⁵

La rescriere, „Cartea a patra” este cea mai puțin afectată. De altfel, o demonstrează și timpul în care a fost definitivată în comparație cu celelalte părți: „Cartea întâi”, 87 de zile; „Cartea a doua”, 25 de zile; „Cartea a treia”, 14 zile; „Cartea a patra”, 5 zile.

Această tensiune, puțin obișnuită, clintește imaginea „tradițională” a gestației dificile, cu care ne-a familiarizat istoria literară, imagine pe cît de exactă în unele cazuri, pe atît de falsă în altele.

Terminat la 17 noiembrie 1922, romanul se culege direct de pe manuscris, fiind tipărit într-un timp record. La sfîrșitul aceluiași an se află în librării. În tot acest răstimp, Rebreanu urmărește în-

¹⁷⁴ Caracterul lor se desprinde din prezentarea ms. 2541. Dintre cele mai importante adaosuri menționăm: p. 108, r. 9—22; p. 113, r. 1—7; p. 156, r. 23; p. 157, r. 2; p. 160, r. 1—17; p. 160, r. 25; p. 161, r. 1; p. 165, r. 28; p. 166, r. 10; p. 166, r. 17; p. 167, r. 27; p. 167, r. 30; p. 170, r. 23; p. 170, r. 32; p. 175, r. 7; p. 175, r. 20; p. 179, r. 5; p. 179, r. 10—34; p. 180, r. 18; p. 181, r. 23; p. 182, r. 16; p. 183, r. 28; p. 183, r. 30; p. 184, r. 7; p. 185, r. 6—19; p. 187, r. 4; p. 189, r. 18; p. 190, r. 11—32; p. 202, r. 18; p. 203, r. 32; p. 217, r. 10; p. 218, r. 3.

¹⁷⁵ Episodul Bologna — g-ralul Karg: în prima variantă manuscrisă (ms. 2541) se află încadrat în „Cartea a doua”, prg. 2; în versiunea ulterioară (ms. 2542) este cuprins în „Cartea a doua”, prg. 3. Întîlnirea lui Apostol Bologna cu „preotul român”: ms. 2541, C. II, prg. 2; ms. 2542, C. II, prg. 3. Sosirea lui Apostol în Făget (Lunca): ms. 2541, C. II, prg. 3; ms. 2542, C. II, prg. 4. Ple-t carea lui Apostol Bologna din Făget (Lunca) și vizita sa la postul de comandă a lui Klapka: ms. 2541, C. II, prg. 3; ms. 2542, C. II, prg. 5. Întîlnirea lui Apostol cu Ilona și discuția cu grovarul Vidor: ms. 2541, C. II, prg. 3; ms. 2542, C. II, prg. 4. „Confruntarea” lui Apostol Bologna cu prizonierul român: ms. 2541, C. II, prg. 4; ms. 2542, C. II, prg. 5. (Idem episodul întîlnirii cu Ilona, după această împrejurare). Vizita lui Apostol Bologna la preotul Constantin Boteanu: ms. 2541, c. II, prg. 4; ms. 2542, C. II, prg. 5. Un fragm. din ms. 2541, C. II, prg. 4, devine în ms. 2542, C. II, prg. 6, de sine stătător. Idem fragm. ms. 2541, C. II, prg. 5, care devine prg. 7 în ms. 2542, C. II. Idem fragm. ms. 2541, C. II, prg. 5, care devine prg. 9 în ms. 2542, C. II. Prg. 6—7 din C. II, ms. 2541, le corespund prg. 10—11 din C. II, ms. 2542. Un fragm. din ms. 2541, C. III, prg. 2 devine prg. 3, în ms. 2542, C. III. Vizita lui Klapka: ms. 2541, C. III, prg. 2; ms. 2542 C. III, prg. 7. Noaptea învierii: ms. 2541, C. III, prg. 2; ms. 2542, C. III, prg. 6. Vizita lui Apostol la preotul Boteanu: ms. 2541, C. III, prg. 3; ms. 2542, C. III, prg. 5. Fragm. din ms. 2541, C. III, prg. 5 devine prg. 9 în ms. 2542, C. III. Idem fragm. ms. 2541, c. III, prg. 5, devenit prg. 8 în ms. 2542, C. III. Idem fragm. ms. 2541, C. III, prg. 6, devenite prg. 10 și 11 în ms. 2542, C. III.

deaproape tot procesul tipografic, dovadă diferențele dintre ms. 2542 și prima ediție a romanului (var. 1922). De fapt, „forma definitivă” a cărții se realizează pe „șpalturi”, pagini tipografice rătăcite sau distruse cine știe unde, cine știe cînd.

Intervențiile, extrem de numeroase, mărturisesc încă o dată ambiția scriitorului cu o înaltă conștiință artistică de a-și învinge carențele stilistice, revenind cu o incredibilă răbdare peste forme care, deși schimbate în versiuni anterioare, îi par, iarăși, nepotrivite.¹⁷⁶

Peste ani, cîteva retipăriri ale romanului vor cunoaște aceleași obsedante modificări de cuvînt. Comparativ cu *Ion*, variantele

¹⁷⁶ Pentru a ilustra natura modificărilor efectuate în faza tiparului, menționăm cîteva variante rezultate din comparația textului ms. 2542 cu prima ediție a *Pădurii spînzuraților*:

Ms. 2542

Ed. I (1922)

cu ochii (f. 8);
milă firească (idem);
în aceeași vreme (f. 9);
vocea tăioasă (idem);
aproape doi ani (f. 21);
pieriseră (f. 35);
superioritate simțită (f. 39);
însoțire universală (f. 40);
curat ceh (f. 46);
gîndurile lui încărcate (f. 53);
drept răspuns (f. 59);
ca să înfricoșeze (f. 60);
în spatele (f. 67);
îl entuziasma (f. 75);
pîlpiau blind (idem);
tăcu (f. 83);
oprit de doctori (idem);
se repezi la scrisoare (f. 88);
se însenină deodată (f. 89);
îi era sila (f. 90);
mindru și sfidător (f. 93);
Trecu repede (f. 97);
apoi (f. 108);
Simțăminte duioase (f. 150);
Își sorbeau (f. 155);
După amiazi (idem);
se topi în marea de întunerec
năbușitor (f. 214);
judecător atotputernic (f. 224);
rînjetul morții (f. 241);
numai nădejdi (idem);
gîndurile de moarte (f. 241).

cu privirea (p. 14);
milă amară (idem);
în aceeași clipă (p. 15);
vocea zgîrțietoare (idem);
vreo doi ani (p. 31);
parcă pieriseră fără urme (p. 48);
superioritate mîndră (p. 53);
răzvrătire universală (p. 54);
ceh curat (p. 62);
gîndurile lui răvășite (p. 70);
în loc de răspuns (p. 78);
ca să îngrozească (p. 79);
la spatele (p. 87);
îl înfierbîntă (p. 97);
licăreau blind (idem);
tăcea (p. 110);
oprit de medici (idem);
se aruncă asupra plicului (p. 116);
se însenină imediat (p. 117);
îi era scîrbă (p. 118);
sfidător (p. 121);
Trecu grabnic (p. 127);
pe urmă (p. 137);
Simțăminte stranii (p. 189);
Își sorbiră (p. 198);
Spre seară (idem);
muri în potopul de întunerec (p. 271);
judecător de care atîrnă soarta lui
(p. 287).
frica morții (p. 310);
numai speranțe (idem);
gîndurile posomorite (p. 310).

editoriale sînt însă extrem de puține, *Pădurea spînzuraților* marcînd în mod cert un alt stadiu de stăpînire a limbii literare. Cu toate acestea, „surprizele”, atît de puțin dorite de Rebreanu, mult ironizat în epocă de confracții calofili, nu vor fi evitate.

Pînă și în forma transmisă viitorimii, opera conține asemenea pasaje:

„În mijlocul groapei, ca un smoc de păr pe o chelie de perucă cu marginile răsfrînte, înnegrea o braniște” (Cartea a treia, cap. 8 p. 249);

„Prin răpăiala motorului furios auzea limpede zumzetul frunzelor tinere de fag și clinchetul sec al acelor de brazi din depărtare” (Cartea a treia, cap. 8, p. 252);

„Numai cînd deslușea silueta locotenentului, în sufletul lui Apostol scotea capul veșnic același cuvînt, ca un cadavru la marginea apei: „În sfîrșit... În sfîrșit...” (Cartea a patra, cap. 1, p. 270).

Neesențiale în ansamblul scrierii, ele atestă adevărul că „patriarhul prozei românești triumfă prin *întregul* creației sale și prea puțin prin strălucirea „potrivirii cuvintelor”.

După apariție, *Pădurea spînzuraților* primește „Marele premiu al romanului” din partea Societății Scriitorilor Români.¹⁷⁷ Bucuria și invidia unor confracți, harul unor critici și lipsa de intuiție artistică a altora vor dăinui în vreme, așa cum, de altfel, se poate vedea și din alăturatele *Referințe critice*. Surprizele sînt dintre cele mai mari: la Orăștie, pe pămîntul transilvan, acolo unde Bornemisa tipărise cu 10 ani în urmă volumul de debut al prozatorului (*Frămîntări*), romancierul este contestat cu răutate¹⁷⁸ (să fie oare un mod de a-și exprima nemulțumirea cei uitați de scriitor, după afirmarea sa în capitala țării?). În schimb, N. Iorga, pînă atunci înversunat contestator al lui Rebreanu, va fi atras de drama lui Apostol Bologa, pe cît de mult îl respinsese Ion al Glanetașului.¹⁷⁹

Printre primii recenzenți ai romanului, Scarlat Struțeanu, Cezar Petrescu, Mihail Dragomirescu: Tiberiu Moșoiu, C. Gerotă, Octav Botez, Ion Dobre, G. Bogdan-Duică, Contribuții esențiale vor fi aduse, ulterior, de Pompiliu Constantinescu, E. Lovinescu, Șerban Cioculescu, G. Călinescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu ș.a.

Farsele, tradiționale în lumea artistică, sînt și ele prezente. Puțin după apariția operei, un confrate poznaș îl anunță pe autor că este propus membru al Academiei Române. Gluma „se prinde”. Iată scrisoarea de mulțumire a lui Rebreanu, adresată, la 17 mai 1923, președintelui Academiei:

¹⁷⁷ *Săptămîna muncii intelectuale și artistice*, I (1924), nr. 1 (5 ian.), menționează că „seceta literară” din producția anului 1923 obligă să se ia în considerație, pentru eventuală premiere, „și cărțile apărute în cursul lunii decembrie 1922” (între ele, *Pădurea spînzuraților*).

¹⁷⁸ *Cosînziana*, VII (1923), nr. 6 (25 mart.).

¹⁷⁹ V. *Istoria literaturii românești contemporane*, II, 1934.

„Stimate domnule Bianu,

Tocmai aici, în Sibiu, unde am ajuns cu turneul de șezători literare ale Societății Scriitorilor, aflui cu mare emoție că D-voastră, împreună cu d. Brătescu-Voinești, binevoiți a propune Academiei Române să mă aleagă membru corespondent. Bucuria mea e cu atît mai mare cu cît e mai neașteptată, deși s-ar fi părut că marele premiu Năsturel, cu care am fost distins acum doi ani, ar putea fi un titlu care să mă fi impus atenției d-voastre. Mai presus de orice titlu însă, sînt că onoarea aceasta o datorez bunăvoinței d-voastre. De acum am și ținut să vă mulțumesc cu anticipație și să vă asigur că nu voi uita niciodată acest semn de simpatie. Rămîn al d-voastre recunoscător,

Liviu Rebreanu

Pe epistolă, adnotarea lui Ion Bianu: „Nu am cunoștință de această intențiune. Cred că este gluma unui confrate scriitor.”¹⁸⁰

Lipsit de umor, Rebreanu avea, în schimb, conștiința valorii sale.

După cîteva luni de la apariție, opera va fi reproducă pe continentul american, la Cleveland, Ohio, între 30 aprilie — 24 iulie 1923.¹⁸¹ Interesul stîrnit pare să justifice, pe aceleași meleaguri, și tipărirea romanului *Ion* (1 iulie 1924 — 13 ianuarie 1925).¹⁸²

Destinul fericit al cărții, tradusă peste ani în numeroase țări, ne amintește o afirmație a romancierului, făcută puțin după apariția *Pădurii spînzuraților*:

„Dincolo, de hotare, nu va trece decît scriitorul care a izbutit să exprime sufletul specific românesc. Numai prin ce avem deosebit de alții vom putea interesa pe alții. Internațional, în artă, e tot ce e mai național.”¹⁸³

Cuvintele invită și astăzi la reflecție...

NICULAE GHERAN

iulie-decembrie 1971

¹⁸⁰ *Arh. Acad.*, A. 7/1923, f. 1.

¹⁸¹ V. cotidianul *America*, XVIII (1923), nr. 102 — 173.

¹⁸² *Ibidem*, XIX (1924), nr. 154 — 306, XX (1925), nr. 1 — 11.

¹⁸³ *Răspunsul d-lui Liviu Rebreanu. Facla literară*. I (1923), nr. 3 (15 febr.).

REFERINȚE CRITICE

Urmărind ecoul cărții în critica și istoria literară românească, editorul volumului de față nu intenționează să epuizeze de fel multitudinea opiniilor formulate. O biobibliografie *Rebreanu*, cu care dorim să închidem seria de *Opere*, are menirea de a întregi informația curentă, inventariind miile de fișe desprinse din studiul documentelor de arhivă și bibliotecă. Cum ne desparte vreme îndelungată pînă la terminarea ediției, încercăm să venim în întîmpinarea unor cronicari ce ne-au onorat cu studiul volumelor precedente, oferind, de data aceasta, și unele extrase critice („pentru unii care ar dori pe lîngă cunoașterea istorică și filologică a textelor literare și o posibilitate inițială de confruntare estetică sau de raportare la evoluția contextului în care s-a implicat opera”)¹.

Ne-am oprit îndeosebi la opiniile exprimate *imediat* după apariția cărții (intrată în librării abia în ultimele zile ale lui decembrie 1922), la consemnările de mai tîrziu ale unor ilustre personalități literare (fără a exclude însă contribuțiile unor cercetători mai puțin consacrați), precum și la unele studii de dată recentă.

În locul unor comentarii pe marginea textelor publicate, preferăm să lăsăm acestora din urmă cît mai mult spațiu, intervenind numai arareori, acolo unde o precizare sau alta clarifică un echivoc, întregeste informația etc. Procedînd astfel, am avut în vedere și faptul că ediția noastră beneficiază de un amplu *studiu introductiv*, aparținînd criticului Alexandru Piru (vol. I, p. V—LXXX), ghid sigur în interpretarea mișcării de idei, declanșată de fiecare din romanele lui Liviu Rebreanu.

¹ Emîl Manu, *Reîntîlnire cu Liviu Rebreanu — Marginalii la „ediția critică”*. Steaua, XXI (1970), nr. 11 (nov.).

Cercetătorul mai are la îndemînă cîteva studii de critică a criticii, indispensabile pentru ierarhizarea valorică a diverselor contribuții. Le menționăm în ordinea apariției:

— Perpessicius, *Liviu Rebreanu în ultimii 20 de ani*. Steaua, XV (1964);

— Adrian Marino, *Rebreanu în critica și istoria literară*. *Gazeta literară*, XIII (1965), nr. 49 (2 dec.);

Lucian Raicu, *Liviu Rebreanu* (cap. *Pădurea spînzuraților*), 1969, p. 113—118;

— Simion Mioc, *Critica literară interbelică despre romanele lui Liviu Rebreanu*. *Analele Universității din Timișoara*, nr. VI, 1968.

Volumul dilatat al cărții ne-a determinat să fim parcimonioși în publicarea textelor de care dispunem. O excepție ne-am îngăduit-o în cazul referințelor critice aparținînd lui E. Lovinescu (1928), G. Călinescu (1939), Vladimir Streinu (1940) și Tudor Vianu (1941).

Bune și rele, excerptele au rostul de a sugera atmosfera creată în jurul romanului imediat după apariție, drumul spre afirmare, ca și ecoul operei în posteritate.

„Faptul săptămîinii literare a fost noul roman al d-lui Liviu Rebreanu: *Pădurea spînzuraților* (Cartea românească, 35 lei). Lupta părerilor n-a început încă. Recenzenții, obișnuiți să vorbească aprioric despre un volum, se sfîesc. Își caută vreme să-l citească.”

„*Pădurea spînzuraților* e o lungă nuvelă cu subiect de psihologie a războiului. Apostol Bologa, eroul, e pentru noi și mai mișcător, fiindcă îl bănuim, prin soartă asemănătoare, în legături cu fratele autorului, spînzurat, cum spune dedicația, de unguri, pe frontul românesc în anul 1917. Cartea e de analiză amănunțită, însă epizodică și socotită în toate părțile ei spre cucerirea cititorului. Credem că poate să-și ajungă scopul.

Încolo, această altoire a sufletului omenesc din timpul războiului, cu toate avînturile, îndoelile și convertirile negîndite, într-un cap românesc, rămîne mai mult îndrăzneală. Toate elementele erau date, pentru ca perspectiva să se adîncească. *Ion* fusese romanul pămîntului și iubirii băstinașe. *Pădurea spînzuraților* trebuia să poată apare deodată în patru, cinci limbi europene. «Rusismul» lui n-a ieșit deplin. Subconștientul și fantomaticul nu s-a putut intrupa și face om. Făptura de carne stă de foarte multe ori neajutorată înaintea noastră, prea vie, în atmosfera ei ardelenescă, pentru ca să nu se simtă stingherită cu sarcinile nordice de umbră pe brațe. Nuvela e mai puternică prin ceea ce n-a urmărit.

Stilul e cel mai bun Rebreanu.”

Ideea europeană, IV, nr. 110,

14—21 ianuarie 1923

(revistă condusă de C. RĂDULESCU-MOTRU)

„După *Ion* de realism întîrziat, de literatură în gen cronicăresc, punînd lîngă înfloriri unele vulgarități, noul roman al d-lui Rebreanu tinde parcă să arate o ascensiune. Nu mai întîlnim atîta brutalitate ca în celălalt roman, și acțiunea e dusă spre o oarecare intelectualitate

zare. Asistăm la drama unui suflet chinuit între ideea de patrie sub regimul austriac și imposibilitatea morală de a lupta contra fratelui venit să aducă dezrobirea. Se vede însă că d. Rebreanu e prea mult obsedat de învechitele scrieri rusești. Apostol Bologa, eroul romanului, e un personaj tolstoian, localizat în Ardeal. Nu apare latinul energic, cu judecata limpede și hotărâtă, ci slavul molatec, care trece prin torturi sufletești ca printr-un vis urît, cu dibuiri și cu divagări de misticism bolnav.

Fără atitea dialoguri vrînd să pară filosofice, pe cînd fac mai mult impresia de înșirări pretențioase ori copilărești, fără povestiri de întîmplări aduse voit, artificial, tot romanul s-ar fi putut reduce la o nuvelă, dar se vede că prozatorii noștri țin să dilueze orice."

Vieța nouă, VIII, nr. 12,

1 februar 1923

(revistă condusă de OVID DENSUSIANU)

„Concepția abstractă în *Ion* și în *Pădurea spînzuraților* este aceeași: zbuciumul gratuit al omenirii în goana ei după fericirea în existență.

Ion se zbate toată viața lui pentru dobîndirea pămîntului, care trebuia să-i deie neatîrnarea, și cade mototolit, cînd o dobîndește, din pricina unei femei, pe care începe să o rîvnească.

Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraților* se frămîntă, cît trăiește, ca să găsească o formulă de viață, care să-i asigure fericirea, și o găsește cu prețul vieții sale.

Nici unul nici altul nu se pot bucura de fericirea inexistentă.

Iată cele două concepții abstracte încadrate în limitele concrete necesare spre a individualiza cele două creațiuni."

„Deși ca realizare, în genere, d-l Liviu Rebreanu nu s-a putut întrece pe sine, fiindcă *Ion* și *Pădurea spînzuraților* stau pe același nivel, totuși în acest roman autorul revine la stilul său natural, nu mai e contrafăcut și oarecum alambicat, iar greșala de compoziție este mult mai redusă ca în *Ion*, unde proiectarea pe același plan a personajilor atît de numeroase împiedică puțin concentrarea contemplativă, pedică ce se resimte în tot întregul operei, nu numai la începutul ei, ca în *Pădurea spînzuraților*.

Este deci în amănunte un progres și chiar dacă romancierul nostru nu va mai scrie nimic de seamă de aci încolo, Liviu Rebreanu rămîne în epica românească un mare creator, care poate va îndrîji pe cei ce vor face recensămîntul cărților românești, fiindcă operele lui nu se aseamănă între ele în privința mijloacelor întrebuintate."

SCARLAT STRUȚEANU

Flacăra, VIII, nr. 5,

2 februarie 1923

„*Pădurea spînzuraților* față de *Ion* nu înseamnă o scădere. Construcția e mai simplă și mai liniară, prisosul e mai cu îngrijire eliminat, sunt cîteva pagini cari nu se pot uita cu ușurință: spînzurarea ofițerului ceh, pîndirea reflectorului rusesc în observator, acolo unde razele îl hipnotizează pe Bologa cu o halucinare simbolică; drumul cu automobilul prin pădurea celor șapte spînzurați...

Lipsit de viziune largă, d-l Rebreanu prin însăși această infirmitate izbutește să zugrăvească războiul fără patetism, așa cum a fost de fapt; acumulare de mizerabile eroisme și lășități necunoscute, monotone, așa cum le-a descris Tolstoi, nu atît în *Război și pace*, cît mai cu seamă în *Amințirile din Sebastopol*, sau cum le-a văzut Stendhal, prin ochii lui Fabrice în *La chartreuse de Parme*.

Ceea ce rămîne încă supărătoare, sîciitoare, e limba d-lui Rebreanu, neglijența cu care sunt lipite la întîmplare adjectivele de substantive, comparațiile vulgare și rău plasate, ce mînjesc unele pagini, acolo unde ritmul romanului ar cere mai degrabă o străvezime lipsită de orice podoabă, decît abundența acelor de îndoienic gust. Păceam aceleași observații, tot aci, acum un an jumătate, cu prilejul romanului *Ion*. Mi s-a răspuns de aiurea cu muștrări: „romancierul nu trebuie să stăruie în șlefuiuri de frază; Tolstoi n-a fost un stilist, ba dimpotrivă”.

Exact. Și am putea adăuga numele lui Stendhal, care citeașin fiecare seară cîteva pagini din *Codul Civil* pentru a-și purifica fraza de orice literatură, reducînd-o la cea mai seacă expresivitate. Dar una e lipsa voită ori organică de ceea ce se numește stil literar și alta e nestăpînirea vocabularului, ce face confuzie în însăși noțiunile reprezentate de cuvinte.“¹

„Între scrisul primului roman al d-lui Rebreanu și *Pădurea spînzuraților* e o vădită progresare; cuvîntul e mai eliberat, lectura mai puțin anevoioasă. Totuși, pînă la stăpînirea deplină a expresivității mai e drum lung. Și o spunem cu atît de îndărătnică tenacitate, fiindcă numai această infirmitate întîrzie încă d-lui Rebreanu dreptul de a se numi un adevărat și mare romancier; și fiindcă nu se mai poate vorbi de lipsa unei limbi bine înscăunată în literatura românească, după Eminescu, Caragiale, Sadoveanu, Brătescu-Voinești, Goga, Anghel ori Tudor Arghezi.”

ION DARIE [Cezar Petrescu]

Gîndirea, II, nr. 13,

5 februarie 1923

„Cel dintîi, care a reușit să iasă cu totul din sine, să-și facă un crez literar din sfaturile, pe care Flaubert le da cîndva lui Maupassant, să privească cu un ochi de cercetător științific viața, să creeze un personaj, dintr-o cumulare de note și observații riguroase, a fost d-l Rebreanu.

Acesta este secretul succesului celui dintîi roman al său. *Ion* e o juxtapunere de rezultate ale unor observații sagace de clinică soci-

¹ În continuare sînt comentate numeroase improprietăți de ordin stilistic.

ală. Autorul studiasse mediul descris, îl analizase ca pe o complexă piesă anatomică și îl cunoștea desăvârșit. De aceea romanul scris stingaci și nearticulat era totuși un început de realizare.

Cu al doilea roman, de curînd apărut, d-l Rebreanu ne dă un splendid exemplu de ce poate munca stăruitoare. E un progres incontestabil față de primul: compoziția mai rotunjită, mai puține inabilități, chiar o purificare a stilului. Dar dezvoltarea concepției evidențiază mai pregnant slăbiciunile.

Fabula e simplă: criza de conștiință a unui ofițer, viteaz și nepăsător de altfel, silit să lupte contra propriilor conaționali.

Cît este vorba de tipuri simple și unitare, de situațiuni limpezi, personagiile d-lui Rebreanu sunt uimitor de viabile, dar îndată ce stările de suflet devin complexe, îndată ce autorul nu mai poate urmări manifestările care au încetat de a fi pur exterioare, începe stingăcia.

Din romanul rus, autorul *Pădurii spînzuraților* a înălțat minunatele efecte pe care le poate produce alternarea a două elemente etice opuse, în sufletul unui erou. Încearcă această primejdioasă și atrăgătoare experiență cu personagiile romanului său. D-l Rebreanu e însă numai un poet al mișcărilor externe. Îi lipsește viziunea, intuiția sigură a creatorului, puterea de a se asimila proteic eroilor săi.

De aceea, în recent apărutul roman, abundă stările confuze și gesturile inexplicabile. De aceea nu putem urmări nici crizele lui Apostol Bologa, eroul, nici dualitatea din sufletul căpitanului Klapka, acela care răstoarnă, prin cuvinte domoale și profetice, întreaga construcție a sistemului de viață al lui Apostol.

Personagiile ne apar numai sub înfățișarea lor externă, ceea ce se va fi petrecînd în «creierii» lor, cum spune d-l Rebreanu, cînd vrea să facă psiho-analiză, ne rămîne strein. Amănuntul, pus cu îndemînare spre a lumina o figură, sau o stare, atît de obișnuit la ruși, e înlocuit cu incomplete analize, de-ale unui Bourget. La toate se adaugă și puțin convenționalism necesar.

Dar acestea sunt scăderile, covîrșite de juste observații și mai cu seamă de vigoarea unică, cu care roiesc multiplele personaje. Oamenii sunt așezați bine pe proprii picioare și se mișcă fără intervenția vreunui discret mecanism. Compoziția are grație și economia generală a lucrării e unitară.

O binefăcătoare pildă de muncă serioasă, în epoca noastră de grăbiți căutători de glorie, e cartea d-lui Rebreanu."

TIBERIU MOȘOIU

Lamură, IV, nr. 5,
februarie 1923

"D-l Liviu Rebreanu, trecînd la roman de la nuvela realistă, pe care a cultivat-o și a exploatat-o cu destul succes, a făcut un pas firesc în evoluția unui scriitor și de aceea apariția romanului *Ion* n-a surprins pe nici unul dintre cetitorii reguți ai literaturii noastre. Surprinderea a venit numai atunci, cînd Academia Română a decernat acestei cărți marele premiu «Năsturel», căci în clipa aceasta romanul a fost pus în cumpănă cu alte lucrări românești distinse cu

aceiași premiu mare și avînd astfel o bază de comparație, *Ion* s-a înfățișat deodată plăpînd și firav, ca multe, foarte multe alte cărți apărute în cursul unui an în literatura noastră. «Cel mai bun roman românesc» este un roman mijlociu, cu caractere forțate și brutale și adesea cu un stil mai mult decît inestetic. Acest lucru i s-a mai spus d-lui Liviu Rebreanu încă la apariția întîiului său roman și dacă rezumăm acum și noi aceste căutări, o facem numai pentru a accentua că d-l Liviu Rebreanu nu are noroc cu romanele sale. *Pădurea spînzuraților* este la rîndul lui un roman tot atît de anemic ca și *Ion*. Exagerări nefirești, o acțiune colțuroasă, care nu cunoaște adesea nici o înlănțuire armonică și multă filosofie banală, de cafeenea — asta-i tot ce ne îmbie *Pădurea spînzuraților*."

Cosînzeana, VII, nr. 6,

25 martie 1923

(Revistă condusă, la Orăștie, de Sebastian Bornemisa)

"În epică trecutul nu ne oferă echivalentul lui *Ion*, nici chiar al *Pădurii spînzuraților*; pe altarul lui Rebreanu jertfim toată epica română de la Filimon pînă la Sadoveanu."

E. IOVINESCU

Spre ziuă, I, nr. 4,

[aprilie] 1923

"Romanul *În pădurea spînzuraților*¹ ne dă o nouă dovadă de talentul d-lui Rebreanu. Are toate însușirile romanului: obiectivitatea povestirii, ceea ce e mult, analize psihologice și culoare locală.

Atmosfera frontului, a vieții războiului, cînd moartea pîndește pe fiecare la doi pași, cînd adună toate categoriile de oameni, fiecare cu credințele și nația lui, e minunat redată. Bologa e simbolul românului ardelean, în tot ce are el mai bun. De la d-l Rebreanu putem să așteptăm cu toată nădejdea lucrări de înaltă valoare artistică."

C. GEROTĂ

Năzuința, II, nr. 1,

mai 1923

"Ca și în *Ion*, d. Rebreanu apare ca un puternic evocator al maselor și zugrăvind indivizi aparținînd altor naționalități diferite, d-sa păstrează aceeași notă justă, măsurată și obiectivă.²

Deși faptele pe care le zugrăvește sînt de un interes palpitant și în legătură cu pasiuni arzătoare, șarja sau caricatura, sentimentalismul sau declamația sînt totdeauna evitate de acest scriitor, care poate fi în adevăr numit realist, pentru înalta lui imparțialitate.

Cruzimea și mai ales absurditatea războiului par totuși a nu fi lăsat cu totul insensibil pe autorul lui *Ion*, căruia i s-a reproșat de atîtea ori lipsa de căldură afectivă și duritatea.

¹ Articolul, din care selectăm rîndurile de mai sus, se intitulează *Grădina spînzuraților*, titlu ce mai revine în comentariul autorului.

² În schimb, pentru același cronicar, «cu toată ghibăcia incontestabilă a autorului, Apostol Bologa nu se desenează după cetirea volumului cu trăsături puternic individualizate, ca unele personaje din *Ion*».

Iată un pasaj cules la întâmplare și fără îndoială, semnificativ: «Pe uliță trecea un detașament de soldați, în direcția frontului, obosiți, abătuți, cu capetele plecate, ca niște vite minate spre zăhărnă... În cerdac însă ardea lumina soarelui ca un ris de fată frumoasă...»

Deși stilul d-lui Rebreanu mi se pare în acest roman mai îngrijit ca în *Ion*, compoziția mai fermă și preocuparea efectului artistic mai vădită, fraza lui totuși naturală, vioaie, plină de nerv în dialog (*Plicul* a dovedit realele lui aptitudini dramatice) rămâne de obicei incoloră sau banală, în descrieri sau analize.

Imaginile și comparațiile nu lipsesc, dar ele mi se par uneori forțate, alteori vulgare și, în genere, lipsite de plasticitate sau de acea rezonanță afectivă care dau unui stil fizionomia lui spirituală, sugerează, mîngie sau încintă.

Fără a avea amploarea epică și spontaneitatea creatoare a lui *Ion*, ultimul roman al d-lui Rebreanu e departe totuși de a însemna o momentană scădere.

Operă serioasă și gravă, ea scoate dimpotrivă cu tărie în lumină, remarcabilele și variatele însușiri literare, vitalitatea intelectuală, spiritul lipsit de finețe, subtilitate sau poezie, dar viguros, solid și tenace al acestui robust și fecund scriitor.

OCTAV BOTEZ

Viața românească, XV, nr. 7,
iulie 1923

„Profilarea caracterului lui Apostol Bologa, care-i eroul, aș fi dorit-o mai limpede. Sau poate a fost intenție să nu reiasă, să rămîie așezat pe un fond care să ia evenimentelor claritatea ecourilor sufletești, să ni-l înfățișeze astfel inferior unei concepții suverane pe care triumful eroului ar cere-o?

Dacă intenția a fost — și mai curînd cred că a fost — atunci înțeleg și alte defecte ale eroului, care nu-i numai o dată ciudat; care însă, cel puțin o dată, nu trebuia să fie nedelicat; anume cînd, întorcîndu-se de acasă, cald pentru Ilona, pe drum, o lasă în sama lui Petre (ordonanța), deși știe că ea de la el ar dori răspunsurile. Între astfel de scene și suflete cîte le produc rămîne un gol al explicării nesuficiente; în astfel de cazuri, parcă doriți ca sonda psihologică să fi pătruns mai adînc ori să fi fost mai fină.

Oricum, linia mare a povestirii biruie amănuntele.”

G. BOGDAN-DUICĂ

Societatea de miine, I, nr. 4,
mai 1924

„*Pădurea spînzuraților*, de Liviu Rebreanu, un roman construit după tradiția marilor romane, de multe ori prolix, dar cel puțin în «cărțile» din mijloc remarcabil. Domnul Rebreanu încearcă procedee periculoase uneori (clișeu artificial de tot al realismului¹), dar cartea se impune prin proporții, prin documentare și prin compoziție. Cînd e vînturat și de suflul unei pasiuni puternice, se apropie, hotărît de arta mare.

¹ Folosit aici cu sensul d: *naturalism*.

Dacă ar fi posibil sintezele de autori! Din L. Rebreanu și Mihail Sadoveanu ai face unul dintre marii romancieri ai lumii. Căci autorul lui *Ion* are toate calitățile care lipsesc autorului *Șoimilor*, care, la rîndul său, excelează tocmai prin ceea ce-i lipsește d-lui Rebreanu: proza vie, viziunea naturii, realitatea detaliului.”

CAMIL PETRESCU

Anul literar, 1924

„*Ion* nu reprezintă decît o latură a geniului lui Rebreanu.

La doi ani după *Ion*, roman social, în care mișună o întregă lume, Rebreanu ne dă în *Pădurea spînzuraților* un roman psihologic — unul din cele mai puternice romane psihologice cunoscute, în care tot interesul ne este absorbit de tribulațiile sufletești ale unui singur erou, Bologa. Problema ce și-o pune Rebreanu e de-o îndrăzneală puțin cunoscută — și de aceea atît de originală în lumea romanului.

Bologa, ofițer român în armata austro-ungară, e mai întîi de toate militar și nu înțelege să se mlădie în fața trădărilor inspirate de naționalism. Membru în consiliul de război, el condamnă la spînzurătoare pe un camarad ceh, care voise să pactizeze cu inamicul. Ceva mai mult: el se îngrijește de amănuntele execuției și, parcă dus de o influență ipnotică, urmărește victima cînd e spînzurată, îi studiază mișcările și-i prinde privirea pînă în ultima clipită. Problema era ca acest fapt să impresioneze atît de puternic pe Bologa, încît să-l aducă, prin nenumărate frămîntări și crize sufletești, în aceeași situație: să fie spînzurat și el la rîndul lui pentru aceleași pricini, dar făcîndu-l să păstreze o liniște care, deși de un efect sinistru, fără pereche — să semene mai mult cu o eliberare supremă.

Rebreanu își pune problema — instinctiv-genial — și izbutește s-o dezlege. *Pădurea spînzuraților* e o carte halucinantă. Superioară lui *Ion* ca vioiciune de analiză, îi este inferioară ca sănătate. Ea e rezultatul unei *psihoze*, iar nu al unei *psiheze*. Printr-aceasta se aseamănă cu literatura rusă, care, în marea ei majoritate, are caracteristica aceasta a misticismului bolnăvicios. Dar este cu desăvîrșire altceva decît această literatură. Cu obiectivitatea-i olimpică, Rebreanu, și în acest roman, izbutește să atingă maximum de efect. Astfel că, neputînd nimic liric în opera sa, și cu toate că e vorba de analiza unei *psihoze*, el apare într-însa ca mintea sănătoasă a unui doctor genial, care disecă adîncurile sufletului omenesc la lumina măritoare a unei maladii sufletești. Ea complinește amplitudinea talentului lui Rebreanu și îmbogățește literatura noastră cu o operă de analiză ce nu-și are pînă acum perechea.”

MIHAIL DRAGOMIRESCU

De la misticism la naționalism²,
1925

² V. și *Triumful unei școli literare...*, *Viitorul*, 24 febr., 1924.

„D. Rebreanu a fost atacat pentru lipsa de artă a operei sale. Atacurile au fost îndreptățite. Dar... dar d. Rebreanu este un romancier remarcabil. *Ion* — cel atacat — marchează o dată în istoria noastră literară. *Pădurea spînzuraților* e aproape la nivelul lui *Ion*.“¹

GARABET IBRĂILEANU
Viața românească, VIII, nr. 2—3,
februarie-martie 1926

„Prin mijloacele de creațiune, d. Rebreanu a rupt însă definitiv cu propaganda romantică sau numai politică a sămănătorismului. În locul unei probleme practice, de natură istorică, d-a aduce o viziune artistică; ideologia pe care-și grefează acțiunea și realizările umane nu mai aparține unui grup, determinat de anumite împrejurări. Psihologia destinderii voluntare de care personagiile sale sunt animate e o convingere personală, pe care a transpus-o succesiv în individualități de natură variabilă, ca origine socială și ca împrejurări de manifestare. *Ion*, Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraților*, Toma Novac din *Adam și Eva* sunt expresia individuală, concretă a unei categorii psihice: voința ca sursă primordială a vieții, dar și ca determinare fatală, prin însăși esența ei de forță. *Ion* însumează voința nudă, dincolo de bine și de rău, minată de fatalitatea iubirii tot atât de oarbe ca și instinctul de proprietate; Bologa — voința ce surprinde, prin adaptare, dar și ucide prin starea ei amorfă, supusă dezagregării, iar Toma Novac — dacă romanul izbutea — reprezintă tendința voluntară de a transcende realitatea, într-o contopire supremă cu spiritul cosmic.

Talentul d-lui Rebreanu impune prin vigoare și varietate (d. Sadoveanu, de pildă, a refăcut, cu resurse infinite, aceeași melopee monocordă ce exaltează forțele naturii). *Ion* e drama unui om, proiectată pe vasta frescă socială a vieții ardelenilor; metodic, existența patetică a acestui suflet rudimentar se mișcă, se înnoadă stăruitor, făcându-și drum ca un suvoi de apă pe dedesubtul unui bloc străvezii. Pînă la capătul suprem al evoluției lui lente, amănuntele vieții deschid larg cîmpul vizual, personagiile foiesc ca iluzia realității, ridicîndu-se la proporții epice: romanul se apropie de sursa lui originară. Viața pură, condusă numai de legile ei interioare, își sapă aspectul în contururi de bloc; viziunea artistului e un fragment desprins din armonia întregului cosmic. Impasibil, suveran pe mijloacele sale de realizare, autorul se supune la obiect cu detașarea completă a unei conștiințe exterioare; creatorul e un arhitect, căruia nu i-a rămas pe frontispiciul operei decît iscălitura. Oamenii se nasc, speră, iubesc și mor cu regularitatea stupidă a unei fatalități supradeterminate; cititorul are un moment iluzia că el însuși e un ins confundat în complexul evenimentelor, minat de aceeași lege implacabilă. Magia mitului artistic e de o sugestie unică în romanul d-lui Rebreanu și în literatura noastră.

În *Pădurea spînzuraților* problema pe care d. Rebreanu o rezolvă și-a mutat axa de orientare din lumea externă, a conflictului dramatic

¹ În articol, serioase rezerve în ceea ce privește proza aceluiași scriitor (v. vol. III al ediției de față, p. 715).

constituit în *Ion*, în tenebrele conștiinței bolnave a lui Apostol Bologa. Romanul e de o concentrare strînsă în compoziție; cu neînsemnate devieri de stări extatice, de misticism subiectiv, peste care flutură umbra uriașă a lui Dostoievski, își încordează apoi ritmul alert, halucinant, de prăbușire iremediabilă în haosul unei voințe disoluate. De la fresca epopeică, d. Rebreanu a trecut, cu aceeași impresionantă personalitate, la romanul de analiză. Realismul său se completează prin alocarea destinelor interioare la viziunea plastică a existenței umane.

Prin valoarea internă a operei, d. Rebreanu e astăzi cea mai autoritară fizionomie artistică în proză; prin vigoarea creațiunii e adevăratul inițiator al romanului nostru, în expresia lui de gen literar obiectiv, detașat de sensibilitatea scriitorului; prin estetica sa, nevicată de contingentele tendenționismului, reprezintă punctul de frontieră al unei epoci literare, în care artistul s-a emancipat, prin individualitatea lui, de atmosfera elementelor gregare.“

POMPILIU CONSTANTINESCU
Viața literară, I, nr. 15,
29 mai 1926¹

„Fiu al unui erou al *Memorandumului*, Apostol Bologa e tot din plămada sufletească a lui David Pop: potolit, timid și, de copil, coplesit de viziuni religioase, el se reculege mai tirziu, declarînd că «de mult nu mai crede în Dumnezeu și prin urmare nu-și poate alege o carieră bazată pe înșelăciune», ceea ce aduce o oarecare rupătură de ai săi și obținerea unei burse de stat într-un «colegiu studențesc» din Budapesta. De la această dată mentalitatea lui Bologa se dezvoltă în cadre ungurești; el vorbește de «datorie», de «patrie», de «ordine», de «realități», și se logodește cu domnișoara Marta, fiica avocatului Domșa, de la dînsul, din Parva. Războiul izbucnește și, după oarecare șovăire, iată-l pe Apostolul nostru, deși scutit ca fiu de văduvă, mai din convingere, mai pentru a fi pe placul Martei, care vedea în fiecare ofițer «un erou», că se înscrie voluntar; urmează școala de artilerie și, trimis pe front, e rănit de două ori, decorat de trei ori și înaintat locotenent; ajunge să creadă că «războiul e adevăratul izvor de viață» și, fiind într-o curte marțială, condamnă la moarte pe locotenentul ceh Svoboda, pentru încercare de dezertare. La parte cu zel la spînzurare, dar, în fața grozăviei, zelul i se moaie și deodată «simte că flacăra din ochii condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă». Ceva se năruie în el; ajuns acasă, în zadar conștiința îi spune că și-a făcut datoria căci «ochii omului de sub ștreang» îl urmăresc și-i risipesc argumentele; cîntecul «de la noi» al ordonanței Petre îi aduce și el imagini din sat și amintirile de vrednicie națională a familiei sale. Acesta e punctul de plecare al conversiunii sufletești a lui Apostol; s-ar putea spune că e neînsemnat, dar toate începuturile sunt neînsemnate; la conversiune ajută și atitudinea și vorbele căpitanului ceh Klapka. Scăpat și dînsul de la spînzurătoare, el îi povestește de «pădurea spînzuraților» de pe frontul italian, în care de toți copacii atrîna cite un ceh... Ca și la David Pop, problema sufletească a lui Bologa

¹ Cf. Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, 4, Ed. Minerva, 1970.

se accentuează la vestea că divizia lui va trece pe frontul românesc; cerînd să fie mutat în altă parte, e refuzat, plănuiește o dezertare, dar, în urma unui neașteptat atac rusesc, se alege cu o nouă rană, se vindecă, deși e mereu obsedat de ideea dezertării. Plecat în convalescență acasă, strică logodna cu Marta, prietenă a ofițerilor unguri, se lasă invadat de o criză de misticism și are «nevoie să îmbrățișeze lumea întreagă, să plîngă de bucurie și să împartă lacrimile cu toți oamenii, simțind în sufletul său pe Dumnezeu, precum sufletul său se simțea în Dumnezeu». Tot ce urmează, toate acțiunile lui Bologa nu mai pleacă de acum înainte dintr-un fundament rațional, dintr-o deliberație conștientă, nici măcar dintr-o reacțiune patriotică, ci dintr-un substrat inconștient, dintr-o obsesie religioasă și umanitară, dintr-o dorință de «iubire» și de eliberare. În categoria acestor fapte iraționale, ce ies din logica normală a desfășurării lucrurilor, e și epizodul Ilonei, admirabil, de altfel, în sine... Găzduit în casa grogarului ungur Vidor, din satul Lunca, unde se afla cu o coloană de muniție, Bologa se îndrăgostește de fata lui, Ilona, și, după ce o posedă, merge la popa român din sat de-i logodește, deși nimic nu cerea o astfel de soluție, în contradicție cu criza lui de conștiință patriotică și cu obsesia de a se «elibera» prin dezertare. Logodnica și criza lui senzuală nu-l abat, de altfel, nici din mania religioasă, și nici din planurile lui de a trece peste front, deși idila nu e intim-plătoare, ci-l răscolește adînc. «În mintea lui se strînseseră toate gîndurile, care nu priveau pe Ilona, precum inima și toată ființa lui numai pe ea o momeau în fiecare clipă cu o patimă desperată.» Un ordin urgent îl cheamă la cartierul diviziei; în drum, din fuga automobilului, într-o pădure, ca în pădurea spînzuraților, de care-i povestise odinioară Klapka, șapte români ardeleni spînzurați ca spioni se clatină de ramurile copacilor, în care Apostol vede «același om spînzurat de nenumărate ori, ca o protestare nesfîrșită», și la care i se pare că zărește privirea lui Svoboda, cehul condamnat odinioară de dînsul. La Făget e invitat să ție locul unui ofițer bolnav de la Curtea marțială, ce avea să judece pe 12 ardeleni. Oricît se zbate Apostol, e zadarnic. Se întoarce deci acasă ca într-o hipnoză; voiește să-i spună totul Ilonei; ea, ghicindu-i instinctiv gîndurile, se oferă singură să-l conducă peste linii; el îi făgăduiește că o va lua dar pleacă, orbește, nu pentru a scăpa ci pentru a se jertfi și a fi prins. Totul se petrece fără prezența lui efectivă, fără voința lui de a se apăra, șoptind mereu ca într-un extaz «Dumnezeu»: și e, firește, condamnat și spînzurat...

Aceasta e *Pădurea spînzuraților*, cel mai bun roman psihologic român,¹ în sensul studierii evolutive a unui singur caz de conștiință, studiu metodic alimentat de fapte precise și de incidente și împins dincolo de țesătura logică în adîncurile inconștientului. În nici un moment Bologa nu devine un «naționalist» militant, nu vorbește

¹ În *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, E.L. va corecta: „Unul din cele mai bune romane psihologice române“ (p. 241); între timp (1928—1938) apăruseră și alte opere reprezentative, aparținînd Hortensiei Papadat-Bengescu, lui Camil Petrescu, Gib Mihăescu ș.a.

de «patriotism» sau de România mare; cazul lui de conștiință se zbate mai mult în cadrul unei incompatibilități morale și omenești. Epizodul Ilonei, cel mai patetic, de altfel, din tot romanul, complică, negreșit, mersul liniar al dramei sufletești, dar tocmai din această complicație vedem fuga scriitorului de procedeul mecanic și simplificator și nevoia lui de creator obiectiv de a se împlînta în realitatea totdeauna complicată și nu fără contradicție. Misticismul eroului poate fi, de asemeni, discutat și, mai mult decît un efect convenit al războiului, poate fi privit ca o influență a literaturii rusești; oricum, scriitorul a știut să-i dea rădăcini adînci în copilăria eroului și să strămute întreaga problemă a conversiunii lui Bologa în planul unor forțe obscure și profunde, care lucrează mai puternic decît conceptele abstracte ale «patriei» sau ale «naționalismului». Războiul, despre a cărui lipsă de influență reală asupra literaturii noastre s-a scris atît, în afară de admirabilul *Balaur* al d-nei Hortensia Papadat-Bengescu, în care realitatea se transfigurează încă liric prin violența emoției, ne-a dat și această solidă *Pădurea spînzuraților*, de blocuri granitice, învăluit în sulul cenușiu încă al unui început de zi.“

E. LOVINESCU

Istoria literaturii române contemporane,
1928

„Cu *Pădurea spînzuraților* făcui o experiență vrednică de amintit. Eram la întîile mele exerciții de reportaj literar și mă pregăteam să povestesc întîmplarea. Începusem cartea sub auspicii fericite. Impresionanta scenă a spînzurătorii, cu care se deschidea romanul, prognostica o dramă sumbră. Venea apoi un interminabil istoric al eroului, Apostol Bologa, cu îndoielile lui religioase, cu incertitudinile sufletești ale unei firi meditative. Entuziasmul zăbovea. Însă de la o vreme romanul își luă zborul, Apostol Bologa singera sufletește pe fronturile pe care lupta, alternativa dezertării în România îl tenta și cu tot episodul idilic al iubirii cu Ilona, fata grogarului, sau tocmai de aceea, drama începu să se desfășoare vertiginos, halucinant, grandios. Nu mai era un om al cărui suflet, scăpat din hăturile voinței, se prăbușește în prăpastie, era o forță elementară, condusă de forțe elementare, dezagregare sufletească în genul spectacolelor cosmice, o dureroasă și contagioasă tragedie dictată de inexorabile legi supreme. Cînd eroul e prins, în încercarea de a trece granița, ai o tresărire dureroasă, dar liniștea și absența cu care suportă întreaga desfășurare a evenimentelor și judecata și spînzurătoarea, îți înclătează inima și păstrezi în suflet, multă vreme, o acută durere fizică. Era tirziu, în noapte, cînd terminasem cartea și am luat să citesc ce se scrisese despre dînsa.

N-am fost mulțumit. Nu găsisem accente entuziaste, calde, la înălțimea operei. Aveam să le scriu eu? De bunăseamă nu. Era o sarcină peste puterile mele, dar trebuia să mă războiesc.

Din nefericire revista la care uceniceam își înceta apariția. Mă consolai la gândul că gloria acestui romancier născut n-are nevoie de corul admiratorilor lirici."

PERPESICIUS

Mențiuni critice, seria I-a,
1928¹

„Liviu Rebreanu e țăranul epic, poate adevăratul țăran, cel care a creat haiducii și baladele, țăranul care-și mistuie în el durerea și slăbiciunile dulci ale inimii și care se arată întreg numai în ura lui față de subtilitățile perverse și jucăușe ca focul morților, ale civilizației orășenești sau în fața vecinului căruia îi pune mîna în beregată pe-nserat, la strimtoare, pentru o fată sau un jugăr de pămînt.

Acest temperament s-a mărturisit pentru înția oară și definitiv în literatura română în romanul *Ion*. Ce se va mai face de-aci încolo pe acest tărîm literar nu știm. Dar ni se rupe inima de mila urmașilor, țărâniști literari epici, care vor fi pururea siliți să suporte drept unitate de măsură pe acest înaintaș de proporție geologică!

Cu oarecare uimire am aflat și aflăm de cîte ori facem asemenea cercetări că o seamă de cititori, oameni de carte, artiști și scriitori, nu pot citi mai mult de 30 de pagini din romanele lui Rebreanu; ei aruncă apoi cartea și blestemă pe cititorii imbecili care dau autorului, azi, bani și glorie. E drept că nici noi n-am citit vreodată cărțile d-lui Rebreanu cu dezinvoltura și plăcerea cu care mînuim un cataif. E un secret, secretul operelor d-lui Rebreanu. Cînd vom da de cheia acestui secret, va fi mai ușor gustat și înțeles: d. Rebreanu are talent de la 150 de pagini în sus; numai cine a trecut de acest hop simte că se află într-o lume proprie, cu forța, oamenii și lucrurile ei. Cititorul de soi e de obicei un om grăbit, pornit să guste lumea cît mai concentrat și mai rapid. Omul rural nici nu mestecă, nici nu se lasă mestecat atît de iute. *Pădurea spînzuraților* e, în această privință, caracteristică: romanul trăiește cu adevărat exact de la jumătatea cărții înainte."

F. ADERCA

Mărturia unei generații,
1929

„Rebreanu a povestit mi se pare că *Ion* a fost scris și era gata încă înainte de război. Bine că n-a apărut atunci! Chiar dacă nici un om cu minte n-ar putea stărui că, fără el, ceea ce i-a urmat ca la o chemare, nu s-ar fi întîmplat sau ar fi fost altfel, noi știm în tot cazul ce a fost. Rareori carte a apărut la timp mai potrivit și a stîrnit mai multă luare aminte. Ardealul, cu însușirile lui mai liniștite și mai pietroase, ne acoperea cu încă un val de daruri. Rebreanu a deschis atunci fără să știe, poarta spre roman celor cel puțin 39 de colegi, cari i-au călcat în urme minunați de ce cale li se arăta înainte de un om care nu păruse, după experiența de la

¹ V. și *Înflorirea romanului* (1 mai 1925); *Romanul de război*, publicate în același tom. De reținut că volumul poartă dedicația: „Lui Liviu Rebreanu — Romancierul și camaradul, excepțional — Omagiu afectuos. Perpessicius“.

Convorbiri critice, că mai are ceva de spus. Au venit apoi, într-o încercare de înnoire și de adîncire, care a fost a doua uimire a fenomenului Rebreanu: *Pădurea spînzuraților*, roman din război, nu de război, cu cea mai zguduitoare zugrăvire a echivocului național austro-ungar și a sufletului românesc transilvănean încadrat în el“.

Boabe de griu, IV, nr. 3,
Romanul românesc,
martie 1933

(Revistă condusă de EMANOIL BUCUȚA)

„Din tragedia războiului, d. Rebreanu culege momente pe care izbutește să le adîncească, și forma venea de la sine să acopere observația justă și dureroasă. Așa, la 1920, în *Ițic Ștrul, dezertor*, povestea zguduitoare a bietului evreu pe care e pus a-l duce la moarte românul care a trăit lingă dînsul și s-a ajutat cu dînsul, dar e împins la dușman ca să fie dezertor și, nevrînd să fie, se spînzură. Dar din aceeași stare de spirit adînc mișcătoare va răsări noul și puternicul roman *Pădurea spînzuraților*. Deși alcătuită din bucăți, fiecare interesantă pentru dînsa, tragedia ostașului român supt steag dușman care începe cu un spectacol sumbru de spînzurătoare și se mîntuie cu însăși jertfirea în aceeași spînzurătoare a chinutului erou, zguduie. Și peste tot, pînă în scena finală, e o atmosferă de cugetare religioasă, de responsabilitate umană, de religiozitate care sfințește.“

N. IORGA

Istoria literaturii românești contemporane, II,
1934

„La interval de doi ani de la publicarea lui *Ion*, apare *Pădurea spînzuraților* (în librăria edit. Cartea românească, ed. VI). Cartea se bucură astăzi de o faimă egală cu precedentă. Își fac diptic în opera d-lui Rebreanu. Una este epopeea vieții rurale, cealaltă a războiului, răsfrînt în conștiința ardeleanului Apostol Bologa. În *Istoria literaturii române contemporane*, d. E. Lovinescu socotește *Pădurea spînzuraților* „cel mai bun roman psihologic român“. Prin această apreciere, d-sa este de acord cu restul criticii care pune cartea „în același plan cu *Ion*“. De vreme ce cartea este bine cunoscută, atîngînd un tiraj de 30—34.000 de exemplare, conținutul ei nu se mai cuvine reîmprospătat. Fără îndoială, la data apariției, *Pădurea spînzuraților* revoluționează romanul nostru analitic, prin studierea migăloasă a psihologiei individuale. Carte masivă, laborioasă, *Pădurea spînzuraților* este în 1922, primul studiu moral care se impune atenției publice din cîmpul epicei noastre. Astăzi însă, analiza ei psihologică ni se pare oarecum primară. Nimeni nu ar mai scrie „Îi clocotea inima și creierii îl usturau“ (pag. 73). Aceste stări de sensibilitate își găsesc procedee de introspecție mai evolute. „Inima“ nu mai este compartimentată în „cămăruțe“ (pag. 142). Descumpănirea conștiinței nu se mai poate descrie în acest fel: „Mii de frînturi de gînduri scînteiau în aceeași secundă...“ (pag. 164), sau pe tipicul compartimentării de mai sus: „În vremea aceasta însă, în altă parte a creierului, îi fierbea întrebarea...“ (pag. 219).

În treisprezece ani de dezvoltare a romanului nostru analitic, printr-un proces intern al genului, precum și prin împămîntenirea

celor mai înaintate metode psihologice pînă la Proust și Joyce, sondajul moral în adîncime, descompune turburările morale cu o altă luciditate. Însăși generația mai tînăra de romancieri, educată în hotarele producției autohtone la școala d-nei Hortensia Papadat-Bengescu și a d-lui Camil Petrescu, a depășit stadiul psihologic reprezentat de d. Liviu Rebreanu, care își are locul lui istoric. Așadar *Pădurea spînzuraților* rămîne doar ca un punct de reper în evoluția speciei, fără să-și păstreze actualitatea. Din această perspectivă, nu putem accepta judecata mai veche a criticei sau consensul opiniei literare mai largi, care pune pe același plan cele două romane. În timp ce *Ion* este o carte care nu îmbătrînește, *Pădurea spînzuraților* își pierde o parte din semnificația psihologică, fără însă a suferi o condamnare capitală. Tipică sub raportul cazului Bologa, reprezentativ pentru o generație întreagă de luptători ardeleni în armata austro-ungară, și considerabilă în evoluția genului, *Pădurea spînzuraților* își rezervă un paragraf special în istoria literară."

ȘERBAN CIOCULESCU

Revista Fundațiilor, III, nr. 2,
februarie 1936

„Psihologia sufletului mediocru, combătut de două atitudini impuse din afară, a dat *Pădurea spînzuraților*, roman care ar fi putut să fie politic și din instinct creator a rămas un roman de analiză. Problema fusese schițată, și nu fără vigoare, în *Catastrofa*. Acolo un ardelean mediocru, un David Pop, se constată mobilizat ca ofițer în armata austriacă. Incapabil de reacțiuni proprii, el luptă în serviciu comandat, într-o absență aproape totală de gîndire politică. Apoi deodată se pomenește pe frontul român, pus în dureroasă situație de a omori consingeni. Omul care luptase fără ideal pe alte fronturi e prea sărac sufletește pentru a-și determina unul repede. Pînă ce mîntea lui greoaie să aducă lumină în acest conflict dramatic, el se trezește trăgînd cu mitraliera în frații săi, spre indignarea adversarului care, deși plutonier, nu suferă de oscilațiune politică:

«— Ne omoriși cinci ceasuri cu mitraliera și acumă mai zici că ești frate?... Grijania și anafura ta de ciine!»

La Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraților* inteligența e mai vie, voința însă rămîne inferioară. Cîtă vreme Bologa, ofițer și el, nu are români înainte, el este nu numai un corect soldat, ci un viteaz austriac. Lealitatea lui e onorabilă în sfera îngustă a serviciului, în aceea a conștiinței e o deficiență. El ar trebui să fie sau patriot austro-ungar, decis, chiar și spre oroarea românilor, sau un franc trădător, martir pentru români, deși canalie pentru imperiali. Lealitatea lui e o obstinație, semnul unei conștiințe turburi. Abia cînd Bologa e trimis pe un front cu adversari români sufletul lui se înspăimîntă. El solicită doar mutarea pe alt front, ca să eludeze conflictul. Neobținînd-o, se gîndește să dezerteze. Dar dezertîunea e pregătită atît de rău încît Bologa e prins și spînzurat. El primește osînda cu voluptate, ca o izbăvire de o problemă pe care n-a putut-o rezolva. Contradicția sufletească a lui Bologa se vădește și în alt domeniu. El rupe logodna cu româncea Marta, fiindcă a auzit-o vorbind ungurește cu un ofițer, dar el însuși se logodește puțin înainte de

moarte cu o tînăra țărăncă maghiară. Cazul lui Bologa e al tuturor naționalităților care luptă în tabăra austro-ungară. Cehi, români etc. se războiesc fără să știe pentru ce, fără însuflețire patriotică, dar și fără speranțe naționale. Ei sînt bieți oameni comuni nedeciși. Publicat înaintea prăbușirii imperiului austro-ungar, acest roman prin gravitatea și melancolia lui, ar fi putut deveni un soi de *Le mie prigionieri*. Acum el este un roman psihologic, monografia incertitudinii chinuitoare în afară de orice considerații politice. Autorul a avut grijă să dea lui Bologa o ereditate complexă, o copilărie cu crize mistice, care să predisună la neurastenia oscilației. Niciodată cuvintele «patrie», «nație română» și alte clișee politice nu vin în gura lui Bologa. Limbajul lui e de un misticism profetic, cu o puternică sentențiozitate ibseniană, ceea ce dă cazului său o și mai cețoasă obscuritate cazuistică*.

„Cînd Liviu Rebreanu trece la romanul orășenesc, el eludează pe cît se poate înfățișarea de indivizi și se refugiază în monografia unei pasiuni, a unei porniri, adică în romanul psihologic, conștient sau nu de lipsa putinței de a intui persoane. *Ciuleandra* e un astfel de roman analitic. Din nefericire materia scapă experienței autorului. Bologa e în fond Liviu Rebreanu, adică ardeleanul la răscruce de dinainte de război. Incertitudinea lui Bologa e și a lui Herdelea și a lui Titus, a deputatului Groșoru însuși."

G. CĂLINESCU,

Liviu Rebreanu (studiu critic)
1939

„În opera de romancier a d-lui Liviu Rebreanu deosebim, alături de cîteva romane de prim ordin, mai multe altele de al doilea plan. Acestea sunt *Adam și Eva*, *Ciuleandra*, *Crăișorul*, *Jar*, după unii chiar *Pădurea spînzuraților* și *Gorila*, la care s-a mai adăugat de curînd *Amîndoi*. Punctul de vedere, care impune această grupare de opere secundare, este desigur îndreptățit. Nici un mare autor n-a lucrat vreodată în aceeași intensitate de lumină; tabloul creațiilor oricui are nevoie, pentru a fi tablou, de zona de umbră în care distingem la d. Rebreanu romanele numite mai sus, precum și de zona puternic luminată în care se află, la autorul nostru cel puțin *Ion* și *Răscoala*.

În legătură cu acest fel de a-i privi opera de romancier, numai *Pădurea spînzuraților* și *Gorila* ar mai putea da loc la vreo discuție; căci unul este, în cadrul literaturii noastre, primul roman psihologic de adîncime, iar al doilea încheie un ciclu, de care nu-l putem despărți.

Cazul lui Apostol Bologa, feciorul unui cunoscut naționalist ardelean, este, după cum se știe, un caz de obsesie. Împins la eroismul militar de iubirea pentru o fată, cu care se logodise în ajunul războiului mondial, dar purtat mai cu seamă la același eroism de superstructura morală, pe care o dobîndise prin educație în școlile ungurești,

* Cu excepția cîtorva cuvinte corectate ulterior, fragmentele citate figurează și în *Istoria literaturii române, de la origini pînă în prezent*, 1941.

se distinge pe front, fiind de mai multe ori rănit și decorat, pînă ce, ca membru de încredere al unei curți marțiale, condamnă la spînzurare pe cehul Svoboda. Scena spînzurării este începutul obsesiei. De la un ofițer tot ceh, mai aude că pe frontul italian s-ar fi aflat o întregă «pădure» de spînzurați, ceea ce îl cutremură de groază, prăbușindu-l sub vedenia spînzurării lui Svoboda multiplicată la infinit. Nemaivorbind de dezvoltările subconștiente pe care le ia în sufletul său chibzuiala în jurul vinovăției problematice a celor spînzurați, dezvoltări care sfîrșesc prin a-l face pe el însuși să dezerteze la românii cu care fusese adus a lupta, să fie prins și spînzurat întocmai ca neuitatul Svoboda, în Apostol Bologa surprindem toate fazele de îmbolnăvire ale sufletului printr-o imagine, privim mecanica independentă a psihologiei obsesiilor.

Prin acest proces latent de deviație morală, *Pădurea spînzuraților* este cap de serie în literatura noastră. Cu toate deosebirile ce nu pot fi scăpate din vedere, atît Gib. Mihăescu în obsesia erotică din *Rusoaica* și *Donna Alba* cît și d. Cezar Petrescu în obsesia colectivă a unui sat întreg (mai mult halucinație sau viziune) din *Comoara regelui Dromichei* au lucrat în aceeași direcție psihologică a celei mai simple dintre devierile sufletului omenesc. De aceea, fără a mai lua în seamă valoarea de creație a tipurilor cîte se mișcă în acest roman și dintre care Ilona e sortită unei vieți neîntrerupte în mintea cititorilor, fără a mai stărui asupra cadrului verist din satele Parva și Lunca și asupra unei întregi serii de amănunte ale observației epice, *Pădurea spînzuraților* nu poate fi așezat la un loc cu romanele d-lui Rebreanu din grupa a doua.

„Atît se deosebesc între ele, ca mediu social, ca interes anecdotic, ca tehnică și construcție, romanele d-lui Liviu Rebreanu, încît s-ar zice că întreaga sa carieră de scriitor este o mare și continuă prinsoare de a nu se repeta. Această sforțare la noutatea temelor, a procedeelelor și a lumii, ce-și propune să ne înfățișeze de fiecare dată, se remarcă mai ales în romanele de al doilea plan și din ea rezultă aspectul felurit pînă la eterogen al totalului creației sale. Variația — iată valoarea de sumă prin care operele minore de mai sus își remunerează în grup slăbiciunile particulare. Și acest câștig, obținut din privirea laolaltă a romanelor din umbră, echivalează esteticeste cu un mare roman izbutit; pentru că mai întii plăcerea mijlocită de aspectul variat este de natura aceleia pe care ne-o dă contemplarea vieții înseși, iar apoi pentru că felurimea operelor ne conduce în aceeași structură intimă de autor, din care au ieșit și romanele de primul ordin.

Variația însemnînd vioiciune, adaptare și dezadaptare lesnicioasă, dacă nu instantanee, de la o formulă de roman la alta, ni s-ar fi părut chiar nefirească lîngă impresia de aparat greu de pus în mișcare, pe care o face creatorul nostru; și totuși, după cît s-a putut vedea, ea nu există pentru aceasta mai puțin.

Întrebarea este însă, ca să pătrundem pînă la izvorul acestui fel al disponibilității artistice, cum se face că romancierul atît de caracterizat, care este d. Liviu Rebreanu, se poate totuși manifesta

liber față de fiecare operă anterioară și deci față de sine? Răspunsul se află în structura obiectivă a scriitorului.

Se înțelege că e un răspuns vag; și de aceea ne și grăbim să distingem două feluri de obiectivitate. Sunt romancieri, la cari observăm *obiectivitatea-metodă*, ca Dostoevski și Stendhal: eroii lor, fie Rodion Raskolnikof, fie mai necunoscutul Foma Fomici Opișkin — ai scriitorului rus, fie Julien Sorel, fie Lucien Leuwen — ai scriitorului francez, acești eroi, fiind creați din aceeași experiență intimă de autori, sunt reducibili în cele din urmă la cîte un singur tip: tipul dostoevskian și tipul stendhalian.

Personajele lui Tolstoi, de exemplu, nu pot însă deveni fungibile între ele, oricum le-am privi, și nici ale lui Balzac (un «erou balzacian», ca personaj-sumă, nici vorbă că există, dar trăsăturile lui sunt sociale, sunt ale societății pe care o ilustrează și nu ale scriitorului). Tolstoi și Balzac au fire de observatori exclusiv externi. Ei opun, obiectivității-metodă, *obiectivitatea-natură*, care se recunoaște după lipsa de preferință a materialului omenesc observat, ceea ce a produs felurimea lumii și a formulelor operei lor.

D. Liviu Rebreanu face parte din categoria acestor creatori, cărora obiectivitatea-natură, acest mod al personalității, le pune la dispoziție cele mai variate formule narative.

VLADIMIR STREINU
Revista Fundațiilor, VII, nr. 5,
mai 1940

„Un singur fapt îl putea salva pe Bologa: dragostea sa pasionată pentru tînăra unguroaică Ilona. Criza sentimentală și sensuală prin care trece eroul nostru devine, la un moment dat, foarte accentuată. Ea pare că readuce în sufletul său obosit nu numai speranță, ci și dragostea de viață. Bologa este pe punctul de a reinvia spiritualicește. Iubirea este o forță nouă care tinde să învingă sau, cel puțin, să înăbușe vechea obsesie. Sub farmecul ispititor al tinerei unguroaice, Bologa trăiește o epocă fericită. În atmosfera umbră și tragică a romanului, episodul acesta idilic apare ca o oază de lumină și bucurie. Prin el Rebreanu a încercat să provoace o diversiune în sufletul întristat al eroului său. Obsesia erotică ar fi putut deriva și înlocui obsesia morții. Dar cea din urmă e mai puternică”.

„Nimic nu-l mai poate reține de la planul său. Va merge decis spre moarte, căci numai aceasta îl poate elibera de dominația despotică a obsesiei sale. Conștiința sa e complet năruită. Din acest moment vor lucra asupra sa numai forțele obscure ale inconștientului.

Cum observăm, cazul de conștiință al lui Bologa este un caz tipic freudian. Un sentiment puternic domină sufletul eroului nostru; el este refulat în substratul primar al inconștientului, de unde nu poate ieși decît sub forma unei nevroze. Bologa nu merge la moarte în urma unui proces de deliberare rațională. El este împins aci de declanșarea forțelor frenetice ale inconștientului.

Freudismul operei lui Rebreanu nu are nimic artificial, nimic tendențios. Este un freudism natural, dacă ne putem exprima astfel. Romancierul nostru face o onorabilă excepție de la exagerările atîtor

romancieri și dramaturgi, cari — după o lectură superficială a unui tratat de psihanaliză — au construit în mod hibrid o operă, în care au aplicat un capitol din cartea celebrului medic vienez. Rebreanu a scris o operă viguroasă, obiectivă, condus numai de intuiția profundă a talentului său. *Pădurea spînzuraților* nu e produsul unei rețete, ci al unei veritabile spontaneități creatoare. De la teoriile freudiene, Rebreanu poate că a dobîndit o sugestie inițială; restul îi aparține exclusiv. El a studiat sufletul eroului său cu fineță și precizia unui maestru adevărat.¹

D. PAULIAN și EM. CONSTANTINESCU
Convorbiri literare, LXXIII, nr. 5,
 mai 1940

„Senzația organică ocupă un mare loc în toate romanele lui Rebreanu, în care viziunea naturalistă a omului reține în primul rînd aspectul lui animalic. Sudoarea, setea, frigul, zecile de fiori care zgîlție trupul omului, toate acompaniamentele organice ale emoțiilor, reapar în nenumăratele descrieri pe care scriitorul le dorește puternice, directe, zguduitoare. Inima lui Ion «îi bătea coastele ca un ciocan înfierbîntat» (I, p. 33). Cînd Vasile Baciuc primește știrea rușinii abătute asupra fetei lui, «simți ca și cînd l-ai fi trăsnit cu o măciucă în creștetul capului» (I, p. 222). În *Pădurea spînzuraților* (1922), cînd Bologa zărește spînzurătoarea pregătită pentru locotenentul Svoboda, simte că «gitul îi era uscat și amar, iar inima i se frămînta într-o emoție aproape dureroasă» (p. 21). Iar cînd află că regimentul lui urmează să treacă pe frontul românesc, i se păru că «i s-ar fi înfipt în beregată o gheară înăbușindu-i glasul» (p. 74). Căutînd locul de trecere către liniile dușmane, rătăcind prin noapte, Bologa «se opri să se odihnească un minut și să-și mai ștergă nădușeala pe git și pe față» (p. 268). Iar cînd este în cele din urmă prins, «se simți deodată atît de ostent, că gîndurile toate i se ostoiră într-o nesfîrșit de chinuitoare dorință de odihnă. Îi ardea cerul gurii de sete și iar asuda cumplit» (p. 276). Caragiale este, după cum am văzut, primul scriitor român care întrebuițează notația organică cu scopul de a da o viață intensă descrierilor sale. Rebreanu regăsește procedeul și-i dă o întrebuițare cu mult mai întinsă. Realismul este pentru el formula literaturii *tari*, răscolitoare.

În aplicarea aceleiași tendințe, devine Rebreanu un analist al stărilor de subconștientă, al învălmășelilor de gînduri, al obsesiilor tiranice. *Pădurea spînzuraților* este construită în întregime pe

¹ Articolul din care cităm se intitulează *Studiul literar al unei obsesiuni. „Pădurea spînzuraților” de Liviu Rebreanu*. Fragmente întregi le întîlnim ca atare și în *Liviu Rebreanu — studiu literar*, de I. Ichim (menționată în toate bibliografiile critice consacrate romancierului), apărut, în același an (1940) la Galați. „Simetriile” stupefiază: iată cum arată începutul primului citat de mai sus în versiunea lui Ichim: „Un singur fapt îl putea salva pe Bologa de obsesia care îl stăpînea: dragostea. De aceea el o caută și o găsește, la tinăra și pasionata Ilona, fiica gospodarului Vidor. Criza sentimentală și sensuală prin care trece eroul nostru devine la un moment dat foarte accentuată. Ea pare că readuce...” ș.a.m.d.

schema unei obsesii, dirijînd destinul eroului din adîncimile subconștientului. Cînd tinărul locotenent ardelean Apostol Bologa asistă la scena spînzurării cehului Svoboda, la a cărui condamnare luase el însuși parte, «el se făcu roșu de luare-aminte și privirea i se lipise pe fața condamnatului». Urmează obișnuita notație organică: «Își auzea bătăile inimii, ca niște ciocane, și casca îi strîngea teasta ca și cînd i-ar fi fost mult prea strîmtă și îndesată cu sila». Deodată se instalează obsesia care de-acum înainte îi va determina soarta: «O mirare neînțeleasă îi clocotea în creieri căci, în vreme ce pretorul înșira crimele și hîrtia îi tremura între degete, obrajii sublocotenentului de sub ștreang se umplură de viață, iar în ochii lui rotunzi se aprinse o strălucire mîndră, învăpăiată, care parcă pătrundea pînă în lumea cealaltă... Pe Bologa, la început, privirea aceasta îl înfri-coșă și îl întărită. Mai pe urmă însă simți limpede că flacăra din ochii condamnatului i se prelinge în inimă ca o imputare dureroasă...» (p. 22—23). Imputarea dureroasă se îndreptă împotriva lașei accep-tări a unui destin care, punîndu-l în rîndul dușmanilor neamului său, îl făcuse acum și călăul celor de-o seamă cu dînsul. Privirea marti-rului Svoboda i se luminează încă o dată: «În ochi, lucirea stranie, arzătoare, pîlpîia mai puternic, cu tremurări grăbite, din ce în ce mai albă...» Amintirea lui Svoboda va deveni de-acum înainte forța călăuzitoare a propriei vieți, pînă în clipa deznodămîntului deopotrivă cu acela care îi înfipsea în inimă imputarea dureroasă a privi-rilor stranii. Cînd, mai tîrziu, tinărul ofițer săvîrșește o ispravă mili-tară de laudă, distrugerea unui reflector, în lumina pe care o stin-sese i se pare a fi văzut o strălucire la fel cu a executatului, altădată. Fapta vrednică de laudă îi dădea dreptul să ceară îndrumarea lui către un alt front decît acela pe care urma să lupte împotriva româ-nilor: «Atunci de ce nu se bucură cum s-a bucurat cînd i-a venit ideea să zdrobească reflectorul?... În loc de răspuns, în suflet îi răsări deodată lumina albă pe care o gîtuise adineaori, strălucind ca un far într-o depărtare imensă. Și strălucirea i se părea cînd ca privirea lui Svoboda sub ștreang, cînd ca vedenia pe care a avut-o în copilărie, la biserică, în fața altarului, sfîrșind rugăciunea către Dumnezeu...» (p. 88). Cînd trece o dată prin cîrîngul în care atîrnau cei șapte spîn-zurați ai stăpînirii maghiare, prefigurînd sfîrșitul pe care și-l pre-gătea singur, Bologa primește încă o dată în cugetu-i înspăimîntat amintirea lui Svoboda și a ochilor lui: «Îndată ce rămase singur, în fața lui Apostol începu iarăși să răsără pădurea spînzuraților... Dar acuma părea că toți sînt la fel, și în privirea tuturor strălucește aceeași însuflețire stranie, ademenitoare ca și focul din ochii oame-nilor care pornesc la asalt... Apostol se cutremură. Același om, spîn-zurat de nenumărate ori, ca o protestare nesfîrșită... Și deodată își zise: E Svoboda... privirea lui...» (p. 254). Cînd, în sfîrșit, împli-nirile se apropie și Apostol Bologa, prins în momentul cînd se pregă-tea să dezerteze la inamic, ca cehul Svoboda altădată, este condus către judecătorii lui, el explică însoțitorului său, în zgomotul asurzitor al căruței: «Vorbeai adineaori despre anume cazuri de dezertare... Ei, camarade, ești încă tînăr și... Știi că eu azi la nouă trebuia să fiu la Curtea Marțială... ca judecător, firește... Nu-i ridicol acum?... Am mai fost o dată în Curtea Marțială... cu un caz foarte interesant...

Un sublocotenent ceh, unul Svoboda... N-ai priceput?... Svoboda, ceh, spînzurat...» (p. 287). Amintirea obsesivă a cehului, pătrunsă în cugetul lui Bologa ca o remuşcare şi proiectată de-atunci ca o intrupare a propriilor lui conflicte interioare, era acum gata să-şi doboare victima. Subconştientul îşi terminase lucrarea lui. Nenumărate sînt analizele de stări obsesive în *Pădurea spînzuraţilor*. Întinzîndu-se o dată să doarmă, Apostol Bologa simţi cum «mii de frînturi de gînduri scînteiau în aceeaşi secundă, se ciocneau, se amestecau, se înlănţuiau. Şi printre ele, ca un bondar roşu, bîzîia de ici-colo, cînd mai tare, cînd în şoaptă şi mereu sub forme noi, obsesia că, în noaptea aceasta, trebuie să sfîrşească, negreşit...» (p. 152). Rebreanu întrebuinţează el însuşi termenul: *obsesie*. Altă dată, după despărţirea de Ilona, neliniştea internă îi vîntură gîndurile şi-l prigoneste cu întrebări fără răspuns: «Gîndurile lui însă alergau cînd înainte, cînd înapoi, fără astîmpăr, ca un cîrd de păsări rătăcite. Oare de ce-l cheamă generalul? Poate că reclamaţia lui Pălăgieşu... dar tocmai acum?... Şi Ilona, cum a rămas în poartă... parcă şi-ar fi luat rămas bun pentru totdeauna... De ce şi-a luat rămas bun?...» (p. 251). Panicele intime, inhibiţiile gîndirii, fixarea asupra unei imagini unice, tot ce scapă controlului inteligenţei, întreaga viaţă obscură a subconştientului ocupă un mare loc în romanele lui Rebreanu. Obsesia maladiivă a unui degenerat este subiectul romanului *Ciuleandra*, 1927. Subconştientul, ca principiu metafizic, legînd între ele cele şapte vieţi ale unei reîncarnări succesive, este apoi resortul romanului teosofic *Adam şi Eva*, 1924.

În acelaşi plan psihologic se situează notaţia corespondenţelor dintre stările sufleteşti ale personagiilor şi natura care îi înconjoară, subliniindu-le anxietăţile. Cînd Apostol Bologa îşi dă pe faţă, în prezenţa generalului Karg, natura gîndurilor lui intime, în tăcerea perplexă care se stabileşte între cei doi oameni, «de-afară se auzi limpede hurelul unei căruţe şi ciripitul gălăgios al vrăbiilor, într-un pom, sub fereastra cancelariei» (p. 93). În timpul concediului, în care se desăvîrşeşte conversiunea sa religioasă, Bologa este străbătut de sentimente pe care autorul însuşi le numeşte «stranii, nelămurite». Trezit parcă din meditaţia lui, lui Bologa «i se păru că răpăiala picurilor de ploaie se mulcomeşte treptat, prefăcîndu-se într-un zgomot dulce, fişîitor ca zborul porumbelor, din ce în ce mai dulce, strecurîndu-i în inimă o vrajă dureros de alinătoare» (p. 190). Starea de extaz se întrerupe brusc: «Ploaia drămluia mereu țiglele cerdacului cu sunete moi, apătoase». Senzaţiile acestea întovărăşitoare, culese din armoniile naturii, nu le-a pus la contribuţie pentru înţia oară Rebreanu. Caragiale — am văzut-o — le-a folosit mai înainte, dar Rebreanu le dă o largă şi fericită întrebuinţare.

TUDOR VIANU

Artă prozatorilor români, II,

1941

„Drama lui Titu Herdelea este a celor mai mulţi intelectuali din Transilvania şi ea a fost dusă de Rebreanu pînă la deznodămîntul fatal în *Pădurea spînzuraţilor*. Ca şi Titu Herdelea, Apostol Bologa, mulţumit cu condiţiile vieţii date, considera o mîndrie participarea

lui la condamnarea ofiţerului ceh care a trădat cauza imperiului austriac. Mediul social a ucis în el simţămîntele în care a fost crescut. Executarea condamnatului însă l-a impresionat atît de puternic, încît înclinările disperate ale unei vieţi, care i se părea fără nici un rost, tot mai mult se centrează în jurul unui obiectiv. Nihilistul de pînă atunci simţea nevoia unui sprijin de care i se părea că se poate apropia *prin iubire*. Contactul cu realitatea a fixat înclinărilor lui un obiectiv la care voia să ajungă cu orice preţ. Dus pe frontul românesc, s-a trezit în el instinctul de neam, singurul sprijin pe care-l găsea în viaţă. Şi *mormîntul este un loc de iubire*, încît dezertarea i se părea că este puntea pe care va putea ajunge la un liman...

„În arta lui Rebreanu s-ar putea deosebi două direcţii: una exterioră, indicată de *Ion*, *Răscoala*, *Gorila*, *Jar*, şi alta, interioară, indicată de *Ciuleandra* şi *Amîndoi*. Punctul diversificării îl constituie *Pădurea spînzuraţilor*. Construcţia acestui roman se sprijină deopotrivă pe două puncte: unul situat în lumea exterioră a societăţii şi altul în cea interioară a sufletului. Realismul, ca determinare în exterior, cumpăneşte cu naturalismul, ca aprofundare în ascunzişurile vieţii. Alături de instinctul de neam apar şi crizele sufleteşti pe care el le produce. De la datele vieţii reale, scriitorul înclină spre nuanţele sufleteşti corespunzătoare. Faptele din afară n-au importanţă decît pentru conflictele psihologice pe care le determină. Deşi cadrul exterior este războiul, un eveniment de mari resurse epice, el interesează numai ca factor determinant în evoluţia psihologică a eroului. Condamnarea acestuia n-are importanţă ca sentinţă militară, în anumite împrejurări politice, ci ca deznodămînt al unei obsesii care se manifesta prin actul dezertării.”

EUGENIU TODORAN

Revista Fundaţiilor, IX, nr. 12,

1 decembrie 1942

„În romanele lui Rebreanu nu întîlnim însă numai ţărani, ci şi alte clase sociale. Romanul *Ion* este o bogată frescă a satului ardelen de dinainte de Unire, cu ţăranii, preoţii, învăţătorii şi streinii pripăşiţi în el, iar în *Răscoala* întîlnim întreaga societate românească a vechiului regat din momentul tragicului eveniment. În unele romane, Rebreanu a căutat apoi să prezinte numai societatea cultă, ca-n *Pădurea spînzuraţilor*, roman de pătrunzătoare analiză sufletească a tragediei intelectualului ardelen în cursul războiului, sau ca-n *Gorila*, o frescă a vieţii politice a României din ultimul deceniu. El are apoi romane brodate pe un motiv metafizic, ca *Adam şi Eva*, pe un caz de obsesie ca-n *Ciuleandra*, sau o pasiune înlănţuitoare ca-n *Jar*. Personagiile sale din lumea burgheză şi intelectuală sînt departe însă de a avea vigoarea personagiilor ţărăneşti. Doar atunci cînd sînt prinse de instincte elementare puternice, ca-n *Jar*, apare marelă măestră. De fapt, Rebreanu se mişcă anevoie în lumea ideilor, e însă un mare artist al prezentării faptelor, acţiunilor şi al instinctelor fundamentale ale vieţii.

În cadrul literaturii româneşti, şi a celei ardelenice în special, Rebreanu reprezintă o etapă nouă nu numai prin amploarea pe care

a dat-o valorilor locale, ci și prin degajarea lor de orice tendință pedagogică sau mesianică. Personajile, fenomenele sociale, acțiunile romanelor sale sunt prezentate cu obiectivitatea unui observator rece, impasibil. Oamenii lui nu sunt nici buni, nici răi, ci tari sau slabi, întregi așa cum i-a făcut viața. Ei cresc în romanele lui după legile lor proprii. Stilul este apoi aspru, voit sărac, fără nici o vrajă a muzicii sau a imaginii căutate. El lasă fondul să apară în toată nuditățile lui, deviind uneori spre un naturalism trivial.”

ION BREAZU
Literatura Transilvaniei,
1944

„Ca și eroii săi din marile lui creații *Ion*, *Pădurea spînzuraților* și *Răscoala*, scriitorul a trăit conflictul și incertitudinea omului — de voință sau nu — pus în fața unor realități covârșitoare. E cazul învățătorului Herdelea, apăsător în conștiința lui de două realități politice în conflict. Mai este și acela al lui Apostol Bologa, înspăimîntat cînd trebuie să tragă, ca ofițer austriac, împotriva fraților săi români și care găsește în osînda spînzurătorii izbăvirea dorită. După cum observa un critic, drama inferiorității voinței era obsedantă în romanele sale, drama unei voințe rudimentare și confuze care nu poate schimba lucrurile și realitățile, așa cum în tragedia antică eroii nu pot înfrînge destinul.

Eroii lui Liviu Rebreanu nu au noblețea marilor sentimente și marilor idei, dar au puterea vieții, pe care o trăiesc intens prin instinctele lor netocite, prin setea lor de pămînt, de iubire, de ură. Romancierul a adus literaturii noastre o forță biologică neîntîlnită pînă la el și care se evidențiază mai cu seamă în comportarea multimilor. Psihologia socială sau colectivă își are în el pe marele constructor de oameni și grupuri, care ascultă de instincte și motive obștești. Întreaga psihologie a satului românesc, cîrmuită de obiceiuri și atitudini colective, de pasiuni și procedee supraindividuale, în care individul se subordonează unei mișcări generale, participînd la totalitate, a fost genial surprinsă și exprimată mai ales în *Răscoala*, romanul conflictelor de la 1907. Chiar eroii lui cei mai reliefați din *Ion* și *Pădurea spînzuraților* se comportă tipic în felul tuturor din colectivitatea lor, trăind dorințele și gândurile oricărui țaran, pentru care pămîntul și iubirea, legarea de frații de același sînge și voința de o stare mai bună sunt năzuințe constante, chiar dacă mijloacele diferă. Față de semănătorismul literar, atît de asemănător luminozității idilice și dulcegăriei trandafirilor sau albicioase din tablourile lui Nicolae Grigorescu, Rebreanu a adus o atmosferă realistă, adîncind instinctele și patimile, legăturile și apetențele rudimentare, proiectînd puternic omul în colectivitatea lui. Literatura sa are o substanță densă și uneori brutală, violentă, sălbatecă, sculpturalizînd primitivismul vieții rurale și ajungînd la un obiectivism rece, pregnant, monumental.”

PETRU COMARNESCU
La moartea scriitorului Liviu Rebreanu,
Revista Fundațiilor, XI, nr. 9,
septembrie 1944

„De multă vreme, în jurul amintirii lui Rebreanu stăruie o tăcere nedorită de nimeni, explicabilă însă în felul ei. Ultimii ani ai vieții romancierului au rămas legați de perioada cea mai neagră a literaturii noastre și, din păcate, numele lui n-a străbătut-o fără pată.

E vorba totuși de creatorul *Pădurii spînzuraților*, al lui *Ion* și al *Răscoalei*, de cel despre a cărui rîvnă pentru a face cunoscută și prețuită literatura românească mărturisesc un șir de romane traduse în peste 16 limbi.

Tăcerea se dovedește astfel mai mult decît nefericită, pentru că, după ce lasă uitării o operă de mare însemnătate, lipsește noua noastră creație epică de prilejul unei extrem de rodnice ucenicii literare.

Procesul moștenirii lui Rebreanu se cere de aceea grabnic limpezit și în cadrul lui e datorită fiecăruia dintre noi să revendicăm ceea ce e valoros și ne aparține.”

„*Pădurea spînzuraților* e scrisă fără umbră de șovinism, cu multă înțelegere a dureroasei dileme în care sînt azvîrliți eroii.

Totuși, Rebreanu reduce analiza la problematica lui Bologa și respectiv a celor de o seamă cu el, a oamenilor cărora poziția avantajoasă socială le dicta sentimentul datoriei, al respectului față de statul burghez. În discuție nu pătrund și gândurile marii majorități a soldaților, muncitori și țărani, pe umerii cărora apăsă mai ales greul războiului imperialist. Aceștia puneau cu totul altfel problema. Nici o «datorie» nu-i lega de statul care-i oprime pe toate căile. Asuprirea socială se împletea pentru ei cu cea națională și oamenii nu vedeau absolut nici un motiv pentru care și-ar ucide frații, dar nici pentru care ar ucide alți țărani și muncitori cehi, ruteni sau polonezi. Ori, în conștiința acestor milioane de exploatați se află dezlegarea dramei războiului, dezlegarea problemelor care-l chinuiau pe Bologa, pe Klapka sau pe Cervenco, întrucît după doborîrea exploataților nu mai există nici un motiv de învrăjpire a națiunilor una împotriva celeilalte.”

„*Pădurea spînzuraților* se menține însă, în genere, la un înalt nivel artistic și a fost socotită, nu fără dreptate, una din mărturiile cele mai zguduitoare aduse din experiența primului război mondial. Alături de *Strada Lăpușeanu* a lui M. Sadoveanu, de *Ultima noapte de dragoste, primă noapte de război* a lui Camil Petrescu, de *Întunecare*, romanul lui Cezar Petrescu și *Balaurul*, cartea Hortensiei Papadat-Bengescu, romanul lui Rebreanu înregistra sentimentul de oroare întipărit în conștiința unei generații de scriitori care trăiseră grozăvia războiului imperialist.”

OV. S. CROHMĂLNICEANU¹
Viața românească, VI, nr. 11 (noiembrie), 1953

¹ Același critic oferă o interpretare mult mai nuanțată a romanului în *Literatura română între cele două războaie mondiale*, 1967. Am reținut notațiile de mai sus ale d-nei sale, pentru a sugera climatul care a precedat reconsiderarea operei.

„Spre deosebire de *Ion* ori de *Răscoala*, care, pe planuri paralele, au o cuprindere mai largă, descriu viața unui sat sau o fază acută din lupta țărănimii, privită în ansamblul ei, *Pădurea spînzuraților* urmărește un singur fir — cel al existenței lui Bologa. Dar orînduirea momentelor nu e liniară, cum nu e liniară nici viața. Drumul lui Bologa cotește în citeva rînduri, pîrînd a evita prăbușirea finală. Privit cu felul său de a gîndi, trimiterea lui la coloana de muniții, sau ancorarea în misticism devin pentru Bologa oaze ferite de problemele grele ale războiului. Episoadele acestea dau impresie de necesitate, pentru că reacțiile personajului, în aparență arbitrar, exprimă cu profunzime zbaterea unui intelectual de formația lui Bologa, căruia războiul, în condițiile specifice din Ardeal, îi cere răspuns și atitudine clară. Reproșurile aduse de Bogdan-Duică¹ cotiturilor în compoziția cărții se dovedesc simpliste dogmatice.

S-ar părea că procedul de încadrare a romanului în două scene similare e identic cu cel din *Ion*. *Ion* începe și sfîrșește cu imaginea șoselei de peste Someș. *Pădurea spînzuraților*, cu scenele de execuție. Dar Rebreanu a avut în prea înalt grad înțelegerea compoziției realiste, pentru ca să valorifice în sine un procedul, indiferent de deosebirile dintre opere. Semnificația procedului e deosebită în cele două romane. După cum a arătat-o însuși scriitorul în *Ion* «cititorul care s-a dus în satul Pripas pe șoseaua laterală, trecînd peste Someș și prin Jidovița, se întoarce la sfîrșit pe același drum înapoi, pînă ce iese din lumea ficțiunii și reîntre în lumea reală». Ni se pare că, în primul rînd, procedul e menit să sublinieze ideea de permanență și de continuitate a vieții. De altfel, cu citeva fraze mai înainte, Rebreanu arăta că acest procedu oferă «înfățișarea unei lumi unde începutul se confundă cu sfîrșitul». În *Pădurea spînzuraților* încadrarea povestirii în scenele de execuție pune pe primul plan imaginea cumplită pe care o evocă și titlul cărții, și care revine obsedant în frămîntările lui Bologa. [...]

Și imaginea aceasta detașată pe un cer gol și cenușiu de toamnă rămîne ca un simbol al războiului pe care, la cîțiva ani după armistițiu, printre cei dinții în literatura noastră, îl condamnă Liviu Rebreanu în nuvelele lui și prin tragica *Pădure a spînzuraților*.”

SILVIAN IOSIFESCU
Pădurea spînzuraților (prefață),
1956

„Valoarea tipologică a personajului, văzută în perspectiva generală a epocii, se îmbogățește nemăsurat prin situarea lui în condiții istorice și geografice precise, condiții ce determină evoluția sa într-un anumit sens. Intelectualitatea popoarelor asuprite din cadrul imperiului habsburgic ajunge la o conștiință națională clară și își dă seama de falsitatea atitudinii ei precedente, în timpul primului război mondial. Transformarea lăuntrică a lui Apostol Bologa, reprezentantul ei caracteristic, este însă un proces complex, plin de sinuozități, de frînturi, de contradicții.”

¹ Cronică în *Societatea de mîine*, I (1924), nr. 4 (mai).

„Fără îndoială, umanitarismul lui Bologa se proiectează mai ales pe fundalul simțămîntului național. Dar el este întărit de contactul cu două dintre cele mai contrastante realități omenești: iubirea și moartea. În fața morții lui Svoboda, și urmărit apoi mereu de imaginea «pădurii spînzuraților», Bologa ajunge să înțeleagă și să simtă, cu întreaga lui ființă, adevărata valoare a omului, dreptul lui la viață și la libertate.”

ELENA STAN
Scrisul bănățean, VII, nr. 9,
septembrie 1956¹

„Fără tragedia fratelui meu, *Pădurea spînzuraților* sau n-ar fi ieșit de loc sau ar fi avut o înfățișare anemică, livrescă, precum au toate cărțile ticluite din cap, la birou, lipsite de seva vie și inviorătoare pe care numai experiența vieții o zămislește în sufletul creatorului.”

Îmboldit de această nevoie imperioasă a legăturii cu viața, scriitorul părăsi lumea ficțiunilor în haosul căreia se chinuise pînă atunci, lăsă la o parte tot ce făcuse între timp, din imaginație, își întrerupse scrisul. Voia să-i revadă pe ai săi, să se regăsească laolaltă cu frații și surorile care i-au mai rămas în viață, să bată drumurile vechi și cunoscute, locurile pe unde trăise și copilărise, să aspire aerul care avea să însuflească și pe eroii cărților. Plecă deci la Beclean, unde locuia mama împreună cu ficele sale Maria (Miți) și Florica (Rița), încă necăsătorită, și Tiberiu (Tibi) cel mai mic din cei 14 frați cîți fuseseră cu toții. Liviu nu mai călcasă de 9 ani pe pragul gării din Beclean [...]

Familia noastră locuia în clădirea școlii confesionale românești, construită de un frate al mamei, fost învățător și director. Îl apucă jalea cînd constată cît a rămas de mică familia Rebreanu. Lipsește tata, Emil nu mai este, nu-i nici Virgil și nici Sever nu se ivește printre cei care îl primesc astăzi. Mama a încărunit de tot. De altfel și Liviu e deja alb. Bunul său frate Iulius — abia cu un an mai tînăr — este cap de familie. Livia, poeta, este la braț cu bărbatul ei, tot poet, pe cînd Miți este logodită cu căpitanul Strat, primul ofițer român intrat în Beclean și în casa noastră. Pe sora Rița o știe, doar a stat la el atîția ani, tocmai cei mai vitregi și mai răi, dar pe Tiberiu nici nu l-a văzut pînă acuma, pentru că s-a născut după ce el plecase definitiv în România.

Deocamdată se bucură de regăsire și nu are răgaz să se gîndească prea mult la cei duși pentru totdeauna din această lume... Abia după citeva zile, ușor și pe nesimțite, se descuie ușa cămăruței în care stau tănuite atîtea triste și amare suveniri.

¹ În același an, se retipărește (după 10 ani de la ultima ediție „Socec”) *Pădurea spînzuraților*. Fragmentele de mai sus sînt selectate din singura recenzie tipărită cu acest prilej. V. și *Date noi despre geneza eroilor lui Liviu Rebreanu*, articol publicat de aceeași autoare în *Tribuna*, IV (1960), nr. 29 (21 iul.), omis din greșeală de ingrijitorul ediției la publicarea vol. IV (*Ion*), 1970.

— Iată aici sunt niște fotografii de la Emil, îi spune Livia [...] Liviu contemplă îndelung fotografiile una câte una. I se arată apoi o altă legătură, de astă dată înfășurată într-o panglică tricoloră. Sint scrisorile lui Emil. Poate o sută. Adu-nate la un loc toate pe câte le primiseră mama, Iuliu, Livia, Miți și alte neamuri. Și Liviu are acasă vreo 25. Le-a uitat conținutul dar trebuie să le revadă când se va înapoia la București. Deocamdată să le citească pe acestea. Le așază în ordine cronologică, apoi după amiazi, când peste tot se așterne liniștea, începe să descifreze scrisul mărunț și frumos al fratelui spânzurat și încet-încet se deapănă firul amarniceii lui existențe, de la naștere până la încă necunoscutul mormint pierdut undeva pe Valea Troțușului."

TIBERIU REBREANU
Sleaua, XI, nr. 9, septembrie 1960

„Eroii lui Rebreanu [...] nu se comunică pe ei înșiși, în întregime, în vorbele lor. Momentele de tensiune sufletească, gândirea neexteriorizată sînt sugerate prin suspensia frazei și prin elipsă, adică întregite de tăcerea ce se așterne după astfel de convorbiri. Ca și ecoul în locurile pustii, care amplifică vorbele și le poartă din culme în culme, tot astfel golul, tăcerea care urmează după frazele suspendate ale Laurei, ale lui Bologa sau ale țăranilor din *Răscoala* subliniază clipele de încordare lăuntrică. Pauzele, scenele mute, liniștea încărcată ce se coboară după asemenea convorbiri din față sau după acel «de» echivoc dau analizei psihologice adîncime, îi conferă un caracter realist, sugestiv.

Intensitatea și profunzimea stărilor sufletești își găsesc expresia stilistică și în folosirea frecventă a repetiției. Ca și în cazul procedeelor menționate mai sus, repetiția nu duce spre același plan intim «obscur» al conștiinței personajului. Cititorul are însă intuiția clară că în astfel de replici ideea amplificată prin repetiție nu exprimă decît fragmentar gândirea eroului, care este mult mai bogată și mai frământată. Exemple de acest fel se găsesc din abundență într-un roman psihologic ca *Pădurea spînzuraților*. Deoarece drama lui Apostol Bologa se desfășoară în planul conștiinței eroului, repetițiile au caracterul unui refren care dezvăluie zbuciumul interior al personajului, puterea chinuitoare a gândurilor care transpar în cuvinte și propoziții ca acestea:

« — Omul... omul... omul, făcu Bologa, cutremurîndu-se », după o discuție cu un camarad al său.

« — Nu se poate — nu se poate — nu se poate », rostește altă dată Bologa, deznădăjduit, încercînd să fugă de gândurile care-l prindeau în păienjenisul lor, dărîmîndu-i echilibrul conformist în care se complăcuse pînă atunci."

„Ar însemna să simplificăm în chip nepermis, dacă am atribui repetițiilor simpla funcție de relefare a unor idei. În *Pădurea spînzuraților* repetițiile sînt reflexul unei gândiri torturate de ezitare.

Formele repetiției pot revela și perspectiva în care se va înscrie evoluția ulterioară a personajului, exprimînd mobilul actelor sale și indicînd astfel liniile dezvoltării acțiunii."

ȘTEFAN MUNTEANU
Limba și literatură, nr. 6,
1962¹

„Primele romane despre războiul din 1916 — 1918 la noi au fost niște «cronici», *Strada Lăpușneanu* (1920) de Mihail Sadoveanu și *În cetatea idealului* (1920) de Dem. Teodorescu. În *Pădurea spînzuraților*, Liviu Rebreanu reia tema nuvelei sale anterioare *Catastrofa*, folosind, spre deosebire de *Ion*, care e un roman tolstoist, tehnica analitică din romanul lui Dostoievski. Analiza e însă în *Pădurea spînzuraților* un mijloc, și nu un scop. Romanul tratează un caz de conștiință, dar intenția autorului a fost de a condamna războiul în genere și mai cu seamă războiul purtat de imperiul austro-ungar, acela despre care se spunea că este o vastă închisoare a popoarelor. În același timp, Liviu Rebreanu a scris o mișcătoare pledoarie pentru reabilitarea postumă a fratelui său Emil, ucis fără vină la 14 mai 1917, dar, spre deosebire de *Calvarul*, unde vorbește exclusiv în numele său, în *Pădurea spînzuraților* se obiectivează deplin, absorbînd totul în ficțiune și dînd în felul acesta accidentului de pe frontul de la Ghimeș o semnificație generală superioară."

„Vechile observații ale criticii cum că Rebreanu nu percepe «aproape de loc» orășenescul, că «nu înregistrează individualul», că «nu e în stare să analizeze conștiința», trebuie considerate fără temeiuri serioase, dacă admitem că în atîtea nuvele, în *Ion*, în *Ciuleandra* și în *Răscoala* viața țăranilor provinciale și a capitalei este autentic zugrăvită, că *Ion* și Miron Iuga și atîtea alte personaje fac concurență stării civile, că, în fine, în *Pădurea spînzuraților* analiza conștiinței e magistrală. Toate acestea se adaugă la excepționala capacitate a lui Rebreanu de a surprinde existența pe dimensiunea unei întregi societăți, de a face să trăiască într-o imagine grandioasă sufletul colectiv, uriașele conflicte de clasă din colectivul vieții.

Romancier de tip monumental, Liviu Rebreanu se alătură cu lumea lui, lumea noastră, celor mai mari creatori din literatura universală, lui Balzac și Zola, lui Tolstoi și Șolohov, lui Verga și lui Reymont, lui Thomas Mann și lui Galsworthy."

ALEXANDRU PIRU²
Liviu Rebreanu — *Opere*, vol. I (prefață),
1962

¹ Comunicarea (*Mijloace artistice în analiza psihologică a lui Liviu Rebreanu*) a fost ținută la 18 dec. 1961, în cadrul unei sesiuni organizată, la Ploiești, de Societatea de științe istorice și filologice.

² V. și *Studiul introductiv* al ediției de față, vol. I, p. XXXVII-XLI; p. LXVII-LXIX oferă cea mai cuprinzătoare încadrare a operei în contextul literaturii universale.

„Aflarea actului de acuzare și a sentinței de condamnare, obținute prin fratele său Iulius, se pare că a folosit din plin la cristalizarea atât a eroului în sine cât și a desfășurării propriu-zise a acțiunii. Așa, datele și amănuntele reale, cuprinse în aceste documente de război, referitoare la încercarea de trecere a frontului, la prinderea sublocotenentului Emil Rebreanu și încadrarea culpei în prevederile codului de justiție militară i-au dat lui Liviu posibilitatea să situeze cât mai veridic în timp și spațiu partea finală a cărții. Chiar comandantul diviziei care semnează sentința de condamnare la spânzurație se numește acum, în loc de Kandl, generalul Karg, așa cum enunță semnătura din odioasa sentință.

De la începutul anului 1920, preocuparea de căpetenie a roman-cierului a devenit, fără doar și poate, numai această muncă și dorință privitoare la elaborarea romanului care începuse să se închege mai precis ca acțiune și personaje.

Într-o seară, Liviu mi-a spus că este foarte tulburat de un fapt nemaifăcșit de el pînă acum. Mi-a istorisit că, în toate nopțile cînd scrie la acest roman, i se pare că aude niște zgomote ușoare la geam. Atunci, deschide fereastra, iese în curte, cercetează ce este, dar nu găsește nimic.

Istorisirea m-a pus pe gînduri...

Nu credeam în supranaturala prezență a spiritului fratelui său; eram însă convinsă că Liviu, descriind nenorocirea lui Bologa și copleșit de moartea tragică a lui Emil, căpătase o sensibilitate nervoasă deosebită. În aceste circumstanțe, am fost de părere că Liviu își va regăsi deplin liniștea dacă am cerceta personal toate meleagurile unde și-a trăit Emil ultimele zile și am izbuti să aflăm cu precizie unde a fost spânzurat și ce s-a întimplat cu el după executare. Astfel, convins, la 20 mai 1920 soțul meu hotărî să plecăm la Ghimeș.⁴

„Ne-am întors la București, unde Liviu a continuat să scrie neîntrerupt la *Pădurea spînzuraților*. În timpul acesta, soțul meu căzu grav bolnav. Un flegmon în gît îi amenința viața. Într-una din zilele grele ale suferinței, cînd lingă mine se afla și dramaturgul Mihail Sorbul, Liviu ațipise. Deodată gemu groaznic, se zbatu cu respirația sufocată. Cu greutate îmi făcu semn că vrea să scrie. I-am întins cu grabă hîrtia și condeiul, care nu lipseau niciodată de lingă el. În stare de sufocare avusese senzația unui om care sfîrșește în streang. Restabilirea nu întîrzie prea mult. Cu aceeași rivnă și voie bună, el termină ultimele capitole ale romanului.

Cartea se împlinea din ce în ce. Pe măsură ce citeam fragmentele găsite în fiecare dimineață pe biroul său, mă simțeam impresionată pînă la lacrimi. Cîteodată, aceste lacrimi mă împiedicau să mai descifrez literele.

Comunicîndu-i aceste impresii, Liviu îmi răspundea:

— Mă bucur, am dorit mult ca *Pădurea spînzuraților* să nu fie numai o carte de război, ci, mai ales, una de suflet.“

FANNY LIVIU REBREANU

Cu soțul meu,

1943

„*Pădurea spînzuraților* nu e un roman monografic al războiului, așa cum *Ion* fusese monografia satului transilvănean antebelic, cum *Răscoala* va constitui o monografie a mișcărilor țărănești de la 1907, mișcări care au implicat toate clasele și categoriile sociale. *Pădurea spînzuraților* nu e o monografie a primului război mondial, ci o confruntare a unor părerii tipice despre sensul vieții cu însăși viața, aflată la extrema limită. Războiul nu este, aici, decît o condiție a existenței, condiție a cărei intensitate, precipită evoluțiile, dă violență ciocnirilor dintre principii și confruntării acestora cu realitatea. Drumul interior al literaturii (acela al oricărei cunoașteri), de la aparență la esență, se desfășoară în condiții care accelerează la maximum procesul. Războiul e deci, aici, doar un precipitant, un agravant al unor fenomene. Condiția, situația acționează, firește, asupra fenomenului, îi imprimă anumite caracteristici, îl deviază într-un anumit sens, dar nu-l poate crea. Reținem, deci, că *Pădurea spînzuraților* nu trebuie studiată atît ca o operă consacrată descrierii războiului, ci ca o carte care-și propune să descopere sensul existenței. Și această căutare se petrece (fiind influențată de ea) în situația teribilă a războiului.“¹

PAUL GEORGESCU

*Părerii literare*²,

1964

„S-ar spune că marele prozator s-a simțit într-un fel vinovat, evident indirect, fiindcă nu putea prevedea izbucnirea războiului, de moartea lui Emil. Bunătatea și sensibilitatea lui Rebreanu au descoperit o culpă acolo unde nu putea fi nici una și din această remușcare nobilă s-a născut un roman. Dar cum se explică faptul că experiența lui Emil a creat o capodoperă, în vreme ce experiența dramatică a scriitorului însuși a dus la o proză oarecare? Să examinăm mai departe. Rebreanu știa despre Emil doar atît: că nevrînd să lupte împotriva fraților lui, încercase să treacă în tranșeele românești; din păcate, fusese prins, arestat, judecat și spânzurat. Dar substanța romanului nu e aceasta. Cum am arătat, în altă parte, interesul constă în situația dilematică a eroului dilematic. Că autorul, transilvănean, a intuit și rețrăit zbaterea românilor încorporați într-o armată ce lupta cu a lor e foarte firesc; dar altceva mi-a atras atenția: Apostol Bologa se află într-o situație complexă, ambiguă, el face mereu acțiuni pe care nu le dorește; nu vrea să lupte pe frontul românesc și tocmai acolo ajunge, rupe logodna fiindcă fata discută rîzînd cu un ofițer maghiar, apoi se logodește mistic cu o unguroaică etc. Chiar scena în care ia o hotărîre pare un coșmar, un vis rău mai

¹ Răspuns la obiecția formulată în unele studii și prefețe, publicate îndeosebi între 1953—1959, potrivit căreia *Pădurea spînzuraților* „nu arată atitudinea claselor față de războiul imperialist“.

² Conține un studiu consacrat special *Pădurii spînzuraților*. El a fost precedat de o amplă cronică literară. V. *Gazeta literară*, VII, 1960, nr. 3 (305). (14 ian.), p. 2; nr. 4 (306) (21 ian.), p. 2; nr. 5 (307). (28 ian.), p. 2. (În 1959 apăruse o nouă ediție a *Pădurii spînzuraților*, prefațată de Silviu Iosifescu.)

³ Este vorba de *Calvarul*.

mult decât o acțiune, Apostol ducându-se direct în sectorul comandat de dușmanul său, Varga. Nu voi relua aici concluziile din studiul respectiv, ci rețin doar aspectul de vis ce se însinuează în țesătura foarte realistă a cărții, precum și caracterul ambiguu al situației lui Bologa, care nu reușește să adopte o atitudine clară nici în final.

Toate acestea îmi îndreptățesc o ipoteză, și anume că s-a produs un transfer: chinuit de remușcări, Rebreanu a retrăit cazul Emil pînă într-atît, încît el însuși a devenit Emil, astfel că i-a putut atribui situația ambiguă pe care o trăise și o descriesee în *Calvarul*, numai că situația este epurată, transfigurată, transferată, *id est* obiectivată. Aici se adevărește observația lui Thibaudet, că romanul e o autobiografie posibilă. În *Calvarul*, experiența fusese «redată», ea e transfigurată în *Pădurea spînzuraților*, atribuită altcuiva, dar nu oricui, ci unui erou al cărui calvar scriitorul îl trăiește prin transfer, modificat. Se reține, în cazul transferului reciproc, ambiguitatea situației ce rezultă din acuzația de trădare (ce apasă în ambele romane asupra celor doi protagoniști); de aici, neputința de a acționa, în sensul că orice intenție, ca act, își schimbă semnul, din pozitiv, negativ, și invers. Substratul emoțional, oniric, nu a anulat structura realistă din *Pădurea spînzuraților* ci s-a, zicem, infiltrat, dînd textului densitate emoțională excepțională iar eroului, ușoare șovăieli în gest și gînd, acea ușoară alterare ce e, în această carte, o tulburare bine temperată transmisă cititorului."

PAUL, GEORGESCU

Polivalența necesară

(însemnări despre roman).

1967

„Ocupînd o poziție de mijloc în cronologia capodoperelor lui Liviu Rebreanu, răsărită între cele două pîscuri aspre ale prozei noastre obiective și de creație (*Ion*, 1920 și *Răscoala*, 1933), *Pădurea spînzuraților* a fost de obicei contemplată din perspectiva înălțimilor înconjurătoare. Era în felul acesta firesc ca unele aspecte particulare ale romanului să treacă aproape neobservate. Desigur, prin puterea suverană de creație și obiectivare pe care o ilustrează (literatura română a început să concureze cu adevărat oficiul stării civile doar o dată cu Liviu Rebreanu), prin înfățișarea stărilor de iraționalitate, prin evocarea zonelor sumbre ale realității, *Pădurea spînzuraților* se leagă strîns de marile epopei țărănești ale scriitorului.

Și totuși o recitare atentă a cărții transmite impresia unei opere singulare, chiar surprinzătoare în ansamblul creației prozatorului. E vorba mai întîi de un lucru pe care-l știm cu toții, dar pe care — fascinați probabil de lucirea cenușie, «de blocuri granitice» (E. Lovinescu), a epicității sale copleșitoare — îl uităm adeseori: și anume că Liviu Rebreanu e un mare analist, că talentul său știe nu numai să recreeze forma și mișcarea, să comunice irezistibil sentimentul vieții și al materiei proteice, dar și să se însinueze în tainele sufletului omenesc, iluminîndu-l total, cutremurător. Partea ultimă a romanului — investigație amplă ce-și împlință adînc sondele în vîrtejul psihic amețitor al unui condamnat la moarte — e străbătută pe aiocuri de fiorul celor mai bune pagini scrise vreodată despre psihologia pros-

crisului. Determinată, prin fixarea unui termen implacabil de intrare în neant, aceasta e magistral sugerată de scriitorul nostru în tot ceea ce cumplita experiență pare a avea mai caracteristic: ritm interior febril, reacții paradoxale, senzația de vis, de ireal, de observare a lumii ca printr-un perete de sticlă aburit de răsuflarea spaimei, alternarea clipelor de liniște stranie cu cele de teroare, atrofierea simțului de apreciere a realităților, speranțe aprige ținînd absurd din albia îngustă a unui fir logic subțire, segmentat, desprins din țesătura raționamentului inextricabil etc."

„Dar nu în primul rînd și mai ales nu numai forajul psihologic îndrăzneț întreprins de autorul lui *Ion* și al *Răscoalei* în romanul *Pădurea spînzuraților* este ceea ce ne obligă să nuanțăm într-o anumită măsură concepția curentă despre Rebreanu. Interesant mi se pare faptul că creatorul lui *Ion* a putut fi totodată și creatorul lui Apostol Bologa, că scriitorul «devotat sufletului bestial» (G. Călinescu) evocă în cuprinsul altei opere inimi ce bat în ritmul iubirii universale, că peisajul imensei sale pinze narative se luminează — în *Pădurea spînzuraților* — la flacăra unor orizonturi mai vaste. Liviu Rebreanu nu este prin urmare numai poetul epic de mare forță al instinctelor elementare, al psihologiilor colective, al scenelor de violență, al realităților cenușii și al mediei naturaliste, ci și scriitorul spiritualității neliniștite, al gesturilor și sentimentelor generoase, al momentelor poetice chiar. Roman al cristalizării simțămîntului național, patriotic și al condamnării războiului imperialist, *Pădurea spînzuraților* e totodată romanul unui caz de conștiință, al năzuinței de a urca pe creste etice neobservabile din emisfera morală în care trăiesc majoritatea personajelor lui Rebreanu. Cartea de care ne ocupăm e cea mai luminoasă dintre volumele prozatorului ardelean: halucinantă *pădurea a spînzuraților* se deschide adeseori spre zări strălucitoare."

VALERIU CRISTEA

Gazeta literară, XIII, nr. 49 (682),

2 decembrie 1965

„Rebreanu chiar dacă n-a «scris artistic» fiecare frază, ca Matei Caragiale, a gîndit artistic fiecare frază, și dacă nu întotdeauna limba scriitorului a găsit cuvîntul de aur, cel mai potrivit, esența — acel adevăr aflat dîncolo de calofilie — a fost mereu prezentă în scrisul său".

„Romanul urmărește cum s-a «zdruncinat echilibrul sufletesc» al protagonistului. Cum istoria a intervenit în această zdruncinare. Și cum eroul poate n-a înțeles la timp și cum trebuia această istorie. Dar nu o să-i facem obiecție autorului. Cert este că romanul pornește de la premise social-istorice și această lecție de realism trebuie salutată încă o dată cu căldură. Mai trebuie reținute scenele de «liniște», cu momentele lor de înțelegere a unei situații. Mai trebuie reținute multe, foarte multe amănunte care-l fac pe acest creator de «întreguri» să fie de fapt un fin cizelator al acestor întreguri. Căci este un nonsens să construiești un edificiu măreț fără să cunoști micile încăperi ce fac de fapt frumusețea aceluia întreg. Mai trebuie reținute multe din acest roman, și neapărat acea «boltă de lumină» dintre Apostol și

Iiona. Rebreanu știe să dea valențe noi mitului, sociale. Iată o altă caracteristică, foarte apropiată de zilele noastre, modernă, contemporană. Ceea ce mă va duce firesc la concluzia pe care o aștern aici: *Pădurea spînzuraților* e un roman tânăr. Tinerețea fiind, în ultimă instanță, criteriul valorilor autentice."

DUMITRU RADU (POPESCU)
Gazeta literară, XIII, nr. 49 (682),
2 decembrie 1965¹

„Apostol Bologa este un rezultat hibrid al mai multor direcții educative: educația religioasă inculcată de mamă și protopopul Groza, influența tatălui său Iosif Bologa, avocat și om politic în apărarea drepturilor românilor, care voia să scoată din el un om și un caracter, și, în fine, amprenta Universității din Budapesta, unde începuse să studieze filozofia. Profesorului său «i se părea că tinărul acesta, ros pînă în temelii de îndoileli, e reprezentantul tipic al unei generații care, pierzînd credința în D-zeu, se înversunează a găsi ceva în afară de sufletul omului, un Dumnezeu științific, lipsit de taine și de necunoscut, un adevăr absolut, în dosul căruia să nu mai fie nimic, în care să se cuprindă și să se lămurească chiar și neantul».

Drama lui Apostol Bologa nu e generată numai de faptul că se afla față-n față cu oameni de același sînge cu el — aceasta o amplifică desigur — ci e și o dramă a cunoașterii. Liniile de forță ale caracterului său sînt zdruncinate în contact cu războiul, echilibrul între lumea sa interioară și cea exterioară se strică și căderea sa e inexorabilă. Prin aceasta, Liviu Rebreanu, plasează «cazul» unui ostaș român în *universal*, de aici rezidă în principal marele succes al cărții și actualitatea ei astăzi. De fapt, cartea lui L. Rebreanu se înscrie în cadrul general al preocupărilor scriitorilor noștri față de *drama cunoașterii* a intelectualului în diferite ipostaze specifice.

Ideatic deci Apostol Bologa are foarte puține puncte de contact cu Emil Rebreanu. Linia de evoluție psihologică a eroului *Pădurii spînzuraților* este o creație exclusivă a imaginației autorului, chiar dacă această linie trece prin fapte și întâmplări care ne evocă viața lui Emil Rebreanu.

În ceea ce privește însă subiectul cărții, mai ales în partea finală, Liviu Rebreanu a fost puternic influențat de firul vieții ultimilor ani ai fratelui său; de asemenea, unele personaje au corespondențe cu ființe reale care l-au înconjurat pe Emil Rebreanu.

Un rol decisiv are tragedia lui Emil Rebreanu în crearea acelei tensiuni specifice închegării marilor opere."

STANCU ILIN
Revista de istorie și teorie literară,
tom. 15, nr. 4, 1966

„Punînd în centrul romanului drama unei conștiințe șovăielnice, în lupta dintre datoria abstractă și sentimentul firesc, Rebreanu a simplificat acțiunea, lărgind în schimb cîmpul de investigație psiho-

¹ Articolul (*Un roman meru tînr*) pune în valoare multiple mijloace stilistice folosite în realizarea *Pădurii spînzuraților*, cu numeroase exemplificări.

logică, pătrunzînd adînc în cele mai intime resorturi ale unui suflet înclăștat într-un conflict de neîmpăcat.

Pe prototipul lui Apostol însă nu conștiința datoriei l-a făcut militar, ci lipsurile l-au înrolat voluntar și, oricît ar părea de ciudat, foamea l-a trimis pe front."

„Reliefînd cu o maximă concentrare conflictul principal, autorul nu a complicat problematica romanului și a eroului cu toate implicațiile mizeriilor sociale cauzate de măcel, deși întreaga lui familie, și el însuși, fuseseră din greu izbiți de tăvălugul războiului. Dimpotrivă, pentru a fundamenta în roman conflictul dintre datorie și sentiment, autorul, după ce Apostol Bologa îmbracă uniformă militară, îi spulberă «ultimele rămășițe de șovăire» în atmosfera de «entuziasm contagios» și pune războiul la locul de frunte în concepția de viață a eroului. Apostol Bologa se simțea mîndru și fericit în uniforma cochetă de artilerie și saluta teapăn pe toți militarii ce-i întîlnea, adînc convins că astfel își îndeplinește datoria către țară; în schimb prototipul său, Emil, privea cu alți ochi, împînziți de amărăciune, realitatea crudă a războiului.

Cercetarea raportului dintre realitate și ficțiune în opera lui Rebreanu, a procedelor artistice multiple folosite de el pentru transfigurarea artistică a realității, demonstrează inconsistența criticilor care i s-au adus că el copiază, pastîșează doar realitatea: «n-o transfigurează îndeajuns de personal; nu creează o altă lume alături de cea reală». Geneza atît de chinuitoare a *Pădurii spînzuraților* învederează dimpotrivă, nașterea «unei alte lumi», a ficțiunii, legată atît de realitate, care «rămîne în sufletul cititorului ca o amintire vie, care apoi se amestecă cu propriile-i amintiri din viața-i proprie»."

CEZAR APREOTESCU
Comunicare la Soc. de științe filologice și istorice,
filiala Timișoara,
1966¹

„Suspectat de primitivism, acceptat totuși ca mare prozator parcă într-un fel ciudat, ca posesor al unui dar misterios de care el însuși nu-i conștient (ar aglomera banalități și fraze anoste, totalitatea lor dovedindu-se neașteptat de viabilă...), Rebreanu, dimpotrivă, impresionează astăzi, la o privire calmă, prin finețea mijloacelor, prin tehnica savantă a analizei, printr-o *premeditare* a efectelor, prin jocul atent dozat al stărilor contradictorii, printr-o veritabilă *știință* a mutațiilor psihologice. Toate acestea, întreg procesul fabricației, sînt bine ascunse în țesătura însăși a epicii sale, care lasă impresia unui fenomen absolut natural. Perfecțiunea tehnicii artistice induce în eroare pe mulți, făcîndu-i să neghe existența unor mijloace subtile, care, spre gloria scriitorului, nu sar în ochi."

„*Pădurea spînzuraților* apare la doi ani după *Ion*, dar e o lume nouă, mijloacele dezvăluite aici sînt neașteptate, «legătura» se face

¹ Publicată cu titlul *Realitate și ficțiune în romanul lui L. Rebreanu „Pădurea spînzuraților”*. *Orizont*, XXI (1971), nr. 9 (sept.), articol după care reproducem fragmentul citat.

peste *Ion*, cu anumite proiecte literare premergătoare romanului țărănesc. Există, repetăm, o adaptare perfectă a mijloacelor de artă la universul nou al operei, la problema nouă. Schimbarea acestora antrenează după sine alte structuri, tipare și forme stilistice.

Rebreanu reface o dramă a individului în *Itic Strul, dezertor*, sau în *Pădurea spînzuraților*, sau în *Ciuleandra* nu fiindcă i-ar lipsi percepția fenomenului social în întregul său, în formele sale colective — el a arătat că are posibilități de ordinul genialității în această direcție — ci pentru că se lasă condus, cu fiecare operă, de legile ei, de legea lumii noi în care intră. Aceste observații sînt de natură să prevină anumite rezerve formulate de critică față de literatura lui Rebreanu. S-a spus că în *Ion* și *Răscoala* scriitorul vedește o inaptitudine în analiza individului autonom întrucît geniul său se manifestă exclusiv în descrierea mulțimilor. E tot așa de puțin îndreptățită această obiecție, ca și aceea, posibilă, că în *Pădurea spînzuraților* Rebreanu ar fi inapt să zugrăvească masa, întrucît are geniu în zugrăvirea dramei individuale, în tipizarea proceselor conștiinței individuale. Apostol Bologa este omul singur, insul izolat, și nu un anonim într-o mulțime, acest lucru explică și felul dramei sale; a-l tipiza prin reacțiile colectivității ar fi fost nepotrivit.¹

„Bologa are conștiința confuză, tulbure, și așa rămîne pînă la capăt (ca expresie a neputinței de a rezolva problema în limitele lealității față de una ori alta din taberele angajate în luptă); ar fi greșit să vedem în drama sa doi termeni care se înfruntă cu claritate, lupta terminîndu-se cu victoria unuia din termeni. Nereușita dezertării sale la înamic exprimă parcă și ceva din neclaritatea imboldului care împinge pe erou să dezerteze. S-a spus, pe bună dreptate, că Bologa primește moartea ca pe o izbăvire, ca ieșire tragică dintr-o situație chinuitor de neclară. Se eliberează prin moarte de o problemă, pentru el, insolubilă.”

LUCIAN RAICU
Liviu Rebreanu,
1967

„Și acum să poposim la interesanta anchetă literară din revista *Azi*¹, care inițiază o barometrare asupra scriitorilor, începînd cu L. Rebreanu (din păcate, ancheta se oprește aici). Rubrica are titlul: *Ce rămîne din Liviu Rebreanu*. Ancheta are «o valoare strict documentară», expulzînd «orice umbră de pamflet sau de sordidă lingușire», pentru că se vrea «o evaluare contemporană, care va revela preferințele unei epoci, gustul unei generații, dacă nu întotdeauna puterea ei de a se obiectiva». Își spun cuvîntul 13 critici, scriitori, poeți, de la E. Lovinescu pînă la Petru Comarnescu. Criticul *Sburătorului* nu șovăie să răspundă clar: va rămîne cu siguranță *Ion* o operă mare, reprezentativă. După Lovinescu *Pădurea spînzuraților* a fost depășită de romanele H. Papadat-Bengescu, în ceea ce privește analiza psihologică. F. Aderca își arată părerea statistic: rămîne *Ion* 100%, 90% *Pădurea spînzuraților*, 50% *Răscoala*, % restul (Mai clar, nici

că se putea). Pentru înțietatea lui *Ion* mai subscriu: Camil Petrescu, Mircea Damian, Oscar Lemnar, Dragoș Vrinceanu. În schimb, alți scriitori sau poeți acordă prețuirea maximă *Pădurii spînzuraților*. Al. Philippide evidențiază «valoarea ei de artă». Mircea Eliade crede că *Pădurea spînzuraților* «va fi multă vreme iubită chiar de tinerii care se vor orienta către alt ideal artistic». Simpatia lui merge, în primul rînd, cum era și de așteptat, spre *Adam și Eva*. În această anchetă apare însă și un detractor parțial al lui Rebreanu. E vorba de romancierul Romulus Dianu. După ce scrie elogios despre *Pădurea spînzuraților*, linia entuziasmului coboară spre rezerve învăluite despre *Ion* care ar «rămîne pentru amatorii de adevăruri globale și fără nuanță». În limbaj de pamflet arghezian, Dianu depreciază *Ciuleandra* «lamentabila parodie a *Gîndului* lui Leonid Andreev, și biata cărțuie *Crăișorul*, viața lui Horia». Apoi, Dianu îl acuză de imbogățire, dar nu din literatură. Credem că aci apare pregnant psihologia unui scriitor mediocru, care avea o bună impresie despre sine și care caută să mai reducă din proporțiile unui titan al epocii. Octav Șuluțiu și Cicerone Theodorescu apreciază trinitatea: *Ion*, *Pădurea spînzuraților*, *Răscoala*. Primul are o părere interesantă despre «clasicismul lui Rebreanu»: secretul duratei cucerite de Rebreanu stă în «clasicismul interior al unei opere care numai aparent e realistă, dar în fond e clădită conform cu principiile unei arte imuabile». În fine, Petru Comarnescu își exprimă admirația pentru forța epică a romancierului, mai ales din *Răscoala*, lucrarea sa măiastră (despre care scrisese și în *Discobolul*, nr. 7—8, ca răspuns lui M. Simionescu-Rimniceanu, din *Adevărul*).“

SIMION MIOC
Analele Universității din Timișoara,
Seria științe filologice, nr. VI,
1968

„În egoismul său tenace, *Ion* întîmpină egoismul feroce al altora. *Ion*, care vrea să fie și să aibă pentru sine, se luptă împotriva altor *ioni* care deja au. E vorba de individualitatea veleitară operînd asupra altor individualități, asigurate. Și moare în această luptă de la om la om.”

„Petre, ipostază superioară a legăturilor dintre pămînt și om, acționează nu împotriva unor forțe izolate ci împotriva unui sistem, a unei rînduiri strîmbe, a unei legislații, și face acest lucru nu atît pentru sine ci pentru o întreagă categorie de inși oprimată, pentru cei de o seamă cu el, a căror călăuză este.

El cade, nu lovit cu sapa, noaptea, în grădină, de către vreun Gheorghe, al cărui cămin îl necinstise și-a cărui bătătură privată o încălcase, ci între ai săi, deodată cu el, pentru ei, secerat de plutoanele orînduirii împotriva căreia se ridicase.

Diametrul craterului prin care se revarsă minia lui Petre este mult mai larg decît acela prin care lucrează egoismul robust al lui *Ion*.

Apostol, fratele lor mai mic și mai gingaș este exponentul aceluiași pămînt-matcă ajuns la starea conștiinței care deliberează, a gîndirii care cumpănește, la reculegere.

¹ *Azi*, III (1934), nr. 1 (ian.), p. 952—958.

Înstrăinat (poate chiar dezrădăcinat) prin aderarea la o lume convențională, falsă, printr-o intelectualizare pedantă, Apostol își pierde vitalitatea densă și viguroasă a fraților săi de-o mamă, ca s-o redobândească în actul deliberat al conștiinței, în refuzul de a trăda, luptind împotriva lor, pământul lui Ion și al lui Petre.

Pe cel dintii, pământul îl chinuie și-l îmbată; cel de al doilea îl smerește. Primul trece setea de pământ prin instinctul posesiunii, și face din ea o afirmare a acestuia în raza interesului personal; al doilea transformă aceeași sete într-o înfricoșătoare revendicare a celor mulți; al treilea a preschimbă-o în act de gândire, în judecata ce te conduce spre regăsirea rosturilor adevărate.

Ne aflăm înaintea unei construcții în trei trepte: cea vitală, cea socială, cea etico-socială; instinctul individualist, forța gregară, discernământul și cumpăna hamletiană. La Ion pământul este o patimă a nopții, la Petre stihia și legea care se vor împlini; la Apostol, pământul devine etos și conștiință a acestui etos."

TEOHAR MIHADAȘ
Tribuna, XIII, nr. 37 (659),
11 septembrie 1969

„Ceea ce a precipitat în mintea scriitorului aflarea tristului deznodământ al fratelui a fost nu un destin sau un caracter — acestea el le avea de mai înainte — ci ideea unei noi cărți, în care eroul să-și săvârșească actul suprem, nu doar să-și afirme opțiunea ca David Pop și Candale, fără a fi încercat și concretizarea ei.

Ce sens trebuie să dăm, așadar, afirmației scriitorului din aceleași *Mărturisiri*, că Bologa, nefiind reproducerea unui model concret și atât mai puțin a chipului și biografiei fratelui Emil, este «prototipul propriei mele generații»? «Șovăirile lui Apostol Bologa sînt șovăirile noastre ale tuturor, ca și zbuciumările lui...»

De fapt aici e cheia romanului, care nu se restrînge la cazul unui român prins, în vîrtejul războiului, de partea imperiului, și avînd în față, din această cauză, drept adversari, pe ai săi, de același singe — ci este problema tuturor românilor aflați în imperiu, în război și înainte de război.

Alternativa în fața căreia se afla Bologa — dacă să lupte împotriva fraților lui, fiind trădător față de aceștia, sau să treacă la ei, devenind trădător față de patria habsburgică (acestea îi jurase, ca ofițer, să-i fie credincios), se concretizase ca o problemă esențială, ca o chestiune de conștiință, chiar din momentul declanșării războiului din 1914."

„Exista opinia că România, cînd va intra în război — dacă va intra — o va face numai de partea vechiului aliat, imperiul, deci, pe oricare front ar lupta, românii din teritoriile aflate între granițele împărăției erau în aceeași tabără cu frații lor din țara liberă.

Deci, înainte de 15 august 1916, conflictul lui Bologa, al lui David Pop, al lui Emil Rebreanu cel real, între *datoria* lor de ostași ai imperiului și între *conștiința* de români, nu exista nici măcar potențial, ca o alternativă posibilă — dovadă scrisoarea lui Emil din

3/16 ianuarie 1916, trimisă fratelui său și faptele lui Bologa sau David Pop. Apostol chiar pleacă voluntar, ca să cîștige grația Martei, admirația ei pentru viitoarele lui fapte de arme. Conflictul s-a declanșat la 15 august 1916, și nici atunci total, și nu pentru toți românii aflați pe alte fronturi. Dovadă felul cum cere Bologa să fie lăsat pe frontul rusesc sau chiar să fie trimis pe frontul italian".

PUIA FLORICA REBREANU
Steaua, XXI, nr. 11,
noiembrie, 1970¹

„În literatura noastră nu se cunoaște un alt exemplu de investigație genetistă similar, ca proporții, cu acela declanșat de romanele lui Rebreanu, *Ion* și *Pădurea spinzuraților*. Unite prin fire care pornesc de la aceeași realitate, cele două cărți devin curînd de la apariție obiectul unor pasiuni colaterale, pentru care își consumă energiile amatorii de memorialistică, dar și universitarii, iar uneori reîntără în acțiune, de astă dată pe cont propriu, chiar și prezumtivii eroi din ținuturile nordice ale Ardealului. Sentimentul de viață autentică degajat de ambele opere provoacă o curioasă inversare a termenilor și în loc să fie interpretat ca o performanță estetică, așa cum îl definea și autorul însuși («Pentru mine arta... înseamnă creație de oameni și de viață»), el inspiră, dimpotrivă, considerații stăruitoare asupra genezei. Romanele sînt privite nu prin ele înseși, în sfericitatea lor estetică, ci numai ca niște piste care invită înspre o lume infrastructurală fermecătoare, a realității vii, cotidiene. Se inițiază cercetări *à rebours*, care merg de la ficțiune înspre realitate, cu scopul de a se depista originea episoadelor, prototipurile, spațiul lor de mișcare, cu alte cuvinte se caută înversunat adevărul verificabil, faptic, scriitorul fiind supus la un adevărat control pozitivist. Genetiștii vor să știe de unde vine și cum arăta lumea de care e vorba în romane în faza anterioară transgresiunii ei prin ficțiune. Astfel de obsesii generează o critică a «izvoarelor», barocă, în care se amestecă de-a valma relațiile verosimile cu anecdotică parazită și greu controlabilă a vreunui «prieten» sau «martor ocular». Supuși anchetelor literare, oamenii din partea locului se obișnuiesc cu ideea că înfățișarea multora din ei este aidoma cu a eroilor din romane și fiindcă asemenea nu vizează două peisaje, ca în cunoscutul paradox al lui Oscar Wilde, raporturile dintre operă și cei care presupun că se recunosc în ea se manifestă pluriform, înregistrînd scene amicale sau dispute încordate. Scriitorul are prilejul amuzant de a vorbi cordial cu «modelele», sale, literații științisti inițiază campanii donquijotești hotărîți să reconstituie integral, prin folosirea chestionarelor riguroase, personajele și locurile acțiunii, iar unii «eroi», auzind de existența lor literară, își revendică drepturi bănești. Autorului îi bate la ușă un vizitator: e notarul Leopold Stössel, venit să-i mulțumească pentru modul în care s-a văzut «feștit» în roman. Bogdan-Duică își invită cîteva sute de studenți într-o anchetă literară pe Valea Someșului, rezultatele

¹ Fragmentele sînt selectate din articolul *Sensuri și etape în laboratorul romanului „Pădurea spinzuraților“*.

depășind, în sens umoristic, orice așteptări: pentru cele 102 personaje ale romanului *Ion* se descoperă «sumedenie de părinți», cu mult mai mulți decât ar fi fost necesar. Sub influența stimulativă a celor care vin să-l vadă, Ion din Prislop trimite lui Rebreanu o scrisoare, în care pretinde jumătate din câștigul obținut de la roman. Cu eroii din *Pădurea spînzuraților* relațiile sînt mai puțin spectaculoase, deși n-au lipsit anchetele nici în cazul lor.

Confruntările dintre viață și romane riscă la un moment dat să decline în speculație anecdotică, de gust îndoielnic. Atunci apare intervenția autoritară a lui Rebreanu însuși, ea marcînd o atitudine estetică de o justețe incontestabilă. Neocolind confesiunea revelatoare, care ține de autobiografia sa spirituală, Rebreanu recunoaște în numeroasele sale interviuri și mai ales în mărturisirile din 1932 faptul că a lucrat după «modele vii», însă nu admite ignorarea coeficientului major de ficțiune investit în operă.¹

„Arta lui Rebreanu universalizează două ipostaze cardinale, poate cele mai importante, ele traversînd oricare suflet al aceluia timp, încît nu e de mirare că atîția oameni s-au «recunoscut» ori au fost «recunoscuți» cu uimire în spațiul operei. *Ion* și *Pădurea spînzuraților* au deschis o fereastră înspre niște ființe care își caută, zbuciumîndu-se, împlinirea într-un context social și național, dimensionînd viața lor de luptă și eșecuri, voința de a supraviețui. Prin aceste cărți, Liviu Rebreanu se detașează de ceea ce se numește «realismul anecdotic», evoluînd pe o linie epică ilustrată în secolul trecut de Stendhal și Dostoievski și continuată în zilele noastre de figuri proeminente ale prozei. Meritul de a fi realizat la noi «obiectivarea» epicului, de care vorbește critica lăudînd romanele scriitorului român, implică desigur insistența detașată asupra personajelor, dar mai ales asupra felului în care acestea absorb evenimentele în drame personale, căutîndu-și cu înfrigurare un stil de viață.”

V. FANACHE
Între genă și roman.
Steaua, XXI, nr. 11,
noiembrie 1970

ALTE REFERINȚE¹

Hulea Ovidiu, *Războiul României scris pentru popor*, Oradea Mare, 1920.²

N.Cr., *Apostol Bologa, Lamura*, V (1924), nr. 5—6 (febr.—mart.).
Weiss, Aureliu, *Romanele și nuvelele d-lui Liviu Rebreanu, Adevărul literar și artistic*, XIV (1935), nr. 739 (3 febr.).

¹ Culese și recomandate de Cezar Apreotesei în faza „bunului de tipar” al volumului de față (N.G.).

² Reproducem următoarele rînduri cu privire la execuția lui Emil: „El spionase o jumătate de an frontul unguresc și cînd încercă să treacă la români a fost prins, judecat la moarte și spînzurat”.

Kormos, Gyula, *Akaszottlak erdeje Liviu Rebreanu regénneje*, 1957, Igasz Szo, VI (1958), nr. 1 (ian.).

Raicu Lucian, *Liviu Rebreanu — Romancierul*. *Gazeta literară*, XI (1964), nr. 36/547 (3 sept.).

Opreșcu Horia, *Contribuții la „Pădurea spînzuraților”*. *Viața românească*, XVIII (1965), nr. 5 (mai).

Petrescu, Liviu, *Rebreanu și Tolstoi*. *Tribuna*, IX (1965), nr. 48 (2 dec.).

Jalbă, Constantin, *Elementul dramatic în „Pădurea spînzuraților” de Liviu Rebreanu*. *Revista de istorie și teorie literară*, XIV (1965), nr. 2 (apr.-ian.).

Ungheanu, M., *Liviu Rebreanu, „Pădurea spînzuraților”*. Documentar. *Luceafărul*, XI (1968), nr. 48 (30 nov.).

Martin, Aurel, *Rebreanu sau vocația tragicului*. *Tribuna*, XIII (1969), nr. 33 (18 sept.).

Afloare, Gh., *Pe urmele unui personaj din „Pădurea spînzuraților” — Ilona Vidor*. *Informația Harghitei*, III (1970), nr. 854 (21 nov.).

Despre drama „Pădurea spînzuraților”¹

Timuș, V., *Cronica dramatică. Teatrul Studio Național: „Pădurea spînzuraților”, dramă în 7 tablouri de A. Mitric, după romanul d-lui Liviu Rebreanu*. *Rampa*, XX (1937), nr. 5941 (4 nov.).

Anestin, Ion, *Spectacolul. Cronica teatrală. Studio Teatrul Național: „Pădurea spînzuraților”, dramatizare în 7 tablouri de At. Mitric*. *Vremea*, X (1937), nr. 512 (7 nov.).

Nenișor, Gh., *Cronica teatrală, „Pădurea spînzuraților” la Studioul Teatrului Național. Adevărul literar și artistic*, XVIII, seria III-a (1937), nr. 883 (7 nov.).

Ira, Ion, *Cronică teatrală. Constatări pe chenarul actualității*. *Azi*, VI (1937), nr. 30 (sept.-dec.).

Liu, N., *Tabloul II din drama „Pădurea spînzuraților” de Liviu Rebreanu*. *Gazeta literară*, IX (1964), nr. 36 (547) (3 sept.).

Apreotesei, Cezar, *Despre autenticitatea dramei. Programul spectacolului „Pădurea spînzuraților” la Teatrul Matei Millo din Timișoara*. 10 oct. 1968.

Apreotesei, Cezar, *Valențele expresive ale spectacolului „Pădurea spînzuraților”, de L. Rebreanu — în premieră pe față la Timișoara. Drapelul roșu*, XXV (1968), nr. 7400 (24 oct.).

¹ Lista bibliografică include și cronicile teatrale asupra spectacolului cu piesa *Pădurea spînzuraților* la Teatrul Național „Studio” în stagiunea 1937—1938, avînd ca semnatar al dramatizării pe At. Mitric, întrucît cercetările noastre ne-au dus la concluzia că drama respectivă aparținea romancierului însuși (v. *Addenda*, p. 657—660). Este semnificativă publicitatea făcută la timpul său în legătură cu repetițiile, premiera și spectacolele acestei dramatizări; (cf. *Rampa*, 20 (1937), nr. 5936 (24 oct.); nr. 5938 (27 oct.); nr. 5941 (30 oct.); nr. 5942 (31 oct.); (1937), nr. 5943 (1 nov.); nr. 5944 (2 nov.); nr. 5946 (4 nov.); nr. 5950 (11 nov.); (1937), nr. 5952 (13 nov.); nr. 5955 (17 nov.) nr. 5961 (24 nov.) ș.a.

Zamfirescu, Ion, *Rebreanu dramatizat. „Pădurea spânzuraților” la Teatrul „Matei Millo” din Timișoara. Contemporanul*, (1968), nr. 44 (1151) (1 nov.).

Dima, Simion, „Pădurea spânzuraților” pe scena teatrului „Matei Millo” din Timișoara. *România liberă*, 26 (1968), nr. 7457 (2 nov.).

Corbeanu, N., *Rebreanu Liviu — „Pădurea spânzuraților” la Teatrul „Matei Millo” din Timișoara. Orizont*, XI (1968), nr. 12 (dec.).

Covaci, Al., *Polivalența spectacolului de teatru — „Pădurea spânzuraților” la Teatrul „Matei Millo” din Timișoara. Astra*, 3 (1938), nr. 12 (dec.).

Traduceri ale romanului *Pădurea spânzuraților*:

Les oběšených. Přeložila Marie Kojecká¹, Praha, 1928.

La foresta degli impiccati. Romanzo di guerra. Traduzione di Enzo Loreti. Prefazione di Luigi Tonelli. Perugia-Venezia, 1930.

The Forest of the Hanged. A Novel. Translated from the Rumanian by A. V. Wise, London, George Allen, 1930.

Forest of the Hanged — Translated from the Rumanian by A. V. Wise, New York, 1930.

La forêt des pendus. Roman. Traduit du roumain par B. Madeleine et Léon Thérenin. Préface d'André Bellessort, Paris, 1932.

Der Wald der Gehängten. Roman. Deutsch von Érast Carabăț, Cernăuți, 1932.

El bosque de los ahorcados. Traducción de Maria Teresa Quiroga Pla y Luis Landínez, Madrid „Stylos”, 1944.

A floresta dos enforcados. Tradução do romeno de Celestino Gomes, e Victor Buescu, Lisabona, 1945.

Hirtettyjen metsä. Suomentanut Lauri Ikonen, Helsinki „Oy Suomen Kirja”, 1946.

Akasztottak erdeje. Regeny. Fordította Böződi György, Marosvásárhely: Alami Irodalmi és Művészeti Kiado, 1957, ed. II, 1962; ed. III, 1970.

Les povešennyh. Roman. Perevod s rumynskogo — Olga Kruševan, Buharest, Izdatelstvo Literatury na Inostrannyh Iazykah, 1958.

Les povešennyh. Roman. Perevod s rumynskogo — V. Sugonian, Chișinău, „Cartea moldovenească”, 1960.

Les oběšených. Přeložila Marie Kojecká Karásková, Praha, Naše Vojsko, 1960.

To basos ton cremasmenon. tr. Dimitriatis Papaioannis, prefată de Cosmas Politis, Atena, 1961.

¹ Tălmăcirea este dedicată memoriei fratelui traducătoarei, căpitanul Rostislav Kojecky, care se pare că ar fi avut un destin similar cu al lui Emil Rebreanu. Cf. C. Crișan, *Universalitatea scriitorului*. *Tribuna*, VIII (1964), nr. 39 (399) (24 sept.).

Les obesencov. Preložil dr. Peter Doval, Bratislava, Slovenské vydovatel' stvo krásnej literatury, 1965.

La forêt des pendus. Traduit du roumain par C. Borănescu, Paris, Editions Baudelaire, 1966 (Introduction p. 5—20).

Der Wald der Gehängten. Roman. Aus dem Rumänischen von Valentin Lupescu, Berlin, 1966.

El bosque de los ahorcados. Novela. Traducción del francés Maria Teresa León y Rafael Alberti, Buenos Aires, Editoria Losada, 1967¹.

¹ Romanul a mai fost tradus în limbile: turcă (1944, tr. Ziya Jamac), suedeză (1944, tr. Anders Österling), ucraineană (1957), sîrbă, bulgară (1962, tr. Ghergana Stratieva) etc., cunoscînd, de asemenea, reeditări în italiană, franceză, engleză, germană, maghiară etc.

— Da, desigur...

Maiorul, iar îl cîntări, iar își suci mustața și, deodată, se roși de minie:

— E îngrozitor aici... Parcă stăm pe un vulcan aprins. Din toate părțile ne înconjoară trădarea, lașitatea și primejdia, cu mii de brațe. E spăimîntător... Nu mai știi în cine să ai încredere... Nu mai există lealitate, jurămint, nimic... Toți sînt ticăloși, toți, toți... Și, astfel, vrem să apărăm patria...

Sfîrși printr-o înjurătură, în care se rostogoleau de-a valma o sumedenie de sfinți și dumnezei.

Sublocotenentul Virgil Bologa asculta nemișcat. Doar din sprincene încrunță, puțin nedumerit. Era un băiat tînăr, de vreo douăzeci și trei de ani, înalt, legat și mlădios, cu fața sănătoasă, arsă de soare și de vînt, cu niște ochi castanii calzi și plini de franchețe. Uniforma, tocită de purtare, îi strîngea ușor corpul și-i dădea o înfățișare războinică și, totuși, blîndă.

— D-ta ești singurul și ultimul care-mi mai inspiri încredere deplină — reluă maiorul, după un răstimp, cu un glas mai domol. De trei ani de zile îți faci datoria cu cinste, da, da, cu cinste întreagă. Nici o clipă de șovăire n-ai avut... Ai fost urmărit și supravegheat, poate că ai și băgat de seamă, și ai rămas în picioare... În altă țară asta ar fi ceva firesc; la noi e un merit excepțional, din nenorocire... Acuma ești chemat într-un post mai delicat și mai de încredere... Îmi pare rău că trebuie să te dau... Aveam nevoie aici de d-ta... Dar, acolo, e și mai mare nevoie. Altfel, într-o bună zi, ne-am pomeni măcelăriți de chiar cetățenii noștri, pe care-i apărăm de dușman... Sper c-ai să-ți faci datoria în conștiință. Trebuie să-i spînzurăm pe toți, fără cruțare... Să nu mai rămînă nimeni mai bine, decît să ne rămînă trădătorii...

Se infuriase iarăși și își smulgea mustățile cu amîndouă minile.

— Acuma du-te... Și pe d-ta te-am pierdut... Rău îmi pare...

Dar, cel puțin, să-i spînzurați pe toți, pe toți!...

Îi strînse mina scurt, scuturîndu-i-o.

Sublocotenentul salută. Un strajameșter, zăcut de vărsat, bătrîn, îl aștepta.

— Am venit cu mașina să vă iau... E nevoie grabnică de d-voastră... Avem o groază de afaceri... Dar, mașina e mai în urmă, pe șosea...

Virgil Bologa nu răspunse. Îi rămăsese întipărite în minte, înfățișarea și cuvintele maiorului. Întîi îi venea să zîmbească. Maiorul îl știa, era aproape un maniac. Ungur furios, vedea pretutindeni trădători și spioni. Mai a'les acuma, de cînd se află pe frontul românesc și tocmai

B.A.R., Ms. 2541

Cartea întii, f. 95—115 (2 mai—28 aug. 1919)

Pădurea spînzuraților

I

Căpitanul Clapca îi mîngîia cu o privire compătimitoare.

— Ce copil ești, prietene! murmură apoi clătîind din cap rar, cu o fluturare de zîmbet dureros pe fața-i uscată, osoasă, închisă

Reproducem mai jos fragmentele inedite desprinse din studiul versiunilor manuscrise ale *Pădurii spînzuraților*, precum și variantele editoriale, cu valoare stilistică, selectate din confruntarea tuturor edițiilor antume.

După cum s-a menționat în cadrul *Notelor și comentariilor*, variantele genetice datează, primele, de la începutul anului 1919, celelalte din 1922.¹ Toate se află în ms. 2541, existent, ca și ms. 2542 (forma definitivă pentru tipar), la Biblioteca Academiei R.S.R.

Spățiul imitat de care dispunem nu ne permite să comentăm fiecare variantă în parte, așa cum am fi tentați, să o cercetăm în contextul din care a fost desprinsă. Ne mărginim să menționăm din ce „Carte” a romanului face parte, paragraful și filele din manuscris, precum și data exactă cînd a fost concepută. Parantezele drepte au fost menționate în locul unor rînduri păstrate în forma definitivă a romanului.

Din motive similare, versiunile antume sînt menționate în dreptul variantelor editoriale doar prin numărul ediției (I, II, III, IV, V, VI, VII, X, XI, XII), precizîndu-se, o singură dată (în „subsol”), locul și anul apariției, numele editurii.

B.A.R., ms. 2541

Cartea întii, f. 116—117, (20 febr.) st. v. 1919

Pădurea spînzuraților

Maiorul îl măsură din cap pînă-n picioare cu o privire șireată și bănuitoare, mîngîindu-și mustățile aspre și stufoase.

— D-ta știi bine românește? îi zise apoi, rar, sfredelindu-și ochii căprui în ochii sublocotenentului, care stătea țeapăn în fața lui.

¹ Pentru detalii vezi p. 689—708.

de bătaia vremilor. Nici doi ani de război n-au fost în stare să-ți risipească visurile... O, cit te invidiez, dragul meu!... Tu cel puțin mai nădăjduiești fericirea... și cine mai știe ce!...

Victor Bologa roși ca o față mare. Era foarte tânăr, cu o dragoste de viață uriașă întipărită pe față, acum însă tulburată de o frământare sufletească. Ochii vii albaștri clipi des, întrebători și nedumeriți, ațintiți asupra căpitanului. Îi tremura ușor barba pe care nu i se ivise încă nici un firicel de păr. Uniforma de sublocotenent austriac de artilerie îl îmbrăca ca pe-o păpușă.

— Orice, dar asta nu! izbucni Bologa brusc. Asta ar fi o crimă... o... o...

Avea un glas cald, blind și sonor. Adăpostul săpat în stîncă, ca un cavou, luminat cu o lampă bolnavă, a cărei lumină tremura mereu de bubuitul tunurilor, răsună și repetă de mai multe ori ca un ecou: o... o... o... Clapca îl apucă repede de braț, ca și când ar fi vrut să-l facă să vorbească mai încet. Sublocotenentul se încurcă, plecă ochii și sfîrși murmurînd:

— O... o... îngrozitor!...

— Da, desigur, îngrozitor, dar ce vrei? Războiul!... zise căpitanul mereu liniștit și cu vocea înăbușită, parcă i-ar fi fost frică să nu-l audă cineva. Înțeleg foarte bine tulburarea ta și o împărtășesc, în oarecare măsură, cu toate că, pentru mine, românii tăi sînt tot atît de vrăjmași ca și italienii de-aici, sau, mai curînd, tot atît de puțin vrăjmași. Înțeleg, e o crimă, fără îndoială, să fii nevoit tu român să te bați cu chiar românii, precum o crimă ar fi să mă bat eu ceh împotriva cehilor... Voi totuși aveți o mîngiere; există români care să se poată lupta împotriva noastră, pe cînd noi nu putem decît să fim patrioți austriaci, n-avem nici măcar încotro să ne aruncăm ochii... Și e incomparabil mai trist să fii silit să te bați fără nici o nădejde, doar cu siguranța că vitejia ta nu face decît să întărească jugul care-ți apasă visurile... Ei, dragul meu, trebuie să te împaci cu astea...

O explozie mai puternică zgudui stîncă. Lampa se clătina încît sticla se funingini. Clapca se întrerupse o clipă:

— Asta trebuie să fi fost o granată grea... O fi căzut prin apropiere... Buh, să-i ia dracul pe toți!...

Apoi urmă, cu glasul potolit de adineori:

— O crimă imensă e tot războiul ăsta, prietene! Ce contează în vîlmășagul lui o crimă mititică, ceva ce nu-ți convine ție sau mie?

— Bine, dar atunci urmează ca eu...

— Să mergi unde vom merge cu toții, să faci ce vom face toți și să-ți închizi toate porțile sufletului pînă ce se va sfîrși războiul sau lumea sau știu eu ce? Poate că vei avea norocul să mori...

— Să mor! făcu Bologa mirat. Dar dacă nu vreau să mor?

— O, crede-mă, morții sînt cei mai fericiti!... Ei cel puțin au scăpat de toate. Pe cînd noi...? Noi, iată, prieteni sau chiar frați, fiindcă doi ani de suferințe ne-au apropiat sufletele, noi trebuie să ne împărtășim chiar chinurile într-un grai străin pe care-l urîm... Cum să nu invidiez deci pe cei morți?

Sublocotenentul însă se frămînta. Liniștea căpitanului îi neliniștea.

— Dar d-ta crezi că-i sigur că...?

Se opri parcă n-ar fi îndrăznit să sfîrșească.

— Atît de sigur încît toate ordinele convenite s-au și dat. Poimîine divizia noastră va fi schimbată aici. Ne iau locul niște croați. Peste trei zile pornim și peste vreo zece zile sîntem în Ardeal pe frontul...

Nici căpitanul nu sfîrși simțînd cum îl ardeau privirile tî-nărului.

Se făcu o tăcere în adăpost. Bubuiturile înăbușite de tunuri se auzeau acuma mai limpede, dar cei doi ofițeri nici nu le luau în seamă. Erau atît de obișnuiți cu ele încît nu le mai auzeau decît cînd se întreau prea cumplit, ceea ce arăta că obuzele se sparg prin apropierea lor.

— În Ardeal pe frontul... — repetă sublocotenentul, într-un tirziu, rar, cu glasul tremurat. Ce spăimîntător!...

Pe urmă iar se făcu tăcere. Căpitanul ședea pe patul de scînduri, privindu-și cizmele pline de noroi, tremurîndu-și foarte nervos genunchii. Victor Bologa însă umbla de ici-colo, ca un lup în colivie, respîrînd greu, cu tîmplele aprinse. Apoi deodată se opri în fața căpitanului.

— Domnule căpitan, te rog, te implor... D-ta trebuie să poți... D-ta dacă vrei mă poți scăpa... Scapă-mă! Nu vreau să mă duc acolo... Nu vreau!

Clapca ridică ochii la el, blind, fără să zică o vorbă.

— Nu se poate să nu se găsească un mijloc... Mutați-mă la alt regiment, care rămîne aici... Sau trimiteți-mă oriunde, numai acolo nu... Lupt oriunde, cum am luptat pînă azi. N-am fost laș nici odată. Vezi bine, am trei medalii de vitejie... Acolo însă nu pot merge... Nu pot... nu pot...

Făcu doi pași în adăpost. Ochii i se umpluseră de lacrimi și voia să-și stăpînească plînsul. Reveni în fața căpitanului și reluă, tot mai rugător:

— Cum să lupt eu acolo? Cum să îndrept tunurile împotriva... Nu simți d-ta ce grozăvie ar fi asta? Eu să-mi omor frații... eu... chiar eu... Mi-am călcat pe suflet și m-am îmbătat spre a vedea drept dușmani niște oameni care nu-mi erau... Dar pe frații mei!... Înțelegi, d-ta, pe frații mei!... Aș muri... Și nu vreau să mor! Nu vreau!...

Căzu lingă căpitan, pe pat, cu ochii în palme, biruit de lacrimi. Clapca era înduișat. Simțea că de-ar vorbi acuma, i-ar năpădi și pe el plînsul. În viziunea de stîncă sughiturile sublocotenentului tremurau, se luau la întrecere cu trozniturile cînd rare, cînd dese ale tunurilor. Pe urmă se potoli, sări iar în picioare.

— De trei luni mă zdruncină temerea aceasta. De cînd se tot scornește că vom fi trimiși acolo...

— Nu-i mirare. Divizia noastră e alcătuită mai toată din unguri și secuî...

— Dar n-am crezut că s-ar putea... Și acum... Te rog, domnule căpitan, te rog!...

— Te-ai mai răcorit? zise căpitanul. Atunci putem vorbi iarăși. Lacrimile astea trebuiesc chibzuite cu singe rece, fără pripire. Eu n-am nici o putere. Dacă te-ai gîndi puțin, ai înțelege singur. De mine

nu atîrnă nimic. Eu trebuie să merg cum trebuie să mergi și tu. Pretutindeni același chin... Nici măcar nu pot propune să te mute sau să te scutească... Imediat ne-ar bănuî pe amîndoi. Tu știi bine că ești deochiat fiindcă ești român. Asta ar mai lipsi ca să se umple paharul. Ce e viața unui om în vremile astea nebune? Singur generalul ar putea, dacă ar fi om... Dar azi mai sînt oare oameni pe-aici? Brute și bestii... Nici un suflet...

— Atunci voi ruga pe general! zice Bologa brusc.

— Nu, nu... Nici asta să n-o faci... Nu cunoști tu pe generalul Kandl? Eu cred c-ar fi în stare să te trimită în consiliul de război imediat, fără nici o altă vorbă... Și știi bine ce înseamnă aici consiliul de război: glonte sau spînzurătoarea... Astîmpără-te!...

— Va să zică ar urma să mă duc acolo fără măcar să încerc a ocoli grozăvia? izbucni iarăși sublocotenentul. Asta niciodată! Trebuie să încerc tot ce se poate să rămîn aici, să nu mă trimită acolo...

— Și dacă totuși te vor trimite? Dacă atunci înapoi te vor trimite?

— Atunci... atunci...

Sublocotenentul crîni din dinți.

— Cîinii! Cîinii! Cum vor să mă omoare! sîsîi dînsul simțînd că inima i se zvîrcolește în piept de ură.

— Ascultă-mă pe mine, mai tîne. Sînt mai bătrîn. Am îndurat mai multe în viață. Războiul are o singură filozofie: soarta. Las-o să lucreze în locul tău. Nu căuta s-o corijezi, s-o eludezi, să-i întorci mersul. Orice ai face ar fi zadarnic... Prin cîte primejdii nu te-a dus pînă acum? De cîte ori nu te-a mîngîiat moartea? Ai fost doar rînit de patru ori. Ai văzut moartea de nenumărate ori... Și soarta totuși te-a ocrotit... Lasă-te în grija ei... N-o zgîndări...

— O, și cum simt că mă așteaptă o primejdie îngrozitoare acolo... Niciodată n-am avut presimțiri atît de înfricoșătoare! murmură Bologa abătut.

— Primejdiile sînt aceleași pretutindeni... Lasă-te în voia soartei! zise căpitanul. Ascultă-mă pe mine. Sînt poate singurul tău prieten astăzi și aici. Sînt fratele tău și mi-ești mai drag ca un frate... Ascultă-mă și liniștește-te...

Se sculă în picioare, își puse șapca în cap. Plecă.

— Decît să mă duc acolo, să mă bat cu... mai bine trec la italieni! făcu Bologa uitîndu-se adînc în ochii căpitanului.

— Ușor de zis, dar dacă nu izbutești, știi ce te așteaptă?... Acum cîteva săptămîni vreo trei prieteni buni de-ai mei, colegi de școală, cehi, au încercat același lucru. Au fost prinși chiar în rețelele de sîrmă ghimpată. Pe toți trei i-au spînzurat imediat...

— A, de asta nu mi-e frică. Cînd ar fi să mă prindă, mă împușc singur și isprăvesc repede...

— Așa au crezut și ei, și nu s-a putut. Au fost degradați și spînzurați... Ia seama, cu asta nu te joci... Astîmpără-te și lasă-te în voia soartei ca și mine, ca toți ceilalți... Sîntem mii ca tine — Și soarta nu ne lasă...

Căpitanul ieși.

Bologa se trîntește istovit pe patul de scînduri... Tunurile bubuie mereu...

II

Stătu nemișcat, cu ochii mari, speriați în care nu se reoglîndea nimic din ce-l înconjură, în care trăia numai vîlmășagul de gînduri și simțiri ce-l stăpîneau.

Victor Bologa încă n-avusese în viața aceea imperioasă de a-și aduna gîndurile, de-a le coordona pentru o singură țintă, de-a scoate o concluzie vie. De aceea acum în mintea lui era o zăpăceală ca într-o casă de nebuni. Un singur gînd domnea în centrul creierului: nu vrea să meargă acolo... Acesta însă era atît de stăpînitor, încît intrunea pe toate celelalte... Se silea să-l înlăture ca să închege un mijloc de-a i se supune. Nu izbutea. În clipa cînd era pe cale să se hotărăscă, ieșea iar la iveală porunca: nu vreau să merg acolo...

Gîndul acesta, fără să-și dea seama aproape, îl stăpînea de vreo trei luni, de cînd a aflat că românii au năvălit în Ardeal... Pînă atunci blestema frontul italian, unde ziua-noaptea nu încetează focul, unde moartea te împrejmuiește fără încetare. Îi părea rău că a fost luat din Rusia, unde războiul fusese mai blind, unde dușmănia părea că încetează în răstimpuri, unde unii și alții își făceau concesii reciproce. În vremea mesii nu se bombardau de obicei, de asemenea nici duminica și în sîrbători. Era o invoială tacită și se îndignau cînd se întîmpla să o calce cineva, consolidîndu-se doar că trebuie să fie la mijloc vreun eveniment extraordinar. Doi ani de război formează obiceiuri. Viața se acomodează noilor împrejurări. Cînd a venit aici, pe Monte San-Doberdo, în pustietățile acestora pietroase, unde vîneșnic plouă și bate vîntul, unde soarele arde, de-ți aprinde singele în vine, s-a intristat... Cîteva săptămîni de zile n-a văzut nici un civil. Ziua, cît era de mare, nu se arăta în tot cuprinsul zării nici țîpenii de om. Numai nourași de șrapnele prin văzduh și izbucniri subite de pămînt și pietre care se înălțau ca niște fîntîni sîritoare în locurile unde izbeau obuzele; împrejurmile clocoteau de bubuituri ziua-noaptea. Îi trebuiră luni de zile pînă să se obișnuiască cu ele să nu le mai audă.

Apoi lungimea războiului începea să-l exaspereze ca și pe ceilalți toți. Pornise la război voios, fără să se gîndească o clipă la pricinile lui. Impulsivitatea îl mîna spre vitejii. Războiul se potrivea minunat cu firea lui tumultuoasă, doritoare de primejdii. Nu era militar de carieră, dar milităria i-a plăcut totdeauna. Cînd, la mobilizare, a trebuit să meargă la oaste, s-a dus bucuros. Era student. De-abia un an de drept isprăvisese la Cluj. Nu-i păsa. După război va continua. În cîteva luni a fost stegar, în alte cîteva sublocotenent. Era măgulit. Își punea tot sufletul în slujba războiului. Uitase politica pe care o făcuse cu aceeași însuflețire înainte vreme. După război se vor vedea toate. Pînă atunci însă războiul... Victoriile îi dădeau încredere. Sfîrșitul va veni repede, și mîntuirea. Ce va aduce, puțin îi pasă... Pe urmă a început să dorească pacea...

A fost de la început aruncat într-un regiment unguresc unde l-a luat apa. Încetul cu încetul simțirea lui s-a îmbibat de simțirile ce-l împresurau. De-abia cîțiva tunari erau români în regiment, și ordonanța lui. Doar cu ordonanța mai vorbea românește...

Pe urmă a venit vestea că românii... La început s-a indignat, cuprîns de indignarea celor dimprejurul lui. Numai cînd a început să

se scornească că divizia va merge pe frontul românesc a început să simtă o stringere de inimă și i s-a ivit în suflet gândul că nu trebuie să meargă acolo. Atunci a început să se împrietenească cu Clapca, care nu era bine văzut printre ofițeri fiind ceh și fiindcă toți îl bănuiau că nu simțea fel ca ceilalți. Pe urmă cu cât zvonurile de plecare s-au întărit, cu atât s-a deșteptat într-însul voința năvingă că nu se poate să plece. Și o teamă înfricoșătoare ca și când acolo l-ar aștepta o primejdie grozavă. A încercat puțin să se împotrivească, dar și-a dat seama repede că ar fi peste putință.

Cînd a venit acumă căpitanul să-i spună că peste trei zile pornesc, l-a cuprins o tulburare cumplită. Și gândul că nu trebuie să meargă i s-a înfipt în creier ca o baionetă vrăjmașă.

Din toate sfaturile căpitanului nu i-a rămas nimic. Avea groază de sfaturi. De altfel el totdeauna a mers după cum l-a tăiat capul. Momentul a fost veșnic hotărîtor în viața lui. Niciodată n-a șovăit. A mers drept înainte.

Dar acumă cum să meargă înainte? Unde-i înainte? Acumă simte că nu trebuie să mergă înainte și nu știe cum să nu meargă... Pentru omul hotărît, nehotărîrea e cea mai aspră suferință...

Ordonanța lui intrase, cine știe cînd, și se ghemuise într-un colț. Cînd bubuiturile tunurilor plezneau mai pe-aproape își făcu cruce repede. Era un flăcău spătos, mustăcios, negricios, cu sprîncenele încruntate, cu pumnii osoși și groși, cu o inimă plăpîndă de fată mare. Se uita din cînd în cînd la sublocotenentul său care se zvîrcolea mereu în pat. Simțea că are ceva, ar fi vrut să-l întrebe și nu îndrăzneau. Într-un tîrziu totuși mirii:

— Dom' sublocotenent, să v-aduc de mincare? Că-i tîrziu și la miezul nopții intrați în serviciu la reflector...

Victor Bologa tresări aproape speriat, se ridică pe marginea patului și se uită mirat la soldat.

— Da ce, aici erai, Ionică? zise.

În ureche îi rămăsese glasul ordonanței și numai cuvîntul, „reflector”. Cuvîntul acesta îi risipi o clipă gîndurile și readuse însuflețirea. Un reflector puternic italian lumina toată noaptea poziția lor, îngăduind artileriei să o acopere de obuze. De cîteva zile ofițerii bateriei se iau la întrecere să nimicească reflectorul. Azi e rîndul lui... și a avut ambiția să-l doboare el, să triumfe.

— Da, da, reflectorul... Bine zici, murmură dînsul sculîndu-se în picioare și întinzîndu-și oasele.

Îl rodea veșnic ambiția de-a nu se lăsa întrecut în vitejie de nimeni. Trebuie să le arăt că nimeni în lume nu-i mai viteaz ca românul! își zicea mereu. Acumă reflectorul acoperi o clipă într-însul orice alte preocupări. Ce-ar fi dacă l-ar distruge el? O decorație, o citație, felicitări... Și îndată se legă de gîndul acesta o speranță, atunci desigur că n-ar mai trebui să mă duc acolo... Apoi deodată se adresă ordonanței, prietenește:

— Știi vestea, Ionică? Răspoi miine plecăm acasă...

— Bodaproste! zice soldatul cu fața aprinsă de o mare bucurie. Ni se cuvine și nouă, zău așa, că de doi ani n-am mai fost pe-acasă... Ceilalți toți au avut cîte-o săptămînă, două slobode, numai noi pare-am fi ciuმაți...

— Ce, tu crezi că mergem în concediu?... Nu, mă... Mergem tot pe front, în Ardeal, să ne batem cu românii! zise Bologa serios.

— Vai de mine, domnule sublocotenent! se speria Ion. Să ne batem noi cu românii? Apoi n-ar fi păcat de Dumnezeu, frate cu frate...? Ordonanța se închină înfricoșat.

— Ar fi, dar ce să facem? Uite acu-mi [zise] și domnul căpitan că mergem negreșit...

— Doamne ferește! se închină iar soldatul. Doamne, apără-ne! Să nu ne trăznească Dumnezeu din senin!

Sublocotenentul se opri în fața lui Ion, se uită lung la dînsul vrînd parcă să mai zică ceva și neștiind ce anume. Spaima soldatului îi spori mai mult tulburarea. Dacă pînă și un om simplu ca asta înțelege grozăvia, atunci... Gîndul nu se putea sfîrși în mintea lui. Se ridică iar doar porunca sufletului: nu trebuie să mergi acolo... Se înfurie, se întoarse brusc și se trînti iar în pat. După o tăcere lungă zise omului:

— Ia seama să mă scoli la vreme!

Se întoarse spre perete. Era reflectorul care-l chinuia, pe urmă iar gîndul plecării... Pe urmă amîndouă se îmbinară, se topiră... Un zumzet ciudat, moleșitor îi stăruia în urechi, iar peretele parcă se întorcea din ce în ce...

III

Noaptea era grea, ploioasă, apăsătoare. Ieșind din birlog, Virgil Bologa își strînsese mai bine ulanca pe cap și-și cotoșmăni gitul și capul în gulerul larg de blană. Șanțurile de comunicație adunau apa ca niște pîrîiașe întortocheate, închegîndu-se într-un noroi cleios. Pașii sublocotenentului, rari, căutători, erau însoțiți de plescăituri aspre ale apei noroioase. Ploaia cădea repede, plezneau pe stîncile reci, iar deseori se răsucea și se învîltoara, luată de cîte o suflare aprigă de vînt rece.

Virgil Bologa înainta încet, cu băgare de seamă. La încrucirile dese ale șanțurilor apăsa scurt butonul lămpii electrice ce-i atîrna de un nasture pe piept, luminînd tăblițe cu indicații. O făcea aceasta mai mult din obișnuință, căci cunoștea acumă prea bine tot labirintul de tranșee. De șapte luni de cînd e aici, în acelaș sector, a avut vreme să cunoască toată împrejurimea întocmai ca orașelul lui, Monorul, unde a copilărit și s-a născut, unde cunoștea pe toți oamenii și unde pe el de asemenea toți îl cunoșteau.

De cîteva săptămîni bateria lui fusese împinsă chiar lîngă linia infanteriei, în tranșeele cele mai înaintate.

Din cînd în cînd, răpăiala înverșunată era acoperită de cîte-un bubuit prelung.

— Dacă ar fi vară, ai zice că-s tunete — se gîndi ofițerul. [Aici focul nu înceta ziua noaptea.]¹

Pe deasupra ploii și a bubuiturilor rare, întunerecul stăpînea.

¹ Anulat ulterior cu creionul chimic (același din „caietul de creație”) Pe aceeași filă (103) se află și alte modificări, puțin importante, făcute tot cu creion chimic.

Cînd fu aproape de poziții însă o lumină vie izbucni brusc din depărtare.

— Reflectorul! își zise Bologa înviorîndu-se.

Îndată începură troznituri de tunuri chiar în fața lui, grăbite, parcă speriate. Fișia de lumină însă alunecă liniștită și nepăsătoare peste cîmpul pustiu. Firele de ploaie păreau niște fire albe dintr-o urzeală uriașă, răsucite de un război nevăzut.

Ofițerul se plecă instinctiv în șant și-și urmă astfel mersul, ferindu-se parcă de ochii ce pîneau în lumina aceasta dușmană. Tunurile bubuiau în fața lui tot mai repede și mai puternic, cu cît se apropia. Lui Bologa parcă-i era frică să nu se întîmple să lovească reflectorul. Acuma toate preocupările lui se învîrteau numai în jurul reflectorului.

Tunurile erau ascunse bine. Cînd pică Bologa, un locotenent care comanda focul, înjura și se sfărma dînd ordine. Peste cîteva clipe însă observatorul anunță că lumina s-a stins. Tunurile mai zvîcniră de două-trei ori, ca niște dulăi obosiți, apoi încetară.

— Nu-i chip să faci ceva cu oameni d-ăștia — zise locotenentul către Bologa, infuriat. Degeaba ne silim noi, dacă ei execută ordinele anapoda... Să fie ai dracului!

Aprînse o țigară și după ce trase cîteva fumuri se mai liniști.

— Dar știi că iar și-a mutat locul — urmă locotenentul, grăbindu-se să arate lui Bologa pe hartă unde a fost și unde s-a mutat acum reflectorul. Poate să fii tu mai norocos... Eu, dacă aveam oameni pricepuți la tunuri, îl curățam... Degeaba... Ei, noapte bună și succes!...

Bologa dădu cîteva ordine soldaților care se înviorară puțin văzîndu-l, apoi se urcă lîngă observator.

— Ei, ce mai zice reflectorul? întrebă pe subofițerul zgulit.

— Zice bine că nu ne putem apropia de el — murmură omul. De-acu pînă peste două ceasuri iar putem fi liniștiți...

— Du-te jos de te mai desmetește... Am să stau eu aici la observator... D-ta ai să transmiți ochitorilor ordinele mele cînd va trebui...

Sublocotenentul se așeză în locul de observație. Încetul cu încetul ploaia contenî. Doar vîntul sufla și mai aspru, suierînd ca niște rafale de obuze cînd mai ușoare, cînd mai grele. Întunerecul apăsă pămîntul ca o povară năbușitoare peste care se așezau straturile negre de nouri leneși, amenințători.

Vîntul îi pătrundea prin haine, prin piele, îi îngheța sufletul. Mîntea îi era însă foarte limpede și stăpînită numai de gîndul datei. Se uită cu ochii aprinși înainte în întunerecul gros, cercetînd și așteptînd ivirea vreunei mișcări dușmane. Privirea i se obișnuia curînd cu bezna, încît putu desluși urmele de viață în nemișcarea moartă ce se întindea împrejurul lui. La vreo cincizeci de pași înne-grea linia infanteriei, de unde auzea din cînd în cînd cîte-o șoaptă sau alteori se zărea cîte-o licărire trecătoare, scînteia unei țigări sau vreuna scăpată din lulea. Mai înainte la vreo alți o sută de pași altă linie se undula mai neagră, mai tulbure, cea dușmană, nemișcată, moartă, parcă nici o suflare omenească n-ar fi sălășluit-o. Și pe urmă mai încolo întunerecul era atît de des că nimic nu se mai

lămurea. Știa bine unde vine linia a doua, cam unde vin locurile bateriilor dușmane, cam unde trebuie să fie reflectorul bucluș, dar nu se mai deosebeau nimic. Întunerecul îngheța tot. Cînd era vreme bună mai auzea de dincolo cîte-o mișcare, cîte-un semn de viață. Acuma vîntul și întunerecul topeau tot...

Cu cît vîntul îl pătrundea, cu atît Virgil Bologa se îndirjea, căsca ochii mai mari și în sufletul lui se mărea furia împotriva dușmanului. Pînă azi făcuse războiul cu insuflete, dar nu cu ură. Dușmanul fusese ceva nehotărit pentru dînsul. Era dușman fiindcă ordinul era să se considere dușmani cei ce nu se băteau alături de dinșii. Acum însă liniile celea din față le ura ca și cînd toți cei ce se opinteau într-insele i-ar fi făcut cele mai mari rele din lume. Nu le cunoștea fețele și tocmai de aceea îi ura mai mult.

Se uita înainte scrișnind din dinți. Din pricina celor ce pîndesc în liniile cele negre trebuie să stea el acum aici, să sufere de atîtea luni mizeriile toate... Din pricina lor viața lui atîrnă de un fir de păr de peste doi ani. Viața lui! De cîte ori a scăpat ca prin urechile acului, din pricina lor!

Îi era necaz că nu se mai arată reflectorul. Adică de dorința de-a da drumul tunurilor să omoare pe toți cei de dincolo, pe toți dușmanii, să se isprăvească, să scape de amenințarea morții. Se uită la ceas din ce în ce mai nerăbdător.

— Nu se mai arată, fire-ar al dracului cu toții!... Mai e un ceas pînă să lumineze iar! murmură dînsul.

Aștepta cu înfrigurare să vie. Simțea că are să-l doboare, atît de mare era ura în sufletul lui.

Apoi deodată, ca o nălucire, în clipa cînd se aștepta mai puțin, răsări lumina vie, pătrunzătoare, stăpînită. Pornea dintr-un ochi uriaș și-și aluneca domol, nepăsătoare privirea departe, descoperind tot, străbătînd parcă în toate adîncimile. Virgil Bologa rămase uimit cîteva minute, atît se ivise de brusc razele acestea sfidătoare, încît uitase chiar tunurile.

— Hehe! Dormiți acolo? Tunurile, he! nu vedeți reflectorul! auzi un glas gros la cîțiva pași înaintea lui.

Cunoștea glasul. Era al unui ofițer de la infanterie, vestit de antipatia lui pentru artileriști.

Virgil Bologa se cutremură și murmură aiurit.

— Lumina! Lumina!

Dar îndată își reveni, dădu o poruncă și tunurile porniră rar, chibzuite. Sublocotenentul stătea cu binoclul la ochi, urmîrind efectul, corectînd tragerea prin cîte-un ordin scurt, aruncat jos în adăpostul tunurilor.

Lumina însă se plimba mereu semeață, se apropia încet de dînsul și apoi deodată se opri parcă tocmai pe dînsul, cuprinzîndu-l în mrejele ei, străbătîndu-i în inimă, răscolindu-l și tulburîndu-l. Și deodată parcă lumina aceasta începu să-i fie dragă ca o alintare. În limpezirea ei parcă i se ridica o ceață de pe ochi și o povară de pe suflet.

— Lumina! murmură dînsul sorbind-o din ochi năuc, îmbă-tîndu-se în privirea ei ca într-un răsărit de soare.

Cînd o dorea mai mult însă, se stînsese brusc ca și cînd un pumn îngrozitor i-ar fi secăt izvorul.

— Ce-i asta? se miră ofițerul aiurit. Unde-i lumina? Lumina!

Tunurile lui mai băteau tot așa de rar, fără grabă. Printre bubuiturile lor însă Bologa auzi deodată din tranșeea infanteriei un urlet vioi, prelung:

— Uraa! Urrraaa!

Urmă repede o răpăială de împușcături și tăcîit de mitralieră din linia infanteriei dușmane, zăpăcite, grăbite și speriate căci li se păruse, după urale, că s-a pornit un atac brusc.

— Am lovit reflectorul! se gîndi Bologa cu o părere de rău neînțeleasă.

În aceeași clipă însă, mașinal, ordonă:

— Rachetele! Rachetele!

Un sfîrșit scurt, aspru, apoi pe cer se ivi un ochi luminos care privea înspre locul reflectorului. Cu binocul la ochi, Bologa cerceta. Și i se părea că vede, departe, mișcare de oameni speriați, îngroziți, zvircolire...

Se cutremură deodată parcă i-ar fi cuprins frigurile. Se cobori între soldații care-și ștergeau sudorile de pe fețe și-l priveau strălucitori de mulțumire.

— Trăiți, domnule sublocotenent! Scăparăm de reflector! zise un căprar negricios, în semn de felicitare.

— Scăparăm, băieți! răspunse Bologa zîmbind, dar în suflet cu o durere stranie.

Se așternu iar tăcerea și întunerecul. Observatorul își reluă locul, iar Bologa se așeză afară, uluit, nedumerit.

— Ce s-a întîmplat? Doamne, ce s-a întîmplat? își zicea într-una, cu ochii pierduți în întunerecul nopții.

Simțea limpede că s-a zdruncinat ceva în sufletul lui și că acum a ajuns deasupra unei prăpastii. Plutește încă, dar cine știe cită vreme? Înapoi nu se mai poate întoarce, iar înainte cine știe de va avea puterea să meargă și dacă-i va îngădui soarta.¹

Simțea că lumina pe care a găsit-o el acum, n-a murit, că i s-a încuibat în inimă. Și în lumina aceasta gîndurile toate i se limpeziră, se orînduiră ca niște soldați disciplinați la o paradă mare. Lumina aceasta parcă i-a tăiat viața în două. În urmă rămînea o beză tulbură în care se mira cum a putut respira pînă acum, cum a putut trăi. Minciunile și ipocriziile stăpîneau în întunerecul acela, otrăvitoare de suflete, ucigătoare de sentimentele cele mai firești. Cum s-a pomenit el în virtejul acela de sfidare neroadă? Doi ani a trăit așa și nu și-a dat seama! A trebuit să vie lumina aceasta! Se mira cum de a avut totuși împotrivirea de-a pleca în Ardeal, cînd a trăit în mocirla asta?

Înainte lui însă se deschidea acum un drum larg, mîngietor, luminos. Nehotărîrea chinuitoare dispăruse. Nu-i luase locul hotărîrea precisă, dar venise o liniște alinătoare care-i dădea răgaz să se gîndească, să vadă lămurit, să cîntărească. Ii zîmbea sufletul

¹ Aici se termină fragmentul scris în primăvara anului 1919 (2 - 13 mai); restul a fost elaborat după călătoria făcută în Transilvania.

gîndindu-se la greșelile lui trecute, la însuflețirea lui războinică de doi ani de zile, la speranțele lui neroade, la mizeriile mărunte. Greșeli pricinuite de bezna minciunilor. Nu-i pătaseră sufletul, nu i-l atinseră măcar. Și ura lui de odinioară împotriva celor din tranșeele de dincolo! Acum îi iubea pe toți cu o iubire alăt de mare încît părea că trece peste obstacolele de sîrmă ghimpată, printre obuzele furioase și îmbrățișează pe toți dușmanii cu o pasiune uriașă. Iubirea își făcuse lăcaș viu în inima lui. Oamenii sînt toți oameni. Nu există vrăjmași. Numai răutatea îi desparte în tabere de ură.

Întunerecul se subția încetișor, devenea mai cenușiu, siluetele împrejurimii, spălăcite, răsăreau ca și cînd s-ar fi ales atunci din neant. Vîntul sufla mai aspru, mai rece, uneori ca un plîns prelung, ca o chemare duioasă de înfrățire. Victor Bologa, zgribulit, cu ochii mari iluminați, cu sufletul îmbătut de lumină, dornic de lumină, încrezător și mulțumit ca și cînd s-ar purifica într-o baie de virtute.

IV

Toată ziua trebui să sufere felicitările ofițerilor, care mai sincere, care mai invidioase, pentru vitejia lui de azi-noapte. Și toți sfîrșeau, stereotip:

— Vine a patra, sigur...

Adică a patra medalie.

Bologa zîmbea tăcut, gînditor. Se uita cu milă la pieptul său unde luceau trei medalii de vitejie. Și-și amintea cu ușoară sîfială emoția lui cînd a primit-o pe cea dintîi. Cît a așteptat-o și a dorit-o. Se simțea umilit că încă n-are nici una. Ar fi fost în stare să facă orice nerozie ca s-o capete mai curînd. Se arunca unde era primejdia mai mare, unde secera moartea mai cumplit, fără șovăire, fără frică, numai cu gîndul la ea, ca un copil la jucărie. Iar cînd, în sfîrșit, a venit, i s-au umplut ochii de lacrimi de fericire. De-abia de atunci a început să se creadă vrednic de-a trăi și a se considera bărbat... Acuma zîmbea de toate acestea, cum zîmbești de o amin-tire neînsemnată. Se credea chiar vinovat puțin că poate a ucis oameni pentru o tinichea...

După amiazi fu chemat la generalul comandant de divizie, un om gras, cu o față aspră, urîtă, negricioasă, zvîcnită de niște mustăți dese și aspre, sfredelită de niște ochi ale căror priviri, țîșnind de sub niște sprîncene încruntate, păreau două pumnale veninoase... Inima lui Bologa tresări cînd se găsi în fața lui. De cînd l-a văzut înția oară a simțit o teamă neînțeleasă de omul acesta, ca de un dușman neîmpăcat, ca de o amenințare care te va lovi sigur, dar căreia nu-i știi vremea.

Generalul Kandl îi întinse mîna cu un rinjet voios:

— Bravo! Bravo!... Mi s-a raportat isprava d-tale frumoasă și am ținut să te felicit imediat — zise cu glasul lui gros și pătrun-zător, care parcă veșnic te ocăra, chiar cînd voia să fie blajin.

Virgil Bologa simți o stringere de mînă puternică. Se înclină ușor și apoi raportă amănuntele vitejiei sale pe care generalul le ascultă, măsurîndu-l cu plăcere. La urmă îl bătu pe umăr și adăogă:

— Te-am propus pentru medalia de vitejie de aur. Nu încape în doială că vei avea-o. Soldați ca d-ta ne trebuiesc. Bravo! Sînt mîndru că am onoarea să comand asemenea ofițeri...

Generalul tăcu, gîndindu-se să mai găsească cuvinte potrivite ocaziei. Dar nemaigăsind, era pe cale să întindă din nou mîna locotenentului, cînd acesta rosti deodată cu voce limpede:

— Domnule general, vă rog să-mi dați voie să vă fac o rugă-minte!

Generalul, surprins puțin, se retrase doi pași, dar îndată zise tot amical:

— Poftim... Te ascult... Cu toată bunăvoința...

În mintea lui Bologa răsărise acum gîndul acesta pe care altădată n-ar fi îndrăznit să-l întâlnească, poate nici chiar să-l aibă. Vorbi hotărît, privind drept în ochii tăioși ai generalului:

— Vă rog să-mi faceți favoarea de-a mă lăsa aici pe acest front, domnule general... Divizia noastră trebuie să plece în altă parte... Aș dori mult însă să rămîn aici, unde aș lupta din toate puterile, ca și pînă acum...

— Bine, să rămîi — murmură generalul cu o zvîcnitură de mustață, măsurînd mereu pe locotenent din ochi. Dar aici e mai primejdios....

— Știu și totuși prefer...

— Dar de ce? În Transilvania avem o misiune sfîntă. Dușmanul a invadat pămînturile noastre... Acolo românii...

Generalul se opri brusc ca și cînd și-ar fi amintit ceva, se dădu iar cîțiva pași înapoi și se uită deodată cu ochi cercetători la Bologa, ca și cînd ar fi vrut să-i pătrundă pînă-n adîncul sufletului.

— D-ta ești român?

— Da, domnule general — răspunse locotenentul ridicînd puțin fruntea.

— Român? repetă generalul uimit puțin și enervat.

— Român — zise Bologa cu aceeași hotărîre.

— Da, da, atunci... — mormăi generalul bînuitor. Mă miră rugămintea d-tale... Foarte mult... Se vede că d-ta faci deosebiri între dușmanii țării?

Bologa se uita în ochii scînteietori ai generalului cu o liniște senină, care-l minuna și pe el însuși. Se simți atît de tare, atît de hotărît ca și cum se simțea în asalturile cele mai primejdioase. Își dădea bine seama că convorbirea aceasta cu generalul acesta, spaima soldaților, care avea pe suflet atîtea suflete sugrumate din ordinul lui fără o clipire de milă, poate să aibă urmări. Nu-i păsa. Acuma avea siguranța că dreptatea e cu dînsul și siguranța aceasta îi dădea un curaj nemaisimțit niciodată pînă atunci.

— Domnule general — rosti ofițerul cu glas limpede, fără cea mai ușoară tremurare sau șovăire — am conștiința că douăzeci și șase de luni am luptat așa încît n-am nevoie să roșesc în fața nimănui, că mi-am făcut datoria și prea de multe ori chiar mai mult. Azi însă mă aflu în fața unei imposibilități morale...

Generalul se cutremură ca și cînd l-ar fi străpuns de o sabie. I se roșiră puțin ochii. Se repezi furios la Bologa, parc-ar fi vrut să-l strîngă de gît, cu mîinile zgîrcite ca un apucat.

— Imposibilitatea morală? răcni dînsul. Nu cunosc vorbe d-astea... care ascund doar lașitățile unor oameni fără conștiință patriotică...

— Domnule general, vă rog să... — încercă ofițerul să protesteze.

— Nu-ți dau voie să mai vorbești! urlă generalul. Nu-ți dau voie, ai înțeles? Fiecare cuvînt ce mi l-ai vorbit ar merita un glonte... Gîndul pe care-l ascund cuvintele d-tale e criminal, ai înțeles? Criminal!... Va să zică asta-i vitejia d-tale! Asta!... Și pe asemenea om l-am propus pentru decorație!... Unuh!...

Sflederi pe Bologa cu o străfulgerare plină de ură și de dispreț. Îi întoarse spatele murmurînd o înjurătură și smucindu-și mustața cu mîna.

O clipă domni tăcere. Generalul fierbea ca un cazan. Bologa stătea drept, nemișcat, cu o seninătate aproape zimbitoare pe față. Zvircolirea generalului îl întărea mai mult în convingerea lui... Cînd crezu că s-a potolit, zise cu același glas liniștit:

— V-am făcut o rugămintă, domnule general, crezînd că veți vrea să înțelegeți situația mea sufletească. Mi-am luat îndrăzneala a vă vorbi ca om către om...

— Eu nu stau de vorbă și nu ascult rugăminți izvorîte din spirit de nepatriotism — tună iarăși generalul. Și de altfel am conversat prea mult... Bună ziua!... Ingratule!...

Nu-i mai întinse mîna, ci-l măsură de sus pînă jos.

Bologa salută reglementar, se întoarse și ieși cu pași măsurați, cu liniștea calmă pe față care exaspera mai mult pe bătrînul general.

Generalul se uită lung după Bologa și rămase cu privirea ațintită asupra ușii pe care ieșise, pierdută în gînduri, ca și cînd mereu l-ar fi avut în față. Pe urmă clătină din cap și se așeză la o masă ce-i slujea de birou. În aceeași clipă aghiotantul intră întrebător.

— Însemnează-ți bine pe locotenentul Bologa — zise generalul încet, rar. Trebuie să-l avem în vedere... E primejdios... E în stare într-o bună zi să dezerteze la inamic și să ne trădeze toate tainele...

Aghiotantul se închină mirat, îi puse pe masă niște hîrtii și ieși, căci vedea cît e de furios șeful.

— Pretutindeni numai trădători — bolborosi generalul liniștindu-se. Nu mai te poți încrede în nimeni... Trădători... trădători...

V

Se simțea ușurat ca și cînd ar fi plîns cu lacrimi fierbinți după o suferință multă vreme înăbușită. Pășea mai ușor, privirea-i era mai limpede și mai cuprinzătoare. I se luase o piatră de pe inimă, iar creierii nu-i mai hănuiau. Gîndurile i se înșirau clare, hotărîte. Parcă în viața lui nu se simțise mai curat și mai fericit...

În adăpostul lui găsi pe Clapka, care-l aștepta.

— Te-a chemat generalul? îi zise acesta ironic.

— Da, de la el vin — răspunse Bologa.

— Acuma pot să te felicit și eu — reluă căpitanul strîngîndu-i deodată amîndouă mîinile cu putere.

— Pentru vitejie? făcu locotenentul.

— Pentru vitejia de a-i fi spus ce i-ai spus! șopti Clapca cu un fior.

— S-a și aflat? Cine ți-a spus?

— Înfățișarea ta, mîndria ta bărbătească, — murmură căpitanul. Te-am văzut cînd îți strîngeau mîna ceilalți și nu m-am apropiat. Fața ta-mi spunea că te dor feliicitările... Te-am văzut apoi mergînd la general și acum întorcîndu-te... Nu mai e nevoie să-mi spui ce s-a petrecut. Ai în ochi mulțumirea conștiinței împăcate care-mi zugrăvește toate amănuntele. Acuma vîd că ești om!... O, măcar de-ași putea fi și eu ca tine!... Dacă-mi fi toți așa, s-ar sfîrîma lanțurile într-o clipire de ochi...

Clapca se însuflețea ca orice om lipsit de voință în fața energiei unui om hotărît. Era prudența personificată și tocmai excesul de prudență îl făcuse suspect în ochii tuturor. Toate sfaturile lui erau de moderație, dar cînd vedea de izbucnire de revoltă, sau de mîndrie, se bucura ca un copil.

Îi ceru totuși locotenentului să-i povestească din fir în păr toată scena cu generalul, îl întrerupea mereu cu aprobări entuziaste, iar la sfîrșit îl întrebă:

— Ei, acum ce ai de gînd?

— Acuma? Nimic mai firesc. Voi trece chiar astă-noapte la italieni — răspunse Bologa atît de liniștit ca și cînd ar fi spus că se va întoarce cu fața la perete.

Clapca îngălbeni și-l apucă brusc de braț, parcă i-ar fi fost frică să nu-l audă cineva și să cadă și el în belea fiindcă a ascultat asemenea vorbe fără să raporteze celor în drept.

— Ai nebunit, omule? șopti apoi, cu ochii la intrare. Să nu mai repeți asemenea nerozii că mîine te pomenești că atîrnăm amîndoi pe vreun copac ca niște ciorchine coapte.

Bologa zîmbi.

— Bine, d-ta poți spune ce vrei. Acuma sînt hotărît. Acuma a pierit șovăirea din sufletul meu. Noaptea asta mi-a deschis izvoarele minții...

— Ce noapte? Ce vorbești nerozii?

— Să nu-mi dai nici un sfat, dacă mă iubești — zise Bologa încet. Te rog mult. Mi-am făcut toate socotelile, toate planurile... Voi izbuti! Este ultima noapte cînd mai stăm în primele linii... Cunosc terenul ca palma. Știu pe unde să mă strecor, voi ști să găsesc clipa potrivită... Așa că e zadarnic. Acolo nu pot să plec, înțelegi? Nu pot. Va să zică trebuie să trec la inamic, adică la inamicul vostru...

— Te ascult și mi se pare că aiurezi sau ți-ai pierdut mințile... Se vede că ții neapărat să mori spînzurat... Nu pricepi tu că, tocmai fiind ultima noapte, paza e îndoită. Și mai ales nu-ți închipuiești că după întrevăderea ta cu generalul, ești urmărit pas cu pas? Crezi tu că el e atît de prost că nu-și închipuie că vei încerca să dezertezi?

Locotenentul se gîndi cîteva clipe și zise cu aceeași hotărîre:

— Poate să mă urmărească. Eu tot voi trece. Orice ar fi.

— Atunci înseamnă că te duci de bunăvoie la spînzurătoare! murmură Clapca îngrozit, pipăindu-se involuntar la gît, ca și cînd ar fi simțit un ștreang stringîndu-l.

— Degeaba cauți să mă întorci — vorbi Bologa liniștit. Acuma m-am hotărît. Ce-o fi o fi. Am însă toată încrederea în mine și-n revolverul meu...

— Exact așa au vorbit și prietenii mei spînzurați... Exact! Și tot așa le-am spus și i-am avertizat și nu m-au ascultat... Și încă ei nu erau urmăriți, nu încercau nebunia — după o scenă ca a ta cu generalul!... În orice caz eu nu vreau să știu nimic... Mă spăl pe mîini...

Se sculă și porni să plece. Dar se întoarse repede înapoi:

— Cu toate astea nu vei pleca! Te voi împiedica! Sînt comandantul tău și te voi opri!

— Vrei să mă denunți? zise Bologa mereu liniștit. Nu-i nimic. Mă voi împușca și voi isprăvi mai repede.

Clapca începu să-și dea cu pumnii în cap, cuprins de o furie năpraznică.

— E nebun, nebun, nebun! sîsiia dînsul desperat.

Bologa ședea pe pat legîndu-și picioarele și așteptînd parcă să se potolească mînia căpitanului. Apoi se sculă, se apropie de dînsul și-i zise foarte cald:

— Ești nespus de bun cu mine. Mînia d-tale îmi arată cît de mult mă iubești. Crede-mă că iubirea d-tale îmi va fi veșnic în inimă. Dar acum... Acuma dă-mi dovada cea mai mare! Zi-mi adio și îmbrățișează-mă... Poate că nu ne vom mai vedea niciodată!

Căpitanul îl privi cu ochii mari, mirați. O tăcere stăpîni o clipă, apoi deodată Clapca se repezi la dînsul, îl cuprinse în brațe, îl sărută pe amîndoi obraji, plîngînd cu hohot și mormăind înfricoșat și însuflețit:

— Adio... Adio... Adio...

Bologa îi strînse mîna:

— Îți mulțumesc! zice simplu.

Clapca îl mai îmbrățișă de cîteva ori, rostind mereu „adio”, pînă ce își potoli înduioșarea.

— Poate că te mai răzgîndești — șopti apoi privindu-l rugător. Mai gîndește-te!... O, ar fi cumplit dacă ar pune călăii mîna pe tine!...

— Lasă... Fii liniștit... Adio!...

Cînd Bologa rămase singur, căzu pe gînduri.

B.A.R., Ms. 2541

Cartea întâi, prg. 2, f. 17, r. 14 — 27 (17 ian. 1922)

Era de douăzeci și patru de ani, feciorul preotului Iosif Bologa din Monor, comună mare românească pe valea Mureșului. A fost singur la pîrinți, răsfățat și alintat ca o fată, împlinindu-i-se toate gîndurile și chiar visurile, căci popa, în afară de veniturile parohiale, mai avea și o moșioară frumușică, rămasă parte de la tatăl său, parte adusă ca zestre de preoteasa. Pe Apostol l-au dat apoi la școală la Blaj, cu hotărîrea să-l facă preot. Și Apostol, între zeci de elevi, adunați din toate unghiurile Ardealului, a ieșit cel dintîi, spre bucuria și mîndria îndeeșei a preotului care, oricui îi intra în casă, îi prezenta pe Apostol astfel: „Iată urmașul meu, primul între cincizeci și cinci din clasă. De altfel, îmi seamănă... Așa am fost și eu la Gherla, la teologie...” Adevărul era că bătrînul Bologa fusese tocmai coada

clasei la Gherla, fiindcă nu-i prea plăcuse cartea și tat-său îl făcuse popă cu de-a sila. Apostol, mai curînd, bătea în partea mamei, o femeie fără multă carte, dar nespus de ageră la minte.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea întâia, prg. 4, f. 33, r. 18—f. 34, r. 19 (5 febr. 1922)

Bologa înțelese din gălăgia ce se auzea în uliță că a întirziat. [...] văzu că generalul lipsea — semn că sfîrșise masa și plecase, căci generalul, ca să-și dea importanță, făcea întocmai cum auzise că fac marii comandanți de armate care-și respectă, în orice împrejurări, anume obiceiuri. În schimb, generalul comandant al unei brigăzi, cu nasul roșu și ochii stinși de chefliu, ședea zîmbitor la capul unei mese, ascultînd discuția aprinsă a ofițerilor. Bologa se înclină la toți reglementar și vru să treacă în odăița mai din fund [...]. Dar generalul îl zări și-i făcu semn să se apropie.

— Ei, Bologa — îi zise amical, stringîndu-i mina — ai întirziat umblind după fete, ai?

Apostol zîmbi încurcat, dar tăcu. Generalul ar fi vrut să-i spuie ceva ca să-i arate cît îl simpatizează, dar neștiind ce, făcu serios:

— Un ofițer conștiincios și viteaz ca d-ta, are dreptul să umble după fete, mai ales cînd trebuie să se întoarcă iar pe front... Bravo! Servus!

În vreme cît vorbea generalul, Bologa își aruncă privirea în jurul mesei, la fețele sătule ale ofițerilor, care discutau zgomotos strategii și politică mondială. Dintre toți, însă, îi rămase gravată figura preotului, care stătea rezemat de speteaza scaunului, cu barba puțin ridicată, cu ochii țintă la un tablou cromolitografic din perete, ce reprezenta ochiul lui Dumnezeu care vede tot. Înfățișarea preotului, în mijlocul ofițerilor, părea o muștrare și o aducere-aminte stranie. Bologa simțea că preotul se gîndește la omul spinzurat acum cîteva ceasuri, pe care ei l-a dus de braț, viu, în fața gropii săpate, pe cînd toți ceilalți se gîndeau și vorbeau despre orice în lume, ca și cînd spinzuratul nici n-ar fi existat niciodată...

Bologa se înclină iar, dînd mina cu generalul și merse spre ușa din fund. În prag întoarse instinctiv capul; popa stătea mereu nemîșcat, ca și cînd pe perete ar fi văzut umbra mortului.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea întâia, prg. 4, f. 51, r. 10—f. 52, r. 6 (13 febr. 1922)

Numai credința de piatră întărește viața omului. Și credința lui s-a zdruncinat și s-a risipit în vînt, pentru că n-a fost temeinică, ci a fost zidită pe nisip călător... După zbuciumarea atîtor zile însă, acum simțea bine că o credință nouă și-a prins rădăcina în sufletul lui, credința cea adevărată și mintuitoare și neschimbătoare. Cea de s-a risipit a fost împletită din ură și din socoteală rece, de aceea nici n-a putut rezista pînă la capăt focului clocotitor al mersului evenimentelor. Cea nouă s-a sădit singură, răsare singură din focul inimii, ca o pornire cuceritoare... Răsăritul ei a fost dureros, ca orice naștere; dar acum, cînd în cuibul sufletului simte pe noul născut, o bucurie de mamă îl încălzește firea și o mîndrie mare. Niciodată în lume n-a existat copil mai frumos ca acel care s-a zămislit în inima lui, strălucitor... [...].

Acuma simțea că patria nu e un mecanism sec, aspru, nesimțitor, ci o realitate veșnic prezentă. Nu pămîntul, ci omul e patria, oamenii în care clocotește aceeași credință și lege. Iată, aici, pe pămînt străin, între străini, de îndată ce a auzit vorba soldatului, a simțit patria. Petre e patria lui, iar pentru Petre el e patria. Sufletul lui, cuprins pînă-n margini de iubire, simți deodată nevoia de-a se împărți. O poftă puternică de viață îi umplea firea, parcă ar fi izbutit să se înalțe dintr-o prăpastie fără fund. În aceeași vreme îi era silă de faptele lui de pînă azi și se gîdea cum să dreagă ce-a greșit.

B.A.R., Ms. 2541
Cartea întâia, prg. 5, f. 54, r. 24—27; f. 53 r. 1—26; f. 55, r. 1—f. 56, r. 1
(14 febr. 1922)

Spre miezul nopții se duse el însuși la postul de observație să aștepte ivirea reflectorului. Vedea într-una înfricoșarea căpitanului și auzea povestirea lui, sfîrșită cu rugămintea de-a face totul spre a nimici reflectorul, altfel ar fi în primejdie. Clapca i se părea frate care suferă de la mama vitregă ca și dînsul, și încă neavînd baremi o mamă bună în viață. Postul era chiar în linia infanteriei, între tranșeele companiei comandată de Cervenco. Înaintînd prin șanțurile de comunicație pline de apă, în noaptea întunecoasă și tăcută, fu cuprins de o frică: ce-ar fi dacă tocmai acum s-ar porni o răpăială de gloanțe, să-l omoare?... Niciodată pofta de viață nu-i umpluse pieptul atît de ademenitor. Înainte, gîndul morții îl pune pe filozofări și nu-l speria; acum îl îngrozea...

Dar noaptea era tăcută și neagră ca o imensă odaie zăvorîtă, fără ferestre. Pașii lui chiar, se stingeau în zgomotul surd, monoton al ploaiei, care de vreo săptămînă nu conțenea. În tranșeele infanteriei, sentinelele, cu ochii lucioși, priveau în întunec, dincolo de sirmele ghimpate, unde alte sentinele le răspundeau, nevăzute, cu aceleași priviri...

În postul de observație era un plutonier care raportă că n-a simțit nici o mișcare și nici n-a zărit nimic. Bologa îl trimise la baterie. Stătu singur, așteptînd cu încordare, cu telefonul în mînă, cu toate gîndurile concentrate asupra reflectorului. Dar nu se arătă. În schimb, pe la trei se pomeni cu Cervenco.

— Am venit să schimb o vorbă... Nu pot dormi noaptea — zise dînsul. O, războiul, războiul... Ne-a zdrobit sufletele și trupurile...

— Cînd nu știi pentru ce te războiești și-ți primejduiești viața — zise Bologa, mirîndu-se de înțelesul vorbelor lui, pe care altădată nu le-ar fi rostit, ci le-ar fi considerat criminale.

— Ți-e scîrbă, știi bine că faci o crimă și totuși stăm aici, mii și milioane de oameni, pîndindu-ne și ucigîndu-ne totuși!... În șanțuri de duhoare și sirme ghimpate, cu resturi de cadavre, s-au ridicat ziduri de ură care despart omenirea în două cete de lupi... Unde-s oamenii, unde, unde-i iubirea?... Și fără iubire nu-i omenire... Fiarele de același neam nu se sfîșie între ele, iar omul, omul e mai crunt ca fiara... Oprește să ucizi sau să maltratezi măcar animalele

¹ Succesiunea fiilelor B.A.R. nu corespunde celei a paginilor scriitorului.

și poruncește să uciți milioane de oameni, iar cel mai iscusit ucigaș e erou... O, eroii, eroii!...

Bologa tăcu, iar Cervenco, după un răstimp, urmă mai șoptit:

— Ce-ar fi dacă într-o bună zi toate milioanele de oameni, din toate tranșeele și de pe toate fronturile ar zvîrli cit colo armele ucigătoare, toți în aceeași clipă?... S-ar sfîrși... Și minune n-ar fi, căci popoarele nu se dușmănesc, numai capii lor le ațîță și le aprind instinctele bestiale... Odată și odată trebuie să vie ceasul cînd cei trimiși la moarte, toți deodată și pretutindeni, se vor opri în fața Cezarului și vor refuza să-l salute și să plece la moarte... Atunci va începe domnia iubirii pe pămînt...

— Atunci, atunci — repetă Bologa gînditor. Dar pînă atunci?...

— Pînă atunci vom suferi și ne vom purifica... Și ne vom deschide sufletele, alungînd ura și împodobind-o frumos în așteptarea sosirii oaspei cel mare și veșnic... iubirea... Iubirea e mirele cel veșnic, iubirea e Dumnezeu...

Cervenco nu mai conținea pînă dimineața. Vorbea dintr-o necesitate sufletească de-a-și împărtăși gîndurile. Se spovedea și parcă astfel își ușura sufletul de păcatul de-a fi în război cu știința că prezența lui acolo e o crimă cumplită, cea mai grea din cîte poate săvîrși omul. Bologa îl asculta și ascultîndu-l își îndreptătea meren fericirea cea nouă. Cînd se despărțiră, Cervenco îl îmbrățișă, plîngînd:

— Tinerețea ta, ce păcat de tinerețea ta!... Barem eu sînt un netrebnic... Dar tinerețea ta...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea întâia, prg. 5, f. 61 r. 15—27 (17 febr. 1922)

— Ei, Doamne — răspunse căpitanul. De cînd a intrat România în război, trebuia să te gîndești. Divizia aceasta e mai toată alcătuită din unguri și secui, chemați, deci, oarecum, în primul rînd, să apere Ardealul de dușmanul cel mai nou și mai primejdios...

Bologa avu o tresărire de rușine. Intrarea României în război nu-l mișcase mai deloc. Chiar dacă avusese oarecare șovăiri ușoare, și le înăbușise scurt: nu încăpeau în cadrul convingerilor patriotice ce-l stăpîneau atunci. România era dușmanul patriei și, deci, dușmanul lui, care se considera o verigă din lanțul imens de oameni care înseamnă patria. Inima lui n-avea pe-atunci glas. Judecase cu mintea rece... Acuma, cuprins de rușine, și ca să treacă peste trecutul care-l umilea în fața sufletului său, zise repede:

— Nici nu mi-am închipuit că s-ar putea una ca asta... Iar acuma... Te rog, d-le căpitan, mi-ești prieten și frate de jug, te rog...

B.A.R., ms. 2541

Cartea întâia, prg. 6, f. 64, r. 16—f. 65, r. 19 (18 febr. 1922)

Acuma vedea limpede că de cînd a plecat de la Blaj la Buda-pesta, de cînd a rupt contactul direct și continuu cu neamul lui, de cînd a început să-și caute în cărți de filozofie linia de conduită în viață, de cînd a înăbușit glasul inimii și a dat liber curs glasului minții, a ieșit din făgașul normal al omului. Acuma profesorul de sociologie i se pare un ispititor dibaci care, prin precepte și construcții savante, n-a urmărit decît să-l smulgă definitiv din lumea lui și să-l facă adeptul unei credințe fără inimă. El s-a mîndrit că e filozof și a

căzut în cursă. Trufia l-a făcut apoi să vadă un rival în sublocotenentul cela și o cochetă în Marta, precum tot trufia l-a îndemnat să intre de bunăvoie în război. În realitate, Marta i se părea acumă că tot-deauna l-a iubit și chiar cînd i-a spus că pleacă în război, privirea ei l-a oprit, nu l-a îndemnat. Pentru dînsul vitejia adevărată ar fi fost să eludeze războiul care, dacă ar fi victorios, l-ar zugruma împreună ca pe toți cei de-un singe cu el. Impulsivitatea l-a minat singură spre vitejiile barbare. Un filozof care pornește cu surle la război!... De altfel, războiul se potrivea cu mentalitatea ce și-o făurise de bună-voie. Temperamentul lui tumultuos, doritor de primejdii, i-a venit în ajutor. Nici măcar nu s-a gîndit că-și pierde anii de studiu și că se desparte de cărțile lui dragi, de lecturile care-l pasionau. Își zîseze că războiul va fi scurt, vijelios, eroic, și toate se vor relua după ce se va termina. În fața războiului trebuie să se eclipseze toate grijile egoiste. Întîi patria, pe urmă individul... Toate mizeriile, suferințele, ororile n-au fost în stare să-i deschidă ochii. De trei ori a fost rănit, nu prea serios, și s-a mîndrit cu rănile, fiindcă i-au adus decorații... Nici chiar intrarea României în război nu l-a clintit. Regimentul lui săcuiesc a fost cuprins de indignare și indignarea l-a cuprins și pe dînsul. Parc-ar fi fost fermecat... A trebuit să vie execuția cehului [...]. De-abia atunci i-a pătruns în inimă mila cu de-a sila și în lumina ei a văzut că eroi nu sînt numai cei ce ucid dușmani improvizați, ci, mai ales, cei ce mor cu seninătate pentru neamul lor... chiar de moarte infamantă... Moartea aceea a fost ispititoare. Și de moartea aceea era și el vinovat. Patria își ucide copiii! Mama!... [...]

Ordonanța lui intrase în birlog, pe nesimțite, cîne știe cînd, și se ghemuise într-un colț, mut, ca un cîine credincios, nemișcat, ca nu cumva să trezească pe stăpînu-său, care credea că doarme. Sosind vremea cînei și văzînd că locotenentul nu mișcă, Petre se sculă binișor și aprinse lumînarea.

— Ce, aici erai, Petre? zise brusc Bologa, văzînd lumina.

Ordonanța se sperie puțin și răspunse:

— Am venit, don' locotenent, că-i vremea cînei... și la noapte poate să vie iar reflectorul...

În urechea lui Bologa se opri „reflectorul”, ca o punte de salvare.

— Da, da, reflectorul, Petre, bine zici — murmură dînsul sculîndu-se.

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a doua, prg. 1, f. 123, r. 1—24 (6 mart. 1922)

Acuma simți și tu ce-i războiul, tovarășe, îi zise ironic Gross. Acuma, că am venit în fața românilor tăi... Ehe!... Parcă numai românii ar fi oameni!... Toți oamenii sînt români, Bologa... Oroarea de-acuma trebuia s-o simți și-n fața rușilor, și-n fața italienilor... căci toți sînt frați...

Bologa nu răspunse nimic. Varga vorbi în locul lui:

— Parcă românii nu sînt tot dușmani?... Noi aici nu sîntem nici români, nici unguri, sîntem apărătorii patriei...

— Sîntem oameni și suferim...

— Pentru țară — zise Varga.

— Pentru nemernicia cîtorva nebuni... Asta-i soarta omenirii, să fie turmă care nu e în stare să-și aleagă păstorul... Cornutele nu

fac ca și oamenii? Vine un păstor, un copil nepriceput, și le învîrtește și le comandă, el, pipernicitul, nevrstnicul, unei cirezi întregi... Un singur bou dacă s-ar învrednici l-ar face una cu pămîntul... Noi sintem altfel? Șapte milioane de animale suferim, murim, înghețăm la îndemnul cîtorva păstorași ticăloși... Și nu îndrăznim nici unul să dăm cu coarnele odată și-i facem una cu pămîntul...

— Omul să asculte stăpînirea — murmură Cervenco. Stăpînirea e de la Dumnezeu, ca și suferința... Nu oamenii fac pe oameni să suferă, ci Dumnezeu... ca să ne încerce și să ne curățe de păcate...

— Cervenco — strigă Gross furios — astea-s vorbe de zănatăc... Numai nebunii umblă după torturi, oamenii zdraveni vor fericirea...

Discuția urmă iar și Bologa tăcu. Nici nu mai îndrăznea să se amestece, de frică să nu-i ghicească mai deslușit gîndurile.

B.A.R., Ms. 2547
Cartea a doua prg. 1, f. 126, r. 22—f. 132, r. 1 (7—11 mart. 1922)

De altfel, de la Tg.-Mureș la Monor nu-i mare depărtare. Doar că stăpînirea dădea voie cu greu să umble oamenii forfota. Așa Bologa trimise într-o bună zi pînă acasă pe Petre să-și vadă neamurile și să-i aducă vești mai amănunțite. Petre i-a sărutat mîna cînd i-a dat învoirea...

Și peste trei zile Petre s-a întors. Bologa era adîncit în citanie.

— Don' locotenent... am venit... cu doamna preoteasă...

— Mama? făcu Bologa sărînd în picioare și repezindu-se afară. Mama?

Alergă prin coridorul lung, coti la dreapta și năvăli afară, în curtea spitalului. Pe scările pavilionului preateasa stătea cu ochii la ușă, într-o haină neagră simplă, demodată, cu o pălărie asemenea, de sub care se vedeau șuvițe negre amestecate cu fire albe. Fața ei era galbenă, trasă, în care ochii vii, aprinși, luceau ca două boabe de diamant negru. Cînd zări pe Apostol, se clătină pe picioare, ochii i se umplură de lacrimi și buzele-i șoptiră ceva fără glas, ceva în care era durere și înduioșare.

Apostol se repezi la ea și o cuprinse în brațe furtunos, desperat, murmurînd într-una:

— Mamă... mamă... mamă...

Curtea largă a spitalului, înconjurată de pavilioane moderne, curate, avea în mijloc un bazin și era desenată cu cărări prunduite. Zăpada, foarte zdrențuită, de-abia se mai păstra prin colțuri, murdară neputincioasă. Pămîntul umed mirosea a primăvară. Pe cărările dintre pavilioane, soldați alergau de ici-colo, răniți, pășind încet. Se sfîrșise vizita medicală și se apropia ora mesei.

— Vai, mamă dragă, cum te-ai topit — zise Apostol, ținînd-o de amîndouă mîinile și privind-o lung.

— Și tu, mult trebuie să fi suferit, dragul mamei — murmură preoteasa cu lacrimi în obraji.

Apoi, Bologa o luă de mijloc și o duse într-o odăiță, goală, o sală de operație improvizată, unde doi soldați curățau resturile operațiilor de-abia sfîrșite. Ar fi vrut să fie singuri, să-și povestească suferințele unui an întreg, care n-au încăput în scrisorile trecute pe sub ochi bănuitori. Dar nici aici nu puteau fi singuri. Tocmai în cancelaria

spitalului au găsit un loc unde să vorbească mai mult decît frînturi de fraze. Aici Bologa îi povesti din primejdiiile prin care a trecut, dar cu băgare de seamă ca să n-o mai facă să suferă. Iar ea îi lămuri cum a crezut c-a murit acum cînd a fost rănit, căci așa se auzise prin Monor. Atunci a venit Domșa la ea, căci era aproape smintită, și, căutînd s-o mîngăie, i-a spus că poate o fi trecut la ruși, cum au trecut atîția ca să scape de războiul străin... Și ea atunci s-a rugat lui Dumnezeu să fie adevărat. Apoi, a primit cîteva rînduri de la Petre, din care a aflat tot... Dar baremi acum va veni acasă?...

Apostol minți că o să capete concediu negreșit. Apoi, cu un glas schîmbat și privind-o în ochi, îi șopti:

— Mamă... n-am avut noroc... Dacă aveam, azi eram dincolo...

— Ai vrut să treci?...

— Da... Și a dat peste mine atacul rușilor...

— O, Doamne — murmură preoteasa. Dacă izbuteai, bine-ar mai fi fost... Că ce îndurăm noi aici și ce ne așteaptă...

Pe urmă Bologa se duse la comandantul spitalului și-i ceru voie să iasă în oraș cu mama lui. Comandantul se consultă cu doctorul care nu garanta vindecarea lui completă, dacă va face acum efortări inutile. Mai bine să-l viziteze aici mama oricît de des, dar în oraș... Bologa însă stăruia cu putere și primi învoirea...

Preoteasa trăse la un han mai mărginaș. Acolo erau într-adevăr singuri. Acolo, în sfîrșit, Apostol se spovedi ca unui duhovnic. Și, povestindu-i toate zbuciumările lui, se uita adînc în ochii ei, căutînd parcă o aprobare din inimă, o încurajare adevărată. Preoteasa clipea greu și sufletul ei se chinuia. Voia să-l întreprună și nu îndrăzneam. În cele din urmă Apostol trebui s-o întrebe:

— Mamă, d-ta ce zici?... D-ta crezi în mine și nădăjduiești?... Cum ai vrea să mor: de glonte romănesc, ca un dușman al românilor, ori poate...

— Trebuie să trăiești, dragul mamei, toiagul bătrînețelor mele, mîndria ochilor mei... Ferește-te...

— În război nu te poți feri... Cine se ferește, se prăpădește... Spune, mamă, drept, cum știi d-ta... verde...

— O, Doamne, Doamne, suspină preoteasa. Cum să te învăț eu pe tine care ești așa de învățat?... Inima mea de mamă se gîndește numai la viața ta... numai să trăiești și să scapi din năpasta asta... oricum, numai să scapi...

— Să scap oricum? zise Apostol cutremurîndu-se. Să trag în români?

— Să nu tragi, să te codești, să faci orice — murmură mama îndurerată. Toți fac așa azi, toți se feresc pînă va trece vijelia... Pe urmă o da Dumnezeu zile mai bune și iar o să răsuflăm și să...

— Unde sint nu se poate codeală — zise Apostol trist. Și-apoi, și-am spus cu generalul... O să mă puie înadins ca să mă ispitească... Și atunci...

— Dar dacă te-ar prinde?... Mă îngrozesc...

— Nu se poate să mă prindă...

— Dacă aș ști că poți trece sigur, aș face o mie de mătăni...

Dar...

Lui Apostol îi păru rău că a virit astfel un cuțit în inima mamei sale. După ce plecă preoteasa acasă, își zise c-a fost prost cînd s-a apucat s-o amărăscă. Cum s-a gîndit el că ea îl va îndemna să se expună? S-a bazat pe românismul ei, dar a uitat că-i mamă. Și a mai uitat că realitatea adevărată numai cel ce e pus în fața gurilor de foc o înțelege și o simte.

Totuși în clipa despărțirii, preoteasa a avut în ochii lăcrămați un îndemn care lui Apostol de-abia încetul cu încetul i se deslușește. Îndemnul scaldat în lacrimi avea însemnătatea lui: inima de mamă îl oprea ca să-l ferească de primejdie, inima de româncă însă, îi zicea „du-te“...

Astfel, cînd a rămas iar cu camarazii de arme, nu s-a mai simțit singur. Ei îi erau indiferenți. Se simțea însă legat de milioane de frați prin lanțuri de sînge infinite și legătura aceasta îl întărea... Aici, în odaia aceasta îmbibată de suferinți și gemete, între pereții care au înghițit lacrimi și dureri imense, era singur cu sufletul lui, dar dincolo de pereți, neamul lui palpită, ingenuncheat de viu, cu speranțe clocotitoare în piept...

Nu mai simțea nevoie să ia parte la veșnicile discuții ale camarazilor. Cărțile îi erau iar dragi și se mira cum a putut sta despărțit de ele doi ani. Căuta însă în ele o călăuză și idei care să-i întărească hotărârile. [...], își zicea că cărțile toate sînt scrise de oameni care au pierdut contactul viu cu viața vie. [...], dar viața nu pătrunde între pereții scriitorului. Viața-i afară, imensă, tumultuoasă, cu neprevăzutele [...]. Viața nu se modelează după construcțiile omului, ci omul trebuie să se mlădie după capriciile ei [...]. Apostol își amintea deseori acumă însuflețirile naționale la serbările din Blaj. Pe-atunci a cînta *Deșteaptă-te române* sau a purta un tricolor în fundul chi-piului păreau acte eroice. Pe-atunci, în vreo odăiță obscură, cincizece elevi jurau pe Daco-România, dar tremurau întîlnind pe drum un jandarm... Pe-atunci, dacă s-ar fi pus în fața lui întrebarea de azi, ar fi răspuns cu mîndrie că „frații noștri din țară“... fiindcă răspunsul știa bine că nu costă nimic și nu înseamnă vreo primejdie deosebită... Dar azi?... Un pas înainte e moartea, o nehotărîre la timp e o crimă față de tine însuși, care-ți umple conștiința de sînge... De-aceia cărțile cuprind numai reguli generale... Datoria față de patrie... datoria față de neam... Ce-i moral și eroic într-o parte, e imoral și criminal de cealaltă... Morala-i personală — își zicea Bologa atunci. E sentimentul de împăcare sufletească, e conștiința că ai făcut ceea ce în toată sinceritatea sufletului tău ai crezut aievea că e bine... Cînd conștiința ta e împăcată, ești moral... în fața ta însuși... Căci moralitatea exteroară e ocazională și utilitaristă.

În ajunul plecării, au ieșit toți patru în oraș să-și cumpere cîte ceva, să se aprovizioneze pentru front. Era o zi caldută, cu soare renăscut, cu cer senin. Toate străzile erau vesele. Oamenii parcă zîmbeau, femeile rîdeau... Nimeni nu se gîndea că la vreo cincizeci de kilometri de-aici, alți oameni, mii și mii se pîndesc să se omoare... Viața își oferea farmececele tuturor... ispitea... Cei patru s-au întors la spital, în odăița lor, mai mohoriți. În oraș, în mijlocul oamenilor, au vorbit lucruri neînsemnate, s-au tocmit cu negustorii, au stat la cafenea privind trecătorii... În odaia de spital însă i-a întîmpinat

războiul... Și, pregătindu-și bagajele puține, vorbiră întocmai ca pe front, amăriți, îngrijorați.

— Patria nu dă un concediu rănitului care a sîngerat pentru ea, dar ghiftuiește pe cei ce umblă spîlcuiți după femeii acasă — murmură Gross. Spun drept că, dacă aș fi în clipa aceasta pe front, aș dezerta la inamic, atît sînt de indignat...

Varga, scormonit de sentimentul patriotic, vru să răspundă, dar rămase cu gura căscată, căci și el era indignat, fiindcă sperase mereu într-un concediu. Cervenco, însă, zise, cel mai puțin trist, parc-ar fi mers la plăcere:

— Patrie nu există; numai oameni există... Și omul trebuie să sufere pentru om... Toți oamenii suferă.

— Patria e înrudirea fraților, sîngele de aceeași culoare, fără granițe și pe deasupra granițelor — zise atunci, cu o lucire în privire, Bologa.

Ceilalți trei se uită la dînsul și văzură lucirea ochilor lui și tăcură. Numai tîrziu, cînd Bologa ieși pe-afară, Varga zise gînditor:

— Tu, Gross, zici c-ai fi în stare să dezertezi, dar Bologa nu zice și va dezerta... Ai văzut ochii lui?

— Ochii lui sînt plini de iubire... Dar, iubirea lui e mărginită — zise Cervenco. Numai iubirea nemărginită răscumpără suferința omului.

— La urma urmelor, bine ar face! murmură Gross amărit.

— Ochii lui erau plini de ură — zise iar Varga. Ne urăște pe noi, pe toți...

B.A.R., Ms. 2541
Cartea a doua, prg. 4, f. 162, r. 4-6, 165, r. 26 (18 mai 1922)

Spre seară, deșteptîndu-se, Petre îi întinde o scrisoare. Bologa se simte ușurat, mai ales că, deschizînd ochii, a întîlnit iarăși, cel dintîi, obrazii Ilonei. Se ridică într-un cot. Amurgul e limpede. Își aruncă ochii pe scrisoare și are o tresărire. Apoi, se uită pe furiș la Ilona, ca și cînd s-ar simți vinovat față de ea...

Scrisoarea era de la Marta. O citi întîi cu oarecare remușcare, dar, pe urmă, liniștit de tot. Marta îi scria numai nimicuri. Îi povestea pe larg și cu amănunte multe cum trăiește și cum petrece. De-abia, la sfîrșit, își aducea aminte și de Bologa, adăogînd că toate petrecerile ei sînt amare fiindcă lipsește el și că abia așteaptă să sosească în concediu, căci războiul cine știe cînd o să se isprăvească...

Punînd scrisoarea în plic, Bologa găsi deodată răspunsul la întrebarea ce-l torturase înainte de-a adormi: Marta. Și răspunsul acesta îi risipi parcă vedeniile cu care adormise, arătîndu-i că au fost aiurări de om bolnav. Ridică ochii spre Ilona care-i zîmbea cu drag și încurajare. Acuma, Bologa își dădea seama că nu poate fi iubire ce simte el pentru Ilona. Întîi, pentru că iubește și e dator să iubească pe Marta. Pe urmă, cum să iubească el pe o țărăncuță și încă ungu-roaică, el care cu sufletul e dincolo... Cînd se gîndea însă astfel, simțea în inima lui că minte, dar se agăța ca un desperat de gîndurile acestea...

Acuma se simțea mai înzdrăvenit și seara, la o lampă mică, stătu de vorbă cu groparul, care era, din fire, curios și vorbăreț. Gro-

parul voia să știe cu precizie când se va face pace. Îl interesa revoluția muscalilor, fiindcă a auzit că muscalii vor pace. Ilona, ghemuită pe vatră, asculta cu un aer nepăsător. Apoi, deodată, groparul zise:

— Dar românii au să facă pace, ce zici dom' locotenent?

Bologa șovăi, privindu-l întrebător. Pe urmă răspunse:

— Nu știu...

— Ziceam așa că d-ta, ca român, ar trebui să știi — făcu groparul stăruitor.

— Cum să știu eu aici ce gânduri au cei de dincolo — zise Bologa.

— Așa-i, — răspunse gânditor groparul. Așa-i... Bine... zici... Că, de-ar fi pe dreptate, d-ta nici n-ar trebui să fii aici la noi, ci dincolo, la ei... Așa-i... Eu sînt cu dreptatea... Fiecare nație să-și adune odraslele ca cloșca puilor...

Apostol Bologa căscă ochii mai mari, aprinși, fără a răspunde. De altfel, groparul, după o tăcere scurtă, adunîndu-și gîndurile, urmă:

— Mă și mir cum se poate să trimită cei mari pe un român să se bată cu românii. Asta nu-i dreptate și e păcat... Singele-i singe, degeaba... Mă mir că nu li-e frică celor mari că într-o bună zi ai să zici „rămîneți sănătoși” și să te duci la români, precum se cuvine...

— Așa-i? întrebă brusc Bologa, ca și cînd aprobarea aceasta l-ar fi scăpat dintr-o primejdie.

— Eu, dac-aș fi tinăr — zise groparul — și dacă aș fi în locul d-tale, cum s-ar ivi un prilej, cum aș șterge-o... Fiindcă ce-i păcat, e păcat...

— Uite-așa m-am gîndit și eu — rosti deodată fata din birlogul ei, cu obrajii roșii și cu o privire aprinsă.

Bologa se spăimîntă de glasul fetei, fiindcă i se părea că un al doilea eu al său a îmbrăcat în vorbe gîndurile care tocmai îi erau în creieri. Dar groparul se supără de intervenția Ilonei și, poruncindu-i să plece îndată la culcare, plecă și dînsul...

Apostol petrecu iarăși o noapte de friguri. Vorbele groparului îi rămaseră săpate în suflet. Cîntărindu-le și învîrtindu-le meru în mînte, dobîndi convingerea că vorbele acestea erau o dojană din partea unui străin și-și zicea că străinul are dreptate să-l dojenească.

Se simțea vinovat de lașitate și de nehotărîre. Crucile și medalioanele vitejiei le-a luat pe nedrept și numai grație întîmplării oarbe. Numai neprevăzutul și întîmplarea creează eroi și fapte eroice. Își aducea exact aminte, că, anul trecut, în Ucraina, în fața unui atac brusc de infanterie asupra bateriei lui, el a rămas lângă tunuri, neclintit, în vreme ce alții au fugit; ce-a făcut și de ce a făcut, nu-și amintea însă și a aflat exact de-abia din ordinul de zi laudativ: o vitejie... Și acuma, de șapte luni se hotărîe meru, se zbuciumă și plănuieste, în loc să făptuiască. Într-o clipă de dispreț pentru sine, vru să se ridice din pat și să pornească, să treacă imediat dincolo... Sforțarea, însă, îl doborî. Boala era mai puternică decît voința lui...

A doua zi era duminecă și după-amiază se pomeni cu Clapca, care aflase că zace bolnav. Cînd rămaseră singuri, Bologa îi zise:

— Fratele meu, dragul meu, sînt un nemernic... sînt...

Îi povesti cum l-a doborît boala în clipa cînd își făcuse planul de plecare. Se acuză pe sine:

— Azi îmi dau perfect seama că sînt un ticălos... N-ar fi trebuit să fac nici planuri, nici să mă pregătesc, ci să plec pur și simplu, cum au mai plecat și alții... Dar sînt laș... Sau poate, fără să-mi dau seama, plutesc tot în întunec ca și în anii cît am fost erou și patriot?... Poate că iubirea de neam nu e adevărata iubire care ferește pe om? Poate că în subconștientul meu se frămîntă îndoiala aceasta și de aceea nu-mi reușește nimic?

Clapca, serios și grav, îi răspunse frățește:

— Bologa, nereușita ta e un semn al soartei... Nu trebuie să stîrnești mînia soartei, Bologa! Altfel, te va pedepsi cumplit... Poate că soarta, punîndu-ți piedeci, a fost milostivă cu tine... Ia seama! Potolește-te!... Împacă-te cu situația și rabdă cum răbdăm toți... Nu ești singur și cînd omul nu e singur cu suterința, o îndură mai ușor... Războiul nu va ține o veșnicie și pe urmă...

— D-ta vorbești ușor că ești străin, dar eu, aici...

— Deocamdată ești la adăpost... Mulțumește lui Dumnezeu că ești la adăpost... Ce va aduce ziua de mîine, vom vedea... Poate că pacea...

Bologa tăcu, pe gînduri... În sinea lui, Clapca era mai laș ca dînsul și-și zicea că toate povețele lui izvorăsc din lașitate. Totuși, îi mai zise:

— Pină și groparul ungur, gazda mea, se miră că stau aici să mă bat cu românii...

— Astea-s vorbe... Groparul tău nu știe ce vorbește... E ușor să dai sfaturi îndrăznețe, cînd nu riști nimic, pe pielea altuia...

Peste cîteva clipe, Clapca adăogă:

— De altfel, se petrece un lucru curios... Se pare că în curînd vom avea de furcă aici... Ei bine, de cînd s-a răspîndit zvonul acesta, românii din toate unitățile au început să dispară... Aproape în fiecare zi lipsește cîte unul. Dezertează... soldații...

— Ei vezi? zise Bologa triumfător.

— Văd, firește... au noroc, care au. Dar să nu crezi că lucrurile vor rămîne așa... Chiar am aflat că se iau măsuri... Generalul e furios... Îți închipui că cel ce va fi prins, nu va afla cruțare... Spînzurătoarea...

— Spînzurătoarea, spînzurătoarea — făcu Bologa cu dispreț. Decît să mori bîndu-te cu frații și ucizîndu-i, mai bine spînzurat... E o onoare!...

— Eu am fost aproape de onoarea acesta și...

— Tocmai de aceea vezi pretutindeni spînzurători... Cine pleacă, trebuie să fie gata să moară și să moară liniștit înainte de spînzurătoare... În definitiv, viața e o povară cînd...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a doua, prg. 5 f. 169, r. 17—f. 171 r. 24 (19—20 mai 1922)

Apostol mîncă cu poftă, povestind diverse pătînii din tren. Apoi, în vreme ce Rodovica se duse să-i pregătească odăna din fața unde stătuse polonezul, preoteasa începu să-l descoase și se spăimîntă cum se cuvine, aflînd că iar a fost bolnav și că numai grație bolii a putut veni acasă.

Pe urmă, începu Apostol să vorbească despre durerile sufletului său, despre zădărnicierea tuturor planurilor sale. Își deșerta inimă

întreagă, întocmai ca odinioară, în copilărie, când se plîngea de cine ştie ce neajunsuri copilăreşti. Vocea îi tremura şi ochii lui căutau o mîngiere. Mama lui îl ascultă la început cu milă, dar pe urmă, învinsă de oboseală, ochii îi se pînjeniră şi nu mai zise nimic. Apostol de-abia într-un târziu luă seama şi se opri jenat. Înţelese motivul mamei sale, obişnuită să se culce devreme şi surexcitată de emoţia întîlnirii, sufletul ei n-a mai putut rezista. Totuşi, în inima lui tremura o decepţie dureroasă. Acuma îşi dădea seama, înţia oară, că niciodată omul nu e înţeles deplin de alt om, nici chiar de cel ce l-a zămislit. Omul, fiecare, e o lume independentă, solitară; numai cîteva legi convenţionale îl leagă de ceilalţi oameni şi numai pînă cînd nu e în joc eul său. Suferinţa omului e totdeauna egoistă. Alt om n-o înţelege decît prin analogie. Şi compătimirea e iarăşi numai o convenţionalitate, ca oricare alta. Fiecare om se compătimeşte pe sine însuşi... De cînd s-a trezit din întunerecul datoriei, Apostol a crezut că toţi cei ce au acelaşi singe simt şi suferă şi se bucură la fel... Preotul din Făget¹ i-a dat prima lovitură, prizonierul român a doua, iar acumă chiar mama sa...

Rodovica, isprăvindu-i odaia şi venind să spuie, preoteasa se trezi buimăcită şi nevrînd să arate lui Apostol c-a dormit, murmură: — Aşa, dragul mamei... suferim, suferim...

Apostol se simţi jenat de vorbele acestea şi se sculă [...]

„Adică de ce nu i-am spus mamei nimic despre Ilona? se gîndi Apostol cu ochii în globul de raze galbene. M-a îngrijit ca o soră şi totuşi am tăgăduit-o la cea dintîi ocazie... Mi-am deşertat toată inima şi numai pe ea am păstrat-o...”

Şi într-adevăr o simţea acumă singură în inima lui, îi simţea zîmbetul ei ştrengăresc şi sfios, cuvintele ei fără înţeles precis, dar cu o muzică alinătoare... Alaltăieri seară era la picioarele patului, pe scaun, cu ochii ei mari ca două cireşe negre, pîndindu-i mişcarea feţei... şi acumă iată-l la două sute de kilometri şi totuşi cu ea... Atunei omul tot nu e aşa de închis ca un glob rătăcit?... [...]

Stinse lumina şi în întunec şi în tăcere îşi anzea numai bătaie inimii. Se simţea vinovat că n-a spus nici o vorbă mamei sale despre Ilona, că a păstrat-o numai pe ea singură în inima lui... Apoi deodată, între somn şi realitate, se gîndi că Ilona nu intră în idealul pentru care se frămîntă de atîtea luni zadarnic... Cum s-ar fi plîns el şi cum s-ar fi luptat, dacă în aceeaşi vreme Ilona s-ar fi amestecat în zbuciumările lui...

Dar, imediat, i se ivi în minte o întrebare ca un fir roşu: atunci poate că idealul pentru care se zbuciumă dînsul, nu e idealul adevărat al omului? Ce ideal e acela care trebuie să excludă tocmai fiinţa cea mai dragă a omului?...

Îşi opri gîndurile cu o sforţare violentă, căci dincolo de ele, se deschidea iarăşi prăpastia în care se temea că are să se prăvale acum cîteva luni... [...]

„Omul îşi complică singur şi cu bună ştiinţă existenţa-i mizeră — se gîndi Apostol îmbrăcîndu-se. Ce nevoie are omul de

idealuri şi de convenţii, cînd viaţa însăşi, aşa capricioasă şi zvînturată cum vine, e cea mai preţioasă comoară? Omul să trăiască şi să nu se gîndească la nimic... Să trăiască pur şi simplu, bucurîndu-se că trăieşte.”

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a doua, fig. 5, f. 172, r. 5—f. 174, r. 4 (21 mai 1912)

Din jîlţul lui avea priveliştea Monorului. Uliţa urca spre casa lor. Aerul primăverii era scămos şi aromat. Oraşelul era înecat într-o pădure de flori, dintre care casele înălbeau ca nişte cuiburi. Din cerdac se vede strada principală, curată şi zbicită, pînă la farmacie. Peste drum e biserica românească cea nouă, înconjurată de cruci. Mai la deal se zăreşte turnul de lemn înnegrit al celei vechi, cu crucea strîmbă, în care nu se mai slujeşte decît cînd se găseşte dumineca în vizită vreun preot la protopopul din Monor. Mai încolo urmează piaţa cu hotelul şi „cazina” ungurească, cu biserica catolică în mijloc, cu prăvălii, cu banca românească, în al cărei local se află şi cazina română şi cu intrarea în parcul baronului, împrejmuit cu ziduri vechi de cîteva sute de ani, peste care, printre coroanele arborilor se zăresc turlile roşii ale castelului străvechi. Pe urmă, strada continuă lungă, trecînd pe lîngă sinagoga nouă, care se află lîngă podul de peste apa Nuşfalăului. De-aici încolo sînt numai români, mereu, pînă la podul cel mare de peste Someş, de fier. Iar, dincolo de rîu, începe iarăşi cartierul românesc, căruia i se zice Ierusalim şi care are o bisericuţă deosebită, unde slujeşte după-amiazi popa, în toate sărbătorile. Cînd cei din Ierusalim vor să scurteze calea pînă-n piaţă, trec prin Someş, printr-un vad bun şi, apoi, pe o ulicioară ies drept în piaţă...

Apostol sorbea oraşelul, cît îl vedea din jîlţ şi cît nu-l vedea. A fi acasă i se părea o fericire mare. Simţea cum bate pulsul vieţii în jurul lui, a unei vieţi cunoscute, cu care inima lui bătea la unison.

Rodovica avuse grije să dea de ştire prin vecini că a venit domnişorul şi, pînă să iasă Apostol la odihnă, tot oraşelul ştia c-a sosit. Oamenii, trecînd pe stradă, mergeau cu capul întors spre casa Bologa şi, văzîndu-l în cerdac, îi dădeau bineţe cu drag, iar unii mai bătrîni îl întrebau de sănătate şi de sfîrşitul războiului. Rareori trecea cîte-un soldat obosit, nepăsător, ca şi cînd prin înfăţişarea lui ar fi vrut să arate lumii că s-a săturat de meseria războiului...

De şase luni n-a fost atîta seninătate în sufletul lui Bologa ca în dimineaţa aceasta de aprilie. De atîta vreme gusta pentru înţia oară pacea, blîndă şi netulburată. [...]

Din fericire, îl trezi de-abia un şuielat prelung, ascuţit, care i se infipse în suflet ca o săgeată otrăvită. Era trenul care intra în gară. Apostol văzu, ridicîndu-se peste coroanele pădurii de flori o bolbocare de fum greu, murdar, care mînjea văzduhul curat şi auzi bocănitul metalic al roţilor... Căci linia ferată trecea numai la vreo mie de metri, chiar prin spatele grădinii bisericii... Apostol tresări şi îndată, în minte, începură iarăşi gîndurile. Fumul din depărtare îl îneca, parcă l-ar fi respirat plămîinii lui.

„Civilizaţia, cu maşinile şi legile ei, a falsificat pe om — se gîndi dînsul. Omul e bun şi blînd din fire, numai civilizaţia l-a făcut egoist, fiară egoistă... stringîndu-l în chingi de oţel sub formă de

¹ În forma definitivă a romanului, „Lunca”.

restricțiuni la fiecare pas... Omul naturii a trăit pentru plăcerea vieții, pentru iubire... Civilizația a îndepărtat pe oameni unul de altul, creînd interese între dinșii...“

B.A.R., Ms. 2 541

Cartea a doua, prg. 5 f. 177, r. 1—f. 204, r. 12 (22—29 mai 1922)

— Nu-i nimic, măicuță... răspunse Apostol, revenindu-și și potolindu-se. Stăteam așa pe giinduri... Adineaori a plecat de-aici Marta cu unгурul ei...

— I-am văzut — zise preoteasa, liniștindu-se, dar cu ură în glas. Cum să nu-i văd, dar v-am lăsat în pace... O, Doamne, urită-i lumea...

După-amiază, preoteasa, în cerdac, se așeză lângă Apostol să vorbească mai pe îndelete, să-i povestească ce s-a întimplat prin Monor și să afle pătaniile lui toate, amănunțit. Apostol, însă, se simțea obosit și amărit, deși suridea către mama sa. Astfel, preoteasa vorbea mai mult singură despre atîtea mărunțișuri petrecute în doi ani de zile.

— Dar de cînd sînt pe-aici soldați, măicuță, și ofițeri? întrebă deodată Apostol, pe cînd preoteasa vorbea cu totul altceva.

Preoteasa se uită la el mirată puțin și, cu finețea-i femeiască, înțelese repede rostul întrebării, socotind că Apostol e gelos:

— Apoi, tocmai de cînd au pornit la război românii... Parcă ți-am scris eu?... Dar unгурul a venit ceva mai tîrziu... O fi, însă și el de vreo opt luni pe-aici...

Apoi, tăcînd puțin și parcă chibzuind dacă Apostol va fi de părerea ei, urmă:

— Tu, însă, inimă rea să nu-ți faci, dragul mamei... Că fete sînt cîte frunză și iară... Un băiat ca tine găsește, oho, nu ca Marta... Mie de la început nu mi-a plăcut purtările ei. E zvăpăiată și nebunatică... Numai petreceri și dansuri visează... A fost și la Cluj, la plimbare... Zice că se plictisește... Apoi, ofițerii ce așteptau, decît petreceri? Și roiau împrejurul ei...

— Măicuță, să nu vorbești cu patimă...

— Apoi, nu vreau ca să crezi că-i stricată, Doamne ferește... m-ar pedepsi Dumnezeu... Dar nici de tine nu-i, dragul mamei... N-am vrut să te amărăsc pe-acolo, dar mie lucruri de-astea nu-mi plac... Doamne ferește... Fata să fie fată, ca crinul... Nu unguri, și nu plictiseli... S-a speriat și tată-său, săracul, că-i om de omenie și român... Atîta ungurie, vai de mine... Cine a mai văzut?... Și logodită fiind cu un băiat ca tine...

Apostol era pătruns de tristețe. Îl dureau cuvintele mamei sale, parcă i le-ar fi bătut cu ciocane în inimă. Simțea nevoia să se miște, să schimbe atmosfera, altfel s-ar fi năbușit. Se sculă, după ce mai lăsă pe mama sa să vorbească, să-și epuizeze traista. Preoteasa îl aprobă că iese puțin să-l vadă orășelul...

Bologa merse fără țintă și se pomeni intrînd în casa avocatului Docan, vecină cu localul băncii, pe strada principală. Marta nu era acasă. Servitoarea nouă, unguroaică, îi spuse că s-a dus cu domnul ofițer la doamna doctoriță, adică la nevasta doctorului unгур. Apostol fu totuși mulțumit. Docan îi primi cu mare bucurie, îl îmbrățișă și

se scuză că Marta a ieșit puțin. Bologa văzu pe fața lui o umbră de rușine, mai ales adăogînd:

— Ce vrei? E tînră, zburdalnică și are nevoie de distracție...

Dar e o fată minunată, cu o inimă de ceară...

Apostol tăcu și avocatul nu mai stăruia, ci îndată vorbi de altele. Și, în curînd glasul lui se înmuie:

— Trăim vremuri cumplite, Apostole... Mai ales de cînd au intrat ai noștri, o ducem... Și baremi de le-ar ajuta Dumnezeu, căci altfel va fi vai și amar...

— Dumnezeu trebuie să ne ajute... Și oricare ar fi sfîrșitul, baremi am strigat lumii întregi că vrem să trăim! zise Bologa înfierbîntat.

— Dar pînă atunci? Tu nu știi poate că astă-iarnă, prin ianuarie, poate că nu ți-a scris mama ta ca să nu te întristeze, a fost spinzurat aici oficiantul de la telegraf?...

— Cum? Cînd? sări Bologa aiurit.

— Fiîndcă era român, așa-s vremurile... A fost singurul român la poștă și, cine știe cum, l-au prins că-și însemna știrile de pe cîmpurile de luptă ce seseau aici pentru militari... Au zis că e spion și că transmite știri românilor... Adevărul e că venea seara, cînd nu era de serviciu, la cazină, și ne spunea ce mai e prin război... Lumea zice că Pălăgieșu, notarul nostru, prietenul tău, l-ar fi denunțat și că chiar a măturisit la judecata marțială că a auzit din gura acuzatului anume vești incriminate...

— Pălăgieșu? murmură Bologa. Iar Pălăgieșu?

— Azi nu mai știe omul cu cine vorbește... Cît am tremurat eu din pricina ta, vai de sufletul meu! Mi-a spus preoteasa, numai mie, biata femeie, că se prăpădea de grije, mi-a spus că te-ai hotărît să treci la ai noștri... Bine că n-ai încercat!

— Încă n-am izbutit, dar voi izbuti! zise Apostol. Tocmai fiîndcă trebuie o pildă...

— Ai aduce nenorocire și mai mare pe capul nostru, Apostole — zise Docan. Am fi suspectați toți, poate chiar internați ca și proto-popul... În sufletele noastre trăiește dragostea de neam, dar dragostea de viață și frica de apăsare e mai grea în cumpănă... Tocmai voiam să te previn, căci mi-ești ca copilul meu, ești doar logodnicul fetei mele... Ai să vii la cazină... să ai lacăt la gură, chiar dacă vom fi numai în de noi... Orice șoaptă ajunge la urechile care ascultă... E destul de dureros că soarta te-a pus în fața fraților în război... Să nu-ți agravezi singur situația, să nu provocî minia lumii asupra ta!

Sfaturile lui Docan îl întăritau pe Bologa. Se întoarse acasă întărit în inimă, simțindu-se obligat să reacționeze. Simțea că frica a pus stăpînire pe toți cei de-acasă, înăbușindu-le simțămintele și se hotărî să le redea încrederea și curajul, ca să poată rezista. În sufletul său simțea atîta entuziasm, că din focul acela se vor aprinde toate inimile. Marta nici nu-i mai reveni în minte, ca totdeauna cînd mințea îi subjugă inima... Și, pe la șapte, cînd știa că se adună toți la cazinou, se duse împreună cu Docan. În stradă întîlniră pe Marta cu doctorița și doctorul și ofițerul de honvezi. Apostol schimbă cîteva vorbe cu ceilalți și vorbi numai românește cu Marta, care se simțea puțin jenată față cu honvedul.

În cazinou găsi toată inteligența Monorului bărbătească. Erau numai bătrâni, funcționarii băncii, doi învățători pensionari și Pălăgieșu.

Clubul era două odăi, cu un biliard, câteva mese și scaune, multe jurnale ungurești și un bufet sărac. Cite-o lampă de petrol, atârnată din tavan, lumina odăile. Era atîta tristețe și apăsare aici, că Bologa se simțea parc-ar fi intrat într-un beci. Bătrînii îl primiră cu o bucurie cenușie și fără zgomot, ca și cînd s-a fi temut să dea prea vădite semne de viață. Între mișcările lor fricoase, stîngace și vorbele lor fragmentate, care mai mult căutau să ascundă decît să exprime ceva, Pălăgieșu distona ca un cocoș între niște găini oarbe [...]. Acuma însă Apostol venise înadins ca să-l înfrunte și i se păru un monstru. [...], Apostol se uita numai la Pălăgieșu care citea cu mare atenție un jurnal. Apostol însă simțea că Pălăgieșu ascultă cu dispreț plîngerile, ca omul obișnuit cu ele. Cînd însă, contabilul băncii, epuizîndu-se toate plîngerile, întrebă pe Apostol cînd se va face pacea, Pălăgieșu zise cu siguranță:

— În curînd vine pacea, domnilor.. Uite colea... revoluția i-a atins la os... De-acuma se isprăvește repede...

— Ești așa de sigur? întrebă Apostol ironic.

Pălăgieșu, simțînd ironia, răspunse de asemenea ironic:

— Firește că voi, militarii, ați vrea să dureze războiul în eternitate... Dar noi, care-i purtăm greul...

— Voi purtați greul, iar noi plătim cu sîngele și viața, Alexandre — zise Apostol cu un ton grav, care pe Pălăgieșu îl zăpăci o clipă.

— Plătim toți — zise dînsul — fiecare cu ce putem... Unii cu sînge, alții cu viața, iar alții cu suferința prelungită, care, poate, e cea mai grea plată...

— Cu condiția ca suferința să nu ucidă sufletele...

Pălăgieșu nu înțelese aluzia lui. Dar, cînd să ceară lămuriri, veniră oaspeți nouă: judecătorul, funcționari de la judecătorie și de la pretură... toți unguri. [...] Judecătorul, o înfățișare severă într-un cadru [cărunț]*, strînse cu multă căldură mîna lui Apostol, care simți că, cu venirea acestora, atmosfera parcă s-a mai deschis. Aceștia, toți aveau mai multă încredere în vorbă și în mișcare. Bologa rămase uimit, auzînd, după întrebările de rigoare, pe judecător zicîndu-i:

— Astă-iarnă, cînd n-ai scris atîta vreme acasă și n-aveam vești despre d-ta, eu credeam că ai fugit la români!... Chiar am spus aici d-lor, într-o seară, că mare mirare să nu fi plecat...

— Cine știe dacă n-am avut de gînd? zise Apostol cu un zîmbet.

— Cum să n-ai de gînd? strigă judecătorul. Încă, eu declar că, în locul d-tale, nu știu dacă n-aș fi încercat... Fiîndcă e o ticăloșie să trimiți un om cult, care-și dă seama și simte, să-l trimiți să se bată cu oameni de același neam... Eu nu pricep lucrurile astea, cum de se pot face în armata noastră... Nu-i bine să te joci cu sentimentele oamenilor dacă vrei să-ți fie credincioși...

— Cine a mai văzut austriaci deștepți, mai ales la armată! zise un copist bătrîn de la pretură, kossuthist înfocat.

— Firește, nu discut aici dreptatea cauzei în sine... Românii ne-au sărit în spate și bine este să-i combatem fără milă, dar nu prin

românii noștri... Asta-i adevărul, domnilor! Slavă Domnului, avem destule alte nații cu care să-i combatem...

— Omul trebuie să-și facă datoria oriunde îl trimite patria — zise grav Pălăgieșu.

— Dar patria nu trebuie să fie neroadă, amice! se înverșună judecătorul. Căci, dacă patria îmi cere să ucid pe mama mea ori pe fratele meu, apoi înseamnă că-mi dă dreptul să-i dau în cap și să întorc arma împotriva ei... Dacă fratele meu e vinovat, ticălos, criminal, patria nu-i permis să mă puie pe mine să pedepsesc pe fratele meu...

Bologa rămase uluit de cuvintele judecătorului, care urmă cu discuția aceasta pînă ce se despărțiră ca să meargă la cină. Și din uluirea aceasta rămase cu o ură mare împotriva lui Pălăgieșu. În sufletul lui se strecora încet o îndoială din ce în ce mai chinuitoare, încît prăpastia parcă se deschidea tot mai neagră la picioarele lui. Era hotărît să convertească pe Pălăgieșu, ori, dacă nu va putea, să-l insulte și să-l facă neputincios, arătîndu-i cît e de monstru. Dar trecură câteva zile fără să găsească prilejul, în care vreme, stînd mai des de vorbă cu judecătorul, simți o simpatie crescîndă pentru dînsul. Pe măsură ce simpatia aceasta creștea, îndoiala se oțără în inima lui, pînă ce, odată, i se limpezi brusc sub formă unei întrebări:

— De ce oare tocmai la judecătorul ungur să găsesc sprijinul sufleteș și înțelegerea, pe cînd Pălăgieșu și ceilalți parc-ar fi străini?

Întrebarea aceasta i se încrestă în inimă atît de adînc că îi venea să țipe de durere. Se uita în urmă, la cele câteva luni de zbucium și i se părea că toate încep să se năruie cu un zgomot surd, dureros. Atunci, ca să-și înăbușe sufletul, se hotărî să vază chiar azi pe Pălăgieșu, parcă într-însul i-ar fi rămas ultima speranță. Vru să meargă după-amiază la primărie, dar înainte de-a pleca, se pomeni cu notarul.

— Gînd la gînd — zise Apostol. Chiar acum vream să mă duc la tine... Vreau să-ți vorbesc... Ceva foarte...

— Așijderea — răspunse Pălăgieșu. Și tot foarte...

Se retraseră în odaia lui Apostol, urmăriți de privirea neîncrezătoare a preotesei, care nu-l putea suferi pe notar.

— Dragul meu — zise Pălăgieșu, așezîndu-se, și cu o siguranță definitivă — sînt cinci zile, azi e a șasea, de cînd ai venit acasă... Am crezut că voi avea în tine un sprijin și am avut un tulburător de conștiințe... [...] În schimb, te potrivești la club judecătorului și celorlalți opozanți unguri care, orice ar face, sînt unguri și nu li se poate imputa ca o faptă nepatriotică... Pe cînd noi trebuie să umblăm ca niște fete mari, dacă vrem să nu pierdem încrederea țării care ne hrănește...

Apostol, din toate frazele notarului, înțelese doar atîta — că-i face morală și-l dojenește. Aceasta îl supără și dădu încredere și ură. Îl întrerupse deodată, acru:

— Te rog, scurt: concluzia!

— Da, da, imediat — zise Pălăgieșu liniștit, hotărît. De-aceea am venit. Pentru concluzie. [...]. Altfel, ți-aș fi spus numai concluzia, și nu aici, ci la primărie, în mod oficial...

— Ai venit, adică, să mă ameninți? întrebă Bologa mirat.

— Am venit să te sfătuiesc prietenește — răspuse notarul mai grav. Am venit să te rog să-ți încetezi înriurirea nefastă...

— Ce înriurire? Nefastă? se minună Bologa. [...]

Dacă nu te-aș vedea așa de grav, aș crede că glumești, Alexandre! zise Apostol, sforțându-se să zîmbească. Crezi că, între alte obligații oficiale ale tale, este și aceea de-a dicta oamenilor sentimentele lor intime, neexprimate? Nu crezi tu că mă jicnești, presupunând că m-ar convinge amenințările tale deghizate?

— În chestie de datorie și de patriotism nu există jicnire! În clipa cînd m-aș abate din calea mea, aș fi recunoscător prietenului care mi-ar deschide ochii...

— Acuma văd — zise Bologa cu tristețe mare în glas, după o tăcere adîncă, văd bine că nu te-am cunoscut niciodată, Alexandre!... Am crezut că ești român și azi înțeleg că...

— Nu-s nici român, nici ungar, ci fiul credincios al patriei! Precum un fiu adevărat nu poate niciodată, în nici o împrejurare și sub nici un pretext să se ridice împotriva mamei care i-a dat viață, tot astfel cetățeanul cîstit nu poate să se întoarcă contra patriei care l-a crescut și l-a ocrotit... [...]

— Sufletul tău nu-ți spune nimic, Alexandre?

— Conducătorului de oameni nu-i trebuie suflet! Sufletul n-ar îngădui civilizația și nici măcar asociația, căci omul care-și ascultă numai sufletul e egoist și antisocial.

— Tu nu cunoști iubirea...

— Iubirea? Poate că eu iubesc mai mult pe oameni decît cei ce o poartă pe buze. Tocmai iubirea de oameni trebuie să te îndemne să ferești pe cei mulți de cei puțini și răufăcători. Oamenii au nevoie de liniște ca să-și trăiască mica lor viață, și de resemnare...

— Resemnare prin teroare?

— Resemnare prin orice mijloace. Numai prin resemnare își poate purta omul crucea. Resemnarea îl face să nu-i simtă greutatea și chinul... Iar cînd vine cineva să zdruncine resemnarea salvatoare, merită să fie ucis cu pietre!... Cei luminați, cei superiori sînt datori să ajute semenilor lor să-și poarte crucea... Asta-i adevărata iubire de oameni, domnule locotenent!

— Asta-i minciuna cea adevărată! strigă Bologa. Ești un monstru!...

— Poate că eu nu sînt în stare să-ți lămuresc îndeajuns dreptatea mea, dar crede-mă că sînt convins de ea pînă-n măduva oaselor... Căci, dacă n-aș fi convins, aș fi găsit și eu mijlocul să...

— Atîta aveai să-mi spui?

— Atîta... adică mai puțin. Tu m-ai făcut să lungesc vorba. Și, totuși, nu mi-ai spus ce ziceai că vrei să-mi spui?

— Ce să-ți mai spun? Ce vreau eu, nu poți să înțelegi tu. E o prăpastie între noi.

— Între oameni nu există prăpastii, decît închipuite și artificiale.

— Numai între suflete există adevăratele prăpastii, insurmontabile...

— Bine. Totuși, te rog să-mi asculți sfatul. [...]

— Și eu te rog să-ți păstrezi sfaturile pentru uzul tău... Mă simt major și deci capabil să-mi călăuzesc singur viața și pașii...

Apostol șovăi să-i dea mina și-i simți strînsarea degetelor pe urmă. Notarul îi făgădui că o să mai vorbească, deși Bologa îi spusese că nu mai au ce discuta. Ieșind, sărută mina preotesei.

Apostol îl văzu pe fereastră, mergînd hotărît, tanțos, sigur de sine. Și, deodată, izbucni într-un hohot de plîns căci, în adîncul sufletului său, un glas timid îi șoptea că Pălăgieșu are dreptate... Preoteasa, care intrase să-l întrebe ce-a vrut notarul, văzîndu-l plîngînd, se închină cu ură...

VI

O zi întreagă Bologa fu ros de minie, pentru că s-a lăsat biruit de Pălăgieșu. Îndat, după plecarea lui, i s-a părut că notarul a avut dreptate, dar, apoi, din lacrimi, a dobîndit iarăși încredere și i-au venit tumultuoase în minte și pe buze toate argumentele care refutau considerațiile simpliste ale Pălăgieșului. Acuma se simțea adînc jicnit de toată scena dintre dîșii și de cîteva ori își luă chipul ca să meargă la notar și să-i ceară socoteală pentru jicnire. Se opri, socotînd că i-ar face prea mare onoare și se hotărî să considere neîntîmplată întîmplarea și să continue a trăi ca înainte.

La masă, seara, aduse vorba iarăși despre Pălăgieșu, mai ales că mă-sa îl găsise plîngînd ca pe-un copil și nu-i dăduse nici o explicație. Preoteasa fu cu totul de părerea lui, anume că notarul e o brută egoistă și un criminal, care-și ascunde faptele mișelește sub mantia unor principii de viață. Aprobarea ei îl însufleți, încît deodată zise:

— Din egoism nu poate izvorî iubire, nu-i așa? Prin urmare, fiindcă fără iubire nu pot exista relații între oameni, Pălăgieșu vorbește fleacuri... Nu-i așa, măicuță?

— Pălăgieșu n-are s-o sfîrșească bine... Numai lacrimile femeilor... — Vezi! Lacrămile... Purtarea lui stirnește și înmulțește lacrămile... Atunci?... Și, totuși, cu îndrăzneala lui plină de siguranță mă scosese din țîțîni, încît nu mi-am putut stăpîni plînsul... Ca un băiețoi... Parcă n-aș veni din război... [...]

— Omul e trimis de Dumnezeu să suferă și merite viața cea veșnică...

— Da, da — zise Apostol fără convingere, căci bigotismul mamei sale i s-a părut totdeauna exagerat și primitiv.

D-na Bologa însă, aducînd pe masă pe Dumnezeu, intra în domeniul ei favorit. Nu era numai credincioasă, ci se mindrea cu o adevărată teorie de viață religioasă. Apostol o cunoștea din copilărie, de cînd a vrut să-l convingă să se facă preot.

— Omul fără credință în Dumnezeu e un om mort — zise preoteasa [...]

— ... Dar eu sînt bătrîn și tu ești învățat și nu cutez să te povățuiesc întru nimic. Ce faci tu e bine făcut. Dar mai curînd ori mai tîrziu tot la Dumnezeu o să găsești mîngăiere și la el o să te întorci, precum se întorc de-a pururi toți oamenii... în vecii vecilor...

Apostol tăcu, cu gîndurile aiurea. Preoteasa, crezînd că l-a înmuia, urmă cu foc:

— Biserica e peste drum, dragul mamei, și a trecut o duminică și n-ai intrat, precum de ani de zile nu te-am văzut închinându-te... Sufletul tău e greu și amărit... Ușurează-ți-l, dragul mamei!... Mîine-i sărbătoare... Să vii și tu la biserică.

Apostol nu mai știa cum să puie capăt elocinței religioase a mamei sale și îi făgădui:

— Merg, măicuță, de ce nu... Nu-ți aduci aminte cît de dragă mi-a fost biserica în copilărie, cum mă îmbulzeam să zic eu *Tatăl nostru* și, mai tirziu, să citesc *Apostolul*?

Preoteasa se înduioșă și ar fi continuat dacă chiar atunci nu venea Rodovica să anunțe pe domnișorul c-a venit Petre.

— Acum vii, noaptea? întrebă Apostol pe ordonanța sa, mai mult cu mirare decît cu imputare.

Petre mai venise în fiecare zi, dar preoteasa sau Apostol îi trimiseseră regulat acasă, că n-au nevoie de dînsul. Acuma însă, Petre părea mai misterios și zise:

— Apoi, înadîns venii mai pe întunec don' locotenent, ca să aduc, uite, asta... Că mi-a dat-o groparul, că zice s-o aducem acasă că d-ta o să te bucuri...

Era o tăbliță de lemn, pe care scria, cu creion roșu, numele unui regiment românesc, care poposiseră o zi la Făget și pusese tăblița pe poarta groparului, unde dormise aghiotantul regimentului; pe urmă, regimentul a plecat înainte, pe urmă, românii s-au retras și au venit iar austriacii, dar tăblița a luat-o groparul și a pus-o în pod, ca o trofee.

Apostol, văzînd tăblița, se îmbuljoră și mulțumi lui Petre, care, îndată, își văzu de drum.

— Uite, mamă, asta-i românească! strigă Apostol, insufletit, cu o însuflețire puternică, întocmai ca filfirea unei lumini suflate de vînt. Asta-i nădejdea noastră! Asta-i credința mea!

D-na Bologa citi numele regimentului și-i mai ceru explicații și cu toate explicațiile nu izbuti să se încălzească. Apostol însă, simțînd în mîini atingerea lemnului cu slovă românească, își simți încrederea înnoită și întărită.

— Am crezut că, venind acasă, voi păți ca viteazul din poveste care, de cite ori atîngea pămîntul, își inzecea puterile... Aici însă, credința mea s-a clătinat... Iată, însă, că o bucată de lemn și trei cuvinte românești mi-au întărit puterile!... De-acuma nu mai mi-e teamă de nimic!... De-acuma mi-am găsit sufletul!

A doua zi se duse la biserică cu mă-sa, precum îi făgăduise. Slujea un preot din Săsarma, bătrîn, plictisit, grăbit, căci mai slujise și în Săsarm. Apostol încercă să urmărească liturghia, dar obosi. Numai la citirea evangheliilor, văzînd evlavlia mulțimei care îngenunchese și privea cu o rîvnă plină de speranță spre preotul în odăjdii, numai atunci simți un fior...

De altfel, slujba i se păru mai lungă fiindcă, în cursul nopții, își făcuse un plan de luptă împotriva nepăsării oamenilor. De-abia aștepta să se sfîrșească. La sfîrșit, apoi, luă pe cei doi învățători pensionari, umili, speriați, și-i pofti pînă la dînsul și le arătă tăblița românească. Zări în ochii lor o lucire, dar aceasta fu repede stinsă de o umbră tainică:

— Doamne, doamne! șoptiră amîndoi deodată.

Apostol nu înțelegea dacă șoapta lor era de entuziasm sau de teamă. Totuși, după amiază, mai veniră vreo trei funcționari de la bancă să vază semnul de la români. Atunci Bologa se bucură, înțelegînd că simbolul și puterea lui n-au rămas fără efect chiar asupra acestor resemnați...

După-amiază, la cazino, se vorbi numai de trofeul lui Bologa. Cînd se adună toată „inteligenta”, îi cerură să le povestească cum a cucerit trofeul. Apostol povesti pe larg, mulțumit. Mai tirziu însă, se miră cînd Pălăgieșu îl luă deoparte și-i zise:

— Dragă Apostole, îți mulțumesc... Ai făcut o faptă bună... Trofeul tău, ai ispășit toate prostiile de pînă acuma.

De-abia atunci înțelese Bologa că tăblița a făcut un efect contrar și că oamenii aceștia n-au prins nici o putere din slova românească, ci dimpotrivă, resemnarea lor s-a întărit văzîndu-le, căci trofeul însemna înfrîngerea și renunțarea definitivă...

Apostol încremeni și apoi roși. Se uită neputincios la clienții clubului, resfirați în grupulețe și pătați de cite-o pată galbenă de lumină de petrol, vorbind domol, cu îngrijorare și fără nici o licărire în ochi. Pe fețele cenușii și brăzdate citea un egoism mărunț, alcătuit din grija zilei de mîine și mici platitudini față de superiori. Nici o urmă de înfiorare. Doar judecătorul gesticula, la o masă de joc, despre austriaci, înjurîndu-i...

Profitînd de o clipă, și mai ales că nimeni nu se mai gîndea la dînsul, ieși în stradă, cu o apăsare grea în ceafă, simțînd parcă s-ar rostogoli dintr-o înălțime mare într-o cloacă. Revolta și indignarea îi rodeau inima.

În fața popotei se întîlni față în față cu locotenentul de honvezi. Instinctiv, vru s-l ocolească, cum îl ocolise totdeauna, dar Tuhutum veni drept spre dînsul:

— Adineaori am condus acasă pe logodnica ta și acuma nu mai știu cum să ucid vremea pînă la cină...

Bologa se sforță să-și păstreze urbanitatea, dar nu știu ce să răspundă și zise într-o doară:

— Am fost la cazina civilă și ... și mă duc acasă...

— Aide, să te duc și pe tine pînă acasă, să-mi treacă vremea și să-mi înșel plictiseala — zise ofițerul.

Apostol n-ar fi vrut să se arate nici morocănos și mai ales gelos, deși în sinea lui ura pe Tuhutum. Încercă să vorbească, dar își simți gîtul uscat.

— Foarte plicticos clubul vostru, camarade — urmă ofițerul. Am fost și eu la început, de citeva ori, dar am renunțat repede... căci mă umplea de întristare... În general pe aici e foarte trist... Dacă n-ar fi logodnica ta, care mai descrețește frunțile, ar trebui să ne sinucidem cu toții, ori să cerem să ne trimită pe front...

— Oamenii sînt copleșiți de nevoi... Războiul i-a lovit în inimă...

— În inimă? întrebă mirat Tuhutum. Crezi că oamenii aceștia au inimă? A, dar ești de o indulgență strigătoare!... Oamenii cu inimă iubesc sau urăsc... Ei bine, aici nu există decît indiferență prefăcută și slugărnice...

— Războiul le-a atrofiat inima! zise iarăși Bologa, puțin agasat.

— Războiul cere o atitudine precisă! zise honvedul. Una singură... Orice șovăire e o lășitate... De altfel, nu numai războiul... Viața cere omului să știe ce vrea și să vrea ceva... Numai vita trăiește fără țință...

— Tu ești militar de meserie? îl întrerupse Bologa.

— Acuma toți sîntem de meserie — zise Tuhutum. Nu sînt de meserie. Sînt candidat de avocat în civilie...

— Ești înșurat?

— Desigur. Am doi copii acasă... Dar de ce mă întrebi?

— Așa... Fiindcă ești așa de intransigent...

— Eu? Intransigent? Dar eu sînt socialist!... Și tocmai de aceea mă revolt. Eu detest războiul și cît am putut m-am ferit de front, cum fac de altfel toți, fără să o spuie pe față... Ei bine, aici e atîta indiferență, că aproape mi-am schimbat convingerile...

Bologa nu pricepea ce vrea Tuhutum. Salturile lui îl enervau. Ajunseseră în fața casei și Apostol, ca să se cotorosească, îi zise:

— Mă mir că nu ai căutat să pătrunzi taina oamenilor de-aici, camarade... În atîtea luni de zile... O oră dacă le-ai fi rezervat lor, le-ai fi înțeles indiferența... și slugărnicia... Războiul admite oare altă atitudine? Tu însuși sabotezi pe furie și ocolești frontul... Atunci de ce nu le îngădui și lor să se închidă în găoacea indiferenței?

— Îi las, camarade, și-i disprețuiesc! zise Tuhutum cu un zîmbet. Drept să-ți spun, ți-am vorbit așa numai fiindcă te-am văzut plictisit și amărit... Îmi place să distrez pe oameni, căci și eu în viață distracția o caut... Viața e așa de scurtă, iar la sfîrșitul ei întunerecul așa de nepătruns, că omul nu trebuie să-și îngreuije zilele cu probleme...

Bologa se opri uimit. „Ce vrea omul acesta?” se gîndi dînsul. Fața lui Tuhutum era însă zîmbitoare și nepăsătoare, ca a omului nevinovat.

„E imbecil!” — își zise Apostol, aducîndu-și aminte că a întîlnit pe diversele fronturi nenumărați asemenea oameni care vorbesc în precepte, fără a ști ce spun, numai de plăcerea de-a părea că au o concepție de viață și a-și ascunde goliciunea sufletească.

— Atunci nu ești socialist, camarade? îi zise Bologa, de asemenea zîbind.

— M-a ferit Dumnezeu — rise ofițerul larg, blajin. Sînt independent și incapabil de-a face politică. De aceea cred chiar că n-am să ajung deputat niciodată!... Dar, că inteligența de-aici e plicticoasă, te rog să crezi că am spus-o foarte serios!...

— Dar cu înșurătoarea?

— Sînt înșurat ... Pe onoarea mea! zise Tuhutum serios. Și te rog din suflet să nu crezi că fac curte logodnicei tale... Dar, e o fată sprintenă și inteligentă cu care e plăcut să stai de vorbă... Și chiar am vrut să te rog și n-am știut cum să încep... Am observat că te-ai răcit cu ea... Bănuiesc că o parte din vină măcar e a mea...

— Te înșeli...

— Nu! nu... Eu sînt un psiholog încercat... Dar ești greșit. Păcătuiești dacă te îndoiiești de logodnica ta... Îți jur că cel puțin trei sferturi din vremea cît sîntem împreună vorbim numai de tine și de nevasta și copilașii mei...

Bologa auzi sinceritatea în glasul lui ca o mărturisire. Închise ochii și văzu pe Marta, venind să-l vadă, în cerdac, urmată de Tuhutum. Și la spatele său parcă simți pe Ilona... tăcută, cu privirea caldă, în care ardea dragostea ei...

— O, Doamne — murmură dînsul — dar nici o clipă nu m-am gîndit... Desigur că n-am fost destul de atent cu Marta. O, vina e numai a mea... În capul meu sînt atîtea gînduri și preocupări... Apoi, sînt bolnav... Mă tirăsc așa... îmi fac curaj, dar sînt bolnav...

Tuhutum se miră de blîndețea lui Bologa și de scuzele ce le auzea în vorbele lui. Îl disprețui, crezînd că s-a intimidat de dînsul și-i zise mai țințos:

— În război, militarul face curte, așa... Dar încolo...

Apostol iar se zăpăci. Ce vrea să zică? Vrea să insulte pe Marta sau să-l jicnească pe el? Zise aspru și hotărît:

— În orice caz, un ofițer nici în război nu se ține de capul logodnicei altui ofițer, camarade!...

Hotărîrea lui Bologa uimi iarăși pe Tuhutum și îndată întoarse foaia:

— O, o, vezi dar că am avut dreptate adineaori? Vezi că în sufletul tău roade gelozia?

— Indignarea, camarade! mormăi Bologa. De altfel, spun drept, nu te înțeleg de loc!... În definitiv, ce dorești de la mine? adăogă el nervos. Mi-ai făcut plăcerea să mă întovărășești pînă acasă, spunîndu-mi pe drum teorii de viață și sfîrșind prin a te amesteca în relațiile mele cu logodnica mea... Nu găsești că...

— Te rog! Vrei să mă jicnești?

— Tu mă jicnești neîncetat — zise Apostol. Dar nu înțeleg ce urmărești?

— Iată, eu îți cer scuze dacă te simți ofensat prin vreo vorbă de-a mea! zise cald Tuhutum. Ce rău îmi pare că nu vrei să-mi înțelegi sufletul... Dar, uite, că te-am adus pînă acasă și s-a făcut vremea mesei... Te părăsesc... Nu-ți închipui ce drag mi-ar fi să stăm mai des de vorbă, în trei... Tu ești filosof... am auzit de la logodnica ta... E o plăcere să tăifăsuiești cu oameni superiori... Ei, la revedere! Am să vin pe la tine să mai vorbim... Presupunînd că n-ai să mă gonești...

Tuhutum bătu din pîteni și plecă, fluierînd și foarte mulțumit, în vreme ce Bologa se zbătea să ghicească dacă au vreun rost vorbele lui... Nu putu ghici, dar fu cuprins de o invidie nemăsurată, auzind în întunerec, depărtîndu-se, fluieratul îngîmfat și fericit al honvedului...

— Uite cum trăiesc oamenii, milioanele! se gîndi Apostol, copleșit de amărăciune. Iar eu nu sînt în stare să-mi găsesc sufletul!...

VII¹

[...] Din cînd în cînd cite-un om trecea, zgribulit, desculț, grăbit, undeva... Ploaia îl plezneă și el își ferea fața ca în fața unui

¹ Unele idei transpuse în primele file ale aceluiași paragraf, le regăsim și în forma definitivă a cărții, dar sub o altă expresie (v. pag. 10).

jandarm nemilos... Atunci, Apostol simțea, fără să vrea, milă de omul necunoscut și parc-ar fi dorit să-i sară în ajutor... Și își zicea:

— Omul e slab și șubred... Și are nevoie de milă și de iubire...

În ziua patra ieși soarele pe cerul vinăt și spălat. Și lumea toată parcă se umplu de fericire, încît în mijlocul generalei bucurii. Apostol își simți inima-i tristă ca o ruină într-un peisaj fermecător. Fericirea firei îl durea. Închise ochii, să rămîie singur cu sufletul său, să se coboare în adîncurile lui și să smulgă de-acolo otrava amărăciunii. Și, cu ochii închiși, mîngîiat pe față de razele calde și galbene, i se perindă în suflet trecutul. Și în fiecare clipă a trecutului văzu limpede o veșnică luptă între ură și iubire. Acum șapte luni lupta aceasta îl dusesese la marginea prăpastiei. Ura îi otrăvise aproape tot sufletul. Atunci a sărit el în ajutorul iubirii și în sufletul lui s-a făcut pace. Dar o pace șubredă, căci iubirea n-a fost destul de puternică să-i ocupe toată ființa. [...] Pe cînd iubirea lui a rămas neputincioasă și neactivă, ura s-a întărit și i-a cuprins mintea, iar iubirea s-a pus chiar ea în slujba urei. Azi își dădea seama că de șapte luni de zile a privit toate împlîirile vieții lui și a lumii dimprejur numai prin prisma urii, a unei urii ca o [...] de otravă concentrată, fiindcă era îndreptată spre un scop.

„O ură vagă am înlocuit-o printr-o ură precisă! se gîndi Apostol, spăimîntat. Și asta am crezut eu că e iubire!...”

I se păru acum că a fost egoist și ticălos. Chiar planurile lui de-a trece la români au fost tot o formă a urii egoiste. Apoi, zbucimările lui toate și indignările în fața celor ce nu-i înțelegeau rîvna, vedea acum că-au fost pornite tot din egoismul stupid de-a asocia la ura sa și pe alții. A încercat mereu să sădească ura și în alții, în cei resemnați sau indiferenți, spre a-și justifica egoismul și a-l ascunde în mantia generalității. Inima lui a fost despărțită în două compartimente, dintre care numai cel cu ura fusese deschis în fața vieții. De-aici toată nefericirea lui.

„Viața fără iubire adevărată e goală de orice conținut! își zise dînsul. Numai prin prisma iubirii viața devine umană...”

În clipa cînd dobîndi conștiința aceasta, parcă tot sufletul i se luminea, iar tristețea și amărăciunea i se risipiră ca niște nourii de ceață ce acopereau soarele. Acuma își amintea perfect că niciodată n-a avut, în cele șapte luni, momente lipsite de zăbucum, că veșnic a simțit parcă o lipsă, dar n-a fost în stare să se lămurească.

„Iubirea se dobîndește prin suferință și zbuciumare!”

În lumina iubirii, lumea toată parcă se îmbracă în haine de bucurie, iar sufletul lui se deschise ca o floare, gata să primească în sinul său pe albinele omenești și să le dăruiască nectarul inimii sale.

Primăvara strălucea în toată natura, precum strălucea și în sufletul lui Apostol, și strălucirile se contopeau într-un imn al vieții, de slavă, care se înalța în infinitul ce picura din albastrul tării cerești... [...]

— Nu trebuie să glumești cu slugile, dragul mamei — zise d-na Bologa, cînd Rodovica ieși să aducă niște trufe, specialitatea casei. Omul prost își ia nasul la purtare cînd stăpînul se coboară la dînsul!...

— Lasă, măicuță, nu mai fi supărată!... Azi sint atît de fericit! șopti Apostol, sărutîndu-i mîna cu căldură. Parcă am renăscut azi, măicuță...

După-masă, d-na Bologa porunci să servească în cerdac cafeaua, căci era umbră și răcoare și, mai ales, fiindcă dorea să aibă o convorbire serioasă cu Apostol. Se împlineau două săptămîni de cînd feciorul ei era acasă și încă nu găsisese prilejul bun ca să-i spuie ce avea pe inimă. Deși se iubeau cu o dragoste adevărată, [...] băiatul nu-și deschidea niciodată inima întreagă în fața ei. Cu o stimă exagerată pentru oamenii învățați — cum îl privea și pe Apostol — n-a mai îndrăznit să se apropie aievea de sufletul lui nici cînd a simțit că Apostol a apucat pe căi greșite. Ea, româncă înfocată, suferea văzînd indiferența ce-a dobîndit-o la Budapesta pentru toate năzuințele românești... Dar lovitură cea mare a fost plecarea lui voluntară în război și dragostea și logodna lui cu Marta. Zguduire și mai puternică i-a pricinuit însă hotărîrea bruscă a lui Apostol de-a trece la români. Sentimentul ei național se măgulise, auzîndu-i planurile, dar inima ei de mamă se umpluse de groază. Dacă în război l-ar fi ucis un glonte, ar fi zis că așa a vrut Dumnezeu; dar, dacă l-ar prinde dușmanii, ar fi cumplită pedeapsa... Acuma, deci, voia să-l convingă, pe departe, să renunțe la planurile lui, fără însă a renunța la idealul românesc...

[...] De aceea, cînd d-na Bologa, vrînd să ajungă cu ocolire la țintă, începu să-i vorbească de Pălăgieșu cu ură, Apostol îi zise cu însuflețire:

— Nu-l judeca cu strășnicie, măicuță... Să ne apropiem de oameni, chiar și în gînd, numai cu iubire și atunci vom găsi în sufletul nostru înțelegere și iertare... Nici un om nu merită ură, măicuță! Nici omul singur, nici neamurile, nici popoarele...

D-na Bologa, însă, ura prea mult pe notar și răspunse:

— Nici Dumnezeu nu iartă pe ticăloși, Apostole!... Iertarea, aplicată rău, e mai primejdioasă ca disprețul și ura!... Iar Pălăgieșu...

— Dumnezeu trebuie să ierte pe toți... Dumnezeu e iubirea, mamă!

Răspunsurile lui Apostol îi încurcau toate socotelile și planurile.

— Mi se pare mie că iar te-ai întors la gîndurile care te-au aruncat val-virtej în război?... Dacă-i așa, nu mă mai amestec... Ești destul de mare ca să chibzuiești și să-ți potrivești, cum vrei, viața... Dar, oricum, pentru mine, femeie bătrînă, cea mai grea greșală a omului este să-și uite neamul și singele...

— Nu, nu, măicuță, te înșeli! zise Apostol, sculîndu-se repede și îmbrățișînd-o cu drag. Omul nu se întoarce niciodată la o greșală veche... Omul merge mereu înainte... căutînd fericirea...

— Fericirea e în sufletul omului, dragul mamei — zise d-na Bologa cu credință.

— Da, da, în sufletul omului! strigă Apostol fericit. Dar sufletul e o tainică adîncă și cheile tainicei nu sînt în mîinile omului... În viață trebuie să cauți mereu cheile sufletului ca să-ți găsești eul și fericirea...

D-na Bologa vru să-i aducă aminte că cheile sînt la Dumnezeu și că omul cu credință le are totdeauna la îndemînă, dar Apostol, cu un gest delicat, o opri și urmă:

— Iată, peste cîteva săptămîni sînt om de douăzeci și șapte de ani, mamă!... Și de-abia azi mi se pare că m-am găsit pe mine însumi!... Nu, nu mi se pare... E sigur, căci prea e mult belșug în sufletul meu, cum n-a mai fost niciodată!... M-am zburciat mult în lume, mamă! Și veșnic grija echilibrului meu omenesc m-a frămîntat... Am căutat pretutindeni împăcarea, de îndată ce am ieșit din copilărie... Am căutat-o în cărți, în studiu și în știință — și am crezut multă vreme că am găsit-o... Din credința aceea a răsarit pornirea mea în război... Dar, într-o bună zi, inima mea a fost izbită cumplit și n-a găsit nici o mîngiere în conștiința pe care mi-o croisem pînă atunci. Mi-am dat seama dar că, fără să vreau, am trăit în atmosferă de ură... O ură fără obiect precis, neexprimată precis, latentă și cu atît mai grea... Din ura aceasta a ieșit războiul... Și, singur aproape, m-am trezit în mrejele iubirii... M-am simțit străin între oameni care vorbeau altă limbă, care aveau alți dumnezei... Și deodată m-am întors cu iubirea spre neamul meu... Dușmanii sufletului meu erau cei alături de care luptasem pînă atunci... M-am hotărît să-i părăsesc și să trec la cei de-un singe cu mine... Voința omului în război însă, e nulă și subordonată miilor de împrejurări și voinți superioare... Am încercat și n-am izbutit și m-am simțit omul cel mai nefericit din lume. Pe cît iubeam pe ai mei, pe atît uram pe cei dimprejurul meu... Era ura, iarăși ura... singura nefericire adevărată omenească... Cu ea am venit acasă, dorind să o găsesc și aici... să mi-o sporesc, să ridic la paroxism... Dar ura e mama decepției pentru omul cu suflet... Ura otrăvește viața omului. I-am simțit otrava în toate clipele și la tot pasul. Fiindcă românii, frații mei nu urau ca mine, am început să-i urăsc și pe ei, aici, acasă, unde nădăjduiam liniștea și împăcarea... Exasperat, m-am închis în singurătatea mea ca într-o temniță grea... De aproape trei ani n-am avut o zi de singurătate. Acuma îmi dau seama că omul are nevoie absolut de singurătate... Numai singurătatea apropie pe om de el însuși. Cea mai mare pedeapsă este să răpești omului posibilitatea singurătății... În sfîrșit, singurătatea mi-a ucis ura, mamă dragă! Și iubirea s-a revărsat în toată ființa mea! Iubirea întregă, simplă, omenească... Întocmai ca în Evanghelie, mamă!... Acuma simt că oamenii îmi sînt dragi, toți, fără nici o deosebire... Și, iubindu-i, îi înțeleg și mi-e milă de ei...

— Dar planul tău de ducă? întrebă d-na Bologa cu îngrijorare.

— Mai e, oare, nevoie să fug de primejdia de-aici? strigă Apostol cu entuziasm. Mamă, azi simt perfect că planul meu a fost o lașitate... Am vrut să scap de o apăsare morală, fugind! Omul numai prin iubire trebuie să lupte... Aici nu sînt, oare, tot oameni care au nevoie de mila mea ca și cei de dincolo?... Am să rămîn, mamă, și rămînînd aici, voi face tot atîta ca și dincolo...

D-na Bologa, deși dorise să-și păstreze feciorul și să-l ferească de primejdie, acuma, auzindu-l, se simți jignită în dragostea ei de neam, și zise, aproape cu mustrare:

— Iubirea care pune în aceeași oală pe cei obijduiți cu cei ticăloși, e o nelegiuire!

— Dumnezeu nu iubește, oare, deopotrivă pe cei dreπți și pe cei nelegiuīți?

— Dumnezeu iubește pe toți, dar pe cei nelegiuīți îi pedepsește!...

— Atunci, dumnezeul d-tale nu poate fi al meu! zise Apostol serios.

— Pentru că tu, dragul mamii, n-ai dumnezeu! răspunse văduva întristată.

— Mamă, dragă mamă, ce importanță au toate vorbele, de vreme ce eu simt împăcarea și fericirea în sufletul meu? zise Apostol, îmbrățișînd pe mama sa care, după obiceiul ei, nu mai stăruia, deși rămase cu un ghimpe în inimă.

Dacă Apostol ar fi spus, fără adăogiri, că s-a răzgîndit și nu va mai încerca să treacă la români, d-na Bologa ar fi fost cea mai mulțumită femeie din Monor. Explicațiile lui însă, i se părură renegate și izvorite din lipsă de credință în Dumnezeu. [...]

Apostol însuși rămase cu puțină amărăciune în suflet fiindcă mă-sa nu i-a înțeles avîntul inimii, dar s-a liniștit zicîndu-și că mă-sa e bigotă și judecă toate prin prisma superstițiilor ortodoxe...

De-acîi încolo, simți nevoia mereu să iasă între oameni. Se ducea în fiecare seară la cazino și asculta cu compătimire plîngerile tuturor, simțind că cei ce se plîngeau îi simțeau mila și se apropiau de el. Micile nevoi cotidiene ale oamenilor, așezîndu-se în unghiul lor de privire, i se păreau tot atît de mari ca și lor. Îi îmbărbăta cu vorbe bune și simțea că și-a făcut datoria, și se simțea mîndru că și-a făcut-o.

— Cum poți asculta palavrele cu atîta atenție? îl întrebă într-o seară notarul cu ironie.

— Omul are nevoie de milă — zise Apostol cu oarecare emfază, sperînd că imediat va doborî [cu]* ironia lui.

— Omul! Omul!... Îți plac vorbele, prietene... Mila înjosește pe omul adevărat!... Numai pe neom îl mîngăie...

— Iacă, eu și pe tine te compătimesc! Cu toate că ești mai păcătos ca oricare din cei pe care-i disprețuiești tu! răspunse Bologa, roșindu-se.

— Crezi că eu am nevoie de compătimirea ta?

— Mai mult decît oricare!... Cînd vei sta de vorbă odată cu conștiința ta, are să-ți ceară socoteală pentru nelegiuirile ce le-ai săvîrșit în numele autorității, Alexandre! zise Bologa neted și cu o asprime dojenitoare.

Pălăgieșu îl privi cu un zîmbet silit cîteva clipe și apoi se întoarse brusc, fără a-i mai răspunde. Bologa se simți, însă, foarte mulțumit: vorbele mele îl vor pune pe gînduri și-i vor înmuia inima... Iubirea cere adevărul întreg... Numai prin adevăr ajungi la iubire...

A doua zi, după-amiază, pensionarul veni la Apostol cu o mutră misterioasă și-i spuse, după ce se închise în odaie, că aseară Pălăgieșu a spus în gura mare la cazino că Bologa a adus răzvrătirea în orășel, în loc să aducă patriotismul necesar populației, iar cînd judecătorul a încercat să-l contrazică, a strigat furios: „E trădător,

trădător!..." Prin urmare, a crezut de cuviință, fiindcă e suflet bun, să-l vestească și să-i spuie să se ferească, căci notarul e ciine... Dar, nu cumva să se auză că a aflat de la dînsul, căci ar fi în stare să-i găsească o pricină și să-l bage la ocnă, dacă nu la spînzurătoare...

Apostol era indignat. Nu teama de Pălăgieșu, ci nerecunoștința lui îl supărau. Dar, se duse iarăși la cazino, ca și cînd n-ar fi fost nimic, și notarul fu mai prietenos, parcă nici n-ar fi auzit aseară vorbele jîgnitoare. Bologa era convins că pensionarul a făcut exces de zel sau chiar a mințit, ca să-i arate o plăcere sau poate ca să-l stîrnească împotriva notarului, și avu mulțumirea că asprimea lui n-a fost zadarnică fiindcă Pălăgieșu s-a înmuiat...

Dorința de adevăr și de iubire însă, îi porunciră acuma tot mai imperios să-și lămurească situația cu Marta. Era de aproape trei săptămîni acasă și încă nu fusese niciodată la Marta, nu avusese nici o explicație dreaptă cu ea. Se simțea vinovat față de ea, deși pînă acuma își zisese că Marta nu mai merită iubirea lui. Tatăl ei îi spusese de cîteva ori că-și neglijează logodnica, dar el se eschivase cu pretexte. În realitate, se ferea de explicație. Mama lui, de altfel, îi vorbise mai în flece zi de ea și-i spusese că Marta nu s-a purtat ca o logodnică în lipsa lui. Apoi, scena cu honvedul... Și, mai ales, insistența ei de-a ieși și acuma cu el, deși logodnicul ei era acasă... I se părea nerușinare... Uneori, își zisese că tocmai aceasta dovedește francheța ei, că nu se ascunde de el... De altfel, o întîlnise de cîteva ori, niciodată singură, și schimbaseră vorbe banale... Ea însă, nu-i mai zisese să meargă pe la ea... În orașel se vorbea chiar că s-ar fi și stricat logodna și vestea ajunse la urechile lui prin bunăvoința unui clubist oarecare...

Acuma se crezu dator să se lămurească. O găsi robotind prin casă. Marta conducea menajul tatălui ei cu multă iscusință, ca o menajeră desăvîrșită. În fața ei, Apostol roși ca un vinovat. Era frumoasă și plină de nevinovăție.

— Ai venit? îi zise ea simplu, adăogînd apoi ironic: nu e prea devreme?

— Marta — murmură Bologa — imputările cui se cuvin?

— Dacă n-ai încredere în mine, ar fi fost mai bine să nu vii...

În fața atacului ei, Apostol rămase învins. Stătură împreună două ceasuri, fără să obțină din partea ei măcar un „te iubesc”. Marta era și încăpățînată, și mîndră. Apostol plecă nehotărît. De-abia acuma își dădea seama că el venise ca să rupă cu ea din pricina unei țărâncuțe ungare. Se rușină. Se frămîntă toată ziua pe urmă și se sfătui cu d-na Bologa care, de astă dată, fu categorică împotriva Martei, neștiind, firește, nimic despre Ilona.

Încă două zile Apostol se duse de cîte două ori pe la Marta. De două ori n-o găsi, aflînd că era la o prietenă unguroaică, unde știa că merge și Tuhutum. De celelalte două ori însă, făcuse planuri de viitor cu ea...

Mai avea șapte zile de concediu și, în vremea aceasta, nădăjduia să se lămurească totuși, la urma urmelor punîndu-i franc pretenția lui: să renunțe la petreceri, în timp ce el își primejdniește viața din pricina ei... Căci era sigur acuma că numai capriciul ei l-a împins în război... [...]

Apostol tresări, dar înlătură presupunerea aceasta. I se părea prea răutăcioasă. Trimise îndată după Petre, care nu mai dăduse pe la el de mulțișor. Spre seară, se duse la cazino să-și ia rămas bun de la toți. Găsi emoție în ochii tuturor. Pălăgieșu veni mai tîrziu. Vestea plecării lui Bologa nu-l surprinse de loc. Ba, îi zise cu un zămbet ironic:

— De, dragul meu, dacă nu te astîmperi... Eu te-am prevenit...

Din glasul lui, Apostol îi simți vinovăția. Îi răspunse în obraz, ca o palmă:

— Canalie!...

Pălăgieșu însă nu-și stinse zîmbetul, iar ceilalți se făcură a nu auzi nimic.

Apostol, în urma invitației lui Docan, cină la Marta. Toată seara ocărîră pe Pălăgieșu. Apostol nu-l ura, ci îl disprețuia. La urma urmelor, chiar cînd iubești pe oameni, poți să-i disprețuiești. Făcură în trei diferite planuri de nuntă, imediat ce se va încheia pacea. Docan era convins că în cîteva luni vine pacea.

Pe la ora zece, Docan îi lăsă singuri o jumătate de oră, ca să nu-i jeneze cînd își vor lua rămas bun. Acuma, Apostol aștepta lămurirea. Îi ceru să renunțe. Ea, însă, îi luă în glumă cererea, răspunzîndu-i că: „De pe-acuma vrei să mă închizi în casă?” Atunci renunță la renunțarea ei. Docan se reîntoarse. Trenul pleacă la opt dimineața.

— Mergem să-l petrecem la gară, nu-i așa, Marta? zise Docan.

— La opt?... O, Doamne... Fac orice sacrificiu, numai să nu mă puneți să fiu în oraș la opt...

Seara, Apostol îi scrisese o scrisoare lungă Martei în care-i spunea că el e vinovat și nu se mai simte demn de ea. În scrisoare, îi punea și inelul de logodnă. D-na Bologa se însărcină bucuroasă să-i dea chiar ea scrisoarea Martei și să-i explice lui Docan.

Dimineața plecării fu fermecătoare [...]

— Doamne, Doamne, ferește-l, Doamne, de primejdie!

[...] Pe peron Tuhutum îi ieși în cale:

— Camarade, tocmai aseară, tîrziu, am aflat de la un civil că pleci... Am venit să-ți urez noroc!... Și, încă o dată, te rog să crezi că eu... Plictiseala, dragul meu, e îngrozitoare... Dar, încolo... Apostol fu înduioșat de atenția ofițerului și-i strînse mîna cu căldură.

B.A.R., Ms. 2541

Curtea a treia, prg. 2, f. 235. r. 26—f. 239, r. 11 (2—3 iun. 1922)

— Ce cauți aici? îl întrebă cu strălucire, căci acuma se simțea mai înrudit sufletește cu socialistul acesta decît cu oricare alții.

— Măcelărie, amice, din depărtare — răspunse Gross, ursuz.

Coborîră împreună. Gross venise să inspecteze un mic detașament de pionieri, care lucrau la amenajarea depozitului săpat în coasta dealului. Se plimbară alături aproape o oră. Bologa ardea de dorința de-a-și deschide inima. Se credea înfrățit cu Gross, care ura războiul și pe toți care l-au stîrnit și-l urmează. Dar, foarte curînd, îi pieri entuziasmul. Vorbele lui Gross erau reci și tăioase. Simți în ele numai ură și chiar o invidie rău ascunsă, fiindcă el a avut concediu de convalescență. Într-un moment îi zise chiar cu decepție:

— O, dragul meu, cită ură e în sufletul tău... N-ai să fii fericit niciodată...

— Nici n-am nevoie de fericire — răspunse Gross cu o lucire stranie. Fericirea moleșește pe om și-l face să se închidă în găoacea egoismului său strimt. Fericirea e singura mare și neînălăturată nenorocire a omului, fiindcă ți se prezintă sub forma unui ideal și, în realitate, e pavăza lașității...

— Dar există, oare, fericire? E ca un fulger sufletesc... Aci crezi că ai dobândit-o, aci îți dai seama că n-ai nimic în brațe... E înșelătoare...

— Atunci, cum poate să fie ținta unui om înșelător?...

— Totuși, o străfulgerare de fericire poate să umple întreg conținutul unui suflet...

— Depinde de toanele sufletului... Când mi-e sete, suprema fericire mi se pare un pahar de apă... Când iubesc, sărutarea fetei adorante e culmea idealului...

— Idealul tău nu e fericirea?... Atunci, idealul tău e înșelător...

— O fi, dar e frumos... Și, tocmai de-aceia aleargă milioanele de oameni după el...

— Nici un ideal nu poate fi frumos, întemeiat pe ură...

— Ura e zestrea celor hotărâți... Omenirea a încercat izbăvirea prin iubire și a ajuns mai rău. Iubirea e zestrea neputincioșilor, umiliților... Omul însă, trebuie să fie mîndru, să lupte pentru ideal... o luptă activă, nu pasivă... Martirii lui Crist primeau moartea cîntînd imnuri de slavă... Oamenii de azi nu mai vor să moară, vor să trăiască și să lupte pentru dreptate. Când mori luptînd, moartea e mai ușoară. Când izbutești prin luptă, victoria e mai dulce. Victoria creștinismului a fost dobîndită prin umilință și de-aceia n-a întronat în lume decît falsitatea, prefăcătoria... nedreptatea... Iubirea lui Cristos a ucis mai mulți oameni decît toți ceilalți zei împreună de cînd e omenirea!...

— Pentru că sufletul oamenilor e zăvorît cu lacăte de aramă și iubirea nu poate pătrunde în chilii zăvorîte!... Iubirea nu ucide, numai oamenii ucid în numele ei!... Ura ta vrea să perpetueze măcelul. În clipa cînd tu și ai tăi veți izbui să luați puterea, veți ucide ca și cei ce o țin astăzi... Pe cînd, în momentul triumfului iubirii, nu se va mai ucide om pe om...

Gross îl privi cu mirare și, apoi, răspunse zîmbind sarcastic:

— Da, da... Așa vorbești toți... Așa ați vorbit de două mii de ani... Mereu cu iubirea în gură și cu sabia în mînă... Ipocrizie!... Sabia cere curaj și francheță!...

— Dar tu ai curaj și francheță? zise deodată Bologa, înțepat de ironia lui. Ai îndrăznit tu vreodată să te împotrivești în trei ani de război? Curajul și francheța cu ușile zăvorîte?... Să mă ierți... A propovădui lupta și îndîrjirea și ura pentru alții și a te ascunde în dosul frazelor și a ironiilor e mai ușor decît a îndura cu resemnare urgia...

— Crezi că obiecția aceasta mi-o spui tu cel dintîi? zise Gross tot ironic.

— Atunci, de ce nu-ți păstrezi în teacă ironiile? Cînd un om se zbuciumă ca să-și găsească mijlocul de-a rezista...

— De ce să te mai zbuciumi? Ascultă ordinele și închide zbuciumarea... Dar a scuza prin precepte și fraze sau cuvinte goale o atitudine... Eu, cel puțin, nu mă zbucium. Primesc ordinele și le execut. String pumnii și crișnesc din dinți, dar execut. Căci, încă nu mi-a sosit vremea... Are să-mi sosească și atunci am să întorc cojocul... Nu mă plîng și nu plîng pe nimeni, ci îmi string îndîrjirea și ura pentru ziua care va veni... Sînt ipocrit și laș față de cei care mi-ar răspunde cu glonț la sinceritate... Astfel, lașitatea mea e o armă de luptă... Pe cînd, alții nici îndrăzneala lașității nu o au... Eu nu propovăduiesc aici nimic, căci îmi dau seama unde m-ar duce propaganda... Tu însă, îmi vorbești de iubire, iar acasă faci agitație... Și ce agitație! Nu împotriva războiului, ci contra ungurilor... Parcă, dacă în locul ungurilor, ați fi voi stăpîinii, ați fi mai îndurători cu ceilalți?

— Așa crezi tu... Dar adevărul îl știi?

— Adevărul să-l caute generalul... Mie mi-e indiferent...

— Adică, ție generalul ți-a spus că eu am făcut agitație?

— Generalul nu stă de vorbă cu mine... A spus-o însă aghiotantul, deunăzi, la popotă... Se vede că te-a denunțat vreun bun camarad...

— Dar, adineaori aghiotantul îmi telefonă că nu știe nimic...

Gross ridică din umeri, fără să se uite la Bologa care, cuprins de tulburare, ar fi așteptat mai multe lămuriri și nu îndrăznea să i le ceară. „Va să zică Pălăgieșu!... Ce canalie!” se gîndi dînsul. Dar, atunci de ce nu i-a spus nimic aghiotantul?

După un răstimp, Gross se opri brusc și-i zise:

— Singurul care poate vorbi de iubire e Cervenco, vezi?... Voi toți sînteți interesați... Amicul tău, Varga, pe care, de altfel, nu l-am mai văzut de cînd sînt aici, e întocmai ca tine... Pînă odinioară ați fost chiar la fel. Acuma, că ai în fața ta români, tu te-ai schimbat și ai trecut în tabăra cealaltă, cu sufletul cel puțin... Dar ai rămas tot la fel cu Varga... Doar că sînteți în tabere opuse... Pe cînd Cervenco e numai iubire... El e aici adevăratul martir... Pe el îl doare orice glonte, orice rană și fiecă picătură de sînge... Pe tine te dor numai ale românilor, pe Varga numai ale noastre, pe Cervenco toate... Și suferă pentru toți... La el, iubirea a luat forma adevărată a extazului... Iubirea lui, în misticismul ei, e sinonimă cu ura, se confundă cu ea. El iubește atît de mult omul, încît, în realitate, urăște pe toți oamenii, convins fiind că numai el e om pe pămînt... L-am văzut ieri și m-a înduișat...

— Unde-i?... Aici?...

— Aici, în spital... A primit un glonte în plămîni... E, poate, a cincea rană... Și să-l vezi cu ce plăcere suferă!... Parcă ar fi mîntuitorul omenirii care, prin suferințele lui, voiește să răscumpere suferințele tuturor...

Convorbirea cu Gross îl obosise pe Bologa. Pînă azi i se păruse un erou fanatic; acuma i se părea un cinic iscusit care, în doctrine socialiste întortocheate, nu caută decît să-și ascundă micimea sufletească. Cum să rîvnești domnia dreptății prin ură? Dreptatea e senină... Apoi, azi, ironiile obișnuite ale lui Gross i s-au părut mai aspre, ca oricînd, și mai nejustificate. Sufletul lui căuta acum iubire...

rea și la Gross găsisse numai batjocură. Căci, în realitate, Gross era veșnicul opozant, dogmatic și tenebros... În schimb, îndată ce auzi de Cervenco, Bologa nu se mai gândi decât la el și cum să sfirșească mai repede cu Gross... În sfârșit, despărțindu-se de el, simți o adevărată ușurare...

Se îndreptă în grabă spre gară, ca să iasă în șosea. Trecu printre șine, printre vagoane...

B.A.R., Ms. 2 541

Cartea a treia, f. 236, r. 22—f. 247, r. 18 (7 iun. 1922)

Apostol Bologa se întoarse acasă tirziu de la biserică, obosit și înduișat cum nu s-a mai simțit de multă vreme. În urechi și în inimă îi răsunau glasurile cîntătoare, trăgănate, care parcă aveau un înțeles adînc și nedeslușit. Nici un cuvînt din cele auzite nu-i rămase lămurit, ci numai o muzică stranie, mulcomitoare și răscolitoare... Oamenii păseau pe ulița tăcută tăcuți, negri ca niște visuri... Pașii lor se topeau în întunerecul gros, apăsător...

Se simțea în puterea unui farmec incântător, care-i potolise toate grijile și pasiunile. Nu se mai gîndea la nimic. Întreaga lui ființă plutea într-un mister...

A doua zi, trezindu-se, își aduse aminte că aseară, cînd a venit acasă, uitase cu totul pe Ilona... Își reaminti toată seara, toată liturghia și-și zise...

— Sugestie colectivă... Fiindcă toți au fost cuprinși de evlavie, nici eu n-am putut scăpa teafăr...

Imediat, însă, își puse singur, fără voie, întrebarea: dar, pînă aseară, de ce n-a suferit la biserică sugestia colectivă? Și tot singur își răspunse: aici, sub amenințarea și groaza zilei de mîine, oamenii simpli își pun toată speranța și mîngîierea în puteri supranaturale, Dumnezeu...

Explicația îi fu deajuns, dar în inimă îi rămase parcă, ceva din vraja de-aseară... Și, fiindcă restul acela vag îi făcea mulțumire, nici nu încercă să-l mai izgonească, găsind chiar că, în definitiv, se potrivește cu concepțiile sale de iubire obștească.

Cînd ieși din odaie, îl întâmpină Ilona, zîmbitoare și veselă, șoptindu-i:

— Te-am văzut aseară la biserică... Trebuie să vii însă și la înviere...

În ochii ei era atîta fericire, încît Apostol citi că biserica de-aseară i-a apropiat mai mult sufletul fetei...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a treia, f. 248, r. 26—f. 253, r. 14¹ (8—10 iun. 1922)

Într-o seară însă, grovarul începu de-a dreptul să se plîngă de fată, spre mirarea lui Bologa, care nu mai vorbea între patru ochi cu ea de cînd l-a trezit ca să meargă la înviere. Grovarul o huiduia, că-i muiere afurisită și nu știe cui seamănă, deoarece mă-sa

¹ Unele detalii din acest fragment le regăsim și în paginile definitive ale cărții.

a fost femeie de treabă. Apostol avu o tresărire de gelozie și un început de regret că o iubește.

— Dar, ce-a făcut fata, bade? întrebă el pe urmă, cu gîtul zugrumat.

— Apoi, știu eu? răspunse țăranul ursuz. Acu, d-ta ești om înțelept și știi cită greutate-i să păzești o fată cînd satul geme de soldați... Și nu o zi, două, ci mai bine de o jumătate de an... Dacă fata nu-i de treabă, apoi poți să-i pui cruce... Ei, acuma de Ilona n-am avut ce zice... S-a ferit ea singură, că nici capul nu m-a durut... Dar acu, de cităva vreme, parcă-și face de cap... Una-două prin odaia d-tale...

— Aș!... N-a schimbat cu mine nici zece vorbe de cînd sînt aici — zise Apostol, de-abia stăpînindu-și bucuria.

— Nu zic... și cred... Dar nu-i frumos să se amestece o fată fecioară în treburile soldaților... D-ta ai ordonanță care te slujește... Ce să se bage ea atunci?... Nu alta, dar parcă ai fermecat-o, atîta se ține să te slujească...

— Draga de ea! zise Bologa rîzînd. Ei, și doar nu ți-e frică de mine, bade?

— Frică nu mi-e de d-ta, ci de ea...

— Lasă, moșule, fii pe pace... Ce-i drept, mi-e dragă și mie, dar vezi d-ta, omul știe omenia... Ș-apoi, fata e mai sălbatecă decît îți închipui... [...] În gîndul lui chibzuia numai cum s-ar putea întîlni cu Ilona să-i mulțumească pentru că îl îngrijește...

Spre norocul lui, grovarul, doritor să mai aile cite ceva și nemulțumit de muțenia lui Bologa, se duse pînă la primărie, pretextînd ceva. Bologa, intrînd pe urmă în odaia sa, găsi acolo pe Ilona. Întîlnirea era neașteptată și Apostol, încurcat, îi zise:

— Te-a pîrit tatăl tău, Ilona... E supărat din pricina mea...

Fata, parc-ar fi știut cum a pîrit-o, speriată, vru să iasă. Atunci însă, Bologa îi așinu calea și o luă în brațe, murmurînd mișcat brusc:

— Nu fugi, Ilona... Stai... Nu simți tu cît mi-ești de dragă?... Ilona nu răspunse. Bologa o simți moale în brațele sale și o sărută cu patimă. Fata nu mai încercă să fugă, ci zise pe urmă:

— Dacă m-ar ști tata, m-ar omori...

Apoi, cu o hotărîre sălbatecă adăogă:

— La urma-urmelor, nu-mi pasă, chiar să mă omoare...

Și se aruncă singură în brațele lui. Pe urmă, tot ea zise, simplu:

— Acuma trebuie să mă duc...

Și Ilona ieși, zîmbindu-i duios și dragălaș ca unui mire scump.

Iar Bologa n-o mai opri, deși, simțea că acuma fata nu i-ar mai rezista, că de-acuma sufletul ei este al lui...

Bologa însă, rămase buimăcit. Acuma își dădea bine seama că soarta lui e legată de Ilona. Simțea că aici nu mai e vorba de o iubire simplă, nici chiar de o iubire ca cea cu Marta. Atunci a fost un capriciu fatal sau de o ambiție aproape copilărească. Atunci a simțit din primul moment că Marta îi rezistă și, în încăpăținarea lui ambițioasă s-a revoltat. Dacă ar fi fost iubire adevărată la mijloc, n-ar fi pornit la război, el, filozof, omul cărții și al contemplării... Și nici ea nu l-ar fi lăsat să plece dacă l-ar fi iubit cituși de puțin.

Ea, româncă, nu ar fi putut îngădui ca el, român, să rîvnescă a deveni erou într-o luptă, care numai împotriva românilor poate să se întoarcă dacă izbutește...

Pe cînd, cu Ilona focul s-a aprins singur, fără nici un scop... Două inimi s-au întîlnit și, sortite să se unească, s-au apropiat... Încet, fără salturi, fără zdruncinări. Nici ea n-are ce să aștepte de la el, precum nici el nu are ce spera de la ea, decît iubire... De-abia au schimbat cîteva cuvinte banale și ea, totuși, a vegheat la căpătîiul lui de bolnav, ca o soră, mai mult, ca o nevastă... O lună de despărțire a întezit iubirea...

Și, totuși, iubirea aceasta îl spăimînta. Involuntar, se întreba unde și cum are să se sfîrșească, și nu vedea nici un sfîrșit. Posesiunea banală nu era un sfîrșit. Dincolo de unirea trupească, stăpînea legătura sufletească... fără perspectivă...

Apoi, iarăși, iubirea Martei îl sălbătăcise, trezise într-insul fiara... Îi înrăise inima și i-o ruginise. Îl făcuse să se mîndrească cu vitejiile singeroase și-l dusesse pînă să fie vesel că a putut condamna la moarte... Pe cînd iubirea fetei de țaran îi deschise ivoarele bună-tății, îl readuse la credința milei, încît azi nici nu se mai gîndea să ajungă iar pe front, să îndrepte tunurile și să semene moartea...

— Dar atunci, poate că numai Ilona e cauza fericitei mele concepții de viață de azi? se gîndi deodată Bologa cu teamă. Atunci, poate că toate prelinsele mele căutări ale unui echilibru moral sînt iluzorii? În realitate, poate că zvîrcolirile omului de-a găsii o împăcare trainică sufletească, de-a afla un sfîrșit mulțumitor și o țintă vrednică în viață e o iluzie și, în fond, zbuiciumările acestea sînt numai fructul izolării umane... Numai cînd omul e singur, cînd n-a găsit iubirea femeiei, numai atunci filozofează, e nemulțumit și caută explicații. Oamenii fericiți n-au nevoie de filozofie. Toți filozofii au fost nefericiți și lipsiți de o adevărată iubire, căutînd a-și crea, prin sugestie, ceea ce le lipsea, iubirea și fericirea, care e același lucru. Doi tineri care se iubesc aievea nu se interesează niciodată de cauzele începuturilor universului și nici de sisteme morale generale... Socrate a filozofat fiindcă a avut pe Xantipa, în loc de o femeie iubitoare, iar Kant a fost burlac toată viața.

În aceeași ordine de idei scoti apoi, că viața lui a fost nenormală din pricina unei timidități pe care n-a avut voința s-o lepede. Astfel, în loc să iubească, ca alți tineri, a ajuns într-o Capitală străină, între oameni străini, singur... Singurătatea i-a îndirjit timiditatea și l-a scufundat în cărți, voind să-și croiască de-acolo o linie de conduită în viață... De îndată ce capriciul l-a făcut să iubească pe Marta, nu s-a mai gîndit la filozofie și cîtă vreme iubirea a dăinuit, a trăit liniștit, chiar în război... În clipa cînd s-a destrămat, prin prea lungă absență, iubirea, a căutat iarăși țintă nouă de viață, crezînd că pricina nefericirii sale a fost greșita concepție de pînă atunci... Din lipsă de iubire atunci a găsit o formulă nouă, în care însă, zbuiciumările au continuat și s-au întezit... Din clipa cînd a văzut pe Ilona însă, formula s-a dovedit strîmbă și, involuntar, a făcut tot ce-a putut că să o lărgească, crezînd că descoperă adevăruri noi... Aceasta pînă azi... Azi nu-i mai pasă de formule... Azi iubește...

— Oare, iubirea să se reducă, în realitate, la iubirea femeiei?... Evident, căci numai iubirea aceasta dintre bărbat și femeie e generatoare de viață!... Iubirea, ca o formulă de simpatie pentru om, ca noțiune, e fără conținut și de aceea nu produce nimic, afară doar de vorbe... la fel de goale... Misterul vieții e în iubirea dintre doi oameni de sexe diferite... Iubirea aceasta, cînd e adevărată, profundă, dezinteresată, cuprinde și lămurește toate tainele universului... Mai mult, iubirea aceasta și numai ea trezește și întreține în sufletul omului și iubirea pentru umanitate, pentru omul în sine... Orice îndrăgostit e, fără să vrea, umanitaristul cel mai desăvîrșit, adevăratul umanitarist...

Zilele următoare, Bologa trăi hotărît numai pentru clipele cînd putea să vadă pe Ilona și se simțea în culmea fericirii, puțînd măcar să-i stringă mîna sau să-i șoptească o vorbă. Fata făcea ce făcea și se strecora în odaia lui ca să se vadă singuri chiar două minute...

Vineri însă, groparul trebui să plece la Ghimeș și să doarmă acolo... Bologa se simți fericit deplin. Aștepta seara cu înfrigurare, fără a fi vorbit un cuvînt cu Ilona. Aștepta ceva și credea puternic că se va întîmpla. Trimise pe Petre să se culce îndată după cină. El însuși încercă să citească ceva, zadarnic. În cele din urmă, cu o deziluzie în suflet și, totuși, cu un fir de speranță, se culcă și stinse lampa... Îndată, peste cîteva minute, simți că se deschide ușa și simți prezența Ilonei în odaie... Fata se apropie de patul lui, șoptindu-i:

— De cînd tot aștept să stingi lampa...

Bologa întinse mîinile spre ea. Era în cămașă. Prin întunecul de păcură gurile lor se întîlniră, totuși.

— Am venit numai ca să mai vorbim — zise pe urmă fata, tremurînd în glas, lingă pat.

— De ce nu vii mai aproape — murmură Apostol cu gîtul uscat.

Întinse iar mîinile și atinse trupul ei fierbinte. Ilona se plecă puțîn să-i dea gura și căzu moale, în pat, lingă Apostol...

B.A.R., Ms. 2541

Cartea a patra, f. 325, r. 1—f. 327, r. 5 (25 iun. 1922).

Și, pe urmă, începu să scrie, grăbit, înfrigurat:

Mamă dragă, ai dreptate mare d-ta. Sînt vinovat și neglijent și egoist. Acuma îmi dau seama. Acuma mă privesc ca într-o oglindă și-mi văd sufletul întreg, cu toate mișcările și zbuiciumările lui zadarnice. Am vrut ceva și niciodată n-am știut ce vreau... Fericire? Liniște? Mulțumire? Bucurie?... Am vrut mereu și mereu am căutat și mereu m-am bucurat că am găsit și mereu m-am întristat că m-am înșelat... Mereu, mereu... O veșnică pipăire în întunecul după un vîrf de ac... Viața mea a fost o odaie cu multe ușile și ferestrele închise... Am căutat mereu fereastra unică a mîntuirii și n-am găsit decît cele ce dădeau în întuneric... De-abia tîrziu, prea tîrziu, am întîlnit iubirea adevărată, care te apropie de Dumnezeu și de oameni și de lumea aceasta și celelalte... Am îmbrățișat-o cu toată pasiunea neînfrînată a celui ce ani mulți a alergat după ea în zadar... Dar acum, nici iubirea nu mi-a mai fost îngăduită... Iubirea mi-a cerut îndată o jertfă cumplită... Am șovăit și acum, am avut îndoieli

și mai am, dar totuși, izbăvirea s-a apropiat... Un ceas, două poate... În orice caz, înainte de răsăritul soarelui, jertfa mea va fi primită și atunci voi triumfa în iubire... Căci, iubirea cea mare nu e din lumea aceasta. Aici trebuie să treci prin pădurea spinzuraților, veșnic prin pădurea spinzuraților și, totuși, să porți în sufletul tău iubirea... Și vai, aceasta sufletul meu nu e în stare s-o îndure... Din clipa cînd într-insul s-a sălășluit iubirea, a trebuit să renunțe la toate spinzurațiile acestei lumi și mai curînd să spînzure propriul său trup decît să osîndească sufletele oamenilor și să-și mînjească podoabele iubirii de-abia cucerite...

Am suferit mult, măicuță scumpă, și poate că suferința cea mai mare e încă în fața mea... Dar, acuma, iubirea mi-e mîntuită, iubirea care rățăcește ca o cenușereasă pe lumea aceasta. Cu iubirea mea pot pleca la drumul cel mare, căci iubirea aceasta, numai ea e punctea de legătură vie între toate lumile... Acuma simt că, avînd iubirea în suflet, avînd sufletul plin de iubire, am biruit moartea cea de care ne înfricoșăm cu toții. Moartea nu mai există, căci, peste prăpastia ei, pot arunca punctea de iubire. Acuma simt că, precum iubirea e eternă, tot astfel și viața mea e eternă... Oloii vieții plutește peste apele iubirii spre Dumnezeu eternității... Mic sînt ca un atom în vagul infinitului și totuși, cu iubirea mea voi străbate miliardele de universuri, pînă la picioarele Dumnezeului fără început și fără sfîrșit... Acuma, cred într-unul Dumnezeu atotputernic, stăpînitorul tuturor... domnul iubirii și prin iubire creatorul lumii... Acuma cred... și în credința vie cred că se găsește mîntuirea... Cred, cred... cred...

Cred și, vai, cînd declar cu atîta trufie că cred, groaza șade lîngă mine și mă privește în față cu îndoială, cu dispreț... Groaza îmi reamintește că înainte de răsăritul soarelui se va petrece ceva... ceva... Și acolo ea va fi stăpîna... Și, măicuță dragă, măicuță, în ciuda credinței mele mîndre, inima mi se zbate, parcă ar strînge-o cu clește înroșite... Îndoiala apare iarăși... triumfătoare... Ea e sigură de triumf pînă în ultimele zvîrcoliri... Ea răstoarnă cu degete de femele frumoase mormane de convingeri solide și ziduri de credință de veacuri... De unde-i puterea ei fermecătoare? Și cu ce să mă înarmez ca să pot rezista baremi acuma... două ceasuri... cîteva ceasuri?... O, dacă-ți-aș putea opune o rază de siguranță, în afară de siguranța morții! Dacă aș putea crăpa perdea morții... pentru o singură secundă, pentru o mîime de secundă... Să dobîndesc siguranța că dîncolo există chiar îndoiala... Dar, ar trebui să am puterea ei ca să pot dărîma zidul necunoscutului... Și eu, vai, măicuță, simt bine că voi pleca cu îndoiala de mîină pînă la pădurea spinzuraților și că îndoiala îmi va zîmbi misterioasă în ochi pînă ce se vor stînge luminile sufletului...

Totuși, cred măicuță, vreau să cred... Mă arunc în livada iubirii și-mi ascund fața în otava ei proaspătă și veșnică... Îndoiala mă urmărește și aici, dar aici, cel puțin, fața ei e zîmbitoare... Încerc să-i deslușesc zîmbetul și e atît de enigmatic... Ce mister se va fi ascunzînd în zîmbetul îndoielii?... O fi dispreț sau o fi aprobare? ... Oare își bate joc de credința în iubire sau zîmbetul ei arată calea?... Căci, dacă nici iubirea n-ar fi merindea veșniciei, atunci...

Dar cred, măicuță, cred... Și cu credința pe buze voi pleca spre pădurea spinzuraților și sufletul meu, împovărat de iubire, cînd va zbura spre înălțimile infinitului, își va lua ultimul avînt din credința buzelor mele.

Rămii cu bine, măicuță sfîntă și îndurerată... Aș fi zis „la revedere”, dar brațul îndoielii îmi face semn... Ce semn?... Doamne, ce semn?... Nu mai pot... Rămii cu bine...

B.A.R., Ms. 2 541

Cartea a patra, prg. 6, f. 337, r. 24—f. 338 r. 27 (27 iun. 1922)

Zorile, ca niște fecioare rumene, se iviră pe crestele munților, privind cu ochi de lumină în valea strîmtă, șerpuită de pîrîul gălăgios...

Livada îngrădită de subt coastă se deștepta din somn, respirînd miros de flori sălbatice. Cei cîțiva pomi înfloriți, înfipti în coasta verde, priveau uimiți stîlpul alb, cu brațul cirliat, răsărit peste noapte în mijlocul livezii, cu iarba călcată și murdărită împrejur, cu resturi de făcii împrăstiate, cu grămada de lut galben dedesubt, în care stătea dreaptă o cruce albă, întoarsă cu fața spre răsărit...

Lumina se îngroșa din ce în ce în vale și roaua tremura înfrigurată pe buzele florilor, pe sulțile ierburilor, pe stîlpul alb din mijlocul livezii... Albastrul cerului se însenina și se umplea de o tentă lăptoasă... Pe drumul din vale, la cotitura stîncosă, se arătă atunci lîna, apropiindu-se cu minile încruciate pe piept, cu ochii cercetători și înflăcărați de s aimă, de îndată ce zări stîlpul cu brațul cirliat...

Era desculță și roaua îi spălă picioarele cînd trecu gardul livezii. Se apropie în virful picioarelor, ca și cînd i-ar fi fost frică să nu deștepte pe cineva din somn, cu privirea mîngîind mormanul de pămînt galben și crucea albă înfiptă la căpătîi... Se opri înfricoșată lîngă mormîntul proaspăt, pe care acum o oră tatăl ei, cu doi soldați, l-au potrivit asudînd. Inima ei era caldă și într-însa dragostea se zbătea stingheră, ca o pasăre îngrozită... Pieptul îi apăsa inima ca o povară... Privirea ei, toarsă toată din milă și iubire, încerca să străbată pămîntul galben, afinat...

Stătu un răstimp, fără nici un gînd în creieri, cu sufletul topit într-o simțire stranie de înduioșare... Apoi, deodată, dragostea ei se tulbură ca o apă vie și, nemaiputîndu-se stăpîni, se aruncă asupra mormîntului și-l îmbrățișă cu amîdouă mîinile, adîncindu-și pieptul și fața în pămîntul puhav, înrouat... Lacrămile ei se scurgeau în pămînt, fierbinți, pătrunzătoare, pătimașe... și pămîntul se încălzi îndată de căldura ei și parcă tremura, răspunzîndu-i prin șoapte tainice, ca din alte lumi...

După creasta munților, printre coroanele brazilor, geana roșie a soarelui se ridică minioasă, improșcînd cu raze purpurii în vale dezmoștită... În lumina aceasta furioasă, stîlpul alb luci ca o făclie de îngropare... Crucea însă, privea cu blîndețe spre răsăritul soarelui, adăpostind sub scutul ei trupul fecioarei, care îmbrățișa mereu mormîntul, stropindu-l cu lacrimi...

Acestor variante li s-ar putea adăuga numeroase altele care, deși de proporții reduse și nu întotdeauna cu o funcționalitate deosebită, reliefează același proces laborios de creație. Ar fi greșit să le simplificăm caracterul, clasificându-le în bloc în cadrul variantelor stilistice. Multe din ele întregesc portretele personajelor, liniile narațiunii, fără a se abate însă, în esență, de la cele știute de lectorul romanului. A le prezenta integral înseamnă de fapt a publica tot *ms. 2541* (deziderat pe deplin justificat într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat). Ne mărginim a da mai jos unele exemple care, împreună cu cele scrise în *Note și comentarii*, întregesc informația cititorului asupra primei redactări a romanului.

Spațiul restrâns al ediției ne obligă, iarăși, să apelăm la forme lapidare de transmitere a datelor. În consecință prezentăm, pe două coloane, variante din *ms. 2541* și expresiile echivalente adaptate la tipărirea primei ediții (1922), deși, sintem conștienți, ar fi fost și mai bine să intercalăm formele intermediare din *ms. 2542*. Cum această versiune *ms.* este definitivă, stînd la baza operei tipărite, ne mulțumim cu gândul că, în ciuda unor deosebiri de cuvînt, ediția din 1922 o reprezintă în tot ce are ea semnificativ.

„Satul era mare și foarte respirat, cu casele sărace și despărțite. Ruși, polonezi și ucraineni trăiau odinioară aici împreună cu cîteva familii ovreiești. Avusese judecatorie de pace și șase circiumi, fiindcă gara era însemnată și pe o linie principală. Acuma, însă, multe case erau minate sau arse, fiindcă trecuse pîrjolul războiului, iar oamenii fugiseră din fața năvălitorilor, îngroziți, încît de-abia au rămas. Totuși, satul fierbea și acuma, doar că în toate casele sălășluiau militari; cele mai bune erau pentru comandamente și spitale, iar circiumile se transformaseră în popote. Șoseaua îi tăia în două, largă, nepietruită, plină de gropi și de hopuri, desfundată de miile de căruțe și camioane, care treceau mereu înspre front, pline cu merinde pentru oameni, și arme, și se întorceau mai toate încărcate cu răniți.

Întunecul ascundea satul. Casele negre străjuiau posomorîte ulița largă, răscolită de pașii oamenilor, care se întorceau greoi de la execuție. Ici-colo scliffea cite-un ochi de lumină, slab, galben, ca o nălucire. Glasuri înăbușite tremurau în văzduhul mohorit, ca niște chemări din altă lume.”

(*Ms. 2541*, Cartea I, prg. 2, f. 15, r. 2—15).

„Întunecul sugruma satul foarte respirat, în care azi trăiau mai mulți soldați dușmani decît civili. Casele negre străjuiau sperioase ulița largă, neprunduită, răvășită de gropi, desfundată de miile de căruțe ce treceau neconținut spre front, încărcate cu merinde pentru oameni, întorcîndu-se înapoi veșnic pline cu rămășițe de-ale luptelor... Ici-colo scliffea cite-un ochi de lumină, galbenă, plîpîndă, însemnînd comandamente, spitale, circiumi-popote... Prin băltoacele uliții se împleteceau, înjurînd și blestemînd, cei ce reveneau de la execuție.”

(ed. 1922, p. 27, r. 6—16).

„Bologa se uita acuma în ochii scinteietori ai generalului, cu o seninătate care-l minuna și pe dînsul. Se simțea însă atît de hotărit ca în asalturile cele mai primejdioase. Își dădea bine seama că nu poate rămînea fără urmări asemenea convorbire cu generalul, spaima soldaților, care avea pe conștiință atîtea suferințe sugrumate fără o clipire de milă... Îi trecu prin mînte, ca o străfulgerare, o amintire... Astă-vară, pe vremea atacurilor rusești, Karg venise pe front și se oprise chiar la bateria lui... Tunurile băteau cumplit... Un obuz dușman, căzută în apropierea tunului din flancul drept, a îngropat cîțiva oameni... Unul însă, rănit, se ridică și, sprijinit pe un băț ce-i picase în mînă, pornise înapoi spre postul de ajutor... «Uite, lașul, fuge din luptă» a răcnit generalul și, rezezîndu-se la om, i-a tras un glonte de revolver drept în cap... Acuma, cum stă generalul cu mîna întinsă spre dînsul, Bologa parcă-l vede cu revolverul îndreptat atunci spre capul rănitului... Dar nu-i pasă. Teama și îndoiala i-au dispărut din suflet. Acuma credința lui e cît muntele și mai tare ca viața. Credința adevărată, adîncă, e totdeauna mai tare ca dragostea de viață. Vorbi lămurit, fără umbră de tremurare sau șovăire.”

(*Ms. 2541*, prg. 7, f. 79, r. 14—f. 80, r. 1)

„Convorbirea celorlalți se opri, ca totdeauna, asupra împrejurărilor în care au fost răniți, evocînd atacul vehement al rușilor, tocmai cînd nu se așteptau de loc și dîndu-și părerea că, fără ajutorul diviziei de schimb ce fusese adusă grabnic la locul luptei, întreg sectorul diviziei ar fi fost străpuns... Chiar așa pierderile au fost enorme. Regimentul lui Cervenco și al lui Varga a fost aproape complet sfărîmat, jumătate morți și răniți, jumătate prizonieri. Dacă nu venea contra-atacul diviziei de schimb, azi toți patru ar fi prizonieri, dacă cumva n-ar fi sîngerat pe cîmp, înainte de-a sosi ajutor medical. Pe Bologa de-abia

„Apostol Bologa se uita în ochii scinteietori ai generalului cu o seninătate care îl minuna pe el însuși. Se simțea însă hotărit și neclintit ca în asalturile cele mai năpraznice.

Acuma se încăpățîna să convingă pe dușman, deși înțelegea bine că silințele lui sunt de prisos. Se pomeni vorbind calm, fără umbră de emoție sau șovăire, parc-ar fi discutat cu un camarad binevoitor.”

(ed. 1922, p. 94, r. 1—8)

„Varga îi explică amănunțit cum s-a desfășurat atacul rușilor, cum au pătruns pînă aproape de liniile artileriei și cum au fost alungați înapoi printr-un contra-atac fulgerător. Totuși în lupta aceasta, două regimente de infanterie au fost aproape complet nimicite și chiar huzarii lui au suferit mult, mai ales în cursul contra-atacului cînd a primit el schija care era cît pe-acî să-l

a doua zi după-amiază l-a găsit ordonanța lui, căci fusese îngropat de pîlnia obuzului care căzuse numai la vreo douăzeci de metri de dînsul. Prin intervenția diviziei de schimb situația s-a restabilit în cîteva ceasuri, iar pe la amiază în sector se făcu liniște deplină, fiecare parte rămînînd în șanțurile în care stătuse ieri pe aceeași vreme. Doar brancardierii și medicii avură de lucru vreo două-trei zile pînă ce adunară toate resturile omenești, bandajînd, tăind, ciopîrînd. [...] Aici a ajuns în rezerva aceasta, întîlnind pe Varga și de-abia aici a aflat cum s-a desfășurat încăierarea în care a fost stîlcit și dînsul. Căci la Lemberg nimeni n-a știut să-i spuie ce-a fost. Un episod fără însemnătate, nemenționat măcar în vreun comunicat sau undeva, o ciocnire locală, banală...

— Revoltător e numai că lupta noastră nici n-a fost pomenită nicăiri — zise Varga. Sîntem eroi necunoscuți... Am scris acasă că sînt grav rănit și mi-a fost rușine, căci n-am știut să le spun în ce luptă, de vreme ce nimeni n-o știe... Asta-i nedrept..."

(Ms. 2541, f. 120, r. 23— f. 121, r. 10 și f. 121, r. 27— f. 122, r. 7)

„La urma urmelor, ce-mi pasă cu cine a vorbit! Își zise Apostol minios, răspunzînd întrebării care-l chinuia. Am să devin ridicol de tot! Adăogă pe urmă, așezîndu-se pe lavița așternută cu o scoarță secuască.

Căută să se liniștească, cugetînd cu răceală asupra situației sale. Își zise că întîmplarea aceasta n-are nici o însemnătate. A fost surexcitat din pricina călătoriei oboșitoare, în trenurile tixite și încete. Și, de altfel, altă menire are el aici, nu să facă iubire sentimentală cu o fetiță...

— Nu cumva schimbarea mea la față e izvorită din sentimentalismul acesta? se gîndi atunci cu îngrijorare.

Înlătură gîndul acesta ca neserios. Voia să despartă cu un zid pe Ilona de

lase șchiop, fiindcă un doctor cam smintit a umblat în ruptul capului să-i taie piciorul... Locotenentul de huzari clocotea de revoltă că bătaia, în care au pierit peste două mii de oameni și în care el era să-și dea ortul popii, nici măcar n-a fost pomenită în comunicatele de război. Se mîngia numai cu speranța într-un lung concediu de convalescență..." (ed. 1922, p. 112, r. 36— p. 113, r.15)

„— Adică, ce-mi pasă mie cu cine a vorbit bătăranul, chiar dacă a vorbit cu eal răspunse Bologa întrebării care-i tot sfîrșia în minte. Am să ajung de risul lumii cu asemenea... — adăogă apoi nervos, așezîndu-se iarăși pe laviță, unde stătuse adineaori cînd fusese și Ilona în odaie.

Căută să se gîndească la altceva, dar simți că nu e în stare, iar din fundul inimii auzi un glas limpede: «Ilona mi-e dragă...» Apoi, nu se mai împotrivi glasului și su-

hotărîrile sale sufletești, care-i fixau concepția vieții. Ilona e un incident, pe cînd iubirea cea mare e o trebuință indispensabilă a sufletului său. În iubirea aceasta intră și Ilona, pe cînd în iubirea Ilonei... Dar, oare n-a plecat el la război din pricina Martei?... A plecat, desigur, dar Marta nu i-a schimbat felul de-a privi viața... O iubea și, totuși, sufletul lui era plin de ură nelămurită... Și dacă ar iubi-o acum, și ea ar fi tot un simplu incident...

Ajungînd aici cu gîndurile, se simți deodată cuprins de o remușcare. Poate că numai din pricina Ilonei a rupt cu Marta?... Drept răspuns însă, i se ivi în amintire clipa cînd Marta venise la dînsul, în cerdac, însoțită de ofițerul ungur... Atunci, poate că l-a durut gelozia; azi n-o mai urăște... O iubește ca pe toți oamenii... Altminteri, despărțirea și ruptura ar fi fost dureroase...

— Ilona mi-e dragă — îi zise în clipa aceea un glas foarte limpede din fundul inimii.

Bologa nu se mai apără împotriva glasului și simți îndată aceeași impresie de bucurie mare, pe care a simțit-o de cînd a zărit pe Ilona din fereastra vagonului și pînă ce a fugit afară. Se lăsă în brațele bucuriei ca o fecioară în brațele primului om iubit, cu sîfială și pasiune. Și inima lui se topea încetîșor și răspîndea fiorul dragostei în toată casa, în toată firea...

Amurgul îl privea pe fereastră, intră în odaie, învăluindu-l într-o perdea fină de visare... Susurul tăcerii îi revărsa în suflet o melodie tainică...

— Fericirea — șopti Apostol, întinzînd mîinile parc-ar fi vrut să cuprindă în brațe o ființă vie.

Ușa se deschise încet. Bologa se sculă brusc în picioare.

— Don locotenent, a venit don sublocotenent să vă dea în primire cancelaria — zise Petre din prag.

Nălucirile, care împînziseră odaia, se topiră. Cu o mișcare dureroasă și cu un regret viu în suflet, Bologa își puse

fletul i se însenină și i se umplu de o nouă bucurie mare, ademinitoare, în care Ilona intru chipa toată lumea. Și, el, se lăsă în brațele acestei bucurii cu sîfială și uitare de sine, ca o fecioară în brațele primului iubit. Avea impresia că inima, i se topește încet-încet răspîndind în jurul lui fiori de dragoste... Amurgul cenușiu ploua pe geamuri, printre mușcatele somnoroase, învăluindu-l într-o rețea de fericire...

Într-un tîrziu, se smulse din ispita visărilor, își puse chipiul și ieși. În ușa tinzii, infanteristul murdar stătea mereu de vorbă cu un artilerist în capul gol, iar Bologa, văzîndu-l, se bucură..." (p. 203, r. 33— p. 204, r. 17)

chipiul în cap și ieși. În ușa tinzii, soldatul de adineaori, cu dinții albi, vorbea cu un artilerist cu capul gol. Apostol, văzându-i, simți o ușurare..." (ms. 2541, f. 232, r. 6— f. 233, r. 17)

„Pe înserate văzu pe Ilona gătită de sărbătoare. Nu înțelegea de ce, căci nu era duminică. Așa gătită, fata i se părea mai solemnă, dar mai puțin ade-menitoare. Din privirea lui mirată, Ilona pricepea nedumerirea și-i spuse că se duce la denii, căci azi e Vinerea Patimilor. Bologa zîmbi sceptic și întreabă:
— Bine, dar Paștele voastre au trecut...

— O fi trecut, dar noi ținem sărbătorile românești, fiindcă n-avem biserică aici decât românească... D-ta de ce nu mergi niciodată la biserică? adăogă fata cu o dojană în glas.

Întrebarea fetei îi rămase înfiptă în minte. De ce? Ori merge, ori nu merge, parcă nu-i tot una?

— Roagă-te tu și pentru mine — îi șopti, apoi, deodată, ca un copil.

— Mă rog mereu pentru d-ta — murmură Ilona.
(Ms. 2541, f. 245, r. 1—12)

„De-abia seara o întâlni, în tindă. Era gătită. În cap o năframă de mătăasă verde ca iarba, iar pieptul strîns într-un lăibăraș de catifea roșie ca în corset... În cancelarie nimeni, în cealaltă odaie însă, Petre horobăia, mormăind rugăciuni... Apostol, care tocmai ieșea din cancelarie, o surprinse pe cînd ea căuta să se strecoare nesimțită. Îi veni să țipe de bucurie și, totuși, încremeni în fața ei, privind-o doar cu niște ochi lacomi și plini de spaimă. Și ea se opri, îngrozită, și se clătină puțin pe picioare.. Astfel, trecură cîteva clipe amestecate cu rugăciunile ordonanței din odaia ofițerului...

Apoi, Bologa șopti cu o lucire nouă:

— De ce te ascunzi de mine, Ilona?...

Fata, ca și cum n-ar fi înțeles întrebarea, pări și răspunse îndată la altă întrebare ce tremura în ochii lui:

— Lasă-mă... Trebuie să mă duc la biserică... e Vinerea mare... denii... Și poimîine sînt Paștile... (ed. 1922, p. 220, r.10— — 28)

VARIANTE EDITORIALE¹

CARTEA ÎNȚII

- P. 5, r. 2—3, executat de austro-unguri / spînzurat de unguri (I, II, III, IV, V, VI, VII).
P. 10, r. 11, treizeci și cinci de ani / treizeci și cinci ani (III, IV, V, VI).
P. 12, r. 26, al cincizecilea / al cincilea (V, VI).
P. 15, r. 29—30, cum i s-au împlinit ordinele / cum i s-au executat ordinele (I, II, III, IV).
P. 17, r. 30, să-și deschidă trecere / să-și deschidă trecerea (VII).
P. 22, r. 6, ca un lințoliu / cu un lințoliu (I, II, III).
P. 24, r. 1, scîncet de bolnav (transcris după var. I—II; în edițiile ulterioare: „cîntec de bolnav”) — r. 4, satul foarte împrăștiat / satul foarte resfirat (I, II, III, IV, V, VI, VII).
P. 25, r. 22, să nu uite / să nu se uite (VI).
P. 26, r. 19, și o curte / și cu o curte (VII).
P. 28, r. 33, l-a ridicat și / l-a ridicat în sus, l-a examinat cu niște priviri arzătoare și (I, II, III).
P. 31, r. 32, căuta / căută (I, II, III, VII).
P. 32, r. 15, nemulțumit de educația / nemulțumit cu educația (I, II, III).
P. 33, r. 8, dezvăluirea sentimentelor / dezvălirea sentimentelor (I, II, III) — r. 21, Vei pricepe multe lucruri nevăzute / Vei pricepe multe lucruri nepricepute și vei vedea multe lucruri nevăzute (I, II) — r. 30, chemat puțin afară / chemat pînă afară (I, II).
P. 35, r. 11, se înalță / se înălță (IV) — r. 20, foarte frămîntată / frămîntată (I, II).
P. 37, r. 22, lipsei de organizare / lipsei de organizație (I, II, III, IV, V, VI, VII).
P. 38, r. 33, în speranță / în speranță (I, II, III, IV, V, VI, VII).

¹ În prezentarea lor folosim următoarele sig'e:

I = *Pădurea spînzuraților*. Buc., Cartea Românească, 1922, 323 p.
II = *Idem*. Ediția a II-a, Buc., Cartea Românească, 1922, 323 p.
III = *Idem*. Ediția a III-a, Buc., Cartea Românească, 1925, 349 p.
IV = *Idem*. Ediția a IV-a, Buc., Cartea Românească, 1926, 349 p.
V = *Idem*. Ediția a V-a, Buc., Cartea Românească, 1929, 349 p.
VI = *Idem*. Ediția a VI-a, Buc., Cartea Românească, 1932, 349 p.
VII = *Idem*. Ediția a VII-a, Buc., Cartea Românească, 1938, 349 p.
X = *Idem*. Ediția a X-a, Buc., Socec, [1940], 342 p.; ediția a X-a, Buc., Socec [1942]. 342 p.
XI = *Idem*. Ediția a XI-a, Buc., Socec, [1942], 342 p.
XII = *Idem*. Buc., Socec, 1944, 342 p.

- P. 42, r. 6, tocmai se întorcea / tocmai sosea (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 34, uniforma cochetă de artilerie / uniforma cochetă de artilerist (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 45, r. 1, Dar zice că i-a fost / Dar zice i-a fost (I, II, III) — r. 4, precum ca să / precum că să (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 46, r. 7, Biata mamă / Biată mama (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 14–15, citit gîndurile / ghicit gîndurile (I, II, III) — r. 21–22, gulerul ulancei (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în restul edițiilor: „gulerul ulanei”).
- P. 48, r. 13, Conștiință! / Conștiința! (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 14, Cine / Dar cine (VII) — r. 18, Se uita / Se uită (VII) — r. 20, niște ochi / niște ochi verzi (I, II).
- P. 49, r. 24, avînd altfel un suflet deschis și leal / fiindcă altfel avea un suflet credincios (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 30, știi / știți (VII).
- P. 53, r. 20, rîzînd (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „răzînd.”)
- P. 54, r. 12, atunci / dar atunci (I, II, III).
- P. 56, r. 22, ni-e rușine / ni-e și rușine (I, II).
- P. 57, r. 12–13, n-ar mai fi / n-ar fi (VII).
- P. 58, r. 12, tunuri / tunuri, obuze (I, II, III).
- P. 60, r. 3, de fata / cu fata (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 13, căpitan de rezervă / căpitan în rezervă (I, II, III) — r. 23, adăogă el / adaogă el (IV) — r. 25, Cine o cunoaște trebuie s-o adore / De aceea nu iese niciodată în fotografie... Cine o cunoaște trebuie s-o adore (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 62, r. 15, pe scaun / pe un scaun (I, II, III).
- P. 63, r. 31, s-a citit / s-a rostit (I, II, III).
- P. 64, r. 18, cu mirare / cu o mirare (I, II, III).
- P. 65, r. 9–10, pădurii spînzuraților / pădurii spînzuraților ...
Fiindcă a venit după mine pădurea spînzuraților (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 67, r. 12, pe pat / în pat (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 70, r. 28, După ce inspectară / După ce inspectă (III, IV).
- P. 72, r. 31–32, izbucni dinsul / izbucni Bologa (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 83, r. 20, se află / se afla (VII).
- P. 84, r. 1, n-ar apărea / n-ar apare (I, II, III, VII) — r. 28, străbătîndu-i / străbătîndu-l (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 87, r. 2, aceasta e ora / aceasta era ora (IV, V, VI, VII) — r. 26, la căpătîiul lui (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în edițiile ulterioare: „la capătul lui”).
- P. 88, r. 3, pentru că / fiindcă (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 89, r. 25, dosare și hărți / dosare și hirtii (VII) — r. 33, am ținut / am ținut mult (I, II, III, IV, V, VI, VII).

- P. 90, r. 4–5, în fraze scurte, seci, militărește / în fraze scurte, seci, militărești (I, II, III, VII) — r. 8–9, îl ascultă / îl asculta (VII).
- P. 94, r. 12, se înclină (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „se închină”).
- P. 96, r. 5–6, că se întoarce / că se va întoarce (I, II, III) — r. 15, amîndoi atirnați / amîndoi atîrnînd (I, II).
- P. 98, r. 15, Poate că nici / Poate nici (I, II, III).
- P. 100, r. 14, mi-e foame / mi-e o foame (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 101, r. 22, se fac / dincolo se fac (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 24, nu mai conteni / nu conteni (I, II, III).
- P. 102, r. 23–24, dintre tranșee / dinspre tranșee (VII).
- P. 103, r. 7, nici emoție, nici nerăbdare (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în edițiile X, XI, XII: „nici emoție, nici nerăbdarea”) — r. 15, i se păruseră / i se părură (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 29–30, cîteva zeci de metri / cîțiva zeci de metri (I, II).
- P. 104, r. 4–5, obuzele cădeau tot mai des / obuzele cădeau tot mai dese (I, II, III, IV, V, VI, VII).

CARTEA A DOUA

- P. 107, r. 24, la marginea / în marginea (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 108, r. 1, de a ocoli / de-o ocoli (IV, V, VI) — r. 13, disprețuit dezertor / disprețuitor dezertor (III).
- P. 109, r. 17, era / el era (I, II).
- P. 111, r. 13, foarte, foarte bine / foarte bine (VII).
- P. 113, r. 24, înviora / învioră (VII).
- P. 116, r. 26, privirea hotărîită / o privire hotărîită (I, II, III, VII).
- P. 118, r. 3, te-aș împușca / te-aș și împușca (I, II, IV, V, VI, VII) — r. 19, își ascund / însă își ascund (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 123, r. 5, se furișă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „se furișă”).
- P. 124, r. 9, își spuse (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „își spune”).
- P. 128, r. 10, cu năframă / cu năframa (VII) — r. 24, foarte caldă / foarte caldă, și o întrebă iarăși, mai în glumă (I, II, III, IV, V, VI, VII) —
- P. 129, r. 1, cu curiozitate / cu o curiozitate (I, II, III, IV, V, VI) — r. 19, cămăruța cea / cămăruța ceea (I, II, III).
- P. 130, r. 21, îi era teamă / îi fu teamă (I, II, III, IV) — r. 26, îngăduință (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „îngăduința”).
- P. 131, r. 34, unul / unu (I, II, III, IV, V, VI).

- P. 137, r. 15–16, apăru Apostol în ușă / apăru Apostol la ușă (V, VI, VII).
- P. 138, r. 8, să-și verse / să-și reverse (I, II) – r. 28, 29, despre aceasta / despre acestea (I, II, III).
- P. 142, r. 5, ofițer (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „ofițeri”, greșeală de tipar) – r. 25, batjocura ofițerilor (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „batjocura ofițerului”) – r. 33, adăogă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. ulterioare „adăoga”).
- P. 144, r. 13, de soldați / de soldații (I, II, III, IV) – r. 28–29, asprime aproape răgușită / asprime răgușită (VII).
- P. 145, r. 16, adăogă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „adăoga”).
- P. 146, r. 25–26, se va ivi ocazia... / se va ivi ocazie... (II, III).
- P. 148, r. 2–3, Picioarele mergeau însă / Picioarele însă mergeau (I, II, III, IV, V, VI) – r. 9, cineva / cineva. O privi ca pe o străină, cu ochi tulburi, stinși (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 18, îl îndemna / îl îndemnă (I, II, III, IV, V, VI).
- P. 149, r. 24–25, să se sfârșească / să sfârșească (I, II, III) – r. 28, le lăsă / se lăsă (VII).
- P. 150, r. 9–10, nu poate dormi și nici nu va mai dormi / nu poate adormi și nici nu va adormi (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 151, r. 2, ți-am spus să / ți-am spus ieri să (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 15, cu vioiciune / cu o vioiciune (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 17, ți se și cuvine / ți se cuvine (VII).
- P. 153, r. 24, cum așează / cum așeză (III, IV).
- P. 154, r. 33, vârful urechilor / vârful urechilor (I, II, III).
- P. 155, r. 16, cu o voce / cu voce (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 156, r. 25, spre o casă / o casă (I, II, III, IV).
- P. 159, r. 18–19, unde a stat aproape șapte luni, știi, în odaia (lipsă în ed. VII).
- P. 161, r. 10–11, iarăși primăvara / însăși primăvara (I, II) – r. 13, plină de cafea / plină cu cafea (VII) – r. 17–18, se gindea / se gândi (I, II, III).
- P. 165, r. 22, schimbată / strimbată (I, II, III, VII) – r. 23, totuși zîmbi / totuși îi zîmbi (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 166, r. 26, I se părea / I se păru (I, II).
- P. 169, r. 22, nerăbdător (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „nerăbdătoare”).
- P. 170, r. 30, despre acestea / despre aceasta (VII).
- P. 171, r. 28, nu-i putea / nu-i poate (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 173, r. 10, îl asaltară cu întrebări (transcris după var. I, II, III, IV; în ed. V, VI, VII, X, XI, XII: „îl salutară cu întrebări”).

- P. 174, r. 17, cauza inițială / cauză inițială (VII) – r. 33, Căpitanul / Căpitanul însă (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 33–34, față cu civilii / față de civili (VII).
- P. 177, r. 6, cu drept cuvînt / și cu drept cuvînt (I, II, III, IV).
- P. 178, r. 2, Nu-i vremea acuma / Nu-i vremea (I, II, III) – r. 7–8, să urlăm cu lupii / să urlăm ca lupii (IV, VII) – r. 28–29, să grăiască / să vorbească (VII).
- P. 180, r. 8, deși era / deși notarul era (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 12–13, care-i ascundeau (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „care-i ascunde”).
- P. 182, r. 10, ai glăsuț / ai vorbit (I, II, III, IV).
- P. 184, r. 6, se duse / se duse (V, VI, VII) – r. 30, se zvîrcolea / se răscolea (VII).
- P. 186, r. 24, l-au indignat / îl indignau (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 187, r. 26, în mintea lui / În minte (I, II, III, IV, V, VI).
- P. 188, r. 25, stropi năvalnici / stropii năvalnici (I, II, III, IV).
- P. 189, r. 7, și în vecii / în vecii (VII) – r. 18, se simțea / simțea (III, IV) – r. 25–26, bogăție de frumusețe / bogăție și frumusețe (VII).
- P. 190, r. 4, mulțumire / mulțime (I, II) – r. 11, a-și dezvălui / a-și dezvăli (I, II, III, IV, V, VI, VII).

CARTEA A TREIA

- P. 195, r. 8, își continua / își continuă (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 196, r. 5, îi fugeau / îi fugiră (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 26, să facă / să faci (VII).
- P. 198, r. 3, dinspre grădină (transcris după var. I, II, III, IV; în ed. V, VI, VII, X, XI, XII: „dinspre gară”) – r. 33, se uită / se uita (III, IV).
- P. 201, r. 3, își aduse aminte de / își aduse aminte (VII).
- P. 202, r. 4, în telefon / la telefon (VII) – r. 16, își îngroșase / își îngroașe (VII).
- P. 205, r. 32–33, pahar de apă / pahar cu apă (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 206, r. 22, fără speranță / fără nădejde (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 207, r. 27, temporară (transcris după var. I, II, III; în ed. VII, X, XI, XII: „temporală”).
- P. 211, r. 3, parcă n-ar fi / parcă nici n-ar fi (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 18, îl fulgeră / îi fulgeră (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 212, r. 24, am lipsit / am lipsă (III, IV, V, VI, VII) – r. 34, întinzîndu-i mîna / întinzînd mîna (I, II, III).
- P. 215, r. 13, se stinseră / se stinseseră (I, II).
- P. 216, r. 27, ca în corset / ca un corset (VII).

- P. 217, r. 32, veșnic nesăturată (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „veșnic nesănătoasă”).
- P. 218, r. 15–16, nevoia să se împartă / nevoia să se împrășteie în lume, să se împartă (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 220, r. 20, Bologa și Ilona se cutremurără (transcris după var. I, II și urm.; în ed. X, XI, XII: Bologa și Ilona se cutremură).
- P. 222, r. 4, am mult / am mai mult (III, IV, V, VI, VII).
- P. 223, r. 6, cu față albă / cu fața albă (IV) – r. 11, aducă / aducă pe dată (I, II, III, IV, V, VI).
- P. 227, r. 15, peste prăpastiile / peste toate piedicile vieții, peste prăpastiile (I, II).
- P. 228, r. 27–28, care a murit în anul când ne-am cunoscut (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „care a murit anul trecut, când ne-am căsătorit”).
- P. 232, r. 12, Întrebă (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „Întreabă”).
- P. 233, r. 5, Ca și cum ar fi fost (transcris după var. I, II și urm.; în ed. X, XI, XII: „Ca și cum ai fost”).
- P. 240, r. 3, nu știa boabă nemțească / nu știa boabă nemțește (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 246, r. 8, la Parva / în Parva (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 250, r. 10, neclintiți (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „neliniștiți”).
- P. 252, r. 25–26, ogrăzi largi / ogrăzi mari (I, II).
- P. 256, r. 23–24, zîmbind foarte ciudat / zîmbind ciudat (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 33–34, trepte de scinduri / trepte de scindură (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 257, r. 1, coliba aceea / colibița ceea (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 5, acu-s vreo șapte ani / acu vreo șapte ani (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 15, stă mereu pustie / e mereu pustie (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 19, nu-și mai putu / nu putu (I, II) – r. 29, privirea primarului / privirea căpitanului (var. IV, greșeală rizibilă de tipar).
- P. 258, r. 3, încurcat / mohorit (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 26, reteză scurt avîntul / reteză cuvîntul (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 29, în spate / din spate (I, II, III) – r. 31–32, să-ți îndeplinești / să-ți împlinești (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 260, r. 33–34, strigă generalul și-i întinse mîna / strigă generalul (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 264, r. 20, să fi trecut / să fie trecut (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 24, valurile / vîlurile (IV) – r. 31, pe trotuar / pe un trotuar (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 265, r. 31, cărarea bolovănoasă / cărarea bolnăvicioasă (VII; greșeală de tipar).
- P. 266, r. 11, dibuind zadarnic / pipăind zadarnic (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 25, Tranșeele infanteriilor / Tranșeele infan-

- teristiilor (VII) – r. 32–33, buzele lui murmurau frînturi de rugăciuni (transcris după var. I, II, III; în ed. IV, V, VI, VII, X, XI, XII: „buzele lui tremurau frînturi de rugăciuni”).
- P. 268, r. 14, patrulea de recunoaștere / patrulea din recunoaștere (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 269, r. 2, se cutremură / se cutremurără (III).

CARTEA A PATRA

- P. 271, r. 21, este mult / e mult (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 272, r. 15, un bordei / o colibă (I, II) – r. 20–21, la sector / în sector (I, II).
- P. 273, r. 1–2, domina un registru / domnea un registru (VII) – r. 14, prin sîrme / printre sîrme (I, II, III) – r. 17, și șopti (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „... și apoi”, greșeală de tipar).
- P. 274, r. 6, Ce caut (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „Ce sunt”).
- P. 275, r. 14, Unde să mai fugă / Unde să fugă (VII) – r. 17, gulerul mantiei / gulerul mantalei (VII).
- P. 276, r. 10, conștiința (transcris după var. I, II, și urm.; în ed. X, XI, XII: „Conștiință”).
- P. 277, r. 15, că ceasornicul / și ceasornicul (VII).
- P. 282, r. 13, încrederea / încredere (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 284, r. 21, în cursul / în timpul (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 30, luă pachetul / luă pachetelul (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 286, r. 31, față de / față cu (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 32, trebuie / trebuia (I, II, III, VII).
- P. 288, r. 31, capr! pînă la / capul la (IV).
- P. 289, r. 8, să iscălești (transcris după var. I, II, III, IV; în ed. V, VI, VII, X, XI, XII: „să ascuți”; v. p. 296, r. 18–19) – r. 17, săruta / sărută (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 290, r. 3, belciug / belciuge (I, II, III, IV).
- P. 291, r. 26, a greșit (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „e greșit”) – r. 30, nu va fi / nu va mai fi (I, II, III, IV).
- P. 292, r. 15, cu sentinela / cu sentinelă (I, II, III, IV, V, VI) – r. 29, ca un braț (transcris după var. I, II, III, IV, V, VI, VII; în ed. X, XI, XII: „cu un braț”).
- P. 293, r. 3, are și momente / are momente (I, II, III).
- P. 296, r. 23, ai vrut / ai fi vrut (I, II, III, IV, V, VI, VII) – r. 25–26, prin liniile / printre liniile (I, II, III).
- P. 297, r. 14, privind iar / privindu-l iar (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 299, r. 25, zise rugător / zise foarte rugător (I, II).

- P. 301, r. 23, înaintea / înainte (VII) — r. 25, de o cruce / cu o cruce (I, II, III, IV, V, VI, VII) — r. 26, examina / examinează (I, II, III).
- P. 303, r. 4, Îl supără / Îl supăra (I, II, III).
- P. 305, r. 10, s-o fi răcit / s-o fi și răcit (I, II, III, IV).
- P. 306, r. 34, Iar la ora / Și la ora (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 308, r. 23—24, ca un fior de foc / ca un fir de foc (I, II, III; greșeală de tipar).
- P. 309, r. 26, cu cruce / cu crucea (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 312, r. 14, își reveni / își veni (I, II, III, IV).
- P. 313, r. 30, Vidor / Vidor, logodnica ta (I, II, III, IV, V, VI, VII).
- P. 314, r. 7, Să aibă / Și să aibă (I, II, III).
- P. 315, r. 16, să nu mă uiți / să nu mă uitați (I, II, III).
- P. 318, r. 8—9, lucirea albă a lemnului / lucirea albă a stîlpului (I, II, III)

Alegerea și stabilirea textelor publicate în primele cinci volume ale prezentei serii de opere a impus colacionarea a cca 50 ediții antume, precum și a numeroase versiuni manuscrise, prilej de corectare a multor greșeli grave ale foștilor editori. Asemenea strădanii se dovedesc însă insuficiente căci, în faza „bunului de tipar” niciodată nu am izbutit să intrăm în posesia unor „șpalturi” curate. Multele greșeli de literă, din vol. I—III, ne-a determinat să solicităm, în cazul vol. IV, peste trei rînduri de corecturi, iar apoi „revizii” pe pagini, asigurînd astfel acuratețea textului tipărit. Întrucît volumele ediției de față stau la baza altor retipăriri, menționăm mai jos, corectările de rigoare, obținute după recolaționarea post-apariție a primelor tomuri. Majoritatea parvin din hipercorectitudinea tipografului, corectorului și îngrijitorului de ediție, tentat, uneori, să îndrepte aparente greșeli, în realitate, forme de limbă și vice-versa.

Vol. I

p. 25, r. 12, se va citi: <i>trăzneiul</i> ,	în loc de: <i>trăsnetul</i> ;
p. 26, r. 22, se va citi: <i>să-nbă-</i> <i>trînească</i> ,	în loc de: <i>să-mbă-</i> <i>trînească</i> ;
p. 33, r. 15, se va citi: <i>Măgura</i> ,	în loc de: <i>Măgură</i> ;
p. 34, r. 16, se va citi: <i>pleznească</i> ,	în loc de: <i>plăznească</i> .

Vol. II

p. 25, r. 32, se va citi: <i>înghițind</i> ,	în loc de: <i>înghițind</i> ;
p. 34, r. 28, se va citi: <i>smecherește</i> ,	în loc de: <i>șmecherește</i> ;
p. 35, r. 8, se va citi: <i>trăznire-ar</i> ,	în loc de: <i>trăsnire-ar</i> ;

p. 35, r. 21, se va citi: *omoară-o*,
 p. 48, r. 28, se va citi: *pleazna*,
 p. 51, r. 5, se va citi: *inimei*,
 p. 59, r. 24, se va citi: *cu voce*,
 p. 60, r. 7, se va citi: *scoate*,
 p. 72, r. 6, se va citi: *cîmpuri*,
 p. 79, r. 3, se va citi: *și ei cum*,
 p. 79, r. 11, se va citi: *cosciugul*,
 p. 80, r. 15, se va citi: *sfișietoare*,
 p. 82, r. 19, se va citi: *bîlbăi*,
 p. 84, r. 28, se va citi: *că Sulea*,
 p. 96, r. 31, se va citi: *vreau*,
 p. 113, r. 24, se va citi: *așează*,
 p. 114, r. 5, se va citi: *așează*,
 p. 129, r. 9, se va citi: *pantaloni*,
 p. 129, r. 28, se va citi: *așează*,
 p. 133, r. 15, se va citi: *ș-apoi*,
 p. 136, r. 5, se va citi: *nevoi*,
 p. 137, r. 22, se va citi: *răgușit*,
 p. 137, r. 31, se va citi: *zăpușală*,
 p. 145, r. 17, se va citi: *așează*,
 p. 147, r. 13, se va citi: *așează*,
 p. 160, r. 12, se va citi: *așează*,
 p. 172, r. 12, se va citi: *așează*,
 p. 175, r. 14, se va citi: *în minte*,
 p. 175, r. 21, se va citi: *Și i-e*,
 p. 176, r. 4, se va citi: *așează*,
 p. 179, r. 13, se va citi: *ostașii*,
 p. 180, r. 10, se va citi: *mulți*,
 p. 181, r. 21, se va citi: *Acuma*,
 p. 203, r. 22, se va citi: *Iar*,
 p. 204, r. 28, se va citi: *Petre*,
 p. 210, r. 21, se va citi: *băiețandru*,
 p. 211, r. 21, se va citi: *înșeală*,
 p. 215, r. 31, se va citi: *vreau*,
 p. 220, r. 21, se va citi: *s-a pomenit*,
 p. 223, r. 1, se va citi: *ori*,
 p. 226, r. 28, se va citi: *îi*,
 p. 231, r. 27, se va citi: *vede*,
 p. 236, r. 11, se va citi: *așteptare*,
 p. 236, r. 14, se va citi: *clătină*,
 p. 261, r. 8, se va citi: *gemăt*,
 p. 269, r. 15, se va citi: *înșeală*,
 p. 270, r. 27, se va citi: *ce ar*,
 p. 271, r. 29, se va citi: *a zvîrlit-o*,

în loc de: *omoară-o*;
 în loc de: *pleasna*;
 în loc de: *inimii*;
 în loc de: *cu o voce*;
 în loc de: *scoale*;
 în loc de: *cîmpurile*;
 în loc de: *și cum ei*;
 în loc de: *coșciugul*;
 în loc de: *sfișietoare*;
 în loc de: *bălbăi*;
 în loc de: *cu Sulea*;
 în loc de: *vreu*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *pantaloni*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *și-apoi*;
 în loc de: *nevoie*;
 în loc de: *răgușită*;
 în loc de: *zăpușeală*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *prin minte*;
 în loc de: *Și-i e*;
 în loc de: *așază*;
 în loc de: *ostași*;
 în loc de: *Mulți*;
 în loc de: *Acum*;
 în loc de: *Iat*;
 în loc de: *Petru*;
 în loc de: *băiețantru*;
 în loc de: *înșală*;
 în loc de: *vreu*;
 în loc de: *s-a pomenir*;
 în loc de: *or*;
 în loc de: *îl*;
 în loc de: *vedea*;
 în loc de: *asteptare*;
 în loc de: *clatină*;
 în loc de: *gemăt*;
 în loc de: *înșală*;
 în loc de: *ce-ar*;
 în loc de: *a zvîrlit-o*;

p. 276, r. 25, se va citi: *Boșca*,
 p. 277, r. 7, se va citi: *bonboane*,
 p. 278, r. 3, se va citi: *bonboane*,
 p. 283, r. 2, se va citi: *vremile*,
 p. 300, r. 8, se va citi: *moașă*,

în loc de: *Boșca*;
 în loc de: *bomboane*;
 în loc de: *bomboane*;
 în loc de: *vremurile*;
 în loc de: *moașă*.

Vol. III

p. 10, r. 23, se va citi: *așează*,
 p. 11, r. 27, se va citi: *ore*,
 p. 23, r. 16, se va citi: *sunt*,
 p. 26, r. 19, se va citi: *rămîne*,
 p. 37, r. 14, se va citi: *High*,
 p. 80, r. 34, se va citi: *seamă*,
 p. 83, r. 25, se va citi: *Acuma*,
 p. 85, r. 16, se va citi: *copou*,
 p. 86, r. 1, se va citi: *pare*,
 p. 87, r. 13, se va citi: *pînă-n*,
 p. 102, r. 19, se va citi: *ajung*,
 p. 105, r. 26, se va citi: *să se mai*,
 p. 106, r. 30, se va citi: *vorba*,
 p. 107, r. 20, se va citi: *sta*,
 p. 134, r. 19, se va citi: *Altfel*,
 p. 137, r. 29, se va citi: *domnule...?*
 p. 144, r. 10, se va citi: *aleargă*,
 p. 150, r. 4, se va citi: *Ce-i*,
 p. 159, r. 7, se va citi: *ceasurile*,
 p. 174, r. 14, se va citi: *cîștigă*,
 p. 210, r. 25, se va citi: *respectos*,
 p. 216, r. 17, se va citi: *cumpănind*,
 p. 229, r. 19, se va citi: *șează*,
 p. 249, r. 15, se va citi: *Filosofia*,
 p. 345, r. 12, se va citi: *și mai*,
 p. 348, r. 28, se va citi: *bruma*,

în loc de: *așază*;
 în loc de: *oare*;
 în loc de: *sînt*;
 în loc de: *rămîn*;
 în loc de: *Hig*;
 în loc de: *seama*;
 în loc de: *Acum*;
 în loc de: *un copou*;
 în loc de: *păre*;
 în loc de: *pînă în*;
 în loc de: *ajungă*;
 în loc de: *se se mai*;
 în loc de: *vorba*;
 în loc de: *stă*;
 în loc de: *Altfe*;
 în loc de: *domnule?*;
 în loc de: *alergă*;
 în loc de: *Ce i*;
 în loc de: *ceasuri*;
 în loc de: *cîștiga*;
 în loc de: *respectuos*;
 în loc de: *cumpăni*;
 în loc de: *șază*;
 în loc de: *Filozofia*;
 în loc de: *mai*;
 în loc de: *brumă*.

CUPRINSUL

PĂDUREA SPÎNZURAȚILOR

Cartea întâi	7
Cartea a doua	105
Cartea a treia	193
Cartea a patra	270

ADDENDA

Caiete de creație	323
Emil Rebreanu — Epistole. Alte documente. Cronologie.	356
<i>Pădurea spînzuraților</i> — dramă în trei acte și șapte tablouri	552

NOTE, COMENTARIU, VARIANTE

Geneza romanului <i>Pădurea spînzuraților</i>	663
Referințe critice	710
Variante	752